

Universitatea de Vest din Timișoara
Facultatea de Litere, Istorie și Teologie

Universitatea din Szeged
Facultatea Pedagogică „Juhász Gyula”

QUAESTIONES ROMANICAE

Colocviul internațional
Comunicare și cultură în România europeană
ediția a II-a, 24–25.09.2013 *
*Antichitate și (post)modernitate:
paradigme evolutive în România*

II/1

UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIȘOARA
FACULTATEA DE LITERE, ISTORIE ȘI TEOLOGIE

UNIVERSITATEA DIN SZEGED
FACULTATEA PEDAGOGICĂ „Juhász Gyula”

QVAESTIONES ROMANICAE

Nr. II / 1

Lucrările Colocviului internațional
Comunicare și cultură în România europeană
(ediția a II-a / 24-25 septembrie 2013)

Papers of the International Colloquium
Communication and Culture in Romance Europe
(Second Edition / 24 -25 of September 2013)

**JATEPRESS – SZEGED
2013**

Comitet onorific / Honorary Committee:

Florica Bechet (Universitatea din București)
Doina Benea (Universitatea de Vest din Timișoara)
Jenny Brumme (Universitatea din Barcelona)
Accad. DHC **Riccardo Campa** (Istituto Italo-Latino Americano, Roma)
Sanda Cordo (Universitatea „Babe-Bolyai” din Cluj-Napoca)
Ioana Costa (Universitatea din București)
Vasile Frîl (Universitatea de Vest din Timișoara)

Acad. **José Manuel González Calvo** (Universitatea din Extremadura, Cáceres)
Acad. DHC **Michael Metzeltin** (Universitatea din Viena)
Ileana Oancea (Universitatea de Vest din Timișoara)
Adriano Papo (Universitatea din Udine)
Antonio Patra (Universitatea „Alexandru Iona Cuza” din Iași)
Lucrăcioara Petrescu (Universitatea „Alexandru Iona Cuza” din Iași)

Comitet științific / Scientific Committee:

Florica Bechet floribecus@yahoo.com (Universitatea din București) (pentru limba și literatura latină)
Norberto Cacciaglia norberto.cacciaglia@unistrapg.it (Università per Stranieri, Perugia) (pentru limba și literatura italiană)
Coman Lupu comanlupu@yahoo.es (Universitatea din București) (pentru limba spaniolă)
Elena Pîrvi pival@clicknet.ro (Universitatea din Craiova) (pentru limba și literatura italiană)
Liana Pop liananegrutiu@yahoo.fr (Universitatea „Babe-Bolyai” din Cluj-Napoca) (pentru limba și literatura franceză)
Maria Mîncea mtenchea@yahoo.com (Universitatea de Vest din Timișoara) (pentru limba și literatură franceză)
Oana Sălișteanu salioana@yahoo.com (Universitatea din București) (pentru limba și literatura italiană)

Comitet de redacție / Editorial Board:

Călin Timoc calintimoc@gmail.com (redactor responsabil de volum)

Mirela Boncea bonceamirela@yahoo.it
Mirela Borchin mirelaborchin@yahoo.com
Valy Ceia valy.ceia@gmail.com
Remus Mihai Feraru remusferaru@yahoo.fr
Ramona Măliță mali_a_ramona@yahoo.fr
Mariana Pitar pitarmariana@yahoo.fr
Dumitru Tucan bebetucan@yahoo.com
Luminița Vleja lumivleja@yahoo.com

Secretariat de redacție / Editorial Assistants:

Emina Căpîlnă anastartea@yahoo.com
Nadia Obrocea nadia_obrocea@yahoo.com
Alexandru Orvișan alex.oravitan@yahoo.com

Responsabilitatea privind conținutul științific al materialelor revine în întregime autorilor.

Orice corespondență se va adresa / Please send mail to:

Universitatea de Vest din Timișoara, Bd. Vasile Pârvan nr. 4, RO – 300223,
Facultatea de Litere, Istorie și Teologie

Info: <http://www.ciccre.webs.com>

Mail: ciccre@gmail.com

Cuprins * Contents

Partea întâi * First Part

Cuvânt-înainte (Comitetul de redacție) * Foreword (Editorial Board)	9
Bun venit la CICCIRE ! * Welcome to CICCIRE ! - (Valy Ceia, Marsi Istvan, Flavio Ceneda)	10
Comunicări în plen * Plenary Session	13
Florica BECHET, Des couleurs de la Colonne Trajane à la chromatique de la langue roumaine * (From the Colours of the Roman Column to the Chromatics of the Romanian Language)	14
BERTA Tibor, Tradición versus innovación en la sociedad y en la gramática. Cuestiones de la expresión de los géneros en las lenguas romances de la Península Ibérica * (Tradition versus innovation in society and grammar. Issues about the expression of genders in the Romance languages of the Iberian Peninsula)	22
Bogdan CONDURĂȘ, EANU, Sigiliul Romei în România - Reconstituirea oglinzii sparte a Crăieșii Zăpezii. Un studiu topografic într-o abordare multidisciplinară cu ecouri într-o hartă de navigație GPS a României * (The Seal of Rome in Romania – Reconstituting the Winter Queen’s broken mirror. A topographical study in a multidisciplinary approach with echoes in a GPS navigation map of Romania)	32
Norberto CACCIAGLIA, L’immagine ideale della letteratura italiana * (The hypothetical image of the Italian literature)	65
Coman LUPU, Los cultismos en el español del siglo XVII * (The cultisms of the XVII th century Spanish) ...	73
Adriano PAPO, Eruditi italiani nello spazio transilvano tra XV e XVI secolo * (Italian Scholars in Transylvania during the 15 th and 16 th Centuries)	84
Limba și literatura latină * Latin Language and Literature	97
Claudiu T. ARIEȘAN, Repere ale polemicii în apologetica lui Arnobius de Sicca * (Landmarks of the Polemic in Arnobius of Sicca Apologetics)	98
Simina BADEA, Evolution and Continuity in Romance Europe: the Use of Latin in Romanian Contract Law * (Evoluția și continuitatea în Europa romană : utilizarea limbii latine în dreptul contractual românesc)	104
Valy CEIA, Trimiterile discursului juridic ciceronian. Studiu de caz: <i>Pro Archia poeta</i> * (References of the Ciceronian Legal Discourse. Case Study: <i>Pro Archia Poeta</i>)	109
Ioana COSTA, Ecouri ale Antichității * (Echoes of Antiquity)	118
Dana DINU, Interjecțiile <i>Heracle, Edepol, Ecastor</i> și funcțiile lor pragmatice la Plaut și Terențiu * (The Interjections <i>Heracle, Edepol, Ecastor</i> and Their Pragmatic Functions In Plautus and Terence)	122
Ilona DUȘĂ, Trăvălul dorinței în elegiile erotice properțiene (de la <i>agon</i> -ul eroic la <i>agon</i> -ul erotic) * (The labor of desire in the erotic Propertian Elegies (from the heroic <i>agon</i> to the erotic <i>agon</i>))	133

Jean-Yves GUILLAUMIN, Éducation et pédagogie dans les <i>Étymologies</i> d'Isidore de Séville *	
(Education and Pedagogy in Isidore of Seville's <i>Etymologies</i>)	146
Mihaela POPESCU, Crearea și evoluția formelor prospective române. O perspectivă integrativă * (The evolutive process of the Romance prospective forms. An integrative perspective)	156
Diana-Carmen PUȘCĂ, Particularități traductologice din limba latină în limba română *	
(Specific Features of Translations from Latin into Romanian)	169
Gabriela RADU, <i>Homage to Sextus Propertius</i> – La (pe) marginea traducerii *	
(Homage to Sextus Propertius – at (on) the edge of translation)	179
Adina-Voichița ROȘU, Maecenas – <i>Musa</i> for Latin poets of the Augustan era *	
(Mecena – <i>Musa</i> poeziei latine din perioada augustană)	188
Maria SUBI, Terminologia <i>candorii</i> în latină și în română * (Terminology of <i>Candor</i> in Latin and Romanian)	196
Limba și literatura română * Romanian Language and Literature	205
Florina-Maria BĂCILĂ, Observații asupra construcției textuale în poezia lui Traian Dorz *	
(Observations on the textual framing in the poetry of Traian Dorz)	206
Raluca Corina BACIU, Câteva observații privind critica traducerii românești în secolul al XIX-lea * (Aspects Regarding 19 th Century Romanian Translation Criticism)	218
Ioana BĂNUȘ, Considerații privind specificitatea terminologiei pedagogice (1886-1918) *	
(Accounts on the Specificity of Pedagogical Terminology)	226
Anamaria FILIMON-BENEA, Comunicarea în mediul online: Web TV, un nou tip de mediu * (Online Communication: Web TV, a New Type of Media)	231
Oana BOC, Considerații tipologice asupra operei lui Tudor Arghezi * (Typological considerations on Tudor Arghezi's work)	237
Diana BOC-SÎNMĂRȘI, Forme vechi latine păstrate în toponimia văilor Bistra și Sebe * (Old Latin Forms Preserved in the Toponymy of Bistra and Sebe Valleys)	247
Eugenia BOJOGA, Printr-o oportunitate / impactul studiului <i>Sincronie, diacronie și istorie</i> de E. Coseriu în lingvistică din fostă U.R.S.S. * (<i>Sincronia, Diacronia e Historia</i> . 50 years since the publication in Russian)	257
Mirela-Ioana BORCHIN, Loredana Mihaela PUNȘCĂ, Aspecte ale interlingvisticii în lucrările de licență * (Aspects of interlinguistics in BA papers)	271
Vergiliu BOTNARI, Poezia postmodernistă din Basarabia în contextul transformărilor majore (1989-1991) * (Postmodern Poetry from Basarabia in the Context of the Major Changes (1989-1991))	280
Mihaela BUCIN, Despre valahii și limba lor în studiile maghiare de la sfârșitul secolului al XIX-lea * (On Wallachs and their Language in Hungarian Studies from the Late 19 th Century)	291
Emina CĂPĂLĂNĂ, Elemente postmoderne în poezia lui Marin Sorescu *	
(Postmodern Elements in Marin Sorescu's Poetry)	296
Laura CHIRIAC, Macedonski „Momentul” – plac turnat în poezia românească *	
(Macedonski “moment” – turn table in Romanian poetics)	307
Simona CONSTANTINOVICI, Limbaj criptic sau despre codul secret al scrierilor lui Mircea Cărtărescu * (Cryptic Language or the Secret Code of Mircea Cărtărescu's Writings)	318
Daniela GHELTOFAN, Categoriile funcționale-discursive ale antonimiei *	
(Functional Categories of Antonymy in Romanian)	328
Alina-Simona MARTIN-MITRIC, Paradigmele comunicării în mass-media *	
(Paradigms of communication and media)	342

Eugenia MINCU, Romanian Medical Language: Tendencies of Development * (Limbajul medical românesc: tendin e de dezvoltare)	358
Christina Andreea MI ARIU, Destinul unei limbi vernaculare în context romanic * (The destiny of a vernacular language in a Latin culture)	365
Ileana OANCEA, Nadia OBROCEA, Reflexe ale lingvisticii romanice în câmpul teoretic al integralismului lingvistic * (Reflexes of Romance Linguistics in the Theoretical Field of Linguistic Integralism)	370
Raluca POPESCU, Atributul circumstan ial – un simplu subtip al atributului? * (The Adverbial Attribute – A Simple Subtype of the Attribute?)	390
Laura SP RIOSU, Romania in the Serbian Daily Newspapers * (România în presa cotidian sârb)	403
Claudia-Ileana SPINEANU, Retoric i comunicare în spa iul cultural românesc din secolul al XIX-lea * (Rhetoric and Communication in the Romanian Culture from the Nineteenth Century)	414
Simona Nicoleta STAIUCU, Aspecte ale polisemiei i sinonimiei lexicale în terminologia medical * (Aspects of lexical polysemy and synonymy in medical terminology)	426
Bogdan ÂRA, Relatinizarea limbii române în concep ia lui Ion Budai-Deleanu * (Re-Latinization of the Romanian language in the view of Ion Budai-Deleanu)	434
Dumitru TUCAN, „Teatru f r profesor” sau despre începuturile dramaturgice ale lui Eugen Ionescu * (“Theater Without a Teacher” or About the Beginnings of Eugen Ionesco as a Playwright)	445
Maria VÂTC , Valen e simbolice ale luminii în obiceiurile de iarn din Valea Alm jului, jud. Cara -Severin * (Symbolic Meanings of Light in the Winter Habits from the Almaj Valley, Cara -Severin County)	457
Ioana VID, Comunicare i imaginea unei organiza ii * (Communication and the Image of an Organization)	469
Sorin D. VINTIL , Limba român literar în Serbia contemporan * (Romanian Literary Language in Contemporary Serbia)	479

Partea a doua * Second Part

Limba i literatura itatian * Italian Language and Literature	483
Aleksandra BLATEŠI , I proverbi italiani fra tradizione e modernità * (Italian Proverbs between Tradition and Modernity)	484
Daniela BOMBARA , La poesia siciliana dell '800 di fronte alla modernità: impegno civile e densità espressiva nelle opere manzoniane del messinese Vincenzo d'Amore * (Sicilian Poetry of '800 in the Face of Modernity: Civil Commitment and Expressive Density in the Manzonian Word of Vincenzo d'Amore from Messina)	494

Rodica BROASC , Gigi Proietti, Giocoliere (Post)Moderno delle Parole * (Gigi Proietti, Words' (Post) Modern Juggler)	508
Miruna BULUMETE , Ritratti saviniani di personaggi storici. Stile e topoi prediletti in <i>Narrate, uomini, la vostra storia</i> * (Savinian Portraits of Historical Figures. Style and Preferred Themes in <i>Narrate, uomini, la vostra storia</i>)	522
Gloria GRAVINA, Il melodramma tra emigrazione e culture ospiti * (The Melodrama between Migration and Guest Culture)	531
Silvia Madincea PA CU, L'intervista come strumento d'apprendimento dell'italiano * (The Interview as a Tool for Learning Italian)	537
Elena PÎRVU, L'Italia nel <i>De neamul moldovenilor</i> ('Sulla stirpe dei moldavi') del cronista moldavo Miron Costin * (<i>Italy in De neamul moldovenilor (The Lineage of Moldavians)</i> <i>by Miron Costin, Moldavian chronicler</i>)	543
Oana S LI TEANU, <i>Riso – Pianto, Allegria – Amarezza</i> : presenze e commenti nei proverbi e nei modi di dire italiani e romeni * (" <i>Laughing</i> " and " <i>Crying</i> ", " <i>Joy</i> " and " <i>Sadness</i> ": about Their Presence and Comments in Italian and Romanian Proverbs and Set Phrases)	548
Limba i literatura francez * French Language and Literature	555
Felicia CONSTANTIN, Considérations sur l'intercompréhension et l'apprentissage des langues romanes * (Considerations on Mutual Understanding and Learning of Romance Languages)	556
Tatiana-Ana FLUIERARU, La postérité du Philoctète de Fénelon * (The Posterity of Fénelon's Philoctetes)	567
Ramona MALI A, Des repères mythologiques dans <i>Phèdre</i> de Racine. Pour un chronotope théâtral * (On Mythological Key-elements in Racine's <i>Phaedra</i> . Towards a Theatrical Chronotope)	577
Emilia HILGERT, <i>Quelqu'un</i> entre identité et quantité, aperçu diachronique * (<i>Quelqu'un</i> between identity and quantity. Diachronic approach)	590
Mariana PITAR, Paradigmes évolutifs dans la structure textuelle des recettes de cuisine. Étude contrastive français-roumain * (Changing Paradigms in the Textual Structure of Recipes. A French- Romanian Contrastive Study)	604
Cristina-Manuela T NASE, Mots francophones en roumain ? * (French Words in Romanian)	615
Mihaela VISKY, <i>Vendre sa salade sans faire chou blanc</i> . Idiotismes journalistiques légumiers français et roumains et leur traduction * (How to sell on without drawing a blank Romanian and French Journalistic Vegetable Idioms and Their Translation)	627
Limba i literatura spaniol * Spanish Language and Literature	635
Mioara Adelina ANGHELU , La expresión de la modalidad deóntica y dinámica en <i>La vida es sueño</i> de Pedro Calderón de la Barca * (The expresion of deontic and dynamic modality in <i>La vida es sueño</i> * <i>Life is a dream</i> by Pedro Calderón de la Barca)	636
Dolores BARBAZÁN CAPEÁNS, El uso de cortometrajes en el aula de español: una propuesta didáctica * (The Use of Short Films in the Spanish Classroom: a Didactic Proposal)	647
Adrian DAM ESCU, Evoluciones convergentes y divergentes en la Romania linguistic * (Convergent and Divergent Evolutions in the Romanic Space)	662
José Manuel GONZÁLEZ CALVO, Latinismos y cultismos en la <i>Historia del famoso predicador fray Gerundio de Campazas</i> * (Latinisms and learned words in the <i>Historia del famoso predicador fray Gerundio de Campazas</i>)	670
Beatrice MARINA, Un intento de análisis comparativo de las traducciones de la obra de Jorge Luís Borges * (An Attempt towards a Comparative Analysis of the	

Translations of Jorge Luis Borges's Work)	679
Sanda-Valeria MORARU, Amor y frustración en <i>La zapatera prodigiosa</i> de Federico García Lorca. La recepción de la obra en Rumanía * (Love and Frustration in <i>La zapatera prodigiosa</i> by Federico García Lorca. The Reception of the Work in Romania)	686
C t lina-Iuliana PÎNZARIU, Pasiones y amores destacados en la vida y la obra de García Lorca * (Passions and Love derived from the Life and Literary Work of García Lorca)	695
Lavinia SIMILARU, Las paremias de <i>Don Quijote</i> y su traducción al rumano * (Proverbs of <i>Don Quixote</i> and Their English Translation)	701
Sorina Dora SIMION, Mitos de la antigüedad en la novela postmoderna o transmoderna de Enrique Vila-Matas * (Antiquity Myths in Enrique Vila-Matas's postmodern or transmodern novel)	710
Lumini a Felicia TUNSOIU, La enseñanza de ELE en Rumanía: estudio de la situación a través del análisis de manuales publicados por autores rumanos * (The teaching of ELE in Romania: a study of the situation through the analysis of manuals published by Romanian authors)	719
Cristina VARGA, <i>Los Misterios de Madrid</i> . Tradición e innovación en la novela folletinesca * (The Mysteries of Madrid. Tradition and Innovation in Postmodern Feuilleton)	729
Raluca Arianna VÎLCEANU, Funciones sintácticas del infinitivo en español y rumano * (Syntactic Function of the Infinitive in Spanish and Romanian Languages)	740
Lumini a VLEJA, <i>Tres tristes tigres</i> de Guillermo Cabrera Infante: las voces habladas y su traducción al rumano * (<i>Tres tristes tigres</i> by Guillermo Cabrera Infante: narrative voices and its Romanian translation)	750
Marina ZARAGOZA, Las procesiones en las novelas de Blasco Ibáñez * (The Processions in the Novels of Vicente Blasco Ibáñez)	762
Istorie i teologie * History and Theology	775
Remus Mihai FERARU, Statutul familiei în legisla ia împ ratului Constantin cel Mare * (The status of the family in the legislation of Emperor Constantine the Great)	776
Tamara FARCA , Francesco Grisellini i perspectiva vene ian asupra Banatului din secolul al XVIII- lea * (Francesco Grisellini and the Venetian Perspective on 18 th Century Banat)	792
Sever INDRIE MIRON, Armata moesic i illyric i frontiera dun rean în anul celor patru împ ra i (69 AD) * (The Roman Army of Illyricum and the Danubian Frontier in the Year of the Four Emperors (69 A.D.))	810
Itefan LIFA, Mircea CIOLAC, Aspecte privind latinitatea autohtonilor în primul mileniu * (Aspects concerning the Autochthons Latinity in the first Millenium A.D.)	821
Gizella NEMETH, Adriano PAPO, L'assedio di Timi oara del 1552 nel racconto dell'italiano Ascanio Centorio degli Ortensi * (The 1552 Siege of Temesvár/Timi oara in the Accounts of Italian Flavio Ascanio Centorio degli Ortensi)	827
Lauren iu NISTORESCU, Raporturile dintre popula iile de frontier i instituiile Imperiului Roman. Cazul limiganilor * (Relations between Border Populations and the Institutions of the Roman Empire. The Case of the Limigantes)	839
Atalia ONI IU, Inscripi iile militare din Dacia roman . Între art , religie i ideologie * (Soldiers' Inscriptions from Roman Dacia – Between Art, Religion and Ideology)	848
Alin Cristian SCRIDON, Un simbol nou testamentar sacru. Cruci malteze de piatr din jude ul Cara -Severin * (A new testamentary sacred symbol. Maltese cross stones from Caras-Severin country)	861
C lin TIMOC, R zboaiele cu dacii ale împ ratului Traianus i arcul de la Beneventum * (Emperor Trajan's Dacian Wars and the Beneventum Arch)	868

Leonard VELCESCU, Columna și reprezentările monumentale ale dacilor din forumul lui Traian (Roma) și însemnătatea lor pentru cultură. Aniversarea a 1900 de ani de la inaugurarea Columnei în Forumul lui Traian, la Roma (113-2013) * (Trajan's Column and Monumental Representations of Dacians in Trajan's Forum (Rome): their cultural importance. The communication is presented in the context of the 1900 th anniversary of the inauguration of the Column in the Trajan's Forum, at Rome (113-2013))	875
Petru WEBER, Etnogeneza românilor în mediul istoriografic german contemporan * (The Romanian Ethnogenesis in Contemporary German Historiography)	907
Varia	913
Diana Lucia JUNG, Roma: motivo letterario nella poesia di Goethe * (Rome: a Motif in Goethe's Poetry)	914
Daniel LEMENI, The Role of Bishops in Late Antiquity: Constantine's Legacy * (Rolul episcopilor în Antichitatea târzie: moștenirea constantiniană)	919
Liana TEFAN, Ruxandra-Diana COJOCARIU, Exercices étymologiques et enrichissement du vocabulaire économique * (Etymology and economical vocabulary enhancement exercises).....	927
Radu PÎNTEAȘ, Aspecte din istoricul Partidului Național-Popular în Banat la finele anului 1946 * (Aspects from the History of the National Popular Party from Banat at the End of 1946)	935

CUVÂNT - ÎNAINTE

Anul 2013 a fost pentru studiile romanice un an aniversar. Deoarece se celebra 1700 de ani de la semnarea edictului de la *Mediolanum* (Milano) și 1900 de ani de la inaugurarea Columnei împăratului Traianus în forul de la Roma care îi poartă numele: Ulpian, ediția a doua a Colocviului internațional *Comunicare și cultură în România europeană* (CICCRE) s-a desfășurat la Timișoara, 24-25 septembrie 2013, la Facultatea de Litere, Istorie și Teologie a Universității de Vest coagulând pe secuni lucrări pe teme ce gravitau în jurul acestor două evenimente însemnate pentru cultura latină. Din punct de vedere geografic Italia a devenit arealul care s-a bucurat de o atenție sporită în cadrul discuțiilor științifice, Ambasada Italiei de la București și Consatul onorific al Italiei la Timișoara au avut grijă să susțină această a doua ediție. Colaborarea tradițională îndelungată îndeosebi în domeniul istoriei dintre Universitatea de Vest din Timișoara și Universitatea din Szeged (instituțiile de învățământ superior fiind înfrățite) s-a fructificat în această a doua ediție și prin atragerea ca partener principal a prestigioasei universități maghiare într-un proiect științific sperăm noi de mare perspectivă.

Manifestarea științifică organizată la Universitatea de Vest din Timișoara nu ar fi putut avea succesul scontat dacă nu s-ar fi implicat material Decanatul Facultății de Litere, Istorie și Teologie din Universitatea de Vest din Timișoara, Sindicatului „Universitas Timisiensis”, Consatul Italiei la Timișoara și alte câteva persoane private.

Interesul pentru tematica celei de-a doua ediții CICCRE a reunit la Timișoara un număr dublu de participanți față de prima ediție, astfel încât s-a putut face o selecție foarte bună a lucrărilor comunicate și publicate și ne dă speranțe mari și pentru edițiile ce vor urma.

Volumul de față este calitativ superior prin informația științifică pe care o transmite față de cel al primei ediții CICCRE. Tematica impusă a dat posibilitatea interacționării specialiștilor și a obligat într-un fel la dialog, la găsitarea unui numitor comun în limbajul științific utilizat sau a metodelor de analiză. *România* ca spațiu cultural extins dar cu un sistem comun de valori a oferit o ansă unificării acestor eforturi științifice între copertile volumului de față. Extinderea acestei problematice a latinității și la alte spații culturale credem că este impetuos necesară în viitoarele ediții ale manifestării științifice, tocmai pentru o mai bună cunoaștere a fenomenului.

Quaestiones Romanicae (QR), vol. II va constitui credem noi o lectură interesantă și utilă științific, dacă mai era nevoie, faptul că domeniul studiilor romanice este încă prosper, fecund și poate deveni un liant spectaculos pentru o paletă largă de științe socio-umane.

Timișoara,
decembrie 2013

Comitetul de redacție

Bun venit la CICCRE !
Welcome to CICCRE !

Onora și invitați, Stimați colegi, Doamnelor și domnilor, Dragi studenți,

Îmi face o deosebită bucurie ca în numele conducerii Facultății de Litere, Istorie și Teologie și, deopotrivă, al întregii noastre comunități academice să vă urez bun venit la manifestarea consacrată *României* actuale. Aflat sub patronajul Universității de Vest din Timișoara și al Universității din Szeged, colocviul care ne reunește deschide și irul evenimentelor care aniversază 70 de ani de la înființarea Universității de Vest. În egală măsură, se adaugă în seria acțiunilor de comemorare a 1900 de ani de la dezvelirea, în Roma, a Columnei lui Traian, covârșitoare prin însemnătate pentru întreg patrimoniul cultural european.

Dacă se vorbește, cu obstinabilitate aproape, despre „ingratitudea” memoriei umane – în fond, fatalmente subiectivă –, acest colocviu se așază, dimpotrivă, între acțiunile menite să păstreze vie în elegerea faptului că suntem verigi dintr-o umanitate în desfășurare. Actualitatea cea mai durabilă revendică imperativ asimilarea antecesorilor, în lăundu-se trainic pe fundamentele clădite de înaintași; originalitatea în continuitate luminează, întotdeauna, drumul cel bun. Cu forță gnoseologică ce le caracterizează, teoriile umaniste și cele sociale instituie în conștiință un veritabil mecanism de edificare a unei existențe duse la modul altitudinal. Nevoia de nou, de altceva, are noimă doar în măsură în care păstrează marile valori, transtemporale și transculturale.

Configurând limitele reprezentării, Michel Foucault vede istoria drept „zona cea mai erudită, cea mai în cunoștință de cauză, cea mai trează, cea mai încărcată, poate, a memoriei noastre; dar ea este, totodată, și fondul din care toate ființele vin spre existență și spre scânteierea lor de o clipă.” Sunt aici amprente ale celebrei definiții ciceroniene: *Historia [...] testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae* „Istoria e martorul vremilor, lumina adevărului, viața amintirii, dascălul vieții”. Într-adevăr, capabil să concentreze în esență și viața lumii, plină de dinamism și de imensă complexitate, istoria izbutete să adune într-olaltă nu doar ceea ce devine memoria faptelor umane, ci și ceea ce, înscris în ființa omului, dă naștere acestor evenimente, întâmplări, atitudini. Privit astfel, imaginea de ansamblu a acestei conștiințe se răstoarnă. Nu întruirea rece de evenimente și de date este elementul său de forță, ci desenul fin, surprinzând mecanismele de adâncime ale acțiunilor omenești – fie ele fapte, fie ele mișcări ale spiritului. Poezia existenței înseamnă decelarea în frânturi materiale a unei lumi apuse, dar, pentru noi, vii, nu arareori, pilduitoare. Ajunși cu pasul ori cu ochii minții în fața Columnei traiane, exclamăm precum odinioară Aeneas, străfulgerat de actualizarea patimilor până de curând îndurate: *Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt* „Plânsul durerii e-aici: ce-i soartă-omenească ne doare!”, răzbate, răvitor, hexametru vergilian. De aceea, într-un demers de învedereare a lumii noastre nefragmentate, istoria, antropologia, etnologia, psihologia, teoria artei, sociologia, teoriile limbii și ale literaturii concurează și se întrec în naturală concordanță spre deslășuirea luminilor columnei.

Urm rind paradigmele evolutive din spa iul romanic, tema din acest an a manifest rii noastre, Colocviul interna ional *Cultur i comunicare în România european* , se întemeiaz tocmai pe atare instan e ale profil rii elementelor de coeziune, str luminând confreria adânc a lumii noastre, oricât de eterogen . E un veritabil privilegiu s ne afl m laolalt sub cupola unei atât de în l toare idei! Salut, prin urmare, c lduros organizarea acestei manifest ri, menit s redimensioneze dintr-o perspectiv complex , integratoare, elementele unit ii în diversitate, armonia dinamic i peren a europenit ii nutrite de romanitate. Mult succes!

Lector univ. dr. **Valy Ceia**
Prodecan al Facult ii de Litere, Istorie i Teologie
Universitatea de Vest din Timi oara

Tisztelt Prodékán Asszony,
tisztelt Konzul Úr,
tisztelt Lektor Úr, kedves
Kollégák, Hölgyeim és
Uraim!

Tisztelettel köszöntöm Önöket a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképz Karának vezet sége és minden oktatója, hallgatója nevében. Köszönöm kitüntet meghívásukat, melynek örömmel tettem eleget. Karunkat két kiváló kutató kollégám is képviseli ezen a konferencián, így okkal tehetik fel a kérdést, miért éppen egy kémikus vállalkozik a köszöntésre. A magyarázat nem csak abban áll, hogy karunkon éppen egy kémikus tölti be a dékáni tisztséget. Kérem, lássák meg ebben azt a fontos szempontot is, hogy rendezvényük jelent sége még a szakterületükön járatlan természettudományos kutatók számára is nyilvánvaló. Nagy Konstantin Ediktuma kiadásának 1700-adik évfordulóját aligha lehetne méltóbban ünnepelni, mint a korszak kommunikációjának és kultúrájának felidézésével. A vallási tolerancia, a kommunikáció, a kultúra, a kultúrák kommunikációja nem csak 1700 évvel ezel tt, a kés -antikvitás korszakában adott lendületet a fejl désnek. Szellemi

Stimat Doamn Prodecan, stimate
Domnule Consul,
stima i colegi, Doamnelor i Domnilor,

V rog s primi i un salut cordial din partea cadrelor didactice i a studen ilor Facult ii Pedagogice Juhász Gyula a Universit ii din Seghedin. V mul umesc pentru acest invita ie onorant , pe care am primit-o cu deosebit pl cere. Facultatea noastr este reprezentat la aceast conferin de doi speciali ti în domeniul, de aceea e logic s v întreba i pentru ce tocmai un chimist ine acest alocu iune de deschidere. Explica ia se bazeaz nu doar pe faptul c postul de decan al facult ii este în prezent ocupat de un chimist. Ci i pe faptul c evenimentul la care particip m azi transcende grani ele dintre tiin e, fiind la fel de important i pentru speciali tii în tiin e naturale, ca pentru istorici. Edictul lui Constantin cel Mare, de la a c rui emitere anivers m 1700 de ani, nu poate fi separat de rolul pe care l-a avut i îl are în contextul rela iilor de comunicare între culturi. Toleran a religioas , comunicarea, cultura, comunicarea între culturi au fost principiile care au asigurat un progres dinamic, i nu doar acum 1700 de ani, în antichitatea târzie. Aceste principii valoroase reprezint i azi

életünknek ma is alappillérei ezek az értékek. A mai konferencia segít ezeknek az értékeknek a meg rzésében és gyarapításában. Akik kutatásaikban és mindennapjaikban hitet tesznek a kommunikáció és a kultúra fontossága mellett, azok számára jelképesen kirajzolódik Nagy Konstantin legendájának híres mondata: *In hoc signo vinces!* Nagyszer vállalkozásukhoz fogadják jókívánságaimat, a konferencia minden résztvev jének sok sikert kívánok. Köszönöm, hogy meghallgattak.

pilonii spirituali ai existen ei noastre. Conferin a de ast zi pune în valoarea aceste principii i favorizeaz prezervarea i continuarea lor. Cei care î i bazeaz activitatea profesional precum i via a de toate zilele pe rolul culturii i al comunic rii, vor în elege f r dificultate importan a simbolic a legendarei expresii a lui Constantin cel Mare: *In hoc signo vinces!* Felicit rile mele pentru acest ini iativ , mult succes fiec rui participant! V mul umesc c m-a i ascultat!

Prof. univ. dr. **Marsi István**
Decanul Facult ii Pedagogice Juhász Gyula
a Universit ii din Seghedin, Ungaria

Signore e signori, cari ospiti,

E' per me un grande onore essere stato invitato a porgere I saluti dell'Ambasciata d'Italia a Bucarest e del Consolato Generale in Timi oara a questo illustre consesso.

Il tema dei colloqui offer spunti, I piu' ampi ed approfonditi, per apprezzare come le nostre culture, tramite il vettore della lingua, si muovano su una linea sinusoide che nel corso del tempo ci avvicina per poi allontanarci e ancora riavvicinari nella quotidianita' come nella cultura.

La lingua neolatina, element commune, ci fa dimenticare quante siano state le occasioni di contrasto e ci invita per contro ad evidenziare quanti siano gli elementi in commune.

Permettetemi di evidenziarne solo uno, antico in queste terre quasi quanto la Colonna Traiana.

Parlo delle terme, che in questa zona annotano le Baie Herculane e piu' in su, nel distretto di Oradea, annoverano Baie Felix. Al di la dal confine, a Segedino, sappiamo che le sue cure termali sono rinomate fin dal 1800. A Valencia, per citarne una, abbiamo la Chulilla e le alter. In Francia mi viene immediatamente in mente, nei Pirenei, Bagneres de Bigorre. E' superfluo soffermarci per queste come per quelle italiane.

La cultura del benessere ci accomuna fin dai tempi antichi e auspichiamo che questa cultura sia sempre il segno di un profondo sustrato comune ed uno stimolo per un futuro sempre piu' teso alla realizzazione del benessere, in un'Europa che pur non essendo totalmente neolatina ne condivide assieme a questo tantissimi altri valori.

Grazie per renderci partecipi dei vostri lavori che contribuiscono cosi' spiccatamente al benessere dello spirito.

dr. **Flavio Ceneda**
Consolato Generale d'Italia
Timi oara

Comunicări în plen

Plenary Session

Florica BECHET
(Université de Bucarest) | **Des couleurs de la Colonne Trajane
à la chromatique de la langue roumaine**

Abstract: (From the Colours of the Roman Column to the Chromatics of the Romanian Language) It is well known that the ancient statues and monuments did not catch the eye with the candid glitter of the marble, did not caress the sight with the warm light of the stone. They were coloured, displaying chromatics that could often be strident. Things are not different in the case of the famous Trajan's Column, erected 1900 years ago at the foundation of our people. The Italian experts have even succeeded in recomposing its colours of old. Starting from this "restoration", but also from what we can find in the Latin texts, we have tried to accomplish an inventory of the colours known and used by the Romans. Our attention has been focused on the Latin terms for various colours and on the way these colours, together with their hues, were perceived by the people of old. At the same time, we shall seek to notice the linguistic means they used to resort to in order to designate certain colours, in default of a proper term (comparisons with gems, flowers, birds etc.). The linguistic study is conceived as a diptych, the other counterpart consisting of the descendants in the Romanian language of the Latin chromatics. On the one hand, we are talking about the inherited terms, on the other hand, about the inherited procedures, the most important of which are the derivation with suffixes and the comparison. We are also interested in the way these procedures develop on Romanian ground. Thus we hope to obtain two colour palettes, in which the linguistic combinations transcribe the blend of substances used to colour the monuments which fix us in eternity.

Keywords: *Columna Traiana*, latin, colours, special significance, Romanian, translation

Rezumat: (De la culorile Columnei romane la cromatica limbii române) Este bine cunoscut faptul că statuile și monumentele antice nu luau ochii cu strălucirea candidă a marelui, nu mângăiau privirea cu lumina caldă a pietrei, ci erau colorate, fiind o cromatică adesea chiar stridentă. Lucrurile nu stau altfel cu faimoasa Colona a lui Traian, în 1900 de ani la temelie poporului nostru. Specialiștii italieni au reușit chiar să reconstituie culorile de odinioară. Plecând de la această „recondiționare”, dar și de la ceea ce găsim scris în textele latine, am încercat să realizăm un inventar al culorilor cunoscute și folosite de romani. Atenția noastră se îndreaptă asupra termenilor latini care desemnează diversele culori și a modului în care acestea, cu nuanțele lor, erau percepute de către oamenii de odinioară. Vom căuta, totodată, să observăm la ce mijloace lingvistice apelau aceștia pentru a desemna anumite culori, în lipsa unui termen propriu (comparații cu pietre prețioase, flori, păsări etc.). Studiul lingvistic este conceput în diptic, celălalt pandant fiind constituit de urmașii din limba română ai cromaticii latine. Este vorba, în primul rând, de termenii moșteniți, pe de altă parte, de procedeele moștenite, cele mai importante fiind derivarea cu sufixe și comparația. Ne interesează, în același timp, modul în care aceste procedee se dezvoltă pe teren românesc. Sperăm să obținem astfel două palete coloristice, în care combinațiile lingvistice reproduc amestecul substanțelor pentru colorarea monumentelor ce ne fixează în eternitate.

Rezumat: *columna traian*, latin, culori, semnificație specifică, român, traducere

I. La polychrome Colonne Trajane

Les travaux de ce colloque sont marqués par la commémoration des 1900 ans de l'inauguration de la Colonne Trajane. Le monument a été exécuté pour célébrer la victoire de l'Empereur Trajan contre les Daces et l'annexion de la province de Dacie à l'Empire Romain. Je profite de cette occasion pour faire une courte description de la dite colonne, en guise d'introduction à mon étude, qui porte sur l'expression des couleurs en latin.

La Colonne, comme la plupart des monuments et des statues antiques, n'était pas en marbre blanche, comme elle nous apparaît aujourd'hui, mais très colorée. Elle avait même

des applications, car les armes, d'une taille naturelle, étaient faites en or ou en bois et appliquées sur le support de marbre. On peut encore voir les trous qu'ont servis à cette opération. À l'aide des analyses chimiques et de la fluorescence des raies X les spécialistes ont pu découvrir les pigments utilisés pour la peinture originale et, dans les laboratoires de Rome, on a même exécuté des modèles colorés de quelques métopes et de la statue de l'Empereur Trajan, qui surmontait à l'heure la Colonne et qui a été changée par la statue de Saint Pierre. En 1972, dans une émission télévisée, l'historien et l'archéologue Ranuccio Bianchi Bandinelli a proposé, par l'intermédiaire d'un peintre, la reconstitution des couleurs originales probables, sur un moulage au plâtre qui représentait la scène XXXII, connue sous le nom « Les Daces attaquent les Romains réfugiés dans une forteresse ». Quelques échantillons de ces entreprises ont paru, pour le public roumain, dans les années '70-'80, sur la couverture de la revue roumaine *Magazin istoric*. Les couleurs d'origine ont été reconstituées par Roberto Carraro et la reconstitution photographique de la Colonne colorée a été exposée à la XLIIe Biennale de l'Académie d'Art de Venise en 1986. Les savants italiens ont même réalisé, à l'aide d'une installation de lumières, une coloration entière de la Colonne.

Une coloration pareille est due au savant roumain Radu Oltean qui, dans son ouvrage *Dacia. R zboaiele cu romanii*¹, offre plusieurs échantillons colorés de la Colonne. L'opinion de Radu Oltean est que les Romains avaient utilisé peu de couleurs (jaune, vert, bleu, rouge, noir), des couleurs pures, primaires, et qu'ils n'en ont pas utilisé d'autres, issues des combinaisons, par exemple, les gris.

La question que cette opinion suscite serait si ces couleurs étaient les seules connues par les Romains à cette époque-là ou bien si ces couleurs étaient utilisées d'habitude à colorier les métopes et les statues ? La comparaison avec les fresques et les mosaïques qui datent de même âge, ainsi que les commentaires des spécialistes concernant la chromatique grecque et romaine nous démontrent que, pourtant, plus de couleurs et maintes nuances de celles-ci ont été utilisées à ce but.

II. L'inventaire des couleurs

L'important ouvrage de Jacques André, *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine*², considéré encore l'une des plus importantes études sur les noms de couleur, nous fait apprendre que le vocabulaire chromatique latin n'est en rien inférieur à celui des Grecs. Le savant français compte neuf couleurs principales (blanc, noir, gris, rouge, brun, jaune, bleu, vert, violet) et 534 termes qui les désignent. Il indique aussi trois sortes de variations : concernant la qualité ou l'espèce, concernant l'intensité, et concernant la saturation ou la pureté.

De toute façon il ne faut pas ignorer que le vocabulaire des couleurs s'est développé surtout dans la seconde moitié du Ier siècle ap. J. Ch., donc l'époque Trajane doit connaître toute cette palette de couleurs. Une comparaison entre plusieurs écrivains grecs et romains et plusieurs époques peut être instructive. Il faut tout de même souligner que les Antiques ne

¹ Bucures ti, Editura Ars Historia, 2013.

² Paris, Librairie C. Klincksieck, 1949.

reconnaissaient pas les sept couleurs de l'arc-en-ciel. Car – comme le dit N. Baran³, dans son étude – « notre système chromatique (très riche et nuancé) est axé sur l'interprétation des couleurs du spectre solaire, tandis que celui des Anciens avait une base essentiellement naturiste »⁴. Nous, les modernes, nous reconnaissons les couleurs par le prisme de l'air et du soleil, tandis que les antiques s'efforçaient de reconnaître et de nommer les couleurs des objets qu'ils trouvaient dans la nature environnante.

De même, N. V. Baran montre que la palette des couleurs utilisée par les auteurs latins est assez variable d'une époque à une autre, d'un auteur à un autre. En plus, les Romains, peuple habitant des pays ensoleillés, étaient sensibles à l'opposition entre mat et brillant plutôt qu'aux couleurs elles-mêmes. C'est ainsi qu'ils distinguaient entre *albus*, blanc mat, et *candidus*, blanc brillant; entre *ater*, noir mat, et *niger*, noir brillant. La critique de spécialité a décelé chez Ovide la même opposition concernant la couleur rouge (*ruber*, *rubens*, rouge mat, et *rutilus*, rouge brillant). Cette opposition marque une variation de qualité.

Servius, par exemple, (*in Gerog.*, 3, 82) fait une comparaison entre *albus* et *candidus*, pour établir une distinction: *aliud est candidum esse, id est quadam nitenti luce perfusum, aliud est album, quod pallori constat esse uicinum* « c'est une chose être *candidus*, ce qui suppose être inondé par une lumière brillante, c'est autre chose être *albus*, qui est quelque chose de près à la couleur pâle ». J. André ainsi que E. Co eriu jugent les adjectifs *albus candidus*, tout comme *ater niger*, dans la relation privative « brillant » « opaque »⁵. *Albus* est le terme non-marqué. Conformément à Carmen Arias Abelán⁶, il y en a deux valeurs : a) l'une négative en opposition à *candidus*; b) l'autre neutre. Bien que l'adjectif *albus* indique la couleur naturelle des objets qu'il qualifie, il est évident que sa signification glisse vers une valeur métaphorique et un nouveau champ sémantique, celui de la joie et de la sérénité.

Une comparaison entre les palettes des couleurs les plus riches des Antiques et celles mentionnées par Radu Oltean montre l'absence de la couleur blanche dans l'étude du savant roumain. En ce qui me concerne, Radu Oltean ne prend en considération que les couleurs appliquées par les peintres romains sur le marbre blanc de la Colonne, visibles sur toutes les restaurations colorisées.

Je n'ai pas l'intention de nommer ici ou de décrire tous les 534 noms de couleur inventoriés par J. André ou mentionnés par d'autres savants qui ont étudié les noms de couleur en latin, en général ou chez un auteur quelconque. Ce serait un travail à la fois énorme et relatif, puisqu'il y a d'autres linguistes, à côté d'André qui n'étudie que les substantifs et les adjectifs - noms de couleur, comme R. J. Edgeworth⁷, qui rangent parmi les noms de couleur des mots comme *lilium*, *nix*, *trabea*, *uiola*. Mon but est celui de présenter, d'une part, quelques particularités du vocabulaire latin concernant les noms de couleur et les

³ N. V. Baran, «Les caractéristiques essentielles du vocabulaire chromatique latin (Aspect général, étapes de développement, sens figurés, valeur stylistique, circulation)», *ANRW* 29, 1, p. 333-346.

⁴ P. 404.

⁵ J. André, *op. cit.*, E. Co eriu, *Pour une sémantique diachronique structurale, Travaux de Linguistique et Littérature*, II (1964), p. 139-186.

⁶ *Albus-candidus, ater-niger and ruber-rutilus in Ovid's Metamorphoses. A Structural Research, Latomus* 43, nr. 1, 1984, p. 112.

⁷ *The colors of the Aeneid*, New York, P. Lang, 1992.

moyens linguistiques les plus fréquentes employés pour désigner une couleur, et d'autre part, l'héritage roumain de ce vocabulaire et de ce système.

Un problème, parfois difficilement à résoudre, est posé par les termes qui expriment la couleur jaune. On doit choisir, selon J. André, entre *flauus*, *fuluus*, *luridus*, *pallidus*, *exsanguis*, *florus*, *galbinus*, *giluus*, *heluus*, *luteus*, *croceus*, *aureus*, *auratus*, *cereus*, *melleus*, *sulfureus*, *silaceus*, *buxeus*, *oleaginus*, *sandaracinus*, *murreus*. Je souscris à l'opinion du même chercheur dont je cite un paragraphe plus vaste afin d'offrir un échantillon concernant les complications qui peuvent surgir dans une classification apparemment bien nette:

Le jaune offre une palette bien fournie dans tous les tons. 1° Du pâle au foncé, nous avons *cereus*, *sulfureus*, *pallidus*, *buxeus*, *murreus*, qui sont des nuances du <jaune pâle>, *flauus* "jaune claire", *fuluus* <jaune foncé>. 2° En combinaison avec d'autres teintes, *galbinus* <jaune verdâtre>, *luridus* <jaune terne et grisâtre>, *fuluus* <jaune foncé à nuances rougeâtres et brunâtres>, *luteus* et *croceus* <orange>, (dans toutes ses nuances, claires et foncées, proches du rouge ou du jaune pur). Mais ces distinctions sont loin d'être toujours aussi marquées et les sens des différents termes se confondent assez souvent. La différence entre *croceus* et *luteus* n'est jamais très nette. *Luteus* devient le <jaune> en son sens le plus général. *Fuluus* et *flauus* sont souvent interchangeables (cf. les clichés *flaua arena* et *fulua arena*). La poésie est la grande responsable de cette tendance à l'uniformisation. La plupart de ces termes sont anciens dans la langue. Même les dérivés *luteus* et *aureus* sont déjà celui-ci chez Ennius (*Ann. frg.* 92), celui-là chez Plaute (*Men.* 918). Ils proviennent en effet d'un mode de teinture depuis longtemps usité et d'un des plus anciens métaux découverts. Au contraire, la création de *croceus*, sans doute par Virgile, est consécutive à l'introduction d'une nouvelle méthode tinctoriale, tandis que *cereus* (Virgile), *sulfureus* (Stace, Martial, Pline), *melleus* (Pline seulement) et d'autres ont leur origine dans une nécessité postérieurement sentie de noter les nuances les plus délicates avec précision.

L'exemple le plus flagrant est celui de *flauus*, que tous les dictionnaires traduisent, en premier lieu, par « jaune ». Mais, dans un article datant de 1950⁸, E. Laughton postule que la signification originnaire de *flauus* est « blond » (l'adjectif s'applique principalement aux cheveux). C'est de cette acception assez restreinte que dérive le sens « jaune », plus fréquent et qui s'applique, comme "an important cultural patern"⁹ à d'autres objets: or, blé, sable. Mais il y a aussi des syntagmes qui ont posé des problèmes semblables dès l'Antiquité. Dans les syntagmes : *flauus pudor* (Sen., *Phedra* 652 ; le mot *pudor* est d'habitude associée à la couleur rouge), *flauua ora* (Ov., *Heroides*, 472) ou *flaua cutis* (*Thesaurus*) il ne s'agit pas d'une pudeur jaune, d'un visage jaune ou d'une peau jaune. Leur « astuce » se trouve dans un exemple d'Ovide (*Amores* 2, 4, 39) où une *flauua puella* « une fille au teint d'un brun mat » est opposée à une *candida puella* « une fille au teint d'un blanc brillant ». Quant au syntagme *flauua oliua* (Verg., *Aen.*, 5, 509), mystérieux concernant l'origine, et beaucoup glossé¹⁰, il faut penser au cas où *flauus* reproduit le grec glaukov~ « vert pâle, gris » (qui est

⁸ E. Laughton, *Flauus again*, CR 64, 1950, p. 88-9.

⁹ Mark Bradley, *Colour and Meaning in Ancient Rome*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009 = 2011, p. 3.

¹⁰ Aulu-Gelle explique : 2, 26, 11 *fuluus autem uidetur de rufo atque uiridi mixtus, in aliis plus uiridis, in aliis plus rufi habere*, et, plus loin : 2, 26, 12 *flauus contra uidetur ex uiridi et rufo et albo concretus*, où il reprend la définition donnée par Platon (*Timée*, 68b) pour *xantos*. Il ajoute le vert pour expliquer l'emploi de *flauus* désignant le feuillage de l'olivier (Verg., *Aen.* 5, 309).

aussi un qualificatif du saule) ou *xavnto-*, *purrov-* “orange, flamboyant”. Selon mon opinion l’opposition brillant mat est toujours présente.

La couleur « vert » pose à son tour des problèmes. Les termes utilisés par les Romains pour désigner cette couleur sont *uirens*; *uiridis*; *uirens*; *herbeus*; *herbidus*; *herbaceus*; *myrteus*; *porraceus*, *felleus*, *prasinus*, *prasinatus*, *prasinianus*, *callainus*, *cumatilis*. Le plus intéressant et, en même temps, le plus compliqué des termes est celui qui paraît le plus clair et le plus simple. Il s’agit de *uirens*, *uiridis*. *Virens*, *uiridis* et leur famille sont les seuls à rendre toutes les nuances du vert, étant les seuls à marquer le vert-type. L’opposition claire foncé ne se réalise que dans des contextes, et très souvent ce nom de couleur est substitué par *ater*, *niger* (à propos de *illex*), *albus*, *canus*, *pallens*. Généralement les termes *uirens*, *uiridis* décrivent les cultures et les arbustes sains de l’agriculture et l’horticulture romaine ou la riche verdure du pays italique. Mark Bradley¹¹ observe que *uiridis* et les mots apparentés devaient appartenir à un large champ sémantique latin qui incluait, parfois sans raison étymologique, des termes essentiels comme *uir*, *uirius*, *uis*. “*Viridis*, however, is one of those Latin colour terms which stands in our dictionaries somewhat awkwardly on the line between representing our colour <green> and the quality <vigorous>”. C’est pourquoi *uiridis* et sa famille peut signifier tout ce qui est vigueur, force, ardeur (*uiridis ... sanguis* Sen. *Oed.* 297, le sang étant le principe de vie et de force, *senem ... uiridem animo ac uigentem* Sen. *Ep.* 66, 1, *H litteram ... inserebant ... uocibus uerborum firmandis ... ut sonus earum esset uiridior uegetior* Gell. *N. A.* 2, 3, 1, *flamma ... uirens* Hor., *Epod.* 17, 33. Selon Varron (*L.L.* VI, 9), les Romains unissaient les notions de vert et de printemps dans une étymologie commune: *tempus secundum uer (sc. appellatur), quod tum uirere incipiunt uirgulta*). En tant que couleur des plantes qui poussent, *uiridis* peut subir un glissement de sens et signifier quelque chose de neuf, de naissant, de frais, de tendre, ce qui peut expliquer *uirentis et doctae psallere Chiaie* (Hor., *Od.* 1, 13, 6-7), *uiridis puella* (Hor.), *uirides genae* (Stat. *Silu.* 3, 3, 125), *uiride coelum* (Pline, *HN* 17, 74), *uiridis ... Poebus* (Manil., 2, 941), *uiridis caseus* (Col. 7, 8, 1) ou *uiridis iuuenta* (Virg. 5, 295). Il n’y a plus rien de chromatique dans ces extensions de sens.

Caeruleus est faussement associé au ciel (même dans le *Thesaurus*) et il est traduit par « bleu-ciel ». On le trouve dans cette association dans la poésie où il peut fournir de belles allitérations (*caerulea caeli templa* Enn. *Ann.* 65, *caeruleum caelum* Ov., *Fast.* 3, 449, *hemisphaerium ubi concha caerulea saeptum stat* Naev. in Varro, *L.L.* 7, 7). Mais cet adjectif caractérise le plus souvent l’eau, l’eau profonde et abondante, surtout l’eau de la mer. Le plus important réservoir de Rome s’appelait *fons Caerulea*; le Tibre est *caeruleus* (Virg., *Aen.* 8, 64), Sénèque *Hercules Oetaeus* 1874 parle de *caerulea Crete*, l’île entourée par des mers profondes; le ciel n’est *caeruleus* qu’aux moments où il annonce la pluie (*color solis caeruleus pluuiam denuntiat* Virg., *Géorg.*, 1, 453). Mais, comme la couleur de l’eau dormante n’est jamais stable, la mer peut être parfois *uiridis* et les divinités marines le sont presque toujours (*et uirides Nereidum comas* Hor., *Od.* 3, 28, 10, *uiridesque dei quibus aequora curae* Ov., *Trist.* 1, 2, 59).

¹¹ *Op. cit.*, p. 8, n. 30.

Pourtant, la couleur foncière de la mer, appliquée aux humains, subit un changement total du sens : les yeux-couleur de la mer, *caerulei oculi*, sont les yeux des barbares ou des personnes psychologiquement instables (Plin. *HN* 6, 88, Tac. *Ger.* 4, 2, Juv. 13, 164, Hor. *Epod.* 16, 7, 14, Suet. *Galb.* 21, Celse, *Med.* 7, 7, 14). Il s'agit sûrement d'une lueur étrange pour quelqu'un qui vit sur les bords de la Méditerranée, avec sa lumière spécifique et sa couleur intense et sans égal.

Mais cette mer peut avoir aussi la couleur pourpre (*purpurea*). Cette couleur, à quoi correspond-elle dans notre spectre ? Elle est associée à la fois au rouge et au brillant. La pourpre, extraite de quelques coquillages qui produisent un liquide rougeâtre, violacé - symbole de la jeunesse et de la nature, du pouvoir aussi bien religieux que magique et marque de la puissance politique -, devait sa valeur non seulement à la couleur propre, mais à l'éclat de ce colorant aussi. *Purpura*, *ostrum* et *murex*, les sources de la pourpre, sont toujours en rapport étroit avec des mots comme *fulgere* (Cic. *in Cat.* 2, 5; Virg. *Aen.* 9, 614, etc.), *effulgere* (Virg. *Aen.* 5, 133, etc.), *praeifulgere* (Sil. It. 17, 391), *refulgere* (Sil. It. 15, 25), *perlucidus* (Mart. 12, 38, 3), *micare* (Sil. It. 7, 642, etc.), *nitere* (Ov., *Met.* 10, 211, etc.), *nitore* (Petr. 119, v. 10), *radiare* (Apul. *Flor.* 3, 11), *renidere* (Petr. 119, v. 28), *splendere* (Sil. It. 11, 273), *splendidus* (Ov., *Met.* 8, 8, etc.).

Ce fait pourrait expliquer le glissement du sens de l'adjectif avec perte de la couleur au profit de l'éclat et la traduction « brillant ». Car *purpureum mare* renvoie à une mer aux courtes vagues brillantes soulevées par les vents légers (Zéphyr, Favonius, Eurus). Il s'agit d'un éclat, rose peut-être, effet d'un jeu de lumière. Par contre, la mer agitée reçoit la nuance du violet la plus proche du noir brillant, nuance exprimée toujours par *purpureus*. Il est possible que la mer subisse, entre ces deux nuances, le processus de tout objet teint du liquide des coquillages. La lumière solaire agit en effet sur celui-ci par réaction photo-chimique comme sur une plaque photographique.

Ainsi, de blanche, la matière devient jaune ... ; puis c'est le bleu qui se développe, et alors, avec le jaune qui existe déjà, il apparaît évidemment du vert. Le bleu va toujours en augmentant, tandis que le jaune semble disparaître, aussi se fonce-t-il ... À ce moment, la matière, après avoir été jaune-clair, jaune-verdâtre, puis verte, vert-bleuâtre, devient bleuâtre sombre. Le rouge se produit en dernier lieu et forme avec la couleur bleue le violet.

Ainsi « suivant que l'action solaire a été plus ou moins prolongée, que la quantité de matière est plus ou moins grande, on peut obtenir une très grande variété de tons »¹². Quel que soit le coquillage, le coloriage final tourne au violet.

III. La formation des noms de couleur

J. André a inventorié les suffixes qui apparaissent dans les noms latins désignant la couleur. Il est évident que la plupart de ces substantifs provient du nom d'un objet ou d'un verbe qui indique l'état. Il faut mentionner que la majorité de ces bases dérivationnelles peuvent exprimer elles-mêmes la couleur (*amethystum* – *amethystinus*, *cera* – *cereus*, *cerasus* – *cerasinus*, *cinis* – *cinereus*, *coccum* – *coccineus* – *coccinus*, *crocus* – *croceus*, *ebur*

¹² H. Lacaze-Duthiers, *Mémoire sur la pourpre, Annales des Sciences naturelles*, 4e série, XII, 1859, p. 1-83, p. 71-73, *apud* André, *op. cit.*, p. 92.

– *eburneus, herba – herbaceus – herbosus, myrtus – myrteus, nix – niualis – niueus, pix – piceus – picinus, prasum – prasinatus – prasinus, rosa – rosaceus – roseus, uiola – uiolaceus, etc.*). Parmi ceux-ci, on observe facilement qu'il y a beaucoup de noms de plantes (surtout à fleurs), de fruits, de pierres et de métaux (précieux ou non).

En roumain les noms des couleurs primaires sont hérités du latin.

Lat. *albus* « blanc mat » > roum. *alb* (perte de l'opposition brillant mat, changement de la qualité);

Lat. *niger* « noir brillant » > roum. *negru* (perte de l'opposition brillant mat, changement de la qualité);

Lat. *russus* « rouge vif » > roum. *ro u* (perte de l'intensité);

Lat. *galbinus* « jaune verdâtre » > roum. *galben* (augmentation de la pureté);

Lat. *uiridis* « vert à toutes les nuances » > roum. *verde* (même situation);

Lat. **albaster* (*albus* + *-aster* – valeur diminutive pejorative) « sorte de blanc translucide aux teintes de bleu, comme la couleur du lait baptisé » > roum. *albastru* (perte dans la saturation, changement de la qualité).

Le mécanisme de la formation des noms de couleur en roumain est semblable à celui présenté pour le latin, mécanisme qui a pour mot-base: beaucoup de noms de plantes, de fruits, de pierres et de métaux. Une grande quantité de tels noms comporte le suffixe *-iu*, qui, ajouté à un nom de couleur, exprime l'approximation de couleur : *alb striu, g lbiu, rozaliu, verziu, vine iu*, etc. ; ajouté à une autre base, le même suffixe exprime l'équivalence de couleur ou bien l'identité de couleur avec l'objet-base : *aluniu, ar miu, argintiu, auriu, azuriu, cafeniu, castaniu, c p uniu, c r miziu, c rbuniu, cenu iu, ceruliu, ciocolatiu, cire iu, chihlimburiu, crinuriu, fistichiu, fumuriu, liliachiu, limoniu, m sliniu, p mântiu, plumburiu, portocaliu, pr zuluu, profiriu, purpuriu, rubiniu, ruginiu, sidefiu, smaraldiu, trandafiriu, tutuniu, tuciuriu, undelemiu, vioriu, vi iniu*¹³. Il est intéressant de suivre l'évolution diachronique d'un nom de couleur : *cârmâziu* (du tc. *cârmâz*) *stacojiu* (du ngr. *stacós*) *carmin* (it.); *n r mziu* (du ngr. *nerânzi*) *portocaliu* (du ngr. *portocáli*); *trandafiriu* (de *trandafir* < ngr. *trandáfilo*) *roz* (du fr. *rose*). Certains noms de couleur changent de sens par un glissement sémantique, appartenant à un autre champ : *fistichiu* (de *fistic* < tc. *fistic* « pistache ») « d'une couleur semblable à celle du pistache » « extravagant, bizarre ».

Revenons à notre Colonne. Elle était peinte en couleurs primaires, vives. On reconnaît le bleu du ciel et celui d'un cours d'eau, les boucliers ocres des soldats romains, le manteau rouge de Trajan. On reconnaît les couleurs, mais peut-on les nommer ? Le ciel est-il *caeruleus* ou *caesius* ? Et l'eau, est-elle *caerulea*, *uirida* ou *glauca* ? Les boucliers sont-ils *flau*, *fului* ou plutôt *lutei* ou bien *aenei* ? Le manteau de l'Empereur doit être *purpureus*. Où placer cette couleur ? Dans les nuances violettes de *purpureus*, dans celles rouges ou dans celles brunes ? Est-il brillant ?

La langue est incapable de réaliser cette description. Certes, il est plus facile de repeindre la Colonne Trajane que la décrire en utilisant les termes adéquats.

¹³ I. Coteanu, N. For scu, A. Bidu-Vr nceanu, *Limba român contemporan . Vocabularul*. Edi ie revizuit i ad ugut , Bucure ti, Editura Didactic i Pedagogic , 1985, p. 188, 208-209.

Bibliographie

- André, Jacques, *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine* [Study in the Color's Terms in the Latin Language], Paris, Librairie C. Klincksieck, 1949.
- Arias Abelán, Carmen, *Albus-candidus, ater-niger and ruber-rutilus in Ovid's Metamorphoses. A Structural Research*, *Latomus* 43, nr. 1, 1984:111-117.
- Baran, Nicolae V., *Les caractéristiques essentielles du vocabulaire chromatique latin (Aspect général, étapes de développement, sens figurés, valeur stylistique, circulation)* [The Essential Features of the Latin Chromatic Vocabulary (General Aspect, Development Stages, Figurative Meanings, Stylistic Values, Distribution)], *ANRW* 29, 1, p. 333-346.
- Bechet, Florica, *Les couleurs des Fastes* [The Colors of the Fastes], *Actes du Colloque commémorant le bimillénaire de l'arrivée d'Ovide en Dacie* [Proceedings of the Commemorative Colloquium of 2000 Years from Ovid's Arrival in Dacia], organisé par Uniunea Latină, Academia Română, Istituto Italiano di Cultura „Vito Grosso” en collaboration avec Accademia Nazionale Virgiliana Scienze Lettere e Arti di Mantova, Bucarest, 28-29 octobre 2008 (à paraître).
- Bradley, Mark, *Colour and Meaning in Ancient Rome*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009 = 2011.
- Coteanu, Ion, Forșu, Narcisa, Bidu-Vrănceanu, Angela, *Limba română contemporană. Vocabularul*. [The Contemporaneous Romanian Language. The Vocabulary] Ediție revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985.
- Coeriu, Eugen, *Pour une sémantique diachronique structurale* [For a Diachronic Structural Semantics], *Travaux de Linguistique et Littérature*, II (1964), p. 139-186.
- Edgeworth, R. J., *The colors of the Aeneid*, New York, P. Lang, 1992.
- Harrison, Stephen J., *The Colour of Olive Leaves: Vergil, Aeneid 5.309, Ordia Prima*, *Revista de Estudios Clásicos*, Universidad Nacional de Córdoba, 2003: 79-81.
- Laughton, E., *Flauus again*, *CR* 64, 1950, p. 88-9.
- Oltean, Radu, *Dacia. Războaiele cu romanii*, București, Editura Ars Historia, 2013.
- Price, Thomas R., *The color system of Vergil*, *American Journal of Philology*, IV, 1, Nr. 13: 1-20.
- Segura Ramos, Bartolomé, *El color de Virgilio* [The Color of Vergil], *Cuadernos de filología clásica. Estudios latinos*, Vol. 26, Nº 2, 2006: 37-69.

BERTA Tibor
(Universidad de Szeged)

Tradición *versus* innovación en la sociedad y en la gramática. Cuestiones de la expresión de los géneros en las lenguas romances de la Península Ibérica

Abstract: (Tradition versus innovation in society and grammar. Issues about the expression of genders in the Romance languages of the Iberian Peninsula) Since language is a social phenomenon, the “evolutionary paradigms” of the linguistic system are often determined by the changes that take place within the society; therefore, essentially, it is quite possible to assume that there is some kind of relation between them. Nevertheless, the aim of this paper is to prove that this relation between the social change and the linguistic change is not as direct as it seems and that its nature is more complex than it is generally believed, because the mechanisms of the grammatical innovation are basically determined by the interior of the linguistic system. We will examine the emancipation of women, a result of a social change, and the split of common nouns with respect to their gender, a grammatical change concerning the expression of genders. Primary data come from the Spanish language, but, when it is possible, we also refer to Portuguese and Catalan examples, as they are closely related to it: the first one in a typological way, the latter one due to their coexistence within the same social, administrative and cultural contexts.

Key words: social change, grammatical change, grammatical gender, split of common nouns with respect to their gender, generic motion

Riassunto: Siendo la lengua un fenómeno social, los “paradigmas evolutivos” del sistema lingüístico muchas veces son determinados por los cambios que se producen en la sociedad, por lo cual, en principio, no es nada extraño suponer que hay relación entre ellos. En este trabajo, sin embargo, se intenta demostrar que la relación entre el cambio social y el cambio lingüístico no es tan directa como se imagina y que su naturaleza es bastante más compleja que de la que se supone habitualmente, puesto que el mecanismo de la innovación gramatical está básicamente determinado por el interior del sistema lingüístico. Se analiza el caso de la emancipación de la mujer, producto de un cambio social, y el desdoblamiento de nombres comunes en cuanto al género, cambio gramatical producido en la expresión de géneros. Los datos de partida proceden del español, pero cuando sea posible, nos referiremos también al portugués y al catalán, que están estrechamente vinculados con él: el primero típicamente, el segundo por coexistir con él entre los mismos marcos sociales, administrativos y culturales.

Palabras clave: cambio social, cambio gramatical, género gramatical, desdoblamiento de nombres comunes en cuanto al género, moción genérica

El título de esta segunda edición del coloquio internacional sobre *Comunicación y cultura en la Romania europea*, formulado como *Antigüedad y (post)modernidad: paradigmas evolutivos en Romania*, nos invita a examinar la relación de lo antiguo y lo moderno, enlazados por la evolución. Esta misma relación es la que nos proponemos examinar en este trabajo, cuyo título ha sido inspirado por aquel. En él hemos sustituido el sustantivo *antigüedad* por *tradición*, que interpretamos como “doctrina, costumbre etc. conservada en un pueblo por transmisión de padres a hijos”¹, que puede ser una forma de

¹ Véase el artículo *tradición* en el *Diccionario de la lengua española* de la Real Academia Española (edición 22ª, 2001).

conducta social, pero también norma lingüística, ambas asociadas con el concepto de ‘antigüedad’. Asimismo, hemos sustituido *modernidad* por *innovación*, que interpretamos como alteración de estas conductas tradicionales, sociales o lingüísticas, ‘modernizándolas’ mediante la introducción de novedades al sistema mantenido por la tradición. En las páginas siguientes vamos a examinar la relación entre los conceptos de la *tradición* y la *modernidad* en el plano social y en plano lingüístico. Siendo la lengua un fenómeno social, los “paradigmas evolutivos” del sistema lingüístico muchas veces son determinados por los cambios que se producen en la sociedad, por lo cual, en principio, no es nada extraño suponer que hay relación entre ellos. En este trabajo, sin embargo, intentaremos demostrar que esta relación no es tan directa como parece y que su naturaleza es bastante más compleja que de la que se supone habitualmente, puesto que el mecanismo de la innovación gramatical está básicamente determinado por el interior del sistema lingüístico. Para conseguir este objetivo vamos a analizar el caso de la emancipación de la mujer, producto de un cambio social, y el desdoblamiento de nombres comunes en cuanto al género, cambio gramatical en la expresión de géneros. Los datos de partida proceden del español, pero cuando sea posible, nos referiremos también al portugués y al catalán, que están estrechamente vinculados con él: el primero tipológicamente, el segundo por coexistir con él entre los mismos marcos sociales, administrativos y culturales.

Primero vamos a presentar brevemente el plano social – y podemos hacerlo de veras brevemente, puesto que la llamada emancipación de las mujeres es –en las culturas consideradas modernas– un fenómeno muy conocido. Mientras que en la sociedad tradicional la imagen de la mujer se asocia con el ama de casa, dependiente económica y físicamente del hombre, la cual es responsable únicamente de los hijos y de la economía familiar², o cuando trabaja es empleada solo en puestos jerárquicamente inferiores del mundo laboral, la mujer moderna ya es un individuo autónomo, cuya actividad no se limita al ámbito del hogar, sino que tiene acceso a la educación, a la política y aparece en profesiones y cargos anteriormente reservados exclusivamente para el hombre. La relación jerárquica tradicional entre hombre y mujer en la sociedad moderna tiende a convertirse en una relación igualitaria. Los datos estadísticos recientes publicados por el Instituto de la Mujer de España en su página web indican que las mujeres están presentes en muchos campos de la sociedad y del mundo político, laboral, económico antes inaccesibles para ellas; podemos observar el aumento progresivo de la proporción de alcaldesas, mujeres presidentes en diputaciones provinciales en España y la proporción de mujeres en cargos directivos en los Ministerios de Hacienda y en Económicas³.

Admitiendo, pues, que la lengua un fenómeno social, es lógica la expectativa de que tal transformación social, gradual y larga, pero asimismo clara e indudable, tenga algún reflejo en la estructura del sistema lingüístico. Y es cierto que podemos observar cambios de este tipo en la morfología de los sustantivos que designan profesiones. Estos, en conformidad

² Coincide con esta imagen aquella que, según el artículo de González Manrique y Almagro se observa en la cinematografía española de los años cuarenta, donde “la mujer no-monja no tiene otro fin en la vida que el de la maternidad o, como mínimo, el del sacrificio con respecto al esposo” (González Manrique, Manuel Jesús/Almagro, Alfonso del Río, «La imagen tradicional de la mujer en el cine español de los años cuarenta», en Mª Teresa Sauret Guerrero/Amparo Quiles Faz (eds.), *Luchas de género en la historia a través de la imagen. Ponencias y comunicaciones. Volumen III*. Servicio de Publicaciones/Centro de Ediciones de la Diputación Provincial de Málaga (Cedma), 2001, 645).

³ Los datos estadísticos pueden ser consultados en la página <http://www.inmujer.gob.es/>.

con la clasificación publicada en diversas gramáticas españolas⁴, aplicable también para el caso del portugués y del catalán, según su forma y género se dividen en tres grupos.

Al tipo 1º pertenecen los sustantivos *epicenos*, los cuales son invariables tanto en género como en forma, como por ejemplo esp. cat. *persona* f., port. *pessoa* f., esp. cat. *víctima* f., port. *vítima* f., esp. port. cat. *criatura* f. Su género puede ser considerado puramente gramatical, puesto que no está relacionado con el sexo biológico de lo designado. Este tipo no nos interesa a continuación.

El tipo 2º está formado por los *sustantivos comunes en cuanto al género*, los cuales varían el género según el sexo biológico de lo designado, pero sin presentar esta variación en su forma. A este grupo pertenecen por ejemplo esp. port. *cantante* m./f. y cat. *cantant* m./f.

El tipo 3º está constituido por los sustantivos variables tanto en género como en forma, cuyo género varía según el sexo biológico de lo designado y tal variación se refleja en la alternancia de dos sufijos o morfos. Esta alternancia de sufijos de acuerdo con la alternancia de géneros basada en el sexo biológico de lo designado es denominada a veces *moción de géneros* o *moción genérica*⁵. A este grupo pertenecen, por ejemplo, esp. *alumno* m.~*alumna* f., port. *aluno* m.~*aluna* f., cat. *alumne* m.~*alumna* f.

Últimamente, sin embargo, algunos de los nombres de profesión invariables según la tradición de la gramática normativa reciben un sufijo específico, el morfo *-a*, para indicar el género femenino, y se utilizan como variables en género y forma. Así que abandonan su clase antigua del tipo 2º, sin moción genérica y se integran en otra, en la del tipo 3º, con moción genérica. Este es el fenómeno que en la bibliografía especializada se denomina llamado *desdoblamiento de nombres comunes en cuanto al género*.

Es difícil estimar la difusión de las nuevas formas femeninas en *-a* en las tres lenguas que estamos examinando. En el caso del catalán y del portugués no disponemos de estudios especializados, aunque en cuanto al último idioma Cunha y Cintra aluden a la situación dudosa en cuanto a la aceptación de las nuevas formas en *-a*, mencionando que “[o]s femininos *giganta* (de *gigante*), *hóspeda* (de *hóspede*) e *presidenta* (de *presidente*) têm ainda curso restrito no idioma”⁶. En el caso del español, sin embargo, las nuevas formas femeninas en *-a* han arraigado en la sociedad, y la Real Academia Española, modificando la tradición gramatical y aceptando innovación lingüística, integró muchas de las nuevas formas femeninas en *-a* en la norma académica. Esta actitud favorable para el cambio lingüístico se basa, indudablemente, en la alta frecuencia de las formas desdobladas, las cuales, a su vez, se interpretan como reflejos del cambio que se produjo en la sociedad respecto a la imagen de la mujer. Esta estrecha relación entre el cambio lingüístico y el cambio social se observa en las palabras siguientes de Gómez Torrego, reconocido lingüista especializado en cuestiones de normatividad: “Debido al acceso de la mujer a ciertas profesiones que hasta hace poco eran exclusivas del hombre, la RAE ha desdoblado muchos sustantivos comunes en cuanto al

⁴ Básicamente coinciden las clasificaciones expuestas en diversas gramáticas del español. Entre ellas debemos destacar las siguientes: Real Academia Española/Asociación de Academias de la Lengua española, *Nueva gramática de la lengua española*. Madrid, Espasa, 2009, §2.1g-h; Alarcos Llorach, Emilio, *Gramática de la lengua española*, Madrid, Real Academia Española/Espasa, 1999, §68-70.

⁵ Real Academia Española/Asociación de Academias de la Lengua Española, *op. cit.*, §2.6.

⁶ Cunha, Celso/Cintra, Luiz F. L., *Nova Gramática do Português Contemporâneo*, Rio de Janeiro, Nova Fronteira, 2000, p. 195.

género en masculinos y femeninos”⁷. En otro lugar el mismo autor vuelve a poner en evidencia la motivación social del fenómeno: “La realidad social reciente por la que la mujer tiene acceso a cargos, títulos o profesiones que antes eran exclusivos del hombre ha contribuido a cambios en la morfología del género gramatical referentes a diferencias de sexo”⁸.

De estas palabras se deduce la conclusión aparentemente evidente de que el cambio social y las exigencias nuevas de la comunidad de hablantes motivaron directamente el cambio del sistema gramatical. Teniendo en cuenta el carácter social del fenómeno del lenguaje mismo, dicha suposición parece tener fundamento sólido tanto para el hablante normal y corriente como para el estudioso interesado por el tema. Al mismo tiempo, si prestamos atención a algunos detalles, así como resaltamos en otra ocasión⁹, la imagen de la cuestión se hace más matizada, y la relación entre el fondo social y el cambio lingüístico resultará algo más compleja. A continuación examinaremos tres aspectos que, a nuestro juicio, cuestionan que el cambio social de la emancipación de la mujer haya provocado directamente el llamado desdoblamiento de nombres comunes en cuanto al género. Nuestra argumentación se basará, por una parte, en que el tratamiento de las formas femeninas en *-a* varía según el tipo de sustantivos de que se trate, y por otra, en que la cronología y el dominio de actuación del cambio lingüístico en cuestión no necesariamente coinciden con las características del fenómeno social de la emancipación de la mujer. A modo de conclusión, sobre la base de los argumentos que se desarrollan en los párrafos siguientes, insistiremos en que la relación entre el cambio social, realizado en el ambiente extralingüístico, y la innovación lingüística, producida en el sistema intralingüístico, no es tan directa como superficialmente parece ser.

Primero se debe resaltar que la aparición de mujeres en ciertos cargos y profesiones crea lógicamente la necesidad de usar los sustantivos correspondientes en género femenino, puesto que en este caso el género está estrechamente vinculado con el sexo biológico de lo designado; la expresión formal de la distinción de géneros, sin embargo, varía según el tipo de sustantivo de que se trate. Esencialmente se deben distinguir tres casos diferentes teniendo en cuenta los diversos morfos a los que el sufijo *-a*, como representante del femenino, se opone. El primero es el de los sustantivos que distinguen los géneros en la oposición de los sufijos *-o* y *-a*, como ocurre en el caso de esp. port. *ministro* m.~*ministra* f. El segundo es el de los sustantivos acabados en *-e*, donde en femenino el sufijo *-e* es sustituido por el morfo *-a*, como ocurre en esp. port. *presidente* m.~*presidenta* f., o cat. *ministre* m.~*ministra* f. El tercer caso es el de los sustantivos acabados en consonante, donde la *-a* del femenino se añade directamente a la forma masculina, así como se observa en esp. *juez* m.~*jueza* f., esp. port. *aprendiz* m.~*aprendiza* f. y cat. *president* m.~*presidenta* f. Al comparar los casos de desdoblamiento en catalán, español y portugués, podemos observar que en el primero, debido a la escasez de la terminación *-o*, causada por la apócope histórica de esta vocal en esta lengua, se conocen solo el segundo y el tercer caso de alternancias¹⁰, mientras que los

⁷ Gómez Torrego, Leonardo, *Manual de español correcto*, Madrid, Arco/Libros, 1989, p. 10.

⁸ Gómez Torrego, Leonardo, *Hablar y escribir correctamente*, Madrid, Arco/Libros, 2006, pp. 99-100.

⁹ Véase al respecto Berta, Tibor, «Factores externos e internos en el desdoblamiento de nombres comunes en cuanto al género en español», en *Acta Univ. Szegediensis: Acta Hispanica*, I, 1996, pp. 69-77.

¹⁰ Se debe a este hecho diacrónico que en el catalán la oposición morfológica de masculino y femenino en el caso de los sustantivos con moción genérica se da entre *-e* y *-a* o bien entre consonante y *-a*; cfr. *ministre* m.~*ministra* f., *president* m.~*presidenta* f., *advocat* m.~*advocada* f. Hay que añadir, además, que en el catalán normativo, por

últimos dos idiomas se comportan de modo parecido, puesto que coinciden en presentar casos de todos los tres casos de oposición.

Es importante tener en cuenta esta categorización, puesto que los tres casos no son tratados de la misma manera ni por la norma académica y ni por la intuición de los hablantes. Por lo que se refiere al español, Gómez Torrego¹¹ nos informa de que solo en el caso del primer tipo, el de los nombres acabados en *-o*, ha sido admitido automáticamente el desdoblamiento: *abogada, arquitecta, ingeniera, médica, ministra* etc.¹², se generan de forma natural de los masculinos correspondientes acabados en *-o*. En el caso de los sustantivos del segundo y del tercer tipo, –acabados en *-e* o en consonante– observamos vacilación en cuanto a la aceptabilidad de formas femeninas en *-a*: muchos de estos sustantivos –como *bachiller, cantante, canciller, corresponsal, criminal, oficial, profesional*– se mantienen como comunes siguiendo la norma antigua¹³, otros cuentan con formas femeninas en *-a*, como *alguacila, aprendiz, fiscal, jueza* etc.¹⁴, pero estas generalmente se admiten solo como *alternativas* de las formas tradicionales sin desdoblar del tipo *alguacil, aprendiz, fiscal, juez* etc.¹⁵. De esta información se puede deducir que las formas femeninas en *-a*, procedentes del primer tipo de desdoblamiento se han impuesto en la norma como obligatorias¹⁶, mientras que las del segundo y tercer tipo parecen ser solo concesiones al uso difundido. Las gramáticas referentes al portugués actual nos informan de que también en esta lengua los sustantivos que en masculino tienen terminación diferente a *-o* vacilan en admitir la sufijación con *-a* en femenino¹⁷.

Todo esto indica que existe una diferencia considerable entre el catalán, por una parte, y el español y el portugués, por otra. En la primera lengua, donde el masculino habitualmente acaba en *-e* o en consonante, la oposición de los géneros se expresa con frecuencia mediante la alternancia *-e/-a* y consonante/*-a*. En español y en portugués, en cambio, el empleo de un sustantivo como referente a una mujer, por tanto de género femenino, en cuanto a la forma solo implica desdoblamiento en el caso de aquellos sustantivos que en masculino acaban en *-o*; las terminaciones en consonante o en *-e* son más resistentes a la sufijación con *-a*. De ser así, en el español ‘mujer ministro’ implica la forma *ministra*, pero ‘mujer estudiante’ y ‘mujer canciller’ no implican la formas **estudiante* y **cancillera*, efectivamente inaceptadas

neutralización, los fonemas /-e/ y /-a/ suenan iguales, por eso en muchos casos el femenino, cuando se pretende distinguir, se forma con el sufijo *-essa*: cat. *metge* m.~*metgessa* f. y *jutge* m.~*jutgessa* f.

¹¹ Gómez Torrego, Leonardo, *Hablar y escribir correctamente II*, Madrid, Arco/Libros, 2006, pp. 99-116.

¹² Entre otros son así también *árbitra, filósofa, fontanera, mecánica, notaria, torera*; *ibidem*.

¹³ Se pueden añadir *cadete, conserje, consorte, cónyuge, detective, hereje* etc.; *ibidem*.

¹⁴ También pertenecen a este grupo *clienta, danzanta, dependienta, figuranta, infanta, presidenta, practicante*; *ibidem*.

¹⁵ Ilustran bien las dudas relacionadas con el desdoblamiento de los sustantivos que no acaban en *-o* las afirmaciones proporcionadas por el *Diccionario panhispánico de dudas (DPD)*, donde sobre el sustantivo *aprendiz* se dice que “es común en cuanto al género [...], pero se usa también, incluso en el nivel culto, el femenino específico *aprendiza*”. Lo mismo se afirma en relación con *juez*. En cuanto al sustantivo *fiscal* se escribe lo siguiente: “[...] como sustantivo, con el sentido de ‘persona que, en un juicio, ejerce la acusación pública’, es común en cuanto al género [...]. En algunos países de América se usa a veces el femenino *fiscal* [...]”. Véase *DPD*. s. v. *aprendiz, fiscal* y *juez*.

¹⁶ Este carácter obligatorio del desdoblamiento de los sustantivos en *-o* se observa en el hecho de que “[c]on buen criterio, en el *DPD* las Academias de la Lengua Española eliminan las formas en *-o* para el femenino”, así como dice Gómez Torrego, *ibidem*, p. 103.

¹⁷ Véanse Bechara, Evanildo, *Moderna Gramática Portuguesa*, Rio de Janeiro, Nova Fronteira, 2009, p. 160-161 y Cunha, Celso/Cintra, Luiz F. L., *op. cit.*, p. 195.

por los hablantes, y, por supuesto, ‘mujer presidente’ y ‘mujer fiscal’ tampoco deberían implicar las formas *presidenta* o *fiscal*, aceptadas al menos como alternantes de *presidente* f. y *fiscal* f. por la norma. El mismo problema claramente gramatical, no social, aparece en el caso del portugués en el comentario del lector de una revista brasileña, cuyas palabras reproduce Oliveira: “Se fosse possível ter um *presidente*, até entenderia o uso de *presidenta*.”¹⁸ De hecho, respecto a este tipo de sustantivos Celso y Cunha dicen que son generalmente uniformes¹⁹, es decir, invariables en forma. La cuestión parece ser, pues, de carácter intralingüístico, no extralingüístico²⁰.

Si nos concentramos a la cronología del desdoblamiento, podemos observar que este fenómeno gramatical no está estrechamente vinculado con el fenómeno social de la emancipación de la mujer. De hecho, la insistencia en expresar el género gramatical morfológicamente en los sustantivos y adjetivos –llamada hipercharacterización y analizada detalladamente por Malkiel²¹– se remonta a tiempos muy anteriores a la aparición de la mujer moderna.

Numerosos ejemplos bien conocidos demuestran que la sustitución del sufijo asociado con el género masculino, del tipo *ministro ministra*, se produjo ya en el latín vulgar en el caso de sustantivos referentes a mujeres. Los sustantivos femeninos *socrus* y *nurus*, en su aspecto parecidos a los masculinos, pero referidos a mujeres, se hicieron ya en el latín *socra* y *nura*, según el testimonio del famoso *Apéndice de Probo*. Algo parecido ocurrió en el caso de nombres de animales referentes a la hembra de la raza, cuando en vez de *lupus femina* y *porcus femina* se comenzó a decir *lupa* y *porca*²².

Asimismo, la sufijación con *-a* del tipo observado en *juez jueza* se registra en algunos de los adjetivos latinos de la tercera declinación, como nos hace saber otra vez el *Apéndice de Probo*, donde se documenta la construcción *paupera mulier* por *pauper mulier*²³. De allí hereda el catalán la variabilidad del adjetivo *pobre* –*home pobre, dona pobra*–, y de varios otros adjetivos –como *comú, comuna, dolent, dolenta, trist, trista*–²⁴.

Este mismo fenómeno reaparece en otros períodos de la historia de las lenguas examinadas. El caso más conocido es el de los sustantivos *señor* e *infante*, procedentes de los adjetivos sustantivados latinos *senior* e *infans*, originariamente comunes en su forma²⁵, los cuales más tarde en todas las lenguas peninsulares se convierten en variables, dando origen a

¹⁸ Oliveira, Rosa Claude R., «Presidente ou presidenta: questões linguísticas e sócio-culturais» en *linguasagem*, n° 20, 2013, accesible en <http://www.letras.ufscar.br/linguasagem/edicao20/ensaios/001.pdf> (fecha de consulta: 2 de enero de 2014).

¹⁹ Celso/Cunha, *op. cit.*, p. 195.

²⁰ Justifica la diferenciación de los sustantivos acabados en *-o* y los que acaban en *-e* o consonante el hecho de que Ángel Rosenblat, al examinar la relación entre el género y la forma de los sustantivos en el español, dedica dos artículos separados a estos dos tipos de sustantivos: Rosenblat, Ángel, «Morfología del género en español. Comportamiento de las terminaciones ‘-o, -a’», *Nueva Revista de Filología Hispánica*, XVI, 1962, pp. 31-80. Rosenblat, Ángel, «Género de los sustantivos en *-e* y en consonante», en *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, Madrid, Patronato Marcelino Menéndez Pidal, III, 1952, pp. 159-202.

²¹ Malkiel, Yakov, «Diachronic Hipercharacterization in Romance», II, *Archivum Linguisticum*, 9, 1957, pp. 79-113 y 10, 1958, pp. 1-36.

²² Tamás, Lajos, *Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1978, p. 80.

²³ Lloyd, Paul M., *Del latín al español*, Madrid, Gredos, 1993, p. 259; Väänänen, Veikko, *Introducción al latín vulgar*, Madrid, Gredos, 1988, §234.

²⁴ Moll, Francesc de B., *Gramàtica històrica catalane*, València, Universitat de València, 2006, §258.

²⁵ En las cantigas medievales gallego-portuguesas encontramos aún la expresión *mia senhor*.

formas como esp. *señora*, cat. *senyora*, port. *senhora* y esp. cat. port. *infanta*, respectivamente²⁶. En catalán encontramos numerosos casos del desdoblamiento de adjetivos que en los textos medievales aún eran comunes en cuanto al género²⁷.

Los ejemplos aducidos demuestran, pues, que la innovación de sufijar sustantivos femeninos con *-a* cronológicamente no está vinculada con el fenómeno social de la emancipación de la mujer, la cual es un fenómeno que surge solo en época moderna.

Al examinar el dominio de actuación del fenómeno, es decir, el grupo de los sustantivos afectados por él, vemos que la hipercharacterización histórica no se limitaba a los sustantivos que designaban personas, sino que podía afectar también sustantivos que designaban cosas, animales cuyo sexo biológico era en cierta manera un rasgo insignificante: lat. *gr e f.* esp. *grúa grulla f.*, lat. *pulice f.* esp. *pulga f.* Además, el fenómeno no se limitaba al femenino, sino que se daba a veces también en el caso del género masculino, como se puede considerar en el caso de lat. *cicere m.* esp. *chícharo m.*, lat. *cortice m.* esp. *corcho m.*, lat. *passer* lat. vg. *passare m.* esp. *pájaro m.*²⁸.

El mismo cambio afecta, además, algunos sustantivos femeninos abstractos de la quinta declinación, que cambiaron la terminación originaria en *-e* por *-a*: así *rabi s, sani s y materi s* se convirtieron en *rabia, sania y materia*, que después dieron origen a las formas esp. *rabia*, port. *raiva*, esp. ^a *saña*, port. ^a *sanha* y esp. y cat. *madera*, port. *madeira*²⁹.

Sobre la base de los ejemplos enumerados podemos concluir que el desdoblamiento de nombres comunes, como una variedad de la hipercharacterización de los géneros, no está en absoluto limitado al caso de la emancipación de la mujer: surge ya en el latín, está presente en diversos períodos de la historia de la lengua, no solo afecta los nombres de profesión, ni se limita al género femenino.

Esto, a nuestro juicio, sugiere que las raíces elementales del fenómeno gramatical en cuestión se deben buscar no en la influencia directa de los hechos sociales extralingüísticos, sino en el interior de la estructura de las categorías y formas gramaticales. Y es que por lo que se refiere al español –y, quizás, al portugués– actual, estamos ante una situación de conflicto entre una gramática “conservadora” y una gramática “innovadora” de los géneros.

En el español –y podemos añadir el portugués– en la gramática de géneros que llamamos conservadora los sufijos *-o* y *-a* se oponen entre sí, porque se asocian con géneros opuestos: la *-o* con el masculino, la *-a* con el femenino. De esta manera el sufijo *-o*, en principio, rechaza el género femenino, mientras que, en principio el sufijo *-a* rechaza el masculino³⁰. Salvo algunas excepciones, la terminación en consonante, pero sobre todo la terminación *-e*, sin embargo, son indiferentes en cuanto al género, por lo cual, en principio, un sustantivo acabado en consonante o en *-e* puede pertenecer a cualquiera de los dos géneros. Con otras palabras, el género de los sustantivos del primer grupo es predecible por su forma, mientras que el de los del segundo grupo no es previsible. Esta es la razón por la cual a lo largo

²⁶ Menéndez Pidal, Ramón, *Manual de gramática histórica española*, Madrid, Espasa-Calpe, 1989, §75.

²⁷ Así son *dolç i fort*, que en femenino se hacen *dolça y forta* posteriormente, según informa Moll, *op. cit.*, *ibidem*.

²⁸ Penny, Ralph, *Gramática histórica del español*, Barcelona, Ariel, 2006, p. 151.

²⁹ Lloyd, *op. cit.*, p. 259; Väänänen, *op. cit.*, §230.

³⁰ En ambos casos encontramos excepciones explicables, generalmente extranjerismos o abreviaciones.

de la historia de la lengua varios de este tipo de sustantivos, como p. ej. *amor*, *calor*, *dolor*, etc. han cambiado de género por vacilación, o difieren en género en las diversas lenguas³¹.

En la gramática innovadora de los géneros el sufijo *-a* tiende a oponerse a todas las demás terminaciones, puesto que no solo la *-o*, sino también los finales consonante y *-e* se sienten más masculinos que femeninos. Así, cuando el sustantivo se utiliza como femenino, recibirá automáticamente el sufijo *-a*. Esta reestructuración de la división de los géneros y terminaciones genera la posibilidad de que no solo los sustantivos acabados en *-o*, sino también los demás puedan desdoblarse formalmente.

Esta hipótesis es justificada por el hecho de que durante la historia de la lengua ya se han producido reajustes parecidos. En el latín originariamente la terminación *-us* no era exclusiva de los masculinos, ni la terminación *-a* era exclusiva de los femeninos. Los nombres de árboles tipo *cerasius* y *pinus*, así como *socrus* y *nurus* eran femeninos, *corpus*, *pectus*, *tempus* eran neutros. La terminación *-a* aparecía en el nominativo y acusativo del plural de los neutros del tipo *folia*, *ligna*, *ova* o *v ta*. La tercera declinación era muy heterogénea tanto en forma como en género. Esta distribución compleja de formas y géneros, mantenida durante algún tiempo por la tradición gramatical, debido a reajustes innovadoras motivadas por la analogía, se reorganizó y dio origen a una estructura nueva de formas y géneros. La comodidad psicológica hizo que el sistema en el que un sustantivo acabado en *-us* **debe de ser** masculino y un sustantivo acabado en *-a* **debe de ser** femenino se convirtió en un sistema donde un sustantivo acabado en *-us* **debe ser** masculino, mientras un sustantivo acabado en *-a* **debe ser** femenino.

Aplicando este paralelismo al caso de la tendencia que observamos en el español –y, en menor grado, en el portugués– parece ser que para muchos hablantes el sustantivo femenino **debe acabar** en *-a* y los que no acaban en *-a* **deben ser** masculinos o, al menos, no se sienten suficientemente femeninos.

No queremos decir que el factor social no tenga influencia en el desarrollo del fenómeno gramatical de que estamos hablando. Es indudable que la modificación de la distribución “habitual” de profesiones entre los dos sexos, basada en estereotipos arraigados en una tradición sociocultural crea necesidades comunicativas nuevas que generan innovaciones lingüísticas. Conviene mencionar que la aparición de hombres en profesiones consideradas tradicionalmente femeninas como *azafata*, *enfermera* y *modista* hizo necesario que las mismas profesiones se nombrasen en género masculino. Quizás sean de carácter sociocultural los motivos por los cuales las formas *azafato*³² y *enfermero*, ofrecidas por el sistema como pares automáticos masculinos, sean rechazadas por los hablantes. Asimismo, las acepciones tradicionales, a veces peyorativas, humorísticas o directamente discriminativas de formas femeninas como *sargenta*, *gubernanta*, *parienta* o *ayudanta* hacen que no se recomiende su uso con el valor de mujer que ejerce una profesión o pertenece a una categoría social parecida³³. También se debe añadir que la sufijación de los femeninos con *-a* solo alcanza a los

³¹ Así, por ejemplo, en el español el sustantivo *dolor* es masculino, *dor*, su correlativo portugués, es femenino, mientras que en el catalán el mismo sustantivo *dolor* vacila entre masculino y femenino.

³² Las formas *azafato* y *modisto* son aceptadas por la norma. Véase Gómez Torrego, *Hablar y escribir correctamente II*, Madrid, Arco/Libros, 2006, p.106.

³³ Gómez Torrego, *ibidem*, p. 116-117.

nombres de profesión o referentes a personas, y esto se deberá a la intención social de visibilizar las mujeres en tales profesiones y cargos. Pero, insistimos, sin el debilitamiento del carácter indiferente de las terminaciones consonante y *-e* tal sufijación no sería necesaria.

El ejemplo del desdoblamiento de nombres comunes en cuanto al género, a nuestro modo de ver, ilustra muy bien que la relación entre la innovación social y la innovación gramatical social es mucho más compleja de lo que puede parecer. Es indudable que la modificación de las estructuras sociales puede influir en el sistema lingüístico mismo, pero esta influencia, procedente del entorno extralingüístico, como hemos visto, no puede ser suficiente para modificar el sistema cerrado de la gramática. Al fin y al cabo debemos recordar las ideas de Eugenio Coseriu³⁴, quien, al examinar la correlación entre la naturaleza sincrónica y diacrónica de la lengua llega a determinar las tareas de la gramática histórica y de la historia de la lengua. Para él, las raíces de los cambios lingüísticos son siempre intralingüísticas, y debe perseguirlas la gramática histórica. Este análisis estructural, centrado a los hechos intralingüísticos, es capaz de describir la modificación de la correlación entre los elementos constitutivos del sistema lingüístico que provoca el abandono de lo antiguo por lo nuevo en él. No explica, sin embargo, por qué el cambio lingüístico se produce en un momento histórico determinado, en una zona determinada, en una capa social determinada etc. Estas últimas preguntas son las que solo pueden ser contestadas por la historia de la lengua y la sociolingüística, que tienen en cuenta estos factores extralingüísticos, inaccesibles para el análisis estrictamente intralingüístico. Coinciden con la postura de Coseriu las conclusiones de este trabajo: solo teniendo en cuenta ambas aproximaciones, la intralingüística y la extralingüística podremos comprender bien la naturaleza de la estrecha relación de las innovaciones lingüísticas y sociales.

Bibliografía

- Alarcos Llorach, Emilio, *Gramática de la lengua española*, Madrid, Real Academia Española/Espasa, 1999.
- Bechara, Evanildo, *Moderna Gramática Portuguesa*, Rio de Janeiro, Nova Fronteira, 2009.
- Berta, Tibor, «Factores externos e internos en el desdoblamiento de nombres comunes en cuanto al género en español», *Acta Univ. Szegediensis: Acta Hispanica*, I, 1996, pp. 69-77.
- Coseriu, Eugenio, *Sincronía, diacronía e historia*, Madrid, Gredos, 1973.
- Cunha, Celso/Cintra, Luiz F. L., *Nova Gramática do Português Contemporâneo*, Rio de Janeiro, Nova Fronteira, 2001.
- González Manrique, Manuel Jesús/Almagro Alfonso del Río, «La imagen tradicional de la mujer en el cine español de los años cuarenta», en Mª Teresa Sauret Guerrero/Amparo Quiles Faz (eds.), *Luchas de género en la historia a través de la imagen. Ponencias y comunicaciones. Volumen III*. Servicio de Publicaciones/Centro de Ediciones de la Diputación Provincial de Málaga (Cedma), 2001, pp. 639-647.
- Gómez Torrego, Leonardo, *Manual de español correcto II*, Madrid, Arco/Libros, 1989.
- Gómez Torrego, Leonardo, *Hablar y escribir correctamente II*, Madrid, Arco/Libros, 2006.

³⁴ Coseriu, Eugenio, *Sincronía, diacronía e historia*. Madrid, Gredos, 1973.

- Lloyd, Paul M., *Del latín al español*, Madrid, Gredos, 1993.
- Malkiel, Yakov (1957-1958), «Diachronic hipercharacterization in Romance», *Archivum Linguisticum*, 9, 1957, pp. 79-113 y 10, 1958, pp. 1-36.
- Menéndez Pidal, Ramón, *Manual de gramática histórica española*. Madrid, Espasa-Calpe, 1989.
- Moll, Francesc de B., *Gramàtica històrica catalana*, València, Universitat de València, 2006.
- Oliveira, Rosa Cleude R., «Presidente ou presidenta: questões linguísticas e sócio-culturais» en *linguasagem*, nº 20, 2013, accesible en <http://www.letras.ufscar.br/linguasagem/edicao20/ensaios/001.pdf> (fecha de consulta: 2 de enero de 2014).
- Penny, Ralph, *Gramática histórica del español*, Barcelona, Ariel, 2006.
- Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, Madrid, Real Academia Española, 2001. (Accesible en línea: <http://www.rae.es/recursos/diccionarios/drae>)
- Real Academia Española/Asociación de Academias de la Lengua Española, *Diccionario panhispánico de dudas*, Madrid, Santillana, 2005.
- Real Academia Española/Asociación de Academias de la Lengua española, *Nueva gramática de la lengua española*, Madrid, Espasa, 2009.
- Rosenblat, Ángel, «Morfología del género en español. Comportamiento de las terminaciones ‘-o, -a’», *Nueva Revista de Filología Hispánica*, XVI, 1962, pp. 31-80.
- Rosenblat, Ángel, «Género de los sustantivos en -e y en consonante», en *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, Madrid, Patronato Marcelino Menéndez Pidal, III, 1952, pp. 159-202.
- Tamás, Lajos, *Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1978.
- Väänänen, Veikko, *Introducción al latín vulgar*, Madrid, Gredos, 1988.

Bogdan CONDUR EANU
(Proiectul Romania Digital)

**Sigiliul Romei în România -
Recompunerea oglinzii sparte a
Crăieșii Zăpezii. Un studiu topografic
într-o abordare multidisciplinară cu
echipă într-un hartă de navigație GPS
a României**

Abstract: (The Seal of Rome in Romania – Recomposing the Winter Queen’s broken mirror. A topographical study in a multidisciplinary approach with echoes in a GPS navigation map of Romania) The topographical positioning of the roman and roman-byzantine sites in Romania, member state of the European Union, was until recently a mere desiderate, inspite of large sums spent by the Ministry of Culture on projects of inventory and spatial positioning of sites classified as historical monuments. A novel, integrating approach, using GIS technologies, developed inside the Digital Romania Project, has taken into consideration most the information resources available in the archeological and historical literature as early as the XIX Century until nowadays regarding the positioning of all roman fortifications (citadelles, castrae, quadriburgiae, castellums, burgus, statio, towers and vallums) on the basis of which we built a database where we referenced the towns where such sites are present, the topographic names of the places, the site sources, their antique names, the situation plans, the detailed plans, the descriptions of their positioning (where situation plans were not available), the descriptions of their aspect (where no detailed plans were available), the bibliography yet to be reached by further research, images (historical photographs, pictures, engraved images and architectural reconstitutions) that would lead to a 3D digital reconstitution of the site together with their LMI (List of Historical Monuments) and RAN (National Archeological Repertoire) codes of the sites. Gradually this database came to include roman aqueducts and thermae, bridges, roads and settlements, villas, workshops and various other constructions. Although this would be classified as work in progress for the next 3 years, the results so far, materialized in the quarterly editions of the Digital Atlas of Romania, RO.A.D. are spectacular and destined to raise awareness for a larger audience.

Keywords: *Roman Site, Localization, GPS Map, Romania*

Rezumat: Poziționarea topografică a siturilor romane și romano-bizantine din România, ar membru a Uniunii Europene, a fost până de curând un obiectiv doar la stadiul de deziderat, în ciuda sumelor mari cheltuite în proiectele de inventariere și poziționare spațială a siturilor monumente istorice de către Ministerul Culturii. O abordare nouă, integratoare, folosind tehnologii GIS, dezvoltată în cadrul Proiectului România Digital, a luat în considerare majoritatea surselor de informație disponibile în literatura arheologică și istorică din secolul XIX și până în zilele noastre referitoare la poziționarea fortificațiilor romane (cetăți, castră, quadriburgium-uri, castellum-uri, burgus-uri, statio, turnuri și vallum-uri) pe baza cărora a construit o bază de date în care s-au referențiat localitățile în care sunt prezente siturile, denumirile toponimelor, sursele de situri, denumirile antice ale acestora, planurile de situație ale acestora, planurile lor de detaliu, descrierile poziționării (acolo unde nu existau planuri de situație), descrierile aspectului fortificațiilor (acolo unde nu existau planuri de detaliu), bibliografia lucrărilor de interes pentru siturile care nu s-a ajuns încă să fie consultate la momentul înregistrării, vederi (istorice, fotografii, gravuri și reconstituiri) care pot duce la reconstituirea 3D a obiectivelor în discuție precum și codurile LMI (Lista Monumentelor Istorice) și RAN (Repertoriul Arheologic Național) ale siturilor în cauză. Treptat, baza de date a ajuns să includă apeductele și termele, podurile, drumurile și localitățile romane, vilele, varii construcții și ateliere romane. Deși este la stadiul de proiect în desfășurare pentru cel puțin în trei ani, rezultatele de până acum - concretizate în edițiile trimestriale ale Atlasul Digital al României, RO.A.D. - sunt spectaculoase și destinate unui public larg.

Cuvinte cheie: *Poziționare, Situri Romane, Hartă GPS, România*

Definiție

Topografia antică (din grec. *topos* –loc și *graphein* –scriere) este o disciplină aferentă științelor istorice în totalitatea acestora care se ocupă cu identificarea, interpretarea și studiul acțiunii omului asupra teritoriului acestuia, operat de natura constrângerilor activităților umane și a interacțiunilor rezultate, contribuind în mod determinant și inechivoc la reconstituirea istorică. Topografia istorică se compune din toate studiile care au ca obiect reconstituirea teritoriului și ca urmare, a evoluției omului și mediului său în trecut.[...] Asemenea demersuri pot fi catalogate drept topografie istorică sau topografie arheologică¹.

A. Introducere

Proiectul România Digital 3D este un proiect de cartografiere a României cu finanțare privată început în 8 decembrie 2003 și la care autorul acestei lucrări ocupă funcția de manager de proiect. Obiectul activității sale îl constituie realizarea unei hărți moderne de navigație GPS a României destinată unui public larg, în care « tot ceea ce este valoros, frumos și etern în România să fie prezent și prezentat într-o formă accesibilă și atractivă »². Materializarea acestui proiect se face sub forma unei hărți de navigație actualizată trimestrial³ care se poate încărca pe GPS-urile de navigație Garmin⁴ și a unei aplicații de vizualizare pe PC care poartă denumirea de MapSource. Atlasul este acum la versiunea v5.40, care va fi disponibil pe piață începând cu 18 oct. 2013.

În anul 2008, în colaborare cu Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare din Turism, I.N.C.D.T.⁵, în cadrul proiectului SAIGHID⁶, sub coordonarea ITS România⁷, s-a pus la punct o metodologie de clasificare, inventariere și culegere cu echipamente de tip GPS a resurselor turistice ale României⁸. Conform clasificării stabilite atunci în cadrul proiectului SAIGHID, detalierea resurselor turistice ale României s-a făcut după tipologiile de mai jos:

¹ Traducere după http://it.wikipedia.org/wiki/Topografia_antica. Faptul că nu am găsit definiție în limba română mă îndeamnă să cred că ar putea fi o nouă direcție de studiu în domeniul științelor istorico-arheologice din România.

² <https://www.romaniadigitala.ro/>

³ <https://www.romaniadigitala.ro/news/lansare-ro-a-d-2013-30/> "Harta care este vizualizată și folosită la cărți și rutări pe echipamentele GPS este singura hartă de navigație din lume care combină detalii topografice cu o structură de drumuri rutabilă – la nivel inclusiv de drumuri de pământ și poteci – cu adrese poștale de o precizie neegalată, ora și cu blocuri 3D și modele minuscule realizate la construcții vechi, de patrimoniu, sau noi, definitorii pentru peisajul urban actual. Actualizările la hartă sunt constante și consistente de la o ediție la alta și sunt documentate în *Jurnalul Hartării*, în care sunt trecute contribuțiile și autorii acestora, datele la care s-au efectuat precum și denumirile localităților și planurilor afectate."

⁴ Doar cele trecute în lista de aici https://www.rqa.ro/produs.php?id=442&subcat_id=39&cat_id=19

⁵ <http://incdt.ro/>

⁶ <http://www.saighid.ro/>

⁷ <http://www.its-romania.ro/>

⁸ Conform OG59/1998 „Resursele turistice pot fi: - naturale: elemente geomorfologice, de climă, de floră și de faună, peisaje, zone minere de substanțe minerale și alți factori; - antropice: monumente arheologice, situri arheologice, monumente, ansambluri rezervații de arhitectură, monumente și ansambluri memoriale, monumente tehnice și de artă, muzee, elemente de folclor și artă populară etc.;"

Pentru *resurse turistice naturale*:

Tip de resurs turistic	Resurs turistic
RELIEF și GEOLOGIE	Munți, Poduri, Dealuri, Litoral, Forme bizare de relief și structuri geologice, Fenomene geologice, Monumente ale naturii
HIDROGRAFIE	Râuri, Lacuri naturale, Marea Neagră, Delta Dunării
VEGETAȚIE	Floră specifică, Monumente ale naturii și rezervații naturale, Parcuri de interes social-recreativ
FAUNĂ	Fond cinegetic, Fond piscicol, Specii faunistice ocrotite, Rezervații faunistice naturale
ZONE PROTEJATE	Rezervații și parcuri naturale, Parcuri naționale, Rezervații ale biosferei

Pentru *resurse turistice antropice*:

Tip de resurs turistic	Resurs turistic
VESTIGII și MONUMENTE ISTORICE	Vestigii arheologice, Cetăți dacice, grecești, romane și medievale, Monumente istorice și de artă
ETNOGRAFIE și FOLCLOR	Muzee etnografice, Manifestări populare tradiționale, Arhitectură și tehnică populară
CASE MEMORIALE și MUZEE	Căsuțe și monumente memoriale, Muze
SATE TURISTICE	Sate turistice, Sate istorice, Sate etnografice, Sate viticole
ALTE RESURSE ANTROPICE	Lacuri antropice, Construcții hidrotehnice, Poduri, Canale, Centre artisanale și meșteșugărești

Pentru *resurse turistice de tip stațiuni și localități turistice*:

Tip de resurs turistic	Resurs turistic
STAȚIUNI MONTANE	
STAȚIUNI BALNEARE	
STAȚIUNI DE LITORAL	
ALTE STAȚIUNI ȘI LOCALITĂȚI TURISTICE	Sate și comune

Toate aceste resurse majore de turism, mai puțin în partea de VESTIGII și MONUMENTE ISTORICE, au fost identificate și incluse în Atlasul Digital al României ediția 2008, RO.A.D.2008, v3.01⁹. Partea de resurse naturale a fost identificată pe baza documentelor publicate de Ministerul Mediului¹⁰ și a fost actualizată în ediția RO.A.D.2012.40¹¹, pe baza documentelor actualizate de către același minister în 2011¹².

Resursele turistice de tip stațiuni și localități turistice precum și resursele turistice antropice - mai puțin în vestigiile și monumentele istorice - ne-au fost puse la dispoziție la momentul respectiv de către INCDT. Un portal de informare a fost creat pe site-ul Dacia Magnifica¹³. Proiectul SAIGHID nu a mai primit finanțare pentru continuarea cercetărilor și

⁹ RO.A.D. este un acronim după România Atlasul Digital

¹⁰ <http://www.mmediu.ro/>

¹¹ <http://www.romaniadigitala.ro/news/lansare-ro-a-d-2012-40/>

¹² <http://www.mmediu.ro/beta/domenii/protectia-naturii-2/arii-naturale-protectate/>

¹³ www.daciamagnifica.ro

a trebuit¹⁴ în continuare să ne descurcăm cu resurse proprii pentru identificarea vestigiilor și a monumentelor istorice.

Acum ar fi interesant de dezbatut un pic acest aspect al monumentelor... De ce tocmai „Cetăți dacice, grecești, romane și medievale”?! Cel mai probabil că pentru că majoritatea monumentelor celor mai bine cunoscute publicului larg sunt construite din piatră și sunt repere vizuale¹⁵ în peisaj, ușor de recunoscut pentru un turist interesat în a le vizita. A adăru studiul acesta confirmă că există un vector turistic care are ca destinație obiectivele istorice vizitabile și că de pe urma acestui vector comunitățile locale pot prospera valorificând încontinuu proximitatea față de acestea, fără a le distruge¹⁶.

În prima fază am încercat să apelăm la resursele disponibile online pe situl Institutelor de profil. Prima resursă pe care am descoperit-o încă la nivelul anului 2008 a fost cea a Ministerului Culturii, care are actualmente o pagină dedicată Patrimoniului Național¹⁷, link care nu funcționează la data scrierii acestui articol, un link către Monumente Google Earth¹⁸, cu un link care de asemenea nu funcționează precum și un link către Lista Monumentelor Istorice, versiunea actualizată 2010¹⁹. Tot pe acel site se găsește un link către Repertoriul Arheologic Național²⁰ și către Cronica Cercetărilor Arheologice²¹.

La pagina dedicată Strategiei Ministerului Culturii și Patrimoniului Național în domeniul arheologiei²² se menționează că “Rigoarea pe care o presupune activitatea institutelor din domeniul patrimoniului cultural național este indisolubil legată de realizarea evidenței informatizate a tuturor bunurilor mobile și imobile clasate, a proiectelor sectoriale, a stadiului de realizare a programelor, a costurilor și a tuturor surselor de finanțare. Acest deziderat se regăsește în programe naționale cu caracter inter-sectorial, de sine în sine, ale Ministerului Culturii și Patrimoniului Național, precum „Programul național de implementare a unui sistem informațional geografic pentru protecția patrimoniului cultural național imobil (arheologie și monumente istorice) - eGISPAT”

¹⁴ În opinia autorului, valorificarea turistică a resurselor naturale culturale și istorice ale României este unul dintre principalii vectori de creștere economică durabilă și sustenabilă a acestei țări! http://strategia.ncsd.ro/docs/comentarii/7_bc.pdf Evident sunt și alte voci – unele situate chiar în vârfurile Ministerului Culturii - care chiar în zilele noastre consideră piatra din dealurile pe care sunt construite, sau minereurile din subteran, sau valoarea imobiliară a terenului pe care sunt situate mai importante decât valoarea de simbol a monumentului istorico-arheologic respectiv... Dar atracția trecutului este o constantă a existenței umane care supraviețuiește de milenii, iar rămășițele acelor cetăți poartă în ele povești care au fascinat, fascinează și vor fascina în continuare generațiile care vor veni.

¹⁵ Landmarks.

¹⁶ Este absolut de apreciat amploarea pe care au luat-o în ultima vreme festivalurile cu tematică istorică <http://www.vinsieu.ro/eveniment/mures/sighisoara/festivaluri/festivalul-sighisoara-medievala-2013/78616/e.html> și a grupurilor socio-profesionale care se ocupă cu reconstituirea atmosferei unei epoci sau ale unor bătălii <http://terradacica.ro/>.

¹⁷ <http://www.cultura.ro/page/243>

¹⁸ <http://www.cultura.ro/page/253>

¹⁹ <http://www.cultura.ro/page/17>

²⁰ <http://cimec.ro/scripts/ARH/RAN/sel.asp>

²¹ <http://www.cultura.ro/page/273>

²² <http://www.cultura.ro/page/267>

eGISPat este un proiect administrat de Institutul Național al Patrimoniului, fostul Institut Național al Monumentelor Istorice²³. Pe situl acestuia se găsește un link către Lista Monumentelor Istorice 2010²⁴ și către lista monumentelor istorice declarate²⁵. Accesând linkul aplicației²⁶, ne-am lămurit în repede că toate monumentele istorice din listele LMI care se puteau căuta erau poziționate ca buline colorate în centrul localităților respective, iar celelalte poligoane nedenumite care mai apăreau pe webserver-ul respectiv erau posibile identificări ale siturilor, dar fără a exista posibilitatea de a realiza ale cărei sit apar în²⁷ sau de a obține un set de coordonate ale acestora.

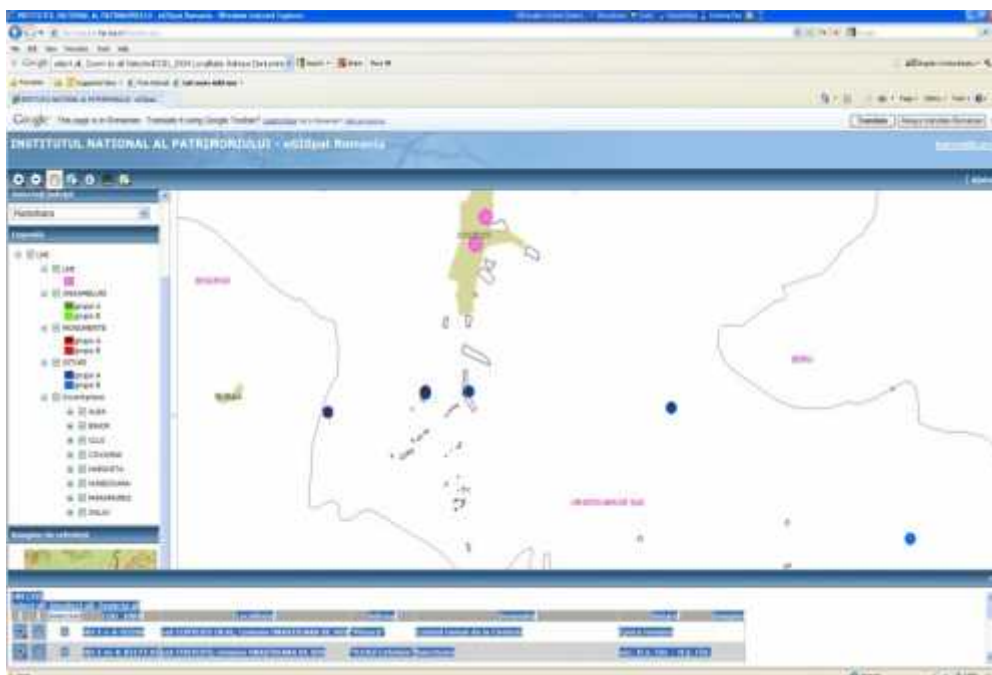

Fig 1. - Exemplu de identificare situri la Costești, județul Hunedoara. Două dintre ele – este vorba de cetățile dacice de la Costești-Cetățuie și Blidaru sunt monumente UNESCO... dar, după cum se vede, nu există coordonate sau denumiri, iar folosirea instrumentului – Informații - duce în majoritatea cazurilor la « No Results ».

²³ <http://inp.org.ro/directia-patrimoniu-imobil/egispat-baza-de-date-spatiala>

²⁴ <http://inp.org.ro/directia-patrimoniu-imobil/lista-monumentelor-istorice>

²⁵ <http://inp.org.ro/directia-patrimoniu-imobil/lista-monumentelor-istorice-declarate>

²⁶ <http://egisp.inp.org.ro/>

²⁷ Teoretic sistemul ar fi trebuit să facă asta, dacă ne lămurim după ce scrie în Angelescu, Mircea, Mihai, Dana, Oana, Cristina, Vasile, Cristian, Ichim, Laurențiu – *A Centrally Managed GIS System for Protection of the Romanian Archaeological Sites and Historical Monuments*, BCMI XVII, Nr. 1-2, București, 2006, p. 199-212.

O a doua instituție cu atribuții în domeniul inventarierii digitale a patrimoniului imobil este Institutul pentru Memoria Culturii, CIMEC²⁸. Acesta avea până de curând în atribuții între inerea bazei de date RAN²⁹ și publicarea Cronicii Cercetărilor Arheologice, dar se pare că unele dintre ele, cum ar fi editarea CCA2012, sunt acum preluate de INP³⁰.

CIMEC a dezvoltat în anii când a acționat independent de INP, dar tot sub egida MC, un server cartografic pe aceeași platforma web ca și cel al INP, doar că un pic mai bogat ca număr de straturi disponibile spre afișare și ceva mai prietenos cu utilizatorul. În plus, serverul CIMEC răspundea la cereri despre o varietate mult mai mare de situri arheologice, care includea pe cele din LMI.

Spre deosebire de cei de la INP, specialiștii de la CIMEC aveau localizarea siturilor practicat în centrul localităților nu era tocmai în regulă și dezvoltaseră un proiect pilot de localizare a siturilor de pe Valea Mostiței folosind tehnicile clasice de culegere a poziției acestuia cu ajutorul GPS-ului³¹. De data aceasta serverul era în stare să furnizeze coordonate în sistemul național de referință Stereo 70 la mișcare a mouse-ului.

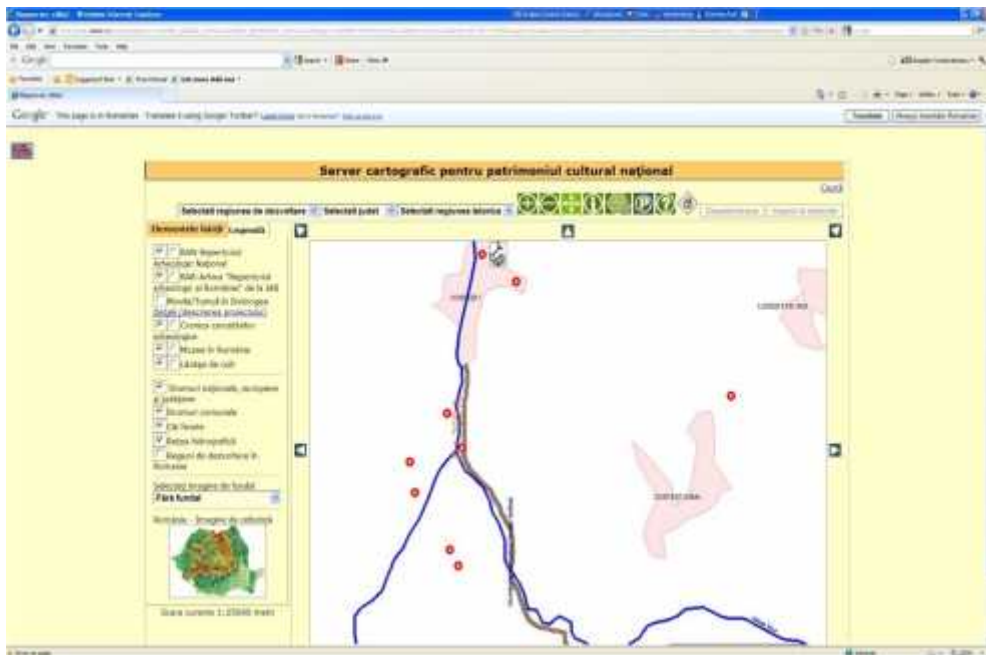

Fig. 2 - Exemplu de identificare situri Costești de Hunedoara în MapServer-ul CIMEC. Folosirea instrumentului este la fel de dezamgătoare ca în cazul INP, având în majoritatea cazurilor răspunsuri foarte tehnice “msQueryByPoint(): Search returned no results. No matching record(s) found.”

²⁸ <http://www.cimec.ro/>

²⁹ <http://ran.cimec.ro/>

³⁰ <http://inp.org.ro/evenimente/132-cronica-cercetarilor-arheologice-din-romania-campania-2012-volum-publicat-in-mai-2013>

³¹ <http://map.cimec.ro/LocalizareExacta/mapserver.html>

Un al treilea sit cu voca ie trans-na ional pentru perioada roman a fost cel generat în 2007 de c tre proiectul STRATEG. Strategii defensive i politici transfrontaliere. Integrarea spa iului Dun rii de Jos în civiliza ia roman ³². Acolo existau ceva localiz ri punctuale i posibilitatea select rii siturilor, iar a fi area punctelor acestora se f cea pe fundalul h r ilor OSM³³. Lucrul cu interfa a era mai prietenos i accesul la informa ii (descriere, bibliografii) mai clar.

Situa ia pozi ion rii fortifica iilor din România prezenta a adar la momentul respectiv unele dezavantaje destul de mari pentru noi:

1. Niciunul dintre site-uri nu prezenta asocieri credibile de denumire sit i coordonate GPS, cu excep ia celui al CIMEC pentru proiectul pilot de pe Valea Mosti tei, zon destul de s rac în fortifica iile care erau de interes pentru noi; Între timp în RAN au început s se înregistreze i coordonatele GPS ale siturilor cercetate arheologic.
2. Num rul de situri cu fortifica ii cunoscute era clar superior num rului fortifica iilor care apucaser s fie înregistrate deja în RAN, care, la rândul s u, a avut la baz listele LMI i a continuat s adauge fortifica iile care s-au cercetat arheologic între timp;
3. Nici RAN, nici LMI nu aveau în vedere fortifica iile din epocile modern i contemporan care erau de interes pentru noi;
4. Coordonatele publicate pe situl Ministerului Culturii pentru siturile UNESCO în format kmz ³⁴ aveau o eroare medie de 3,162 km [Fig. 3] fa de pozi ia real , fiind inutilizabile pentru localizarea cu ajutorul GPS-ului ³⁵;
5. Din lista monumentelor prezente în LMI, doar o (foarte) mic parte din ele fuseser identificate cu precizie în teren ³⁶, f r a se men iona care dintre acestea;
6. Secretomania existent în cadrul INP referitoare la proiectul premiat ³⁷ EGISPat realizate pe bani publici de inventariere a monumentelor de patrimoniu ³⁸, la care se ad uga opozi ia f i a unor fo ti angaja i CIMEC fa de Proiectul România Digital ³⁹ (pe ideea cum c “

³² <http://www.strateg.org.ro/> Nici site-ul pe care se mutase la un moment dat baza de date, www.net4u.ro, nici cel referit din pagina proiectului, <http://digital.net4u.ro/>, nu au fost disponibile online la momentul redact rii acestui articol.

³³ <http://www.openstreetmap.org/#map=5/51.500/-0.100>

³⁴ Pentru utilizare în programul Google Earth <http://www.google.com/earth/index.html>

³⁵ Poate acest fapt nu este clar celor care fac publice coordonate geodetice pe elipsoidul WGS84: Orice posesor de GPS se a teapt s g seasc un punct de interes cu o marj de eroare de maxim 3-15m – eroarea de pozi ionare a unui receptor GPS în condi ii normale de utilizare (adic f r SA – Selective Availability- activat)!

³⁶ La nivelul anului 2008, la 3 ani dup începerea proiectului eGISPAT, în baza lor de date fuseser înregistrate doar 16% din num rul total de monumente istorice din lista LMI, conform Mihai, Dana – *Raport Statistic Programul eGISPat 2008*, BCMI XIX, nr. 1-2, Bucure ti, 2008, p. 187-194.

³⁷ <http://uk.groups.yahoo.com/group/situri/message/11>

³⁸ <http://www.hotnews.ro/stiri-cultura-10257415-programul-national-catografiere-digitala-monumentelor-siturilor-istorice-tinut-secret-ministerul-culturii.htm>

³⁹ “Initiativa dvs este foarte frumoasa si sper din toata inima sa fiti ajutat de specialisti adevarati si nu de amatori, pretinsi arheologi sau istorici. Dar... faceti referire la cateva resurse publice: LMI, RAN, create de institutii publice din subordinea Ministerului Culturii precum si la cele create de comunitatea geospatial, ca fiind resurse importante ale lucrarii dvs, parte integranta a proiectului Romania Digitala. Daca insa aceasta lucrare va fi VANDUTA de catre dvs fie prin produsul roads fie altfel... cred ca acest lucru este GRESIT. Dupa cum stim, si s-a mai discutat aici problema asta... *resursele publice, pot fi utilizate gratuit cu conditia sa nu fie folosite in scopuri comerciale. Voi atrage astfel atentia institutiei din care fac parte si care gestioneaza acum LMI si RAN asupra aceste situatii.* De asemenea recomand si acestei comunitati sa dezbata inca o data relatia comercial-resursa publica si sa elaboreze un set de principii pe care fiecare membru sa-l accepte sau nu. Spre exemplu si eu am avut o contributie la charta de pe geospatial si nu as fi de acord ca munca prestata de mine ca voluntar sa fie folosita de o firma privata care sa obtina venituri de pe urma ei.” (Bogdan andric, <http://geo-spatial-org.2126404.n4.nabble.com/RO-A-D-2012-10-td4242334.html>)

resursele publice, pot fi utilizate gratuit cu condiția să nu fie folosite în scopuri comerciale”, condițiile pe care noi, nefiind abonați la bugetul statului, ci contribuitori la acesta, nu o puteam îndeplini) implica o lipsă de perspective pe termen lung în colaborarea cu instituțiile prin care Ministerul Culturii alege să comunice cu publicul larg pe tema monumentelor.

7.

Nr. Crt.	Denumire Sit UNESCO	Eroare fa de poziția real [km]	Direcția
1	Costești-Cetățuie	7.7	SSE
2	Costești-Blidaru	9.4	SE
3	Luncani-Piatra Roșie	4.1	NNV
4	Sarmizegetusa Regia	6.3	SV
5	Bănița	3.7	V
6	Căpâlna	4.5	N
7	Câlnic	0.247	SV
8	Valea Viilor	2.5	SE
9	Biertan	0.438	SV
10	Saschiz	0.564	ESE
11	Viscri	6.1	NNV
12	Dârjiu	0.152	E
13	Prejmer	0.482	NNV
14	Vorone	0.873	ESE
15	Centrul Istoric Sighișoara	0	
16	Proboata	0.138	N
17	Plopi	6.8	NV
18	Surdești	1.1	N
19	Poienile Izei	0.518	E
20	Arbore	1.2	SSE
21	Budești	12.2	NE
22	Bârsana	12.1	E
23	Desești	0.598	ENE
24	Humor	1.3	E
25	Moldovița	0.837	NE
26	Mănăstirea Horezu	1.7	NE
27	Petriș	0.372	NE
28	Rogoz	5.6	V
29	Suceava	0.179	SV
	<i>Total Lungime Erori [km]:</i>	91.698	
	<i>Eroarea Medie [km]:</i>	3.162	

Fig. 3 - Tabelul cu erorile de poziționare ale siturilor UNESCO din România

În plus noi mai beneficiam de atuuri considerabile fa de oricare din institu iile de stat respective i anume:

1. Harta noastr era o hart care se putea înc rca pe un GPS, în care se permiteau c ut ri textuale sau dup tipologii i odat stabilit o destina ie aparatul putea s te ghideze pas cu pas pân la destina ie folosind re eaua de drumuri rutabile din ea;
2. Contextul cartografic din harta RO.A.D.2008 era net superior din punct de vedere drumuri, toponimie, hidrografie, acoperirea cu vegeta ie i curbe de nivel oric rei h ri existente la momentul respectiv;
3. Nu eram lega i de niciuna din constrângerile de care sufer o institu ie de stat (buget, influen e politice, etc.), pentru c noi ac ionam pe pia a liber , de unde ne autofinan am proiectele.

A a c decizia a fost simpl : Urma s facem noi acest repertoriu topografic al fortifica iilor din România! i nu numai c urma s -l facem, dar aveam s document m totul în a a fel încât nimeni s nu poat vreodat s ne acuze c ne-am fi apropiat surse publice sau private i, în plus, rezultatul urma s fie cu câteva ordine de m rime mai bun decât orice a f cut sau ar fi putut vreodat face o entitate public sau privat în acest domeniu. Iar pentru asta trebuia s aducem b t lia ce urma s vin de pe terenul nefamiliar al tiin elor umaniste în locurile în care excelam: bazele de date spa iale, tehnologiile GIS i cartografia digital .

B. Strategia pentru ofensiv .

a. Definirea problematicii i a direc iilor de ac iune⁴⁰.

Pentru a pozi iona corect un sit trebuia s -i asociem acestuia o pereche de coordonate geodetice, popular denumite coordonate GPS. Coordonatele GPS sunt coordonate care transced orice set de coordonate na ionale – în cazul României Stereo70 - i sunt un limbaj comun pe care îl în elege orice dispozitiv dotat cu GPS i un soft de naviga ie. Cineva din Germania, de exemplu, nu ar mai avea nevoie de un ghid pl tit sau de un specialist local, dac ar dispune de coordonatele sitului i ar de ine un dispozitiv cu capabilit i de rutare pe care este încarcat o hart de naviga ie GPS. Asocierea unui set de coordonate elementelor unei baze de date îi d acesteia un caracter geo-spa ial.

Primul pas era a adar s afl m care sunt siturile, iar al doilea s afl m unde se afl acestea. La momentul respectiv nu aveam nici baza de date, nici coordonatele, a a c am pornit practic de la zero. Nu numai c nu aveam nimic, dar trebuia s document m sursele de situri pe care le foloseam pentru c nimeni – i pe bun dreptate – nu ne-ar fi acordat credit pentru pozi ion ri f r o bibliografie care s sus in atât existen a cât i prezen a celui sit în acel loc specific.

Trebuia s construim a adar o baz de date în care s index m localit ile în care sunt prezente situri, denumirile toponimelor, sursele de situri, denumirile antice ale acestora, planurile de situa ie ale acestora, planurile lor de detaliu, descrierile pozi ion rilor (acolo unde nu existau planuri de situa ie), descrierile aspectului fortifica iilor (acolo unde nu existau planuri de detaliu), bibliografia lucr rilor de interes pentru sit la care nu s-a ajuns înc s fie consultate la momentul înregistr ii, vederile (istorice, fotografii, gravuri i reconstituiri) care puteau duce la reconstituirea 3D a obiectivelor în discu ie precum i codurile LMI (Lista Monumentelor Istorice) i RAN (Repertoriul Arheologic Na ional) ale siturilor în cauz .

⁴⁰ „Cunoa te- i Inamicul, [...]” Sun Tzu, Arta R zboiului.

Nefiind de specialitate, având chiar un handicap în a accede la informații din domeniul din cauza pregătirii profesionale de inginer⁴¹ -, singurul lucru pe care îl puteam face ca să ne achitam de această sarcină era să ajungem direct la sursele de surse și să urmărim apoi firele bibliografiei articolelor. Am avut însă șansa să primim ajutor, informații și sfaturi de la mulți specialiști din arheologie și domeniile conexe care au înțeles utilitatea demersului nostru și ne-au sprijinit - în special cu bibliografie - în căutările noastre cu acest prilej⁴². O analiză ceva mai realistă a aspectului cât de pregătit este lumea arheologico-istorică și acceptate date și opinii din afara sistemului poate fi găsit în: Borangic 2008⁴³, p. 136⁴⁴.

Efortul de completare a bibliografiei este un efort care continuă și astăzi, iar printre sursele de aprovizionare numărăm anticariatele din afară și din străinătate, publicațiile periodice din afară cu care încercăm să fim la zi precum și variile grupuri de informare din domeniul arheologic în care activăm⁴⁵ și noi.

Treptat am ajuns să înțelegem evidența literaturii arheologice pe care am achiziționat-o⁴⁶ și să o clasificăm după propriile noastre direcții de interes în următoarele categorii:

1. Repertoriul Arheologic (regional, județene, locale sau pe un segment de spațiu-timp);
2. Publicații ale Institutelor Academiei Române;
3. Publicații ale muzeelor de istorie și arheologie județene și ale universităților;
4. Lucrările de autor.

Construcția acestei baze de date a mers în paralel cu marcarea pozițiilor pe hartă. La început am folosit descrierile de poziționare existente în literatura de specialitate. Acestea oferă repere spațiale referitoare la toponimia zonei, la elemente fixe sau la proprietarii locurilor la momentul efectuării cercetărilor. Asemenea descrieri au sau un prea mare

⁴¹ <http://www.patzinakia.com/NEWS/articole/Agrig-PericolulIngineresc.html>. Dincolo de tenta evidentă partinică a acelui articol, am remarcat că atunci când solicitam literatură și bibliografii de specialitate lumea mă întreba politicos și circumspect cine sunt și cu ce mă ocup, iar în unele cazuri, după ce am spus că sunt inginer, s-a rupt filmul...

⁴² *Tabula Gratulatoria* (în ordine cronologică) Eugen Teodor, Carmen Cornelia Bem, Dan Oltean, Aurora Pean, Virginia Rădeanu, Felix Marcu, Ioana Bogdan Căpățelnicu, Oana Damian, Dorel Bondoc, Florin Fodorean, Dorin Ursuțiu, Alexandre Simon Ștefan, Andrei Barbu Mălăeșcu, Lucian Amon, Mădălin Cornel Văleanu, Pavel Mirea, Ovidiu Ștefan, [Liviu Măruț], Călin Timoc, Doina Benea, Alexandru Popa, Mihai Florea, Csok Zsolt, Viorica Crișan, Leonard Dorogostaisky, Aurel Ștefan, Cristian Micu, Dan Sambra, Alexandru Berzovan, Radu Oltean, Dorel Micle, Cosmin Suciuc, Adrian Cîntar, Mădălina Ștefan și Irina Popescu-Criveanu.

⁴³ Borangic, Călin, *Fenomenul Dacoman. Promotorii și Aderenții*, BCSS-AIM, 14, 2008, p. 119-137.

⁴⁴ „[...] mediul istoriografic românesc manifestând o anumită opacitate față de propunerile conceptuale și metodologice recomandate de celelalte discipline socio-umane”.

⁴⁵ Pe Facebook, grupul specializat GISRO:

<https://www.facebook.com/groups/298814003468650/permalink/727125533970826/#!/groups/532291893481134/>
și grupurile Perspective Arheologice:

[https://www.facebook.com/groups/298814003468650/permalink/727125533970826/#!/groups/perspective.arheologica/sau/Arheologia în România:](https://www.facebook.com/groups/298814003468650/permalink/727125533970826/#!/groups/perspective.arheologica/sau/Arheologia%20în%20România)

<https://www.facebook.com/groups/298814003468650/permalink/727125533970826/#!/groups/298814003468650/>

⁴⁶ Cheltuielile făcute cu achiziționarea acestei literaturi, aproximativ 65% din toată literatura de specialitate arheologică publicată în România și în afara României despre România, le estimasem la sfârșitul anului 2011 undeva în jur de 50.000 lei. La momentul respectiv multe din publicațiile acestea nu erau online, nici acum multe nu sunt încă sau doar parțial. În plus costurile de acces la această informație (abonamente la bibliotecă și costuri de xerox) erau sensibil apropiate de cele ale volumelor întregi, așa că am preferat să le achiziționez și să le pot consulta în timpul meu liber și în liniștea bibliotecii personale.

element de generalitate, sau o valabilitate redusă în timp⁴⁷ și pot fi considerate mai degrabă aproximative⁴⁸, atâta vreme cât cei care le-au cules nu erau specialiști topometri sau nu au fost salvate cu GPS-ul.

Accesul la literatura de specialitate ne-a permis să diversificăm tipologia fortificațiilor romane din Atlasul Digital al României. Dacă în ediția RO.A.D.2008 exista o singură tipologie – castru roman – în ediția actuală RO.A.D.2013.40 tipologiile de fortificații romane s-au diversificat în cetăți, castru (legionare, de pământ și de piatră), *quadriburgium*-uri, *castellum*-uri (de pământ și de piatră), *burgus*-uri, *statio*, turnuri și *vallum*-uri (de pământ și de piatră).

La fel și obiectul de interes privind lumea romană s-a diversificat, pe măsură ce această țară dezvăluia secretele. Am ajuns astfel să includem apeductele și termele, podurile, drumurile și localitățile romane, vilele, varii construcții și ateliere romane. Dacă un atribut ar trebui ales pentru a descrie literatura despre lumea romană din România, acesta ar fi vastitatea acesteia⁴⁹.

O altă activitate desfășurată concomitent cu cea de înregistrare a siturilor în baza de date și cea de marcarea a pozițiilor presupuse în Atlasul Digital al României a fost cea de scanare a tuturor planurilor (de situație și de detaliu), a vederilor de la fața locului, a vederilor istorice sau a celor din aer, absolut orice informație era utilă și demnă de reținut⁵⁰. La un moment dat nivelul de informație a devenit atât de mare încât a trebuit, pentru eficientizarea accesului la aceasta, să împărțim datele culese în mai multe directoare⁵¹ și să stabilim o metodologie de notare a siturilor, care urma tiparul <tip_fortificație> [<denumire_antică >]<localitate><-><toponim_local>, urmând convenția ca elementele de inventar mai mici adosate castrului (terme, clădiri, etc.) să fie înscrise în același director și pe cât posibil să fie tratate concomitent la vectorizare.

Chiar și aspectul denumirii localităților, care pare de-a dreptul banal la început, a ridicat probleme deosebite pe parcurs. România este plină de localități care au numele schimbat, care au dispărut pur și simplu sau au fost contopite cu altele, moment în care

⁴⁷ Este curios cum pentru niște specialiști cu o perspectivă unică asupra curgerii timpului și efectelor sale – mă refer aici la arheologi – nu este încă foarte clar ce un sit poate fi absolut de nerecunoscut după 20 de ani...

⁴⁸ Din categoria “Pe Arge în Jos/Pe un mal frumos” sau “Pe-un picior de plai/Pe-o gură de rai”.

⁴⁹ <https://www.romaniadigitala.ro/blog/bibliografia-istorica-a-atlasului-digital-al-romaniei/>

⁵⁰ Un exemplu de identificare indirectă a unui sit, în absența toponimului pe harta DTM, este cel de dat recent privind *castellum*-ul de la Abrud-Cetău. Pe acesta l-am identificat cu ajutorul imaginii din Moga, Vasile, Mesaro, V. - *Cercetările arheologice de la Abrud (Jud. Alba)*, Apulum 18, 1960, p. 141-149 și p. 145, fig. 3 (Abrud. Vedere a valurilor fortificației romane. Laturile de nord-vest și sud-est). Pe acea imagine se vede un ul mare al secolului arheologic și stâlpul de electricitate în dreapta sus pe baza cărora am determinat precis locația respectivă, care este și greșit marcat în planul de situație de Gudea, Nicolae, *Der Dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, 1997, p. 39, fig. nr. 20, la N de localitate, când ea se află în fapt la SV.

⁵¹ Împărțirea curentă este arbitrară: Așeziri Fortificate Neolitice, Așeziri Fortificate Epoca Bronzului, Așeziri Fortificate Epoca Fierului, Basilici, Bătălii, Biserici Fortificate, Castele, Castru Romane, Cetatea Romano-Bizantină Medievală, Sucidava-Celei, Cetăți Dacice, Cetăți Medievale, Cetăți Vauban, Cule, Drumuri Antice, Fortificații Moderne, Fortificații Neprecizate, Mănăstiri Fortificate, Palate, Planuri Geografice, Planuri Pamfil Polonic, Planuri de Situație pe Localități, Planuri de Situație pe Comune, Sarmizegetusa Regia Romană și Dacică, Valuri, Villae Rusticae și Planuri Zonale.

*Indicatorul Localităților*⁵² ne-a fost de un real folos. Dar în lucrarea respectivă avea limitele ei, în sensul că nu ne putea ajuta la toponime – altele decât denumirile de localități, la denumiri foarte vechi de localități (sfârșitul sec. XIX) sau la localități cu denumirea în limba maghiară și germană⁵³ (Transilvania) sau turcă⁵⁴ (Dobrogea). Din acest motiv a trebuit să includem, de o manieră nesistematică, pe lângă denumirile actuale ale localităților de astăzi și vechile denumiri ale acestora pentru o parte relativ semnificativă dintre ele⁵⁵.

În privința aspectului corectitudinii denumirii unei localități, GPS-ul este la fel de strict și neiertător ca o profesoare de gramatică de mod veche și ca atare a trebuit să creștem o hartă în care să nu existe confuzii. Pentru că acestea par să-și fi făcut loc chiar și în unele lucrări reprezentative despre lumea romană din România⁵⁶. Folosirea sau nu a articolului hotărât în denumirea unei localități este iarăși un prilej de generare de confuzii⁵⁷, ca să nu mai spunem de ce poate să facă un simplu „i” la locul nepotrivit⁵⁸. Dar cele mai mari confuzii rezultă atunci când se face localizări de caste în localități cu nume similare, dar în județe vecine⁵⁹. Lucrurile acestea pot părea triviale, dar un client care ar fi plecat să caute

⁵² O resursă foarte utilă aici a fost lucrarea: Iordan, Ion, Gâtescu, Petre, Oancea, D.I. - *Indicatorul localităților din România*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1974.

⁵³ <http://ro.wikipedia.org/wiki/Localitate>C4%83%C8%9Bi_din_Rom%C3%A2nia_cu_nume_schimbate

⁵⁴ Băisan, Gheorghe – *Evoluția numelor localităților judeului Tulcea și a numelor acestora (oicnimelor)*, Cetatea, nr. 1, 2001, p. 28-30. A mai fost consultat și *Dicționarul localităților judeului Tulcea* de același autor, nepublicat.

⁵⁵ Cine va avea curiozitatea să caute KADÂRLEZ sau CATÂRLEZ, de exemplu, va găsi pe hartă localitatea Sfântu Gheorghe din județul Tulcea. Pentru epoca romană este important, de exemplu, că în harta ROAD se va găsi castrul de la Flămânda la locul corect în localitatea cu denumirea actuală Poiana din județul Teleorman.

⁵⁶ Un exemplu concludent este al castrului roman Castra Traiana de la Sâmbotin - La Canton, în județul Vâlcea. Din cauza unei erori, acest castru este marcat în Tudor, Dumitru, *Oltenia Romană*, ed. 3, 1968, p. 34, ca fiind la Sîmbotin (Sâmbotin cu grafia de după 1989), informație preluată apoi ca atare de toată literatura arheologică.

⁵⁷ Castrul de la Izvorul Frumos este notat în Tudor, Dumitru, *op. cit.*, p. 293, ca fiind la Izvorul Frumos, jud. Mehedinți, la fel și cel de la Zăval, primele două articole hotărâte devenind Zăvalul în aceeași D. Tudor, 1968, *op. cit.*, p. 317, sau Zăvalul în Gudea, Nicolae, *Der Untermoesische Donaulimes und die Verteidigung der Moesischen Nord- und Westküste der Schwarzen Meeres. Limes et Litus Moesiae Inferioris (86-275 n. Chr.)*, Romisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz, 2005, p. 320 și 488. În timp ce unele pierd, altele câștigă articole hotărâte, spre exemplu cel de la Căteiu pierde articularea în Gudea, Nicolae, *Der Dakische Limes. Materialien zu Seiner Geschichte*, 1997, p. 1 și 51, fiind marcat simplu, Căteiu, împotriva îndoaierii soarta castrului de la Sutoru, care la Marcu, Felix, *Organizarea internă a castrurilor din Dacia*, 2009, p. 114, rămâne simplu, Sutor, sau a castrului de la Căteiu – Chivadarul, care în Gudea, Nicolae, 2005, *op. cit.*, p. 320 și 489, rămâne în acest fel articolul hotărât, Căteiu.

⁵⁸ Cazul castrului de la Măleiești de Jos, înregistrat în RAN la localitatea Sfârleanca, cunoscut în toată literatura drept Castrul de la Măleiești, ex. Gudea, N., 2005, *op. cit.*, p. 320 și 501 sau chiar pagina de Facebook a acestuia <https://www.facebook.com/#!/castrulmalaiesti.prahova?fref=ts>. Faptul este cu atât mai inexplicabil cu cât cel care a publicat prima descriere serioasă a acestuia a folosit toponimul corect: Zagori, Constantin - *Castrul Roman dela Măleiești în Cetatea Dacă de la V. Humei din județul Prahova*, Tip. Progresul Grafic, Ploiești, 1940.

⁵⁹ "Castrul de la Filipeții de Pădure", județul Buzău, necercetat, este de fapt castrul legionar de la Filipeții-Cetău/Băia, județul Brila, cel puțin în a sa reieșire din bibliografia indicată de către Gudea, N., 2005, *op. cit.*, p. 505, bibliografie din care trei fire pe care le-am putut verifica (Christescu 1937, 126, TIR L35, 41, Căteiu 1997, 50) duc toate spre o semnalare de la Pamfil Polonic din Fondul de Manuscrise Polonic, Mapa 3, Plicul 8, G. Căteiu din Buzău, p. 14 de unde aflăm "Cetatea de la Filipeții la răsărit de gara Făurei. La 2 km spre sud-est de sat se găsește în partea de nord de calea ferată Buzău-Brila o cetate patră numită Cetău sau Băia. Ea este înconjurată cu un val de pământ care din cauza arăturii este lăsat să se înlăime de 1/2 m pe 12 m lățime. Asemenea și anul arat o adâncime mică până la 1/2 m. Ea seamănă foarte mult cu cetatea de pe Buzău de lângă gara Măleiești [p. 15] lățura de est și vest cu lungimea de câte 500m, iar celelalte lățuri cu lungimea de câte 340 m." Despre aceste două fortificații vom avea o discuție mai pe larg în această lucrare.

Castrul de la "Sâmbotin" i ar fi ajuns, ghidat de GPS, la Sâmbotin în jude ul Gorj, în loc s
ajung la Sâmbotin în jude ul Vâlcea, la 82,3 km distan în linie dreapt , nu ar g si lucrul
acesta deloc amuzant⁶⁰ ...

Un exemplu de intrare în baza de date ReNatFort este cel de mai jos:

Castrele Romane i Vicus- ul de la Jupa-Tibiscum

Punct: Zidin /Cetate/Peste Ziduri

Cod LMI: CS-I-m-A-10805.01(castru); CS-I-m-A-10805.02(vicus);

Cod RAN: 51038.01 ; 51038.02;

Sursa de Sit (Denumire Publica ie, num rul paginii)

Pippidi et alii 1976⁶¹, p. 572 - Tibiscum; C t niciu 1981⁶², p. 13; Bona et alii 1982⁶³, p. 311;
Bona et alii 1982a⁶⁴, p. 185; Benea 1983⁶⁵, p. 203-220; Benea 1993⁶⁶, p. 215-217; Florescu
R. 1997⁶⁷, p. 365-370; Gudea 1997⁶⁸, p. 32, nr. 17; Benea & Crângu 2001-2002⁶⁹, p. 181-
185; Benea et alii 2006a⁷⁰; Timoc 2007⁷¹, p. 85; Benea et alii 2008⁷²; Benea et alii 2008a⁷³;

⁶⁰ Denumirile oficiale ale localit ilor din România sunt publicate în baza de date SIRUTA, între inut de Institutul Na ional de Statistic , http://www.insse.ro/cms/files/catalog/Catalog_2013_electro_mic.pdf, p. 137.

⁶¹ Pippidi, Dionisie-M, Bolomey, Alexandra, Berciu, Dumitru, Busuioc, Elena, Bichir, Gheorghe, Barnea, Ion, Bârzu, Lgia, Com a, Eugen, Cârciumar, Marin, Dorner, Egon, Doru iu-Boil , Emilia, Diaconu, Gheorghe, Daicoviciu, Hadrian, Dinu, Marin, Diaconu, Petre, Dumitriu, Suzana, Florescu, Adrian C, Florescu, Marilena, Dolinescu-Ferche, Suzana, Graur, Alexandru, Glodariu, Ion, Gostar, Nicolae, Horedt, Kurt, Harhoiu, Radu, Ionescu-Cârlicel, Constantin, Ioni , Ion, Laszlo, Attila, Leahu, Valeriu, Moscalu, Emil, Marinescu, Floricel, Mogo anu, Florea, Marinescu, Lucia, Morintz, Sebastian, Nestor, Ion, P unescu, Alexnadru, Preda, Constantin, Poenaru-Bordea, Gheorghe, Paul, Iuliu, Petrescu-Dâmbovi a, Mircea, Popa, Radu, Russu, Ioan-I, Roman, Petre, Sanie, Silviu, Spinei, Victor, tefan, Gheorghe, Tudor, Dumitriu, Teodor, Dan-Gheorghe, Teodor, Silvia, Tana oca, Nicolae- erban, Vulpe, Alexandru, VI descu, Cristian, Zaharia, Eugenia, Zirra, Vlad - *DIC IONAR DE ISTORIE VECHEA ROMÂNIEI (Paleolitic - sec. X)*, Editura tiin ific i enciclopedic , Bucure ti, 1976.

⁶² C t niciu, Ioana Bogdan - *Evolution of the system of defence works in Roman Dacia*, B A R International Series 116, 1981.

⁶³ Bona, Petru, Petrovszky, Richard, Petrovszky, Maria - *Tibiscum - Cercet ri Arheologice (I) (1976-1979)*, ActaMN 19, Cluj-Napoca, 1982, p. 311-330.

⁶⁴ Idem - *Tibiscum - Cercet ri Arheologice (II) (1980-1981)*, Studii i Comunic ri Etnografie - Istorie 4, Caransebe , 1982, p. 185-207.

⁶⁵ Benea, Doina - *Cercet ri arheologice în a ezarea civil de la Tibiscum - Edificiul VII*, Banatica 7, Muzeul de istorie al Jude ului Caras-Severin, Re i a, 1983, p. 203-223.

⁶⁶ Eadem - *Castrul de p mânt (I) de la Tibiscum*, Banatica 12/1, Muzeul de istorie al Jude ului Cara -Severin, Re i a, 1993, p. 213-218.

⁶⁷ Florescu, Radu - *Cele dou Tibiscum i grani a de Vest a Daciei Romane*, CA 10, Muzeul Na ional de Istorie a României, Bucure ti, 1997, p. 365-370.

⁶⁸ Gudea, Nicolae - *Der Dakische Limes. Materialien zu Seiner Geschichte*, Römisch-Germanisches Zentrallmuseum, Mainz, 1997.

⁶⁹ Benea, Doina, Crângu , Mariana - *Evolu ia Vicus-ului de la Tibiscum în sec.II-III. Cu privire la principalele c i de acces în a ezare*, Sargetia 30, Muzeul Civiliza iei Dacice i Romane Deva, Hunedoara, 2001-2002, p. 181-194.

⁷⁰ Benea, Doina, Regep, Simona, Muscalu, Bogdan, Socol, Gabriel, Tr il , Marilena - *Cronica Cercet rilor Arheologice din România, Jude ul Cara -Severin, Localitate Jupa, Mun.Caransebe , Punct Tibiscum(Cetate sau Peste Ziduri), Toponim Tibiscum, Campania 2006*, CIMEC-Institutul de Memorie Cultural , Bucure ti, 2006, <http://www.cimec.ro/scripts/ARH/Cronica/detaliiu.asp?k=3693>

⁷¹ Timoc, C lin - *Bar cile solda ilor romani de la Tibiscum*, Analele Banatului, S.N.15, Editura Graphite, Timi oara, 2007, p. 85-96.

⁷² Benea, Doina, Vlascici, Simona, Timoc, C lin, Muscalu, Bogdan - *Cronica Cercet rilor Arheologice din România, Jude ul Cara -Severin, Localitate Jupa, Mun.Caransebe , Punct Zidin , Toponim Tibiscum, Campania 2008*, CIMEC-Institutul de Memorie Cultural , Bucure ti, 2008, <http://www.cimec.ro/scripts/ARH/Cronica/detaliiu.asp?k=4033>.

Luca 2010⁷⁴, p. 150, nr. 325.2.b; RAN2⁷⁵; Benea et alii 2010⁷⁶; Benea et alii 2011⁷⁷; Arde et alii 2011⁷⁸ (punctul La Drum - Z voi (Cetate sau Peste Ziduri)); Arde et alii 2013⁷⁹, p. 68, nr. 27; Benea et alii 2013⁸⁰, p. 82-83, nr. 31;

PS Plan de Situa ie (Denumire Prescurtat Publica ie, num rul paginii, num rul plan ei-figurii, eventual num rul punctului de pe plan)

C t niciu 1981, fig. 15 (Air photograph of fort and municipium at Tibiscum reproduced with the sanction of I.G.F.C.O.T.); Bona et alii 1982, p. 324, fig.1; Arde 1992, p. 60, pct. 1 (castru), pct. 2 (vicus); Gudea 1997, p. 33, nr. 17; Luca 2010, p. 150, Plan 71; http://foto.cimec.ro/cronica/2000/088/Iaz_1.jpg (plan de situa ie);

PD Plan Detaliu (Denumire Prescurtat Publica ie, Num rul Paginii, Num rul Plan ei-figurii)

Bona et alii 1982, p. 328 - Fig. 5 (planul sec iunii S i a casetei S1C1), p. 329 - Fig.6 (planul construc iei); Bona et alii 1982a, p. 193, Fig. 1 (plan detaliu cl direa A); Benea 1983, p. 223, Pl. III (planuri detaliu cl diri romane); Benea 1993, între paginile 216-217, fig. 2; Gudea 1997, p. 33, nr. 17; Benea & Crângu 2001-2002, p. 186, fig. 1 (castrul mare i vicus-ul militar); Timoc 2007, p. 92, fig. 1, p. 93 - fig. 2, p. 94 - fig. 4 (bar cile din faza de piatr a castrului) - fig. 5 (cl dirile de piatr din col ul nord-estic al castrului mare), p. 95 - fig. 6 (planul general al castrului mare); http://foto.cimec.ro/cronica/2002/106/Tibiscum-Jupa_1.jpg ; <http://foto.cimec.ro/cronica/2003/095/Jupa-Zidina-1.jpg> (planul castrului i al vicusului); <http://foto.cimec.ro/cronica/2002/106/tibiscum-nou.jpg>

Descriere Pozi ionare (acolo unde nu sunt PS)

Castrul se afl pe malul Timi ului, supraveghind zona de la jonc iunea drumurilor Lederata-Tibiscum, Dierna-Tibiscum, Tibiscum-Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Pippidi et alii 1976); pe malul stâng al Timi ului, la 200 m de sat i 6 km de ora (**RAN2**);

Descriere Aspect elemente fortifica ie (acolo unde nu exist PD)

⁷³ Benea, Doina, Vlascici, Simona, Timoc, C lin, Muscalu, Bogdan - *Cronica Cercet rilor Arheologice din România, Jude ul Cara -Severin, Localitate Jupa, Mun.Caransebe , Punct Zidin , Toponim Tibiscum, Campania 2008*, CIMEC-Institutul de Memorie Cultural , Bucure ti, 2008, <http://www.cimec.ro/scripts/ARH/Cronica/detaliu.asp?k=4261>.

⁷⁴ Luca, Sabin Adrian - *Descoperiri arheologice din Banatul Românesc - Repertoriu -*, ed. a 2-a, Bibliotheca Brukenthal XLVI, Sibiu, 2010.

⁷⁵ <http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript=jupa-municipiul-caransebes-caras-severin-castrul-si-vicus-ul-roman-municipiul-tibiscum-de-la-jupa-cetate-cod-sit-ran-51038.01>

⁷⁶ Benea, Doina, Regep, Simona, Bunoiu, Victor, Cosmin, Matei, Balaci, Mariana, Timoc, C lin - *Cronica Cercet rilor Arheologice din România, Jude ul Cara -Severin, Localitate Jupa, Mun.Caransebe , Punct Zidin - Cetate(Peste Ziduri), Toponim Tibiscum, Campania 2010*, CIMEC-Institutul de Memorie Cultural , Bucure ti, 2010, <http://www.cimec.ro/scripts/ARH/Cronica/detaliu.asp?k=4550>.

⁷⁷ Benea, Doina, Crângu , Mariana, Regep, Simona, Timoc, C lin, Oni iu, Atalia, Bunoiu, Victor, Matei, Cosmin - *Cronica Cercet rilor Arheologice din România, Campania 2011*, CIMEC-Institutul de Memorie Cultural , Bucure ti, 2011, <http://www.cimec.ro/scripts/arh/cronica/detaliu.asp?k=4737>.

⁷⁸ Arde , Adrian, Hamat, Ana, Arde , Lucia Carmen - *Cronica Cercet rilor Arheologice din România, Punct - La Drum - Z voi (Cetate sau Peste Ziduri), Campania 2011*, CIMEC-Institutul de Memorie Cultural , Bucure ti, 2011, <http://www.cimec.ro/scripts/arh/cronica/detaliu.asp?k=4736>.

⁷⁹ Arde , Adrian, Negrei, Dimitrie Pavel, Hamat, Ana Cristina, Gavril , Marian, Arde , Lucia Carmen - *Campania 2012, Iaz, com. Obreja, Jupa, mun. Caransebe , jud. Cara -Severin [Tibiscum], Punct: Cetate/Peste ziduri, Traianu, La drum*, Editura Universit ții "Alexandru Ioan Cuza", Ia i, 2013, p. 68.

⁸⁰ Benea, Doina, Balaci, Mariana, Regep, Simona, Timoc, C lin, Bunoiu, Victor, Matei, Cosmin, Cîntar, Adrian - *Campania 2012, Jupa, mun. Caransebe , jud. Cara -Severin (Tibiscum), Punct: Cetate*, Editura Universit ții "Alexandru Ioan Cuza", Ia i, 2013, p. 82.

În anul 2011 a fost continuat cercetarea sectorului de nord-vest al castrului, cercetare inițiat în anul 2009. Pe direcția axei ce leagă colul de nord-vest al castrului, de colul de nord-vest al principiei s-a trasat o seciune având dimensiunile de 22 x 1,5 m. Noua seciune a fost amplasată la 1 m înspre sud față de cea din anul precedent cu scopul de a surprinde structura internă a castrului. (<http://www.cimec.ro/scripts/arh/cronica/detaliu.asp?k=4737>); Rezervația Arheologică de la Tibiscum-Jupa a fost inaugurată în anul 1980 (Bona/Gum /Groza 1990, p. 140-144); Clădirea A face parte dintr-un complex de locuințe, fiind înconjurată de alte clădiri: la est - clădirea B, la vest - clădirea C, la nord-vest - clădirea D, la nord și sud, câte o stradă. Este desprinsă de celelalte clădiri de culoarele C și S. Clădirea este orientată nord-sud, cu fațada spre sud, accesul făcându-se, poate, printr-un portic cu coloane. Casa de locuit este situată la centru, cu câte o curtină la nord și sud. Aprovizionarea se făcea prin intrarea largă a curtienilor de nord, unde erau amenajate și "magazia" de lemne și cuptorul (focarul) sistemului de încălzire. Casa propriu-zisă avea acoperiul din ighile și olane, zidurile de incintă ale curtinelor F3 și B1N aveau acoperiul din ighile în una sau două ape. Încăperile ce formau clădirea sunt următoarele - un portic(?), două curtină, două camere cu sistem de hypocaust, o bucătărie, un coridor, o cameră, o debara, o magazie de mense și o latrină (Bona et alii 1982a, p. 196); însumând o suprafață de teren de cca. 17 ha în care sunt protejate monumentele romane scoase la suprafață în urma cercetărilor arheologice. Primele cercetări arheologice sistematice sunt inițiate în anii 1923-1924 de către G. G. Mateescu de la Universitatea din Cluj și Ioan Boroș din partea Comisiunii Monumentelor istorice, Filiala Banat. Aceste cercetări au rămas nepublicate, materialul descoperit păstrându-se la Muzeul din Lugoj (**RAN**); Castrul mare- Spațiurile arheologice din anul 2012 au continuat cercetarea sectorului de nord-vest al castrului, început în anul 2009. Noua seciune a fost amplasată la 1 m înspre sud-est față de cea din anul precedent. A fost orientată pe direcția axei ce leagă colul de nord-vest al castrului, de colul de nord-vest al principiei, cu scopul de a surprinde structura internă a castrului. Seciunea a avut dimensiunile de 20 x 1,5 m. Stratigrafia este următoarea: **1.** 0,00 - 0,08 m humus vegetal; **2.** 0,08 - 0,35 / 0,40 m strat de depunere eoliană, cu pământ de culoare gălbui, fără materiale arheologice; **3.** 0,40 - 0,80 m nivel de locuire romană târzie, cu pământ de culoare negricioasă, cu pigmenți de cermidă. Între m. 18,50 - 19,25 apare un zid lat de 0,75 m, construit din piatră de râu, fragmente de piatră de calcar și fragmente de ighile, toate legate între ele cu mortar. Pentru dezvelirea acestuia, ulterior s-a trasat la 0,50 m est de seciune o casetă cu dimensiunile de 3 X 2 m; **4.** 0,80 - 1,20 m nivel de distrugere al unei barăci militare. Din baracă se păstrează amprenta unor bârne (cu lăimea de 0,35 m, 0,40 m); ea reprezintă ultima fază de locuire a barăcii. Contemporan cu aceasta se află între m. 1,50 și 2,65, un drum realizat din pietriș ce separă două barăci; **5.** - lentile de lut de amenajare late de 0,15 - 0,25 m marchează cele două refaceri ale barăcii; **6.** 1,25 - 1,65 m primul nivel de locuire a unei barăci militare, construit din lemn și lut (cu lăimea de aproximativ 7 m, având un pridvor lat de 2 m). Se păstrează amprentele unor bârne (cu lăimea de 0,20 m, 0,30 m, 0,38 m). Baraca a fost distrusă prin incendiere; **7.** 1,53 - 1,75 m strat de pietriș aluvionar; **8.** - solul viu a fost atins la adâncimea de 1,95 - 2,00 m. (Benea et alii 2013, p. 83).

Elemente (desene, schițe, stampe, fotografii) pentru Reconstituire

Timoc 2007, p. 93, fig. 3 (fotogram aerian asupra castrului mic de la Tibiscum); Benea et alii 2013, p. 332, fig. 31 - Jupa. Jud. Cara-Severin TIBISCUM. Aspecte din timpul cercetării edificiului XIV din așezarea civilă de la Tibiscum);

Apoi cineva a ridicat problema verificării muncii noastre... Cum puteam fi noi siguri că acolo este situl în discuție?! Cum puteam să verificăm cineva care vizita acel sit că acolo este situl, în absența semnalizării acestuia prin panouri sau a unui ghid?! Era clar că trebuia să trecem la pasul următor și începem să marcăm pe harta și limitele fortificațiilor respective. Iar pentru asta trebuia să facem apel la date, tehnici și proceduri care nu mai aveau de ținut ele umaniste.

B. Evaluarea resurselor și expertizei proprii și stabilirea metodologiei⁸¹.

Aproape zece ani de lucru continuu la *Atlasul Digital al României*, o hartă de navigație GPS pe o piață dominată de piraterie și de chinezării, au necesitat o adaptare și dobândirea de caracteristici care s-au materializat într-o evoluție unică a acesteia. Este singura hartă care combină topografie cu rutabilitate (celelalte hărți din lume sunt sau rutabile, sau topografice⁸²), ceea ce a făcut ca în permanență să trebuiască să oferim date, cantitativ și calitativ, de cel puțin un ordin de mărime⁸³ peste competiție.

Ca să atingem acest nivel de performanță a trebuit ca de-a lungul timpului să deținem acces la cele mai noi hărți, planuri, imagini, ortofotoplanuri, informații și baze de date concretizate în Terabytes de informație. Evoluția compilatoarelor de date pe care le licențiam de la Garmin⁸⁴ ne-a permis astfel în 2010 să putem să ne punem problema realizării de modele 3D texturate pentru clădirile de patrimoniu.

Fără de orice repertoriu tiparit aveam avantajul tehnologiei digitale. Fără de orice repertoriu digital aveam avantajul de a-i putea adăuga elementul geospațial, fără de orice hartă online puteam crea hărți care să fie disponibile pe aparat, la purtător și în absența oricărui linii de semnal 3G. Fără de toți cei care au făcut repertorii vreedat în România, demersul nostru viza toate epocile și tot spațiul național⁸⁵. Fără de toți care ar fi marcat puncte pe hărți generice, cum ar fi GoogleMaps, noi puteam să introducem inclusiv rețeaua de drumuri până la obiectivul respectiv. În plus aveam acces la hărți începând din secolul al XVIII-lea și până în zilele noastre, iar GIS-ul nostru, GlobalMapper, folosea și folosește în continuare - cea mai precisă formulă de transformare de coordonate între sistemul național de coordonate Stereo70 și elipsoidul WGS84 și invers.

La sfârșitul lui 2010 de ineam după cum am menționat anterior tehnologia de a produce elemente 3D texturate. Am început să cream și adăugăm modele pentru palatele din București cu ajutorul unei firme specializate în modelare 3D din Timișoara, Symmetric Studios⁸⁶.

⁸¹ “[...]Cunoaște-te pe tine însuși[...]”, Sunt Tzu, *Arta Războiului*.

⁸² Lucrul acesta este cauzat în opinia autorului de dominația pe piața mondială de profil a unor giganti (Navteq, TeleAtlas, mai nou Google) care se ocupă cu cartografia digitală și care au reușit să elimine competiția și să stabilească adevărate monopoluri.

⁸³ ROAD2013.30 are 526 MB de mărime (<https://www.romaniadigitala.ro/news/lansare-ro-a-d-2013-30/>), fără de hartă CNE2014.20 în care România are doar 41,3 MB (http://forum.softpedia.com/topic/188407-garmin-maps-mapsource/page__st__3348).

⁸⁴ <http://developer.garmin.com/web-device/mapsources-product-creator/>

⁸⁵ Situația Fortificațiilor incluse în Atlasul Digital al României poate fi consultată aici:

<http://romaniaforum.info/board95-istoria-history-of-romania-and-the-republic-of-moldova/board600-harti-karten-maps/board653-digital-atlas-ro-a-d-2013-romania/1116-ro-a-d-2013-20-aspectul-istoric-concretizat-in-planuri-2d-i-reconstituiri-3d/>

⁸⁶ <http://www.symmetricstudios.com/#/>

Fig. 4 - Model 3D texturat (Palatul Patriarhiei, Catedrala patriarhal)
vs. Model 3D extrudat (blocurile din spate) în ROAD2012.30

Deși modelele lor erau bune și îngrijit lucrate, se întâmpla de multe ori ca ele să nu se suprapun perfect peste amprentele la sol ale clădirilor pe care le lucrasem după ortofotoplan, în special pentru că ei lucrau după alte surse de informații sau pur și simplu pentru că nu aveau acces la ortofotoplanuri. Procesul consuma mult timp și devenise anevoios.

În acel moment am operat o schimbare care a însemnat foarte mult din punct de vedere al productivității: să facem noi înaintea poligonului cu amprenta la sol a monumentului respectiv, să le-o transmitem într-un format pe care softurile lor de 3D să-l înțeleagă și abia apoi ei să construiască modelul 3D suprapunându-l peste amprenta noastră. Dintr-un foc, modelele lor erau astfel realizate la scară corectă și în orientarea corectă pe hartă.

Apoi într-o zi ochii mi-au căzut pe o reconstituire 3D a unui castru roman făcut de o firmă specializată din Germania⁸⁷ și l-am întrebat atunci pe Ștefan Juglea⁸⁸ dacă ar putea să facă și ei asemenea reconstituiri dacă i-a pune la dispoziție amprentele la sol georeferențiate –

⁸⁷ Reconstituirea era dat exemplu chiar pe pagina Home a proiectului STRATEG, care din păcate nu mai este online. Reconstituiri similare pot fi găsite de exemplu aici <http://www.behance.net/gallery/Roman-Fort-Reconstruction/5292201>.

⁸⁸ Președintele Symmetric Studios.

a a cum f cusem la celelalte modele - i literatura arheologic pe care o aveam la dispozi ie referitor la aspectul, materialele de construc ie, stilul de construc ie în anumite perioade istorice precum i alte informa ii referitoare la configura ia terenului. R spunsul a fost pozitiv.

La momentul respectiv cel mai la îndemân plan pe care îl puteam folosi era Planul de ansamblu al celor dou castre i al pilelor de la capetele podului lui Traian situate pe malurile Dun rii, Direc ia Monumentelor Istorice , Centrul de proiectare pentru Patrimoniul Cultural Na ional Bucure ti, al Ing. Mehedineanu din 1999. Era la scar mare i avea marele avantaj s aibe trecute grilele de coordonate Stereo70, ceea ce îl f cea u or de georeferen iat. Pentru cl dirile din interiorul castrului am folosit planul publicat de Tudor 1968c⁸⁹, p. 286, fig. 74 (*Drobeta*. Castrul din sec. al II-lea), pe care l-am scanat i l-am georeferen iat folosind elementele comune cu planul Mehedineanu din 1999. Pentru pilele podului lui Apolodor din Damasc am scanat la fel i georeferen iat planul din Tudor 1971⁹⁰, cap. *Podul lui Traian de la Tr. Severin*, p. 111, fig. 31 (Ruinele picioarelor podului lui Traian în 1858 dup F. Deuster).

Astfel a fost creat primul model 3D texturat al primului castru roman – cel de la Drobeta, faza hadrianic – i a Podului lui Apolodor din Damasc, publicat pentru prima oar în *Atlasul Digital al României* v4.01.

Fig. 5 - Castrul roman de la Drobeta, faza Hadrianic i Podul lui Apolodor din Damasc. Reconstituire 3D în ROAD2012.10 rulând pe un Garmin Nuvi 3790

⁸⁹ Tudor, Dumitru - *Olenia Roman* , ed. a III-a revizuit i ad ugît , Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucure ti, 1968.

⁹⁰ Idem - *Podurile romane de la Dun rea de Jos*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucure ti, 1971.

Au urmat apoi castelele de la Bologa, de la Buciumi, amfiteatrul și Forum Vetus de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa⁹¹.

Dar cel mai important a fost că din această experiență am putut pune la punct un *mecanism universal de abordare a oricărui monument istoric*, din orice perioadă, care constă în principal din următoarele pași:

1. determinarea poziției monumentului pe ortofotoplan pe baza planurilor de situație sau a altor informații de poziționare publicate despre acel monument;
2. scanarea planului de detaliu;
3. georeferențierea planului de detaliu cu ajutorul ortofotoplanului utilizând aplicația de GIS GlobalMapper⁹²;
4. vectorizarea elementelor de interes ale planului de detaliu georeferențiat în Stereo 70 cu eventuale corecții ale acestora după ortofotoplan;
5. exportul vectorilor în coordonate WGS84 și includerea atributelor specifice pentru acele țări necesare în compilatorul hărții;
6. Includerea acestora între celelalte straturi ale hărții și compilarea hărții;
7. Încercarea hărții și verificarea vizuală a aspectelor de poziționare, scară, orientare, corectitudine și atribute pe ecranul GPS-ului (pentru elementele 3D în special) și pe cel al calculatorului în aplicația MapSource.

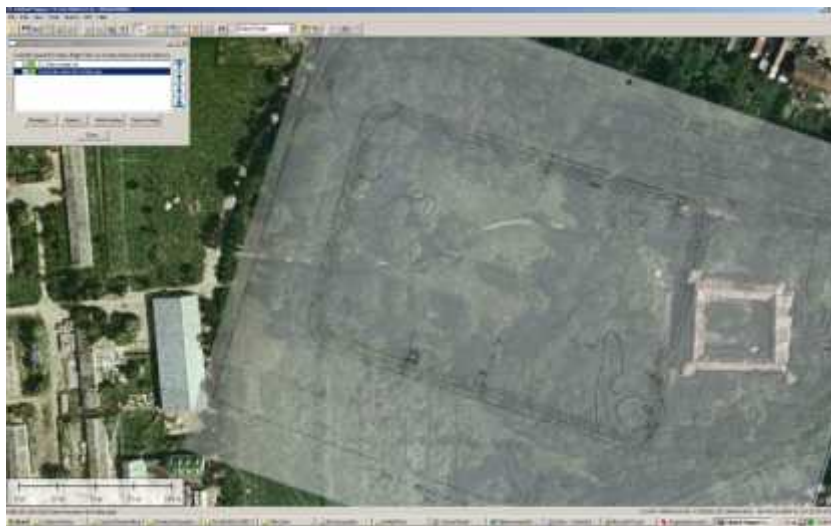

Fig. 6 - Exemplu de folosire al tehnicii de georeferențiere a planurilor de detaliu scanate folosit la planul Rusu M. 1979, între paginile 174-175, pl.VI. (Planul general al castrului roman de la Gilău) pentru poziționarea castrului mare de la Gilău folosind ca elemente de reper colurile castelului Wass-Banffy-Barcsay din partea dreaptă, suprapus pe ortofotoplanul comunei Gilău din 2003. Ulterior acesta a fost rotit în sensul acelor de ceasornic cu 1,5 grade pentru suprapunerea perfectă a potecilor de acces.

⁹¹ Pentru partea de tehnologie a reconstituirilor 3D se poate accesa demo-ul animat de aici <https://www.romaniadigitala.ro/behind-the-scenes/realizarea-unui-model-3d-reconstituire/>

⁹² <http://www.bluemarblegeo.com/products/global-mapper.php>

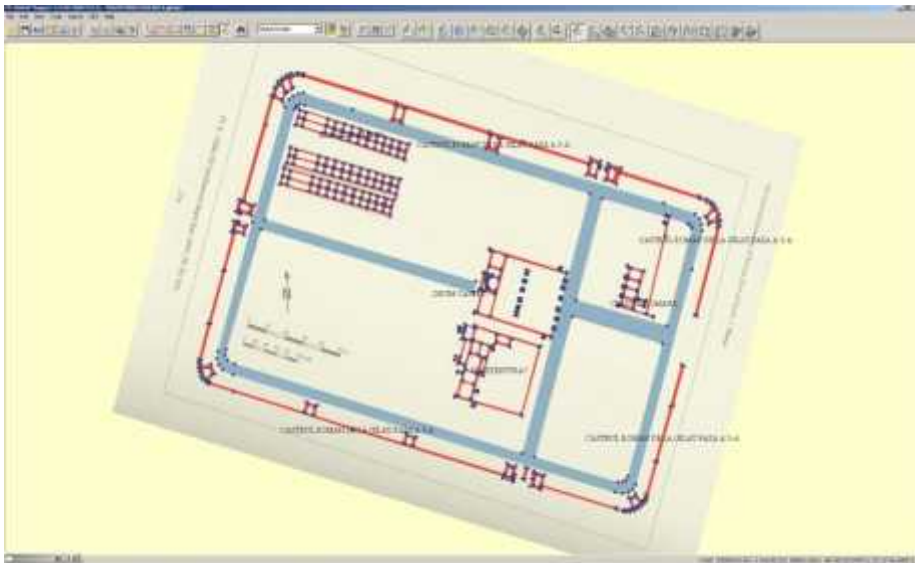

Fig. 7 - Planul anterior a fost apoi folosit pentru georeferențierea planului Marcu 2009, p. 276, Pl. 8 (Giuliu III (redesenat după Isac 1997, Pl. IV, XI)) și vectorizarea clădirilor din castrul mare de piatră.

Fig. 8 - Vectorii din faza ultimă a prelucrării sunt suprapuși pe ortofotoplan pentru verificarea finală.
 C. Rezultatele Concrete⁹³

⁹³ “[...]și nu vei fi înfrânt nici într-o sută de lupte.” Sun Tzu, *Arta Războiului*

La data de 18 iulie 2013⁹⁴ erau prezente în ediția ROAD2013.30, ca puncte, următoarele tipologii de fortificații și alte construcții⁹⁵ de epocă romană :

Denumire punct	Numar puncte
Fortificație Romano-Bizantină Tip <i>Quadriburgium</i>	25
Așezare Daco-Romană	95
Val Roman de Piatră	11
Val Roman de Pământ	153
<i>Burgus</i> Roman	30
Turn Roman	350
Castellum Roman din Piatră	30
Basilică Paleo-Creștină	25
Val cu an de Apărare Medievală	19
Apeduct Roman/Medieval	21
Amfiteatru Roman	5
Băi Romane / <i>Thermae</i>	28
<i>Castellum</i> Roman de Pământ	39
Castru Roman de Pământ	175
Castru Legionar Roman	10
Castru Roman de Piatră	88
Cetate Romană /Bizantină din Piatră	32
<i>Villa Rustica/Villa Suburbana</i> Romană	88
Poartă Romană	9
Necropolă Romană	16
Atelier Antic	6

Fig. 9 - Tabel cu statisticile la punctele din perioada romană și romano-bizantină

Fortificațiile liniare⁹⁶ romane și romano-bizantine sunt și ele prezente în lucrare:

Nr. Crt.	Denumire linie	Număr linii	Total lungime linie (km)
1	Ruine Fortificații Romane din Piatră	2,110	608.85

⁹⁴ după mai bine de trei ani și jumătate de lucru la repertoriul fortificațiilor din România.

⁹⁵ Selecție din <https://www.rqa.ro/statisticiROv530.php>

⁹⁶ Selecție din https://www.rqa.ro/statisticiv530_linii.php

2	Por iune distrus dintr-o fortifica ie roman de piatr	217	66.64
3	Val de P mânt Roman/Bizantin Distrus	93	123.56
4	an Roman/Bizantin Distrus	50	5.89
5	Apeduct Roman	36	17.05
6	an Roman/Bizantin	659	219.12
7	Val de P mânt Roman/Bizantin	1,472	1,159.73
8	Drum din Vechime	514	402.89

Fig. 10 - Tabel cu statisticile la poliliniile din perioada roman i romano-bizantin

D. Restituiri Topografice de posibil Epoc Roman în România

1. **Castrul Roman Legionar de P mânt de la M reule ti-Gar (CL) – La Cet uia**⁹⁷

Punct: La Cet uia

Cod LMI: -

Cod RAN: -

Sursa de Sit (Denumire Publica ie, num rul paginii)

Polonic 3-VIII.G⁹⁸, p. 10; TIR L35⁹⁹, p. 38; Christescu 2009¹⁰⁰, p.117;

N.A. Este acela i castru cunoscut în mare parte din literatura arheologic drept castrul de la Dichiseni¹⁰¹!

PS Plan de Situa ie (Denumire Prescurtat Publica ie, num rul paginii, num rul plan ei-figurii, eventual num rul punctului de pe plan)

plan a 5043, Pct. Movila Hotar-La Cet uia

PD Plan Detaliu (Denumire Prescurtat Publica ie, Num rul Paginii, Num rul Plan ei-figurii)

Polonic XV, Plicul XV, fila 149, în jum tatea de jos a paginii (Cet. Rom. La sud de Gara M reule ti (Bucure ti-Constan a) 1cm=50m) (în fi ierul C_diverse.pdf, pagina 7)

Descriere Pozi ionare (acolo unde nu sunt PS)

⁹⁷ Anun ul a fost f cut prima oar pe grupul Perspective Arheologice :

https://www.facebook.com/ajax/sharer/?s=2&appid=2305272732&p%5B0%5D=100003574806248&p%5B1%5D=1073741875&profile_id=331728703594647&share_source_type=group

⁹⁸ Polonic, Pamfil - *Fondul de Manuscrise Polonic Biblioteca Academiei Române*, Mapa 3, Plicul VIII, Sec iunea G. Cet i din B r gan.

⁹⁹ *Tabvla Imperii Romani Romvla-Dvrorstovm-Tomis sur la base de la carte internationale du monde a l'echelle de 1:1 000 000 L 35 BUCAREST*, Academia R.S.R., Bucure ti, 1969.

¹⁰⁰ Christescu, Vasile - *Istoria militar a Daciei Romane*, Editura Academiei Române, Bucure ti, 2009.

¹⁰¹ Etimologia Dichiseni provine de la Polonic, care spune „Cetatea roman din B r gan la **Nord de Dichiseni. La 14 km drept spre nord de sat [...]**”. Toat literatura a preluat apoi localizarea la Dichiseni din cauza lucr rii lui Christescu, publicat în 1937 i republicat în 2009, f r s se verifice în teren sau pe surse, de i fortifica ia este foarte departe de Dichiseni. Ne l murim despre asta în Christescu - 2009, pag. 117, unde se men ioneaz „Investiga iile f cute în anul 1899” (N.A. de c tre Polonic!) „au stabilit un castru la Dichiseni, în p r ile B r ganului (**15km spre est de C l ra i**) i altul la Filipe ti, lâng calea ferat Buz u-Br ila. Cercet ri mai serioase i s p turi nu s-au f cut.” Christescu nu numai c omite textul esen ial „la Nord de Dichiseni”, dar i contribuie la confuzie spunând un fapt în esen adev rat i anume c **satul** Dichiseni este la “15 km spre est de C l ra i”... **castrul este în fapt la 24km NE de C l ra i!**

Cetatea romană din Brgan la Nord de Dichiseni.

La 14 km drept spre nord de sat aproape de Gara Mrculești (la 6 km spre sud de ea¹⁰²) se găsește o cetate mare pe terasă de pământ; (Polonic 3-VIII.G, p. 10)

Descriere Aspect elemente fortificaie (acolo unde nu există PD)

Ea este înconjurată cu un val de 1 până la 0,50m în lățime și un șanț de 1m 10m lățime și ½ m adânc. Locuitorii spun că înainte vreme valurile cetății erau mult mai ridicate, dar că din cauza arăturilor el a fost lăsat. Latura despre nord și sud au o lungime de câte 500m celelalte laturi măsurate 300 m. Locuitorii spun că în colțul despre nord-est a cetății ar fi dat cu plugul peste un zid de piatră – prin interiorul cetății nu se vede nimic la suprafață, iar oamenii spun că s-ar fi găsit ceramide și cremene. Cetatea este în partea de nord-est de un drum numit Drumul Subire care face hotarul între moșia locuitorilor la sud și moșia lui N. Sasu care are conacul aproape lângă Gara Mrculești. Pe lăsarșrit de cetate duce paralel cu valul înconjurător de rșrit drumul principal care vine de la Dichiseni și duce la (p. 11) gara Mrculești când totodată hotarul dintre Moșia Statului la rșrit și proprietatea locuitorilor la apus (Polonic 3-VIII.G, p. 10-11).

Elemente (desene, schițe, stampe, fotografii) pentru Reconstituire

Fig. 11 - Planul de detaliu din Arhiva Polonic. A se observa toponimul Drumul Subire, care apare și în plan a 5043¹⁰³, la vest de locaia castrului.

¹⁰² În fapt se află la doar 5,4 km sud de gara respectiv .

Coordonate GPS: N44.37607 E27.50024

Elemente de suport a localizării respective pe hărți deja existente:

Fig. 12 - Toponimul La Cetățuia în planșa 5043 din Planul Director de Tragere

Elemente de suport a localizării respective pe imagini aeriene:

Fig. 13 - Imagine Castrul Legionar de la M. Hotar pe ortofotoplanul din 2003 al comunei Perișoru din județul Cluj. În urma unei periegeze la fața locului în data de 25 sept. 2013 împreună cu dl. Eugen Teodor de la MNIR nu s-au descoperit artefacte sau urme vizibile ale valorilor.

¹⁰³ Direcția Topografică Militară - Harta **Movila Săpăta** Scara 1:20.000, Sursa: Reprodus de pe ridicarea din anul 1897 scara 1:20000, ed. 1, An tipărire 1956

Aspect în ROAD2013.36:

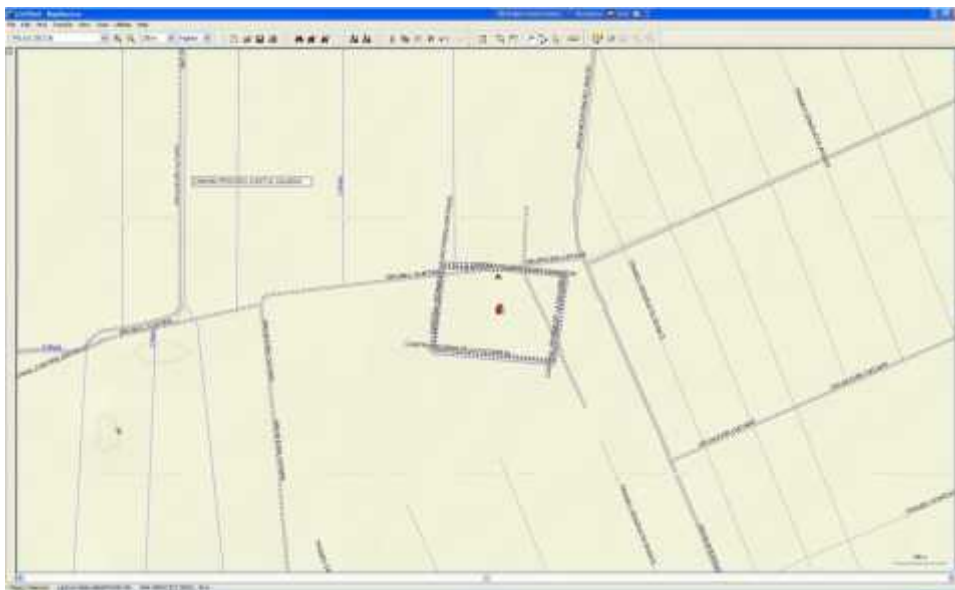

Fig. 14 - Cartare castrul de Legiune de la Mrcule ti-Gar în harta ROAD2013.36. Drumul care trece pe la nordul fortificaiei este "Drumul Subire ». Dimensiuni: 491 m x 344m (m surate între valuri)
Suprafaa : 16,89 ha.

2. Castrul Roman? De p mânt de la Cetate (DJ) - an ul Vechi¹⁰⁴

Punct: an ul Vechi/Alte Schanz

Cod LMI: - *Cod RAN:* -

Sursa de Sit (Denumire Publica ie, num rul paginii): Polonic 3-VIII.D¹⁰⁵, p. 24

PS Plan de Situa ie (Denumire Prescurtat Publica ie, num rul paginii, num rul plan ei-figurii, eventual num rul punctului de pe plan): Specht 1791¹⁰⁶, p. 6, pct. ALTE SCHANZE

PD Plan Detaliu (Denumire Prescurtat Publica ie, Nr. Paginii, Nr. Plan ei-figurii): Nu exist
Descriere Pozi ionare (acolo unde nu sunt PS): de la Isova e i pân la Calafat n-am vizitat malul Dun rii, dar am auzit c lâng Gruia i lâng or elul **Cetate** s-ar g si ruine de cet i romane (Polonic 3.VIII.D, p. 24).

¹⁰⁴ Anul a fost f cut prima oar pe grupul Perspective Arheologice :
https://www.facebook.com/ajax/sharer/?s=2&appid=2305272732&p%5B0%5D=100003574806248&p%5B1%5D=1073741902&profile_id=331728703594647&share_source_type=group

¹⁰⁵ Polonic, Pamfil - Fondul de Manuscrite Polonic Biblioteca Academiei Române, Mapa 3, Plicul VIII, Sec iunea D
Cercet rile de pe malul stâng al Dun rii.

¹⁰⁶ Specht, C. - *Militärische Carte der Kleinen oder Oesterreichischen und grossen Wallachei..welche beide zussamen aus 394 Sectionen besteht, und wehrend dem Waffenstillstand zwischen der k; k; und der turchischen Armee vom Monat September 1790 dis Ende May 1791 durch den Generalquartiermeisterstaab unter der Direction des Obristen Specht geometrisch aufgenommen, und in das reine auspezeichnet worden. Diese Carte ist in den halben Masstab der wiener Zoll zu 2000 Schritt in 108 Biaettern Zusammengesetzt. Masstab von 10.000 Schritten, 1791.*

*Descriere Aspect elemente fortifica ie (acolo unde nu exist PD):-
Elemente (desene, schi e, stampe, fotografii) pentru Reconstituire: -
Coordonate GPS: N44.10323 E22.98157
Elemente de suport a localiz rii respective pe h r i deja existente:*

Fig. 15 - Pozi ionarea Fortifica iei Alte Schanz pe harta Specht-1791, p. 6

Elemente de suport a localiz rii respective pe imagini aeriene:

Fig. 16 - Imagine fortifica ie în Google Earth

Aspect în ROAD2013.36:

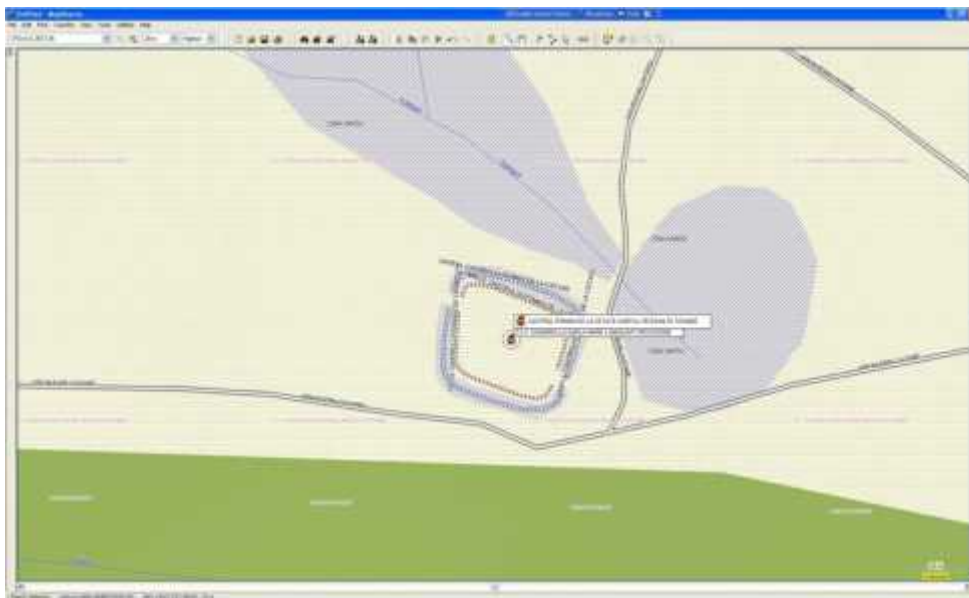

Fig. 17 - Cartare castrul roman? de la Cetate – an ul vechi în ROAD2013.36.
Dimensiuni : 44 x 36 m (m surat între valuri). Suprafaa : 1584 mp

3. Castrul Roman? De p mânt de la Gârcov (OT) - Pichetul Plopilor¹⁰⁷

Punct: Pichetul Plopilor

Cod LMI: - *Cod RAN:* -

Sursa de Sit (Denumire Publica ie, num rul paginii): Polonic 3-VIII.D, p. 36

PS Plan de Situa ie (Denumire Prescurtat Publica ie, nr. paginii, nr. plan ei-figurii, eventual num rul punctului de pe plan): plan a 3536, pct. Pichetul Plopilor

PD Plan Detaliu (Denumire Prescurtat Publica ie, Nr. Paginii, Nr. Plan ei-figurii): nu exist

Descriere Pozi ionare (acolo unde nu sunt PS):

Castrul roman de la Gârcovu. La Pichetul de lâng marginea B l ei lâng sat se g sesc urmele unui castru roman de p mânt cu form p trat , valurile i an urile sunt cam terse, dar totu i dup l imea lor se vede c este o fortifica ie antic .(Polonic 3-VIII.D, p. 36)

Descriere Aspect elemente fortifica ie (acolo unde nu exist PD): nu exist

Elemente (desene, schi e, stampe, fotografii) pentru Reconstituire: nu exist

Coordonate GPS: N43.74141 E24.64665

Elemente de suport a localiz rii respective pe h r i deja existente:

¹⁰⁷ Anun ul a fost f cut prima oar pe grupul Perspective Arheologice :

https://www.facebook.com/ajax/sharer/?s=2&appid=2305272732&p%5B0%5D=100003574806248&p%5B1%5D=1073741905&profile_id=331728703594647&share_source_type=group

Fig. 18 - Urm îngr dire la vest de Pichetul Plopilor în plan a 3536¹⁰⁸, Planul Director de Tragere
Elemente de suport a localiz rii respective pe imagini aeriene:

Fig. 19 - Urme valuri de p mânt pe imaginea Google Earth.

Aspect în ROAD2013.36:

¹⁰⁸ Serviciul Geografic al Armatei - Harta **Giuv r ti** Scara 1:20.000, Sursa: neprecizat , ed. 1, An tip rire 1930.

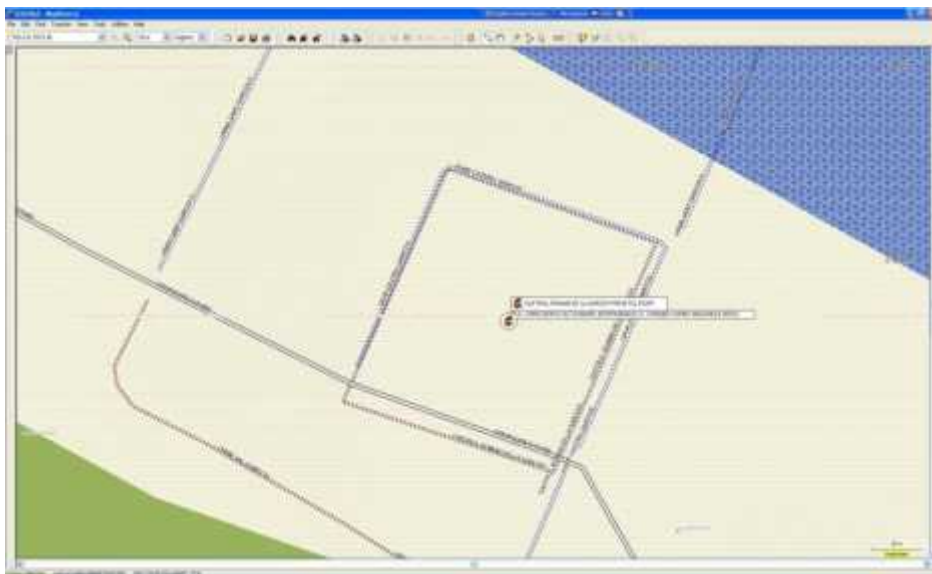

Fig. 20 - Cartarea castrului de p mânt din ROAD2013.36. Sunt notate pe hartă i două anuri paralele spre vest de castru, precum i antul prelungit care trece la est de castru împreună cu ceea ce pare urma unui val de p mânt la sud. Dimensiuni : 95 x 105 m (m surate între valuri). Suprafaa : 0,99 ha

4. Castrul Roman Legionar de p mânt de la Filipe ti (BR) – Cetăia/Ba a

Punct: Cetăia/Ba a

Cod LMI: - *Cod RAN:* -

Sursa de Sit (Denumire Publica ie, nr. paginii): TIR L35, p. 41; Vulpe R 1961a¹⁰⁹, p. 375; Tudor 1968c, p. 170; Pippidi et alii 1976, p. 268 - Filipe ti; C t niciu 1981, p. 9; Preda 1996¹¹⁰, p. 144; C t niciu 1997¹¹¹, p. 50; Gudea 2005, p. 505, nr. VII.C.6 (N.A. *Jude ul este Br ıla, nu Buz u, iar localitatea este Filipe ti, nu Filipe tii de P dure*); Christescu 2009¹¹², p. 117;

PS Plan de Situa ie (Denumire Prescurtat Publica ie, nr. paginii, nr. plan ei-figurii, eventual num rul punctului de pe plan): -

PD Plan Detaliu (Denumire Prescurtat Publica ie, Nr. Paginii, Nr. Plan ei-figurii):

Polonic XV, Plicul XV, fila 149, în jum tatea de sus a paginii (Cetăia de la Filipe ti (jud. Br ıla) 1cm=50m) (în fi iererul C_diverse.pdf, pagina 7)

Descriere Pozi ionare (acolo unde nu sunt PS):

Cetatea de la Filipe ti la r s rit de gara F urei.

¹⁰⁹ Vulpe, Radu - *La Walachie et la Basse-Moldavie sous les Romains*, Dacia NS V, 1961, p. 365-393.

¹¹⁰ Preda, Constantin (coord.) - *Enciclopedia Arheologiei i istoriei vechi a României*, vol. 2 (D-L), Ed. Enciclopedic , Bucure ti, 1996.

¹¹¹ C t niciu, Ioana Bogdan - *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman sec.I-III p.Chr.*, Muzeul Jude ean Teleorman, Alexandria, 1997.

¹¹² Christescu, Vasile - *Istoria militar a Daciei Romane*, Editura Academiei Române, Bucure ti, 2009.

La 2 km spre sud-est de sat se găsește în partea de nord de calea ferată Buzeu-Brila o cetate patratică numită Cetăuia sau Băia. [...] La 1 km spre Apus de cetate este o movilă înaltă numită Mov. Săpat¹¹³ și mi se spune că acum 20 de ani s-a găsit la o adâncime de 2m un schelet de om care era așezat cu capul spre apus iar mâinile erau adunate pe piept și la cap s-a găsit bucăți de metal răsucite în movilă s-ar afla de jur împrejur la baza ei un **zid brut de bolovani**. (Polonic 3-VIII.G, p. 14-15) A 1 km de camp, versul ouest, tesson și mur **romains**¹¹⁴ (TIR L35, p. 41); Par exemple la Filipești, dans la valee inferieure du Buzău (Vulpe R. 1961a, p. 375, n. 45); Nu este exclusiv să se descopere în viitor castre de mare pe Valea Ialomiței [90] (Radu Vulpe, Dacia NS VIII, 1964, 333), sau pe cea a Argeului, dar este mai mult decât probabil că romanii au evitat drumurile lungi prin Câmpia Bărganului. Castrul mare, semnalat la Filipești [91] (Academia Română, manuscrise Tocilescu, 5137 – așezat la 2 km **sud-vest**¹¹⁵ de satul Filipești, măsurând 340 x 500 m, orientat cu laturile lungi est-vest, este un castru de etapă, ce lega Dunărea, poate prin Bărbăni, cu zona subcarpatică, pe Valea Buzăului. V. Christescu, *Istoria militară a Daciei Romane*, 1937, 111, socotește castrul de aici punct de legătură cu Durostorum, dar nouăni se pare mai plauzibilă legătura directă, pe valea Buzăului. Lipsind orice indicație privind datarea fortificației este hazardat să o atribuim epocii lui Traian, ea putând să fie construită în alte momente ale istoriei romane sau romane târzii), necercetat, s-ar putea să alcătuiască o verigă de legătură între Dobrogea și zona subcarpatică. (Cătniciu 1997, p. 50) Investigațiile făcute în anul 1899 au stabilit un castru la Dichiseni, în prilejul Bărganului (15km spre est de Clăraia) și altul la **Filipești, lângă calea ferată Buzău-Brila**. Cercetări mai serioase și săpături nu s-au făcut, Aceste castre l-au îndreptat pe Tocilescu să presupună existența unui drum prin prilejul Bărganului către Focani (Christescu 2009, p. 117).

Descriere Aspect elemente fortificație (acolo unde nu există PD):

Ea este înconjurată cu un val de pământ care din cauza arăturilor este lăsat să crească în limea de ½ m pe 12 m lime. Asemenea în anul arată o adâncime mică până la ½ m. Ea seamănă foarte mult cu cetatea de pe Bărgan de lângă Gara Mărculești [p. 15] latura de est și vest cu lungimea de câte 500 m, iar celelalte laturi cu lungimea de câte 340 m (Polonic 3-VIII.G, p. 14-15).

Elemente (desene, schițe, stampe, fotografii) pentru Reconstituire:

¹¹³ La 1 km Sud-Vest, nu Vest, de centrul fortificației se află într-adevăr o movilă care poartă numele 'Bobone' pe harta 4195 din planul Director de Trageri și Filipești pe harta DTM 1 la 25.000 cu indicativul L-35-103-D-a.

¹¹⁴ Este puțin probabil să fie de epocă romană zidul brut de pietre găsit la Movila Săpat pe care l-a descris Polonic.

¹¹⁵ Este o greșeală, corect este sud-est!

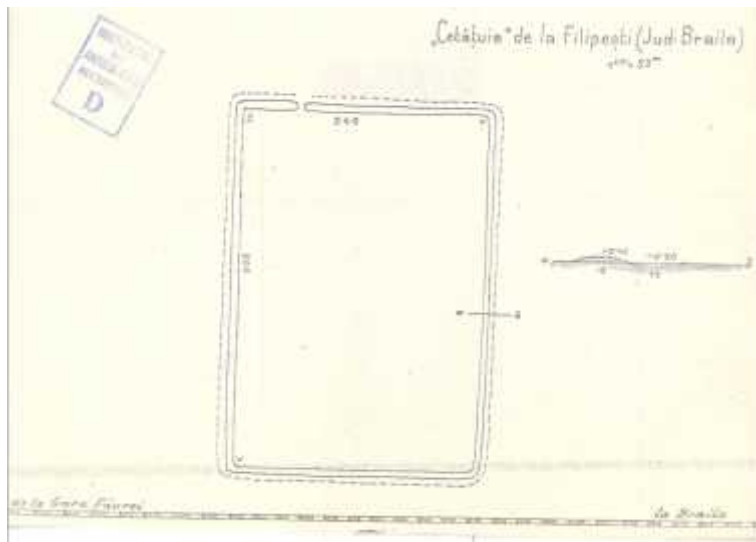

Fig. 21 - Planul de detaliu din Arhiva Polonic.

Coordonate GPS: N45.10421 E27.36551

Elemente de suport a localizării respective pe hărți deja existente: -

Elemente de suport a localizării respective pe imagini aeriene:

Fig. 22 - Pe ortofotoplanul din 2003 al comunei Surdila G se poate vedea foarte slab partea sudică a anurilor și colurile rotunjite ale castrului.

Aspect în ROAD2013.37:

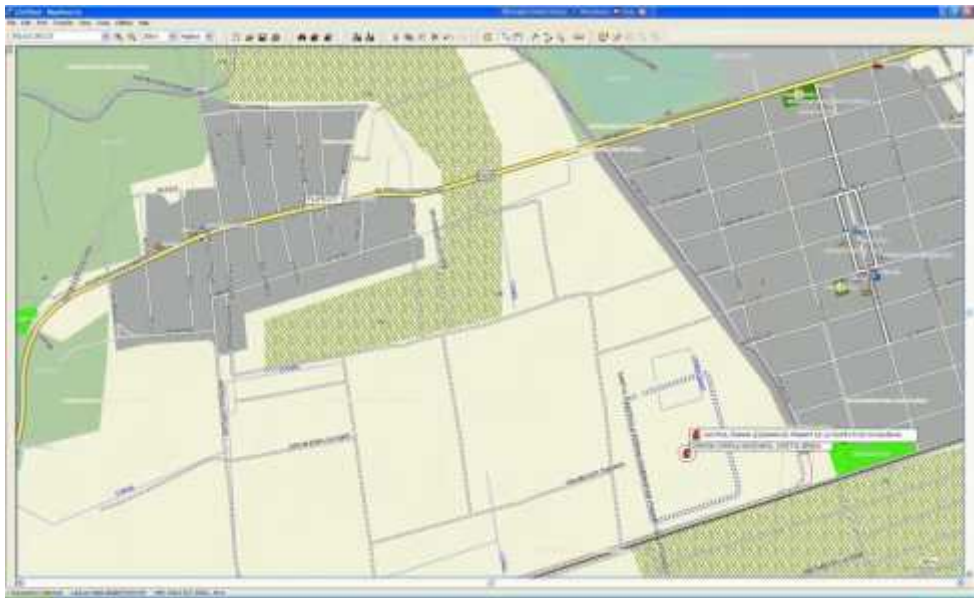

Fig. 23 - Cartare monument în ROAD2013.37. Dimensiuni: 340 x 500 m (m surate între an uri).
Suprafa : 17 ha.

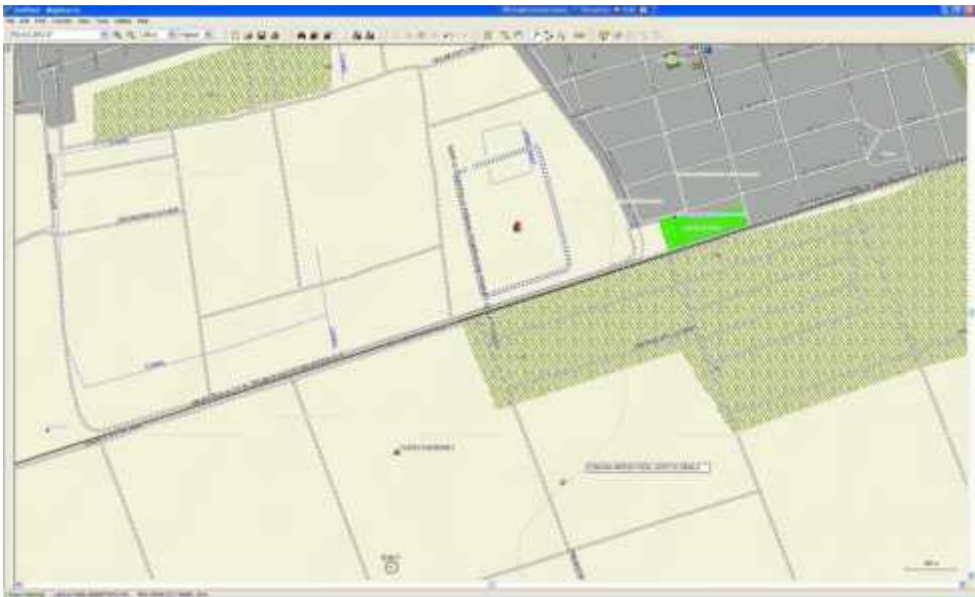

Fig. 24 - Pozi ionare monument fa de tumulii de la sud-vest.

Surse cartografice

Plan a 3536 Serviciul Geografic al Armatei - Harta **Giuv r ti** Scara 1:20.000,
Sursa: neprecizat , ed. 1, An tip rire 1930;

Plan a 4195 Planul Director de Tragere, autor i anul public rii necunoscute;

Plan a 5043 Direc ia Topografic Militar - Harta **Movila S pata** Scara 1:20.000,
Sursa: Reprodus de pe ridicarea din anul 1897 scara 1:20000, ed. 1, An tip rire 1956;

Specht, C. - *Militirische Carte der Kleinen oder Oesterreichischen und grossen Wallachei...* welche beide zussamen aus 394 Sectionen bestehet, und wehrend dem Waffenstillstand zwischen der k; k; und der turchischen Armee vom Monat September 1790 dis Ende May 1791 durch den Generalquartiermeisterstaab unter der Direction des Obristen Specht geometrisch aufgenommen, und in das reine auspezeichnet worden. Diese Carte ist in den halben Massstab der wiener Zoll zu 2000 Schrit in 108 Biaettern Zusammengesetzt. Masstab von 10.000 Schritten, 1791.

Norberto CACCIAGLIA
(Università per Stranieri di
Perugia)

L'immagine ideale della letteratura italiana

Abstract: (The hypothetical image of the Italian literature) During the last two centuries the Italian literature has been appraised mostly by an art criticism which aimed to appreciate the literary works according historical (or ideological) purposes. So it was during the Romantic period, owing to the need of recovering the Italian national consciousness through the literary works; after the second world war the prevailing Marxist criticism directed the Italian literature towards modern society's problems and discrepancies. By this theory the conceit of art just laid on the critical theory. In the meanwhile, the decline of the ideologies established the end of such a theory. Nowadays, writers and readers have got themselves rid of such a kind of bondage and are allowed to enjoy the true value of fiction. Because of the globalization we all are citizens of the same country and we all are homologated by the same laws of the economy. History has no more local features and now has become a global history. As a consequence, the Italian literature might lose its own identity towards an homologation in compliance with the global fiction rules.

Keywords: Italian literature, society, literary works

Riassunto: Nel corso degli ultimi due secoli la letteratura italiana è stata valutata dalla critica in base a dei criteri di analisi che tendevano a fare apprezzare un'opera letteraria in accordo a delle finalità ideologiche. È stato così nel periodo romantico con la necessità di creare una coscienza nazionale attraverso l'opera letteraria; dopo la seconda guerra mondiale il prevalere della critica marxista ha orientato la letteratura verso gli aspetti e le contraddizioni della società. Il concetto di arte, così, veniva ad identificarsi con la teoria critica. La fine delle ideologie ha determinato la fine di tale concezione. Oggi gli scrittori ed i lettori si sono liberati da tali legami e possono riscoprire il valore puro della narrativa. Con la globalizzazione siamo diventati tutti concittadini dello stesso paese e siamo tutti dipendenti e omologati dalle stesse leggi dell'economia. La storia non ha più caratteristiche locali ed è diventata una storia globale. Come conseguenza potrebbe esserci il pericolo che la letteratura italiana perda la sua identità per omologarsi a dei canoni narrativi globali.

Parole chiave: letteratura italiana, società, opera letteraria

Nell'intervento da me presentato in occasione del precedente convegno, avevo sostenuto il tramonto in Italia della critica letteraria e la fine di una letteratura, per così dire, istituzionale e animata da profonde idealità. Osservavo anche che l'attuale letteratura italiana si andava articolando secondo dei generi narrativi, quali il romanzo "giallo", il "noir", il "rosa" e così via. In particolare, consideravo il romanzo giallo come il genere narrativo oggi più vitale, quasi come una sorta di riserva aurea della letteratura, in attesa di tempi migliori. Ora vorrei indagare attraverso quale processo evolutivo si sia giunti a questa situazione. Tutto ciò è stato causato, a mio avviso, dal tramonto delle ideologie del secolo scorso e dal tramonto del mito della storia ideologicamente orientata, pilastri sui quali si era fondata la letteratura italiana del Novecento. Per meglio chiarire il concetto, non credo che sia comprensibile la corrente del Neorealismo senza valutare l'influenza del pensiero di Antonio Gramsci, il quale conferiva allo scrittore un'importante funzione di guida nel cambiamento della società, secondo un corso ipoteticamente predeterminato della storia.

A mio avviso, però, il tema ha radici ancora più profonde. Credo che si debba risalire alla domanda fondamentale che è alla base di tutte le teorie critiche: «che cosa è l'arte?». Per

molti secoli essa è stata considerata come l'imitazione della natura, almeno secondo la poetica di Aristotele; ciò poteva valere per le arti figurative (una figura umana è bene che somigli il più possibile ad una figura umana; ugualmente, una rosa deve somigliare ad una rosa), ma cosa dire della poesia? Orazio definiva la poesia come una pittura (*ut pictura poësis*), cioè la poesia doveva riprodurre la realtà umana, sia storica che affettiva. Il grande cambiamento è avvenuto, a mio avviso, alla fine del '500 con Torquato Tasso ed il suo poema cristiano-cavalleresco *Gerusalemme liberata*, espressione di un genere letterario non contemplato, ovviamente, nella poetica aristotelica. Per Tasso, la poesia non è l'imitazione della natura, ma della realtà come è stata (e allora abbiamo il *poema/romanzo storico*) oppure essa è l'immaginazione di come la realtà potrebbe essere (il che consente una poesia di invenzione, però sempre basata sulla realtà). La realtà, a sua volta, si identifica con il "vero" e il "vero" è di per sé una categoria morale. Dopo avere risposto alla prima domanda, Tasso si interroga su quale sia la finalità dell'arte: divertire oppure insegnare? La finalità principale, a suo avviso, è quella di insegnare, ma l'insegnamento deve basarsi su solidi principi morali (data l'identità tra "vero" e "morale"). Nel contesto storico della sua epoca, il poema della *Gerusalemme liberata* mirava ad esaltare l'unità dei Cristiani, raggiunta in occasione della prima Crociata: un esempio da seguire per l'Europa cristiana di quel tempo, minacciata dall'espansionismo turco. Con ciò, il poema tassiano appare ai nostri occhi come la prima opera letteraria con una precisa finalità politica (sollecitare la liberazione l'Europa dal pericolo turco), basata su di una concezione, per così dire, ideologica (la religione cristiana intesa come collante per unire le varie nazioni europee di fronte ad un grave pericolo comune).

Ci domandiamo, ora, in quale epoca più recente – e in maniera determinante – si sia sviluppata in Italia la figura dello scrittore-intellettuale e quando si sia affermata la sua funzione sociale. Sostanzialmente con il Risorgimento e con la storia della letteratura italiana, delineata da Francesco De Sanctis (1817-83), il padre della critica letteraria del Romanticismo italiano. La sua *Storia della letteratura italiana* (1870-71) è la storia della vita civile, culturale e spirituale del popolo italiano; il che significa implicitamente affermare che il popolo italiano abbia avuto una comune vicenda storica ed una comune civiltà passata. Purtroppo non era così; rimaneva sempre attuale l'affermazione dello scrittore e politico liberale Massimo D'Azeglio che nel 1866, al momento della proclamazione dell'Unità d'Italia, disse: «L'Italia è fatta; ora bisogna fare gli Italiani!». Se così era (o ancora è), ci si deve chiedere cosa si poteva fare per creare gli "Italiani" o, meglio, "l'italianità" di quelle popolazioni da poco riunite nello Stato appena creato. Per quanto riguardava il passato, andando a ricercare nella storia civile le tracce di un comune percorso; per il futuro, impegnando lo scrittore nella costruzione di una coscienza nazionale.

L'opera letteraria veniva pertanto messa in rapporto con la storia ed era considerata come l'evidenza della civiltà del periodo in cui essa si era realizzata. Lo scrittore stesso era inteso come il migliore figlio dei suoi tempi, come colui che era in grado di esprimere in maniera universale (cioè al di fuori dei limiti del suo tempo) quanto sentivano i suoi contemporanei, senza che essi, però, fossero in grado di esprimerlo. La visione critica di Francesco De Sanctis era figlia diretta dell'idealismo hegeliano: l'artista era colui che sapeva comunicare l'idea calandola in un'adeguata forma sensibile. L'arte era la sintesi tra "contenuto" (cioè l'idea ispiratrice) e la "forma" (cioè l'espressione concreta dell'idea); il contenuto doveva trovare la sua espressione nella forma più adeguata, pena l'impossibilità di essere condiviso da tutti. Era, in sostanza, una formula che rinnovava in termini filosofici - e per ogni artista - la definizione del buon oratore, attribuita al vecchio Catone, secondo il

quale era necessario che il retore fosse un *vir bonus dicendi peritus*: cioè un “buon uomo” (un cittadino esemplare, con una valida idea da comunicare), “abile nell’esprimersi” (tale, cioè, da impiegare uno strumento espressivo adeguato al valore dell’idea).

Poco sopra abbiamo detto che l’opera letteraria veniva messa in rapporto con la storia; di conseguenza, la letteratura italiana diveniva la “storia” della letteratura italiana. La storia è la riscoperta del passato, però in tale ricerca si nasconde il pericolo che uno storico di parte, guidato da una personale concezione del passato, vada alla ricerca di quelle testimonianze che possano avvalorare la propria tesi, tralasciando magari altri documenti che non siano in sintonia con essa. C’era il pericolo di creare una storia letteraria che, invece di studiare l’oggettività del passato, divenisse una profezia del futuro. La storia della letteratura italiana era intesa come la storia della civiltà degli italiani, prima ancora che esistesse una loro comune patria. In sostanza, Francesco De Sanctis affermava l’esatto opposto di quanto aveva osservato Massimo D’Azeglio: in sostanza, secondo la sua critica letteraria, gli Italiani erano già fatti da tempo e non rimaneva altro che fare l’Italia.

La critica romantica ha creato un “canone” della letteratura italiana che si è imposto nei licei e nelle Università, come un repertorio esclusivo di autori che con le loro opere avevano contribuito allo sviluppo dell’italianità, a beneficio di una popolazione frammentata dai tanti localismi, divisa in cento città e da cento campanili. Infatti, il recente regno d’Italia aveva bisogno di un’immagine culturale ufficiale per unificare le diverse culture regionali, confluite – non sempre di buon grado – nell’Unità nazionale. Come nella costruzione degli edifici pubblici, dei monumenti e nell’urbanistica delle città italiane del secondo ’800 si andava affermando il cosiddetto stile umbertino, altrettanto avveniva attraverso l’insegnamento pubblico con la costituzione di un scelto canone di autori, albero genealogico e prova testimoniale della civiltà italiana. Al riguardo, è significativo il caso dei *Promessi sposi* di Alessandro Manzoni; senza intenzione alcuna di sminuire l’incomparabile valore dell’opera, si può forse sostenere che la diffusione del romanzo manzoniano nell’ambito dei ginnasi italiani sia stata dovuta anche ad una finalità, per così dire, politica, grazie al fatto che *I promessi sposi* esprimeva una visione liberale della società (così come i liberali avevano dato vita al Risorgimento italiano), che era un romanzo di rigorosa ispirazione cattolica (come cattolica era la totalità della popolazione italiana) e che – ultima ma non minore qualità - essendo scritto secondo il modello di riferimento della lingua parlata dalla media borghesia fiorentina, poteva essere proposto come modello unitario di una nuova lingua italiana, borghese e sovraregionale, ad un popolo che non parlava ancora italiano, ma tante lingue che all’italiano somigliavano senza essere però lingua nazionale.

La critica desantisianiana – come già detto - prendeva le mosse dall’idealismo hegeliano: l’arte era la sintesi di un’idea universale, captata da un artista in grado di comunicare il suo sentire mediante un’adeguata veste espositiva. La finalità civile – di per sé fondamentalmente corretta, come veniva definita dal critico romantico - cioè quella di identificare nella storia della letteratura la storia della civiltà di un popolo, poteva però mostrare tutta la sua debolezza nel momento in cui si affermava che la poesia di Dante Alighieri o quella di Ugo Foscolo era l’espressione di tutto un popolo che inconsapevolmente condivideva con quei grandi lo stesso sentire. Purtroppo, ciò non era storicamente vero: si commetteva l’errore di descrivere un popolo e la sua civiltà come si sarebbe voluto che fosse, ma non come era.

Un grande del pensiero politico risorgimentale, Giuseppe Mazzini (1805-1872), accentuava ancora di più la finalità – per così dire – politica della letteratura; egli esprimeva

l'esigenza di una letteratura strettamente collegata alla vita civile e politica delle nazioni. Anche se Mazzini non ha elaborato in maniera organica una sua teoria della letteratura, tuttavia era chiara in lui la subordinazione del fatto estetico al messaggio etico ed al valore educativo. L'arte non era più l'espressione di una concezione individualistica; era, piuttosto, un'arte sociale che traeva la propria ispirazione dalla vita collettiva del popolo. Ecco, allora, l'esaltazione di Dante, inteso come il poeta-profeta per eccellenza, e di Foscolo, come esempio di anima fiera che realizzava «la connessione delle lettere col vivere civile». Nella polemica tra classicisti e romantici Mazzini prese posizione per i secondi; l'arte dei classicisti appariva ai suoi occhi come espressione di individualità isolate, mentre egli auspicava l'avvento di una figura di scrittore moderno, cosmopolita ma al tempo stesso interprete dell'anima popolare. Ancora di più, il secolo del barocco veniva condannato in blocco e considerato, in modo sommario, come un periodo letterario gonfio di vuota retorica. Veniva tralasciata l'importanza di grandi figure quali Galileo Galilei o Tommaso Campanella (forse, perché considerati autori di testi scientifici o filosofici), relegando di fatto l'attività letteraria del XVII secolo nel ristretto ambito delle *belles lettres*. Comunque, al di là delle preferenze soggettive, per Giuseppe Mazzini l'arte, comprese le arti figurative e la musica, doveva avere un valore educativo – se non didascalico – e formativo ai fini della costruzione di una coscienza nazionale. Ricordiamo, come aneddoto, che in quel tempo quando il pubblico applaudiva, esclamando «viva Verdi», opere liriche quali il *Nabucco* o *I Lombardi alla prima crociata*, in realtà si serviva del cognome del grande musicista come l'acronimo di «Vittorio Emanuele Re D'Italia», allo scopo di gridare il proprio patriottismo, in barba all'attenta polizia austriaca.

La concezione mazziniana, così come abbiamo sinteticamente delineato, poneva l'accento sulla funzione civile dell'arte; l'artista assumeva di conseguenza il ruolo di guida morale nei riguardi di un'umanità da educare al rispetto dei propri doveri, nella prospettiva della costruzione di una società migliore. Realizzata l'Unità d'Italia, un altro grande autore, Giosuè Carducci (1835-1907), sostenitore di un'Italia forte e alla pari con le altre potenze europee, respingeva l'interpretazione soggettiva dei testi letterari, in favore della ricostruzione filologica dei testi e dei fatti storici dai quali tali testi erano scaturiti. Si ponevano, così, le basi della moderna filologia scientifica. Il metodo storico inaugurato da Carducci contribuiva alla rigorosa ricostruzione del passato, alla scoperta delle fonti e dell'ambiente culturale in cui si era formato l'artista: soprattutto richiamava la critica alla concretezza dei dati documentari e al rifiuto di un certa enfasi retorica nella valutazione soggettiva dell'arte. La sua poesia si ispirava alla tradizione classica latina ed era considerata come un impegno civile necessario per correggere gli errori dell'Italia del tempo.

Le teorie critiche, fino ad ora sommariamente esaminate, ponevano tutte l'accento, quasi come un comune denominatore, sulla funzione civile dello scrittore; tutte erano strettamente collegate alla storia, passata o in divenire che fosse. Certamente, l'impegno civile e la funzione educatrice degli intellettuali era cosa meritoria ed era cosa altrettanto meritoria contribuire alla formazione del sentimento dell'italianità (come intendeva De Sanctis), favorire lo sviluppo di una società più giusta e più umana (massima aspirazione di Mazzini), criticare le meschinità di una politica di basso profilo (come, tra l'altro, si proponeva Carducci) e collegare strettamente all'arte il conseguimento di tutte queste finalità. Tuttavia, ciò fa sorgere la domanda su quale possa essere la funzione dell'arte - e se l'arte stessa possa ancora esistere – una volta raggiunte le finalità storiche che si sono prefissate come obiettivo da raggiungere. Non è un caso, forse, se verso la metà dell'800 si è verificata la crisi dei valori morali e dei

temi patriottici del primo Romanticismo, in favore dell'evoluzione sentimentale, propria della poetica tardo-romantica di Giovanni Prati e di Aleardo Aleardi.

Una visione settoriale della storia tradisce, a volte, le nostre aspettative e potrebbe fare decadere l'arte, ad essa collegata, al livello di una moda effimera o di un favore temporaneo. Per evitare l'errore di identificare l'arte con il successo immediato e per restituire all'arte stessa la sua piena autonomia dalla storia e dalla cronaca, Benedetto Croce (1866-1952), straordinaria figura di filosofo, critico e storico, ispirato dal pensiero di Hegel, ma attento anche alla lezione di Giambattista Vico e di Francesco De Sanctis, considerava l'arte come intuizione pura, sintesi di "contenuto" e "forma" (secondo il pensiero di De Sanctis), anteriore alla conoscenza concettuale (secondo il dettato di Vico). Di conseguenza, l'arte è intesa come un'intuizione estetica pura, libera da contaminazioni di natura intellettuale o morale e da ogni altra valutazione utilitaria. Croce operava una netta distinzione tra "poesia" (cioè, come già detto, l'intuizione allo stato puro) e "non poesia" (quando la poesia è contaminata da riflessioni di tipo intellettuale o morale). Tale distinzione sarebbe stata il canone guida di tutta la sua critica. Tuttavia, anche per Benedetto Croce è opportuno ripetere il monito «*cave a consequentiariis*» con il quale Gottfried von Leibniz ci poneva in guardia da chi tende a portare alle estreme conseguenze una premessa di per sé giusta. Arbitraria appare oggi la divisione da lui operata all'interno della *Divina Commedia*, in cui viene attuata una distinzione tra episodi lirici e struttura ideologica; riduttivo è il giudizio su Giacomo Leopardi, apprezzato solo per la sua vena idillica mentre viene tralasciata la componente culturale ... e così via per tanti altri grandi autori, tra i quali Alessandro Manzoni (i cui *Promessi sposi* vengono qualificati come opera oratoria), Giovanni Pascoli e Gabriele D'Annunzio (dei quali vengono disprezzati l'irrazionalismo e la sensualità).

Il rifiuto di tutto ciò che fosse "non poesia" finiva, però, col relegare l'arte in un'atmosfera estremamente rarefatta ed isolava l'artista in una specie di torre d'avorio, attraverso le cui pareti non passavano i tumulti della storia, ma neppure le passioni. Proprio il distacco dalla storia e dagli eventi politici che si addensavano sull'Italia del primo Novecento ha portato una simile concezione dell'arte ad essere accusata di disimpegno e di colpevole noncuranza nei confronti della dittatura fascista. L'accusa investiva il ruolo stesso della cultura, considerata inutile dal momento che non aveva aperto gli occhi degli Italiani all'insorgere del fascismo e non aveva saputo creare uno spirito di civile ribellione nei confronti del regime. Sorgeva l'esigenza di una nuova cultura, non più esclusivamente letteraria, ma arricchita dal contributo che doveva provenire dal mondo del lavoro e dell'economia. Questo era l'impegno che nel 1945 prendeva Elio Vittorini dalle pagine della sua rivista «Il Politecnico»; la sua era una battaglia per un rinnovamento intellettuale-artistico, capace di produrre politica senza essere subordinato a prescrizioni di partito.

L'esigenza del profondo rinnovamento si articolava, nell'Italia del dopoguerra, secondo le linee guida del pensiero di Antonio Gramsci (1891-1937), che nei suoi *Quaderni del carcere* rileggeva la tradizione del pensiero critico da De Sanctis a Croce, collegando il materialismo storico marxista alla dialettica hegeliana. Dopo il preliminare rifiuto dell'arte intesa crocianamente come pura intuizione, Gramsci recuperava il concetto di 'forma', intesa però come rapporto tra creazione letteraria e mondo etico-sociale. Tale impostazione critica prendeva sostanzialmente le mosse da De Sanctis, il cui pensiero era rivisto e corretto alla luce dei cambiamenti della società italiana. Per De Sanctis era ben saldo il nesso tra storia letteraria e storia della civiltà; l'artista era testimonianza ed esempio di italianità; il

Risorgimento italiano richiedeva la presenza di “poeti-soldato”, di “scrittori e cittadini”, di figure esemplari per edificare una grande nazione fatta anche di “poeti, eroi, santi, navigatori, trasmigratori” (come è scritto nel frontone di un monumentale palazzo mussoliniano a Roma). Per Gramsci, invece, era inevitabile il rapporto dello scrittore con le strutture storico-economiche della società e con l’ideologia che meglio personificava le esigenze di rinnovamento sociale. Il compito dello scrittore era quello di indicare nelle sue opere le contraddizioni della società borghese e le ingiustizie perpetrate ai danni degli umili.

La disfatta della seconda guerra mondiale richiedeva la ricostruzione dalle fondamenta non solo della società, ma – progetto ancora più ambizioso – l’edificazione di una nuova umanità da formare alla luce del pensiero marxista. Il collegamento dello scrittore, pertanto, non era più con una patria ideale da costruire, ma con la creazione di un’umanità rigenerata dalle sofferenze della guerra fascista. Ne derivava una sorta di sociologia marxista della cultura, che ha animato per molti anni il dibattito culturale in Italia. In effetti, la ricerca della tradizione “nazional-popolare” della cultura italiana ha messo in luce originali rivalutazioni di aspetti della storia letteraria, tralasciati dalle precedenti scuole di critica. Tuttavia, a mio avviso, un’impostazione prevalentemente critica dell’attività letteraria, in funzione di un auspicato rinnovamento sociale, ci spinge a chiederci, anche nei riguardi del pensiero di Gramsci, quale arte possa esistere in un futuro, allorché le contraddizioni e le ingiustizie oggetto di critica siano venute a cessare con l’avvento di un’ipotetica società di “uguali”, guidata da un governo di “giusti”. Il sorgere del “sole dell’avvenire” verrebbe a coincidere con la fine di una tale arte.

Quella sociologia della cultura, ricordata poco fa, è venuta del tutto meno con il tramonto del mito della storia, con il fallimento dell’ideologia marxista e con il crollo dei regimi che ad essa facevano riferimento. Tutto un sistema di scrittori, di critici, di editori e di premi letterari, a loro collegati, si è trovato improvvisamente orfano e privo di una guida universalmente riconosciuta e accettata. Le prime incrinature nella fiducia del contributo degli scrittori al rinnovamento della società si erano verificate già nel 1956, con l’invasione sovietica dell’Ungheria; poi, Pier Paolo Pasolini ha segnato la fine del prospettivismo storico (cioè di una prospettiva marxista della storia), dimostrando che il corso della storia è indipendente dalle profezie ideologiche e dall’attività degli scrittori, il cui compito poteva essere solo quello di descrivere e di provare umana pietà per l’umile tragedia dell’esistenza.

Senza la visione marxista è venuta meno anche la comoda chiave di lettura ideologica, grazie alla quale era stato possibile interpretare e classificare le più svariate situazioni ed i differenti moti dello spirito. Venuta meno la fiducia messianica nel rinnovamento della società per via politica, è venuto meno anche l’interesse per la politica; si è affermato il degrado della dialettica politica (divenuta teatro di lotte personali) e, di conseguenza, si è annullata anche la funzione sociale dello scrittore-intellettuale. La letteratura italiana odierna è per lo più un rispecchiamento degli aspetti disordinati della società contemporanea. Sembra di assistere, inoltre, ad una certa tendenza alla serialità nella produzione letteraria: se, ad esempio, un romanzo sulla camorra ha successo, si continuano a sfornare altri romanzi sull’argomento, fino a quando l’argomento non muore di consunzione. Ma questo fenomeno è dovuto, credo, più alle richieste dell’industria editoriale, interessata a sfruttare al massimo un tema di successo, che all’attività vera e propria degli scrittori.

Nella nostra epoca, teatro di profondi cambiamenti, possiamo solo osservare che l’attività letteraria si è affrancata dagli obblighi imposti da teorie critiche, generate a loro volta da sistemi filosofici espressione dei tempi. Ciò non è un male in sé: significa provare a

vedere senza l'ausilio di occhiali colorati; significa restituire alla letteratura il valore della letterarietà, il gusto della pura narrazione. Come abbiamo detto, è solo dall'800 che gli scrittori hanno assunto un ruolo politico; ma questo certamente non è stato mai l'unico modo di fare letteratura e – soprattutto – non è stato l'unica motivazione per fare della grande letteratura. Nei secoli precedenti grandi figure hanno rappresentato la commedia divina e umana, i sogni del Rinascimento, il rinnovamento dell'Illuminismo e le passioni del Romanticismo, dando un significato umano e universale - e non solo politico - alle lotte tra i guelfi e i ghibellini dei vari momenti storici.

Purtroppo, non so se oggi abbia un senso parlare di letteratura in termini istituzionali e – ancor più – parlare di italianità della letteratura; forse assistiamo alla stessa rivoluzione che, da tempo, si è verificata nelle arti figurative: le macchie, gli strappi, i brandelli e le scolature di colore che vivacizzano le tele dei pittori contemporanei possono essere comprese solo da chi ha alle spalle una formazione estetica, estranea ai più. L'arte ha perso la capacità di comunicare in profondità. Ugualmente, come è cambiata la figura dello scrittore, è anche cambiato il pubblico dei lettori. Quando autori quali Cesare Pavese o Pier Paolo Pasolini o Italo Calvino scrivevano le loro opere, anche se nei loro contenuti era grande l'attenzione per il sociale, essi si rivolgevano ad un ceto di lettori certamente non conservatore, espressione tuttavia di una borghesia colta. Alla bravura degli scrittori nel narrare, si univa una loro formazione culturale profonda ed una sottile capacità di argomentare. Da parte dei lettori, al tempo stesso, vi era un'educazione alla lettura, comunemente intesa come conquista durevole e non come soddisfacimento momentaneo di un consumo.

Oggi il pubblico dei lettori si è ampliato notevolmente; fino a trenta anni fa andare in libreria e comprare un libro era un'azione riservata ad una ristretta *élite*, mentre ora si assiste ad un benefico cambiamento. Ciò è dovuto molto al fatto che l'industria editoriale si è orientata maggiormente verso le traduzioni di opere letterarie straniere di successo. I vari volumi di *Harry Potter* o le opere seriali dei vari Stephen King o Wilbur Smith hanno contribuito molto al mutato atteggiamento verso la carta stampata ed hanno creato una maggiore apertura verso la narrativa straniera. Oggi l'editoria si rivolge per lo più ad un pubblico di massa, educato ad una cultura di massa (ammesso che esista) e costituito da consumatori di letture, non da lettori. L'industria editoriale tende a rivolgersi alle varie fasce d'utenza (e da qui deriva la narrativa "rosa", "gialla", "noir", cui ho fatto allusione all'inizio di questa conversazione) o alle esigenze di particolari momenti dell'anno (le festività di Natale, la stagione estiva ...), né più né meno come l'industria dei beni di consumo è attenta alle esigenze delle diverse classi dei consumatori. Per questo, lo ripeto, oggi si può parlare di letteratura "rosa", "gialla", "noir" e via dicendo; ma direi che, in questo caso, siamo in presenza di prodotti editoriali, più che di opere letterarie.

Termino con alcune mie considerazioni che hanno solo il valore dello stimolo verso una discussione più approfondita. Alcuni scrittori di successo hanno abbandonato le vesti del maestro del pensiero e hanno indossato i panni dell'intellettuale di massa o, meglio, dell'intrattenitore culturale. La loro fama sembra essere determinata più dalle presenze nei programmi televisivi e dai contatti nei siti *web* che dal valore delle loro opere. Poco sopra abbiamo alluso ad un'italianità della letteratura; con ciò non si voleva fare riferimento ad un ipotetico - e fuori di luogo - nazionalismo letterario, che in vero non è mai esistito. Certo, se si parla di camorra o di mafia è facile pensare che lo scritto sia ambientato in Italia, ma questa è una forma di identificazione quanto mai banale. In altre opere, però, in cui si parla di discriminazioni di genere (ad esempio, la condizione femminile), di integrazione mancata

(c'è ora un consistente filone di letteratura dell'immigrazione), di disagio giovanile, di polpettoni storici, e via dicendo, si parla di situazioni che potrebbero avvenire ovunque nel mondo e che potrebbero essere descritte da autori di qualsiasi nazione. Accade in letteratura quanto è già avvenuto, per dire, nell'architettura: le attuali periferie urbane o i moderni quartieri residenziali non hanno più caratteristiche locali, ma sono simili in ogni città del mondo. Lo stesso è avvenuto nei consumi: compriamo le stesse auto, vestiamo allo stesso modo, mangiamo gli stessi prodotti, seguiamo le stesse mode. Solo per fare un parallelo irriverente, l'editoria italiana sembra seguire l'evoluzione della FIAT, che da unica grande industria italiana che era, ora è diventata un'industria la cui produzione principale è negli Stati Uniti, dove produce auto americane sovrapponendo su di esse il marchio FIAT. Al pari di ciò, le opere di molti scrittori italiani di oggi sembrano essere più ispirate da modelli narrativi in voga all'estero che da concrete situazioni di casa nostra. Non mancano esempi non troppo remoti: il successo internazionale e le traduzioni in ogni lingua europea di opere quali *Il nome della rosa* di Umberto Eco o *Và dove ti porta il cuore* di Susanna Tamaro sono anche il risultato di una sapiente ricerca di mercato da parte degli autori nel territorio del fantastico e del sentimentale. Forse è questa la nuova frontiera: quella storia, tanto cara ai critici di un tempo, non è più una storia locale: ora si è globalizzata ed è diventata un cammino comune sotto ogni latitudine; di conseguenza, anche la letteratura potrebbe tendere lentamente ad una omologazione globale, oppure ad una globalizzazione del fenomeno locale, per divenire una letteratura *glocal* (globale e locale al tempo stesso), secondo un orrendo termine, che prendo in prestito dal linguaggio del *marketing* e della pubblicità.

Però, tutto questo non sarà la fine della letteratura: la nostra è un'epoca di cambiamenti e, di conseguenza, cambieranno anche gli aspetti della letteratura così come fino ad ora l'abbiamo considerata; ci sarà sempre e comunque chi comunicherà con la scrittura la sua visione del mondo e chi, leggendo, andrà alla scoperta di se stesso, perché, come dice il critico americano Harold Bloom, «leggere bene è uno dei grandi piaceri che la solitudine può concederci».

Bibliografia

- Aristotele, *Retorica*, (introduzione di Franco Montanari, traduzioni e note a cura di Marco Dorati), Bruno Mondadori, Milano 1996.
- Aristotele, *Poetica*, traduzione e introduzione di Guido Paduano, Laterza, Bari 1998.
- Croce, Benedetto, *Breviario di estetica e Aestetica in nuce*, Adelphi (Collana Piccola biblioteca Adelphi), Milano 1990.
- De Sanctis, Francesco, *Storia della letteratura italiana*, Rizzoli BUR, Milano 2006.
- Manzoni, Alessandro, *I promessi sposi*, Edizione integrale (a cura di F. Ulivi), Newton Compton Editori, (Collana Grandi tascabili economici), Roma, 2010.
- Pasolini P. Paolo, *Saggi sulla politica e sulla società*, Mondadori Editore, (Collana I Meridiani), Milano 1999.
- Vico, Giambattista, *Autobiografia – Poesie – Scienza nuova*, Garzanti Libri (Collana I grandi libri), Milano 2006.

Coman LUPU | **Los cultismos en el español del siglo XVII**
 (Universidad de Bucarest)

Abstract: (The cultisms of the XVIIth century Spanish) The current study is based on a corpus of 859 words which have entered into Spanish from Latin through the cult path, having been attested for the first time in the XVII century, according to the data in Corominas – Pascual dictionary. From their content point of view, these cultisms belong to various areas of the social life, but the predominant ones are the abstract terms, which are meant to enrich the group of words of the same type, taken from Latin along the history of the Spanish language, within the frame of the continuous modernization of its vocabulary.

Keywords: XVII century, abstract, cultism, modernization, vocabulary

Resumen: El estudio está basado en un corpus de 859 de palabras entradas en español del latín por vía culta, con su primera atestiguación en el siglo XVII, según los datos del diccionario de Corominas – Pascual. Desde el punto de vista de su contenido, estos cultismos pertenecen a varias áreas de la vida social, pero los que predominan son los términos abstractos, que vienen a enriquecer el contingente de palabras del mismo tipo, tomadas del latín a lo largo de la historia del español, en el marco de la modernización continua de su vocabulario.

Palabras clave: el siglo XVII, abstracto, cultismo, modernización, vocabulario

0. ¿Por qué el siglo XVII? Esta centuria es una de las más interesantes de la historia política y cultural de España, por las tensiones y convulsiones que se registran en las distintas esferas de la vida social, por las direcciones del desarrollo económico y del arte.

J. García López (1974: 238-239) hace una de las más acertadas caracterizaciones del siglo XVII español: “El siglo XVII señala la *pérdida de nuestra hegemonía política*. España continúa siendo hasta la muerte de Felipe II (1598) la primera potencia europea, pero con la subida al trono de Felipe III, se inicia un proceso de descomposición interna que no hace sino acelerarse durante los reinados de Felipe IV y Carlos II. La miseria se va apoderando de la sociedad española...”. “España experimenta como ningún otro país este cambio de rumbo gracias al profundo arraigo que en ella alcanzan las ideas de la Contrarreforma.” Pero en el siglo XVII brilla toda una pléyade de nombres importantes para el pensamiento estético y la evolución artística de las letras españolas: Góngora, Quevedo, Lope de Vega, Tirso de Molina, Juan Ruiz de Alarcón, Pedro Calderón de la Barca, Gracián, etc.. Es el siglo de *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha* y de las doce *Novelas ejemplares*. A principios de la misma centuria está publicado el primer diccionario monolingüe de la historia lexicográfica del español: Sebastián de Covarrubias, *Tesoro de la lengua castellana o española* (1611). En los escritos de los autores del siglo XVII y en el *Diccionario* de Covarrubias están atestiguados por primera vez muchos de los préstamos de origen latino. Relativo a una de las direcciones estéticas de la literatura española del siglo XVII, García López (1974: 347) resalta: “El *lenguaje culto* se basa en el empleo abundante del latinismo, merced al cual la expresión adquiere originalidad y se aleja de las formas vulgares del habla habitual”.

1. Definición del cultismo

El primer problema que plantea *el estudio de los préstamos de origen latino del vocabulario español* es la falta de diferenciación clara entre los conceptos **latinismo** y **cultismo**. Las definiciones propuestas por Lázaro Carreter en su *Diccionario de términos filológicos*¹ indican precisamente esta falta de claridad. Según Lázaro Carreter, el **latinismo** es “un vocablo o giro que conserva su aspecto latino y ha sido introducido por influjo culto”, mientras que los cultismos son “palabras que han entrado en un idioma por exigencias de cultura (literatura, escolástica, filosofía, etc.), procedentes de una lengua culta, ordinariamente del latín. Tales vocablos mantienen su aspecto latino, sin haber sufrido las transformaciones de las voces populares.”

Bustos Tovar² opta por el término **cultismo**, considerando que son latinismos únicamente los vocablos que han pasado del latín sin sufrir ningún cambio en su ortografía (por ejemplo, *ad-litteram*, *ad-hoc*, *currículum*, etc.). Además, no se deben olvidar las palabras de origen griego para las cuales el latín solo ha sido un intermediario. Manuel Alvar y Sebastián Mariner³ introducen los conceptos de latinismos indirectos y de latinismos inmediatos. Las voces entradas en el español de las lenguas románicas son latinismos indirectos, mientras que los helenismos y las palabras de origen hebreo o germánico, para las cuales el latín ha servido únicamente de vehículo transmisor, son latinismos inmediatos. Para Alvar y Mariner los latinismos son los vocablos entrados en el idioma en el ambiente de la influencia ejercida por el latín y representan un “abstrato (religioso, escolástico, jurídico) o superestrato (cultural en general)” de la lengua española.

El porcentaje de palabras tomadas del griego mediante el latín es bastante elevado no solo en el vocabulario del español, sino también en el léxico de todas las lenguas románicas literarias occidentales. Por ejemplo:

- **APOSTROPHA, APOSTROPHE** (< gr.) > ptg. *apóstrofe*, s. XVI; esp. *apóstrofe*, 1632; cat. *apòstrofe*, 1803; fr. *apostrophe*, 1516; it. *apostrofe*, hacia 1360; rum. *apostrof*, 1705

¹ Lázaro Carreter, *Diccionario de términos filológicos*, Madrid, Gredos, 1953.

² José Jesús de Bustos Tovar, *Contribución al estudio del cultismo léxico medieval*, Madrid, Real Academia Española, 1974, p. 24: “Sin pretender llegar a conclusiones definitivas – que sólo será posible cuando se haga la historia completa del cultismo –, necesitamos adoptar una decisión sobre el problema. Pienso que sería conveniente reservar el término *latinismo* para las palabras que no han sufrido variación alguna: es lo que Américo Castro ha llamado “latinismo en crudo”. Este tipo de voces no se ha adaptado en absoluto a la morfología del español, y a él correspondería tanto vocablos como giros: *máximum*, *mínimum*, *quid*, *sine qua non*, etc. En cambio, *cultismo* nos servirá para designar las voces procedentes del latín que, habiendo sido introducidas por influjo culto, se han adaptado en mayor o menor grado a la morfología del español.”

³ Alvar y Mariner llaman la atención sobre la dificultad de clasificar las palabras relacionadas directa o indirectamente con el latín y distinguen: “A. Voces que en castellano tienen aspecto de latinismos pueden, en realidad, no haber sido tomadas del latín directamente, sino de otra lengua (francés, italiano, inglés, etc.): *trascendental*, *existencialismo*, etc., para no citar sino ejemplos evidentes, han entrado en el español desde el francés. B. Vocablos que el castellano ha tomado realmente del latín no son en realidad latinismos, sino empréstitos que el latín había admitido del griego, hebreo, lenguas germánicas, etc.; para ellos el latín no ha sido más que el vehículo transmisor, aunque los haya podido conformar a sus propias tendencias evolutivas: *hemostático*, *Mesías*, *robar*, etc., están en el castellano en estas condiciones. En uno y otro supuesto cabe, pues, hablar de latinismos solo hasta cierto punto: indirectos los primeros, inmediatos los segundos. Sin embargo, pese a su motivación común y al carácter solo parcial de unos y otros, la diversa consideración de que gozan es patente y, hasta cierto punto también, razonable.” *Latinismos*, in *Enciclopedia lingüística hispánica*, II, Madrid, CSIC, 1967, pp. 8-9.

- **APOSTROPHOS** (< gr.) > ptg. *apóstrofo*, s. XVI; esp. *apóstrofo*, 1726-1739; cat. *apòstrof*, 1696; fr. *apostrophe*, 1514; it. *apostrofo*, antes de 1589; rum. *apostrof*, 1699
- **EPISCOPUS** (< gr.) > ptg. *bispo* (heredado); esp. *obispo*, hacia 1140, semiculto; cat. *bisbe*; fr. *évêque* (heredado); it. *vescovo* (heredado); rum. *episcop*, 1464
- **ETYMOLOGIA** (< gr.) > ptg. *etimologia*, s. XVI; esp. *etimología*, hacia 1440; cat. *etimologia*, s. XIV; fr. *étymologie*, hacia 1175; it. *etimologia*, s. XIII; rum. *etimologie*, 1701-1750
- **ETYMOLOGICUS** (< gr.) > ptg. *etimológico*, 1712; esp. *etimológico*, 1726-1739; cat. *etimòlogic*; fr. *étymologique*, hacia 1550; it. *etimologico*, antes de 1565; rum. *etimologic*, 1717

Relativo a los helenismos, es decir a los préstamos tomados directamente del griego antiguo, es necesario hacer dos observaciones:

— Mientras que en las últimas décadas ha aumentado el número de estudios, glosarios y diccionarios dedicados a las palabras cultas de origen latino, el único diccionario de helenismos conocido fue publicado a mediados del siglo pasado⁴.

— Si recurrimos al *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes*⁵, un diccionario que reúne los préstamos procedentes del latín en las seis lenguas románicas literarias (portugués, español, catalán, francés, italiano y rumano), observamos que el número de helenismos directos es mucho mayor en castellano que en los demás idiomas neolatinos:

El esp. *alegoría* tiene como étimo inmediato el griego; para el portugués, catalán, francés, italiano, rumano, el origen inmediato es latino.

Lo mismo para el esp. *ambrosía* / *ambrosia*, *anfiteatro*, *anónimo*, *apología*, *astronomía*, *decálogo*, *epidemia*, *epílogo*, *aucaristía*, *(h)armonía*, *(h)armónico*, *hecatombe*, *hipoteca*, *hipótesi(s)*, *galaxia*, *geografía*, etc.

A veces, los vocablos de la misma familia léxica tienen en español un origen distinto:

- *apólogo* (1547) < lat., *apología* < gr.
- *astrónomo* (1251-1284) < lat., *astronomía* < gr.
- *hepático* (1726-1739) < lat., *hepatitis* < gr.

Volviendo al problema de la definición, optamos por la propuesta de Bustos Tovar, el autor de un consistente e importantísimo estudio del cultismo medieval. Por lo tanto, entendemos por el término cultismo cualquier palabra que penetra en español por influencia del latín medieval o científico a lo largo de la historia evolutiva de la lengua castellana.

Para distinguir los vocablos heredados del latín de los préstamos procedentes del mismo idioma, podemos recurrir a varios criterios. El criterio más eficiente, frecuentemente utilizable como término de referencia, es la estructura fonética. Por ejemplo, en las palabras heredadas del latín, el grupo consonántico **-kt-** se convierte en castellano en *ch* [t]: lat. **LACTE(M)** > esp. *leche*, **LECTU(M)** > *lecho*, **NOCTE(M)** > *noche*, **OCTO** > *ocho*. Eso quiere decir que las palabras españolas de origen latino con **-kt-** en su estructura fonética son cultismos: *nocturno*, *lácteo*, *carácter*, etc.

En las voces heredadas del latín, la vocal *o* breve y tónica diptonga en *ue*, y la *e* breve y acentuada en *ye*: **FÓCUS** > *fuego*, **PÓRTA** > *puerta*, **FÉLE(M)** > *hiel*, **TERRA** >

⁴ C. Eseverri Hualde, *Diccionario etimológico de helenismos españoles*, Pamplona, 1945.

⁵ Sanda Reinheimer Rîpeanu (sous la direction de), *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes*, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2004.

tierra. Pero el lat. **MÓDUS** > *modo* no tiene diptongo en español, lo que significa que en este caso se trata de un préstamo.

Pero el criterio fonético no es el único, tampoco el decisivo en todos los casos. Otros factores que pueden contribuir a la determinación de un préstamo culto son:

- el ambiente de su procedencia y el campo semántico del cual forma parte;
- el criterio gramatical: los superlativos sintéticos en *-ísimo* / *-érrimo*, como *antiquísimo*, *celebérrimo*, *fidelísimo*, *paupérrimo*, etc. o los comparativos del tipo *superior*, *inferior*, etc., son, evidentemente, cultismos.

Junto al problema de la definición está el de la documentación. Para el corpus de los cultismos introducidos en español en el siglo XVII, hemos consultado dos trabajos lexicográficos: el *Diccionario* de Juan Corominas y J.-A. Pascual⁶, la *Enciclopedia del idioma* de Martín Alonso. Este último, sobre todo, para los cultismos registrados en el diccionario de Corominas y Pascual con la fecha de su primera atestiguación sin mencionar.

2. Los cultismos introducidos en el siglo XVII

Nuestro corpus de cultismos con la primera documentación conocida en el siglo XVII está formado de 859 vocablos (por el orden alfabético de los étimos: 60 en la letra A, 3 – B, 90 – C, 77 – D, 77 – E, 42 – F, 9 – G, 14 – H, 106 – I, 3 – J, 28 – L, 44 – M, 18 – N, 29 – O, 112 – P, 46 – R, 52 – S, 29 – T, 5 – U, 15 – V). Entre los 859 cultismos hay varios vocablos que tienen en el español actual el estatuto de arcaísmos (según el DRAE): *acumen*, 1684; *adversar*, 1626; *antecedencia*, 1617; *consueto*, 1611; *deliciarse*, 1612; *encantación*, 1614; *esca*, siglo XVII; *fetor*, 1607; *fiducia*, 1601; *fraudar*, 1604; *funestar*, 1643; *licuefacer*, 1676; *nervoso*, 1605.

Desde el punto de vista gramatical, los 859 préstamos cultos atestiguados por primera vez en el siglo XVIII forman parte de las siguientes clases morfológicas:

Entradas	Sustantivos esp.	Adjetivos	Verbos	Sustantivos y adjetivos	Total
A	40	12	8		60
B	2	1			3
C	50	20	16	4	90
D	51	13	13		77
E	40	19	18		77
F	24	12	6		42
G	5	3	1		9
H	9	5			14
I	46	39	20	1	106
J	1	2			3
L	15	9	4		28
M	30	8	6		44
N	9	7	2		18

⁶ Juan Corominas, J.-A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, I-VI, Madrid, Gredos, 1980-1991.

O	13	9	7		29
P	59	32	20	1	112
R	22	9	13	2	46
S	27	10	15		52
T	17	9	2	1	29
U	3		2		5
V	10	4	1		15
	473	223	153	10	859

Desde el punto de vista de su contenido, predominan los términos **abstractos**: *antagonista*, antes de 1629; *antelación*, 1624; *asentir*, a principios del s. XVII; *aseverar*, a comienzos del s. XVII; *asimilar*, a principios del s. XVII; *asimilación*, 1636; *austeridad*, 1612; *compatible*, 1618; *compilar*, 1632; *complejo*, *complexo*, 1625; *comprensión*, 1604; *conspicuo*, hacia 170; *consternar*, 1682; *contingente*, 1615; *contradictorio*, 1663; *convertible*, 1650; *deteriorar*, 1611; *digresión*, 1615; *disgregación*, 1622; *elogio*, 1605; *eludir*, 1612; *evocar*, hacia 1614; *exacto*, 1607; *fabulación*, 1650; *fatalidad*, 1682; *frustración*, 1607; *frecuentación*, 1607; *inmensidad*, 1617; *inminente*, 1641; *incapacidad*, 1607; *incivil*, 1604; *imputación*, 1604; *inculcar*, 1604; *inductivo*, s. XVII; *permisión*, 1607; *perorar*, 1685; *perspicacia*, a finales del s. XVII; *plenitud*, 1605; *predicción*, 1604; *prefigurar*, 1615; *premisa*, 1607; *prestigio*, 1651.

Otros campos representados en el corpus, como indicios de las tendencias relativas al desarrollo de la época, son: la **geografía** y **geología** (*península*, 1611; *ónice*, *ónix*, 1629; *ópalo*, a finales del s. XVII), **ciencias** (*convexo*, 1611; *diagonal*, 1633; *hipotenusa*, 1633; *paralelogramo*, 1633; etc.). Entran en español también numerosos vocablos **culturales** (*clásico*, 1632; *complemento*, 1665; *conjuntivo*, 1604; *contexto*, 1644; *decano*, 1636; *declamatorio*, 1630; *diploma*, 1677; *ditirambo*, 1624; *drama*, 1611; *emblema*, 1611; *escultura*, 1613; *escriba*, 1607; *mausoleo*, 1611; *museo*, 1611; *narrador*, 1607; *parágrafo*, 1607; *paráfrasis*, 1611; *pleonismo*, 1604; *poética*, a comienzos del s. XVII; *tesis*, 1615; *traductor*, 1611; etc.) o relativos a la **medicina** y **anatomía** (*conmoción*, 1650; *contagio*, 1626; *convulsión*, 1644; *corpulencia*, antes de 1627; *debilidad*, 1611; *delirio*, 1611; *dentición*, 1616; *depresión*, 1645; *disección*, 1629; *dorso*, 1684; *erección*, a comienzos del s. XVII; *excitación*, 1607; *flemón*, 1624; *medicar*, 1604; *medicación*, 1607; *molar*, 1604; *obeso*, antes de 1645; *olfato*, 1616; *palor*, 1626; *plaga*, 1611; *pústula*, hacia 1625; *síntoma*, 1607; *tibia*, 1615; *tumor*, 1611), al **tiempo** (*anuo*, antes de 1645; *bienal*, 1618; *bienio*, 1644; *bimestre*, 1611; *coetáneo*, 1684; *data*, 1601; *década*, 1601; *diurno*, 1607; *semestre*, a comienzos del s. XVII). Términos **técnicos**: *faro*, 1611; *motor*, s. XVII; *náutico*, a principios del s. XVII; *navegador*, 1604; *tubo*, 1607; *utensilio*, 1607; etc.; **religiosos**: *episcopal*, 1650; *monacal*, 1612; *monástico*, 1607; *párroco*, 1611; *pontificio*, 1688; **jurídicos**: *cómplice*, a principios del s. XVII; *delación*, 1638; *derogación*, 1616; *detención*, 1607; *judiciario*, 1607; *jurisprudencia*, a finales del s. XVII; *plácito*, 1626; *promulgación*, 1612; **sociales** y **políticos**: *compatriota*, 1615; *democracia*, 1640; *deputación*, 1616; *plebe*, a comienzos del s. XVII; del campo de la fauna (*foca*, 1611; *insecto*, a finales del s. XVII). Superlativos sintéticos: *antiguísimo*, 1607; *celebérrimo*, 1605.

Si analizamos el inventario de cultismos penetrados en el español del siglo XVII, podemos observar:

Por un lado, hay unos cuantos casos en los cuales los vocablos latinos entran durante dicha centuria tanto en español como en las demás lenguas románicas literarias. En general, la primera atestiguación en portugués, catalán, francés, italiano o rumano es anterior o posterior al siglo XVII:

- ABJUATIO > esp. *abjuración*, 1611, cat. *abjuració*, 1696
 ABLUTIO > ptg. *ablução*, s. XVII, esp. *ablución*, 1633, it. *abluzione*, 1608-1619
 ACCLAMATIO > esp. *aclamació*, 1611, cat. *aclamació*, 1696
 ALLUSIO > esp. *alusión*, 1611, cat. *al.lusió*, 1696
 AMBIDEXTER > ptg. *ambidestro*, *ambidextro*, s. XVII, esp. *ambidextro*, *ambidiestro*, 1611
 AMPLITUDO > ptg. *amplitude*, s. XVII, esp. *amplitud*, 1617
 AMULETUM > ptg. *amuleto*, s. XVII, esp. *amuleto*, 1624
 ANALOGUS > ptg. *análogo*, s. XVII, esp. *análogo*, 1663, cat. *anèleg*, 1696
 ANIMADVERSIO > ptg. *animadversão*, s. XVII, esp. *animadversión*, antes de 1635
 ANTAGONISTA > ptg. *antagonista*, s. XVII, esp. *antagonista*, antes de 1629, it. *antagonista*, 1631
 ANTECEDENTIO > ptg. *antecedência*, s. XVII, esp. *antecedencia*, antes de 1617, it. *antecedenza*, antes de 1604
 ANTIQUISSIMUS > esp. *antiquísimo*, 1607, cat. *antiquíssim*, 1678
 ANTRUM > ptg. *antro*, s. XVII, esp. *antro*, 1615
 AROMA > esp. *aroma*, 1606, cat. *aroma*, 1617, it. *aroma*, 1673
 ASSENTIRE > ptg. *assentir*, s. XVII, esp. *asentir*, a comienzos del s. XVII
 ATTESTATIO > esp. *atestación*, 1604, cat. *atestació*, 1696
 BIENNIUM > esp. *bienio*, 1644, it. *biennio*, 1673
 CAVITAS > ptg. *cavidade*, s. XVII, esp. *cavidad*, hacia 1630
 CELEBRITAS > esp. *celebridad*, 1629, cat. *ceebritat*, 1653
 CHARISMA > ptg. *carisma*, s. XVII, esp. *carisma*, antes de 1665
 CIRCUMFLEXUS > ptg. *circunflexo*, s. XVII, esp. *circunflejo*, antes de 1645
 CIRCUMSPECTIO > esp. *circunspección*, a finales del s. XVII, cat. *circunspecció*, 1696
 CLASSICUS > ptg. *clássico*, 1645, esp. *clásico*, 1632, it. *classico*, antes de 1673
 COMMOTIO > ptg. *comoção*, s. XVII, esp. *conmoción*, 1650, cat. *commoció*, 1696
 COMPARATIVUS > esp. *comparativo*, s. XVII, cat. *comparatiu*, 1696
 COMPATIBILIS > esp. *compatible*, 1618, cat. *compatible*, 1696
 COMPUTUS > ptg. *cómputo*, s. XVII, esp. *cómputo*, antes de 1663
 CONCISUS > esp. *conciso*, 1606, cat. *concís*, 1696
 CONDISCIPULUS > ptg. *condiscípulo*, s. XVII, esp. *condiscípulo*, 1679
 CONFIDENS > ptg. *confidente*, s. XVII, esp. *confidente*, a comienzos del s. XVII, cat. *confident*, 1696
 CONFIDENTIA > esp. *confidencia*, antes de 1627, cat. *confidència*, 1696
 CONFLUENTIA > esp. *confluencia*, 1606, it. *confluenza*, antes de 1680
 CONGRESSUS > ptg. *congresso*, s. XVII, esp. *congreso*, 1684
 CONTAGIUM > esp. *contagio*, 1626, cat. *contagi*, 1651
 CONTIGUUS > ptg. *contiguo*, s. XVII, esp. *contiguo*, 1616

CRITICUS > ptg. *crítico*, s. XVII, esp. *crítico*, 1615

Como se puede notar, en la mayoría de las situaciones de convergencia con el español, el portugués y el catalán son los idiomas que asimilan las mismas voces latinas en el mismo siglo. Las diferencias entre las lenguas románicas, concernientes a las fechas de absorción de palabras tomadas del latín, son explicables por su perfil sociocultural distinto, por la historia externa de cada idioma neolatino.

Por otro lado, entre los sustantivos latinos terminados en *-TIO* > ptg. *-ção*, esp. *-ción*, cat. *-ció*, fr. *-tion*, it. *-zione*, rum. *-i(un)e*⁷ que pasan al español, muchos están documentados también en los demás idiomas, con la excepción del rumano, lengua en la cual a veces el equivalente es un derivado interno en *-re* (que tiene como base el infinitivo del verbo de la misma familia léxica) o una palabra de otra familia léxica:

- **ABJURATIO** > ptg. *abjuração*, s. XVI, esp. *abjuración*, 1611, cat. *abjuració*, 1696, fr. *abjuration*, a finales del s. XIV, it. *abiurazione* // rum. *abjurare*.
- **ALTERNATIO** > ptg. *alternação*, s. XVI, esp. *alternación*, 1607, cat. *alternació*, fr. *alternation*, v. 1380, it. *alternazione* // rum. *alternare*
- **AMPLIATIO** > ptg. *ampliação*, s. XVI, esp. *ampliación*, 1637, cat. *ampliació*, 1490, fr. *ampliation*, 1339, it. *ampliazione* // rum. *m rire, amplificare, cre tere*.
- **ANTELATIO** > ptg. *antelação*, s. XVI, esp. *antelación*, 1624, cat. *antelació*, 1839 // rum *anticipare*
- **CONCITATIO** > ptg. *concitação*, esp. *concitación*, 1617, cat. *concitació*, 1391, it. *concitazione*, 1582 // rum. *incitare*
- **DEFUNCTIO** > ptg. *defunção*, 1885, esp. *defunción*, 1630, cat. *defunció*, 1917 // rum. *deces*
- **DETERIORATIO** > ptg. *deterioração*, esp. *deterioración*, 1614, cat. *deterioració*, 1391, fr. *détérioration*, s. XV, it. *deteriorazione*, s. XVI // rum. *deteriorare*
- **DEVASTATIO** > esp. *devastación*, 1630, cat. *devastació*, 1696, fr. *dévastation*, s. XIV, it. *devastazione*, antes de 1540 // rum. *devastare*
- **DEVOLUTIO** > ptg. *devolução*, esp. *devolución*, XVIIe s., cat. *devolució*, fr. *dévolution*, 1385, it. *devoluzione*, 1632-1639 // rum. *înapoire, restituire*
- **DISGREGATIO** > esp. *disgregación*, 1622, cat. *disgregació*, 1803, it. *disgregazione*, 1304-1308 // rum. *dezintegrare*
- **ENUNTIATIO** > ptg. *enunção*, esp. *enunciación*, 1615, cat. *enunciació*, 1803, fr. *énonciation*, a finales del s. XIII, it. *enunciazione*, 1551 // rum. *enun are*
- **EXONERATIO** > ptg. *exoneração*, esp. *exoneración*, 1618, cat. *exoneració*, 1344, fr. *exonération*, 1552 // rum. *exonerare*
- **EXPUGNATIO** > ptg. *expugnação*, s. XVII, esp. *expugnación*, 1646, cat. *expugnació*, it. *espugnazione*, s. XIV // rum. *luare cu for a*
- **FREQUENTATIO** > ptg. *frequentação*, s. XVI, esp. *frecuentación*, 1607, cat. *frequèntació*, s. XIV, fr. *fréquentation*, a comienzos del s. XIV, it. *frequentazione*, antes de 1342 // rum. *frecventare*

⁷ Relativo a los cultismos en *-i(un)e* del rumano, véase Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. II. Contribu ii socioculturale, Bucure ti, Editura tiin ific , 1978, pp. 116-122.

- **FRUSTRATIO** > ptg. *frustração*, esp. *frustración*, 1607, cat. *frustració*, 1803, fr. *frustration*, a mediados del s. XV, it. *frustrazione*, 1817-1832 // rum. *frustrare*
- **HAESITATIO** > ptg. *hesitação*, 1813, esp. *hesitación*, 1627, cat. *hesitació*, fr. *hésitation*, s. XIII, it. *esitazione*, antes de 1504 // rum. *ezitare*
- **INAUGURATIO** > ptg. *inauguração*, s. XVII, esp. *inauguración*, s. XVII, cat. *inauguració*, v. 1900, fr. *inauguration*, v. 1355, it. *inaugurazione*, antes de 1712 // rum. *inaugurare*
- **LIBERATIO** > ptg. *liberação*, s. XV, esp. *liberación*, 1607, cat. *liberació*, fr. *libération*, v. 1398, it. *liberazione*, s. XIV // rum. *eliberare*
- **SOLLICITATIO** > ptg. *solicitação*, esp. *solicitudión*, 1607, cat. *sol·licitació*, 1696, fr. *sollicitation*, 1404, it. *sollecitazione*, 1353 // rum. *solicitare*
- **VIOLATIO** > ptg. *violação*, esp. *violación*, 1607, cat. *violació*, 1344, fr. *violation*, s. XII, it. *violazione*, s. XIV // rum. *violare*
- etc.

En cambio los siguientes vocablos latinos están atestiguados también en rumano y adaptados con la terminación – *i(un)e*:

- ABLUTIO > ptg. *ablução*, esp. *ablución*, cat. *ablució*, fr. *ablution*, it. *abluzione*, rum. *ablu iune*
- ACCLAMATIO > ptg. *aclamação*, esp. *aclamación*, cat. *aclamació*, fr. *acclamation*, it. *acclamazione*, rum. *aclama ie, aclama iune*
- ACCOMODATIO > ptg. *acomodação*, esp. *acomodación*, cat. *acomodació*, fr. *accomodation*, it. *accomodazione*, rum. *acomoda ie*
- ACCUMULATIO > ptg. *acumulação*, esp. *acumulación*, cat. *acumulació*, fr. *accumulation*, it. *accumulazione*, rum. *acumula ie*
- ALLEGATIO > ptg. *alegação*, esp. *alegación*, cat. *alegació*, fr. *allégation*, it. *allegazione*, rum. *Alega ie*
- ASSIMILATIO > ptg. *assimilação*, esp. *asimilación*, cat. *asimilació*, fr. *assimilation*, it. *assimilazione*, rum. *asimila ie*
- ATTESTATIO > ptg. *atestação*, esp. *atestación*, cat. *atestació*, fr. *attestation*, it. *attestazione*, rum. *atesta ie, atesta iune*
- ATTRIBUTIO > ptg. *atribuição*, esp. *atribución*, cat. *atribució*, fr. *attribution*, it. *attribuzione*, rum. *atribu ie, atribu iune*
- CIRCUMSPECTIO > ptg. *circunspeção*, esp. *circunspección*, cat. *circunspecció*, fr. *circumspection*, it. *circospezione*, rum. *circumspec ie*
- COCTIO > ptg. *coção*, esp. *cocción*, cat. *cocció*, fr. *coction*, it. *cozione*, rum. *coc iune*
- COHABITATIO > ptg. *coabitação*, esp. *cohabitación*, cat. *cohabitació*, fr. *cohabitation*, it. *coabitazione*, rum. *coabita ie*
- COLLOCATIO > ptg. *colocação*, esp. *colocación*, cat. *col·locació*, fr. *collocation*, it. *collocazione*, rum. *coloca ie*
- COMMOTIO > ptg. *comoção*, esp. *comoción*, cat. *comoció*, fr. *commotion*, it. *commozione*, rum. *como ie*
- CONFORMATIO > ptg. *coformação*, esp. *conformación*, cat. *conformació*, fr. *conformation*, it. *conformazione*, rum. *conforma ie*
- CONSECUTIO > ptg. *consequção*, esp. *consecución*, cat. *consecució*, fr. *consécution*, it. *consecuzione*, rum. *consecu ie*
- CONSTERNATIO > ptg. *consternação*, esp. *consternación*, cat. *consternació*, fr. *consternation*, it. *costernazione*, rum. *consterna ie*

- CONTRACTIO > ptg. *contração*, esp. *contracción*, cat. *contracció*, fr. *contraction*, it. *contrazione*, rum. *contrac ie*
- CONVOCATIO > ptg. *convocação*, esp. *convocación*, cat. *convocació*, fr. *convocation*, it. *convocazione*, rum. *convoca ie, convoca iune*
- COOPERATIO > ptg. *cooperação*, esp. *cooperación*, cat. *cooperació*, fr. *coopération*, it. *cooperazione*, rum. *coopera ie*

Es interesante señalar el hecho de que en el siglo XVII se observa la entrada de un gran número de vocablos que vienen a completar determinadas familias léxicas, iniciadas en las etapas anteriores de la historia del español, al mismo tiempo que se favorece, en dicha centuria, la introducción de otras familias léxicas:

<i>Palabras cultas introducidas en español en el siglo XVII</i>	<i>Voces de la misma familia léxica asimiladas en otras épocas de la historia del español</i>
<i>alienar</i> , 1617	<i>alienación</i> , 1885
<i>anotar</i> , 1605	<i>anotación</i> , 1492
<i>anulación</i> , 1619	<i>anular</i> , 1438
<i>escultura</i> , 1613	<i>esculpir</i> , 1490; <i>escultor</i> , hacia 1600
<i>exacerbar</i> , 1604	<i>exacerbación</i> , 1942
<i>repetir</i> , 1611	<i>repetición</i> , 1490
<i>tergiversar</i> , 1607	<i>tergiversación</i> , 1550

Hay también muchos casos de voces cultas de la misma familia léxica que tienen su primera documentación conocida en diversos escritos del siglo XVII:

- *afable*, antes de 1645; *afabilidad*, antes de 1645
- *amplitud*, 1617; *ampliación*, 1637
- *analogía*, 1602; *análogo*, 1663
- *asenso*, antes de 1620; *asentir*, a comienzos del s. XVII
- *asimilar*, a comienzos del s. XVII; *asimilación*, 1636
- *bienal*, 1618; *bienio*, 1644
- *celebérrimo*, 1605; *celebridad*, 1629
- *celibato*, antes de 1611; *célibe*, h. 1625
- *cohabitar*, 1636; *cohabitación*, 1636
- *confidente*, a comienzos del s. XVII; *confidencia*, antes de 1627
- *consternación*, a mediados del s. XVII; *consternar*, 1682
- *cooperar*, a comienzos del s. XVII; *cooperación*, 1646
- *demoler*, 1611; *demolición*, 1679
- *derivación*, 1611; *deribativo*, 1611
- *deteriorar*, 1611; *deterioración*, 1614
- *devastación*, 1630; *devastar*, a mediados del s. XVII
- *devolver*, 1612; *devolución*, s. XVII
- *dirección*, s. XVII; *director*, s. XVII
- *disertar*, 1619; *disertación*, 1682
- *educación*, 1607; *educar*, 1627
- *ebrio*, 1615; *ebriedad*, 1650
- *equiparación*, 1607; *equiparar*, antes de 1635
- *exigencia*, 1607; *exigir*, 1607

- *exonerar*, 1607; *exoneración*, 1618
- *explorador*, 1607; *explorar*, 1607
- *frugal*, 1607; *frugalidad*, 1607
- *habitual*, 1606; *habitud*, 1607
- *ilusorio*, 1624; *iluso*, 1682
- *impostor*, a comienzos del s. XVII; *impostura*, a comienzos del s. XVII
- *indagación*, 1663; *indagar*, 1607
- *indemne*, 1604; *indemnidad*, 1604
- *inmolación*, 1623; *inmolar*, antes de 1681
- *innovación*, 1607; *innovador*, 1607
- *insinuación*, 1607; *insinuar*, 1607
- *interpelación*, 1604; *interpelar*, 1607
- *intrusión*, 1607; *intruso*, 1611
- *inversión*, a finales del s. XVII, *inverso*, a finales del s. XVII
- *irónico*, 1604; *ironía*, 1611
- *irritación*, 1607; *irritar*, 1607
- *lubricidad*, 1604; *lúbrico*, a principios del s. XVII
- *magnate*, antes de 1635; *magnitud*, antes de 1645
- *maquinar*, 1605; *maquinación*, hacia 1650
- *mediador*, 1607; *mediación*, 1658
- *medicar*, 1604; *medicación*, 1607
- *monástico*, 1607; *monacal*, 1612
- *observador*, 1604; *observación*, 1605
- *omisión*, 1607; *omitir*, s. XVII
- *opresor*, 1604; *opresión*, 1607
- *ostentación*, a principios del s. XVII; *ostentar*, a principios del s. XVII
- *percepción*, durante la primera mitad del s. XVII; *perceptible*, 1682
- *perennidad*, 1615; *perenne*, s. XVII
- *ponderación*, a comienzos del s. XVII; *ponderable*, 1682
- *preocupación*, 1607; *preocupar*, s. XVII
- *preparador*, 1604; *preparar*, 1611
- *prevención*, 1604; *prever*, 1607; *previsión*, 1644
- *problema*, 1611; *problemático*, 1644
- *proclamación*, 1607; *proclamar*, 1607
- *profusión*, 1677; *profuso*, durante la primera mitad del s. XVII
- *promoción*, 1607; *promover*, hacia 1640
- *propensión*, a comienzos del s. XVII; *propenso*, s. XVII
- *prostitución*, 1606; *prostituir*, hacia 1700
- *real*, 1607; *realidad*, 1607
- *recuperar*, 1607; *recuperación*, 1626
- *sincerar*, 1677; *sinceridad*, 1607
- *subsistencia*, 1607; *subsistir*, 1607
- *su(b)stitución*, 1630; *su(b)stituir*, antes de 1633
- *suposición*, 1607; *suponer*, 1607
- *simbólico*, s. XVII; *símbolo*, 1611

- *terminación*, 1607; *terminal*, 1611
- *triplicar*, 1604; *triple*, 1607; *triplo*, 1615
- *violación*, 1607; *violador*, 1604
- etc.

Como conclusión: los 859 cultismos introducidos en español en el siglo XVII satisfacen las nuevas exigencias de la vida de una sociedad en ebullición. Se trata, pues, de un estrato de lengua que corresponde al estrato de cultura y civilización de la centuria del barroco.

Abreviaciones

- cat. = catalán
- esp. = español
- fr. = francés
- it. = italiano
- ptg. = portugués
- rum. = rumano
- s. = siglo

Bibliografía

- Manuel Alvar, Sebastián Mariner, *Latinismos*, in *Enciclopedia lingüística hispánica*. II. *Elementos constitutivos. Fuentes*, Madrid, CSIC, 1967, pp. 3-49.
- José Jesús de Bustos Tovar, *Contribución al estudio del cultismo léxico medieval*, Madrid, Real Academia Española, 1974.
- Juan Corominas, J.-A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, I-VI, Madrid, Gredos, 1980-1991.
- J. García López, *Historia de la literatura española*, Barcelona, Editorial Vicens – Vives, 1974.
- Sanda Reinheimer Rîpeanu (sous la direction de), *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes*, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2004.

Adriano PAPO
(Centro Studi Adria-Danubia,
Duino Aurisina, Trieste)

Eruditi italiani nello spazio transilvano tra XV e XVI secolo

Abstract: (Italian Scholars in Transylvania during the 15th and 16th Centuries) The Italian presence in Transylvania in the 15th and 16th centuries, the bright period of the Italian humanism and Renaissance, was numerous and qualified: humanists, historiographers, artists, religious dissenters frequented the main cultural towns of Transylvania and the court of its princes. Since the beginning of the 15th century, Oradea had become centre of diffusion in Transylvania of Italian Renaissance culture thanks to the Tuscan bishop Andrea Scolari and the Istrian humanist Pier Paolo Vergerio the Old, whose presence in Oradea is related to the symposia organized by the bishop Giovanni de Dominis and the next chancellor of King Matthias Corvinus, John Vitez. Two figures of historiographers are emblematic in the description of the Transylvanian historical and political events of the 16th century: Flavio Ascanio Centorio degli Ortensi, who wrote the work *De' Commentarii della guerra di Transilvania*, very important source and model also for the subsequent historiographers, and the Venetian Gianmichele Bruto, who became the historiographer of the prince of Transylvania and king of Poland, Stephen Báthori. Also the religious dissenter Giorgio Biandrata, who greatly influenced politics of Prince John Sigismund, and the Jesuit Antonio Possevino are very significant personages. Possevino exposed his opinions on the contemporary political events in the *Transilvania*, which can be considered the first historical, geographical, social, religious, ethnographic representation of the homonymous region. However, the presence of numerous Italian intellectuals, artists, musicians etc. at the Transylvanian court brought about some unfriendly feelings towards Italian guests who heavily weighed on the budget of the Principality. The murder of Farkas Kovacsóczy and Sándor Kendi, counsellors of Prince Sigismund Báthori, and the death of his successor Andrew Báthori put end to the splendid period of the Transylvanian humanism, that greatly owed to Italian culture.

Keywords: Transylvania, Renaissance, Humanism, Italian scholars, Modern history

Riassunto: La presenza italiana in Transilvania nei secoli XV e XVI, che caratterizzano il fulgido periodo dell'umanesimo e del Rinascimento italiano, fu numerosa, assidua e qualificata: umanisti, storiografi, artisti, dissidenti religiosi, intellettuali frequentavano le principali sedi culturali della regione subcarpatica e la corte dei suoi principi. La città di Oradea/Várad era divenuta fin dall'inizio del Quattrocento centro di irradiazione della cultura rinascimentale italiana in Transilvania grazie al vescovo toscano Andrea Scolari e all'umanista capodistriano Pier Paolo Vergerio il Vecchio; la presenza del Vergerio a Oradea è legata ai simposi che qui erano organizzati dal vescovo Giovanni de Dominis e da Giovanni Vitéz, futuro cancelliere del re Mattia Corvino. Due figure di storiografi sono emblematiche nella descrizione delle complesse vicende storiche e politiche della Transilvania: Flavio Ascanio Centorio degli Ortensi, che scrisse l'opera *De' Commentarii della guerra di Transilvania*, fonte documentaria anche per lavori storiografici successivi, e il veneziano Gianmichele Bruto, che divenne lo storiografo del principe di Transilvania e re di Polonia Stefano Báthori. Molto significativa è la figura di Giorgio Biandrata, considerato il padre spirituale dell'antitrinitarismo transilvano, che esercitò una notevole influenza sulla politica dello stesso principe Giovanni Sigismondo. Coevo del Biandrata fu il gesuita Antonio Possevino, che raccolse ed espose le proprie impressioni e opinioni sulle vicende politiche della sua epoca nella *Transilvania*, la prima rappresentazione storica, geografica, politica, religiosa, etnografica, giuridica e sociale dell'omonima regione. La presenza di numerosi eruditi ma anche di artisti, musicisti e altri personaggi minori italiani alla corte transilvana finì però col suscitare sentimenti non del tutto amicali nei confronti degli ospiti italiani, che gravavano sensibilmente sul bilancio del Principato. Con l'uccisione dei consiglieri del principe Sigismondo Báthori Farkas Kovacsóczy e Sándor Kendi e del suo successore Andrea Báthori, si concluse anche lo splendido periodo dell'umanesimo transilvano, che tanto fu debitore a quello italiano.

Parole chiave: Transilvania, Rinascimento, Umanesimo, Eruditi italiani, Storia moderna

I secoli XV e XVI sono caratterizzati dalla diffusione della cultura umanistica e rinascimentale italiana in tutta Europa: anche la Transilvania ne rimase profondamente segnata. Fin dall'inizio del XV secolo la città e sede episcopale di Oradea¹, a esempio, era diventata una 'piccola Firenze' coi suoi vescovi d'origine toscana Andrea Scolari e Giovanni Milanese da Prato e il preposto Corrado Cardini. All'epoca viveva a Oradea una numerosa comunità italiana, riunita in un proprio quartiere². E da Oradea la cultura rinascimentale italiana si irradiò in tutta la Transilvania, oltretutto in Ungheria. Uno dei suoi primi propagatori nello spazio transilvano e nell'attuale Banato fu però il fiorentino Filippo Scolari (*1369-†1426), meglio noto in Italia come Pippo Spano, in Ungheria come Ozorai Pipo, il quale ricoprì alla corte del re dei Romani e d'Ungheria Sigismondo di Lussemburgo (1387-1437) numerosi e rilevanti incarichi amministrativi e militari, tra cui quello prestigioso di *ispán*, cioè governatore, della contea di Timi (ungh. Temes), che resse dal 1404 al 1426³. Fu infatti Filippo Scolari a chiamare alla guida dell'importante vescovado di Oradea un suo cugino, quel "Messer Andrea di Filippo di Renzo degli Scolari" che, già vescovo di Zagabria dal 1407 al 1409, reggerà la diocesi varadiense dal 1409 al 1426⁴. Al pari di Filippo, anche Andrea Scolari (*?-†1426) fu un insigne e riconosciuto mecenate che continuò a Oradea l'attività culturale dei suoi predecessori del XIV secolo lasciando significative fondazioni sia nella sua patria d'origine che in quella d'adozione⁵.

Ad Andrea Scolari, dopo la sua morte avvenuta nel 1426, lo stesso anno di quella di Filippo, subentrò a capo della diocesi varadiense un altro italiano: Giovanni Milanese da Prato. I Milanese, ghibellini, appartenevano a una delle più antiche consorterie borghesi di Prato, risalente all'inizio del secolo XIII; una volta ottenuta la cittadinanza fiorentina, furono ascritti all'Arte del Cambio. Quello del Milanese fu un episcopato effimero: consacrato vescovo a Oradea il 14 luglio 1426, avrebbe dovuto partecipare alla campagna antiturca di Filippo Scolari; ma improvvisamente scomparve dalla scena politica ed ecclesiastica: nel *Cartulario* del capitolo di Oradea si legge: "Johannes depositus 1426", e null'altro⁶.

Tuttavia, la figura di umanista più autorevole che frequentò la curia vescovile di Oradea

¹ Ungh. Várad; ted. Großwardein.

² Cfr. Jolán Balogh, *Varadinum. Várad vára* [Varadino. Il castello di Várad], Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982, vol. II, p. 43-46.

³ Su Filippo Scolari si veda la monografia di Gizella Nemeth Papo/ Adriano Papo, *Pippo Spano. Un eroe antiturco antesignano del Rinascimento*, Mariano del Friuli (Gorizia), Edizioni della Laguna, 2006, nonché il libro di Ioan Haegan, *Filippo Scolari. Un condottiero italiano pe maleaguri dun rene* [Filippo Scolari. Un condottiero italiano nei territori del Danubio], Timi oara, Mirton, 1997.

⁴ Jacopo di Poggio Bracciolini, *Vita di messer Filippo Scolari, cittadino fiorentino per soprannome chiamato Spano, composta e fatta da Jacopo di messer Poggio, e di latina in fiorentina tradotta da Bastiano Fortini*, in "Archivio Storico Italiano" (Firenze), a cura di Filippo Polidori, IV, 1843, p. 163-184: qui p. 179.

⁵ Su Andrea Scolari vescovo di Oradea cfr. Vince Bunyitay, *A váradi püspökség története* [Storia dell'episcopato di Várad], vol. I: *A váradi püspökök a püspökség alapításától 1566 évig* [I vescovi di Várad dalla fondazione dell'episcopato fino all'anno 1566], Nagyvárad, Váradi Püspökség, 1883, p. 232-243 («Scolari II. András. 1409-1426»). Sul suo mecenatismo si veda il saggio di Jolán Balogh, *Andrea Scolari váradi püspök mecénási tevékenysége* [L'attività mecenatica del vescovo di Várad Andrea Scolari], in "Archeológiai Értesítő" (Budapest), XXXVIII, 1918-19, p. 173-188.

⁶ Cfr. Bunyitay, *A váradi püspökség története* cit., p. 244.

fu senz'altro Pier Paolo Vergerio il Vecchio⁷. Pier Paolo Vergerio, originario di Capodistria (Justinopolis)⁸, dov'era nato – si presume – il 23 luglio 1370, studiò a Padova, Firenze e Bologna grammatica, dialettica, diritto civile e canonico, medicina e greco (per quanto riguarda la sua carriera scolastica e universitaria le notizie tramandateci sono però alquanto confuse e contraddittorie). Dopo essersi dedicato anche agli studi letterari e aver insegnato a Padova e a Firenze dialettica e logica, entrò nel circolo umanistico fiorentino del cancelliere “dettatore” Coluccio Salutati e, successivamente, in quello romano del futuro papa Innocenzo VII. A Roma cominciò a occuparsi anche del problema dello scisma della Chiesa, appoggiando l'elezione di Gregorio XII, il veneziano Angelo Correr, dal quale fu ricompensato con un ricco beneficio canoniale. In seguito, pentitosi d'aver seguito la causa di questo papa, aderì al partito del nuovo pontefice Giovanni XXIII. Reintegrato nella curia romana, fu nominato canonico di Ravenna e, su consiglio dell'amico Francesco Zabarella, nel 1414 partì alla volta di Costanza, al cui concilio, che avrebbe eletto il nuovo papa Martino V, partecipò da vero protagonista, guadagnandosi la fiducia di Sigismondo di Lussemburgo. Conclusi i lavori conciliari (1418), il Vergerio si trasferì a Buda al seguito del sovrano con le mansioni di giureconsulto (“referendarius”), che gli garantivano un lauto stipendio. In Ungheria trascorrerà il resto della sua vita.

Pier Paolo Vergerio fu giurista, poeta, commediografo, storiografo, oratore, epistolografo, traduttore, ma soprattutto fu un grande pedagogo: la sua opera principale è il *De ingenuis moribus*, con cui – non a torto – si può affermare che abbia fondato i principi della moderna pedagogia. Il libro fu dedicato al figlio del signore di Padova, Francesco Novello, al cui servizio ambiva di entrare o come cancelliere o come precettore dello stesso figlio. Pier Paolo Vergerio ebbe una personalità molto interessante, tipicamente rinascimentale, di cui l'aspetto peculiare è quello dell'universalismo, frutto anche della sua vita irrequieta che lo portava a viaggiare continuamente, sia per studio che per lavoro, e ad assumere svariati incarichi, per lo più giuridici, diplomatici, ecclesiastici. Emblematico è il motto, che deriva da un passo di una sua biografia: “Ego malo scire pauca de multis quam multa de paucis”⁹. Il Vergerio trascorse gli ultimi anni della sua vita in estrema indigenza; morì a Buda – si presume – nel 1544.

Pier Paolo Vergerio era stato invitato a Oradea dal vescovo di Segna Giovanni de Dominis, dal 2 dicembre 1440 titolare della sede vescovile del Bihor (ungh. Bihar); a Oradea conobbe Giovanni Vitéz e Gregorio di Sanok¹⁰. Il Vitéz era dal 1433 notaio alla cancelleria regia e sotto il de Dominis preposto della collegiata di Oradea; diverrà vescovo di Oradea nel

⁷ Su Pier Paolo Vergerio si rimanda ai saggi di Adriano Papo, *Ritratto di Pier Paolo Vergerio il Vecchio. Il periodo italiano e il concilio di Costanza*, in “Quaderni Vergeriani” (Duino Aurisina), I, n. 1, 2005, p. 7-35 e di Gizella Nemeth, *Pier Paolo Vergerio il Vecchio, precursore dell'umanesimo in Ungheria*, ivi, p. 37-52.

⁸ Oggi Koper, in Slovenia.

⁹ Leonardo Smith, *Epistolario di Pier Paolo Vergerio*, Roma, Istituto Storico Italiano, 1934, app. II, doc. 5 (*Vita adespota di Pier Paolo Vergerio prefissa al trattato “De ingenuis moribus” nel codice 454 della Biblioteca Comunale di Forlì*), p. 475-480: qui p. 476.

¹⁰ Sul Vitéz cfr. Vilmos Fraknói, *Vitéz János esztergomi érsek élete* [La vita dell'arcivescovo di Esztergom János Vitéz], Budapest, Szent István Társulat, 1879, nonché il capitolo «Vitéz VII. János, 1445.1465» del succitato libro di Bunyitay, *A váradi püspökség története*, alle p. 268-293 e i saggi contenuti in AA.VV., *Vitéz János emlékkönyv* [Libro in memoria di Vitéz János], Esztergom, Komárom-Esztergom Megyei Ny. és K., 1990. Su Gregorio di Sanok cfr. *Philippi Buonaccorsi Callimachi Vita et mores Gregorii Sanocci archiepiscopi Leopoliensis*, recensuit Adam Steph. Miodo ski, Cracoviae, 1900 (University of Michigan Library, reprint).

1445, cioè l'anno dopo la morte presunta del Vergerio, e in seguito sarà nominato gran cancelliere alla corte di Mattia Corvino. Gregorio, polacco, nativo di Sanok, aveva seguito il re d'Ungheria Vladislao Jagellone (1440-44) a Buda come suo *familiaris* e consigliere. Il soggiorno a Oradea del Vergerio fu decisivo per lo sviluppo dei rapporti culturali tra l'Italia, l'Ungheria e la Transilvania, perché qui si tennero vari 'simposi' tra il Vergerio, il Vitéz e Gregorio di Sanok; a questi incontri partecipava anche il cipriota Filippo Podocataro, che, dopo aver studiato a Ferrara presso l'umanista Guarino Veronese, era stato ospitato dal Vitéz nella città del Bihor. La partecipazione del Vergerio ai simposi di Oradea si può desumere dall'interpretazione d'un significativo passo della *Vita et mores Gregorii Sanocci* di Filippo Callimaco Buonaccorsi, dove si riferisce d'un incontro avvenuto "eodem tempore" tra il Vergerio, Gregorio di Sanok, il Vitéz e il Podocataro. Alcuni studiosi, basandosi sulle parole *eodem tempore*, hanno ritenuto che quest'incontro abbia effettivamente avuto luogo presso il vescovo di Oradea Giovanni Vitéz. Ma il Vitéz, come detto, fu promosso vescovo nel 1445, quando il Vergerio, in base ai dati ufficiali a nostra disposizione, era già morto, mentre il Podocataro nel 1444 si trovava ancora a Ferrara dal Guarino. Quindi l'*eodem tempore* potrebbe riferirsi a un periodo ben più ampio di tempo (dal 1440 al 1454) in cui avvennero vari incontri, anche non simultanei, tra i quattro protagonisti del *symposion* di cui ci racconta il Buonaccorsi. Tuttavia, quest'ultima ipotesi sposterebbe più in là nel tempo la data della morte del Vergerio, che – come detto – gli studiosi, anche se non concordemente, hanno fissato al 1444.

È verosimile che il Vergerio abbia frequentemente incontrato il Vitéz; lo studioso József Huszti rintraccia infatti numerosi elementi della sua personalità in quella dell'umanista ungherese: la serietà negli studi e nel comportamento, la fisionomia intellettuale, la predilezione per l'epistolografia e l'oratoria, lo sfruttamento del proprio talento e delle conoscenze umanistiche in politica. "Senza Pier Paolo Vergerio – sostiene Huszti – non si può spiegare l'esistenza come umanista di Giovanni Vitéz e senza Vitéz non c'è Giano Pannonio; senza Vitéz e Pannonio non esisterebbe neanche la corte di Mattia Corvino, né esisterebbe il glorioso Quattrocento ungherese"¹¹. La frequentazione dell'umanista capodistriano da parte del Vitéz è importante anche da un altro punto di vista. È noto che il capodistriano sia stato un appassionato bibliofilo: possedeva numerosi codici, alcuni dei quali ereditati dall'amico Zabarella, ed è fuori di dubbio che abbia portato con sé in Ungheria la propria biblioteca, la quale ovviamente doveva contenere alcuni testi a lui utilissimi per la sua attività di traduttore. Lo conferma una delle biografie adespote, nella quale sta scritto: "Reliquit multos libros grecos et latinos". Sennonché, nel suo testamento non si fa alcun accenno alla sua biblioteca. Non avendo più avuto contatti coi parenti italiani è possibile che dopo la sua morte i suoi codici non siano finiti in Italia; forse alcuni li portò via con sé il nunzio pontificio Giuliano Cesarini, anch'egli bibliofilo come l'amico Pier Paolo, che aveva assistito nell'ultimo periodo della sua vita. Quindi – sostiene József Huszti, ma la tesi è stata accettata anche da altri studiosi – è verosimile che gran parte dei libri del

¹¹ József Huszti, *Pier Paolo Vergerio s a magyar humanizmus kezdete* [Pier Paolo Vergerio e l'inizio dell'umanesimo ungherese], in "Filológiai Közlöny" (Budapest), 1955, p. 521-533 (trad. nostra).

Vergerio sia finita nella casa del Vitéz, che era notoriamente un ‘divoratore’ di libri¹². Questo fatto è di cruciale importanza per la nascita dell’umanesimo nella regione carpatodanubiana, se è vero che Pier Paolo Vergerio portò con sé in Ungheria la propria biblioteca, cioè la prima grande raccolta di opere umanistiche che si sia mai vista in Ungheria, cui faranno seguito la biblioteca di Giovanni Vitéz, quella di Giano Pannonio, e, infine, quella più famosa del re Mattia Corvino. Non è pertanto da escludere l’ipotesi che la biblioteca del Vergerio sia in seguito confluita nella prestigiosa *Bibliotheca Corviniana*.

Flavio Ascanio Centorio degli Ortensi (Hortensii) nacque da nobile famiglia nella prima metà del XVI sec.; non ci è nota neanche la sua città natale; secondo alcuni fu Milano, secondo altri Roma. Molto probabilmente morì verso la fine del secolo¹³. Centorio, oltretutto perfetto oratore ed elegante poeta, fu anche abile storiografo, più precisamente fu lo storiografo del generale napoletano Giovanni Battista Castaldo, così come, a esempio, seguendo la tradizione umanistica, il padovano Francesco della Valle era stato lo storiografo del governatore d’Ungheria Ludovico Gritti, trucidato a Media¹⁴ il 29 settembre 1534 nel corso di una rivolta transilvana¹⁵.

Si ritiene che Centorio sia stato – ma non ci sono prove certe in merito – segretario del generale Castaldo, dei cui appunti e resoconti di guerra pare si sia servito per redigere la sua opera più nota, i *Commentarii della guerra di Transilvania*, pubblicata a Venezia nel 1566¹⁶. Secondo il biografo di Castaldo, Mariano d’Ayala, fu invece lo stesso generale a scrivere i *Commentarii* o quanto meno a dettarli a Centorio, essendo quest’ultimo più un poeta che uno storico¹⁷. Certa è la notizia riferita da Mariano d’Ayala secondo cui il Castaldo aveva fatto scrivere un libro “con molti stratagemmi ed esempi militari da Ascanio Centorio suo segretario, dato sotto il nome del detto Centorio”. Dal canto suo, Centorio sostiene di essersi servito di testimonianze oculari, tra cui quella del “Signor Giuliano Carleval gentil huomo e Cavaliero Spagnolo”¹⁸. A ogni modo, la genesi dei *Commentarii* di Centorio esalta l’affidabilità e il valore del racconto, anche se si tratta di una narrazione di parte e oltremodo elogiativa delle imprese del suo committente.

Centorio, oltre a parlarci nei *Commentarii* delle vicende transilvane dalla battaglia di

¹² Sulla biblioteca del Vergerio e del Vitéz cfr. anche Klára Csapodi-Gárdonyi, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, Budapest, Akadémiai K., 1984, p. 18-28.

¹³ Su Centorio si rimanda anche alla voce di N. Longo, *Centorio degli Ortensi, Ascanio*, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 23, Roma 1979, p. 609-611.

¹⁴ Ungh. Medgyes; ted. Medwisch.

¹⁵ Francesco della Valle è autore di *Una breve narrazione della grandezza, virtù, valore, et della infelice morte dell’Illustrissimo Signor Conte Alouise Gritti, del Serenissimo Signor Andrea Gritti, Principe di Venezia, Conte del gran Contado di Marmarus in Ongaria, et Generale Governatore di esso Regno, et General Capitano dell’esercito Regio, appresso Sulimano Imperator de Turchi, et alla Maesta del Re Giovanni Re d’Ongaria*, a cura di Iván Nagy, in “Magyar Történelmi Tár”, vol. III, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1857, p. 9-60. Su Ludovico Gritti si rimanda alla monografia di Gizella Nemeth Papo/ Adriano Papo, *Ludovico Gritti. Un principe-mercante del Rinascimento tra Venezia, i Turchi e la Corona d’Ungheria*, Mariano del Friuli (Gorizia), Edizioni della Laguna, 2002.

¹⁶ Il titolo completo dell’opera di Centorio è: *De’ Commentarii della guerra di Transilvania del S. Ascanio Centorio de gli Hortensii. Ne quali si contengono tutte le cose, che successero nell’Ungheria dalla rotta del re Lodovico XII. sino all’anno MDLIII. Con le tavole delle cose degne di memoria*, Vinegia, Gabriel Giolito de’ Ferrari, 1566.

¹⁷ Cfr. Mariano d’Ayala, *Vita di Giambattista Castaldo, famosissimo guerriero del sec. XVI*, in “Archivio Storico Italiano” (Firenze), s. III, t. V, parte I, 1867, p. 86-124; qui p. 105.

¹⁸ Ne parla a pagina 115 dei *Commentarii*.

Mohács del 1526 al ritorno ad Alba Iulia¹⁹ della regina Isabella Jagellone e del futuro principe Giovanni Sigismondo (1556), dedica spazio anche alla corografia della Transilvania e delle sue città, secondo del resto una consuetudine avviata dalla storiografia dell'epoca. Uno dei capitoli più interessanti dei *Commentarii* è senz'altro quello dedicato alla Transilvania, cui il Centorio attribuisce un'indubbia importanza politica e strategica per la sua posizione geografica e per le vie d'accesso "difficilissime e strette", oltreché religiosa, essendo "chiave della Christianità" in quanto "perdendosi potria essere danno universale non tanto del rimanente dell'Ungheria, e dell'Austria, quanto della Germania, e dell'altre regioni de Christiani"²⁰. L'Autore parla anche dei vicini valacchi, che abitano le montagne di questa regione, che "parlano una lingua Italiana, ma tanto corrotta che appena si può intendere"²¹, che "usano armi conformi a quelle de' Turchi, sono stati, e sono ancora genti bellicose, crudeli, e più d'ogn'altra sofferiscono, i travagli, ed i disagi delle guerre, sendo di natura robustissimi"²².

Gyula Szekf ritiene che Centorio abbia ampliato nel contenuto e abbellito nella forma l'opera d'un altro italiano, il milanese Francesco degli Streppati, che troviamo nell'*entourage* del generale Castaldo: Francesco degli Streppati è autore del manoscritto uscito in forma anonima col titolo *Morte di Frate Giorgio, con alcune altre cose in Transilvania et Ungaria successe negli anni M.D.LI: et M.D.LII.*, conservato presso la Biblioteca Nazionale di Vienna [*Österreichische Nationalbibliothek*] con la segnatura Cod. 7803²³, che a sua volta è, secondo lo stesso Szekf , un rifacimento di quella di Vitus Gaillel (o Veit Goilel), il tedesco di Pozsony (oggi Bratislava, in Slovacchia) che tra il 1551 e il 1553 fu anche lui al servizio del Castaldo come segretario e interprete di lingua ungherese e tedesca²⁴.

I *Commentarii* hanno costituito fonte documentaria anche per le opere di storici coevi e posteriori, dai quali spesso vengono espressamente citati.

Dopo la morte del re d'Ungheria Giovanni I Zápolya (1526-40) e l'occupazione ottomana di Buda (1541) la corte di Isabella Jagellone e del figlio Giovanni Sigismondo si trasferì in Transilvania. Giovanni Sigismondo, la cui nonna materna²⁵ era italiana, amava circondarsi di italiani; italiano era il suo medico: l'antitrinitarista Giovanni Biandrata, che lo convinse a seguire

¹⁹ Ungh. Gyulafehérvár; ted. Weissenburg.

²⁰ Centorio, *Commentarii* cit., p. 77-78.

²¹ Ivi, p. 71.

²² *Ibidem*.

²³ Una copia parziale del codice è conservata presso l'Archivio manoscritti della Biblioteca dell'Università "Eötvös Loránd" di Budapest col titolo *Res gestae in Transsylvania annis MDLI et II ubi de morte Georgii Martinusii Cardinalis, auctore Italo coevo. Ex codice Bibliothecae Vindobonensis. Ns. Num. 908* (Ms. 1551-52, 51-58, Collezione Pray). La copia di Budapest è trascritta e commentata nell'articolo di Adriano Papo/ Gizella Nemeth, "De morte Georgii Martinusii Cardinalis auctore Italo coevo", in "Studia historica adriatica ac danubiana" (Duino Aurisina), V, n. 1-2, 2012, p. 7-71. Sul manoscritto dello Streppati cfr. anche il saggio di Adriano Papo/ Gizella Nemeth, *La morte di Giorgio Martinuzzi Utyeszenics nel racconto del milanese Francesco degli Streppati*, in *Questiones Romanicae*, Szeged, Jatepress, 2012, p. 65-73.

²⁴ L'opera di Vitus Gaillel (Veit Goilel) è stata pubblicata in forma anonima in Mihály Hatvani, *Magyar történelmi okmánytár, a Brüsszeli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból* [Collezione di documenti storici ungheresi degli Archivi Nazionali di Bruxelles e della Biblioteca di Borgogna], vol. II: 1538-1553, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1858 (*Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria II*), p. 275-294.

²⁵ La contessa di Bari Bona Sforza (*1494-†1557), figlia del duca di Milano Gian Galeazzo e moglie di secondo letto del re di Polonia Sigismondo I Jagellone.

la dottrina di Serveto. Italiano era il comandante della sua guardia del corpo: Giovanni Andrea Gromo (*1518-†1570), originario del bergamasco, che scrisse un memoriale sulla Transilvania, in due versioni, una più breve datata Venezia 19 dicembre 1564 e indirizzata a un prelado romano²⁶ e un'altra più ampia, degli anni 1566-1567, dedicata a Cosimo de' Medici²⁷. Lo scopo del memoriale era quello di mettere in buona luce il suo principe presso le corti italiane presentando un paese, la Transilvania, ricco e dotato di buone difese in funzione antiottomana.

Anche numerosi musicisti italiani frequentavano la corte transilvana, secondo la moda che voleva che tutte le corti europee avessero il liutista italiano: nacquero così quelle arie di danza divenute famose come il 'passamezzo' e il 'saltarello' o 'ballo ungaro'²⁸.

Con l'arrivo di Ferenc Forgách da Padova, dove si era recato a studiare finanziato dal futuro primate d'Ungheria Miklós Oláh, cominciò a formarsi anche presso la corte di Giovanni Sigismondo un circolo di umanisti: Alba Iulia divenne il nuovo centro d'irradiazione della cultura italiana in Transilvania. Erano numerosi i transilvani che studiavano a Padova diritto civile piuttosto che a Bologna diritto canonico e che tuttavia seguivano pure le lezioni d'insigni umanisti come Lazzaro Bonamico e Francesco Robortello; tra questi studenti c'era il futuro principe di Transilvania e re di Polonia Stefano Báthori²⁹. Stefano Báthori inviterà alla sua corte lo storiografo veneziano Gianmichele Bruto.

Gianmichele Bruto era nato a Venezia da un'antica famiglia locale – si presume – nel 1517. Dopo aver studiato a Padova, allievo del famoso grecista e latinista Lazzaro Buonamici, discepolo a sua volta di Pietro Pomponazzi, entrò nel convento dell'Ordine dei canonici regolari di Sant'Agostino. Uscito di convento grazie a una dispensa, fu introdotto dall'arcivescovo di Otranto Pietro Antonio di Capua nei circoli valdesi. Nel 1551 soggiornò presso il convento benedettino di Maguzzano sul lago di Garda, dove conobbe il cardinale inglese Reginald Pole, anch'egli collegato al circolo napoletano di Juan de Valdés, e l'ecclesiastico italo-ungherese Andrea Dudith Sbardellati. Tra il 1556 e il 1558 peregrinò per tutta l'Europa (fu a Madrid, a Londra, a Lione, a Genova, a Massa); dopo un breve rientro nella città lagunare e dopo aver saputo d'esser stato censurato dal suo editore Paolo Manuzio in quanto sospettato d'eresia, tornò a Lione per proseguire l'attività letteraria: pubblicò il *De rebus gestis* dell'umanista Bartolomeo

²⁶ È stata pubblicata in Endre Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei i rii Române ti*, vol. I: *Acte i scriitori, 1527-1572*, Bucure ti, Cartea Româneasc , 1929, n. 312, p. 250-258 e tradotta in rumeno in *C l tori str ini despre rile Române*, volum îngrijit de Maria Holban, Bucure ti, Editura tiin ific , 1970, vol. II, p. 316-324.

²⁷ Intitolata *Compendio di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano et di tutte le cose notabili d'esso regno. Raccolto per Giovanandrea Gromo. Et dedicato allo ill-mo sig-re Cosimo de Medici, Duca di Firenze et Siena*, è stata pubblicata da Aurel Decei in "Apulum", II, 1943-1945, p. 140-213 e tradotta in rumeno in *C l tori str ini despre rile Române* cit., vol. II, p. 325-371. Su Gromo si vedano tra gli altri Monika Falvay Molnár, *Erdély Giovanandrea Gromo Compendio-jának tükrében* [La Transilvania nello specchio del compendio di Giovanandrea Gromo], in "Fons-Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok" (Budapest), VIII, 2001, n. 1, p. 85-107 e Florina Ciure, *La Transilvania in alcune relazioni di viaggiatori veneziani del Cinquecento*, in "Studia historica adriatica ac danubiana" (Duino Aurisina), III, n. 1-2, 2010, p. 75-90.

²⁸ Cfr. Eugenio Kastner, *Cultura italiana alla corte transilvana nel secolo XVI*, in "Corvina" (Budapest), II, 1922, vol. III, p. 40-56. Sui musicisti italiani alla corte transilvana cfr. anche il saggio di Florina Ciure, *Interferenze culturali veneto-transilvane nel Cinque-Seicento*, in "Crisia" (Oradea), XXXVII, 2007, p. 141-158.

²⁹ Stefano Báthori (*1533-†1586), principe di Transilvania (1571-86) e re di Polonia (1575-86). Sul soggiorno patavino di Stefano Báthori cfr. il saggio di Florina Ciure, *Stefano Báthori, studente a Padova*, in "Studia historica adriatica ac danubiana" (Duino Aurisina), V, n. 1-2, 2012, p. 72-81.

Fazio, i *Commentarii* di Giulio Cesare e le sue *Florentinae Historiae*, che, essendo di carattere fortemente antimediceo, gli procurarono l'ostilità della casata fiorentina e, di riflesso, gli strali dell'Inquisizione. Uscito una prima volta indenne davanti al Tribunale del Sant'Uffizio, fu in un secondo tempo costretto a tornare a Lione, seguito però da una condanna in contumacia come eretico (1565). Rimase a Lione fino al 1572, dopodiché, a causa dell'esasperazione del clima d'intolleranza nei confronti degli eretici (il 23 agosto 1572 ebbe luogo la famosa notte di San Bartolomeo col massacro degli ugonotti), si trasferì e rimase a Basilea finché avrebbe accettato l'invito del principe Báthori a trasferirsi in Transilvania (nel 1563 aveva ricevuto un primo invito da parte di Ferenc Forgách, allora preposto di Pozsony e vescovo di Oradea). Si spostò quindi a Cluj³⁰, dopo aver soggiornato alcuni anni a Vienna, dove avrebbe dovuto redigere una biografia di Ferdinando I d'Asburgo. Il compito di Bruto alla corte del principe Báthori era invece quello di scrivere una storia d'Ungheria dai primordi all'età contemporanea: redasse un'opera con toni altamente antiasburgici che, in accordo con le idee dello stesso Báthori, legittimava la conquista del trono magiaro da parte di Giovanni Zápolya. Nel 1576 accompagnò a Cracovia il Báthori, nel frattempo divenuto re di Polonia, e rimase con lui fino alla sua morte avvenuta alla fine del 1586. Durante il soggiorno transilvano e polacco entrò in contatto con diversi personaggi dell'antitrinitarismo italiano quali Giorgio Biandrata, Niccolò Buccella (†1599) e Prospero Provana (†1584). Nel 1585 fu infine convinto dal nunzio Alberto Bolognetti a riconvertirsi al cattolicesimo. Quindi, dopo la morte di Báthori, divenuto addirittura filoasburgico, si trasferì alla corte dell'imperatore Rodolfo II (1576-1612) in qualità di storico ufficiale del Regno d'Ungheria. Ritornò in tutta fretta in Transilvania dopo aver saputo che il nuovo principe Sigismondo Báthori (1572-1602) aveva intenzione di pubblicare il manoscritto della sua storia d'Ungheria trovato tra le carte del suo predecessore: doveva temperare il tono antiasburgico della sua opera. Morì ad Alba Iulia nel 1592 dopo i disagi del lungo viaggio³¹.

Nel redigere la *Ungaricarum Rerum*, che copre il periodo storico che va dal 1490 al 1552, Gianmichele Bruto si servì con consapevolezza critica delle *Historie* di Paolo Giovio, dei documenti coevi e delle testimonianze dei contemporanei, tra cui l'insigne umanista Giovanni Sambuco (János Zsámboki) e lo stesso Stefano Báthori, ricercando con scrupolo la verità nei fatti che intendeva raccontare tanto da divenire modello e riferimento per gli storiografi del XVII e del XVIII secolo, quali Miklós Istvánffy, Farkas Bethlen e György Pray³².

Uno dei capitoli più interessanti della storia della cultura e del pensiero religioso europeo del XVI secolo è quello dell'antitrinitarismo, che, irradiatosi soprattutto dalla penisola italiana, si radicò in Polonia e in Transilvania, dove manifestò tendenze sempre più radicali. Giorgio Biandrata può considerarsi non a torto il padre spirituale dell'antitrinitarismo transilvano.

Giorgio Giovanni Biandrata (o Blandrata), nato a Saluzzo nel 1516, era il terzogenito di

³⁰ Ungh. Kolozsvár; ted. Klausenburg.

³¹ Su Gianmichele Bruto cfr. Endre Veress, *Il veneziano Gio. Michele Bruto e la sua Storia* d'Ungheria, in "Archivio Veneto" (Venezia), vol. VI, 1929, e anche Domenico Caccamo, *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania (1558-1611). Studi e documenti*, Firenze, Le Lettere, 1999² (ed. or. 1970).

³² L'opera storiografica di Gianmichele Bruto, *Ungaricarum Rerum libri qui extant*, è stata pubblicata da Ferencz Toldy a Pest nel 1867 nei *Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum XII e XIII*, editi dalla Magyar Tudományos Akadémia.

Bernardino, signore del castello di San Fronte³³. Compiuti i primi studi a Saluzzo, frequentò la scuola di medicina di Montpellier, dove si laureò il 15 novembre 1533; l'anno seguente ottenne la conferma della laurea nello Studio di Pavia e nel 1538 in quello di Bologna. Si diede quindi allo studio e alla pratica della ginecologia, divenendo noto in questo campo con la pubblicazione nel 1539 d'un prontuario tratto dalle opere di Aristotele e di Ludovico Bonaccioli (*Gynaeceorum ex Aristotele et Bonaciolo a Georgio Blandrata medico Subalpino noviter excerpta de fecundatione, gravitate, partu et puerperio*), che dedicò a Bona Sforza e alla figlia Isabella Jagellone. Nel 1540 fu assunto alla corte del re di Polonia Sigismondo I³⁴ in qualità di medico personale della regina Bona Sforza. Rimase a Cracovia fino al 1544, anno in cui si trasferì ad Alba Iulia presso Isabella Jagellone, dal 1540 vedova del re Giovanni I Zápolya. Rimarrà presso Isabella Jagellone e il figlio Giovanni Sigismondo fino al 1552. Alle funzioni di medico unì quelle di consigliere della giovane regina, per conto della quale trattò anche importanti negozi diplomatici. Nell'estate del 1552 fece ritorno in Italia, e, dopo un breve soggiorno a Milano, si trasferì a Mestre. Nell'estate del 1553 fu chiamato a Vienna per testimoniare nell'inchiesta avviata dalla Santa Sede sull'assassinio di Giorgio Martinuzzi Utyeszenics (frate Giorgio)³⁵.

Da Vienna rientrò a Pavia. All'epoca non risulta ancora che fosse orientato verso l'eterodossia religiosa. Nel 1556 si rifugiò a Ginevra, dove fu eletto tra i quattro anziani della comunità italiana retta da Celso Martinengo, all'interno della quale serpeggiavano tendenze antitrinitariste. A Ginevra aderì alla dottrina calvinista. Purtuttavia, venuto in contrasto con lo stesso Calvino, dovette emigrare soggiornando in varie città della Svizzera prima di approdare nuovamente in Polonia, dove si stava già diffondendo l'antitrinitarismo. Si stabilì a Pínczów, vicino a Cracovia; qui fu raggiunto dagli strali dello stesso Calvino, che lo descrisse alla comunità riformata locale come un personaggio "molto pericoloso". Il soggiorno a Pínczów fu interrotto da un breve viaggio in Transilvania nel giugno del 1559, intrapreso dal Biandrata per curare la regina Isabella allora in punto di morte. Nel 1563 fu invitato dal principe Giovanni Sigismondo a stabilirsi definitivamente presso la sua corte; il Biandrata accettò: fu accolto nel principato transilvano con tutti gli onori, e l'anno seguente fu nominato consigliere privato del principe.

Biandrata trovò in Transilvania altri personaggi dell'antitrinitarismo e del protestantesimo come Francesco Stancarò (*1501-†1574) e Marcello Squarzialupi (*1538-†1592)³⁶. Gli antitrinitari avevano fondato una propria stamperia ad Alba Iulia (funzionante dal 1567 al 1569), un'altra sarà attiva a Cluj tra il 1569 e il 1571 (sarà chiusa dal principe

³³ Su Giorgio Biandrata si veda Delio Cantimori, *Profilo di Giorgio Biandrata saluzzese*, in "Bollettino Storico-Bibliografico Subalpino" (Torino), XXXVIII, 1936, p. 352-402, nonché la voce *Biandrata, Giovanni Giorgio*, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, a cura di Antonio Rotondò, vol. X, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana Treccani, 1968, p. 257-264.

³⁴ Sigismondo I Jagellone (*1467-†1548), re di Polonia (1506-48).

³⁵ Su Giorgio Martinuzzi Utyeszenics si rimanda alla monografia scritta da Adriano Papo in collaborazione con Gizella Nemeth Papo, *Giorgio Martinuzzi. Figura e ruolo politico di un monaco-statista dalmata nella storia ungherese del Cinquecento*, Szombathely, Savaria University Press, 2011. Sulla testimonianza del Biandrata al processo Martinuzzi si veda il saggio di Gizella Nemeth/ Adriano Papo, *La testimonianza di Giorgio Biandrata al "processo Martinuzzi" (1553)*, in *La storia di un ri-conoscimento: i rapporti tra l'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana dal Rinascimento all'Età dei Lumi*, a cura di Cristian Luca e Gianluca Masi, Br ila/ Udine, Istros/ Campanotto, 2012, p. 87-117.

³⁶ Si rimanda a questo proposito al saggio di Antal Pirnát, *L'Italia e gli antitrinitari transilvani*, in Vittore Branca (a cura di), *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, Firenze, Olschki, 1973, p. 429-447.

Stefano Báthori): in quattro anni riusciranno a pubblicare una trentina di opere in varie lingue, per lo più costituite da scritti polemici e propagandistici.

Giorgio Biandrata esercitò una notevole influenza sulla politica di Giovanni Sigismondo e si adoperò altresì per sanare le divergenze esistenti fra le tre confessioni cristiane (la cattolica, la luterana e la calvinista), per le quali la regina Isabella nel 1557 aveva concesso piena tolleranza. Fece amicizia con Ferenc Dávid, che in seguito sarebbe passato dalla Chiesa luterana a quella calvinista restaurando il monoteismo cristiano col rifiuto del dogma trinitario e fondando col Biandrata la nuova Chiesa unitariana. In questo periodo il medico piemontese diede alla luce la sua opera principale, *De vera et falsa unius Dei, Filii et Spiritus Sancti cognitione*, scritta in collaborazione con Ferenc Dávid nel 1567 e pubblicata ad Alba Iulia nel 1568.

Dopo la morte di Giovanni Sigismondo (14 marzo 1571), il quale un paio di mesi prima del decesso aveva proclamato nella Dieta di Tîrgu Mure³⁷ del 6-14 gennaio 1571 l'uguaglianza di tutte le confessioni cristiane, compresa la nuova dottrina unitariana, il Biandrata rimase in Transilvania con l'incarico di medico di corte prima al servizio di Stefano Báthori, poi a quello del reggente Cristoforo Báthori³⁸. Nel 1579 ruppe l'amicizia con l'antiadorantista Ferenc Dávid, che denunciò per aver violato la legge sull'innovazione religiosa (era stata proibita qualsiasi innovazione teologica) introdotta da Stefano Báthori nella Dieta di Turda³⁹ del 14 maggio 1572. Dávid fu rinchiuso nella fortezza di Deva⁴⁰, dove morì il 15 novembre 1579. Biandrata fece quindi adottare una confessione di fede che predicava l'adorazione di Cristo e la somministrazione del battesimo e della comunione ai bambini. Malvisto dai gesuiti che ormai primeggiavano a corte, guardato con risentimento dai seguaci di Dávid, Giorgio Biandrata proseguì l'esercizio della professione di medico di corte ma si astenne dalla vita religiosa attiva. Morì nel 1588; corse voce che prima di morire si fosse riconvertito al cattolicesimo; si disse pure che fosse stato soffocato nel sonno dal nipote, che aspirava alla sua eredità.

Contemporaneo del Biandrata ma di idee religiose diametralmente opposte a quelle del medico di Saluzzo era il gesuita e diplomatico Antonio Possevino.

Antonio Possevino, nato a Mantova nel 1533, già segretario a Roma del cardinale Gonzaga e precettore dei suoi due nipoti, a 26 anni entrò nella Compagnia di Gesù⁴¹. Stimato per l'ingegno e la cultura, compì importanti missioni: in Piemonte nel 1560 contro i valdesi e i calvinisti, in Francia nel 1563-72 contro gli ugonotti (qui fondò scuole e collegi gesuitici), quindi,

³⁷ Ungh. Marosvásárhely; ted. Neumarkt am Muresch.

³⁸ Cristoforo Báthori (*1530-†1581), voivoda di Transilvania (1576-81).

³⁹ Ungh. Torda; ted. Thorenburg.

⁴⁰ Ungh. Déva; ted. Diemrich.

⁴¹ Su Possevino cfr. la *Vita del Padre Antonio Possevino della Compagnia di Gesù già scritta in lingua francese dal Padre Giovanni Dorigny della medesima Compagnia, ora tradotta nella volgare italiana, ed illustrata con varie note, e più lettere inedite, e parecchi Monumenti, aggiunti al fine*, Venezia, Stamperia Remondini, 1759. Diffuse notizie biografiche sul gesuita mantovano si possono desumere da Endre Veress nell'introduzione alla prima edizione dell'opera di Antonio Possevino, *Transilvania (1584)*, Budapest, Stephaneum Nyomda R.T., 1913 (*Fontes Rerum Transylvanicarum*, III), p. V-XXII, nonché dal saggio di M. Liisi Karttunen, *Antonio Possevino. Un diplomate pontifical au XVIe siècle*, Lausanne, Pache-Varidel, 1908. Recenti studi su Antonio Possevino sono quelli di Otilia- tefania Damian: *Tra censura e autocensura. Antonio Possevino sulla Chiesa dei Valacchi della Transilvania (1583)*, in *Studi per i sessant'anni della Biblioteca Romana di Freiburg*, a cura di Lauro Grassi, Genova, Coedit, 2011, p. 31-59 e *La tradizione della Transilvania di Antonio Possevino e l'evoluzione temporale delle volontà del suo autore*, in "Ephemeris Dacoromana" (Roma), n. s., XIII, 2011, p. 165-208.

nominato segretario della Compagnia, nel 1577 fu mandato in missione in Svezia, dove contribuì alla ricattolicizzazione del re Giovanni III. Nel 1581 fu incaricato di mediare le trattative di pace tra la Polonia e la Moscovia, opera che portò a compimento con successo facendo riconciliare i due sovrani Stefano Báthori e Ivan IV. Alla brillante missione diplomatica in Russia e in Polonia seguì quella in Transilvania, oggetto del nostro studio⁴². “La missione del Possevino in Transilvania, decisiva per lo stabilimento dei Gesuiti in quella regione, rappresenta – scrive Domenico Caccamo – il momento culminante di un antico interesse della Compagnia per l’Oriente musulmano”⁴³. A questo proposito, era convinzione comune di alcuni confratelli della Compagnia di Gesù che Vienna potesse diventare punto di partenza per la penetrazione del cattolicesimo nel mondo islamico attraverso l’Ungheria e la Transilvania. Anche secondo il gesuita ungherese István Szántó la Transilvania costituiva un punto di decollo importante per l’evangelizzazione del mondo islamico: era oltremodo facile, perché consentito dal principe, passare con un semplice salvacondotto dalla Transilvania nei territori dell’impero osmanico, dov’era tollerato l’esercizio del culto cristiano⁴⁴.

Antonio Possevino confidava nella possibilità di esercitare l’apostolato nel mondo ottomano a partire dalla Transilvania; non era però riuscito a convincere il generale della Compagnia ad autorizzare una sua missione prima in Transilvania poi in Grecia. Soltanto, dopo che nel 1579 i primi gesuiti si erano stabiliti a Cluj provenienti dalla Polonia, il cui re, Stefano Báthori, non osteggiava tale trasferimento, anche al Possevino fu finalmente consentito di compiere la missione in Transilvania cui ambiva da tempo. La missione fu però concepita con un carattere doppiamente politico anziché religioso: da una parte doveva, secondo le intenzioni del pontefice, agevolare ai principi cristiani la riconquista dei territori caduti sotto il dominio della Porta, dall’altra doveva mediare tra le posizioni degli Asburgo e del principe di Transilvania sulla questione delle due fortezze di Szatmár e Némethi, che erano state sottratte al principe di Transilvania dal re d’Ungheria e dei Romani Massimiliano II⁴⁵.

Dunque, nel 1583 Antonio Possevino fu invitato dal pontefice Gregorio XIII a render visita al nuovo principe di Transilvania, Sigismondo Báthori⁴⁶, figlio di Cristoforo da poco deceduto, e ad aprire seminari in quel principato. Già Cristoforo Báthori s’era avvalso del contributo dei gesuiti, da lui richiesti al fratello Stefano visto il successo del loro apostolato in Polonia, fondando alcuni collegi nelle principali città della Transilvania al fine di contrastare l’avanzata degli eretici⁴⁷.

Possevino accolse l’invito di Stefano Báthori, che percepiva il gran rischio che

⁴² Sul suo viaggio in Russia il Possevino pubblicò a Vilnius nel 1586 il trattato *Moscovia*, seguito da numerose altre edizioni in varie lingue.

⁴³ Domenico Caccamo, *Conversione dell’Islam e conquista della Moscovia nell’attività diplomatica e letteraria di Antonio Possevino*, in Branca, *Venezia e Ungheria nel Rinascimento* cit., p. 167-191: qui p. 177.

⁴⁴ Cfr. I. Szántó a E. Mercurian, Roma, 1574, in *Monumenta Antiquae Hungariae (1550-1579)*, a cura di László (Ladislaus) Lukács, vol. I (*Monumenta Historica Societatis Iesu*, CI), Romae 1969, p. 466.

⁴⁵ Cfr. *Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia Epistolae et Acta 1581-1585*, a cura di Edward Kuntze, in *Monumenta Poloniae Vaticana*, vol. V, Cracoviae, Sumptibus Academiae Litterarum Cacoviensis apud Bibliopolam Societatis Librariae Polonicae, 1923-33, p. 308-309, 382-385, 406-407. Oggi le due località di Szatmár (rum. S tmar; ted. Sathmar) e Némethi sono riunite nella città di Satu Mare.

⁴⁶ Sigismondo Báthori fu principe di Transilvania dal 1586 al 1599 e dal 1601 al 1602.

⁴⁷ Cfr. *Vita del Padre Antonio Possevino* cit., p. 312.

correva la religione cattolica nel suo paese, e con l'autorizzazione papale fondò un seminario a Cluj onde continuare l'opera di ricattolicizzazione già iniziata dal re di Polonia e dal suo reggente in Transilvania⁴⁸. Possevino incontrò il giovane principe Sigismondo Báthori nella sua residenza di Alba Iulia: fu ricevuto con tutte le dimostrazioni di stima e di bontà rimanendone colpito dallo zelo che il fanciullo manifestava nel voler proseguire l'operato dello zio e del padre. Il nuovo principe – annotò il Possevino – “ha mirabili gusti di pietà et pronuncia concetti maturi in cose di religione, et hieri a tavola, accostandosi all'orecchio mio, mi disse pesatamente: *Doleo hosce meos consiliarios esse haereticos*”⁴⁹. Il gesuita mantovano incontrò anche i ‘dissidenti’ (i “Novatori”) esaminando e confutando le loro dottrine; a Sibiu⁵⁰ incontrò pure i ministri luterani⁵¹. Il mese seguente Possevino segnalò al pontefice che erano ormai maturi i tempi per la ricattolicizzazione dell'Ungheria e dei principati rumeni, nonché per l'apostolato nei territori ottomani: sarebbe stata sufficiente una cinquantina di sacerdoti per diffondere “senza strepito” il cattolicesimo nei territori sotto giurisdizione della Porta. Possevino escludeva dunque qualsiasi concezione di evangelizzazione per conquista militare⁵².

Possevino incontrò l'ovvia ostilità della corte asburgica (peraltro aveva offeso i consiglieri imperiali che, secondo lui, amavano bere anziché usare l'intelletto); fu, per contro, da loro accusato di favorire il re di Polonia anziché la Casa d'Austria. La conseguenza di tale diatriba fu che nell'estate del 1585 il gesuita mantovano sarà sollevato da ogni incarico da parte del generale dell'Ordine e richiamato in patria.

Antonio Possevino espone la sua opinione sulle questioni ungheresi nella *Transilvania*⁵³, opera scritta tra il 1583 e il 1584 ma che rimase a lungo inedita⁵⁴. L'opera s'inseriva nella polemica sorta tra Giovanni Sambuco, storiografo imperiale, e Gianmichele Bruto, come già sappiamo storico veneziano allora al servizio di Stefano Báthori, sulla legittimità della successione al trono di Santo Stefano dopo la battaglia di Mohács (1526) di Giovanni Zápolya a scapito del pretendente di Casa d'Austria Ferdinando d'Asburgo. Sambuco ovviamente patteggiava per l'Asburgo, Bruto per lo Zápolya. Possevino, per converso, assunse una posizione intermedia: pur propendendo politicamente dalla parte di Giovanni Zápolya, accusò quest'ultimo d'aver favorito gli eretici e riconobbe a entrambi la fondatezza delle reciproche aspirazioni al regno, ma anche le colpe e gli errori dei due antagonisti: il re Giovanni avrebbe dovuto cedere il passo all'imperatore se fosse stato animato da vera virtù cristiana, Ferdinando, d'altro canto, avrebbe dovuto presentarsi come protettore anziché come competitore dello Zápolya⁵⁵. La

⁴⁸ La missione del Possevino in Transilvania è descritta nelle *Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthori (1571-1613)*, a cura di Endre Veress, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Nyomása, 1911 (*Fontes Rerum Transylvanicarum*), p. 255-288.

⁴⁹ A. Possevino a T. Galli e a S. Báthori, Alba Iulia, 6 marzo 1583, ivi, n. 87, p. 260-261. In corsivo nel testo.

⁵⁰ Ungh. Szeben; ted. Hermannstadt.

⁵¹ Cfr. *Vita del Padre Antonio Possevino* cit., p. 314.

⁵² A. Possevino a Gregorio XIII, Olmütz, 12 aprile 1583, in *Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthori (1571-1613)* cit., n. 90, p. 279-284.

⁵³ Più precisamente: *Del commentario di Transilvania*.

⁵⁴ Sarà pubblicata per la prima volta dal qui già citato Endre Veress nel 1913 e successivamente da Giacomo Bascapè ne *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI. Note e documenti*, Roma, 1931, oggi anche nella versione rumena in *C 1 tori str ini despre rile Române* cit., vol. I, p. 536-590.

⁵⁵ Cfr. Possevino, *La Transilvania* cit., p. 93.

posizione alquanto neutrale del gesuita mantovano non piacque né al partito imperiale né tanto meno al papa, che stava allora progettando la riedizione della Lega di Lepanto, che si basava sul ruolo determinante degli Asburgo. E, per non dispiacere né al pontefice né agli Asburgo, il trattato del Possevino, come detto, non fu pubblicato.

La *Transilvania* costituisce la prima rappresentazione storica, geografica, politica, religiosa, etnografica, giuridica, sociale, quindi veramente completa della regione omonima dopo la *Chorographia Transylvaniae* di Georg Reichersdorff del 1550⁵⁶. Possevino attinse a Plinio, Ovidio, Tacito, Dione Cassio, Eutropio, Strabone, Giordano, Tolomeo per quanto riguarda la storia antica, alle opere di Bonfini, Bruto, Werb czy, a cronache inedite e testimonianze contemporanee per quanto riguarda la storia moderna.

Dopo la morte di Báthori rientrò in Italia e praticamente interruppe la sua attività diplomatica, a parte altre due missioni in Francia compiute negli anni 1593 e 1595.

Anche Sigismondo Báthori, che succedette a Stefano Báthori nel Principato di Transilvania, ebbe un occhio di riguardo per gli italiani e la cultura italiana, essendo stato educato dai gesuiti romani; avrebbe anche voluto sposare una principessa italiana, ne sposò invece una di Casa d'Austria. Il principe Sigismondo s'era circondato di validi e colti consiglieri, quali Farkas Kovacsóczy e Sándor Kendi, che avevano studiato a Padova e a Bologna. Molti erano poi alla sua corte i musici e cantori italiani sotto la direzione del capo cappella Battista Mosto da Padova⁵⁷, ma vi troviamo anche il pittore Niccolò Greco, l'architetto Simone Genga, e ancora saltimbanchi, danzatori, schermitori e giocatori di palla. Oltre al gioco della palla era diffuso il gioco del biliardo, noto tra il popolo appunto come il 'gioco italiano'. Diffusa era pure la moda del giardino all'italiana. I signori portavano abiti corti e attillati imitando i loro contemporanei del Rinascimento italiano. C'era anche un cuoco italiano alla corte transilvana. Eppoi circolavano in Transilvania anche parecchi libri di autori italiani e latini: l'*Orlando Furioso*, le opere di Catullo, di Orazio, di Tibullo e ovviamente quelle del Petrarca⁵⁸.

La Dieta transilvana protestò più volte per le troppe spese necessarie per mantenere gli ospiti italiani; le nefande conseguenze di questo atteggiamento italofobo non mancarono a farsi sentire: con l'uccisione del Kovacsóczy, del Kendi e dello stesso principe Andrea Báthori⁵⁹, ch'era succeduto al cugino Sigismondo, alla fine del XVI secolo si concluse anche lo splendido periodo dell'umanesimo transilvano, che tanto fu debitore a quello italiano.

⁵⁶ Cfr. *Georgii Reichersdorff, transilvani, Chorographia Transylvaniae, recognita et emendata*, in Johann Georg Schwandtner [Ioannes Georgius Schwandtnerus] (a cura di), *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, pars III, Vindobonae, typis Joannis Thomae nob. de Trattnern (Johann Thomas Trattner), 1766.

⁵⁷ Cfr. Eugenio Kastner, *Un compositore italiano alla corte transilvana nel secolo XVI*, in "Corvina" (Budapest), I, 1921, p. 90-91.

⁵⁸ Sulla presenza italiana in Transilvania nel XVI e XVII secolo cfr. il saggio di Florina Ciure, qui già citato, *Interferenze culturali veneto-transilvane nel Cinque-Seicento*.

⁵⁹ Andrea Báthori fu principe di Transilvania nel 1599.

Limba și literatura latină

Latin Language and Literature

Claudiu T. ARIE AN
(Universitatea de Vest din
Timi oara)

**Repere ale polemicii în apologetica lui
Arnobius de Sicca**

Abstract: (Landmarks of the Polemic in Arnobius of Sicca Apologetics) The work of the ecclesiastical writer and Latin apologist Arnobius of Sicca deserves even today the full attention of modern classicists, patristic scholars and historians as well, as his only writing *Adversus nationes* still represents one of the least understood and most controversial books written before the era of Constantine the Great. The present study focuses on his talent for polemics in his attacks upon paganism, made in a desperate effort to convince his Bishop to admit him completely and with an open heart into membership in the Christian church. Many of the polemic features from his work are of real interest in order to understand his times but also the style of the next generation of apologists, among which stands tall his student Lactantius.

Keywords: apologetics, polemic, Arnobius, conversion, patrology

Rezumat: Opera scriitorului bisericesc i apologetului latin Arnobiu de Sicca merit aten ia deplin a clasici tilor moderni, a savan ilor patrologi i deopotriv a istoricilor, de vreme ce lucrarea sa *Adversus nationes* înc reprezint una dintre cel mai pu în în elese i mai controversate c r i scrise înaintea epocii lui Constantin cel Mare. Studiul de fa se concentreaz asupra talentului s u polemic din atacurile contra p gânismului, elaborate în efortul disperat de a- i convinge Episcopul s -l accepte pe deplin i cu inima deschis ca membru al Bisericii Cre tine. Numeroase repere polemice din opera lui se dovedesc de un real interes pentru în elegerea vremurilor sale dar i a stilului genera iei urm toare de apologe i, din rândul c rora se distinge elevul s u Lactantius.

Cuvinte cheie: apologetic , polemic, Arnobiu, convertire, patrologie

Unul dintre cei mai controversa i scriitori biserice ti pare a se bucura în ultima vreme de o binemeritat reconsiderare, atât prin dedicarea unor studii monografice de anvergur ¹, cât i prin traduceri noi ale operei sale p strate². Secole de-a rândul, statutul apologetului de limb latin Arnobius de Sicca a stârnit controverse dintre cele mai furtunoase. I s-au contestat orice calit i literare sau compozi ionale, s-a pus la îndoial sinceritatea convertirii lui târzii, ba chiar i starea de simplu cre tin le-a p rut unora prea înalt pentru a-l caracteriza în posteritate.

Reperete biografiei sale nu ne ajut nici ele prea mult la conturarea unui profil clar. tim doar c era originar din Sicca Veneria, o mic localitate punico–numidic , plasabil în provincia Africa Proconsular , c aici preda performante cursuri de retoric tinerilor studio i, printre care s-a eviden iat Lactan iu, viitorul scriitor ecleziastic de renume.

Se va fi n scut probabil înainte de anul 250, de vreme ce Sfântul Ieronim îi plaseaz

¹ Vezi, de pild , Michael Bland Simmons, *Arnobius of Sicca. Religious conflict and Competition in the Age of Diocletian*, Clarendon Press, Oxford, 1995, 385 p.

² Arnobio, *Difesa della vera religione*, ed. introd., trad. Biagio Amata, Collana di Testi Patristici, 153, Città Nuova Editrice, Roma, 2000.

apogeul carierei în vremea împăratului Diocleian³, și a murit, poate, prin 326 sau 327, anul în dreptul căruia același autor bisericesc îi comentează opera⁴. De aici aflăm că fusese nu doar păgân (*adhuc ethnicus*) convins, ci și un adversar îndârjit al creștinismului, pe care îl combătuse cu orice prilej (*fidem, quam semper impugnaverat*). Reflectând asupra trecutului său spiritual, el însuși se numește *homo superstitiosus*⁵, de aceea convertirea sa la credința până atunci hulită și se va fi printr-o evoluție normală. Nu tot astfel au judecat însă creștinii africani persecutați anterior de verbul său ascuțit, care s-au dovedit cu totul neîncrezători în această radicală „schimbare la față”, survenită prin anii 295-300.

Făcându-se purtătorul de cuvânt al scepticismului unanim, episcopul din Sicca îi va fi solicitat vârstnicului neofit o dovadă. Împăratul a sincerității noii sale opțiuni religioase și a modificării convingerilor intelectuale ce îl animaseră până atunci. Arnobius se conformează, dar, după terminarea a două crișocotite suficiente de autoritatea eclezială, continuă efortul de năruire a mentalităților păgâne prin alte cincisprezece pe aceeași temă. Redactarea celor apte volume *Contra neamurilor păgâne* coincide cu epoca persecuțiilor inițiate de Diocleian (303-310) și se dovedește prin spunsul elocvent la cererea expresă ce i se adresase de către ierarhii comunității creștine a locului. Deoarece ultima carte pare neterminată, este posibilă după unii exegeți că retorul creștinat Arnobius și-a murit deja în preajma anului 310, fără a mai asista la triumful doctrinei pe care a încercat să o apere după propriile-i puteri.

Unica sa operă rămâne și ne luminează decisiv, prin articulațiile sale intime ori amănunțite semnificative, asupra esenței acestui personaj controversat din aria patristicii latine. Apologia *Adversus gentes* (sau *Adversus nationes*) se caracterizează „prin vehemența polemicii și atacurilor lansate contra unei întregi game de adversari ai creștinilor, prin utilizarea din abundență a elementelor împrumutate de la *cutorii de antichități*, de la autoritățile păgâne, din opiniile filozofilor și, în fine, prin recursul constant la o critică devastatoare. Lipsese, în schimb, o prezentare coerentă a doctrinei creștine și a vieții creștine”⁶.

Ecourile în epocă nu au fost prea favorabile, dacă avem în vedere că Lactanțiu nu îi citează defel profesorul, iar în *Decretum Gelasianum* scrierea sa este inserată printre condamnabilele apocrife⁷, prefigurând catalogarea sa ulterioară „ca unul dintre marii autori de erori în materie de dogmă creștină”⁸. Referințele antice la opera sa sunt de găsit doar în *De errore profanarum religionum* (343-350) a sicilianului Firmicus Maternus⁹ și în comentariile

³ „*Arnobius sub Diocletiano principe Siccae apud Africam florentissime rhetoricam docuit*”, în *De viris illustribus*, 79. Traducerea în ediția Sfântului Ieronim, *Despre bărbații iluștri și alte scrieri*, Editura Paideia, București, 1997, p. 61.

⁴ Hieronymus, *Chronicon ad annum 2342 post natum Abrahae*, după ediția Helm din scrierile lui Eusebiu de Cezareea, VII, ed. a II-a, Berlin, 1956 (Corpus Berolinense, 47), p. 231.

⁵ Arnobius, *Adversus gentes*, I, 39. Vezi traducerea noastră Arnobius, *Adversus gentes (Contra neamurilor păgâne)* I, 1–23, traducere, introducere, note și comentarii de Claudiu T. Arieșan, în „Altarul Banatului”, an XVIII (LV), serie nouă, nr. 4-6, aprilie-iunie 2007, p. 109-116 și „Altarul Banatului”, an XVIII (LV), serie nouă, nr. 7-9, iulie-septembrie 2008, p. 118-123.

⁶ Antonie Wlosok, *Arnobius*, în *Nouvelle histoire de la littérature latine*, vol. V, ed. R. Herzog, trad. G. Nauroy e.a., Brepols, Paris, 1993, p. 418.

⁷ *Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis*, 320, ed. von Dobschütz, în „Texte und Untersuchungen z. Geschichte d. althristl. Literatur”, 1912, p. 56: „*opuscula Arnobii apocrypha*”.

⁸ Dan Negrescu, *Arnobius – „un creștin destul de străniu”*, în *Patristica Perennia. Perin și de limbă latină*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2004, p. 61.

⁹ Vezi ediția lui R. Turcan, *L'Erreur des religions païennes*, „Les Belles Lettres” Paris, 1992, p. 52, 323.

deja menționate ale Sfântului Ieronim, care în scrisori îl taxează ca „inegal”, „exagerat” și, în ultim instanță, „confuz”¹⁰.

Tot o confuzie, dar de altă natură, îi va salva oarecum prestigiul printre umaniții renascentiști. Editorul Trithemius îl identifică eronat într-o ediție din 1494 cu monahul roman și exegetul de secol cincisprezece Arnobius cel Tânăr, ale cărui valoroase *Comentarii la Psalmi* îi erau atribuite primului Arnobius, în ordine cronologică (supranumit ulterior cel Bătrân, tocmai spre a se evita încurcăturile), până spre finele veacului al XVI-lea. De asemenea, dialogul *Octavius* al apologetului Minucius Felix era socotit în mod greșit o creație a lui Arnobius din Sicca, deoarece se găsea inserat drept a VIII-a carte în unicul manuscris grație căruia a ajuns până la noi¹¹. Acest fapt îi atrăsesse venerabilului Arnobius numeroase (și cam nemeritate) laude pentru elocvență, talent polemic și erudicie în materie de anticritică religioasă. Elogiile au atins culmea grație lui Justus Lipsius, care în 1577 îl decretă nici mai mult nici mai puțin decât *Varro Christianus*, poate și ca revers la definirea discipolului său Lactanțiu drept *Cicero Christianus*¹².

În realitate, asemenea lui Boethius de mai târziu, scrierea lui Arnobius a fost constant și excesiv discreditată: a primului datorită excesului de rafinament filozofic, a celui de-al doilea pe temeiul unei presupuse inculturii și a „bătărilor” sale stilistice. În realitate, convertirea sa tardivă și presiunea la care a fost supus pentru a fi cooptat de comunitatea creștină l-au forțat pe Arnobius să-și însușească în pripă și pe apucate ceea ce ulterior orice copil putea afla din primele clase școlare. Cunoștințele sale vetero-testamentare sunt ca și inexistente. El plătește astfel tributul informării superficiale, pe fondul unei firi violente, predispuse la tonuri îngroșate. Chiar dacă nu și-a încheiat viața ca martir, cum ar sugera unele documente nesigure, este nedrept să-i refuzăm astăzi *a priori* în alegerea sau simpatia intelectuală, taxându-l simplist doar ca „perhaps the most bizarre of the Fathers of the Church” (J. D. Madden, 1981)¹³.

Dacă imaginea globală a creștinismului pare oarecum deficitară în viziunea lui structurală, autorul nostru se dovedește în multe pasaje un pictor neîntrecut al universului păgân aflat într-o ultimă grandioasă încleștare cu noile religii emergente. Practic, ar trebui mai degrabă să ne mirăm cum a reușit să înglobeze atât de cunoștințe despre creștinism într-un timp atât de scurt, o notă bună căvenindu-se, în context, calitatea pregătirii catehumenilor în epocă, cum va demonstra mai târziu și Augustin în tratatul *De catechizandis rudibus*. Grație lui Arnobius și eforturilor sale intelectuale, asistăm indirect la mutațiile, nu lipsite de conflicte dureroase, din conștiințele ultimei generații masive de păgâni militanți: nu altfel va evolua și împăratul Constantin cel Mare în preajma și sub influența mai doctului și mult mai inspiratului Lactanțiu. Pentru numeroși indivizi cultivați ai vremii, păgânismul își trăsese veacul, își epuizase resursele înnoitoare și se cerea înlocuit de alte credințe mai vitale și mai folositoare în coordonarea globală a societății romane.

Este drept că, răionând mai ales pentru păgâni, Arnobius rămâne cu simplitate în

¹⁰ Hieronymus, *Epistulae*, LVIII, 10, 2: „*Arnobius inaequalis et nimius et absque operis sui partitione confusus*”.

¹¹ Este vorba de *Codex Parisinus 1661*, din secolul al IX-lea, publicat la Roma în 1543 de Faustus Sabaeus în ediția princeps a tratatului *Adversus gentes disputationes*, cum era numit pe atunci scrierea arnobiană.

¹² Vezi comentariile lui J. C. Orelli din Migne, *P. L.* 5, Paris, 1844, col. 1291.

¹³ Vezi citatul la Michael Bland Simmons, *op. cit.*, p. 1.

aria lor de gândire, necitând Sfintele Scripturi și nici autorități patristice anterioare. Însă propria declarație de credință nu-i împiedică să-i mai facem procese de conștiință negative după 17 veacuri de la foarte disputata-i convertire. Meritul său capital, recunoscut de majoritatea comentatorilor moderni, stă în descifrarea miturilor și arcanelor mitologiei tradiționale, zonă culturală unde nu are prea mulți rivali printre scriitorii bisericești anteriori. „Se prea poate, afirmă un exeget, ca cea mai detaliată și ascuțită satirică critică dedicată zeilor și religiei romane să fie cea a apologetului Arnobius”¹⁴.

Calitățile sale de polemist clasic sunt realmente excepționale, chiar dacă prea scurtul stagiul creațional nu-i a permis să-i cultive delicatele ei sau înguștile cerute imperativ de caritatea asociată noii doctrine a Iubirii de Dumnezeu și de semenii săi. El nu simțea sau nu intuiește că violențele lui verbale i-ar putea ofensa pe noii coreligionari și asta l-a costat scump ca imagine literară, de aceea împedează „ironiile lui caustice” reprezintă „un produs tipic al luptei intelectuale dintre cultura nouă și veche”. De altfel, ca să fim corecți până la capăt, multe din observațiile incriminate nici nu-i apar în totalitate: „ele apar ruseși propriu-zis în sânul culturii romane, dar de-abia la creștinii ei-au întregit cu inutil cultural-istoric, caci ironia și negarea nu constituiau un scop în sine pentru apologeti, ci doar calea către afirmarea noului”¹⁵.

Iată, de pildă, un panteon caricatural foarte pereche, desprins din cartea a III-a a operei sale referențiale pe care îl reformulăm pe gustul cititorului modern: de ce oare au zeii străvechi reprezentări antropomorfe, poate doar ca să se recunoască atunci când se întâlnesc prin ceruri. Și te pomenești că vor fi având și niscaiva semne distinctive, aidoma ca-n reprezentările comice umane: unii se disting prin este mari, alții prin minusculele și părțile înguștate, unii au frunzi înalte, buze groase, nasuri cărnoase, alții au aripi duble, alții sunt frumoși, nasuri ascuțite; pe unii-i vezi că pe niște pitici, pe alții namile nesfârșite; unii sunt uscați de mor, alții umflați de crap; până și capetele unora sunt acoperite de păr des și creșt, pe când alții sunt chei ca-n palmier iar clima îi afectează până și ea diferit, de vreme ce unii stau mai tot timpul în pielea goală iar alții se acoperă de zor cu veșminte largi și groase contra frigului¹⁶.

Ce furie sacră ar de tepta în noi animalele de-ar avea inteligență, când s-ar apuca să ni se închine nouă oamenilor și ne-ar zugi pe măsura lor: „Vă zic vouă, ce mai mânie înflăcărată ar provoca și stârni ele, dacă Romulus, întemeietorul orașului, ar lua chip de mormon, iar sfântul [Numa] Pompilius, înfrământătorul câinilor, și dacă sub înfrământarea porcului ar sta, la concurență, numele unui Cato sau Marcus Cicero”¹⁷. La fel se pune problema și cu obiectele neînsușite: dacă unele precum osul, miera ori pragul casei au dobândit zeii lor protectori, ce ne împiedică să introducem divinități ocrotitoare pentru „sfântul” dovleac, marea așteptare sau aprig eroica varză, ale cărei virtuți nesfârșite le omagiase oricum și venerabilul Cato Maior în tratatul său agronomic?

Nici cu numărul zeităților de același fel nu se împacă polemistul nostru. Cui să-i jertfăști în atare condiții? Dacă o invocă cu sacrificii pe Atena, dau-n val vreoaică

¹⁴ V. V. Bîcikov, *Estetica antichității târzii*, trad. Lucian Dragomirescu, Editura Meridiane, București, 1984, p. 94.

¹⁵ Idem, *ibidem*.

¹⁶ Arnobius, *Adversus gentes*, III, 9–14.

¹⁷ Idem, *ibidem*, III, 16.

exemplare diferite (ca și nu zicem clone) ale aceleiași reprezentări zeiești care vor începe cearta îndârjit pentru întâietate. „Ar ta i-ne un Mercur, izbucne te el îndârjit, dar unul singur, da i-ne un Liber, o unic Vener și o singur Dian . Deoarece niciodat nu ne ve i convinge de existen a a patru Apollo și câte itrei Jupiteri”¹⁸.

Arnobius nu economise te defel epitele depreciative când este vorba de justificarea și argumentarea cauzei lui: rela iile intime dintre zei atât de cras exhibate în legendele mitologice greco-latine le calific drept „desf t ri murdare”, Venera pare o „jalnic târâtur ”, „mic otreap ” (*meretricula*), Jupiter însuși pare un senil desfrânat și libidinos. „E oare cu puțin ca, nemul umindu-se cu o singur so ie, zeul lasciv, asemenea unui tân r gogoman, s dea dovad în tot locul de neînfrânarea sa, desf tându-se cu pod rese, cu femei r t cite sau cu ibovnice i, c runt fiind, s reînnoiasc focul ca și stins al pasiunii prin nenum rate leg turi amoroase? Ce [mai] spune i voi, def im torilor, și ce josnice basme n scoci i despre Jupiter al vostru”¹⁹. „Nu exist nici o mâr vie reunit cu destr b larea care s nu fie asociat numelui s u, încât pare c s-a n scut doar spre a deveni loca ie pentru depozitarea crimelor, obiect al def im rii, un soi de loc viran destinat evacu rii murd riei din gropile cu l turi”²⁰.

Ardoarea ironic a satirei din c rile IV–V, medita iile filozofice din cartea a II-a, elocven a genuin și argumenta ia viguroas din ultimele dou c ri ne permit, credem noi, s -l consider m nu doar un modest apologet, ci și un admirabil polemist reunit cu un scriitor de calitate, chiar dac i se pot oricând g si mici defecte stilistice. Prin el, cu bunele și relele sale, cu ardoarea sa dezl n uit dar și cu incapacitatea cronic de a- i dep i limitele, în elegem cel mai empatic și mai deplin criza structural de care suferea iremediabil mentalitatea p gân și care a înlesnit mult biruin a modelului cre tin în societatea roman .

Bibliografie

- Albrecht, Michael von, *Geschichte der römischen Literatur: von Andronicus bis Boethius*, ed. a II-a, K. G. Saur, München, 1994.
- Arnobe, *Contre les Gentils*, cartea I, ed., trad. H. Le Bonniec, „Les Belles Lettres” Paris, 1992.
- Arnobio, *Difesa della vera religione*, ed., introd., trad. Biagio Amata, Collana di Testi Patristici, 153, Città Nuova Editrice, Roma, 2000.
- Arnobius, *Adversus gentes (Contra neamurilor p gâne)* I, 1–23, traducere, introducere, note și comentarii de Claudiu T. Arie an, în „Altarul Banatului”, an XVIII (LV), nr. 4-6, aprilie-iunie 2007 și an XVIII (LV), nr. 7-9, iulie-septembrie 2008.
- Bayet, Jean, *Literatura latină*, trad. Gabriela Cre ia, trad. versuri Petre Stati, Editura Univers, Bucure ti, 1972.
- Bîcikov, V. V., *Estetica antichit ii târzii*, trad. Lucian Dragomirescu, Editura Meridiane, Bucure ti, 1984
- Cizek, Eugen, *Istoria literaturii latine*, vol. I-II, Societatea „Adev rul”, Bucure ti, 1994.

¹⁸ Idem, *ibidem*, IV, 14–17.

¹⁹ Idem, *ibidem*, IV, 22.

²⁰ Idem, *ibidem*, V, 22.

- Enciclopedia civilizației romane*, coord. Dumitru Tudor, Editura științifică și Enciclopedică, București, 1982.
- Georgin, Charles, *Les Latins. Pages principales des auteurs du Programme*, ed. a VIII-a, Librairie Hatier, Paris, 1936.
- Grimal, Pierre, *Literatura latină*, trad. Mariana și Liviu Franga, note și introd. Liviu Franga, Editura Teora, București, 1997.
- Idem, *Littérature latine* (1965), ed. a IV-a, Presses Universitaires de France, Paris, 1988.
- Historicorum Romanorum reliquiae*, ed. Hermann Peter, volumen prius, Teubner, Stuttgart, 1993
- Istoria literaturii latine de la origini până la sfârșitul Republicii*, vol. I, coord. N. I. Barbu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1964.
- Istoria literaturii latine de la origini până la destrămarea Republicii*, vol. I, ediția a II-a, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972.
- Laidlaw, W. A., *Latin Literature*, Methuen, London, 1951.
- Ogilvie, R. M., *Roman Literature and Society*, ed. a II-a, Penguin Books, Harmondsworth, 1984.
- Pichon, René, *Histoire de la littérature latine*, ed. a XI-a, Hachette, Paris, 1928.
- Rostagni, Augusto și Lana, Italo, *Storia della letteratura latina*, I, ed. a III-a, Torino, 1964.
- Scriitori greci și latini*, coord. N. I. Barbu și A. Piatkowski, Editura științifică și Enciclopedică, București, 1978.
- Scullard, H. H., *A History of the Roman World. 753 to 146 B. C.*, ed. a IV-a, Routledge, London & New York, 1980.
- Simmons, Michael Bland, *Arnobius of Sicca. Religious conflict and Competition in the Age of Diocletian*, Clarendon Press, Oxford
- Wlosok, Antonie, *Arnobe*, în *Nouvelle histoire de la littérature latine*, vol. V, ed. R. Herzog, trad. G. Nauroy e.a., Brepols, Paris, 1993.

Simina BADEA
(University of Craiova)

Evolution and Continuity in Romance Europe: the Use of Latin in Romanian Contract Law

Abstract: Romania has always been a complex space of culture, language and civilization in Europe, an essential factor of Latin continuity in one form or another. The multiple aspects of Latin inheritance are obvious not only within the Romanian space, but also within Europe. We consider that the European Union is similar to the Roman imperial organisation in many respects, the similarities being of institutional, political, cultural, linguistic nature. The Roman Empire gave a language, institutions and an effective model of state organisation to Europe and the entire world. The Latin language, as an evolution paradigm and element of Romance continuity, was, for eight centuries, the administrative and cultural language of the new post-imperial kingdoms of Western Europe, and is still "alive" today in the specialized languages of certain domains, the legal one offering it the place it deserves, that of fundamental component of our national, spiritual, cultural and, of course, juridical identity. Latin is used in Romanian legal texts in order to render them authentic and authoritative, in order to express various legal notions, concepts and institutions in a clear and concentrated manner, through some terms and maxims whose place was consolidated by practice and tradition. In Romanian contract law, the use of Latin appears as a distinctive, "elitist", but extremely necessary mark that experts in the legal field cannot ignore despite certain attempts to reform legal language, sometimes considered inaccessible, ambiguous. The paper aims to provide an analysis of a series of Latin expressions frequently occurring in the legal, specialized literature on contracts.

Keywords: Latin, Romanian law, contract law

Rezumat: (Evolu ie i continuitate în Europa romanic : utilizarea limbii latine în dreptul contractual românesc) România a reprezentat dintotdeauna un spa iu complex de cultur , limb i civiliza ie în Europa, fiind un factor esen ial de continuitate a latinit ii într-o form sau alta. Multiplele aspecte ale mo tenirii latine sunt evidente nu numai în spa iul românesc, ci i în contextul european. Putem afirma c Uniunea European se aseam n în multe privin e cu organizarea imperial roman , asem n rile fiind de ordin institu ional, politic, cultural, lingvistic etc. Imperiul Roman a l sat Europei i întregii lumi o limb , institu ii i un model eficient de organizare statal . Limba latin , ca paradigm evolutiv i element de continuitate a romanit ii, a constituit timp de opt secole limba administrativ i cultural a noilor regate post imperiale din Europa Occidental , i „tr ie te” i ast zi în limbajele specializate din anumite domenii, cel al dreptului acordându-i locul pe care îl merit , acela de component fundamental a identit ii noastre na ionale, spirituale, culturale, i, bineîn eles, juridice. Limba latin este folosit în textele juridice române ti pentru a le imprima autenticitate i autoritate, pentru a exprima diferite no iuni, concepte, institu ii juridice într-un mod clar i concentrat, prin intermediul unor termeni i maxime c rora practica i tradi ia le-au consolidat locul. În dreptul contractual românesc, folosirea limbii latine apare ca o marc distinctiv „elitist ”, dar extrem de necesar , de care juri tii nu se pot dispensa în ciuda unor încerc ri de reform a limbajului juridic, considerat uneori inaccesibil, ambiguu. Articolul î i propune s analizeze o serie de expresii latine ti care apar frecvent în literatura juridic referitoare la contracte.

Cuvinte-cheie: limba latin , drept românesc, contracte

1. Introduction

Romania has always been a complex space of culture, language and civilization in Europe, an essential factor of Latin continuity in one form or another. The multiple aspects of Latin inheritance are obvious not only within the Romanian space, but also within Europe.

An accurate and complete image of a Romance Europe reveals itself in the similarities existing between the European Union of today and the Roman imperial

organisation, the similarities being of institutional, political, cultural and linguistic nature. For instance, the concept of *pax romana* is an avant-la-lettre definition of the European Union, the status of the European citizen reminds us of *civis Romanus* and the European single currency of the Roman imperial currency. One should never forget that the Roman Empire gave a language, institutions and an effective model of state organisation to Europe and the entire world.

2. The Latin language - an evolution paradigm in Romance Europe

The Latin language, as an evolution paradigm and element of Romance continuity, was, for eight centuries, the administrative and cultural language of the new post-imperial kingdoms of Western Europe, and is still “alive” today in the specialized languages of certain domains, the legal one offering it the place it deserves, that of fundamental component of our national, spiritual, cultural and, undoubtedly, juridical identity.

2.1. Latin and the language of law

Latin is used in Romanian legal texts in order to render them authentic and authoritative, in order to express various legal notions, concepts and institutions in a clear and concentrated manner, through terms, phrases and maxims whose place was consolidated by practice and tradition. In Romanian contract law, the use of Latin appears as a distinctive, “elitist”, but extremely necessary mark that experts in the legal field cannot ignore despite certain attempts to reform legal language, sometimes considered inaccessible, ambiguous. The paper aims to provide an analysis of a series of Latin expressions frequently occurring in the legal, specialist literature on contracts.

2.2. Latin terms, phrases and maxims used in Romanian contract law

Different authors (see *Bibliography*) have noted the presence of Latin in legal language and, in this context, it is not surprising that Romanian contract law encapsulates the essence of its notions and principles in such Latin expressions of which we could mention:

Debitum cum re iunctum (‘Debt related to a thing’)

This expression occurs in relation to the right of retention, which is not expressly defined in the Romanian Civil Code, but is applicable in several fields, including contracts. One of the cases in which the right of retention functions makes reference to contracts as an application of the *non adimpleti contractus* (‘failure to perform the contract’) exception.

The main condition for the recognition of a right of retention is the existence of a connection between the debt claimed and the thing retained. This right entitles the person detaining another person’s thing which he has to give back, to retain it until the owner of that thing pays the amount of money he spent for the preservation, maintenance or improvement of the thing. In other words, the owner is bound to reimburse him for any expenses incurred.

Dies interpellat pro homine (‘The time limit summonses the man/debtor’). In another translation, this adage means “The time limit summonses (in full right) on behalf of the person (the creditor)” and involves the (debatable) rule that a debt subject to a time limit does not compel the creditor to summon (*interpellatio*) the debtor and place a formal notice when the latter did not pay his debt on the due date.

Locatio rei (<Lat. *locare* to let; *locatio rei* letting of a thing) is a contract whose object is the use of a thing or fund (e.g. hiring) or performance of works or services for a certain price within a certain period. Therefore, the hirer gains the temporary use of the

thing. As opposed to a contractor agreement, for instance, the price is determined in relation to the duration of the use.

It is also defined as “a bailment or lease in which the bailee or lessee may use the item for a fee”.

In case of *locatio rei*, if the time limit of the rental was determined by mutual agreement of the parties or, in the absence of a clause, by law, the rental lawfully terminates (*dies interpellat pro homine*) when the time limit was reached.

Commodatum (<Lat. *commodum datum*, where *commodum*, -i means ‘use, interest’) roughly translated as “a loan on anything, but money; commodate”, is a real contract by which a person, called a lender, transfers a thing for temporary use to another person, called a borrower, with the obligation for the latter to return it in kind.

Together with *mutuum* and *locatio*, *commodatum* is a type of contract for permissive use.

Mutuum (<Lat. *mutuum*, -i loan), meaning “a consumption contract” is a real, unilateral contract by which a person, called a lender, transfers a fraction of things to another person, called a borrower, with the obligation for the latter to return, on the due date, things of the same quality, quantity and type.

In Roman law, it denotes a loan in which the borrower is entitled to consume the goods lent and give back an equivalent amount just as in civil law systems, where it refers to a similar type of transaction, whereas at common law, such a transaction is regarded as a sale or exchange, because the particular goods are not returned.

Negotiorum gestio (‘management of affairs’) and *negotiorum gestor* (‘a manager of affairs’) are two Latin phrases of great density in Roman and civil law. If the former denotes the situation, the latter indicates the person. Thus, *negotiorum gestio* is not a genuine contract, it actually refers to a quasi-contractual situation in which a person, called *negotiorum gestor*, manages or interferes in the business transaction of another person, called *dominus negotii*, in the absence of the latter, without his authority, but out of friendship or concern.

The idea of “merit” and “just” explain the functioning of this institution which would not exist if the *gestor* acted self-interestedly or if the owner expressly prohibited any action on his behalf, on the part of the *gestor*.

Mutuo consensu and *mutuo dissensu* denote mutual agreement and mutual disagreement.

When the parties conclude a juridical act, they express their agreement, *mutuo consensu*.

Mutuo dissensu is an expression used in relation to the mutual agreement of the parties when terminating or cancelling a contract.

Procuratio means “management of another’s affairs; agency”. It mainly occurs in the expression *procuratio unicus rei*, which refers to power of attorney or representation for one juridical operation or certain operations, whereas *procuratio omnium bonorum* refers to a general representation of this type.

Res inter alios acta, aliis neque nocere, neque prodesse potest (‘an agreement between certain persons cannot prejudice or benefit other persons’). The agreement binding the parties to a juridical act does not affect third parties .

Resoluto iure dantis, resolvitur ius accipientis (‘the annulment of the giver’s right entails the annulment of the receiver’s right’) is a principle applicable within the scope of nullity effects.

There are several phrases and maxims firmly rooted in the matter of donations/gifts. They convey and emphasize the idea of giving, of offering, and, at the same time, they demand the fusion of gratification and gratitude:

Donari videtur quod nullo iure cogente conceditur ('It is called a donation what is given out of the donor's will, with no coercion'). No legal compulsion is involved in the case of donations. The main feature of the donation contract is the intention of the donor to gratify (*animus donandi*), with no defect in his declaration of consent.

Donatio sub modo ('Donation subject to a modification or qualification')

This type of donation contract imposes on the donee the performance of a determined obligation, either in favour of the donor (e.g. payment of a debt), or in favour of a third party (e.g. giving an item of property), or in favour of the donee himself (e.g. giving a great amount of money on condition that the donee continues studies).

Captatio benevolentia ('Attracting/Attempt to attract goodwill')

In simple words, it is an attempt to persuade other people. In legal language, it refers to the will expressed when concluding legal acts. A person's will must be expressed freely, it must not be either under undue influence or imposed.

The purpose is often that of fraudulently persuading someone to make a donation or leave a legacy.

The phrase *donandi causa* ('for donation') occurs in the matter of donations and contracts in general. For instance, the agency or representation relationship between parties may be doubled by a donation (power of attorney *donandi causa*), by a loan pre-contract (*credendi causa*), by an offer to pay the debt that the principal to an agent has to this agent (*solvendi causa*) or another legal act.

Ubi lex non distinguit, nec nos distinguere debemus ('Where the law does not distinguish, we ought not to distinguish')

This maxim is actually a rule of interpretation. According to this rule, if a law text is formulated in general terms, its application will be general. This principle, which can be extrapolated to contracts, has the purpose to limit the possibility of making distinctions as a restrictive interpretation process.

3. Conclusions

Legal language is characterized by a plurality of sources, and one such important, ever-lasting source is Latin. Since many current legal concepts, mechanisms, institutions in the Romanian legal system originate in Roman law, the occurrence of Latin borrowings is more than legitimate.

Latin legal terms and expressions, like all legal terminology, provide the advantage that they are not subject to semantic changes, having precise, constant meanings within the legal and social context and once again proving that Latin is an essential element of Romance continuity in Europe.

Many authors have emphasized it directly or impliedly, from various perspectives, but the conclusions are similar.

Thus, meditating on the legal implications of the *pacta sunt servanda* maxim (meaning 'treaties/conventions must be observed' and governing the contracts in civil law countries), Richard Hyland wonders: "Why did the *pacta* maxim arise and triumph in the civil law while remaining foreign to the common law tradition?", and he answers: "One

explanation is self-evident: *pacta sunt servanda* is formulated in Latin. (...) The success of the maxim may be due to the peculiarly intimate relationship between continental European culture and the Latin language”. Taking the opportunity to generalize, we can say that not only this maxim, but Latin itself is triumphant in present civil law systems and we should not be surprised that this language is still exploring its potential as a vehicle for legal culture and European civilization.

Along the same line, as Henri Rolland rightly notes in the *Avant-propos* to his book, what Latin words, phrases and adages have in common is the fact that they are formulated in the language of Cicero and Virgil, the same language as that of Justinian. The advantages are the density of information which avoids the elaborate periphrases of contemporary technocrats, as well as international visibility.

After defying time for centuries by its presence in various fields of knowledge, Latin remains an instrument of communication between scientific communities, an element of evolution and continuity in Romance Europe, acquiring and imprinting universality.

Bibliography

- Avram, V.I.; Roibu, M.; Stârc-Meclejan, F.N.F.; Olteanu, A.V., *The Language of Law*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2006.
- Burtea-Cioroianu, C.E., Ștefan, V.E., *Limba latină pentru facultățile de drept*, Craiova, Editura Universitaria, 2007.
- Deak, Francisc, *Tratat de drept civil – contracte speciale*, vol. I, II, III, București, Universul Juridic, 2006.
- Garner, Bryan A. (ed. in chief), *Black’s Law Dictionary*, St. Paul, Minn., West Group, 1999.
- Hanga, Vladimir, *Adagiile juridice latine*, București, Lumina Lex, 2007.
- Mic dicționar juridic*, București, Lumina Lex, 1999.
- Hanga, Vladimir ; Calciu, Rodica, *Dicționar juridic român-englez, englez-român*, București, Lumina Lex, 1998.
- Hyland, Richard, *Pacta Sunt Servanda: A Meditation*, 34 VJIL 1994, pp. 405 et seq., available at <http://www.trans-lex.org/124500>.
- Martin, A. Elizabeth (editor), *Oxford Dictionary of Law*, Oxford, Oxford University Press, 1997.
- Pitiriciu, Silvia, „La terminologie du droit pénal: l’infraction (aspects lexicosemantiques)”, in *Studii și Cercetări de Onomastică și Lexicologie (SCOL)*, year V, nos.1-2/2012, Craiova, Ed. Sitech, 2012, pp. 189-192.
- Rolland, Henri, *Lexique juridique – expressions latines*, (IIe éd.), Paris, Litec, 2002.
- Săuleanu, Lucian; Rădulescu, Sebastian – *Dicționar de expresii juridice latine*, București, C. H. Beck, 2007;
- Strechie, Mădălina, „Similitudini între Imperiul Roman și Uniunea Europeană”, in *Analele Universității din Craiova - Istorie*, year XIV, no. 2(16)/2009, Craiova, Universitaria, 2009, pp. 81-88.
- Strechie, Mădălina, *Noțiuni de civilizație latină*, Craiova, Universitaria, 2008.

Valy CEIA
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

**Trimiterile discursului juridic ciceronian.
Studiu de caz: *Pro Archia poeta***

Abstract: (References of the Ciceronian Legal Discourse. Case Study: *Pro Archia Poeta*) Far from being closed into their sphere of legal texts, with different themes, the speeches of Cicero give us a comprehensive perspective on the Roman realities and, of course, the personality of the writer. One of them, chosen for my demonstration, *Pro Archia poeta*, is a genuine center of the Ciceronian thinking. Spoken in defense of client Archias in the acquisition of Roman citizenship, this unifies and converges on the various levels of meanings, but ordered around a nodal concept, *homo novus Romanus*. The characteristic pathos and spiritual anguish of the speaker inspires it and makes it unmistakable from a stylistic point of view. This paper investigates text references beyond proper legal side of both pleadings from the Forum, and found *in nuce* the haunting ideas of the magistrate and philosopher. However, there are revealed elements that revive a frozen perspective and, to some extent, a false one on Romanism.

Keywords: Cicero, *Pro Archia poeta*, Roman citizenship, *homo novus Romanus*, *virtus*

Rezumat: Departe de a fi texte închise sferei lor juridice, cu o tematică diversă, discursurile lui Cicero ne oferă o perspectivă foarte complexă asupra realității lor romane și, desigur, a personalității scriitorului. Unul dintre acestea, ales pentru demonstrația mea, *Pro Archia poeta*, se constituie în veritabilul centru de gândire ciceroniană, încheșat unitar și convergent din niveluri de semnificații variate, ordonate însă în jurul unui concept nodal, *homo novus Romanus*. Patosul și neliniștea spirituală caracteristică oratorului îl însușește și îi conferă inconfundabile însemne stilistice. Lucrarea cercetează trimiterile textului, dincolo de latura propriu-zisă juridică, și descoperă *in nuce* ideile obsedante ale magistratului și filozofului roman. Totodată, sunt relevate elemente menite să revitalizeze o perspectivă încremenită și, într-o oarecare măsură, falsă asupra romanității.

Cuvinte-cheie: Cicero, *Pro Archia poeta*, cetățenie romană, *homo novus Romanus*, *virtus*

Contrazicând flagrant însuși noima etimologică a conceptului de *patrie*¹ – *terra patria* „pământul strămoșesc” –, o cinic și, dar pragmatică sentință decretează: *Ubi bene, ibi patria*. Ampretele ei intensive sunt încă mai puternic reliefate la Cicero: *Patria est, ubicumque est bene*.² Adverbul de loc *ubicumque*, secondat de *est*, intensiv prin reluare, lungește la extrem limita spațială, anulând orice rigori morale pentru stabilirea patriei. La mijlocul secolului I a. Chr. *bene erat Romae*, a fost încătănat surprinde faptul că, dacă în 70-69, la ultimul cens republican, au fost înregistrați 910.000 de cetățeni, în 28 a. Chr. existau

¹ O altă perspectivă, la Cicero, în *De legibus*, II, 5; Marcus îi răspunde lui Atticus: *Ego mehercule [...] duas esse censeo patrias, unam naturae, alteram civitatis*. „Pe Hercule, eu [...] consider că există două patrii, una în care te-ai născut, alta dobândită prin cetățenie”.

² Cicero, *Tusculanae disputationes*, V, 37, 108. Oratorul roman citează de fapt din tragedia palliata *Teucer*, a lui Pacuvius, pentru care manifestă o admirabilă declarație: „licet dicere et Ennium summum epicum poetam [...] et Pacuvium tragicum et Caecilium fortasse comicum” (*De optimo genere oratorum*, I, 2). Regăsim ideea și la Publius Syrus: *Patria est, ubicumque bene vixeris*. (*Sententiae*, 545).

4.063.000 de cet eni.³ Ce-i va fi adunând în număr atât de mare, se tie. Despre expansiunea romană i despre înmulțirea cet enilor și aflăm numeroase referințe, dar un pasaj livian ne ajută să vedem cu mai mult claritate, în complexitatea ei, cauza pe care o apără Cicero în anul 62. Dacă acum legile îngrădesc dobândirea cet eniei, în vremea domniei lui Romulus, când visul de mrire al Romei începe să se coaguleze, situația se găsește la antipod: [...] *ne vana urbis magnitudo esset, adiciendae multitudinis causa vetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem natam e terra sibi prolem ementiebantur, locum qui nunc saeptus descendantibus inter duos lucos est asylum aperit [...].* Idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit⁴.

În calitate sa de avocat, Cicero pledează în anul 62 pentru dobândirea cet eniei romane de către poetul Archias. Demersul juridic este contrabalansat, ba covârșit chiar de alunecarea discursului înspre o pledoarie pentru instanțele sociale și culturale ce trebuie să caracterizeze romanitatea și, *largo sensu*, umanitatea. Implicat până la combustie⁵ în destinul patriei, deși cel mai adesea cu opțiuni perdante – cum, de altminteri, se întâmplă cu marii gânditori –, Marcus Tullius Cicero ne oferă una dintre cele mai adânci perspective asupra avantajelor pe care le dobândește chiar Imperiul Roman din acordarea cet eniei⁶. Socotim, printr-un clișeu, lipsiți de propensiune spirituală și de aptitudinea bucuriilor umaniste, romanii ni se dezvăluie drept *homines novi*. Lucrarea prilejuiește și o investigație a fundamentelor durabile dintr-o societate: implicare, dedicare, umanitate – idei obsedante ale magistratului și filozofului roman. Pe acestea le regăsim jalonând cu adevărat istoria Romei, ele i-au pregătit mărirea și, pe de altă parte, pierderea lor a determinat prăbușirea imperiului. Societatea contemporană arpinatului le ignoră deja în destul de mare măsură, astfel încât strigătele sale disperate răzbat obsesiv: *O tempora, o mores!*⁷

Plin de temeri pentru soarta patriei, îndârjit întreaga viață, Cicero nu încetează să sperde că strigătul său va avea răsunet în sufletele concet enilor. Dacă sunt și voci care să se îndoiască de onestitatea omului politic, de autenticitatea sentimentelor exprimate, nimeni nu

³ V. Eugen Cizek, *Secolul lui Augustus: instaurarea principatului*, subcap. *Demografia*, în *Istoria Romei*, București, Paideea, 2002, p. 278.

⁴ Titus Livius, I, 1, 8: „[...] ca mărirea orașului să nu fie în zadar, pentru a spori numărul locuitorilor după vechea metodă a întemeietorilor de orașe, care adunând o mulțime de oameni simpli și săraci pretindeau totuși că sunt nscuși pe acele meleaguri, [Romulus] a deschis un refugiu pe locul care este acum împrejmuțat între cele două dumbrăvi la coborârea de pe Capitoliu. [...] și astfel s-a pus temelie viitoarei puteri”.

⁵ Cu subtilitatea și lapidaritatea cunoscute, Jean Bayet îi întitulează una dintre secvențele dedicate în tratatul său lui Cicero *Glume de omfră ocupă ie* (*Literatura latină*). În românește de Gabriela Creia. Traducerea versurilor de Petre Stati. Studiu introductiv de Mihai Nichita, București, Univers, 1972, p. 194). Avem, fără îndoială, o dureroasă privire sturnată asupra ceea ce va fi fost oratorul: *nicidecum glume, nicidecum fră ocupă ie*.

⁶ Două discursuri, cel investigat aici, *Pro Archia poeta*, și *Pro Balbo*, rostit în anul 56, urmăresc apărarea unor clienți pentru dobândirea (Archias) sau pstrarea (Balbus) cet eniei romane. Un studiu actual, aplicat celor două texte, la C. E. W. Steel, *How to become a Roman: the cases of Archias and Balbus*, în *Cicero, Rhetoric, and Empire*, Oxford, Oxford University Press, 2002, p. 75-112. V., de asemenea, John Dugan, *Making a New Man. Ciceronian Self-Fashioning in the Rhetorical Works*, Oxford, Oxford University Press, 2005.

⁷ *In Catilinam*, I, 1, 2; *In Verrem*, II, 4, 55; *Pro Deiotaro*, 31. În *Vitae duodecim Caesarum*, Suetonius descrie gesturile de mrimie ale lui Caesar, devenit consul, pe atunci *dilargitus* (I, 20,3) „extrem de generos”: „Deoarece într-un proces Cicero s-a plâns de nenorocirea timpurilor, Caesar l-a transferat în aceeași zi, la ora a nouă, pe Publius Clodius, inamicul oratorului, din senat în rândurile plebei, fapt pe care Clodius îl încercase până atunci zadarnic.” (I, 20, 4).

poate să negheze forța civică a discursurilor. Astfel, în *Pro Archia poeta*, ales pentru demonstrația mea, după o primă parte aplicată sferei juridice, discursul se convertește într-unul dintre cele mai înalte elogii ale literaturii. Cauza este repede soluționată juridic pentru efect de scenă, în planul chestiunilor de mult tranșate⁸. Avocatul își îndreaptă, în schimb, forța persuasivă spre argumentația „subiectivă” ce privește personalitatea lui Archias și, îndeosebi, spre valoarea pe care o are scriitorul în societate.

Cu toate acestea, cele două versante, într-o structură antinomică, nu pot fi niciodată separate la gânditorul roman. Argumente bazate pe relația cauză-efect, altele întemeiate pe prestigiu, dar și cele care au în vedere comparația ori ilustrarea compun un discurs extrem de convingător⁹, învluind cititorul și în lăundu-l în lumea serenă a idealurilor. Venit dinspre o civilizație percepută superficial drept spațiu al pragmatismului extrem, rece, lipsit de propensiune spirituală, apăsătoare este cu atât mai demnă de luare-aminte. Patosul și neliniștea spirituală, congenere gânditorului, fac din aceste pagini embleme decisive ale adevăratei spiritualități romane. Cicero dă rămân astfel un vechi și foarte rezistent clișeu cu privire la natura extrem de simplă și necelată a urmașilor lui Eneas: [...] *ceterae neque temporum sunt neque aetatum omnium neque locorum: haec studia adulescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur*¹⁰.

Pledând în favoarea lui Archias, Cicero nemărturisite că pentru el însuși noimă vie îi se află întru acestui univers: *Ego vero fateor me his studiis esse deditum*¹¹. Prin forța sa retorică, puternică în latină, această confesiune publică este menită să ne elibereze brusc din temnița prejudecăților. Încredinat că prin afundarea în lumea literaturii este posibilă lefuirea noastră, Cicero afirmă răsucit: *Nam nisi multorum praeceptis multisque litteris mihi ab adulescentia suasissem, nihil esse in vita magno opere expetendum nisi laudem atque honestatem, in ea autem persequenda omnis cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsili parvi esse ducenda, numquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos profligatorum hominum cotidianos impetus obiecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas: quae iacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines – non solum ad intuentium, verum etiam ad imitandum – fortissimorum virorum expressas scriptores et Graeci et Latini reliquerunt? Quas ego mihi semper in administranda re publica proponens animum et*

⁸ Jean Bayet este de părere că „Ceea ce apare adesea mai slab în pledoarii și argumentarea juridică în care Cicero era, pare-se, uneori mai mult vicelan decât viguros; totuși, cu cât îi cunoaștem extrema conștiință de avocat, e posibil să fi neglijat voit această parte în redactarea destinată lecturii (*op. cit.*, p. 198).

⁹ Despre tipurile de argumentare și rolul lor în structura unui discurs, v. Ch. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca, *Traité de l'argumentation*, Editions de l'Institut de Sociologie de l'Université Libre de Bruxelles, 1970; S. Toulmin, *The uses of argument*, Cambridge, Cambridge University Press, 1958; Théodule Ribot, *Logica sentimentelor*. Traducere din limba franceză. Cuvânt înainte și note de Leonard Gavrilu, București, Editura tiințifică Enciclopedică, 1988.

¹⁰ *Pro Archia poeta*, 16: „[...] celelalte lucruri nu sunt potrivite nici tuturor timpurilor, nici tuturor vârstelor, nici tuturor împrejurărilor; în schimb, aceste preocupări hrănesc tinerele, mângâie bătrânele, dau strălucire împrejurărilor favorabile, oferă refugiu și consolare în situații vitrege, ne încântă acasă, nu ne împiedică în acțiunile publice, își petrec noaptea cu noi, cutreieră cu noi, ne însoțesc la arde.”

¹¹ *Ibidem*, VI, 12: „Eu, într-adevăr, mărturisesc că m-am dedicat acestor preocupări.”

*mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam*¹². O umanitate în desfășurare, care are ansa devenirii doar în măsura în care își dăc asimilează modelele ilustre ale antecesorilor ni se înfățișează dintr-o dublă perspectivă, fiindcă avem, pe de o parte, pledoaria oratorului, iar, pe de altă parte, avem, suprapus, imaginea oratorului însuși captându-și auditoriul, pildă vie a veridicității discursive.¹³ *Et quasi cursores vitae lampada tradunt*¹⁴ răsuna, ca într-un ecou lucresian. De bună seamă, efectul este iarăși puternic. Sclavi materialități, nimic nu este mai convingător decât *exempla*, iar cea mai percutantă pildă se află, întotdeauna, sub ochii noștri: *ex his studiis haec quoque crescit oratio et facultas, quae quantacumque est in me, nunquam amicorum periculis defuit*¹⁵.

Dar, poate, prea puțin ar însemna, izolat, această constatare, dacă restrânsa pledoarie nu ne-ar prilejui nu una, ci mai multe incursiuni pe trântul aceleiași convingeri. Iată-o chiar în *exordium*, înlesnind o foarte teatrală „introducere în scenă” a clientului său, Aulus Licinius Archias: *Si quid est in me ingeni, iudices, quod sentio quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non infitior mediocriter esse versatum, aut si huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse, earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet. [...] Quod si haec vox, huius hortatu praeceptisque conformata, non nullis aliquando saluti fuit, a quo id accepimus quo ceteris optulari et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus*¹⁶. Privit cu reticență azi, într-o lume a eufemismelor și a antifrazelor, ce cultivă o perfidă formă de modestie, afirmarea calităților personale ne surprinde de fiecare dată. Cu totul îndepărtat de mentalitatea noastră, atitudinea nu este nicidecum străină romanilor, cultivatori ai unei modestii ce riscă adesea să ajungă, paradoxal, pe trântul vanității. Această viață nu ezită să-și afirmere și spicăt conștiința valorii. Tocmai de aceea

¹² *Ibidem*, VI, 14: „Căci dacă nu a fi în eleș încredințat din adolescență din învățăturile multora și din multe opere literare cî nimic nu trebuie mai mult răvnit în viață decît gloria dobîndit cinstit, cî pentru a o obține trebuie să socoim neînsemnate toate suferințele trupești, toate primejdiile, a morții și a exilului, niciodată nu mă așzvărlit pentru salvarea voastră în atâtea și atît de dificile lupte și nu mă așzvărlit împotriva atacurilor zălnice ale unor oameni neisprăviți. Dar pline sunt toate cărțile, pline glasurile în eleș ilor, pline de exemple vechimea: toate acestea ar zăcea în întineric dacă nu ar ajunge la ele lumina literaturii. Cît de multe modele strălucite ale unor bărbăți foarte puternici ne-au lăsat scriitorii greci și cei latini – nu numai pentru a le admira, ci și pentru a le urma? Eu, pe acestea punându-mi-le mereu sub ochi în administrarea treburilor statului, îmi cultivam sufletul și mintea chiar reflectînd asupra oamenilor străluciți”.

¹³ Pe bună dreptate, Ilona Manuela Dușu constată că oratorul roman caută „soluționarea crizei instituțiilor romane prin persuasiune și performarea unor exemple ale vieții civice romane.” (V. Cicero și platforma modelului istoriografic de factură antropocentrică: persuasiune și performare de exempla romane, în *Literatura latină și complexul identitar*, Craiova, Editura Universitară, 2007, p. 36-40.)

¹⁴ Lucretius, *De rerum natura*, II, 79: „și precum alergătorii, își transmit făclia vieții”.

¹⁵ *Pro Archia*, VI, 13: „Din chiar aceste studii se dezvoltă meșteșria mea oratorică, ce, oricît de puțin aștăpâni-o, a stat întotdeauna în slujba prietenilor în primejdie”.

¹⁶ *Ibidem*, I, 1: „Judecătoarea, dacă am o făclie de talent oratoric, pe care îmi simt că de firav este, sau dacă am o oarecare iscusință de a vorbi, în care nu te gîduiesc cî sunt destul de exersat, sau dacă dispun de o oarecare cunoaștere teoretică a oratoriei, izvorâtă din studiu temeinic, de care – mărturisesc – niciodată de-a lungul vieții nu m-am îndepărtat, atunci rodul tuturor acestor lucruri ar trebui pe bună dreptate să-ți revindică, între cei dintâi, acest Aulus Licinius. [...] Iar dacă această meșteșrie oratorică, desvârșită la sfatul și prin învățăturile acestuia, a salvat oarecînd pe cineva, atunci fărîndoială cî acestuia însuși, de la care am dobîndit-o, astfel încît să-ți pot sprijini pe unii și salva pe alții, cît este să-ți dă în mine, trebuie să-ți ofer efortul de a-l salva”.

mediocritas presupunea capacitatea discernerii și a detașării, a alegerii în cunoștință de cauză și a unei extraordinare forțe interioare a omului, fiind eminamente subiectiv, de a-și estompa la maximum pulsunile afective în favoarea lucidității și rigorii.¹⁷

Totodată, descoperim în eafodajul textului elemente menite să revitalizeze o perspectivă încremenită, într-o oarecare măsură, iar și fals asupra romanității. În slujba Cetății, dimensiunile practice ale existenței trebuie conjugate cu cele spirituale, propria viață și sindru-și ferme temeiuri numai clădit pe generozitate, în sensul său nedijmuit. Aceste idei, nodal pentru pledoaria în favoarea lui Archias, se înalță și devine emblematic pentru adevăratul chip al romanității. Mai mult, ca orice text clasic își abandonează spațiul și timpul, spre a apărea umanității: *Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex Graecis versibus percipi quam ex Latinis, vehementer errat: propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Qua re si res eae quas gessimus orbis terrae regionibus definiuntur, cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare: quod cum ipsis populis de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt, tum eis certe, qui de vita gloriae causa dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est et laborum. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur! Atque is tamen, cum in Sigeo ad Achillis tumulum astitisset: «O fortunate» inquit «adolescens»¹⁸, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris!» Et vere. Nam nisi Illias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit, nonne Theophanem Mytilenaeum, scriptorem rerum suarum, in contione militum civitate donavit; et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites, dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes eiusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt?»¹⁹ Iată, însuflețit de forța vizionarului artistic ciceronian, o idee pe care o împărtășesc toate marile spirite romane, nutrite la colile Eladei. Viziunea dihotomică simplistă asupra celor două civilizații europene antice – aceea greacă, a contemplației active, o lume a Cuvântului, și aceea*

¹⁷ Loc comun al literaturii latine, acest topos, inventariat de către Ernst Robert Curtius în corelație cu descendența sa medievală (*Literatura europeană și Evul Mediu latin*. În românește de Adolf Armbruster. Cu o introducere de Alexandru Dușu, București, Editura Univers, 1970, p. 558-559), are totuși valențe specifice în clasicitatea latină.

¹⁸ Formula exclamativă în vocativ este analizată pe îndelete de către Hélène Vairel-Carron, care operează o cercetare foarte aplicată asupra nuanțelor particularizatoare între construcțiile exclamative cu particula *o* în vocativ, nominativ exclamativ și acuzativ exclamativ (v. *Exclamation. Ordre et défense. Analyse de deux systèmes syntactiques en latin*, Paris, Société d'Édition Les Belles Lettres, 1975, p. 68-76). Întreaga lucrare se dovedește extrem de fructuoasă în studierea multiplelor modalități exclamative pe care le întâlnim (și) în discursurile ciceroniene.

¹⁹ *Pro Archia poeta*, X, 23-24: „Căci, dacă cineva socotește că se dobândește un mai mic folos din versurile grecești decât din cele latine, greșite și amarnice, fiindcă versurile grecești sunt citite aproape pretutindeni, când vremea celor latine îți doare între hotarele noastre, de altfel mici. Prin urmare, dacă faptele noastre de arme sunt mângâinate de hotarele lumii, trebuie să dorim ca renumele nostru glorios să pătrundă până acolo până unde au ajuns sulii ale armatelor noastre; iar dacă aceste lucruri sunt mereu pentru înșelăciune și popoarele despre ale căror fapte se scrie, atunci negreșit că pentru aceia care îți primejdiesc viața pentru glorie aceasta este cel mai mare imbold la primejdii, precum și la eforturi. Cât de mulți scriitori ai faptelor sale vitejești se spunea că a avut cu sine celebrul Alexandru cel Mare! Și totuși, ajuns în Sigeu, în fața mormântului lui Ahile a exclamat: «O, tu, norocosule tânăr, căci l-ai găsit pe Homer cântăre al vitejeștii tale!». Și pe bună dreptate, fiindcă, dacă n-ar fi existat vestita *Iliada*, același maldăr de pământ care i-a acoperit trupul i-ar fi înmormântat și numele. Ce? Magnus al nostru, Pompei, care și-a împletit vitejia cu norocul, oare nu i-a dăruit, în mijlocul soldaților, cetănia lui Teofane din Mitilene, istoricul faptelor sale? Iar bravii noștri bărbați, mai degrabă răniți decât soldați, mi ca și de gândul dulce al gloriei, ca și cum ei înșiși ar fi fost lăudați, nu au aprobat cu mari ovații acest lucru?».

roman , a ac iunii, a Faptei – se cuvine totu i a ezat de fiecare dat în f ga ul ei firesc. Ambele înainteaz cu egal for atâta vreme sau, mai degrab , întrucât nici una nu respinge fundamental cealalt fa et a acestei solu ii existen iale.

Anulând grani ele artificiale dintre cele dou culturi, actualizarea unor vremi dedate spiritului r sun în tu e nostalgice – *ubi sunt...* – înc la începutul discursului: *Erat Italia tunc plena Graecarum artium ac disciplinarum, studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur quam nunc eisdem in oppidis, et hic Romae propter tranquillitatem rei publicae non neglegebantur*²⁰. Au devenit simple cli ee filologico-culturale trimiterile la Horatius ori Titus Livius, romani pragmatici i orgolio i, dar, deopotriv , lucizi i one ti, care au recunoscut puterea spiritual a Greciei. Creatorii veritabili au empatizat îns dintotdeauna i definitiv cu marile valori, transculturale i, mai ales, transtemporale²¹. Sublimat artistic, con tiin a unit ii instan elor fundamentale ale culturii prelunge te st ruitor soliditatea viziunii oratorului: *omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, et quasi cognatione quadam inter se continentur*²². Departe de a fi un text circumscris sferei sale juridice, discursul ne ofer o perspectiv foarte complex asupra realit ilor romane i, desigur, a personalit ii scriitorului. Cicero ne încredin eaz mereu c prin cuvinte, dar dincolo de ele, i, în acela i timp, prin fapte, dar dincolo de ele, se contureaz figura superlativ a lui *bonus et verus Romanus*²³. Realitatea vie ii noastre individuale î i estompeaz pulsuniile individualiste i dobânde te sens deplin i valoare numai în m sura în care e dedicat cet ii i comunit ii i, în acela i timp, se leap d de atributele exacerbate ale eului, distructive întotdeauna.

Binele individual este r splata celor care cl desc binele cet ii i al celorlal i; binele individual este r splata celor care tr iesc neîncetat gândind i practicând binele comunitar. În dialogul lor din *Les racines de la liberté*, Basarab Nicolescu i Michel Camus constat c omul nu e angajat doar într-o construc ie social a realit ii, ci c în acela i timp rolul s u este de a g si i de a conferi un sens realit ii²⁴. De altminteri, Basarab Nicolescu dezvoltase această perspectiv chiar în *Manifestul transdisciplinarit ii*; revolu ia interioar – spune filozoful – transform via a noastr individual i social într-un act atât estetic, cât i etic: actul dezv lurii dimensiunii poetice a existen ei²⁵. Ideea aceasta, extrem de actual în articula iile sale teoretice, nu e nou nou în planul con tiin ei, ne învedereaz i opera ciceronian .

Textul se deschide treptat c tre o perspectiv umanist asupra vie ii, înlesnind atât

²⁰ *Ibidem*, III, 5: „Pe atunci Italia era plin de cultura grecilor i aceste preocup ri erau cultivate în acelea i ora e înc mai puternic pe atunci decât acum, iar aici la Roma datorit situa iei pa nice din republic nu erau nicidecum neglijate”.

²¹ Definind la modul general valoarea drept „expresia ideal a unui acord între eu i lume”, Tudor Vianu recunoa te valoarea estetic drept una dintre cele mai complexe, aflat , în catalogarea aceleia i teoretician, la r scrucea dintre valorile reale i cele personale, înglobându-le deopotriv (*Studii de filozofia culturii*. Edi ie îngrijit de Gelu Ionescu i George Gan . Studiu introductiv de George Gan , Bucure ti, Editura Eminescu, 1982, p. 117 .u.).

²² *Pro Archia poeta*, I, 2: „C ci toate studiile care intesc formarea omului au o leg tur comun i prin aceasta se afl în strâns înrudire.”

²³ Un studiu foarte profund care dezvolt o idee convergent , la Sidney Calheiros de Lima, *Cícero e a obra filosófica em latim como munus rei publicae*, in „Nuntius Antiquus”, nr. 5, julho de 2010, p. 92-110, http://www.periodicos.letras.ufmg.br/index.php/nuntius_antiquus/article/view/2076, accesat în 9. I. 2014.

²⁴ Basarab Nicolescu, Michel Camus, *Les racines de la liberté*, Paris, Éditions Accarias – L’Originel, 2001, p. 42.

²⁵ Vezi o descriere a conceptului la Basarab Nicolescu, *Spre un nou umanism: transumanismul*, in *Transdisciplinaritatea. Manifest*. Traducere de Horia Mihail Vasilescu, Polirom, 1999, p. 165-170.

în elegerea de profunzime a instanțelor existențiale, cât și ordonarea elementelor durabile și valoroase pentru destinul unui popor. „Dacă termenul «umanitate» înseamnă ceva, el înseamnă că, în ciuda tuturor diferențelor și opozițiilor care există între diferitele lui forme, acestea toate acționează, totuși, pentru un scop comun”²⁶, avertizează Ernst Cassirer. Recunoscând virtutea, leit-motiv al discursului, drept element *sine qua non*, avem alianța firă și fisurarea tuturor faptelor realității. O adunătură de bordeie și rătăciră, răspândite pe colinele Latiumului s-a transformat, cu pași siguri, în cea mai mare cetate a vremii aceleia. Prin faptele și conștiința lor, bravi romani, mulți apar înând colectivității firă și nume, și-au manifestat superlativ conștiința etică, virtutea, calitate emblematică pentru *illa Roma antiqua*. Potrivit celei mai cuprinzătoare definiții, oferite de Lucilius²⁷, a da dovadă de virtute înseamnă „să vrei întâi binele patriei, apoi pe al celor din jur și de-abia în al treilea rând, și ultimul, binele propriu”: *Commoda praeterea patriae prima putare, / Deinde parentum, tertia iam postremaque nostra*. Numai că, jalonând istoria Cetății, *virtus* se metamorfozează în cele din urmă într-o vocabulă golită de sens. Mimarea sa („*bonum simulare virum se*”) îi apare lui Lucilius deja drept una dintre practicile cele mai vrednice de dispreț²⁸. Cicero nu preget să clameze *viva voce* reinstaurarea acestei precept existențiale reconceptualizată, deoarece, așa cum s-a remarcat, gânditorul „critiques the standard Roman notion of *virtus* by extending it beyond soldiering and even politics and into the realms of rhetoric, literature, and the aesthetic”²⁹. Urmărit până la obsesie de învederarea acestei idei în lumea romană, ce jalonează, în fond, și viaa scriitorului, discursul se metamorfozează sub ochii noștri, constituindu-se în vector de gândire ciceroniană.

Încheșat unitar și convergent din niveluri de semnificații, discursul proiectează în cele din urmă *homo novus verusque Romanus*, responsabil de cultivarea valorilor umaniste în societate. Specialist în *gramatica civilizațiilor*, Fernand Braudel definește umanismul drept „elanul, demersul bătăios spre o emancipare progresivă a omului, atenție constant acordată posibilităților omului de a-și ameliora sau modifica soarta”³⁰. Pentru Cicero cultura nu este o simplă proiectie spirituală, ea devine intrinsecă acțiunii, vieții în acțiunile sale cele mai concrete³¹. Congener spiritual teoreticianului roman, Thomas de Koninck decelează semnificațiile unui concept a cărui glosare, mai ales azi, sub amenințarea unor grave confuzii: „Minunatul cuvânt «cultură» ne trimite de la bun început tocmai la viaa, mai curând decât la vreun model artificial. El sugerează continuitatea de creație specifică vieții, autodezvoltarea, dar și o anumită fragilitate și dependență față de mediu. Viaa despre care se

²⁶ Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în istoria filozofiei umane*. Traducere de Constantin Coșman, București, Humanitas, 1994, p. 307.

²⁷ Glosarea aceasta a virtuții e preluată, în lucrarea sa despre *Instituțiile divine* (VI, V-VII), de către Lactanțiu, care îi acordă un statut privilegiat, citând-o în întregime și interpretând-o în detaliu.

²⁸ Mult mai târziu, lui Juvenal nu-i rămâne decât să constate pierderea valorii care a clădit Cetatea, *virtus* ajungând *rara avis in terris et simillima cyeno* „pasăre rară pe pământ și foarte asemănătoare unei lebede” (*Satirae*, VI, 165).

²⁹ John Dugan, *op. cit.*, p. 42.

³⁰ Fernand Braudel, *Gramatica civilizațiilor. Volumul II*. În românește de Dinu Moarcă, București, Editura Meridiane, 1994, p. 42.

³¹ V. Georges-Hubert de Radkowski, *Antropologie generală*. Traducere de Florin Ochian, Timișoara, Editura Amarcord, 2000, îndeosebi cap. *Societate, cultură, civilizație*, p. 25-80.

vorbe te aici este via a sufletului, potrivit sintagmei clasice, pe care i-o datorăm lui Cicero, de *cultura animi* – adică înflorirea deplină, nu numai a copacului, ci și a spiritului uman pe culmea potențialităților sale. Ea include etica și politica, dar și dragostea de frumos, evident; caci Cicero spune *animi* și nu *animae*, ceea ce sugerează toate valorile pe care noi le asociem cu „inimă” – și nu numai inteligența³². Prin urmare, în ocurență cu întreaga viziune ciceroniană, filozoful canadian „angajează ființa omenească în întregime”³³, așa cum reliefează o privire sinoptică asupra discursului *Pro Archia poeta*, text emblematic al romanității.

Bibliografie

- Bayet, Jean, *Literatura latină*. În românește de Gabriela Creția. Traducerea versurilor de Petre Stati. Studiu introductiv de Mihai Nichita, București, Univers, 1972.
- Braudel, Fernand, *Gramatica civilizațiilor. Volumul II*. În românește de Dinu Moarcă, București, Editura Meridiane, 1994.
- Calheiros de Lima, Sidney, *Cicero e a obra filosófica em latim como munus rei publicae*, în „Nuntius Antiquus”, nr. 5, julho de 2010, p. 92-110, http://www.periodicos.letras.ufmg.br/index.php/nuntius_antiquus/article/view/2076, accesat în 9. I. 2014.
- Cassirer, Ernst, *Eseu despre om. O introducere în istoria filozofiei umane*. Traducere de Constantin Corman, București, Humanitas, 1994.
- Cicero, Marcus Tullius, *Orationes omnes*. Colligebat Nicolaus Eligijs Lemaire, vol. I-VI, Paris, 1827-1830.
- Cizek, Eugen, *Secolul lui Augustus: instaurarea principatului*, subcap. *Demografia*, în *Istoria Romei*, București, Paideea, 2002.
- Curtius, Ernst Robert, *Literatura europeană și Evul Mediu latin*. În românește de Adolf Armbruster. Cu o introducere de Alexandru Dușu, București, Editura Univers, 1970.
- Dușu, Ilona Manuela, *Literatura latină și complexul identitar*, Craiova, Editura Universitaria, 2007.
- Herescu, N. I., *Caiete clasice*, București, Cugetarea-Georgescu Delafras, [s. a.].
- Konick, Thomas De, *Noua ignoranță și problema culturii*. Traducere de Mihaela și Ion Zgărdu, Timișoara, Editura Amarcord, 2001.
- Nicolescu, Basarab, *Transdisciplinaritatea. Manifest*. Traducere de Horia Mihail Vasilescu, Polirom, 1999.
- Livius, Titus, *Histoire romaine*. Traduction nouvelle avec une introduction et des notes par Eugène Lasserre. Tome première, Paris, Librairie Garnier Frères, [s. a.].
- Nicolescu, Basarab, *Transdisciplinaritatea. Manifest*. Traducere de Horia Mihail Vasilescu, Polirom, 1999.
- Nicolescu, Basarab, Michel Camus, *Les racines de la liberté*, Paris, Éditions Accarias – L’Originel, 2001.

³² Thomas De Konick, *Noua ignoranță și problema culturii*. Traducere de Mihaela și Ion Zgărdu, Timișoara, Editura Amarcord, 2001, p. 80.

³³ Idem, *ibidem*.

- Perelman, Ch., Olbrechts-Tyteca, L., *Traité de l'argumentation*, Editions de l'Institut de Sociologie de l'Université Libre de Bruxelles, 1970.
- Radkowski, Georges-Hubert de, *Antropologie general* . Traducere de Florin Ochian , Timi oara, Editura Amarcord, 2000.
- Ribot, Théodule, *Logica sentimentelor*. Traducere din limba francez . Cuvânt înainte și note de Leonard Gavrilu, Bucure ti, Editura tiin ific și Enciclopedic , 1988.
- Steel, C. E. W., *Cicero, Rhetoric, and Empire*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
- Toulmin, S., *The uses of argument*, Cambridge, Cambridge University Press, 1958.
- Vairel-Carron, Hélène, *Exclamation. Ordre et défense. Analyse de deux systèmes syntactiques en latin*, Paris, Société d'Édition Les Belles Lettres, 1975.
- Vianu, Tudor, *Studii de filozofia culturii*. Edi ie îngrijit de Gelu Ionescu și George Gan . Studiu introductiv de George Gan , Bucure ti, Editura Eminescu, 1982.

Ioana COSTA | **Ecouri ale Antichității**
(Universitatea din București)

Abstract: (Echoes of Antiquity) More than half a millennium ago, Erasmus of Rotterdam wrote a panegyric for Philip the Handsome, who was by that time (1504) in his prime, both as a person and king. Just like the *principis speculum* he composed twelve years later for Philip's elder son, the future Charles V, Holy Roman Emperor, Erasmus makes use of Greek and Roman Antiquity to eulogise and to teach. Ancient literature, historical and cultural background are to be explored in these texts as direct quotations or as echoes, whose significance is increased by the familiar universe they belong to.

Keywords: Erasmus of Rotterdam, Greek and Roman Antiquity, echoes, literature, history, culture

Rezumat: Cu mai bine de o jumătate de mileniu în urmă, Erasmus din Rotterdam a compus un panegiric dedicat lui Filip cel Frumos, aflat la vremea aceea (în 1504) în anii deplinei înfloriri, deopotrivă ca om și ca rege. Ca și în acel *principis speculum* compus doisprezece ani mai târziu pentru fiul cel mare al lui Filip, Carol (*Institutio Principis Christiani*), Erasmus se folosește de Antichitatea greco-romană pentru a elogia și, mai cu seamă, pentru a învăța. Literatura antică, fundalul istoric și cultural pot fi cercetate în textele lui Erasmus ca trimiteri directe sau ca ecouri, cu atât mai mult cu cât fac parte din universul cotidian al publicului.

Cuvinte-cheie: Erasmus, Antichitatea greco-latină, ecouri, literatură, istorie, cultură

Erasmus din Rotterdam i-a dedicat lui Filip cel Frumos un panegiric, datat *anno a Christo nato supra millesimum quingentesimo quarto in die epiphaniae*. Filip avea atunci aproape douăzeci și ase de ani (se născuse în 22 iulie 1478) și se afla în răstimpul, săvârșit curînd după aceea, de apogeu al vieții sale. Fiul lui Maximilian I, împăratul Sfîntului Imperiu Roman de Națiune Germană, era, după spusele unui cronicar al vremii, un principe desvîrșit, care își purta bine supranumele de „cel Frumos”. Căștoria diplomatică pe care și-a asumat-o la optsprezece ani cu Juana, fiica cea mică a Isabellei de Castilia și a lui Ferdinand de Aragon, avea să-l transforme în Filip I al Spaniei, cu o succesiune de cinci regi, dintre care cel dintîi, Carol Quintul sau Carol I al Spaniei, a fost cel mai strălucit. Din anul nașterii primului său fiu, Carol (1500), Filip s-a pregătit cu tenacitate pentru a intra în posesia drepturilor de succesiune la tronul Spaniei, pe care un șir de decese în sânul casei regale le concentrase în persoana fragilă a soției lui, Juana, cunoscută în istorie ca Juana cea Nebună (*Juana la Loca*). Agravat de Isabela și Ferdinand, Filip a pornit în 1501¹ într-o călătorie grandioasă prin fastul alaiului, prin opririle aureolate regal, prin ocoluri și prin durată. La sfîrșitul anului 1502, la puține zile după ce s-a încheiat suita ceremoniilor de consacrare ca succesor la tron, Filip a părăsit Spania, lăsîndu-i acolo soția. Juana a născut în primvara anului următor, treptat, a început să se lase în voia geloziei, a îngrijorărilor, a unei tot mai vădite pierderi a răsunetului. În mai 1504, Isabela se vede nevoită să o lase să plece; întoarcerea la Filip îi confirmă Juanei bucuriile și îi prilejuiește scene violente, încheiate cu retezarea pletelor blonde pe care le

¹ Vide par. 509: „Ziua aceea va rămîine, va rămîine fixată de-a pururi în sufletele noastre – aceea zi (fericit sau trist, cum sîi spun?) de 4 noiembrie <1501>”.

iubea infidelul ei so². Moartea Isabelei, în 26 noiembrie 1504, îl aza pe Filip pe tronul Spaniei; domnia i-a fost scurt : împ timit al jocului cu mingea, Filip r ce te violent i moare pe nea teptate, în 25 septembrie 1506.

Începutul anului 1504, cînd Erasmus compune *Panegiricul*, este aadar pentru Filip o perioad de *acme*, în care aspira iile îi sînt împlinite, este puternic omene te i regal, iar declinul rapid al vie ii lui mai are de a teptat cîteva luni. Cele mai bine de o sut de pagini (în dimensiuni moderne) de elogii î i g sesc justificarea în imaginea acestui principe des vîr it, care va domina i tratatul pe care Erasmus îl scrie doisprezece ani mai tîrziu, pentru fiul acestuia, Carol, aflat atunci la vîrsta adolescen ei i a înv turilor care modeleaz spiritul pentru tot restul vie ii: *Institutio Principis Christiani*. A a cum va face, în mare, i pentru Carol, Erasmus îi pune dinainte lui Filip cel Frumos oglinda Antichit ii greco-romane: privindu-se în ea, Filip î i vede splendoarea multiplicat cu fiecare al turare de personalit i ori personaje, cu fiecare trimitere la fapte ori situa ii, cu fiecare aluzie. Oglind pentru Filip, *Panegiricul* este un portret uria în care bucuria supu ilor de a avea un asemenea principe este dublat de pl cerea estetic i cultural a celor care recunosc literatura pe care au citit-o, istoria pe care au studiat-o ori, pur i simplu, fondul comun al mo tenirii antice. Ne vom limita în cele ce urmeaz la referirile literare din textul lui Erasmus; dintre acestea, unele sînt citate explicite, cu trimitere la autor, altele sînt suficient de familiare publicului încît s fie u or recognoscibile; acestora li se adaug aluzii la pasaje poten ial cunoscute, precum i parafrazele, imita iile i simplele aluzii. Nu am inclus aici reperatele mitologice, numeroase în chip firesc într-o lucrare de o asemenea factur .

Citatele apar în varianta obi nuit în epoc , *id est f r* trimiterile cu care este obi nuit cititorul modern: procedura este emblematic nu doar pentru statutul editorial al textelor antice în epoc , ci i – cu mult mai relevant – pentru capacitatea publicului cititor de a integra spontan citatul în opera respectiv , rod al unei consistente culturi literare. Majoritatea citatelor reprezint esen e care au circulat abundant cu valoare de senten e. Pentru a începe de la r d cinile literaturii greco-latine, amintim referirile la Homer, din paragraful 530 (sintagma „p stor de popoare”, recurent mai ales în *Iliada*), din 543 (referirea, din nou frecvent , în ambele epoei homerice, la întîmpl rile ce „stau în poala zeilor”), din 547 (Andromaca „rîzînd printre lacrimi”, *vide Iliada* 6.484); tot lui Homer i se datoreaz o formulare ceva mai extins , de un hexametru i jum tate, care descrie reac ia doicii Eurycleia în episodul *anagnorisis*, de emo ionant recunoa tere a lui Odiseu (*Odiseea* 471-472). Lui Homer îi sînt atribuite îns nota ii pe care literatura antic ni le-a conservat sub numele altor autori: paragraful 543 face explicit trimitere la Homer pentru formularea „destinului nici m car zeii nu i se pot opune”, pe care îns Platon în *Legile* 7.818b o citeaz sub numele lui Simonides. Pe Vergiliu îl citeaz în 510 (*Eneida*, 4.573), iar pe Hora iu, în 524, într-o formulare extins care selecteaz dintr-o succesiune de patru versuri (*Ode*, 4.4.29-32). Nu putea lipsi Teren iu (*Adelphi*, 30 sqq.).

A a cum sugereaz scurta list de mai sus, trimiterile la literatura antic apar în unui fond cultural aflat la îndemîna cititorilor lui Erasmus, ceea ce permite identificarea pasajelor chiar în absen a men ion rii autorului – eventual indicat ca „poet” (510, aici

² Episodul este descris de Petrus Martyrius (Peter Martyr Vermigli); scrisorile acestuia au fost publicate în 1670, într-un volum in-folio: *Petri Martyrii epistulae*.

Vergiliu), „cel mai elocvent dintre poezi” (537, o trimitere direct la Vergiliu), „poet comic” (511, aici Terențiu), „poet tragic” (545, aici Seneca) ori prin indicarea speciei literare („comedie”, par. 514, aici o referire la același Terențiu) sau, pur și simplu, ca plasare în epoca veche: „antichitatea” (523). Într-un asemenea succesiune a citatelor care nu puteau rămâne obscure lectorului menționat despre dragostea care le învinge pe toate, din paragraful 510 (Vergiliu, *Bucolice*, 10.69) sau, pe o temă similară, cea din paragraful 510, la teama îngrijorată care definește iubirea (Ovidiu, *Heroides*, 1.2). Horașiu este poetul citat implicit în paragraful 512 (*Epistole*, 1.1.21 *sq.*), iar Ovidiu, cel din paragraful 513 (*Ex Ponto*, 1.3.35 *sq.*).

De o factură ușor diferită sînt referirile la pasaje binecunoscute din literatura antică, inserate prin asociere cu o imagine generată de conținutul *Panegiricului*. Tabloul oferit de principe și de soția lui, aflați, amîndoi, într-o companie ilustră, plină de strălucire (par. 509), poate fi o trimitere la *Eneida* 1.498 *sqq.* (cu observația – înregistrată chiar de unele manuscrise ca notă marginală: *id Homericum imitatus est Maro* – că Vergiliu face el însuși o reverență către Homer, bine marcat de Erasmus prin sintagma „homerica Diana”). Vîrsta venerabilă a prințului (par. 509) implică o asociere homerică (*Iliada* 22.60 sau *Odiseea* 15.348).

Ademenitoare prin fluiditatea lor rămîn trimiterile dezvoltate, în care se îmbină imaginile din autori diferiți, ca în paragraful 523 („Homer avea dreptate cînd scria că Iupiter cel drept le dă daruri bune oamenilor buni³; destul de adesea sînt adevărate vorbele lui Plaut⁴, că cei care merită primesc pînă la urmă ce li se cuvine. Pe de altă parte, nu vine doar de împlinire atunci cînd planurile bine puse la punct nu izbîndesc, de vreme ce, așa cum scrie Libanius⁵, evenimentele se desfășoară așa cum doresc oamenii numai dacă planurile sînt mîsurate cu unitățile datoriei și cinstei.”, [trad. n.]). Același paragraf înregistrează încă un amalgam de referiri: „Un asemenea chip, cred eu, avea omul despre care a scris Calpurnius un poem rustic, dar care nu era defel în vers rustic: un chip pe care se pot distinge îngemnată trăsăturile lui Marte și ale lui Apollo. Cînd întreaga tălăcuire este în mod limpede una de care se seamănă du-mani și în fața creierului se dea îndrăgănită, dar una pe care oamenii cumsecade nu pot și nu o iubească. Un asemenea chip i-a dăruit Homer lui Ahile și Vergiliu, lui Enea, iar istoria l-a consemnat pentru generalul Africanus, descriindu-l maiestuos, dar în același timp cu totul încîntător, din nou, încîntător, dar fără a pierde nimic din maiestatea sa.” [trad. n.].

Încă și mai îndepărtate de ceea ce am putea recunoaște ca citat sînt pasajele care fac apel la fondul comun al cunoștințelor literare. Între acestea, ocupă un loc aparte parafrazele și imitațiile, ca în paragraful 535 („În vremuri de pace, artele frumoase, studiile onorabile înflouesc, respectul pentru lege este puternic, prestrarea religiei este nesmintită, bogăția crește, disciplina morală este dominantă. În vreme de război, toate acestea se prăbușesc și sînt aruncate într-o stare de confuzie, iar corupția morală aduce tot soiul de dezastră. Locurile sacre sînt vandalizate, cultul divin este uitat, justiția este înlocuită de violență; căci legile sînt mute atunci cînd se aud armele (după cum spune Cicero⁶) sau, dacă spun ceva benefic, nu se

³ Cf. *Odiseea* 1.32 *sqq.*

⁴ *Poenulus*, 1270.

⁵ Erasmus editase trei declamații ale acestui sofist grec.

⁶ *Pro Milone* 4.11.

aude (după cum spune cu eleganță Marius⁷) în zgomotul armelor. Unde i-ar putea găsi locul literatura și Muzele în tot zgomotul trupelor, în tot iuitul trompetelor și în tot ipitul cornului, în răpăitul surd și fără rost al tobelor, în zgomotul sâbiilor și în uierul înspăimântător al ghiulelelor, care coacează pînă într-atît animalele slabice și pe tii și pisările, încît și părăsesc locurile naturale și se îndepărtează în exil? Homer vorbea cu totul potrivit, adesea, despre *pólemón dysechéa*, «războiul rău sunător»⁸ [trad. n.] sau 546 („Nici măcar o singură persoană⁹ nu a putut fi înut acasă – nici de infirmitatea vîrstei, nici de grijile gospodăriei, de timiditate sau de starea sîntii – căsănu fie privat de încîntarea pe care o simțeau ochii la vederea principelui atît de prețios.” [trad. n.]).

Simple aluzii literare se regăsesc pe tot parcursul *Panegiricului*; chiar dacă nu putem exclude cu totul ipoteza că prezența lor în această formă vagă se datorează unor considerente estetice, care l-ar fi oprit pe Erasmus să încarce textul cu trimiteri pedante, rămîne dominantă presupunerea că forța acestor asocieri stă tocmai în rîndurile clasice ale fondului literar comun. *Exempli gratia*: 511 („Pe Dumnezeu cel veșnic, ce scene noi născute a fost atunci cînd patria te-a însoțit la plecare, cu o înălțată fericire, cum spune poetul¹⁰.” [trad. n.]) sau 518 „... s-a putut desface deja, cu ochii și, de o bună parte de posteritate, în copiii copiilor și, după cum spune poetul¹¹ și poate că, de-ar fi voia Domnului, îi va vedea și pe cei născuți din această.” [trad. n.]).

Copiii și editorii vechi ai testului erasmic înserează arareori trimiteri, cum ar fi cea din paragraful 511, la un pasaj în notă homerică pe care edițiile din secolul XVI-lea par să îl considere mai puțin transparent, de vreme ce glosează: *Ossa apud Homerum dea Fama* (textul erasmic este: „Orice ar fi aruncat acea Ossa¹² a poetului grec, cea mai flecărească dintre toate zeițele cîntate de poezie.” [trad. n.]).

Resorturile acestor trimiteri explicite și, mai cu seamă, ale celor implicite în cultura bine cunoscută a publicului căruia și se adresa Erasmus, de un fond comun de informații literare și istorice, dar și de *realia*. La acestea face apel în permanență autorul, cu siguranță că lectorul cunoaște detaliile sau măcar recunoaște subiectul. Sîntem în fața unui material provenit din esența culturii antice, material refolosit într-un scop bine definit și anunțat, de comparație și elogiere.

Bibliografie

Erasmus, *Opera omnia*, Otto Herding, ed., North Holland, Amsterdam, 1974, vol. IV, p. 132-219.

⁷ Marius Victorinus.

⁸ E.g. *Iliada* 2.698.

⁹ Pasajul este inspirat din *Panegiric* pe care Pliniu cel Tânăr i-l adresase împăratului Traian (cap. 22).

¹⁰ Citat din *Marțial* 10.78.8.

¹¹ Vergiliu, *Georgice* 1.434.

¹² Cf. Homer, *Odiseea* 1.282 *sqq.*, 2.216 *sqq.*

Dana DINU
(Universitatea din Craiova)

Interjec ii *Hercle, Edepol, Ecator* i func iile lor pragmatice la Plaut i Teren iu¹

Abstract: (The Interjections *Hercle, Edepol, Ecator* and Their Pragmatic Functions In Plautus and Terence)

Hercle, edepol, ecator and their variants originally are oaths and invocation formulas of the gods Hercules, Pollux and Castor. From the grammatical point of view they are interjections, namely secondary interjections (Ameka 1992). This article firstly intends to give a brief overview of how the concept of interjection was developed in ancient Latin grammars and secondly to analyse the pragmatic functions of these interjectional formulas in the corpus represented by Plautus' twenty plays and Terence's six plays. The analysis is primarily based on Caroline Kroon's (1998) theoretical framework for the description of Latin discourse markers. In certain contexts *Hercle, Edepol, Ecator* function as parallel discourse markers (Norrick 2009) or intensifiers of other discourse markers such as *certe, sane, profecto, enim, uero, enim uero, at* etc. The excerpts analysed within the article represent the interactional level of the discourse specific to dramatic texts.

Keywords: interjections, Plautus, Terence, *hercle, edepol, ecator*, pragmatic markers

Rezumat: *Hercle, Edepol, Ecator* i variantele lor sunt la origine jur minte i formule de invocare a divinit ilor Hercule, Pollux i Castor. Din punct de vedere gramatical, sunt interjec ii i anume interjec ii secundare (Ameka 1992). Acest articol inten ioneaz s ofere mai întâi o scurt trecere în revist a felului în care s-a dezvoltat conceptul de interjec ie în vechile gramatici latine ti i apoi s analizeze func iile pragmatice ale acestor formule interjective în corpusul reprezentat de cele dou zeci de piese ale lui Plaut i cele ase ale lui Teren iu. Analiza este bazat în principal pe cadrul teoretic pentru descrierea marcorilor de discurs din latin al Carolinei Kroon (1998). În anumite contexte, *Hercle, Edepol, Ecator* func ioneaz ca marcori de discurs paraleli ori intensificatori ai altor marcori de discurs precum *certe, sane, profecto, enim, uero, enim uero, at* etc (Norrick 2009). Fragmentele analizate în cadrul articolului reprezint nivelul interac ional de discurs specific textelor dramatice.

Cuvinte-cheie: interjec ii, Plaut, Teren iu, *hercle, edepol, ecator*, marcori pragmatci

Articolul de fa î i propune s descrie i s analizeze evolu ia interjec iilor latine ti *hercle, edepol, ecator* i a variantelor lor spre categoria marcorilor pragmatci, precum i s identifice func iile lor pragmatice la poe ii comici latini Plaut i Teren iu. Aceste interjec ii î i au originea în jur minte prin care erau invoca i Hercule, Pollux i Castor în context religios sau cu sens religios i reveren ios. Ele fac parte dintr-un repertoriu mai mare de jur minte cu caracter religios care, folosite în contexte profane, au devenit interjec ii sau „interjectional phrases” sau „secondary interjections” cum sunt i *medi, medius fidius, edi, eccere, eiuno, pro Iuppiter*, îns acestea din urm apar mult mai rar în texte în compara ie cu cele supuse analizei. Oricum, la cei doi poe i comici i, în general, în poezie nu apar, ci sunt specifice prozei, dar i aici cu o foarte sc zut recuren ². Invocarea zeit ilor prin formule

¹ Acest articol reprezint forma revizuit a comunic rii „Les fonctions pragmatiques des interjections *hercle, edepol* et *ecator* chez Plaute et chez Térence” prezentat în cadrul Seminarului „Segnali discorsivi tra latino e lingue romanze”, Bergamo, 4-5 octombrie 2011.

² Joseph Denooz, „Les interjections dans un corpus d'auteurs latins”, în G. Calboli (ed.) *Lingua Latina*, Proceedings of the Twelfth International Colloquium on Latin Language. *Papers on Grammar IX*, Roma, Herder, 2005, p. 843-852.

de tip *ita me Hercules/Castor/Pollux (iuvat)* în contexte profane a condus la crearea expresiilor interjective *hercle*, *edepol* și *ecastor* cu variantele *meherc(u)le(s)*, *medepol*, *(m)ecastor*, vidate de semnificația religioasă inițială. Ele au trecut printr-un proces de schimbare semantică, explicabil prin fenomenul subiectivității intersubiectivității propus de Traugott și Dasher, de pildă.

În corpusul celor douăzeci de piese plautine și al celor asezeze tereniene, acestea sunt variantele care înregistrează cele mai multe ocurențe: *hercle*: 641 la Plaut și 101 la Terențiu; *edepol*: 369 la Plaut și 23 la Terențiu; *ecastor*: 99 la Plaut și 5 la Terențiu. Împreună cu variantele, totalul lor pe autori este următorul: la Plaut 645 de jurminte pe Hercules, 503 pe Pollux și 118 pe Castor, iar la Terențiu este de 103 pe Hercules, 78 pe Pollux și 7 pe Castor. Aceste cifre au o anumită relevanță socio-pragmatică, așa cum ne explică Aulus Gellius³.

1. Scurtă privire diacronică asupra fenomenului interjectiv în latină

Aadar, *Heracle*, *edepol* și *ecastor* și variantele lor sunt jurminte și formule de invocare a lui Hercule, Pollux și Castor. Din punct de vedere gramatical, ele sunt interjecții, și anume interjecții secundare, deoarece „they are forms that belong to other word classes based on their semantics and are interjections only because they can occur by themselves non-elliptically as one-word utterances”⁴. La origine, au avut conținut semantic propriu, dar s-au convenționalizat ca expresii ale unor stări mentale și atitudini ale vorbitorului față de contextul situațional.

Evident, aceste jurminte nu se regăsesc numai la Plaut și Terențiu, ci și la alți autori⁵, fapt care ar fi trebuit să atragă atenția vechilor gramatici asupra lor într-o măsură mai mare. La Plaut și Terențiu, ale căror opere sunt una dintre cele mai importante surse pentru studiul latinei vulgare, deci, al oralității, aceste formule sunt atestate cu cea mai mare

³ Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, XI, 6, 1-2: *Quod mulieres Romae per Herculem non iuraverint, neque viri per Castorem. In veteribus scriptis neque mulieres Romanae per Herculem deiurant neque viri per Castorem: sed cur illae non iuraverint Herculem, non obscurum est, nam Herculeo sacrificio abstinere. Cur autem viri Castorem iurantes non appellaverint, non facile dictum est. Nusquam igitur scriptum invenire est apud idoneos quidem scriptores aut „mehercle” feminam dicere aut „mecastor” virum. 2. „Edepol” autem, quod iusiurandum per Pollucem est, et viro et feminae commune est. Sed M. Varro adseverat antiquissimos viros neque per Castorem neque per Pollucem deiurare solitos, sed id iusiurandum fuisse tantum feminarum ex initiis Eleusinis acceptum; paulatim tamen inscitia antiquitatis viros dicere „edepol” coepisse factumque esse ita dicendi morem, sed „mecastor” a viro dici in nullo vetere scripto inveniri. Volume 2, Ex editione Iacobi Gronovii, Londini, 1824, p. 622.*

⁴ Felix Ameka, „Interjections: the universal yet neglected part of speech”. În *Journal of Pragmatics*, 18, 1992, North-Holland, p. 105.

⁵ Cf. Joseph Denooz, *Art. cit.*, face o statistică a frecvenței ocurențelor a 48 de interjecții la diverși autori, atât de proză, cât și de poezie, pe un corpus de 1 730 000 de cuvinte. Astfel, el constată că, la acest volum de cuvinte, interjecțiile au 3 011 de ocurențe, adică 0,17%, din ansamblul corpusului, din care 2 282 în poezie și 729 în proză, la o proporție de 1 225 061 de cuvinte apar înând prozei și 503 407 apar înând poeziei. Reiese clar că densitatea interjecțiilor este mai mare în poezie. Dar, în cadrul acestui gen, la Plaut și Terențiu sunt cele mai numeroase: numai la Plaut sunt 1420. Terențiu nu este cuprins în această statistică dar, din alte statistici [cf. F. W. Nicolson, „The Use of *HERCLE* (*MEHERCLE*), *EDEPOL* (*POL*), *ECASTOR* (*CASTOR*) by Plautus and Terence”, *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 4 (1893), p. 99-103; Anders Gagnér, *De hercle, mehercle ceterisque id genus particulis priscae poesis Latinae scaenicae*, Gryphiswaldae, 1920, p. 106; R. Maltby, „The Distribution of Greek loan-word in Terence”, *The Classical Quarterly*, New Series, Vol. 35, N°. 1 (1985), pp. 110-123], aflăm că în cele asezeze piese ale sale sunt 188 de ocurențe.

frecven , iar dintre ei doi, Plaut face uz într-o m sur cel pu in dubl ⁶. Pe de alt parte, latina celor doi autori nu trebuie s ne fac s uit m c aceste texte sunt totu i literare i deci rezultatul unei elabor ri, al unei selec ii, cu atât mai mult cu cât sunt scrise în versuri, ceea ce, din nou, reduce foarte mult din spontaneitatea caracteristic unei conversa ii. Situa iile comunicative fiind artificiale, concluziile în ceea ce prive te func iile pragmatice ale acestor marcatori nu pot fi aplicate întru totul latinei vorbite.

În ceea ce prive te faptul c gramaticii latini rezerv foarte pu in spa iu interjec iilor i c par s ignore frecven a acestora la autori importan i cum sunt Plaut i Teren iu, pe care îi citeaz , de altfel, destul de mult pentru alte exemplific ri, trebuie totu i men ionat Sergius, care remarc prezen a acestora la Plaut, prin formularea *pro interiectionibus* („în loc de interjec ii”): *Apud Plautum sunt quaedam partes orationis pro interiectionibus positae* (GLK IV, 486-565), dar nu d nici un exemplu, r mânând s presupunem c se refer i la aceste formule de invocare a zeilor în contexte non-religioase.

În gramaticile latine ti, întemeietoare ale tradi iei gramaticale europene ⁷, interjec iilor li se acord , în general, un spa iu foarte restrâns, cu pu ine excep ii la doi-trei autori, iar din punct de vedere teoretic sunt tratate sumar, în principal, din cauza imposibilit ii de a le oferi un statut clar în cadrul limbii. De aceea, au fost tratate ca elemente periferice ale limbajului „din cel pu in trei puncte de vedere”, dup cum observa Felix Ameka în urm cu dou zeci de ani, referindu-se la studiile despre interjec ii din epoca modern ⁸: 1. sunt elemente paralingvistice, care nu comunic prin ele însele, ci înso esc limbajul la limita dintre comunicarea verbal i comunicarea non-verbal (ceea ce nu reprezint o observa ie totu i nou , pentru c este un lucru semnalat destul de timpuriu chiar de Varro care, de exemplu, în *De lingua Latina* VII, 93, spune: „*Euax*” *verbum nihil significat, sed effutitum naturaliter est*); 2. nu sunt integrate sintactic, aspect semnalat, de asemenea înc din antichitate, între al ii de Diomede I, 419, 17 *sqq.*, citat mai jos); 3. sunt aberante din punct de vedere fonologic, lucru, de asemenea, deja observat gramaticii latini i chiar din prima instan , prin formularea *voces inconditae*. *Voces inconditae* sau *confusae* se opun *vocibus articulatis*, care au propriet i formale i func ionale, semantice si morfosintactice analizabile în unit i fono-grafematice, fapt care este subiacent conceptului de morfem, care îns nu a fost teoretizat de lingvi tii latini ⁹.

Latinii sunt, totu i, cei care au recunoscut statutul autonom al interjec iei în raport cu adverbul i au integrat-o morfologic ca a opta parte de vorbire, creând totodat i termenul *interiectio* care, prin etimologie, indic drept definitoriu criteriul sintactic. Ca rezultat al unor eforturi euristice i de interpretare datorate unor autori începând cu Remmius Palaemon, Iulius Romanus i Cominianus cita i de Charisius (GLK I, 311, 10; 311, 14; 311, 4), urma i

⁶ F. W. Nicolsson, *Art. cit.*, p 99; A. Gagnér, *Op. cit.*, p. 106-110.

⁷ Vide G.-A. Sauciuc, „Interjections as viewed by Latin grammarians”, *Revue Roumaine de Linguistique*, 2004, XLIX, 1-4, p. 101-118. <http://www.limbustraine.com/ro/cercetare/Gabriela-Sauciuc/interjection/interjection-as-viewed-by-latin-grammarians-abstract-content.html>

⁸ F. Ameka, *Art. cit.*

⁹ Fr. Biville, „La syntaxe aux confins de la sémantique et de la phonologie: les interjections vues par les grammairiens latins”. In *Syntaxe in Antiquity*, Edited by Pierre Swiggers and Alfred Wouters, Peeters Leuven, 2003, p. 227-240.

de Diomedes, Donatus, Servius ori Sergius, s-a constituit un corpus de idei teoretice referitoare la interjec ii.

Servius este printre primii care admite c *Interiectiones sunt proprie affectus incondita voce expressi; sed et plenus frequenter sermo pro interiectione habetur, si affectum significet, ut „pro dolor!* (GLK IV, 420, 18) i, asemenea lui, Sergius: *plerumque tamen contigit ut et vox integra et quae aliam partem orationis efficiat interiectio sit pro sensu, ut o pro nefas. Hae interiectiones sunt quotiens cum exclamatione pro irato proferuntur* (GLK IV, 518, 562-565).

Interjec iile au autonomie comunicativ în cadrul enun ului, astfel încât introducerea sau scoaterea lor nu-i altereaz sensul i sintaxa, dup cum noteaz Diomede (I, 419, 17 sqq): *Et fere quidquid motus animi orationi inseruerit, quo detracto textus integer reperitur...*, dar îi limiteaz con inutul semantic, spunând c semnific numai atitudini i st ri mentale¹⁰.

Priscian admite i el c interjec iile au un con inut semantic, e adev rat determinat contextual, pragmatic, ceea ce le îndrept e te s constituie o clas lexico-gramatical distinct : *Interiectionem Graeci inter adverbia ponunt, quoniam haec quoque vel adiungitur verbis vel verba ei subaudiuntur, ut si dicam ‘papae, quid video?’, vel per se ‘papae’, etiamsi non addatur ‘miror’, habet in se ipsius verbi significationem. quae res maxime fecit, Romanarum artium scriptores separatim hanc partem ab adverbis accipere, quia videtur affectum habere in se verbi et plenam motus animi significationem, etiamsi non addatur verbum, demonstrare.* (Priscian, XV, VII, 40, *De interiectione*¹¹), iar semnifica iile acestor st ri mentale i atitudini sunt mult mai numeroase decât ceea ce numesc grecii *euastiká* sau *scheiliastiká* (Apollonios Dyskolos, *Adv.*, 121, 19).

Priscian re ine distinc ia *interiectio - pro interiectione*¹² pe care o f cuser înainte ii s i, l rgind considerabil sfera fenomenului interjectiv: *Aliae tamen quoque partes orationis singulae vel plures solent interiective proferri, ut Virgilius in I Aeneidos: Navibus, infandum, amissis unius ob iram, ‘infandum’ pro interiectione protulit.*

El adaug totu i c interjec ii prototipice sunt: *proprie tamen voces interiectionum primitivae sunt, ut ‘papae, euax, ei, heu, euho, ohe’ et similia.*

Astfel, dac în literatur latinii î i pot revendica întâietatea asupra genului satirei care, conform afirma iei lui Quintilian, *tota nostra est* (*Inst. Orat.*, X, I, 93), prin analogie, ei ar putea spune pentru domeniul gramaticii *interiectio tota nostra est*, cu atât mai mult cu cât tot la Quintilian apare prima atestare a termenului *interiectio* i men iunea faptului c era

¹⁰ Cf., de asemenea, Ineke Sluiter, „Exclamationes Festivae; quid grammatici antiqui de interiectionibus ab adverbis distinguendis senserint”, In Albert S. (ed.), *Latini sapere, agere, loqui. Miscellanea Caelesti Eichenseer dedicata*, Saarbrück, 1989, p. 29-40 *Tria autem sunt elementa principalia, ad quae respicientes grammatici antiqui voces ambiguas aut adverbis aut interiectionibus adnumeraverunt. Primo enim interiectiones voce incondita sunt. Deinde nullis conexionibus neque syntacticis neque semanticis impediuntur, quin arbitrio uniuscuiusque in sermonem ita inserantur, ut etiam interiectionibus iterum sublati sensus et constructio salvi remaneant. Postremo proprium earum est, quod nihil significant nisi affectus animi:*

https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/1248/347_035.pdf?sequence=1. Manuel Padilla Cruz, *Might interjections encode concepts? More questions than answers*, *Lodz Papers in Pragmatics* 5.2 (2009): 241-270.

¹¹ *Grammatici Latini* ex recensione Henrici Keili, vol. II, Teubner, Lipsiae, 1855 (GKL II).

¹² Cf. F. Biville, *Op. cit.*, p. 230-232.

deja considerat parte de vorbire: ...*noster sermo articulos non desiderat, ideoque in alias partes orationis sparguntur. Sed accedit superioribus interiectio* (I, IV, 19). Sursa cunoștințelor lui de gramatică a fost cu siguranță Remmius Palaemon, pe care l-a avut profesor și care, se spune, este creatorul termenului *interiectio*.

Cea mai mare parte a problematicii fenomenului interjecțional a rămas însă nerezolvată de-a lungul timpului, până spre mijlocul secolului trecut. Despre interjecții s-a scris și se scrie foarte puțin în gramaticile obișnuite. Acest lucru i-a făcut pe unii autori să spună chiar că ele reprezintă „une partie honteuse du discours”¹³ ori „the universal yet neglected part of speech”¹⁴.

Stadiul teoretic la care au ajuns gramaticii latini nu a fost decât un timp de aproape două milenii. Abia în a doua jumătate a secolului al XX-lea, prin orientarea studiilor spre pragmatica limbii vorbite, fenomenul interiectiv a intrat masiv în atenția lingviștilor și a devenit obiectul din ce în ce mai multor studii, care i-au pus în evidență complexitatea și i-au acordat un statut important în cadrul discursului, prin prisma funcțiilor comunicative specifice și a rolului lor de a semnala sau presta coerența discursului pe diferite nivele. S-a creat un cadru teoretic bazat pe criterii semantice, structurale, formale bine definite, care permite analize și clasificări pertinente. S-a acumulat o literatură importantă, care a transformat interjecția dintr-o *ancilla grammaticae* într-o parte de vorbire interesantă și cu o importantă funcție comunicativă.

O definiție cuprinzătoare și în același timp foarte condensată a interjecției îi aparține Marianeî Tu escu: „Il est hors de doute que des mécanismes complexes, de nature linguistique et langagière, mécanismes phonétiques, grammaticaux, sémantico-pragmatiques, mais aussi affectifs, cognitifs, interlocutifs et interactifs, coopèrent pour produire ces *énoncés complets, de forme ramassée, saturés de données situationnelle et de contenu implicites qu'on appelle „interjection”* (subl. mea)¹⁵.

2. În cele ce urmează, voi face o scurtă trecere în revistă a etapelor prin care formulele invocative *hercle, edepol, ecastor* și variantelor lor au devenit simple interjecții prin fenomenul pragmaticizării.

Perspectiva pe care o adopt este aceea că interjecțiile sunt o subclasă a amplei clase a marcatorilor pragmatici¹⁶. Aceste jurminte au devenit interjecții printr-un proces sincron de lexicalizare și gramaticalizare care implică două procese conexe: subiectivizarea urmată de intersubiectivizare prin care s-a convenționalizat în elesul lor pragmatic. Devenite interjecții, au toate trăsăturile definitorii ale interjecțiilor. Etapele și direcția evoluției sunt: formule de invocare și jurminte > interjecții > marcatori pragmatici. Interjecțiile îndeplinesc trei funcții de bază: expresivă, conativă și fatică. Interjecțiile secundare nu împart aceste

¹³ Laurence Rosier, „L'interjection, une partie honteuse du discours”, *Scolia*, 3, 1995, p. 51-64.

¹⁴ Felix Ameka, *Art. cit.*

¹⁵ Mariana Tu escu, „L'interjection: modalisation, axiologisation et grammaticalisation. Le cas des interjections roumaines *z u* et *vai*”, *Langages*, 2006/1, N° 161, p. 37. *Langages*, 2006/1 n° 161, p. 37-46. DOI: 10.3917/lang.161.0037.

¹⁶ Vide D. Schiffrin, *Discourse Markers*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987; B. Fraser, „Towards a theory of discourse markers”, în Kerstin Fischer (ed.), *Approaches to Discourse Markers*, 2006, p. 189-2004.

interjec iile primare toate aceste func ii. Cea mai important i comun ambelor categorii, care a fost de la început socotit definitorie, este func ia expresiv .

În ceea ce prive te rela ia dintre semantica i pragmatica interjec iilor, se poate spune c interjec iile sunt la intersec ia dintre semantic i pragmatic, cu alte cuvinte, c uzul le determin în elesul sau con inutul, aspect asupra c ruia p rerile lingvi tilor nu sunt în acord. Unii socotesc c interjec iile sunt dependente de context, deci nu au un con inut semantic, ci doar unul procedural, în vreme ce al ii al ii îns sunt de p rere c ele poart un con inut semantic.

În continuare, voi numi aceste cuvinte i particule, în sensul tradi ional, de care vorbe te i Ameka¹⁷, referindu-se la faptul c sunt cuvinte indeclinabile. Anders Gagnér, autorul celei mai ample cercet ri asupra acestor cuvinte la Plaut i Teren iu i, în general, la autorii latini, în lucrarea *De hercle, mehercle ceterisque id genus particulis priscae poesis Latinae scaenicae*, le desemneaz numai cu acest termen. Anders Gagnér reprezint pentru descrierea func iilor pragmatice ale acestor particule cel mai important reper bibliografic pe care l-am folosit, împreun cu edi iile Lindsay¹⁸, pentru textul lui Plaut, Dziatzko¹⁹, pentru textul lui Teren iu.

Analiza se bazeaz în principal pe cadrul teoretic elaborat de Caroline Kroon pentru descrierea marcatrilor de discurs din latin²⁰.

3. Aspecte ale evolu iei fonetice, morfo-sintactice i semantice a formulelor invocative *hercle, edepol* i *ecastor* i a variantelor lor.

Hercles a fost forma ini ial a numelui semizeului grec, al c rui cult a fost importat de romani ca urmare a îndelungatei vecin t i cu coloniile grece ti din peninsula italic . Numele masculine de origine greac în – s, cu genitivul –is au vocativul omonim cu nominativul. Forma care a devenit particula *hercl*, este explicat de Gagnér²¹ prin existen a paralel a unui vocativ „plin” („die Vollform”) *Hercles* i a unui vocativ „scurt”, *curtus* („die Kurtzform”). O form ini ial cu grupul consonantic –cl-, dificil de pronun at de romani, a devenit, cu anaptixa vocalei *o*, *Hercoles*, care ulterior s-a pronun at *Hercules*. În perioada latinii de aur, formele cu anaptix reprezint regula. La vechii poe i îns , se p streaz formele *hercle* i *mehercle*, (*me*)*hercule*, cu foarte rare excep ii datorate condi iilor prozodice. În rezumat, evolu ia a fost:

Ἡρακλεω > **Herecles* > *Hercles* > *Hercoles* > *Hercules*

* Ἡρακλε > **herecle* > *hercle* > **hercole* > *hercule*²².

Pol i *edepol* reprezint invocarea lui Pollux. Numele grecesc originar este Πολυδευκηω. Forma Pollux din latin este rezultatul urm toarei evolu ii:

¹⁷ F. Ameka, *Art. cit.*, p. 106.

¹⁸ T. Macci Plauti, *Comoediae*, recognovit W. M. Lindsay, Oxonii, 1936.

¹⁹ P. Terenti Afri, *Comoediae*, recensuit Carolus Dziatzko, Lipsiae, 1884.

²⁰ Caroline Kroon, „A framework for the description of Latin discourse markers”, *Journal of Pragmatics* 30 (1998) 205-223.

²¹ A. Gagnér, *Op. cit.*, p. 6.

²² *Ibidem*, p. 9.

Πολυδευκηω > *Poludouces > *Poldouces > Pollouces > Polluces²³, al cărui genitiv *Pollucis* a fost creat prin analogie cu cel al substantivelor de tip *lux, -cis*. Vocativul este omonim cu nominativul, după cum atestă inscripția de pe lapis Ostiensis (CIL XIV 1) ... *Castor uenerendeque Pollux* ...²⁴. Particula *pol* se explică prin același fenomen al apocopei ca în cazul precedent: *Pollux* este forma plină a vocativului, iar forma scurtă *pol* a devenit particulă²⁵. Prin folosirea mai intensă a formelor scurte în invocări, formele lungi au fost cu timpul eliminate. În ceea ce privește cantitatea, *p l* prezintă forma scurtă încă din perioada lui Plaut, însă forma compusă *d p l*, al cărui la origine este scurt prin natură, după cum arată forma grecească, se explică prin lungirea lui prin poziție *poll*. Silaba mediană *-de-*, în opinia lui Gagnér, se explică printr-un mecanism psihologic, datorită convingerii că Pollux este fiul lui Iuppiter, prin urmare, nemuritor, romanii i-au acordat epitetul **deiuos*. Printr-un mecanism lingvistic, de data asta, **deiuos Pol* > **deios Pol* > **deos Pol* > **deus Pol*. Dar premisa a fost că *-de-* este o formă de vocativ, care se poate explica prin forma **dee Pol* > *d Pol*. La rândul ei, particula inițială *e-* se explică prin similitudinea cu alte formule de invocare a zeilor în care apare. Evoluția cantității ei o expunem în mai jos, în cadrul explicațiilor variantelor lui Castor, pentru că este același proces în ambele cazuri.

Castor p streaz forma grecească. Particula *me-* este forma de acuzativ singular a pronumelui personal, care inițial a fost separat, după cum reiese din explicația lui Festus: *Mecastor et mehercules iusiurandum erat, quasi diceretur, ita me Castor, ita me Hercules, ut subaudiatur iuuat*. Prezența acestei forme proclitice a pronumelui personal face ca cele două formule să nu poată ocupa primul loc în enunț, conform legii lui Wackernagel, citat de Gagnér²⁶.

În ceea ce-l privește pe *e-* din *ecastor* și *edepol*, este admis că reprezintă tema pronominală demonstrativă *e*, pe care o regăsim în vechile formule din Cântecul fraților Aruali: *e, nos Lases, iuuate* sau *e, nos, Marmor, iuuato*. Diferența de cantitate dintre segmentul fonetic inițial din *castor* și *depol* a fost explicată prin scurțarea care a avut loc în forma intermediară *d Pol*, pe care e probabil că a avut-o la un moment dat *d p l*²⁷.

Diverse formule au nevoie de o complinire verbală și asta nu doar în cazul formulelor de jurământ. Aceasta poate fi un verb la imperativ: Plaut. Capt. 551: *Utro istum a me (apage)*, Ter. Andr. 204: *Bona verba (loquere)*, la indicativ: Ter. Andr. 29: *Paucis te volo (alloqui)*, la conjunctiv: Cic. Fin. III, 16: *Fortuna fortis (adivuat)* etc. În diverse contexte plautine, se pot găsi invocații care combină vocativul cu imperativul pentru a potența efectul: Cist. 573: *Servate, di, med, obsecro!*, Most. 528: *Hercules, ted invoco*.

Dar, așa cum observă Gagnér²⁸, aceste jurăminte îi tocesc forma illocutorie și, în cele din urmă, forma de vocativ a adresării este tratată drept nominativ, iar modul conjunctiv substituie imperativul. Așa s-a ajuns la forma *ita me Iuppiter amet*. Cel mai vechi tip de jurământ este cel care conține numele zeului în vocativ și verbul la imperativ. Forma

²³ *Ibidem*, p. 11.

²⁴ *Ibidem*, p. 11.

²⁵ *Ibidem*, p. 12.

²⁶ *Ibidem*, p. 22, nota 4.

²⁷ *Ibidem*, p. 44.

²⁸ *Ibidem*, p. 28.

nominativului cu verbul la conjunctiv este mai nou. Există și formulele intermediare vocativ + conjunctiv și nominativ + imperativ²⁹.

Particula *meherc(u)le* a devenit formă fixă și a avut o foarte mare rezistență în timp, regându-se și la autori postclasici precum Seneca, Martial, Statius și la alții mai târziu, dar cu o frecvență redusă.

Aceste formule au relevanță stilistică prin variantele diacronice, diastratice și diatopice pe care le înregistrează, fapt reținut și de Gagnér: *Praeterea memoria tenendum est mehercule imprimis iusiurandum orationis accurate et politae fuisse. At mehercules sermonis communis proprium fuisse*³⁰.

Recapitulând, se poate trasa următoarea evoluție a acestor formule, pe urmele aceluiași Gagnér³¹:

meherc(u)le = *me, Herc(u)le, iuuu(to)! > me Herc(u)le iuuet!*

Meherc(u)les = *me Herc(u)les iuuet!*

Mecastor = *me, Castor, iuuu(to) > me Castor iuuet!*

4. Printr-un proces de derivare delocutivă, formulele inițiale au pierdut legătura cu referentul obiectiv și au devenit interjecții secundare. Acest proces propus de Benveniste a fost extins de J.-C. Anscombe³² și numit derivare delocutivă generalizată. El are loc în anumite contexte situaționale și discursive, conform unui mecanism în patru faze pe care îl descrie.

Astfel, *hercle, pol, edepol, mecastor* funcționează ca marcatori de discurs, în concurență, dar cel mai des, în colocare cu particule ca: *certe, sane, profecto, enim, uero, enim uero, at* etc. De pildă, *Heracle* poate funcționa ca marcator al evidențierii asemenea adverbului *certe*, care este un adverb modal subiectiv.

Fragmentele următoare apar în nivelul interacțional de discurs, specific textelor dramatice.

Structura acțiunii lingvistice a segmentului de discurs care urmează este constituită din două mișcări ale schimbului comunicativ: mișcarea de inițiere a schimbului de către locutorul Alcesimarchus (Al.) conținând o succesiune de trei verbe imperative rostite pe un ton de mare urgență declanșând mișcarea de reacție a sclavului (Ser.), care constată că stăpânul său este într-un raport de inadecvare la situația reală și cu siguranță a înnebunit. În acest context, *hercle* îndeplinește funcția modalizatoare a adverbului *certe*, exprimând reacția subiectivă declanșată de porunca stăpânului:

(1) *hercle* = *certe*

a) *Cist. 286: Al. I, cure, equom adfer. Ser. (Peri) hercle, hic insanit miser.*

b) *Men. 282 ...certe hic inasanust homo*

În comedia *Menaechmi*, din care face parte exemplul b), o comedie a *qui pro quoruril*, acest ultim segment de discurs prezintă întâlnirea sclavului Cylinder cu Menaechmus pe care nu-l cunoaște și pe care, în mod firesc, îl confundă cu fratele lui geamăn, pe care îl

²⁹ *Ibidem*, p. 29.

³⁰ *Ibidem*, p. 32.

³¹ *Ibidem*, p. 34.

³² J.-C. Anscombe, „Délocutivité benvenistienne, délocutivité généralisée et performativité. In *Langue française*. N° 42, 1979, pp. 69-84.

cuno tea i care purta acela i nume. Pe de alt parte, acest Menaechmus nu tie nici el c are un frate geam n cu acela i nume i c este confundat cu acesta. Ambii participan i la schimbul comunicativ se afl în eroare, dar nu tiu acest lucru. Adverbul *certe* este marcatorul subiectiv al valorii de adev r pe care locutorul o atribuie constat rii sale cu privire la situa ia extratextual , el arat c locutorul „the speaker [...] takes personal responsibility for the content of the proposition and signals how certain he is about its truth”³³.

Pentru a sus ine afirma ia c *hercle* poate avea func ia discursiv a lui *enim*, se poate vedea un exemplu similar ca structur sintactic i semantic în care este folosit colocalia *enim uero*. *Hercl* func ioneaz asemenea lui *enim*, la nivel interac ional asigurând coeren a extratextual , uneori împreun cu *vero*, fapt care se poate verifica în urm toarele dou contexte:

(2) *hercle* = *enim* / *enim vero*

a) *Asin*. 249-250: *Li. Hercl vero, Libane, nunc te meliust expergiscier
Atque argento comparando fingere fallaciam.*

b) *Andr*. 206: *Da. Enim vero, Dave, nil locist segnitia neque socordiae.*

Ambele segmente au tr s turile unui caz tipic de discurs monologic diafonic³⁴: prezen a pronumelui personal de persoana a II-a *te*; verbul de evaluare subiectiv *meliust*, care con ine i o nuan performativ ; prezen a unui element de interac iune extracausal *hercl*. Discursul monologic diafonic se refer la tipul de monolog care în fapt poate fi integrat într-o conversa ie fictiv sau real . Ele are tr s turile formale ale discursului dialogic. Ancorarea extratextual a interjec iei este compatibil cu cea a lui *enim*, dup cum rezult i din tabelul care rezum teoria despre „a a-numitele” conjunc ii coordonatoare a lui C. Kroon³⁵. Al turi de *uero*, *enim* este în mod primordial o particul situa ional , care func ioneaz la nivelul interac ional al discursului³⁶.

(3) *at pol* = *at enim*

Cist. 736 *Halisca. At pol ille a quadam muliere, si eam monstret, gratiam ineat.*

Lampadio. At sibi ille quidam uolt dari mercem.

Ha. At pol illa quaedam,

Quae illam cistellam perdidit, quoiam negat esse, quod det.

*La. At enim ille quidam operam *** quam argentum expetessit.*

Ha. At pol illi quoidam mulieri nulla opera gratuitast.

Acest schimb interac ional este format din cinci acte, care sunt în acela i timp i mi c ri comunicative. Ele formeaz un lan , în care mi carea de ini iere i mi c rile reactive încep cu particula *at* combinat fie cu *pol*, fie cu *enim*. *At* este o particul care func ioneaz intratextual, la nivelul interac ional, marcând în mod specific rela iile la acest nivel³⁷. În mod tradi ional, *at* este numit particul adversativ . Mai trebuie notat c , dat fiind faptul c

³³ *Apud* H. Pinkster, „Attitudinal and Illocutionary Satellites in Latin”, în Aertsen, Henk-Hannay, Mike-Lyall, Rod (eds.) *Words in their places*. A Festschrift for J. Lachlan Mackenzie III. Amsterdam, Vrije Universiteit, 2004, p. 192, unde îl citeaz pe S.C. Dik *The theory of Functional Grammar*. Part I: *The structure of the clause*, Edited by K. Hengeveld. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1997.

³⁴ C. Kroon, *Art. cit.*, p. 214.

³⁵ *Ibidem*, p. 206.

³⁶ *Ibidem*, p. 218.

³⁷ *Ibidem*, p. 214.

dialogul se poartă între două femei, este invocat Pollux, (*cf.* Aul. Gell.), fapt care relevă un aspect socio-pragmatic la care face referire la începutul comunicării: femeile jur pe Pollux, cu foarte puține excepții.

(4) *certe edepol* / *certo mecastor* echivalent cu *certe/certo enim* cu funcție intensificatoare:

a) *Pseud.* 511: *Certe edepol scio.*

b) *Amph.* 658: *Certe enim me illi expectatum optato venturum scio.*

(5) *certo mecastor* și *certo enim*:

a) *Stich.* 240: *Certo mecastor id fuit nomen tibi.*

b) *Stich.* 88: *Certo enim mihi paternae vocis sonitus auris accidit.*

(6) *immo edepol* și *immo enim*:

a) *Pseud.* 1199: *Immo edepol esse vis.*

b) *Pseud.* 31: *Immo enim pellegam.*

Uneori, au o dimensiune situațională, temporală sau spațială sau pot sublinia o situație afectivă:

(7) *immo hercle vero* și *immo enim vero*:

a) *Truc.* 422: *Immo hercle vero accubuo mavelim.*

b) *Eun.* 329: *Immo enim vero infeliciter.*

(8) *profecto* și *edepol* ca marcatori evidențiali. Sunt modalizatori cu funcții de persuasiune. Alteori, funcționează ca marcatori de focus:

a) *Most.* 296: *Et edepol mihi tecum...*

b) *Bacch.* 741: *Et profecto se ablatum dixit.*

Ca urmare a faptului că au devenit interjecții secundare, continuând să evolueze printr-un proces unidirecțional de schimbare semantică, aceste jurminte s-au pragmaticizat comportându-se nu numai ca marcatori pragmatici paraleli, conform formulii lui Norrick³⁸ sau în colocalizarea cu alți marcatori de discurs ca: *certe, sane, profecto, enim, uero, enim uero, at* etc, sau ca intensificatori ai acestora, dar și ca marcatori de discurs tipici, a căror funcție este aceea de a semnaliza contrastul, elaborarea, tranziția, inferența³⁹.

Spre deosebire de alți marcatori pragmatici, a căror evoluție se poate urmări din latin până în limbile române, aceste jurminte își invocă rădăcinile zeilor și încet să fie folosite de la un moment dat. După Plaut, textele literare înregistrează o scădere a lor constant, după cum se poate vedea din compararea propriilor în care se regăsesc chiar la Terențiu, autor în imediată continuitate cronologică și stilistică cu Plaut. Iar celelalte formule, de care doar am amintit aici, cum sunt *edi i medi* nu mai apar după Titinius, care a fost contemporan cu Terențiu (sec. II a. Chr.). Fiind strâns legate de contextul religios și mental pe lângă, au fost interzise atât ca invocații și jurminte, cât și ca interjecții de noua paradigmă religioasă creștină⁴⁰, ceea ce a dus treptat la scoaterea lor din uz astfel că, în limbile române, de aici se mai pot găsi unele exemple la autori târzii, aceste interjecții au dispărut cu totul. Dar nu au dispărut alte interjecții legate de divinități și păcate. În italiană

³⁸ Neal R. Norrick, *Art. cit.*, p. 866 *et passim*.

³⁹ Neal R. Norrick, *Art. cit.*, p. 866; B. Fraser „Pragmatic markers”, *Pragmatics*, 6 (2), 1996, p. 167–190.

⁴⁰ *Absit, ut de ore Christiano sonet Iuppiter omnipotens et mehercule dicere, medius fidius, accedente ignorantia quorundam, qui ignorant iusiurandum esse per Herculem.* Hieronymus, *Epist.* XXI, 13, 8, *apud* A. Gagnér, *Op. cit.*, p. 219.

modern , înc sunt în uz interjec ii ca *perbacco*, care are multe variante, *perdiana* sau *grande Giove*, care îi evoc pe Bacchus, Diana i Jupiter⁴¹.

Bibliografie

- Ameka, Felix, „Interjections: the universal yet neglected part of speech”, *Journal of Pragmatics*, 18, 1992, North-Holland, p. 101-118.
- Anscombe, J.-C., „Délocutivité benvenistienne, délocutivité généralisé et performativité, în *Langue française*. N° 42, 1979, pp. 69-84.
- Biville, Fr., „La syntaxe aux confins de la sémantique et de la phonologie: les interjections vues par les grammairiens latins”. In *Syntaxe in Antiquity*, Edited by Pierre Swiggers and Alfred Wouters, Peeters Leuven, 2003, p. 227-240.
- Denooz, Joseph, „Les interjections dans un corpus d’auteurs latins”, în G. Calboli (ed.) *Lingua Latina*, Proceedings of the Twelfth International Colloquium on Latin Language. *Papers on Grammar IX*, Roma, Herder, 2005, p. 843-852.
- Fraser, Bruce, „Pragmatic markers”, *Pragmatics*, 6 (2), 1996, p. 167–190.
- Grammatici Latini* Ex recensione Heinrici Keili vol. II-IV, Teubner, Lipsiae, 1855 (GKL II, IV).
- Kroon, Caroline, „A framework for the description of Latin discourse markers”, *Journal of Pragmatics* 30 (1998) 205-223.
- Nicolson, F. W., „The Use of *HERCLE* (MEHERCLE), *EDEPOL* (POL), *ECASTOR* (CASTOR) by Plautus and Terence”, *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 4 (1893), p. 99-103.
- Norrick, Neal R., „Interjections as pragmatic markers”, *Journal of Pragmatics*, 41 (2009), p. 866-891.
- Pinkster, Harm, „Attitudinal and Illocutionary Satellites in Latin”, în Aertsen, Henk-Hannay, Mike-Lyall, Rod (eds.) *Words in their places*. A Festschrift for J. Lachlan Mackenzie III. Amsterdam, Vrije Universiteit, 2004.
- Plauti Titi Macci, *Comoediae*, recognovit W. M. Lindsay, Oxonii, 1936.
- Poggi, Isabella, „The language of interjections”, A. Esposito et al. (Eds.): *Multimodal Signals: Cognitive and Algorithmic Issues*, volume 5398, Springer, 2009, p. 170-186.
- Rosier, Laurence, „L’interjection, une partie honteuse du discours”, *Scolia*, 3, 1995, p. 51-64.
- Sauciuc, G.-A., „Interjections as viewed by Latin grammarians”, *Revue Roumaine de Linguistique*, 2004, XLIX, 1-4, p. 101-118.
<http://www.limbustraine.com/ro/cercetare/Gabriela-Sauciuc/interjection/interjection-as-viewed-by-latin-grammarians--abstract-content.html>
- Schiffrin, Deborah, *Discourse Markers*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.
- Terenti P. Afri, P. Terenti Afri, *Comoediae*, recensuit Carolus Dziatzko, Lipsiae, 1884.
- Tu escu, Mariana, „L’interjection: modalisation, axiologisation et grammaticalisation. Le cas des interjections roumaines *z u* et *vai*”, *Langages*, 2006/1, N° 161, p. 37. *Langages*, 2006/1, n° 161, p. 37-46. DOI: 10.3917/lang.161.0037.

⁴¹ Vide Isabella Poggi, „The language of interjections”, p. 179.

Ilona DU
(Universitatea din Craiova)

Travaliul dorin ei în elegiile erotice proper iene (de la *agon*-ul eroic la *agon*-ul erotic)

Abstract: (The labor of desire in the erotic Propertian Elegies (from the heroic *agon* to the erotic *agon*)) The erotic Propertian Elegies imply a passionate model, structured as an agonistic pattern, an alternating scenario of amorous triumphs and decays, in a repetitive and ritualized manner, through which significant analogies glimpse between the erotic *agon* and the heroic *agon*. The agonistic dimension of the Propertian Eroticism reveals a deep relationship between the ancient agonistics (a competitive institution, root-bounded in the heroes' cult) and eroticism as an individual, internal difference, which implies an agonistic scenario to be expressed in a culture of community values. Framed in a vast typology of the ancient *agon* (athletic, dramatic, musical, oratorical, political etc.), the erotic *agon* highlights the game with the individual difference, the structure of desire, the fractured birth of subjectivity (fractured between self and the other), in the space of a culture fed by collective guaranties. The ambiguity revealed in this erotico-elegiac context goes beyond the boundaries of eroticism, revealing a conception on corporality (the body as a symbolic space) and otherness (enforced with limits, boundaries), a way to manage desire that is equivalent to the effort of auto-foundation (following the pattern of a citadel being raised). On the other side, in a picture including ancient literary genres, the elegiac erotic *agon* enacts the work (the labor) of self-release, of expressing the individual voice in a collective scenario, so that the erotic elegy's function is to release the individual difference (through an analogy with the release of the familial/ social difference in the tragedy's space). Whilst the tragic debate releases the familial difference (fixed by the myth, through the parricide and incest thematic), the elegiac debate continues the deconstructive work of the tragedy, releasing the individual difference through eroticism.

Keywords: erotic elegy, *agon*, subjectivity, corporality, otherness

Rezumat: Elegiile erotice proper iene comport un model pasional structurat pe tipar agonistic, i anume un scenariu alternativ al triumfurilor i pr bu irilor amoroase, repetitiv i ritualizat, prin intermediul c ruia se întrez resc analogii semnificative între *agon*-ul erotic i *agon*-ul eroic. Dimensiunea agonal a eroticii proper iene dezv luie o rela ie de profunzime între agonistica antic (institu ie competitiv cu r d cini în cultul eroilor) i erotism ca diferen individual , intern , pentru a c rui expresie într-o cultur a valorilor comunitare recursul la scenariul agonal se impune. Încadrat într-o ampl tipologie a *agon*-ului antic (atletic, dramatic, muzical, oratoric, politic etc.), *agon*-ul erotic pune în lumin jocul cu diferen a individual , structura dorin ei, na terea fracturat a subiectivității (fractura dintre sine i cel lalt) în spa iul unei culturi alimentat de garan ii colective. Problematika revelat în acest context erotico-elegiac dep e te grani ele erotismului, dezv luind o concep ie asupra corporalității (corpul ca incint simbolic), respectiv asupra alterității (investite cu atributele limitei, grani ei), un mod de gestionare a economiei dorin ei echivalent efortului de autofundare (dup modelul întemeierii cet ii). Pe de alt parte, într-un tablou al genurilor literare antice, *agon*-ul erotic elegiac pune în scen munca (travaliul) eliberării de sine, a exprimării vocii individuale într-un scenariu colectiv, astfel încât func ia elegiei erotice este aceea a eliberării diferen ei individuale (prin analogie cu eliberarea diferen ei familiale/ sociale în aria tragediei). Dacă dezbateră tragic eliberează diferen a familială (fixat de mit prin tematica paricidului i incestului), dezbateră elegiac continu opera deconstructiv a tragediei eliberând diferen a individuală prin erotism.

Cuvinte-cheie: elegie erotic , *agon*, subiectivitate, corporalitate, alteritate

1. Resurec ia eului pe scena intimității elegiace (de la fractura prozodic la clivajul subiectivității)

Na terea subiectivității în spa iul elegiac este un aspect evident, imanent unui program generic centrat pe expresia sentimental esențialmente erotic , a a cum evident este i convenționalismul subiectivității elegiace; îns tocmai convenționalismul acesta (de descenden alexandrin i nealexandrin) vorbe te despre dificultatea asumării enunțiilor

propriu-zis subiective, despre timiditatea gesticii subiectiv rii, a afirm rii identit ii personale în fa a barajului institu ional (impersonal), a adar, despre camuflarea rostirii individuale sub paravanul enun rii colective arhivate în formula conven iei. Estompat într-o cultur în care valoarea individual este sub girul comunit ii (monumentalitatea eroului se construie te prin testarea i aprobarea comunitar), vocea eului propriu are nevoie de garan ii colective pentru a surveni în prim-plan: *formula conven ional* (un pachet complex de conven ii sentimentale, emo ionale, senzuale livreaz sentimentul elegiac, nu atât dintr-un cult estetic al formei, dintr-un manierism narcisiac, cât mai degrab dintr-un interdict al afi rii diferen ei prea-personale) *mascheaz diferen a individual* i protejeaz , a a cum masca ritual , în culturile primitive, ap r , unific i simuleaz o totalitate sacral . Legat aproape exclusiv de ideea de chip, masca surmonteaz diferen a individual (respectiv, teroarea discontinuit ii personale într-o cultur comunitar), restabilind comuniunea de tip sacral între regnuri, dizolv , a adar, diferen a individual în nediferen ierea originar („Nu putem spune c m tile reprezint chipul uman, dar ele sunt aproape întotdeauna legate de acesta prin faptul c sunt destinate s îl acopere, s îl înlocuiasc sau, într-un fel sau altul, s i se substituie. [...] Masca juxtapune i amestec fiin e i obiecte pe care diferen a le separ . Ea este dincolo de diferen e, nu se mul ume te s le transgreseze sau s le tearg i le încorporeaz , le recompune într-o formul original , ea se identific , în al i termeni, cu *dublul monstruos*. Ceremoniile rituale care cer folosirea m tii repet experien a originar ” – explic René Girard, 1995:181).

Masc a chipului în dr gostit (a adar, tulburat, r scolit în str fundurile sale fiin ale i diferen iale), *conven ia (sentimental) elegiac acoper acest chip*, îl camufleaz simulând transgresarea diferen ei individual-sentimentale într-o sentimentalitate conven ional (comun), ascunde diferen a erotizat (terorizat , dat fiind jocul fiin al implicat în erotism, transgresiunile între sine i cel lalt, mor ile i promisiunile vie ii plene) sub paravanul unui erotism nediferen iat, comun, sacru. Conven ionalismul sentimental elegiac transleaz codurile individual-sentimentale în *pathosul* erotismului sacru, copiaz formula comunitar în care se revars acest *pathos* i proiecteaz dezordinea emo ional într-o ordine sentimental comun . Cu alte cuvinte, *conven ia elegiac* este cordonul ombilical care men ine individualul în colectiv, *garanteaz tr irea individual printr-un simulacru de tr ire comun* , este centura de siguran împotriva spaimei care a înso it erotismul (reprezent rile antice greco-romane ale erotismului stau, potrivit interpret rii lui Pascal Quignard, 2006, sub semnul melancoliei i spaimei).

De aceea, arheologia erotismului elegiac dezv luie, sub înveli ul conven ional, nuditatea dorin ei cu dramatismul s u imanent (reprezentarea agonal : *erotogonia*), respectiv cu întreaga recuzit extras din decorul mitico-ritualic al lumii antice (scenaristica agonal prescrist în cadrul institu ional al *agonisticii* – v. Stella Petecel, 2002 – ritualiz ri discursive, mitologiz ri etc.). Elegia erotic latin surprinde, a adar, structurarea dorin ei (na terea sa ca discurs), o dramatizeaz , îi desf oar avatarurile, polarizând, pe de o parte, *jocul scrâ nit cu diferen a individual / sentimental* (precum în *erotogonia* proper ian), pe de alt parte, *detensionarea acestui joc prin alunecarea invariantei în variabile*, diluarea sa discursiv în jocurile amoroase ovidiene care simuleaz la nivelul vorbirii (excesul de mitologii convocate) agonia tr irii. Pendulând între un *pol agonal* i *unul mitological* (fabricarea pasiunii din mitologii), *dorin a elegiac depune implicit o declara ie asupra na terii subiectiv it ii i configur rii interiorit ii* în sensul umanismului modern, instituit în cultura occidental prin devansarea *practicii* de c tre *discurs* (potrivit tezelor lui Michel Foucault,

1995): dac *erotogonia proper ian* depune m rtorie despre o *practic integrat institu iei agonisticii*, *arhiva sentimental ovidian deplaseaz practica în discurs, simulând i disimulând agonul dorin ei*, proiectează serial erotogonia în simulacre pasionale repercutate la infinit; pe de o parte, mimetismul (intern) al dorin ei (în ecua ia girardian) legat de un proiect fiin al (erotismul ilumineaz fondul diferen ial al psihismului, azvârlirea inten ional spre cel lalt, dublul ca raport neeludabil în logica diferen ei în jurul c ruia se desf oar agonul erotic), pe de alt parte, simulacrul dorin ei, serialitatea, disjunctivitatea, permutabilitatea ca raporturi ale gramaticii pasionale ovidiene. Structurii agonale, alternativ-binare, a dorin ei proper iene i se opune linearitatea (serialitatea) delirului pasional ovidian ca explozie dezirant vehiculat prin multiple re ele i coduri, ca transmutare a *praxisului* (ritualistica în care se întemeiaz agonul) în *logos*. Dac *agonul tragic* dezv luie *criza diferen ei familiale i sociale* (conform tezelor lui René Girard, 1995), *agonul elegiac* dezbate *criza diferen ei individuale* oglindit polar, pe de o parte, în *dualitatea sa agonal (erotogonia proper ian)*, iar pe de alt parte, ca *nomadism dezirant* în peregrin rile c ruia subiectul se na te ca produs discursiv (erotismul artizanal ovidian produce subiectul ca rest al migr rilor sale în loc s -i oglindeasc abisul).

2. Gramatica pasiunii proper iene: intimitatea convulsiv i nebunia erotic (*furor eroticus*)

În raport cu modelul pasional cultivat de Catul, de format senzualist, în cadrul c ruia intimitatea se contureaz ca rezultat a stiliz rilor emo ionale i a aranjamentelor senzoriale într-un decor închis, de salon, respectiv cu acela cultivat de Ovidiu, pulverizat în alternative livre ti i în constructe intimiste continuu alimentate de mitologii, modelul pasional configurat în *Elegiile* lui Proper iu accentueaz nucleul *ira ionalit ii pathosului* care a plasat erotismul în câmpul nebuniei, distribuite în antichitate în câteva mari clase (nebunia profetic , patronat de Apolo, nebunia ritual , patronat de Dionysos, nebunia poetic , inspirat de muze i nebunia erotic insuflat de Eros i Afrodita).

Programele elegiace proper iene insist pe alunecarea subiectului pasionat în obscuritate i în penumbr , pe o eclips a eului (simptomatologia catulian vizeaz descentrarea senzorial i dezechilibrul umoral, iar cea ovidian este u or afectat , jucat , deviat manierist), mai exact pe erup ia unui fenomen de posesie demoniac de genul „interven iilor psihice” detectate de E.R. Dodds (1998) în analiza formelor ira ionalului, specifice culturii homerice. Interpretarea pasiunilor în orizontul ira ionalului constituie o dominant a culturii antice, implicând o suit de metamorfoze, de la fenomenul posesiilor unor st ri supradeterminate (st rile de întunecare, *ate*, respectiv de inexplicabil elan, *menos*, reprezint astfel de „interven ii psihice” în perioada homeric), la întregul complex al vinov iei dezvoltat în cultura tragic a pâng ririi universale (*miasma*) i a purific rii rituale (*catharsis*), apoi, ca o sublimare a ira ionalului de natur religioas , la metamorfoza platonician a sufletului ira ional i a daimonului supra-ra ional, transferat în ordinea cunoa terii transcendente, divine; în i i termenii *pathos* i echivalentul latin *passio*, prin care era desemnat experien a pasional , indic starea de pasivitate vecin cu posesia sau transa (ceva *ce i se întâmpl* subiectului posedat de starea pasional , similar somnului, nebuniei sau be iei rituale).

Op iunea lui Proper iu preponderet pentru termenul *furor*, precum i centrarea întregului discurs pasional pe o constela ie de termeni desemnând intensitatea tr irii pân la limita suferin ei atroce (*dolor*), plânsul (*flectus*), consumul l untric resim it ca eclipsare a

eului și pierdere de sine (*lapsus revocatis* „v aminti și de-un pierdut”, I, 1: 25; *sensus deperditus* „cu mintea pierdut”, I, 3: 11), travaliul subzistenței ei (*nostros labores* „încercările mele”, I, 6: 24) plasează dispozitivul pasional în câmpul iraționalului tulburător, violent, intruziv, care amenință subiectul cu eroziunea internă sau disoluția.

Gramatica pasiunii proprii are ca comportament un model grefat pe o *ontologie* și o *peratologie* (orientat spre o *localizare* și o *delimitare* a subiectului pasionat în raport cu alteritatea pasională); corpul ca revelator pasional articulează acest model, servind reprezentării pasiunii într-un scenariu liminar și, totodată, fiind alături de identitatea și intimitatea se es într-un sistem de relații și corelații, de marcaje, granițe, borne, de reguli amoroase între sine și celălalt. Centrat pe o obsesivă expunere a *Corpului* ca *Loc ontologic* în care se produc înființări de grad zero, nemediate prin rețeaua *Codului* (precum în cazul pasiunii clasice, excedate de axiologii și de maniere, de ascensiunea derealizată a limbajelor și a codurilor), discursul pasional-intimist se desfășoară *agonal*, ca schimb tulburător de ipostaze, stări, roluri, ca tumult în mijlocul cuceririi și învingerii, amenințat de dublu, *diferența internă a eului, individualitatea, subiectivitatea (clivat)* și *interioritatea erotizată*. Emergența corpului în imaginarul pasional propriu, respectiv dinamica alternativă a *înființărilor triumfaliste* în acest loc (cu conotații de incintă simbolică) și a *desființărilor* consecutive îndepărtării sau alungirii din *incinta corpului celuilalt* subscriu modelului pasiunii antice, subordonat conceptului estetic-ontologic de ordine, respectiv unui ritualism al fondării prin care *întemeierea cetății* și *întemeierea de sine* devin gesturi echivalente, funcționale în erotism.

Figurat printr-un imaginar al corpului investit cu atribute locative (prin extensie, *valoarea ontologic-locativă a corpului* este accentuată de circumscrierea constantă a acestuia într-un aranjament al *patului, culcușului, locațiilor* amoroase în genere), semantica pasiunii proprii angajează zona ființei, iraționalul transgresând codificarea pasiunii în cheie axiologică, morală, sau retoric-sentimentală, și revelând, prin violența înființărilor și desființărilor alternative, *geneza eului și abisul dorinței*, strfundurile ființei camuflată evocate în sexualitate și erotism. O sintaxă convulsivă, agonistică și sucită între *poziționarea identității și limita alterității*, este fatalmente prescrisă de ciclomia triumfului amoros și a alunecării din glorie, a plenitudinii și a golirii de sine, *fatalitate elegiacă* a prăbușirii și înălțării, simetric *fatalității tragice* a inversării pozițiilor sociale periferice și centrale. Relația intersubiectivă (pragmatică) derivată dintr-un atare joc de poziții ale transirii activează, prin repetiții obsesive, accelerări de ritmuri, intensificări, un câmp al simulacrelor pasionale în care identitatea și alteritatea își terg contururile, se confundă, se pierd, fiind vizibilă tragică dualitate internă a eului (*eul clivat*) și *mimetogonia dorinței* (Girard, 1999). Imaginarul pasional la Properțiu pune în scenă suferința în stare pură, netrecută prin filtrul codurilor (fără extensii adjectivale, fără prea multe modalizări), angrenând prăbușiri viscerale, regresii psihice înregistrate ca dezarticulări ale corpului, desființări efective, iar, pe panta triumfalistă, înscenând resuscitări, regisiri de sine, reînființări. Această alternanță care *exfundează psihologia într-o ontologie* se consumă într-un raport, într-o relație sau într-un *Loc*, și anume *fa-n-fa cu Corpul iubitei* și cu întregul dispozitiv circumstanțial angrenat, *ușă, casa acesteia, patul/culcușul, figurând, a adăru, pasiunea în formulă simplificată* (esențializată, purificată de recursul la coduri), ca energie dezlănțuită și localizare, ca violență intimă și canalizare prin depunerea într-un loc, simbolic și fizic, *corpul Celuilalt capabil să organizeze economia dorinței*.

Parte a modelului administrativ identificat de Michel Foucault în practicile st pânirii de sine, *ars erotica* proper ian se consum în câmpul experiment rii de sine prin cel lalt, implicând o serie de strategii de canalizare a dorin ei, o serie de încerc ri, de eforturi (*nostros labores*), *o munc de organizare* care este i una de *localizare* (subzist o dimensiune ritualic a organiz rii dorin ei în cadrul acestei *ars erotica*, în m sura în care acest gen de localizare echivaleaz cu o *autofondare* i o fixare de statut individual/personal într-un cadru extins, al ordinii universale, domestice, civice, sau al ordinii erotice în care diferen a individual survine cu întreaga înc rc tur fiin al). De altfel, declara ia metapoetic subliniaz întoarcerea de la *agonul eroic* la *agonul erotic*, de la emergen a eroului pe scena administr rii cet ii la emergen a eului pe scena administr rii dorin ei: *Nu-i de r suflitul meu ca în versul cel aspru lui Cezar/ Numele s i-l zidesc printre str mo i phrigieni./ Cor bierul de vânt, despre tauri vorbe te plugarul,/ Num r r ni un soldat, oile lui un p stor./ Eu m întorc la r zboaiele duse în patul, îngustul:/ Cine în ce-i priceput cu-art petreac - i o zi!* (II, 1: 41-46).

3. Fizica pasiunii la Proper iu: scenariul peratologic al întemeierii de sine (*agon-ul erotic ca agon al na terii eului*)

Dincolo de tânguirea sau exaltarea în care se consum alternativ p timirea proper ian , fizica pasiunii se deruleaz liminar i dramatic, într-un *scenariu peratologic* similar riturilor de întemeiere, construit, a adar, cu întregul pachet de secven e adiacente: expedi ie de tatonare, cunoa tere i recunoa tere a teritoriului învecinat (plasând sub masca vecin t ii semnul alterit ii Celuilalt); demarc ri spa iale, invoc ri augurale, proiect ri ale viitoarei incinte, compartiment ri func ionale (fixarea unor loca ii centrale, precum templul etc.). Figurat pe calapodul unui *scenariu al fond rii*, pasiunea proper ian evolueaz la grani a corpurilor p timitoare, printr-un joc al limit rilor, delimit rilor, transgresiunilor s vâr ite în îmbr i ri voluptoase sau al regresiiilor dureroase (frustrate) de la grani a corpului celuilalt înapoi, spre corpul propriu devitalizat, degradat, amputat ontologic. Regizat în termenii *întemeierii de sine prin limita ia celuilalt*, performarea pasiunii proper iene preia dinamica ciclotimiei (ca program psihologic), rezumându-se (contragere simptomatic pentru intensitatea pasional) la câteva reprezentate ii pe *scena dialogului dramatizat între corpuri*: dependen a corpurilor creioneaz în unele spa ii elegiace *proiectul mitic al teritoriului reg sit* în toat for a plenitudinii fiin ale (elegii precum II,1 deruleaz imaginea plenitudinar , supraînc rcat / suprasemnificat a corpului celuilalt, identitatea resorbindu-se mitic în imaginea alterit ii fecunde; simetric, dar opozitiv, elegii precum II,15 etaleaz , ca suprafa de proiecie, nu trupul ornamentat, înve mântat, pletoric, ci goliciunea radiant , hipnotic); numeroase elegii devin scena *întâlnirilor -eliptice, fragmentare-posturale între corpuri* (succesiuni de ipostaze traduc atingerea corpurilor, segmente corporale, margini, epiderme, texturi sunt convocate la întâlniri liminare i transgresiuni în ritualul îmbr i rii); *un joc proxemic* în trei timpi (apropieri, îndep rt ri, al tur ri) circumscrie ac iunea patemic propriu-zis , reducând toate terminologiile, axiologiile, imageriile la scheletul simplificat al limita iei alterit ii.

Ceea ce ruleaz fizica pasiunii proper iene, la întret ierea acestor scenarii, este *imaginea corpului ca incint* , loc sacru al desf ur rii tranzac iilor pasionale i al stabilirii vecin t ilor fiin ale, *aren simbolic* în care se joac *agon-ul fiin ei*, dac , potrivit tezelor lui Georges Bataille (2005), *erotismul* i *sacrul* au aceea i miz a *fiin ei*, iar, potrivit tezelor

lui René Girard (1995), *agon-ul* violent (dezbaterea tragic alternativ) este scenariul revelării rîndirii acestora comune. Dacă dorința este esențialmente „mimetic” (dorința de obiect este subliniată René Girard- întotdeauna, subiacent, dorința de subiect: se dorește surplusul de ființă cu care pare înzestrat cel lalt, de unde și imitarea acestui surplus), corpul prezentifică deplin tatea acestor ființe, o încarnează, o afirmă, devine piața a acestor tranzacții simbolice sau arena rostogolirilor alternative între un plin și un gol (o ființă plină și un gol de ființă). În acest cadru agonistic (într-o cinat în „dorința mimetică”/ „violenta mimetică” girardiană), *scenariile agonale prin care se livrează fizica pasiunii proprii* au dependențe mitico-ritualice, *mitice*, în măsura în care imaginea corpului celuilalt absoarbe, extaziază, odihnește, eternizează identitatea abandonată diferenței vizibile și sigure alterității, *ritualice*, în măsura în care, printr-o serie de transgresiuni, fericite sau dureroase, corpul celuilalt este instrumentul limitativ și barometrul ontologic al identității. Ca și sacrul, erotismul mizează pe ființă, dar, spre deosebire de sacru (care obiectivează diferența printr-o proiectie sacrificial-victimară, fără când-o vizibil), *erotismul proiectează întregul agon pe scena corporilor (erotizate)*: corpul este „victima ispitoare” azvârlit agonistic între aman și, și de aici întreaga imagerie erotico-elegiacă a corporilor „sacrificate”, resuscitate, înclinate, posedate, abandonate etc. (lexicul amoros stochează semnificații ale invaziei, violenței, efracției). De aceea, în timp ce corporalitatea lunecoasă, variabilă, multiplă, din lirica ovidiană, este simptomatică pentru *nomadismul dorinței* (imposibila legare ritualică / instituțională a dorinței), la Properțiu, *încrucirile corporale (replăci ale încrucirilor agonale)*, fix derulate între *aceiași aman și ca niște dubluri*, revelează *fundamentul dorinței*, modelul ei mimetico-ființial și realizarea ei violentă. Gestionarea dorinței, *agonală la Properțiu/ migratoarea la Ovidiu*, este relevantă, într-o descindere în arheologia dorinței, pentru o punere în fața fundamentului acesteia (cu toată încercătura mitic-religioasă) și a de-fundamentării, a cderii dorinței din ordinea ritualică în care o fixase antichitatea arhaică și a eliberării survenite în antichitatea târzie.

Corpul ca habitus, conform viziunii lui Pierre Bourdieu, expusă în distanță la fluxurile lumii și socialului, stocându-le structurile și codurile, rezumă lumea în care trăiește, o reeditează imaginal, „tocmai pentru că se află prins în ea, pentru că locuiește (*habite*) ca pe o haină (*habit*) sau ca pe o locuință familiară. El se simte acasă în lume pentru că lumea se află în el sub formă de *habitus*, necesitate transformată în virtute care implică o formă de iubire a necesității, de *amor fati*.” (Bourdieu, 2001: 157). Locuiește de lume în care locuiește, corpul preia programul acesteia și întreaga structură estetică (în sensul de aranjament formal și de angajament perceptiv): „Modalitate particulară, dar constantă, de a intra în relație cu lumea, care ascunde o cunoaștere ce permite anticiparea cursului lumii, habitusul este imediat prezent, fără distanță obiectivă, la lume și la viitorul ce se anunță în ea (ceea ce-l deosebește de o mers momentaneă fără istorie). Expus lumii, senzației, sentimentului, suferinței etc., altfel spus angajat în lume, aflat în gaj și în joc în lume, corpul (bine) dispus față de lume este, în aceeași măsură orientat spre lume și spre ceea ce, în cuprinsul acesteia se oferă nemijlocit vederii, simțirii și presimțirii; el este capabil să o domine, dându-i un răspuns adaptat, acela de a avea priză asupra ei, de a o utiliza (și nu de a o descifra) ca pe un instrument pe care îl ține efectiv în mână (conform celebrei analize a lui Heidegger) și care, niciodată privit ca atare, e traversat, ca și cum ar fi transparent, de sarcina a cărei realizare o permite și către care e orientat.” (Bourdieu, 2001: 158).

Conectat la lume printr-o tensiune perceptivă continuă, locuind-o și lăsându-se locuit de aceasta, *corpul* ca *habitus*, a a cum apare în imaginarul elegiac properian, este *un duplicat al arenei, incintei, al acelei spații limitate și mitice autocentrate*, în interiorul căreia se consumă riturile amoroase (ca rituri de regăsură a fericirii originare, *locus amoenus*) și la granița cu ruina impactul cu alteritatea pe strează urmele violenței arhaice, ale spaimelor și angoaselor care însoțesc diferența, ale agonului domesticirii celui lăsat identificat ca barbar. *Diferența celui lăsat corp* reproduce, în agonul erotic properian, *diferența spațializată a alterității* în genere, respectiv *violența care livrează diferența* și întreaga ritualistică a înblânzirii, domesticirii, organizării și dominării limitate și ambivalente (seducător-mortificatoare) a celui lăsat. De aceea, *corpul ca suprafață* (vrăjitor) și *corpul ca limită* (stabilizant sau restrictiv) sunt cele două ocurențe majore în imaginarul erotic properian; dacă, proiectat ca suprafață, corpul magnetizează, vrăjește, operează transmutări ființiale (atât în varianta transferului *mitic* pe suprafața *corpului plin*, saturat, înveșmântat, compact, cât și în varianta alunecării erotico-thanatică pe suprafața *corpului gol*), corpul ca limită orânduiește, rânduiește identitatea, sau, retrăgându-se ca reper, o abandonează dezordinii angoasante.

Într-o elegie cu caracter programatic (o *ars poetica*), pasiunea generatoare de *poiesis* este tradusă într-o succesiune de poze ornamentate manierist, galeria de posturi ale iubitei angrenând, pe măsura prinderii corpului în prim-plan, o difuziune a sensului, o inutilitate a hermeneuticii afective, o epurare a imaginii de interpretări: *Numai copila îmi dă mie întregul talent. Vrei să se-arată ea-n purpura hainei de Cos, strălucit? / Fi-va întregul volum plin de veșmântul de Cos. / De am văzut-o ieșind cu coșii a curgându-i pe frunte, / Mândră se va bucura de lăudatul său pe r. / Degetul său ivoriu atinge el lyra în cântec? / Eu voi rămâne mirat de-arta mîinilor ei. / Dacă - i închide cuprînii de somn ochii orii, / Eu îmi găsesc, ca poet, mii de motive din nou. / Goal se luptă cu mine, smulgându-i i v lăudul din urmă? / O Iliad atunci lung o alcătuiam.* (II,1: 5-15). Ornamentat în parametrii retoricilor descriptive neolexandrine, imaginea transcende textul concentrând traseele descriptive într-un plan vizual supraordonat programatic celui textual, textualul devenind spațiu de rezonanță a imaginii-titlu preluată și demultiplicată în evantai: astfel, imaginea iubitei în *purpura hainei de Cos, strălucit* ar putea genera, sub forma unei expansiuni descriptive, un întreg volum înscris cu rețineră, înțineră și demultiplicarea serială a aceleiași imagini (*Fi-va întregul volum plin de veșmântul lui Cos*); o altă imagine, *ieșind cu coșii a-i curgându-i pe frunte*, ar genera un encomion; o productivitate poetică înmăsurată s-ar putea declina sub impulsul imaginar al iubitei abandonată somnului (*Dacă - i închide cuprînii de somn ochii orii, / Eu îmi găsesc ca poet mii de motive din nou.*), iar imaginea nădărită a acesteia ar provoca desfurări textuale demne de dimensiunile eposului (*Goal se luptă cu mine, smulgându-i i v lăudul din urmă? / O Iliad atunci lung o alcătuiam*).

Impunând o secundaritate a textualului în raport cu preeminența imaginalului (mesajul se construiește ca succesiune de poze, ipostaze, tablouri, ca blindaj de imagini), această artă poetică properiană dezvoltă mecanisme proiective similare mitului (centrate pe globalizarea sensului sub umbrela unei imagini supraordonatoare), evocând discret, prin aceste similitudini structurale, grila estetică-ontologică propusă de Michel Foucault pentru lectura modelelor de sexualitate în antichitatea greco-romană. Imaginaria amoroasă programată să genereze textualitatea elegiacă scurtează logica afectivă, suspendă interpretările și modalitățile dorinței prin emergența hipnotică a imaginii condensatoare de sens, acționând preeminent în direcția localizării, a depunerii ontologice într-o imagine amplificată formal,

ornamentat , stilizat printr-un aranjament estetic manierist; hermeneutica dorin ei cu repertoriul s u de valori i de coduri este blocat într-un prim-plan imaginal simplificat, epurat, care capteaz ontologic i men ine estetic privirea, care fascineaz în sensul magic-religios în care masca ritualic opereaz sublim ri, transmut ri i înfiin ri provizorii. Tocmai prin pregnan a lor vizual , pozele amoroase proper iene dezv luie echivalen e cu pictura roman , semnalând geneza comun într-o matrice mentalitar i simbolic în care sexualitatea este esen ialmente fondatoare (i, prin aceasta, „însp imânt toare”, pentru c include jocul cu fundamentul simbolic, cu originea, cu absen a i cu prezen a; privirea piezi a patricienelor din pictura roman , investigat de Pascal Quignard, ocole te misterul fund rii, irump ia falic fecundatoare). Caracterul frontal al imaginilor înf i ate în frescele romane, for a cu care acestea se impun privirii într-un mod intruziv traduc, în planul tehnicii imagistice, puterea de fascina ie i hipnoz prin care erotismul roman î i comunic expresia „meduzant ”, pietrificatoare, capabil s depun subiectul într-o stare de pasivitate similar mor ii: „Aceast privire erotic , hipnotizant i *thanatic* , este o privire gorgonic . Aceast privire ofer secretul picturilor romane. La antici, ochiul care vede î i arunc lumina asupra vizibilului. A vedea i a fi v zut se înfîlesc la jum tatea distan ei, precum atomii privirii i atomii gândirii se înfîlesc pe pervazul ferestrei înguste din anecdota cu Cicero i cu arhitectul Vettius Cyrus. La fel cum romanii antici împ r eau atitudinile amoroase în active i pasive, tot a a vederea activ , pregnant , este violent sexual , izvor de vr ji. Privirii care poart spaima, privirii gorgonice, privirii „meduzante” îi r spune noaptea ne teptat ” (Quignard, 2006: 75).

Spaima aceasta de coruptibilitatea privirii o exprim Proper iu direct în una din elegiile sale: *Mâna aceea ce-ntâi a pictat ea tablouri obscene/ i în l ca ul cel cast hâde imagini a pus./ Ea a corupt ochi orii ingenui la tinere fete./ Nevrând s -i lase str ini de hido enia sa./ Geam acel ce-a adus pe p mânt ast art prin care/ Certuri ascunse-s adânc sub bucurii f r grai./ Nu-mpiestri au prin aceste figuri alt dat l ca uri;/ Nu fu peretele-atunci cu nicio crim pictat.*(II, 6: 26-34). De altfel, imaginea în cultura antic (greco-roman , în special) preia func ia logosului, arhivând memoria cultural într-o imanen organicist , conservând-o în mod global, printr-un decupaj subiectiv-mundan, perceptiv (se vorbe te de o oralitate de grad secund a imaginii în cultura greac , respectiv de o func ie anamnesic i persuasiv): „În fond, imaginea, ca sinonim aproximativ pentru coeren , este în Grecia pandantul scrisului din Orient: ea este, ca i acela, un mijloc de permanentizare i de manipulare a avu iei intelectuale. Exist – dac a a stau lucrurile – un fel de *exces* de imagine în spa iul cultural grecesc, ce se asociaz cu abuzul de oralitate la care ne-am referit mai înainte. [...] Ca i oralitatea, imaginea este *altfel* în arta greac decât aiurea, ceea ce vrea s spun c , întocmai precum aceea, ea este poten at cumva, exacerbat . Iar felul în care aici, în lumea elenic , se utilizeaz imaginea, o transform pe aceasta într-o veritabil m rturie de oralitate secund .” (Cornea, 2006: 132-133). Îns , în m sura în care decupeaz i conserv organismul subiectiv-mundan (lumea resim it , încorporat , tr it), etalând rudimente ale func iei mitice, imaginea tulbur , iluzioneaz , vr je te, este o art a am girii care pune în cump n subiectul (a adar, în m sura în care seduce, descump ne te i am ge te): „În Grecia lucrurile stau radical diferit [fa de arta oriental axat pe „principiul listei”, al inventarierii lucrurilor-*n.n.*]. Aici pictura cap t drept scop principal persuasiunea – form de *magie subiectiv* – m rturisind prin aceasta orientarea sa c tre statutul i condi ia discursului oral. Ca i poetul ori retorul – arat Platon în *Republica* ori în *Sofistul* – pictorul poate imita orice lucru sau fiin , dând celor nu foarte aten i iluzia adev rului. Ca i sofistica,

pictura este o artă a amăgirii și a magiei, determinând restructurări în opiniile oamenilor, restructurări pe care datele obiective ale lucrurilor nu le impuseseră. [...] *A na te pasiuni* – iată scopul picturii devenit retoric. În general vorbind, pictura, ca și sculptura, dacă este scrisă în inem anecdota lui Fidias și Alcámenes, sugerată, de altfel, și de un pasaj din *Sofistul*, erau, a adăra, și nu altminteri decât arta cuvântului, vătute ca specii ale mimeticii și ale tăinirii ei de a crea iluzii.” (*Ibidem*: 148-149).

Imaginea smulge, vătute je te, transferă corpul fizic real într-un corp imaginal, *re ine subiectul într-o loca ie oblică*, într-o incintă de împrumut care, în aceeași măsură în care promite securitatea, stabilitatea și armonia visate, îi semnalează acestuia improprietea loca iei, *provizoratul întemeierii în celălalt*; de aici, *nevoia de elogiare a celuilalt corp* plin de poze, ipostaze, ornamente, maniere, veșminte, traducând, în fond, *nevoia de proiectare utopică și de întărire* a corpului intenționat, vizat, apropiat erotic. De altfel, întregul sistem argumentativ elegiac (argumentația mitică a corpului celuilalt și a gesticii amoroase, a erotismului în general) denunță o deturnare a imaginarului mitic spre o funcționalitate utopică: dacă, potrivit analizelor întreprinse de Jean Jacques Wunenburger (2001) asupra apariției utopiei ca structură de criză a imaginarului (mitic), utopia este complementarul de semn contrar al mitului (proiectează pe o șelărie raționalistă ordinea securizantă pe care mitul o conservă integrat naturii, rememorând-o), atunci întreaga constelație a miturilor convocate în spațiul elegiac după modelul arhivei este simptomatic pentru re-investirea cu funcție utopică a materialului mitic (în locul resorbției matriciale, fuzionale, integratoare, imaginarul mitic arhivat aici blindează, întărite, argumentează raționalist, proiectează).

Corelativ observăm iile lui Jean Jacques Wunenburger, care identifică primele schișe ale imaginarului utopic la Vergiliu (profeția nașterii unui copil salvator în persoana lui Augustus, din *Bucolice*), se poate spune că *spațiul elegiac* în ansamblu (într-o măsură mai mică cel properțian și într-o măsură copleșitoare cel ovidian) etalează *simptomul crizei sistemelor mitice*, al corpului simbolic colectiv sub impactul cu corpul (de-simbolizat) individual. Ca și *tragedia* (care telescopează conflictul intern al ordinii instituționale de bază –ordinea familială dinamitată de complexul Oedipic – și îl exprimă dramatic, făcând să explodeze ordinea închisă, fundamentală a mitului, conform analizelor lui René Girard), *elegia* telescopează *căderea din aceeași ordine mitică sub forma alunecării corpului individual (înădrăgostit, pasionat, împătimit) din incinta corpului colectiv. Poetica elegiacă este o poetică a căderii*, atât prozodice (căderea din hexametru), cât mai cu seamă patemice (*a patimei pasionale din patimirea mai amplă, sacră*), a rușării tensiunii generate de erotism de masă tensivă a sacralității/ a erotismului sacru, reglat de gramatica mitului și a ritului). Nu actorii împătimiti ar trebui, a adăra, să conțete în poetica elegiacă, ci masa patemică trans-personală, *pathosul sacru din care erotismul și patimirea elegiacă s-au frânt*, rețena individuală a unui tumult colectiv. De aici, însoțirea erotismului (elegiac) cu melancolia, căderea, amăgirea, durerea ca atmosferă și preluarea aceluiași „simptome de alternanță” (o patemică bipolară, maniaco-depresivă, a alternanței triumfului amoros cu căderea) identificate de René Girard ca schemă de fond a poeziei tragediei. Aparent, din aceeași arie cu eroticile occidentale marcate de melancolie, în special cele romantic-decadentiste, *erotismul elegiac antic* traduce clivajul între ordini culturale, instituționale, simbolice, respectiv traduce (în termeni jakobsonieni) *proiecția axei paradigmatică mitice pe sintagmatică individuală*, după cum *tragedia* traducea *proiecția (fracturată) a paradigmei mitice pe sintagmatică familială (dez-ordonată)*. *Tragedia* și *elegia* ar fi, a adăra, într-o arhivă

generic a antichității, poeticele fisurării sistemului mitic, *tragedia* prizând *fisurarea ordinii familiale*, *elegia* prizând *fisurarea patemicii sacrale*, a sufletului colectiv (*pathosul sacru*), în urma căruia erotismul individual, desacralizat se scrie sub formă de cedere elegiacă, chiop tare (prozodic), fractur.

Pe acest fond de criză instituțional major (tragic-familial, elegiac-sacral), se justifică toate aparițiile figurative ale *corpului etalat, ornamentat, blindat retoric* (suprastratificat de constelații mitice pretențios arhivate), respectiv întregul imaginar al *corpului ca incintă*: o dată destructurat incinta instituțional-colectivă, *corpul individual izolat, rest simbolic al unui întreg mundan dizolvat*, recuperează vechea ordine securizantă a lumii împrejmuindu-se cu ziduri de autoprotecție, autoreprezentându-se ca incintă (se produce, a adăra, alunecarea *de la incinta mitică, integrator-colectiv, la incinta individuuant-utopic*; de fapt, Wunenburger semnaleză terenul schizomorf pe care se naște utopia, și anume schizoidia, și chiar schizofrenia, eului rupt de scenariul colectiv în care evoluează între inut de sistemele mitice). Într-o arheologie a genurilor literare antice, *elegia înscenează conflictul nașterii schizomorfe a eului* (al instituirii diferenței individuale, după ce tragedia înscenează conflictul instituirii diferenței familiale), de unde și întreaga recuzită peratologică (limitația eului în raport cu alteritatea), respectiv erotismul convulsiv în care amănății țin în stare brută înființări și desființări alternative. Preluând dinamica aceasta convulsivă, *corpul celuilalt, etalat ca diferență de suprimat în erotismul corpurilor*, joacă, de asemenea, bipolar, așezându-se, când *imaginea plină* (ornamentat manierist) a unui *corp triumfal (corpul celuilalt ca trofeu)*, când *nuditatea halucinantă* în care împătimitul se pierde.

Dacă înveșmântat (în *purpura hainei de Cos, strălucit*), ipostaziat, ornamentat, aureolat, *corpul triumfal* generează, într-o ordine poetică, ode (*Muza-mi pe tine mereu te-arcuprinde-n acele triumfuri*- II, 1: 35), ilustrând fașă monumentală (oda care încununează *agonul erotic* imitând oadă triumfală / *epinikion* care încununa *agonul eroic*), dar, totodată, pietrificatoare, gorgonică a erotismului, *corpul gol* generează pierderi hipnotice, ilustrând fașă halucinantă a scutului în care se oglindesc teatral Meduza, pierzându-se/ golindu-se de sine în oglindă (Pascal Quignard interpretează erotismul roman prin intermediul mitului Meduzei, subliniindu-i dubla fașă teatrală, aceea paroxistic-pietrificatoare, respectiv aceea vacuizantă, a golirii de sine): *Dacă nu ții, în amor ochii sunt cei ce conduc./ Paris, se spune, el însuși și pierise când laconiana/ Goal și se arată din menelaicul pat;/ Chiar și Endymion gol o seduse pe sora lui Phoebus:/ Goal zeii și ea se cuibărește lângă el.* (II, 15: 11-16). Goliciunea corupe, evacuează, dizolvă diferența individuală, asociind erotismul cu moartea și cu sacralitatea tocmai prin abolirea conturului, a limitației înscrise pe corpul înveșmântat de coduri și norme. Georges Bataille surprinde vecinătatea goliciunii cu violența și moartea: „Acțiunea decisivă este dezgolirea. Goliciunea se opune stării închise, aic stării de existență discontinuă. E o stare de comunicare ce dezvăluie căutarea unei posibile continuități și a ființei dincolo de plierea ei pe sine. Trupurile se deschid continuității prin acele canale tainice care ne dau sentimentul obscenității. Obscenitate înseamnă tulburarea care strică o stare a trupurilor conform cu posesia de sine, cu posesia individualității durabile și garantate. [...] Dezgolirea, considerată în civilizațiile în care ea are un sens deplin, este, dacă nu un simulacru, atunci un echivalent mai puțin grav al uciderii.” (Bataille, 2005: 29).

Fie că *invadează imaginea îndrăgostitului într-o apariție triumfală*, fie că *îl halucinează prin nuditate*, corpul erotizat pune în criză subiectul cu întreaga sa economie domestică (îl obligă la transgresarea propriului zid de incintă, ademenindu-l cu transmutări

corporale care evocă magnificența sau abisul). *Pietrificat triumfal* sau *golit abisal*, *corpul alteritii erotice* rulează alternativ limitele dorinței, varianta plenitudinară și abisal, dezvăluind fondul de vrajă și de angoasă identificat de Pascal Quignard în câmpul erotismului antic (greco-roman): „Pentru cel care iubește lucrurile stău tot astfel: un nume și o imagine obsedează sufletul și prinde în vis cu o stare ruină deopotrivă insesizabilă și involuntară (deoarece ajunge să ridice un falus deasupra celui care doarme în timp ce visează). Există trei figuri înaripate: Hypnos, Eros și Thanatos. Modernii sunt cei care au făcut distincția între vis, fantasmă și fantomă. La obârșia lor grecească, ele constituie această capacitate unică și identică a imaginii de a fi deopotrivă, în suflet, inconsistent și refractoare. Acești trei zei înaripați sunt mamele trei aceleiași rătăcirii în afara prezenței fizice și în afara aceluiași *domus socialis*.” (Quignard, 2006: 74).

Tocmai pe fondul acestui rapt în afara unei ontologii a prezenței (o serie de prezentificări/spațializări ale ființei -corporale, domestice- marchează administrarea sinelui), erotismul se consumă liminar, în scenarii de graniță, ale întâlnirii corpului celui lalt ca limită (seducție a limitei extinse/restricție frustrantă), respectiv ale jocurilor proxemice (apropieri entuziaste/îndepărtări descurajante) deghizând bipolaritatea dorinței (dubla safa, de plenitudine și de abis). Majoritatea alegiilor consemnez astfel de raporturi de limită prin contemplări posturale ale corpului dinspre care se desprinde vraja îndrăgostirii, prin tatonări ale pragurilor acestuia (îndrăznelile atingerilor și timiditate alternative), prin suferință îndepărtării și reapropieri fericite etc.

Un întreg corpus elegiac comprimă pasiunea propriiană în scenarii ciclotimice care expun, sub forma *alternanței de cderi și triumfuri*, plusul și minusul de ființă prin care se articulează dinamismul dorinței (evocarea/convocarea unui stufos aparat mitologic traduce nostalgia unanimității mitice și a fixității diferenței individuale într-un corp colectiv): *N-a fost a a nici Atride-n triumful dardanic./ Când a lui Laomedon mare putere pieri;/ Nu fu a a bucurii nici Ulysse sfârșind pribegia,/ Numul când l-a atins el în Dulichiul drag;/ Nu fu Electra a a, pe Oreste-n viață privindu-l./ Căruia, soră-i, înu oasele false, jelind;/ Nu, nici Minoica nu îl văzu pe Theseu mai ferice./ Când pe dedalicul drum duse-l c-un fir c l uz ./ Câte plămădă ceri f r seamă n strâns-am eu în noaptea trecut ./ **Fi-voi chiar nemuritor, alta la fel de-a avea./ Însă atunci când mergeam umilit, cu cerbicea plecat ./ Mai de nimic ca un chiup sec eu eram socotit.** (Properțiu, II,14: 1-12). În lămuriri triumfale a subiectului îndrăgostit și se alătură, în balans, coborârea poziției modelului iubit, slăbirea ostilității, înmuierea trufiei: **Nu mai cutează acum să -mi arate-o trufie du-măncă ./ Nici, când o rog plângător, ne-nduplecat nu-mi stă ./ Chiar la picioarele mele c rarea-mi lucea mie, orbul./ Însă -n amorul nebun, nimeni nu vede-i vdit.** (Ibidem, II, 14: 13-18). Orbirea ca efect al instabilității pozițiilor scenariului erotogon (prin similitudine cu orbirea din interiorul sistemului tragic și apariția *dublului*, schema cderii metaforice reprezintă orbirea lui Oedip) produce *revelația sinelui*, apariția diferenței (individuale) interne (**c rarea-mi lucea mie, orbul**) și a adevărului experienței subiectului în erotism. *Calea halucinantă* revelată în verijul erotic devine un echivalent al *dublului monstruos* revelat la capătul agonului tragic, figură rezultată din alunecarea tot mai accelerată a reciprocității și a pozițiilor acestora în suferință și coborârea alternativă până la halucinația percepției și amestecarea diferențelor într-un raport de identitate. Căci *monstruosul și dublul* traduc *adevărul raport dintre identitate și diferență*: „Principiul fundamental, întotdeauna ignorat este că dublul și monstrul sunt totuna. Mitul, bineînțeles, pune în relief unul din cei doi poli, în general monstruosul, pentru a-l disimula pe cel lalt. Nu există monstru care*

s nu tind să se dedubleze, nu există dublu care să nu ascundă o monstruoasă secret. Dublului trebuie să-i atribuim anterioritatea, fără să eliminăm totuși monstrul; în dedublarea monstrului se întrevăde adevărata structură a experienței. Adevărul propriului lor raport, refuzat cu încăpățănare de adversari, sfârșete prin a li se impune, *dar sub o formă halucinantă*, în oscilația frenetică a tuturor diferențelor” (Girard, 1995: 173).

Dacă diferențele amestecate în sistemul tragic sunt sociale (în speță, familiale: raportul tat – fiu, sau cel dintre frații du-mani), diferențele amestecate în sistemul elegiac, acelea dintre amant și iubit, și identitatea halucinantă, revelată prin interanjabilitatea acestora, pun în relief / expun *raportul dintre sine și celălalt ca structură de bază în erotism*. Georges Bataille prezintă acest raport drept criză a diferențelor individuale și proiectie nediferențiată într-o comuniune ființială: „E criza ființei: ființa are experiența interioară a ființei în criza ce-o pune la încercare, e punerea în joc a ființei într-o trecere mergând de la continuitate la discontinuitate sau de la discontinuitate la continuitate. Cea mai simplă ființă are, admitem noi, sentimentul limitelor ei. Dacă aceste limite se schimbă, ea este atinsă în acest sentiment fundamental, iar această atingere este criza ființei ce are sentimentul de sine. [...] Mai ales în sexualitate, sentimentul de *ceilalți*, dincolo de sentimentul de sine, introduce între doi sau mai mulți indivizi o posibilă continuitate, opunându-se discontinuității prime. *Ceilalți* în sexualitate oferă neconținut o posibilitate de continuitate, *ceilalți* nu preget să amenințe, să încerce să agațe de undeva roba fără cusururi a discontinuității individuale.” (Bataille, 2005: 115-116). În acest blindaj al comuniunii halucinate dintre sine și celălalt, redobândit agonal, ostilitățile externe încetează (rivalitățile cu alții pentru celălalt erotic, ca schemă comună a geloziei), astfel încât noua figură identitară (emergentă prin halucinarea ostilității interne) se etalează într-un ambalaj triumfal: *Mai de folos am simțit eu acestea: amantii nu vă pesez! Astfel veni-va chiar azi cea care ieri s-a sustras. / Alții bătău în zădărie-i-o chemau pe stână-mi: copila / Lene-molatică ea capu-i în ea lângă-al meu. / Mi-e mai mare izbânda aceasta ca parthii învin. / Prăzii de război, regi captivi, car triumfal mi-este ea. / Daruri de preț, Cytherea, voi duce chiar eu la columba-i / i-o poezie a a sta-va sub numele meu: „ie îmi spun eu, Properțiu, zei, la templele acestor / Daruri, că, îngădui, noaptea întreagă-am iubit.” / Vin acum, o lumina-mi, corabia-mi vin la râmă-i / Sigur, sau va pieri cu-nărcătură-i în larg? / Căci, mai degrabă decât vre-o vin să-mi te departe, / Mort îmi doresc eu să zac lângă-al iatacului prag. (Properțiu, II, 14: 19-32). Dincolo de învelișurile stilistico-axiologice în care se înveșmăntă, schemele de gelozie acutizate erup în toată nuditățile, dezvoltându-se și în reversul dorinței, *erotogonia* și *mimetogonia* (agonul erotic și *agonul* mimetic, escaladarea treptelor ființei și scurtcircuitarea efectelor prin alternanța de trairi maxime și minime, alternanța în lărmă de sine și prăbușiri): *Ceea ce-i el, eu adesea am fost, dar se poate-ntr-o clipă / Să se dezbrace de el și-altul și-i fie mai drag. (II, 9: 1-2); Fostu-mi-a mie răpădă de mult îndrăgita copilă: / Totuși nu-ngădui că eu lacrimi, amice, să vărs. / Nu-i nicio urmă mai cruntă decât din amor și mislita; / Jugul-mă, și-i voi fi du-mă cu multul mai blând. / Pot să-mi-o văd eu întinsă în brațele altul? și nimeni / N-ar mai numi-o a mea, ea ce fu numai a mea? / Toate se schimbă și sigur se schimbă iubirile toate; / Învingătorii învins, roata a-a-i în amor. / Capii cei mari au pierit și tiranii adesea pierit-au. / Theba visase cândva, Troia mare a fost (II, 8: 1-10).**

Agonul erotic elegiac (erotogonia) eliberează, ca atare, ceea ce *agonul tragic* pune în criză dar, totodată, menține în câmpul diferenței sociale/familiale, și anume *sexualitatea ca mască pentru alternanța dintre sine și celălalt*, revelându-i subiectului (în formula

erotismului și a dorinței) propriul său proiect ontologic, acela al *diferenței de sine* (în raport cu alteritatea) și, astfel, criza „integrării dublurilor în proiectul său diferențial”: „Aadar, dorința este cea dintâi care îi aduce subiectului său o cunoaștere pe care acesta o consideră intolerabilă. El nu poate integra dublurile în proiectul său diferențial; nu le poate asimila logicii sale; e constrâns să se expulzeze el însuși în afara rațiunii, împreună cu dublurile sale; pe scurt, decât să renunțe la dorință, îi va sacrifica experiența rațiunea. El îi cere medicului să sancționeze acest sacrificiu diagnosticând nebunia, dându-i un caracter oficial.” (Girard, 1999: 341). De aceea, erotismul properian conservă forma iraționalului și a nebuniei (*furor*), este abisală și intensă, obsesivă și convulsivă, pentru că „e prea aproape de adevăr”, de adevărul (refulată sau deghizată, înveșmântată în norme și coduri) al erotismului („Nebunul vede dublu din pricină că e prea aproape de adevăr. A-ziile normale pot funcționa în continuare în sânul mitului diferenței nu pentru că diferența e adevărată, ci pentru că nu împing procesul mimetic suficient de departe ca să oblige minciuna lui să devină manifest, într-o accelerare și o intensificare a jocului mimetic care face tot mai vizibilă reciprocitatea.” – Ibidem: 340).

4. Concluzii

Formulat în termeni agonali (repercutați din agonistica antică), *erotismul elegiac properian* mărțurisește indirect *travaliul nașterii unui discurs al dorinței* (sub învelișul convențional) și, implicit, al nașterii unui discurs al subiectivității, al interiorității configurate în *incinta eului* după modelul *incintei simbolice a cetății*. Întreaga zbatere pasională properiană se consumă ca un *agon* în jurul diferenței (erotizate) interne, ca un vertij de cederii amoroase și de triumfuri, de limitări, delimitări, transgresiuni ale limitelor identității și alterității, evocând prin această peratologie erotică scenariul mundan în care evolua sistemul de reprezentări al lumii antice. Erotismul agonal properian este, aadar, un document al nașterii diferenței individuale într-o cultură greșită pe largi modele de ordine comunitar (civic, familial, sacral), a a căm tragedia consemna prin cultura vinovăției aparatul conflictual al instituirii diferențelor familiale și sociale ordonatoare.

Bibliografie

- Bataille, Georges, *Erotismul*, traducere de Dan Petrescu, București, Editura Nemira, 2005.
- Bourdieu, Pierre, *Meditații pascalienne*, traducere de Mădălina Bogdan Ghiu, București, Editura Meridiane, 2001.
- Cornea, Andrei, *Scrieri și oralitate în cultura antică*, București, Editura Humanitas, 2006.
- Foucault, Michel, *Istoria sexualității*, traducere de Beatrice Stanciu și Alexandru Onete, Timișoara, Editura de Vest, 1995.
- Girard, René, *Violența și sacrul*, traducere de Mona Antohi, București, Editura Nemira, 1995.
- Girard, René, *Despre cele ascunse de la întemeierea lumii*, traducere de Miruna Runcan, București, Editura Nemira, 1999.
- Quignard, Pascal, *Sexul și spaima*, traducere de Nicolae Iiescu, București, Editura Humanitas, 2006.
- Petecel, Stella, *Agonistica în viaa spirituală a cetății antice*, București, Editura Meridiane, 2002.
- Wunenburger, Jean-Jacques, *Utopia sau criza imaginarului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001.

Jean-Yves GUILLAUMIN
(Université de Franche-Comté
Besançon, France)

Éducation et pédagogie dans les *Étymologies* d'Isidore de Séville

Abstract: (Education and Pedagogy in Isidore of Seville's *Etymologies*) Isidore of Seville takes an important place in the history of teaching in Western Europe. His *Etymologies* are an encyclopaedic handbook, which was used to a significant extent during medieval times. Their basic idea is that knowing *uerba* allows access to the knowledge of the *res*. Influenced and inspired by great predecessors (Servius, Martianus Capella, Cassiodorus), they bring back ancient data and thoughts, but they also synthesize the different contributions, of a classic and Christian nature; so they give a new working tool and appear as a witness of a new idea of teaching.

Keywords: Isidore of Seville, education, *Etymologies*, encyclopaedism, High Middle Ages

Résumé : Isidore de Séville tient une place importante dans l'histoire de l'enseignement en Europe occidentale. Ses *Étymologies* sont un manuel encyclopédique qui a été largement utilisé par l'époque médiévale. Leur idée fondatrice est que c'est par la connaissance des *uerba* que l'on peut accéder à la connaissance des *res*. Influencées et inspirées par de grands prédécesseurs (Servius, Martianus Capella, Cassiodore...), elles reprennent des données et des conceptions antiques, mais elles synthétisent les différents apports, classique et chrétien ; elles créent donc un nouveau genre d'instrument de travail et témoignent d'une nouvelle idée de l'instruction et de l'éducation.

Isidorus of Sevilla has an important place in the history of teaching in Western Europe. His *Etymologies* are an encyclopedic handbook which was used to a great extent during the Middle Ages. The founding idea is that, by knowing the *uerba*, man is given access to the knowledge of the *res*. Influenced and inspired by great predecessors (Servius, Martianus Capella, Cassiodorus...), the *Etymologies* use data and systems from antiquity, but also synthesize both classical and Christian traditions. Thus it offers a new working tool and stands as a witness of a new idea of teaching.

Mots-clés : Isidore de Séville, éducation, *Étymologies*, encyclopédisme, Haut Moyen Âge

Introduction

La collection savante¹ intitulée *Étymologies* ou *Origines*², élaborée par Isidore de Séville dans la troisième décennie du VIIe siècle et couronnement de son œuvre, est demeurée une référence pour tout le Moyen Âge occidental, transmettant à la postérité la somme du savoir antique³ ainsi qu'une certaine idée de l'éducation et de l'instruction. Le propos de l'auteur est de rendre possible la connaissance des *res* (c'est-à-dire de toutes les réalités compréhensibles du monde) par la connaissance des *uerba* (c'est-à-dire des mots qui les désignent). C'est pourquoi l'ensemble de cet ouvrage qui se présente en vingt livres dans sa forme actuelle⁴ est fondé sur la démarche étymologique, nonobstant le fait que toutes les

¹ Voir E. R. CURTIUS, *La littérature européenne et le Moyen Âge latin* (traduit de l'allemand par J. Bréjoux), Paris, PUF, 1956, vol. 1, p. 56.

² L'étude fondamentale reste celle de J. FONTAINE, *Isidore de Séville et la culture classique dans l'Espagne wisigothique*, Paris, 1959.

³ E. R. CURTIUS, *op. cit.*, vol. 1, p. 62.

⁴ L'édition de référence est encore l'édition Lindsay (voir bibliographie) ; est actuellement en cours une édition livre par livre dans la collection ALMA, aux Belles Lettres, Paris.

étymologies fournies par Isidore sont loin d'être exactes : l'important est qu'elles soient toujours suggestives. La méthode étymologique, clé de la compréhension de la réalité, rend également du sens au monde, bouleversé après l'épisode biblique de la tour de Babel⁵. Elle suppose des fondements d'ordre épistémologique en accord avec une théorie de l'éducation et de l'instruction sur laquelle il n'est pas inutile de s'arrêter. Nous partirons pour cela de l'examen de plusieurs termes-clés définis par Isidore, ce qui permettra de poser ensuite la question de l'identité du savoir, des méthodes de son acquisition et de la perspective dans laquelle Isidore construit son système d'éducation.

Le pédagogue

Une définition du pédagogue est proposée dans le livre X des *Étymologies*, au § 206 : *paedagogus est cui paruuli adsignantur. Graecum nomen est ; et est compositum ab eo quod pueros agat, id est ductet et lasciuientem refrenet aetatem*, « le pédagogue est celui à qui l'on confie les petits enfants. C'est un mot grec ; il est composé d'après le fait qu'il 'conduit les enfants' (*pueros agere*), c'est-à-dire qu'il les guide et qu'il exerce sa maîtrise sur cet âge porté à folâtrer ». Les mots, ici, sont importants. Au delà de la définition étymologique du pédagogue ($\rho\acute{o} = \rho\alpha\grave{\iota} = \textit{pueros agere}$), il faut sentir ici le poids de *ductare*, de *refrenare* et de *lasciuire*. C'est le dernier mot qui rend compte de l'emploi des deux autres. On ne cherchera pas, bien sûr, dans la *lasciua* évoquée par la définition isidorienne les débordements de la débauche et du libertinage, c'est-à-dire la « lasciveté ». Mais il s'agit de cette tendance naturelle chez les petits enfants à s'amuser, à folâtrer, à jouer (ce qui est le premier sens des mots de la famille de *lasciua*). Il n'est pas question pour Isidore d'interdire le jeu aux enfants ; mais il faut *refrenare* cette tendance, c'est-à-dire la maîtriser, on dirait aujourd'hui la « canaliser ». La métaphore est hippique. Comme on « tient » un cheval grâce au *frenum*, on empêche les écarts d'un petit enfant facétieux par une autre sorte de *frenum*, moral celui-là. Le pédagogue est vu comme un dresseur avisé. Il assure d'abord son emprise sur l'esprit de ses élèves, ce qui lui permet de guider (*ductare*) ces enfants dans la bonne voie ; le fréquentatif, *ductare* plutôt que *ducere*, suggère l'application durable et les efforts constants du pédagogue dans sa tâche. On ne peut affirmer qu'Isidore ait sciemment opéré une opposition entre *agat* et *ductet* : mais, ne fût-elle pas absolument volontaire, elle existe bien, et le passage du premier verbe au second conduit vers une conception plus haute de la mission du pédagogue : non seulement « pousser devant soi » (*agere*) un troupeau d'enfants comme le berger pousse les chèvres qui lui sont confiées, mais bien « entraîner derrière lui » (*ducere*, *ductare*), comme un guide qui stimule, ou comme le chef d'une troupe, des esprits sur lesquels il exerce un ascendant. Avec ces considérations, Isidore montre à l'évidence qu'il n'entend point parler du « pédagogue » à l'ancienne, cet esclave dont le rôle était seulement de conduire l'enfant à l'école et de l'en ramener. Il est question ici d'un instituteur individuel, d'un précepteur comme le sera Ponocrates chez Rabelais. Il va sans dire que des qualités morales, non développées par la phrase, sont exigées du pédagogue autant et plus que la possession d'un savoir adéquat à sa

⁵ Voir L. C. G. PINTO, *Do que se confia às letras, a ciência gramatical nas Etimologias de Isidoro de Sevilha*, Dissertação de Mestrado, Universidade Estadual de Campinas, 2008 (<http://www.bibliotecadigital.unicamp.br/document/?view=vtls000435257>).

mission. Si l'on veut pouvoir *ductare* et *refrenare* autrui, il faut d'abord avoir été capable de le faire sur soi-même. Lorsqu'Isidore écrit cette notice, il pourrait avoir à l'esprit le souvenir de son frère Léandre, qui fut pour lui, après qu'il fut devenu orphelin, un *paedagogus* idéal, mais dont la démarche éducative n'était certes pas exclusive d'une certaine sévérité.

L'élève

La notice des *Étymologies* sur le mot *alumnus* délivre le même genre de considérations, mais d'une manière plus positive encore. Ici, il n'y a plus de termes restrictifs comme *refrenare*. Toute l'expression tourne autour de l'idée de « nourrir », « grandir », « faire grandir », qui est exactement le sens du radical *al-*, *ul-*, *ol-*, présent dans de si nombreux éléments lexicaux du latin. On lit en effet, toujours dans le livre X des *Étymologies*, au § 3 : *alumnus ab alendo uocatus, licet et qui alit et qui alitur alumnus dici potest, id est et qui nutrit et qui nutritur ; sed melius tamen qui nutritur*, « le mot *alumnus* ('l'élève') vient de *alere* ('nourrir, faire grandir'), bien que l'on puisse appeler *alumnus* aussi bien celui qui *alit* que celui qui *alitur*, c'est-à-dire aussi bien celui qui nourrit que celui qui est nourri ; mais le mot, cependant, convient mieux à celui qui est nourri ». De fait, *alumnus* est posé comme l'équivalent du grec $\alpha\lambda\upsilon\mu\omicron\mu$ par Servius⁶ ; c'est bien un « nourrisson » qui est désigné par cet ancien participe médio-passif substantivé dans la composition duquel on reconnaît la finale $-\mu$ des participes grecs⁷. Il est vrai aussi qu'à basse époque *alumnus* peut également avoir le sens de « nourricier »⁸. Mais Isidore sait qu'il ne s'agit là que d'une attestation en latin tardif et ramène principalement *alumnus* à la désignation d'un « nourrisson », « celui qu'on nourrit », *qui alitur*. L'étymologie, d'ailleurs, est parfaitement perceptible par n'importe quel locuteur latin, à cause de l'identité évidente du radical dans *alumnus* et dans *alere*. Le sens figuré d'« élève » est ancien en latin, dès Cicéron⁹. Il est tellement connu qu'Isidore n'éprouve même pas le besoin, ici, de l'écrire explicitement. La relation entre l'*alumnus* et son *magister* est plus riche d'implications que la relation entre le *paedagogus* et les *paruuli*. Dans cette dernière, il y avait l'évocation d'un rapport moral, fait à la fois d'affection et d'autorité éventuellement sévère. Cela n'est pas contredit par la définition de l'*alumnus*, mais ce dernier mot relève davantage de l'affectivité parce qu'il suggère, en son premier sens, le rapport physique entre la mère qui allaite et l'enfant qui est allaité. Là encore, on peut penser à l'expérience qui a été celle d'Isidore recevant comme d'un véritable père l'éducation dispensée par son frère aîné Léandre.

L'éducation et l'instruction

Ainsi se trouvent posés les différents rôles dans le processus de l'éducation, entre celui qui éduque et celui qui est éduqué. On peut préciser que le mot d'éducation lui-même n'apparaît guère dans les *Étymologies*. On ne trouve dans l'encyclopédie isidorienne qu'une seule occurrence du terme *educatio* : la *liberorum educatio* est donnée comme relevant du droit naturel en 5, 4, 1. Mais c'est le droit pour le père d'éduquer ses enfants, non pas le droit

⁶ Servius *ad Aen.* 11, 33 : *alumnus est qui Graece $\alpha\lambda\upsilon\mu\omicron\mu$ dicitur*.

⁷ Voir là-dessus A. ERNOUT et A. MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue latine, s. u. alo*, et P. MONTEIL, *Éléments de phonétique et de morphologie du latin*, Paris, 1970, p. 154, p. 277 et p. 340 n. 1.

⁸ Cf. Nonius Marcellus, p. 242 l. 32 Lindsay.

⁹ *De finibus* 4, 72.

des enfants à l'éducation. Elle fait partie, dans ce chapitre des *Étymologies*, d'une liste d'objets du droit naturel dont on ne peut déterminer si elle est propre à Isidore ou si elle reproduit une liste qui aurait existé dans la littérature juridique postclassique¹⁰. Quant à *instructio*, le mot n'est employé qu'une fois dans les *Étymologies* avec un sens qui puisse nous intéresser ici, à propos de l'*instructio fidei* : *competens uocatus, quia post instructionem fidei competit gratiam Christi ; inde et a petendo competentes uocati*, « est appelé 'aspirant' celui qui, après avoir été instruit de la foi, aspire à la grâce du Christ ; ainsi donc, c'est de *petere* ('rechercher') que les aspirants (*competentes*) tirent leur nom »¹¹. Le seul autre emploi du mot *instructio* apparaît, significativement, dans un contexte architectural, où il est posé comme synonyme de *constructio* : *constructio autem uel instructio uocata eo quod instringat et cohaerere faciat*¹². Il est vrai que cette phrase pourrait tout aussi bien s'appliquer en général à la construction d'une personnalité humaine et que, si l'on considère la notice précitée (7, 14, 8), elle s'adapte commodément à l'instruction dans le domaine spécifique de la foi chrétienne.

Apprendre et savoir

Quels sont donc, sur ces bases, les buts poursuivis par l'éducation isidorienne ? On peut, une dernière fois, solliciter un passage précis des *Étymologies*. On lit dès la deuxième phrase de l'encyclopédie : *scire dictum a discere, quia nemo nostrum scit, nisi qui discit*, « *scire* vient de *discere*, parce que personne d'entre nous ne sait (*scit*), si ce n'est celui qui apprend (*discit*) »¹³. Si la « science » est une science, c'est parce qu'elle est une discipline, dit le début de la phrase (*disciplina a discendo nomen accepit ; unde et scientia dici potest*, « la *disciplina* tire son nom de *discere*; c'est pourquoi on peut l'appeler aussi *scientia* »); cela, parce que *scire* vient de *discere*. Nul besoin de dire que cette « étymologie » est fautive. Elle n'en est que plus instructive. Il faut « apprendre » pour « savoir ». On retrouve ici en filigrane les couples « pédagogue/enfant » et « maître/élève » qui ont été évoqués précédemment. Qu'il soit nécessaire d'apprendre pour savoir, cela pourrait passer pour un truisme. Mais il est intéressant de noter la manière dont, sous la banalité de l'expression et seulement dans une perspective étymologisante — du moins est-ce l'impression que l'on a au premier regard —, Isidore se situe ici entre la conception platonicienne et la conception chrétienne. Dans la conception platonicienne en effet, tout savoir ($\mu\mu$) est une réminiscence ($\acute{\alpha}\mu$) et l'âme redécouvre, par son effort, des choses qu'elle savait avant d'être précipitée dans le corps-prison dont il lui importe de se libérer. Dans la perspective chrétienne, la connaissance des choses est donnée par Dieu. Sans nier l'origine divine de la connaissance, Isidore ne rejette pas non plus la nécessité d'une implication de la volonté humaine dans la recherche du savoir.

La lecture, voie privilégiée vers le savoir

Le système isidorien conserve, issue de la tradition antique, l'idée de la prédominance de la lecture dans l'éducation, c'est-à-dire de l'importance fondamentale au(x) texte(s) écrit(s). Il y a seulement deux *lege*, « lis », dans les *Étymologies*. En 1, 16, 2, Isidore

¹⁰ Voir Isidoro de Sevilla, *Etimologías. Libro V*, éd. V. Yarza Urquiola et F.-J. Andrés Santos, Paris, Les Belles Lettres, coll. ALMA, 2013, p. 185 n. 2.

¹¹ *Étymologies* 7, 14, 8 (c'est la fin du livre).

¹² *Étymologies* 19, 10, 1. Le livre XIX a pour objet les navires, les édifices et les vêtements.

¹³ *Étymologies* 1, 1, 1.

écrit *lege Donatum* ; en 7, 7, 5, *lege Scripturas*. Le rapprochement des deux formules est éloquent. Ces deux impératifs identiques et isolés renvoient, de façon concise, résumée et suggestive, aux deux piliers de l'instruction et de l'éducation isidorienne : la grammaire traditionnelle et les écrits judéo-chrétiens. Dans les *Sententiae*, Isidore se fait le défenseur de la grammaire : *miliores esse grammaticos quam haereticos (...)* ; *grammaticorum doctrina potest etiam proficere ad uitam, dum fuerit in meliores usus accepta*, « les grammairiens valent mieux que les hérétiques (...) ; la science des grammairiens peut aussi être utile dans la vie, pourvu qu'on la fasse servir à un meilleur usage »¹⁴. Ce « meilleur usage » consiste à faire de la grammaire un outil pour la compréhension des *res* par la domination des structures linguistiques. La grammaire sera dès lors le fondement d'un système d'éducation et d'instruction dont le but ultime sera, par l'intelligence des Écritures, l'épanouissement complet de l'esprit du chrétien, qui lui permettra de dominer véritablement les réalités du monde. Cela suppose un travail assidu de lecture raisonnée (*lege*) ; la lecture se voit ainsi dotée de la dignité d'une démarche répétitive, longue, parfois fastidieuse, mais indispensable à la construction d'un savoir.

Objets du savoir : sciences théoriques et savoirs pratiques

Le savoir à la poursuite duquel s'élançait Isidore guidant son lecteur est encore en partie un savoir défini par des doctrines antiques. L'œuvre étymologique d'Isidore se place dans le prolongement de celle de Cassiodore. Les sept sciences des *Institutiones profanes* de Cassiodore sont encore présentes dans les *Étymologies*. Il s'agit des trois *artes* littéraires, grammaire, dialectique et rhétorique, et des quatre *disciplinae* scientifiques, arithmétique, musique, géométrie et astronomie : une division qui a ensuite traversé les siècles et qui a fondé la distinction entre enseignement « scientifique » et enseignement « littéraire », avec les sections spécialisées qui leur correspondent encore actuellement dans les lycées de nombreux pays. Mais on observe que les sept sciences n'occupent, dans les *Étymologies*, que les trois premiers livres sur les vingt que comprend l'encyclopédie isidorienne. Ce qui reste du matériel cassiodorien, chez Isidore, ce sont les fondements (surtout des définitions fondamentales, sommairement exprimées ; il est vrai qu'elles n'étaient pas beaucoup plus développées chez Cassiodore). Le fait même que les sept sciences soient « écrasées » en trois livres montre la différence entre les deux auteurs. Cassiodore avait réduit l'enseignement intellectuel profane aux sept sciences. C'est-à-dire que, *uolens nolens*, il était encore tributaire de l'origine néoplatonienne de cette conception des savoirs, sur une base grecque enrichie par la tradition latine. La doctrine des trois *artes*, en effet, et leur exposition, utilise beaucoup les acquis grammaticaux et rhétoriques de la tradition romaine ; la doctrine des quatre sciences mathématiques, pour sa part, est anciennement attestée chez les penseurs grecs, et elle n'a rien de romain dans ses origines. Les quatre sciences mathématiques sont, depuis Platon¹⁵, le seul moyen de purification de l'œil de l'âme ; cette purification est un moyen indispensable ainsi qu'une étape dans le processus de remontée (*regressus*) de l'âme, tombée dans le monde matériel et enfouie dans un corps, mais qui aspire à retrouver le monde divin dont elle est issue. Cassiodore, donc, est peu ou prou sous l'influence de cette

¹⁴ *Sententiae* 3, 13, *PL* 83, col. 688.

¹⁵ Platon, *République* 527 d-e.

doctrine, que Martianus Capella, un siècle avant lui, avait illustrée dans une œuvre étrange mais d'esprit nettement néoplatonicien et païen, les *Noces de Philologie et de Mercure*, qui exposait successivement, dans sept de ses neuf livres, les connaissances de base intéressant les sept sciences. Il n'y a plus rien de tel chez Isidore, qui fait suivre les trois livres concernant les sept sciences par dix-sept autres qui n'ont rien à voir avec elles. C'est dire que la partie quantitativement la plus importante des *Étymologies*¹⁶ traite de choses bien différentes du trivium et du quadrivium : la médecine, le droit, le calcul du temps, les Écritures chrétiennes, l'homme et l'animal, les métaux et les pierres, etc. : on ne se cantonne plus à un système de connaissances purement intellectuelles et abstraites ; on leur ajoute des données directement utiles à la vie de tous les jours, aux questions administratives, et même à la vie chrétienne. En d'autres termes, le projet isidorien est différent de celui de Cassiodore : c'est parce que le public visé — qui est le public des clercs — est différent de celui de Cassiodore et de ceux qui l'avaient précédé ; c'est aussi parce qu'il y a eu un changement dans les perspectives à propos de l'éducation et des finalités du savoir.

Objets du savoir : l'homme et la nature

Il est très instructif de considérer, en effet, la part respective qui est donnée dans les *Étymologies* à ce que l'on pourrait appeler les connaissances abstraites d'une part, et les connaissances portant sur le monde, la nature, l'homme d'autre part. Seuls les trois premiers livres sont encore dans le prolongement de la doctrine platonicienne et néoplatonicienne telle qu'elle avait été exposée par Martianus Capella et par Cassiodore : trois *artes* « littéraires » (apport plutôt romain) conduisant aux quatre *disciplinae* « scientifiques » (fondées sur les très anciennes acquisitions grecques). Tous les autres ont des sujets très différents. On peut dire qu'ils sont centrés sur l'homme (le microcosme) et sur la nature (le macrocosme). L'encyclopédie isidorienne cherche à donner à l'homme la domination sur le monde par la connaissance de tous les éléments constitutifs du monde dans lequel vit l'homme ; cette connaissance des *res*, on le sait et c'est la démarche fondamentale des *Étymologies*, procède de la connaissance des *uerba*, car *dum uideris unde ortum est nomen, citius uim eius intellegis ; omnis enim rei inspectio etymologia cognita planior est*¹⁷. Si l'on remplace les termes de « monde » ou de « nature » par celui de « création », on voit que cette encyclopédie du monde — cette « encyclopédie universelle » — est conçue comme une encyclopédie de la création. Isidore se fait l'auxiliaire du Créateur de Gn 2, 19-20. Dès lors, on ne s'étonne plus que les emprunts à Pline (ou à des fiches réalisées d'après les notices de Pline) soient si nombreux dans les *Étymologies*, et l'on ne peut plus trouver étrange le spectacle offert par un naturaliste romain enrôlé dans une entreprise chrétienne de connaissance totale de la nature.

L'ordre des livres, quant à lui, n'est pas indifférent. Il y a dans les *Étymologies*, après les trois premiers livres sur les sept sciences, tout un ensemble de livres qui traitent des connaissances humaines en tous les domaines (médecine, droit, calendrier, Écritures, langue...), et ensuite apparaît le livre XI, explicitement dédié à un exposé sur l'homme lui-même. Puis, par une sorte de decrescendo, on trouve les livres sur les animaux, sur les

¹⁶ E. R. CURTIUS, *op. cit.*, vol. 1, p. 92-93, donne une idée du poids relatif des différents livres.

¹⁷ *Étymologies* 1, 29, 2.

minéraux et les métaux, sur la terre, sur les cités, etc., c'est-à-dire tout ce qui constitue l'environnement de l'homme. Cela n'est pas dû au hasard. L'homme est, en importance, premier par rapport au monde, qui est second. Le système chrétien d'instruction conçu par Isidore fait passer la connaissance de l'homme avant la connaissance du monde.

Cette hiérarchisation n'implique aucun mépris à l'égard de la connaissance du monde, bien au contraire. L'homme, d'après l'enseignement de l'Écriture, a reçu de son Créateur la mission de dominer le monde, de le connaître, de l'organiser. Cela suppose une activité qui s'exerce, grâce à des techniques et à des outils que l'homme est capable de concevoir, de fabriquer et d'améliorer, sur toutes les choses qui l'entourent. Dès lors, la mécanique, parent pauvre dans le groupe des sciences selon le platonisme et le néoplatonisme, est réhabilitée et retrouve l'importance que lui avaient donnée un Archimède et un Vitruve. Ceci n'est pas explicitement exprimé dans les *Étymologies* ; mais, dans les *Différences*, Isidore accorde une place à la mécanique, de même qu'à la médecine, dans une liste des sept sciences qui se distingue de celle de Martianus Capella et de Cassiodore¹⁸. L'encyclopédisme classique cède la place, chez l'évêque d'Hispalis, à un encyclopédisme chrétien. La science ne relève plus uniquement de la contemplation intellectuelle, mais de l'action. C'est déjà une caractéristique de la mentalité moderne, surtout sensible à partir du XVIe siècle, que l'on repère ici chez Isidore. C'est aussi une caractéristique de la mentalité chrétienne qui considère la science comme une chose bonne et voit dans sa pratique non seulement une démarche permise à l'être humain, mais même une sorte d'obligation imposée par Dieu.

Rôle intellectuel et moral du savoir : un remède contre l'erreur

Ignorantia mater cunctorum errorum, « l'ignorance est la mère de toutes les erreurs », énonçait le quatrième concile de Tolède, réuni en 633 sous la présidence d'Isidore de Séville auquel la formule ne peut donc être étrangère¹⁹. En réalité, la phrase complète concernait les clercs, qui ne doivent pas être ignorants des textes sacrés : *ignorantia mater cunctorum errorum maxime in sacerdotibus Dei uitanda est qui docendi officium in populis susceperunt*, « l'ignorance, mère de toutes les erreurs, doit être évitée surtout quand il s'agit des prêtres de Dieu, qui sont chargés de la mission d'enseigner leur peuple ». Les erreurs en question peuvent s'entendre du point de vue théologique : on y verra alors les erreurs des hérésies. Mais rien n'empêche d'interroger la formule en privilégiant les quatre mots les plus frappants que nous avons isolés, puisque *maxime* insiste sur un cas particulièrement grave sans exclure tous les autres. Elle rappelle alors une formulation comparable que l'on trouve dans le livre que les *Étymologies* consacrent au quadrivium, au moment où Isidore parle de l'importance de bien maîtriser le comput : *adime saeculo conputum, et cuncta ignorantia caeca complectitur, nec differri potest a ceteris animalibus, qui calculi nesciunt rationem*, « enlève au siècle le calcul, et tout s'enveloppe dans les ténèbres de l'ignorance ; aucune différence d'avec les animaux chez ceux qui ignorent la science du calcul »²⁰. Du reste, les premiers concernés par le comput sont bien les clercs. Si l'ignorance est un fléau encore plus

¹⁸ *Différences* 2, 39, 150. Voir J.-Y. GUILLAUMIN, « Sur une liste de sept composantes de la physique ou de la philosophie dans le corpus isidorien », *Voces* 16 (2005), p. 97-109.

¹⁹ Quatrième concile de Tolède, canon 25, *PL* 130, col. 471.

²⁰ *Étymologies* 3, 4, 4.

vrai et plus dommageable (*maxime*) dans le cas des clercs (*sacerdotes Dei*), dont la mission est d'instruire les fidèles, la généralisation de la formule montre que dans tous les cas, Isidore pourfend l'ignorance. Il ne pense pas différemment selon qu'il s'agit de l'instruction chrétienne ou de l'instruction grammaticale et scientifique. Il existe un adversaire commun, les *errores* ou de façon générale l'*error* ; sa cause est l'ignorance ; il faut supprimer cette cause par le savoir. Cette doctrine s'applique aussi bien au domaine intellectuel de la connaissance profane qu'au domaine moral ou au domaine religieux.

Un savoir au service d'une meilleure connaissance des Écritures

Une chose, cependant, doit être soulignée. On rencontre dans les *Étymologies* des notices qui ne paraissent répondre qu'à une volonté d'érudition ponctuelle et pour tout dire sans grand intérêt en soi. Tel est le cas, si l'on se contente d'un seul exemple, des trois définitions successives des trois plats nommés *discus*, *messorium* et *parapsis*²¹. Et pourtant l'examen précis de ce passage montre que ces notices ramènent au souvenir de passages scripturaires bien définis, la décapitation de Jean-Baptiste et la Cène²².

Le texte est le suivant : *discus antea scus ab specie scuti ; unde et scutella. Postea discus uocatus quod det escas, id est adponat ; a quo et discumbentes dicti ; siue à ò ù ĩ , id est quod iaciant. Messorium uocatum a mensa per deriuationem, quasi mensorium. Parapsis quadriangulum et quadrilaterum uas, id est paribus absidis*, « le *discus* ('plateau') s'appelait auparavant *scus*, d'après la forme du bouclier (*scutum*) ; d'où vient aussi *scutella*. Ensuite, on l'a appelé *discus* parce qu'il présente les nourritures (*dat escas*), c'est-à-dire les propose, et c'est de son nom que viennent aussi les *discumbentes* ('ceux qui sont couchés pour le repas') ; ou bien *discus* tire son nom du verbe *diskein* ('lancer'), c'est à-dire du fait qu'on le lance. *Messorium* ('plat') vient de *mensa* ('table') par dérivation : c'est comme *mensorium*. *Parapsis* désigne un plat quadrangulaire et quadrilatère, c'est-à-dire à absides égales (*paribus absidis*) ».

Le mot *messorium* (avec la graphie *mensorium*) est celui qui est utilisé par Cassiodore²³ pour désigner le plat sur lequel est présentée la tête de Jean-Baptiste, alors que dans la Vulgate, il y a *in disco*²⁴. C'est apparemment, avec la présente phrase d'Isidore, sa seule attestation dans la latinité. Isidore, sans doute, entend ici expliquer un mot rare utilisé par Cassiodore. Mais on comprend alors la raison d'être de l'enchaînement des deux notices sur *discus* et sur *messorium* : le *discus* qui porte la tête de Jean dans la Vulgate est un *messorium* (*mensorium*) chez Cassiodore. Cette analyse est confortée par la réaction spontanée de Raban Maur, qui, tout en copiant le texte d'Isidore, ajoute ici, après *paribus absidis*, les considérations suivantes : *de disco et parapside in Euangelio legitur, hoc est in decollatione sancti Iohannis disci commemoratio fit, et in Passione Saluatoris de parapside legitur, in quibus ammonemur ut libidinem et crudelitatem fugiamus, et fraudem uel perditionem facere omnino caueamur omnes qui luxuriam heredis et auaritiam Iudae*

²¹ *Étymologies* 20, 3, 9-10.

²² Voir notre édition du livre XX, et les notes *ad loc.* (Isidore de Séville, *Étymologies*, livre XX, éd. J.-Y. Guillaumin, Paris, Les Belles Lettres, coll. ALMA, 2010).

²³ *Histoire tripartite* 10, 15, 5.

²⁴ Voir Mt 14, 11 et Mc 6, 25, puis 27 et 28.

detestamur, « du *discus* et de la *parapsis* il est question dans l'Évangile, c'est-à-dire que dans la décollation de saint Jean il est fait mention d'un *discus*, et dans la Passion du Sauveur il est question de *parapsis*, ce qui nous avertit de fuir la débauche et la cruauté, et de prendre garde à ne commettre jamais ni mensonge ni trahison, nous tous qui détestons la luxure de l'héritière et la cupidité de Judas »²⁵. *Parapsis* est le mot employé dans la Vulgate²⁶ pour désigner le plat vers lequel Judas tend la main en même temps que Jésus. Du reste, les occurrences de *parapsis* sont fréquentes chez les Pères, qui commentent souvent ces passages. C'est pourquoi une notice sur *parapsis* vient immédiatement, et en solidarité avec elles, après les deux notices traitant de *discus* et de *messorium/mensorium* dans le texte d'Isidore.

Cela signifie clairement que chez Isidore, toutes les notices étymologiques et érudites sont ordonnées à un but bien précis et bien défini même s'il n'est pas toujours immédiatement apparent. La question n'est plus de donner au lecteur une connaissance exacte de ce que sont, dans leurs différenciations de détail, le *discus*, le *messorium* et la *parapsis*. Loin de là : il s'agit exactement de conforter la connaissance et de suggérer la réflexion et la méditation sur des textes fondamentaux du corpus chrétien, que les clercs dont Isidore assure la formation doivent posséder parfaitement, et non seulement d'une manière intellectuelle et érudite. De façon plus générale, il est dès lors frappant de voir Isidore procéder en certaines occasions à une récupération systématique, dans une perspective chrétienne, du corpus de données fourni par Pline l'Ancien²⁷.

Conclusion

Les relations du christianisme débutant avec la pensée antique avaient d'abord été placées sous le signe de la méfiance et du rejet. Pour Tertullien, « les philosophes sont les patriarches de l'hérésie »²⁸. Mais le néoplatonisme des Pères a fait évoluer cette perception. On a fini par s'apercevoir qu'un auteur comme Porphyre n'était pas le diable, mais offrait des possibilités intéressantes d'accès pédagogique aux démarches logiques de la pensée. Après une phase d'opposition des deux cultures vint le moment de leur conciliation consciente et déterminée. Chez Isidore, le rapport avec les textes anciens est essentiel puisqu'il leur a tout emprunté. À l'égard des philosophes, il marque quelquefois, certes, une distance héritée de certaines de ses sources comme Tertullien ou Grégoire le Grand. Mais d'un autre côté, ses définitions de la sagesse montrent un fond cicéronien²⁹. Même si Isidore ne manifeste jamais de volonté de synthèse en face des données intellectuelles de l'Antiquité, car cela est tout à fait étranger à son système de composition qui le porte à créer une rhapsodie de « fiches » à partir des textes anciens ou de compilations auxquelles il a eu accès, ce qui peut donner une certaine impression d'éclatement, la lecture de son encyclopédie montre qu'à tout le moins il ne rejette pas les acquis de ses lointains

²⁵ *De rerum naturis* 22, 3, PL 111, col. 289 B.

²⁶ Mt 26, 23 : *qui intingit mecum manum in parapside, hic me tradet*, « celui qui plonge avec moi la main dans le plat, c'est celui-là qui me trahira ».

²⁷ Ce sont des réflexions que nous avons développées dans un article précédent : J.-Y. GUILLAUMIN, « Pline l'Ancien dans le livre XX des *Étymologies* d'Isidore de Séville », *Archives internationales d'Histoire des Sciences* 61 (n° 166-167), juin-décembre 2011, p. 15-25.

²⁸ *Contre Hermogène* 8, 3.

²⁹ J. FONTAINE, *Isidore de Séville...*, op. cit., p. 597.

prédécesseurs païens. Les *Étymologies* font même apparaître chez leur auteur la volonté indiscutable d'effectuer une véritable conciliation (la réconciliation a déjà été faite depuis Ambroise et Augustin) entre la culture antique, spécialement la doctrine ancienne de l'éducation, et la nouvelle culture chrétienne qui irrigue désormais ce qui fut le monde romain. Il s'agit d'une entreprise de synthèse féconde entre la foi nouvelle et les savoirs anciens, même ceux de la philosophie, qui ne sont pas séparables des pratiques de l'éducation. En définitive, on peut classer Isidore parmi les penseurs qui ont ouvert la voie à une pratique éducative nouvelle, qui sera celle de la chrétienté, et qui souhaitera se fonder sur les deux piliers de la raison antique et de la foi nouvelle, c'est-à-dire de l'intelligence ouvrant la voie à la révélation.

Bibliographie succincte:

Éditions et traductions des *Étymologies* :

- l'ensemble des vingt livres:

BARNEY, S. A., LEWIS, W. J., BEACH, J. A., BERGHOF, O., *The Etymologies of Isidore of Seville translated, with Introduction and Notes, by...*, Cambridge University Press, 2006.

LINDSAY, W. M., *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX*, Oxford, Clarendon Press, 1911.

OROZ RETA, J. Y., et MARCOS CASQUERO, M. A., *San Isidoro de Sevilla, Etimologías*, Madrid, 2 vol., 1982 et 1983.

VALASTRO CANALE, A., *Etimologie, o Origini di Isidoro di Siviglia*, a cura di A. V. C., Turin, 2004.

- livre par livre:

dans la collection ALMA, Paris, les Belles Lettres (en cours).

Études et instruments de travail :

CURTIVS, E. R., *La littérature européenne et le Moyen Âge latin* (traduit de l'allemand par J. Bréjoux), Paris, PUF, 1956.

ERNOU, A., et MEILLET, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris (nombreuses réimpressions).

FONTAINE, J., *Isidore de Séville et la culture classique dans l'Espagne wisigothique*, Paris, 1959.

GUILLAUMIN, J.-Y., « Sur une liste de sept composantes de la physique ou de la philosophie dans le corpus isidorien », *Voces* 16 (2005), p. 97-109.

GUILLAUMIN, J.-Y., « Pline l'Ancien dans le livre XX des *Étymologies* d'Isidore de Séville », *Archives internationales d'Histoire des Sciences* 61 (n° 166-167), 2011, p. 15-25.

MONTEIL, P., *Éléments de phonétique et de morphologie du latin*, Paris, 1970.

PINTO, L. C. G., *Do que se confia às letras, a ciência gramatical nas Etimologias de Isidoro de Sevilha*, Dissertação de Mestrado, Universidade Estadual de Campinas, 2008 (<http://www.bibliotecadigital.unicamp.br/document/?view=vtls000435257>).

RICHÉ, P., *Éducation et culture dans l'Occident barbare*, Paris, 1972³.

RICHÉ, P., et VERGER, J., *Des nains sur des épaules de géants. Maîtres et élèves au Moyen Âge*, Paris, Tallandier, 2006.

Mihaela POPESCU
(Universitatea din Craiova)

Crearea și evoluția formelor prospective romane. O perspectivă integrativă

Abstract: (The evolutive process of the Romance prospective forms. An integrative perspective) Seen from a diachronical perspective, the Future (the sigla V in our paper) and the Conditional (the sigla COND) of Romance languages represent classical instances, real samples in the handbooks of Romance linguistics, used to illustrate: „[...] il ciclo perenne che va dall’analisi alla sintesi” (Nocentini 2001: 367). Briefly, this evolutive process concerns the Latin verb HABERE (for French, Spanish and Italian) which first was lexeme with full lexical meaning, transitive and with a primary meaning of [+possession], and, then, it started to be associated with a Complement Infinitive in various grammatical constructions. It increasingly lost its primary meaning, its form and its morpho-syntactic function being also reduced. Thus, HABERE was *grammaticalized* and became morpheme for Future, and by association for the Conditional. This reconstruction theory of the Romance paradigms, the Future and the Conditional, is based on empirical data concerning the linguistic evolution and typology, data taken from the Latin texts beginning with the last part of Republic era, up to the VIIIth century A.D.

In our paper, we intend to make a synthesis of the main moments in the evolution and grammaticalization of the Romance Future and Conditional forms, starting from the primary Latin structures and continuing with their forms in the Romance verbal systems.

Keywords: the Future, the Conditional, the Latin language, Romance languages (French, Spanish, Italian), grammaticalization

Rezumat: Privite din perspectivă diacronică, viitorul (siglat în text: V) și condiționalul (siglat în text: COND) reprezintă exemple clasice, veritabile și antioane în manualele de lingvistică (romanică) cu care se ilustrează „[...] il ciclo perenne che va dall’analisi alla sintesi” (Nocentini 2001: 367). În rezumat, acest proces evolutiv vizează verbul latin HABERE (pentru franceză, spaniolă și italiană) care din lexem plin, tranzitiv din punct de vedere sintactic și cu semnificație primară de [+posesie] intră în diverse construcții gramaticale, asociindu-se un infinitiv complement și ajunge să își piardă progresiv sensul original, reducându-se totodată corpul fonetic și rolul morfosintactic. Altfel spus, HABERE se va gramaticaliza și va deveni morfem în construcția V, prin asociere, și a COND. Această teorie de reconstrucție a celor două paradigme romane, V și COND, se bazează pe date empirice de evoluție și tipologie lingvistică extrase pe baza textelor latine din sfârșitul de Republică și până aproximativ în secolul VIII-lea e.n. În articolul de față dorim să sistematizăm principalele momente din evoluția gramaticalizării formelor de V și de COND romane, pornind de la structurile latine de origine și ajungând până la fixarea lor în cadrul sistemelor verbale romane.

Cuvinte-cheie: viitor, condițional, limba latină, limbi romane (franceză, spaniolă, italiană), gramaticalizare

1. Preliminarii

Privite din perspectivă diacronică, viitorul (siglat în text: V) și condiționalul (siglat în text: COND) din limbile romane occidentale reprezintă exemple clasice, veritabile și antioane în manualele de lingvistică (romanică) cu care se ilustrează „[...] il ciclo perenne che va dall’analisi alla sintesi” (Nocentini 2001: 367).

Scopul acestui studiu este acela de a descrie prin prisma teoriei (teoriilor) gramaticalizării, etapele și factorii care au condus la pierderea vechilor paradigme prospective din limba latină și la înlocuirea lor cu noi compartimente verbale romane. Dosarul gramaticalizării se dovedește însă ca fiind foarte vast, iar cercetările care se

preocup de subiectul „devenirii” V și COND romanic (v. Thielmann 1885; Bourciez 1967; Pinkster 1987; Rohlf 1968; Coleman 1971; Fleischman 1982; Roberts 1992; Nocentini 2001; D’Hulst 2004; Slobbe 2004; La Fauci 2005, 2006; etc.) sunt și ele în număr însemnat. În acest context metodologic complex și eterogen, ne vom referi la procesul de *gramaticalizare* în manieră clasică¹ și îl vom considera ca fiind transformarea, (în cazul de față), „în trecerea de la o limbă la alta, a unui lexem autonom într-un morfem gramatical, prin pierderea autonomiei sale lexico-gramaticale” (DSL 2001: 239). Mai precis, vom considera *gramaticalizarea* drept un proces *unidirecțional* de evoluție de la un item cu statut lexico-semantic liber, la un element clitic și flexionar, deci dependent din punct de vedere morfologic (v. Lindschouw 2011: 57).

În rezumat, acest proces evolutiv vizează în cazul de față verbul latin HABERE (pentru franceză, spaniol și italian) care din lexem plin, tranzitiv din punct de vedere sintactic și cu semnificația primară de [*posesie*] într-o limbă în diverse construcții gramaticale asociindu-i un infinitiv complement și ajunge să își piardă progresiv sensul original, reducându-i totodată corpul fonetic și rolul morfosintactic. Altfel spus, HABERE se va gramaticaliza și va deveni morfem în construcția V și, prin asociere, și a COND.

Această teorie de reconstrucție a celor două paradigme romanice, V și COND, se bazează pe date empirice de evoluție și tipologie lingvistică extrase pe baza textelor latine timpurii de la sfârșitul de Republică și până aproximativ în secolul VIII-lea e.n. Chiar dacă gramaticalizarea este numai o ipoteză metodologică, în lipsa unui alt cadru metodologic, ajungem să credem că utilizarea lui HABEO nu este totuși o pură întâmplare pentru că:

„[...] è difficile considerare solo casuale il fatto che HABEO sia implicato, e in maniera cruciale, in due processi [le genesi della PPerf e del FSint], che, si badi bene sono distinti, ma correlabili, perché avvenuti nella medesima area grammaticale e nello stesso arco temporale. Una simile convergenza è ben più di un indizio: è un indirizzo di inchiesta importante e trascurabile.” (La Fauci 2005: 443).

Însă, înainte de a analiza diferite aspecte legate de etapele de evoluție ale formelor de V și de COND romanic, trebuie subliniat că, din punct de vedere metodologic, descrierea formării și evoluției V romanic occidental trebuie asociată cu dezvoltarea paradigmei de COND din limbile respective, dat fiind că vasi identitatea originii și structurii celor două paradigme, atât în franceză și spaniol, cât și în italiană. Cu toate acestea, la nivel conceptual, trebuie făcută distincția operată de Benveniste (1968, apud Company Company 2006: 350), și anume:

¹ Termenul *gramaticalizare* apare pentru prima dată la Antoine Meillet [1912 (1921/1958): 130-148] în articolul *L'évolution des formes grammaticales*, autorul în elegând prin acesta „atribuirea caracterului gramatical unor cuvinte la origine autonomă” (Meillet 1958: 130-148). Dacă la A. Meillet termenul este utilizat în sens restrâns, făcându-se referire doar la procesul prin care un lexem autonom devine afix gramatical, accepțiunea acordată de lingvistica modernă este una mult mai largă, prin *gramaticalizare* în elegându-se, de exemplu, și procesul prin care este creată gramatica unei limbi sau raportul dintre evoluția istorică a unor structuri și stadiul actual al acestora în cadrul unui sistem lingvistic etc.

² În literatura de specialitate, mai există un punct de vedere alternativ la această ipoteză „canonică”, *i.e.*, cel propus de André Lanly [1996 (1973)] care consideră că formele de COND din limba franceză provin de la paradigma conjunctivului imperfect din latină, paradigmă care s-ar fi menținut în limba vorbită din perioada târzie cu aceeași utilizări semantico-sintactice ca în latina clasică, dar care ar fi fost înlăturat la nivel formal prin adugarea desinenței de imperfect indicativ *-am* etc. (v. Banniard 1997: 63).

„La creación del futuro romance es una innovación que, en esencia, no conlleva ninguna transformación sustancial en el panorama de la conjugación latina, ya que sólo comporta un cambio en la expresión formal de una categoría ya existente, el futuro. Se trataría de lo que Benveniste (1968) llama una „transformación conservadora”. Por el contrario, la creación del tiempo condicional sería, en términos de Benveniste, una „transformación innovadora”, ya que supuso la creación de una categoría verbal nueva, inexistente como forma verbal en la conjugación latina. Ambos cambios en conjunto constituyen, sin embargo, una de las modificaciones más llamativas experimentadas por las lenguas romances en su evolución desde el latín” (Company Company 2006: 350).

2. Etapele formării viitorului și condiționalului din limbile românești occidentale

2.1. Latina clasică și țârzie: polimorfism și concurență a perifrazelor

Aadar, toate studiile care se preocupă de istoria (privită și din perspectiva fenomenului *gramaticalizării*) formelor de V din arealul României occidentale sunt de acord că (1) evoluția acestei paradigme este paralelă cu cea a COND și că (2) toate limbile românești au înlocuit formele prospective sintetice din latină cu perifraze, sintetice sau analitice în fazele actuale, dar, în orice caz, greu analizabile pentru locutorul contemporan.

Însă, dacă apariția formelor de COND românesc, poate fi ușor explicată de faptul că în limba latină această *forma mentis* era „materializată” lingvistic de sistemul greoi și confuz al subjonctivului, motivele pentru care V sintetic latin a fost înlocuit treptat de creații noi, care, într-o primă etapă, au fost toate analizabile, conduc la luarea în calcul a anumitor factori care au acționat concomitent la nivel formal [(1) fonetic și (2) morfologic] și (3) la nivel semantic³.

Pe lângă argumentele de natură formală și semantică, trebuie semnalată și următoarea motivare cu caracter pragmatic și cultural, de sorginte coterică :

„En opinión de Coseriu (1957/1977) la difusión del cristianismo provocó una nueva visión de mundo, radicalmente distinta de la del mundo latino clásico, que conllevó un cambio profundo en la expresión de la futuridad. Este ámbito semántico pasó de significar una temporalidad egocéntrica, que llega al ser humano y que él no puede modificar, a significar una temporalidad egodéctica, moldeada y construida en gran medida por el ser humano. La futuridad ya no es entendida como un

³ Cauzele de natură fonetică menționate în literatura de specialitate sunt: (a) omonimia frecventă între *amavit* (perfect - 3) și *amabit* (viitor I - 3) – datorată confuziei dintre labiala oclusivă sonor /b/ și labiodentală fricativă sonor /v/, respectiv omonimia dintre *legit* (prezent - 3) și *leget* (viitor I - 3), datorată evoluției lui *i* scurt (de la prezentul indicativ al verbelor de grupă a III-a) la *e* închis; (b) pierderea generală a cantității vocalice care a condus la dificultatea deosebirii verbelor de grupă a II-a de cele de grupă a III-a; (c) omonimia dintre formele de V ale verbelor de grupă a III-a și a celor de grupă a IV-a (*legam, audiam*) și paradigma conjunctivului prezent, în special la persoana întâi singulară. La nivel morfologic, factorii care au condus la eliminarea V sintetic latin au fost, pe de o parte, neregularitatea de conjugare în crearea V pe temă de *infectum*, care necesită memorarea a două paradigme, una în *-bo* (pentru conjugarea I și a II-a) și alta în *-am* (pentru conjugarea a III-a și a IV-a); pe de altă parte, în interiorul ultimelor conjugării gradul de neregularitate al paradigmei de V era mult mai mare, acestea marcând prin alternanță vocalică: /-a-/ vs. /-e-/, distincția dintre persoana întâi singulară și restul formelor personale. În ceea ce privește factorii de natură semantică care, de asemenea, au determinat reorganizarea sistemului de exprimare a [PROSPECTIVULUI] în limbile românești, aceștia au fost: (a) nevoia de a explicita ideea de *viitor în trecut*, nuanță temporală necunoscută de latina clasică; (b) poziția instabilă a imperfectului conjunctiv latin care ruina parțial și încetează capacitatea de exprimare a perspectivelor virtuale, fapt care accentuează situația precară generală în care se află modul conjunctiv în această perioadă de evoluție a limbii latine; (c) natura modală (epistemică sau deontică) însăși și pe care o implică în genere *viitorul* (cf. formele de exprimare a V din engleză).

simple hecho temporal existente con independencia de las acciones del ser humano, sino que es una futuridad modal obligativa, en el sentido de que el individuo es responsable de su propio futuro y puede modificarlo a través de sus acciones en el presente. Es decir, el cristianismo habría provocado un cambio esencial en la concepción de la futuridad: temporal – modal, dando lugar a un cada vez menor empleo del futuro clásico y a un gran desarrollo de perífrasis varias de valor futuro modal, que progresivamente terminaron por sustituir en la baja latinidad el futuro temporal sintético latino clásico” (Company Company 2006: 353-354).

Coroborarea tuturor acestor aspecte a condus a adar la nevoia de înlocuire a V sintetic latin. Acest proces nu s-a întâmplat îns dintr-o dată, ci a fost lent și gradual, întinzându-se pe aprox. o jumătate de mileniu (cel puțin pentru registrul scris de limbă, aprox. din sec. I î.e.n. până la aprox. în sec. al VII-lea e.n.). Astfel, chiar din latina preclasică (și, cu precizie, din perioada clasică) se înregistrează drept potențiali concurenți ai V sintetic diferitele perifraze aspectuo-temporale formate cu ajutorul *participiului viitor activ* al verbului lexical și auxiliariul ESSE (*facturus sum/facturus erat/facturus fuit* etc.), perifraze care nu se vor impune însă în limbile române. Motivele existente în literatură sunt multiple. Enumerăm câteva dintre ele:

- cauze de natură fonetică: astfel de perifraze aveau „[une] terminaison bisyllabique terminée par une consonne, frappée d’un immuable accent d’intensité, alourdie par l’auxiliaire, qui, d’habitude, suivait” (Herman 1996: 67);

- rațiuni morfosintactice: (i) pentru o serie de verbe, participiul viitor era fie prea puțin folosit, fiind de cele mai multe ori considerat „anormal sau chiar imposibil” (Bourova 2005: 314); (ii) perifraza construită cu participiul viitor nu oferea soluții decât pentru activ, corespondența sa pentru pasiv, anume perifraza formată cu un *adjectiv - gerundiv* în *-ndus + ESSE* având o valoare modală foarte puternic marcată, aceea de [+necesitate/+obligativitate], tocmai datorită combinării sale cu pasivul.

- motivații de natură semantică: tocmai inexistența unei nuanțe modale complementare puternice (de exemplu, de tipul, [+posesie/necesitate]) va favoriza dezvoltarea structurilor concurente, deoarece, în cazul turnurii HABEO + *infinitiv*, vom vedea că nu este vorba numai de o nuanță temporală pură, ci de o imixtiune între temporalitate și modalitate (v. și Bourova 2007: 468).

- cauze de natură sociolingvistică: turnurile de tipul *-turus + esse* apar în ea, se pare, limbajului familial, vorbit și variat ca frecvență în funcție de epocă, de autor și de natura scrierii. De exemplu, în *Asinaria* lui Plaut întâlnim doar patru ocurențe ale acestei structuri față de cele 142 forme de V sintetic, iar în primul volum din *Corespondența* lui Cicero apar doar 10 astfel de ocurențe de V perifrastic în *-turus + ESSE* în raport cu cele 296 de forme sintactice.

Chiar dacă nu s-a pus strat în limbile române, aceste structuri perifrastice formate cu un *adjectiv-participiu + ESSE* prezintă avantajul de a putea fi transpuse la trecut (v. *lecturus eram - legendus erat*) și reprezintă, în fapt, turnuri populare de înlocuire, într-o primă etapă, a V sintetic latin. În literatura de specialitate sunt citate chiar cazuri în care aceste structuri participiale apar ca echivalente pentru HABEO + *infinitiv*. Această situație apare sub (1):

- (1) ...*ascendit in arborem ut videret eum, quia inde erat transiturus* (Luc., 19, 4, apud Herman 1996: 66) [în *Italia* apare: *habebat transire*].
‘...se urcă în copac ca să-l vadă fiindcă pe acolo avea să treacă’.

O altă modalitate de înlocuire a formelor prospective din latină – existentă preponderent în limba vorbită –, este cea a perifrazelor formate cu *infinitivul* verbului lexical și unul din auxiliarele: HABERE, VOLERE, DEBERE. Dintre acestea, HABEO/HABEBAM/HABUI + *infinitiv* – la început „o construcție ocazională și periferică” (Herman 1996: 67), va cunoaște

cea mai mare răspândire, dând naștere la *viitorului indicativ* și *condiționalului* din majoritatea limbilor din România central și de vest (franceză, occitană, italiană, spaniolă, catalană, portugheză), dar și (potrivit celor mai mulți specialiști) formelor de COND și de V-Tipul 3 (*am s cânt*) din limba română, ceea ce dovedește că în ansamblu este vorba de „un fenomen cognitiv [s.n.], în cazul nostru romanic” (Iliescu 2000: 432, n. 6). VOLERE + infinitiv, structură instaurată în limba latină încă din perioada clasică, va sta la baza V canonic din limba română (V-Tipul-1 – *voi cânta*, dar și V de tip popular/ V-Tipul-2 – *oi cânta*, respectiv, V-Tipul-3 – *o s cânt*) și din sursilvana veche. Această turnură apare atestată atât în perioada clasică, cât și în epoca târzie a latinității, în exemple ca cele de sub (2) și (3):

(2) **Volo tibi commemorare, si forte eadem res tibi dolorem minuere possit.** (Cic., *Ad Fam.*, 4, 5, 4).

‘A vrea să îți vorbesc, dacă acest lucru ar putea să îți micșoreze suferința’.

(3) **Scio te, cum ista legeris, meum os digito velle comprimere.** (Hier., *Ep.*, 27, 2).

‘Tiu că tu, după ce vei fi citit aceste lucruri, ai vrea să îmi închizi gura’.

În sfârșit, în ceea ce privește turnura DEBERE + infinitiv, aceasta va fi continuată numai de sardă⁴ (mai precis, de logudorezi): DEBEO CANTARE > *depo kantare* (v. Company Company 2006: 358).

Acestea sunt datele standard prezentate de majoritatea istoriilor limbilor romanice sau vehiculate în diferitele manuale de lingvistică și tipologie romanică, date care sunt acceptate în unanimitate, dacă nu luăm în calcul – așa cum procedează mulți cercetători (v. Wilmet 2001: 23, n. 4), teoria puțin convingătoare propusă de André Lanly [1996 (1973)].

Revenind la turnura HABEO/HABEBAM/HABUI + infinitiv ca bază a formelor de V și de COND din arealul României occidentale, trebuie spus că inițial aceasta a substituit V sintetic latin în contexte marginale și oarecum „specializate”, în sensul că apare la început în anumite tipare sintactice și în texte cu caracter mai mult sau puțin popular (v. Coleman 1971: 215-216). În ceea ce privește particularitățile sale morfosintactice, în literatura de specialitate se arată că HABERE apare inițial în preajma unui infinitiv pasiv (ca substituent al unui V sintetic pasiv), apoi apare însoțit de verbe deponente și intransitive și, în cele din urmă, de verbe tranzitive, la diateza activă. Din punct de vedere al distribuției sintactice, turnura perifrastică analizată se focalizează pe subordonatele relative dependente de un adjectiv sau de un pronume nehotărât ori demonstrativ și abia mai târziu se va fixa în propoziții principale sau în independente. Mai mult, s-a observat că în structurile explicite, apare mai des varianta cu HABERE la imperfect, în timp ce în cele implicite se preferă forma de prezent a auxiliarului (v. Company Company 2006: 355).

O descriere amănunțită (efectuată pe baza unui *corpus* electronic care cuprinde 26 de milioane de intrări) a particularităților morfosintactice ale construcției discutate, apare la Bourova (2005), unde se arată totodată că, din punct de vedere cronologic, perioada reprezentată cel mai bine în ceea ce privește atestarea construcției HABEO + infinitiv este cea cuprinsă între anii 300-500 e.n. (Bourova 2005: 305). Înaintea acestui interval cronologic, trebuie diferențiate două sub-perioade de manifestare a turnurii discutate în funcție de anumite particularități de natură morfosintactică și anume:

⁴ Sarda folosește de fapt turnura perifrastică *apo a kantare, apa cantai* < HABEO AD CANTARE, dar în limba literară apar și forme sintetice, de tipul: *cantarapo, fagherát, abaraggiu* (Nocentini 2001: 390).

1. Exemplele provenind din latina clasic și târzie (atestare înainte de 150 e.n.) sunt construite aproape în totalitate cu infinitivul unor verbe tranzitive (în special, *verba dicendi*: DICERE, SCRIBERE, QUAERERE etc.), având adesea și un complement direct exprimat (pronume interogativ, demonstrativ sau nehot rât). Utilizarea pasivă a infinitivului apare acum doar în cazul în care HABEO este la indicativ imperfect, conjunctiv prezent sau imperfect sau chiar la infinitiv (Bourova 2005: 305-306)⁵; de asemenea, din punct de vedere al distribuției formelor lui HABERE la nivel discursiv, se observă că: HABEO și HABUI apar frecvent în principale, HABEBAM în subordonatele relative și complementive, iar formele de conjunctiv sunt distribuite, potrivit sintaxei latinei clasice, în subordonate (în special, în complementive și în circumstanțiale).

2. În exemplele atestate în perioada 150 - 230 e. n., începând cu Tertullian⁶, se regăsesc infinitive ale verbelor tranzitive, intransitive, deponente; infinitive active, dar și pasive, cu predispoziție evidentă spre utilizarea infinitivului activ, mai ales în cazul lui HABEO. Infinitivul pasiv continuă să se mențină în cazul în care HABEO este utilizat la trecut (mai ales, la indicativ imperfect, și, după 300 e. n., în cazul în care HABEO este utilizat la conjunctiv imperfect), folosirea structurii HABEBAM + infinitiv continuând să se înregistreze cu preponderență în subordonatele relative și în complementive.

În sfârșit, o altă problemă, după părerea noastră, mult mai dificilă de elucidată, este cea care încearcă explicarea evoluției semantice a structurii aduse în discuție. Trei tipuri de poziții sunt adoptate în literatura de specialitate (Bourova 2005: 310-311) în legătură cu acest aspect:

- direcția care explică sensul prospectiv al structurii HABEO + infinitiv din etapa intermediară în care auxiliarul actualizează modalitatea [+obligă ie/+necesitate], interpretat exclusiv din perspectivă deontică [*agent oriented modality* (la Bybee et al.: 1994) sau *event modality* (la Palmer 2001, apud Bourova 2005: 311)] – de tip: *A FACE*).
- direcția care consideră orientarea temporală prospectivă a structurii HABEO + infinitiv se datorează și naturii abstracte a infinitivului (v. și Slobbe 2004: 107-123).
- orientarea inițială de Harm Pinkster (1989: 316) care consideră sintagma HABEO + infinitiv este caracterizată inițial de neutralitate modală.

Înscrind-ne pe linia generală a orientării modale (variantele a), reținem totuși și demersul propus de Viara Bourova (2005: 312) care, pornind de la ideea tradițională potrivit căreia structura HABEO + infinitiv exprimă un eveniment care urmează să se producă, consideră că o trecere de la aletic la temporal poate fi veriga cea mai probabilă în procesul de gramaticalizare discutat, deoarece:

„Tout comme avec *devoir* + *infinitif*, la situation est analysable comme un scénario qui est nécessairement vrai dans tous les mondes possibles de l'univers modal U_M ” (Bourova 2005: 312).

În sfârșit, în ceea ce privește frecvența de utilizare a turnurii discutate la autorii latini, s-a observat că aceasta va deveni din ce în ce mai folosită la Tertullian și la scriitorii creștini. Într-adevăr, dacă anterior, la Cicero, Seneca sau Aulus Gellius ocurențele erau construite cu această structură perifrastică continuă, fie profund marcate de valoarea sa modală originară

⁵ În urma acestei analize, Viara Bourova (2005: 305) observă aproape toată paradigma lui HABERE – cu excepția imperativului – acceptată, chiar de la început, construcția cu infinitivul. Însă, de departe conducerea clasamentului este preluată de indicativul prezent, respectiv, de imperfectul aceluiași mod.

⁶ De altfel, s-a remarcat (Pinkster 1987: 213) că după Tertullian nu mai sunt înregistrate modificări majore ale construcției analizate, această considerație neimplicând totuși concluzia că deja în latină HABERE este un auxiliar în toate ocurențele în care este urmat de infinitiv.

[+obliga ie/+necesitate], semnificatia pur temporal de V sau de viitor în trecut (VT) va fi atinsă abia în secolul al III-lea e.n., în opera lui Tertullian.

Astfel, se poate observa că în exemple ca cele de sub (4), (5), (6) și (7), verbul HABERE își prestează încă sensul său original, de verb plin, indicând, în special, ideea de posesie și, apoi, pe cea de *posibilitate*:

- (4) **Habeo etiam dicere quem ... de ponte in Tiberim deiecerit.** (Cic., *S. Rosc.*, 100) [este considerat ca fiind cel mai timpuriu exemplu].
 ‘Căci nu am să-l numesc pe cel care l-a aruncat de pe pod în Tiberu...’
- (5) **Item in multis hoc rebus dicere habemus** (Lucret., *De re. nat.*, 6, 711).
 ‘Am să spun acest lucru la fel în multe situații’.
- (6) **De re publica nihil habeo ad te scribere.** (Cic., *Ad Att.*, 2, 22, 26).
 ‘Nu pot să-ți scriu nimic referitor la situația politică a statului’.
- (7) **De divis neque ut sint neque ut non sint habeo dicere.** (Cic., *De nat. deo.*, I, 63, apud Raiskila 1990: 212).
 ‘Despre zei, nu pot să spun nici că există, nici că nu există’.

Mai târziu, la Seneca Rhetorul, construcția pare a fi deja încărcată cu ideea de *necesitate* (v. *infra* ex. (8)):

- (8) **Quid habui facere?** (Sen. Rhet., *Controv.*, I, I, 19, apud Raiskila 1990: 213)
 ‘Ce am avut de făcut / ce a trebuit făcut?’.

ca și, *viitorul* este legat, după Palmer (1986: 18-20, apud Iliescu: 2000: 431, n. 5), de modalitatea deontică, exprimând *voina* sau *necesitatea*, *obligația* sau *permisiunea* de împlinire a unei acțiuni.

Opera lui Tertullian reprezintă însă „o punte de legătură între primul și ultimul stadiu de dezvoltare al acestei perifraze” (Raiskila 1990: 212), deoarece aici apar atât primele sensuri, deja semnalate la Cicero și la Seneca Rhetorul (HABERE = ‘a avea’; HABERE = POSSE ‘a putea’, respectiv, HABERE = DEBERE ‘a trebui’), cât și ultimele sensuri ale lui HABERE + infinitiv, cele pur temporale, de V, respectiv de VT.

Astfel, în exemplele următoare (v. 9, 10, 11), HABERE este un auxiliar temporal, exprimând *viitorul*. Se găsește, în general, la indicativ prezent, urmat de un infinitiv fie al unui verb intransitiv, fie aflat la diateza pasivă.

- (9) **nihil quod fieri habet** (Tertull., *Herm.*, 19, 2, apud Raiskila 1990: 213).
 ‘nimic care să se întâmple’.
- (10) **cum corpus cum anima occidi habeat** (Tertull., *Res.*, 35, 7, apud Raiskila 1990: 213).
 ‘are să fie ucis când trupul, când sufletul’.
- (11) **nam et homo interior renovari habebit** (Res., 40, 7, apud Raiskila 1990: 213).
 ‘căci și omul are să renască în sufletul său’.

În contexte ca cele de sub (12) sau (13), HABERE este un auxiliar aspectuo-temporal, exprimând un timp de relație, i.e., *viitorul în trecut*. Caracteristicile sintactice ale acestei structuri sunt următoarele: HABERE este folosit la trecut, în general, la imperfect, iar infinitivele sunt fie la diateza pasivă, fie provin de la un verb intransitiv. De asemenea, trebuie observat și faptul că în ocurențele temporale, cele două componente ale sintagmei se găsesc, așa cum am mai spus, în imediată apropiere, iar în privința topicii, se observă că HABERE este postpus formei infinitivale (ordine IH – v. Bourova: 2007, 2005).

- (12) **Nazareus vocari habebat secundum prophetiam** (Marc., 4, 8, 1, apud Raiskila 1990: 213).

- ‘Nazariteanul avea s - i spun cea de-a doua profe ie’.
 (13) *quod et ipsi occidi haberent* (*Marc.*, 4, 8, 1, apud Raiskila 1990: 213).
 ‘fiindc i ei în i i aveau s fie uci i’.

În leg tur cu ordinea constituen ilor sintagmei, trebuie men ionat c cele dou componente ale turnurii HABERE + infinitiv se g sesc în imediat apropiere în stadiile în care construc ia perifrastic discutat începe s marcheze diferite grade de [PROSPECTIV], cu raportare la *nunc* enun iativ sau la un moment de referin situat în anterioritatea lui T₀. De asemenea, în situa iile discursive în care această construc ie nu exprim [PROSPECTIVUL], HABERE apare în cele mai multe cazuri plasat înaintea infinitivului (ordine HI – v. Bourova 2007, 2005) i de cele mai multe ori la diateza activ . În schimb, în cazurile în care are valoare temporal de V, HABERE apare plasat dup infinitiv (ordine IH – v. Bourova: 2007, 2005) i la diateza pasiv sau înso it de un verb intransitiv.

În ceea ce prive te semnifica ia originar a formelor de COND romanic, credem c aceasta î i are „obâr ia” în turnurile prospective redade în discurs indirect raportat (DIR) (v. Penny 2006: 238) care se realizau în latina clasic printr-o construc ie oarecum ambigu de „acuzativ cu infinitiv”, ca sub (14 a i b):

- (14) a. *Credo eum venturum esse* [structur „acuzativ cu infinitiv” în DIR, redând raportul de posterioritate fa de o form de *verba putandi* la prezent].
 b. *Credebam eum venturum esse* [structur „acuzativ cu infinitiv” în DIR, redând raportul de posterioritate fa de o form de *verba putandi* la imperfect].

Dezambiguizarea se va realiza în limba vorbit prin construc ii ca cele de sub (15):

- (15) a. *Credo quod venire habet* [structur echivalent pentru (14a)].
 ‘Cred c are s vin ’.
 b. *Credebam quod venire habebat* [structur echivalent pentru (14b)].
 ‘Credeam c avea s vin ’.
 c. *Credidi quod venire habui* [structur echivalent de asemenea pentru (14b) în care subordonata este dependent de o form de indicativ perfect, motiv pentru care HABERE este i el utilizat la aceea i treapt temporal].

Sintetizând toate aceste modific ri parcurse de HABERE la nivel semantic, se ajunge la creionarea urm toarelor stagii evolutive:

1. Verbul HABERE care are ini ial un singur sens fundamental, concret, a cedat la transferul semantic. El va pierde acum din specificitatea semnifica iei originare, aceea de ‘a poseda’, i devine astfel polisemantic. Acesta este, de fapt, primul pas în modificarea con inutului s u semantic. Sensurile primite progresiv sunt ‘a putea’ i ‘a trebui’. Cu timpul, aceste sensuri transferate vor deveni frecvent întâlnite, c p tând i posibilit i distribu ionale mai largi i suferind, în consecin , o golire de sens. De vreme ce un sens specific transferat sufer generalizare, HABERE î i pierde libertatea sintactic , începând s apar din ce în ce mai mult în structuri gramaticale conven ionale (dup cum s-a observat, urmat în special de un infinitiv). În urm toarele secole, perifraxele astfel constituite vor forma o paradigma verbal în care HABERE, trecut de stadiul de auxiliar i urmat de infinitivul care îi furnizeaz materia lexical , î i va modifica forma, devenind un morfem desinen ial, cu o structur „amputat ”, epoca în care s-a fixat ordinea elementelor în sintagm fiind greu de precizat.

2. Perifraxele astfel formate cu HABERE + infinitiv marcheaz la început o modalitate prospectiv de [+obligatie/necesitate] cu ajutorul unui verb înc negramaticalizat. Este a a-

numita perioadă a „premodalelor” când: CANTARE HABEO înseamnă deja ‘am intenția să cânt, am în proiect să cânt’, iar CANTARE HABEBAM ajunge să semnifice ‘aveam de cântat, aveam de gând să cânt, aveam intenția să cânt’. Aadar, în plan semantic, de la ideea de *necesitate* (deontic, apoi epistemic) s-a trecut ulterior la ideea de angajare în viitor (prospectiv). Totodată, în context ipotetic, transpunerea unui proiect în trecut înseamnă, de fapt, că acest proiect nu și-a găsit încă realizarea. Din astfel de contexte va deriva *condiționalul* (v. *infra* 16):

- (16) **Sanare te habebat Deus per indulgentiam, si fatereris.** (Pseudo-Augustin, *Serm.*, 253, 4, apud *ILR* 1965, vol. I: 361)

‘Dumnezeu te-ar mântui cu mila sa, numai să treci în rândul celor ce-l slăvesc’.

În concluzie, plasarea temporală a unui proces *p* într-un moment posterior față de Sit₀, îi conferă indubitabil acestuia o nuanță abstractă, motiv pentru care *V* este, în general, comparativ cu alte timpuri gramaticale, mult mai abstract, deci incert. Aceste caracteristici – de care beneficiază și *V* sintetic latin – sunt acum transpuse din perspectiva atitudinii subiectului vorbitor, materializând dorința, necesitatea, temerea etc. acestuia, deci spațiul atitudinal alocentric. Iată de ce, *V* din latina cultă, clasică, a intrat în concurență cu perifraze, care particularizează (și concretizează), prin valoarea modală a auxiliarului, aceste nuanțe semantico-modale, care, în timp, se vor transfera asupra întregii structuri.

Această evoluție (ciclică) din perspectiva modificărilor intervenite la nivel semantic, de tip *abstract – concret – abstract*, reprezintă o exemplificare perfectă pentru schema propusă de Closs-Traugott (1989, apud Iliescu 2000: 431) în legătură cu tendințele următoare de schimbări semantice, unde se arată că: (i) sensurile care denot situații externe evoluează spre sensuri bazate pe situații interne (evaluative, perceptivă și cognitive); (ii) sensurile bazate pe situații externe sau interne dau naștere sensurilor bazate pe situații discursive și metalingvistice; (iii) în plan evolutiv, sensul tinde să se bazeze din ce în ce mai mult pe atitudinea adoptată de subiectul vorbitor față de enunțul asertat.

2.2. Perioada preromanic și protoromanic

Aadar, în urma polimorfismului apărut încă din perioada latinei clasice, când locutorul avea de ales între mai multe construcții, și în special între: CANTABO // CANTATURUS SUM // CANTARE HABEO // HABEO/HABEBAM AD/DE/UNDE CANTARE (v. Slobbe 2004) // VOLO CANTARE / DEBEO CANTARE sau VENIO (AD) CANTARE⁷ și când toți membrii perifrazelor menționate și conservau încă sensul original, se pare că pe la sfârșitul secolului al III-lea, în spațiul lingvistic al României occidentale⁸ s-a impus tipul CANTARE HABEO, pe de o parte, fiindcă HABERE prezenta avantajele cele mai evidente atât din punct de vedere fonetic și morfologic (este singurul auxiliar care începe cu o vocală – ca urmare a căderii lui *h* inițial (v. Herman 1996: 68), dar și cu un comportament morfologic regulat), dar și semantic.

Prima atestare a noii forme de *V* romanic datează din secolul al VII-lea e.n. (anul 613) și apare în *Cronica lui Fredegarius* (v. Bourciez 1967: cap. 244c):

⁷ Formele menționate fac de fapt trimitere la paradigmele verbale corespunzătoare la tipurile formale (+/- perifrastice) discutate anterior.

⁸ Este vorba mai precis de francez, occitan, spaniol, catalan, portughez, unele dialecte retoromane și de anumite variante dialectale ale limbii italiene.

(17) *Opraesso rege Persarum, cum vinctum tenerit, in cathedram quasi honorifice sedere iussit quaerens ei civitatis et provincias reipublice restituendas; factisque, pactionis vinculum firmit. Et ille respondebat „Non dabo”. Iustinianus dicebat : „,daras”.* [observ m coexisten a formei clasice de V al turi de noua form perifrastic ale c rei elemente sunt deja sudate i care, în acest context, exprim mai degrab necesitatea (v. Posner 1996: 177, apud Iliescu: 2003: 15), deci un V injonctiv, cu traducerea: ‘trebuie s dai’].

Urm toarele atest ri vin tot din spa iul galo-roman. Este vorba de *Jur mintele de la Strasbourg* (anul 842 e.n.) unde se întâlnesc formele *prindrai i salvarai* (ambele deja sudate). Pentru spaniol , primele atest ri apar în *Glosele emiliene* (sec. al XI-lea e.n.). Este vorba de 18 forme (12 sintetice, 6 analitice) de V roman care traduc formele corespondente de V latin (v. Company Company 2006: 357). Trebuie re inut c , în general, pentru spa iul galo-roman i pentru cel italo-roman aglutinarea celor dou elemente componente ale turnurii HABEO + *infinitiv* pare s se fi petrecut foarte devreme. În schimb, în spaniola veche, auxiliarul putea preceda infinitivul sau se putea desp ri de acesta printr-un pronume complement (procedeu care continu s existe în portugheza contemporan): (sp. veche) *enplirnosamus, partirnosamos* etc. În franceza veche, o dovad a libert ii auxiliarului apare în structurile în care acesta putea fi precedat de dou verbe la infinitiv, pentru a exprima V amândurora (v. Reinheimer-Rîpeanu 2001: 269).

În privin a modific rilor fonetice intervenite în diacronie, acestea difer de la un idiom la altul. De exemplu, în cazul turnurii din italian , evolu ia ar fi urm toarea: CANTARE HABEO > *cantâr ào* > *cantarào* > *cantarò* > *canterò*. Un foarte scurt comentariu în acest sens poate fi urm toarea descriere:

„In italiano tale processo ha determinato una serie di cambiamenti fonetici: molto frequente è la sincope della vocale protonica nell’ambito della radice verbale, seguita in alcuni casi da assimilazione consonantica: **vederò* > *vedrò*; **venirò* > **venrò* > *verrò*. In modo asistemático la /a/ della radice verbale si trasforma in /e/ davanti a /r/: *cantarò* > *canterò* (in *starò* e *darò* la /a/ si conserva probabilmente per analogia con le forme del presente; lo stesso accade sistematicamente in spagnolo). In italiano antico, in cui il verbo *avere* prevedeva una prima persona alternativa (*aggio*), ricorrono anche le forme *faraggio*, *averaggio*. In antico senese compaiono forme in *-abbo* (*dirabbo*, *farabbo*). Nei dialetti il futuro sintetico mostra una morfologia differente per via delle diverse forme del presente del verbo *avere*. Negli antichi volgari settentrionali la prima persona *ajo* dà luogo alle desinenze *-ai* (ant. lombardo *farai* «farò») ed *-è* (ant. padovano *anderè* «andrò»). A partire dal Settecento si diffondono però le desinenze toscane (le desinenze antiche si conservano tuttora in alcune aree del Piemonte, nei dialetti istriani e nelle zone ladino-friulane dolomitiche)”. (De Roberto 2010, www.).

Cât despre topica elementelor componente ale turnurii care st la baza V i COND din spa iul Romaniei occidentale, ordinea *infinitiv* + HABEO/HABEBAM/HABUI (IH) este, în mod necesar, anterior fix rii sintagmei. Aceast ordine determin , conform tendin elor fonetice ale limbii latine, elidarea lui *e* final de la infinitiv în fa a vocalei ini iale a lui (H)ABERE. i, fiindc nu exist nici o urm de trecere a lui *e* la *y*, se poate conchide c acest eliziune este factorul care a favorizat sudura celor dou elemente.

Apoi, ca urmare a fenomenului de disimilare declan at la sfâr itul secolului I e.n. i începutul secolului al II-lea e.n., fenomen care const în dispari ia lui *-b-* din desinen a *-ebat*, se va ajunge la urm toarea form (reconstituit) a auxiliarului: HABEBAT > *abeba* > *aSéa* > *avea*.

De asemenea, tot în această perioadă, și ca urmare a tendințelor menționate mai sus, silaba radicală *av-* dispărea în întregime din toată flexiunea paradigmei aflate în constituire, printr-un fenomen de haplologie. Pentru explicarea sa s-a invocat nevoia de izosilabism în flexiunea V: în limbile romanice, și în special în franceză, desinențele de mai mult de o silabă sunt foarte puține la număr, iar pierderea lui *avea, avetis* etc., ar fi introdus desinențele trisilabice.

În concluzie, în procesul de gramaticalizare al structurilor perifrastice construite cu un verb modal se operează în primul rând o re-analiză a celor două elemente componente de tipul următor (v. Nocentini 2001: 368; Fleischman 1982: 115):

INFINITIV + AUXILIAR → RADICAL + FLECTIV

Este vorba în fapt de o re-interpretare a aceleiași informații gramaticale, în sensul că marca infinitivală *-r* este re-analizată ca marcă de viitor (prospectiv) căpătând o funcție modalo-temporală, în timp ce categoria persoanei este acum marcată de desinență. Acest proces de re-analiză, dublat de o serie întreagă de modificări formale (asimilări, pierderi ale vocalelor tematice, resilabizări etc.) favorizează trecerea graduală a accentului de la auxiliar la baza infinitivală și, în consecință, fuziunea inevitabilă a celor două componente, într-un singur item.

Concluzii

Dispariția V sintetic latină înlocuirea lui cu anumite tipuri de perifraze prezintă aadar o evoluție destul de lentă, care se întinde, în linii mari, pe o jumătate de mileniu (aproximativ din secolul al III-lea și până în secolul al VIII-lea e.n.). Se pornește de la o formă sintetică de exprimare a viitorului și, deja, din latina clasică se observă tendința de înlocuire a acesteia cu diverse perifraze. În perioada latinității târzii, ne aflăm în faza verbelor premodale HABERE, VOLERE și DEBERE. Acestea au tendința de a intra în construcții perifrastice cu un *infinitiv*, construcții care vor sta la baza diverselor tipuri de V romanice. În arealul României occidentale s-a impus structura cu HABERE: pe de o parte, CANTARE HABEO – având *prezentul* drept punct de reper enunțativ, și, pe de altă parte, CANTARE HABEBAM/HABUI – luând drept punct de reper enunțativ *trecutul*. În orice caz, verbul HABERE va trece de la statutul de verb independent sintactic și cu un sens lexical plin, la morfem gramatical, dar nu înainte de a străbate etapa de auxiliar.

După cum s-a văzut anterior, polimorfismul nu a dispărut dintr-o dată, nici ordinea inversă a celor două elemente constitutive ale construcției, nici tendința de desprindere a acestor două elemente.

Bibliografie

- Academia Română (1965), Al. Rosetti (redactor responsabil), *Istoria limbii române*, vol. I (ILR I): *Limba latină*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Banniard, Michel (1997), *Du latin aux langues romanes*, Paris, Nathan Université.
- Bourciez, Ed. (1967), *Eléments de linguistique romane*, Paris, Librairie Klincksieck.
- Bourova, Viara (2005), « À la recherche du 'conditionnel latin': les constructions *Infinitif* + forme de *habere* examinées à partir d'un corpus électronique », in Johannes Kabatek / Claus D. Pusch / Wolfgang Raible (eds.), *Romanistische Korpuslinguistik II: Korpora und diachrone Sprachwissenschaft*, Tübingen, Gunter Narr, p. 303-315.

- Bourova, Viara (2007), « Les constructions latines Infinitif + *habebam* vs. Infinitif + *habui* et le développement du conditionnel roman », in Trotter, David A. (ed.), *Actes du XXIV Congrès International de Linguistique et de Philologie Romane*, Berlin, de Gruyter, tomul II, p. 461-474.
- Bybee, J. / W. Perkins / J.-R. Pagliuca (1994), *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*, Chicago, The University of Chicago Press (Bybee et al.).
- Closs-Traugott, Elizabeth (1989), “On the Rise of Epistemic Meanings in English: An Example of Subjectivation in Semantic Change”, in *Language*, 65, 1, p. 31-66.
- Coleman, Robert (1971), “The origin and development of Latin HABEO + Infinitive”, in *Classical Quarterly*, 21, 1, p. 215-232, Oxford, Clarendon Press.
- Company Company, Concepción (2006), “Tiempos de formación romance. II. Los futuros y los condicionales”, in Company Company, Concepción (ed.), *Sintaxis histórica de la lengua española: La frase verbal*, vol. I, México, FCE, UNAM, p. 349-422.
- D’Hulst, Yves (2004), “French and Italian Conditionals: From Etymology to Representation”, in Jacqueline Guéron / Jacqueline Lacarme (ed.), *The Syntax of Time*, Cambridge / Massachusetts / London, MIT Press, p. 181-202.
- De Roberto, Elisa (2010), “Futuro” in *Treccani.it. L’Enciclopedia italiana*, in Internet: http://www.treccani.it/enciclopedia/futuro_%28Enciclopedia_dell%27Italiano%29/.
- DSL – Bidu-Vr nceanu, Angela / Cristina C l ra u / Liliana Ionescu-Rux ndoiu / Mihaela Manca / Gabriela Pan Dindelegan (2001), *Dic ionar de tiin e ale limbii*, Bucure ti, Editura Nemira.
- Fleischman, Suzanne (1982), *The future in thought and language. Diachronic Evidence from Romance*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Herman, József (1996), « Remarques sur l’histoire du futur latin – et sur la préhistoire du futur roman », in R. Risselada / Jan R. de Jong / A.-Machtelt Bolkestein (eds.), *On latin. Linguistic and Literary Studies in Honour of Harm Pinkster*, Amsterdam, J. C. Gieben Publisher, p. 57-70.
- Iliescu, Maria (2000), « Grammaticalisation et modalités en roumain: le futur déictique et épistémique », in M. Coene / W. de Mulder / P. Dendale / Y. D’Hulst (eds.), *Traiani Augusti Vestigia Pressa Sequamur. Studia Linguistica in Honorem Lilianae Tasmowski*, Padova, Unipress, p. 429-441.
- Kronning, Hans (2003), « Auxiliarité, énonciation et rhématicité », in *Cahiers Chronos*, 11, p. 231-249.
- La Fauci, Nunzio (2005), “Il fattore *HABEO*. Prolegomeni a una nuova considerazione delle genesi del perfetto e del futuro romanzo”, in Sándor Kiss / Luca Mondin / Giampaolo Salvi (eds.), *Latin et Langues Romanes. Études de Linguistique Offertes à József Herman à l’Occasion de son 80ème Anniversaire*, Tübingen Max Niemeyer, p. 441-451.
- Lanly, André (1996 [1973]), *Deux problèmes de linguistique française et romane: I. Le conditionnel en –rais (et le futur en –rai); II. Le verbe aller et ses frères romans*, Paris, Honoré Champion.
- Lindschouw, Jan (2011), « L’évolution du système du futur du moyen français au français moderne: la réorganisation comme un cas de régrammation », in *Revue de Linguistique Romane*, tomul 75, 297-298, p. 51-98.

- Meillet, Antoine (1912) [1928/1958], « L'évolution des formes grammaticales », in Antoine Meille, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, Honoré Champion, p. 130 – 148.
- Nocentini, Alberto (2001), “La genesi del futuro e del condizionale sintetico romanzo”, in *Zeitschrift für romanische Philologie*, 117, 3, p. 367-401.
- Palmer, F., R. (2001), *Mood and Modality*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Penny, Ralph (2006²), *Gramática histórica del español*, Barcelona, Ariel.
- Pinkster, Harm (1987), “The strategy and chronology of the development of future and perfect tense auxiliaries in Latin”, in Martin Harris / Paolo Remat (eds.), *Historical development of auxiliaries*, Berlin/New York/Amsterdam, Mouton de Gruyter, p. 193-223.
- Posner, Rebecca (1996), *The Romance Language*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Raiskila, Pirjo (1990), “Periphrastic use of *habere* in Tertullian”, in G. Calboli (ed.), *Latin Vulgaire – Latin Tardif. Actes du II-ème Colloque international sur le latin vulgaire et tardif*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, p. 209-217.
- Reinheimer-Rîpeanu, Sanda (2001), *Lingvistica romanica . Lexic, morfologie, fonetic* , Bucure ti, Editura All Universitar.
- Roberts, Ian (1992), “A formal account of grammaticalisation in the history of Romance futures”, in *Folia linguistica historica* 13, 1-2, p. 219-258.
- Rohlf, Gerhard (1966-1968), *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti: Sintassi, Morfologia*, Turin, Einaudi.
- Slobbe, Bianca (2004), “Restructuring and the development of the Romance conditional verb forms”, in Sylvia Blaho/Luis Vicente/Mark de Vos (eds.). *Proceedings of ConSOLE XII* (2003, Patras), Universiteit Leiden, p. 107-123.
- Thielmann Ph. (1885), “*Habere* mit dem Infinitiv und die Entstehung des romanischen Futurums”, in *Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik*, 2, p. 48-89; 157-202.
- Wilmet, Marc (2001), « L'architectonique du « conditionnel » », in Patrick Dendale / Liliane Tasmowski (ed.), *Le conditionnel en français*, Paris, Librairie Klincksieck, p. 21-44.

Diana-Carmen PU CA
(Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad)

Particularit i traductologice din limba latin în limba român

Abstract: (Specific Features of Translations from Latin into Romanian) The major theme of this paper is regarding the importance of translating from a classical language into Romanian. Our history offers a massive number of translated texts and authors from Latin, which demonstrates the fact that this language has been a great preoccupation for many researchers. On the Romanian field, Latin has always inspired its translators. We will explain the meaning of translating from Latin into Romanian and the reason why it is different from the other languages. We will prove in this paper that translating from Latin is nothing but a work of art. Further on, according to M. St ureanu, who created a *Romanian-Latin Dictionary*, we will describe a few principles that characterize both Romanian and Latin language. In a chronological order, we will discuss about the people who translated into Romanian one of the most famous Latin writer of all times – Vergil – and what defines their unique style in our literature. From this long list, we have chosen eight Romanian translators of Vergil's and by giving some examples from his *Aeneid*, we will try to demonstrate that even if these different authors interpreted Vergil in a different way, they wanted nothing more but to transmit the same message of the original text. Taking into account many aspects of translating a text, we will analyse the Romanian solutions of these passages and we will also identify by which means these authors remained faithful to the Latin text.

Keywords: source-language, target-language, style, translation, interpretation, Latin quotation

Rezumat: Tema principal a acestei lucr ri o reprezint importan a traducerii dintr-o limb clasic în limba român . Istoria noastr ne ofer un num r masiv de autori i de red ri textuale din latin , ceea ce demonstreaz faptul c această limb a constituit o preocupare major pentru mul i cercet tori. Pe teritoriul românesc, limba latin a reu it întotdeauna s - i inspire traduc torii. Vom explica importan a echival rii din latin în român i motivul pentru care este diferit fa de celelalte idiomuri. Vom demonstra în această lucrare c a traduce din latin nu este altceva decât o oper de art . Pe parcursul lucr rii, conform lui M. St ureanu, care este autorul unui impresionant *Dic ionar Român-Latin*, vom descrie câteva principii prin care sunt caracterizate cele dou limbi. Într-o ordine cronologic , vom discuta despre cei care au t lm cit în român unul din cei mai de seam autori de limb latin – Vergilius – i ce anume define te stilul lor unic în literatura noastr . Din această list extrem de consistent , am selectat opt traduc tori români care l-au t lm cit pe Vergilius i, oferind o serie de exemple din *Eneida*, vom încerca s demonstr m c de i ace ti autori diferi i l-au interpretat pe Vergilius într-un mod diferit, nu au vrut altceva decât s transmit acela i mesaj al textului original. Vizând o serie de aspecte ale traducerii unui text, vom analiza solu iile în limba român ale pasajelor alese i de asemenea vom identifica prin ce particularit i ace ti autori au r mas fideli textului latin.

Cuvinte-cheie: limb -surs , limb - int , stil, traducere, interpretare, citat latinesc

1. Traducerea din limba latin

Traducerea din limbile clasice a constituit întotdeauna o prioritate i un izvor de inspira ie pentru cei care le-au cercetat. În articolul s u din revista „Studii Clasice”, G. Gu u explic foarte clar însemn tatea traducerii din limba latin i de ce anume este ea diferit fa de celelalte limbi.

„Propozi ia i fraza latin este mult mai pu în supus abloanelor i expus monotoniei, c cititorul se afl permanent în fa a unei surprize i c aten ia lui nu poate sl bi o clip f r ca totul s se întunece. Fraza latin are un desen mult mai complicat i cuvintele, prin libertatea orânduirii lor, un relief mult mai clar marcat. Ea oblig la o continu observa ie gramatical , nu

de dragul gramaticii, ci fiindc altfel nu e posibil. Aceast continu încordare formeaz deprinderi foarte utile la studierea oric rei limbi, a limbii materne, ca i a altor limbi str ine”¹.

Tot G. Gu u propune o compara ie aparte, care demonstreaz faptul c a traduce un text latinesc este o adev rat art :

„A traduce un text modern este a te plimba printr-o cl dire pe care o prive ti, o cercetezi i o admiri, sau e ti îndemnat s o admiri; a traduce din limba latin înseamn a construi din nou cl direa, a pune cu mâna ta fiecare c r mid i a reface construc ia lucr rii în cele mai mici am nunte, de la materialul întrebuint apân la arhitectura edificiului”².

Un dic ionar român-latin realizat de M. St ureanu în 1924 cuprinde o prefa util (valabil i pentru cititorii de ast zi) cu no iuni de gramatic , printre care ni te sfaturi precise despre cum se poate traduce din român în latin : „Pentru a face o traducere bun dintr-o limb într-alta, trebuie s inem seama de firea limbei *din* care traducem, i de firea limbei *în* care traducem. Numai când cunoa tem caracterele diferite ale ambelor limbi, putem s ne orient m în traducerea ce vrem s facem”³. Lucrurile la care ar trebui s reflect m atunci când traducem din român în latin sunt urm toarele:

- „1. Limba latin e mai *sintetic* , deci mai *concis* decât limba român , care e mai *analitic* , deci mai *precis* .
2. Limba latin e mai *plastic* , deci mai *concret* decât limba român , care e mai *abstract* .
3. Limba latin e mai *s rac* în unele forme decât limba român .
4. Limba latin e mai *periodic* , adic îi plac mai mult *frazele lungi i complicate*, pe când limba român întrebuint eaz mai ales *propozi iuni scurte i simple*”⁴.

Referitor la primul principiu, ceea ce vrea s spun autorul este faptul c limba latin poate expune printr-un singur cuvânt o fraz , o expresie sau o succesiune de idei. Spre exemplu, expresia „a citi o carte din scoar în scoar ” se traduce prin *librum perlego* sau zicala „ura pricinuit de aceast vorb ” t lm cit în latin este *invidia huius verbi*.

În ceea ce prive te *plasticitatea* limbii latine, trebuie s în elegem faptul c atunci când traducem un text latinesc trebuie s avem o minte i un suflet deschis fa de acesta, imaginându-ne o înf i are plastic a lucrurilor pe care le avem în fa a noastr . „Necesitatea aceasta a reprezent rii plastice impune ca explica iile s se fac nu pe compartimente: gramaticale, istorice, geografice, stilistice etc., ci a a cum textul o cere: o explica ie de vocabular aici, o observa ie gramatical sau stilistic dincolo, o l murire mitologic , istoric etc., totul spre a intui în întregime dicteul scriitorului. Sunt mijloace folosite în explicarea oric rui text str in”⁵.

Pentru a explica sensul unei fraze sau idei, este nevoie câteodat s utiliz m mai multe cuvinte în latin . Traducând propozi ia „Ei privesc f r s vad ” vom ob ine *Oculos intentos habent, nec vident*. Precum men iona G. Gu u, traducând un text în latin putem s d m explica ii în plus dac este nevoie. Principiul al patrulea vorbe te de periodicitatea

¹ G. Gu u, *Traducerea din limba latin* în revista „Studii Clasice”, vol. VI, Bucure ti, Editura Academiei, 1964, p. 267.

² *Ibidem*, p. 267.

³ M. St ureanu, *Prefa la Dic ionar român-latin*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1924, p. XXXII.

⁴ M. St ureanu, *Prefa la ed. cit.*, p. XXXII.

⁵ G. Gu u, *art. cit.*, p. 268.

limbii latine și de faptul că expresii scurte și la obiect din limba română devin propoziții lungi și sofisticate în limba latină. Dacă luăm propoziția „Dionisiu înu statul în sclavie”, transpus în latină va fi *Dyonisus servitute oppressam tenuit civitatem*⁶.

2. Vergilius pe tărâmul românesc

Studiul extrem de bine documentat și amănunțit al lui Nicolae Lascu ne-a ajutat să descoperim multe din numele care l-au tradus pe Vergilius și pe alii autori de literatură latină. Precum el însuși relatează: „...Un studiu am născut asupra traducerilor din clasici în românește va da monografistului un bogat material informativ asupra izvoarelor de inspirație. Ceva mai mult încă: se vor vedea și gustul și ideile de care a fost folosit epocă sau o generație, cunoscându-se autorii vechi care au fost mai mult obiectul preocupărilor ei”⁷.

Nume precum Moise Sora Noac (realizatorul a celor mai vechi traduceri a *Bucolicelor* și *Georgicelor* vergiliene din 1844), V. Popp, Gr. H. Granda, George Cobuc, M. Străjan, Alexandru Odobescu (traducătorul primei cărți a *Georgicelor* din 1852), Vasile Aaron (titlul citorul *Eneidei* din 1805), sunt doar câteva din numele care au adus „spiritul” culturii clasice la noi în țară prin traduceri efectuate. La unii dintre acestea, titlurile au apărut în mai multe ediții de-a lungul anilor. Spre exemplu, George Cobuc ne aduce *Eneida* tradus într-un tipar original, în nu mai puțin de cinci ediții: prima în 1896, a doua în 1898, a treia în 1910, o ediție a patra probabil din 1920, urmată de cea din 1926. O variantă în proză vine din partea lui N. Pandelea, prima ediție apărând în 1913, următoarele în 1920, 1921, 1925, respectiv 1943. Nu este vorba despre o traducere poetică, ci o redare accesibilă și uzuală cititorilor din vremea de atunci.

În ordine cronologică, edițiile în românește ale *Eneidei* asupra cărora ne vom concentra aparțin lui N. Pandelea (ediția în proză din 1925) Dumitru Muraru (1956), Eugen Lovinescu (versiunea în proză din 1964), Teodor Naum – primele două cărți (1979), George Cobuc (1980), G. I. Tohneanu (1994), Nicolae Ionel (1997) și Dan Slușanșchi (2000).

3. Pasaje vergiliene în variante românești

3.1. Profeția unui Destin (*Eneida*, cartea a II-a, v. 780-781)

Am selectat din *Eneida* două citate importante, prin care dorim să dovedim unicitatea celor opt traducători, împreună cu particularitățile ale stilului acestora, contribuind astfel la lărgirea sferei traducerii pe tărâmul românesc.

Sfârșitul cântului al doilea din *Eneida* revelează motivația și răsplata supunerii în fața unui Destin pronunțat de zei. De data aceasta, rugămintea pentru urmarea unui el divin vine chiar din partea soției lui Aeneas, Creusa:

*„Longa tibi exilia et vastum maris aequor arandum,
Et terram Hesperiam venies...”*

Să vedem care sunt soluțiile în limba română aduse acestui pasaj:

⁶ Menționăm ca exemplele utilizate sunt preluate din M. Stăureanu, *Prefa* la ed. cit., p. XXXIII.

⁷ Nicolae Lascu, *Traduceri românești din Vergiliu (Încercare bibliografică și critică)*, în volumul *Pentru clasicism*, prefață și îngrijirea ediției de Stella Petecel, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997, p. 147.

„«Ai o lung pribegie i de br zdat nesfâr ita întindere a m rii. Vei ajunge i în ara Hesperiei...»” (N. Pandelea)

„«Lung bejenie-i soarta- i i marea întins br zda-vei, Pân s-ajungi în Hesperia...»”. (D. Mur ra u)

„«Te a teapt o lung pribegie, în care vei trebui s br zdezi întinsul nesfâr it al m rii înainte de a sosi în ara Hesperiei...»” (E. Lovinescu)

„«Tu trebuie- ntr-o lung pribegie
S pleci i s br zdezi întinsul m rii.
i în Hesperia tu vei ajunge...»” (T. Naum)

„«Lungul exil i-e menit, r t cirea de-alungul m rii,
Pân ce-n malul hesperic sosi-vei...»” (G. Co buc)

„«Te-a teapt lung surghiun -o mare-ntins ,
Pe care-o vei br zda, c-a a i-e scrisa.
Ajunge-vei la Soare-Apune...»” (G. I. Toh neanu)

„«Lung i-e exilul i vast al m rii întins de arat ai:
ara Hesperiei ai s-o ajungi...»” (N. Ionel)

„«Lung e surghiunul ce-a teapt i large-s a m rii întinsuri
Ai s ajungi i-a Hesperiei ar , la urm ...»” (D. Slu anschi).

Ne oprim pentru început la termenul *exilium*, -i , pe care îl putem găsi și sub forma lui *exsilium*, -i , desemnând „exil”, „surghiun”. *Oxford Latin Dictionary* ne oferă perspectiva că *exilium* se referă la "the condition of banishment"⁸. N. Pandelea, E. Lovinescu și T. Naum optează pentru „pribegie”, care nu are mai mult decât ideea de „r t cire”; „surghiunul” este ales de G. I. Toh neanu și D. Slu anschi, urmând ca termenul modern „exil” să fie favorizat de N. Ionel și surprinzător de G. Co buc. Ne mai rămâne arhaismul „bejenie” care vine din partea lui D. Mur ra u.

Alegerile cele mai apropiate de original sunt „exil” și „surghiun”. Primul termen este, printre altele, și un neologism care se definește prin „pedeapsă constând în expulzarea unui condamnat de pe teritoriul statului sau al țării al cărei cetățean este”⁹. Având în vedere această explicație, ne gândim din nou la *Fatum*, care este „autoarea” acestei situații în care se află Aeneas.

Soluția lui D. Mur ra u constituie o deviere a sensului original, accentuând prin „...lung bejenie” ideea de „fug”, nu din proprie inițiativă, ci din pricina sorții. Trebuie să menționăm aici că în textul latinesc nu apare *Fatum*, doar se subînțelege din context, privind însuși la exemplele de mai sus, există trei traducători care doresc să amintească faptul că *Fatum* a decis un viitor pentru Aeneas, și unul dintre ei este D. Mur ra u. El titlumește prin „...lung bejenie-i soarta-i”; adugarea „soartei” explică motivul exilului, numai astfel putem deduce că nu este vorba de o fugă întâmplare în disperarea soarelui pierdut, ci un lucru aflat sub controlul Destinului.

„Lungul exil i-e menit” în titlumește lui G. Co buc atrage atenția asupra cititorului despre existența unui Destin care guvernează viaa celui care va fi întemeietorul poporului

⁸ Adică „stare de exilare”. V. *Oxford Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1968, p. 643.

⁹ Onufrie Vin eler, *Dicționar de neologisme*, București, Editura Lucman, 2004, p. 217.

roman. Expresia utilizat de G. I. Toh neanu i încorporat în text este „Te-a teapt lung surghiun, (...) c-a a i-e scrisa”, iat din nou un termen popular care dovede te m iestria f r de margini a marelui profesor.

În ceea ce prive te topica, lucrurile stau diferit în limba latin fa de limba român . Ca în exemplul de mai sus, nu vom g si un verb imediat dup un substantiv sau un adverb dup verb, dup cum suntem obi nui i în limba român . „În termeni generali, putem afirma c ordinea cuvintelor se supune unei singure reguli: elementul cunoscut este urmat de cel necunoscut, a adar determinatul preced determinantul (sau determinativul). Astfel atributul st dup substantiv, obiectul i complementul dup verb. Subiectul i predicatul sunt independente unul fa de altul, dar raportul dintre ele seam n cu acela dintre determinat i determinant, în sensul c subiectul este elementul cunoscut, predicatul elementul necunoscut, de aceea unul se pune în fa a celuilalt”¹⁰.

Uitându-ne acum la pasajul latinesc, putem remarca o topic total diferit ; în varianta original a lui Vergilius exist dou verbe; primul dintre acestea este *venies*¹¹ i *arandum [est]*, provenit din verbul *ar* (I), având sensul „a ara”, de unde s-a format i figurativul „a br zda”. Cel din urm este un verb la perifrastica pasiv , ce include ideea de necesitate („trebuie br zdat”), aici rezultând expresia *ar aeqor maris* „a br zda apele m rii”¹².

Sintagmei *longa exsilia* („lungul exil”) i se adaug în limba român verbele „ai”, „te-a teap ” sau „i-e menit”, ceea ce are sens din pricina lui *tibi* (pronume personal al persoanei a II-a, num rul singular, dativ de agent). Varianta lui N. Pandelea – „Ai o lung pribegie” – modific topica, în sensul c *tibi* este transformat în *tu ai* i avem de-a face în felul acesta cu un predicat verbal format din verbul „a avea”, urmat de complementul direct „pribegie” (care are în fa articolul nehot rât „o”), c ruia i se al tur atributul adjectival „lung ”. E. Lovinescu utilizeaz acela i tipar în proz , cu excep ia faptului c schimb verbul, în loc de „ai” va fi „te a teapt ”, alegerea aceasta asigurându-i o nuan are a profe iei stabilite de Destin. Singurul lucru care îl difereniaz pe E. Lovinescu de G. I. Toh neanu este substantivul „pribegie” în loc de „surghiun”. Primul alege un substantiv de genul feminin precedat de articolul nehot rât „o”, iar G. I. Toh neanu opteaz pentru „surghiun”, care este de genul masculin, f r articol.

D. Mur ra u, prin „lung bejenie-i soarta- i” realizeaz o inversiune în plan stilistic, ceea ce în mod normal am spune „soarta î i este o lung bejenie”, îns inversiunea aceasta presupune o valorificare a contextului antic pres rat cu poeticitate. Alegerea lui T. Naum ne duce într-o alt sfer – „Tu trebuie ntr-o lung pribegie s pleci”. Pentru a descifra mai bine c este vorba despre o subordonat subiectiv construit cu verbul impersonal „a trebui”, putem schimba topica ob inând: „Tu trebuie s pleci într-o lung pribegie”, îns nu ar suna la fel de autentic. Op iunea pentru un verb impersonal atât de impun tor ca i „trebuie” solicit gândurile lui Aeneas care nu mai are timp de z bovit, ci trebuie s treac la ac iune.

¹⁰ Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, edi ie definitiv , Bucure ti, Editura tiin ific , 1975, p. 210.

¹¹ Verbul *venies* aflat la ind. viitor, p. a II-a, sg., are formele de baz *ven o, - re, v n , ventum*, verb al c rui prim sens ar fi „a veni, a sosi”. În text g sim sensul figurat al termenului, i anume „a ajunge (într-o anumit situa ie)”. Cf. Gheorghe Gu u, *Dic ionar Latin-Român*, edi ie rev ut , Bucure ti, Editura Humanitas, 2007, p. 656.

¹² Idem, *ibidem*, p. 70.

Decizia lui Dan Slu anshi de a r spunde provoc rii textului ini ial prin „lung e surghiunul ce-a teapt ”, într-un mod interesant, reliefeaz suferin a i greut ile prin care va trece Aeneas. Surghiunul acesta nu este doar lung i anevoios, ci „a teapt ”, în concluzie este personificat precum o for care îl va înso i pe Aeneas pe parcursul c l toriei sale. Tonul lui Slu anshi este prezic tor aici în leg tur cu ceea ce va urma în via a eroului vergilian.

Urmând elementele topicii române ti, solu iile cele mai potrivite sunt cele expuse în proz i varianta lui G. I. Toh neanu, îi apreciem i pe cei care au ad ugat explica ii sumplimentare privind amprenta Destinului asupra lui Aeneas. De asemenea, remarc m dovedirea poeticit ii autorilor în ciuda inversiunilor i a schimb rilor valorilor gramaticale necesare pentru armonia cuvenit versifica iei.

Prin exemplele de mai sus, am putut s observ m faptul c limba român este mult mai analitic decât limba latin datorit formei, datorit elementelor ad ugate i datorit for ei expresive de care d dovad . Limba român este atât mai abstract , aceasta se datoreaz diversifica iei fiec rui autor, care caut s descopere imagini cât mai impresionante, cât i mai bogat fa de limba latin , fiind aproape nelimitat în ceea ce prive te num rul de sensuri.

2. 2. Didona i invocarea blestemului (*Eneida*, cartea a IV-a, v. 661-662)

Iat cum sun „ecoul” r zbur rii la finalul episodului de iubire dintre Didona i eroul epopeii vergiliene:

*„Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus et nostrae secum ferat omina mortis.”*

„«- Din largul marei, s vad crudul Dardan cu ochii lui focul acesta i s duc cu dânsul piaza rea a mor ii mele!»” (N. Pandelea)

„«Soarb cu ochii troianul cel crud, de pe vâr f de talazuri,
Focul acesta i soa s -i fie-a pieirii-mi vestire.»” (D. Mur ra u)

„«- S vad cu ochii lui din largul m rii nemilosul dardan focul i s duc cu dânsul piaza rea a mor ii mele!»” (E. Lovinescu)

„«Din largul m rii
Dardanul cel hain cu ochii lui chiar
S soarb focu’ rugului! Cu sine
S - i duc piaza rea a mor ii mele!»” (T. Naum)

„«Pasc - i privirea tiranul dardan, de pe mare, pe-aceste
Fl c ri i-urmeze-l pe m ri perirea-mi ca piaz de-a pururi!»” (G. Co buc)

„«S soarb de pe marea lui cu ochii
Mi elul de dardân pojarul sta,
Ducând cu sine-al mor ii mele bléstem.»” (G. I.Toh neanu)

„«S a inteasc -acest foc cu ochii-i, crud, de pe mare
Dardianul i-a mor ii-mi cu sine s duc vestire.»” (N. Ionel)

„«Soarb din ochi rugu-acesta Dardanul din largu-i de mare,
Crudul b rbat, i s poarte cu sine doar pieze-ale mor ii!»” (D. Slu anshi).

Prin cuvintele rostite, Didona particip la ultimul act înainte de a p r si scena, împletind dou tr s turi: „thus she combines the quality of a heroine of romance who dies for love when she

is abandoned by her lover with that of a hero of a tragedy who cannot live dishonoured and feels that only by death can he preserve the honour which he earned in his past life”¹³.

Explica ia adus de W. A. Camps ni se pare foarte relevant , în sensul c o putem numi o eroin a dragostei, dar i una tragic , în sensul c nu- i poate accepta Destinul, nu poate tr i f r iubirea lui Aeneas. O consecin a acestui fapt este r zvr tirea împotriva Destinului, mai ales împotriva menirii lui Aeneas.

Din punct de vedere sintactic, ne oprim mai întâi la sintagma „*Moriemur inultae*”, formele de baz ale verbului fiind *morior*, *mor*, *mortuus sum*, iar ale adjectivului sunt *inultus*, *-a*, *-um*. *Morior* este un verb deponent al diatezei pasive, care, în limba român , în general, se traduce la diateza activ , ceea ce au nuan at i autorii no tri. D. Mur ra u, G. Co buc, G. I. Toh neanu i N. Ionel opteaz pentru „Mor ner zbrunat ” la indicativ prezent, modul indicativ viitor este preferat de E. Lovinescu, T. Naum i D. Slu anschi. Pentru a dezvolta semnifica ia lui *anulta* („ner zbrunat ”), T. Naum pune adjectivul înaintea verbului – „Ner zbrunat voi muri”, iar D. Slu anschi se remarc aici prin inversiunea „Muri-vom”, în loc de „Vom muri”. Dorin a de a solu iona printr-un verb la conjunctiv în acest vers vine din partea lui N. Pandelea: „S mor ner zbrunat ”. Sintagma *Moriemur inultae* în varianta latineasc apare la plural, singurul care respect acest lucru este D. Slu anschi prin „Muri-vom, o, Doamne, ner zbrunate”! Aceast interven ie la plural denot o valoare expresiv a personajului feminin din acest pasaj, mai ales datorit interjec iei „O, Doamne”! Având în vedere succesiunea evenimentelor din via a Didonei, socotim varianta la indicativ prezent cea mai apropiat de textul-surs . Nu este vorba de ceva ce urmeaz s se întâmple, ci este vorba de ceea ce se întâmpl deja.

Diferen ele se resimt i în expresia „*Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus*”, vers care, prin prisma lui N. Pandelea, poart o amprent plin de armonie: „Din largul m rei, s vad crudul Dardan cu ochii lui focul acesta...” Substantivului neutru *altum*, - („largul m rii”) i se atribuie forma veche „m rei” în loc de „m rii”, iar verbul latinesc *hauriat* (provenit din *haurio*, - *re*, *haus*, *haustum* „a bea, a înghi i” i figurativul „a gusta, a sorbi”¹⁴) este t lm cit prin conjunctivul „s vad ” în loc de „s guste”. Termenul ales de N. Pandelea denot sensul propriu al cuvântului, nu cel figurat, iar „s vad cu ochii” constituie aici un pleonasm de sorginte poetic . „În limba comun circul totu i un num r de pleonasm gramaticalizate (prin generalizare), pe care trebuie s le deosebim de cele poetice. Acestea din urm , chiar când sunt preluate din limba comun , trebuie s fie folosite astfel încât s dea impresia de spontaneitate i inedit întregului context”¹⁵.

Tot în proz , E. Lovinescu se aseam n cu N. Pandelea, doar c , de data aceasta, se respect aproape *ad litteram* topica latineasc : „S vad cu ochii lui din largul m rii nemilosul dardan focul...” Observ m c „focul” este plasat la finalul propozi iei pentru a eviden ia factorul principal al ac iunii. La nivelul interpret rii textuale, la cei doi autori

¹³ „Prin urmare, ea îmbin calitatea unei eroine romantice, murind din pricina iubirii atunci când este abandonat de iubitul ei, cu cea a unei eroine tragice, care nu mai poate tr i în dezonoare, considerând c doar prin moarte poate s i apere onoarea câ tîgat în trecut” (W. A. Camps, *An introduction to Vergil's Aeneid*, New York, Oxford University Press, 1989, p. 34).

¹⁴ Gheorghe Gu u, *op. cit.*, p. 286.

¹⁵ Gh. N. Dragomirescu, *Mic enciclopedie a figurilor de stil*, Bucure ti, Editura tiin ific i Enciclopedic , 1975, p. 89.

putem observa o lipsă de culoare în ceea ce privește transmiterea mesajului, poate din pricina lui *hauriat*, care este citat „să vadă”. Este ca și cum s-ar ascunde sfârșitul tragic al eroinei noastre, iar Aeneas doar privește, nu simte.

T. Naum alege formula „Din largul mării / Dardanul cel hain cu ochii lui chiar / Să soarebă focul rugului!”. În primul rând lui Aeneas i se atribuie arhaismul „hain”, care nu mai desemnează doar „cruzime” sau „lipsă de milostenie”, ci „trădare” sau „lipsă de fidelitate”. Acest adjectiv ales de T. Naum îl învinovățește pe eroul *Eneidei* pentru fapta săvârșită, pentru decizia de a-i prăsi regina. De asemenea, traducând *hauriat* prin „să soarebă”, se explică sensul figurat al termenului. Întreaga sintagmă „Să soarebă cu ochii lui focul rugului” creează o metaforă¹⁶ datorită creșterii cititorului este sensibilizat.

D. Muraru se remarcă prin nuanțarea unui alt aspect pe care nu îl găsim în varianta latinească. Este vorba despre *ab alto* („din largul mării”), care este tradus „de pe vârful de talazuri”. Introducând substantivul „talazuri”, care desemnează acele valuri care se formează în urma furtunilor pe mare, D. Muraru personalizează textul reliefând durerea Didonei care nu dorește doar să fie o povară pe conștiința lui Aeneas, de asemenea dorește să suferină ea în schimb. Blestemul ei vizează atât durerea sufletească, cât și durerea fizică. Atitudinea reginei în acest context dezvăluie o rezistență împotriva Destinului, în sensul că, deși cunoaște Destinul lui Aeneas, nu poate să-l accepte. Dimpotrivă, își dorește ca suferința ei să-i marcheze fostul iubit pe viață.

O altă dovadă a acestei rezistențe o descoperim la G. I. Tohneanu: „Să soarebă de pe marea lui cu ochii / Mi elul de dardă pojarul sta...” Substantivul *ignem* din latină devine „pojarul” în limba română, sugerând un reproș la adresa zeilor sau la adresa Destinului. Opiniile pentru „pojar” în loc de „foc”, îi sunt atribuite o mulțime de sensuri. Ca arhaism, termenul dezvoltă ideea de „foc” sau de „incendiu”. În plan figurativ însă, acesta desemnează „influență rare, ardoare, patos, pasiune, patimă”¹⁷. Dacă stă măsura gândim bine, se potrivește și imaginea „boli”, iubirea Didonei să fie precum o boală care să-l chinie mereu. O altă definiție populară ar fi descrierea „pojarului” printr-un „foc violent și mistuitor”¹⁸, în cazul de față discutăm, bineînțeles, de focul care consumă iubirea dintre cei doi. Datorită acestei alegeri, G. I. Tohneanu lărgiște foarte mult sfera interpretării cititorului, având posibilitatea de a vehicula cu multitudinea de sensuri descoperite.

Precum ne-am obișnuit cu G. Coșbuc, iată cum sună o variantă în „stilul său”: „Păscăniș privirea tiranul dardan, de pe mare, pe-aceste / Flăcări...” Furia Didonei merge și mai departe, care, în disperarea ei, îl numește pe Aeneas „tiran”, în felul acesta având probabil control asupra acestei iubiri, în ideea că durată relației depinde numai și numai de „tiranul dardan”. *Hauriat oculis* este redat prin inversiunea „păscăniș” (în loc de „să păscăniș”, plus pronumele reflexiv cu formă neaccentuată „-i”) și substantivul „privirea”, *oculis* primind un sens abstract aici. „Focul” este echivalat prin „flăcări”, ceea ce face ca acțiunea să fie una constantă, de durată, totul se reduce la o suferință lentă pe care Didona i-o prezintă lui Aeneas. N. Ionel alege varianta „Să păscănișă acest foc cu ochii-i...”, vizând un

¹⁶ „Figură de stil prin care se trece de la sensul obișnuit al unui cuvânt la alt sens propriu prin intermediul unei comparații subînțelese” (Cristina Ionescu, Matei Cerkez, *Gramatică și stilistică*, București, Editura All Educațional, 1997, p. 198).

¹⁷ <http://dexonline.ro/definitie/pojar>, accesat la 18. VII. 2013.

¹⁸ Monica-Mihaela Busuioc, *Dicționar de arhaisme*, București, Editura All Educațional, 2006, p. 295.

neologism pe care nu l-am mai întâlnit până acum. În mod normal, am utiliza expresia „a-ia în fața ochii”, însă prin „s-a-ia în fața ochii”, în elegem ca „personajul principal” din acest vers este „focul”, lucru pe care traducătorul nostru îl observă foarte bine.

D. Slu anschi ne oferă o dimensiune extrem de realistă asupra sintagmei de care discutăm. De data aceasta, atenția nu mai este asupra „focului”, ci asupra „rugului”, reprezentând decizia concretă, rapidă și neoprită a reginei. Din punctul ei de vedere, nu mai are nimic de pierdut, dar nici de câștigat, dorința ei este ca Aeneas să-și amintească de ea în felul ei, prin suferință.

3. În căutarea unui stil propriu al traducerii

Am putut să vedem în pasajele prezentate faptul că niciun traducător nu este identic cu cel alt, au fost foarte puține excepții în care am avut aceeași soluție de transpunere din partea a cel puțin doi traducători. G. Coșbuc se remarcă nu doar prin cunoașterea limbii latine, ci prin stilul propriu românesc care părăsește fiecare vers, iar G. I. Toh neanu adoptă un stil personal, prin care nu doar respectă tonul solemn al lui Vergilius, ci și demonstrează foarte clar grija față de cultura greco-romană, respectul față de cei care au făcut-o.

Dorința lui Nicolae Ionel de a-l face pe autorul *Eneidei* „să scrie în românește” este cam nejustificată, în sensul că, în felul acesta, traducerea este greoaie pentru cititor. Prin această opțiune, el încalcă o prioritate: aceea de a se face înțeleș în fața audienței. Nu putem nega că termenii utilizați de el respectă esențialul limbii latine, însă nu îi apropie de limba română. Ne bucurăm însă că N. Ionel ne oferă singura ediție bilingvă a *Eneidei*, a *Bucolicelor* și *Georgicelor*, lucru de apreciat pe teritoriul culturii noastre, variantă editorială prin care cititorul poate delimita sensul latinesc de cel românesc.

Socotim versiunile în proză ale lui Nicolae Pandelea și Eugen Lovinescu utile pentru cititorul românesc atât din pricina limbajului, cât și datorită informațiilor de ordin mitologic oferite. E. Lovinescu ne antrenează în descoperirea ritmului istoric al civilizației greco-romane. Ceea ce putem spune despre cei doi este faptul că se vede că prioritatea principală este cititorul, notele explicative prezente și împărțirea textului în capitole și subcapitole o dovedesc. Urmăritorul calităților unui text transpus în proză, este de neconceput să nu o avem și pe *Eneida* redată în această manieră.

Comparându-i pe D. Muraru și pe D. Slu anschi, putem spune că avem o *Eneida* „veche” vs. o *Eneida* „nouă”, ambele în hexametru. Primul dintre ei ne surprinde prin sfera largă a arhaismelor utilizate, iar D. Slu anschi oferă o variantă mai modernă de traducere. Ceea ce putem observa este că cei doi dovedesc o eficacitate și o seriozitate incontestabilă față de textul latinesc, este aproape imposibil să nu transmită sensul inițial al mesajului.

Despre T. Naum avem multe cuvinte de laudă: simț estetic, gramatic impecabil, implicare poetică. Într-adevăr, unul dintre motivele pentru care traducerea sa este valoroasă se datorează endecasilabului, un procedeu deloc simplu în versificarea românească. Al doilea motiv este lejeritatea cu care traduce și spiritul de aprofundare propriu ambelor limbi. Am fi dorit o *Eneida* întregă din partea lui, însă rămâne spre uimă transpunerea primelor ase cânturi apreciate în cultura românească.

În concluzie, am dorit să dovedim că toate aceste traduceri arată câte o latură diferită a epopeii vergiliene, fără să se schimbe cu nimic sensul original. În momentul când punem împreună fiecare părțicică a mozaicului interpretativ, realizăm că nu am putea să concepem o transpunere completă fără contribuția atâtor autori de valoare.

Bibliografie

- Busuioc, Monica-Mihaela, *Dic ionar de arhaisme*, Bucure ti, Editura All Educa ional, 2006.
- Camps, W. A., *An introduction to Vergil's Aeneid*, New York, Oxford University Press, 1989.
- Dragomirescu, Gh., N., *Mic enciclopedie a figurilor de stil*, Bucure ti, Editura tiin ific i Enciclopedic , 1975.
- Gu u, G., *Traducerea din limba latin* , în „Studii Clasice”, vol. VI, Bucure ti, Editura Academiei, 1964, p. 267.
- Gu u, Gheorghe, *Dic ionar Latin-Român („Gu u mic”)*, edi ie rev zut , Bucure ti, Editura Humanitas, 2007.
<http://dexonline.ro>.
- Ionescu, Cristina, Cerkez, Matei, *Gramatic i stilistic* , Bucure ti, Editura All Educa ional, 1997.
- Iordan, Iorgu, *Stilistica limbii române*, edi ie definitiv , Bucure ti, Editura tiin ific , 1975.
- Lascu, Nicolae, *Traduceri române ti din Vergiliu (Încercare bibliografic i critic)*, în volumul *Pentru clasicism*, prefa i îngrijirea edi iei de Stella Petecel, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997, p. 145-195.
- *** *Oxford Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1968.
- St ureanu, M., *Dic ionar român-latin*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1924.
- Vergili, P., Maroni, *Opera*, recognovit brevique adnotatione critica instrvxit Fredericvs Artvrvs Hirtzel, Londoni et Novi Eboraci, Oxonii e Typographeo Clarendoniano.
- Vergiliu, *Eneida*, traducere de Eugen Lovinescu, text rev zut i note de Eugen Cizek, prefa i note finale de Edgar Papu, Bucure ti, Editura Tineretului (col. „Lyceum”, nr. 6), 1967.
- Vergilius, *Eneida*, traducere de George Co buc, edi ie îngrijit , note i prefa de Stella Petecel, Bucure ti, Editura Univers, 1980.
- Vergilius, Publius, Maro, *Eneida*, prefa i traducere din limba latin : G. I. Toh neanu, note i comentarii, glosar: Ioan Leric, Timi oara, Editura Antib, 1994.
- Vergilius, Publius, Maro, *Eneida*, traducere de Nicolae Ionel, Ia i, Editura Institutul European, 1997.
- Vergilius, Publius, Maro, *Eneida*, introducere, traducere în hexametri, bibliografie i indici de Dan Slu anschi, Bucure ti, Editura Paideia, 2000.
- Vergilius, Publius, Maro, *Eneida* (Cânturile I-VI), traducere, note i prefa de Teodor Naum, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979.
- Virgiliu, *Eneida*, traducere de N. Pandelea, tip ritura a IV-a, în întregime rev zut , Bucure ti, Editura Libr iei „Universala” Alcalay & Co., 1925.
- Virgiliu, *Eneida*, în române te de D. Mur ra u, studiu introductiv i comentarii de H. Mih escu, Bucure ti, Editura pentru Literatur i Art , 1956.
- Vin eler, Onufrie, *Dic ionar de neologisme*, Bucure ti, Editura Lucman, 2004.

Gabriela RADU
(Universitatea de Vest din
Timi oara)

***Homage to Sextus Propertius –
La (pe) marginea traducerii***

Abstract: (*Homage to Sextus Propertius – at (on) the edge of translation*) "The artist is always beginning. Any work of art which is not a beginning, an invention, a discovery is of little worth"[1] expresses the principle that Ezra Pound has followed not only in his poetry, but also in his translations, and that was to explore, to discover, to reinvent, to find a new *iter*. Through his original approach to the Propertian text, according to his poetic faith, leaving aside the literal translation, Pound has initiated what will be called "interpretive translation". The present study aims to prove through comparative analysis of a Propertian poem and its translation by Ezra Pound, that his "marginalization" as a translator from Latin has been, in fact, a milestone in the (r)evolution of the translation process.

Keywords: translation, fidelity, rendition, innovation, boundaries

Rezumat: "The artist is always beginning. Any work of art which is not a beginning, an invention, a discovery is of little worth"¹. Cuvintele citate concentrează crezul pe care Ezra Pound l-a urmat, nu doar în poezie, dar și în traducere: acela de a explora, de a descoperi, de a reinventa, de a afla un nou *iter*. Aproximându-se de textul propriu într-un mod original, conform crezului său poetic, renunțând la traducerea literală, Pound a inițiat ceea ce se va numi "traducere creativă". Prezentarea lucrării urmărește să dovedească, prin analiza comparativă a unui poem propriu și cu traducerea acestuia de către Ezra Pound ca "marginalizarea" acestuia ca traducător din limba latină, a constituit un moment – în cele din urmă constructiv - în (re)voluția actului de traducere.

Cuvinte cheie: traducere, fidelitate, interpretare, creativ, limit

După ce Ezra Pound a publicat *Homage to Sextus Propertius* în anul 1919, traducerea poemelor proprii din limba latină a declanșat un val de critici și atacuri². Cel mai vehement a apărut în numărul din aprilie al anului 1919 al revistei *Poetry*, aceeași revistă în care Pound publicase poemul cu o lună mai devreme. Articolul îi aparținea lui William Gardner Hale (1849-1928), profesor de limbi clasice la Universitatea din Chicago. Acesta l-a numit pe Pound, „incredibly ignorant of Latin”³, reproșând lipsa de fidelitate a versiunii traduse și acuzându-l pe Pound de pervertire a originalului.⁴ Având în vedere că principala acuză⁵ adusă traducerilor lui Pound a fost lipsa de fidelitate, în lucrarea de față vom încerca o

¹ Ezra Pound. *Poems and Translations*, edited by Richard Sieburth, Library of America, 2003.

² Vezi Steven G. Yao, *Translation in Ezra Pound in Context*, edited by Ida B. Nadel, Cambridge University Press, p. 43.

³ Wm. Gardner Hale, "Pegasus Impounded" în *Poetry* 14, April 1919, p. 52-55. <http://www.poetryfoundation.org/poetrymagazine>.

⁴ "Such renderings pervert the flavor of a consciously artistic, almost academic, original" (Wm. Gardner Hale, *op. cit.*, p. 52).

⁵ Pound a fost acuzat de ignoranță după publicarea traducerii unor poeme din literatura chineză sub numele *Cathay*: Achilles Fang, "Some Reflections On the Difficulty of Translation," în *On Translation*, ed. Reuben A. Brower (New York: Oxford University Press, 1966), p. 111-133.

scurtă examinare a traducerii poemului menționat, având ca reper, schema stabilită de Willis Barnstone în *The Poetics of Translation: History, Theory, Practice*⁶, în fapt, o clasificare întemeiată pe conceptul tradițional de "fidelitate". Cele trei criterii conform cărora a fost configurată schema sunt: literalitatea textului, adică gradul în care sensul cuvintelor din textul original diferă de cele din textul tradus, în al doilea rând, gradul de păstrare a structurii textului original (sursă) în textul tradus (intă) iar ultimul criteriu se referă la gradul de păstrare a vocii auctoriale în textul tradus.

Homage to Sextus Propertius conține douăsprezece poeme, traduceri ale diferitelor pasaje ale poeziei elegiace propertine. Atât originalul propertian, cât și traducerea lui Ezra Pound concentrează ideile unui adevărat program poetic, asumat de fiecare dintre cei doi poeți⁷. Donald Lyon⁸, critic de teatru la *New York Post* consemnează, în proiectul de traducere a douăsprezece poeme propertiene, în fapt, pasaje elegiace ale poetului augustan, Pound "a știut ce făcea, deci rezultatul este aproape întotdeauna amuzant în ambele limbi"⁹. Nedorind doar o domesticire a originalului și un transfer al mesajului lingvistic, ci urmărind transmiterea temelor poetice existente în originalul latin, Pound optează pentru o traducere în care transmută (și) disprețul poetului augustan pentru politic și pentru poezia "la comandă". *Homage to Sextus Propertius* devine astfel un poem anti-rzboi¹⁰.

Îndependentându-se în mod deliberat de traducerea literală¹¹ în vederea obținerii efectului poetic, Pound a renunțat la traducerea fidelă și a inițiat ceea ce el însuși va numi *interpretive translation*, adică o abordare mai complexă a nivelului conceptual, perceptual și semantic. Așa cum singur mărturisește, prin traducere, Pound a înțeles și obținut, nu atât transferul lingvistic, cât mai ales reproducerea frumuseții textului original¹².

Rachel Turner¹³ nota, în mod pertinent, că *Homage to Sextus Propertius* reprezintă modul în care un poet modern a folosit un autor clasic pentru a sluji propriului crez poetic¹⁴. Aceiași comentatoare precizează cercetarea tradițională grecească considerând traducerea poemelor o "anomalie", deci, afirmă ea, aceasta nu este, în fapt, o traducere¹⁵. Ceea ce constituie „anomalia” de care a fost acuzat Pound este că, în *Homage...*, aceste teme, deși prezente în originalul propertian, nu sunt traduse fidel, ci, dacă sunt susceptibile de interes,

⁶ W. Barnstone, *The Poetics of Translation: History, Theory, Practice*, Yale University Press, 1995, p. 25.

⁷ Propertius s-a afirmat prin abordarea unui stil diferit de cel cultivat la Roma în perioada augustană, unul extrem de personal.

⁸ Donald Lyon, "A Major minor: Ezra Pound's Poetry", în *The New Criterion*, June 1999, Volume 17, Number 10.

⁹ "Pound knew what he was doing, for the results are almost always bilingually funny."

¹⁰ Cf. D. Lyon, *art. cit.*, p.

¹¹ Cf. Steven Q. Yao, "Homage to Sextus Propertius" în *The Ezra Pound Encyclopedia*, edited by Demetres P. Tryphonopoulos and Stephen J. Adams, p. 147.

¹² "In the translation ... I give that beauty-reproduced, that is, as nearly as I can reproduce it in English--for what it is worth." (Ezra Pound în "I Gather the Limbs of Osiris" în *Selected Prose 1909-1965*, ed. William Cookson (London: Faber and Faber, 1973), 19-43, p. 26.

¹³ Rachel Turner, *Translation in Transition: Ezra Pound's Poetic Variation on Sextus Propertius*, Academia.edu, Aprilie, 2010, p. 2.

¹⁴ "Ezra Pound's *Homage to Sextus Propertius*, is not so much a response to the poet himself, but an example of a modern poet using a classical author as a vehicle for his own poetic ends."

¹⁵ *Ibid.*

sunt, în mod deliberat, evidențiate.

Analiza comparativă a textelor, a celui original și a două versiuni traduse în engleză, una canonică, aparținând poetului și traducătorului britanic, A(nthony). S. Kline (n. 1947), ce-a de-a doua, a lui Ezra Pound, socotit „marginal” la vremea apariției sale publice, analiză aplicată *Elegiei a XVI-a, Inter amorem et metum Propertius dubius* („Propertius ezitănd între iubire și teamă”) nu urmărește să probeze inovațiile aduse de Pound versiunii traduse; acest fapt a fost deja făcut de numeroși comentatori (menționați în bibliografie) ai operei poundiene. Demersul nostru urmărește, înțelegând în bună măsură conținutul de schema lui Barnstone, să arate că acuza de totală ignoranță a poetului în privința limbii latine a fost exagerată sau prea exigentă și că, cel puțin în privința fragmentului ales, versiunea engleză rămâne totuși o traducere.

Deși ar trebui formulată ca o concluzie, prezintă următoarea observație la început pentru a avertiza asupra tiparului de traducere folosit de Pound: fidelitatea față de ultimele două criterii (structură și voce auctorială) din schema lui Barnstone rămâne ridicată, în vreme ce, în privința primului criteriu (transferul semantic), Pound este, simultan, fidel și infidel, întrucât soluțiile lexicosemantice găsite de el au dubla funcție: realizarea transferului de sens original și (de)marcarea unei idei predilecte. Pound urmărește creativitatea în limbaj prin tehnica numită *logopoeia* care, conform propriei precizări¹⁶, constă în întrebuițirea cuvintelor nu numai pentru înțelesul lor direct, dar având în vedere obișnuințele folosirii lor, contextul pe care cititorul se așteaptă să-l găsească sugerat de cuvânt, sensurile sale concomitente neobișnuite, de asemenea, jocul ironic.

Nox media, et dominae mihi venit epistula nostrae: Tibure me nulla iussit adesse mora,	Midnight, and a letter comes to me from my lady ordering me, without delay, to <u>Tibur</u> ,	Midnight, and a letter comes to me from our mistress : Telling me to come to Tibur: At once!!
---	--	---

La început, este vizibil un grad ridicat de fidelitate la toate nivelurile următoare: localizarea temporală din original este identic redată în ambele versiuni traduse în limba engleză, în al doilea vers al elegiei, se detașează o formulare hortativă, prin care se reclamă prezența urgentă a poetului într-un anumit loc a cărui importanță va fi descoperită abia cître sfârșitul textului: *iussit me adesse Tibure nulla mora* („mi-a poruncit să fiu prezent la Tibur fără nici o zăbăvă”). Termenul care deține întreaga greutate semantică în pasajul original este *iussit*, (formă de perfect a verbului *iubeo, iubere, iussi, iussum*), având sensul de „a porunciti”; în versiunea consacrată, traducătorul transferă sensul verbului menționat prin *ordering me*, în ce-a de-a doua, Pound apelează la un verb din categoria celor declarative, fără nuanță hortativă, „to tell” (*Telling me to come to Tibur: At once!!*). Nuanța imperativă este redată prin sintagma adverbială de la finalul versului *At once!!* care, simultan, realizează transferul semantic al expresiei nominale latinești *nulla mora* („fără întârziere”).

¹⁶ “not only for their direct meaning, but also [taking] count [sic] in a special way, of habits of usage, of context we expect to find with the word, its unusual concomitants, of its known acceptances, and of ironical play.” Ezra Pound, *How to Read*. (New York: Haskell House, 1971), 25 apud R. Turner, *lucr. cit.*, p. 4.

Prezen a imperioasă a poetului într-un anumel loc și într-un anumel timp este reclamat de o anumel instanță identificat în textul latin cu *domina nostra*, în prima versiune engleză cu *my lady* și în cea a lui Pound cu *our mistress*. Nicio abatere de la sensurile lexemului original *domina* („stăpână”) nu poate fi imputat versiunii poundiene, întrucât termenul ales de îne, simultan, sensul de „stăpână”, și pe cel de „curtezan”, indiciu aluziv la Cynthia, femeia care devine tema principală a poeziei proprii.

Candida qua geminas ostendunt culmina turres,	where the white peaks show their twin towers	'Bright tips reach up from twin towers',
---	--	--

Dacă stăpână în acest punct, traducerea este, fără dubii, fidelă originalului, următoarele două versuri ale versiunii lui Pound au suscitât unor comentatori¹⁷ o interpretare surprinzătoare, socotind prezent aici o imagine care i-au atribuit conotații obscene¹⁸. Acest lucru pare să fie înțeles de opoziția lui Pound de a folosi ghilimelele acolo unde acestea lipsesc originalului latin. În textul propriu-zis, versurile în cauză apar ca o simplă descriere a Tiburului, locul unde trebuie să ajungă poetul: *Candida qua geminas ostendunt culmina turres*. Versiunea fidelă rămâne fidelă: *where the white peaks shows their twin towers*. Pound nu conferă termenului *qua* rolul de element introductiv în propoziția subordonată (rol pe care adverbul *unde* îl deține în original), ci consideră cele două propoziții drept principale în raport de coordonare prin juxtapunere. Acesta este singurul element care lipsește, însă care nu modifică sensul general al propoziției. Notabil este transpoziția operată în text: dacă sintagma originală *geminas turres*, se găsește în acuzativ, Pound o socotește ca pe una în ablativ prin traducerea *from twin towers*. Aceste minime modificări la nivel de structură, nu constituie abateri de la rigurozitatea sintactică a textului, ci sunt procedee recunoscute și permise în actul de traducere.

et cadit in patulos nymphas Anienae lacus. quid faciam? obductis committam mene tenebris ut timeam audacis in mea membra manus?	and Anio's water falls in spreading pools. What to do? Commit myself to covering darkness, fearing audacious hands on my members?	'Anienan spring water falls into flat-spread pools.' What is to be done about it? Shall I entrust myself to entangled shadows Where bold hands may do violence to my person?
---	--	---

¹⁷ Cf. Daniel M. Hooley, *The Classics in Paraphrase: Ezra Pound and modern Translators of Latin Poetry*, Susquehanna University Press, 1988, p. 42.

¹⁸ Ceea ce rezultă astfel, este imaginea a două turnuri gemene din care se înalță două vărfuri strălucitoare, o posibilă aluzie erotică. Dar dacă se ia în considerare faptul că versurile puse în ghilimele descriu locul (Tibur) în care poetul este găzduit (poet) și o teapă iubită (instanță receptoare), atunci textul poate fi văzut ca un exemplu de imagism și interpretat prin prisma teoriei lui Pound "poetry had fallen foul of the Romantics, and become a gushy womanly affair – it had lost its virility - it needed to be made hard."

În urma comparării versiunii properian *Cadit in patulos nympha Aniena lacus* cu cele două versiuni traduse, observăm că cea poundiană are un grad de fidelitate mai mare decât cea considerată tradițională. Acest observare este probată prin faptul că traducerea canonică transferă sensul general al formei nominale *nympha*, prin lexemul *water*, în vreme ce versiunea poundiană transferă chiar sensul figurat al termenului așa cum este el de înțeles în original: *spring water* („izvor”).

Propoziția interogativă de la început de vers latin, *Quid faciam?* precede enunțul a unui program poetic, formulat într-un discurs ezitant cu nuanțe retorice, așa cum, de altminteri îl prezintă chiar titlul poemului: *Propertius (Pound) dubius inter amorem et metum*. Sintagma originală ajunge în prima traducere *what to do?* iar în cea de-a doua, *what is to be done about it?* Pound nu folosește persoana I a verbului, ci o formă verbală impersonală, fapt care nu contrazice sensul textului, întrucât nu presupune tiparul sintactic al originalului latin.

<p>at si distulero haec nostro mandata timore, nocturno fletus saevior hoste mihi. peccaram semel, et totum sum pulsus in annum: in me mansuetas non habet illa manus.</p>	<p>Yet if I ignore her message out of fear, her weeping will be worse than an enemy in the night. I sinned once, and suffered a year's exclusion: her hands on me show no mercy.</p>	<p>Yet if I postpone my obedience because of this respectable terror, I shall be prey to lamentations worse than a nocturnal assailant. And I shall be in the wrong, it will last a twelve month, For her hands have no kindness me- ward,</p>
--	--	--

Centrul de greutate în exprimarea programului poetic (vocea auctorial) introdus prin interogația retorică, în latină, formularea *haec mandata* din versurile *At, si distulero haec nostro mandata timore, nocturno fletus saevior hoste mihi. Mandatum in seam*, în latină, „mandat”, „împuțnicire”.

Traducerea lui Kline se prezintă astfel: *Yet if I ignore her message out of fear, her weeping will be worse than an enemy in the night*, fidelitatea față de original este discutabilă, întrucât nu constituie subiectul lucrării prezentate. Iată traducerea lui Pound: *Yet if I postpone my obedience because of this respectable terror, I shall be prey to lamentations worse than a nocturnal assailant*.

În versiunea poundiană, primul termen care pare a se abate de la normele de fidelitate prin aceea că sensul său este altul decât cel din prima versiune prezentată este *I postpone*. Pare, căci în fapt, lexemul traduce perfect verbul latinesc *differe* printre sensurile că ruina se găsește și acela de „a amâna”. Dacă, la nivel structural, cele două versiuni par sincrone, sintagma care provoacă mirare, pe bună dreptate, este *my obedience* corespunzătoare expresiei latinești, *haec mandata* (lit. „aceste cereri, misiuni”). Aceasta a fost tradusă, în prima versiune, prin *her message*, autorul socotind că recunoaște în atributul adjectival *haec* o determinare personală feminină (*her*). Pound l-a redat prin adjectivul

pronominal posesiv de persoana I, *my*. Op iunea lui Pound pentru *obedience*¹⁹ („ascultare”, „supunere”) nu reprezintă o traducere, ci o înlocuire deliberat a cuvântului *mandata*, cci din perspectiva poundian, *mandata* înseamnă „ascultare”, „supunere” la canoanele stricte ale traducerii fidele, servile. Chiar dac fidelitatea fa de original este una dintre condi iile unei bune traducerii, primatul acestui principiu al “supunerii” fa de original furnizeaz un text “încremenit”, din care poate fi gustat prea pu in pl cere poetic . În privin a vocii auctoriale, Pound e mai aproape de Propertius întrucât, în originalul latin, semantismul termenului *mandatum* („împuternicire”, „mandat”) trimite la asumarea direct , angajat de c tre poetul latin a mo tenirii unei veritabile tradi ii neoterice create la mijlocul secolului I a.Chr.

nec tamen est quisquam, sacros qui laedat amantes Scironis medias his licet ire vias. quisquis amator erit, Scythicis licet ambulet oris, nemo adeo ut feriat barbarus esse volet.	Yet no one would hurt a sacred lover: he could go like this down the middle of <u>Sciron's</u> road. Whoever's a lover might walk on <u>Scythia's</u> shore, with no one there so barbarous as to harm him.	Nor is there anyone to whom lovers are not sacred at midnight And in the Via Sciro. If any man would be a lover he may walk on the Scythian coast, No barbarism would go to the extent of doing him harm,
sanguine tam parvo quis enim spargatur amantis improbus, et cuius sit comes ipsa Venus?	Who's so cruel as to scatter the impoverished blood of a lover and one whom <u>Venus</u> herself befriends?	Who so indecorous as to shed the pure gore of a suitor?! Cypris is his cicerone.

Încrcat de o ironie subtil , traducerea versului *nemo adeo, ut noceat, barbarus esse volet*, devine în englez *no barbarism would go to the extent of doing him harm*. Versiunea lui Kline r mâne fidel : *with no one there so barbarous as to harm him*. Versiunea lui Pound este fidel la nivel structural; din nou, intervenia personal a traduc torului e identificabil la nivel semantic: adjectivul *barbarus* ajunge s fie redat prin substantivul abstract, „barbarism”. Dac , în general, cuvântul desemneaz condi ia sau starea de barbarie, în domeniul lingvistic, barbarismul este o form sau o construc ie str in fa de standardele stabilite ale unei limbi, adic tocmai ceea ce Pound caut s evite în activitatea de traducere în alt limb .

În confirmarea acelea i adeviziuni a traduc torului fa de principiul explor rii, chiar dac riscante, a unor modalit i noi de abordare a textului original în actul traducerii, se înscrie imaginea îndr gostitului (*amator* i *lover*), de fapt, a poetului, a îndr gostitului de poezie, c ruia îi este îng duit s se plimbe pe coasta scit , metafor sugerând inuturi neexplorate i primejdioase: *If any man would be a lover/he may walk on the Scythian coast*. Dac observa ia de mai sus înt re te fidelitatea lui Pound fa de vocea auctorial , versiunea canonic a lui Kline o confirm pe cea privitoare la celelalte dou criterii, lingvistic i structural: *Whoever's a lover might walk on Scythia's shore*.

¹⁹ Lat. *oboedire* din *audire*, „a auzi”, „a asculta”.

luna ministrat iter , demonstrant astra salebras , ipse Amor accensas praecutit ante faces,	The Moon helps him on his way ; the stars light the ruts Love shakes the blazing torch up ahead;	The moon will carry his andle , and the stars will point out the stumbles , Cupid will carry lighted torches before him
saeva canum rabies morsus avertit hiantis huic generi quovis tempore tuta viast	raging wild dogs avert their gaping jaws The road's safe at any time for such as him	and keep mad dogs off his ankles Thus all roads are perfectly safe and at any hour;

The Moon helps him on his way reprezintă traducerea fidelă a versului *luna ministrat iter* („luna veghează drumul” [poetului]) în versiunea lui Kline. Termenul *iter* care, în latină de îne cea mai mare pondere semantică, este inexistent în versiunea poundiană sau, mai exact, este substituit prin alt cuvânt. Observăm din nou preferința lui Pound pentru sensurile figurate ale lexemelor: *m* referă aici la sensul figurat al lexemului *candle*²⁰, „efort”, *The moon will carry his candle* constituie o alegere care, pe lângă nuanța umoristică (luna îi va purta lumânarea/efortul), păstrează și sensul original. Din nou, notați fidelitatea la nivel structural/auctorial și augmentarea deliberată la nivel conceptual-semantic.

Următoarele două versuri degajă un evident umor autodepreciativ, ca și Pound selectează termeni cu un polisematism surprinzător și traduce cuvântul latin *salebra* (lat. „hârtoapă”, „obstacol”) prin *stumble*, care are, pe lângă sensul primar („poticnire”) de înțeles în textul original și pe acela de „ovial”, „gaf”, „eroare”. Astfel, versul *...demonstrat astra salebras* („stelele îi arată hârtoapele”) devine în versiunea poundiană „stelele îi vor arăta (poetului) gafele”. Față de Kline care optează pentru strictă fidelitate structural/semantică, *the stars light the ruts*, Pound recrează la nivel conceptual și semantic.

quod si certa meos sequerentur funera cursus, tali mors pretio vel sit emenda mihi. afferet haec unguenta mihi sertisque sepulcrum	But if I knew my certain death followed the event, perhaps such a fate would be worth more to me. She 'll bring perfumes and deck my tomb with garlands, and sit by my bust and guard it	What if undertakers follow my track, such a death is worth dying. She would bring frankincense and wreaths to my tomb, She would sit like an ornament on my pyre.
---	--	--

În limba latină, *funus* are sensul de „cortegiu funerar”, „înțormântare” sau „moarte”. Nici unul dintre aceste sensuri nu se regăsește în *undertaker* care înseamnă „cioclu”. Opiniunea lui Pound pentru acest termen (tot din sfera semantică a funebrului) este motivată de dispreț și s-a declarat pentru poezia oficială (cioclii fiind de fapt imaginea atribuită de poet promotorilor acestui tip de poezie: „What if undertakers follow my track/such a death is

²⁰ Definition of CANDLE 1: a usually molded or dipped mass of wax or tallow containing a wick that may be burned (as to give light, heat, or scent or for celebration or votive purposes) 2: something resembling a candle in shape or use <a sulfur candle for fumigating> 3: required effort, expense, or trouble — usually used in the phrase not worth the candle.

worth dying.”). Prezen discret pe parcursul întregului poem, *domina nostra* sau *our mistress* î i dezv luie în urm toarele versuri identitatea: „She would bring frankincense and wreaths to my tomb./She would sit like an ornament on my pyre”. În versurile proper iene, *haec*, identificat deja cu o instan receptoare a crea iei apare în postura de paznic, gardian (*custos*) la mormântul poetului: „custos ad mea busta sedens”. Poate fi identificat aici un motiv de sorginte callimachian , cel al unui num r mic de ini ia i în arta cuvântului; în cazul de fa este vorba de o singur instan receptoare, *haec (domina)* care prime te atributul de garan ie a recept rii adecvate a poeziei. Nu aceea i importan p streaz *the mistress* în textul lui Pound, c ci aceasta r mâne doar ca *ornament* la mormântul poetului.

di faciant, mea ne terra locet ossa frequenti qua facit assiduo tramite vulgus iter post mortem tumuli sic infamantur amantum me tegat arborea devia terra coma,	You Gods don't let her stick my bones in a crowded place, where the vulgar make a busy track of the highway! Lovers' tombs, after death, are dishonoured by it. Let a leafy tree hide me in quiet ground,	aid, let not my bones lie in a public location With crowds too assiduous in their crossing of it; For thus are tombs of lovers most desecrated. May a woody and sequestered place cover me with its foliage.
---	---	---

Versurile elegiei eviden iaz acele circumstan e care condi ioneaz crea ia poetic i îi confer statutul unei activit i artistice distincte. Idealul poeziei proper iene este definit prin cea mai neoteric imagine: aceea a drumului îngust (*trames*, „potec ”), neb t torit de mul imea de rând (*vulgus*), tocmai pentru c această mul ime este ignorant . O opozi ie de sens se poate recunoa te între *trames* i *iter*. Mul imea de rând agreeaz în materie de poezie un drum larg (*iter*), aceasta fiind reprezentarea gustului comun, în vreme ce gustul literar este definit de termenul “potec ”, adic de drumul îngust, neumblat (*trames*): “...terra/qua facit assiduo tramite vulgus **iter**”. Aceast opozi ie semantic nu a fost p strat de c tre Pound (nici unul dintre termenii latini men iona i nu are echivalent în traducerea englez) doar primul vers al pasajului reflect semnificatia textului original: “...let not my bones lie în a public location/With crowds too assiduous in their crossing of it”.

aut humer ignotae cumulis vallatus harenae non iuvat in media nomen habere via.	or bury me entrenched in unknown sands: it would give me no joy for my name to mark the street.	Or may I inter beneath the hummock of some as yet uncatalogued sand; At any rate I shall not have my epitaph in a high road.
---	---	---

În versul “...may I enter beneath the hummock/of some as yet uncatalogued sand” (de-a fi a ezat sub o movil de nisip înc necatalogat), Pound nu calific substantivul “sand” cu termenul “unknown” care l-ar fi tradus exact pe latinescul “ignotus”, ci îl alege deliberat pe “uncatalogued” (“neclasificat”, “neînregistrat în vreun catalog”): o nou afirmare a pozi iei sale estetice, de nesupunere la canoanele stricte i de afirmare a traducerii ca un act asumat de relocare cultural .

Pornind de la observa ia lui D. M. Hooley²¹, se poate spune c *Homage to Sextus Propertius* este, întradev r, o “versiune îmbog it ” a poemului lui Propertius. De fapt, în această încercare î i afl rostul omagiul adus de Ezra Pound, poetului antic, Propertius.

Bibliografie

- Barnstone, Willis, *The Poetics of Translation: History, Theory, Practice*, Yale University Press, 1995.
- Bassnett, Susan, *Translation Studies*, Routledge, 1980.
- Bell, Roger, T., *Teoria i practica traducerii*, trad. de C t lina Gazi, Ia i, Editura Polirom, 2000.
- Derrida, Jacques, *Scritura i diferen a*, traducere de Bogdan Ghiu i Dumitru Tepeneag, prefa de Radu Toma, Bucure ti, Univers, 1998.
- Ducrot, Oswald, Schaeffer, Jean-Marie, *Noul dic ionar enciclopedic al tiin elor limbajului*, traducere de Anca M gureanu, Viorel Vi an i Mariana P unescu, Bucure ti, Editura Babel, 1996.
- Hole, Wm., Gardner, *Pegasus Impounded* în *Poetry*, April 1919.
- Hooley, M. Daniel, *The Classics in Paraphrase: Ezra Pound and modern Translators of Latin Poetry*, Susquehanna University Press, 1988.
- House, Juliane, *A Model for Translation Quality Assessment*, TBL Verlag Gunter Narr, T bingen, 1977.
- Lyon, Donald, “A Major minor: Ezra Pound’ Poetry”, în *The New Criterion*, June 1999, Volume 17, Number 10
- Nadel, Ira, B. (edited), *Ezra Pound in Context*, Cambridge, Copyrighted Material.
- Pound, Ezra, *New Selected Poems and Translations* (Second Edition) (New Directions Paperback) [Paperback], Richard Sieburth (editor), T.S.Eliot (Afterword), John Berryman (Afterword).
- Steiner, George, *After Babel, Aspects of language & translation*, Third edition, Oxford University Press.
- Sullivan, J. P., *Ezra Pound and Sextus Propertius: A Study in Creative Translation*, Austin U of Texas P. 1962.
- Venuti, Lawrence, *The Translator’s Invisibility: A History of Translation*.
- Idem, *Translation, History, Narrative, Meta: journal des traducteurs / Meta: Translators’ journal*, vol. 50, nr. 3, 2005, p. 800-816. <http://id.erudit.org/iderudit/011597ar>.

²¹ Daniel M. Hooley, *lucr. cit.*, p. 44.

Adina-Voichi a RO U
(Universitatea din Oradea)

Maecenas – *Musa* for Latin poets of the Augustan era

Abstract: Statesmen, glorious commanders or wise leaders valued and contributed to the development of literature, arts and sciences, but the one who cultivated best the love for literature was Maecenas. The period in which Maecenas lived equals with the Augustan period or "golden" age in regaining prosperity, glory and peace, of restoration of fundamental roman values. The literary patronage was a structure but also an ideology. The name of Maecenas became a symbol of its qualities and principles. Maecenas, was recognized by everyone as a great patron of literature, he was a noted political and public figure.

Keywords: *Musa, vates, patronus, carmen, officium, immortalitas*

Rezumat: (Mecena – *Musa* poezilor latini din perioada augustană) Personalități de stat, comandanți glorioși sau lideri în elepe și au contribuit la valorizarea și dezvoltarea literaturii, artelor și științelor, dar cel care a cultivat cel mai bine dragostea pentru literatură a fost Mecena. Perioada în care a trăit Mecena este cea a lui Augustus, epocă de recâștigare a prosperității, a gloriei și a păcii, de restaurare a valorilor fundamentale romane. Patronajul literar a fost o structură, dar, de asemenea, și o ideologie. Numele de Mecena a devenit un simbol al calităților și al principiilor sale. Mecenas a fost recunoscut de către toată lumea ca un mare protector al literaturii, el a fost o figură politică și publică remarcabilă.

Cuvinte-cheie: *Musa, vates, patronus, carmen, officium, immortalitas*

If fame is measured by the spread and duration of fame, then Maecenas is at the same time the eloquent patriot, guide for the great statesmen, and above all, *musa* for Latin poets of the Augustan era. After more than two thousand years, the genius of Maecenas is floating across ages and borders through the writings which are due to him, for as Horace says, they make illustrious men's soul to rise:

„quam per vatis opus mores animique virorum
clarorum apparent”¹.

One of the oldest cities in Etruria, Arretium, where Maecenas was born and where his ancestors have reigned as kings”² stands on a hill about three miles from Arezzo, southeast on a hill called Poggio di San Cornelio or Castel Secco”³, where today there are ruins of Etruscan walls and” still have a height of about ten meters and still have eight massive buttresses, located at frequent intervals”⁴.

¹ Horatius, *Opera omnia*, cared edition, introductory study, notes and indices by Mihai Nichita, Universe Publishing House, Bucharest, 1980, vol. II, c.II, *Ep.* I, pp. 288-289.

² Ronald Syme, *Roman Revolution. Rome between 60 î. Hr.–14 d. Hr.*, translation by Gabriel Tudor and Simona Ceaușu, All Publishing House, Bucharest, 2010, p. 219.

³ George Dennis, *The World of the Etruscans*, translation by Ersilia Moroianu, foreword by Ion Frunzetti, Meridiane Publishing House, Bucharest, 1982, vol. II, p. 293.

⁴ Idem, *ibidem*, p. 293.

Arretium was a large and prosperous city built of brick, made famous through the red clay pottery, "these potteries were made of a very fine red clay, coral pink on the wings were decorated with reliefs and potter's name [...] different in style, material, decoration"⁵.

The people whose offspring was Maecenas was the last who governed Rome. Theodor Mommsen indicates this fact in "*The Roman History*", where he says that "the last family that ruled Rome, that of Tarquin, was of Etruscan origin, whether it was fired from Tarquinius as the legend certifies or from Caere, where it was recently discovered the family tomb of the Tarchnas"⁶. In "*The World of the Etruscans*", George Dennis believes that this nation had a civilizing effect on Italy "yet no one can doubt that the Etruscan civilization was the first Italic civilization that gave Rome the decisive impulse and showed it the paths of glory and success"⁷.

Maecenas's ancestors settled in Rome, where they received equestrian rank⁸. Maecenas spoke Latin; his conscience was conceived by Latin pattern. He spoke Latin and then Greek, loved poetry, politics, friendship, but his greatest love was for Rome and Augustus century poets. The eternity of his glory binds to his exemplary life, his vast spirit and invaluable influence as patron of literature and cultural life in general. Like Muses, Maecenas took care of all aspects of *thinking*: rhetoric, persuasion, wisdom. *Muses* had a great importance in the history of Roman thought.

Mythology has developed for the service of literature, literary work is one that endures, and the study of myth remained inseparable from that of literary works. Pierre Grimal states that "with the school of Callimah, legend is no longer the base of the poem, but often its principal object"⁹, more "deprived from its popular sources and its religious support, mythology evolves in multiple directions: the neo-mystical symbolism of the Pythagoreans, the Epicurean and Stoic moralizing symbolism, literary or plastic patterns of the statuary creation or painting"¹⁰. Just like other deities, Muses were dedicated lines, and even honorary monuments and sacred places¹¹.

Mythology is "an instrument of expression, a rhetorical or poetic in itself"¹². To

⁵ Idem, *ibidem*, p. 291.

⁶ Theodor Mommsen, *The Roman History*, foreword by Ph. D. Emil Condurache, translation by Ioachim Nicolaus, Scientific and Encyclopedic Publishing House, Bucharest, 1987, vol. I, p. 84.

⁷ George Dennis, *The World of the Etruscans*, translation by Ersilia Moroianu, foreword by Ion Frunzetti, Meridiane Publishing House, Bucharest, 1982, vol. I, p. 125.

⁸ Ronald Syme, *Roman Revolution. Rome between 60 î. Hr.–14 d. Hr.*, translation by Gabriel Tudor and Simona Ceaușu, All Publishing House, Bucharest, 2010, p. 97.

⁹ Pierre Grimal, *Dictionary of Greek and Roman Mythology*, foreword by Charles Picard, translation from French by Mihai Popescu, Saeculum I.O Publishing House, Bucharest, 2001, p. 16.

¹⁰ Idem, *ibidem*, p. 17.

¹¹ Léon Homo, *Nouvelle histoire romaine*, Librairie Arthème Fayard, 1941, p. 359: „conséquence de même caractère topographique qui fornerit pour la construction des édifices publics l'espace trop souvent parcimonieusement mesuré dans le reste de la ville-les monuments commencent à y faire leur apparition: Temple d'Apollon au V-e siècle, temples de Bellone et de Janus, cirque de Flaminius, au III-e temples d'Hercule et des Muses, de Junon, de Juno Sospita, des Lares Permarini, et de la Piété, portiques de Minucius et de Metellus, au II-e, temple de Venus Victrix, portique de Philippe et de Pompée, théâtre de Pompée, au I-er, pour ne citer que les principaux”.

¹² Pierre Grimal, *Dictionary of Greek and Roman Mythology*, foreword by Charles Picard, translation from French by Mihai Popescu, Saeculum I.O Publishing House, Bucharest, 2001, p. 17.

explain more precisely what the Muses meant, Pierre Grimal mentions Hesiod "who boast of their benefits: they were the kings' companions and dictated them convincing words, the words needed to reconcile quarrels and restore peace between people, the Muses gave kings the gift of kindness that makes them loved by their subjects"¹³. *Muses* were daughters of Zeus and Mnemosine. Mnemosine was the personification of Memory. She was the daughter of Uranus and Gaia¹⁴. Muses were "divine singers whose choirs and hymns enjoyed Zeus and all the gods"¹⁵.

Pierre Grimal states that in classical era there were nine Muses, each holding an office: "Calliope was considered the muse of epic poetry, Clio of history, Polhimmia of pantomime, Euterpe that of the flute song, Terpsihore of lyric poetry and dance, Erato of the choral poetry, Melpomene of tragedy, Thalia of comedy and Urania of astronomy"¹⁶.

In Rome, the Nymphs of springs, *Camene* were early assimilated to Muses¹⁷. Very interesting is the etymology of the word *Camenae*, from the verb *canere* (to sing) explained by Professor Dan Negrescu in his book *Culture and Civilization in Words*: "the verb has implications within the sacred areas, originally was a term of magic omen, whose forms were the rhymed melopees, hence the later meaning of *to sing*, but to sing someone else's actions, thoughts belonging to someone else, from another world, hence the intermediate status of the *vates* and then, of the poet. The meaning of to sing refers to humans, birds, instruments. Its intensive form – *cantare* (hence *cantator*, *cantatrix*, *cantatio*, *incantare* and *excantare* – both with magical effect in *Lex XII Tabularum*, aiming influence on crops "qui fruges excantassit") mostly kept meaning of *to sing*, from *canere* deriving the nominal forms in *-cen*: *tibicen*, *tubicen*. Ancients associated *camen* to *canere*, originally the noun denoting a rhythmic magic formula, a text with religious implications (see *Carmen Fratrum Arvalium*), penetrating into literary language, it means any production having a rhythm and that could be sung, *carmen* is explained from a **can-men*, anyway reported to the root of *canere* + the instrumental suffix *-men*. Despite numerous assumptions (Macrobius gives it as being Etruscan), it appears that *Camenae-arum* have to be related to *canere* and *carmen*, at least semantically, but also by root. The same radical *can-* would be in the name of Camillus, too"¹⁸.

Camenas were mentioned by Naevius, the poet for whom "poetic work is characterized by a national coat completely, it stands in a strong and serious drama to his national epic"¹⁹. Naevius expressed in his epitaph, the benefits that o the Roman people owes to him: Top of Form. The courageous attempt of Naevius to form through a history an epic and a Roman drama was based on the noble feeling that Rome was a state, something that

¹³ Idem, *ibidem*, p. 345.

¹⁴ Idem, *ibidem*, p. 341.

¹⁵ Idem, *ibidem*, p. 345.

¹⁶ Pierre Grimal, *Dictionary of Greek and Roman Mythology*, foreword by Charles Picard, translation from French by Mihai Popescu, Saeculum I.O Publishing House, Bucharest, 2001, p. 345.

¹⁷ A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck, 2001, pp. 89-90.

¹⁸ Dan Negrescu, *Roman Civilization and Culture in Words*, West Univerity Publishing House, Timi oara, 1995, pp.64-65.

¹⁹ Mommsen Theodor, *Roman History*, foreword by Ph D. Emil Condurache, translation by Ioachim Nicolaus, Scientific and Enciclopedic Publishing House, Bucharest, 1987, vol. III, p. 516.

Greece was not. Watching carefully the significance of the term *Camenae*, we note that the concept of *carmen*, which was associated by the Romans to the verb *canere*, too, is closely related to *vates* and *Camenae*.

This relationship between *Camenae* and *vates* is further emphasized by the meanings written in dictionaries. For example, in the dictionary of Latin prosody and poetics, Quicherat refers to the word *Camena* (*Camoena*) for which he gives the sense of *Musae*²⁰, to the word *carmen* for which he gives the following meanings: 1. *song*; 2. *poem, poetry*; 3. *chant, song*; 4. *oracle* (oraculum)²¹.

Besides these, we find a few new meanings in the dictionaries of Gh. Gu u²² and Félix Gaffiot²³, where *carmen, -inis* has the meanings: 1. *song* (voice or an instrument); 2. *poetry, poem, composition in verse*; 3. *lyric poetry, play*; 4. *inscription in verse, answer of the oracle, magic formula, spell, law formula or oath*. In the same comparative way, we follow the meanings of the term *vates*.

Vates, -is has the following meanings:

1. Quicherat, L.: a) person who guesses quickly (fr. *devin*) with synonyms *vaticinator, sacerdos, divines*;
b) interpreter of the gods;
c) omen of Rome;
d) prophet, poet;
e) poet²⁴.
2. Gh. Gu u: a) prophet, seer, forteller;
b) singer;
c) a master science, star (oc)²⁵.
3. Félix Gaffiot: a) person who guesses quickly, prophet;
b) poet;
c) a master art, forteller;
d) prophet, priest²⁶.

The meaning of these terms (*Camena, carmen, vates*) explains the different approaches in relation to *poesia and Musa*, which Augustan poets had, even if their attitude towards them was much the same. The metaphors and the style used are different because the type of poetry is different (lyric poetry, elegy, satire, epic poem).

A request for lyric poetry of Maecenas, a possible panegyric, accounted for Horatius as an opportunity to justify his new interest in philosophy:

„Prima dicte mihi, summa dicende Camena, [...] ne populum extrema totiens exoret harena. [...] condo et compono, quae mox depromere possim”²⁷.

²⁰ L. Quicherat, *Thesaurus poeticus linguae latinae*: dictionnaire posodique et poétique de la langue latine, II-ème édition, Paris, Hachette, 1875, p. 160.

²¹ Idem., *ibidem*, p. 173.

²² Gh. Gu u, *Latin-Romanian Dictionary*, Humanitas Publishing House, Bucharest, 2003, p. 180.

²³ Félix Gaffiot, *Dictionnaire Latin-Français*, Hachette Publishing House, Paris, 2000, p. 269.

²⁴ Quicherat, L., *op. cit.*, p. 1198.

²⁵ Gh. Gu u, *op. cit.*, p. 1398.

²⁶ Félix Gaffiot, *op. cit.*, p. 1677.

²⁷ Horatius, *op. cit.*, vol. II, *Ep.* I, p. 178.

In these verses, Horace claims that Maecenas was honored (*dicte*) of the first Muse and will be honored (*dicende*) by the last, too, so he is subject to the convention of writing a book of poetry dedicated to his patron. Horace consents to dedicate his own mastery to his employer. His talent converts the poet's duty into that of his benefactor's: the words that accompany Maecenas, *dicte* and *dicende* are included and subsumed to the words that describe Horace's *Musa*.

Such an image of interdependence between patron and poet makes it clear that Maecenas owes its poetic life to the discourse of his protégé. Moreover, *dicende* could suggest a continuous duty of the poet, such as a future obligation. Horace inverts the hierarchy of the employers and believes that aesthetic values have priority over social or political *officia* of a dependent. The poet bases his justification for refusing his employer on account of the credit or symbolic capital that he accumulated through the celebration of Maecenas, drawing attention to the duty that Maecenas has assumed in his dependence on immortality. Horace combines his small rural property, *parva rura* with his disposition for "frail spirit of Greek Muse" (*spiritum Graiae tenuem Camenae*): "mihi parva rura et spiritum Graiae tenuem Camenae" (my little field, the Greek Camenae inspired breath)²⁸.

The confidence that the poet acquired by the aesthetic celebration of his employer guarantees the ability to return his benefactor the gifts:

„usque ego postera crescam laude recens,
Dum Capitolium scandet cum tacita virgine Pontifex
Dicar, [...] ex humili potens
princeps Aeolium carmen ad Italos
deduxisse modos”²⁹.

In the *Twentieth Ode* to Maecenas, Horace uses the swan metaphor to explain the role of *vates*, the "winged poet" who will ascend to heaven and become immortal. Largely, the metaphor is a kind of transfer that can lead to new discoveries, or in the words of Paul Ricoeur in *Vivid Metaphor*, "metaphor is to poetic language what is the model to scientific language [...] the model belongs to no proof logic, but to the logic of discovery"³⁰.

In our case, Horace is a "*vates biformis*", *biformis* referring to the two faces, two stages of the poet – *man* and *swan*, that Maecenas is calling next to him – *quem vocas* (whom you call):

„Non usitata nec tenui ferar
Penna *biformis* per liquidum aethera
Vates neque in terris morabor
Longius invidiaque maior”³¹.

The beginning words of the *Ode*, *non usitata nec tenui* (not seen) Horace is considering himself as the first lyric poet.

The motif of *the last swan song* often appears in poetry as a theme. The explanation

²⁸ Idem, *ibidem*, p. 170.

²⁹ Idem, *ibidem*, vol. I, c. III, 30, p. 248.

³⁰ Paul Ricoeur, *Living Metaphor*, translation and foreword by Irina Mavrodin, Univers Publishing House, Bucharest, 1984, p. 369.

³¹ Horatius, *op. cit.*, vol. I, c. III., *Ode XX*, p. 176.

could be that "It was believed that before it died, the swan rises to the sky, to the sun, playing a few notes and then falling dead in the water. In this context, it became a symbol of the poet and poetry"³². The *swan*, "by its beauty and grace, this bird was destined to become a character for the mito-poetry of many peoples of the world. It symbolizes purity, innocence, loneliness, pride, courage, poetry, spiritual elevation"³³.

In Virgil's *Aeneid*, the swans devoted to Venus, considered auspicious for sailors, symbolize the twelve ships that Aeneas thought he lost:

„Nuntio et in tutum versis Aquilonibus actam,
Ni frustra augurium vani docuere parentes.
Aspice bis senos laetantes agmine cyenos"³⁴.

In the *Twenty-second Ode*, Horace argues his desire to write with "soft tones" "tender chants" in relation to his patron Maecenas attitude in the spirit of measure: "*me dulces dominae Musa Licymniae cantus*" (my muse urges me, however, about my dear Licymnia to play). Horace could not resist the desires of the Muse; they are even above the wishes of his employer.

Again, Musa is what enslaves him, Horace being left only with the explanations of this helplessness:

„candide Maecenas, occidis saepe rogando:
deus deus nam me vetat
inceptos, olim promissum *carmen*, iambos
ad umbilicum adducere"³⁵.

About the significance of Maecenas for Propertius and his poetry, we talked in Chapter IV. 3 of the work. Like Horace, Propertius expressed his gratitude for the glory due his patron Maecenas, under whose protection his talent grew:

„Crescet et ingenium sub tua iussa meum"³⁶
„Hoc mihi, Maecenas, laudis concedis, et a te est,
Quod ferar in partes ipse fuisse tuas"³⁷

Muses accompany Propertius the first thing in the morning:
„Mirabar, quidnam missent mane *Camenae*
Ante meum stantes sole rubente torum"³⁸.

Maecenas had a bright and prominent role for Augustan era poets and their works. Along their works, the Augustan poets sought a place in Roman society and among poets, and in

³² Ivan Eseev, *Dictionary of Symbols and Cultural Archetypes*, Amarcord Publishing House, Timi oara, 2001, p. 98.

³³ Idem, *ibidem*, p. 98.

³⁴ Virgile, *Oeuvres*, Librairie Hachette, Imprimerie Lahure, Paris, Texte latin, publiées avec une introduction biographique et littéraire, des notes critiques et explicatives, des gravures, des cartes et un index par F. Plessis et P. Lejay, vv. 391-393, p. 264.

³⁵ Horatius, *op. cit.*, vol. I, p. 322.

³⁶ Sexti Propertii, *Opera Omnia*, cared edition, established text, foreword, translation in the original rhythm and notes by Vasile Sav, Univers Publishing House, Bucharest, 1992, p. 158.

³⁷ Idem, *ibidem*, p. 158.

³⁸ Sexti Propertii, *Opera Omnia*, cared edition, established text, foreword, translation in the original rhythm and notes by Vasile Sav, Univers Publishing House, Bucharest, 1992, III, 10, p.158.

this search, Maecenas plays an essential role. For this reason, we find Maecenas as the recipient and so often mentioned in the works of Propertius, Horace, Virgil, Ovid and beyond. Maecenas's presence dominates the poems even when his name is absent in some fragments, making us not doubt a moment about the connection with all that was important for poets.

Bibliografie

- Appian, *Istoria Romei. R zboaiele civile*, traducere făcută de colectivul catedrei de filologie clasică de la Universitatea din București, studiu introductiv și note explicative de N. I. Barbu, București, Editura tiințifică, 1957.
- Bloch, Raymond, COUSIN, Jean, *Roma și destinul ei*, traducere și note de N. Barbu și Dan Slușchi, București, Editura Meridiane, 1985.
- Carcopino, Jérôme, *Via a cotidian în Roma la apogeul Imperiului*, traducere de Cicerone Theodorescu, prefață și note de Dumitru Tudor, București, Editura tiințifică și Enciclopedică, 1979.
- Carrington, R.C., Phil, D., *Pliny on Himself*, The Alpha Classics, General Edition, London, 1976.
- Cary, M., Scullard, H. H., *Istoria Romei. Până la domnia lui Constantin*, Traducere de Simona Ceaușu, București, Editura All, 2008.
- Cassius, Dio, *Istoria Romană*, traducere și note Adelina Piatkowski, București, Editura tiințifică și Enciclopedică, 1977.
- Catullus, *Carmina*, ediție bilingvă, traducere, studiu introductiv și note de Teodor Naum, București, Editura Teora, 1999.
- Cicero, *Despre îndatoriri*, traducere din limba latină și note de David Popescu, studiu introductiv de Aurelian Tache, București, Editura tiințifică, 1957.
- Cicero, Marcus Tullius, *Filipice*, traducere, prefață și notișe istorice de Dumitru Crișian, București, Editura Albatros, 1972.
- Cicero, Marcus Tullius, *Opere alese*, ediție îngrijită de G. Gușu, București, Editura Univers, 1973.
- Cizek, Eugen, *Istoria Romei*, București, Editura Paideia, 2010.
- Cizek, Eugen, *Istoria literaturii latine*, București, Societatea „Adevărul” S.A., 1994.
- Coulanges, Fustel de, *Cetatea antică*, traducere de Mioara și Pan Izverna, traducerea notelor de Elena Lazăr, prefață de Radu Florescu, București, Editura Meridiane, 1984.
- Declareuil, J., *Rome et L'organisation du droit*, Paris, La Renaissance du livre, 1924.
- Dennis, George, *Lumea etruscilor*, traducere de Ersilia Moroianu, prefață de Ion Frunzetti, București, Editura All, 1982.
- Drimba, Ovidiu, *Ovidiu. Marele exilat de la Tomis*, București, Editura Saeculum 1.0, 2001.
- Ernout, Alfred, Meillet, Alfred, *Dictionnaire etymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck, 2001.
- Evseev, Ivan, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 2001.
- Franga, Liviu, *Poezii latini și poezia lor. De la Lucilius la Martialis*, Editura Universității din București, 2007.
- Gaffiot, Félix, *Dictionnaire Latin-Français*, Paris, Editura Hachette, 2000.
- Galinsky, Karl, *Augustan culture*, by Princeton University Press, 1996.
- Gold, Barbara K., *Literary Patronage in Greece and Rome*, The University of North Carolina Press, 1987.

- Grimal, Pierre, *Literatura latină*, traducere de Mariana și Liviu Franga, note suplimentare și cuvânt înainte de Liviu Franga, medalion biografic Pierre Grimal de Eugen Cizek, București, Editura Teora, 1997.
- Grimal, Pierre, *Secolul lui Augustus*, traducere, note și prefață de Florica Mihailescu, București, Editura Corint, 2002.
- Grimal, Pierre, *Civilizația romană*, traducere și note de Eugen Cizek, București, Editura Minerva, 1975.
- Grimal, Pierre, *Dictionar de mitologie greacă și romană*, prefață de Charles Picard, traducere din limba franceză de Mihai Popescu, București, Editura Saeculum I.O., 2001.
- Gușu, Gh., *Dictionar latin-român*, București, Editura Humanitas, 2003.
- Homo, Léon, *Nouvelle histoire romaine*, Librairie Arthème Fayard, 1941.
- Horatius, *Opera omnia*, ed. îngrijit, studiu introductiv, note și indici Mihai Nichita, București, Editura Univers, 1980.
- Ieronim, Sfântul, *Despre scrierile lui Ierusalim și alte scrieri*, introduceri, traduceri și note de Dan Negrescu, București, Editura Paideia, 1997.
- XXX, *Istoria literaturii latine de la origini până la destrămarea Republicii*, coordonator prof. dr. N. I. Barbu, București, Editura Didactică și Pedagogică, [s.a.].
- Livi, Titi, *Ab Urbe condita libri, Pars I, Libri I-X*, ediderunt W. Weissenborn – M. Mivelle, Lipsiae in Aedibus B. G. Teubneri.
- Martial, *Epigrame*, traducere, traducere de Tudor Mănescu, București, Editura pentru Literatură Universală, 1961.
- Quicherat, L., *Thesaurus poeticus linguae latinae: dictionnaire prosodique et poétique de la langue latine*, II-ème édition, Paris, Hachette, 1875.
- Syme, Ronald, *Revoluția romană. Rome între 60 î. Hr.–14 d. Hr.*, traducere de Gabriel Tudor și Simona Ceaușu, București, All Publishing House, 2010.

Maria SUBI
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

**Terminologia *candorii* în latină și în
română**

Abstract: (Terminology of *Candor* in Latin and Romanian) The notion of „white” is customarily expressed in Latin by the terms *candor* „shiny-white color” and *cand dus* „bright white” – which derive from **cand-* (the Indo-European root-word of fire and white brightness) and are constantly used in poetry to evoke the world of stars, animals, and plants, or to depict the ideal type of feminine beauty. The recognizable symbolism of white justifies also that the two phrases can go beyond the strictly chromatic sphere and receive a figurative value suggesting purity of feelings, the innocence of the soul. This abstract and moral connotation of *candor* and *cand dus* is identifiable in Romanian too, where the neologism *candoare* (lat. *candor*) signifies „purity, innocence”, while *candid* (lat. *cand dus*) stands for „pure, innocent”. On the other hand, it must be mentioned also that, in certain contextual uses, the noun *candoare* and the adjective *candid* regain their original chromatic signification, as it can be seen in the works of several illustrious Romanian writers.

Key-words: white, brightness, candor, cand dus, candoare, candid

Rezumat: Noiunea de „alb” este exprimată curent în limba latină prin *candor* „culoare alb-strălucitoare” și *cand dus* „alb sclipitor” – termeni care derivă din **cand-* (radicalul indo-european al arderii și al strălucirii albe) și care sunt folosiți constant în poezie pentru a evoca lumea stelelor, animalelor și vegetalelor sau pentru reprezentarea imagistică a tipului ideal de frumoasă feminină. Simbolistica, bine cunoscută, a albului explică însă și faptul că cele două vocabule pot să depășească sfera cromatică și să dobândească o valoare figurată, care privește puritatea sentimentelor, curajul sufletească. Acest semantism abstract, moral al lui *candor* și *cand dus* este identificabil și în limba română, unde neologismul *candoare* (lat. *candor*) înseamnă „puritate, nevinovăție”, iar *candid* (lat. *cand dus*) este „pur, nevinovat”. Pe de altă parte, trebuie menționat și că, în anumite utilizări contextuale, substantivul *candoare* și adjectivul *candid* își recaptează semnificația cromatică originală, așa cum se poate vedea în operele unor iluștri scriitori români.

Cuvinte-cheie: alb, strălucire, candor, cand dus, candoare, candid

Noiunea de „alb” este exprimată în limba latină prin substantive abstracte de tipul: *albit do*, *albor*, *alb do* – prea puțin în întrebuințate – și *candor*, *ris*¹. Acesta din urmă, *candor*, are la bază radicalul indo-european al incandescenței – **cand*-² – și evocă „albul strălucitor”, un alb atât de orbitor, încât senzația colorată se terge în fața luminozității sale, „une blancheur si éblouissante que la sensation colorée s’efface devant la luminosité”³. Asocierii substantivului *candor* cu adjectivul *marmoreus*(3) „ca marmura – de alb, de sclipitor”, la care se adaugă opoziția, prezentă în limbajul poetic, dintre *candor* și *niger*(3),

¹ Vezi J. André, *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine*, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1949, p. 34.

² De la acest radical, s-au format două verbe: unul care marchează starea (*candeo*₂-*ui* „a fi aprins, a străluci, a fi alb strălucitor”) și unul care marchează acțiunea (*cando*₃ „a face să ardă, a aprinde”) – vezi A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots, quatrième édition*, Paris, 1959, p. 91-92.

³ J. André, *ibidem*, p. 32.

care este un negru lucitor, „noir brillant”⁴, subliniaz acest tip de „éclat”⁵ al lui *candor*: *Perfacile extemplo rationem reddere possis;/ Cur ea quae nigro fuerint paulo ante colore;/ Marmoreo fieri possint cand re repente* (Lucretius, II, 763-765) „U or i-ndat po i s - i dai tu seam / De ce un lucru care înainte/ Avea culoare neagr , dintr-o dat / Ca marmura de alb se poate face!”⁶ (p. 115). Ideea de alb eclatant, inclus în coninutul semantic al lui *candor*, explică raportarea sa constant la scânteierea pură și incandescentă a stelelor, „l'éclat des astres”⁷: *manibus tractata figura/ In tenebris quaedam cognoscitur esse eadem quae/ Cernitur in luce et claro cand re* (Lucretius, IV, 230-232) „când pipăim cu mâna/ Un lucru oarecare pe-ntunerice,/ Cunoaștem că e tot acela care/ Se vede la lumina alb-a zilei” (p. 204); *Largus item liquidi fons luminis, aetherius sol;/ Inrigat adsidue caelum cand re recenti/ Suppeditatque novo confestim lumine lumen* (Lucretius, V, 283-285) „La fel cu soarele ceresc, izvorul/ Cel neseecat de splendidă lumină / El scaldă cerul tot cu alte raze/ și dă pe loc lumină din lumină”⁸ (p. 271); *Est via sublimis, caelo manifesta sereno;/ Lactea nomen habet, cand re notabilis ipso* (Ovidius, *Met.*, I, 168-169) „E sus o cale în cer, care-n vreme senină se vede,/ Strălucește de alb fiind: Calea Laptelui”⁹ (p. 269).

Utilizat ca echivalent nominal al lui *albus*(3)¹⁰, *candor*, -ris este asociat curent în poezie cu adjectivul *niv lis*(2) „de z pad” și cu substantivul *nix, nivis* „z pad”, care accentuează ideea de strălucire, raportându-se comparativ la alba scânteietoare a zpezii. **Cand re niv li**, de un alb zpezii sunt la Vergilius caii luptătorilor, care întrec zpada prin al lor alb sclipitor: *Quattuor hic, primum omen, equos in gramine vidi/ Tondentes campum late, cand re niv li* (*Aen.*, III, 537-538) „Aice, răsfașă și pe câmp, vâzută-am/ P scând în iarba patru cai, ca neaua/ De albi: fu asta-ntâia prevestire”¹¹ (p. 157); *Poscit equos gaudetque tuens ante ora frementes;/ Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia;/ Qui cand re nives anteirent, cursibus auras;/ Circumstant properi aurigae manibusque lacessunt/ Pectora plausa cavis et colla comantia pectunt* (*Aen.*, XII, 82-84) „Astfel grăind, el zornice se întoarce / La vatră-i; cere căii și, vâzându-i./ Se bucură că freacă sub ochii-i./ Chiar Oritia-i dăse lui Pilumnus/ În dar; mai ninsurii decât zpada./ În goana lor ei lasă-n urmă vântul” (p. 585). În termeni similari, este descris la Silius Italicus o cerboaică (*cerva*) neobișnuită, care depășește deopotrivă zpada (*nivem*) și lebedele (*ol res*) prin splendidă sa alba (**cand re**): *Cerva fuit, raro terris spectata colore;/ Quae cand re nivem, cand re anteiret ol res* (*Punica*, XIII, 115-116).

Trecând din sectorul animalier la tema corpului uman, trebuie spus că reprezentarea imagistică a tipului ideal de frumusețe¹² beneficiază și ea de acest substantiv, *candor*, care face referire la culoarea tenului, acel alb proaspăt, strălucitor și pur, dorit cu ardore de

⁴ *Ibidem*, p. 33.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Vezi Lucretiu, *Poemul naturii*, [traducere din lb. latin : prof. T. Naum], București, Editura științifică, 1965.

⁷ J. André, *ibidem*, p. 33.

⁸ Ecourii ale unor asemenea descrieri lucretiene răsfașă în *iganiada* lui I. Budai-Deleanu (vezi Valy Ceia, *Narativ și descriptiv în iganiada lui I. Budai-Deleanu*, [Timișoara], Editura Universității de Vest, [2002], p. 100-102, 174).

⁹ Vezi ediția Publius Ovidius Naso, *Opere*, [Chișinău], [Editura Gușivas SRL], [2001].

¹⁰ Cu privire la acest rol al lui *candor*, vezi J. André, *ibidem*, p. 34.

¹¹ Vezi Publius Vergilius Maro, *Eneida*, prefață și traducere din limba latină : G.I. Tohneanu, note și comentarii, glosar: Ioan Leric, Timișoara, Editura Antib, 1994.

¹² Vezi J. André, *ibidem*, p. 324-325.

femeile romane¹³ i cântat în versuri de poezii latini, care vorbesc în „la blancheur de la peau” o condiție *sine qua non* a farmecelor fizice, „une exigence fondamentale de la beauté féminine telle que la conçoivent les Romains”¹⁴. Într-un asemenea context, Propertius descrie în termeni elogioși o copilă cu pielea gingașă, desvârșită de alb: *pleno teneram cand re puellam* (II, 25, 42). Pe de altă parte, Tibullus înfățișează în tonuri ditirambice grația aproape feminină a lui Phoebus Apollo, întrucât, în mod excepțional, un bărbat poate constitui și el „l’objet d’une telle description”¹⁵, atunci când, pentru a vorbi despre „une jolie femme” (*formosa Neaera*), își însușește „la carnation d’une jolie femme”¹⁶, splendidă și albaștră corporal fiind comparat de artist cu luminoasa paloare a astrului nocturn: *Candor erat qualem praeferat Latonia Luna, / Et color in niveo corpore purpureus, / Ut iuveni primum virgo deducta marito / Inficitur teneras ore rubente genas* (III, 4, 29-32) „Palid era, cum arată și Luna, copila Latonei, / și se împurpura trupul ca neaua de alb, / Cum se împurpura gingași obrăjii feioarei și gura / Cum și se-mpurpura când dus-și la tânărul soț”¹⁷ (p. 119-121). Asemenea „caractéristiques de la beauté féminine”¹⁸ se regăsesc și în portretul tânărului Narcissus, a căm apare el oglindit în versurile lui Ovidius: *spectat humi positus geminum, sua lumina, sidus / Et dignos Baccho, dignos et Apolline crines / Inpubesque genas et eburnea colla decusque / Oris et in niveo mixtum cand re ruborem* (*Met.*, III, 420-423) „Stă și privește, lungit, ochii și stele gemene, pe tânărul / Vrednic de Bacchus și vrednic de-al lui Apollo și fața / Smeașă și gățul de filde și farmecul gurii și albul, / Rumen pe-obraji” (p. 331).

Apreciind în mod deosebit frumoșea acestui tip de *candor*, poetul din Sulmona reliefează mereu aparte al femeilor de a obține un ten imaculat cu ajutorul fardurilor: *Scitis et inducta cand rem quaerere creta: / Sanguine quae vero non rubet, arte rubet* (*Ars amandi*, III, 199-200) „Da și fețele voastre albești cu ceara-adunată -nțiubești / și rumenești -n obrăji, dacă din fire n-aveți” (p. 211), dar le și recomandă acestora să înșește secrete artificiale lor și să creeze impresia unui colorit natural, caci „mieux vaut laisser croire aux hommes que leur blancheur (*candor*) est naturelle”¹⁹: *Cur mihi nota tuo causa est cand ris in ore?* (*Ars amandi*, III, 227) „Oare de ce știu eu din ce pricină și-e fața ca neaua?” (p. 212). Același cântăre al iubirilor gingașe, *tenerorum lusor amorum* (*Tristia*, III, 3, 73), zugrăvește un trup candid-virginal, „la jeune fille qui rougit”²⁰ din pricina efortului (*Inque puellari corpus cand re ruborem / Traxerat*) sau comentează efectele, remarcabile sub raport cromatic, ce se înregistrează pe o față de un alb feioarelnic, aflat sub imperiul emoțiilor: *passu volat alite*

¹³ Vezi Lydia Pelletier-Michaud, *Couleurs, lumière et contrastes chez les lyriques grecs et les élégiaques latins*, mémoire présenté à la Faculté des études supérieures de l’Université Laval dans le cadre du programme de maîtrise en études anciennes pour l’obtention du grade de maître ès arts (M. A.), Département des Littératures, Faculté des Lettres, Université Laval, Québec, 2007, p. 103-106. De menționat, de altfel, că Ovidius, în *De medicamine faciei femineae* (53-68, 98-99), oferă femeilor câteva rețete cu sulimanuri, menite să redea pielii lor „son éclat blanc” (vezi Lydia Pelletier-Michaud, *ibidem*, p. 105).

¹⁴ Lydia Pelletier-Michaud, *ibidem*, p. 104-105.

¹⁵ *Ibidem*, p. 116.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Vezi Albius Tibullus și autorii *Corpusului tibulian*, ediție îngrijită, text stabilit, cuvânt înainte, traducere în metru original și note de Vasile Sav, București, Editura Univers, 1988.

¹⁸ Lydia Pelletier-Michaud, *ibidem*, p. 119.

¹⁹ *Ibidem*, p. 105.

²⁰ *Ibidem*, p. 120.

*virgo./ Quae quamquam Scythica non setius ire sagitta/ Aonio visa est iuveni, tamen ille decorum/ Miratur magis: et cursus facit ipse decorem./ Aura refert ablata citis talaria plantis,/ Tergaque iactantur crines per eburnea, quaeque/ Poplitibus suberant picto genualia limbo;/ Inque puellari corpus **cand re** ruborem/ Traxerat, haud aliter, quam cum super atria velum/ Cand da purpureum simulatas inficit umbras (Met., X, 587-596) „Iat , cu pa i-naripa i î i ia avântul fecioara./ De i p rea c-a trecut ca s geata scitic , totu i/ Atonianului tân r mai mult îi pl cu Atalanta,/ C ci alergarea cu mult mai frumoas o face. Ca vântul/ Zboar pe lâng picioarele-i iu i leg turile gleznei;/ i peste umerii albi ca de filde îi flutur p rul; / Iar la genunchi fâlfâiau genunchere de pânz -nflorat ./ Albul ei trup de fecioar acuma ro ise, cum piatra/ Albelor atrii ro e te, umbrit de v lul de purpur” (p. 513); *Cand da cand rem roseo suffusa rubore/ Ante fuit; niveo lucet in ore rubor (Amores, III, 3, 5-6) „Trandafirii rumenelii i-nfloreau pe obraji alt dat :/ Îi rumenesc i acum dalbii obraji ca de nea” (p. 62).**

Echivalentul adjectival al lui *candor*, -ris este *cand dus*(3), „alb sclipitor”, cuvânt cu valoare poetic , merit s ilustreze – în opozi ie cu *albus*(3), albul neutru, lipsit de str lucire – „la notion d’*éclat*”²¹: *sed aliud est cand dum esse, id est quadam nitenti luce perfusum*, scrie Servius²². Reprezentând ceea ce culoarea alb are în ea pl cut, virginal²³, adjectivul ajunge s concentreze în sine toate calit ile, toate virtu ile posibile, dat fiind c „la blancheur est le symbole du bon et du beau”²⁴. Valorificat ca simbol al binelui i al frumosului, *cand dus* exprim , dincolo de cromatic , sentimentul – pozitiv – pe care vederea sa îl declan eaz în noi: „*Candidus* marque le rapport entre la couleur de l’objet et nous, c’est-à-dire exprime, outre sa qualité pure, le sentiment que sa vue suscite en nous, toujours mélioratif”²⁵. Comentând sensul acesta meliorativ al termenului, J. André afirm : „Le blanc étincelant a une beauté particulière; une idée de grâce et de charme s’est tout naturellement attachée à *candidus* qui devient ainsi un substitut affectif d’*albus*”²⁶.

În poezia latin , albul acesta str lucitor, înzestrat cu o frumoasă e i un farmec cu totul aparte, calific în primul rând astrele – „objets d’une blancheur si éblouissante”²⁷, încât *cand dus* este utilizat pentru a indica mai degrab „l’*éclat* des astres que leur couleur”²⁸: *cand da luce* (Lucretius, V, 777) „lumin alb ”; *cand da sidera* (Lucretius, V, 1210) „a trii scânteietori”; *cand dus* [...] / *Taurus* (Vergilius, G., I, 217-218) „Taurul str lucitor”; *cand da* [...] / *Luna* (Vergilius, Aen., VII, 8-9) „luna alb ”; *stellis* [...] *cand dis* (Horatius, *Carmina*, III, 15, 6) „stelele sclipitoare”. Acela i „blanc éclatant, blanc éblouissant”, cum îl nume te Félix Gaffiot²⁹, este caracteristic z pezi i peisajelor hibernale, dup cum se poate vedea într-un bine cunoscut pasaj hora ian: *Vides ut alta stet nive cand dum/ Soracte (Carmina, I,*

²¹ J. André, *ibidem*, p. 35.

²² *Vezi Commentary on the Georgics of Vergil*, III, 82.

²³ *Vezi J. Marouzeau, Traité de stylistique appliquée au latin*, Paris, Les Belles Lettres, 1935, p.152.

²⁴ *Sophie Schulbaum, La symbolique de la lumière et des couleurs chez Virgile, Eos*, XXXIII (1930-1931), p. 126.

²⁵ J. André, *ibidem*, p. 36.

²⁶ *Ibidem*, p. 35.

²⁷ *Ibidem*, p. 32.

²⁸ *Ibidem*, p. 33.

²⁹ *Vezi Dictionnaire français latin*, Paris, Hachette, [1934], p. 252.

9, 1-2) „Vezi cum se-nal -n naltul om t sclipind/ Soracte”³⁰ (p. 87). Dincolo îns de elementul acesta peisagistic, adjectivul *cand dus* poate fi atribuit i vegetalelor, p s rilor sau patrupedelor: *cand da populus* (Vergilius, B., IX, 41) „un plop alb”; *cand da [...] avis* (Vergilius, G., II, 320) „pas re alb ”; *aries [...] cand dus* (Vergilius, G., III, 387) „un mistre alb”; *cand da [...] / Lilia* (Vergilius, Aen., VI, 707-708) „crini albi”; *Cand da [...] sus* (Vergilius, Aen., VIII, 82-83) „o scroaf alb ”; *cand dus agnus* (Tibullus, II, 5, 38) „un miel alb”; *cand da mala* (Tibullus, III, 4, 34) „merele albe”; *cand da lilia* (Ovidius, Met., IV, 355) „crini albi”; *cand da [...] ciconia* (Ovidius, Met., VI, 96-97) „barz alb ”; *nive candidioribus [...] equis* (Ovidius, Met., VIII, 373-374) „cai mai albi decât z pada”.

Pe de alt parte, trecând la planul uman, trebuie spus c , în domeniul vestimentar, epitetul face trimitere la *vestis cand da* – inuta alb festiv , men ionat în leg tur cu „l’usage des vêtements blancs aux jours de fête”³¹ – sau la *toga cand da*, toga albit cu cret pentru a ajunge de un alb sclipitor (*toga cret ta*)³², aceasta fiind toga purtat de aspiran ii la demnit ile publice, care deveneau astfel *candid ti*, candida i³³: *vestis/ Cand da* (Catullus, LXIV, 307-308) „strai alb”; *cand da turba* (Tibullus, II, 1, 16) „mul imea înve mântat în alb”; *cand da turba* (Ovidius, Fasti, II, 654; IV, 906) „gloat îmbr cat în alb”; *cand da veste* (Titus Livius, V, 22; XXI, 62; XXIV, 10) „haine albe”; *cand dam togam* (Titus Livius, XXVII, 34); *toga cand da* (Titus Livius, XXXIX, 39) „toga alb de candidat”.

Cel mai frecvent îns , calificativul este întrebuint at cu referire la cromatica unor „corpuri de ninsori”: *cand da puella* (Catullus, XIII, 4) „o dalb copil ”; *Cand da [...] vestigia* (Catullus, LXIV, 162) „albe picioare”; *Cupido [...] cand dus* (Catullus, LXVIII, 133-134) „Cupidon cel alb la fa ”; *Quintia [...] cand da* (Catullus LXXXVI, 1) „Quintia cea alb ”; *cand da Nais* (Vergilius, B., II, 46) „o naiad alb ”; *Cand dus [...] Daphnis* (Vergilius, B., V, 56-57) „Daphnis, alb la trup”; *Nerine Galatea, [...] candidior cynnis* (Vergilius, B., VII, 37-38) „Nereid Galatea, mai alb decât lebedele”; *Venus, [...] dea cand da* (Vergilius, Aen., VIII, 608-609) „Venus, zei a dalb ”; *pectora cand da* (Vergilius, Aen., IX, 432) „pieptul alb”; *cand dos [...] umeros* (Horatius, Carmina, I, 13, 9-10) „umeri albi”; *cand dae/ Cervici* (Horatius, Carmina, III, 9, 2-3) „gât alb”; *pede cand do* (Horatius, Carmina, IV, 1, 26) „picior alb”; *Aurora [...] cand da* (Tibullus, I, 3, 93-94) „dalba Auror ”; *cand dus [...] sinus* (Tibullus, I, 10, 68) „sân alb”; *Cand daque [...] crura* (Tibullus, III, 9, 10) „dalbe t lpi”; *cand da membra* (Tibullus, III, 10, 6) „albul trup”; *Cand da [...] colla* (Propertius, III, 17, 29) „gât alb”; *cand da [...] brachia* (Propertius, II, 22, 5-6) „bra e albe”; *Cand da [...] colla* (Ovidius, Amores, I, 5, 10) „albul grumaz”; *brachia Sithonia candidiora nive* (Ovidius, Amores, III, 7, 8) „bra e mai albe decât z pada din Tracia”; *cand da Cydro* (Ovidius, Heroides, XV, 17) „alba Cydro”; *cand da [...] brachia* (Ovidius, Heroides, XX, 142) „albele bra e”; *cand da [...] membra* (Ovidius, Met.,

³⁰ Vezi Horatius, *Opera omnia*. I. *Ode. Epode. Carmen saeculare*, edi ie îngrijit , studiu introductiv, note i indici: Mihai Nichita, edi ie critic , stabilirea textului i selec ia traducerilor din *Ode, Epode* i *Carmen saeculare*: Traian Costa, Bucure ti, Editura Univers, 1980.

³¹ J. André, *ibidem*, p. 38.

³² Vezi Isidor de Sevilla, *Etymologiarum sive originum libri viginti* (XIX, 24, 6): *Toga cand da eademque cretata in qua candidati, id est magistratum petentes, ambiebant, addita creta quo candidior insigniorque esset.*

³³ Pentru *candidatus*, vezi Cicero, *In Verrem*, II, 5, 37; idem, *Pro Murena*, 43, 44, 45, 57, 62, 67, 68, 70; idem, *Pro Milone*, XVI, 42; Titus Livius, V, 13; V, 14; X, 15; XXXIX, 32; XXXIX, 41 etc.

II, 607) „trup alb”; *Candidior folio nivei Galatea ligustri* (Ovidius, *Met.*, XIII, 789) „Galateea, mai alb decât petala de m lîn”.

Simbolistica pozitiv a albului³⁴, reprezentat de adjectivul *cand dus*(3) pe de o parte i substantivul *candor,- ris* pe de alt parte, explic îns i faptul c cele dou vocabule ajung s transgreseze „hotarele lumii fizice”³⁵ i s dobândeasc valori noi, figurate, care privesc cur enia sufleteasc , „la pureté dans les sentiments”³⁶: *At nunc tota tua est, te solum cand da secum/ Cogitat* (Tibullus, III, 10, 17-18) „Toat e ast zi a ta i la tine curat gânde te” (p. 149); *Quique est in caris animi tibi candor amicis* (Ovidius, *Tristia*, III, 6, 7) „Ce suflet bun i nobil aveai pentru prieteni” (p. 871); *Candor, in hoc aevo res intermortua paene./ Exigit ut faciam talia vota tuus* (Ovidius, *Pontica*, II, 5, 5-6) „Candoarea ta, această virtute-aproape moart / În veacul nostru,-mi cere s - i fac a a ur ri” (p. 964); *animae, qualis neque candidiores/ Terra tulit* (Horatius, *Satirae*, I, 5, 41-42) „suflete cum n-a z mislit p mântul mai curate”. Acest semantism abstract, moral, al lui *candor* i *cand dus*³⁷ se reg se te în limba român , unde neologismul *candoare* (din fr. *candeur*, lat. *candor,- ris*) înseamn „puritate, nevinov ie”, iar *candid* (din fr. *candide*, lat. *cand dus*) înseamn „pur, nevinovat”: „Nici o scânteie-ntr-însul nu-i candid i plin / Murdar este raza-i ca globul cel de tin ” (Mihai Eminescu, *Împ rat i proletar*); „este un idil lini tit i candid între doi oameni ce n-au con tiin a frumuse ii, nici a goliciunii lor”; „nu-i pot descrie expresia de nevinov ie, *candoare* i amor din fa a ei...” (Mihai Eminescu, *Cezara*); „mie nu-mi plac îngerii, [...] cu toat fiin a lor candid , cu z pada cea cast a fe ei, a umerilor, a sânului lor” (Mihai Eminescu, *Avatarii faraonului Tlâ*); „ar mai putea rec p ta acel miros al tinere ii, acea *candoare* angelic a zilelor mele de copil ” (Mihai Eminescu, *Amalia*); „Ascult , harul a trecut prin ei/ Virginal, candid i holtei,/ Dumnezeie te” (Tudor Arghezi, *Har*); „Odinioar , ne soseau prin curte/ i stau de vorb -n cântece cu noi,/ Îngerii mici cu aripile scurte/ i sfin ii *candizi* în stihare noi” (Tudor Arghezi, *Evolu ii*)³⁸.

Dar, de i valorile acestea abstracte sunt cele mai frecvente, trebuie subliniat i faptul c adjectivul *candid* – un împrumut latino-roman, accentuat fie *candid* (dup etimonul fr. *candide*), fie *cândid* (dup etimonul lat. *când dus* sau it. *cândido*)³⁹ – alunec uneori spre semnifica ia cromatic pe care o avea în limba latin . Drept exemplu, pot fi aduse versurile lui Nicolae Labi , ce evoc , semnificativ, *candida z pad*⁴⁰ sau *candida* înflorire a cire ului: „Am/ iubit iubirea pur / Floare ro ie pe gur / i în/ inim arsur / În priviri z pezi *candide*/ i-n piept/ voci necontenite” (*Am iubit...*); „Sunt bucuos c ast zi a nins întâi i-ntâi,/ C azi întâia oar sunt drept precum o spad / C îmi mângâie fruntea întâiul t u

³⁴ Vezi G.I. Toh neanu, *Dic ionar de imagini pierdute*, Timi oara, Editura „Amarcord”, 1995, p. 86.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ J. André, *ibidem*, p. 37.

³⁷ Vezi A. Ernout, A. Meillet, *op. cit.*, p. 92.

³⁸ Pentru alte exemple de aceea i factur , vezi G.I. Toh neanu, *Dic ionar de imagini pierdute*, p. 87 i Simona Constantinovici, *Dic ionar de termeni arghezieni*, volumul I (A–F), Timi oara, Editura Universit ii de Vest, 2004, p. 148.

³⁹ Vezi în această privin G.I. Toh neanu, *Dic ionar de imagini pierdute*, p. 86.

⁴⁰ Vezi Georgeta Mihele, *Stilistic i irizare poetic în registrul cromatic labi ian*, Editura Universit ii din Oradea, 2010, p. 151, 163.

c lcai,/ C -s negru în pustia *candid*⁴¹ de z pad ” (*Umanism*); „Iat , azi-noapte, prin geamul deschis,/ Cire ul mi-a-ntins o-nflorire *candid* ./ Iat , i-or prinde pe umeri, curând,/ To i pomii o alt-aromat hlamid ” (*Cântec în doi*). La rândul s u, un alt scriitor român, Garabet Ibr ileanu, asociaz adjectivul *candid* cu ideea de lumin astral , amintind astfel uzul lui *cand dus* din poezia latin : „Luna, izbutind în sfâr it s urce Ceahl ul dinspre Buhani a, ap ru *candid* i sinistr între dou stânci” (*Adela*). Pe de alt parte, Mihai Eminescu întrebuin eaz acest lexem într-un context ce sugereaz sensul s u primar din latin , unde radicalul *cand-* este mai întâi radicalul arderii i abia apoi al str lucirii albe⁴², fapt ce explic utilizarea sa frecvent „pour un métal incandescent”⁴³. C tre ideea de combustie i de luminozitate aprins , înv p iat , înfl c rat trimite i expresia „*candida*-i vâlvoare” din urm torul fragment eminescian: „Spun lumii large steaguri tricolore./ Spun ce-i poporul mare, românesc./ Când s-aprinde sacru *candida*-i vâlvoare,/ Dulce Românie, asta i-o doresc” (*Ce- i doresc eu ie, dulce Românie*).

Cât despre în elesul dintâi, cromatic, al termenului *candoare*, acesta apare în scrierile unor autori, care, abandonând o perspectiv lingvistic strict orizontal , recurg la perspectiva istoric , vertical , întorcându-se astfel la origini, adic la limba latin . A a procedeaz de pild George C linescu⁴⁴, criticul ce merge la obâr ia cuvântului *candoare* atunci când, citând din Eminescu versurile „Îndur -te i las privirea-mi s-o consol/ La alba str lucire a gâtului t u gol” (*Apari s dai lumin*), afirm : „Pupila lui Eminescu cap t pentru *candoarea* corporal o acuitate rar ”⁴⁵ (p. 236). Iar drept comentariu la urm torul fragment din *Icoan i privat*: „De vrei ca toat lumea nebun s o faci,/ În catifea, copil , în negru s te-mbraci –/ Ca marmura de alb cu fa a ta r sari,/ În bol ile sub frunte lumin ochii mari/ i p rul blond în caier i umeri de z pad –/ În negru, gur -dulce, frumos o s - i mai ad !”, George C linescu vorbe te despre „*candoarea* z pezoas ” a femeii eminesciene – „*candoare*” subliniat de bra ele-i „*candide* i reci” (p. 235) i aflat în contrast cu ve mintele „întunecate”: „Pentru a face s salte i mai mult *candoarea* z pezoas i aur ria p rului poetul închipuie te cu fastuoas fine e decorativ ve minte grele întunecate” (p. 237).

Pe urmele distinsului c rturar român, profesorul G.I. Toh neanu apeleaz i el – în traducerea *Eneidei* vergiliene – la semnific ia originar a acestui substantiv i, men ionând insula Paros, cea „str lucind de-a marmorei *candoare*”, restituie *candorii* identitatea sa coloristic primar : „Rând pe rând, trecur m/ Pe lâng Naxos, pe-ale c rei vârfuri/ Bacante chiuie; pe lâng verdea/ Donusa, iar apoi pe lâng Paros./ Cea str lucind de-a marmorei *candoare*” (p. 135). Cadrul este aici altul, fire te, dar este avut în vedere i de ast dat o însu ire cromatic , ce nu se mai raporteaz acum la un ideal de frumuse e uman , ci la un material pre ios: celebra marmur de Paros, apreciat în antichitate pentru alba a-i scânteietoare i socotit drept cea mai frumoas i cea mai de valoare dintre toate sortimentele de marmur . „Material de construc ie al unor str vechi i nobile arte”, marmura

⁴¹ De remarcat aici i contrastul cromatic ce se stabile te între *negru* i „pustia *candid* de z pad ”.

⁴² Vezi G.I. Toh neanu, *Dic ionar de imagini pierdute*, p. 84.

⁴³ J. André, *ibidem*, p. 31.

⁴⁴ Vezi G.I. Toh neanu, *Dic ionar de imagini pierdute*, p. 85-86.

⁴⁵ Vezi *Opera lui Mihai Eminescu*, 2, Bucure ti, Editura Minerva, 1976.

constituie, pentru ilustrul profesor, un „simbol al *candorii*, al str lucirii”⁴⁶, simbolism ce trebuie pus de bun seam în legătură cu deosebita capacitate a marmurii de a plasticiza și intensifica noțiunea de *alb*, după cum rezultă și din formula – extrem de frecventă în poezia eminesciană – *Ca marmura de alb*⁴⁷. Dar nu numai marmura are parte de asocierea cu acest tip de *candoare*, ci și un produs cosmetic precum *Nivea*, caracterizat, după cum atrage atenția G.I. Tohneanu, prin „*«candoearea»* lui... cromatic”, sintagmă interesantă, pentru că recuperează din nou sensul dintâi, propriu, al substantivului *candoare* – „albea strălucitoare”: „A adară: în latină *nivea* (cu accentul pe prima silabă, *ni-*) este un adjectiv însemnând «de zăpadă», «ca zăpada». Ca determinant pentru un produs cosmetic, *nivea* trimite, fără îndoială, la «*candoearea»* lui... cromatic”⁴⁸.

În concluzie, după cum se poate constata în operele unor iluștri autori români, cele două vocabule neologice, *candoare* și *candid*, și-au abandonat uneori în eșul abstract, moral, care le este atribuit în mod curent și se raportează – precum lat. *candor*, respectiv *candus* – la ideea de culoare: împrăștiată și astfel din punct de vedere semantic, termenii și-au dezvoltat „frumusețea și prețurile”, savurate de toți iubitorii de limbă.

Bibliografie

- André, J., *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine*, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1949.
- Călinescu, George, *Opera lui Mihai Eminescu*, 2, București, Editura Minerva, 1976.
- Ceia, Valy, *Narativ și descriptiv în iganiada lui I. Budai-Deleanu*, [Timișoara], Editura Universității de Vest, [2002].
- Constantinovici, Simona, *Dicționar de termeni arhezieni*, volumul I (A–F), Timișoara, Editura Universității de Vest, 2004.
- Dicționarul limbii române*, întocmit și publicat după îndemnul regelui Carol I, tomul I, partea II, C, București, 1940.
- Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Univers Enciclopedic, 1998.
- Ernout, A., Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, quatrième édition, Paris, 1959.
- Gaffiot, Félix, *Dictionnaire français latin*, Paris, Hachette, [1934].
- Gușu, G., *Dicționar latin-român*, București, Editura Enciclopedică, 1983.
- Horatius, *Opera omnia*. 1. *Ode. Epode. Carmen saeculare*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: Mihai Nichita, ediție critică, stabilirea textului și selecția traducerilor din *Ode, Epode și Carmen saeculare*: Traian Costa, București, Editura Univers, 1980.
- Lăbiș, Nicolae, *Primele iubiri*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1962.
- Lucrețiu, *Poemul naturii*, [traducere din lb. latină: prof. T. Naum], București, Editura Enciclopedică, 1965.
- Marouzeau, J., *Traité de stylistique appliquée au latin*, Paris, Les Belles Lettres, 1935.

⁴⁶ Vezi *Studii de stilistică eminesciană*, cap. *Un leitmotiv eminescian: marmura*, București, Editura Enciclopedică, 1965, p. 186.

⁴⁷ Vezi *ibidem*, p. 176-177.

⁴⁸ *Dicționar de imagini pierdute*, p. 195.

- Mihele, Georgeta, *Stilistic și irizare poetic în registrul cromatic labian*, Editura Universității din Oradea, 2010.
- Ovidius, Publius Naso, *Opere*, [Chișinău], [Editura Junimea], [2001].
- Pelletier-Michaud, Lydia, *Couleurs, lumière et contrastes chez les lyriques grecs et les élégiaques latins*, mémoire présenté à la Faculté des études supérieures de l'Université Laval dans le cadre du programme de maîtrise en études anciennes pour l'obtention du grade de maître ès arts (M. A.), Département des Littératures, Faculté des Lettres, Université Laval, Québec, 2007.
- Schulbaum, Sophie, *La symbolique de la lumière et des couleurs chez Virgile*, *Eos*, XXXIII (1930-1931), p. 117-135.
- Ștefan, Lazăr, *Dictionar universal al limbii române, Vocabular general (A-D)*, ediție revizuită și actualizată de Alexandru Dobrescu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu și Victoria Zăstroiu., Mydo Center, 1995.
- Tibullus, Albius și autorii *Corpusului tibulian*, ediție îngrijită, text stabilit, cuvânt înainte, traducere în metru original și note de Vasile Sav, București, Editura Univers, 1988.
- Tohăneanu, G.I., *Dictionar de imagini pierdute*, Timișoara, Editura „Amarcord”, 1995.
- Idem, *Studii de stilistică eminesciană*, București, Editura Științifică, 1965.
- Vergilius, Publius Maro, *Eneida*, prefață și traducere din limba latină : G.I. Tohăneanu, note și comentarii, glosar: Ioan Leric, Timișoara, Editura Anteb, 1994.

Limba și literatura română

Romanian Language and Literature

Florina-Maria B CIL
(Universitatea de Vest
din Timi oara)

Observa ii asupra construc iei textuale în poezia lui Traian Dorz

Abstract: (Observations on the textual framing in the poetry of Traian Dorz) The current paper's objective is to consider the stylistic values of terms belonging to the same semantic field, highlighting their role in creating the lyrical frame of Traian Dorz – a contemporary Romanian poet, unfortunately a less studied writer, author of thousands of poems with mystical approach and of many volumes with memoirs and religious meditation. We will have in view the fact that words like *farmec* and *vraj* bring out (often paradoxically – given the fact that we talk about mystical-religious lyrical creations) especially positive connotations (used in surprising lexical combinations), illustrated also through the means of synonyms (nouns) like *încântare* or *r pire*, of verbs or participial forms from the same semantic field. Moreover, in various cases, in the structure of one and the same poem, the mentioned terms are used alternatively, thus being created authentic contextual equivalencies between these and others that have figurative meanings. Beyond the simple usage of certain meanings – more or less known – the presence of such terms in Traian Dorz's works emphasize the author's artistic belief, his vision of life and Divinity, of the unique relation between man and Creator – idea which represents the pillar of the entire lyrical message of the Romanian poet.

Keywords: Lexicology, Semantics, Stylistics, Grammar, Mystical-Religious Poetry

Rezumat: Lucrarea noastră î i propune s ia în discu ie semnifica iile expresive ale unor termeni din acela i câmp semantic, semnalând rolul lor în configurarea universului liric al lui Traian Dorz – un poet român contemporan, din p cate mai pu în studiat, autor a mii de poezii de factur mistic , precum i a numeroase volume de memorii i medita ii religioase. Vom avea în vedere faptul c lexeme precum *farmec* ori *vraj* antreneaz (adesea în mod paradoxal – dat fiind faptul c discut m despre crea ii lirice mistico-religioase) i accep ii conotate pozitiv (actualizate în combina ii lexicale surprinz toare), ilustrate i prin intermediul altor substantive echivalente semantic (cum sunt, de pild , *încântare* sau *r pire*), al verbelor ori al participiilor din familiile lexicale respective. Mai mult decât atât, în numeroase situa ii, în structura uneia i aceleia i poezii, termenii men iona i sunt întrebui a i alternativ, creându-se chiar veritabile sinonimii contextuale între ace tia i al ii, utiliza i cu sensuri figurate. Dincolo de simpla actualizare a unor semnifica ii mai mult sau mai pu în cunoscute, ocuren ele unor asemenea elemente lexicale în opera lui Traian Dorz pun în lumin aspecte referitoare la crezul artistic al autorului, la concep ia sa despre via i despre Divinitate, la unicitatea rela iei dintre om i Creator – idee pe care mizeaz , de altfel, întregul mesaj liric al acestui poet român.

Cuvinte-cheie: lexicologie, semantic , stilistic , gramatic , poezie mistico-religioas

A a cum au ar tat cercet tori aviza i, una dintre c ile importante de p trundere în textul literar o constituie nivelul semantic, grefat îns , în mod evident, pe o structur sintactic al c rei studiu merit a fi coroborat cu abordarea lexicului unui scriitor. Demersul devine cu atât mai necesar (i semnificativ) atunci când valorile semantice ale cuvintelor vin s jaloneze crezul artistic al autorului, contribuind la construc ia textual a artelor poetice, adesea menite s reflecte dramatismul traseului s u existen ial.

Pe atari coordonate se înscrie în lirica lui Traian Dorz¹, un autor român contemporan a cărui experiență de viață se confundă aproape total cu cea de natură poetică. Într-adevăr, ne aflăm în fața unei poezii cutremurătoare despre trecerea întru înalt, întru spiritualitate, aparținând unui scriitor care are deplină conștiință a acestei dimensiuni prin intermediul creieră, după cum se vede, marile spirite ale umanității au reușit să se salveze întotdeauna, supraviețuind, în ciuda condițiilor vitrege impuse de regimurile totalitare, prin revelația unor modalități specifice de a transfigura durerea și de a dobândi libertatea în spațiul carceral: *credința mijlocit de rugăciunea practică și creația*².

Traian Dorz nu a scris poezie de dragul poeziei sau literaturii fără sens; în consecință, nici nu a căutat să epateze prin limbaj, nu a urmărit spectaculozitatea lingvistică sau culoarea care să estompeze mesajul religios, ci a vizat un scop anume: împlinirea marii misiuni la care s-a simțit chemat. De altfel, el însuși afirmă, într-una dintre artele sale poetice, că viața lui, în tot ce a însemnat pe pământ, s-a suprapus misiunii care i-a fost încredințată și s-a definit exclusiv în această manieră: „Eu n-am fost un trup pe lume, / nici un chip cum se pare, / nici o carte, nici un nume / – am fost *misiunea* mea. // N-am fost scrisul sau cuvântul, / n-am fost viața mea, ci-n ea, / steagul, sabia și cântul; / – am fost *misiunea* mea. // Cât am ars luptând, trind-o, / dăruit și-aprins în ea, / mi-am plătit-o în lănd-o / i-am fost *misiunea* mea.”³ (CL 98, *Eu n-am fost un trup*⁴). Mai mult, în ceea ce-i

¹ **TRAIAN DORZ** s-a născut la 25 decembrie 1914, în satul Râțuri (azi, Livada Beiuului), județul Bihor. La vârsta de 16 ani, aderă la „Oastea Domnului”, mișcare religioasă inițiată de preotul Iosif Trifa la Sibiu, în 1923, având drept scop renașterea spirituală „a Bisericii noastre [Ortodoxe – n.n. F.-M.B.] și saltul calitativ moral, cultural și social în Hristos, al poporului nostru” (Traian Dorz, *Hristos – mântuirea mea*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2005, p. 260). De prin 1933 începe să scrie poezii de factură mistică, pe care le trimite spre publicare la Centrul „Oastei Domnului” din Sibiu. Începând din 1934, Dorz devine colaborator apropiat al preotului Trifa, iar un an mai târziu îi apare primul volum de versuri, intitulat *La Golgota*. Continuă să scrie și să publice în libertate până la sfârșitul lui 1947, când este arestat de Securitate. Cu foarte puține întreruperi, a petrecut 17 ani în închisorile comuniste, acuzat fiind pentru apartenența sa la mișcarea „Oastea Domnului” (organizație ce fusese scoasă în afara legii), pentru activitatea intensă și bogată în cadrul acesteia, pentru implicarea în coordonarea ei la nivel național, pentru scrierea, posesia și răspândirea de materiale religioase neautorizate. În ciuda condițiilor de detenție, a repetatelor arestări, anchete, percheziții, amenințări, amenzi etc., Traian Dorz creează sute de poezii, deschizând lungă serie a *Cânturilor Nemuritoare*; cele mai multe au fost puse pe note și constituie un veritabil tezaur muzical al asociației „Oastea Domnului”, însușele au ajuns să fie cunoscute și de către membrii altor confesiuni creștine. În perioada regimului comunist, volumele sale au putut circula (în clandestinitate) numai sub formă dactilografiată sau copiate de mână, iar o parte dintre versuri au văzut lumina tiparului în străintătate, prin bunăvoința unor creștini care au apreciat talentul creator, spiritul profund religios și vocația de „misionar laic” a acestui poet român. Traian Dorz a trecut la cele veșnice la 20 iunie 1989, în localitatea natală. După 1990, multe dintre scrierile lui (poezii, memorii sau meditații) au fost publicate în țară, la edituri precum „Oastea Domnului” din Sibiu sau „Traian Dorz” din Simeria.

² Pentru această idee, vezi Emanuela Ilie, „**D -ne, Doamne, mântuirea / pentru jertfa ce-am adus...**”. **Poezia-rugăciune în spațiul închisorilor comuniste**, în Alexandru Gafton, Sorin Guia, Ioan Milic (editori), *Text și discurs religios*, nr. 2 / 2010. *Lucrările Conferinței Naționale Text și discurs religios, ediția a II-a, Iași, 13-14 noiembrie 2009*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 417-418 *passim*; Ioana Cistelean, *Poezia carcerală*, Pitești, Editura Paralela 45, 2000, p. 21-27 *passim*.

³ Sublinierile din acest text îi apar în autorului; cf. următorul fragment dintr-o altă artă poetică ce demonstrează, odată în plus, caracterul militant al liricii lui Traian Dorz, în ansamblul ei: „Eu n-am vrut să scriu versuri, poeme și cântări / ce gâdil urechea și inima o-nmoaie, / ci-am vrut să rup zvoare, am vrut să sparg cărți / spre cer și libertate, din iad și din noroaie.” (CL 6, *Cânturi luptătoare*).

⁴ Spre a nu îngreuna parcurgerea notelor de subsol, am optat, în studiul de față, pentru notarea, în text, a trimiterilor (cu abrevieri) la volumele (aparținând lui Traian Dorz) din care au fost selectate secvențele lirice, urmate de numărul

prive te pe to i creatorii de opere artistice, autorul precizeaz , în repetate rânduri, urm toarele: „[...] sunt patru condi ii care se cer neap rat unui creator, fie c creeaz o melodie, fie c creeaz o poezie, o idee, un eseu, un gând, un tablou frumos pentru Dumnezeu. Aceste patru condi ii (sau chiar cinci) sunt: a munci cel mai mult, a te ruga cel mai mult, a iubi cel mai mult, a suferi cel mai mult i a plânge cel mai mult.

Nu exist ceva nemuritor i de valoare care s nu fi ie it din aceste cinci sau patru condi ii. Iar cine a vrut s creeze într-adev r ceva viu i vrednic de Dumnezeu, acela a trebuit s treac prin aceste patru cerner i dureroase, dar fericite i binecuvântate”⁵. „F r acestea, literele nu str lucesc, corzile nu vibreaz , lacrimile nu r sar...”⁶. În rest, nu se poate vorbi despre referiri explicite (în volumele de memorii sau de medita ii) la forma poeziei sale ori la direc ia ei estetic , ce se contureaz , în bun m sur , chiar prin intermediul versurilor, alc tuind (discursiv, nu încifrat) o adev rat art a iubirii pentru Dumnezeu.

Lirica dorzian poate fi definit , a adar, ca art poetic profund a unui spirit aflat în c utarea absolutului religios, „orbit” de lumina Divinit ii (pe care i-a dorit-o încontinuu), captivat plenar de puterea Sa. Poate de aceea Traian Dorz nu este deloc exploziv în limbaj – i aceasta, în strâns leg tur cu atitudinea de umilin asumat con tient, în integralitatea ei, de simplitate înalt , de prosternare în fa a Creatorului, cu convingerea ferm c , singur , întoarcerea la sacru i la credin reprezint solu ia izb vitoare. Oarecum în contradic ie cu preceptele modernit ii, crea ia lui proclam , într-o manier extrem de explicit , adâncirea tr irii spirituale, fapt ce merit a fi pus în lumin , întrucât constituie un veritabil punct de reper pentru felul cum autorul a gândit, în principiu, modul de construc ie textual .

Demersul de fa nu are drept obiectiv o analiz care s vizeze valorizarea liricii dorziene în contextul general al literaturii secolului trecut. Ne propunem, în continuare, s relev m faptul c , la nivelul întregii opere, pot fi identifica i anumi i termeni care se impun, la o lectur atent , printr-o repetitivitate emblematic , fundamentali pentru acest tip de art poetic , relevan i nu numai statistic, ca frecven , ci i prin aportul lor la conturarea unor sfere semantice. Din acest motiv, ne vom opri, în cele ce urmeaz , asupra a dou familii de cuvinte, urm rind configurarea lor, valorile pe care le dezvolt asemenea lexeme nu atât în sine, cât la nivelul textului (în rela ie cu celelalte elemente integrate în structurile sintactice) i, implicit, cristalizarea lui în jurul acestor „m rci”, care, prin manifest rile lor concrete în spa iul poeziei mistico-religioase, adâncesc (i întregesc) relieful crea iei artistice.

*

Astfel, substantivul *farmec* (< lat. *pharmacum*) apare, în versurile lui Traian Dorz, nu cu în elesul ‘ac iunea de a vr ji i rezultatul ei’, specific basmelor i supersti iilor, ci semnifica iile sale se coaguleaz pe dou direc ii, ambele conotate pozitiv⁷. În primul rând,

paginii (paginilor) la care se afl fragmentul respectiv i de titlul poeziei. Sublinierile din versurile citate (exceptându-le pe cele cu caractere cursive) ne apar în.

⁵ Traian Dorz, *Cuvinte la S rb torile Literare*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2012, p. 117-118; vezi aceea i idee în idem, *ibidem*, p. 131 i p. 405; idem, *Istoria unei jertfe*, vol. IV. *Pârğa*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2002, p. 278.

⁶ Idem, *Hristos – m rturia mea*, p. 19.

⁷ Pentru sensurile termenului *farmec*, vezi DA, MDA, DEX, CADE, DLRLC, DLRM, ineanu, DU, MDE, NDU, s.v., iar pentru evolu ia lui semantic , vezi i Laz r ineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranzi iunea sensurilor*. Cu o alocu iune-prefa de B. P. Hasdeu. Edi ie îngrijit , studiu introductiv i indice de Livia Vasilu , Timi oara, Editura de Vest, 1999, p. 318.

este vorba despre ‘ansamblu de calități (frumusețe, grație, armonie etc.) care încântă, atrage, captivează pe cineva, care produce admirație, atracție, încântare’ (cu referire la frumusețea lumii văzute, creată de Dumnezeu într-un chip unic): „Ce **farmec minunat** i tainic / e în al razei cald îndemn, / ce-nvăieți arată lumii / al pe cii iubirii semn! // În tot ce e frumos – în toate / e-un **farmec minunat** i sfânt, / ce-n inimă, privind, coboară / puternic raiul pe pământ. // Dar parcă toate de pe lume / îi poate căi-n Cer, la fel, / au numai câte-un singur **farmec** / sau har... în veci rămân cu el, // Pe când Tu, al Iubirii Soare, / Tu, al Cântării dulcele Foc, / Tu, Dorul dorurilor mele, / le-ai vădit toate la un loc!” (CCm 64, *St pânul ascultării mele*). De remarcat, în fragmentul citat, determinările atributive multiple ale substantivului menționat (exprimate prin adjectivele – cvasisinonime – *minunat, tainic, sfânt*), care vin să complinească sensul regentului, precum și explicitarea de tip apozitiv a acestuia (marcat prin *sau*) cu ajutorul termenului *har*, echivalent semantic⁸. De altfel, asocieri ale unor sinonime contextuale ale lui *farmec* (*alipire, minunție*), unele – chiar din aceleași familii lexicale cu adjectivele de mai sus, trimit – prin integrarea lor în construcții binare bazate pe raportul de coordonare copulativ (de tip asociativ), redat prin conjuncția *i* – la numirea Divinității (definită prin frumusețe și armonie deplină și contopire cu dragostea nemuritoare), la lucrarea suprafirească a lui Dumnezeu în viața celor credincioși în cele mai neobișnuite moduri: „Numele Tău Preafericit / e **farmec** i-alipire, / unire de nedespărțit / cu Veșnica Iubire” (CCm 198, *Numele Tău*); „Nemuritoare slavă ție, / cât vom putea mai nalt purta, / căci tot ce-avem minunție / i farmec ni-e Prezența Ta.” (CNem 123, *Nemuritoare slavă ție*).

Același substantiv este inclus, alături, în grupuri nominale care conturează și ele, metaforic, caracterul Său absolut: „Dulcea Lui Înfrântă are / este-ntreag **farmec sfânt**, / mii de primveri vin parcă / toate-odată pe pământ.” (CCm 165, *Preaiubitul meu e Unul* – unde semantismul determinantului *sfânt* reflectă întru chiparea perfectiunii și a supremei purități, ca atribute principale ale Creatorului), unicitatea Lui, intraductibilă prin cuvinte, aproape indescriptibilă chiar și în creația artistică: „În cele mai frumoase din inimile mele / a văreașă -nală cu lacrimi de vîșț înfiorat / un grai mai plin de **farmec** ca tot ce-i har în ele / – în-această-i altă Tău Nume, Iisuse Adorat!” (CNem 169, *În cele mai frumoase*; în alesul ‘fel de a vorbi; cuvânt, vorbire’ este specifică ocurența termenului *grai* în poezia dorziană), precum și rolul esențial pe care îl au formele de manifestare ale celor credincioși în legătura lor cu Cerul (cercetarea Sfintei Scripturi, cântecul de slavă și de mulțumire, starea de vorbire, în intimitate, cu El): „**Farmecul** cântării, / miezul din Cuvânt, / harul rugăciunii / nu-s de pe pământ.” (CNem 116, *Slavă ție, Doamne*).

În situații mai rare, *farmec* actualizează sensul (mai apropiat de sfera concretului) ‘desfășurată, atracție puternică, plăcere, încântare (pe care o simte cineva în fața unui lucru fermecător)’, în secvențe ce subliniază infinita bucurie de a fi în fața a eului liric, întru continuarea tere spre un nou început: „Inimă-n adâncu-și simte tainic **farmecul** vieții, / bucuria răsună din frumusețea tinereții.” (CDin 42, *Primăvară*), armonia inconfundabilă a anilor

⁸ Sinonimia contextuală dintre termenii *har* și *vrajă* este evidențiată de următoarea secvență selectată din volumul (semnat de autor cu pseudonimul Cristian Dor) *În așteptarea Mirelei. Cântări de dragoste*, Beiuș, Tipografia „Doina”, 1943, p. 62, unde, în poezia *Dorită Patrie-a Iubirii*, în loc de substantivul *harul* (cum apare, ulterior, în CCm 44), este întrebuintat termenul *vraja*: „De-am străbătut atâtea vremuri / și drumuri frumose de popas, / De **vraja** Plăcerii și luminii / și Fericirii tale-atras”.

copil riei, dup care îns poetul a tânjit mereu (date fiind condițiile în care i-a petrecut existența, oglindite artistic într-un poem cu caracter autobiografic): „... A a mi-a fost viaa, a a mi-am petrecut / o vreme-alc rei **farmec** eu nu l-am cunoscut” (CUit 67, *Stând singur câteodată ...*), inegalabilă încântare pe care o produce prezența constantă a lui Dumnezeu în sufletele oamenilor și în mijlocul unei comunități, conștientizat că importanța printr-o permanentă cămin: „Ah, Te caut pe drumuri noaptea printre sate / pe-unde-au dus odată **farmec** pații Tăi, / dar nu-i nimeni-nimeni, numai în cetate / latră tot aceiași câini flămânzi și rîși.” (CCm 149, *Bolnav de iubire*).

Din aceeași familie lexicală, verbul *a fermeca* (< lat. **pharmacare*⁹ sau derivat din *farmec*¹⁰) ilustrează, în poezia lui Traian Dorz, accepțiile (în direcție semantică pozitivă) ‘a atrage, a captiva, a cuceri, a desfăta, a fascina, a încânta, a stăpâni, a vrăji’, trimișând, mai întâi, la impactul major al mișcării de renaștere sufletească „Oastea Domnului”, prin intermediul creșterii preotului Iosif Trifa, inițiatorul acesteia, s-a adresat neamului românesc în perioada interbelică, aflat într-o profundă criză morală, chemând (în lumina Evangheliei) la emancipare spirituală autentică în sânul Bisericii, la unire deplină cu Divinitatea¹¹: „Cântă o pas re m iastr, / de Golgota duioasă cântă, / de taina cerului sihastr, / de pacea și iertarea noastră / atât de limpede cântă, / cî doina dulce și m iastr / din glasul ei m **fermeca**. // Din calea mea, pierdut în lume, / o clipă m-am oprit să ascult; / și nu mai știu ce-a fost anume, / pentru că -să numai eu pe lume, / a a m **fermeca** de mult, / uitasem unde sunt și cum e / și nu mă sîturam să ascult.” (CDin 96, *Cântă o pas re m iastr*). Tot metaforic, în contextul unei personificări, folosirea acestui verb reflectă înrăurirea deosebită pe care a avut-o dintotdeauna mesajul de esență scripturistică, despre iertare și eliberare, asupra unei ființe umane dornice să -L cunoască pe Dumnezeu, să se facă părtașă revelației divine prin misterul inimitabil al înnoirii minții și să împlinească poruncile Lui, într-o atingere deosebită a răsplătirii promise în dimensiunea eternității: „Cu zări noi mi-ai **fermecat** / cerurile mele / și de-atunci tot călătorii / și-să tot mai cu ele.” (CURm 109, *M-ai chemat cândva, Iisus*); și aceasta, în pofida oricărui rău, riscuri și sacrificii, inerente pe drumul credinței și al creației, asumate în mod lucid și autentic de orice creștin: „Dar te-am umblat, cu ci printră spinii / și printră erpii și trecea / cî rarea unică spre Taina / cî **fermeca** ființa mea / și spre Comoara fărmoasă, / și spre Ierusalimul sfânt, / de dragul că rora-să în stare / să trec prin oriice mormânt.” (CBir 73, *P mînt de cântec*).

Pe de altă parte, într-o singură poezie se poate identifica în eșecul (conotație negativă) ‘a ademini (prin însușiri, aspect, fărduință, manifestări etc.), a înșela (cu promisiuni), a seduce’, actualizat într-o structură binară cu coordonare copulativă, în care prima unitate propozițională conține un sinonim al lui *a fermeca*, și anume *a vrăji* (la diateza pasivă). De remarcat că strofa anterioară include un alt verb, *a amăgi*, și un derivat adjectival din aceeași sferă semantică, având rolul de a potența, fărputin de tîgad, valențele menționate, de data aceasta cu ecouri

⁹ Vezi CADE, DLRM, în anu, DU, NDU, CDDE 552, PEW 584, s.v.

¹⁰ Vezi MDA, DEX, MDE, s.v.; CDER 3283, s.v. *farmec*. DA, s.v., și Scriban, s.v., indică drept posibile etimologii ambele variante menționate.

¹¹ Vezi, în acest sens, studiul nostru **M iastr** – un termen cu valențe expresive în lirica lui Traian Dorz, în *Quaestiones Romanicae. Lucrările Colocviului Internațional Comunicare și cultur în România europeană (ediția I / 15-16 iunie 2012)*, Szeged, Editura Jate Press, 2012, p. 312-330.

în *Ecclesiastul* biblic, deci, cu referire la „glasul” în el tor al de ert ciunilor p mânte ti, al valorilor pervertite ale lumii, a c ror atrac ie genereaz , în viziunea scripturistic , efecte distructive asupra sufletului omenesc: „Atâtea stele mincinoase / în via a mea au r s rit / i c tre z ri necunoscute / s le urmez m-au am git. // Am fost vr jit de-a lor chemare / i glasul lor m-a fermecat, / pe c i pierdute i str ine / prea-ncrez tor eu le-am urmat.” (CDin 112, *Atâtea stele...*); alternan a sinonimelor, menit s evite monotonia, „poate s exprime astfel, mai nuan at decât repeti ia, ideea de acumulare”¹² în alc tuirea textului poetic.

Adjectivul de provenien participial *fermecat* are, cum e i firesc, sensul pasiv ‘plin de încântare, de pl cere; cuprins de admira ie mare sau excesiv (pentru ceva sau cineva); captivat, desf tat, fascinat, încântat, subjugat, vr jit’, ca reminiscen a naturii sale verbale: „**Fermecat** de dorul Dulcelui T u Chip, / pe-a’ chem rii drumuri sufletu-mi risip” (CCm 45, *O, Iisuse Dulce*), dar i sensul activ ‘care place, farmec , încânt ; care provoac încântare; de o frumuse e supranatural , minunat, fermec tor’: „Tot mai str lucit i dulce / în via a mea r sai, / tot mai limpede-mi r sun / fermecatu- i, dulce grai.” (CDin 17, *i cu cât privesc*); „Noi nu te vom uita, P rinte, / c ci glasul t u cel **fermecat** / pe mii de suflete pierdute / ne-a scos din moarte i p cat.” (CL 32, *Noi nu te vom uita*); „Pe unii-i duce la Hristos iubirea [subl. aut.] cea curat , / iar pe-al ii, cântecul [subl. aut.] duios, chemarea fermecat ” (CR 67, *Chem ri*). În aceste situa ii, sunt interesante de urm rit, în special, coloca iile, altfel spus, termenii la care se refer adjectivul amintit: în definitiv, ceea ce-i „farmec ” pe eul auctorial i, extrapolând, pe credincio ii r scump ra i, în concep ia cre tin , prin jertfa suprem a lui Hristos de pe Golgota, sunt aspira ia puternic spre (în)dumnezeire, a teptarea ardent a întâlnirii cu El, „graiul” S u (id est chemarea mântuitoare), „glasul” profetic al slujitorilor Lui de la altare, îndemnând la rede teptare spiritual , la dezrobire duhovniceasc , apelul insistent la înnoirea mentalit ii, izb vitoare mai ales în impasurile existen ei¹³.

Într-una dintre cele mai cunoscute arte poetice ale lui Traian Dorz, adjectivul în discu ie este întrebuin at cu ambele valori (evident, în condi ii semantice distincte i cu regen i diferi i), în fragmente al c ror mesaj prezint similitudini multiple cu ceea ce am men ionat deja: „Sim it-am pe suflet s rutul T u blând, / preasfânt, **fermecat**, îngeresc, / de-atuncea, Iisuse, Te caut plângând, / de-atunci Te iubesc, Te iubesc.” (CCm 69, *Al Cerului Cântec*) – sens activ vs „Cuvântul T u dulce i cald l-am primit, / Iisuse, odat , demult, / de-atunci, însetat, **fermecat**, fericit, / eu doresc i doresc s -L ascult.” (CCm 69, *Al Cerului Cântec*) – sens pasiv. Acest adjectiv-atribut (situat în urma substantivului regent sau, cu caracter circumstan ial, la începutul unei propozi ii) se afl , în secven ele citate, în raport de coordonare cu altele având valen e subsumate sacralit ii sau rela iei intime dintre om i Dumnezeu (privit la intensitate maxim), aspira ia plentar a fiin ei spre eternitate, nostalgia extazului mistic, a împlinirii spirituale în prezen a Divinit ii – fapt concludent în procesul dezvolt rii ideii poetice¹⁴: „Prin juxtapunere sunt aduse în acela i plan elemente [...] paralele,

¹² G. I. Toh neanu, *Expresia artistic eminescian*, Timi oara, Editura Facla, 1975, p. 45; cf. i idem, *ibidem*, p. 44, unde se precizeaz c , „în planul con inutului, sinonimia nu este decât o repeti ie «mascat », întrucât *aceea i* [subl. aut.] (sau aproape *aceea i*) idee se reia cu ajutorul unor termeni diferi i” – idee relevant pentru textul poetic citat mai sus.

¹³ Pentru această idee, vezi i *supra* – discu ia legat de substantivul *farmec* i de verbul *a fermeca*.

¹⁴ Cf. Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Ia i, Editura Junimea, 1979, p. 177 .u.

situate în simultaneitate și asociate semantic sau semantic-metaforic¹⁵. Succesiunea determinărilor atributive, pe fondul unei evidente unități de sens, creează acumulari sugestive complexe (cu trei sau patru componente), care se accentuează cu fiecare nou element¹⁶, menite să confere versurilor o anumită ritmicitate interioară (lipsită însă de monotonie!) și să accentueze relieful dinamic al expresiei, adâncind lirismul.

În relație cu ocurențele adjectivului *fermecat*, construcția textuală mizează și pe structuri binare (aproape pleonastice), alcătuite pe baza unor (relative) simetrii care, progresiv, întregesc semnificația (e vorba fie de un alt adjectiv provenit din participiu, fie de un derivat adjectival cu sufixul *-tor*, alături de un verb – toate din aceeași sferă), subliniind impactul uriaș al întâlnirii eului liric cu frumoșii ei și marea lui Dumnezeu, în plenitudinea lor, cu numele Său, inimitabil în toate dimensiunile acestuia: „O, ești tu Frumos cum de frumoasă / e numai Frumoșea Ta, / mi-e sufletul pe veci, Iisuse, / robit și fermecat de Ea!” (CCm 143, *În fața Ta plec ochii umezi*); „Ce dulce-mi sună Scumpul și Nume / când și-L optesc sau și-L ascult, / cu cât L-aud mai mult, Iisuse, / a vrea mai mult și tot mai mult. // [...] // Fiorul Lui mi-ncânt -auzul / alintă tor și fermecat, / ca dintr-o muzică cerească, / acordul cel mai minunat.” (CCm 82, *Ce dulce-mi sună*). Ca atare, întrebuinta are unor asemenea structuri (adesea cu caracter exclamativ), formate din doi sau trei termeni, se impune – dincolo de cadrul restrâns al repetiției – ca o trăsătură definitorie în organizarea textului, conferind expresiei un plus de armonie, de echilibru sintactic și semantic, cu consecințe decisive asupra mesajului versurilor¹⁷.

*

Substantivul feminin *vrajă* (< v. sl. *vražā*) are, în aproape toate fragmentele selectate din lirica dorziană, în eșelul conotat negativ ‘ademenire, în el torie’, apropiat de ‘magie (cu caracter ocult), vrăjitorie’ (din basme și superstiții)¹⁸, mai ales în secvențe (din nou, cu rezonanță în *Ecclesiastul* biblic) vizând – după cum o demonstrează colocaiile respective – consecințele distructive ale mirajului acestei lumi perfide a zădărniciilor asupra ființelor umane, aflată într-o continuă luptă cu tentația plăcerilor de artă, a teluricului străin de poruncile divine și de dimensiunea sacralității, în realitate aducătoare de pierzări și distrugere (aici și în perspectiva eternității): „mai trec toare-și vraja plăcerii pământului / ca umbrele, – și totuși ce veșnic o plătești!” (CA 148, *De ce te zădărnici?*); „Iar cel ajuns aproape de vraja pierzătoare / cu neputință este, adesea, a fi salvat, / fiindcă se unește și el cu ucigașul / luptându-se în contra celui ce vrea să-l mântuiască.” (CR 111, *Adâncuri*); „– O, ochii frumoși / și sufletul frumos, / nu vrei să ai prea lesne atrăgătorii și nimiciții! / Privirea ce vrea să cheamă / și vraja

¹⁵ Idem, *ibidem*, p. 178; vezi și idem, *ibidem*, p. 179: „Juxtapunerea las deschise perspectivele gradării unor stări, acțiuni, fenomene, prin sensul lexical al termenilor, care se succed [sic!] în mod liber”, fiecare dintre acestea impunându-i-se celui anterior.

¹⁶ Vezi Eugen Câmpeanu, *Substantivul. Studiu stilistic*, București, Editura științifică și Enciclopedică, 1975, p. 30: „De multe ori, cu deosebire în stilul beletristic, câmpul semantic se realizează din elemente ce nu se întâlnesc pe linia sinonimiei în afara asociației figurative. Incluziunea lor în același context exploatează, pe plan expresiv, calitatea implicată în sensul tuturor termenilor care le apropie într-o asemenea sinonimie metaforică ocazională, de circumstanță”.

¹⁷ Cf. Dumitru Irimia, *op. cit.*, p. 218 și urm.

¹⁸ Pentru sensurile termenului *vrajă*, vezi DLR, MDA, DEX, DLRLC, DLRLM, NDU, s.v., iar pentru evoluția lui semantică, vezi și Lazăr Ileanu, *op. cit.*, p. 318-319; G. Mihail, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București, Editura Academiei, 1960, p. 150.

ce v -ncânt / e oapta blestemat a arpelui c l u” (CR 111, *Adâncuri*; de remarcat redundant a rezultat din inserarea progresiv a mai multor elemente apar înând acelaia i câmp semantic, în diverse pozi ii sintactice i cu diferite valori); „Ispito, tu e ti umbra seninului curat / i vraja blestemat ce-atrage spre p cat” (CDr 12, *Ispito!*); „Iubirii sincere, întreg / c ldura inimii trimite-i / i-atunci vei fi ferit oriunde / de vraja ochiului ispitei.” (CDr 75, *Grije te numai Adev rul*); „rupe vraja care / ochii i-nf oar , / – doar când ui i, ispita / duhul i-l doboar .” (CNem 166, *Chiar mergând cu Domnul*).

O bun parte dintre structurile citate actualizeaz , concomitent, func ia conativ i func ia fatic , reliefate i de utilizarea imperativului (care, prin defini ie, se centreaz asupra destinatarului, asupra ideii de „punere în act” a unui proces, influen at de c tre locutor) sau a unor sintagme ce implic adresarea direct (la persoana a II-a), certificând inten ia autorului de a- i organiza textul în mod dialogic (i exclamativ-imperativ), de a intra într-o rela ie direct cu Dumnezeu i cu ceilal i (inclusiv cu sine însu i), de a teatraliza, astfel, adresarea, precum, odinioar , Fericitul Augustin, în *Confesiunile* sau în *Solilocviile* sale: „Dep înd suferin a individual , poetul devine de fapt un *poeta vates* [subl. aut.] ce- i asum o dubl condi ie (de individ [...] i de reprezentant al unei mul imi cu patimi similare)”¹⁹, transgresând materialitatea, terestrul degradant i obscur.

Sensul ‘atrac ie, tenta ie’, desprins din urm toarele versuri: „Nu-i pe lume nicio vraj / s-o mai în în seam / – zori dori i, izvoare limpezi, / dorul meu v cheam , / dorul meu aprins i mare / doar pe voi v cheam .” (CUit 124, *Tot mai grea...*), este cel care realizeaz trecerea înspre perspectiva semantic pozitiv a utiliz rii substantivului subliniat, într-un mesaj liric aflat oarecum la polul opus fa de cel din citatul anterior, relevând sensul (figurat) ‘ansamblu de însu iri (deosebite) ale unei fiin e, ale unui fenomen etc. care încânt , captiveaz , fascineaz pe cineva; calitate a cuiva sau a ceva de a atrage, de a captiva, însu ire a cuiva de a fermeca, de a fascina, de a încânta; putere (irezistibil) de atrac ie, de încântare, de fascinare pe care o provoac cineva sau ceva (prin însu iri deosebite); (atmosfer , ambian de) încântare, (de) farmec, (de) fascina ie, (de) atrac ie; emo ie, pl cere pe care o simte cineva în fa a unui lucru, a unei situa ii etc. deosebite’²⁰ (legat, contextual, de binecuvânt rile divine asupra fiec rui cre tin): „Tu vraja frumuse ii privirii mi-ai ivit, / Tu dragostea cânt rii în suflet mi-ai trezit” (CDr 16, *Tu e ti Acela Care!*).

Verbul *a vr ji* (< v. sl. *vražiti*), din aceea i familie, ilustreaz , pe de o parte, semnifica iile ‘a captiva, a cuceri, a delecta, a desf ta, a fascina, a fermeca, a încânta, a seduce (prin aspect, însu iri etc. deosebite)’, într-o secven subliniind extraordinara for a chem rii lui Dumnezeu la mântuire prin jertfa de pe Golgota, la antipodul ispitelor acestei lumi: „Privirea neclintit întindu- i la Crucea Celui Preaiubit, / nici dintr-o parte, nici din alta, nimica nu te-a mai vr jit.” (LD 198, *Când ai luat pe um r crucea...*), i, pe de alt parte, ‘a ademeni (prin f g duin e sau lingu iri), a atrage, a am gi, a ispiti, a în ela (cu promisiuni), a min i’, în structuri binare sau ternare redundante (similare altora de acest gen, discutate mai

¹⁹ Emanuela Ilie, *op. cit.*, p. 419.

²⁰ Vezi DLR, s.v., unde se precizeaz c substantivul *vraj* î i actualizeaz acest sens „de obicei cu determin ri în genitiv”.

sus²¹), organizate prin acumulări treptate, progresive (cu rol de explicitare), ale unor verbe-predicate din această sferă semantică, și bazate pe raportul de coordonare (marcat prin juxtapunere sau prin conjuncția copulativă *și*), accentuând, într-un stil apropiat de cel al scrierilor patristice, necesitatea ca cei credincioși să rămân în starea de trezvie, de veghere permanentă, ca și ei înșiși, deși suferă mereu tentațiile de sorginte demonică, sunt îndemnați să aleagă în mod consecvent calea mântuirii: „Chiar când stai cu Domnul, / fii cu grijă sfântă, / patima **vr je te**, / arpele încânt” (CNem 166, *Chiar mergând cu Domnul*); „Nimic pe lume nu m-ncânt, / **nu m vr jesc** și nu m-atrag, / Comoara mea, pe veșnicie, / e ți numai Tu, Iisuse Drag.” (CCm 155 și PS 132, *Ce Nume Scump...*).

Adjectivul de proveniență participială *vr jit* are, în poezia dorziană, spre deosebire de sinonimul *fermecat*²², numai sens pasiv (‘aflat sub puterea, sub influența, sub acțiunea unei vrăjii’), cu valențe atât pozitive (și figurate – ‘(despre oameni) care este atras, captivat, cucerit de cineva sau de ceva prin aspect, însuși etc. deosebite; care este sub impresia fermecătoare, fascinantă provocată de cineva sau de ceva prin aspect, însuși etc. deosebite; fermecat, încântat’; ‘(p. ext.) care exprimă, trădează încântare, admirație, entuziasm’²³): „Îndurerat Izvor din Care / Iubirea Veșnică ieșită, / vâslesc pe mări învolburate, / luntra, de Chipul Tui **vr jit**.” (CDin 161, *Îndurerat Izvor*); „Când Te-am aflat pe Tine, Doamne, / tot sufletul mi-era **vr jit**, / plângeam ca-n cea mai grea durere / atât eram de fericit.” (CA 15, *Când Te-am aflat pe Tine*) – trimiți când la emoția înaltă a întâlnirii cu Dumnezeu, cu chemarea dragostei Lui infinite, cu frumusețea, beatitudinea și eternitatea prezenței Sale inegalabile, momente când sufletul se umple, la cote maxime, de farmec, de încântare sacră –, cât și negative (‘care este ademenit (prin frigiditate sau lingușiri), atras, ispitit, în elat (cu promisiuni), mințit’), reflectând amăgirile efemerului și influențele lor nefaste asupra celor ce doresc să-L caute sincer: „Durerea mea se luptă cu ochii lor **vr ji i**, / ca și *singuri* [subl. aut.] merg la fiara ce-și sfâșie și-și pradă / și-așa de orbi, și rămași, ca nu pot fi opriți / și nici nu pot să-asculte, și nici nu pot să vadă !” (CVen 176, *Lumina mea se luptă*), idee desprinsă și din următoarea construcție realizată pe baza redundanței (textul integrează diverse unități și cel mai adesea sinonime, subliniind sensul mesajului și, implicit, al adjectivului *vr jit*, în strânsă legătură cu cele menționate): „Atâtea stele mincinoase / în viața mea au răsunat / și crezând necunoscute / s-au urmezm-au am git. // [...] // și totuși le-am urmat înainte, / purtat de-un gând, **vr jit de-un dor**, / atras de raza mincinoasă, / crezând în nemurirea lor.” (CDin 112, *Atâtea stele...*)²⁴.

²¹ Una dintre construcțiile ce reflectă sensul negativ al verbului *a vrăji* (în text – la diateza pasivă) a fost discutat anterior, în legătură cu *a fermeca*: „Am fost **vr jit de-a lor chemare** / și glasul lor m-a fermecat, / pe care pierdute și străine / prea-ncrezător eu le-am urmat.” (CDin 112, *Atâtea stele...*).

²² Vezi *supra*; cf., în acest sens, precizările din DA, s.v. *farmec*: „Deosebirea între *farmec* și *vraja* [...] e aceea că în verbele corespunzătoare [...]; această deosebire nu se prea observă însă în literatură, unde aceste cuvinte sunt întrebuințate adesea împreună, aproape ca sinonime.”, și s.v. *fermeca*: „În literatură, deosebirile dintre *a fermeca* și *a vrăji* nu se prea fac și cuvintele se întrebuințază adesea ca sinonime.”. Pentru discuția despre aceste distincții semantice, vezi și Dana-Lumina a Teleoacă, *Terminologia religioasă creștină în limba română*, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 179-181 și p. 198-199.

²³ DLR, s.v.

²⁴ În contextul discuției despre sinonimele adjectivului *vr jit* și despre variantele textelor poetice dorziene, de reținut că, în poezia *Dorul dorurilor mele...*, în loc de adjectivul *atrasede* (cum apare, ulterior, în CCm 17), este întrebuințat inițial, sinonimul *vr jite* (citatul de mai jos respectă ortografia în vigoare a epocii respective): „Cum, **vr jite** în dor

*

După cum se observă din cele de mai sus, utilizarea termenilor din aceste familii lexicale relevă faptul că ei dezvoltă, statistic vorbind, accepții specifice repetitive, unitare (dar deloc banale), constituindu-se în adevărate nuclee la nivel textual, cristalizate în simetrii sinonimice, cu rol de intensificare semantică și de organizare a expresiei. De altfel, impresia generală care se cristalizează este aceea că autorul a urmărit a ezarea frecventă a cuvintelor în lanțuri de cuvânt-sinonime, în hiperonimii sau hiponimii, pentru a da un anumit relief nuanțelor acestora; ca atare, maniera de manifestare a repetitivității devine centrul de interes al multora dintre creațiile lirice dorziene și fiecare dintre acești termeni ar merita să constituie câte un articol lexicografic în dicționarul limbajului poetic al lui Traian Dorz, așa cum alte studii ar trebui consacrate cercetării unor familii de lexeme cu sensuri similare și cu numeroase ocurențe (cf., de pildă, *a încânta, încântare, încântat, încântător; a rîpi, rîpire, rîpit* etc., ale căror valențe se ordonează, în principal, tot pe două paliere). Fără a încerca să facem ierarhizări valorice și menținându-ne în limitele unei analize constatatoare, reținem că aceste versuri trebuie plasate într-o experiență personală de tip special, drept care valorile elementelor discutate configurează o artă poetică aparte a unui univers de factură mistico-religioasă, care primește relief și se configurează nu prin inovație, ci prin omogenitate și repetitivitate.

Construcția textuală (semantică și sintactică) lasă să transpară nu numai un anumit tip de manierism, ci, implicit, și un mod de a gândi actul poetic, care este unul centrat exclusiv pe raportul dintre om și Creator. Pentru autor, poezia nu reprezintă deloc o sursă toată a figurilor de stil, a mijloacelor artistice generatoare de spectaculozitate, drept care nici nu caută insistent ocantul, inovația lingvistică, fiindcă important este nu absolutul expresiei, ci absolutul Creatorului (pentru Care nutrește un sentiment vădit de atașament profund), coroborat cu atitudinea de umilință, de simplitate (inclusiv prin limbaj) și de sobrietate conștientă, asumată total în fața sacralității: „Actul creației este un act divin. În acest act trebuie să fii la cea mai înaltă stare a tuturor posibilităților tale și trupești, și sufletești. Dar nu omul compune, ci Duhul compune. Cât de frumoasă a făcut Dumnezeu toate lucrurile pentru noi! El a fost Inspiratul și Inspirația”²⁵.

Emblematic pentru poezia dorziană este, cu certitudine, conceperea textului prin acumulări și dezvoltări în simetrii sintactice, sub forma unor aglomerări semantice în ascendență, de limbă transparentă, cu efecte de poeticitate moderată, ca mijloace esențiale de intensificare a mesajului și de decodare dirijată (cvasianalitic) a acestuia. Încercând să strezească „clasicitatea” operei, eul auctorial nu trăiește, totuși, singur, ci mereu în dialog, adresându-se imperativ sau comunicând despre sine cu ajutorul unui lexic concentrat, fixat constant pe realizarea repetițiilor și a paralelismelor (cu rol în constituirea și în desfășurarea semnificației), astfel încât versul însuși să conducă spre tema generală și, în definitiv, să jaloneze crezul artistic al autorului.

Dacă poezia religioasă poate fi considerată „o interpretare particulară a sacralității”²⁶, atunci Traian Dorz este unul dintre poeții români contemporani care au înțeles că

de rmuri, / Cheam' -un val pe altul val, / Mi-se cheam -a mele doruri / C tre rmul de Cristal.” (Cristian Dor, *Dorul dorurilor mele...*, în idem, *În a teptarea Mirelui. Cântări de dragoste*, p. 13).

²⁵ Traian Dorz, *Cuvinte la Sursă*, *torile Literare*, p. 202.

²⁶ Laura Bădescu, *Retorica poeziei religioase a lui Nichifor Crainic*, București, Editura Minerva, 2000, p. 43.

„mecanismele inimii credincioase se pun în mi care în func ie de alte criterii decât cele estetice, c inspira ia divin poate fi descoperit mai cu seam acolo unde exigen ele artei înceteaz s mai cenzureze actul exprim rii”²⁷. Autorul r mâne, f r îndoial , „un exemplu de felul în care un poet n scut cu o înzestrare neobi nuit a renun at s - i perfec ioneze talentul în direc ia slujirii propriei personalit i artistice, pentru a lua calea slujirii celui al eu [subl. aut.], care se alc tuie te în clipa când fiin a accept s - i asume rolul de parte în întregul care este biserica lui Hristos”²⁸.

Izvoare literare

- Dor, Cristian, *În a teptarea Mirelui. Cânt ri de dragoste*, Beiu , Tipografia „Doina”, 1943.
 CA = Dorz, Traian, *Cântarea Anilor*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2006.
 CBir = Dorz, Traian, *Cântarea Biruin ei*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2007.
 CCm = Dorz, Traian, *Cântarea Cânt rilor mele*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2007.
 CVe n = Dorz, Traian, *Cântarea Ve niciei*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2007.
 CDr = Dorz, Traian, *Cânt ri de Drum*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2006.
 CL = Dorz, Traian, *Cânt ri Lupt toare*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2005.
 CNem = Dorz, Traian, *Cânt ri Nemuritoare*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2007.
 CUit = Dorz, Traian, *Cânt ri Uitate*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2008.
 CDin = Dorz, Traian, *Cânt rile Dintâi*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2004.
 CUrm = Dorz, Traian, *Cânt rile din Urm* , Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2007.
 CR = Dorz, Traian, *Cânt rile Roadelor*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2006.
 LD = Dorz, Traian, *Lucr tori cu Dumnezeu*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 1999.
 PS = Dorz, Traian, *Poemele lui Solomon*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2006.

Bibliografie

- B cil , Florina-Maria, **M iastr** – un termen cu valen e expresive în lirica lui Traian Dorz, în *Qvaestiones Romanicae. Lucr rile Colocviului Interna ional Comunicare i cultur în Romania european* (edi ia I / 15-16 iunie 2012), Szeged, Jatepress, 2012, p. 312-330.
 B descu, Laura, *Retorica poeziei religioase a lui Nichifor Crainic*, Bucure ti, Editura Minerva, 2000.
 CADE = Candrea, I.-A., Adamescu, Gh., *Dic ionarul enciclopedic ilustrat. Partea I: Dic ionarul limbii române din trecut i de ast zi*, de I.-A. Candrea. Partea a II-a: *Dic ionarul istoric i geografic universal*, de Gh. Adamescu, Bucure ti, Editura Cartea Româneasc , [1926-1931].
 CDDE = Candrea, I.-A., Densusianu, Ovid, *Dic ionarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – Putea)*, Bucure ti, Socec, 1914.
 Câmpeanu, Eugen, *Substantivul. Studiu stilistic*, Bucure ti, Editura ttiin ific i Enciclopedic , 1975.

²⁷ Mircea Ciobanu, *Câteva preciz ri în loc de prefa* , în * * * , *Poeziile cre tinilor români*. Antologie i Cuvânt-înainte de Mircea Ciobanu, Bucure ti, Editura „Casa coalelor”, 1994, p. III.

²⁸ Idem, *ibidem*, p. II.

- CDER = Cior nescu, Alexandru, *Dic ionarul etimologic al limbii române*. Edi ie îngrijit i traducere din limba spaniol de Tudora andru Mehedin i i Magdalena Popescu-Marin, Bucure ti, Editura Saeculum I.O., 2001.
- Cistelecan, Ioana, *Poezia carceral*, Pite ti, Editura Paralela 45, 2000.
- DEX = * * *, *Dic ionarul explicativ al limbii române*, edi ia a II-a, Bucure ti, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- DA = * * *, *Dic ionarul limbii române*, tomul II, partea I (*F – I*), Bucure ti, Imprimeria Na ional , 1934.
- DLR = * * *, *Dic ionarul limbii române*, serie nou , tomul XIII, partea a 3-a, litera *V, vîcl – vuzum*, literele *W, X, Y*, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2005.
- DLRLC = * * *, *Dic ionarul limbii române literare contemporane*, volumul al II-lea (*D – L*); volumul al IV-lea (*S – Z*), Bucure ti, Editura Academiei, 1956-1957.
- DLRM = * * *, *Dic ionarul limbii române moderne*, Bucure ti, Editura Academiei, 1958.
- Dorz, Traian, *Cuvinte la S rb torile Literare*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2012.
- Dorz, Traian, *Hristos – m rturia mea*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2005.
- Dorz, Traian, *Istoria unei jertfe*, vol. IV. *Pârğa*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”, 2002.
- Ilie, Emanuela, „**D -ne, Doamne, mântuirea / pentru jertfa ce-am adus...**”. **Poezia-rug ciune în spa iul închisorilor comuniste**, în Alexandru Gafton, Sorin Guia, Ioan Milic (editori), *Text i discurs religios*, nr. 2 / 2010. *Lucr rile Conferin ei Na ionale Text i discurs religios*, edi ia a II-a, Ia i, 13-14 noiembrie 2009, Ia i, Editura Universit ii „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 415-422.
- Irimia, Dumitru, *Limbajul poetic eminescian*, Ia i, Editura Junimea, 1979.
- MDE = * * *, *Mic dic ionar enciclopedic*, edi ia a III-a, rev zut i ad ugut , Bucure ti, Editura tiin ific i Enciclopedic , 1986.
- MDA = * * *, *Micul dic ionar academic*, volumul II, literele *D – H*; volumul IV, literele *Pr – Z*, Bucure ti, Editura Univers Enciclopedic, 2002-2003.
- Mih il , G., *Împrumuturi vechi sud-slave în limba român . Studiu lexico-semantic*, Bucure ti, Editura Academiei, 1960.
- NDU = Oprea, Ioan, Pamfil, Carmen-Gabriela, Radu, Rodica, Z stroiu, Victoria, *Noul dic ionar universal al limbii române*, edi ia a II-a, Bucure ti – Chi in u, Editura Litera Interna ional, 2007.
- * * *, *Poeziile cre tinilor români*. Antologie i Cuvânt-înainte de Mircea Ciobanu, Bucure ti, Editura „Casa coalelor”, 1994.
- PEW = Pu cariu, Sextil, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, zweite, unveränderte Auflage, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1975.
- Scriban = Scriban, August, *Dic ionaru [sic!] limbii române ti*, Ia i, Presa Bun , 1939.
- ineanu, DU = ineanu, Laz r, *Dic ionar universal al limbei române*, edi ia a V-a, rev zut i ad ugut , Craiova, Editura Scrisul Românesc, [1925].
- ineanu, Laz r, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranzi iunea sensurilor*. Cu o alocu iune-prefa de B. P. Hasdeu. Edi ie îngrijit , studiu introductiv i indice de Livia Vasilu , Timi oara, Editura de Vest, 1999.
- Teleoac , Dana-Lumini a, *Terminologia religioas cre tin în limba român*, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2005.
- Toh neanu, G. I., *Expresia artistic eminescian*, Timi oara, Editura Facla, 1975.

Raluca Corina BACIU
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

Câteva observații privind critica traducerii românești în secolul al XIX-lea¹

Abstract: (Aspects Regarding 19th Century Romanian Translation Criticism) As a direct result of Enlightenment thought, a vast program of cultural modernization began in the Romanian principalities during the 19th century. The book, especially the translated one, turned into the main instrument of cultural propagation for the general public. The translations from French, at the beginning using books already translated into a different language, afterwards using the original French, increased in number. During the first half of the century, the translators realized the Romanian versions, which were, mostly, moralizing works, textbooks and science books vulgarisations. For the first time in the history of the Romanian translations, the supremacy of religious books ended in favour of profane books. During the second half of the 19th century, the translations repertoire grew substantially, in parallel with the increase of the people's degree of alphabetization and the development of several means of communication. The spreading of the translation phenomenon in the Romanian society, two centuries ago, provoked critical attitudes from both the non-translators and the translators themselves. In this paper, our goal is to emphasize the most significant aspects in terms of the translation criticism in the 19th century, such as viewed in the newspapers' pages or in the forewords accompanying the translations.

Keywords: translators, discourse, language, public, modernisation

Rezumat: Sub influența ideilor iluministe, în secolul al XIX-lea, începe în Principatele Române un vast program de modernizare culturală. Cartea, în special cea tradusă, devine principalul instrument de propagare a culturii în rândul maselor. Traducerile din limba franceză, la început prin intermediarii apoi directe, devin tot mai numeroase. În prima jumătate a secolului, sunt transpuse în română mai ales lucrări cu caracter moralizator, manuale și cri de vulgarizare a științei. Este pentru prima dată în istoria traducerilor românești când supremația textelor religioase ia sfârșit în beneficiul celor cu caracter laic. În a doua jumătate a secolului, repertoriul traducerilor se îmbogățește substanțial, în paralel cu creșterea gradului de alfabetizare a populației și dezvoltarea mijloacelor de comunicare. Amploarea fenomenului traductiv în societatea românească de acum două secole determină lucrări de poziție critică, atât din partea non-traducătorilor, cât și a traducătorilor înșiși. În acest articol, ne propunem să evidențiem cele mai semnificative aspecte legate de critica traducerii în secolul al XIX-lea, așa cum sunt ele reflectate în ziarele vremii sau în prefețele care însoțesc traducerile.

Cuvinte-cheie: traducători, discurs, limbă, public, modernizare

În acest articol ne propunem să evidențiem cele mai semnificative aspecte legate de critica traducerii în secolul al XIX-lea, așa cum sunt ele reflectate în ziarele vremii sau în prefețele care însoțesc traducerile. Amploarea fenomenului traductiv în societatea românească de acum două secole determină lucrări de poziție critică, atât din partea non-traducătorilor, cât și a traducătorilor înșiși.

Deși, cronologic, traducerile sunt la fel de vechi ca scrierea, foarte mult timp traducătorii au rămas anonimi, abia în epoca romană începe să apară semnize operele.

¹ Articol realizat în cadrul proiectului de cercetare *Traducerile intermediare din limba franceză în limba română. Impactul influenței franceze, prin filieră rusă, asupra mentalităților în societatea românească (secolul al XIX-lea)*, coordonat de Centrul de studii ISTTRAROM-Translations.

De atunci, ni s-au pstrat i primele reflec ii asupra actului traductiv. Acum mai bine de dou mii de ani, în opera sa *De Oratore* (55 î.e.n.), Cicero vorbe te despre modul în care a tradus în latin dou discursuri ale marilor oratori greci Eschine i Demostene. Marele gânditor antic mrturise te c nu a tradus cuvânt cu cuvânt, ci a avut în vedere tonul i valoarea expresiilor², care asigur , de fapt, frumuse ea discursului celor doi oratori. Câteva sute de ani mai târziu, Sfântul Ieronim redacteaz un impresionant tratat despre arta traducerii, *De Optimo genere interpretandi* (395 e.n.), în care, ap rându-se de atacurile adept ilor traducerii literale, sus ine principiul traducerii idee cu idee al lui Cicero³.

În Occident, înc din secolul al XVI-lea, apar primele „tratate”, care încearc s stabileasc anumite reguli i principii în arta de a traduce⁴. La noi, istoria i critica traducerii „au o soart destul de vitregit fa de cele din Europa, care au cunoscut o evolu ie cvasisimultan cu traducerea”⁵, c ci nu poate fi vorba despre o critic a traducerii române ti înainte de secolul al XIX-lea, deoarece nici activitatea de traducere nu poate fi comparat cu impresionalele programe de traduceri derulate în Occident.

O alt cauz important a acestei întârzieri este faptul c Biserica ortodox nu a admis nici o manifestare critic în ceea ce prive te literatura religioas , unica literatur oficial , timp de secole. Considerat drept o „manifestare a „duhului r u”, o îndeletnicire luciferic , o ac iune r uvoitoare”, critica este respins categoric de etica cre tin a „binelui”⁶. Iat de ce se remarc o puternic reticen fa de actul critic, care persist în rândul traduc torilor pân spre mijlocul secolului al XIX-lea. Astfel, pentru a bloca orice eventual luare de pozi ie critic , cuvântul traduc torului se încheia adesea, cu o fraz de genul: „Acum vie al ii care s reu easc mai bine”⁷.

Critica româneasc , arat Ibr ileanu, ia na tere în Moldova datorit unei mai bogate mo teniri culturale i unui grad ridicat de conservatorism. Aici, intelectualii sunt mai reticen i la „nout ile” i „exager rile” existente în celelalte dou provincii române ti⁸. Într-o perioad de manifestare a unor puternice influen e str ine, într-un mediu în care abund „stric torii de limb ”⁹, preocup rile primilor no tri critici se îndreapt mai cu seam spre cultivarea i unificarea limbii¹⁰, idei exprimate înc din prefe ele tip riturilor lui Coresi.

În Muntenia, atitudinea critic nu este, de la început, bine primit de c tre traduc tori. În articolul *Asupra traduc iei lui Omer*, din anul 1837, de **Heliade-R dulescu**, într-un fel pe bun dreptate se arat vehement împotriva criticii traductive. La acel moment, când nu existau înc nici „pravili”, nici „legiuitori”, important era încurajarea traducerilor care s faciliteze

² Cicéron, *L'Orateur. Du meilleur genre d'orateurs*, texte établi et traduit par Henri Bornecque, Paris, «Les Belles Lettres», 1921, p. 111.

³ M. Ballard, *De Cicéron à Benjamin: traducteurs, traductions, réflexions*, Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion, 2007, p. 46.

⁴ G. Lungu-Badea, *Scurt istorie a traducerii. Repere traductologice*, Timi oara, Editura Universit ii de Vest, 2007, p. 82.

⁵ Idem, *ibidem*, p. 147-148.

⁶ G. Iva cu, *Din istoria teoriei i criticii literare române ti 1812-1866*, Bucure ti, Editura Didactic i Pedagogic , 1967, p. 19.

⁷ J. Racine, *Phedra, traduc iune nou* de G. Sion (Cu o Epistol a Domnului V. Alexandri), Bucure ti, 1875, p. 3.

⁸ G. Ibr ileanu, *Spiritul critic în cultura româneasc* , Chi in u, Editura Cartier, 2000, p. 29.

⁹ Idem, *ibidem*, p. 69.

¹⁰ G. Lungu-Badea, *op. cit.*, p. 82.

¹⁰ Idem, *ibidem*, p. 148.

accesul publicului român la nenum ratele comori ale literaturii universale. În faza de euforie a începutului, a descoperirii, critica poate fi demoralizant , c ci f r baze obiective, aceasta „nu seam n judecat , ci zavistie”, „nu vat m numai un om, ci stric iluzia la milioane”¹¹.

Spre mijlocul secolului, nevoia unor criterii solide de selec ie calitativ a traducerilor devine esen ial , lucru subliniat de c tre **Mihail Kog Iniceanu** în programul *Daciei literare*. Mania periculoas a traducerilor nefolositoare, sus ine criticul, nu face decât s omoare „duhul na ional”, împiedicând dezvoltarea unei literaturi originale. În ciuda îndemnului lui Kog Iniceanu, num rul de traduceri continu s creasc , ca o necesitate obiectiv impus de contextul cultural al epocii¹².

Peste câteva zeci de ani, în *Observ ri polemice* (1869), **Titu Maiorescu** subliniaz pericolul reprezentat de lipsa unei critici obiective: „camaraderia” instaurat în sfera literar d impresia c literatura român este populat exclusiv de „capete de geniu” f când imposibil sanc ionarea crea iilor de proast calitate¹³. Dup 1881, Maiorescu î i restrânge observa iile la literatur punând bazele criticii literare propriu-zise. Lupta criticilor poate fi concentrat astfel împotriva prostului gust literar¹⁴, considerat a doua manie periculoas , care-i cuprinsese pe români, dup cea a traducerilor. Maiorescu subliniaz importan a constituirii criticii obiective, care s restabileasc m sura lucrurilor: „Critica, fie i amar , numai s fie dreapt , este un element neap rat al sus inerii i prop irii noastre”¹⁵.

Pre ul pl tit, în perioada de tranzi ie (1780-1840), pentru deschiderea c tre traducerile laice, fusese acela al adâncirii diferen elor dialectale între cele trei provincii, fapt care va întârzia cristalizarea limbii literare. Prin proliferarea traducerilor în a doua jum tate a secolului al XIX-lea, cre te i num rul de cuvinte str ine care p trund în limba român . Metodele de „epurare” a limbii, propuse de diferite curente, determin o luare de pozi ie tran ant a lui Maiorescu, care, în 1881, enun cele patru reguli de „primire” a neologismelor în limba român ¹⁶.

De i nu se poate vorbi, în secolul al XIX-lea, despre o critic a traducerii în accep iunea actual a termenului, nu sunt lipsite de interes observa iile pe care o serie de oameni de cultur , traduc tori i non-traduc tori le fac asupra traducerilor, atât de numeroase în perioada amintit . Semnificative sunt reflec iile, pe care **Alexandru Odobescu** le exprim într-o serie de studii. Astfel, în *Poe ii V c re ti* (1861), vorbind despre traducerea lui Iancu V c rescu, *Britannicus*, aduce în discu ie problema caducit ii traducerilor i arat modul în care timpul i influen a epocii pot afecta receptarea unei traduceri. V c rescu tradusese piesa lui Racine, în anul 1827, într-un stil „cu totul clasic”. Peste 34 de ani, când traducerea va fi publicat , datorit modific rilor petrecute la nivelul limbii i al mentalit ilor, aceasta pare

¹¹ I. Heliade-R dulescu, *Asupra traduc iei lui Omer*, 1837, p. 14.

¹² G. Lungu-Badea, *Traduc ionita lui Mihai Kog Inicenu i consecin ele ei în plan literar*, în *Un capitol de traductologie româneasc . Studii de istorie a traducerii (III)*, (coord. Georgiana Lungu-Badea), Timi oara, Editura Universit ii de Vest, 2008, p. 190-191.

¹³ T. Maiorescu, *Critice (1866-1907)*. I. Edi ie îngrijit de Domnica Filimon, Bucure ti, Editura Minerva, 1984, p. 116.

¹⁴ G. Ibr ileanu, *op. cit.*, p. 69.

¹⁵ T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 187.

¹⁶ *Ibidem*, p. 364.

„confuz , gloduroas , ruginit ” i doar cei care mai cunosc foarte bine limbile clasice o pot „aprecia dup dreapta sa valoare”¹⁷.

Ca membru al Societ ii Academice Române, Odobescu încurajeaz traducerele merituose din literatura clasic , prin organizarea unor concursuri de traduceri, dotate cu premii substan iale. În articolele *Condi iunile unei bune traduceri române ti din autorii Eleni i Latini* (1874) i *Traducerea în român din Erodot* (1878), Odobescu scoate în eviden dificult ile pe care le presupune traducerea unui text atât de îndep rtat în timp. Scriitorul vine în ajutorul tinerilor traduc tori cu o serie de „reguli”, indispensabile alc tuirii unei traduceri de calitate. Dintre acestea amintim: în elegerea autorului i cunoa terea limbii din care se traduce „pân la cele mai delicate nuan e”¹⁸ i transpunerea originalului într-o limb român frumoas „de to i priceput ” lipsit de provincialisme, vulgarit i, arhaisme i, evident, neologisme prisositoare¹⁹.

Deosebit de importante sunt i remarcile critice pe care Mihai Eminescu le face într-o serie de cronici teatrale. Observa iile sale sunt centrate pe trei mari puncte de interes: repertoriul teatral, actorii i publicul, i exprim „un punct de vedere propriu, o concep ie original , elevat , temeinic închegat , unitar i de esen realist ”²⁰. Poetul se arat profund dezam git de ignoran a publicului românesc, care nu tie s pre uiasc str daniile actorilor i calitatea pieselor într-o ar , unde „succesul mediocrit ii e foarte u or i lupta tuturor elementelor mai bune peste m sur de grea”²¹. În aceste condi ii, piese de tipul *Dou orfeline*, „pastet de crime, boli, vicii i degradare omeneasc , care- i face p rul m ciuc -n cap i te scutur frigurile”, se joac cu sala plin , dar dac s-ar juca Shakespeare i Molière, sala ar r mâne goal ²².

În ceea ce prive te repertoriul, acesta este alc tuit, mai ales din dramatiz ri dup „romane de mansard ”, lipsite de orice caracter moralizator i „întemeiate sau pe crime comune sau pe boli trupe ti”²³. Eminescu se arat totu i favorabil anumitor autori, precum Scribe, ale c rui scrieri sunt asem nate cu ni te obiecte de lux. Poetul este impresionat mai cu seam de piesa acestuia *Moartea lui Petru cel Mare*²⁴.

Nu doar criteriile de selec ie a operelor care se traduc, exprim eferescen a transform rilor prin care trece societatea româneasc în secolul al XIX-lea, ci i maniera în care aceste opere sunt traduse. Dac arunc m o privire peste traducerele din francez , mai ales peste cele beletristice, vom observa adesea men iunea de „traducere slobod ”, „prescurtare”, „imita ie”, „localizare”, fapt care denot raportul foarte liber al traduc torului cu originalul. În cronica la piesa *Fadette*, dup romanul lui G. Sand, Eminescu se arat

¹⁷ Al. Odobescu, *Opere XVIII. Coresponden 1847-1879*, Bucure ti, Editura Academiei RSR, 1979, p. 46.

¹⁸ Idem, *ibidem*, p. 386.

¹⁹ *Ibidem*, p. 389.

²⁰ M. Eminescu, *Scrieri de critic literar* , cu un studiu introductiv i note de Ion V. Boeriu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972, p. 15.

²¹ Idem, *ibidem*, p. 88.

²² *Ibidem*, p. 109.

²³ *Ibidem*, p. 82.

²⁴ *Ibidem*, p. 93.

potrivnic „localizării”, o neonestitate, care nu face decât să schimbe numele personajelor, ascunzând faptul că piesa este o traducere²⁵.

Un bogat material de studiu referitor la critica traducerii îl reprezintă prefețele traducerilor românești din secolul al XIX-lea. Chiar dacă unii traducători preferă să redea integral prefața autorului, fără a adăuga nimic original, ca spre exemplu, Nikolae D. Rakovitza în *Comandorul de Malta*, al lui E. Sue, 1857²⁶ sau Dumitru Stănescu în *Pierderea copiilor în al XIX-lea secol*, al lui E. Legouvé, 1898²⁷, majoritatea introducărilor sunt deosebit de interesante devenind uneori mici tratate de traductologie.

De obicei, în prefețele traducerilor din secolul al XVIII-lea și mai vechi, după cuvintele de laudă adresate celui care a suportat costurile destul de ridicate ale tipăririi cărții, traducătorii și tipograful își cer iertare cititorilor pentru eventualele greșeli, așa cum face într-o notă finală tipograful *Tripodului* de la Râmnic, din anul 1731: „(...) căpre cumu iaste cu neputin ceriulu fără de nori, așa și typarulu fără de greșal”²⁸.

În secolul al XIX-lea, deși se prestează „tradiția” scuzelor pentru greșeli, discursul devine mai complex, aducând în atenție cu tot mai mult profesionalism problemele cu care se confruntă traducătorii în procesul de traducere, mai mult decât atât, propunând soluții pentru rezolvarea acestora. Astfel, prefețele traducerilor depășesc cadrul textului și constituie o radiografie a limbii și societății românești a timpului.

Prima jumătate a secolului al XIX-lea este importantă datorită faptului că atunci se cristalizează câteva concepte fundamentale, legate de limba literară și stilurile funcționale, limba scriitorilor și aportul acestora la îmbogățirea limbii literare²⁹. Deși în mai toate prefețele traducerilor persistă lamentările referitoare la sărăcia limbii și lipsa unor instrumente ajutoare precum dicționarele, apar și voci, care mută „vina” dinspre limbă, înspre cei care ar trebui să o mânguiască cu mai mult talent și creativitate. Așa este cazul lui Vasile Pogor, în introducerea *Către cetățeni*, a traducerii sale după *Henriada* lui Voltaire, realizată în 1838. Traducătorul se ridică în apărarea limbii române, îndemnându-i pe intelectuali să-și preuiască mai mult limba și participe activ la îmbogățirea și cizelarea ei³⁰.

Acum, mai mult ca oricând, traducătorii în eleg importanța muncii lor pentru că societatea românească să recupereze rapid decalajul cultural față de vestul Europei. Majoritatea cărților didactice și cu caracter utilitar lipsesc din coli, iar pentru a realiza manuale românești este nevoie de profesori specializați, dar și de mult timp. Traducătorii E. Angelescu și J. M. Riurianu justifică astfel în *Prefațione* motivul pentru care au tradus *Elemente de geometrie* al

²⁵ *Ibidem*, p. 106.

²⁶ G. Lungu-Badea (coord.), *Repertoriul traducerilor români de limbă franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studii de istorie a traducerilor (I)*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2006, p. 184.

²⁷ *Idem, ibidem*, p. 234.

²⁸ I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, tomul II (1716-1808), București, Editura Academiei Române, 1910, p. 45.

²⁹ M. Seche, *Câteva păreri despre limba română literară în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Limba Română”, 1, VIII, București, Editura ARPR, 1959, p. 102.

³⁰ Voltaire, *Hanriada*, tradus de D. Comisul V. Pogor, București, 1838.

lui Legendre³¹ și anume „lipsa mai totală, putem dice, de carti de natura celei de facia, în care se afla scolele noastre”³², această metodă fiind mai rapidă, decât scrierea unui manual de la zero:

„Ni s’ar pute obiecta că de ce am preferat să facem o traducțiune și nu unu opus original, dându-i forma mai methodică și adaptată cu programele noastre. Cuventulu este simplu: o carte ca acesta spre a fi lucrata așa încât să se poată da publicității, ar’ cere, după noi, unu timpu de mai multi ani”³³.

Criteriile de tradus sunt alese, cel mai adesea, pe criteriul popularității de care se bucură în țara de origine, Franța: „Cătu pentru autorele ce allesseram, ellu ne fu recomandat clar prin marea consumațiune ce a avut opulu seu”³⁴.

O problemă esențială, care intră în preocupările majorității traducătorilor din perioadă, este cea a **limbii române**. Încă din 1648, în prefața *Noului Testament de la B lgrad*, mitropolitul Simion Ștefan constată că amărăciune faptul că la acel moment era imposibil ca o traducere să fie înțeleasă de toți românii. Prelatul dădea vina pentru această situație pe cei care își dăduseră seama de românii și își au „răsfărat printr-alte țări, de și-au amestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăiesc toți într-un chip”³⁵.

Traducătorii realizează necesitatea imperioasă a creării unui instrument care, înglobând tot ce este mai expresiv în dialectele românești și tot ce este util în noianul de împrumuturi neologice, să se ridice peste diferențele regionale și să devină o limbă vorbită înțeleasă de toți românii. Influența traducerilor din franceză este fundamentală pentru istoria limbii române literare, traducătorii devenind adevărații factori ai limbii. Încă din 1837, Heliade își arată aprecierea față de traducerea efectuată de Negruzzi, după piesa lui Hugo *Maria Stuart*³⁶, în care acesta reușește să strezănească și să tirbă frumusețea originalului:

„(...) pentru aceia ce se atinge de ideile cele noi și de stilul lui Hugo își alege vorbele, frazele și chipul de a se exprima, și din țara Rumânească și din Moldova și a făcut un amestec fericit prin care ai putut cu atâtă justă și înțelegere să arăți Rumânilor pe autorul D. Tale”³⁷.

Adaptarea neologismelor provoacă cele mai vii dezbateri pe tot parcursul secolului al XIX-lea, traducătorii fiind principalii responsabili pentru printrunderea acestora în limbă. „Reromanizarea” presupune însă turarea pe cât posibil a turcismelor, grecismelor, dar mai ales a slavonismelor și înlocuirea lor cu termeni neologici de origine latină și romanică. Cărențele erau simțite mai acut în cazul traducerilor de specialitate unde lipsa unui limbaj specific impunea recurgerea la împrumuturi masive de termeni. Iată ce afirmă A. Treboniu Laurian în Prefața *Manualului de filozofie* al lui Delavigne³⁸: „Dar totu Românul care a încercat să facă numai unu pasu în știință, a simțit de bună seamă că în care ne aflăm în privința ideilor cătu și în a vorbelor prin care se exprimă ideile. De aici necesitatea de a forma o vorbă nouă pentru fiecare idee nouă, de a forma o limbă filosofică pentru

³¹ A. M. Legendre, *Elemente de geometria*, traducțiune de E. Angelescu și J. M. Riurianu, București, 1865.

³² Idem, *ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ G. C. Ionescu, *Istoria literaturii române*, I, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1954, p. 28.

³⁶ Victor Hugo, *Maria Stuart*, tradus de D. K. Negru și, București, 1837.

³⁷ Idem, *ibidem*, p. IV.

³⁸ A. Delavigne, *Manual de filozofie*, tradus de A. Treb. Laurianu, București, 1846.

cugetarea filosofică. Deci am fost silitu să introduc neologisme în limba românească. Și poate mai mult decât să fi pututu imagina cineva”³⁹.

Către sfârșitul secolului, Nicolae Manolescu descrie, în *Prefa la Geografia botanică* a lui Louis Figuier⁴⁰, dificultățile cu care s-a confruntat atunci când a trebuit să redea în română diferitele denumiri de plante, din lipsa unor lucrări de specialitate în limba noastră: „(...) și totuși, în această traducere veți observa, onorabili cititori, că plantele nu sunt numite toate în limba noastră, din cauză că mi-a fost imposibil de a cunoaște întreaga nomenclatură a plantelor în limba română (dacă există); veți observa de asemenea că, unde n-am putut altfel, m-am murginit să pun numai numirea tipică a plantei; veți mai observa încă că plantele au rămas, în unele locuri, numai cu numirea lor franceză, căci n-am dispus de cărți, prin care să satisfac acest cerință”⁴¹.

Unii traducători, atunci când folosesc neologisme în prefețe, dau în paranteză sinonimul, de cele mai multe ori de origine slavă, deja cunoscut cititorului. *Introducerea* lucrării *Doctorul poporului* a Doamnei Hippolyte Meunier, tradus de Constantin Dimitriade⁴², abundă în astfel de exemple, dovedind modul în care s-a îmbogățit sinonimia lexicală a limbii noastre: *naturale* ‘firesci’, *pericolu* ‘primejdie’, *liberu* ‘slobodu’, *animalele* ‘dobitoacele’, *comun* ‘obtesc’ etc. Iosif Archidiaconulu, în prologul traducerii *Jidovulu r t citoru*, după Eugène Sue⁴³, nu doar că dă sinonime pentru neologismele folosite, dar adaugă și note de subsol în care explică sensul acestora prin parafraze: *fenomini* – ‘Întâmplări fizice, turburări ale naturii’⁴⁴.

Prefețele textelor religioase, de asemenea, încep să trateze probleme de traducere, în majoritate legate de corectarea unor greșeli pe care le conțin traducerile vechi. Astfel, în Prefa la *Liturghiei*, tipărită la Chișinău în anul 1815, Mitropolitul Gavriil anunță traducerea a fost făcută după un original rusesc și enumeră greșelile pe care această variantă vine să le corecteze, alături de soluțiile găsite⁴⁵.

Problema neologismelor atinge și conservatorul limbaj bisericesc. În prefața la *Liturghier* (Iași, 1818), mitropolitul Veniamin Costache menționează că a făcut unele „îndreptări” înlocuind slavonisme cu cuvinte de origine latină: *molitva* ‘rugăciune’, *vohod* ‘întrare’, *dvera* ‘ușă’, *cădire* ‘tăvălaie’⁴⁶. Probleme legate de limba română sunt analizate și în prefața *Liturghierului* din 1834. Costache subliniază aici pericolul necunoașterii destoinice a limbii române de către traducătorii vechi, care au introdus în traduceri o mulțime de cuvinte străine și „au stricat foarte mult curățenia graiului românesc”⁴⁷. Pentru a îndrepta

³⁹ Idem, *ibidem*.

⁴⁰ L. Figuier, *Geografia botanică*, traducere din „Histoire des Plantes”, de Nicolae Manolescu, București, 1883.

⁴¹ Idem, *ibidem*, p. 8.

⁴² Hippolyte Meunier, *Doctorul poporului sau Convorbiri familiare asupra igienei*, traducere liberă de Constantin Dimitriade, București, 1878.

⁴³ Eugène Sue, *Jidovulu r t citoru*, tradus de Iosif Archidiaconulu, vol. I, București, 1857.

⁴⁴ Idem, *ibidem*, p. 8.

⁴⁵ I. Bănuș, N. Hodo, *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, tomul III (1809-1830), București, Editura Academiei Române, 1912-1936, p. 121.

⁴⁶ Idem, *ibidem*, p. 232.

⁴⁷ M. P. Curariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2. *Secolele XVII și XVIII*, ediția a II-a, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, p. 353.

„noimile tîm cite cu sminteal”, mitropolitul sugerează revenirea la cuvintele românești „care sîp strează parte prin cîrile i documentele vechi, parte prin gura poporului”⁴⁸.

Concluzii

Traducătorii români din secolul al XIX-lea s-au numărat printre cei mai activi „actori” ai modernizării României. Beneficiind de preioasa moștenire a generațiilor trecute, aceștia au reușit, într-un timp relativ scurt, să pună bazele limbii literare, să facă cunoscute publicului român capodoperele literaturii universale și să ajute la consolidarea principalelor instituții ale statului. Acest fapt a fost posibil, într-o mare măsură, datorită apariției criticii traducerii, care s-a manifestat ca un veritabil filtru pentru textele ce urmau a fi traduse și ca un îndreptar pentru ridicarea calitativă a actului traductiv.

⁴⁸ Idem, *ibidem*, p. 353.

Ioana B N DUC
(Universitatea de Vest
din Timi oara)

Considera ii privind specificitatea terminologiei pedagogice (1886-1918)

Abstract: (Accounts on the Specificity of Pedagogical Terminology) Our paper proposes to highlight, from the perspective of “external” terminology, the specificity of pedagogy’s specialized vocabulary, based on the analyses of linguistic means of expression for specialized terms. Having a descriptive character, the research presents, on a syntagmatic axe, some pedagogical terms excerpted from Romanian media publication that appeared in Banat in the period 1886-1918.

Key words: Banat’s cultural space, pedagogical terminology, period 1886-1918, Romanian media publication, syntagmatic relations

Rezumat: Lucrarea noastr î i propune s eveden ieze, din perspectiva terminologiei „externe”, specificitatea vocabularului specializat al pedagogiei pe baza analizei unor mijloace de exprimare lingvistic a termenilor de specialitate. Având un caracter descriptiv, cercetarea prezint pe axa sintagmatic unii termeni pedagogici excerpta i din texte publicistice române ti ap rute în Banat, în perioada 1886-1918.

Cuvinte cheie: analiz sintagmatic , Banat, perioada 1886-1918, publicistic româneasc , terminologie pedagogic

Referindu-ne la spa iul cultural b n ean, trebuie s invoc m ideologia iluminist ca suport teoretic principal al continuit ii din gândirea pedagogic româneasc a epocii moderne i rezisten a prelungit a acesteia chiar i dup 1900, în Banat, ca i în Transilvania, de altfel.

Premisa interesului pentru metalimbajul pedagogic românesc b n ean, din perspectiva terminologiei «externe»¹, este reprezentat de faptul c acesta s-a structurat pe baza scrierilor didactice de popularizare, în contextul în care dezvoltarea nivelului de tiin ificitate al pedagogiei a fost un proces simultan cu acela al „lumin rii” poporului. Aadar lucrarea noastr se bazeaz pe un material faptic excerptat din scrieri din presa româneasc b n ean care se adreseaz cu inten ii didactice receptorilor (vezi *Izvoare*).

Terminologia pedagogic din presa din Banat, ca domeniul de investiga ie, poate fi descris ca limbaj cu un caracter compozit. Este format atât din elemente lexicale din limba comun utilizate cu alte semnifica ii în tiin , cât i din termeni tehnici care definesc elemente specifice, datorit caracterului practic al educa iei, termeni de circula ie interna ional , comuni mai multor limbaje tiin ifice², sau prelua i din alte domenii, precum

¹ Termenul este privit ca „element activ [...] care poate reda jocul dintre limb /cultur , limb /societate, limb /cunoa tere”. Vezi Angela Bidu-Vr nceanu, *Lexicul specializat în mi care. De la dic ionare la texte*, Bucure ti, Editura Universit ii din Bucure ti, 2007, p.23.

² Termenii care apar în mai mult decât într-un singur limbaj tiin ific se consider c apar în *lexicului tiin ific interdisciplinar* (LSI). Vezi Angela Bidu-Vr nceanu (coord.), *Lexic tiin ific interdisciplinar*, Bucure ti, Editura Unibuc, 2001, p. 13.

psihologie, logică, filozofie etc., pe care îi adaptează la propriile-i finalități. Migrarea termenilor dinspre științele socio-umane conexe înspre pedagogie este determinat extralingvistic și se manifestă în grade diferite, în funcție de obiectivele impuse de nivelul de înțelegere al domeniului.

În continuarea demersului, care se dorește a fi ilustrativ, ne vom opri asupra câtorva aspecte legate de comportamentul contextual al unor termeni pedagogici. În literatura de specialitate se admite ideea că „[...] în textele de largă circulație termenii pot avea libertăți sau alte preferințe contextuale. Acestea pot atrage modificări semantice («dinamica sensului»), iar raportarea nucleului «dur» specializat (sau existența unei medii semantice a lui) reprezintă un aspect de mare interes în analiza sintagmatică a diverselor terminologii. [...]»³. Drept urmare, prin investigarea sintagmatică vom încerca să urmărim contextele imediate în care apar unii termeni, din dorința de a le circumscrie sensul specializat. În acest fel vom evidenția specificul combinatoric al acestor termeni pedagogici în lanțul discursiv al actualizării lor contextuale.

Descrierea sintagmatică a unităților terminologice presupune precizarea formulelor morfo-sintactice în care se întâlnesc termenii pedagogici, cu variațiile de combinații: substantiv + adjectiv; substantiv + substantiv (în cazurile: Acuzativ, cu sau fără prepoziție, respectiv Genitiv).

În traseul nostru interpretativ ne vom referi la *metod*, termen de cultură generală, interdisciplinar, de circulație internațională. At.1757 (cf. TDRW). Et. gr./lat. *methodus* (cf. TDRW); DLR admite posibilitatea provenienței termenului din neogreacă sau latină, din fr. *methode* și germ. *methode*. N.A.Ursu menționează și rusă. Termenul este preluat din filozofie și adaptat finalităților pedagogice.

Pentru a desemna *maniera de a proceda (în procesul educativ)* apar sintagme terminologice bimembre libere, având următoarele formule sintactice:

1. N₁ + N₂

(Genitiv)

metodul propunerii: „materia Religiei trebuie aleasă și grupată, iar *metodul propunerii*⁴ întocmit după puterile sufletești ale colarilor și conform scopului care are ca obiect de învățământ în școală” (FD, 1909);

metodul instruirii: „*metodul instruirii* în geografie poate fi: analitic, sintetic și grafic” (ARÎSCDC, 1899);

2. N₁ + Prep. + N₂

(de) (Acuzativ)

metod de învățământ: „După acest *metod de învățământ*, când vom să facem colariului cunoscut un lucru îi arătăm mai întâi lucrul acela prin obiecte de înțelegere.” (FD, 1887);

metod de propunere: „recenziunile făcute asupra examenelor, iar în special asupra înțelegerii învățătorului sub decursul examenului, asupra *metodului de propunere* și a răspunsurilor elevilor” (FD, 1888, 1892, 1897, ARÎSCDC, 1899 ED, 1909).

³ Idem, *Neologia semantică în lexicul specializat*, în „Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați, fasc. XXIV, an III, nr. 2(4), 2010, p.177.

⁴ *A propune*, termen specific terminologiei pedagogice benigne, desemnează conceptul de *transmitere sistematică a cunoștințelor*, fiind sinonim cu *a preda*. Este atestat cu acest sens în 1821, an în care a apărut lucrarea lui Constantin Diaconovici Loga, *Chiemare la țipărie a rilor românești*, tipărită la Buda. TDRW nu a înregistrat acest sens. Cf. DA < lat. *proponere*, fr. *proposer* (după *pune*).

Liviu Groza menționează că „pe măsură ce noul concept devine familiar și în măsura în care el este frecvent denumit, se va crea un cuvânt nou, mai scurt, mai „economic”, care să înlocuiască sintagma, conform legii minimului efort”⁵. Astfel *metodul propunerii/metod de învățământ* a devenit *metod*: „e adevărat că *metodul* cel bun va ajunge cunoscut de toți învățătorii” (FD 1889, 1899, 1908, 1909, 1912, 1917; ED, 1909, 1914);

Privind diacronic această terminologie observăm evoluția conceptual-semantică a domeniului. Tendința de specializare a pedagogiei este evidentă prin conturarea subdomeniului *methodica*: „Methodica ne învață a ceti, a scrie, a socoti, a cunoaște sânta Lege și limba mamei, a cunoaște lumea și înțelepciunea și gândurile judecă.” (PPM, 1818). În dicționarul lui Scriban este definit ca „parte a unei științe care se ocupă de metoda ei”. Atunci în 1818 (cf. DA < germ. *Methodik*, rus. *Metodika*; TDRW < germ. *Methodik*; DER nu înregistrează acest termen. Indicii referitoare la evoluția conceptual-semantică a subdomeniilor apar în presă. Sintagma *metodica special* este definită: „știința care ne arată materia și metoda de propunere al acestei materii, pentru ca să se poată realiza scopul, se numește *Metodica special*” (FD 1899). De asemenea sunt consemnate numeroasele subdiviziuni: „Dacă vom ține cont de cele amintite la propunerea Geometriei, a cărei *metodic special* o aflăm mai pe larg în *Instrucțiunea din anul 1888* de tefan Velovan” (ARÎSCDC, 1899); „Indicțiile metodice ce le aflăm prin manualele de *Metodica limbii române*, cum și prin articolele din revistele noastre pedagogice sunt unele și aceleași.” (FD 1911).

Ca urmare a dezvoltării conceptuale a pedagogiei, mobilitatea denotativă este semnalată sintagmatic. Din necesitatea denumirii specificului unor metode de predare, termenul *metod* adiaționează o serie de determinanți, de obicei neologisme, formând noi sintagme terminologice fixe⁶, unele cu definiții specializate. Pentru acestea am identificat modelul structural N₁ (metod/metod) + Adj.:

metod mechanic: „*metodul mechanic*, care se cuprinde în învățătura pe de rost, simplu numai prin deprindere și repetiție în alegerea și aplicarea celor învățate, s-a putut observa în propunerea moralei”;

metod fonetic/metoda fonetic: „de la părăsirea vechiului metod de silabizare este constatată că învățătorii folosesc la propunerea scrierii și citirii *metodul fonetic* după principiul scriptologiei. [...] Metoda de a purcede de la sunete la semnele lor, la litere, face să scoată dintr-un cuvânt normal, care reprezintă un lucru vădit, ce se poate intui, se numește *metoda fonetic*”;

metod sunetariu: „El (Constantin Diaconovici Loga – s.n.) a scos din coalele elementare literisarea după *metodul cirilic* și a introdus *metodul sunetariu* și *metodul intuitiv*, se vede că dânsul cunoștea pedagogii europene renumite de pe acel timp”;

metod cirilic: „El a scos din coalele elementare literisarea după *metodul cirilic*”;

metod deductiv: „Această disciplină a coalei, gramatică, care ne învață a cunoaște legile limbii, regulile limbii, pentru ca să vorbim și să scriem corect, este încă un mijloc pentru scopurile limbii materne în coalele noastre populare, iar metoda ei este: *metodul* tinut înțeles sau *deductiv* menit pentru învățământul secundar și superior [...]”;

⁵ Liviu Groza, *Despre terminologiile științifice din perspectiva frazeologiei*, în „Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați, fasc. XXIV, an IV, nr. 1(5), 2011, p.132.

⁶ Toate exemplele au fost preluate din „Almanach edat de Reuniunea învățătorilor dela coalele confesionale gr.-or. din Dieceza Caransebeului”, Editura Comitetului Reuniunii, Caransebe, 1899.

metod inductiv: „Metodul elementar sau *inductiv*⁷, care este cel mai nou, cel rațional, este contrariu celui deductiv sau tiințific și este menit pentru învățământul primar, adică pentru colile noastre populare.”;

metodul grafic: „Metodul instruirii în geografie poate fi: analitic, sintetic și *grafic*.”;

metod biografic: „La istorie se deosebesc următoarele metode: *metodul biografic*, care ne enăzăz istorioare de sine stătătoare despre persoane istorice moralmente însemnate, scoase din Istoria universală.”;

metod pragmatic: „*metodul pragmatic* ne arată legătura logică a evenimentelor istorice”;

metod cronologic: „*metodul cronologic* ia firul timpului și leagă de el întâmplările istorice pe rând, precum au urmat una din alta”;

metod sincronistic: „*Metodul sincronistic* pune evenimentele din diferite țări laolalt, voind să arate deodată câte s-au întâmplat în lume în unul și același timp.”;

metod regresiv: „*metodul regresiv*, de după care se începe cu adevărat învățarea întâmplărilor celor mai mari, porinde tot înapoi până la timpurile cele mai vechi”;

metod comparativ: „*Metodul comparativ* scoate persoanele istorice din diferite timpuri și asemănându-le unele cu altele, caută să afle diferența sau asemănarea între ele.”;

metod analitic-sintetic: „Elevii se pregătesc acum pentru scrierea de semne de felurite linii și figuri combinate din linii, [...] iar pentru citirea analizarea propozițiilor simple în cuvinte, a cuvintelor în silabe și sonori. Aceste două operațiuni sunt de mare însemnătate pentru o scriere și citire regulată, care își au baza în adevăratul metod: *metodul analitic-sintetic*, după care se face analiza vorbirii în sonori, și de la sonori la semnele lor, la litere.

Evoluția conceptual-semantică a pedagogiei ne indică o terminologie încă nefixată, dar cu un puternic caracter dinamic. Particularitatea aleatorie a exemplurilor ne permite să remarcăm predispoziția pentru exprimarea sintagmatică. Observăm o serie de sintagme terminologice fixe, precum și unele sintagme libere. O dovadă a lexicalizării în limbă este înregistrarea unor înțelesuri generale ale vremii: *metod deductiv*, *inductiv*, *metod fonetic etc.* Deși nu figurează toate înțelesurile, totuși au o frecvență destul de mare în textele didactice din presă, fiind o parte reprezentativă a frazeologiei de specialitate.

Cu toate că în lucrarea de față am scos în evidență un termen care respectă în mare măsură postulatele terminologice și permite existența unor contexte lingvistice specializate, nu putem ignora faptul că, în cazul acestui limbaj eterogen, nu toate contextele permit o facilă dezambiguizare. S-a constatat că buna cunoaștere a domeniului și a teoriilor pedagogice caracteristice unei anumite perioade oferă posibilitatea decodării corecte a acestei terminologii⁸.

Aceste minimale observații privind rolul contextului în conturarea specificității terminologiei pedagogice reliefează caracterul terminologic mai slab al pedagogiei.

⁷ Observăm că stabilirea unor relații de echivalență semantică-sintactică se realizează și în cadrul gloselor: *metodul elementar sau inductiv*. Acestea au avut rolul să asigure precizia și funcția denotativă a limbajului tiințific.

⁸ Ștefan Bărsnescu admite că în pedagogie există o mare diversitate de variante lexicale, dar nu este de acord cu unii autori care explică doar prin recurgerea la etimologie, deoarece termenii de bază au cunoscut „mai multe sensuri în funcție de etapele structurale de dezvoltare”. Acești termeni, scrie autorul, „au evoluat”. Spre exemplu *educație*, termen definit prin raportare la cuvintele lat. *educō -are* și *educō -ere*, primul însemnând „acțiunea de îngrijire a copilului”, iar al doilea „acțiunea de a-l scoate pe copil din starea de viață primitivă și a-l ridica la o viață de cultură”, în secolul al XIX-lea, pentru același termen sensurile de bază pierd din importanță, *educația* fiind definită ca proces de dezvoltare a fizicului și a psihicului unui tânăr. Vezi Ștefan Bărsnescu, *Limbajul tiințific și pedagogia*, în „Revista de Pedagogie”, nr. 4, 1979, p.51-55.

Bibliografie

- Bârs nescu, tefan, *Limbajul tiin ific i pedagogia*, în „Revista de Pedagogie”, nr. 4, 1979.
- Bidu-Vr nceanu, Angela (coord.), *Lexic comun, lexic specializat*, Bucure ti, Editura Universit ii din Bucure ti, 2000.
- Idem (coord.), *Lexic tiin ific interdisciplinar*, Bucure ti, Editura Universit ii din Bucure ti, 2001.
- Idem, *Lexicul specializat în mi care. De la dic ionare la texte*, Bucure ti, Editura Universit ii din Bucure ti, 2007.
- Idem, (coord.), *Terminologie i Terminologii*, Bucure ti, Editura Universit ii din Bucure ti, 2010.
- Idem, *Neologia semantic în lexicul specializat*, în „Analele Universit ii „Dun rea de Jos” din Gala i”, fasc. XXIV, an III, nr. 2(4), 2010.
- Groza, L., *Despre terminologiile tiin ifice din perspectiva frazeologiei*, în „Analele Universit ii „Dun rea de Jos” din Gala i, fasc. XXIV, an IV, nr. 1(5), 2011.
- Ursu, N.A., *Formarea terminologiei tiin ifice române ti*, Bucure ti, Editura tiin ific , 1962.

Dic ionare

- DA: *Dic ionarul limbii române*, editat de Academia Român sub conducerea lui Sextil Pu cariu, Bucure ti, tomurile I-II (A-C, D-de, J-lojni), Bucure ti, 1913-1949.
- DER: Alexandru Cior nescu, *Dic ionarul etimologic al limbii române* (DER), Edi ie îngrijit i traducere din limba spaniol de Tudora andru Mehedini i Magdalena Popescu Marin, Bucure ti, Editura Saeculum, 2001.
- DLR: *Dic ionarul limbii române* (DLR). Serie nou . Academia Român .
- Scriban: August Scriban, *Dic ionaru limbii române ti*, Ia i, Editura Presa bun , 1939.
- TDRW: H.Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* [Band I: A-C; Band II: D-O; Band III: P-Z], 2 überarbeitete undergänzte Auflage von Paul Miron, Wiesbaden, Harrassowitz, I: 1985; II: 1988, III: 1989.

Izvoare

- ARÎ CDC: „Almanch edat de Reuniunea înv torilor dela coalele profesionale gr.-or. din Dieceza Caransebe ului”, Editura Comitetului Reuniunii, Caransebe , 1899.
- FD: „Foaia Diecesan , Organ al Eparchiei gr.or.rom. a Caransebe ului”, (17 ianuarie 1886- 1950).
- ED: „Educatorul”. Organ oficial al Reuniunei înv torilor din eparhia Caransebe ului, Oravi a, (iunie 1909-1914).
- PPM: Naum Petrovici, *Pedagoghia i metodica pentru înv torii shoalelor or ene ti i s te ti*, Buda, 1818.

Anamaria FILIMON-BENEA
(Universitatea de Vest din
Timi oara)

Comunicarea în mediul online: Web TV, un nou tip de media

Abstract: (Online Communication: Web TV, a New Type of Media) From the first experience of transmitting television pictures, in 1926, by John Baird, things have evolved exponentially in the television industry. It began with the American Zworykin, who in 1929 designed the first electronic television, a prerequisite for today's TV stations. The digital age and the internet are changing television industry. There are new players in the market and consumers can choose from many new TV experiences. Interactivity and socialization are two of the basic terms of modern television (digital and online). The expression *Web TV* first appeared in 1997 in Canada, in *Quebec Micro* newspaper, but it did not have the same meaning we ascribe it today. At that time, it meant, rather, the attempt to connect the classic television to the internet. Web TV is, today, a website that produces video exclusively for the Internet. Many images on demand, programs or videos that merge television and the Internet, available on all screens, from home cinema to mobile phone, will send classic television in the background. This work aims to draw attention to the evolution of online television in general, and on its involvement in changing people's behaviour in society. Journalistic practices and the way they change on the internet are another analysis.

Keywords: Web TV, communication, web documentary, new media, internet

Rezumat: De la prima experien de transmitere a imaginilor de televiziune, în 1926, de c tre sco ianul John Baird, lucrurile au evoluat exponen ial în industria de televiziune. Totul a început în mod serios cu americanul Zworykin, care, în 1929, a conceput prima televiziune electronic , o premis a posturilor TV de ast zi. Era digital i internetul schimb industria televiziunii. Au ap rut noi juc tori pe pia i consumatorii pot alege dintr-o mul ime de noi experien e TV. Interactivitatea i socializarea sunt doi dintre termenii de baz ai televiziunii moderne (digital i online). Expresia *Web TV* a ap rut pentru prima dat în 1997, în Canada, în ziarul *Quebec Micro*, dar înc nu avea acela i sens pe care îl atribuim azi. La acea dat , se în elezea, mai degrab , încercarea de a conecta televiziunea clasic la internet. Web TV înseamn , azi, un site care produce material video exclusiv pentru internet. O mul ime de imagini la cerere, emisiuni sau videoclipuri care unific televiziunea i Internetul, disponibile pe toate tipurile de ecrane, de la home cinema la telefonul mobil, vor trimite, în curând, televiziunea clasic , în plan secund. Lucrarea mea îi propune s atrag aten ia asupra evolu iei televiziunii online, în general, i asupra implic rii ei în schimbarea comportamentului oamenilor în societate. Practicile jurnalistice i maniera în care ele se schimb pe internet sunt un alt punct de analiz .

Cuvinte-cheie: Web TV, comunicare, web documentar, noile media, internet

De-a lungul timpului, trei termeni au definit cel mai bine televiziunea clasic : liniaritate, ubicuitate i efemeritate. Liniaritate, pentru c telespectatorii se aflau la dispozi ia postului TV, fiind nevoi i s accepte programele impuse de el. Ubicuitate, pentru c a reu it s p trund în sute de milioane de case din întreaga lume i a devenit principala surs de entertainment i informare a omului de rând. Efemeritate, pentru c odat difuzate, programele – cu mici excep ii – se evaporau. Cine nu le urm rea la data i ora stabilit nu mai avea ansa s o fac ulterior.

Astfel s-au n scut acei *couch potatoes*, „cartofii de canapea”, dup cum îi numesc cu umor englezii – oameni care tind s - i petreac timpul liber captiva i de televizor, „sclavi ai emisiei.” Interactivitatea i comunicarea au atins un nivel îngrijor tor de sc zut. De aici i celebra defini ie a televiziunii enun at de Ray Bradbury: „Televiziunea, acea viclean fiar ,

Medusa care împietrește un miliard de oameni, care le fixează ochii, acea Sirenă care a ademenit și a cântat și promis atât de multe și a dat în schimb, în cele din urmă, atât de puține”¹.

Dar lucrurile s-au schimbat. Era digital schimb din temelii industria televiziunii. Au apărut noi jucători pe piață. Consumatorii au de ales dintre o mulțime de noi experiențe TV. Marii producători media au intrat în concurență chiar cu fiii lor telespectatori, care au ajuns să-și creeze propriile canale și programe TV, folosind noile instrumente ale epocii digitale. Interactivitatea și socializarea sunt doi dintre termenii de bază ai televiziunii moderne, digitală și online. Efemeritatea și liniaritatea sunt pe zi ce trece tot mai aproape de a deveni o amintire.

Această lucrare își propune să atragă atenția asupra evoluției televiziunii online, în general, și asupra implicațiilor ei în schimbarea comportamentului oamenilor în societate. Practicile jurnalistice și maniera în care ele se schimbă pe internet sunt un alt punct de analiză.

Subiectul este atractiv pentru o persoană, parțial, „crescut digital”, cu atât mai mult cu cât, în România, se acordă prea puțin atenție noilor tendințe din tehnologie, în special unui subiect cum este televiziunea online. Sursele autohtone de informare și studiile efectuate asupra acestui fenomen Web TV sunt, deci, prea puține. Prin urmare, am fost nevoiți să ne bazăm în special pe surse străine, majoritatea din lumea francofonă și anglo-saxonă. Sursele online s-au dovedit și ele a fi, după cum era de așteptat, de o valoare imensă. Atenția noastră s-a îndreptat mai mult spre ceea ce se întâmplă în România și Franța.

Pot fi observate câteva aspecte interesante. În primul rând, abordările autorilor sunt radical diferite în funcție de anul publicării – înaintea anului 2005, adică înaintea boom-ului Web TV, domină un curent pesimist. Autorii de după 2005 acordă o atenție mult mai mare mediului online și sunt mai deschiși schimbărilor. Apoi, termenii, definițiile și conceptele diverselor aspecte ale televiziunii moderne se confundă și se amestecă tot mai puternic. Până și autorii recunosc că perioada de tranziție face dificilă exprimarea – limbajul rămâne în urma convergenței tehnologice².

Nu ne-am propus să facem predicii, însă studiul duce în mod firesc către ele. Având în vedere evoluția actuală a televiziunii și viteza cu care au loc schimbările, pot fi trase concluzii logice cu referire la viitorul acestui mediu de comunicare. Lucrarea încearcă să contureze o definiție clară și o clasificare a genurilor, a categoriilor de Web TV.

Pe Wikipedia găsim o definiție destul de simplă, incompletă am putea spune: „Web TV înseamnă difuzarea și receptarea de semnale video pe Internet, ceea ce permite utilizatorilor să vizioneze conținut video (adică televiziune) pe internet. WebTV-ul folosește tehnologia de streaming (flux continuu) sau descărcarea progresivă pentru a distribui conținutul său pe Web. Utilizatorii accesează materialul video pe care îl vizionează în browser-ul lor sau cu ajutorul unui media player. Dintre formatele folosite pentru difuzarea unui video în streaming amintim: Windows Media Video (Microsoft), QuickTime (Apple), RealVideo (RealNetworks), Shoutcast (Nullsoft/AOL)”³.

¹ Ray Bradbury Quotes, <http://www.great-quotes.com/quote/53547> (8 iunie 2013).

² Amanda D. Lotz, *The Television Will be Revolutionized*, New York, New York University Press, 2007, p. 27-31, 79-80; Wes Simpson, Howard Greenfield, *IPTV and Internet Video: Expanding the Reach of Television Broadcasting*. Ediția a doua revizuită, Oxford, Elsevier Science & Technology și Focal Press, 2009, p. 15-17.

³ http://fr.wikipedia.org/wiki/Web_TV (20 mai 2013).

Pe site-ul www.definition-webmarketing.com, se găsește o definiție mai generală: „Termenul de Web TV desemnează, în general, un site ce propune difuzarea unor programe tv pe internet. Poate fi vorba despre site-uri ce propun difuzarea unor programe originale, destinate difuzării la televizor sau site-uri specializate în producția de programe destinate difuzării pe internet sub formă de conținuturi tematice”.

Termenul generic de Web TV sau Internet TV desemnează transmiterea de conținut video și de televiziune online. În contradicție cu termenul „WebRadio”, care definește un radio analog cu bandă FM (transmite 24h/24 și are o grilă de program), difuzat pe Internet prin streaming, Web TV-ul poate avea mai multe forme.

Vom lua ca criteriu de bază a unui WebTV: *un site care transmite video-uri prin streaming, dar având o logică editorială în tot ce înseamnă conținut. Acest conținut este obligatoriu a fi realizat de către echipa WebTV-ului, și nu de către utilizatori sau internauți. Un conținut creat exclusiv pentru mediul online și nu preluat de la televiziunea clasică.*

Astfel, vom considera a fi WebTV:

- **WebTV –ul după modelul televiziunii clasice:** o televiziune care transmite exclusiv pe internet, în flux continuu. Acest model, care corespunde unui Web Radio, este destul de rar întâlnit.
- **WebTV-ul «la cerere».** Programele sunt disponibile în streaming, oricând și de oriunde. Internautul pornește programul când intră pe site. Există o arhivă cu conținutul video, care poate fi consultat oricând. Acesta este modelul cel mai răspândit.

Termenul **Web TV** a apărut pentru prima dată în 1997, în Canada, în ziarul Québec Micro, dar nu avea același sens pe care i-l atribuim astăzi. La acea dată se înlegea, mai degrabă, încercarea de a conecta televiziunea clasică la internet.

În perioada 2005-2006 a început a se zăvăli ceea ce se numea Web 2.0. Companii noi și ambițioase și-au asumat riscuri enorme într-o lume în care nimeni nu mai credea în calitățile Web-ului.⁴ Un nou boom tehnologic a adus miniaturizarea extremă, ecrane de dimensiuni și rezoluții uluitoare, dispozitive capabile să înregistreze și să redea materiale video în orice format și calitate – iar toate acestea devin din ce în ce mai ieftine. Internetul rapid și gratuit, precum și maturizarea tehnologiilor și standardelor Web au făcut ca imaginile în mișcare să se răspândească în mod natural cu o viteză uluitoare în ultimii ani. În prezent, ajutat de ambițiile și trendurile Web 2.0, consumatorul de televiziune se identifică tot mai mult cu producătorul.

Televiziunea prin Internet a devenit un conglomerat de idei și aplicații care continuă să evolueze într-o manieră tot mai diferită de televiziunea clasică. Principiile industriei clasice de televiziune sunt amestecate cu interactivitatea și infotainment-ul implicite ale mediului online, cu aplicațiile, jocurile și rețelele sociale care au un rol tot mai prominent în industria Web⁵.

Primele Web TV-uri, apărute la mijlocul anilor '90 propuneau în special redifuzarea programelor TV clasice, accesibile gratuit pe site-urile lor. Aceste Web TV-uri s-au lansat, de asemenea, în producția de programe pentru a acoperi și a numita lipsa de originalitate a televiziunii clasice. Dar aceste experiențe timpurii sunt relativ scumpe și calitatea acestora nu intră în competiție cu cea a TV-ului clasic. Conexiunile sunt realizate cu linii mici de bandă.

⁴ Sarah Lacy, „Rip Digg”, <http://techcrunch.com/2011/03/19/rip-digg/> (21 septembrie 2013).

⁵ Eli M. Noam, Jo Groebel, Darcy Gerbarg (editori), *Internet Television*, Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates Inc, 2003, p. xxi.

În 2005 apare un nou val de Web-TV-uri. Această apariție a fost determinată de progresul tehnologic: în band larg, echipamentele tehnice au devenit mai accesibile și prezența tot mai mare a telespectatorilor pe internet în căutare de noi programe. În septembrie 2008, spune ComScore, 25 milioane de oameni au vizionat mai mult de 2 miliarde de video-uri online, în Franța.

Canalele de televiziune se lansează în cucerirea internetului, mai întâi, prin intermediul site-urilor lor. Cel mai bun exemplu fiind cel al Arte.tv, care propune programe precum documentare web, serii web, create pentru internet și postate exclusiv pe site-ul lor. Ei postează în flux continuu un gen jurnalistic și de creație cum este documentarul, creat exclusiv pentru internet și care poartă denumirea de web-documentar. Web-documentarul este un documentar conceput pentru internet. El combină elemente diferite: video, fotografie, sunet, text, design grafic, benzi desenate, muzică, animație, infografice, jurnalism de date. Astăzi pentru că mediul web oferă o gamă largă de posibilități. Ceea ce diferențiază web-documentarele de documentarele tradiționale este **conceptul de interactivitate**. Dacă documentarele tradiționale sunt de obicei liniare și nu oferă publicului posibilitatea de a interacționa cu conținutul, principiul de bază al web-documentarelor este să-l lase pe utilizator să decidă modul în care se desfășoară povestea.

Privitul la televizor și folosirea unui browser sunt două experiențe complet diferite. Când te uiți la un film la TV, ai doar două posibilități: te uiți până la sfârșit sau folosești telecomanda. Pe web, grație navigatorului, publicul se poate implica, poate să click pe un element sau pe altul.

Web TV-urile, ca presă, nu au găsit încă un model de afaceri. Foarte puțini jurnaliști încearcă să experimenteze. Este destul de dificil să găsești Web TV în Franța sau în România, cu conținut jurnalistic, care transmite exclusiv pe Internet. Dar există Web TV-uri care au instrumentul adecvat pentru comunicare și marketing.

Web-TV și Jurnalism

Distigem, astăzi, două tipuri de Web TV-uri jurnalistice: mai întâi, cele care sunt utilizate pentru proiecte de mass-media alternative, care se declară mai independente decât televiziunea clasică. Modelul lor de afaceri nu este încă bine definit. Apoi, cele care îmbină domeniul jurnalistic cu comunicarea. Aceste Web TV sunt perene, dar linia lor editorială nu este foarte clar definită.

Conținut

Pentru cele care oscilează între comunicare și jurnalism, este greu să definești conținutul. Aceste Web TV-uri, cum este de exemplu *www.mativi.fr*, alternează între reportaje vândute, produse la cererea clientului și reportaje create de un jurnalist cu scopul precis de a informa.

Un exemplu de Web TV, din Franța, care reușește să se impună ca televiziune online liberă și cu subiecte jurnalistice interesante este **La Télé Libre**. A fost înființat în ianuarie 2007 de către jurnalistul John-Paul Lepers, fost colaborator la Karl Zéro. Specializat în actualitatea politică, **La Télé Libre** a cunoscut succesul în timpul campaniei prezidențiale din 2007. Linia editorială: libertatea tonului care lipsește televiziunilor clasice. Ca sprijin financiar, **La Télé Libre** beneficiază de susținerea unor persoane apropiate lui John-Paul Lepers, fără implicații politice. Televiziunea este găzduită gratuit de către o societate privată.

Echipamentele și sala de montaj sunt împrumutate de către această societate privată. Practicanții și jurnaliștii voluntari realizează reportajele. Pentru a-și păstra independența, La Télé Libre nu acceptă să pună publicitate pe site. **La Télé Libre** are, în afară de aceasta, capacitatea de a produce programe, dar economia sa nu este perenă. Aceste experiențe jurnalistice de tip Web TV sunt încă rare, fenomenul fiind de-abia la început⁶.

Pentru Franck Dusmenil, specialist în new media și creator de Web TV, pentru ca televiziunea pe internet să existe, trebuie să se reinventeze maniera de a face TV, în orice caz, să se propună o manieră diferită de a face reportaj.

„E important să nu se evite a se servi din ingredientele multimedia pentru a crea o televiziune interactivă. Extrase video pot fi inserate, de exemplu, în miezul unui reportaj pentru a dezvolta o temă anume, care să trimită la un alt subiect. Poate fi integrat de asemenea o fotografie, poate fi făcută legătura între un articol scris și un filmuleț, pentru a evidenția subiectul tratat. Poate fi făcută o dezbateră prin videochat, în interiorul unui documentar”⁷.

Un public bine definit

În contradicție cu La Télé Libre, care se vrea un canal generalist, pe internet, pentru a funcționa, Web-TV-urile trebuie să se bazeze pe principiul de rețele destinate anumitor grupuri de populație. Pentru filmulețele de pe internet, ceea ce contează nu este recipientul, ci conținutul. Trebuie identificat mai întâi un public și apoi să se propună o informație specifică. Numai cu ajutorul canalelor specializate, Web TV-ul poate ajunge să facă audiență. Într-adevăr, în urma cercetării noastre am observat că aceste Web-TV-uri specializate se dezvoltă foarte mult. Există în Franța WEB-TV agricol, WEB-TV gastronomic, Wedding Web TV, Web TV cultural, Web TV științate, Web TV comunitate etc.

După aceste exemple de Web TV-uri, putem încerca să creionăm o tipologie a Web TV-ului, pornind de la conținutul lui:

- **instituțional:** sunt acele Web TV-uri create de către o instituție având drept scop prezentarea instituției și valorizarea imaginii proprii;
- **jurnalistice:** crează și difuzează materiale jurnalistice;
- **promoțional:** promovează un produs sau altul;
- **pedagogic:** acele site-uri care au o misiune educativă;
- **videotec:** acele site-uri cu conținut video care nu au o temă specifică, ci doar oferă posibilitatea de a accesa diverse filmulețe;
- **comunitar:** se referă la televiziunile destinate unor comunități. Uneori, doar membrii comunității pot avea acces la site sau doar ei sunt cei cărora li se adresează informațiile. Aceste comunități pot fi create datorită site-ului și astfel ei reușesc să se adune într-o rețea. Web TV-urile comunitare favorizează, mai mult sau mai puțin, exprimarea membrilor site-ului.

Concluzii

Obiectivul consumatorului de TV se schimbă. El își dorește tot mai mult acces la conținut, oriunde și oricând.

⁶ <http://memoireweb-tv.over-blog.com/pages/web-tv-et-journalisme-3920133.html> (29 august 2013).

⁷ <http://memoireweb-tv.over-blog.com/pages/web-tv-et-journalisme-3920133.html> (15 august 2013).

Statisticile arată că procentul populației care consumă televiziune clasică, este, încă, foarte ridicat. Acest lucru este, în principal, o consecință a faptului că televiziunea se bucură de credibilitate ca mijloc de informare și pentru că a știut să-și fidelizeze un public care și-a integrat televiziunea în rutina zilnică. Există semne clare care demonstrează că „noile” platforme web care difuzează conținut audiovizual au tendința de a eroda în adâncime. Într-adevăr, proliferarea de noi canale de difuzare de conținut generează capturarea unui procent semnificativ de „timp liber” de la utilizatori. Ceva care petrece ore întregi vizionând filmulele pe YouTube, evident, nu le va petrece în fața televizorului. Fiecare utilizator are o limită de timp liber, pe care îl va petrece, pe parcursul unei săptămâni, și îl va împărți în funcție de interesele lui. Putem observa că timpul petrecut pe internet a crescut considerabil în ultimul deceniu. Aspecte care sunt în favoarea noilor platforme web pentru vizualizarea de conținut audiovizual sunt: marea diversitate a conținutului și posibilitatea de interacțiune. Într-adevăr, nu demult, oamenii erau limitați în alegerea conținutului și erau destul de pasivi în fața ecranului de televizor. Astăzi, ei au o multitudine de opțiuni. Utilizatorul este capabil să-și construiască un program personalizat și nu mai sunt dependenți de programul televiziunilor.

Web TV-urile, în schimb, vor reuși să se impună când vor inventa noi mijloace de a face televiziune. Documentarele Web au reușit să se impună, pentru că au propus noi forme de conținut. Web TV-ul rămâne, totuși, un instrument care promite.

Bibliografie

- Aston, Judith, Dovey, Jon, Gaudenzi, Sandra, *Webdoc, interactive, transmedia, participatory and beyond*, în „Studies in Documentary Film: Special Issue”, 2012, p. 141-157.
Disponibil online la <http://www.intellectbooks.co.uk/journals/view-Article,id=15026/>
- Gilder, G., *Life after Television*, New York, Norton, 1994.
- Lotz, Amanda D., *The Television Will be Revolutionized*, New York, New York University Press, 2007.
- Noam, Eli M., *Internet Television*, Jo Groebel și Darcy Gerbarg (editori), Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates Inc, 2003.
- Simpson, Wes, Greenfield, Howard, *IPTV and Internet Video: Expanding the Reach of Television Broadcasting*. Ediția a doua revizuită, Elsevier Science & Technology și Focal Press, Oxford, 2009.
- Tapscott, Don, *Crescău digital*, București, Editura Publica, 2011.

Webografie

- www.arte.tv/fr & http://fr.wikipedia.org/wiki/Web_TV
- Ray Bradbury Quotes*, disponibil pe <http://www.great-quotes.com/quote/53547>
- www.definition-webmarketing.com
- Sarah Lacy, „*Rip Digg*”, <http://techcrunch.com/2011/03/19/rip-digg/>
- www.mativi.fr
- <http://memoireweb-tv.over-blog.com/pages/web-tv-et-journalisme-3920133.html>
- Webdoc, interactive, transmedia, participatory and beyond. *Studies in Documentary Film: Special Issue*. (2012) 6.2. Judith Aston, Jon Dovey, and Sandra Gaudenzi (Eds.). 141-157. (Disponibil online la <http://www.intellectbooks.co.uk/journals/view-Article,id=15026/>).

Oana BOC
(Universitatea Babe -Bolyai,
Cluj-Napoca)

Considera ii tipologice asupra operei lui Tudor Arghezi

Abstract: (Typological considerations on Tudor Arghezi's work) The attempt to sketch some general coordinates to define a certain typological profile of Arghezi's work can be carried out within the theoretical framework provided by anthropological poetics, orientation developed by Mircea Borcil in numerous studies. This perspective of poetics achieves a comprehensive and coherent synthesis of Coseriu's integral linguistics and the theory of Lucian Blaga's metaphorical duality, substantiating the understanding of the literary text in its specificity, as a text whose meaning is oriented towards poetic finality, generating worlds. On a more specific typological level, Mircea Borcil places the general types of internal finalities of the creative process generating poetic meaning: plasticizing finality and revealing finality. We believe that, in general, in Arghezi's work one can identify a constant orientation of the meaning towards the analogical restoring of concrete experience in the text or even towards materializing the impalpable. This orientation of the meaning thus subsumes and motivates constitutive textual processes (e.g. dynamics of materialization of the abstract) and at the same time reveals the plasticizing finality of the semantic process generating meaning, thus defining the typological profile of Arghezi's lyrical universe. Also Arghezi's testimonies about understanding poetry (revealing his explicit poetics) support the same plasticizing finality in creating poetic meaning, outlining the horizontal poetic view which finds and recognizes "the shred of aura" carried by man "on the outside or on the inside". This plasticizing finality motivates the textual strategies establishing meaning in Arghezi's poetic world, at the same time defining its typological profile.

Keywords: poetic typology, poetic finality, plasticizing finality, poetic meaning

Rezumat: Demersul schi rii unor coordonate generale care s contureze un anumit profil tipologic al operei argheziene se poate realiza în cadrul teoretic oferit de poetica antropologic , orientare dezvoltat în numeroase studii de c tre Mircea Borcil . Aceast perspectiv a poeziei realizeaz o sintez teoretic ampl i coerent a viziunii lingvisticii integrale co eriene i a teoriei dualit ii metaforice a lui Lucian Blaga, fundamentând în elegerea textului literar în specificitatea lui, ca text al c rui sens este orientat înspre finalitatea poetic , creatoare de lumi. La un nivel tipologic mai specific, Mircea Borcil situeaz tipurile generale de finalit i interne ale procesului creator de sens poetic: finalitatea plasticizant i finalitatea revelatoare. Consider m c , în general, în opera arghezian putem identifica o constant orientare a sensului înspre refacerea analogic în text a concretului experien ei sau chiar spre materializarea impalpabilului. Aceast orientare a sensului î i subsumeaz i motiveaz astfel procedeele textuale constitutive (ca de exemplu, dinamica concretiz rii abstractului) i, în acela i timp, relev finalitatea plasticizant a procesului semantic creator de sens, conturând astfel profilul tipologic al universului liric arghezian. De asemenea, m rturii argheziene despre în elegerea poeziei (care relev poetica sa explicit) sus in aceea i finalitate plasticizant în crearea sensului poetic, conturând privirea poetic orizontal care constat i recunoa te „ and ra de aureol ” purtat de om „pe dinafar sau pe din untru”. Aceast finalitate plasticizant motiveaz strategiile textuale prin care se instituie sensul i lumea poetic arghezian , definindu-i în acela i timp profilul tipologic.

Cuvinte cheie: tipologie poetic , finalitate poetic , finalitate plasticizant , sens poetic

0. Abordarea noastr se va situa în cadrul conceptual deschis de o important orientare actual a poeziei, i anume, cea dezvoltat de Mircea Borcil . Cercet torul clujean ofer în numeroasele sale studii¹ o evaluare pertinent a posibilit ilor reconstruc iei poeziei

¹ Vezi mai ales Borcil 1981, 1987, 1992, 1994, 1996, 1997, 2001, 2002.

pe bazele concepției teoretice a lingvisticii lui Eugen Coeriu, de asemenea, premisele fundamentale necesare acestui demers reconstructiv. Această perspectivă realizează o sinteză teoretică amplă și coerentă a viziunii lingvisticii coeriene și a teoriei metaforice a lui Lucian Blaga, fundamentând în alegerea textului literar în specificitatea lui, ca text al cărui sens este orientat înspre finalitatea poetică, creatoare de lumi. De fapt, această reelaborare a cadrului teoretic antropologic al lui Blaga prin conceptele semanticii integrale și în conexiune cu această perspectivă, constituie baza unei originale dezvoltări în direcția unui proiect de „poetică a culturii” realizat de M. Borcil.

Considerăm că este nu numai justificat, ci și necesar ca demersul poetic să se proiecteze pe fundalul premiselor și al principiilor teoretice generale oferite de lingvistica integrală coeriană, deoarece ansele de reușită ale unei abordări adecvate a textului literar din perspectiva poeziei sunt reale numai în elegând: esența poeticului (care este creativitatea absolută²), locul și finalitatea poeticului în raport cu ansamblul fenomenelor de limbaj (poeticul reprezintă „locul manifestării plenare” a lingvisticului, actualizarea maximală a posibilităților de sens, evitându-se astfel perspective reducționiste ca cea a limbajului poetic în ele că „deviație” sau ca funcție ornamentală³), de asemenea, faptul că dincolo de expresia textului trebuie creat și reinstăuit un conținut specific care este sensul textual (prin care în textul literar se instituie o „lume”⁴). Acestea constituie, de fapt, constantele unui fundal teoretic necesar pe care să se proiecteze cercetarea poetică, în calitate de studiu al textelor care au ca finalitate crearea de lumi⁵.

1. În acest cadru conceptual, M. Borcil elaborează, în câteva studii de referință⁶, principiile generale și criteriile orientative pentru o tipologie a textualității poetice⁷. Autorul valorifică teoria dualității metaforice blagiene, care constituie punctul de plecare și pe care o raportează la un cadru general oferit de tipologia semiotică a culturii a lui Lotman, teorii care au ca punct comun ideea fundamentării creării culturale pe un mecanism creator de natură metaforică. Întregul ansamblu teoretic propus de M. Borcil este formulat în conceptele semanticii integrale coeriene, în spiritul profund al acestei noi paradigme lingvistice. Astfel, M. Borcil elaborează o tipologie a textelor poetice din perspectiva specifică culturală a „finalității”, „intenționalității” constitutive. Procesul de instituire a sensului poetic (care are ca finalitate „crearea de lumi”) poate fi orientat înspre o finalitate „plasticizantă” („expresivă”) sau înspre o finalitate „revelatoare”, acestea reprezentând, în opinia Emmei T. Măianu, forme tipologice de gradul doi ale finalității poetice (T. Măianu 2001: 99)⁸.

² „Poezia e întotdeauna absolut și creează și alte lumi posibile” (Coseriu 1971/1977: 206-207).

³ Coeriu demonstrează faptul că poezia nu este „un uz lingvistic printre altele”, ci reprezintă „limbajul pur și simplu (fără adjective)”, mai precis, „realizarea tuturor posibilităților limbajului ca atare” (Coseriu 1971/1977: 203). Vezi și Coseriu 1981/1997: 140-141; 1994: 145-162.

⁴ Pentru o discuție despre distincția sens/sens poetică se vedea Boc 2013.

⁵ O demonstrație amplă a acestei idei o realizăm în Boc 2007 și Boc 2011.

⁶ Vezi Borcil 1981, 1987, 1992.

⁷ Ne referim pe larg la această tipologie poetică în Boc 2007: 86-100.

⁸ Autoarea consideră că „tipologia textelor poetice elaborată de M. Borcil este, până în prezent, singura dezvoltare sistematic-comprehensivă și coerentă a acestui tip de viziune teoretică” și „aceasta este calea de urmat în întregul domeniu al tipologiei integrale a textelor, iar nu abordarea inversată, în care (sub)tipul este conținut al rezultatului din compunerea aditivă de unități sau procedee, sau se confundă cu domeniile tematice la care textul se relatează”.

Autoarea fundamentează conceptual problematica generală a tipologiei textuale din perspectiva lingvisticii integrale, definind textual-tipologicul, în spiritul înțelegerii humboldtine a limbajului ca *enérgeia*, drept „principiu formator al activității discursive”, care poate fi descris pe mai multe paliere funcționale. Forma de gradul unu corespunde disocierii humboldtine între modurile discursive „poetic”/„nonpoetic” („prozaic”), iar „forma textual de gradul doi decurge din finalități interne mai determinate, cum sunt finalitățile plasticizant și revelatoare, cu subcategoriile lor, din modelul lui Mircea Borcil ” (T mîianu 2013: 35).

Astfel, în opinia lui Mircea Borcil , procesul metaforic global creator de sens poetic poate tinde spre „plasticizare” (spre realizarea unei pregnanțe imaginative, prin revoluționarea percepției) sau spre „revelare” (spre re-prezentarea unor esențe ale lumii obscurizate prin diversitatea fenomenală, care implică, astfel, o dedublare a planurilor ontologice). „Procesul metaforic A (‘plasticizant’) va defini și ilustra, a adăuga, un cod semiotic cultural de tip *sintactic*, întrucât posibilitatea funcționării lui se bazează pe un model al lumii analog lumii fenomenale. Pe de altă parte, procesul metaforic B (‘revelator’) implică, evident, un cod semiotic cultural de tip *semantic*, în măsura în care funcționarea acestuia presupune un model al unor lumi multiplu semiotizate și axiologic ierarhizate” (Borcil 1987: 187).

Distincția esențială între aceste tipuri funcționale de poezie este ilustrată de M. Borcil , în special în studiile sale din 1981 și 1987, pe baza unor sugestii desprinse din poezia explicită și implicită a unor texte românești moderne (așa cum mărturisite de autorul în studiul din 1987: 188). Autorul constată că „finalitatea ‘revelatoare’ poate fi ilustrată cel mai pregnant prin poezia explicită și implicită a majorității textelor lirice ale lui Blaga și Barbu”, în timp ce „finalitatea ‘plasticizantă’ sau ‘expresivă’ se ilustrează foarte clar prin poezia explicită și implicită a majorității textelor lirice ale lui Arghezi și ale unor poeți avangardiști” (Borcil 1987: 188). „Realizarea unei pregnanțe imaginative” prin procesul metaforic global creator de sens este susținută de înțelegerea „rolului poeziei” ca „‘revoluționare’ a sensibilității prin atragerea în sfera percepției intensificate (a limbajului) a celor mai diverse aspecte ale lumii fenomenale” (Borcil 1981: 23-24, trad. n.). Lipsa unei demarcații între „real” și „transcendent” proiectează modelul referențial creat prin aceste texte (model de tip „diagramatic” sau „iconic”) într-o „serie unică de existențe”, analogic lumii fenomenale, în care chiar și conținutul „în mister” al lumii este convertit în imagine perceptibilă, în chip al lumii accesibil, recuperabil prin expresie.

2. Asumându-ne acest cadru conceptual, am argumentat pe larg în Boc 2007: 77-86 necesitatea abordării textului literar dintr-o perspectivă tipologică (în înțelegerea integralistă precizată mai sus), necesitate care derivă, în opinia noastră, mai ales din faptul că această

(T mîianu 2001: 100). De asemenea, într-un studiu recent, E. T mîianu consideră modelul tipologic teoretizat de M. Borcil drept „un cadru integrator pentru revalorizarea altor concepții asupra poezicului”, deoarece „permite reformularea mai coerentă și revalorizarea unor descrieri și concepte formulate pe alte baze teoretice – descrieri și concepte care, din diferite rațiuni, nu reușesc să surprindă adecvat, prin ele înseși, esența textului poetic” (T mîianu 2013: 39). Din altă perspectivă teoretică, Ileana Oancea apreciază modelul de tipologizare propus de Mircea Borcil drept „un imens efort constructiv care, prin valorificarea metaforice fundamentale blagiene, poate oferi o tradiție românească de mare valoare în această direcție de cercetare atât de complexă” (Oancea 1998: 153).

perspectiv tipologic implic cel pu in dou aspecte care nu numai c nu pot fi ocltate în orice abordare a textualit ii literare, ci neasumarea lor poate conduce la impasuri sau chiar la erori de interpretare a textelor literare. Aceste aspecte esen iale vizeaz faptul c textul poetic i implicit con inutul semantic al acestuia, sensul textual poetic trebuie în elese ca manifestare a activit ii lingvistice creatoare (ca *enérgeia*) i nu ca obiect (*ergon*)⁹ – perspectiv care implic un demers reinstaurator al activit ii creatoare prin descoperirea modalit ilor interne de instituire a sensului; de asemenea, finalitatea poetic trebuie în eleas ca distingându-se tipologic de celelalte finalit i nonpoetice (pragmatic i apofantic), într-un moment profund al instituirii sensului („orientat” ca sens poetic) a c rui finalitate intern constitutiv este cea a crea iei de lumi.

Implica iile directe (i foarte importante) ale unei astfel de abord ri tipologice (din perspectiv integralist) presupun realizarea unor serii de distinc ii: (i) distinc ii conceptuale esen iale la nivelul finalit ii discursive care orienteaz crea ia de sens fie spre interpretarea lumii (*finalitatea „tiin ific ”*), fie spre interac iunea pragmatic (*finalitatea „practic ”*), fie spre crea ia de lumi (*finalitatea poetic*) i care confer textualit ii poetice o autonomie func ional ireductibil (aceste distinc ii ilustreaz palierul tipologic I); (ii) distinc ii la nivelul *finalit ii poetice* între cele dou tipuri de finalit i constitutive, relevând dou tipuri esen iale ale procesului semantic creator de sens poetic: finalitatea poetic „revelatoare” i finalitatea poetic „plasticizant ” (distinc ie care ilustreaz palierul tipologic II).

Considerarea de principiu a liricii argheziene ca ipostaziind tipul plasticizant sintactic (Borcil 1981, 1987, vezi supra) a constituit pentru demersul nostru un punct de plecare acceptat nu doar pe baza argumentelor din studiile men ionate, ci i pe baza (subiectiv a) propriei intui ii i confirmat în urma demersului analitic pe care l-am întreprins pe larg în Boc 2007, urm rind mai ales investigarea procesului intern de instituire a sensului i identificarea modalit ilor textuale prin care se creeaz la nivel textual-discursiv un anumit tip de model al lumii în scriitura arghezian , modalit i determinate i motivate de finalitatea procesului de poesis discursiv.

3. Vom încerca în cele ce urmeaz o schi are (inevitabil incomplet) a unor coordonate generale care confer un anumit profil tipologic universului textual arghezian, investigat amplu în lucrarea noastr din 2007.

3.1. În poetica explicit a lui Tudor Arghezi pot fi reg site, nediferen iate, captate din interior prin modul specific arghezian de a în elege poezia, cele dou paliere tipologice (v. supra): *finalitatea poetic* în sine – palierul tipologic I (**3.1.1.**) orientat ca *finalitate* (intern) „*plasticizant* ” – palierul tipologic II (**3.1.2.**). În elegerea poeziei, pe de o parte ca

⁹ Reducerea textului literar la ipostaza sa de obiect i încercarea de a identifica, mai ales la nivel formal, indicii ale poeticit ii/literarit ii s-au dovedit a constitui un drum închis, datorit dificult ii de a g si un criteriu pertinent pentru a diferen ia poeticul de alte manifest ri ale limbajului. De exemplu, atât retoricile clasice – care încercau s impun un criteriu cantitativ de distinc ie (definind poeticul ca „limbaj ornat”, rezultat prin „împodobirea” limbajului obi nuit) –, cât i poetica formalist i apoi cea structuralist – care propuneau un criteriu calitativ prin încercarea de a identifica o func ionare specific a limbajului în literatur – e ueaz în primul rând pentru c pornesc de la premisa consider rii textului literar drept un *obiect lingvistic*, un produs (*ergon*), un macrosemn închis, autotelic care subzist numai prin rela iile dintre elementele care îl alc tuiesc.

act ontologic, iar pe de altă parte ca „aventur” a descoperirii „misterului” care emană din „viaa cotidian”, reprezintă dublul filon al poezicii explicite argheziene.

3.1.1. În alegerea poeziei ca act ontologic, conturat mai ales în poezica explicit argheziană, a condus chiar la considerarea lui Tudor Arghezi drept „poet religios”¹⁰. Dar, dacă analizăm argumentele pe care M. Bețelii îi fundamentează – cu o mare subtilitate a interpretării – teza sa privind „poetica crezului artistic religios” formulată în poezica explicit argheziană, putem constata faptul că acestea se constituie în tot atâtea argumente de ordin general ale *poeticității în sine* (sau ale *finalității poetice*, ca palier tipologic I) și nu ale unei componente religioase¹¹. De fapt, cele două niveluri identificate de autor în poezica explicit argheziană – nivelul „poeticității crezului artistic religios” și nivelul „poeticității meșteșugului” – sunt situabile, în înțelegerea noastră, chiar la cele două paliere/finalități tipologice.

Tudor Arghezi înțelege actul poetic ca act de desmărginire a ființei, rupt la nivel ontologic de lumea cunoscută prin experiență, lume pe care o asumă și o transcende prin poezie. Poezia este pentru Arghezi „o stare religioasă a sufletului nostru; sentimentul care, indiferent de credință și indiferent dacă crezi sau nu crezi și pe deasupra dogmelor și mărginirilor și variațiilor de credință, afirmă blând și primește dulce prezența lui Dumnezeu în frumoasele și suavele existențe ale naturii, omului, vieții, sunt niște poeme care comunică între ele, fără sfârșit, împrumutându-și taina din lumină și melancoliile obscure. Între Poezie și Dumnezeu este o legătură ca între formă și culoare” (Poezia, în Arghezi 1974: 164). Actul poetic, prin analogie, dar într-un mod total diferit de modul religios de a înțelege lumea, permite deschiderea spre „taine” și creează prezența (a „lumii” poeziei), la fel cum simpla afirmare a sentimentului religios creează prezența lui Dumnezeu. Pentru Arghezi religia nu este decât un termen de comparație, un alt mod de cunoaștere a lumii ființei umane dincolo de cunoașterea prin experiență. Cu forța sa plasticizantă uimitoare, Arghezi reușește să apropie, dar în același timp și să distingă poezia de modul de cunoaștere al religiei: omul are puterea să creeze/descopere o lume de dincolo de experiență prin cele două moduri de cunoaștere, însă această descoperire se face în două moduri esențial diferite (cum diferite sunt „forma” și „culoarea”). Credem că Arghezi a intuit aici aspectul conceptualizat prin termenul corian de *univers de discurs*¹² (ca mod de cunoaștere) în toate ipostazele sale (univers de discurs empiric, poetic, religios, tiințific) și a raportat poezia la toate aceste ipostaze umane ale cunoașterii (moduri autonome de cunoaștere). Acest convingere ne este întărită cu atât mai mult cu cât Arghezi subliniază intangibilitatea și integritatea poeziei în fața tiinței: „omul nu-și poate pierde încredința și în tiință sentimentul poeziei, din care iese toată tiința, oricât materialitate fără vibrație au încercat unii savanți uscați și mărginiți și puie la capătul victoriilor tiințifice ale omului” (Poezia, în Arghezi 1974: 164). Tocmai de aceea, în cunoașterea poetică, omul face abstracție nu numai de cunoașterea empirică, ci și de cunoașterea tiințifică: „poezia are în sâmburele ei o divină naivitate, care se întâlnește în floare, în pasare, în bucurie, în entuziasm. Poezia e copilul care rămâne în sufletul adolescentului, al omului matur și al bătrânilor, peste durere, dezamăgire și suferință” (Poezia, în Arghezi 1974: 164).

¹⁰ M. Bețelii, *Tudor Arghezi – poet religios* (Bețelii 1999).

¹¹ Am argumentat pe larg acest lucru în Boc 2007: 214-222.

¹² V. Coseriu 2000/2002.

Arghezi constată că „miracole nesfârșite zac în noi și împrejurul nostru, pe care viața în societate ne-a dezvăluit și le preluăm”, însă „miracolul suprem” este Cuvântul¹³. Poetul recunoaște puterea esențială creatoare a cuvântului, pornind de la simbolismul acestuia: „vocabularul e harta prescurtată și esențială a naturii și omul poate crea din cuvinte, din simboale, toată natura din nou, creată din materiale în spațiu și o poate schimba” (*Scrisoare cu tibi irul*, în Arghezi 1974: 80). Actul poetic este a adăuga un act instaurator, demiurgic, „zămislic” de lume. Acesta este, de fapt, sensul profund al poeziei în eleas – ca religie și care coincide, în esență, cu finalitatea poetică în sine („creatoare de lumi”): „scrisul, nescocit de oameni ca o zămislic din nou a lumii, are o putere egală cu aceea exprimată în Geneză”, cum scrie „ceva cu totul grav, peste toate sensurile de vocabular. A scrie e a face din nou tot ce fusese indiscutabil făcut și bine făcut” (*Dintr-un foi or*, în Arghezi 1974: 199, 210). De aceea, spune poetul, „în venirea miraculoasă a fiului pe lume am găsit documentul stăruirii civile literare” (Arghezi 1974: 209). Poezia reprezintă, a adăuga, o perpetuuă resurrecție, o recunoașterea existenței miracolului ascuns dincolo de aparențe, un act de instituire (prin cuvinte) a unei alte lumi și de credință în această lume creată de către un eu absolut, demiurgic, eliberat de eul empiric: „m-am eliminat și la sută din mine, lăsând să se vadă numai părțile lui Dumnezeu” (Arghezi 1974: 203).

Ni se pare foarte important faptul că, în timp ce mulți poeți au încercat să definească poezia raportându-o la limbajul obișnuit (la finalitatea pragmatică a logosului semantic), Arghezi are o înțelegere profundă a faptului că poezia este în esență ei ireductibilă la lumea empirică și la limbajul obișnuit, că poezia este un act revelator care instituie un obiect ontologic distinct de lumea fenomenală. Tocmai de aceea, în încercarea de a defini poezia, Arghezi o raportează la religie, mod de cunoaștere la fel de tulburător, de inefabil și de „irracional” ca și Poezia.

3.1.2. „Fiorul grav al necunoscutului” se relevă în poezia argheziană într-o perspectivă orizontală. Nu este un fior sacru, de dincolo de ființă, ci este „misterul” ființei ei înseși și al universului cotidian care o înconjoară. N. Manolescu accentuează faptul că Arghezi este „poetul furtiv, al creatului, în mai mare măsură decât al transcendenței, al divinității. Divinitatea argheziană își pierde atributele sacre, cedându-le omului, vieuitoarelor, naturii. (...) materia sa ușoară sau degradată este mereu tema lui de candidă înțelegere” (Manolescu 1971: 149-150). De fapt, acest lucru este clar exprimat de poetul însuși. Într-o elegie a lui Arghezi, poezia „face parte din viața cotidiană”, ea „nu e ceva brut, ca o pădure sau o câmpie, dar ceva care emană din ele ca și din munca zilei de azi, de ieri și de totdeauna și din tot sufletul nostru” (*Ce e poezia?*, în Arghezi 1974: 291). A adăuga, „poezia e însăși viața; e umbra și lumina care catifelează natura și dă omului senzația că trăiește pe planeta lui în cer. Pretutindeni și în toate este poezie, ca și cum omul și-ar purta capul cuprins într-o aureolă de icoană. Toate lucrurile naturii și ale omului și toate vietățile poartă și ele aureolă, pe dinafară sau pe dinuntru. Poezia nu e numai în dragoste; poezia e în atelier, în uzină, în chinul omului de a realiza, în muncile, în invențiile lui – ea trebuie numai găsită” (*Poezia*, în Arghezi 1974: 163) (subl. n.). Astfel, credem că în poezia argheziană, saltul

¹³ *Scrisoare cu tibi irul*, în Arghezi 1974: 80.

ontologic instituit prin poezie se deschide înspre „misterul” orizontal, adică pe aceeași axă de existență cu ființa umană.

N. Balot remarcă „o deosebire de structură între două viziuni majore ale poeziei române din acest secol, între aceea a lui Arghezi și aceea a lui Blaga” și identifică această diferență structurală mai ales la nivelul „misterului”, al „tainei”. „[Arghezi] nu se constituie deasupra tainei, ci ca un biet om sub «taina celor taine fără număr»”, spre deosebire de „poetul orfic”, Lucian Blaga, a cărui poezie „este o asemenea multiplă invocare [a altuia, a nenumitului sau a nechematului și a straniului, a tainei] și, în același timp, un instrument hermeneutic, o cheie pentru mistere nedesluite (Balot 1979: 31-32). Autorul remarcă, de asemenea că, dacă nu se poate vorbi despre o filosofie a lui Tudor Arghezi, putem descoperi, totuși, o „rețea ideatică – întortocheată, contradictorie și confuză – care în-formează scrierile sale” și care „nu este axată pe efortul de a cunoaște, ci pe acela de a fi” (Balot 1979: 33). Efortul de a fi, decelat de N. Balot, susține, credem, privirea poetică orizontală, care constată și recunoaște ființa „misterului”, înțeles ca „*and r de aureol*” purtat de om „*pe dinafară sau pe dinătru*” sau ca o energie care „emană” din interior în însăși „viaa cotidiană”. „A fi” pe aceeași axă existențială (orizontală, sintactică) cu „misterul” are ca implicații directe o viziune fragmentată a lumii, o interiorizare și o parțializare a perspectivei privirii poetice și, în consecință, o concentrare pe detaliu, pe accident, pe ludic, pe concretul plastic (și nu pe întreg, pe substanță, pe viziunea de ansamblu, pe arhitectonic – perspectivă implicată de o privire poetică verticală, orientată de finalitatea „revelatoare” a actului poetic). Finalitatea „plasticizantă” a procesului de poezie creează un model al lumii (analogic lumii fenomenale) în care conținutul în „mister” al lumii este asumat și integrat sub chipul accesibil și „indiferent” al lucrurilor, convertit în imagine perceptibilă, în încercarea paradoxală de a plasticiza inefabilul. Ceea ce ar putea pare o „poetică a metalingvii” (cu toate aspectele implicate la nivel idiomatic: valorificarea limbajului neolog, uneori cu accente vulgare, inovațiile lingvistice¹⁴ etc.) reprezintă, de fapt, o strategie poetică intrinsecă, subsumată finalității plasticizante, prin care se instituie la nivelul sensului textual poetic o „lume” cu un conținut unic și ireductibil. În ceea ce privește materialul său lingvistic, poetul declară ludic: „*m-a posedat intenția de a împrumuta vorbelor însuși iri materiale, a a încât unele s miroase, unele s supere pupila prin scânteiere, altele s fie pipibile, dure sau mulate și cu p r de animal. Toată viaa am avut idealul s fac o fabrică de jucării și lipsindu-mi instalațiile, m-am jucat cu ceea ce era mai ieftin și mai gratuit în lumea civilizată, cu materialul vagabond al cuvintelor date*” (*Ars poetica. Scrisori unei fete*, în Arghezi 1974: 102).

În poezia explicit argheziană regăsim, astfel, enunțat la metaforic principiul poetic orientat intrinsec de o finalitate mai determinată, cea *plasticizantă* spre „misterul” înțeles în dimensiunea orizontală a „miracolului” de lângă și din ființa umană, în prelungirea

¹⁴ Despre inovațiile lingvistice argheziene (identificate la nivel lexical, morfologic, sintactic) și valorile lor plastice, vezi Cioculescu (1971: 30-56). De asemenea, referitor la lexicul argotic (în special din *Flori de mucigai*) D. Micu remarcă: „și în privința materialului lingvistic utilizat, poetul procedează prin selectare riguroasă, prin extragerea expresiei ce traduce colorat, sugestiv, sensibilitatea specifică a lumii de la periferie, din tone întregi de gunoi lexicală, aruncate deoparte. Prin străduindu-li-se pigmentul exotic, expresiile de argot sunt puse să comunice când izbucniri impetuoașe, când mici rîcni delicate interioare” (Micu 1965: 162). Autorul aproximează, de fapt, chiar modul în care sunt funcționalizate textual aceste expresii lingvistice argotice.

concrete ei lumii. Miracolul se infuzează cu această materialitate, devenind paradoxal perceptibil-imperceptibil.

3.2. Opera lirică argheziană ilustrează această intenție plasticizantă care orientează creația de sens, intenție formulată explicit, așa cum am demonstrat mai sus, în textele teoretice ale poetului. Figurarea concretului culminează chiar cu o exaltare a senzorialului în imagini instituite printr-o dinamică a materializării abstracțiunilor, a concretizării impalpabilului. Iubirea, dorirea, temporalitatea, spațiul interior-subiectiv etc. primesc consistență și sunt situate, astfel, în același plan de existență cu concretul senzorial.

De exemplu, în unele poeme, chiar interioritatea subiectivă a eului liric este proiectată într-o zonă a spațialității concrete, interferând cu spațiul obiectiv și instituindu-se, astfel, o entitate semnificativ poetică inedită – spațialitatea sufletului-parc (*Toamnă și Târziu de toamnă*). Temporalitatea se subiectivizează în unele poeme sau chiar se erotizează, devenind instanță perceptibilă a lumii poetice (*Despărțire*). Astfel, lumea experienței în dimensiunea ei concret-senzorială este reconstruită în text cu mijloace discursive (și devine, astfel, o altă lume, de o esență radical diferită și cognoscibilă exclusiv prin modul de cunoaștere specific poetic) și, mai mult decât atât, este îmbogățită prin noi instanțe perceptibile. „Realități” impalpabile ale temporalității (subiective) sau ale interiorității eului (durerea despărțirii, conștiința ireversibilității, dorul de virtualități neîmplinite ale vieții etc.) se obiectivează și se materializează, devenind repere palpabile în lumea poetică instituită.

Este frecvent în lirica argheziană construirea sensului poetic printr-o dinamică prin care nevăzutul, impalpabilul primește chipul sensibil al lucrurilor concrete, contribuind esențial la „intensificarea percepției”, la „sporirea conținutului imaginar-intuitiv sub unghiul semnificației”¹⁵ și, implicit, la instituirea unei lumi poetice de tip „sintactic”. Considerăm că această transformare în perceptibilă a imperceptibilului reprezintă un procedeu textual constitutiv al modalității instituirii sensului în textul arghezian și contribuie esențial la orientarea tipologică a procesului semantic ca finalitate plasticizantă (de tip „sintactic”).

Exegeza argheziană a remarcat deseori conjuncțiile paradoxale, oximoronice în universul liric arghezian. De exemplu, R. Michescu constată drept o coordonată fundamentală a universului liric arghezian „obsesia unei sfârșietoare antinomii de esență în structura intimă a omului” (Michescu 1986: 40), iar N. Balot, referindu-se la metafora sufletului în universul poetic arghezian, remarcă nu numai o materializare sau o spațializare a sufletului, ci și paradoxul sufletului ca topos al conjuncției oximoronice a „golului”, a „netritului” cu „excesivul”, cu „trăirea înmulțit hiperbolic”, cu „multiplicarea” (Balot 1979: 30). Astfel, „golul plin”, „chemarea-nechemare” (idem: 31), masculin-femininul (*Fătulul*), iubirea-ur sau „înfrigurarea fierbinte” (*Tinca*) etc. instituie o „logică a paradoxului în imaginarul poeziei lui Arghezi” (Balot 1979: 40).

De exemplu, în *Flori de mucigai*, imaginarul poetic pare să se definească în primul rând printr-un principiu oximoronic. Juxtapunerea și confruntarea contrariilor structurează acest univers liric. „Alianță” oximoronică identificată chiar în titlu („*flori de mucigai*”) va funcționa ca enunț nuclear metaforic, iar coerența poemelor se realizează la acest nivel de adâncime prin izomorfismul acestei metafore. Imaginile se grupează și gravitează în jurul

¹⁵ Vezi Borcil 1987.

polilor antitetici (*flori* i *de mucigai*), cei doi termeni antinomici generând, astfel, două câmpuri referențiale în interiorul fiecărui text. Sensul textual global se construiește prin integrarea acestor câmpuri antitetice. În fiecare text din acest ciclu de versuri, metafora nucleară se metamorfozează și se dezvoltă în câmpuri referențiale, iar imaginile se grupează în jurul polilor antitetici. „Flori de mucigai” se metamorfozează, astfel, în imagini în care coexistă ‘frumosul’ cu ‘grotescul’ (*Ion Ion*), ‘pionia’ cu ‘păcatul’ (*Candori*), ‘libertatea’ cu ‘detenția’ (*Galere*), ‘iubirea’ cu ‘ura’ (*Tinca, La popice*), ‘sacralul’ cu ‘profanul’, ‘terestru’ cu ‘cosmicul’ (*Cântec mut*), ‘trivialul’ cu ‘sublimul’ (*Rada*) etc.

Credem că această „logică a paradoxului” instituită prin oximoron reprezintă instanțierea maximală a „logicii”-ilogice a poeziei înseși, a cărei finalitate esențială este crearea (la nivelul sensului textual) a unei „lumi”, prin descoperirea unor entități trans-semnificaționale. Oximoronul reprezintă o expresie a concomitenței afirmării și negării unei esențe și astfel, reprezintă o transgresare a sistemului obișnuit de semnificații și instituirea la nivelul sensului textual poetic a unor esențe semnificative unice, a unei noi cunoașteri (specific poetic) accesibilă doar din perspectiva universului de discurs propriu acestei cunoașteri (diferențiat și ireductibil în raport cu modul de cunoaștere empiric). Credem, de asemenea, că oximoronul reprezintă un principiu generator al sensului textual poetic, un procedeu constitutiv al sensului care orientează spre, și în același timp este motivat de „finalitatea plasticizantă”, care implică „intensificarea percepției” și presupune „o incompatibilitate semantică marcată” (Borcil 1987a: 188). Astfel, oximoronul reprezintă și ilustrarea maximală, prin coincidența contrariilor, a „finalității plasticizante” sau „expresive”.

4. Abordarea noastră urmărește să schițeze câteva coordonate generale pentru conturarea unui profil tipologic al operei argheziene, situându-ne prin acest demers în cadrul teoretic oferit de poetica antropologic dezvoltată pe bazele lingvisticii integrale coreiene. Orice demers de acest tip implică, în opinia noastră, cel puțin următoarele aspecte: investigarea procesului intern de instituire a sensului, proces orientat încă de la început ca finalitate discursiv-poetică (creatoare de lumi); identificarea modalităților textuale prin care se creează la nivel textual discursiv un anumit tip de model al lumii, modalități determinate și motivate de finalitatea procesului de poezie discursivă. Din aceste perspective, am identificat în opera argheziană o constantă orientare a sensului înspre refacerea analogică în text a concretului experiențial. Această orientare a sensului își subsumează și își motivează astfel procedeele textuale constitutive (ca de exemplu, dinamica concretizării abstractului, structurarea oximoronică a imaginarului) și, în același timp, relevă finalitatea plasticizantă a procesului semantic creator de sens, conturând astfel profilul tipologic al universului liric arghezian. De asemenea, mărturiile argheziene despre înelegerea poeziei (care relevă poetica sa explicit) susțin aceeași finalitate plasticizantă în crearea sensului poetic.

Bibliografie

- Arghezi, Tudor, 1931/1980, *Versuri*, vol. I, II, ediție și postfață de G. Pienescu cu o prefață de Ion Caraion, București, Editura Cartea Românească.
- Arghezi, Tudor, 1974, *Ars poetica*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Balot, Nicolae, 1979, *Opera lui Tudor Arghezi*, București, Editura Eminescu.

- Be teliu, Marin, 1999, *Tudor Arghezi – poet religios*, Bucure ti, Cartea Româneasc .
- Boc, Oana, 2007, *Textualitatea poetic i lingvistica integral . O abordare funcțional tipologic a textelor lirice ale lui Arghezi i Apollinaire*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
- Boc, Oana, 2013, *Sens/sens poetic*, în „Limba român ”, nr. 5-6, anul XXIII, Chi in u, p. 75-87.
- Borcil , Mircea, 1981, *Types sémiotiques dans la poésie roumaine moderne*, în Paul Miclau, Solomon Marcus (ed.), *Sémiotique roumaine*, Bucure ti, p. 19-35.
- Borcil , Mircea, 1987, *Contribu ii la elaborarea unei tipologii a textelor poetice*, în SCL (XXXVIII), nr. 3, p.185-196.
- Borcil , Mircea, 1992, *Contribu ii la definirea tipului poetic al textelor lui Blaga*, în CL, nr. 2, p. 133-141.
- Borcil , Mircea, 1994, *Semantica textului i perspectiva poeticii*, în „Limb i literatur ”, II, 1994, p. 33-37.
- Borcil , Mircea, 1996, *Bazele metaforicii în gândirea lui Lucian Blaga*, în „Limb i literatur ”, I, 1996, p. 28-39.
- Borcil , Mircea, 1997, *Între Blaga i Co eriu. De la metaforica limbajului la o poetic a culturii*, în „Revista de filosofie”, XLIV, nr.1-2, p. 147-163.
- Borcil , Mircea, 2001, *Eugeniu Co eriu i bazele tiin elor culturii*, în „Academica”, mai-iunie, nr. 7-8, 2001.
- Borcil , Mircea, 2002, *Lingvistica integral i fundamentele metaforologiei*, în „Dacoromania”, VII – VIII, 2002-2003, Cluj-Napoca, p. 47-77.
- Cioculescu , erban, 1971, *Introducere în poezia lui T. Arghezi*, Bucure ti, Editura Minerva.
- Coseriu, Eugenio, 1971/1977, *Tesis sobre el tema “lenguaje y poesía”*, în Coseriu 1977, p. 201-207.
- Coseriu, Eugenio, 1977, *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid, Editorial Gredos.
- Coseriu, Eugenio, 1981/1997, *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso*, Roma, La Nuova Italia Scientifica.
- Co eriu, Eugen, 1994, *Prelegeri i conferin e*, supliment al „Anuarului de lingvistic i teorie literar ” al Institutului de Filologie Român „Al. Philippide”, Ia i, tom XXXIII, 1992-1993.
- Coseriu, Eugenio, 2000/2002, *Prolusione. Orationis fundamenta: La preghiera come testo*, în *I quattro universi di discorso*. Atti del Congresso Internazionale „Orationis Millennium”. L’Aquila, 24-30 giugno 2000, a cura di Giuseppe de Gennaro S.I., Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, p. 24-47 i *Bilancio provvisorio. I quattro universi di discorso*, p. 524-532.
- Manolescu, Nicolae, 1871, *Teme*, Bucure ti, Editura Cartea Româneasc .
- Mich escu, Radu, 1986, *Deschidere i structur în Morgenstimmung de Tudor Arghezi*, în Coteanu 1986.
- Micu, Dumitru, 1965, *Opera lui Tudor Arghezi. Eseu despre vârstele interioare*, Bucure ti, Editura pentru Literatur .
- Oancea, Ileana, 1998, *Semiostilistica*, Timi oara, Editura Excelsior.
- T mâianu, Emma, 2001, *Fundamentele tipologiei textuale. O abordare în lumina lingvisticii integrale*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
- T mâianu, Emma, 2013, *Tipologia textelor poetice elaborat de Mircea Borcil : semnifica ie i perspective de aplicare*, în „Limba român ”, nr. 5-6, anul XXIII, Chi in u, p. 31-43.

Diana BOC-SÎNM RGHI AN
(Universitatea de Medicin i
Farmacie 'Victor Babe ' din
Timi oara)

Forme vechi latine ti p strate în toponimia v ilor Bistra i Sebe

Abstract: (Old Latin Forms Preserved in the Toponymy of Bistra and Sebe Valleys) Linguistics and archeology are two sciences that contribute decisively to a better knowledge of the history of peoples and the establishment of events that took place in a certain region from the beginning of times to the present moment. Tributaries of the Timi , the rivers Bistra and Sebe make their way through the beautiful abrupt forms of relief of the valleys that bear their names. The progression from the plains to the high peaks of the Tarcu Mountains, Poiana Rusca, and Muntele Mic conveys the area under scrutiny into a famous geographical unit which has been inhabited for a very long time. Corollary to its geographical location, the territories of the Bistra and Sebe valleys benefited from the Roman civilisation, as the Roman way of life quickly spread around the region. The oldest stratum inherited from the Dacian vernacular population preserves few toponyms, however, they are of paramount historical and linguistic value. The traces of a Dacian-Roman civilisation have been discovered in the following settlements: Borlova, B u ar, Caransebe , Iaz, Marga, M ru, Poiana M rului, Ruschi a, Var, Voislova, Z voi.

Keywords: Toponymy, Etymology, Vernacular origin, Bistra and Sebe valleys

Rezumat: Lingvistica i arheologia sunt dou tiin e care contribuie decisiv la o mai bun cunoa tere a istoriei popoarelor, la stabilirea evenimentelor ce au avut loc pe un anumit teritoriu de-a lungul epocilor care s-au succedat din cele mai îndep rtate timpuri i pân în prezent. Afluen i ai Timi ului, râurile Bistra i Sebe str bat relieful accidentat al frumoașelor v i ce le poart numele. Trecerea treptat de la câmpie la piscurile înalte ale mun ilor arcu, Poiana Rusc , Muntele Mic face din zona anchetat (valea Bistrei i a Sebe ului) o unitate geografic foarte cunoscut , locuit din cele mai vechi timpuri. Consecin a pozi iei lor geografice, teritoriile v ilor Bistrei i Sebe ului s-au bucurat din plin de avantajele civiliza iei romane, modul de via i de gândire roman r spândindu-se cu repeziciune aici. Stratul cel mai vechi, mo tenit de la popula ia autohton dac , p streaz pu ine toponime, dar de o valoare istoric i lingvistic deosebit . Urme ale civiliza iei daco-romane au fost descoperite în localit ile: Borlova, B u ar, Caransebe , Iaz, Marga, M ru, Poiana M rului, Ruschi a, Var, Voislova, Z voi.

Cuvinte-cheie: Toponimie, etimologie, origine autohton , valea Bistrei i a Sebe ului

„Un nume local autentic, adic mo tenit de la romani sau traco-ilir, pre uie te cât un document. El este ca o moned din inscrip ia c reia putem descifra timpul când s-a produs. Numai c aceste nume, din cauza vechimii lor prea mari, sunt foarte rare”¹.

Cât de important este aportul toponimiei pentru probarea unor fapte de ordin istoric sau arheologic s-a subliniat în nenum rate rânduri, interdependen a acestor arii fiind subliniat de exege ii din domeniu. Atunci când vine îns vorba de etimologia toponimelor str vechi, exist riscul de a ne confrunta cu „primejdia de a c dea mereu în fantastic”², fapt ce i-a determinat pe unii speciali ti s conchid c exist o probabilitate foarte redus ca un

¹ Capidan, Th., *Simbioza alban-român i continuitatea românilor în Dacia*, „Revista Funda iilor Regale”, X, nr. 5, 1943, p. 267.

² Iv nescu, Gh., *Alexandru Philippide - teoretician al limbajului*, în Alexandru Philippide, *Opere alese* (eds. G. Iv nescu, Carmen-Gabriele Pamfil), Bucure ti, 1984, p. XI.

toponim s provin din latin ³. Totu i, putem admite un etimon antic pentru un nume de loc, dac i numai dac sunt respectate anumite cerin e ale etimologiei tiin ifice. „În general, nu trebuie s d m credit etimologiilor decât atunci când exist un num r de indicii care concur ”⁴. Astfel, identificarea toponimelor str vechi va trebui bine argumentat , atât sub aspect lingvistic, cât i istoric. De aceea g sim foarte important , chiar obligatorie, incursiunea în domeniul istoric i arheologic al zonei în discu ie.

Se tie c invazia slavilor a provocat depopularea câmpiilor i retragerea romanicilor în regiunile de munte, unde au reu it s se men in (v. T pkova-Zaimova, p. 75, 77), ei „au alungat popula ia romanic , pentru multe secole de-a rândul, din esuri i v i largi, în v ile înguste de la munte, în poieni i pe platouri”⁵. Consecin a pozi iei lor geografice, teritoriile v ilor Bistrei i Sebe ului s-au bucurat din plin de avantajele civiliza iei romane, modul de via i de gândire roman r spândindu-se cu repeziciune aici.

În timpul Daciei romane, la ase kilometri de actuala vatr , se g sea castrul roman Tibiscum⁶, construit în anul 106 e.n., unde au fost g site fragmente ceramice dacice, precum i tumuli dacici (sec I -II e.n.)⁷. Localit ile Iaz i Ciuta, situate în imediata apropiere poart amprenta civiliza iei romane. Aici au fost descoperite unelte, ceramic , monede i altare de cult datând din această perioad . Între aceste dou localit i a fost descoperit de c tre arheologul Richard Petrowski o por iune din drumul roman care ducea de la Tibiscum la Ulpia Traiana⁸.

La începutul secolului al II-lea, între statul dac i Imperiul roman izbucnesc puternice conflicte militare care culmineaz cu cele dou r zboaie daco-romane. Valea Bistrei constituind calea de acces i unul din principalele drumuri spre capitala Daciei – *Sarmizegetusa Regia*, iar Sebe ul trec toarea roman de la *Tibiscum* la *Dierna* care nu putea

³ I.I. Rusu (*Limba traco-dacilor*, Bucure ti, E E, 1967, p. 179) este de p rere c „nimic nu s-a p strat în memoria Evului Mediu din toponimia daco-roman ”, iar V. Pârvan (*Getica. O protoistorie a Dun rii*, Bucure ti, Meridiane, 1982, p. 380) sus ine c „la venirea slavilor în Dacia, toponimia nu era roman , ci, acceptat pe vremuri i de c tre romani, aproape peste tot tracic ”. P rerea a fost îmbr i at nu doar de savan ii români, dar i de cei str ini - astfel Petar Skok, spre exemplu, este de acord cu Istvan Kniezsa, admi ând c „în Transilvania nu se afl decât toponime slave, ungure ti sau germane, nu i toponime române ti vechi” (Petar Skok, *Observations, în Premier Congrès International de toponymie et d’anthroponymie. Actes et mémoires*, Paris, 1939, p. 248). Al i savan i, f r a insistat prea mult, nu exclud categoric această posibilitate „nu e deloc exclus posibilitatea de a g si i alte numiri din epoca daco-roman , pe lâng cele cunoscute ast zi” (referindu-se la cele mo tenite din substrat) (Constantin Giurescu, *Istoria românilor*, Bucure ti, Funda ia legal pentru literatur i art , 1942, p. 195), în timp ce al ii o vor orienta chiar spre toponimia minor „E de presupus iar i, c din noianul de hidronime i toponime minore române ti pe care le avem, numeroase trebuie s fie de origine str veche, dar dovada peremptorie pentru aceasta, din lips de tiri documentare, nu se poate aduce” (ILR, I, p. 787).

⁴ Leibniz, *Nouveaux essais sur l’entendement humain*, Paris, 1704, p. 233.

⁵ Petrovici, E., *Continuitatea daco-roman i Slavii*, în „Transilvania”, Sibiu, nr. LXXIII, 1942, p. 865.

⁶ Pentru am nunte privind ora ul roman Tibiscum, v. Adrian Arde , Lucia C. Arde , *Tibiscum, Ora ul roman, jude ul Cara -Severin*, în CCA – campania 1994, 1995, p. 47; idem, *Tibiscum (Caransebe)*, *Ora ul roman, jude ul Cara -Severin*, în CCA – campania 1996, 1997, p. 67-68.

⁷ Alexandru St nescu, *Caransebe* , Lugoj, Ed. Nagard, p. 19.

⁸ Richard Petrovsky, *Contribu ii la repertoriul arheologic al localit ilor jude ului Cara -Severin, din paleolitic pân în secolul al V-lea î.e.n. (partea III)*, în „Banatica”, 1977, nr. 4, p. 437-462; idem, *Sondajul arheologic de la Iaz (com. Obreja, jud. Cara -Severin)*, în „Tibiscus”, 1979, nr. 5, p. 67-96; Maria Petrovsky, Richard Petrovsky, *O construc ie roman descoperit la Caransebe* , în „Studii i Comunic ri. Etnografie. Istorie”, Caransebe , 1977, nr. 2, p. 311-320.

r mâne f r paz , e lesne de în eles c urmele istorice nu au încetat s apar . În urma r zboiului de cucerire a Daciei de c tre romani, trec toarea spre Sarmizegetusa va intra în aria controlat de romani. Liviu M rghitan⁹ vorbe te despre un altar ridicat pe aceste meleaguri de Traian în memoria celor c zu i în aceast lupt , precum i oficierea anual a jertfelor pentru cei deceda i.

Dup ocuparea de c tre romani a Banatului i Olteniei i încheierea p cii dintre romani i daci (102 e.n.), odat cu organizarea provinciei, se pun bazele garnizoanei militare de la Tibiscum, aici fiind cantonate mai multe legiuni romane¹⁰. Prin anul 170 e.n., Tibiscum este distrus de marcomani sau de alia ii lor, iazygii i dacii liberi, ap rarea din Banat cade i r zboiul numit marcomanic dureaz pân în anul 180 e.n. În timpul domniei împ ratului roman Septimius Severus (193-211 e.n.), se ridic construc ii impun toare la Tibiscum i este posibil ca a ezare civil din imediata apropiere a castrului militar s primeasc rangul de municipiu, a a încât ora ul roman Tibiscum se al tur celor 11 ora e romane deja existente în Dacia¹¹.

R zboaiele romane pentru cucerirea Daciei au l sat urme istorice în aceast zon . Pe teritoriul satului Iaz a fost descoperit o *villa rustica*, precum i câteva fragmente de marmur cu inscrip ie latin descifrat de profesorul Ioan Piso¹². Prezen a popula iei romane pe aceste teritorii este dovedit i de minele i flota iile de aur, exploatate în aceast perioad , de pe teritoriul comunei Marga. Aceste flota ii au fost localizate de c tre localnici pe locurile *ipot* ('fost p une alpin , actualmente împ durit în partea de jos a v ii ipotului', < s. *ipot*) i *Radolea* ('poian submontan între Hodincior i ipot i pârâu, afluent al ipotului', < antrop. *Radolea* < tema *Rad*)¹³. La Borlova urmele minelor din perioada roman pot fi v zute i ast zi. La Micia a fost descoperit o inscrip ie datând din 170 e.n. care atest faptul c la Pons Augusti (identificat de cercet tori în dreptul localit ii Marga, Voislova sau Bucova) era un important punct vamal i fiscal. Vame ii de la Pons Augusti încasau importante taxe vamale pentru m rfuri i c l tori, la un pod peste Bistra¹⁴. O alt îndeletnicire a locuitorilor de pe aceste meleaguri o constituia exploatarea marmurei, cea mai important carier g sindu-se la Bucova, pe malul stâng al Bistrei la locul numit *Pripior* ('p une pe valea râului Bista'), sub muntele numit *Groapa (Gropanu)*: „Ora ele romane intracarpatiche au utilizat marmura la Bucova” subliniaz Doina Benea¹⁵, fapt pentru care la Bucova se va ridica o a ezare roman , urmele de zid rie, ceramic , resturi de sculptur , o

⁹ Liviu M rghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. II, Timi oara, Ed. Facla, 1980, p. 7.

¹⁰ Pentru mai multe detalii, v. St nescu, *lucr. cit.* p. 20. Referindu-se la acest aspect, Al. Borza va sublinia: „Caracterul general al Banatului roman n-a putut fi acela al Olteniei i Ardealului de Vest intensiv colonizate, pres rate cu sate i ora e înfloritoare, ci a fost acela al unui inut de ocupa ie militar , servind mai mult pentru a face leg tura cu Dacia interioar ” (Al. Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timi oara, Ed. Funda iunii Olivero Varzi, 1943, p. 36). Cf. i Adrian Arde , *Din colec ia Muzeului Jude ean de Etnografie i al Regimentului de Grani Caransebe – Noi descoperiri arheologice*, în „Tibiscum”, 1993, nr. 8, p. 339-360.

¹¹ St nescu, *lucr. cit.*, p. 19-20.

¹² *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Band 58, Bonn, 1985, p. 211-218 apud, Itineanu, Petru (coord.), *Monografia comunei Obreja*, Caransebe , Editura Ionescu, 2002, p. 42.

¹³ Trandafir T ma , *Monografia comunei Marga*, Re i a, Ed. Tim, 2007, p. 35.

¹⁴ Urmele acestui pod se v d i ast zi pe malul drept al Nerme ului, în apropierea c ruia se afl un „apeduct din piatr i mortar cu diametrul de 1,5m ce str bate câmpul” (*Ibidem*, p. 35).

¹⁵ Doina Benea, *Observa ii cu privire la topografia Diernei în epoca roman ,* în „Banatica”, III, 1975, p. 94.

statuie din bronz fiind m rturii ale acestui fapt. Apele Bistrei au facilitat comer ul. O inscrip ie g sit la Marga men ioneaz un „collegium uticulariorum”. Aceasta este dedicat zei ei norocului Nemesis¹⁶.

Dup retragerea administra iei romane la sud de Dun re (în anul 275 e.n., în timpul împ ratului Aurelian), continuarea vie ii locuitorilor r ma i este pus în eviden prin refacerea unor construc ii i descoperirea unor importante tezaur e monetare. Sunt atestate leg turi permanente cu lumea bizantin din sud. Sub domnia împ ratului Constantin cel Mare (306-337), zona amplasat la nord de Dun re este din nou controlat de c tre romani. În aceast perioad , odat cu oficializarea cre tinismului în Imperiul Roman (313), la Tibiscum se dezvolt un important centru ecleziastic.

Dovedit fiind cu argumente arheologice persisten a popula iei dacice la nord de Dun re, precum i continuitatea popula iei daco-romane dup retragerea aurelian ¹⁷, ne putem a tepta ca, în regiunea cercetat de noi, s se p streze unele toponime din epoca de formare a limbii române sau chiar dintr-o perioad mai veche. Cercet rile în domeniu reliefeaz concluzia c toponimele (cu prec dere hidronimele, oronimele i oiconimele¹⁸) au o rezisten mare de-a lungul timpului, fiind m rturii vieii ale popula iei care a ocupat cândva aceste meleaguri¹⁹.

Afluen i ai Timi ului, râurile Bistra i Sebe str bat relieful accidentat al frumoașelor v i ce le poart numele. Trecerea treptat de la câmpie la piscurile înalte ale mun ilor arcu, Poiana Rusc , Muntele Mic face din zona anchetat (vlea Bistrei i a Sebe ului) o unitate geografic foarte cunoscut , locuit din cele mai vechi timpuri.

Lingvistica i arheologia sunt dou tiin e care contribuie decisiv la o mai bun cunoa tere a istoriei popoarelor²⁰, la stabilirea evenimentelor ce au avut loc pe un anumit teritoriu de-a lungul epocilor care s-au succedat din cele mai îndep rtate timpuri i pân în prezent.

Urme ale civiliza iei daco-romane au fost descoperite în localit ile: Borlova, B u ar, Caransebe , Iaz, Marga, M ru, Poiana M rului, Ruschi a, Var, Voislova, Z voi. La Caransebe s-a descoperit o *Villa rustica roman* în punctul *M hala* (‘ es arabil’), peste ruinele c reia s-au îngropat mor ii în secolele XII-XIII. În locul numit *Potoc* (‘pârâu care ud nord-estul ora ului i vara devine un firicel de ap care poate fi trecut cu piciorul’) se afl urme de construc ii romane²¹. În locul numit *Gr dini* (‘teren arabil’), din localitatea Var au fost descoperite resturi ale unei construc ii romane. Tot în aceast localitate în zona *Pârâului*

¹⁶ T ma , *op. cit.*, p. 34.

¹⁷ Vezi, printre altele, D. Protase, *Problema continuit ii în Dacia în lumina arheologiei i numismaticii*, Bucure ti, EA, 1966; idem, *Autohtonii în Dacia*, Bucure ti, E E, 1980 (unde se face un istoric al problemei, bibliografia fiind adus la zi).

¹⁸ S-a demonstrat c toponimele majore au o deosebit valoare istoric , cercet rile ulterioare dovedind c i toponimia minor „are uneori o valoare probat istoric mai mare decât cea major ” (Vasile Fr il , *Lexicologie i toponimie româneasc* , Timi oara, Ed. Facla, 1987, p. 98).

¹⁹ Valoarea de document a numelor proprii, în deosebi a toponimelor, este subliniat de: Nicolae Dr ganu; George Giuglea; Iorgu Iordan; Ilie Dan, Mircea Homorodean; V. D. âra; Vasile Ioni ; Gustav Kisch; Drago Moldovan; Vasile Fr il .

²⁰ Vezi Fr il , *Toponimie i istorie. Stratific ri toponimice în zona Târnavelor, lucr. cit.*, p. 98.

²¹ *Ibidem*, p. 57.

lui *Hoba* ('pârâu mic care se vars în Acsin') au fost descoperite fragmente ceramice dacice datând din secolele IV-II î.e.n. În localitatea Iaz se afl cimitirul municipiului roman *Tibiscum*, cu peste 30 de morminte ce datează din secolele II-III e.n. Pe aceeași terasă se observă și urmele drumului roman imperial. Tot aici, în locul numit *Troian* au fost cercetate numeroase construcții, precum și drumul roman. În zonă s-a cercetat un templu roman dedicat lui Apollo, datat în secolul III e.n. De aici provin mai multe monede romane. În localitatea Marga a funcționat o mină în epoca romană. Aici se exploata aurul și, probabil, alte metale. Urmele unei mine de aur au fost descoperite și în localitatea Borlova, pe afluentul Sebe al Timișului. Această mină ar fi funcționat în epoca romană, dar și înainte de aceasta. Dealurile care mărginesc *Valea Bistrei* din localitatea Bucova sunt fortificate într-un sistem unitar în perioada dacică și, mai apoi, medievală (secolele XV-XVI). Marmura de aici a fost exploatată în epoca romană. Din vatra satului provin și resturi de construcții și artă sculpturală romană. De pe teritoriul comunei Buză ar provine un tezaur monetar format din denari republicani romani.

Stratul cel mai vechi, moștenit de la populația autohtonă dacică, prezintă puține toponime, dar de o valoare istorică și lingvistică deosebită.

Putem admite că un toponim datează din perioada romană dacică are la bază fie apelative, fie afixe, fie resturi ale unor declinări latine dispărute din limbă, însă și pe strate în alte arii romanice, iar „cu cât obiectul este mai important, cu atât numele său are o valoare mai mare, este mai stabil în timp, și, prin urmare, are șanse de a fi mai vechi”²².

De origine autohtonă, dacică este hidronimul *Timi*, ce străbate Banatul de la sud la nord și apoi de la est la vest, udând teritoriul orașului Caransebeș.

Timișul aparține familiei de hidronime, derivate din radicalul indoeuropean **thib* 'n molos', (< **ti* 'a se muia, a se scurge') cu transformarea lui *-b-* în *-m-* ca în *Timac(h)us* > *Timoc* (Dan Slușanșchi, *Tisa-Timi -Prahova*, în *Studii de tracologie*, I, București, 1976, p. 15-17; vezi și Frîil, STD, p. 15-17). Pentru sufixul *-e* /*-i* vezi Drăganu, *Români*, p. 246-247; C. Poghiric, LB, V, 1963, p. 97-100; G. Schramm, *Der römische Name der Donau*, în DR(NS), I, 1973, p. 72 apud Remus Crețan, Vasile Frîil, *Dicționar geografico-istoric și toponimic al județului Timiș*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2007; cf. și hidronimele: *Someș*, *Mureș*, *Argeș*, *Timiș* etc., formate cu același sufix.

Transmis de populația autohtonă preromană trebuie să fie și radicalul *Ner-* ce compune hidronimul **Nermeș** pe care Vasile Ioniș îl încadrează în rândul relictelor hidronimice (Ioniș, *Contribuții*, p. 165-166). Pentru prima parte a numelui părțile sunt împărțite. Petrovici, *Graiu*, p. 11-12 spune: „elementul de la început nu-mi amintește de nicio formă ungiurească cunoscută mie”, probabil de origine autohtonă, moștenit de la daci (Rusu, *Toponimie și istorie băneană*, SLLF, IV, 1978, p. 258-259; Ioniș, *Nume*, p. 206). Autorii DTB, referindu-se la oiconimul *Nermed*²³ notează „pentru prima parte a numelui, cf. *Nera*”, iar despre *Nera* majoritatea lingviștilor sunt de părere că este de origine autohtonă, radicalul său fiind comun cu alte denumiri de ape din Europa: *Norin* (Dalmația) (Skok, ERHSJ, II, 524), *Narete*, hidronim (Duridanov, *Vardar*, 81), *Nèrétva*, hidronim din

²² Drago Moldovanu, *Stratificarea genetică a toponimiei românești și problema continuității românilor* (I), în ALL, A, XXIX, 1983-1984, p. 419.

²³ Pentru etimologia hidronimului *Nermeș* ne-am raportat la cea propusă de DTB pentru oiconimul *Nermed*, hidronimul nostru lipsind din DTB.

Heregovina, precum și în câteva hidronime baltice: *Neretha*, *Nerete*, *Nerica* (Skok, Duridanov). Radicalul **ner-*, *nar-*, *nor-* s-ar găsi, după opinia lui Petar Skok, *lucr. cit.* și într-o inscripție etruscă și în neogr. *€v...*, (vezi DTB, VI, 1989, p. 85-86, Fril, STD, p. 24). Numele baltice au fost raportate la lit. *neriù*, *nerti* 'a scufunda' și la *naras*. 'Taucherente' 'scufundar, bodârlu'; cf. și srb. *nòrac* 'scufundar', v. sl. *nora* 'latibulum', rus. *norà* 'Loch, Hhle, Grube'. După G. Ivănescu, (*Un hidronim românesc de origine dacică: Nruja*, AUT, III, 1956, p. 270), *Nruja* este o formă dacică asemănătoare celei baltice, fiind un derivat de la un cuvânt dacic de origine indoeuropeană care sună **nar-* sau **ner-* (chiar **nor-*) și care era înrudit cu cuvintele baltoslave sau chiar cu cele grecești și cu cel indian. De la acest cuvânt s-a format, cu același sufix (-*už(a)*) ca și în baltic derivatul **Naruža*, eventual **Neruža*, care apoi s-a transmis românei, suferind schimbările fonetice de rigoare și încadrarea în clasa toponimelor în *-a*, considerate ca feminine articulate cu articolul hotărât. G. Ivănescu apropie hidronimul din Vrancea de cel leton *Naruža* (cu varianta *Naružas*)²⁴.

Frătreștii exclud categoric originea antroponică a toponimului *Marga*, credem că toponimul ar putea conserva un element relict latin **malga* 'gospodărie de munte', din care provin numeroși termeni în idiomurile latine vestice, printre care *malga* 'pășune', *malgés* 'loc care are sub control și un pășune din jur', *malgés* 'păstor', *malgar*, *marginé* 'vânzător de lapte', *malgari* a 'lăptărie' (REW, p. 526). Explicația dată de autorii DTB pentru originea numelui topic *Marga*, hipocoristic de la *Margareta*, nume de botez feminin, dar și termenul geologic vechi *marginé* pentru 'marnă' (DTB, VII, p. 15) nu își pare destul de solid lui Vasile Ioniș, 'faptul că documentele medievale atestă un nume feminin *Margareta*, soția lui Nicolae Tincovan din Căvran, nu poate fi luat ca dovadă în sprijinul ipotezei că originea denumirii localității ar fi antroponică *Marga*... poziția geografică, importanța zonei în epoca romană și, probabil, și în cea preromană, străvechea îndeletnicire a păștoritului din această parte a Banatului sugerează că *Marga* conservă lat. **malga* 'gospodărie de munte'...' ²⁵.

Pentru a se orienta într-un anumit spațiu geografic, membrii unei comunități selectează pe baza unor criterii semantico-funcționale anumite cuvinte din vocabularul obișnuit. Aceste cuvinte formează lexicul toponimic al oricărei regiuni, constituit astfel pe baza limbii comune.

Odată devenite nume de locuri, cuvintele, indiferent de clasa lexico-gramatică și de rora în care apar, își pierd doar particularitățile flexionare și combinatorii, după care funcționează din punct de vedere morfosintactic și semantic în faza pretoponimică, și pe acelea de ordin dialectal. Cu alte cuvinte, tabloul toponimic al oricărei regiuni, va reflecta cu fidelitate trăsăturile specifice graiului care servește ca simplu mijloc de comunicare la nivelul comunității respective.

Ansamblul de denumiri toponimice utilizat de comunitate nu este unul închis, dimpotrivă, dincolo de informațiile de ordin istoric, geografic, social-economic, inventarul toponimic înglobează un volum important de date referitoare atât la evoluția în timp a limbii vorbite de comunitatea respectivă, cât și la nivelul actual al acesteia. Regiunea noastră

²⁴ O discuție mai amplă despre *Neretha* și *Nruja* se găsește la Drago Moldovanu, *Ibidem*, p. 410-413, Fril, STD, p. 24, cf. și articolul lui Marius Bizerea, *Asupra toponimelor Bega și Beghei*, în *Lucrările științifice ale cadrelor didactice*, Timișoara, 1965, p. 51-54.

²⁵ Vasile Ioniș, *Glossa la Dicționarul toponimic al Banatului. Completări și îndreptări*, în DR (s.n.), IX-X, 2004-2005, p. 221.

p streaz i alte toponime provenite din unele forme vechi latine ti, unele din ele aproape unice în romanitate:

Sturu, înregistrat în localit ile Marga (*Sturu* – ‘munte’), M gura (*Poiana Sturu* – ‘poian ’, **Plaiu Sturului** – ‘drum’), M ru (*Sturu* – ‘munte’) i Poiana M rului (*Sturu* – ‘munte’) care are la baz apel. *stur* ‘ur ur de ghea (sau funingine)’ (sec. XVI *Ps. Scheian* , vezi Densusianu, ILR, II, p. 319; idem, . H, p. 68; 335), ar. *stur* ‘stâlp’ (Papahagi, DDA) (< lat. *stylos* ‘pieu’). Sensul toponimului de mai sus este cel de ‘stâlp de hotar’, cf. it. *Stilo* din provincia italian Reggio; *Stylos*, sat în Grecia (v. i Fr il , STD, p. 45).

Imal , ‘noroi’ < *ima* + *-eal* < *ima* < *im* < lat. *limus*, s-a conservat în numele de locuri: **Gura M loasei** (Bor) – ‘p une împ durit ’ (v. i DTB, VI, p. 27), **Im loasa** (Mal) – ‘poian ’, **Izvoru M loasii** (Bor) – ‘izvor, izvor te din M loasa i se vars în Pârâul Craiu’, **Izvoru M lo i a** (Bor) – ‘izvor, izvor te din Floace i se vars în Pârâul Craiu’, **M loasa** (Bor), (TRu) – ‘p une alpin pe valea râului Râu Mare i pârâu’, ‘fâne e i pârâu, izvor te din Obâr ia M loasei i se vars în Sebe ’, **M lo i a** (TRu), (Bor) – ‘gr dinile s tenilor i pârâu, izvor te de la M lo i a i se vars în Valea Turnului’, **Obâr ia M loasei** (TRu) – ‘p dure de foioase’.

Piva, înregistrat la Borlova în numele de loc **Piva Ho ilor**, are la baz apel. *piu* ‘stâlp de hotar’ < lat. *pillā*; ‘dispozitiv având form cilindric care se umplea cu praf de pu c i se aprindea formând o explozie destul de puternic pentru a anun a s tenii despre vreo eventual invazie’ (informa ii din anchet).

La B u ar s-a înregistrat numele de loc: **Poiana Primez** - ‘poian la hotarul dintre localitatea Marga i B u ar’. Toponimul are la baz apel. *primez* ‘zid ce desparte dou înc peri, gard; loc de p dure a ezat între dou poieni’ < lat. *permedium*. (cf. i Densusianu, . H., p. 53, 330).

Apelativul **buf** ‘arbust mic’ (DSB, IV, p. 174), întrebuin at de obicei la pl. **bufi** ‘tufi ’ < tema lat. vulg. **buff-* (v. explica ia lui Densusianu, . H., p. 53-54) s-a conservat în: **Calea de la Bufi** (B) – ‘drum’, **Muchia lu Bufi** (B) – ‘deal’.

Apelativul *p rinc* (< lat. *panicum*) ‘numele mai multor plante: mei, mei or, mohor, fân, prin ext. fâna ’ a fost conservat în numele de loc **Gúra P rínci** (Z v) – ‘fâne e’.

Toponimia v ilor Bistra i Sebe , m rturie vie a leg turii dintre om i locurile natale, este preponderent româneasc , ocupând 98% din întreaga mas toponimic . Legile fonetice i morfologice dup care func ioneaz limba noastr sunt cele care au ac ionat în momentul form rii numelui de loc, în strict concordan cu particularit ile graiului din această zon .

Toponimele au la baz fie apelative disp rute din grai, fie apelative topice cu circula ie regional , unele dintre ele intrate în toponimie prin intermediul sistemului antroponimic. În raport cu sistemul entopic structura toponimelor cu etimon latin, în discu ie aici, cuprinde cuvinte de origine latin productive în limba literar (*cap, arie, cire , corn, m r, munte, culme, muchie, vale* etc.), cuvinte de origine latin care se mai p streaz doar în grai (*grui, primez, bord, imal , im los, piv , umar*) sau cuvinte de origine latin al c ror sens nu mai este cunoscut în prezent, ele fiind conservate doar în toponimie (*bufi, p rinc, stur*).

Dincolo de informa iile de ordin istoric, geografic, social-economic inventarul toponimic conserv numeroase date referitoare atât la evolu ia în timp a limbii vorbite de comunitate, cât i la standardul actual al acesteia. Num rul mare de nume topice (peste 3200), unele p strate din vechime i transmise din genera ie în genera ie de locuitorii v ilor Bistra i Sebe sunt dovada vie a continuit ii poporului român pe aceste meleaguri.

Sigle pentru localit ă ile anchetate

B u ar = (B)	Iaz = (Iaz)	Rusca Montan = (RusM)
Borlova = (Bor)	M gura = (M g)	Ruschi a = (Rus)
Bucova = (Bcv)	Mal = (Mal)	Turnu Ruieni = (TRu)
Caransebe = (Car)	Marga = (M)	Valea Bistrei = (VB)
Cicleni = (Cic)	M ru = (M r)	Vama Marga = (VMg)
Cire a = (Cir)	Obreja = (Obr)	Var = (Var)
Ciuta = (Ciut)	Ohaba = (O)	Voislova = (Vos)
Corni oru = (Crn)	O elu Ro u = (OR)	Z voi = (Z v)
Dalci = (Dlc)	Poiana M rului = (PoiMr)	Zerve ti = (Zer)
Glimboca = (Glb)	Preveciori = (Prev)	Zlagna = (Zg)

Sigle și abrevieri bibliografice

- Densusianu, . H. = Ovid Densusianu, *Graul din ara Ha egului*, București, Ed. Librăriei Socec, 1915.
- Drăganu, Români = Drăganu, Nicolae, *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, Imprimeria Națională, 1933.
- DSB = Vasile Târa; Rodica Suflețel; Livius Petru Bercea (coord.), *Dicționarul subdialectului bănățean*, vol. I-IV, Timișoara, TUT, 1985-1988.
- DTB, VII = Viorica Goicu; Rodica Suflețel, *Dicționarul toponimic al Banatului*, VII (O), Timișoara, Ed. Amphora, 1994.
- DTB, VI = Frîl, Vasile; Goicu, Viorica; Suflețel, Rodica, *Dicționarul toponimic al Banatului*, VI (M-N), TUT, Timișoara, 1989.
- Duridanov, *Vardar* = Duridanov, Ivan, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*, Köln Wien, Böhlau Verlag, 1975.
- Frîl, STD = Vasile Frîl, *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Ed. Excelsior Art, 2002.
- ILR I = *Istoria limbii române*, vol. I, București, EA, 1965 (redactor responsabil Al. Rosetti).
- ILR II = *Istoria limbii române*, vol. II, București, EA, 1969 (redactor responsabil Ion Coteanu).
- Ioni, Nume = Ioni, Vasile, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, Ed. Facla, 1982.
- Ioni, *Contribuții* = Vasile Ioni, *Contribuții lingvistice. Onomastic*. *Lexicologie* 3, Reșița, Ed. „Banatul Montan”, 2006.
- Papahagi, DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, ed. a II-a, București, EA, 1974.
- Petrovici, *Graul* = Emil Petrovici, *Graul carașovenilor*, București, Imprimeria Națională, 1935.
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etimologisches Wörterbuch*, ed. a IV-a, Heidelberg, 1968.
- Tpkova-Zaimova = Tpkova-Zaimova, V., *Sur les rapports entre la population indigène des régions balkaniques et les barbares au VIe-VIIe siècle*, în *Byzantinobulgarica*, I, 1962.

Bibliografie selectiv

- Arde, Adrian, *Din colecția Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Grani Caransebe – Noi descoperiri arheologice*, în „Tibiscum”, nr. 8, 1993, p. 339-360.
- Arde, Adrian; Arde, Lucia Carmen, *Tibiscum (Caransebe)*, **Orașul roman, județul Caraș-Severin**, în CCA, campania 1996, 1997, p. 67-68.
- Arde, Adrian; Arde, Lucia Carmen, *Tibiscum, Orașul roman, județul Caraș-Severin*, în CCA, campania 1994, 1995, p. 47.
- Benea, Doina, *Observații cu privire la topografia Diernei în epoca romană*, în „Banatica”, III, 1975, p. 91-97.
- Bizerea, Marius, *Asupra toponimelor Bega și Beghei*, în *Lucrările științifice ale cadrelor didactice*, Timișoara, 1965, p. 51-54.
- Borza, Al., *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, Ed. Fundației Oliviero Varzi, 1943.
- Capidan, Th., *Simbioza albană-română și continuitatea românilor în Dacia*, în „Revista Fundațiilor Regale”, X, nr. 5, 1943, p. 244.

- Crean, Remus; Frîl, Vasile, *Dicționar geografico-istoric și toponimic al judeului Timișoara*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2007.
- Frîl, Vasile, *Lexicologie și toponimie românească*, Timișoara, Ed. Facla, 1987.
- Giurescu, Constantin C., *Istoria românilor*, București, Fundația legală pentru literatură și artă, 1942.
- Ioniș, Vasile, *Glose la Dicționarul toponimic al Banatului. Completări și îndreptări*, în DR (s.n.), IX-X, 2004-2005, p. 211-220.
- Itineanu, Petru (coord.), *Monografia comunei Obreja*, Caransebeș, Editura Ionescu, 2002.
- Ivănescu, G., *Un hidronim românesc de origine dacică: Năruja*, în AUT, III, 1965, p. 267-271.
- Ivănescu, Gh., *Alexandru Philippiade - teoretician al limbajului*, în Alexandru Philippiade, *Opere alese* (eds. G. Ivănescu, Carmen-Gabriele Pamfil), București, 1984.
- Leibniz, *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, Paris, 1704.
- Mărghitău, Liviu, *Banatul în lumina arheologiei*. vol. II. Timișoara, Ed. Facla, 1980.
- Moldovanu, Dragoș, *Stratificarea genetică a toponimiei românești și problema continuității românilor (I)*, în ALL, A, XXIX, 1983-1984.
- Pârvan, V., *Getica. O protoistorie a Dunării*, București, Meridiane, 1982.
- Petrovici, E., *Continuitatea daco-romană și Slavii*, în „Transilvania”, Sibiu, nr. LXXIII, 1942, p. 864-876.
- Petrovsky, Richard, *Sondajul arheologic de la Iaz (com. Obreja, jud. Caraș-Severin)*, în „Tibiscus”, nr. 5, 1979, p. 67-96.
- Petrovsky, Maria; Petrovsky, Richard, *O construcție romană descoperită la Caransebeș*, în „Studii și Comunicări. Etnografie. Istorie”, Caransebeș, nr. 2, 1977, p. 311-320.
- Petrovsky, Richard, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților judeului Caraș-Severin, din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n. (partea III)*, în „Banatica”, nr. 4, 1977, p. 437-462.
- Protase, D., *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, EA, 1966.
- Protase, D., *Autohtonii în Dacia*, București, E E, 1980.
- Rău, Octavian, *Toponimie și istorie băneană*, în SLLF, nr. 4, 1978, p. 257-270.
- Rusu, I. I., *Limba traco-dacilor*, București, E E, 1967.
- Skok, Petar, *Observations*, în *Premier Congrès International de toponymie et d'anthroponymie. Actes et mémoires*, Paris, 1939.
- Stănescu, Alexandru, *Caransebeș*. Lugoj. Ed. Nagard, 2005.
- Trandafir, *Monografia comunei Marga*, Reșița, Editura Tim, 2007.
- Tudor, Dumitru, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, E E, 1968.
- Țăra, V. D., *Mărturie istorice și toponimice despre vechimea românilor din Transilvania de nord-est*, în AUT, XII, 1974, p. 19-26.

Eugenia BOJOGA
(Universitatea Babe -Bolyai,
Cluj-Napoca)

**P trunderea / impactul studiului
Sincronie, diacronie i istorie de
E. Coseriu în lingvistica din fosta U.R.S.S.**

Abstract: (Sincronia, Diacronia e Historia. 50 years since the publication in Russian) The paper refers to the impact of this study on the Soviet linguistics. Despite the fact that Soviet linguistics was presented, throughout its existence, as a closed totality with its own laws of development (even if it was allowed, with some interruptions, to "borrow from abroad what is best" depending on the epistemological foundations of each author and the political circumstances), fundamental thesis of *Sincronia, Diacronia e Historia* have entered the Soviet scientific circuit. In the current paper we will highlight the effects which Coseriu's conception had on textbooks and treatises of contemporary general linguistics.

Keywords: Soviet linguistics, language development, linguistic change, dichotomy **synchrony** vs. **diachrony**, freedom speakers

Rezumat: Articolul de fa se refer la impactul pe care l-a avut acest studiu în lingvistica din fosta URSS. În pofida faptului c lingvistica sovietic pe toat durata existen ei sale a fost prezentat ca o totalitate închis , cu legile sale proprii de dezvoltare (chiar dac i-a fost permis, cu anumite intermiten e, s „împrumute din str in tate ceea ce este mai bun”, în func ie de fundamentele epistemologice ale fiec rui autor i de conjunctura politic respectiv), teze fundamentale ale studiului **Sincronie, diacronie i istorie** au p truns în circuitul tiin ific sovietic. În textul de fa exemplific m repercusiunile pe care le-a avut concep ia lui Coseriu în manualele i tratatele de lingvistic general ale vremii.

Cuvinte-cheie: lingvistic sovietic , dezvoltarea limbii, schimbare lingvistic , dihotomia **sincronie** vs **diacronie**, libertatea vorbitorilor

„Eugeniu Coseriu, unul dintre cei mai profunzi lingvi ti contemporani, scria c a întreba de ce se schimb limba înseamn a întreba «de ce se reinnoiesc necesit ile de exprimare i de ce oamenii gândesc i simt nu numai ceea ce a fost deja gândit i sim it»” (A. Suprun 1983).

Cu jum tate de secol în urm , în 1963, ap rea la Moscova, într-un tiraj de 100.000 de exemplare i în condi ii grafice excelente versiunea în limba rus a studiului *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico* a lui Eugeniu Coseriu. Publicat ca al III-lea volum al prestigioasei colec ii *Novoe v jazykoznanije*, traducerea, realizat pe baza originalului spaniol de c tre hispanistul I. A. Meli uk, a constituit un eveniment de excep ie. Privit din perspectiva zilei de ast zi, la o distan de 50 de ani, semnificatia acestui act de cultur poate fi mai lesne descifrat i interpretat . În continuare ne propunem s reconstituim impactul pe care l-a avut acest studiu în lingvistica sovietic , axându-ne doar pe repercusiunile pe care le-a avut în manualele i tratatele de lingvistic general ale vremii.

I. Contextul istoric i lingvistica sovietic

1. Pentru cei familiariza i cu spa iul cultural de limba rus , e un lucru tiut c în urm cu cinci decenii lingvistica sovietic î i revenea la starea de normalitate, dup ce

decenii de-a rândul fusese înregimentat politic. Constrâns, după revoluția din octombrie 1917, să se alinieze *Proletkult*-ului (noua cultură proletară) și să-și asume ca principiu epistemologic teoria luptei de clasă, tiința limbajului din U.R.S.S. încercase, prin Nikolai J. Marr, să-și construiască o identitate proprie, fundamentată pe ideologia marxist-leninistă. Piatra de temelie a „noii teorii a limbii” a devenit teza conform căreia limba face parte din suprastructura ideologică a societății, prin urmare, are caracter de clasă, iar de studiul lingvistic se poate ocupa doar cel care cunoaște și stăpânește materialismul dialectic. Pe acest fundal, „noua teorie a limbii” alias lingvistica marxistă trebuia să se deosebească radical de restul tiinței limbajului, care era valorizată în exclusivitate în registru negativ: „burghez”, idealist și rasist deci, incompatibil cu tânără tiință sovietică.

Constituind de-a lungul a trei decenii doctrina oficială a lingvisticii din Uniunea Sovietică, – timp în care a contribuit la proliferarea diletantismului și la interpretarea distorsionată a faptelor de limbă –, „noua teorie a limbii” a fost criticată și respinsă la nivel oficial în 1950 de către I. V. Stalin (ale căror articole au fost scrise de lingvistul georgian Ar. Cikobava) care pune capăt curentului marxist și, prin aceasta, perioadei dificile de supremație a ideologiei de clasă. Or, pe tot parcursul dominației marxismului, aversiunea oficială față de lingvistica „de peste hotarele URSS” a rămas constantă. Atât lingvistica tradițională comparativ-istorică, cât și lingvistica modernă structuralistă erau interpretate deopotrivă ca fiind „antimarxiste”, prin urmare diametral opuse lingvisticii sovietice.

Prin intervenția lui Stalin în dezbaterile lingvistice se produce o schimbare calitativă a strategiilor de lucru, instaurându-se o atmosferă mult mai propice investigațiilor tiințifice. Semnificative sunt diferențierea dintre lingvistica marxistă, care reprezentând adevărata tiință a limbii, și cea de „peste hotare”, care fiind burgheză și antimarxistă. Drept dovadă, revista *Voprosy jazykoznanija* își fixează – în articolul de fond din primul număr (1952) – printre obiective „a demasca esența reacționară a lingvisticii burgheze idealiste”. În același timp, prioritare rămăneau în continuare aplicarea marxismului în lingvistică și elucidarea contribuției geniale a lui I. V. Stalin în acest domeniu¹.

Abia discuția despre structuralism, desfășurată în paginile revistei *Voprosy jazykoznanija* între anii 1956-1965 avea să atenueze intruziunea dogmei marxiste în domeniul lingvisticii și să lase mai mult spațiu aspectelor strict tiințifice. Or, în acest context, lingviștii sovietici simțeau imperios nevoia cunoașterii a ceea ce se făcuse între timp în lingvistica „de peste hotare”. Acceptarea teoriilor și curentelor occidentale, necesitatea unui dialog autentic cu colegii lor (care anterior fuseseră etichetați ca „adversari de clasă”) devin deziderate stringente care puteau contribui în mod substanțial la depășirea crizei. Acesta constituie un record în parametrii occidentali ai tiinței limbajului și conduce mai întâi la acceptarea tacită, apoi la cunoașterea aprofundată a lingvisticii din afara granițelor U.R.S.S. În realitate, sincronizarea cu lingvistica occidentală avea să ofere cercetătorilor

¹ În lingvistica românească postbelică lucrurile erau într-un fel similare. Bunăoară, Al. Graur într-un articol publicat în *Voprosy jazykoznanija*, scria: „Lingviștii români se folosesc în munca lor de indicațiile Partidului muncitoresc român, având în fața lor exemplul publicațiilor sovietice, programa institutelor sovietice de învățământ și, în special, lucrările geniale ale tovar. I. V. Stalin despre lingvistică. (...) Lingviștii români se străduiesc să studieze limba română de pe pozițiile marxismului” (Graur 1955: 14).

sovietici posibilitatea de a reveni la o stare de *normalitate*, ansa de a-i redobândi *demnitatea deontologiei profesionale*.

Cu toate acestea, între anii 1918-1991, lingvistica sovietică s-a diferențiat din interior de tot restul lingvisticii. Pe toată durata existenței Uniunii Sovietice, ea a fost prezentată ca o totalitate închisă, cu legile sale proprii de dezvoltare, chiar dacă liderii partidului comunist le-au permis lingviștilor, cu anumite intermitențe, să „împrumute din străine ceea ce este mai bun”, în funcție de fundamentele epistemologice ale fiecărui autor și de conjunctură politică respectivă².

2. În 1963, când este tradusă *Sincronia*, în contextul dezbaterii despre structuralism, lingviștii sovietici aveau două alternative: a prelua și a accepta lingvistica modernă occidentală sau a o critica și a o respinge. Împreună în două tabere adverse, cercetătorii sovietici îi puteau expune punctul de vedere în revista *Voprosy jazykoznanija* și în cotidianul *Pravda*. Cei care pledau pentru respingerea oricărui idei occidentale, îi citeau argumente de ordin ideologic, susținând că lingvistica sovietică și cea „de peste hotare” trebuie strict delimitate. Întrucât se bazează pe *premise ideologice* total diferite, ele își trasează și obiective diametral opuse. Opinia lui V. Abaev este exemplară în acest sens, ea ilustrând poziția lingviștilor dogmatici: „Vorbind despre perspectivele noastre, de obicei apare alternativa «fatală»: lingvistic tradițional sau structuralism. În această alternativă este profund greșit. Noi nu avem nevoie de o lingvistică tradițională și nici de o lingvistică modernistă, ci de o lingvistică noastră, sovietică, ce ar corespunde concepției despre lume și necesităților societății noastre socialiste multinaționale” (Abaev 1965: 27). Cert este că la o distanță de două decenii, un alt lingvist sovietic, Ju. Maslov va pleda pentru aceeași autarhie teoretică și metodologică: „Trebuie să subliniem particularitățile fundamentale ale teoriei sovietice despre limbaj care o opun curentelor lingvisticii străine contemporane. Or, aceste curente sunt, din punct de vedere metodologic, insuficiente, eclectice, idealiste și adeseori deschise reacționare” (Maslov 1987: 263)³.

Lingviștii dogmatici se împotriveauă recuperării curentelor moderne, invocând ca argumente, pe lângă fundamentele filosofice antimarxiste ale teoriei occidentale și rigiditatea antinomiilor saussuriene. În acest sens, F. Berezin constată că „structuralismul se caracterizează prin sincronismul exprimat vehement și prin negarea dezvoltării istorice a

² „La linguistique russe puis soviétique est considérée comme une totalité fermée avec ses lois propres d'évolution, même si, selon les périodes et les auteurs, certains ont admis qu'il y ait possibilité d'«emprunt à l'étranger de ce qu'il y a de meilleur»” (Seriot 1995: 238).

³ De altfel, tendința de a trasa un zid al Berlinului și în domeniul lingvisticii, deci, a degaja două moduri diferite de a face teorie, era specifică la vremea respectivă și lingvisticii din rile de democrație populară. Astfel, în fosta R.D.G., G. Helbig într-un manual de lingvistică din 1986, dedica un capitol întreg fundamentelor marxist-leniniste ale lingvisticii, făcând distincția clar între două tipuri antagoniste de lingvistică: cea marxistă și cea burgheză: „Marxistisch-leninistische Grundpositionen in der Sprachwissenschaft bedeuten auf alle Fälle mehr als ihre unmittelbare Ableitung bzw. Ableitbarkeit aus (oder mindestens Verträglichkeit mit) einzelnen Aussagen oder Zitaten der Klassiker des Marxismus-Leninismus, die einen Bezug zur Sprache haben. Marx, zweifellos als Voraussetzungs- und Orientierungsrahmen für marxistisch-leninistische Grundpositionen in der Sprachwissenschaft –, aber diese Äußerungen verfolgten nicht das Ziel, einen geschlossenen Grundriß der Sprachtheorie zu schaffen und die Sprache allseitig zu charakterisieren, sie stehen vielmehr dort, wo sprachliche Fragen im Zusammenhang mit der Begründung des historischen und dialektischen Materialismus (mit philosophischen, gesellschaftstheoretischen und ökonomischen Aussagen) eine Rolle spielen” (Helbig 1986: 24-25).

structurii, ceea ce presupune studierea statică a limbii. Lingvistica sovietică, în schimb, se revendică de la premisa că starea sincronă a limbii și istoria sa alcătuiesc un tot unitar. Ignorând istoria, structuralismul nu poate să constate contradicțiile dialectice ale procesului istoric. De aceea, mulți lingviști sovietici se pronunță categoric împotriva acestei orientări, ceea ce ni se pare întru totul legitim” (Berezin 1975: 292).

Dimpotrivă, lingviști moderni, care făceau abstracție de dogma marxist-leninistă, combateau reducționismul extremei dogmatice și pledau pentru deschidere și sincronizare. Astfel, A. Reformatskij propune să fie luate în considerare aspectele pozitive ale structuralismului, inclusiv achizițiile sale metodologice, cum ar fi dihotomiile *limbă – vorbire* și *sincronie – diacronie*, întrucât decenii de-a rândul acest curent fusese blamat și respins pe nedrept (Reformatskij 1957: 26). Tot astfel, M. Steblin-Kamenskij consideră că „groaza provocată de faptul că F. de Saussure «a separat sincronia de diacronie», care mult vreme îi copleșise pe cercetătorii autohtoni, a contribuit la rămânerea în urmă a lingvisticii noastre” (Stebelin-Kamenskij 1957: 67).

3. Pe fundalul acestei polemici ni se pare extrem de sugestivă aprecierea lui Zvegincev care emitea o judecată de ansamblu, situând *Sincronie, diacronie și istorie* în contextul general al lingvisticii: „orientarea generală a studiului lui E. Coseriu de a concilia cele două tabere ostile (adică lingvistica tradițională și structuralismul – n. mea, E. B.) se cuvine a fi salutat”; „percepem în zăruie a ferventă de a realiza o veritabilă unitate a științei limbajului” (Zvegincev 1963: 134).

Or, traducerea în limba rusă a *Sincroniei* a însemnat din capul locului o recunoaștere explicită de către lingviști sovietici a contribuției lui Eugeniu Coseriu la elucidarea antinomiei saussuriene și la realizarea unității științei limbajului. De altfel, prin publicarea studiului *Sincronía, diacronía e historia*, E. Coseriu se impusese deja, drept „cel dintâi exeget care a relevat cu toată rigoarea aporiile și/sau contradicțiile fundamentale ce subminează însăși baza teoretică a lingvisticii moderne («structuraliste»)” (Borcil 1992: 4-5). Beneficiind de includerea în colecția *Novoe v lingvistike*, studiul lui E. Coseriu a devenit accesibil în mod direct specialiștilor din spațiul imens de limbă rusă. Și reînnoștrirea receptării sa se produce pe acest fundal epistemologic de deschidere/închidere a lingvisticii sovietice, de respingere / acceptare a realizărilor occidentale din domeniul științei limbajului. Faptul însuși că în 1963 publicarea sa a fost posibilă arată că lingvistica sovietică simțea acut nevoia unui dialog autentic cu știința „de peste hotare”.

II. Dezbaterea studiului Sincronie, diacronie și istorie

1. În eseu *Teoretice aspecte pri innosti jazykovych izmenenij* (*Aspecte teoretice ale cauzalității schimbărilor lingvistice*) care a precedat traducerea în limba rusă a *Sincroniei*, V. Zvegincev urmărea să anticipeze, cu aplombul autorității oficiale, orizontul de așteptare al publicului cititor de limbă rusă. În conformitate cu „ritualul” de introducere în circuitul sovietic al valorilor a fiecărui autor străin, se cerea o prezentare sumară, dar consistentă a personalității și operei acestuia: „șeful Departamentului de lingvistică al Universității din Montevideo (Uruguay), profesorul Eugenio Coseriu (român de naționalitate) este autorul unui mare număr de studii în care abordează cele mai stringente probleme ale lingvisticii teoretice contemporane. În afară de *Sincronía, diacronía e historia*, el a publicat: *Sistema, norma y habla* (1952), *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (1957) *Logicismo y antilogicismo en la gramática* (1957). De asemenea, este autorul unor

lucruri de lingvistică romanică: *La Hispania romana y el latín hispánico* (1953), *El llamado „latín vulgar” y las primeras diferenciaciones romances* (1954)” (Zvegințev 1963: 127).

În continuare, Zvegințev trebuia să justifice, din punct de vedere științific, dar mai ales ideologic, actualitatea studiului și oportunitatea traducerii și a includerii sale în prestigioasa colecție *Novae v lingvistike*. În acest scop, exegetul pornește de la contextul general al lingvisticii, fiind când referința la A. Martinet, conform căruia „decalajul dintre lingvistica numită tradițională și cea structuralistă ar putea fi soluționat prin depășirea antinomiei saussuriene *sincronie vs. diacronie*”⁴. Or, în opinia sa, E. Coseriu îi propune să rezolve antinomia lui F. de Saussure, „urmând parțial sugestia lui A. Martinet, deși prin alte procedee și metode decât cele indicate de savantul francez” (Zvegințev 1963: 126).

Focalizându-se asupra *Sincroniei, diacroniei și istoriei*, Zvegințev remarcă valoarea teoretică certă a lucrării coseriene, care „se distinge printr-un orizont științific foarte vast, prin documentare exhaustivă și prin temeritate a ideilor”. Prezentatorul încadrează studiul în discuție nu atât în lingvistica teoretică sau generală, cât mai curând în filosofia limbajului din considerentul că „pentru explicarea problemelor lingvistice, E. Coseriu recurge adeseori la premise filosofice, fiind când uz de concepția unor filosofi (de la Aristotel și Sf. Augustin până la Durkheim și Heidegger). În plus, el preferă să discute problemele nu pe baza observațiilor directe asupra materialului faptic de limbă, ci pe baza speculației, a argumentelor logice și a raționamentelor abstracte” (*Ibidem*, p. 128).

Or, această încadrare este cel puțin simplificatoare, dacă este confundată cu concepția, mult mai complexă, privind raporturile disciplinelor în discuție din însăși opera autorului studiat. De altfel, E. Coseriu menționează chiar în nota asupra ediției că obiectul studiului de față nu îl constituie *schimbarea lingvistică*, ci *problema schimbării lingvistice*: „Nu mi-am propus să scriu încă un studiu despre cauzele «cauze» ale schimbării lingvistice, nici să studiez tipurile de schimbări în diferite limbi, ci să abordez problema însăși a schimbării ca problemă rațională și din punctul de vedere al activității lingvistice concrete” (Coseriu 1988: 8). Prin urmare, problema schimbării lingvistice se referă la limbaj în general, deci înlăuntrul teoriei limbajului și de lingvistica generală, nu de vreo disciplină lingvistică particulară. La fel de nejustificat ni se pare și afirmația lui V. Zvegințev, conform căreia E. Coseriu ar prefera să soluționeze problemele altfel decât pe baza observației asupra materialului lingvistic concret. A se vedea, de exemplu, cazul viitorului perifrastic din latina vulgară (care este discutat pe larg în capitolul V) sau cel al schimbărilor fonetice din latină și din limbile romanice care probează cât se poate de limpede că autorul își sprijină dezbaterile teoretice pe materialul faptic luat în discuție.

2. Lingvistul rus se situează, totuși, de partea lui E. Coseriu, atunci când consideră că, în *Sincronia, diacronia și istoria* sunt observate cu precizie greșelile metodologice ale lui F. de Saussure prin cunoscuta antinomizare a *sincroniei* cu *diacronia*. De asemenea, el subscrie argumentelor convingătoare ale lui Coseriu conform cărora această distincție nu se referă la însuși obiectul *limbaj*, ci la teoria lingvistică, la metodele de studiere a acestuia. Tot astfel, el recunoaște că fiind adecvat principiul inițial al tuturor raționamentelor coseriene, în conformitate cu care limba se află într-o schimbare continuă, fapt pentru care

⁴ A se vedea în acest sens A. Martinet (1954: 125).

nu poate fi redus la starea sa sincronă, iar o teorie adecvată limbajului nu poate fi restrânsă la o simplă metodologie a descrierii sincronice.

Cu toate acestea, analiza lui Zvegincev este făcută, în continuare, de pe pozițiile ideologiei sovietice, care și-a lăsat puternică amprenta în studiile lingvistice ale epocii, fiind emblematic pentru receptarea concepției oricărui alt lingvist din Occident. Pe această bază, demersul critic este condus după metoda tipică reducționistă, prin care lui E. Coseriu îi se face observații și se caută «contradicții interne». În acest fel, nu se mai discută studiul propriu-zis sau problematica abordată de autor, ci, în ultimă instanță, se insinuează că problema respectivă nu a fost abordată din perspectivă marxista sau cel puțin materialistă. Credincios acestui demers ideologizant, V. Zvegincev obiectează, din primul moment, că lucrarea analizată este întemeiată pe „premise filosofice idealiste”, autorul acesteia fiind etichetat ca lingvist idealist. Tot astfel, exegetul sovietic nu este de acord cu E. Coseriu în privința faptului că momentul cel mai important care separă lingvistica tradițională de lingvistica modernă, structuralistă, îl constituie *Cursul de lingvistică generală* al lui F. de Saussure și nici cu evaluarea propusă asupra anumitor orientări din lingvistica teoretică actuală. În acest context, lingvistul rus îi reproșează autorului faptul că nu se referă de loc la coala neogramaticilor care, în opinia sa, „ar fi ocupat poziția principală în lingvistica presaussuriană” (Zvegincev 1963: 128). Or, în acest punct, comentariul lui Zvegincev înlătură de-a îndată în mod clar presuposițiile marxist-leniniste: „Prin lingvistica tradițională E. Coseriu subînțelege în principal tradiția inaugurată de W. von Humboldt și care, în ansamblul curentelor moderne, se numește lingvistică idealistă” (*Ibidem*, p. 129).

Aceleași presuposiții sunt „demascate” de V. Zvegincev și în tratarea coseriană a unor probleme concrete, cum ar fi interpretarea viitorului perifrastic din latina vulgară prin circumstanța istorică determinantă care a constituit-o cretinismul (mi care spiritual ce suscită și amplifică sentimentul existențial, atribuind existenței o orientare etică profundă): „Luând ca bază de plecare analiza timpului efectuată de Sf. Augustin în *Confesiuni*, E. Coseriu interpretează condițiile apariției formelor perifrastice ale viitorului în latina vulgară și semantica acestor forme cu totul în spiritul lui Vossler” (*Ibidem*, p. 129). Pentru o delimitare de principiu cât mai clar, V. Zvegincev accentuează că nu este vorba de „simple digresiuni” incidentale, ci de teze principale ale concepției pe care o propune autorul în vederea depășirii antinomiei dintre *sincronie* vs. *diacronie*. Astfel, „anulând antinomia saussuriană, E. Coseriu trece apoi la expunerea punctului său de vedere asupra naturii limbajului, anume la problema schimbării lingvistice și la corelația dintre descriere, istorie și teoria limbii. Și aici devine clar că în sinteza pe care o efectuează, el acordă prioritate ideilor ce provin de la W. von Humboldt (...). Indiscutabil, ideile lui Humboldt nu au devenit niciodată merit toată atenția, însă ele trebuie dispensate de legătura lor cu filosofia idealistă și reformulate în lumina ultimelor cercetări lingvistice” (*Ibidem*, p. 130).

Tot astfel, credincios platformei sale filosofice, Zvegincev respinge premisa că *schimbarea este inerentă limbii, reprezintă esența sa*, sub pretextul că E. Coseriu ar aborda problema „în afara causalității și independent de factorii externi”. În realitate, E. Coseriu se referă și la rolul efectiv al așa-ziselor factori externi în schimbarea lingvistică.

3. V. Zvegincev se situează, însă, pe poziția materialist-vulgară (străină, în fond, și de marxism) conform căreia acești factori externi ar opera direct asupra limbilor considerate ca obiecte externe și de sine stătătoare, respingând în consecință teza coseriană conform căreia limba nu se înscrie în ordinul fenomenelor determinate cauzal, ci în domeniul propriu

uman al finalității, în care faptele sunt determinate prin funcția lor. Mai mult, exegetul rus consideră problema centrală pentru tot studiul, care ar fi incomparabil „mai îndreptat” să figureze în titlu, ar fi anume problema *cauzalității* schimbărilor lingvistice: „Tot patosul teoretic al lucrării este orientat spre a demonstra că, de fapt, cauzalitatea nu poate fi aplicată la cercetarea proceselor lingvistice” (*Ibidem*, p. 139).

Pe cale de consecință, exegetul rus va înscrie chiar în titlul studiului său introductiv problema *cauzalității*, ca și când în lucrarea lui Coseriu ar fi vorba doar despre acest aspect, iar problema schimbării nici nu ar putea fi abordată altfel decât din unghiul *cauzalității*. Situându-se, astfel, pe pozițiile ideologiei pozitivistice, V. Zvegincev nu acceptă distincția pe care o face E. Coseriu – și o întreagă tradiție: Vico, Hegel, Cassirer – între cauzalitatea fenomenelor naturii și finalitatea internă a fenomenelor culturii, de care ține limbajul, după cum nu acceptă nici ideea că dezvoltarea limbii depinde de libertatea și activitatea conștientă a omului. Iată comentariul lingvistului sovietic: „Tendința lui E. Coseriu de a îndepărta limba/limbajul, care se află într-un proces de continuă schimbare de cauzalitate constituie o încercare de a-l situa în afara experienței propriu-zise” (*Ibidem*, p. 140). E greu de înțeles despre ce fel de experiențe vorbește Zvegincev, deoarece toată cartea lui Coseriu este fundamentată tocmai pe experiența intimă și intuitivă a limbajului pe care o au vorbitorii. Pentru a putea evalua judecata criticului, să amintim, mai întâi, explicația lui Coseriu, pe care Zvegincev însuși o reproduce, de altfel, *in extenso*: „Când spunem că schimbarea lingvistică «nu are cauze», în elegem prin aceasta următoarele: schimbarea lingvistică nu are cauze în sensul tipicelor naturale, adică nu are cauze «obiective», naturale și externe în raport cu libertatea vorbitorilor”; „faptele lingvistice există pentru că vorbitorii le creează pentru ceva; ele nu sunt nici « produse » ale necesității fizice, necesitate care este externă în raport cu vorbitorii, nici « consecințe inevitabile și necesare » determinate de starea anterioară a limbii. Unică explicație cu adevărat «cauzală» a noului fapt lingvistic constă în aceea că el, faptul, a fost creat de către vorbitori pentru un anumit scop” (Coseriu 1988: 201-202).

4. Raportându-se deci la aceste formulări cruciale, Zvegincev, ca reprezentant tipic al ideologiei pozitivistice, se declară categoric împotriva distincției între domeniul libertății și domeniul *cauzalității*, precum și împotriva considerării lingvisticii ca țintă a culturii. Reproșul pe care i-l face autorului îl ilustrează întru totul ideologia pozitivistă: „E. Coseriu își imaginează istoria limbii ca pe o istorie a vorbitorilor dispensată în activitatea lor de vorbire de orice dependență cauzală. Eroarea teoretică principală (sic!) a lucrării constă anume în faptul că autorul identifică pretutindeni activitatea limbii cu activitatea omului – purtătorul limbii” (Zvegincev 1963: 140). Firește, limba „derivată” pentru Zvegincev de la om, dar ea reprezintă totodată și un fenomen care există în mod obiectiv, și posedă particularități sale calitative, ceea ce se manifestă atât în funcționarea cât și în evoluția sa” (*Ibidem*, p. 140-141). Credem că nu exagerăm dacă afirmăm că lingvistul sovietic nu mai vorbește, aici, nici măcar în numele lui Karl Marx (care recunoștea, de fapt, distincția kantiană), ci gândește mai degrabă în spiritul lui August Schleicher, conform căruia limba trebuie situată în afara vorbitorilor, fiind un organism independent care își are „viaa” sa proprie.

Cât privește conceptele introduse de E. Coseriu pentru a explica mecanismul schimbărilor lingvistice, cum ar fi *inovație* și *adoptare*, acestea sunt criticate de Zvegincev pe motiv că ar fi insuficient de operaționale. Oricum, în opinia sa, schimbările lingvistice au nevoie de explicații mult mai convingătoare. În schimb, Coseriu își propune „să substituie doar cauzalitatea prin funcționalitate”. Or, în spiritul dogmei materialiste, o asemenea substituție este inadmisibilă, iar

principiul cauzalității nu poate fi abandonat, deoarece acesta trebuie regăsit, sub forma determinării sociale, în baza tuturor fenomenelor culturii (inclusiv a limbajului).

Dacă Zvegincev împarte teza, așa cum am văzut, punctul de vedere al lui Coseriu cu privire la distincția *sincronie/diacronie*, recunoscând că aceasta nu se referă la limbaj, ci la lingvistică, el nu a putut accepta însă „premisele filosofice idealiste” pe care și-a întemeiat Coseriu studiul său. Prin urmare, tezele fundamentale coseriene – 1) schimbarea reprezintă esența limbii, 2) limba se înscrie în domeniul propriu uman al finalității, în care faptele se determină prin funcțiile lor, 3) lingvistica este o știință a culturii – au fost respinse de exegețul sovietic. La acest nivel, concepția lui Coseriu, fiind idealistă și de sorginte humboldtiană, s-a dovedit a fi, astfel, incompatibilă cu lingvistica sovietică la baza căreia se afla materialismul dialectic.

Cu toate acestea și în pofida depistării unor „contradicții” și a „denunțării” faptului că în „construcțiile sintetice” ale lui Coseriu prioritatea este acordată „ideilor preluate” din orientarea idealistă în lingvistică, Zvegincev ajunge la o concluzie favorabilă, afirmând că investigația coseriană „poate să stimuleze gândirea”: „Studiul conține multe reflecții interesante, captivează prin temperament și anvergura cu care sunt discutate problemele. Totodată se percepe în zădărnici un fervent dăruire de a realiza o veritabilă unitate a științei limbajului. Or, aceste calități ale cercetării lui E. Coseriu ne permit să sperăm că ea va fi receptată cu mare interes de către lingviștii sovietici” (*Ibidem*, p. 142).

III. Prezentarea problematicii din Sincronie, diacronie și istorie în manualele de lingvistică generală

1. În pofida „deficiențelor” semnalate de V. Zvegincev în exegeza sa, tezele fundamentale ale studiului *Sincronia, diacronia e historia* au pătruns imediat în circuitul științific sovietic⁵. Teoria schimbării lingvistice, elucidarea antinomiei dintre *sincronie* și *diacronie*, explicarea corelației dintre *sistem* și *norm*, perechea conceptuală *inovație - adoptare* și alte aspecte ale concepției coseriene au fost preluate și asimilate de lingviștii din U. R. S. S., traducerea în limba rusă a studiului legitimând, la nivel oficial, întru totul utilizarea sa. În acest context, cei mai receptivi lingviștii din spațiul sovietic au fost autorii manualelor de lingvistică generală. Instrumente didactice și conceptuale, manualele ofereau *canonul* teoretic și metodologic indispensabil inițierii în lingvistică.

2. Astfel, în *Vvedenie v nauku o jazyke (Introducere în știința limbajului)* R. Budagov discută distincția *sincronie/diacronie*, referindu-se direct la studiul lui E. Coseriu. Lingvistul rus observă că această distincție se relaționează cu „distincția *limbă / vorbire*, ambele dihotomii determinându-se reciproc. Categoriile care apar în vorbire pot trece apoi în limbă, precum categoriile care se formează în procesul diacroniei pot să pătrundă în sistemul sincron al limbii, modificând parțial relațiile interne, ori pot să dispară împreună cu alte elemente ale limbii” (Budagov 1965: 155). Autorul consideră că discuțiile despre sincronie și diacronie au devenit actuale din momentul publicării *Cursului de lingvistică generală* al lui F. de Saussure. Deja la un an de la apariția acestuia, H. Schuchardt îi impută punerea în opoziție prea rigidă a „aspectului static cu cel dinamic al limbii”: „De atunci se discută în contradictoriu în ce măsură este legitim să se opună sincronia diacroniei”. Pentru modalitatea

⁵ La alte aspecte ale receptivității operei lui Coseriu în lingvistica sovietică ne-am referit în Bojoga (2002-2003: 115-139), (2003: 9-30), (2005: 21-50).

corect de rezolvare a problemei, lui Budagov i se pare indicat s fac trimitere la Coseriu: „Cu privire la necesitatea de a distinge între abordarea istoric i abordarea descriptiv a limbii sunt plauzibile argumentele lui E. Coseriu din *Sincronía, diacronía e historia*, Montevideo, 1958, p. 135-162” (Budagov 1965: 171).

3. Un alt autor, Ju. Stepanov în *Osnovy jazykoznanija (Fundamentele lingvisticii)* acord un loc important problemei schimb rii lingvistice i tipurilor de schimbare diacronic . El subliniaz , în spirit coserian, c „nici o schimbare lingvistic nu poate ocoli vorbirea, cu toate c exist schimb ri care, de i apar în vorbire, nu ating alte nivele. De aceea este necesar s începem descrierea limbii cu nivelul vorbirii individuale” (Stepanov 1966: 228). Lingvistul rus î i însu e te *expresis-verbis* conceptul de *inova ie* de la E. Coseriu, în schimb, îl ignor pe cel de *adoptare*, preferând în locul acestuia ter. de *acceptare*. Or, în cadrul concep iei coseriene, distinc ia dintre *inova ie* i *adoptare* este indispensabil pentru interpretarea corect a problemei teoretice a schimb rii lingvistice (Coseriu 1988: 78). G. Stepanov, îns , se focalizeaz preponderent asupra *inova iei*: „Schimb rile care se produc în actul de vorbire se numesc *inova ii*. Perceperea acestor *inova ii* cel pu în de c tre un interlocutor reprezint deja ie irea din actul de vorbire i aici intervine ascult torul. În acest împrejurare schimbarea apare în rela ii mai complexe – ca *acceptare* sau *neacceptare* de c tre ascult tor a *inova iilor* vorbitorului. În caz de *acceptare*, *inova ia* se poate difuza într-un anumit mediu social, putând deveni fapt de limb (...). E oportun s deosebim urm toarele tipuri de *inova ie*, dup E. Coseriu: 1) denaturare a modelului tradi ional; 2) formare sau creare sistematic , inventarea unor forme în conformitate cu posibilit ile sistemului; 3) selec ia unei variante admise de structura limbii i consolidarea acestei selec ii, adic înl turarea altei variante; 4) economie func ional (...); 5) împrumut din alt limb , dialect, stil social sau func ional” (Stepanov 1966: 229).

Cât prive te mecanismul schimb rii lingvistice, G. Stepanov preia o alt idee co erian , anume c difuzarea *inova iilor* într-o colectivitate de vorbitori îne de nivelul normei: „Tendin a spre acurate e a limbii, spre combaterea unui cuvânt sau a unei expresii oarecare constituie un exemplu tipic de schimbare lingvistic la nivelul normei. Uneori aceste schimb ri se mai numesc istorie extern a limbii. Atunci când *inova iile* se difuzeaz pe larg, fiind în stare s schimbe structura limbii, avem de-a face cu schimb ri ce se refer la istoria intern a limbii” (*Ibidem*, p. 78). În realitate, la Coseriu nu *inova iile* ca fapte de vorbire, apar inând utiliz rii limbii, sunt în stare s schimbe structura limbii, ci adopt rile, care reprezint constituiri ale unor fapte de limb , întrucât „în ultim instan , orice schimbare este la origine o *adoptare*”. Totodat , în contextul schimb rii, Stepanov preia teza important lansat de Coseriu în *Pour une sémantique diachronique structurale*: „În afar de aceasta, schimb rile trebuie s fie subdivizate în schimb ri ale planului expresiei i schimb ri ale planului con inutului” (*Ibidem*, p. 229).

4. În tratatul de lingvistic general *Obšč ee jazykoznanie (Lingvistic general)* volumul I, în capitolul *Limba ca fenomen ce se dezvolt în mod istoric*, pe fundalul discut rii problemei schimb rii lingvistice, autorii î i însu esc idei coseriene fundamentale. Astfel, în pofida afirma iilor lui Zvegincev, ei consemneaz c „în realitate, limba este creat de c tre oameni, de i oamenii în i i nu î i dau seama de aceasta. Limba niciodat nu se creeaz de c tre toat comunitatea de vorbitori care ar vorbi simultan. În limb se produc schimb ri izolate care apar in anumitor indivizi, lua i separat. Astfel, orice schimbare sonor , orice form are la origine un autor anonim. Iar *inova iile*, din moment ce s-au produs, sunt preluate apoi de c tre al i vorbitori ai limbii respective, devenind, în consecin , patrimoniu, bun comun” (Serebrennikov 1970: 68).

Mai mult, în viziunea autorilor, schimbarea reprezintă starea permanentă a limbii, în esență sa. De aceea „studierea limbii ca obiect ce se dezvoltă istoric (...) reprezintă partea esențială a cercetării formelor sale de existență”. Adevărata în alegerea naturii limbii, semnificativă în continuare, este de neconceput fără schimbare, întrucât schimbarea se manifestă întotdeauna ca trăsătură evidentă și incontestabilă a limbii. Natura schimbării, însă, este departe de a fi elucidată. Prezentând întreaga discuție din istoria gândirii lingvistice pe acest temă, autorii afirmă, în spirit coserian, că „limbile nu pot și nu se schimbă [...]. Procesul de creare a limbii, însă, nu se epuizează odată cu structurarea ei în funcție de progresul material și tehnic al societății. Acest proces presupune necesitatea perfecționării tehnicii lingvistice și include înțelegerea contradicțiilor sau chiar a defectelor care persistă în organizarea limbilor concrete. Astfel, limba suportă o dependență duală evoluției sale – față de mediul în care există, pe de o parte, și față de mecanismul său intern, de structură sa, pe de altă parte. Or, în dezvoltarea limbii, factorii pe care i-am arătat se împletesc și interacționează” (*Ibidem*, p. 198).

Am reprodus *in extenso* pasajul de mai sus pentru a demonstra că autorii acestei opere de prestigiu își asumă, în general, perspectiva de abordare coseriană. Faptul va fi recunoscut, de altfel, și prin adoptarea bazei de pornire humboldtine: „Deja W. von Humboldt remarca faptul că abordarea corectă a limbajului înseamnă interpretarea sa nu ca produs (*ergon*), ci ca activitate creatoare (*energeia*). Limba, în fiecare moment al existenței sale, se prezintă și ca activitate și ca produs istoric al acestei activități. Noțiunea de dezvoltare istorică a limbii este incompletă fără refacerea legitilor ambelor procese, dat fiind că orice schimbare își are începutul în activitatea de vorbire” (*Ibidem*, p. 199).

Această tendință a limbii spre echilibru, consideră autorii, își are rădăcinile în rațiuni de ordin funcțional: limba este strâns legată de rolul și de situația sa în societatea umană. Schimbările lingvistice se produc treptat. Dezvoltarea limbii are loc, de aceea, ca o confruntare între două tendințe opuse – pe de o parte, pentru starea și stabilitatea sistemului existent al limbii, pe de altă parte, adaptarea, schimbarea și perfecționarea sa. Existența obiectivă a acestor două tendințe divergente se reflectă într-un astfel de fenomen ca varietatea: „În interpretarea schimbării lingvistice trebuie săinem cont de faptul că limba există și se dezvoltă ca sistem care funcționează în vederea unui anumit scop. Limba se schimbă, – subliniază E. Coseriu, – «pentru a continua să funcționeze ca atare»” (*Ibidem*, p. 200).

Un aspect și mai remarcabil îl reprezintă, însă, acceptarea tezei coseriene conform căreia o parte din mijloacele lingvistice sunt supuse transformărilor din considerente estetice și emoționale, adică pentru că sunt insuficient de expresive. Autorii precizează că afirmația conform căreia limba se schimbă neîncetat trebuie să fie înțeleasă în sensul că limba manifestă capacitatea de perfecționare, de desvârșire și de creație nelimitată, și nu în sensul că limba s-ar prefăce, s-ar croi din nou.

Cât privește problema schimbării lingvistice, care a fost discutată din diferite perspective pe tot parcursul istoriei disciplinei noastre, ei fac din nou trimitere la Coseriu: „o altfel de abordare a fost propusă de E. Coseriu care subliniază că, studiind schimbările lingvistice «e necesar să distingem trei probleme care adesea se confundă: a) problema logică a schimbării (de ce se schimbă limbile, adică de ce limbile nu sunt imuabile); b) problema generală a schimbării care nu este o problemă «cauzală», ci «condițională» (în ce condiții au loc de obicei schimbările în limbă); c) problema istorică a anumitor schimbări»” (*Ibidem*, p. 205). Pe de altă parte, autorii își declară deschis adevărul lor la teza lui Coseriu cu privire la originea schimbării lingvistice: „nu putem și nu fim de acord cu faptul că orice

schimbare și are începutul în vorbire și atinge mai întâi sistemul sincron al limbii” (*Ibidem*, p. 206). Totodată, lingviții sovietici consideră că limba poate fi definită ca fenomen ce se dezvoltă istoric, ca obiect care niciodată nu este și nu poate fi absolut stabil, ca sistem dinamic care în fiecare moment al existenței sale se află în stare de echilibru relativ (*Ibidem*, p. 206).

În capitolul *Despre unele particularități ale dezvoltării limbii în lumina definirii sale ca sistem dinamic complex*, se arată că, prin noțiunea de solidaritate internă propusă de reprezentanții colii de la Praga și preluată apoi de către E. Coseriu, se relevă dezvoltarea limbii înseamnă, în primul rând, dezvoltarea relațiilor dintre componentele sale care formează un ansamblu solidar. Schimbarea unităților limbii nu poate și nu se reflecte asupra organizării sale, deoarece renovarea unui membru al sistemului în orice domeniu al limbii are repercusiuni asupra întregului sistem” (*Ibidem*, p. 214).

5. În volumul al II-lea al tratatului *Общая лингвистика. Внутренняя структура языка (Linguistic general. Structura internă a limbii)* este abordată relația sistem/structură. În capitolul *Particularitățile funcționale ale sistemului lingvistic și abordarea sa din punct de vedere finalist* se adoptă, din nou, în mare măsură, premisele de principiu stabilite de E. Coseriu. În pofida afirmațiilor lui V. Zvegincev conform căroră abordarea cauzală primează asupra celei finaliste, autorii își asumă punctul de vedere coserian: „Tratarea funcțională a sistemului lingvistic se relaționează, întâi de toate, cu evidențierea destinației sale. Interpretarea funcțională a sistemului limbii decurge din circumscrierea limbii ca mijloc de transmitere a informației (...). Pereri analoge dezvoltă E. Coseriu, arătând că limba se referă la fenomenele care sunt determinate prin funcția lor: «limba funcționează nu pentru că este sistem, ci dimpotrivă, este sistem pentru a-și îndeplini funcția sa și pentru a corespunde unui anumit scop»; «limba există în mod concret «ca formă sau ca schemă a activității», iar «această activitate este sistematică și finalistă»” (Serebrennikov 1972: 51). Situându-se pe linia tradiției coseriene, autorii consideră că sistemele lingvistice se caracterizează printr-un echilibru instabil și relativ: „În lingvistica funcțională este difuzată teza cu privire la faptul că evoluția limbii constituie evoluția sistemului și că faptele diacronice sunt tot atât de sistematice pe cât sunt cele sincronice” (*Ibidem*, p. 51).

6. Volumul al III-lea al tratatului *Общая лингвистика. Методы лингвистических исследований (Linguistic general. Metode de cercetare lingvistică)* acordă atenție deosebită „metodei dialecticii marxist-leniniste” în cercetările lingvistice. Cu toate acestea, autorii se referă cu mult receptivitate și la ideea conținută în *Sincronia, diacronia e historia* că „schimbarea trebuie să fie analizată și explicată ca schimbare a sistemului” (Serebrennikov 1973: 82). Astfel, în capitolul *Problema distincției între sincronie și diacronie*, se menționează că în metodologia cercetării lingvistice o atenție deosebită se acordă problemei schimbării lingvistice: „Printre noțiunile legate de examinarea acestei probleme un loc central îl ocupă abordarea sincronă și abordarea diacronică, formând celebra opoziție *sincronie* vs. *diacronie*, la fel de importantă atât pentru cercetările tipologice cât și pentru cercetările areale. Cu totul altfel se prezintă lucrurile atunci când antinomia *sincronie-diacronie* presupune o distincție de alt ordin și anume, diferență dintre două modalități de descriere/interpretare a limbii: cea logică, descriptivă și cea istorică” (*Ibidem*, p. 108).

Autorii precizează că deosebirea dintre abordarea sincronă și cea diacronică – a a cum o concepea Saussure (și cum o mai concep încă mulți lingviști) –, constă în faptul că această interpretare face abstracție de factorul schimbării lingvistice în timp. Ca o consecință a acestui mod de abordare, faptele ce în de starea actuală a limbii sunt prezentate ca fiind statice. Or, această situație este surprinsă cu multă precizie și „formulată riguros de către E.

Coseriu: «În abordarea sincronă limba nu se schimb. Primul principiu în studiul sincron al limbii este ignorarea conținutului dezvoltării și a schimbării» (*Ibidem*, p. 109). Din această perspectivă, corelarea abordării sincronice cu cea diacronică nu poate fi dezvoltată dacă nu se țin cont de corelarea dintre cele două moduri diferite de examinare a limbii cu tipurile de descriere lingvistică existente în mod real, ceea ce este „cu atât mai necesar cu cât opoziția dintre ambele abordări (ca și coliziunea de ordin mai general între interpretarea ontologică și cea metodologică a sincroniei și a diacroniei) este depășită anume în descrierea concretă a limbii sau, cum spune E. Coseriu – în «istorie», întrucât istoria este definită de el ca studierea a limbii în calitate de obiect istoric» (*Ibidem*, p. 109).

7. Autorii manualului de lingvistică general (*Obszary jazykoznanie*) editat la Minsk pornesc de la premisa că în calitate de obiect de studiu al lingvisticii se consideră nu numai limba într-o anumită etapă de dezvoltare a sa, ci și schimbarea lingvistică, mecanismele și legăturile sale: „Trebuie să spunem că înseamnă schimbările lingvistice, atât cele interne cât și cele externe care se referă la funcționarea limbii în societate sunt de multe ori imperceptibile și scapă observației directe. Ele devin evidente doar atunci când se compară două secvențe sincronice, reprezentând etape diferite ale dezvoltării limbii” (Suprun 1983: 14). Întrucât limba se schimbă permanent, unele elemente sunt substituie treptat prin altele, unele se manifestă din nou, iar altele dispar fără urmă. Pentru lucrarea la care ne referim, acest fapt esențial se reflectă în punctul de vedere diacronic asupra dezvoltării limbii: diacronia reflectă realitatea schimbărilor lingvistice (*Ibidem*, p. 14).

În scopul argumentării acestei poziții, autorii își însușesc explicit premise coseriene. Semnalăm doar două pasaje semnificative: „În lingvistica actuală a fost depășită rigiditatea separării dintre sincronie și diacronie. S-a înălțat abordarea diacronică a limbii nu înseamnă deloc renunțarea la principiile cercetării sistemice a limbii. Dimpotrivă, în virtutea organizării sistematice a limbii, și schimbările lingvistice pot avea caracter sistematic. Mai mult, mecanismul intern al proceselor istorice din limbă constă într-o nouă sistematizare a unităților lingvistice” (*Ibidem*, p. 335-336). Pe de o parte, „posibilitatea de a distinge două aspecte ale limbii – *sincronică* și *diacronică* – a devenit un principiu metodologic al lingvisticii actuale”, pe de altă parte, „în lingvistica actuală s-a ajuns la interpretarea dialectică a dihotomiei *sincronică* vs. *diacronică*, altfel spus, a aspectului static cu cel dinamic al limbii” (*Ibidem*, p. 338). Ceea ce se consideră aici ca achiziție incontestabilă și definitivă a lingvisticii actuale nu reprezintă altceva decât însușirea platformei teoretice elaborate de E. Coseriu în capodopera sa.

În tratarea problemei schimbării lingvistice, autorii se referă din nou la Coseriu:

„Trebuie să acceptăm, întâi de toate, că schimbarea limbii reprezintă caracteristica sa intrinsecă, adică își are rădăcinile în natura însăși a limbii (ca fundament al culturii umane) în calitate de cel mai important mijloc de comunicare și de cunoaștere. Limba nu poate să nu se schimbe. Eugenio Coseriu, unul dintre cei mai profunzi lingviști contemporani, scria că a întreba de ce se schimbă limba înseamnă a întreba «de ce se reînnoiesc necesitățile de exprimare și de cunoașterea oamenilor gândesc și simt nu numai ceea ce a fost deja gândit și simțit»” (*Ibidem*, p. 342).

În același context al problematicii schimbării, lucrarea în discuție va recurge la autoritatea lui E. Coseriu și pentru a adopta o poziție curajoasă, mai degrabă sceptică în raport cu dogma marxistă: „Cu ce viteză se schimbă limba? În ce măsură această viteză este constantă în epoci diferite și pentru limbi diferite? Putem deosebi în istoria limbii schimbări cantitative și schimbări calitative? Sunt posibile salturi în dezvoltarea limbii? Cu privire la

aceste probleme cele mai pertinente sunt cuvintele lui E. Coseriu: «Nimeni nu tie în mod exact cum se schimb limba»” (*Ibidem*, p. 404).

8. Aspecte ale concepției coseriene ne întâmpinăm în volumul *Obščee i romano-germanskoe jazykoznanie (Lingvistic general i romano-germanic)* unde se menționează că „orice stare de limbă este rezultatul dezvoltării precedente, iar cunoașterea acestei stări este posibil doar luând în considerare geneza și istoria sa”. E. Coseriu subliniază că limba nu este „prin natura sa” sincronică sau diacronică, dat fiind că nu este vorba de două moduri de a fi contradictorii, nici nu există obiecte sincronice și obiecte diacronice. Din punct de vedere diacronic, limba este un ansamblu de moduri lingvistice tradiționale (care se transmit), iar din punct de vedere sincronic – un ansamblu de moduri comune actuale (în momentul considerat) care, totuși, nu încetează să fie în același timp tradiționale (adică transmise); mai mult, sunt comune fiindcă sunt tradiționale. Doar din punct de vedere tehnic *sincronia* precede *diacroniei*, întrucât circumscrierea actuală a unui obiect este în mod necesar anterioară istoriei sale (Coseriu 1988: 49). Cu aceasta însă nu se elimină antinomia dintre sincronie și diacronie, ci doar se reafirmă caracterul său metodologic: ea nu aparține realității limbii/limbajului, ci tehnicilor de investigație.

9. L. Vasilev în *Teoriija i metodologija sovremennogo jazykoznanija (Teoria i metodologia lingvisticii actuale)* – examinează fundamentale lingvisticii actuale. În viziunea autorului, dimensiunea istorică a limbajului este extrem de importantă pentru înțelegerea esenței comunicării verbale. Dacă principiul istorismului „se bazează pe unitatea sincroniei cu diacronia”, principiul dinamismului „se manifestă în unitatea aspectului static cu cel dinamic al limbii”. Pentru dezvoltarea și argumentarea acestor idei, L. Vasilev recurge la „premisele furnizate de E. Coseriu, unul dintre cei mai mari lingviști ai lumii, în *Sinchronija, diachronija i istorija*” (Vasilev 1990: 55).

Concluzii

A adăru, după cum am văzut, ideile fundamentale din **Sincronia, diacronia e historia** au fost preluate și difuzate în cele mai prestigioase manuale și tratate de lingvistică generală apărute în fostă URSS, fiind asimilate în profunzime de cei mai importanți lingviști ai vremii. În pofida „deficiențelor” epistemologice ale autorului, pe care i le semnala Zvegințev în exegeza sa, tezele studiului coserian au fost puse imediat în circuitul științific, devenind de atunci un bun comun. Drept dovadă că după căderea comunismului și dizolvarea Uniunii Sovietice, capodopera lui Eugeniu Coseriu a fost reeditată de trei ori⁶ (în 2001, în 2008 și 2010) ca volum de autor în colecția *Lingvisticskoe nasledie XX veka (Moștenirea lingvistică a sec. XX)*⁷, alături de *Cursul de lingvistică generală* a lui F. de Saussure și de alte studii de referință.

⁶ A se vedea Coseriu 2010.

⁷ Cartea este disponibilă și în format electronic:

<http://magtabook.com/books/sinchroniya-diachroniya-i-istoriya-problema-yazikovogo-izmeneniya.html>

<http://knigovo.ru/27512-sinchroniya-diachroniya-i-istoriya-problema.html>

<http://filbookscol.ru/sinchroniya-diachroniya-i-istoriya-problema-yazikovogo-izmeneniya-e-koseriu.html>

<http://litday.net/jazykoznanie-filologicheskie-nauki/obshhee-jazykoznanie/45077-sinchroniya-diachroniya-i-istoriya-problema-2.html>

Bibliografie

- Abaev, V. (1965) *Lingvističeskij modernism kak degumanizacija nauki o jazyke*, în „Voprosy jazykoznanija”, nr. 3, p. 19-35.
- Berezin, F. (1975) *Istorija lingvističeskich u enij*, Moscova.
- Bojoga, E. (2002-2003) *Lingvistic i ideologie. Teoria lui E. Coseriu în fosta U. R. S. S.*, în „Dacoromania”. Serie nouă . VII-VIII, p. 115-139.
- Bojoga, E. (2003) *La theorie d Eugenio Coseriu et la linguistique sovietique*, în „Studi in memoria di Eugenio Coseriu”, a cura di Vincenzo Orioles. Supplemento di „Plurilinguismo. Contatti di lingue e culture”, nr. 10, p. 9-30.
- Bojoga, E. (2005) *La aceptacion de sistema, norma y habla de E. Coseriu en la linguistica sovietica*, în J. G. Martinez del Castillo (ed.), *E. Coseriu in memoriam. Granada linguistica*, 2005, p. 21-50.
- Borcil, M. (1992) *Un fondator al tiin ei lingvistice: Eugenio Coseriu*, în „Cercetări de lingvistică”, nr. 1, p. 4-5.
- Budagov, R. (1965) *Vvedenie v nauku o jazyke*, Moscova, ed. a II-a.
- Coseriu, E. (1988) *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, Madrid, Gredos
- Coseriu, E. (1963) *Sinchronija, diachronija i istorija (Problema jazykovogo izmenenija)*, traducere de I. Meliuk, în V. Zvegincev (ed.), „Novoe v lingvistike”, III, Moscova.
- Coseriu, E. (2010) *Sinchronija, diachronija i istorija (Problema jazykovogo izmenenija)*, traducere de I. Meliuk, colectia „Lingvističeskoe nasledie XX veka”, ed. a IV-a, Moscova.
- Graur, Al. (1955) *Noile sarcini ale lingvistiicii române ti*, „Voprosy jazykoznanija”, nr. 6, p. 10-17.
- Helbig, G. (1986) *Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970*, Leipzig, VEB.
- Martinet, A. (1954) *The unity of linguistics*, în «Word», New York.
- Maslov, Ju. S. (1987) *Vvedenie v jazykoznanie*, Moscova.
- Reformatskij, A. (1957) *Čto takoe strukturalizm?*, „Voprosy jazykoznanija”, nr. 6, p. 21-29.
- Serebrennikov, B. (coord.) (1970) *Obščee jazykoznanie. Formy suščestvovaniija, funkcii, istorija jazyka*. T. I, Moscova.
- Serebrennikov, B. (coord.) (1972) *Obščee jazykoznanie. Vnutrennjaja struktura jazyka*. T. II, Moscova.
- Serebrennikov, B. (coord.) (1973) *Obščee jazykoznanie. Metody lingvističeskich u enii*. T. III, Moscova.
- Seriot, P. (1995) *Changements de paradigms dans la linguistique soviétique des années 1920-1930*, Histoire Epistemologie Langage, t. XVII, fasc. 2, 1995, Une famille étrangeté: la linguistique russe et soviétique, p. 39-63.
- Steblin-Kamenskij, M. (1957) *Neskoliko zamečanij o strukturalizme*, în „Voprosy jazykoznanija”, nr. 2, p. 60-69.
- Stepanov, Ju. (1966) *Osnovy jazykoznanija*, Moscova.
- Suprun, A. (1983) *Obščee jazykoznanie (Učebnoe posobie dlja filologičeskich fakul'tetov)*, Minsk.
- Vasiliev, L. (1990) *Teorija i metodologija sovremennogo jazykoznanija. Principy znakovosti i formalnosti jazyka*, Ufa.
- Obščee i romano-germanskoe jazykoznanie (Lingvistic general i romano-germanic)*
- Zvegincev, V. (1963) *Teoretičeskie aspekty pri innoštii jazykovych izmenenij*, în „Novoe v lingvistike”, III, Moscova, 1963, p. 125-143.

Mirela-Ioana BORCHIN,
Loredana Mihaela PUNG
(Universitatea de Vest din
Timi oara)

Aspecte ale interlingvismului în lucr rile de licen

Abstract: (Aspects of interlinguism in BA papers) The background of the paper entitled *Aspects of interlinguism in BA papers* is the phenomenon of linguistic interference. Its main purpose is to analyze comparatively the grammatical and lexical manifestations of interlinguism in a corpus of BA papers written in English (as a foreign language) and Romanian (as the mother tongue) by students in philology at UVT. The following linguistic facts (in general, perceived as situated at the border between mistake and evolutionary tendency) have been selected from the papers in Romanian and commented upon: the transfer of English-specific syntactic structures into Romanian, the use of scientific terms borrowed from English or obtained by calque, and the extension of the meaning of certain Romanian words, under the influence of their English (part-) equivalents. In the English papers, the influence of Romanian manifests itself in much more numerous and diverse forms (a proof that the mother tongue influences the foreign language more poignantly). The following linguistic facts are paid attention to: the use of false-friends, the use of "invented" words, the incorrect use of prepositions and articles, the absence of the subject in the surface structure of certain sentences, the absence of the direct object after verbs that require its presence, the absence of prepositions in prepositional verbs, incorrect topic and the double negation. To fulfill its secondary aims, the paper also attempts at estimating the consequences that the phenomenon under scrutiny might have upon the dynamics of the two languages in contact and highlights the relevance of the main findings in the area of teaching English as a foreign language.

Keywords: linguistic interference, comparative analysis, mistake, evolutionary tendency, BA paper

Rezumat: Bazele teoretice ale articolului intitulat *Aspecte ale interlingvismului în lucr rile de licen* se g sesc în studiile consacrate fenomenelor de interferen lingvistic . Pricipalul obiectiv al cercet rii este acela de a analiza comparativ manifest rile gramaticale i lexicale ale interlingvismului într-un corpus format din lucr ri de licen scrise în englez (ca limb str in) i în român (ca limb matern) de studen i filologi din UVT. Urm toarele fapte de limb (percepute, în general, ca situate la grani a dintre gre eal i tendin evolutiv) din lucr rile scrise în român au fost selectate i interpretate: transferul de structuri sintactice engleze ti în român , utilizarea de termeni tiin ifici împrumuta i din englez sau calchia i dup englez , extinderea pletorii semantice a unor cuvinte române ti sub influen a echivalentelor lor engleze ti. În lucr rile scrise în englez influen a se manifest în forme mai numeroase i mai variate (o dovad a faptului c limba matern influen eaz mai puternic exprimarea în limba achizi ionat). S-a acordat aten ie urm toarelor aspecte: utilizarea „prietenilor fal i”, utilizarea cuvintelor „inventate”, incorecta folosire a articolului i a prepozi iilor, absen a subiectului din structura de suprafa a unor propozi ii, absen a complementului direct dup verbe care îi reclam prezen a, absen a unor prepozi ii din structura unor verbe prepozi ionale, topica incorect i dubla nega ie. Pentru a- i atinge i obiectivele secundare, lucrarea încearc s estimeze i consecin ele fenomenului investigat asupra dinamicii celor dou limbi aflate în contact i s scoat în eviden relevan a acestor descoperiri pentru predarea englezei ca limb str in .

Cuvinte-cheie: interferen lingvistic , analiz comparativ , gre eal , tendin evolutiv , lucrare de licen

1. Introducere: tematic , obiective, metodologie

Aceast lucrare are în vedere abordarea lingvistic a unor aspecte caracteristice fenomenelor de interferen i împrumut care se manifest în momentul actual în cadrul scrierii academice la nivelul lucr rilor de licen . Dac problematica interlingvismului ine de domeniul larg al lingvisticii aplicate, presupunând o instrumentare ampl , care implic

până în discipline de graniță, precum socio- și psiholingvistica, particularitățile corpusului studiat determină încadrarea prezentei cercetări în domeniul particular al scrierii academice, un domeniu de cercetare relativ nou, fără metodologie proprie, dar permeabil la rezultatele utilizării unor metode consacrate în alte științe, inclusiv în lingvistică. Limitarea analizei interlingvistice la ceea ce prezintă în materie de interferențe și împrumut lucrările de licență elaborate la UVT recomandă lucrarea drept studiu de caz.

Obiectivele cercetării sunt acelea de a se stabili măsura și modul în care se manifestă fenomenul interlingvistice în scrierea lucrărilor de licență, în condițiile în care autorii acestora sunt bilingvi; de a analiza structurile care atestă influența unui sistem lingvistic asupra celui alt și de a estima consecințele pe care le poate avea modul în care se actualizează acest fenomen asupra dinamicii limbilor aflate în contact (româna și engleza).

Metodologia pentru care s-a optat în acest scop este centrată pe analiza comparativă, descrierea urmată de compararea structurilor lingvistice implicate în contact fiind principalele componente de semnificare și motivare a interferenței lingvistice. În completarea acesteia, se vor folosi analizele gramaticale și lexicale, cu extinderi inerente spre o a-a-zis „gramatică a greșelilor”, în vederea clasificării faptelor de limbă care încalcă norma în vigoare.

2. Din istoricul cercetării fenomenului de interlingvism (asociat contactelor lingvistice și bilingvistice)

Interlingvistice, ca rezultat al contactelor lingvistice în general și al bilingvistice în special, constituie un fenomen de mare interes, îndeosebi pentru lingvistica diacronică. Studiile pe această temă sunt din ce în ce mai numeroase și mai nuanțate în zilele noastre, datorită conexiunilor interlingvistice cu interculturalitatea și cu globalizarea – semne distinctive pentru evoluția societății contemporane.

În domeniul lingvisticii fundamentale teoretice ale abordării interlingvistice rămân cele fixate sau doar conturate de studiul contactelor dintre limbi și al bilingvistice. Cercetarea contactelor lingvistice evidențiază mai cu seamă influențele unui sistem asupra altuia în vorbirea celor ce cunosc două sau mai multe idiomuri. Aceste influențe dau naștere la interferențe și la împrumuturi care îmbogățesc sistemul receptor, determinând schimbări esențiale în compartimentele acestuia.

„Fenomenele de interferență se referă la introducerea unor elemente străine în domeniile superior structurate ale limbii – fonologie, morfologie, sintaxă și în unele zone ale vocabularului [...] și implică o reorganizare a diverselor opozitii distinctive mai vechi din sistemul respectiv”¹.

Contactele lingvistice, stimulate de o mulțime de factori extralingvistice, se realizează direct (pe același teritoriu, datorită conviețuirii unor populații vorbitoare de idiomuri diferite, cștoriiilor mixte etc.) sau indirect (pe teritorii diferite, datorită unor relații culturale, economice, politice etc.). În cazul contactului indirect, cum este cel vizat de această investigație, influențele sunt mai puțin și mai superficiale, neafectând sistemul lingvistic în integralitatea sa, ci, cu precizie, sintaxa și vocabularul. Stilistica funcțională precizează faptul că influențele în cazul contactului indirect se remarcă mai ales în stilurile

¹ M. Sala, *Limbi în contact*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 33.

tiințific și publicistic „... neavând urmări asupra sistemului în ansamblu decât prin intermediul interferenței dintre stiluri”².

Principala consecință de natură lingvistică a contactului dintre limbi o constituie bilingvismul, prin care, în mod tradițional, se definește practica folosirii alternative a două limbi de către același individ³. În ultimul timp, se insistă asupra cuprinderii în sfera bilingvismului și a fenomenului foarte extins al învățării în cadrul instituțional a celei de a doua limbi, în perioada școlară, fapt ce favorizează și formarea deprinderii de a gândi în ambele limbi⁴. În această accepțiune largită, interlingvismul include manifestările de interferență împrumut constatate în exprimarea celor ce vorbesc și gândesc alternativ în două limbi, deci tocmai ceea ce interesează studiul de față: concretizarea influențelor reciproce dintre român, limbă maternă pentru autorii lucrărilor analizate, și englez, *lingua franca*, învățat de ei în școală, până la absolvirea ciclului de licență.

Din bibliografia de specialitate mai este de reținut o distincție cu care se va opera în această lucrare, și anume aceea dintre *bilingvismul coordonat* și *bilingvismul subordonat*. În timp ce bilingvismul coordonat permite vorbirea corectă în ambele limbi, bilingvismul subordonat explică unele fenomene din cauza influenței limbii primare asupra celei secundare. După cum observă U. Weinreich, „... cu cât două sisteme lingvistice sunt mai diferite, cu atât mai mare este problema învățării limbii și arealul potențial al interferenței”⁵.

3. Accepțiunea termenului de *interlingvism*

Pentru a specifica sensul termenului de *interlingvism* au fost consultate câteva lucrări fundamentale de lingvistică, în care acesta este definit în relație cu contactul lingvistic și bilingvismul drept ramură importantă (uneori chiar domeniu distinct) al lingvisticii. Se degajă din bibliografia temei cel puțin trei accepțiuni istorice ale interlingvismului, care definesc:

- influența exercitată de o limbă achiziționată asupra limbii materne⁶;
- totalitatea structurilor evolutive ale unei limbi motivate de etapele asimilării unei alte limbi⁷;
- strategiile pedagogice folosite în predarea unei noi limbi prin raportare la limba cunoscută deja⁸.

Sinteza și adaptarea acestora la obiectul studiului de față permite formularea unei semnificații adiționale – cu caracter particular –, care va deveni operațională: *acomodarea*

² *Ibidem*.

³ U. Weinreich, *Languages in contact, Findings and problems*, New York, 1953, ed. a VI-a, 1966, The Hague-Paris: Mouton, p. 1.; v. și A. Martinet, *Elemente de lingvistică generală*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1970.

⁴ Tatiana Slama-Cazacu, *Psiholingvistică – o știință a comunicării*, București, Editura All, 1999.

⁵ *Op. cit.*, p. 115.

⁶ V. Fr. Kiraly, *Contacte lingvistice*, Timișoara, Ed. Facla, 1990, A. Martinet, *op. cit.*, M. Sala, *op. cit.*, U. Weinreich, *op. cit.* etc.

⁷ Mioara Avram, *Anglicismele în limba română actuală*, București, EA, 1997; Angela Bidu-Vrâncianu, *Dinamica vocabularului românesc contemporan după 1989. Sensuri deviate ale termenilor tehnico-științifici*, în LL, 1995, vol. I, p. 38-45; Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București, EUB, 2002; Voica Radu, *Limba română și globalizarea lingvistică*, București, Ed. Palimpsest, 2013, Stoichi și Ichim, Adriana, *Aspecte ale influenței englezei în româna actuală*, București, EUB, 2006.

⁸ Marina Ciolac, *Sociolingvistică românească*, București, EUB, 1999, Tatiana Slama-Cazacu, *op. cit.*, John M. Swales, Christine B. Feak, *Academic Writing for Graduate Students*, 3rd edition, The University of Michigan Press, 2012.

structurilor limbii achiziționate la cele ale limbii materne, respectiv acomodarea structurilor limbii materne la cele ale limbii achiziționate, în scrierea academică de astăzi.

4. Corpusul cercetării

Cum obiectul cercetării îl constituie analiza aspectelor interlingvistice ocurente în lucrările de licență, am alcătuit un corpus din douăzeci de asemenea lucrări, dintre care zece sunt scrise în română de către studenți filologi a căror a doua specializare este engleza, iar zece sunt scrise în engleză de către studenți filologi a căror limbă maternă este româna. Lucrările, arbitrar alese, au fost susținute în sesiunea de licență din iulie, anul 2013, la Facultatea de Litere, Istorie și Teologie a Universității de Vest din Timișoara.

5. Aspecte ale interlingvisticii în lucrările de licență scrise în limba română

În lucrările de licență scrise în română au fost identificate relativ puține fapte de limbă deviantă care s-ar putea fi puse pe seama interlingvisticii, fapt contrariant, dat fiind că studenții români strecoară cu non-alan unități lingvistice englezești în exprimarea orală curentă. Totuși, în exprimarea scrisă se arată a fi mult mai atenți și respectă codul lingvistic. Se dovedește astfel încotru dat că bilingvistul instituțional este diferit de cel spontan și că atunci când limba în care un vorbitor se exprimă în scris este cea maternă, influența limbii achiziționate asupra acesteia este supusă la un control sever. Prezența redusă a interferențelor și împrumuturilor se explică nu numai prin autocontrolul autorilor care sunt foarte buni cunoscători de limba română, ci și prin intervenția profesorilor coordonatori, care au corectat materialele și au eliminat asemenea structuri dinamice etichetate – pe bună dreptate sau nu – „greșeli de limbă”.

Exemplele de manifestare a interlingvisticii depistate în lucrările din corpus se pot descrie global ca fapte de limbă aflate la granița dintre greșeli și tendințe evolutive.

În linii mari, acestea atestă:

1. *transferul în română a unor structuri sintactice din engleză, în general prin calchiere, forțându-se norma gramaticală din limba maternă:*

„Această a treia teorie are însă nevoie de o raportare la un obiect care **să aparțină de** sfera realului”.

A aparține de trimite la structura engleză *to belong to*, structură în care construcția cu acuzativul implică utilizarea unei prepoziții. În limba română verbul *a aparține de* se construiește cu un complement indirect în dativ (v. *s aparține de sferei realului* – varianta corectă).

„Una dintre cele mai bine vândute opere ale lui Gabriel García Márquez este romanul *Un veac de singurătate*, roman reprezentativ pentru realismul magic **asociat cu** scriitorii sud-americani”.

Asociat cu trimite la structura engleză *associated with*, presupunând tot o construcție cu acuzativul care implică folosirea unei prepoziții. În română participiul *asociat* ar fi, conform normei, termenul regent al unui complement indirect în dativ (v. *asociat scriitorilor americani* – varianta corectă).

„Lucrarea noastră nu este mai **deosebită de** altele pe aceeași temă”.

Utilizarea prepoziției *de* în locul adverbului *decât* în introducerea celui de-al doilea termen al comparației este motivat, în acest caz, de calchierea structurii comparative din engleză: *to be different from*. (v. *este mai deosebit decât altele* – varianta corectă).

„În aceste condiții nici punctul nostru de vedere **nu poate diferi de** cel al celor mai importanți exegeți ai lui Rebreanu”.

Renunțarea la construcția nominală *a fi diferit* (verb copulativ + adj. prov. din participiu) în favoarea unui predicat verbal compus format din semiauxiliarul de modalitate *a putea* + infinitivul verbului *a diferi* + prepoziție *de* este modelul oferit de construcția biverbală de aceeași natură din engleză: *can't differ from* (v. *nu poate fi diferit de* – varianta corectă).

2. introducerea de termeni noi în limbă:

- *preluarea cu grafiile lor englezești, eventual adaptarea la flexiunea românească – situație clară de împrumut lexical:*

„**Boom-ul** editorial al literaturii sud americane își are originile în Barcelona, prin existența editurii Seix Barral. Acest termen, „boom”, este sinonim în general cu promovarea agresivă a autorilor (cu precădere prozatori) din America de Sud (Julio Cortázar, Ernesto Sabato, Alejandro Carpentier, Carlos Fuentes, Mario Vargas Llosa, José Donoso) de către editurile spaniole”.

- *calchierea după sintagma englezească cu statut terminologic – situație clară de calch lexical:*
 „**Realismul magic** este vădit drept o literatură postcolonială, o bătălie dintre două sisteme economice, politice, sau de gândire diametral opuse, reprezentând coliziunea dintre civilizația modernă și cea străveche, între tradiție și magie”.

3. restructurarea semantică, prin adugarea unor noi semnificații la unele cuvinte deja existente în română, îmbogățindu-le pletora de semnificații după modelul din engleză:

- utilizarea verbului *a sparge* în sensul de „a ridica, a înlătură” în expresia „a sparge barierele”:

„... ambele tehnici **au spart barierele** dintre două genuri: pictopoezia a reunit pictura cu poezia.” (v. în engleză *to break the barriers*)

- utilizarea verbului *a se arăta* în sensul de „a se defini” în expresia „a se arăta ca”:

„Textul postmodern **se arată ca** artefact, joc, virtualitate.” (v. în engleză *to appear as...*)

- utilizarea adjectivului *general* cu sensul de „superficial, de suprafață” în expresia „analiză generală”:

“Ceea ce conferă acestui volum originalitate este renunțarea în mod deliberat la descrierea înuturilor, la **analize generale** și la zugrăvirea contextului politic.” (v. în engleză *general analysis*)

- utilizarea prepoziției *asupra* cu sensul de „față de” în expresia „atitudine asupra”:

„**Scopul acestui capitol este o încercare de analiză a atitudinii estetice a lui Mihai Eminescu asupra mijlocului său de expresie: cuvântul.**” (v. în engleză *attitude towards*).

6. Aspecte ale interlingvismului în lucrările de licență scrise în engleză

Mult mai numeroase sunt exemplele de interferență sesizate în lucrările de licență elaborate în limba engleză. Pe de o parte, influența structurilor limbii materne asupra celor ale limbii învățate este mai puternică, pe de altă parte, cunoșterea insuficientă a sistemului limbii achiziționate îi face pe autori să rezorte în anumite situații, în care soluțiile adoptate nu sunt întotdeauna cele corecte. Pe unii autori, cunoșterea inegală a celor două limbi utilizate îi înscrie în tiparele bilingvismului subordonat, pentru ei engleza fiind o limbă secundară în raport cu româna, limba primară.

Nu doar mostrele de interlingvism sunt mai numeroase, ci și aspectele fenomenului în sine, clasificate după cum urmează:

1. utilizarea a a-zi ilor **prieteni falși** – cuvinte din limba engleză foarte asemănătoare cu cele din limba română, dar care au sensuri diferite în cele două limbi:

“...the excitement of reading such intriguing, fully **realized** short stories” (v. în română: a realiza, realizate; în engleză: to realize “a-și da seama”; rounded off – varianta corectă)

“... continuing with a short presentation of the **actual** British Royal family...” (v. în română: actual; în engleză: actual “real”, “adevărat”, “propriu-zis”; present – varianta corectă)

2. folosirea unor cuvinte “inventate”, apropiate ca formă atât de cuvântul englezesc, cât și de cel românesc echivalent:

“As a verb, the Online Oxford Dictionary **defines** the term “impale” as...” (v. în engleză: to define, în română: a defini; defines – varianta corectă)

“From canvassing the given explanations, the **subtle** implication that lies behind...” (v. în engleză: subtle, în română: subtil; subtle – varianta corectă)

3. folosirea incorectă a unor prepoziții, sub influența structurilor prepoziționale românești:

“...the information **from** this chapter” (v. în română: informațiile din acest capitol, în engleză: the information in this chapter – varianta corectă)

“I will discuss **about** the phenomenon of...” (v. în română: a discuta despre ceva, în engleză: discuss the phenomenon – varianta corectă)

“**In** the same time, arts were seen as...” (v. în română: în același timp, în engleză: at the same time – varianta corectă)

4. utilizarea incorectă a articolului, sub influența distribuției sale din limba română:

- înaintea numelor proprii care determină substantive comune, prin analogie cu faptul că substantivul comun românesc care reprezintă echivalentul substantivului englezesc este articulat:

“... **the Anne's** most influential **aspect** was that regarding her marriage.” (v. în română: aspectul... Anei, în engleză: O Anne's most influential... aspect – varianta corectă)

“... a maid of honour at **the Henry's court**...” (v. în română: curtea lui Henry; în engleză: O Henry's court – varianta corectă)

- înaintea unor substantive comune al căror echivalent în limba română este articulat; în engleză, dacă substantivul comun este folosit cu sens general, nu se articulează:

“...permitted people to create representations of **the reality**.” (v. în română: reprezentări ale realității; în engleză: representations of O reality – varianta corectă)

“If, initially, the amount of media matters regarding **the women** has been limited...” (v. în română: privind femeile; în engleză: regarding O women – varianta corectă)

5. absența subiectului exprimat în engleză⁹:

“...but **O** represents a more profound subject.” (v. în română: subiect subînțeles; în engleză: subiect exprimat – but it represents... – varianta corectă)

⁹ Spre deosebire de limba română, în care subiectul poate fi și neexprimat – subînțeles, inclus sau inexprimabil –, în limba engleză subiectul se actualizează obligatoriu în structura de suprafață a propoziției.

“in the center of the research **O** is Red Riding Hood.” (v. în română : **O**; în engleză : *there is Red Riding Hood* – varianta corectă)

6. lipsa complementului direct după verbe care cer complementare în limba engleză , sub influența structurilor echivalente, dar fără complement, din română :

“When Charles heard **O** he was devastated.” (v. în română : Când Charles a auzit **O**; în engleză : When Charles heard *it* he was devastated. – varianta corectă)

“Charles has spent many holidays ... there and he also likes **O** there. (v. în română : îi place **O** acolo; în engleză : ... he also likes *it* there – varianta corectă)

7. lipsa prepoziției în structura verbelor prepoziționale din limba engleză , atunci când în română verbul echivalent se folosește fără prepoziție:

“The first thing that he **pointed** was a differentiation between unicorns and horse. (v. în română : a arătat; în engleză : *to point out* – he **pointed out** – varianta corectă)

8. nerespectarea topicii, care în engleză este mult mai puțin flexibilă decât în română :
- în enunțurile introduse de cuvinte interogative, ordinea SB + PR nu se respectă , apare ordinea cuvintelor din propozițiile interogative propriu-zise – PR (vb. auxiliar) + SB, după modelul limbii române:

“The story of SW shows **how destructive can be the jealousy.**” (v. în română : cât de distructiv poate fi gelozia; în engleză : *how destructive jealousy can be* – varianta corectă)

“It is hard to say **which was the first fairy tale...**” (v. în română : care a fost primul basm; în engleză : *which the first fairy tale was* – varianta corectă)

Același tip de inversiune incorectă apare și în propoziții care nu sunt introduse de cuvinte interogative, trădând tot modelul românesc:

“... at the throne **ascends Mary's son, James Stuart.**” (v. în română : la tron ajunge fiul lui Mary, James Stuart; în engleză : *Mary's son, James Stuart, ascends* to the throne – varianta corectă)

“In that group **was also Camilla Parker Bowls.**” (v. în română : În acel grup se afla și Camilla Parker Bowls; în engleză : *Camilla Parker Bowls was also in that group.* – varianta corectă)

9. introducerea dublei negații în limba engleză , după modelul din limba română , în care dubla negație este obligatorie:

„... **neither** George IV, ... **nor** his brother William IV **have not had** any heir (v. în română : nici George al IV-lea, nici fratele său William al IV-lea nu au avut vreun moștenitor; în engleză : *Neither George V,... nor his brother William IV had heirs.* – varianta corectă)

Toate aceste exemple demonstrează cunoașterea insuficientă a limbii engleze. Autorii gândesc de obicei în română și transpun în engleză structuri morfosintactice specifice românești în situațiile de comunicare ilustrate, având un comportament tipic pentru bilingvismul subordonat, în cazul cuceririi limbii învătate în coală este perceput ca secundar în raport cu cea maternă .

Concluzii

Datele acumulate pe parcursul cercetării, compararea și interpretarea lor arată că , deși nu foarte numeroase și nici impresionante prin varietate, exemplele identificate

demonstrează fără echivoc că influența lingvistică în acest caz de bilingvism instituțional se realizează în ambele sensuri: și dinspre englez spre român, și dinspre român spre englez.

Fenomenul interlingvismului se manifestă într-o măsură notabilă și cu aspecte mai variate în lucrările elaborate în engleză, fapt ce ilustrează un caz tipic de bilingvism subordonat, în care limba engleză, achiziționată în copilărie, este percepută ca secundară în raport cu româna, limba maternă, ale cărei structuri exercită presiuni în procesul de utilizare a englezei și în gândire, și în exprimare.

Cercetarea are relevanță didactică: se recomandă corectarea greșelilor de limbă atât în lucrările scrise în română, cât și în cele scrise în engleză, dar și reinerea și analiza deviațiilor care ar putea reprezenta tendințe evolutive sau împrumuturi deja realizate, întrucât nu se poate contesta faptul că fenomenul interlingvismului prezintă și aspecte pozitive pentru dinamica limbii literare în general și a stilului științific, în special. Contactul cu engleza înseamnă pentru limba română anse de îmbogățire a vocabularului științific cu neologisme și calcuri, dezvoltare a pletoarei semantice a unor cuvinte, de încurajare a variației libere la nivelul unor structuri sintactice etc. Pentru limba engleză, influența limbii române este, în general, irelevantă. Fenomenul interlingvismului influențează doar acea varietate a englezei utilizată de tinerii români care și-au însușit această limbă în instituțiile naționale de învățământ.

O asemenea cercetare poate fi continuată în mai multe direcții: fie aplicată pe un corpus mai vast (format din mai multe lucrări, scrise într-o perioadă mai lungă – de pildă, în ultimii cinci ani); fie orientată spre studiul disertațiilor sau al tezelor de doctorat ori spre studiul interlingvismului în lucrări științifice scrise în alte domenii decât în cel al științelor umaniste: în medicină, informatică, științele naturii, sport etc.).

Bibliografie

- Avram, Mioara, *Anglicismele în limba română actuală*, București, EA, 1997.
- Idem, *Probleme ale exprimării corecte*, București, EA, 1987.
- Băcilă, Florina-Maria, *Cultivarea limbii române, I. Probleme de morfologie, II. Probleme de sintaxă și de vocabular*, Timișoara, Ed. Excelsior Art, 2012.
- Bidu-Vrânceanu, Angela, *Dinamica vocabularului românesc contemporan după 1989. Sensuri deviate ale termenilor tehnico-științifici*, în LL, 1995, vol. I, p. 38-45.
- Ciobanu, Georgeta, *Romanian Words of English Origin*, 2nd revised edition, Timișoara, Ed. Amfora, 2004.
- Cioloac, Marina, *Sociolingvistica românească*, București, EUB, 1999.
- Crystal, David, *English as a Global Language*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
- Dindelegan Pană, Gabriela (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București, EUB, 2002.
- Kiraly, Fr., *Contacte lingvistice*, Timișoara, Ed. Facla, 1990.
- Martinet, A., *Elemente de lingvistică generală*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1970.
- Radu, Voica, *Limba română și globalizarea lingvistică*, București, Ed. Palimpsest, 2013.
- Sala, Marius, *Limbă în contact*, București, Ed. Enciclopedică, 1997.

- Sala R. dulescu, Marina, *Despre adaptarea unor anglicisme în limba română*, în SCL, LVIII, nr. 1, 2007.
- Selinker, Larry, *Rediscovering Interlanguage (Applied Linguistics and Language Study)*, Longman Group UK Limited, 1992.
- Slama-Cazacu, Tatiana, *Psiholingvistica – o tiin a comunic rii*, Bucure ti, Ed. All, 1999.
- Stoichi oiu Ichim, Adriana, *Aspecte ale influen ei englezei în româna actual*, Bucure ti, EUB, 2006.
- Swales, John M., Feak, Christine B., *Academic Writing for Graduate Students*, 3rd edition, The University of Michigan Press, 2012.
- Weinreich, U., *Languages in contact, Findings and problems*, New York, 1953, ed. a VI-a, The Hague-Paris: Moutton, 1966.

Vergiliu BOTNARI
(Universitatea de Stat
„Alec Russo” din Bălți,
Republica Moldova)

Poezia postmodernistă din Basarabia în contextul transformărilor majore (1989-1991)¹

Abstract: (Postmodern Poetry from Basarabia in the Context of the Major Changes (1989-1991)) Although initially the Romanian Postmodernism started to flourish throughout the '60s of the last century, this distinct literary movement was only fully acknowledged and largely popularized due to the generation of poets of the '80s, who were the first to give a theoretical and artistic base to this new writing, and hence they promoted it as a fully legitimized literary school. Unlike the Romanian authors, the poets of the '80s from Bessarabia were to acquire the peculiarities of the new artistic discourse only later, still hesitating between the profoundly lyricised and idyllic discourse of their predecessors (from which they only gradually broke free) and the innovative directions of the poetry of the times. By 1990 and also during the years to follow, one can easily notice the need to follow the values of the Romanian and European artistic life, which have become a reality with the publication of a series of debut volumes. Against the background of the social-political revolution between 1989 and 1999, Bessarabia was marked by a dramatic literary and cultural change, which became the springboard for the spiritual reinforcement of Romanianness on the left banks of the river Prut.

Keywords: poetry, postmodernism, change, eighties, aesthetics, timing

Rezumat: De la cunoscuta o incipientă perioadă de afirmare în anii '60 ai secolului trecut, postmodernismul românesc a devenit consacrat abia datorită autorilor generației '80, care au teoretizat și au promovat acest nou tip de scriitură. Spre deosebire de autorii din afară, optzeciștii din Basarabia și-au asumat o poetică generaționistă ceva mai târziu, oscilând adesea între discursul liricizat/ idilic al predecesorilor (de care s-au separat treptat) și înclinațiile regeneratoare ale poeziei momentului.

Până la 1990 și în perioada imediat următoare, nevoia de sincronizare cu valorile artistice românești și europene, în general (ce-a constituit un obiectiv primordial al optzecismului din Basarabia), se va materializa prin câteva volume de debut. Pe fundalul unei revoluții socio-politice, între 1989 și 1991, în Basarabia se va produce și o schimbare de ordin literar/ cultural, ce va marca un moment important în afirmarea spirituală a românității din partea stângă a Prutului.

Cuvinte-cheie: poezie, postmodernism, schimbare, optzecism, estetic, sincronizare

I. Concepții generale

Perioada emancipărilor în plan politic și cultural pentru țările din Europa de Est, sfârșitul deceniului optzeci și începutul deceniului nouălezece al secolului trecut au generat anumite transformări nu doar la scară geografică, ci și în mentalitatea (concepțiile, atitudinile) și manifestările spirituale din interiorul fiecărei culturi (implicit, la nivelul expresiei artistice)². Absolvit definitiv de presiunile unor sarcini dictate până acum, arta va (re-)deveni pe deplin suficient de liberă, ea însuși (re)constituind scopul și rațiunea propriei existențe.

¹ Text elaborat în cadrul proiectului instituțional de cercetare „Literatura ca spațiu al reprezentărilor”, 11.817.07.36F, coordonator de proiect: conf. univ., dr. Maria Lehti Chi.

² Or, cum zicea unul din autorii generației la care ne referim, Vsevolod Ciornei, în poemul *Pietonul fără cap*, „nu-nger de tăcu cu bastoane”.

Într-un moment în care lirica românească din Basarabia pare eclipsată de o poezie a implicării sociale (orientare ce, pe anumite perioade, persistă până astăzi), modelul artistic postmodernist s-a impus, deși acești autori nu alcătui un pluton consolidat.

În prefața la antologia „Portret de grup O altă imagine a poeziei basarabene”, apărută în 1995, Eugen Lungu remarcă o anumită lipsă de solidaritate dintre membrii promoției în cauză, care „nu i-a făcut intrarea în for în grup/ grupuri compact(e), așa cum s-au anunțat, în fond, congenerii din afară”³. În același an, confirmase fenomenul și Nicolae Leahu: „Optzeciții din Basarabia nu aveau o mentalitate de generație. Modul lor de a se impune în grup este solidaritatea tăcută”⁴, iar un an mai târziu avea să-l valideze și Nicolae Popa⁵.

Începând de la începuturile afirmării lor, poezii generației '80 s-au distins printr-o dorință de sincronizare cu valorile artistice românești și europene, deși „desprinderea din aerul dens, niel cam onctuos, al suavităților imnului și al debordantei fantazării romantice specifice generației premergătoare s-a făcut liniștitoare și aproape insesizabil în timp, timpul rămânând unul al probabilităților”⁶. Identificăm, a adăuga, lipsa unei omogenizări estetice, la nivel de grup și descoperim în versurile unor optzeciști basarabeni pulsând o febrilitate, ce se înscrie, pe alocuri, în spiritul celei ce anima viața politică și culturală dintre Prut și Nistru între 1989 și 1991, deși Nicolae Leahu îi descrie ca „având o altă ambianță formativă, din captivitatea creșterii s-au strâns și se smulge prin cultură și neimplicare în acțiuni colective, ultimele comportând numeroase riscuri lesne de înlesniri pentru omul cu o conștiință a libertății de rezervă în sânge”⁷, ei n-au avantajat discursul de tribună sau implicarea activă în sfera politicului (cu excepția lui Valeriu Matei, la un moment dat). Dar putem deduce din scrisul lor (inclusiv din materialele publicistice), că au avut o anumită ambiție în ceea ce privește destinul schimbării.

Ca mișcare literară, postmodernismul s-a impus în provincia inter-riverană prin cercările lui Nicolae Popa, Lorina Bălteanu, Emilian Galaicu-Păun, Eugen Cioclea, Vasile Gârne, Valeriu Matei, Andrei Turcanu, Teo Chiriac și alți autori care au căutat, po(i)etic vorbind, „cuvântul edificator” (marcșt nescian a *poiein*-ului), capabil să redea o stare autentică, să-i ofere exprimării mistică pierdută. Ecourile ale neo-modernismului șt nescian vom identifica îndeosebi în poezia Lorinei Bălteanu (care, în placheta „Obstacolul sticlei”, explorează anumite „senzații de toamnă”), a lui Eugen Cioclea (cruia poezia îi se „întâmplă”), Valeriu Matei și a altor autori din valul optzecist.

Pe fundalul evenimentelor politice care s-au produs în Basarabia între 1989 și 1991, ei au avut ferma convingere că mult râvnita libertate și revenirea la „matricea ființei” ar viza, deopotrivă, și scrisul, ca expresie a faptelor existente. Literatura însăși avea nevoie să se reintegreze în circuitul limbii românești și a valorilor (inclusiv estetice), pe care literatura din afară le înregistra la acel moment, să se elibereze de constrângerile ideologice, renunțând la „epitetele-nedreptăți / literatura cea mai preferată / de liderii acesteia”, de la

³ Eugen Lungu, *O altă poezie*, prefața la *Portret de grup O altă imagine a poeziei basarabene*, Editura Arc, Chișinău, 1995, p. 11.

⁴ Nicolae Leahu, *Fețele mistică optzecismului din Basarabia*. În: Semn, nr. 1, 1995, p. 15.

⁵ Nicolae Popa, *Fiecare se integrează pe cont propriu* (dialog cu Dumitru Crudu). În: Limba română, 1996, nr. 5-6, pp. 155-156.

⁶ Eugen Lungu, *op. cit.*, p. 9.

⁷ Nicolae Leahu, *op. cit.*

acela i Vsevolod Ciornei cetire. Tocmai de aceea, abia odat cu anul 1989 i perioada imediat urm toare, tendin a de sincronizare va c p ta dimensiuni tot mai impun toare i astfel se va produce o „schimbare la fa ”⁸ nu doar a poeziei postmoderniste, dar, în general, a gândirii po(i)etice de pe teritoriul dintre Prut i Nistru, „compromis literar i ideologic”, cum afirma Vasile Gârne⁹. În acest context, s-ar putea discuta despre dou etape ale optzecismului basarabean: prima ar fi cea a c r ilor editate pân la momentul 1989-1991 i o alta ar fi din perioada de dup .

Între un lirism afectiv, cu o vizibil tent idilic (/ patriotic), manierism, fantezism, ludic, prozaism, biografism, livresc, textualism etc. i (c tre) o dezinhibare asumat a sim urilor i limbajului, se va fi profila o imagine panoramic a poeziei postmoderniste din Basarabia.

II. În c utarea identit ii: poezia optzecist din Basarabia i metafora politic

Dac de partea dreapt a Prutului, optzecismul s-a dovedit a fi unul „estetic i etic f r echivoc”¹⁰, pentru c nu include(a) o component politic , autorii din aceast genera ie p strându- i intact integritatea moral , prin refuzul de colabora cu regimul ceau ist (pentru care au fost marginaliza i - nu le erau publicate manuscrisele, nu de ineau func ii publice, în consecin „toate acestea i-au îndârjit i i-au inut într-o stare de intransigen permanent ”¹¹), optzeci tii din Basarabia, în schimb, nu renun definitiv la demersul politic, mai exact, patriotic (ca i la cel mesianic, de altfel), prin aceea c „nu uit nici de destinul istoric al Basarabiei, pus pe o roat «ce se mi c cu greu de-a rostogolul spre marile siberii, morfolind noroiul» i al p storului f r mioare, despre care scrie o *elegie-rock* Teo Chiriac. [...] Optzeci tii basarabeni - i în aceasta se întrevede nota lor original pregnant [...] sunt, sau mai degrab vor s fie isusiaci, modelându- i chipul dup asem narea Mântuitorului”¹², i nu pentru c-ar trebui considera i o genera ie de sacrificiu. Ba dimpotriv , am spune.

Dup mai mult de dou decenii de la lansarea postmodernismului în Basarabia, se poate afirma c au existat, cel pu in, dou împrejur ri ce-au favorizat afirmarea acestuia. Prima ar consta în aceea c genera ia 60 i cea a „ochiului al treilea”, care i-au precedat, s-au impus în literatur printr-o acut nevoie de reabilitare a esteticului, astfel c poezia î i consolidase statutul de crea ie/ fapt artistic. Optzeci tii, într-un fel sau altul, „au continuat, dar i au abdicat de la acest *credo*”, cum observa Nicolae Leahu, asumându- i destinul unor rebeli. Al doilea fericit prilej s-ar revendica de la o anumit „generozitate” a acelor timpuri. *Perestroika* gorbaciovist are meritul de a fi admis un „dezghe ” în art , îndeosebi în literatur , pentru c nu se mai insista pe segmentul ideologic. „Reg sesc serile în care nici nu puteam visa la venirea lui Gorby i credeam c s-a zis cu noi, c o s ne dea gata cu «t tuca-breviarul»”, avea s m rturiseasc , într-un articol datat din 1991, Nicolae Popa. Un moment de importan major în afirmarea postmodernismului din Basarabia îl constituie anul 1983,

⁸ Termenul îi apar ine lui Grigore Chipser.

⁹ Vasile Gârne , *Genera ia 80- copii perestroik i*. În: Vakulovski Mihail, *Portret de grup cu genera ia 80* (interviuri), Editura Tracus Arte, Bucure ti, 2011, p. 284.

¹⁰ C lin Vlasie, (f r titlu), r spuns la ancheta revistei *Apostrof*, prilejuit de lansarea *Antologiei poeziei genera iei 80* de Alexandru Mu ina. În: *Apostrof*, nr. 3-4, 1994, p. 22.

¹¹ Sorin Alexandrescu, *Cultura far politic* . În: *Calende*, nr. 3, 1992.

¹² Mihai Cimpoi, *O istorie deschis a literaturii române din Basarabia*, Editura Arc, Chi in u, 1997, pp. 240-241.

când apare volumul de debut al lui Nicolae Popa „Timpul probabil” (ce anunță o nouă generație, „cu alt tip de limbaj, cu altă scriitură”, cum remarcă Maria Leahti chi¹³), care nu putea fi trecut cu vederea tocmai datorită faptului că reprezintă o ambiție artistică, adică era un fel de manifest, în starea lui primară. În pofida acestui lucru, că „deschizător de pluton al optzecismului din Basarabia, respingând în litere, retorica poeziei militante, Nicolae Popa o adoptă, totuși, în spirit, rescriind-o pe... curat, îmblânzindu-i extazul poetic”, detaliu în care se constată, considerăm Nicolae Leahu, unul dintre paradoxurile debutului în cauză. Nicolae Popa (de altfel, ca și alți optzeciști ce-au debutat până la 1989) a fost, cum s-a mai menționat, „doar parțial asimilat de paradigmele generației”¹⁴. Ceea ce-l diferențiază însuși de predecesorii săi, de modelele pe care și le-a asumat și nu în ultimul rând de colegii de generație este o „insolent articulat în ordinea poetică și un sentiment al naturii”, cum remarcă același Nicolae Leahu. Astfel, pe lângă deschiderea față de livresc (poetul însuși se vrea a fi, cum observă Lucia Urceanu, un „scrib care urmărește fenomenul de-ontologizării și re-ontologizării lumii”¹⁵, iar în volumele ulterioare tehnicile postmodernismului vor deveni mult mai vizibile), asumarea incertitudinii („probabil vom bea dimineața ceai fierbinte [...] vom suta printru valuri prundul”), poanta, demascarea și alte efecte poetice, identificăm, pe alocuri, și o poezie în cheia aptezecii tilor sau a aizecii tilor chiar, observându-se o anumită similitudine cu lirica lui Dumitru Matcovschi, sau Grigore Vieru: „În limba în care îți scriu mamei scrisoare/ și-i laud Moldovei piteile,/ îți căruț în preamă/ De-a putea să mă joc de-a cuvintele”(Rostul vorbirii).

Ceva similar identificăm și în poemul lui Emilian Galaicu-Păun, *Orbul*: „Rog pe Vieru să descânte/ din cer o ciocârlie”. Însuși o poezie a revenirii la valorile naționale (limbaj, credință etc.) identificăm, îndeosebi, în cazul celui de-al doilea volum al lui Emilian Galaicu-Păun¹⁶, „Abece-Dor”, apărut în 1989, ce ni-l prezintă pe autor drept un călător al lui Dumnezeu, fiind convins de prezența Sanctității în fiecare rând scris (cum putem în elegeri pornind de la citatul din Borges, ce figurează ca motto al culegerii). Cuvântul, nu doar în sens biblic vorbind, reprezintă o întrupare a Spiritului Divin, mai ales că toate cuvintele constituie un mijloc de creație și au o putere de mântuire chiar: „...Limbii Materne – o rugămință neapere/ alba floare de Creier, deschis pe-un ram de schelet” (*Cuvinte de putere*). Cartea apărută în primăvara lui 1989, an deosebit însemnat pentru statutul limbii române în Basarabia. Referindu-se la acest volum, Arcadie Suceveanu îl consideră unul „modern, de factură tradiționalist”. Apte „zile” formează structura cărții (autorul numind-o „Săptămâna patimilor”), iar profunzimea sacrului se îmbină cu o dezinvoltură a unei rebeliuni laice. Poezia nu este doar o manifestare fluidă, scrisul conștient, deopotrivă, rațional și sentiment. „Mă dor cuvintele în versuri”, mărturisește, la un moment, poetul. Drama sa rezultă, ca în cazul tuturor basarabenilor, de altfel, din „teroarea istoriei”, cum zicea Mircea Eliade. Elementul politic din poezia lui Emilian Galaicu-Păun nu transformă scrierile sale

¹³ Maria Leahti chi, *Cerc deschis Literatură română din Basarabia în postcomunism*, Editura Timpul, Iași, 2007, p. 5.

¹⁴ Eugen Lungu, *op. cit.*, p. 11.

¹⁵ Lucia Urceanu, *Nicolae Popa: orfeul și scribul*. În: *Ultima epifanie*, Editura Arc, Chișinău, 1999, p. 58.

¹⁶ Emilian Galaicu-Păun a debutat în 1986 cu placheta *Lumina proprie*, iar Eugen Lungu, semnatarul prefeței ei, nota: „«Lumina proprie» nu este doar un titlu. Este un manifest al tânărului poet pentru a-și autoimpune ca program etic și poetic [...] Cuvântul «proprie» din titlu se citește în sensul de firesc și unic, de specific, dotat cu semnele individualității”.

într-un discurs de tribun , ci dezv luie o experien tragic . Poemul *De-a omul negru*, pe care îl vom vedea resetat i în „Levita ii deasupra H ului” se developeaz conform scenariului unui joc cu acela i nume, poetul îns încifrând aici o realitate istoric (invazia trupelor sovietice în 1940). „Fiecare ar e o ve nic l uz / i poetul este strig tu-i/ i PLÂNSU-n timpul na terii”, e crezul poetic al lui Emilian Galaicu-P un, incifrat în acest volum.

i abia odat cu „Levita ii deasupra H ului” i, mai ales, „Cel b tut îl duce pe Cel neb tut”, se va defige o poetic postmodern , de i, cum men iona Eugen Lungu, apeten a pentru textualitate s-ar fi instituit în literatura basarabean începând cu poemele din „Abece-Dor”¹⁷. Ap rut în luna august a anului 1991, „Levita ii deasupra H ului” a fost primit , cum scria Mariana Codru , ca o „cronic , un document al istoriei de ieri i de azi a Basarabiei, document ale c rui percutan , originalitate i tensiune scot de sub zodia lamentalului, a lozincii sau a celorlor un destin cutremur tor”¹⁸. În acest volum r sun ecoul torturii, terorii, deport rilor, foametei, pierderii identit ii i a înstr in rii. Dac în poemul *Duminic* , al lui Eugen Cioclea protestele stradale de la 1989 sunt relatate printr-o optic admirativ : „Sub brazii comitetului central,/ pe iarba tuns scurt de naveti ti,/ tu ai ie it, popor patriarhal,/ s -i demonstrezi elitei c exi ti”, la Galaicu-P un acestea se proiecteaz pe fundalul unui tragism pronun at¹⁹: „Cu lumân ri în mân . Noaptea-n pia / na ia: suprem levita ie/ colectiv , împede ca o auror boreal -/ nici un întrerup tor n-o stinge!/ Noaptea-n pia . Levita ii. Li s-a luat p mântul de sub picioare/ sau fugit-a singur de sub picioare”. Poetul î i asum misiunea de a fi (porta)vocea unei mul imi, or, în „, ara liniilor de for ”, unde „nu-s oameni, doar amprente digitale”, dânsul vrea s fie „sin- g u r a” care strig . Per ansamblu, volumul „Levita ii deasupra H ului” poate fi considerat o recuperare artistic a tot ceea ce ine de istorie, credin , valori na ionale etc, fiind, totodat , o „parabol a mântuirii prin crea ie”, cum remarcase Nicolae Leahu.

Îns Emilian Galaicu-P un nu i-a expus doar poetic anumite convingeri estetice, ci i eseistic. În paginile ziarului *Tinerimea Moldovei* din iunie 1990, apare eseu l s u *Anul literar 1984-1989 – un cincinal de poezie patriotic* , prin care denun a acel neo-sem n torism al anumitor „vedete” ale momentului ‘89. Textul produce anumite reac ii în tab ra celor viza i, iar la Congresul Uniunii Scriitorilor din toamna aceleia i an, Leonida Lari cere de la tribun excluderea lui Emilian Galaicu-P un din rândurile sus-numitei organiza ii. Aproape un an mai târziu, în paginile hebdomanarului *Literatura i Arta*, apare i un *Post-Scriptum* la acest eseu. Nu e cazul s ne mire aceste disensiuni între genera ii, de vreme ce asemenea conflicte au mai avut (i continu s aib) loc, fiind o realitate, cât se poate de fireasc .

¹⁷ Eugen Lungu, *op. cit.*, p. 12.

¹⁸ Mariana Codru , *Nevoia de strig t a limbii*. În: România literar , nr. 13, 1992, p. 10.

¹⁹ Dup 1991, prin poetizarea spectacolului str zii (i a altor tr iri zilnice, în general) substratul socio-politic î i va pierde însemn tatea i va degenera într-o literatur a cotidianului, cum vom remarca, spre exemplu, în poemul lui Vasile Gârne , *Summer of '93*: „via a mea în Basarabia, începeam descriptiv/ respir un aer de temni abandonat / st m aici i hr nim (nu sup r pe nimeni pluralul!)/ o ceremonie exotic neîntrerupt / subven ion m dezastrul [...] travers m epoca ro ie a tranzi iei/ (vorba preferat a pre edintelui Snegur/ dup o vizit în China e «disciplina sovetei»/ cum s conciliezi o atare sintagm ?/ de fapt cel mai greu e s traduci din basarabean în român)/ da, Unirea nu va avea loc nici anul acesta/ relu Tania chiar din mijlocul frazei/ tristul refren mulat pe fe ele noastre/ vom lefui în continuare independen a/ indiferen a/ suveranitatea/ subteranitatea / vom persista în prostie/ i tot ea: mai bine s v povestesc/ o întâmplare petrecur la Bucure ti”.

Un alt exemplu de lirism patriotic ar fi cartea lui Vsevolod Ciornei „Istoria geloas”, ap rut în 1990, ce se caracterizeaz printr-o „vehemen a discursului na ional”, cum remarca N. Leahu²⁰, volumele lui Valeriu Matei, dar i a altor debutan i de atunci.

Totu i, poe ii optzeci ti au fost ceva mai tempera i în avântul metaforic „de serviciu” din perioada respectiv . De i putem identifica i în poezia lor anumite motive patriotice, totu i ei constituie o voce autentic în tabloul general.

III. Deconstruc ia unei revolu ii artistice

Poe ii genera iei '80 „redescopereau, înc la începuturile afirm rii lor”, pe lâng „concrete ea dramatic i/sau feeric a lumii în care tr iau”²¹, „mina epuizabil a individualului ascuns într-o biografie ireductibil ” i „spectacolul efervescent al virtualit ilor textului”, într-o poezie a raporturilor livre ti. Acestea vizeaz atât unele opere ca atare (a se vedea, în acest sens, *Levantul*, *Poema chiuveiei* de Mircea C rt rescu, *Epistola sextin* a lui Nicolae Leahu i alte texte), cât i anumite teme, motive literare etc., care nu- i pierduser definitiv capacitatea expresiv . Fiind con tien i de faptul c scrierile artistice reu iser s schi eze, între timp, „gustul fericirii, al iubirii, al dezn dejdii,/ gustul geloziei, al gloriei i a a mai departe,/ pân s-au terminat toate gusturile”, vorba lui Marin Sorescu, ace ti autori se orienteaz inclusiv spre zonele limbajului i domeniile realit ii, care nu- i epuizaser sondele semantice. Anume din acest considerent, îns f r a nega fundamentul estetic pe care acestea îl con ineau, unii dintre ei vizeaz eufemismele, metaforele neordinare, prefigurarea unor simboluri, evitate sau mai pu în frecventate pân atunci. Din ra iuni similare, ajungem s descoperim apeten a poetic pentru viciu, în cazul lui Ion Mure an, „sfinenia afurisit ” a ini ierii erotice, precum întâlnim în poemul lui Gheorghe Izb escu *Scen supus* i alte manifest ri de acest gen. Cu toate acestea, „ceea ce îi desparte îns pe optzeci ti de poezia “învin ilor” sau de nonconformismul liric al anilor ‘70 este c la ei lipsesc accentele protestatare directe i indecena ostentativ a vocabularului”²².

Îns , mai ales în Basarabia, „titulatura de optzecist nu e nicicum una de glorie-conota iile care o înso esc vin mai curând dinspre semnul minus al axei; unii poe i, de i împ rt esc teoretic ideologia optzecist , se las parc mai mult atra i de fulgura iile aureolare emanate de precedenta genera ie, pus acum bine în onor i slav poetic ”²³. Acest adev r avea s -l confirme i Vasile Gârne : „la Chi in u, unde domin înc un mediu cultural retardat, «optzecismul» nu este doar o simpl distinc ie genera ionist , «un termen de lucru» pentru istoricii i criticii literari, ci este v zut ca o mi care insurgent , «demolatoare de valori na ionale», pus pe revizuiuri, str in de tradi ia cultural local ”. Adic „a fi optzecist la Chi in u implic o alt conota ie decât la Bucure ti. Te sim i cumva pe baricade.”²⁴ Aceast „ceart dintre antic i i moderni”, cum o numea Mihai Cimpoi are numeroase reverbera ii i pân în momentul de fa , ce in, îndeosebi, de refuzul unor poe i mai în vârst de a accepta „noua poezie nou ”, sau „poezia de dup poezie”, cum o definea Emilian Galaicu-P un.

²⁰ Nicolae Leahu, *Vsevolod Ciornei sau poetica escatologiilor comunic rii (I)*. În: Semn, nr. 3, 2012, p. 45.

²¹ Nicolae Leahu, *Noua paradigm i sensul schimb rii*. În: Semn, 2007, nr. 4, p. 11.

²² Idem, *Ibidem*.

²³ Eugen Lungu, *op. cit.*, p. 7.

²⁴ Vasile Gârne , *Genera ia 80- copii perestroik i*. În: Vakulovski Mihail, *Portret de grup cu genera ia 80* (interviuri), Editura Tracus Arte, Bucure ti, 2011, pp. 269-285.

Dacă „în prima fază de afirmare a viitorilor postmoderni, se calcă prudent, se pipăie verticalitatea marginilor, se tatonează tematic”²⁵, odată cu perioada la care ne referim poetică generației lor începe să se coaguleze în jurul câtorva volume, semnate de Teo Chiriac, Vasile Gârne, Emilian Galaicu-Păun, Eugen Cioclea, Grigore Chiper și alții. Dacă „testul, puntea de trecere spre o nouă paradigmă” ar fi, în opinia aceluiași Eugen Lungu, volumul de debut al lui Teo Chiriac, „Lucrare de control”, apărut în 1987, atunci aceasta avea să se instituie prin „Abia tangibilul” lui Grigore Chiper, pe care Andrei Ursanu, semnatarul prefeței, îl considera „un program”, care „reflectă o opțiune, oferă o cheie pentru descifrarea unui sens integral”, fiind „reflexul unui alt «sfârșit de secol» (și sfârșit de epoc) și, concomitent, o replică estetică (indirectă, implicită) gestului în poezie, maximalismului, forței direcționate, fie egocentriste, fie etnocentriste”. În placheta lui Grigore Chiper identificăm mărșile postmoderniste prin care se va individualiza o poetică de generație: cotidianul nespectaculos: „îți voi aduce un măr/ ca și cum din dorința de a prelungi/ existența ta pentru mine,/ ca și cum din dorința de a fi banal/ ca în adevrului cuiva un măr”, „e greu să deprind cu ideea/ că tu n-ai să te apropii pe furi de mine/ să-mi acoperi ochii cu palmele/ într-un loc fantastic”, sau „e vară, atâtea mi-am zis./ Am văzut un vârf de copac,/ o femeie obosită / un coral/ care se vor repeta de atâtea ori/ în atâtea ipostaze”; textualismul: „Se vede și în lună / cum te îndepărtezi de cuvintele mele/ prefăcute doar în cuvinte”, „tot vre-un refugiat în spatele fronturilor imaginare”, „iluzia cunoașterii/ a tot ce-i lângă tine,/ fluxul imaginației”, sau „mâine poate ne vom întoarce într-un vers-/ oglinda aproape fidel / a unei case cu etaj”, „mi-am notat într-un caiet/ acest spațiu închis”; fantezismul: „unele toamne s-au stins,/ altele îți inventează prieteni/ cu mult mai crude”, „în această pornire de lucruri/ aveam nevoie de gura de aer a farmecului tău/ precum timpul, pentru a-ți arăta scurgerea/ are nevoie de corpuri”, „e vară. Căldura/ este ea un animal ce se sufocă”, sau un alt exemplu ce amintește de suprarealismul lui Gellu Naum: „de parcă și-a cufunda mâna în mână/ ca pe o barcă în mare”; livrescul/ dialogul cultural: „e caniculă deci. Căii suflă din greu/ suind sarea pe cer/ ne așteaptă grajdurile lui Augias”, „eu nu și-am spus niciodată, nici mai târziu/ că citesc mantaua lui Gogol”, „martie închide livada cu vișini a lui Cehov”, „și pluteau în spațiul tot mai restrâns/ ca și corabia beată a lui Rimbaud”, sau „mă privesc tu? Azi sunt atât de sărac în toate/ încât pentru o lamentație/ și-a indicat mai bine o pagină din Heine”. Poetul refuză retorica glorioasă, discursul pompos, pentru că, zice el într-un poem, „tăcerea te face mai autentic”. Pe de altă parte, Grigore Chiper consideră că „poezia e abia tangibilul, primul semn./ Restul/ este doar în lăuntruire de vocale și de consoane,/ valori ce nu răzbat dincolo de hotarele verii”. Observăm cum se produce acea *de-metaforicizare* și *de-liricizare*, despre care vorbea Eugen Lungu, ca element distinct al poeziei optzeciste.

Și în cazul poeziei lui Vasile Gârne ar fi de remarcat textualismul și deschiderea față de livresc: „Aruncă o minge de golf/ în mijlocul poeziei/ pentru exotism/ și nu uce-te-ți cititorul cu vestea/ că ai ascultat azi, marți, zi de seară/ o cântă profan de Scarlatti/ taie în față replica exegetului bigot/ aburcat pe tocuri și-l derutează pe Dumnezeu/ și spune-ți că ai spray-ă salonul metaforei/ (spray-ul rămas de la Cărtărescu/ cel cu deambulările prin divizia cuvintelor)/ și, mai ales, nu uita să-i sugerezi/ că ai avut revelația

²⁵Eugen Lungu, *op. cit.*, p. 9.

umil / s descoperi/ c e ti unicul om din cartier/ care a citit Proust”. Reg sim în poezia lui Vasile Gârne elementele unui biografism fic ional, radiografia unor st ri tr ite mai mult în interiorul textului. Totodat , poetului nu-i sunt str ine nici st rile de melancolie i spleen bacovian, nelini tile metafizice (chiar dac , în general, poe ii postmoderni nu mai sunt baudelairieni, rimbouldieni, arghezieni, bacovieni etc. Pozi ia lor s-ar reg si într-o omniprezen asimilant i în acela i timp, în afara ei). Prin acest demers, îns , poezia lui Vasile Gârne se va alia unei tendin e decadentiste, ce va marca profund literatura basarabean de dup 1990.

IV. Spre un nou punct al vehemen elor estetice

Tendin a decadentist i/sau nihilist va fi direct propor ional cu intensitatea deful rilor estetice, înregistrând o altitudine tot mai puternic , întrucât, „în condi iile schimb rii de regim politic de dup 1989, peisajul poetic a suferit restructur ri spectaculoase: lirica experimentalist a optzeci tilor care î i spun în continuare cu obstina ie postmoderni ti, se oficializeaz , devine «o nou pedagogie» cu o subiacent înc rc tur ideologic de democra ie liberal i hedonism consumerist”, lirik ce-i va lua „locul marxism-leninismului, în timp ce reprezentan ii ei se constituie progresiv într-o nou elit [...] Ceea ce propun ei este o «radicalizare» a viziunii, în direc ia trivialit ii mizerabiliste i a abjec iei”, ce este „legat de explorarea zonelor sordide ale cotidianului, dar i de valorificarea sexualit ii ca tem poetic , precum i o radicalizare a discursului, orientat spre zonele marginale ale limbajului: nota ia pigmentat argotic, dialogul colocvial i, mai cu seam , obscenitatea.”²⁶ Într-o formul definitorie pe care o d i Mircea C rt rescu poemului postmodernist românesc²⁷, una din însu irile esen iale ale acestuia ar fi agresivitatea, provenind de la *Beat*-nicii americani.

De facto, poezia postmodernist are în cadrul culturii noastre motive „biografice” s fie una a vehemen elor i denud rilor categorice. Cenzura comunist ce inuse sub „tutel ” ideologic arta i gândirea uman , în general, a adus nevoia de comunicare artistic în situa ia unui faliment expresiv, iar pentru ca efectele acestui fenomen s fie înl turate, era absolut necesar o democratizare, pe deplin asumat , a configura iilor artistice. În asemenea condi ii, limbajul poetic sau realit ile la care se f cea referin în cadrul operelor literare trebuiau s asigure acea dezinhibare a sim urilor estetice, lucru care, din câte se poate constata, s-a i produs. În acest sens, autorilor postmoderni români le-ar apar ine i ini iativa de a redefini limbajul poetic²⁸, „nu ca iluzie incantatorie, ca extaz al muzicalit ii ori ca fascina ie a evaziunii în fic ionalitate, ci, mai curând, ca o coborâre în infernul cotidian, în banalitatea anonimizant a prezentului de cea mai pur concrete e”²⁹. Prin asemenea mijloace se ob inea i deconspirarea universului idilic al realismului socialist, iar acest impuls eliberator, în deplina lui manifestare, a intit i desacralizarea a ceea ce constituise morala comunismului, deopotriv cu tot ce amintea de perioada respectiv . Ca o reac ie contestatar la o replic celebr , precum c în socialism nu ar (fi) exista(t) sex, poe ii optzeci ti

²⁶ Octavian Soviany, *Cinci decenii de experimentalism Compendiu de poezie româneasc actual* , Volumul al II-lea *Lirica epocii postcomuniste*, Editura Casa de pariuri literare, Bucure ti, 2011, p. 7.

²⁷ Mircea C rt rescu, *Postmodernismul românesc*, Editura Humanitas, Bucure ti, 2010.

²⁸ Schi ând, în 1979, un „portret de grup” al noilor poe i (postmoderni tii), Mircea Martin remarca în cazul acestora „o retoric (subiacent) a dezinhib rii i a desolemniz rii limbajului”.

²⁹ Iulian Boldea, *Postmodernismul românesc. Schi recapitulativ* . În: *Observator cultural*, nr. 298, decembrie, 2005.

reabilitează în scrierile lor spectacolul trupului, manifestările naturale ale acestuia etc. Pe de altă parte însă, cum menționează Andrei Urceanu, „publicul nostru, în ultimii ani în ir în grolele precunoscutului analfabetism estetic, cultural, politic («antiburghez» și «antinaționalist»), acum, se poate la izvoarele gălgânde ale adevărului, este capabil să recepționeze (și de aceea admite) în poezie doar manifestul, precum în politic numai mitingul”³⁰, motiv care ar fi catalizat anumite reacții pudice. Ceea ce este comun mai multor poezii afirmate după 1990 s-ar conține în „viziunea dizgraioasă asupra realității”³¹. Însă din pleiada optzeciștilor basarabeni, cei mai expresivi la acest capitol rămân a fi Vsevolod Ciornei și Eugen Cioclea³², „exhibiții înfruntătoare cu un soi de lirism înrâurător, simulând doar gravități sentimentale, pe care tot ei le demistific”³³. În cazul acestor poezii, observăm o dezolantă exercițiu meditative: „Relativitatea face limbrici/ în mâncarea cantinei” (Eugen Cioclea, *Mal*), sau „Stai cu curul pe rug și meditezi la nuanțele vieții” (Vsevolod Ciornei, *Intri cu iluzia*) etc. Nicolae Leahu remarcă faptul că în poezia lui Vsevolod Ciornei nu lipsește „lexicul licențios, chiar dacă în cele trei volume”³⁴ ale autorului atestăm doar tripla convocare a unui singur cuvânt care încearcă rezistența tradiției pudice³⁵, iar în articolul său din 1995, la care am făcut anumite referiri la început, același Nicolae Leahu include scriitura lui Vsevolod Ciornei în categoria „Poezia prozaismului existențial, ironia și bufonia iconoclastă”. Prin urmare, tocmai la un nivel atitudinal, Vsevolod Ciornei (ar) sparge anumite tipare artistice. În poezia *T cere de aur* din volumul „Istoria geloasă”, identificăm un text ce-ar putea servi drept art poetic pentru acest autor, în teribilismul său (civic): „iar eu, descreeieratul, ca un birjar înjurător/ putoarea ce se-mbracă-n parfum de trandafir...” La Eugen Cioclea remarcăm îndeosebi miza pe corporalitate: „Pot să descoper sub rochia-și ieftin și de celebr / mahalagioaică / cum te cam freacă flagrant/ printre coapse/ doar cultul/ falusului/ indian” (*Vâj*), sau „După o zi de muncă, oh! iubesc/ barbar femeile bolovnoase,/ când impotenții poligloși scâncesc/ în patul ornelor/ frumoase” (Eugen Cioclea, *Impertinența poetului*).

Pe lângă reflexele enumerate mai sus, poezia optzeciștilor basarabeni din această perioadă va cunoaște și alte efecte de producere a „urâtului”, cum ar fi *spleen*-ul, atmosfera bacoviană a urbei, morbidul, atrocitatea, marginalul, dar acestea se regăsesc în doze mai puțin semnificative. Abia către mijlocul deceniului zece, odată cu debutul lui Dumitru Crudu, urmat de Mihail Vakulovski, Iulian Frunța, Ștefan Bătovoi, Călin Sobietsky-Mănuș, și alții, acest model estetic se va impune tot mai pregnant. Ieșirea la rampă a acestor autori va aduce cu sine și o polemică generațională³⁶, pentru că, așa cum remarcă Eugen Lungu în

³⁰ Andrei Urceanu, *Abia tangibilă sau în spatele fronturilor imaginare*, prefața la volumul lui Grigore Chiper *Abia tangibil*, Editura Literatura Artistică, Chișinău, 1990, p. 3.

³¹ Sintagma îi aparține lui Andrei Terian.

³² Cum zicea ultimul, într-un distih: „Cei patru mari poezii erau trei/ Cioclea și Ciornei”.

³³ Eugen Lungu, *op. cit.*, p. 10.

³⁴ Vsevolod Ciornei a publicat, până în prezent, trei volume de poezie.

³⁵ Nicolae Leahu, *Vsevolod Ciornei sau poetica escatologiilor comunicării (II)*. În: *Semn*, nr. 4, 2012, p. 32.

³⁶ Cu această derută istorico-literară avea să se identifice nou zecismul românesc, în general, or, inițialiva lui Laurențiu Ulici de a institui un criteriu decenal de delimitare a generațiilor literare a reușit să se impună în cultura noastră și pentru că adesea ne convine să analizăm lucrurile dintr-o altă perspectivă. În această privință, chiar dacă s-ar putea evalua un dosar editorial impunător al titlurilor ce-au apărut perioadei imediat următoare anului 1990, identificarea unui element comun al scrierilor din perioada respectivă ar presupune o adevărată aventură exegetică. „Ne întrebăm, astfel, cât de eficient, de pertinent din punct de vedere metodologic este conceptul de generație literară,

1995, referindu-se la Dumitru Crudu, „acest «încheietor de pluton» ar fi «nou zecist» sădea, după cum s-au îngrăbit și-l revendice instantaneu încercându-se să-i colege”. Vasile Gârne³⁷ și Mihai Cimpoi³⁸, însă, îl consideră pe Crudu optzecist cu acte-n regulă, tocmai pentru că poetica lui de autor era mai aproape de cea a optzeciștilor [în volumele sale de debut („Falsul Dimitrie” și „E închis, vârgum, nu deranja-i”- „fantastic performanță!”, vorba lui Eugen Lungu) prevala miza pe experiment, metodele textualismului etc. Dumitru Crudu avea să lanseze, împreună cu Mariu Ianu, manifestul fracturist, abia în luna octombrie a anului 1998].

Dincolo de toate, cert este că acești autori au continuat un demers poetic de redresare estetică, prin miza pe (orice) cuvânt și democratizarea limbajului artistic.

V. Concluzii

Pe fundalul perioadei 1989-1991, poezii optzeciști din Basarabia au fost „censeamă a fi *enfant terrible*/ la curtea-mpotmolit -n protocol”, cum scria Vsevolod Ciornei în poemul *În loc de recenzie*. Deși nu s-au consacrat în mod special ca autori de poezie patriotică, ei au simțit anumite drame existențiale și de conștiință, fiind profund marcați de destinul țării. Ca basarabeni, acești autori simțeau drama înstrăinării, pe care o vindeau prin cultură și prin scris. Mai ales la vârsta debutului, când cred în capacitatea terapeutică a poeziei. Lirica optzecistă se va desprinde „lent de imnologia «lene» a optzeciștilor, atribuind «profetului mut» și «Sybille»-lor, simboluri preluate cu o dezinvoltură tipică postmodernă, vocea mistică a întuițiilor apocaliptice”, cum observa Nicolae Leahu.

Autorii optzeciști s-au impus, înainte de toate, printr-o „revoluție estetică”, în stare să apropie și să unească, cultural vorbind, cele două maluri ale Prutului. Scriitura lor va împrumuta de la cea a optzeciștilor din afară biografismul, prozaismul, ludicul, livrescul, dialogul cultural, ironia, morbidul și alte elemente, care-l vor determina pe Mircea Cărtărescu (și nu doar), să recunoască faptul că poezia optzeciștilor basarabeni „este perfect

azi, într-o era a tuturor descențrilor, a fracturilor și deconstrucțiilor flagrante a paradigmei culturale?”, se întreba, acum câțiva ani de zile, Iulian Boldea (*art. cit.*), pentru că, în final, ajunge să constate: „Sunt de părere că, azi mai mult ca oricând, conceptul de generație literară are un înțeles cu totul relativ, o semnificație care nu poate fi, cu nici un chip, absolutizată, în ciuda existenței efective a unor scriitori ce se revendică de la același spirit ideatic, de la aceleași norme programatice, de la un similar mod de a cunoaște și înțelege lumea și literatura”. În ceea ce privește generația '90 și neomogenitatea ce o caracterizează, aceasta s-ar datora, în opinia aceluiași critic, faptului că ea „e oarecum descentrată, în sensul existenței mai multor centre de polarizare, care, în ciuda velleităților autarhice, au viziuni diferite chiar asupra conceptului de generație, dar și asupra programelor, criteriilor și normelor artistice presupuse/impuse de actul de creație”. Nici pe segmentul basarabean lucrurile n-ar sta mai fericit, cei „veniți în ultimii ani (Dumitru Crudu, Mihail Vakulovski, Ștefan Bațovoi (alias ieromonahul Savatie), Călin Sobietzky-Mîn scurt, Adrian Ciubotaru, Dumitru Mîntencu ș.a.) susțin, în mare, cauza și stilul colegilor lor optzeciști, fiind a avea deocamdată forță de constituire într-o nouă promoție (promoția '90? promoția 2000?) și de a formula un demers liric nou” (Arcadie Suceveanu, *Literatura basarabeană: mai multe „vieți paralele”*. În: *Emisferele de Magdeburg*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2005, pp. 62-63). Însă poate cel mai important în această ecuație este faptul că „succesiunea generațiilor nu mai este liniară: paradigma nouă există deja de o bucată de vreme, sub aceeași veche, asemenei unei plăci tectonice, atunci când se produce schimbul de tafet, tot așa cum paradigma veche continuă să se manifeste, o bucată de vreme, sub aceeași nouă. În fine, generația literară este totuși cu paradigma dominantă dintr-un anumit timp” (Nicolae Manolescu, *Generație literară*. În: *România literară*, nr. 2, 2000, p. 1).

³⁷Vasile Gârne, *Generația 80- schi de portret*. În: *Intelectualul ca diversivitate*, Editura Polirom, Iași, 2005.

³⁸Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chișinău, Editura Arc, 1997.

sincron ca atitudine literar cu cea din România”. Poezii acestei generații „scriu versuri în diverse estetic, uneori minimalist-biografice, altele ample, totemice, arhetipale, intersectate de unde de umor negru și de grotesc”³⁹.

Toate acestea vor constitui o punte de trecere spre acea vehemență a defurării estetice, ce va marca substanțial poezia nou-zeciștilor și a douămiiștilor.

Bibliografie

- Alexandrescu, Sorin, *Cultura fără politică*. În: Calende, nr. 3, 1992.
- Cartirescu, Mircea, *Postmodernismul românesc*, Editura Humanitas, București, 2010.
- Chiper, Grigore, *Poezia optzecistă basarabească (Schimbare de paradigmă)*, Editura Tipografia Moldova, Iași, 2013.
- Cimpoi, Mihai, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Editura Arc, Chișinău, 1997.
- Codreanu, Mariana, *Nevoia de strigăt a limbii*. În: România literară, nr. 13, 1992, p. 10.
- Galaicu-Păun, Emilian, *Poezia de după poezie*, Editura Cartier, Chișinău, 1999.
- Gârneață, Vasile, *Generația 80- copiii perestroikii*. În: Vakulovski, Mihail, *Portret de grup cu generația 80 (interviuri)*, Editura Tracus Arte, București, 2011.
- Leahu, Nicolae, *Fețele mizeriilor optzecismului din Basarabia*. În: Semn, nr. 1, 1995, p. 1.
- Lungu, Eugen, *O altă poezie*, prefață la *Portret de grup O altă imagine a poeziei basarabene*, Editura Arc, Chișinău, 1995.
- Lungu, Eugen, *Splendorile și mizeriile postmodernismului sau generația -80 între antecesori și succesori*. În: Sud Est, nr. 2, 1997.
- Murina, Alexandru, *Poezia generației '80 din Basarabia*. În: România literară, nr. 4, 1994, pp. 12-13.
- Popa, Nicolae, *Momentul poetic -90*. În: Sfatul Țării, nr. 81-83, 1991, p. 3.
- Soviany, Octavian, *Cinci decenii de experimentalism Compendiu de poezie românească actuală, Volumul I Lirica ultimelor decenii de comunism, Volumul al II-lea Lirica epocii postcomuniste*, Editura Casa de pariuri literare, București, 2011.
- Teahtchi, Maria, *Cerc deschis Literatură română din Basarabia în postcomunism*, Editura Timpul, Iași, 2007.
- Urcanu, Andrei, *Abia tangibilul sau în spatele fronturilor imaginare*, prefață la volumul lui Grigore Chiper *Abia tangibil*, Editura Literatură Artistică, Chișinău, 1990.
- Urcanu, Lucia, *Ultima epifanie*, Editura Arc, Chișinău, 1999.

³⁹ Mircea Cartirescu, idem, p. 472.

Mihaela BUCIN
(Universitatea din Szeged)

Despre valahi și limba lor în studii maghiare de la sfârșitul secolului al XIX-lea

Abstract: (On Wallachs and their Language in Hungarian Studies from the Late 19th Century) Réthy László (born in 1851) was a Hungarian ethnographer, historian, numismatologist and poet, member of the Hungarian Academy of Sciences, who has spent a part of his life in town Arad, where he passed away in 1914. Some of his historical studies focus also on the origin and development of the Romanian language and the ethnogenesis of the Romanian people: *Az oláh nyelv és nyelvezet megalakulása* (The development of the Wallach language and speech), Budapest 1872; *Anonymus az erdélyi oláhokról* (*Anonymus about the Wallachs from Transylvania*) Budapest 1880. In these studies, Réthy László rejects the theory of the Daco-Roman continuity and aims to prove by historical, archeological, linguistic and ethnographic evidences that the Wallach people originated in the Balkans. The present work has the purpose to present how the theories formulated by Réthy suited the spirit of his age and how were these perceived by the subsequent researches from Hungary.

Keywords: Réthy László, Wallachs, ethnogenesis, Transylvania

Rezumat: Réthy László (n. 1851) a fost un etnograf, istoric, numismat și poet maghiar, membru al Academiei Ungare de Științe, care o parte a vieții și-a petrecut-o în orașul Arad, unde și-a dus somnul de veci, din 1914. Câteva dintre cercetările sale istorice se referă la originea și formarea limbii române, precum și la etnogeneza poporului român: *Az oláh nyelv és nyelvezet megalakulása* (*Formarea limbii și a limbajului valah*), Budapesta, 1872; *Anonymus az erdélyi oláhokról* (*Anonymus despre valahii din Ardeal*), Budapesta, 1880. În aceste studii, Réthy László respinge teoria continuității daco-romane și îi propune să dovedească – colectând în cursul expedițiilor sale probe istorice, arheologice, lingvistice și etnografice – că poporul român s-a format în Balcani. Lucrarea de față prezintă modul în care argumentele lui Réthy se încadrează în spiritul epocii și cum au fost ele percepute de cercetările maghiare ulterioare.

Cuvinte-cheie: Réthy László, valahi, etnogeneza, Transilvania

Subiectul studiului de față este prezentarea unei lucrări maghiare referitoare la limba și cultura român, cu scopul de a face cunoscută existența acestora specialiților români, și face parte dintr-un proiect mai amplu care vizează semnarea a cât mai multe astfel de întreprinderi pe care le-a înregistrat filologia maghiară.

Este vorba de lucrarea unui istoric și numismat maghiar, bun cunosător de român, pe numele său Réthy László, cu titlul *Formarea limbii și a națiunii valahe*, apărută la sfârșitul secolului al XIX-lea¹.

Réthy László s-a născut în orașul Szarvas, la 21 noiembrie 1851, și a îngropat la Arad, unde a decedat în 1914, la 20 noiembrie. A fost fiul lui Réthy Lipót, cel care în 1846 a înființat prima tipografie din Comitatul Bichi și a făcut studiile elementare la Arad, la școala pastorului evanghelic Nikodém János². A fost în prima generație de elevi ai acestui pastor care

¹ Réthy László, *Az oláh nyelv és nyelvezet megalakulása*. Bp., 1887; ed. A II-a: Nagybecskerek, 1890.

² Schöpflin Aladár: Réthy László, in: *Nyugat*/ 1914. 23. szám./ Figyel, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00163/05285.htm>

a contribuit la înființarea comunității luterane maghiare din Arad și la ridicarea bisericii evanghelice din centrul Aradului (în care are de altfel, din 2008, și o placă memorială).

Între 1870 și 1872 Réthy László este student la Universitatea din Cracovia, la secția de slavistică. Studiază apoi dreptul la Budapesta, iar ulterior urmează la Viena cursuri de sanscrită, armeană și numismatică mahomedană. În 1880 își ia doctoratul în filologie la Budapesta. Din 1881 lucrează la Muzeul Național Ungar din Budapesta, la secția de numismatică și antichități și predă cursuri la Universitate. Réthy are și o activitate literară, frapant prin conținutul ei, dovedind că autorul a fost un om al extremelor, cu o personalitate cel puțin interesantă: sub pseudonimul L. wy Árpád publică poezii licențioase, aproape pornografice, care au și vizitat lumina tiparului într-un volum apărut la Arad, în 1919³. În 1892 este ales membru corespondent al Academiei Ungare de Științe.

Începând de la începuturile activității sale științifice, Réthy László a fost preocupat de istoria românilor. În timpul studiilor, după cum singur mărturisește în prefața lucrării, a întreprins mai multe cercetări asupra valahilor din Ardeal și România. În 1880 publică la Budapesta studiul „Anonymus az erdélyi oláhokról”⁴ (Anonymus despre valahii din Ardeal), precum și alte lucrări referitoare la români: „Ismaeliții care emit bani ungurești în Basarabia”⁵, în care se ocupă de originea dinastiei Basarabilor și de apariția Voievodatului Munteniei; scrie de asemenea despre originea Huniazilor, propunându-și să demonteze teoria obârșiei românești a acestora; a mai scris și lucrarea de heraldică și vexilologie „Blazonul regatului românesc și culorile acestuia”⁶. Lucrarea de capăt a excelentului numismat care a fost Réthy László este *Corpus nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár* (Catalogul universal al monedelor ungurești) în 2 volume - 1899, 1907, reeditat în 1958 la Graz⁷. În această lucrare, sunt descrise și o serie de monede medievale românești. De exemplu, cele emise în perioada 1408-1418, în timpul domniei lui Mihail I, probabil în asociere cu Mircea cel Bătrân.

În vara lui 1885 Réthy László ia parte, ca etnograf, la o expediție în Balcani, susținută de contele Széchenyi Pál, ministrul industriei și comerțului din perioada respectivă. În această expediție are ocazia să întâlnească populațiile vorbitoare de dialecte românești din sudul Dunării, lucru care îl determină să studieze vorbirea și originea. A fost în comunitățile aromânești din Dalmația, Muntenegru, Albania, Macedonia, Grecia și Serbia. Unul dintre membrii expediției, scriitorul Strausz Adolf, publică în 1888 un jurnal, în volumul *A Balkán-félsziget*⁸ (Peninsula Balcanică), cu titlul „Egy 1885-ben György Endre vezetésével kiküldött hattagú magyar tudományos expedíció útjának leírása”. (Descrierea drumului expediției științifice maghiare cu asemeni membri delegați, sub conducerea lui György Endre, din 1885). În urma cercetărilor de teren și a studiilor bibliografice existente, Réthy László aplică în lucrarea sa ipoteza maghiară „oficială” asupra etnogenezei românești, ceea ce combate continuitatea, apelând în primul rând la concluziile lingvistului slavist austriac

³ L. wy Árpád, *Válogatott versek*, Arad, 1919.

⁴ Réthy László *Anonymus az erdélyi oláhokról*. Bpest, 1880. (La această lucrare a reacționat Dionisie P. scu iu /Pascuțiu Dénes: *A román-oláh nemzet római eredete és nyelvének latinságáról* (Despre latinitatea limbii române și originea romană a națiunii româno-valahe. Arad, 1881).

⁵ Réthy László *Magyar pénzverés izmaeliták és Bessarábia*. Arad, 1880.

⁶ Réthy László *A román királyság czímerei és színei*, 1884.

⁷ Réthy László *Corpus Nummorum Hungariae*. I-II. Bp., 1899–1907., în germană: Graz, 1958., reprint: Bp., 1982.

⁸ *A Balkán-félsziget*. Budapest, 1888.

de naționalitate slovenă, Jernej Kopitar, preluate și de protejatul acestuia, Franc Miklosich. Este vorba despre ceea ce ulterior a devenit teoria migraționistă a lui Eduard Robert Rösler. Principalul mentor al lui Réthy este însă istoricul maghiar, de asemenea de origine etnic germană, Hunfalvy Pál (cu numele real Paul Hundsdorfer). Réthy respinge teoria continuității daco-romane, aducând ca argumente pentru migraționismul din sudul Dunării o serie de izvoare istorice, arheologice, lingvistice și etnografice. Consideră că, în urma interpretării acestora, se poate conchide că poporul român s-a născut în altă parte decât în teritoriile locuite în secolul al XIX-lea de majoritatea românilor. Réthy chiar precizează leagăna concretă a poporului român, care în concepția sa ar fi Peninsula Italică. Ca rezultat al acestei teorii concepe lucrarea „Az oláh nyelv és nemzet megalakulása”, pe care o publică în 1887 la Budapesta și o republică în 1890 la Becicherecu Mare. Lucrarea este structurată în 11 capitole. Primul cuprinde o descriere a limbii române din punct de vedere fonetic, morfologic și lexical, cu atenție specială asupra elementelor de origine latină. Se oprește la următoarele categorii gramaticale: articolul hotărât, adjectivul, numeralul, pronumele posesiv, timpul viitor al verbelor. Insistă asupra termenilor care denumesc părțile corpului omenească, animale, plante, legături de rudenie etc.

Réthy, cu romantismul și amatorismul epocii și în conformitate cu interesul său național, compară între ele elementele de origine latină ale dialectelor românești (daco-română, româna din Macedonia și româna din Istria) și face următoarea afirmație:

„În acord cu cele de mai sus, e evident că dialectele românești reprezintă nuanțe ale unei dezvoltări pornite dintr-o origine comună, și s-au format în unul și același loc, în timpul aceluiași fenomen istoric. Comunitatea istorică care a participat la acest fenomen este punctul nevralgic în jurul căruia se concentrează întreaga problemă valah.”

Mai departe, expune următoarele patru concluzii asupra limbii române:

1. cele trei ramuri ale limbii române (daco-română, româna din Macedonia și româna din Istria) s-au format în același spațiu;
2. limba română poate fi explicată prin limba italiană;
3. structura limbii române este deosebit de structura limbilor romanice apusene;
4. fondul latin al limbii române este cel mai diminuat cantitativ, dintre toate limbile romanice.

În acest capitol de 20 de pagini, care e, de fapt, o scurtă prezentare esențială a limbii române pentru maghiari și ar putea fi folosită și azi, să zicem, la un curs introductiv, Réthy citează următoarele lucrări: dicționarul etimologic al lui Alexandru Cihac, lucrările lingvistului Emil Picot (secretar al domnitorului României Carol I, viceconsul al Franței la Sibiu (octombrie 1869) și la Timișoara (1869-1872) și profesor de limbă și literatură română la École des Langues Orientales Vivantes), *Gramatica română sau macedovlah* a budapestanului Mihail Boiagi, apărută la Viena, în 1813.

În al doilea capitol, autorul maghiar încearcă să delimiteze locul comun de formare a limbii din care s-au desprins cele trei dialecte, iar titlul capitolului e reprezentat de întrebarea: Este limba română originară din Dacia? În 40 de pagini, Réthy concentrează toate argumentele apărute în bibliografia timpului, împotriva teoriei conform căreia teritoriul Daciei ar putea fi leagăna limbii române primare. Urmărește procesul de formare a limbilor neolatine, aplicând pas cu pas, după cum el însuși spune, metoda lui Diez, conform căreia limbile neolatine au la bază latina vulgară.

În 1876, când moare acest celebru romanist german, Friedrich Chrisitan Diez, Mihai Eminescu scrie în „Curierul de Iași” un scurt necrolog în care îl elogiază pentru faptul „de a fi nimicit pe cale științific toate basmele despre originea slavă a limbii române”⁹. De observat că Réthy László acceptă fără rezerve originea latină demonstrată în cazul limbii române de Frederic Diez. Însă Diez desemnează ca loc de formare a limbii române spațiul carpatic și Dacia Romană, lucru cu care Réthy nu mai e de acord. Aducând argumente pe care le consideră solide, conform căroră limba română comună s-a format pe malurile Mării Adriatice, el conchide:

„ (...) cred că am demonstrat destul de clar că stăruința valahilor în Ardeal și în provinciile din jur nu este decât o prejudecată care însă este capabilă să influențeze și pe mari istorici, dacă aceștia nu se concentrează cu destulă atenție asupra adevărului. Acest vechi stadiu al dilemei valahe seamănă ca o piatră rostogolită în mijlocul drumului, care împiedică înaintarea științei acolo unde este acest obstacol și împiedică drumul potecilor culturale”.

În aici Réthy amintește de numele unor istorici de la mijlocul secolului XIX-lea, ca Mommsen, Thierry, Gibbon. „Trebuie să îndepărtăm din calea noastră această piatră!” mai spune Réthy.

Cum am amintit, numismatul maghiar a făcut parte ca etnograf dintr-o expediție balcanică și m-am așteptat ca în volumul acesta să găsim descrieri etnografice ale grupurilor vorbitoare de dialecte românești din Balcani. Însă acestea lipsesc, fiind suplinite de variate amănunte bibliografice, taxonomii lingvistice, citate și liste de cuvinte. Mă întreb pe bună dreptate dacă s-a întâlnit îndeaproape cu aromâni din Macedonia, Albania sau Grecia, despre care vor graiuri scrie. În capitolul care fixează locul formării poporului român și a limbii române pe coastele Dalmației, scrie:

„Că limba română a început să fie vorbită de poporul dalmaț, e un fapt mărturisit de limba română însăși. (...) Noi iuni (de origine latină) referitoare la industrie, comerț, viață urbană, atâtea cuprinde limba română câte poate cunoaște un popor nomad de la munte. De minerit nu are cunoștință, ocupațiile cu care însă albanezii s-au îndeletnicit, și termeni iliri există și din agricultură atâtea cunoaște limba română (din latină) cât nevoie are un om de la munte. De exemplu, termenii viticoli. Despre stat atâtea și închipuie, cât reprezintă cuvântul „împarat”, mai cunoaște ce este «se judec», cunoaște «lejea». Știe ce este un «vecin», dar și un «inimic». Are cuvântul «cetate» și își amintește de drepturile primite de un roman veteran, «bătrân»”.

Lucrarea are și un capitol despre conviețuirea româno-slavă în Peninsula Balcanică precum și unul despre explicarea diferitelor accepții ale etnonimului: vlah, valah, oláh:

„În Balcani, termenul valah a denumit: slavi nomazi, italieni, locuitori romani, iliri romanizați. După amestecarea slavilor cu românii, valah începe să desemneze accepția de popor, mod de viață al căruia exponenți tipici sunt ilirii romanizați. Și în documentele medievale timpurii sârbești, ca și în cronicile bizantine, vlah are sensul de popor nomad. Pentru slavii sudici catolici, valah înseamnă schismatic, cu acest sens apare și în buletinele papale. Turcii îi de limbă slavă (ca bosniacii) îi elegeau prin vlah, creștin în general”.

⁹ Mihai Eminescu: Friederich Diez, un german pentru latinitatea limbii române, în: Curierul de Iași, 20 iunie 1876 <http://secareanu.wordpress.com/2012/01/03/friederich-diez-un-german-pentru-latinitatea-limbii-romane/>

Partea a doua a lucrării prezintă migrarea valahilor la nord de Dunăre, formarea celor două voievodate românești, extinderea românilor către Ardeal și Ungaria. Ultimul capitol poartă titlul, surprinzător de modern „Imaginea națională a românilor”. Pentru a percepe și a descrie cât mai clar această imagine, autorul face o contribuție cu trenul la București. Descrierea capitalei Regatului României reprezintă capitolul cel mai original al volumului. Cu traducerea unui fragment din această descriere voi încheia, cu ideea că lucrarea lui Réthy László, ca și altele asemenea, ale unor autori maghiari despre limba și cultura română, necunoscute încă specialiștilor români, și mai ales tinerilor, ar putea constitui subiectul unui proiect, ce ar viza traducerea acestora în limba română, cu scopul cunoașterii istoriei și culturii proprii și din punctul de vedere al maghirilor, destul de numeroși, care s-au ocupat cu aceste domenii:

„Am ajuns la București. În fața gării un ir lung de somptuoase birje, care peste câteva minute, zboară cu clători pe Strada Grivița, spre oraș. Strada Grivița (numită așa în amintirea vestitei lupte) cu casele ei frătăș sau cu un singur cat, pe ici pe colo cu garduri de lemn, cu hanurile ei în fața corărilor teapăruite, cu ateliere de fierrie și cu bucăriile, nu ne lasă deloc impresia că ne găsim într-un oraș medieval. Lume mult pe străzi, populație modestă înveștă pitorească, câte o grupă de dorobani trecând la pas, vânzători ambulanți ce-și strigă marfa, bragi și struguri, larma neîncetată a birjarilor, uieratul tramvaielor ne dau totuși dețire că ne aflăm într-un oraș mare, plin de viață. Trecând pe străzi înguste, înghesuie, printre oameni în continuă vânzoleală, prin fața gardurilor de fier forjat ale unor idilice case cu grădini, apoi prin fața unor colmeii joase și a unor garduri pline cu afișe, apoi pe lângă o biserică în stil bizantin, pe porțiuni de străzi ornamentate și pe lângă nesfârșite iruri de vitrine, ajungem în fața Hotelului Dacia, aflat în mijlocul pieței mari”.

Emina C P LN AN
(Universitatea de Vest din
Timi oara)

Elemente postmoderne în poezia lui Marin Sorescu

Abstract: (Postmodern Elements in Marin Sorescu's Poetry) The paper's aim is to see whether Marin Sorescu's poems could be linked to the postmodernist poetry characterizing the '80s and whether in the author's lines there could be identified elements of the Postmodern paradigm, given the fact that the modernity of his poetry can be questioned. Marin Sorescu was labeled as a cynical voice in response to poetry (Mircea Martin, *Genera ie i crea ie*, 2000). We will focus on the poems from the volumes *La Lilioci* and *Scrânteala vremii* in order o see if Marin Sorescu infringes poetical conventions and standards or whether he chooses elitism or, on the contrary, simplicity as a form of expression.

Keywords: Modernism, Postmodernism, convention, simplicity, elitism

Rezumat. În această lucrare ne propunem s vedem în ce m sur poezia lui Marin Sorescu prezint similitudini cu poezia postmodern optzecist i dac în versurile scriitorului putem identifica elemente ale paradigmei postmoderne, pornind de la premisa c modernitatea poeziei scriitorului poate fi pus sub semnul întrebării. Despre Marin Sorescu s-a spus c e „un cinic al poeziei” (Mircea Martin, *Genera ie i crea ie*, 2000). Vom urmări poezii din ciclul *La Lilioci* i din volumul *Scrânteala vremii* i vom c uta s vedem dac Marin Sorescu încalc reguli, dac e împotriva convenionalismului, dac alege ca form de expresie elitismul sau, dimpotriv, simplitatea.

Cuvinte-cheie: modernism, postmodernism, conven ie, simplitate, elitism

Am ales s analiz m poezii din ciclul *La Lilioci*¹ deoarece acesta deschide debateri de felul „*La Lilioci* poate fi o scriere postmodern, dar te întrebi dac ea este i poezie [subl. aut.]”². Volumul *Scrânteala vremii*³ e, de asemenea, interesant deoarece cuprinde poezii scrise în anii '80, ani în care postmodernismul se manifesta cu pregnan în spa iul literar românesc.

Începem demersul nostru printr-un citat al lui Ion Buzera cu privire la poeziile din ciclul *La Lilioci*, drept prim argument în sus inerea ideii c poezia lui Marin Sorescu are elemente postmoderne: „Prin cele ase cri ale seriei lirice *La Lilioci*, Marin Sorescu a deconvenionalizat radical conceptul de poeticitate, adaptându-l altor condi ii, care nu sunt str ine de (anti)poetica – sau «politica» [...] postmodernismului: narativizare i fals narativizare a discursului, secven ializare (fragmentarism), inser ia structurilor de tip autoreflexiv i metadiscursiv, «oralitate» i autobiografism, utilizarea unor variante multiple de complicitate discurs/existen , schimbarea registrelor stilistice i a vocilor «naratoriale»”⁴.

¹ Marin Sorescu, *La Lilioci* (IV-VI), [Bucure ti], [Editura Art], [2010].

² Mircea C rt rescu, *Postmodernismul românesc*, Bucure ti, Editura Humanitas, [1999], p. 327.

³ Marin Sorescu, *Scrânteala vremii*. Edi ie îngrijit de Mihaela Constantinescu Podocea i Virginia Sorescu, [f.l.], Funda ia „Marin Sorescu”, [Editura Univers Enciclopedic], [f.a.]. În *Not editorial* se precizeaz c poeziile din acest volum au fost scrise în perioada 1980-1995.

⁴ Ion Buzera, *Reinventarea lecturii*, [Craiova], [Editura AIUS], [2000], p. 115.

Urmărim sinteza realizată de Andrei Bodiu întrucât este un instrument de lucru util în a stabili trăsăturile poeziei optzeciste. Considerăm că raportarea la aceste constante teoretice, precum și analizarea atentă a versurilor lui Marin Sorescu ne vor ajuta să îndeplinim obiectivul acestei lucrări.

O primă trăsătură identificată de autorul amintit este realismul, element ce ocupă o poziție centrală în poezia optzecistă. „Multe intervenții teoretice ale optzeciștilor pornesc de la ideea că «realismul» e marca definitorie a noii poezii. Într-un text intitulat programatic **Realismul poeziei tinere**, Mircea Cărtărescu a scris: «Concrete ea [...] este ceea ce trebuie preluat în poezie. Nu există numai teorii exacte, ci și arte exacte. Poezia este una dintre ele. De aceea, realitatea în hiperabundență și hipersemnificația ei (și nu uităm realitatea vădită) constituie obiectul poeziei»⁵.

Oprindu-se asupra volumului *Poeme* al lui Marin Sorescu, Mircea Martin citează versuri ce creează imagini de „un colocviu familiar”⁶: „*El îmi atacă plămânii, / Eu mă gândesc un an la spital, / Fac o combinație strălucită / și cântă o zi neagră. / El mută nenorocirea / și mă amenință cu cancerul, / Care merge deocamdată în formă de cruce. / Dar eu îi pun în față o carte / și îl silesc să se retragă. [...] Eu îmi aprind o țigară / și continui partida.*” (*ah*, vol. *Poeme*)⁷. Ideea de *concrete* se materializează în poezie prin construcții de tipul: „cerul e un acoperiș de tablă, fluxul și refluxul nu sunt decât fluctuațiile unui aluat imens, lumea e o «mare popicarie» sau o «armonică găfâită»”⁸. Se observă astfel că elementele semantice care intră în expresiile metaforice sunt luate din alte spații decât cele „tradiționale” poetice – din spațiul materialității banale – rezultatul fiind asocierea cu elemente din realitatea imediată (*acoperiș de tablă, aluat, popicarie, armonică*). Chiar lucruri mai abstracte, cum ar fi *protestul*, se exprimă „în termenii umorului cotidian: în locul unei pietre din pavaj, / Am ajuns aici printr-o regretabilă confuzie. // Au trecut peste mine / Mă înșelă, / Autocamioane, / Tancuri / și tot felul de picioare.” (Marin Sorescu, *Muntele*, vol. *Moartea ceasului*)⁹.

Comparând ideile despre poezie ale generațiilor ’60 (în speță, ideile lui Nichita Stănescu) și ’80, Andrei Bodiu face următoarea afirmație: „discursul teoretic al optzeciștilor e mult mai concret și mai pragmatic”¹⁰. Înscriindu-se în direcția poeziei optzeciste, poezia lui Marin Sorescu „nu întreține ceremonia, el nu-și poate permite să officieze în solemnitate și monotonie [...]. Poezia lui ne aștează, dar ne și obișnuiește”¹¹. Fără a fi solemn și fără a fi monoton, în termeni colocviali și dialectali, Marin Sorescu transcrie o lume a satului cu elemente obișnuite, fără exagerări, subiectiv, și nu impersonal sau purist (în manieră modernistă): „Era încă lăsat cu ghețele schimbate, / A de dreptul, în stângul, și a de stângul, în dreptul... / Cătușă a ponci”¹². „Îl bătuseră la gleznă, și s-au lăsat / Mai bat, le lua schimbate. «Nea Gheorghe, nea Gheorghe, lua și ghețele schimbate», / Ziceau copiii, când îl vedeau.”

⁵ Andrei Bodiu, *direcția optzeciștilor în poezia română . I*, [Pitești – București – Brașov – Cluj-Napoca], Editura Paralela 45, [2000], p. 29-30.

⁶ Mircea Martin, *op. cit.*, p. 68.

⁷ Vezi *ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 69.

⁹ *Apud ibidem*.

¹⁰ *Op. cit.*, p. 24.

¹¹ Mircea Martin, *op. cit.*, p. 71.

¹² Cuvânt popular, însemnând „în cruce; cruci; chioră”. Vezi www.dexonline.ro, s.v. *ponci*.

(*Veni bietul câine, vine i bietul tata, La Lilioci. Cartea a asea*); „Câteodat mama ap rea diminea a de pe vale, / Cu spic de grâu pe picioare i poalele fusteii ude de rou . / Plâns i cu oala de t mâiat în mân . Se mai uita pe la vite / Mai suspina, la urm venea la noi, în cas : – Da' voi nu v mai scula i, m ? C , uite, se f cu ziu .” (*Lini tea, La Lilioci. Cartea a asea*). Din volumul *Scrânteala vremii* pot fi reproduse, de asemenea, versuri populate de fapte obi nuite, de banalul zilnic, dar i de insuficien ele unui regim: „Te bate-o gheat , un pantof / – Pantoful bate foarte tare – / Tu¹³ stai în el ca un cartof / Ce germineaz la r coare.” (*Cântec*); „Laptele totu i î i p strase culoarea / Iar statului îi trebuia i albul imaculat. / Dup unt, smântân i laptele din lapte / Numai culoarea-i mai avea de luat.” (*Înc p ânare*). „Orientarea limbajului poetic optzecist spre concrete e e un r spus la «avalan a» liric aizecist”¹⁴. Dac poeticitatea versurilor lui Marin Sorescu se extrage din banalul înconjur tor, din realit ile aflate la îndemân , putem afirma c scriitorul se îndep rteaz de lirica aizecist , apropiindu-se de scriitura viitoarelor genera ii. De asemenea, nu putem ignora factorul temporal – faptul c Marin Sorescu a scris i proz , dar i poezie în anii '70, '80, '90.

„Situarea «realului» în centrul crea iei poetice este esen ial i pentru Alexandru Mu ina, poetul care a introdus în discu ia teoretic sintagma de «poezie a cotidianului». Este vorba de «o poezie despre via a noastr obi nuit », dar totodat care s exprime i «poezia» din aceast via »”¹⁵. Versurile citate din volumele lui Marin Sorescu prezint acelea i caracteristici: realitatea este descris a a cum e(ra) ea printr-un limbaj colocvial, cu elemente din registrul popular, f r a fi surprins în termeni apar înând limbajului înalt, profund metaforic. Versurile la care am f cut referire demonstreaz c „Marin Sorescu profaneaz poezia, o face profan adic , o desacralizeaz , o bagatelizeaz chiar. Tenta ia pe care subtextul versurilor sale o m rturise te este aceea de a spune: «Iat ce simplu se face poezia, f r dificultate i mai ales f r mister!»”¹⁶. „Bunele canoane ale poeziei sunt busculate, întregul ritual poetic e dezv luit f r nicio pudoare”¹⁷, astfel c „multe din poeziile sale sunt remarcabile prin regie¹⁸ i nu prin mesaj”¹⁹. Red m câteva versuri pentru a sus ine cele afirmate: „– O vom numi / Constanta D. S., / (D = Dumnezeu, S = Sorescu) / Rela ie în care S / Care poate însemna i sunt, / Adic oricare eu, r mâne / Mereu la periferie, / Orice ai face.” (*Constanta D.S., Scrânteala vremii*); „Mo tenim nu numai averea familiei / Dar i evolu ia speciei, de la maimu încoace / i a regnului animal. // Pss! s nu se afle: / Suntem chiar mo tenitorii / Întregului univers. [s.n.] // Taxa de succesiune ne omoar .” (*Scrânteala vremii*). Emilia Parpal analizeaz rolul parantezelor în poezia postmodern . Parantezele reprezint un element important în activarea aten iei cititorului. Astfel c , „mai mult decât semne de punctua ie, parantezele acro eaz cititorul prin calit i vizuale legate de sintax : ele

¹³ Persoana a II-a folosit în roman reprezint o caracteristic a „noului roman”; în poezie, folosirea persoanei a II-a ar putea fi un pas în stabilirea contactului direct cu un posibil cititor.

¹⁴ Andrei Bodi, *op. cit.*, p. 32.

¹⁵ *Ibidem*, p. 30.

¹⁶ Mircea Martin, *op. cit.*, p. 67.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Consider m important conexiunea între această afirma ie i una dintre practicile postmodernilor de a- i dezv lui mecanismele de producere a textului. În proza postmodern se practic reinterpretarea canonului literar, autorul revenind asupra textului deja alc tuit i pus la dispozi ia cititorului.

¹⁹ Mircea Martin, *op. cit.*, p. 71.

întrerup linearitatea enunțului, pentru a insera un enunț suplimentar²⁰. „Parantezele nu contrazic, ci completează discursul-cadru”²¹.

Exemplurilor de mai sus le adăugăm alte versuri în care apar explicații sau completări – dovezi ale schimbării tonului sau ale intervenției autorului: „, i pe lumea cealaltă / Exist lumea cealaltă / Care nu este aceasta (O, ar fi prea simplu) / Nici cealaltă / (Ah, ne-am simțit ca acasă) / Ci cealaltă [s.a.]” (*Cimitir, Scrânțelea vremii*); „, i gândurile care se car / Unul pe altul, în cârc / Precum orbii duc ologii la gar / , i surzii le fac semn , i-i descurc / (semn cu o furcă)!” (*Compuții descompuții, Scrânțelea vremii*). „În poezia românească postmodernă, inserțiile parantetice favorizează o sintaxă emfatică, axată pe strategii de amplificare și retardare, astfel încât progresia textuală să fie întreruptă”²². Considerăm că acestei întreruperi a avansării textuale în poezie îi corespunde fragmentarismul în proză, evenimentul fiind acolo întrerupt de diverse precizări, explicații, intervenții (ale personajelor, ale naratorului sau ale autorului însuși)²³.

Am considerat necesare aceste precizări referitoare la rolul parantezelor deoarece „inserțiile parantetice relevă un model de producere diferit de cel modernist: poezia nu mai este un produs finit, ci proces improvizatoric, jucat simultan pe două planuri”²⁴. Poezia lui Marin Sorescu are aceleași coordonate: „discursul este lăsat în *La Liliaci* în pură lui secvențialitate și în «polimorfismul» (I. Hassan) său. E un risc pe care postmodernismul poetic și-l asumă, pe care îl practică într-un mod aproape fervent”²⁵. În *La Liliaci* funcționează „principiul atragerii celuilalt, inserării lui într-un «frame» care nu este prestabilit, ci se creează pe măsură evoluției relațiilor”²⁶.

Instalarea *realului* în prim-planul poeziei reclamă actualizarea unui alt concept: *biografismul*. „Optzeciții readuc biograficul în poezie”²⁷. Gheorghe Crăciun definește poezia optzecistă astfel: „o poezie puternic legată de contextul socio-cultural în care ea s-a născut și care constituie câmpul ei predilect de explorare. Odată cu ea criteriul poeticului cunoaște o răsturnare spectaculoasă. Important nu mai este acum poezia ca spațiu al unei atemporalități privilegiate, ci realitatea ca loc al tuturor tensiunilor vieții, important nu mai este acum eul metafizic, ci eul biografic care scrie”²⁸. Marin Sorescu scrie fără să ignore realitatea prezentului în care scrie, fără să ascundă biografia în spatele unui ton neutru: „În patul rece mă-nclăzesc cu sticle / Cu apă fiartă – bună la băut. / De în afară-i timpul lui Pericle / Nu vrea să intre în aternut.” (*Gorgan cu sticle, Scrânțelea vremii*)²⁹; „Perceptor de afirmatii, / Umblă-n dârdor”³⁰

²⁰ Emilia Parpal, *Paranteze „gramaticale”*. *Sintaxa inserțiilor parantetice în poezia românească postmodernă*, în *Text și discurs. Omagiu Mihaelei Manca*, [București], Editura Universității din București, 2011, p. 381.

²¹ *Ibidem*, p. 383.

²² *Ibidem*, p. 389.

²³ *Vezi Viziunea vizuinii* – roman ce reprezintă o răsturnare a ordinii *autor-narator-cititor* cu referiri directe la felul în care literatura se creează pe măsură ce ea se citește

²⁴ Emilia Parpal, *op. cit.*, p. 389.

²⁵ Ion Buzera, *op. cit.*, p. 118.

²⁶ *Ibidem*, p. 120.

²⁷ Andrei Bodiș, *op. cit.*, p. 31.

²⁸ *Apud* Andrei Bodiș, *op. cit.*, p. 32.

²⁹ A se observa legătura cu istoria și ironia rezultat din nepotrivirea dintre Atena lui Pericle și România din timpul actului scriitoricesc, jocul intertextual realizându-se prin doar câteva cuvinte.

³⁰ Termen popular, cu varianta *dârdor*, cu semnificația „toi, zor”; vezi www.dexonline.ro, s.v. *dârdor*.

gazetarul / S dai fiscu-n multe ra ii / Ca s umple el ziarul. // S mai faci i inova ii, / D rămând de tot cântarul. / Cum s sco i din ecua ii, / Brânza, laptele, zahărul.” (*Criz mondial*, *Scrân-teala vremii*); „Mai de mult era Dumnezeu mai jos, / Ne vedea mai bine, zicea maica. Acum, s-a suit sus r u, / Nu mai are ochi pentru noi. / i ofta.” (*Când era Dumnezeu mai jos*, *La Lili-ci. Cartea a asea*); „Era frumos s vezi noaptea pe cer / P durea de macarale a teptând / La fundul g inilor, care de i iluminate «a giorno» / Nu catadicseau s ou decât în zori ori pe la prânz, / Sfidând cheltuielile pe electricitate, taxa pe valoare ad ugat / (TVA), ORACO, SPANACO i celelalte.” (*Viziunea industrial*, *Scrân-teala vremii*).

Analizând poezia lui Marin Sorescu, Mircea Iorgulescu nu ocole te cuvinte precum „simplitate”, „lume”, „omenesc”: „O reducere decis la esen ial, o simplitate energetic , ocant , chiar dur , o idee limpede, viguros reliefat ; poate brutal [...]; o ra ionalitate triumf toare, o «ra ionalizare» ferm a tuturor formelor lumii, f cute inteligibile, aduse în perimetrul omenescului”³¹. Re inem aceast modalitate de interpretare i o punem în leg tur cu ideile postmodernismului literar de a aduce realul în prim-plan, de a nu-l t inui, de a-l face vizibil i lizibil.

Comunicarea, demetaforizarea, directe ea, oralitatea sunt alte constante (dependente una de cealalt) ale paradigmei postmoderne. Eul biografic exploreaz realitatea cotidian , prin urmare sacrul i poeticul trebuie c utate în profan³². Caracterul oral al poeziei lui Marin Sorescu este evident în urm toarele versuri, în care apar structuri discontinue, interjec ii, cuvinte trunchiate, elipse i schimb ri de ton: „O oaie singur , era cald... Da’ trebuia s ajung / În ziua aia cu ea la B lce ti, s-o dau de cot . / Musai în ziua aia, c ne amenin aser c dac nu, / Iar se majoreaz ... / i trage i împinge-o... i roag-o... i cheam-o. / Bâr! Bâr! Bâr! N-auzi tu? Hai fata tatii, hai... / Îi mai rupeam câte un smoc de iarb , s-o mint... / S raca!... de la o vreme se molo ise i ea i eu.” (*Eclipsa de soare*, *La Lili-ci. Cartea a asea*); „H p! H p! H p! f ceau copiii printre oameni / Dând s se organizeze i ei într-o ceat . / M amestecam printre ei – / i abia a teptam s zic / V taful: *I-auzi, i-auzi, i-auzi-iaa!* / Ca s bat din picioare i s ascult...” (*Primi i C lu ul?*, *La Lili-ci. Cartea a asea*); „– Fire-ai al dracu, Mitre, mum , / Cu apa pe care am dat-o pe tine / i cu untul de te-am tras cu el! // O sup rase r u, ea îl blestema acum / i el râdea. E, blestem de mum ! Scâr ! / C n-o face cu r utate. Da’ tocmai sta se prinde!” (*Blestem de mum*, *La Lili-ci. Cartea a asea*). „Oralitatea poeziei optzeciste se na te din inserarea în poezie a limbii vii, a limbii vorbite. Scriind despre via a de zi cu zi, poe ii optzeci ti au înglobat în poezie, ca într-un tot firesc, i limba vorbit ”³³.

Dup cum se poate observa, elemente ale oralit ii apar i în poezia lui Marin Sorescu. De aceea, nu credem c poezia scriitorului poate fi analizat exclusiv în contextul unei discu ii despre genera ia ’60 i modernism, ignorând paradigma postmodern . În postmodernism „sacrul nu dispare, ci se tope te, se ascunde în profan. Sub crusta obi nuin elor, a rutinei, a cuvintelor uzate, colc ie o lume mirific de senza ii i sentimente, o «realitate feeric »”³⁴; iar poetul postmodern va descoperi multiple fe e ale banalului. Marin Sorescu, poet inclus în genera ia ’60, dar scriind sub imperiul paradigmei postmoderne,

³¹ Mircea Iorgulescu, *Scriitori tineri contemporani*, Bucure ti, Editura Eminescu, 1978, p. 145-146.

³² Vezi Andrei Bodiu, *op. cit.*, p. 32.

³³ *Ibidem*, p. 33.

³⁴ *Ibidem*, p. 196-197.

cercetează lumea de aproape, realitatea mediului în care a crescut, realitatea mediului care l-a adoptat. Nu lirismul înalt îi caracterizează poezia, ci limbajul comun sau propriu descântecului, cu particularități regionale, cu diminutive, interjecții, imperative sau vocative, auzit la sat și la ora: „După ce r sturna m m liga pe mas , / Mare, galben , zicea: / – Hai, care e ti bolnav? / Fuga, ce mai a tep i? Te lega i cu erve elul? / i feti a venea legat la cap i i se punea / Ceaunul în cap, i se îndesa pe urechi, / Ca o c ciul ”. (*Metoda ceaunului, La Liliaci. Cartea a asea*); „Iu! Uliuu! i-a spart vadra din cap – / S ai grij , s-a spart, / Semn r u! [...] i la urm n-a mai r bdat / i s-a dus la o bab s se «verifice». (O chema: cutare a lu' cutare) / i aia o ascult , zice: «Stai o âr . / Ia pi -te tu aici în oala asta.» / i-a alergat i i-a prins o broasc , / De-aia râioas , / i i-a dat drumul. / i broasca a murit pe loc.” (*Floarea floarei, La Liliaci. Cartea a asea*); „Iarna va cur a cardiicii, / În soba rece butuci, / Vor arde cei f r lemne, s racii, / Se va m ri parkingul de cruci.” (*Iarna, Scrânteaala vremii*); „Excesul de femei pe strad . / Doctoriile luate pe re et . / Ideile, hârta, hainele, / Apa mineral , vegetal i apa vie. / Mâncarea de orice fel, r bdarea de orice natur ... / i via a, în genere... // Toate acestea / fac r u / S n t ii.” (*Re et , Scrânteaala vremii*).

Am ales s culegem exemple din *La Liliaci* pentru a demonstra c Marin Sorescu a scris în stil postmodern fiindc , i în conștiința critică, poeziile din ciclu sunt analizate în termeni pe care îi întâlnim în descrierea paradigmei literare postmoderne. „Reconstituirea fidelă, cu aparență de secvențialitate colocvială și ludică imprimă fiecărui poem din *La Liliaci* o valorificare interpretativ plural: document etnografic, depozit de informații referitoare la superstiții, credințe, practici din lumea satului tradițional, repertoriu de teme și figuri ale oralității. Un model posibil al acestei proceduri amplu-reconstitutive a fost identificat în cartea poetului american Edgar Lee Masters *Antologie din Spoon River (Spoon River Anthology – 1915)*³⁵. Comparăm cu opera scriitorului american îl apropiem pe Marin Sorescu de optzeciști, care manifestă interes pentru poezia americană și pentru modelele culturii anglo-saxone³⁶.

Poeziile din *La Liliaci* fac obiectul analizei noastre, deoarece aici „unghiurile de explorare se schimbă imprevizibil”³⁷, ca în poeziile postmoderne, unde sunt diferențiate, dispersate chiar, mai multe voci narative³⁸. În plus, chiar dacă unele evenimente sunt relatate la persoana a III-a, cititorul are sentimentul că „eul emitent însuși era de multe ori implicat”³⁹, participă la dialogurile proliferante care susțin aproape fiecare poem din *La Liliaci*⁴⁰: „Nu zicea și el dracu sau naiba, / C lumea ailalt , zicea / Al de mutu-i s curea. / – Fugi de ci, m urâtule, / C m spariu și mai dau în / Altele – îi zicea Torica. / Îi era ei aminte s se m rite, / Dar nu cu l tu-i s curea. / Dracu gol, a a și se p rea ei. Dar ea, ce frumusea ! / Era pielea pe ea ca arcerul⁴¹, a a bine-ntins / i â ele-nfoiate și mo ate / St teau la gura bluzei ca ni te are i”. (*Torica, La Liliaci. Cartea a asea*). Prezența adjectivelor calificative, a cuvintelor

³⁵ Ion Buzera, *op. cit.*, p. 116.

³⁶ Vezi Andrei Bodiu, *op. cit.*, p. 27.

³⁷ Ion Buzera, *op. cit.*, p. 116.

³⁸ Vezi Linda Hutcheon, *Poetica postmodernismului*. Traducere de Dan Popescu, București, Editura Univers, 2002, p. 192-193.

³⁹ Cf. distanțarea și obiectivismul eului în poezia modernă.

⁴⁰ Ion Buzera, *op. cit.*, p. 116.

⁴¹ Regionalism, însemnând „gresie, cută”; vezi www.dexonline.ro, s.v. *arcer*.

evaluative și redarea în grai local a unor fragmente de dialog creează poeme cu expresivitate personală, integrându-le ideile de biografism.

Cititorul devine acel „tu” („Ai trage-obloanele scriind: «Închis»” – *Sonet tomnatic, Scrânțelea vremii*) necesar dialogului, iar oralitatea face din text un act de comunicare viu. Prin oralitate „relația cu cititorul, neglijată timp îndelungat, redevine important”⁴² și tot prin aceasta putem demonstra apropierea lui Marin Sorescu de postmodernism. Discutând despre poezia lui Marin Sorescu, Ion Buzera îl citează pe Eugen Negrici, care afirmă: „Rolul destinatarului este – în cazul acestui tip de poezie – cel puțin la fel de important ca acela al producătorului. Cea mai mare parte a funcțiilor poeziei este, de altfel, preluată de cititor”⁴³. Cititorului îi revine să facă sau să refacă legături, să interpreteze, să caute poeticul în cotidianul oferit de poezie, să caute și să verifice o informație pentru că nu i se oferă un adevăr absolut. Felul în care sunt scrise poeziile din *La Liliaci* „implică într-un mod insistent digresiunea, «narațiunea în narațiune», aluzia, rezumatul, elipsa. Unele «tiri» se dau ca deja știute, totul având drept efect și o «integrare» în acest univers referențial-ficțional a cititorului însuși”⁴⁴: „Asta era în N t r i la vale. / Dentistul sta era dintr-ai lui Vulpel b trân, / (Sau dintr-ai lui Calot ?)” (*Ochetele, La Liliaci. Cartea a cincea*); „Cum vrei să-ți primum, întreabă dimineața pe / Brigadier: / Simplu sau cu font? / Îți bat joc de el. «Cu font» – acopereau puțin dudușul⁴⁵, / Venea negru, și rămneau mustile dudușului – ca o fundă. / Negru peste verde. / Mitra lui Gănescu mergea la câmp și se puneă pe cântat: / «De când sunt colectivist ... / Hai global, global, / Tu m-ai băgat la spital... m...»”. (*Comisia, La Liliaci. Cartea a cincea*). De remarcat narațiunea sub forma versurilor, intruziunea cântecului în derularea evenimentului, detaliul, dar și faptul că nu se aduc la muriri în privința personajului (cititorul ar trebui să o cunoască pe ea, pe Mitra).

„Cititorul este «imers» în trecut și apoi adus la suprafață, este luat drept martor sau deturnat din posibila lui expectativă. Aceasta se explică prin aceea că «naratorul» poate să recurgă la diferite modalități de autoprezentare”⁴⁶. De aici își aparține „unor contexte ale exprimării dintre cele mai diferite: dialogul, monologul, enunțurile neutre, adresabilitatea directă”⁴⁷. Concret, avem de-a face cu un puzzle fascinant al vocilor narative: „– Marine, scoală-te veni. Fugi! i-a zis muierea, / – Unde dracuș mai fug? Nu mai fug deloc, eu merg încet / Că merg la pușcărie. [...] Aparatere bune, strâine, / Toate nu mai produceau decât bârâituri – bââz – vââj – / Vââj! – din când în când vreo vorbă, pchiu! pchiu! / Oac! – Zang! Dracii! Mai scapă și câte un nenorocit de «i» / Ori «De unde până...»” (*Manu propria, La Liliaci. Cartea a asea*); „– Să nu aibă nimenea dreptul să spună o jumătate de / Cuvânt, domnule! Numai el, și numai el! / Ce zice el să zică toată lumea – unde s-a mai pomenit? / (Se certase cu primarul și la el se referea) / Se strânsese lumea și se uita cum îl bate. / – Mie-mi place Nea Radu că e demn – / Nu știu cine a spus.” (*Un demn..., La Liliaci. Cartea a asea*). „Multiplicarea tenace a atitudinilor discursive, dar și a tipurilor de inserare

⁴² Andrei Bodiș, *op. cit.*, p. 32-33.

⁴³ Apud Ion Buzera, *op. cit.*, p. 117.

⁴⁴ Ion Buzera, *op. cit.*, p. 119.

⁴⁵ Termen popular, însemnând „cucut”, prin extensie, cu sens colectiv: „buruienii, bălării”; vezi www.dexonline.ro, s.v. *duduș*.

⁴⁶ Ion Buzera, *op. cit.*, p. 120.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 119.

evenimential, a «cronicilor», constituie o probă în plus a inovației structurale la care a recurs poetul în *La Liliaci*⁴⁸, iar pentru noi, reprezintă un fapt care ne susține demonstrația că Marin Sorescu a scris diferit de generația în care a fost încadrat.

O altă trăsătură identificată de Andrei Bodiș este *ironia* pusă în legătură cu sarcasmul și *umorul amar*⁴⁹. „Umorele optzeciste este derivat din sarcasm, este un umor amar, care se naște de cele mai multe ori din asumarea gravă a existenței, dintr-o anume disperare greu mascată. Acest umor amar se naște dintr-o imensă luciditate”⁵⁰. *Luciditatea* este un alt element definitoriu pentru poezia postmodernă. „Luciditatea poeziei optzeciste trebuie pusă în relație cu noul pact al realului”⁵¹, realitatea fiind asumată în integralitatea ei. Ironia și autoironia caracterizează discursul literar al anilor '80. Mai mult, ironia și autoironia sunt „filtre care catalizează atmosfera. În acest caz, atmosfera «referențială», care caracterizează lumea construită în text este dublată cel mai adesea de atmosfera «de limbaj», de jocuri lingvistice care distrag atenția receptorului de la planul referențial, îndreptându-l spre forma expresiei”⁵².

Ironia și luciditatea este Marin Sorescu, uneori fără când haz, uzitând de unele bațjocuri, altele ironizând asupra aspectelor ale realității: „Se sculau cu noaptea în cap, / În orice caz pe la patru / Erau în fața marelui / Unde se constituiau într-o coadă⁵³ enormă. // Pe la aseară pe reaua marelui. / Își puneau halatele, / Suflecau mânecile, / Luau satărele / Și începeau să-și mearse pe primii, / În ordine. // Asta nu-i împiedică pe ceilalți / Și se îmbrânceau / Sau să vină a doua zi / Căutând a fi primii / La carne.” (*Carne, Scrântea vremeii*). Trezitul de dimineață, statul la coadă, dezordinea iscată sunt elemente care compun un tablou ușor de identificat în realitatea istorică. Lucid și ironic, conștient, cu umor și sarcasm, Marin Sorescu descrie cercul unei suferințe: *Asta nu-i împiedică pe ceilalți [...] să vină a doua zi*. Alte poezii care descriu cu umor o realitate aspră sunt *La rând și de atunci, pe garduri* (*Scrântea vremeii*): „Zăpezii iar îți crește pe ul / Și-i coaste streașina cu aia / Te bucuri că-a venit dezgheul / Și-alergi năuc, c-un sloi în brațe. // Te-ntorci la loc în rând, și sloi / Te-agă de viața de apoi.”; „Idilic, pomii nu mai dau în floare, / Stau înghețate sub cerul mat și trist, / Între inând delirul ateist, / Că-i bine să munceți în sârbătoare. // Și stai la coadă, vine Anticrist, / Răbdări prăjite dând la fiecare.” Ironia este și următoarea poezie, purtătoare de un titlu – și el ironic – în raport cu ceea ce textul propriu-zis ascunde: „Doi cîi jucau cărți / În unul, cel care făcea cărțile / Zice: / – Taie! / Atunci cel lalt de fuga îți tăia capul / Condamnatului, care a teptă, / Gata spovedit, / Cu grumazul pe butuc. / Venea și câțiga la cărți / Execuțiile, se zice, aduc noroc.” (*Așa tîhni, Scrântea vremeii*).

⁴⁸ *Ibidem*, p. 120.

⁴⁹ Asociem umorul amar cu umorul (tragic) al lui Marin Sorescu. Vezi Ecaterina Mihail, *Semiotica poeziei românești neomodernă*, capitolul *Umorele tragice la Marin Sorescu*.

⁵⁰ Andrei Bodiș, *op. cit.*, p. 33.

⁵¹ *Ibidem*, p. 34.

⁵² Mariana Neșu, *O poezie a atmosferei. Rochia de maor*, București, Editura Univers, 1989, p. 139.

⁵³ Este interesant liantul între proza și poezia lui Marin Sorescu întrucât se realizează un joc intertextual între epic și liric. În proza scurtă statul la coadă era un fel de refren al unei realități existente la un moment dat, coada devenind *personaj* de literatură. Vezi povestirea *La „Pacea”*: „Între timp, lumea curgea ca la pomană. *Coadă se lungise* [subl. n. – E. C.], se îngroșase, se colorase cu fel de fel de basmale, ciucii, haine, musti și aducea acum cu o coadă de balaur din basmele lui Petre Ispirescu.” (p. 1033).

Alexandru Mușina lansează două sintagme: „Dacă «poezia cotidianului» înseamnă în primul rând o altă relație a eului cu realul, vizuat în datele sale imediate, apropiate, «noul antropocentrism» înseamnă mai ales [...] centrarea poeziei asupra eului sau [...] a realității eului vizuat în datele sale «fizic-senzoriale»»⁵⁴. Comparând elementele teoretice care compun paradigma postmodernă și creația poetică a lui Marin Sorescu, nu putem trece cu vederea că versuri precum cele citate se înscriu în ceea ce postmodernii numesc „poezia cotidianului”. Nu doar acest aspect apropie poezia lui Marin Sorescu de poeziile postmoderne, ci și aspectele discutate anterior. La acestea se adaugă dispoziția pentru joc. „Spirit profund ironic, Mușina se dedublează privindu-se cu simpatie auto-ironică. «Stai liniștit vei fi atât de celebru / încât milioane de oameni o să-ți compare iubitele / cu o strecurătoare de supă cum tu ai făcut-o / cândva și ele vor fi fericite și se va vinde pastă de dinți / cu numele tău...». E și o anumită bravadă aici, o *frenetism adolescentin* [subl. n. – E. C.] care-l situează pe poet în centrul lumii»⁵⁵. În centrul lumii și al scrisului, adept al jocului cu tonuri și cuvinte, este Marin Sorescu în volumul *Încoronare*: „Creionul meu va naște în curând. / Azi, mâine, nu se tie când. / E ca Florica, o vecină -a mea / Ce s-a simțit deodată grea / și de atunci tot stă și plânge-n pat / Că și prinții o cam bat. // Căci nu se vede deloc plăvășul. / Stă demn pe o coală și-și așteaptă ceasul. / Eu unul n-a putea să spun / Ce coace el în mintea lui.” (p. 88-89); iar ironic cu sine și cu moartea e în *Implacabilul (Scrânteala vremii)*: „Ia și nu mai dorm atâtă / Moartea tot vine, urâtă / Pe-un cal murg și unul breaz / Barem să mă prind trează. // Nici nu-mi pasă, mă prefac / Mai înfipt ca un copac / Când în cer, când în pământ / Moartea va veni pe vânt / Eu mă ascund într-un cuvânt.”

Cu privire la poezia lui Alexandru Mușina, Andrei Bodiș afirmă: „de la insistența prezenței a lui «noi» se naște aerul de «generalizare» al poemului»⁵⁶. *Noi* apare și în poeziile lui Marin Sorescu: „Nu e benzină⁵⁷. (Ultima minună). / Mășinile împinse sunt din spate. / și căii i-am ucis și facem roate. / Am pus birjarii-n glumă și sugrume. // Nici anvelope nu mai sunt, nici gume / De ters grelele nenumărate / Le-am irosit răzând cu ele săte / Spre a vedea fără rani cum e.” (*Criză, Scrânteala vremii*).

Atât Alexandru Mușina, cât și Marin Sorescu sunt niște celtori, iar jurnalul celtorului se compune din înregistrări și fapte obișnuite: „Am vizitat Teliu-Valley, și noi am auzit / Graiurile amestecate ale triburilor de culegători de ciuperci, / și noi am prăjit slănină la flacăra brichetelor, am croșetat / Răbdători, în așteptarea minunii, și noi / Am vizitat Întorsura-City, ba chiar ne-am întors / Cu preafrumoase suveniruri.” (*Defulare*); „Dacă vechii greci au fost ei atât de pricepuți / și de harnici, încă, / Înainte de Cristos / Totul s-a fi fost scris – / Aici – pietre vândute în jur, / Înregistrat exact – / Numele, întâmplările / Biografia noastră – / Asta desigur, pe scurt.” (*Budva, Scrânteala vremii*); „Aparatele de fotografiat / cunosc mereu, / Se filmează.” (*Castelul Bran, Scrânteala vremii*).

⁵⁴ Apud Andrei Bodiș, *op. cit.*, p. 198.

⁵⁵ Andrei Bodiș, *op. cit.*, p. 214-215.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 225.

⁵⁷ Aceeași realitate – a lipsurilor – apare conturată și în poeziile lui Alexandru Mușina: „noi avem / nervii în pioniere dar caietul dirigintei / completat și planul la sticle și borcane realizat” (*Sămbătă. Oamenii se macină*, din ciclul *Hebdomadarul profesorului A. M.*).

Marin Sorescu mai are ceva în comun cu optzeci tii: afirmarea sinelui. „Aparent paradoxal, optzeci tii s-au dovedit o grupare solidară în afirmarea individualității, a identității”⁵⁸. Pentru optzeci tii, aceasta era o formă de neaderare la regula perioadei: „în timp ce imaginea oficială era cea a «na iunii ca trup», optzeci tii au pus în prim-plan individul, identitatea creatoare de varietate”⁵⁹. Asemenea lor, Marin Sorescu „se descoperă singur, frăgian și confreții, grupuri de dialog, societăți anonime, ci ca un creator de vocație artistică vastă”⁶¹. Tocmai de aceea, a-i pune opera sub semnul unui singur curent înseamnă turbirea complexității operei scriitorului. Considerăm că în această cheie trebuie să citim opera unui scriitor care a scris astfel: „Te odihnești dintr-o muncă în altă muncă. În general, lucrând într-un singur domeniu, ai tendința de a te clasiciza, de a te osifica într-un fel”⁶².

În contextul acestei discuții, considerăm relevantă o afirmație aparținându-i lui Ion Buzera: „**Poemele lui Marin Sorescu sunt de fapt «antiforme», dac le raportăm la modernismul imediat anterior, cel aizecist**”⁶³. „Chiar în volumul de debut *Singur printre poezii* (1964) erau utilizate tehnici ale discreditării și «subminării» poeticilor curente”⁶⁴. Aadar, Marin Sorescu „alege situația, întrucâtva paradoxală, de a face poezie din însăși negația poeziei”⁶⁵, a a cum se definea ea în anii ’60.

Aceste opinii ne susțin convingerea că modernitatea poeziei lui Marin Sorescu poate fi pusă sub semnul întrebării, iar, prin acestea, argumentăm că Marin Sorescu este postmodern. Reînem poeziile din ciclul *La Liliaci* și reînem, în final, „uimiri jucate și totuși autentice”⁶⁶, familiaritatea neîncrezătoare cu tot și cu toate, exorcizarea prin ironie, voința de claritate și de sens luptând împotriva lipsei de claritate și a aberațiilor⁶⁷ ca elemente postmoderne prezente în poezia lui Marin Sorescu.

Bibliografie

OPERE:

Sorescu, Marin, *La Liliaci* (IV-VI), [București], [Editura Art], [2010].

Sorescu, Marin, *Opere. VI. Romane. Proză scurtă*. Ediție îngrijită de Mihaela Constantinescu-Podocea. Prefață de Eugen Simion, București, Editura Univers Enciclopedic, 2006.

⁵⁸ Andrei Bodiu, *op. cit.*, p. 17.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 19.

⁶⁰ Vezi concepția lui Marin Sorescu despre existența unei generații „Labi”: „Eu cred că este o generație reală, chiar dacă, luându-i separat sau în grupuri de doi-trei, vedem că nu se împacă între ei... acești exponenți ai generației” (<http://www.romaniaculturala.ro/articol.php?cod=9760>).

⁶¹ George Chirilă, *Între ironic și imaginar. Monografie – Marin Sorescu*, [București], Editura Viitorul Românesc, 2001, p. 253.

⁶² Marin Sorescu, *apud* George Chirilă, *op. cit.*, p. 247.

⁶³ Ion Buzera, *op. cit.*, p. 115.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Mircea Martin, *op. cit.*, p. 67.

⁶⁶ Vezi ideile postmoderne: *deconspirarea mecanismului textual și autenticismul*.

⁶⁷ Mircea Iorgulescu, *op. cit.*, p. 144.

Sorescu, Marin, *Scrânțeala vremii*. Ediție îngrijită de Mihaela Constantinescu Podocea și Virginia Sorescu, [f.l.], Fundația „Marin Sorescu”, [Editura Univers Enciclopedic], [f.a.].

REFERINȚE CRITICE:

Bodiu, Andrei, *Dirac ia optzeci în poezia română . I*, [Pitești – București – Brașov – Cluj-Napoca], Editura Paralela 45, [2000].

Buzera, Ion, *Reinventarea lecturii*, [Craiova], [Editura AIUS], [2000].

Crăciunescu, Mircea, *Postmodernismul românesc*, București, Editura Humanitas, [1999].

Chirilă, George, *Între ironic și imaginar. Monografie – Marin Sorescu*, [București], Editura Viitorul Românesc, 2001.

Hutcheon, Linda, *Poetica postmodernismului*. Traducere de Dan Popescu, București, Editura Univers, 2002.

Iorgulescu, Mircea, *Scriitori tineri contemporani*, București, Editura Eminescu, 1978, p. 145-146.

Martin, Mircea, *Generațiile și creațiile*, ediția a II-a nerevizuită, dar adăugită, Reșița, Editura Timpul, 2000.

Neșu, Mariana, *O poetică a atmosferei. Rochia de mătase*, București, Editura Univers, 1989.

Parpal, Emilia, *Paranteze „gramaticale”. Sintaxa inserțiilor parantetice în poezia românească postmodernă*, în *Text și discurs. Omagiu Mihaelei Manca*, [București], Editura Universității din București, 2011.

ARTICOLE ÎN FORMAT ELECTRONIC:

„Poate vom ajunge cu vremea să spunem ceea ce gândim”. Dialog la Junimea cu Marin Sorescu, realizat de Constantin Parascan, „Convorbiri literare”, Nr. 2 / 2008, <http://www.romaniaculturala.ro/articol.php?cod=9760>, accesat în 13.08.2013.

Laura CHIRIAC
(Universitatea Politehnica
Timi oara)

Macedonski „Momentul” – plac turnat în poetica româneasc

Abstract: (Macedonski “moment”– turn table in Romanian poetics) As the title emphasizes, in this work we intend to make evident the fact that Macedonski rises above, by his poetic creation, his own theoretical ideas concerning the poetics. At the level of poetic language the Macedonski “moment” represents, after Eminescu, the first real breach in the system of stylistic practices of tradition. By Macedonski’s creation there were crystallized in the Romanian literature after 1880 another type of poetic conscience and a new type of poeticity that the modernity will more and more powerfully continue. With the gradual abandonment of the old types, a new type of poeticity appears in the French literature that penetrates, also, in our culture. Treated at the beginning with hostility and irony, this new poetics marks by Macedonski’s creation the first and deepest breach in the tradition, after Eminescu’s poetic revolution. Appeared in the Romanian literature in the full ascension of Eminescu’s poetic, Macedonski marks the beginning of the Romanian poetic modernity by the modern need of meditation on the *poetic act*, the essential question being *what the poetry is?* Macedonski – a real “turn table” of Romanian poetics – denies the discursivity and the rhetorism and comes near to the synesthetic perception, replacing the classic image based on the spatial representation by “the impression”, intuiting the refrain effects, etc. In Macedonski’s conception, the poet’s song is the real poem, the “sacred fire” that a lot of poets are looking for, but there is only a few of them that don’t burn their wings trying to attain until it.

Key-words: Macedonski, poetic art, poeticity, synesthesia, stylistics

Rezumat. A a cum subliniaz i titlul, în această lucrare ne propunem s eviden iem faptul c Macedonski i i dep e te, prin crea ia sa poetic , propriile idei teoretice asupra poeticului. În planul limbajului poetic „momentul” Macedonski reprezint , dup Eminescu, prima bre real în sistemul practicilor stilistice ale tradi iei. Prin opera lui Macedonski s-a cristalizat în literatura român de dup 1880 un alt tip de con iin poetic i un nou tip de poeticitate pe care modernitatea le va continua din ce în ce mai puternic. Odat cu renun area treptat la vechile tipare, i i face apari ia în literatura francez un nou tip de poeticitate care p trunde i în cultura noastr . Privit la început cu ostilitate i ironie, această nou poetic marcheaz prin opera lui Macedonski prima i cea mai adânc ruptur fa de tradi ie, dup revolu ia poetic eminescian . Ap rut în literatura român în plin ascensiune a eminescianismului, Macedonski marcheaz începutul modernit ii poetice române ti prin nevoia modern de a medita asupra *actului poetic*, întrebarea esen ial fiind *ce este poezia?* Macedonski – o adev rat „plac turnant ” a poeziei române ti – neag discursivitatea i retorismul i se apropie de percep ia sinestezic , înlocuind tabloul clasic bazat pe reprezentare spa ial cu „impresia”, intuind efectele refrenelor etc. În concep ia lui Macedonski, cântecul poetului este adev rata poezie, „focul sacru” pe care mul i poe i îl caut , dar pu ini sunt cei ce nu i i ard aripile încercând s ajung pân la el.

Cuvinte-cheie: Macedonski, art poetic , poeticitate, sinestezie, stilistic

1. Introducere

A a cum subliniaz i titlul, în această lucrare ne propunem s eviden iem faptul c Macedonski, prin crea ia sa poetic , i i dep e te propriile idei teoretice asupra poeticului.

„Momentul” Macedonski, în planul limbajului poetic, reprezint , dup Eminescu, prima bre real în sistemul practicilor stilistice ale tradi iei. Prin opera lui Macedonski s-a cristalizat în literatura român de dup 1880 un alt tip de con iin poetic i un nou tip de poeticitate pe care modernitatea le va continua din ce în ce mai puternic. Odat cu renun area

treptat la vechile tipare, îi face apariția în literatura franceză, un nou tip de poeticitate care p trunde și în cultura noastră. Privit la început cu ostilitate și ironie, această nouă poetică reprezintă, prin opera lui Macedonski, prima și cea mai adâncă ruptură față de tradiție, după revoluția poetică eminesciană.

Apărut în literatura română în plină ascensiune a eminescianismului și obsedat de miracolul eminescian, Macedonski marchează începutul modernității poetice românești prin nevoia modernă de a medita asupra *actului* poetic, întrebarea esențială pentru stilistică, fiind *ce este poezia?*

2. Reflecții ale lui Macedonski privind poeticul. Meditația asupra actului poetic în teorie

În literatura română, poezia și „teoria” poeticului erau practicate după un cod de reguli pe care nimeni nu se gândea să le conteste. O excepție a fost Eminescu, a cărui operă impresionantă prin nouitatea sa îl face pe Ibrăileanu să îl considere un miracol¹, imposibil de raportat la nivelul general de atunci al literaturii românești din acea vreme. În Franța, în ciuda unui învâlmant tradițional, aceste reguli sunt din ce în ce mai ignorate. Acest fapt are consecințe importante pentru reflecția și practica literară europeană. Prin articolele sale despre statutul limbajului în poezie, Macedonski schițează o apropiere între acest nou „stil” poetic și o nouă manieră de a reflecta asupra lui, ce diferă de raționalismul vechii stilistici retorice.

Poetul a meditat asupra actului poetic, situându-se astfel în ipostaza modernă a poetului critic, întrebarea asupra căreia se concentrează fiind: *ce este poezia?*

În ceea ce privește poziția lui Macedonski față de poezie, în ierarhia valorilor aceasta se situează pe primul loc. În definiția acesteia poetul relevă un spirit mai puțin modernist decât s-ar putea crede, însă cu unele formulări și nuanțări proprii, uneori paradoxale. Astfel, Macedonski adoptă, uneori, un ton revoluționar², cu atât mai mult cu cât poetul îi adaptează continuu definiția de bază la stilul și nuanțele poeticii contemporane. Rezultatul este o nuanțare continuă și evidentă a conținutului și subtilizarea expresiei. Acest lucru face din teoria sa poetică o etapă decisivă în evoluția conceptului românesc modern de poezie și o punte de legătură și de trecere între romantism și simbolism, spre o poezie bazată pe imagine, corespondențe, muzicalitate, emotivitate și inefabil. Nucleul însăși, la fel ca temele fundamentale din opera, rămâne neschimbat, de esență romantică: „inspirația”, lirismul, „focul sacru”³.

În definiția filozofică a poeziei, poetul pornește de la disocierea radicală a esenței activității poetice de cea logică. Avem, pe de o parte, fantezie creatoare, emotivitate, imagine și, pe de altă parte, rațiune, discursivitate, abstracție și idei clare și distincte. În accepțiune macedonskiană, actul poetic este un produs irațional, neguvernabil de logică, supus ulterior exigențelor tehnicii literare. Aceste distincții „tradiționale” n-au fost introduse de Macedonski în literatura română, ele fiind prezente și la Bolintineanu, Hașdeu, Maiorescu și la poeții și scriitorii ai secolului al XIX-lea, de la Poe și Baudelaire și până la Flaubert, Banville și Mallarmé. La totuși această aparență distinctivă între imagine și idee, între poezie și proză. Macedonski, citindu-i, scriind despre ei, se formează în spiritul lor estetic. Astfel, aceste disociații apar și la Macedonski: în timp ce poezia folosește imagini, logica utilizează

¹ Cf. Garabet Ibrăileanu, *Studii literare*, <http://www.mihaieminescu.ro/critice/ibraileanu.htm>, 2013.

² Cf. Ion Pop, *Avangarda în literatura română*, București, Minerva, 1990.

³ Iulian Boldea, *Alexandru Macedonski. Poezia între iluzie și realitate*, <http://www.upm.ro/Lucrari5>, 2013.

concepte. Organizarea acestor elemente poate duce la poezie sau la proză, însă, conform unei „logici” proprii, unui principiu specific de organizare. Poezia își are astfel propria sa logică, în care frumosul ocupă un loc central: „logica poeziei este ne-logică față de proză, și tot ce nu e logic, fiind absurd, logica poeziei este prin urmare însuși absurdul”. (*Despre logica poeziei*, în „Literatorul”, I, 23, 21 iulie 1880)⁴.

În planul poeziei, criteriile logice nu au, deci, nicio valoare. Ele pot transforma poezia în ceva ters, prozaic, plat, discursiv. În schimb, dacă acest prag este depășit, atunci inspirația poate învinge conceptualismul și ariditatea limbajului rațional.

În cele ce urmează vom situa, într-o perspectivă diacronică, momentul reflecției macedonskiene asupra actului poetic, propunând o caracterizare comparativă a celor două poetici – cea clasică și cea modernă, la confluența cărora se situează poetul studiat.

Se știe că în poezia europeană putem desprinde o primă evoluție poetică cu bazele în modul de a gândi literatura în funcție de estetica clasică fundamentată în antichitate și transmisă cu anumite note de non-clasicitate (cum este estetica barocă) până la apariția romantismului.

Poetica clasică a fost structurată în special pe principiile aristotelice și ale conceptului de mimesis (de imitație) care va deveni un concept fundamental pentru gândirea literară occidentală. Imaginea literară pe care se întemeiază literatura reprezintă o copie înfrumusețată și înnobilită a realității⁵. Avem de-a face cu o creație ce se prezintă ca un continuum semantico-stilistic, dominat de epitete ornante de tip „tradițional”, realizând combinații previzibile, având la bază asocieri în general compatibile dintre cele două elemente în contact. Textul poetic trimite la un referent din afara lui, cu ușurință reprezentabil. Poezia se constituie ca mimesis, în sensul raționalist de „pictură vorbitoare”, „copie a realului”.

Realul la care trimite acest tip tradițional de text poetic este de natură reprezentativă și nu creator al unei lumi imaginare de natură vizionară; el reflectă simultan și cu mare fidelitate modul de valorizare estetică a lumii, proprie epocii, deci un anumit cod ideologic și retoric de valori culturale instituționalizate care înădănea adesea locul unei veritabile prelucrări a materiei verbale.

Putem spune că, în lirismul tradițional, textul poetic face trimitere la real, dar fără să îl contrarieze, evocând în același timp și un anumit tip de poeticitate. Întemeierea textului tradițional pe o asemănare cu lumea, ca și nevoia unei recunoașteri „intelectuale” a acesteia prin confruntarea lui cu o realitate ușor de reconstituit, neproblematică, exterioră procesului de semnificare poetică, reprezintă condiția necesară a emoției estetice.

Imaginea literară este menită să reproducă realul, trebuie să fie verosimilă. Verosimilitatea este o condiție fundamentală. Acest lucru presupune că imaginea ca mimesis, ca imitație, trebuie să fie controlată de rațiune, ceea ce înseamnă că fantezia se supune ideii de reproducere a realității, nu trebuie să contrarieze realitatea, ci să-i descopere și surburile universale, să o înfrumusețeze, să o înobileze.

În poezia clasică, rațiunea primează în procesul reproducerii, al reprezentării realității care trebuie să tindă spre esențializare, să surprindă ceea ce este general și universal, tipic. Poezia este considerată încă un limbaj figurat, conceput ca un adaos stilistic pentru un

⁴ Alexandru Macedonski, *Cartea de aur. Versuri. Proză. Articole*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1995, p. 387.

⁵ Cf. Aristotel, *Poetica*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965.

con inut preexistent și nu imanent ei, în care regsim concepția clasică despre „ornatus” (a se vedea epitetele ornante) a unei vechi tradiții retorice, un limbaj ce diferă de limbajul comun prin faptul că este înfrumusețat, înobilat prin adaosul de ornamente stilistice.

Aceste epitete stereotipe, generalizatoare, cu caracter ornant, adevărate clișee stilistice sunt considerate mrci ale poeticii. Utilizarea lor este resimțită ca generatoare de eleganță și noblețe expresivă în sensul retoricii clasice, ceea ce dovedește că se credea încă în virtuțile poetice intrinseci ale cuvântului.

Epitetele funcționează în continuare, în ciuda experienței eminesciene, ca niște „etichete” poetice atribuite lucrurilor, dovadă a raționalismului adânc, de substanță, pe care se întemeiază acest practic poetic.

Estetica clasică cultivă claritatea expresiei, transparența textului care nu trebuie să prezinte obstacole în decodare. Ea se întemeiază pe realizarea unor sensuri care pot fi cu ușurință descoperite și, în general, evită sensurile multiple, caracteristice poeziei moderne. Bazat pe principiul univocității semantice, ea refuză ambiguitatea. Boileau, teoreticianul cel mai tipic al poeticii clasice, în cea mai clasicizantă epocă a literaturii europene, clasicismul francez, în *L'Art poétique*, afirmă cu tărie: „Ce que l'on conçoit bien, s'énonce clairement, / Et les mots pour le dire arrivent aisément.”⁶, sentință în care identificăm principiile perene ale primei epoci din literatura europeană, epoca clasică: a concepe înseamnă a exprima ceea ce este clar (ca relație fundamentală).

A concepe înseamnă a avea o reprezentare clară a referențialității, bine structurat, întemeiat pe raționalitate și a concepe bine înseamnă a avea acest control al asumării poetice a lumii, bazat pe rațiune, pe cunoașterea rațională, o cunoaștere fără umbre, clară.

Putem caracteriza dicotomic romantismul în raport cu clasicismul, acesta reprezentând negarea principiilor clasice. Poetica modernă este vizionară și nu mimetică precum cea clasică. În centrul său se află cunoașterea subiectivă care este sintetică, totalizatoare, este o cunoaștere din interior; ea conferă acestui act o anumită individualitate, o anumită prospețime, fiind vorba de subiectivitatea care diferă de la un individ la altul.

Subiectivitatea înseamnă privilegierea individualului. Legile rațiunii sunt aceleași; realitatea își dezvăluie complexitatea în raport cu actul de asumare a subiectivității fașă de necunoscute și, ca atare, conceptul de individualitate devine fundamental. Astfel, nu ceea ce este comun și tipic, ci ceea ce este original, diferit, va reprezenta obiectul creaturilor artistice. Această subiectivizare a demersului artistic, pluristratificarea realului ce dezvăluie nu numai ceea ce este comun, general, accesibil, va provoca efortul creator de a reliefa polivalența realității și a receptivității. Arta nu mai tinde spre univocitate (spre sensuri care nu generează o receptare multiplă), ci ea tinde să dezvolte din ce în ce mai programatic și mai conștient ambiguitatea, plurivocitatea, deschiderea spre polivalența semantică.

În celebra sa carte, *Opera deschisă*, Umberto Eco desemnează operele modernității ca opere deschise⁷. Mergând pe acest drum deschis de romantici și continuat de simbolțiști și de alte curente ale modernității, putem în elege afirmația lui Mallarmé care susține că „este oricând nevoie de puțină obscuritate în vers”, o nevoie de a face ca sensurile să adere la o activitate de semnificare mult mai complexă în care nu mai avem o realitate cu contururi

⁶ Nicolas Boileau, *L'Art poétique / Chant I*, <http://fr.wikisource.org>, 2013.

⁷ Cf. Umberto Eco, *Opera deschisă*, Pitești, Editura Paralela 45, 2002.

clare, ferme, stabil, spre care literatura se îndreaptă; realitatea devine proteică și ea rezultă din modul în care este redată în text; ea se construiește odată cu textul (nu mai este exterioară, ci immanent discursului literar).

Putem examina din nou și pune în paralel cele două afirmații care sunt considerate sintetizatoare pentru cele două arte poetice în discuție, și anume: „Ce que l'on conçoit bien, s'énonce clairement” și „este oricând nevoie de puțină obscuritate în vers” – *clairement* – *obscuritate*. Cele două texte programatice măsoară o antinomie ce s-a instaurat începând cu ceea ce se numește modernitate literară, declanșat de romantism⁸.

Poetica modernă preferă figurile de invenție și nu figurile de uzaj cultivate de poetica clasică; poetica modernă nu mai este repetitivă, ci prezintă efortul creator de descoperire de convenții pentru a găsi, cum spune Eminescu, „Unde vei găsi cuvântul / Ce exprimă adevărul?”⁹ unic, irepetabil al subiectivității.

Macedonski, chiar dacă se declară în mod explicit a fi un clasic, își mărturisete deopotrivă și impulsul depășirii acestei condiții poetice în versurile următoare din *R spuns la cântăva critici*:

*Tot ce-am scris este rațional! / Proză rimată, curată proză, / Că-n cer a face stranie poezie!
Calea de mijloc iar n-am înțeles / Dacă-n viață zădărnici nu m-am pierdut, / Iar mi s-a fost bine, barim pe-o
stea / Că s-a mișcat zborul până la ea. / -ajuns acolo, s-a bat în cer / Un cui de aur sau chiar de fier,
Că s-a mișcat sacul și m-a leagăna; / Închis într-însul ca într-un leagăna, / S-a vădit mântul stând la
picioare / și dând târcoale pe lângă soare, / Iar între soare și ntre pământ / S-a stăut cânt!*¹⁰

Mărturisirea poetului este tulburătoare de sinceră și lucidă în aceeași măsură, subliniind conștientă apartenența sa la estetica clasică dar, în același timp, și aspirația (neîmplinită la ceasul compunerii poemului: 1882) la schimbarea practicilor poetice ce se prefigurau și în poezia noastră.

Metafora leagănaului suspendat de un cui al cerului conotează astfel nu numai aspirația spirituală în lărgimile siderale ale poetului, ci și intenția de schimbare a practicilor poetice, trecerea la oscilațiile poetice de tip semantic, la pendulările generatoare de mistere și vag, ce urmau a fi cultivate de simbolizatori. Potențialul acestei idei se realizează, deloc întâmplător, tocmai printr-un mijloc stilistic, marcarea auto-reflexivității, valorizată cu predilecție de poezia modernă: este vorba de rima obținută prin îngemănarea omonimică, respectiv omografică a doi termeni aparținând unor categorii morfologice diferite: [...] *să m-a leagăna* / [...] *ca-ntr-un leagăna*.

Ne-am reținut, de asemenea, atenția versului *Că-n cer a face stranie poezie!* din tabloul viziunii poetului ce-i proiectează auto-critic creația („curată proză”, produs al rațiunii) pe fundalul în lărgimile celeste spre a denunța incongruența acestei viziuni, altfel spus incompatibilitatea dintre proza telurică și extazul ajungerii la cer. Statutul de *extatic virtual* al poetului (unicul din literatura română a cărei subliniere anterioră este potențial de convergență a două instrumente gramaticale, unul morfologic, condiționalul (a face) și unul sintactic (propoziția consecutivă), ambele aflate în serviciul valorii ipotetice, virtuale, a expresiei).

⁸ Cf. Ihab Hassan, *The Dismemberment of Orpheus*, London, The University of Wisconsin Press Ltd., 1982.

⁹ Mihai Eminescu, *Criticilor mei*, <http://www.versuri.ro/versuri>, 2013.

¹⁰ Alexandru Macedonski, *R spuns la cântăva critici*, http://art-zone/poezii/alexandru_macedonski, 2013.

Aceast imagine de tip aerian se deosebe te de aceea a simbolurilor ascensionale ale romanticilor, dep îndu-le prin fuziunea dimensiunii religioase a în l rii, cu aceea a crea iei poetice.

Am putea identifica o simetrie interesant între acest *tablou celest* al incompatibilit ilor cu *tabloul teluric* din *Coresponden ele* lui Baudelaire, unde poetul coboar pe p mânt simbolurile, f când auzite uneori vocile în l imilor celeste¹¹. Din tabloul r sturnat se desprind, aidoma reflect rii într-o oglind , acelea i coresponden e surprinse în caracteristici identice: efectul prozei rimate cu care- i identific poezia ridicat în înaltele sfere este acela de *stranie poz* , dup cum, la Baudelaire, în *Coresponden e*, lumea invizibil a înaltelor sfere se face auzit prin *ciudate cuvinte confuze*. Paralelismul tablourilor evideniaz , prin el însu i, mesajul macedonskian: doar poezia este calea de acces la transcenden , drumul desprinderii de teluric. Ideea este, desigur, de factur romantic , dar viziunea prin care o sugereaz , a a cum am ar tat, prin drumul cu sens contrar celui baudelairian i accentele critice la adresa „prozei rimate” sunt semnele unei tenta ii noi: dep irea modului ra ional de cunoa tere artistic printr-o poezie de factur nou care, „în cer”, s nu mai produc efecte de incongruen .

Cu atât mai semnificativ ne apar acele m rturisiri de credin estetic ale lui Macedonski v dindu-i aspira ia la dep irea novatoare. Spre ilustrare, vom reveni la poemul *R spuns la câ iva critici* unde r spunsul poetului con ine indubitabil noii germeni, respectiv chiar îndr znea a idee formulat mai sus a *închiderii lumii* textului în propriul s u cod: [...] *s -mi leg sacul i s m leag n / Închis într-însul ca într-un leag n / [...] / S stau s cânt*.

Poetul î i proiecteaz aici noua condi ie ob inut prin „în l are”, prin eliberarea de constrângerii (canoanele clasice) i caracterizat prin *cunoa tere subiectiv din interiorul sacului*.

Privit din punct de vedere al figurilor poetice, evolu ia limbajului liric european se realizeaz prin renun area la restric iile retorice i prin accentuarea progresiv a anomaliilor lingvistice. Astfel, opunându-se canonului clasic i normelor sale, acest nou curent rezolv o necesitate intern a poeziei. Îns , în acela i timp, acest nou tendin restrictiv , în drumul s u de la vizionarismul modern spre o crea ie din ce în ce mai aleatorie, se constituie ca o lege antiretoric de aceast dat , fenomen vizibil i ilustrat i de istoria limbajului poetic românesc.

Dac poetica clasic , cea respectat pân atunci, este o poetic conservativ , repetitiv , ce transmite modele analogice, bazate pe asocia ii previzibile, verosimile, pe univocitate, cea modern , ce se contureaz treptat dar tot mai puternic, î i are la baz principiul c poezia are propria sa logic , intern , de natur textual . Referentul nu mai este în afara textului, ci în interiorul acestuia, textul închizându-se asupra lui însu i i, fiind receptat i decodat de fiecare dat altfel, reflectând nu o realitate unic , recognoscibil , ci „realit i” ce difer cu fiecare nou lectur , cu fiecare nou cititor.

„Momentul” Macedonski are, prin urmare, prin modernizarea conceptului de poezie la noi, sensul unei veritabile „pl ci turnante”. Opera lui provoac prima mare ruptur în câmpul unei continuit i chiar atunci când aceasta p rea s se fi impus definitiv. „Direc ia”

¹¹ Charles Baudelaire, *Coresponden e*, <http://ch-baudelaire-corespondente.html>, 2013.

poetic macedonskian , dezvoltat în imediata vecinătate a creației eminesciene, nu doar cronologic, ci în *spiritul* acesteia prin sensul *înnoitor* care o străbate, cu elementele unei schimbări, nu în raport cu poezia lui Eminescu, cum dorea, de altfel, Macedonski, ci, după cum consideră Ileana Oancea, un „eminescianism” epigonic, devitalizat¹². În opera poetică macedonskiană sunt confruntate structurile tradiționale cu noile practici poetice. Meditația asupra actului poetic prezent în articolele lui Macedonski despre poezie, demonstrează că și în literatura română reflecția asupra poeziei devine din ce în ce mai profundă.

Poezia îi are acum, afirmă cu tărie Macedonski, propria sa logică, incompatibilă cu cea care guvernează comunicarea lingvistică obișnuită, ea dobândindu-și astfel autonomia. În planul limbajului poetic figurat, întâlnim tot mai des contopiri între determinanți determinat, fapt care conduce, în plan semantico-stilistic, la anularea independenței elementelor în contact. Astfel putem vorbi despre o poezie a deschiderilor semantice.

„Poetica modernă”, afirmă Ileana Oancea, în planul textualității propriu-zise, are la bază valorificarea tot mai frecventă a anomaliilor semantice, putându-se vorbi astfel de figuri de invenție și nu de figuri de uzaj (recomandate de retorica tradițională)¹³.

3. Meditația asupra actului poetic în creație

În cele ce urmează vom urmări modul de transpunere a ideilor teoretice ale poetului și efectele obținute în creația sa poetică în centrul creia se situează emblematic poezia *Focul sacru*.

Cea mai potrivită pentru punctul de vedere ce ne interesează aici este creația macedonskiană ce ilustrează modul în care convențiile limbajului poetic figurat tradițional încep să fie percepute ca fiind perimate. Aceasta poate fi considerat ca o artă poetică implicită a lui Macedonski:

*Dac prim vara vine, toți încep a lor cântare / Prin a ne vorbi de rouă și de-a vântului
suflare, / Sau punând privighetoarea ca să cânte-ntr-un dafin, / O rimează foarte lesne c-un
melodios suspin; / Fluturii vin mai la urmă, legna și pe aripioare; / Vile sunt însmilate,
câmpurile-ncântătoare; / Vântul cu dulcea suflă, păsările ciripesc: / Mii de oapte, mii de
cânturi, mii de flori ce-mbălesc!... / Pretutindeni sunt parfume, crini suavi sau roze dalbe, /
Vorbesc ce-a fost nescocită ca o rimă pentru albe, / și spre culmea poeziei, ne vorbesc de cânte-un
dor, / Ca să bată astfel câmpii puțin în amor! / Dacă vine apoi seara, dăni scot ca din cutie
/ Stelele nenumărate, plus o lună argintie, / Plus un cer senin, și-n fine, un zefir armonios /
Îngânându-și a lui voce cu pârâul tânguios! / Iarbă verde! Aer dulce! Cer senin! Biată natură,
Iată tot ce vâd în tine! Focul sacru nu s-a furat!*

Se poate observa aici un efort de realizare a imaginii prin utilizarea *epitetului creator non-mimetic*, foarte important în acest sens fiind *epitetul cromatic*.

Discursul liric se complică, decodarea lui este mai puțin directă și presupune, în același timp, un alt tip de *lectură*, nu numai de *producere*, ambele având în comun o nouă manieră de a fi a limbii poetice, fapt conștientizat teoretic și aici practic de Macedonski.

Poetul inițiază în acest poem o „ars poetică” purtătoare de semn contrar, un model negativ de poezie prin care denunță cusururile operelor create de poeții francezi, în jurul focului sacru. Pe un ton ironic, Macedonski construiește tabloul anecdotic al nașterii unui poem

¹² Cf. Ileana Oancea, *Istoria stilisticii românești*, București, Editura Enciclopedică, 1988.

¹³ *Ibidem*.

inspirat de generoasa și eterna sursă tematică a primăverii cu întreg alaiul ei de elemente referențiale: vântul, păsările, fluturii, miresele, verdeața dar și „amorul” asociat inevitabil acestora. Între poezii nu sunt elementele tematice, ci viziunea și modalitățile de evocare artistică a acestora, intrând toate în ecuația emblematică deloc onorant formulată explicit: a cânta primăvara când nu ai har înseamnă a bate câmpii. Incriminând versificatorii, creatorii de facil („o rimează foarte lesne”), Macedonski le denunță principiul central al artei pentru artă: *Pretutindeni sunt parfume, crini suavi sau roze dalbe, / [...] ca o rimă pentru albe.*

Prozaismul, lizibilitatea facilă sunt și ele vehement incriminate prin parcurgerea cronologică a etapelor „creației” marcată de *relatori temporali* specifici prozei narative: *începe* a lor cântare, vin mai *la urmă*, spre *culmea* poeziei, *vine apoi seara*, *i-n fine*. Poetul face o distincție clară între „cântare” și „cânt” – adevăratul „foc sacru”.

În același spirit critic le-a răspuns și Eminescu criticilor săi: *E u or a scrie versuri / Când nimic nu ai a spune / În irând cuvinte goale / Ce din coadă au sune*¹⁴.

Macedonski reduce actul creației criticate la conotația derizoriului „vorbilor” în opoziție cu armoniosul „cânt” al adevăratei poezii.

Considerăm că poetul critic a ilustrat, la modul exemplar, soluțiile adevăratei poezii prin și în poemul *Epoda de aur*.

Acest poem poate fi considerat o artă poetică ce prezintă calea pe care trebuie să o urmeze poetul pentru a reuși să surprindă în cântecul său inefabilul și, în același timp, să producă extazul. Poemul este tabloul unei dimineți de primăvară – de la ivirea zorilor și până la apariția „monstrului”, „taur de aur” – soarele. Avem o gradăție a „cântecului” care, la început este doar sugerat (*Iar apa sub ulmi și sub slăcii. / Cai îi zâmbesc sub ninsori*), apoi se aude în surdina (*și trec ciripiri de chitare*) și, pe măsură ce natura se trezește la viață, cântecul se aude din ce în ce mai tare și de peste tot (*Prin iarbă, prin crăci și prin flori*), se generalizează, cuprinzând tot pe mântul (*și cântă și preajma și zare... / și cântă sub fagi și p storii*) și se înalță până la cer, puternic, devine „fanfare de goarne”. E punctul culminant al crescendoului cântecului – moment în care „argintul din zori” pe lângă te, se transformă în aur – soarele își face apariția în toată splendoarea sa, în același timp înfricoșătoare, și stropind norii cu sângele cerului: ***Dar sânge nu curge din nori, / Înălță fanfare de goarne, / E palid argintul din zori... – / Un monstru ia cerul în coarne: / E soarele taur de aur.***

Sufletul este pe trunchi treptat de beția unei dimineți de primăvară, parfumul suav al rozelor ce se revărsă „din raze” fiind doar sugerat la început (*Surpare de roze din raze*), apoi devine tot mai puternic (*și flori peste tot și fiori... / Cai îi zâmbesc sub ninsori*). Aici avem, în același timp, foșnet, culoare, sunet – o sinestezie care produce fiori și duce la extaz (*și ochii roua și de extaze*). Sufletul poetului, pe trunchi din ce în ce mai mult și mai puternic de această beție de culori, parfumuri și culdura naturii, începe să audă cântecul, să vibreze odată cu el și, împletindu-și cântecul cu cel al naturii, se înalță spre cer, spre soare.

Susurul apei, foșnetul ierburii, parfumul florilor, cântecul găzelor și al păsărilor sunt sugerate doar, le intuim prezența, ele *nu sunt prezente efectiv* în poem. Le auzim numai cântecul. Cântecul lor produce emoție, bucurie, ninsoarea florilor de cais, parfumul delicat al rozelor ne încântă ochii și sufletul. Îmbătățit de toate acestea, poetul cântă.

¹⁴ Mihai Eminescu, *Criticilor mei*, <http://www.versuri.ro/versuri>, 2013.

Repeti ia obsesiv a conjunc iei *i*, singur sau înso it de prepozi ie sau adverb, conduce la ideea c totul cânt : **i flori peste tot i flori...** / **Iar apa sub ulmi i sub s lcii.** / [...] / **i trec ciripiri de chitare / Prin iarb , prin cr ci i prin flori,** / **i cânt i preajm i zare...** / **i cânt sub fagi i p storii.**

Natura este *personificat* , respir i cânta prin toate elementele ei. Metafora soarelui – „taur de aur”, „monstru” care ia „cerul în coarne” este un exemplu elocvent de spargere a tiparelor tradi ionale, imaginile sugerate fiind de natur vizionar . Aceast al turare (*substantiv+prepozi ie*) este specific curentelor mai noi în poezie i prezint i un aspect paradigmatic, deoarece, pe lâng punerea în rela ie a celor doi termeni, ea provoac o *deplasare a rela iei de tip metaforic în plan asociativ* (calit ile atribuite soarelui, elementelor naturii fiind improprii i analogice). Astfel, acordul în cadrul sintagmei se realizeaz doar în plan subiectiv.

Lumea pe care o evoc poemul nu mai este guvernat de legile ra iunii, ci de o logic intern , poetic ce anuleaz incompatibilitatea asocierilor: „cai ii zâmbesc”, chitarele „ciripesc”, preajma i zarea „cânt ”, din nori „curge sânge”, rozele „se surp ” din raze – o lume fictiv dar sublim prin ea îns i i care nu exist decât în interiorul poemului.

Cântecul poetului este adev rata poezie, „focul sacru” pe care mul i poe i îl caut , dar pu ini sunt cei ce nu- i ard aripile încercând s ajung pân la el.

Datorit lui Macedonski, noul aspect al poeziei i, în general, noul sistem imaginativ va fi o consecin a anul rii ra ionalismului care a marcat gândirea i practicile literare „tradi ionale”. Poetica viziunii, al c rei reprezentant este poetul, duce la textualizarea figurilor. Textul se organizeaz într-o lume fictiv , de esen vizionar ; esen ial este acum cunoa terea subiectiv , intuitiv , care este simpatetic , se face pe baz de aderare la realitate, de contopire cu aceasta. Putem vorbi de o cunoa tere sintetic , totalizatoare, din interior, a a cum este aceasta descris de J. Cohen în capitolul consacrat procedului poetic al totaliz rii din *Structure du langage poétique*¹⁵. Ea se opune astfel cunoa terii ra ionale, care este exterioar , analitic , progresiv . Ra iunea nu mai este singurul mijloc de cunoa tere (inclusiv cunoa terea artistic), omul nu mai este doar o fiin ra ional ci, în acela i timp, o fiin subiectiv . Subiectivitatea, intui ia, reprezint acum modul de a accede spre o cunoa tere a realului, poate chiar mai important decât cea ra ional . Subiectivitatea este condi ia necesar , esen ial , ea difer de la un individ la altul. Subiectivitatea înseamn privilegierea individualului, nu a generalului. Conceptul de individualitate devine fundamental. Obiectul c ut rilor artistice va deveni ceea ce este original, diferit i nu ceea ce este comun i tipic (ca în clasicism, „tradi ie”). Creatorii vor încerca s pun în valoare nu numai ceea ce este comun, general, ci polivalen a realit ii i a recept rii. Arta tinde s dezvolte, din ce în ce mai mult, nu ceea ce este comun, tipic, nu univocitatea, ci ambiguitatea, plurivocitatea, fiind preferate sensurile deschise i nu cele închise. Realitatea nu mai este una stabil , cu contururi clare, ferme; ea rezult din modul în care este redat în text, se construie te odat cu textul, fiind imanent i nu exterioar discursului literar.

Pentru prima oar la noi, poezia devine o poezie a obiectelor, atmosfera de interior, peisajul sunt transformate complet de sufletul interpretului, adic , al fiec rui cititor în parte.

¹⁵ Cf. Jean Cohen, *Structure du langage poétique*, Paris, Flammarion, 1966.

Transformarea în cauză o inițiază și o facilitează poetul, deschizând larg poarta subiectivității polivalente. Macedonski poate pe această cale poetică nouă a crea premiza o putem identifica în ecuațiile metaforice ale versurilor: *Orce suflet e grădina / -orče grădina e buchet.*

Pe lângă acest prag novator, poetul va transforma peisajul grădini, dilatându-l sau contractându-l după bunul plac al poeziei viziunii (*Dor zadarnic: Mă ce îi par o florărie*). Rodul unui astfel de demers poetic l-a obținut în poemul *Între frunze: Ascultă : e grădina întreagă , ce unele / Simțirea ei suavă cu cântecul din noi.*

Un exemplu probant al acestui pas l-am identificat într-un poem-ecou al *Lacului lamartinian, Stuful de liliac*, unde, începând cu surprinzătoare asocieră a termenilor titlului (prin care Macedonski „a mutat” grădina în binecunoscutul decor acvatic de factură romantică al lacului), întregul itinerar poetic vine de te, în ciuda identității elementelor referențiale (lacul, vântul, stânca) reînprospătarea și chiar modificarea viziunii romantice.

În sfârșit, ne vom opri la o ilustrare a schimbării de statut a poeziei, devenită treptat o poezie a obiectelor, a interiorului. Vom remarca, în poemul *Noaptea de aprilie* un demers contestat al anului rii martorilor de tip romantic, luna, stelele – martori ai înaltului – asociați întru deriziune de Macedonski cu martori telurici, incompatibili cu viziunea romantică : „câșivă nătră” și un gardist. Unicul martor al neuității nopții pătimașe focalizat de poet este, nu întâmplător, focul, respectiv lemnele arzând: *Lemnele trosneau sub flacăra și se năvoiau în două , / Însă în cenușă mută de atunci s-au prefăcut , / Că de-ar ține ca să vorbească revenind la viața nouă , / Multe-are mai putea să spună ele , care ne-au văzut!*

Statutul poetic al lemnelor arzând, devenite scrum, nu se reduce, după opinia noastră , la acela de martor amuțit, *funcție contrară* celeia a martorilor romantici ce continuă să vorbească , peste timp, poezilor reveniți la locurile de grație ale iubirii împărtășite. Mutismul în cauză este surprins printr-o „mise en abîme” temporală : au devenit mute chiar de atunci dar tot mute apar și în ipoteza iluzorie a reînvierii lor. Macedonski îi atribuie focului o menire specială , identificându-se cu acesta, la nivelul întregului poem, între înălțările patimii dar și pe acelea ale patosului verbal cu care își îndeamnă iubita, devenită scrum tăcută, să dea glas confirmării ultimului „vers al sufletului” poetului: *Într-o clipă trecătoare cât un secol am trăit.*

Aadar, putem spune că Macedonski, în creația sa poetică , își depășește propriile idei teoretice din meditația asupra actului poetic.

4. Concluzii

Macedonski – o adevărată „placă turnantă” a poeziei românești, în creația sa, a realizat mari dislocări ale romantismului, negând discursivitatea și retorismul, apropiindu-se de percepția sinestezică , înlocuind tabloul clasic bazat pe reprezentare spațială cu „impresia”, intuind efectele refrenurilor etc.

Macedonski, prin actul poetic, își depășește propriile idei teoretice din meditația asupra poeziei. În acest sens, am exemplificat aceste idei prin alegerea și analiza poemelor pe care le-am considerat de referință pentru înțelegerea acestei afirmații: *Răspuns la câșivă critică, Epoda de aur, Stuful de liliac, Noaptea de aprilie.*

În concepția lui Macedonski, cântecul poetului este adevărată poezie, „focul sacru” pe care mulți poezii îl caută , dar puțini sunt cei ce nu își ard aripile încercând să ajungă până la el.

Bibliografie

- Aristotel, *Poetica*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965.
- Baudelaire, Charles, *Correspondențe*, <http://ch-baudelaire-corespondente.html>, 2013.
- Boileau, Nicolas, *L'Art poétique / Chant I*, <http://fr.wikisource.org>, 2013.
- Boldea, Iulian, *Alexandru Macedonski. Poezia între iluzie și realitate*, <http://www.upm.ro/Lucrari5>, 2013.
- Cohen, Jean, *Structure du langage poétique*, Paris, Flammarion, 1966.
- Eco, Umberto, *Opera deschisă*, Pitești, Editura Paralela 45, 2002.
- Eminescu, Mihai, *Criticilor mei*, <http://www.versuri.ro/versuri>, 2013.
- Hassan, Ihab, *The Dismemberment of Orpheus*, London, The University of Wisconsin Press Ltd., 1982.
- Ibrăileanu, Garabet, *Studii literare*, <http://www.mihaieminescu.ro/critice/ibraileanu.htm>, 2013.
- Macedonski, Alexandru, *Cartea de aur. Versuri. Proză. Articole*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1995.
- Macedonski, Alexandru, *Răspunsuri la cântăreții critici*, http://art-zone/poezii/alexandru_macedonski, 2013.
- Oancea, Ileana, *Istoria stilisticii românești*, București, Editura științifică și Enciclopedică, 1988.
- Pop, Ion, *Avangarda în literatura română*, București, Minerva, 1990.

Izvoare

- Macedonski, Alexandru, *Opere*, Vol. I-IV, București, Editura pentru Literatură, 1966-1967.
- Macedonski, Alexandru, *Poezii*, Chișinău, Editura Litera, 1998.
- Macedonski, Alexandru, *Excelsior, Poezii*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Macedonski, Alexandru, *Nopțile. Poeme. Rondeluri*, București, Editura Vestala, 1998.

Simona CONSTANTINOVICI
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

Limba criptică sau despre codul secret al scrierilor lui Mircea Cărtărescu

Abstract: (Cryptic Language or the Secret Code of Mircea Cărtărescu's Writings) The aim of our work is to show how words become true landmarks in the deciphering of a whole creation. We will try to follow, as much as possible, the path of lexical occurrences, able to reveal a unique writer in the world literature, and a particular stacked textual dimension. We note from the beginning that this is not an easy way. A dictionary of special language, which may decipher a secret code of Mircea Cărtărescu's writings, includes terms such as: *atropin*, *creodici*, *dendrit*, *elohimi*, *hialin*, *ofidian*, *olbrichtian*, *omotetie*, *retablu*, *telomeraz* etc. These terms, mostly neologisms, are linked to specific specialty languages. Various fields of interest are involved, especially in the novel, from neurology to quantum and genetic physics, from religion to alchemy. To survive, the reader must give a continuous and exhausting test of decryption. Cărtărescu, who considers himself a poet first, develops in the novel and in many parts of his diary an own philosophy of language. The author is not an esoteric, in the truest sense of the word. He tries, by the semantic force of words, to understand himself and others, to understand his body, mind and soul, triad that operates according to laws beyond the usual understanding of things. Is it possible that vocabulary will help him find some hidden meanings?

Keywords: Cărtărescu, literature, language, cryptic, code, terms

Rezumat: Ne-am propus să arătăm, în lucrarea *Limba criptică sau despre codul secret al scrierilor lui Mircea Cărtărescu*, cum devin cuvintele adevărate repere în descifrarea unei creații în ansamblul ei. Vom încerca să urmăm, pe cât posibil, irul ocurențelor lexicale capabile de a ne dezvălui un scriitor unic în literatura lumii într-o dimensiune textuală aparte, stratificată. Menționăm, de la bun început, că traseul nu este unul facil. *Dicționarul limbii speciale*, care ar putea descifra un cod secret al scrierilor lui Mircea Cărtărescu, include termeni de tipul: *atropin*, *creodici*, *dendrit*, *elohimi*, *hialin*, *ofidian*, *olbrichtian*, *omotetie*, *retablu*, *telomeraz* etc. Acești termeni, în mare parte neologici, se subordonează unor limbaje distincte de specialitate. Sunt antrenate, mai cu seamă în roman, domenii variate de interes, de la neurologie la fizica de tip cuantic și genetic, de la religie la alchimie. Pentru a supraviețui, cititorul operei cărtărescilor trebuie să dea acest prob de continuitate extenuantă decriptare. Cărtărescu, care se consideră în primul rând poet, dezvoltă în roman și pe porțiuni vaste în jurnal, o filozofie proprie asupra limbajului. Autorul nu este esoteric, în adevăratul sens al cuvântului. El încearcă, prin forța semantică a cuvintelor, să se-nțeleagă pe sine și pe ceilalți, să-și înțeleagă trupul, mintea și sufletul, această triadă care funcționează potrivit unor legi mai presus de înțelegerea obișnuită a lucrurilor. Poate lexicul să-l ajute în aflarea unor sensuri ascunse?

Cuvinte-cheie: Cărtărescu, literatură, limbaj, criptic, cod, termeni

După toate aparențele, scrierile lui Mircea Cărtărescu sunt destinate unor cititori aparte, elitiști, care sunt pregătiți să înfrunte un stil unic, greu accesibil, să sondeze texte piramidale, coduri sofisticate de acces la sensuri multe alte necunoscute. Despre cuvinte și sensul lor declanșator de înțelegeri comune va fi vorba în această lucrare. Despre termeni care se subordonează unor domenii de specialitate diferite, într-un tablou al semantismelor încrucișate, conectate, uneori atipic, la fluxul unei gândiri revoluționare. Nu trebuie înțeles surzenie cuvinte excerptate din texturi, mai apoi, analizate succint pot să se înțeleagă, în cazul scrierilor cărtărescilor, complexitatea unui fenomen lingvistic și deopotrivă literar. Trebuie, însă, să se facă, pentru a facilita lectura și, ulterior, interpretarea, aceste cuvinte luminoase, să se facă accesibile întregului. Ele fac parte din sistemul pe care Mircea Cărtărescu l-a construit minuțios, încă din prima perioadă a creației. Există, cum am mai spus, și-n alte lucrări

consacrate operei acestui scriitor român, puni între crile sale, canale de comunicare frapante, pe care un ochi atent, iscoditor, nu le poate ignora. Ei mai există, consemnat în câteva interviuri, în reviste din afară străine, ideea unui Cărtărescu-poet, pentru care orice tip de scriitură, jurnal, roman, eseu, articol de ziar, se convertește inevitabil, sub pana lui, în poem. În acest context, aplecarea autorului spre cunoaștere, spre lumea științelor, imensa curiozitate și dorința de a acoperi cu puterea minții infinite paliere de cunoaștere, poate prezenta un paradox, căci, după cum bine se știe, poezia ignoră, adesea, legile cunoașterii. În altceva decât din cu totul alte resorturi se naște poezia. Cuvântul manipulator, în stare a defini teoria și literatura cărtărescienă, este *fractal*.

„Atracția mea pentru scrierile științifice, prin urmare, nu este un «trebuie» pentru un «scriitor», ci doar un reflex al curiozității mele în fața lumii, a poeziei ei naturale. Lumea mă interesează, ca om, și nu ca scriitor, prin nesfârșita ei inteligență, în care intelectul meu se integrează ca un motiv într-un covor. Nu vreau să pierd nimic, iau permanent mostre din nenumărate straturi ale cunoașterii. Nu citesc mai multe cărți de literatură decât cărți de biologie, fizică, neurologie sau cărți de bucătărie. Sau cărți de istorie, de tâmplărie, de filozofie sau de tot ce-mi cade-n mână. Odată mă-am surprins citind, de jumătate de oră, o carte de trigonometrie plină de tabele cu sinusuri și cosinusuri, tangente și cotangente, pe care-am găsit-o la un prieten. Pe de altă parte, nu citesc mai mult decât mă plimb, merg la filme, mă joc cu biatul meu, mă gândesc la viața-mi (până când «îmi pare că ea cur...»), scriu sau mă nânc sau visez. Nu separ – căci toate îmi iesesc de singurul ingredient care mă interesează: poezia – metafizica, teologia, fizica cuantică sau rezistența materialelor: toate formează un câmp continuu de cunoaștere, care sunt înseși lumea și viața mea. Cineva mi-a împrumutat, când eram student, un tratat de topologie. Am învățat din el mai mult decât din Ulise, și umbra sa de gnomon s-a prelungit până între paginile ultimului meu roman. Nu pot în elegeră ecuații, le scot pe margine cum scoți oasele flexibile de pe tepe pe marginea făruriei, dar consum restul și simt golul prelung al oaselor în negativitatea lor. Toate lumile nenumărate fronturi ale cunoașterii sunt, pentru mine, pasionante, toate sunt între eseri de poeme. Se spunea că o maimuță, bătând la mașină litere întâmplătoare, un timp infinit, ajunge în cele din urmă să scrie un sonet de Shakespeare. Lumea noastră e exact asta, că și fiecare dintre noi, detaliile ei”¹ (subl. n.).

Sigur că îi vom da crezare autorului. Îți voi da crezare, însă, doar pe jumătate, mă voi situa, cu armele investigației, la frontiera dintre poezie și proză. Că el, autorul, găsește poezie în toate științele (poezia fizicii, poezia matematicii, poezia ingineriei genetice, poezia anatomiei corpului uman etc.) e o stare pe care au încercat-o și alți scriitori. Cred că nici nu trebuie să fii scriitor pentru a surprinde această legătură indisolubilă dintre domenii ce par ireconciliabile. Triada știință – poezie – religie (Dumnezeu) e înscrisă în Cunoașterea absolută, la care muritorii n-au acces ci doar insistă, de secole întregi, pe la porțile fermate.

„7 iulie (1996 – n.n.) Pagini delirante la *O*, care virează definitiv în nebunie. Nu văd cine-ar putea suporta așa ceva. No limits. Dar limitele au și ele o limită, că și nelimitarea. Eu trec aici până și de ea. Încă vreo zece pagini, adică vreo lună de lucru – dar până prin septembrie, de fapt, fiindcă urmează muntele & marea – și am panoul stâng al retablului

¹ Mircea Cărtărescu, *O fântână în mare*, în „Dilema veche”, anul V, nr. 218, 21 aprilie 2008, p. 11.

gata. E inuman, totu i, s munceti atât la o carte: zece ani din via ... i o mie de pagini de poezie compact , sondaj abisal ca o injec ie-n creier i expresivitate multiorganic nu sunt u or nici de imaginat, nici de scris, nici de citit. Cred c , de fapt, sunt mai greu de citit decât de scris. În zilele, în lunile, în anii tia «eu sunt *Orbitor*», e tot ce sunt, tot ce m -mpiedic s -mi fie atât de fric , s fiu atât de nelini tit încât s -”².

Într-adev r, romanul *Orbitor* este o trilogie postmodern , foarte greu de citit (n-a zice, totu i, în chip tran ant, ilizibil), un text manipulator, care se preteaz la o lectur întrerupt , nicidecum continu , o lectur etapizat , cu nenum rate adnot ri, cu investiga ii i nop i albe de meditat asupra acestui tip de literatur , asupra prozei care tinde s devin , prin intensitate, prin mesaj, poezie.

Func ia criptic a limbajului poate fi verificat cu succes în cazul domeniilor specializate de activitate (medicina, tiin ele exacte, biologia, geologia etc.) sau în perimetrul argoului, mai pu în în spa iul literaturii (post)moderne. Ceea ce vom încerca s ar t m, în cele ce urmeaz , este c i literatura î i permite, uneori, acest „lux”, f r a- i preveni în niciun fel cititorii. Vom lua în considerare, în cele ce urmeaz , un set de 11 termeni utiliza i de romancier pe parcursul romanului s u i reinvesti i semantic prin al tur rile textuale în care apar.

HIALIN (chimie; medicin ; metafizic)

„Trec pe lâng manuscrisul meu, mii de foi stivuite pe mas , ultimele câteva palpitând în unda de aer a trecerii mele. Ap s palma stâng pe el i-i simt zvâcnetul adânc, înc p ânat al arterelor de sub piele. Viu, viu i *hialin*, str veziu în dungile de lumin ce alearg prin camer ”³. Acest adjectiv, *hialin*, împrumutat din francezul *hyalin* (cf. gr. *hyalos* „sticl ”), trimite, conform dic ionarelor consultate, la aspectul i transparen a sticlei. (DEX, 1998, DN, 1986, DE, 1993-2009, MDN, 2000). Posibilele sinonime: *sticlos*, *incolor*, *transparent*, *vitros* i chiar *str veziu*, pe care autorul îl plaseaz enumerativ, func ioneaz în proximitatea lui *hialin*. Descrierea este a manuscrisului, care devine, în partea a treia i ultim a romanului *Orbitor*, un obiect care inte te perfec iunea. C rt rescu vede textul ca pe o entitate vie, care, asemenea corpului uman, posed esuturi, articula ii, carna ie. În acest caz, sintagma *esut hialin* („ esut rezultat din transformarea patologic a substan ei esutului conjunctiv într-o mas sticloas , omogen ”), proprie limbajului medical, trece pe palierul descrierii conceptuale. Pare, la o prim vedere, o utilizare comun a acestui cuvânt. De fapt, el se înscrie în terminologia neologic , în stare a instaura un cod al scrierilor c rt rescuene. i, pentru a ne ar ta c textul e într-adev r viu, c textul e o entitate complex care nu uit , ci acumuleaz , resorteaz , pliaz i las s se întrevad , C rt rescu ne reaminte te, la r stimpuri, în interiorul aceluia i volum, c manuscrisul e important, c -n el i numai acolo vom g si dezlegarea întregului: „Dac s-ar fi putut vedea (cum îl vede Mircea, scriind febril la *manuscrisul* lui *viu* i *opalin*, desenând cu pixul liter dup liter , ce imediat întind micelii în grosimea p roas a paginilor i se interconecteaz , prin sinapse cu mii de butoni, cu toate celelalte litere, dispuse-n straturi i-n grupuri autorezonante, pentru ca-n cele din urm foile s r mân doar suportul de cultur , hr nitor i sus in tor, al unei tridimensionale re ele de litere, scânteind în aer ca un burete albastru i gânditor; i cum îl vedea cel lalt Mircea, în

² Idem, *Jurnal*. I. 1990-1996, Bucure ti, Humanitas, 2007, p. 436-437.

³ Idem, *Orbitor. Aripa dreapt* , Bucure ti, Editura Humanitas, 2007, p. 34.

sih stria de la Solitude, uitându-i-se primului peste um r i mâng lind, la rândul s u, cu pixul, litere în caietul cu copert albastr ; i cum îi cuprindea pe to i, cei vii i cei mor i, cei reali i cei virtuali i cei creodici i cei de vânt i cei de foc Mircea adev ratul, cel ce nu scria, ci sculpta o lume fractalic într-o sticloas carne neuronal), Mirci or n-ar fi v zut atunci un copil, ci un fel de iluzie optic . O form de umbre, fluturi i flori, un caleidoscop în s nd lu e b l late i ele, camuflaj perfect, topire total în adâncul colorat al verii i-al amintirii⁴. E condensat, în acest fragment, tot mecanismul gândirii c rt resciene. Ipostazele lui Mircea, multiple, traduc semnifica ia lumii fractalilor. Perioada, o parantez , de fapt, devastatoare, e construit dup tehnica aglomer rii i a suprapunerii. Densitatea frazei tulbur accesul la sens, construind un înveli de iluzie optic , o crust ademenitoare, care ambiguizeaz voit totul. *Hialin* e înlocuit cu *opalin*, un cuvânt de in tor de alte semantisme. *Opalin* e un neologism de origine francez (< *opalin*) cu sensul: „Care are culoarea l ptoas i reflexele caracteristice ale opalului; opalescent” (DEX, 1998). În MDN, 2000, unde se renun la formele de plural ale cuvântului (*opalini, -e*), sunt consemnate dou în elesuri: „1. sticl opal , l ptoas , devitrificat . 2. Vas, cup etc. din sticl care imit opalul”. A adar, *opalin* „pierde” semantismul minimal „animat; viu” i-l câ tig pe cel cromatic, absent în *hialin*. Utilizarea acestor dou determinante adjectivale îmi readuce în memorie un atipic poem de dragoste c rt rescian, *Fata cu osete de diamant*, în care *hialin* i *opalin*, însemnele transparen ei, au fost substituite prin alte cuvinte, substantive de aceast dat : *diamant, sticl , argint, filde* .

Ultima parte a romanului *Orbitor* descrie sau, mai bine zis, ne vorbe te, într-un mod aproape ezoteric, despre *corpul astral*, despre impalpabil i Sfântul Duh. Herman nu e prietenul lui C rt rescu (sau nu e numai prietenul lui), cum spune criticul Nicolae Manolescu, ci e un *alter ego*, e chiar el, autorul, proiectat într-un viitor apocaliptic. De ce apocaliptic? Pentru c poart într-însul, sub form de fetus, toat istoria viitoare a omenirii, a a cum unul din personajele urmuziene poart o coad , semn al trecerii înspre un alt mod de a fi i de a crea. De a face literatur . Herman nu e doar prieten, cum niciunul din noi nu ne putem fi doar prieteni. Impresionant ce spune Herman relativ la boli, cum face o ierarhizare a lor: „«Nu- i face griji. Sunt boli spre moarte i boli spre via . Boli grote ti i boli gra ioase. i, mai ales, sunt boli care i se dau ca s -nso easc un dar ceresc. i care, oricât de greu ar fi de-ndurat, sunt luminate prin el»⁵. Cioran are o abordare asem n toare, pân la un punct, cu cea c rt rescian . i asta dac ne gândim la ce chin dincolo de fire îndur Herman în momentul z mislirii pruncului din east . Con timentizarea acestui fapt se traduce printr-o transformare de propor ii a sa i a realit ii din jur. i prin dobândirea unei transparen e. A lucrului oglindit în el însu i. „De câte ori sunt trist, pare c au început esuturile s gândeasc . O otrav s-a cuib rit în fiecare celul i un negru ap s tor o îmbrac într-un doliu straniu. Boala nu este decât un paroxism al reflexivit ii organice. esuturile încep s tie de ele însele, organele prind con tiin i se izoleaz de restul corpului. Ne în el m când credem c noi tim de afec iunea unui organ, de fapt, *acesta* se oglinde te în el însu i. Un corp complet bolnav ar însemna o materie ce i-a atins transparen a integral , care se tie pe sine, esuturi lucide... Numai în boal vedem ce pu in suntem st pâni pe noi în ine. Sl biciunea unui organ îl face independent; în schimb, atârnm de el pân la pierzanie. Boala este o stare

⁴ Idem, *Orbitor. Aripa dreapt* , Bucure ti, Humanitas, 2007, p. 122.

⁵ *Ibidem*, p. 111.

de conștiință organică, o rătăcire a spiritului prin esuturi”⁶. Sau, într-alt fragment: „În easta lui Herman se afla, ghemuit, un copil. Un făt mare și greu, cu capul spre baza craniului, pregătit pentru naștere. Ocupa aproape tot interiorul cavității de os, devenit acum transparent ca de cleștar”⁷. Oricine poate vedea ce se întâmplă în interiorul craniului, ca într-un glob sau ca într-o sală de operă iluminată puternic. Transparentizarea craniului. E o boală care se încadrează la „darul ceresc” de care vorbește autorul, prin vocea unui personaj. „Bărbatul acesta avea, în jumătate de an, să nască un copil din pântecul lui cerebral. Era un semn ceresc, o prevestire teribilă”⁸. Cum se salvează scriitura de la patetism, în atare circumstanțe? Nu știu, dar pot confirma că, rătăcindu-l, mai ales, fragmente din corpul astral (din aripa dreaptă, din Zen), cititorul simte un imbold de nestăvilit de a citi *Biblia*. Textul cărtăresc nu te obligă, dar îți sugerează, într-un mod elegant și elevat, că drumul cel mai firesc al muritorilor de-aici în elegerile condiției este acela de a decodifica mesajul biblic. Cum am mai spus-o, acest autor tânjește spre cititorul capabil de a fi absorbit în text, spre cititorul-fluture, spre cititorul-hologram, spre cititorul apt de-a depăși câteva esențiale etape de inițiere. În religie, în fizica cuantică, în teoria fractalilor, în filosofia transpersonală etc. Tot ce a înmagazinat de-a lungul timpului, filtrat printr-o inteligență motiva(n)ată, îți află locul în textură, în esutul, în plasma scrierilor sale. Iar jurnalul nu anulează nimic din ce a fost zidit acolo, dimpotrivă, reînviază, la puteri halucinante, o aceeași idee: a coexistenței noastre într-un spațiu care nu uită, care transformă totul în amintire. Doar că amintirea, în funcție de mediul în care este etalată, poartă un alt nume. (Covorul amintirilor e infinit.) Și, de aici, incapacitatea noastră funciar de-a o detecta, incapacitatea de-a o numi. Jurnalul e un corpus de vise, fiecare vis trimițând, de fapt, la un alt Mircea. La irul Mircelor care leagă viața noastră cea de toate zilele de viața de apoi, viața embrionară de cea primordială, în care formele nu sunt importante, ci stările pe care le induc. *Corpul astral*, o sintagmă aparținând limbajului esoteric, e transparentă, iar cuvântul *hialin* tocmai în acest semantism se înscrie. O altă sintagmă care se leagă de corpul astral este *clitoria astrală*, printre planete și atri. Ea trimite spre descoperirea altor lumi, îndepărtate, pe care ființa umană doar le-a intuit, prea puțin a avut ansa de-a le cunoaște. Mircea Cărtărescu nu este străin de aceste descoperiri, îmi bănuiesc că când parte din comunitatea unor împătimiti cărtărești de formule astrale, pliabile pe bogăția lumii sufletești. Oricum, nu-i sunt necunoscute tehnicile yoga, cele de sondare a conștiinței transpersonale, a imensității lumii luntrice etc. Nu-i este necunoscut tantrismul. Iubește meditația introspectivă. Stă murturiere cărtărescu. Nu e un scriitor care scrie în vâlul lumii, un exhibiționist. Suport greu deplasările în altele pentru promovarea-i credem pe cuvânt, pentru această atitudine a sa e în concordanță deplină cu scrierile sale. Am putea crede că-l preocupă în primul rând fenomenele paranormale, dar cine n-a simțit nevoia, la maturitate fiind, să-și pună întrebări de o cu totul altă natură decât în mod obișnuit? Sunt semne în acest univers care ne arată, în mod clar, că nu suntem doar corp alcătuit din carne, sânge și oase. Acest corp material, fizic, e dublat de unul astral, care ne însoțește mereu, ca o umbră, ca o proiecție, ca o hologramă ființei noastre muritoare. E, probabil, ceea ce va rămâne din noi, sufletul cărtărescu prin alte lumi. Reprezintă conștiința

⁶ Emil Cioran, *Lacrimi și sfinți*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 167-168.

⁷ Mircea Cărtărescu, *Orbitor. Aripa dreaptă*, București, Humanitas, 2007, p. 131.

⁸ *Ibidem*, p. 134.

mitic, iar limbajul său este alcătuit din vise și simboluri (vezi simbolurile etalate în roman: *fluturile, p. ianjenul*). Pe lângă corpul astral, esotericii mai vorbesc de existența a încă două corpuri, eteric și mental. Corpul eteric reprezintă matricea energetică a corpului fizic, care va dispune o dată cu moartea individului. Corpul mental conține gândurile (mintea superioară și cea inferioară). Cuvântul, textul, ființele sunt corpuri care de în, într-o formă sau alta, învelișuri subtile, sunt înconjurate de-un soi de aur care le reinventează la răstimpuri, mai mult decât atât, le menține în structura universului.

RETABLU (arhitectură; religie)

Un posibil argument al teoriei invocate mai sus ar fi faptul că, la doar câteva rânduri distanță, apare cuvântul *retablu* (< fr. *retable*, sp. *retablo*), ce ține de domeniul arhitecturii și se raportează la modul de construcție a bisericilor catolice. Acest termen, revendicat atât de arhitectură, cât și de religie, semnifică partea din spate a unui altar, confecționată, în cele mai multe cazuri, din lemn, pictată sau sculptată, decorată felurit. De origine paleocristiană, capătă o mare dezvoltare în Evul Mediu și, în special, în Renaștere. Printre cei mai cunoscuți artiști care au pictat retablu se numără pictorul flamand Jan van Eyck. „În aripa dreaptă a marelui *retablu*, pe cerul roșu brăzdat de fulgi întunecați, încă se vede un fluture cu aripi de abur. Cel desenat de răsuflarea narilor mele cu o oră în urmă. De fapt, fereastra e plină de fluturi de abur, sute și mii de fluturi abia vizibili, dar lucind totuși în lumina perlată”⁹. Din acest punct, pe o pagină jumătate, începe să prindă contur, ca-n atâtea alte locuri din roman, teoria fractalilor. Observăm că fluturile e unul iscat de răsuflarea narilor naratorului. Se ține că această răsuflare, cîldura și aburul ei viu fac diferența dintre viață și moarte.

OLBRICHTIAN (tiință; religie; arte)

O frază lungă din partea a treia a aceluiași roman se încheie cu un determinant adjectival provenit dintr-un nume propriu: *olbrichtian*. Numele de Thomas Olbricht trimite spre patru zone diferite de interes: tiință, literatură, religie și arte. Autorul închide porțile de acces la sens prin asocierea acestui cuvânt cu neologismul *extaz*. „tiam acum că și Silvia era doar o statuie la o răspântie de drumuri, o figură alegorică pe care trebuia să-o interpretezi corect ca să poți merge și mai departe, pe cărările lumii și ale minții, identice, dar necongruente, ca două triunghiuri sferice cu baza pe cercul cel mai întins. De-atâtea ori căutarea mi se oprise acolo, în fața ei, de parcă ea ar fi fost răspunsul, așa cum credinciosul jertfește unui zeu neînsemnat, al unui copac sau al unei stânci, fără să-și ridice vreodată ochii spre fulgerul orbitor al bolii, unde toate stelele din tot cosmosul își trimit întreaga lumină laolaltă cu a soarelui, într-un extaz *olbrichtian*”¹⁰.

Pe trepte diferite de textualitate, acești termeni, *extaz* și *olbrichtian*, încrăpțesc mesajul românesc, îl ermetizează. Demersul critic rescian este subsumabil unei hiper-textualități, unei nevoi auctoriale de a multiplica sensurile textelor prin logica înclinării cuvintelor „evadate” din sfere atipice de interes. „Abisalizarea imagistică prin meta-includeri nelimitate (există și în cazul

⁹ *Ibidem*, p. 35.

¹⁰ *Ibidem*, p. 43.

realității virtuale) permite cititorului-spectator să -i fluidizeze fantasmalele într-o telescopie a ferestrelor mentale și digitale care atinge apogeul în cazul cyber-spacializării¹¹.

TELOMERAZ (medicină ; metafizică)

Povestind, într-un episod de aducere-aminte tandră, modul în care mama sa îi aranja părul pe vremea când el, naratorul, era copil, folosește cuvântul intrigant *telomeraz*. Nu-l lasă nedeșluit, ci, printr-o figură apozițională, îl definește: „molecula nemuririi”. Iată fragmentul: „Câte-o dimineață -ntreag, după ce se spăla pe cap, tot mămondeasă și le prindea în păr. Când era gata, moaiele sucite asemenea capetelor de la bomboanelor în staniol, sau asemenea *telomerazei*, molecula nemuririi, se muiau de la părul ud și atârnavă jalnic în jurul scalpului ei atât de alb, de parcă părul i-ar fi crescut de-a dreptul din ea”¹². Alăturarea verbului *mo mondea*, popular, din registrul familiar al limbii, cu savantul neologism *telomeraz*¹³, propriu celor mai recente descoperiri în domeniul medicinei, accentuează paradoxurile semantice proprii scriiturii crite rescine. Fiindcă este vorba despre o amintire vie, cu mama protagonistă, reluată în alte cri, ea invocă tinerețea frânte, fenomenul nemuririi, prin activarea cuvântului *telomeraz*, nu ar trebui să scozeze.

OMOTETIE (matematică)

„Erau fractali, verzi ca lăcustele, purpurii ca asfințurile, azurii ca adâncul cerului, aurii ca viespile, curgători înfloriți, și spirala și, și amatori, gonind odată cu copilul în josul tunelului neted și flexibil ca o venă. Cozi de păr și aripi de fluturi și fulgi de zăpadă, și rmuri norvegiene, și rșrituri din Caspar David Friedrich se-ntindeau pe pereți, sentineau unele-n altele, și își mâncau culorile și transparențele și reflexele într-o omotetie totală”¹⁴. Ne interesează, în acest fragment, neologismul *omotetie* (< fr. *homothétie*), aparținând, de astăzi, limbajului matematicii, geometriei, mai precis. În MDN, 2000, îl aflăm cu sensul de: „transformare geometrică în care punctele corespondente sunt coliniare cu un punct fix (centru), distanța față de el crescând sau reducându-se în raport constant”. Caspar David Friedrich a fost un pictor german, reprezentant al romantismului timpuriu. Tablourile lui surprind, într-o manieră aparte, natura. Crite rescu înghesuie realități diferite, *fractali, lăcuste, asfințit, viespi, copil, păr, fluturi, zăpadă, rmuri, rșrituri* în limitele aceleiași fraze. Ce au în comun toate aceste realități? Aparență sau transparență, caracterul difuz al imaginii, parolenția?

OFIDIAN (biologie)

Din categoria unor cuvinte care ar fi putut să fie cu ușurință evitate sau înlocuite cu sinonime mai cunoscute, accesibile oricărui cititor, îl vom aminti pe *ofidian*. „Bucureștenii au văzut și ei, la sfârșitul fatidicului an 1989, ultimul an al omului pe Pământ, fulgerul orbitor, întins pe cer, cu prelungi și tremurătoare ramificații, ca niște picioare de *ofidian* cărat peste

¹¹ Ion Manolescu, *Introducere în hyper-textualitate*, în „Observator cultural”, nr. 59, aprilie 2001.

¹² Mircea Crite rescu, *Orbitor. Aripa dreaptă*, București, Humanitas, 2007, p. 25.

¹³ Enzimă aflată în nucleul celular, descoperită în anul 1985 de către cercetătorii americani în domeniul biologiei Elizabeth Blackburn și Carol Greider. Pentru această descoperire, împreună cu Jack Szostak, au primit, în 2009, Premiul Nobel pentru medicină.

¹⁴ Mircea Crite rescu, *Orbitor. Aripa dreaptă*, București, Humanitas, 2007, p. 165.

lume”¹⁵. Avem, în acest fragment, un împrumut din franceză (< *ophidien*), cu semnificația: „(La pl.) Ordin de reptile care cuprinde erpii; (i la sg.) reptil care face parte din acest ordin”.

ATROPIN (chimie; medicină; botanic)

Exercițiile de levitație ale lui Mircea, personajul-narator, ale copilului de alt dat, exercițiile de p trundere în alte dimensiuni și de contemplare a lumii de jos, ocupă un loc important în romanul *Orbitor*. Acestea îi permit autorului să se joace cu cititorul, să metaforizeze abundent, să construiască paliere de imaginație la puterea unei realități autentice. „Zbură fără efort, cu pupilele lrgite de *atropin*, îmbătut de lumina ce-l înfă, se-nlăpân-stratosfer și coboară apoi la nivelul acoperirilor, ca să-i vadă a-n bovinele de sub corni a Universității (de ce sub fiecare scria cu litere gotice HARDMUTH?), să-i lipească obrazul de statuile alegorice ale Comerului, Artelor sau Agriculturii, (...)... Zborul lui Mircea printre cupolele orașului trezea un popor întreg de statui: (...)”¹⁶. Tot un franuzism, *atropin* (< fr. *atropine*) trimite la limbajul chimiei și la cel medical, însemnând, potrivit DEX (1998): „Alcaloid extras din mtrgun, mselari, laur etc. și folosit împotriva spasmelor, ca dilatatant al pupilei etc.” Apare, la înianu (1929), cu sensul actual: „substanță veninoasă extrasă din mtrgun și care dilatăază mult lumina ochiului”. De asemenea, îl întâlnim consemnat și în dicționarul lui Scriban (1939), semnificativ terminologia științifică românească era, la acea vreme, în ton cu cea universală. *Atropin* s-ar fi format, pesemne, potrivit acestui dicționar, după un cuvânt compus: *átropa belladonna*, întâlnit, în domeniul botanicii, cu sensul de „mtrgun”.

DENDRIT (medicină; geologie)

Prin acest cuvânt, *dendrit*, vor fi activate domeniile anatomiei și geologiei. Descrierea fractalilor este pregătită, a adărat, cu mult timp înainte, este anticipată, modelată, repetată în fragmente românești multiple. Iată un astfel de exemplu: „Se-ntreba dacă s-o ia spre Floreasca, tefan cel Mare sau Armenească, dacă e copil, bărbat sau femeie, dacă visează, își amintește sau e trează. Rămânea pe loc, în mijlocul pieei pustii, ca o statuie alegorică întruchipând Ezitarea.

Dar băiețelul alesese acum a treia *dendrit*, canalul cel mai apropiat de sfera de cuarț plină de acea spermă ciudată, lipită electrostatic, parcă, de ea, căci era canalul care urma cel mai fidel curbura pântecoasă a marelui atănor”¹⁷. *Dendrit* este un cuvânt consemnat și de Scriban (1939) în dicționarul său. Este un cuvânt împrumutat din greaca veche (< *dendrites*, d. *déndron*), cu sensul de „copac, arbore”. MDN (2000) îl consemnează cu sensurile: „1. prelungire arborescentă, citoplasmatică a neuronului; dendron. 2. (pl.) depozite de minerale în formă arborescentă”, ca un împrumut din fr. *dendrite*.

CREODIC (istorie; mitologie)

Dacă vom considera adjectivul *creodic*, - , *creodici*, -e ca provenind din antroponimul *Creoda*, atunci, fără doar și poate, ne vom situa la limita dintre real și ficțional, la întretăierea dintre istorie și mit.

¹⁵ Mircea Cărtărescu, *Orbitor. Aripa dreaptă*, București, Humanitas, 2007, p. 11.

¹⁶ *Ibidem*, p. 67.

¹⁷ *Ibidem*, p. 164.

„Primul nobil considerat rege al Merciei al c rui nume îl cunoa tem era Creoda, str nepotul lui Icel. A venit la putere în anul 585 i a fost succedat de c tre fiul s u, Pybba în 593”¹⁸.

În acest punct, voi face apel la un context discutat cu câteva rânduri mai sus, atunci când încercam s definesc cuvântul *hialin*. „Dac s-ar fi putut vedea (cum îl vede Mircea, scriind febril la manuscrisul lui viu i opalin, desenând cu pixul liter dup liter , ce imediat întind micelii în grosimea p roas a paginilor i se interconecteaz , prin sinapse cu mii de butoni, cu toate celelalte litere, dispuse-n straturi i-n grupuri autorezonante, pentru ca-n cele din urm foile s r mân doar suportul de cultur , hr nitor i sus in tor, al unei tridimensionale re ele de litere, scânteind în aer ca un burete albastru i gânditor; i cum îl vedea cel lalt Mircea, în sih stria de la Solitude, uitându-i-se primului peste um r i mâzg lind, la rândul s u, cu pixul, litere în caietul cu copert albastr ; i cum îi cuprindea pe to i, cei vii i cei mor i, cei reali i cei virtuali i cei *creodici* i cei de vânt i cei de foc Mircea adev ratul, cel ce nu scria, ci sculpta o lume fractalic într-o sticloas carne neuronal), Mirci or n-ar fi v zut atunci un copil, ci un fel de iluzie optic . O form de umbre, fluturi i flori, un caleidoscop în s nd lu e b l ate i ele, camuflaj perfect, topire total în adâncul colorat al verii i-al amintirii”¹⁹. Nu doar *creodici* atrage aten ia cititorului în această secven textual , ci i *micelii*, *sinapse*, *autorezonante*, *fractalic* ²⁰, o aliniere lexical inedit , care îl solicit pe cititor.

MICELIU (biologie)

Miceliu, cu pluralul *micelii*, apar ine domeniului biologiei, însemnând, potrivit DEX-ului (1998), „sistem de filamente sub iri i ramificate care alc tuie te aparatul vegetativ al majorit ii ciupercilor”. Provine din fr. *mycélium*. NODEX (2002) îl define te astfel: „Re ea de filamente care alc tuiesc aparatul vegetativ al ciupercilor.” Observ m c , fa de prima defini ie, cea dat de DEX, *sistem* e înlocuit cu *re ea*, un sinonim care traduce, am zice, mult mai bine mi carea textual de tip fractalic, proprie scrierilor c rt resciene.

SINAPS (biologie)

Tot biologiei i anatomiei apar ine i termenul *sinaps* , -e (< fr. *synapse*). DEX-ul (1998) îl define te ca: „(Anat.) Punct de contact între doi neuroni, la nivelul c ruia se face transmiterea influxului nervos de la o celul nervoas la alta.”, iar MDN (2000): „1. zon de contact între doi neuroni. 2. îngr m dire a cromozomilor omologi în profaza meiozei i dispunerea lor în ghem.” *Sinaps* e un termen utilizat pentru prima dat în tiin a mondial de Sherrington, în anul 1897. Se referea, ini ial, la locul de contact dintre doi neuroni. Istoria sinapsei e legat i de numele cercet torului român nobelizat George Emil Palade. Acesta a studiat, în 1954, cu ajutorul microscopului electronic, ultrastructura sinaptic .

Observ m, la o simpl analiz , c toate cuvintele excerptate din fragmentele date, cu scopul de-a le defini prin raportare la proximit ile textuale, trimit la domenii diverse ale cunoa terii (biologie, medicin , arhitectur , matematic , geologie, chimie etc.) i, aproape toate, con in, în semantismul lor intim, ideea de *sistem*, de *construc ie*.

¹⁸ <http://ro.wikipedia.org/wiki/Mercia>

¹⁹ Mircea C rt rescu, *Orbitor. Aripa dreapt* , Bucure ti, Editura Humanitas, 2007, p. 122.

²⁰ Simona Constantinovici, *Onirism fractalic în scrierile lui Mircea C rt rescu*, în Emilia Parpal (coord.), *Comunicare. Identitate. Comparativism*, Craiova, Editura Universitaria, 2013, p. 249-261.

Concluzie

Cuvintele pot deveni, a a cum am încercat să arătăm în rândurile de mai sus, adevărate repere în descifrarea unei creații în ansamblul ei. Dicționarul limbii speciale, care ar putea descifra un cod secret al scrierilor lui Mircea Cărtărescu, include termeni de tipul: *atropin*, *creodici*, *dendrit*, *elohimi*, *hialin*, *miceliu*, *ofidian*, *olbrichtian*, *omotetie*, *retablu*, *sinaps*, *telomeraz* etc. După cum se remarcă, ne întâlnim, în acest demers, cu irul ocurențelor lexicale capabile de-a ne dezvălui un scriitor unic în literatura lumii și o dimensiune textuală aparte, stratificată. Acești termeni, în mare parte neologici, se subordonează unor limbaje distincte de specialitate. Sunt antrenate, mai cu seamă în roman, domenii variate de interes, de la neurologie la fizica de tip cuantic și genetic, de la religie la alchimie. Pentru ieși învingător din lupta cu textul, cititorul operei Cărtărescu resciene trebuie să dea această probă de continuitate și extenuantă decipțare. Cărtărescu, care se consideră în primul rând poet, dezvoltă, în roman și pe porțiuni vaste din jurnal, o filozofie proprie asupra limbajului. Autorul nu e un esoteric, în adevăratul sens al cuvântului. El încearcă, prin foră semantică a cuvintelor, să se-nleagă pe sine și pe ceilalți, să-și înleagă trupul, mintea și sufletul, această triadă care funcționează potrivit unor legi mai presus de înelegerea obișnuită a lucrurilor. Credem că lexicul îl ajută constant în aflarea unor sensuri ascunse. Ne ajută și pe noi, cei care aderăm într-un tot la formula sa stilistică revoluționară.

Bibliografie

Izvoare

- Cărtărescu, Mircea, *Orbitor. Aripa dreaptă*, București, Editura Humanitas, 2007.
 Cărtărescu, Mircea, *Jurnal*. I. 1990-1996, București, Humanitas, 2007.
 Cărtărescu, Mircea, *O fântână în mare*, în „Dilema veche”, anul V, nr. 218, 21 aprilie 2008, p. 11.

Dicționare

- ***, *Dicționar explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
 ***, *Noul dicționar explicativ al limbii române*, București, Editura Litera Internațional, 2002.
 ***, *Dicționar enciclopedic*, București, Editura Enciclopedic, 1993-2009.
 Marcu, Florin, *Marele dicționar de neologisme*, Editura Saeculum, 2000.
 Marcu, Florin, Maneca, Constant, *Dicționarul de neologisme*, București, Editura Academiei, 1986.
 Scriban, August, *Dicționarul limbii române (Etimologii, în elesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincialisme)*, Iași, Editura „Presa Bună”, 1939.

Studii și articole

- Cioran, Emil, *Lacrimi și sfârșit*, București, Editura Humanitas, 2008.
 Constantinovici, Simona, *Onirism fractal în scrierile lui Mircea Cărtărescu*, în Emilia Parpal (coord.), *Comunicare. Identitate. Comparativism*, Craiova, Editura Universitaria, 2013.
 Manolescu, Ion, *Introduceți în hiper-textualitate*, în „Observator cultural”, nr. 59, aprilie 2001.
<http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea>

Daniela GHELTOFAN
(Universitatea de Vest din
Timi oara)

Categoriile func ional-discursive ale antonimiei

Abstract: (Functional Categories of Antonymy in Romanian) In Romanian linguistics are studies related to the dynamics of antonymic contexts (Buc 1976; Sârbu 1977; Vr nceanu-For scu 1984, 2005; Bârlea 1999; Barbu Mititelu 2010, etc.). However, according to recent directions in linguistics, further investigations are required on discourse functions of antonymy. The purpose of the present study is to identify the functional categories of antonymy in Romanian, by applying the findings of the English lexicologists Jones *et al.* (Jones 2002, Murphy *et al.* 2009). S. Jones (2002, 2007) identified several categories. There are two major types – Ancillary antonymy and Coordinated antonymy, involving the use of canonical antonyms in discourse, characterizing the functional relations between members of this pairs. Using Romanian corpora of 2074 sentences from Dictionary of antonymy (Buc 2007), we identified and described discourse functions of antonymy. In my opinion this categorization reveals functional potential and contextual semantics of antonym pairs in Romanian discourse, contributing to a better understanding of the linguistic and discursive mechanisms, and providing viable tools for compiling proper lexicographical inventories.

Keywords: discourse, canonical antonyms, antonymic contexts, functional categories, discourse antonymy

Rezumat: În lingvistica românească exist studii despre „dinamica antonimelor în context” (Buc 1976; Sârbu 1977; Vr nceanu-For scu 1984, 2005; Bârlea 1999; Barbu Mititelu 2010 etc.). Cu toate acestea, în lumina noilor direc ii i teorii din lingvistic , se impun i alte investiga ii asupra ipostazelor discursive ale antonimelor. Antonimia, sub aspect func ional, a primit diverse denumiri conven ionale ca: *antonimie discursiv* , *antonimie (con)textual* , *antonimie func ional* . Se întrebuinteaz sintagma conceptual *context antonimic* care reprezint , de asemenea, posibilit ile combinatorii ale termenilor opozabili clasici i neclasici în diferite contexte. În lucrarea noastr , pe baza modelului elaborat de lexicologii englezi M. Lynne Murphy, Carita Paradis, Caroline Willners i S. Jones, (2009), vom propune o clasificare a func iilor discursive ale antonimiei în limba român , cu scopul de a oferi o nou perspectiv asupra perechilor canonice, l murind astfel, într-o anumit m sur , dimensiunea lor discursiv . Corpusul analizat este alc tuit din 2074 de contexte antonimice, extrase din *Dic ionarul de antonime* (Marin Buc 2007), apar înând preponderent discursului literar, tiin ific, filosofic, aforistico-paremiologic i publicistic. În opinia noastr , descrierea antonimiei sub aspect func ional relev poten ialul sintactic-combinatoriu i cel contextual-semantic al cuplurilor antonimice în cadrul discursului, sco ând în eviden i unele aspecte legate de comunicarea interuman i oferind instrumente viabile pentru întocmirea adecvat a dic ionarelor de antonime, dar i a altor inventare lexicografice.

Cuvinte-cheie: discurs, antonime canonice, context antonimic, categorii func ionale, antonimie discursiv

Conceptele „limb ”, „sistemul limbii”, „limbaj”, „uz”, „discurs” au fost i sunt îndelung discutate i studiate. Din larga palet de viziuni asupra acestor concepte, ne însu im concep ia integratoare a savantului rus M. Bahtin care, într-un studiu despre discursul în roman, aduce în discu ie problema limbajului, definit „... ca un limbaj *saturat ideologic*, ca o concep ie despre lume i chiar ca o opinie concret care asigur un *maximum* de în elegere

reciproc în toate sferele vieii ideologice¹ (s.a.), subliniindu-i astfel baza filosofică și, în general, extralingvistică. Determinantul adjectival „ideologic” îl înlocuim, prin prisma direcției cognitive, ca sinonim pentru „conceptual” sau „logico-conceptual”, înlocuind astfel perceperea sa ca instrument al marxismului.

În viziunea bahtiniană, limbajul, sinonim cu discursul, are două coordonate esențiale: *stratificarea*, ce implică bazele dialectale, dar și socio-conceptuale, și *plurilingvismul*. Practic, plurilingvismul derivă din stratificarea postulată. Plurilingvismul este în esență ansamblul de limbaje („de grup social, profesionale, de gen, al generațiilor etc.”), analizabile diacronic și sincron, care sunt supuse, aparent paradoxal și antinomic, în același timp, unui „proces de centralizare și de unificare verbal-ideologică”, precum și unui „proces de decentralizare și de separare”².

Stratificarea este o sumă de stratificări și a „substratificărilor” („substratificarea” conține alte limbaje), conform figurilor de mai jos, cu excepția nucleului, ce reprezintă limbajul comun. În schemele date de noi, reprezentarea limbajelor este arbitrară și nepuizată.

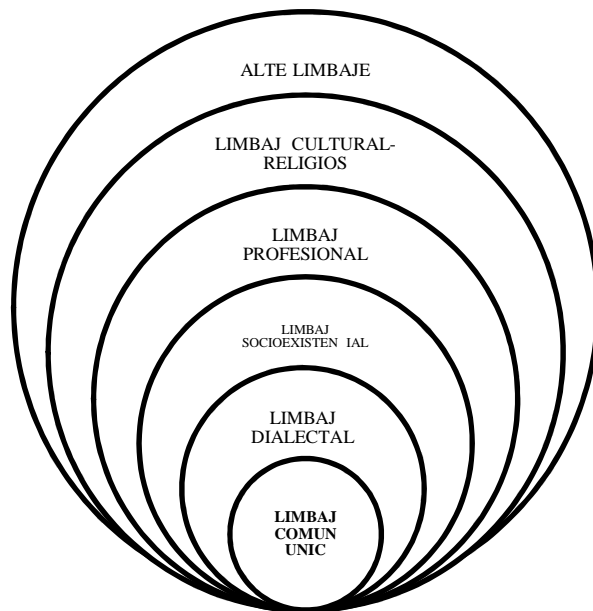

Fig. 1. Stratificarea plurilingvă bahtiniană

¹ M. Bahtin, *Probleme de literatură și estetică*, București, Editura Univers, 1982, p. 124.

² *Ibidem*, p. 125.

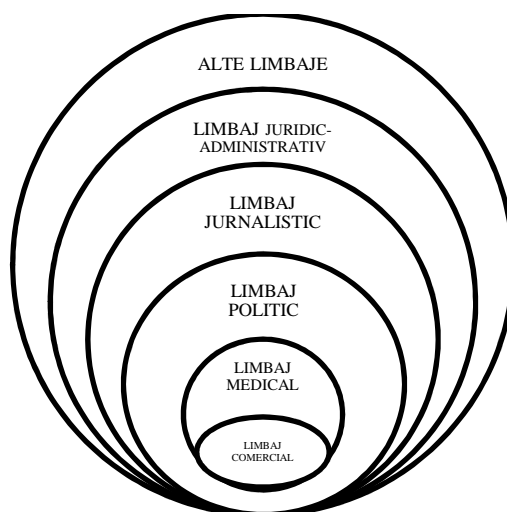

Fig. 2. Substratificarea limbajului profesional

În consecință, *discursul* se caracterizează prin varietatea limbajelor/ discursurilor și a „sublimbajelor”, prin îmbinarea limbajelor (fig. 2, fig. 3), prin variabilitate, prin unicitatea dat de actul verbal real, concret, prin conceptualizarea lingvistică și extralingvistică (sociolingvistică, etnolingvistică, psiholingvistică etc.), prin sistematizarea și desistematizarea cognitiv-lingvistică, în același timp. De aceea, M. Bahtin pledează pentru cercetarea „vieții și a comportamentului discursului în universul plurilingvismului”³, ceea ce nu este altceva decât examinarea faptelor reale de limbă, a „discursului viu”, conglomerat de limbaje. Aceste idei postulate de Bahtin ni se par a fi cadrul și suportul teoretic general, pe care îl descriu și îl detaliază actualele științe lingvistice, prin investigarea aspectelor pragmatice, particulare de realizare a enunțului real, nu virtual, din gama celor mai diverse discursuri: publicistic, comercial, politic, economic etc. De asemenea, trebuie spus că limbajul este un produs al diferitelor coduri: verbal, simbolic, cromatic, floral etc. În plus, „... limbajul (sau *discursul*, ad.n.) este un ecran proiectiv care ne ajută să deslușim nu numai stările prezente, ci și să descifrăm și istoria devenirii speciei umane”⁴ (s.n.).

Viziunii bahtiniene asupra discursului, ca și viziunii lui L. A. Cerba „limbă – material lingvistic – vorbire/ limbaj”, și se afliază și G. N. Manaenko, care privind limbajul/ discursul ca formă de comunicare, delimitează: *discursuri instituționalizate* (științific, politic, militar etc.), *discursuri intenționale* (propagandistic, conflictual, de amenințare etc.), *discursul personal* (discursul lui Pușkin, al lui Dostoievski, al lui Maiakovski etc.), *discursul*

³ *Ibidem*, p. 125.

⁴ I. Evseev, *Semantica verbului*, Timișoara, Editura Facla, 1974, p. 29.

*simboli tilor, al postmoderni tilor, dar și pe alte baze, spre exemplu, discursul sovietic vs. discurs postsovietic*⁵ etc.

Afinitatea dintre viziunea bahtiniană și cea a cognitivilor, a pragmaticienilor, a post-structuraliștilor în general, este majoră, întrucât concepțiile lor asupra limbii și asupra discursului sunt asemănătoare, ca și scopul următor și parte a metodelor de investigare; diferă doar prin modalitatea deosebită de expunere a cunoscutului savant, care adoptă un stil aproape filosofico-metaforic. Unii cercetători, imputându-i latura ideologico-marxistă din motive, credem, extraționale, doresc să minimalizeze rezultatele savantului rus. De fapt, totuși cei care sunt conștienți de importanța teoriilor susținute de Bahtin fac trimiteri spre polifonia lingvistică, pluritatea vocilor, discursul românesc, dialogismul și spre alte concepte bahtiniene.

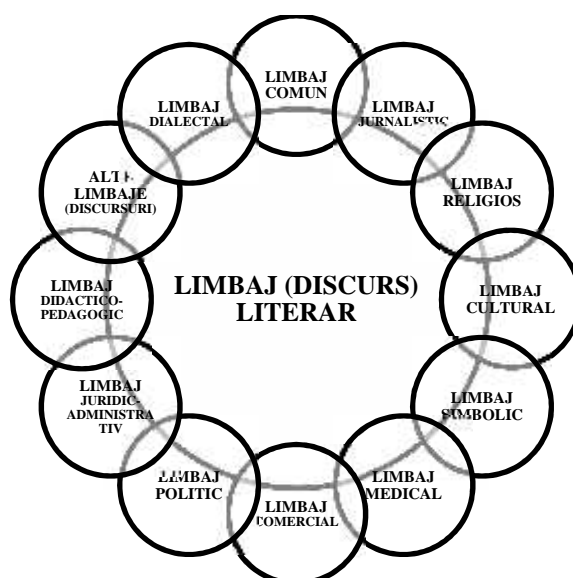

Fig. 3. Stratificarea și interconexiunea limbajelor

Sesizându-se astfel incapacitatea de surprindere adecvată a sistemului limbii, mai ales, a discursului real doar cu metodele lingvisticii formal-traditionaliste (fapt constatat de Bahtin, deci încă de la începuturile structuralismului), se recurge la o viziune integralistă, ce presupune luarea în considerare și a teoriilor, și a rezultatelor științifice ale unor domenii extralingvistice ca: filosofia, psihologia, logica, sociologia, antropologia etc.

Cea mai nouă tendință în studiul lingvistic o reprezintă cercetarea funcțional-cognitivă de descriere a fenomenelor lingvistice, ce are în vedere existența a cel puțin 3 tipuri de contexte, în opinia cognitivistului american R. Langacker, care distinge: *contextul sistemic* (nivelul sistemului lingvistic), *contextul situațional* (latura pragmatică), *contextul*

⁵ G. N. Manaenko, *Koordinaty ponjatija «discurs»*, în *Discurs, concept, žanr: kollektivnaja monografija*, red. M. Ju. Oleškov, Nižnij Tagil, 2009, p. 31-32.

*sintagmatic*⁶ (latura înbin rilor lexicale). Cele trei componente sau dimensiuni ale actului verbal se afl în aten ia speciali tilor, care ajung s dezvolte diverse teorii despre limbaj, ce sunt aservite unor domenii precum: lingvistica integralist (integral), lingvistica textului, lingvistica cognitiv , semantica cognitiv , lingvistica enun ului, pragmatica lingvistic , pragmastilistica, pragmasemantica etc. Linia de demarca ie între aceste domenii este foarte elastic , încât se observ intersectarea i contaminarea acestora la nivelul conceptual (ideologic), metodologic, terminologic etc. Bun oar , „... pragmaticienii urm resc actualizarea sensului enun ului ca rezultat al corel rii factorilor lingvistici cu numero i factori extralingvistici, precum: natura contextului de comunicare, statutul interlocutorilor, rela ia de comunicare, particularit ile enun rii etc.”⁷. La aceste preciz ri, ad ug m punctul de vedere al Diane Blakemore conform c ruia „... it is impossible to have a view of pragmatics without having a view of semantics, or vice versa”⁸, ceea ce ni se pare o viziune obiectiv i profitabil de ambele p r i, cu atât mai mult cu cât această constatare reprezint o realitate ce nu poate fi negat .

În acest context, al existen ei diverselor teorii i concep ii asupra segmentului func ional, noi ne situ m pe linia descris în lingvistica cognitiv i în pragmalingvistic , f r ca s neglijm ideile unor importan i cercet ori ai limbajului, asocia i cu alte direc ii.

*Discursul*⁹ este, în opinia noastr , scris sau oral, alc tuit din o secven de enun uri¹⁰, ceea ce presupune redarea unui mesaj verbal cu ajutorul mijloacelor lingvistice (a diferitelor tipuri de limbaje i coduri), dar care se sprijin i pe fapte extralingvistice. De pild , ocupându-se de semantica modalit ii, întemeiat pe principii logice, lingvistice i pragmatice, Mirela Borchin prezint modalizatorii enun ului lingvistic ca fiind: „... unit i lexicale (adverbe de modalitate, verbe semiauxiliare de modalitate), categoriale (moduri verbale personale), paraverbale (intona ie, tempo, accent, ritm etc.) i nonverbale (mimic , gesturi, posturi)”¹¹ i trateaz *in extenso* modalizatorii verbali ai limbii române, pe care îi clasific în: alethici, epistemici, deontici, axiologici, volitivi etc. Demersul întreprins de cercet toare înf i eaz complexitatea comportamentului lingvistic i extralingvistic al interlocutorilor, ceea ce arat necesitatea abord rii interdisciplinare a discursului.

În LES¹², bun oar , N. D. Artjunova prezint *discursul* doar ca act de limbaj nemijlocit legat de aspectul cotidian-existen ial, la care concur diver i factori extralingvistici: pragmatici, socioculturali, psihologici, paralingvistici etc. În final, în elegem c *discursul* ca limbaj / act de limbaj / vorbire este extrem de complex, ca dovad numeroasele teorii legate de acesta.

⁶ R. W. Langacker, *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. 1, Stanford, Stanford University Press, 1987, p. 401-408.

⁷ Mirela-Ioana Borchin, *Semantica modurilor incertitudinii*, [Timi oara], Editura Excelsior Art, 2011, p. 47.

⁸ Diane Blakemore, *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse*, New York, CUP, 2002 (google books), p. 59.

⁹ Excludem viziunea adoptat , uneori, în analiza discursului, unde „discursul” este v zut ca unitate de lucru, perceput ca întreg, nereductibil la enun uri (cf. Anne Reboul, J. Moeschler, *Pragmatica discursului: de la interpretarea enun ului la interpretarea discursului*, traducere de I. Antoniu, [la i], Editura Institutul European, 2010).

¹⁰ Cf. Doina Comlo an, Mirela Borchin, *Dic ionar de comunicare (lingvistic i literar)*, vol. al II-lea, Timi oara, Editura Excelsior Art, 2003, p. 123.

¹¹ Idem, *ibidem*, p. 60.

¹² N. D. Artjunova, *Diskurs, în Lingvisti eskij enciklopedi eskij slovar’ (LES)*, sub red. Jarceva, V. N., M., 1990, p. 136-137.

elul studiului de față este de a investiga cum se manifestă relațiile antonimice la nivelul discursiv și ce funcții îndeplinesc în discurs.

În acest sens, cercetătoarea Angela Bidu-Vrănceanu remarcă impactul deosebit pe care îl are fenomenul antonimic în viața cotidiană¹³. Sesizând dinamica semantică actuală, Bidu-Vrănceanu precizează că, în discursul actual, se dezvoltă sensuri noi (evidențiate la intersecția tipurilor de discurs / limbaj), care se sprijină pe relațiile de sinonimie și de antonimie, dar care nu au anse de fixare, sedimentare în limbă, decât în cazul unei contextualizării frecvente și stabile. Se dau ca exemplu termenii „transparent” și „transparen”, care cumulează un „sens specializat politic” pe baza raporturilor de antonimie, în cazul termenului de „corupție” și al sintagmei „lipsă de transparență”, contribuind la ivirea unor „noutăți lexicale pariale sau a resemantizărilor”¹⁴. De fapt, considerăm că aici este vorba de frame-uri conceptuale antonimice, *i.e.* de o structurare antonimică a discursului politic, recunoscut fiind înclinarea spre contrast sau spre modele duale de tipul *de stânga-de dreapta* („O stângă daneză pentru Ponta și o dreaptă germano-olandeză pentru Crin”, EVZ, 9 martie 2013; „Barbut politic, nici de dreapta nici de stânga”, EVZ, 23 ian. 2013), întrucât conceptele „transparență” și „corupție”, manifestând o oarecare interdependență, înglobează, fiecare în parte, o serie de sensuri, care devin recognoscibile, deocamdată, numai contextual: *transparență* se descrie prin *sincer, deschis, cinstit, corect, moral, necorupt, legal*¹⁵, iar *corupție*, prin contrast, înseamnă *neonest, necinstit, incorect, imoral, corupt, ilegal*. În definitiv, am putea susține că ne aflăm în fața unui *concept antonimic ocazional* cu tendința de a căuta stabilitate în planul sistemic, întrucât, în plan discursiv, ni se pare că este extrem de stabil. Firește, datorită faptului că, în ultimul timp, tot mai mulți oameni sunt consumatori și propagatori de informație politică și economică, acest contrast se asimilează automat: *transparență-corupție*.

De obicei, de regulă, știm definiții, *antonimia discursivă reprezintă, în opinia noastră, manifestarea antonimelor la nivelul discursiv-contextual, care, în funcție de anumiți parametri și factori comunicationali și necomunicationali, pot fi de natură uzuală sau ocazională*. Însă, trebuie să facem precizarea că, după părerea noastră, *antonimia contextuală* nu este un concept sinonim cu *antonimia discursivă*, ci *antonimia contextuală* este parte a *antonimiei discursive*, întrucât contextului sau enunțului îi sunt specifice atât antonimele canonice, cât și cele necanonice, deci, ocazionale, contextuale.

Studiul antonimiei discursive cu instrumentele noilor teorii ale limbajului se află în stadiul de inițiativă tiințific în literatura de specialitate, mai ales în ceea ce privește limbajul cotidian. Astfel, noi avem cunoștințe de existența unei teze de doctorat cu tema *Antonimia discursivă ca reflectare a tabloului cotidian al lumii (cu referire la limba engleză)*¹⁶, al cărei rezumat îl cunoaștem, și de câteva articole sporadice în limba rusă. Din rezumatul tezei amintite, am desprins că autoarea rusă este interesată, îndeosebit, de legătura

¹³ Angela Bidu-Vrănceanu, *Dinamica cuvintelor românești din 1990 până în 2002* (<http://ebooks.unibuc.ro/filologie/dindelegan/23.pdf>), 2002.

¹⁴ Mioara Avram, *apud* Angela Bidu-Vrănceanu, *op. cit.*

¹⁵ Cf. Angela Bidu-Vrănceanu, *op. cit.*

¹⁶ Ju. O. Novikova, *Re evaja antonimija kak otkrazenie obydennoj kartiny mira (na materiale amerikanskogo varianta anglijskogo jazyka)*, rezumatul tezei, Sankt-Petersburg, 2010.

dintre antonimie și bazele ei logice și cognitive, care contribuie la funcționarea antonimelor în discurs, și, mai puțin, de mecanismele ei discursiv-pragmatice, tributare, fără îndoială, și proceselor cognitiv-afective. De altfel, lucrarea nu utilizează orientarea și strategiile de investigare ale lingvisticii pragmatic-enuciative sau ale analizei corpusului, ci urmează, parțial, practicile specifice lingvisticii cognitive. În acest studiu, se examinează latura cognitiv-afectivă ce declanșează apariția cuplului antonimic în discurs și nu resorturile pragmatic-funcționale.

Contrar acestei orientări, se situează studiul monografic *Antonymie – phénomène discursif*¹⁷, pe care îl reținem și care, deși se axează pe antonimia discursivă¹⁸ în limba franceză, conține și unele trimiteri la limba română. Cercetarea este complexă, instrumentarul lingvistic și teoriile utilizate apar în lingvistică enunțială, dar și pragmalingvistică sau sociolingvistică¹⁹, iar materialul analizat se bazează pe date reale, empirice.

Pe lângă studiile amintite, baza teoretică pentru cercetarea noastră a constituit-o, mai cu seamă, un articol²⁰ în care este prezentat o analiză contrastivă a relației funcționale dintre membrii perechii antonimice în limbile engleză și suedeză. Autorii articolului fac parte dintr-un grup de cercetători interesați de problemele de lexicologie, mai cu seamă de *antonimie*: Steve Jones, M. Lynne Murphy, Caroline Willners, Carita Paradis. De fapt, aceștia sunt autorii celor mai recente monografii și studii lingvistice, legate de *antonimie*²¹.

În articolul la care facem referire, se pornește de la premisa că antonimele funcționează diferit în discurs, în limbi diferite. Autorii au în vizor doar enunțurile care conțin explicit cuplurile antonimice, cu scopul de a desluși contrastul funcțional al membrilor antonimici în diverse ipostaze discursive. Această optică în studiul antonimiei oferă o nouă perspectivă asupra perechilor canonice²² în contextele reale ale vorbirii, lămurindu-se dimensiunea lor discursivă. Ca urmare a analizei unui corpus important de enunțuri din publicistică, autorii studiului au stabilit următoarea tipologie antonimico-discursivă, la nivelul relaționării funcționale-semantice dintre termenii opozabili:

¹⁷ Sonia Berbinski, *Antonymie – phénomène discursif*, [București], Editura EUB, 2008.

¹⁸ În accepțiunea autoarei, *antonimia discursivă* este produsul actului de limbaj cotidian.

¹⁹ *Ibidem*, p. 9.

²⁰ Lynne M. Murphy, Carita Paradis, Caroline Willners, S. Jones, *Discourse functions of antonymy: a cross-linguistic investigation of Swedish and English*, în „Journal of Pragmatics”, 41 (11), 2009, p. 2159-2184.

²¹ Cf. S. Jones, *Antonymy: a corpus-based perspective*, Routledge, 2002; S. Jones, *Opposites in Discourse: a comparison of antonym use across four domains*, în „Journal of Pragmatics”, 39, 2007, p. 1105-1119; M. Lynne Murphy, *Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy, and Other Paradigms*, Cambridge, CUP, 2003 (google books) .a.

²² M. Lynne Murphy (2003) a introdus sintagmele operaționale „canonical antonyms” și „non-canonical antonyms”.

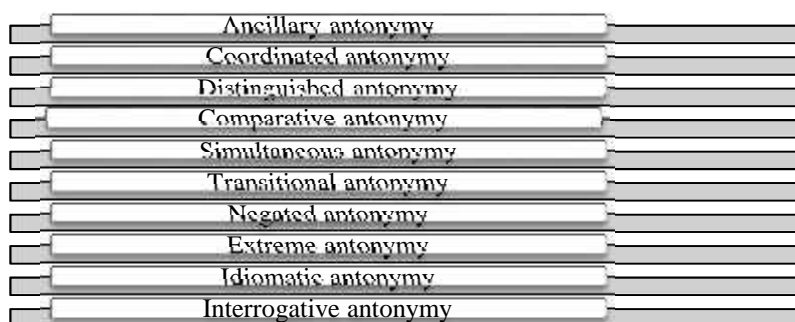

Fig. 4. Categoriile func ionale ale antonimiei, stabilite de lexicologii englezi (Murphy *et al.* 2009)

În consecin , vom adopta i noi această tipologie, cu mici modific ri, unele determinate de specificul limbii române, în vederea prezent rii categoriilor func ionale ale antonimiei din discursul românesc. Preciz m, îns , c exist deja studii de tip structuralist²³ sau de tip lingvistic-computa ional²⁴ care urm resc „dinamica antonimelor în context”, adic func ionalitatea perechii antonimice, cu reliefaea, îndeosebi, a structurii sintactice. Spre exemplu, în studiul monografic al lui R. Sârbu întâlnim „contextele antonimice (tipice)”, care au fost împ r ite în *contexte antonimice diagnostice (predictive)* i *nediagnostice (nepredictive)*²⁵, c rora li s-au ad ugat o serie de subtipuri, eviden iate prin structura lor sintactic , al c ror pattern este prezentat astfel: *A i B; i A i B; A sau (ori) B; decât A, mai bine B* etc.

Cel mai recent studiu românesc despre antonimie la nivel contextual este cel al cercet toarei Verginica Barbu Mititelu²⁶ care, cu instrumente mai noi, identific un corpus important de antonime din domeniul publicistic, pe baza c ruia, în esen , va confirma rezultatele ob inute de M. Buc i R. Sârbu, la care va ad uga num rul de ocuren e, important într-o statistic , dar relevant i din punctul de vedere al identific rii unor pattern-uri antonimico-lingvistice.

Totu i, noi prelu m clasificarea lexicologilor englezi care au avut ideea de a denumi exact i de a grupa concret manifestarea antonimiei la nivel discursiv, pornind de la precizarea f cut de ace tia c antonimele reiterative în discurs nu sunt neap rat încadrabile

²³ M. Buc , I. Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timi oara, Editura Facla, 1976, p. 181-194; R. Sârbu, *Antonimia lexical în limba român* , Timi oara, Editura Facla, 1977, p. 219-236; Angela Bidu-Vr nceanu, Narcisa For scu, *Modele de structurare semantic : cu aplica ii la limba român* , Timi oara, Editura Facla, 1984; Angela Bidu-Vr nceanu, Narcisa For scu, *Limba român contemporan . Lexicul*, [Bucure îi], Editura Humanitas Educa ional, 2005; Gh. Bârlea, *Contraria latina. Contraria romanica (Sistemul antonimelor în limba latin i reflexele sale în limbile romanice)*, Bucure îi, Editura All Educational, 1999, p. 126-143.

²⁴ Verginica Barbu Mititelu, *O perspectiv contextual asupra antonimiei*, în „Limba român : controverse, delimit ri, noi ipoteze (I). Actele celui de-al 9-lea Colocviu al catedrei de limba român (Bucure îi, 4-5 dec. 2009)”, ed. Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Al. Nicolae, [Bucure îi], Editura EUB, 2010, p. 183-190.

²⁵ R. Sârbu, *op. cit.*, p. 220.

²⁶ Verginica Barbu Mititelu, *op. cit.*

unui anumit frame sintactic²⁷, cu toate că, în final, vor recunoaște că există și unele modele specifice (pattern) și că acestea „... carry a contrastive meaning”²⁸. Ca urmare, vom avea în vedere și rezultatele obținute de specialiștii români cu privire la contextele antonimice²⁹, ca și concepția cercetătorului român D. Irimia³⁰ asupra raporturilor de coordonare cu dezvoltare infrapropozițională care ne oferă suportul teoretic în determinarea tipurilor de coordonare și de conectori.

În consecință, vom exemplifica fiecare dintre tipurile de categorii funcționale ale antonimiei în limba română. Pentru ilustrarea acestora, am decis să verificăm un corpus de 2074 de unități, utilizat în *Dicționarul de antonime*³¹.

De la început, trebuie să precizăm că vom urmări ca, în enunțurile analizate și grupate, contextul antonimic să respecte ideea de *simultaneitate*, *similitudine* și *continuitate semantică*³², care definesc în mod esențial relația de opoziție logico-semantică.

Corpusul analizat al dicționarului românesc aparține preponderent discursului literar, tiințific, filosofic, aforistic-paremiologic și publicistic. Prin urmare, se poate spune că, într-o anumită măsură, rezultatele obținute pot suferi modificări în momentul în care această analiză tipologică se face pe un corpus exclusiv de natură cotidian-coloquial. Totuși, suntem convinși că diferențele nu sunt mari, cu excepția procentului contextelor antonimice frazeologice.

În limba română, am stabilit următoarea tipologie a categoriilor discursive ale antonimiei:

- *contexte antonimice coordinative* (CACoord);
- *contexte antonimice auxiliare* (CAAux);
- *contexte antonimice ale negării* (CAN);
- *contexte antonimice tranzitive* (CAT);
- *contexte antonimice comparative* (CAComp);
- *contexte antonimice distinctive* (CAD);
- *contexte antonimice simultane* (CASm);
- *contexte antonimice interogative* (CAI);
- *contexte antonimice alternative* (CAAlt);
- *contexte antonimice frazeologice* (CAF);
- *contexte antonimice extreme* (CAE)

În categorisirea funcțiilor antonimico-discursive, am preferat să apelăm la sintagma „context antonimic”, mult mai uzitat în literatura de specialitate română.

A adară, față de clasificarea din studiul englezesc, am delimitat în plus CAAlt (aici, cu puține exemple, dar, în limbajul cotidian, am remarca o poziție destul de importantă a acestor enunțuri). De asemenea, susținem că există și o categorie a *contextelor antonimice asociative* (CAAsoc), reprezentată de frame-uri ca: *sinteza lui A cu B*; *îmbinarea lui A și B*, *A*

²⁷ Murphy *et al.*, *op. cit.*, p. 2160.

²⁸ *Ibidem*, p. 2162.

²⁹ M. Bucuș, I. Evseev, *op. cit.*; R. Sârbu, *op. cit.*; Gh. Bârlea, *op. cit.*; Verginica Mititelu Barbu, *op. cit.*

³⁰ D. Irimia, *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, Iași, Editura Polirom, 2004.

³¹ M. Bucuș, *Dicționar de antonime*, București, Editura VOX, 2007. Mai departe DA.

³² Cf. D. Irimia, *op. cit.*, p. 503-504.

se îmbin / se asociaz cu B (cf. „*noul se îmbin armonios cu vechiul*”) etc., dar care nu au fost identificate în corpusul investigat.

În loc de „idiomatic antonymy”, utilizăm CAF, unde am încadrat doar structurile frazeologice, pe când proverbele și zicatoriile (ca și aforismele, citatele, maximele etc.) le întâlnim în alte categorii discursive: CACoord, CAAux, CAN, CAT, CASim, mai cu seamă în CAComp. Aici, punctul nostru de vedere diferă de cel al lexicologilor englezi, întrucât am considerat că nu putem reuni toate tipurile de idiomuri (unități frazeologice, unități paremiologice etc.) în aceeași categorie.

Spre deosebire de lexicologii englezi, care au stabilit două clase³³ – majore și minore, noi vorbim de 3 – mari, medii și mici, explicația fiind legată de faptul că unele dintre clasele mici pot migra spre cele medii, iar cele medii pot regresa spre cele mici, în funcție de corpusul examinat. Totodată, clasele mari (CACoord, CAAux) vor rămâne aceleași, dat fiind și numărul mare de frame-uri sintactice ce le generează, ordinea lor alternând în funcție de materialul analizat.

Se cuvine să facem unele precizări cu privire la frame-urile structural-semantice incluse în această tipologie funcțională și aferente fiecărui tip în parte.

În primul rând, în corpusul studiat, am întâlnit contexte proverbiale sau neproverbiale care erau caracterizate de *asemănare semantică neomogenă sau eterogenă*, prin care noi înțelegem că perechea antonimică se realizează într-un *plan semantic-referențial eterogen*, ceea ce înseamnă înșelăciune sunt, totuși, contractate relații antonimice: „Cum veni toamna, zburai și eu din câmpiile cele friguroase, brumatece și întinse în camera din București, din etagiul al treilea, *cald și mic*” (DA: 42); „*Modestia chibzuit înfruntă trufia nesbuit și o pune cu fruntea în pulbere*” (DA: 49). Am remarcat, de asemenea, că acestea sunt contexte ce se încadrează, de obicei, în CAAux.

Precum lingviștii englezi, deși, inițial, s-a crezut de aceea că nu trebuie să se întreprindă clasificarea luând în considerare și structura sintactică, am considerat că „scheletul” formal-sintactic, care practic susține enunțul, este important. Cu toate acestea, configurația sintactică nu a avut un rol decisiv în categorisirea enunțurilor, după cum reiese din delimitările următoare, cu precizarea că sunt înregistrate doar structurile sintactice prezente în materialul cercetat:

■ în tipul CACoord, s-au încadrat construcțiile sintactice:

A și B; A ca și B; i A și B; A sau (ori) B; sau (ori, fie) A sau (ori, fie) B; A dar (iar, înșelăciune) și B; (tot) atât A, (pe) cât și B; A ca și B; nici A, nici B; A, pe când B; A, B, contribuind la neutralizarea opozițiilor, indicând totalitatea componentelor; aici, într-o coordonare prin juxtapunere („Singular s-a încurcat, singular se descurcă” (DA: 159)), coordonarea adversativă, coordonarea copulativă;

■ în tipul CAAux, sunt prezente:

A dar (iar, înșelăciune) B; A sau (ori) B; A, B, X este A, iar Y, dimpotrivă, e B; (când a existat o antonimie adițională, prin simularea unui paralelism sintactic);

■ în tipul CAN, ce exprimă negarea unuia dintre membrii antonimici, sunt prezente:

A, dar (iar, și) nu B; nu A, ci (dimpotrivă, ba) B; nu A, dar nici B; nici A, nici B; X nu este A, ci, dimpotrivă, B;

■ în tipul CAT, ce exprimă tranziția (trecerea) de la un termen la altul, sunt prezente:

³³ Clasele rezultă în urma statisticii lor cantitative.

dinspre A spre B; din A în B; (trecerea...) de la A la B; A s-a transformat (s-a convertit, s-a schimbat, a degenerat...) în B; A devine (trece în, se schimb în, duce la... B; A se na te din B; din A se arat (iese...) B; dup A vine (urmeaz ...) B; preschimbare A în B;

■ de tipul CASim, in frame-urile:

A, (dar) în acela i timp, B; A, B, în acela i timp; A deopotriv B; cum A, a a B, (în) A e (înseamn , are...) B; i A i B;

■ CAAlt este reprezentat de:

(nici) când A, (nici) când B; ba A, ba B, mai ales când sunt înso ite de aici, acum, ca „m rci distinctive desemantizate ale coordon rii alternative”³⁴;

■ CAE sunt reprezentate de:

nici A, nici B; nici nu (c) A, nici nu (c) B; A sau (ori) B;

■ CAD sunt reprezentate de:

distinc ia (diferen a, opozi ia, contradic ia, grani a, contrazicerea, dispropor ia, dezechilibrul ...) dintre A i B; A fa de B; A în (prin) contrast cu B; a oscilat (a pendulat ...) între A i B, în loc de A, B (A în loc de B); A formeaz o opozi ie cu B;

■ CAComp sunt reprezentate de:

mai bine A decât B; A în (prin) compara ie cu B; A comparat cu B, A e superior (inferior) B;

■ CAI sunt reprezentate de:

A sau (ori) B?; A, B?; A?B?;

■ CAF reprezint , de fapt, antonimele frazeologice; ele au o frecven extrem de redus în corpusul dic ionarului românesc. Convingerea noastr este, îns , c AF sunt frecvent întâlnite în discursul cotidian³⁵.

Prin urmare, dac , de pild , lu m forma sintactic A sau (ori) B, observ m c aceasta se reg se te în CACoord, CAAux, CAE, CAI, pe care le exemplific m cu urm toarele contexte antonimice preluate, de aceast dat , din discursul jurnalistic actual românesc:

CACoord: *V invit s descoperim împreun ce înseamn noțiunea de "bine" sau "r u".* (Utile copii)

CAE: *eram angaja i la stat sau la particular* (TVR, 13.04.2013)

CAI: *Sunt perfec ionist. E bine sau r u?* (Click S n tate); *BINE SAU R U? COMANDO de lichidare a zeci de câini maidanezi.* (EVZ); *E BINE sau R U s lucrezi împreun cu partenerul t u?* (EVZ); *Este bine sau r u c avem o majoritate solid ?* (EVZ); *Se închid fabricile auto. E bine sau r u pentru România ?* (EVZ); *E bine sau r u s te mu i din Moldova spre România?* (Spre Vest).

De asemenea, rela iile antonimice se pot depista mai lesne de cercet ori cunoscând tiparele sintactice la care ader paradigma antonimic , mai ales când intervin antonimele ocazionale. Spre exemplu, probând CAD cu frame-ul în loc de A, B (A în loc de B), am reu it s identific m numeroase contexte de acest gen în discursul actual românesc (din media), unde putem s spunem c apare o opozi ie de tip logico-semantic ocazional, determinat de realitatea imediat : „în loc de soare, în acest weekend vom avea fulgi” (Protv, 19.03.2013), „au ajuns la morg , în loc de nunt ” (Protv); „palme în loc de medicamente într-un spital

³⁴ Cf. D. Irimia, *op. cit.*, p. 500.

³⁵ Vezi i Daniela Gheltofan, *Phraseological antonymy in Romanian. Theoretical and practical considerations*, în „Professional Communication and Translations Studies”, nr. 6 (1-2), 2013, p. 95-108.

sibian” (Protv); „profesorii primesc *explica ii* în loc de *banii*” (România liber , 12. 03.2013); „o *floare* în loc de *amend* ” (9.03.2013, Zi de zi Mure); „*m r i or* în loc de *amend* pentru oferi ele din Re i a” (1.03.2013, Adev rul) etc.

În tabel, dup ce am grupat fiecare context antonimic în categoria aferent , apar urm toarele date ca produs al corpusului analizat:

CATEGORIILE DISCURSIVE (FUNC IONALE) ALE ANTONIMIEI	Exemple în limba român	Ocuren a în limba român (procentaj)
CACoord	„Eroul negativ este o posibilitate tot atât de real ca i eroul pozitiv.” (DA: 214);	1035 (49,90%)
CAAux	„Cruzimea e la oamenii de rând un defect, iar blânde ea o calitate.” (DA: 37);	538 (25,94%)
CAN	„Doi oameni sunt prieteni nu când se aseam n , ci când se disting.” (DA: 28);	124 (5,97%)
CAT	„Defectele dispar toate i devin calit i.” (DA: 43)	113 (5,44%)
CAComp	„Mai bine s fie un popor incult i s rac, dar cinstit decât un popor cult i bogat, dar corupt.” (DA: 70);	73 (3,51%)
CAD	„Dispropor ia dintre infinitatea lumii i finitatea omului este un motiv serios de disperare.” (DA: 115)	63 (3,03%)
CAE	„Nu mai ador, nu mai detest.” (DA: 16);	57 (2,74%)
CASim	„O dat cu binele s-a n scut i r ul.” (DA: 34)	40 (1,92%)
CAI	„Cine e mai liber, omul comun sau omul extraordinar?” (DA: 54);	11 (0,53%)
CAAlt	„Timp de zece ani apoi, coala vie ui a a cum putu, când deschis , când închis ” (DA: 83);	10 (0,48%)
CAF	„M-a f cut din om, neom.” (p. 202); „S faci noaptea zi i ziua noapte.” (DA: 266)	3 (0,14%)

Datele ob inute sunt certificate, într-o anumit m sur , i de studiul Verginica i Barbu Mititelu³⁶ care identific 661 de contexte antonimice cu frame-ul sintactic *A i B* (22%), precum i 632 de ocuren e dup frame-ul *A sau B* (21%) din 3000 de enun uri, întrucât cele dou frame-uri se reg sesc cel mai adesea în clasificarea noastr în categoriile CACoord i CAAux. Ad ug m faptul c autoarea studiului nu a luat în calcul enun uri ca: „Filmul va urm ri evolu ia unei echipe de amatori care, pe m sur ce *câ tig* tot mai multe meciuri, *pierde* spiritul de echip i prietenia care i-a legat la început”³⁷ (s.n.), considerând c

³⁶ Verginica Barbu Mititelu, *op. cit.*, p. 186.

³⁷ *Ibidem.*

termenii antonimici, aflându-se „la distanță mai mare unul de cel alt”, nu formează un context antonimic. Subscriem la această decizie cu precizarea că aceste contexte antonimice există numai în situația în care sunt în contact nemijlocit. Totuși, în contextul dat ca exemplu de cercetare, chiar dacă termenii nu sunt în contact direct, putem vorbi de un enunț antonimic, fiind chiar un caz tipic, despre care noi spunem că este realizat într-un *plan semantico-referențial eterogen*. A adăugăm, este drept să considerăm că distanța considerabilă dintre co-antonimi subminează a priori „coeziunea antonimică”³⁸, dar, aici, nu este cazul.

Distribuția categoriilor discursive ale contextelor antonimice apare în următoarea diagramă, care, totodată, arată, pentru noi, rolul antonimiei în discurs, ca urmare, preferința vorbitorului pentru un anumit model de conduită verbală, dar și mentală.

Cele două categorii principale sunt CACoord și CAAux; clasele medii sunt CAN, CAT, CAComp, CAD; clasele mici sunt: CAE, CASim, CAI, CAAlt.

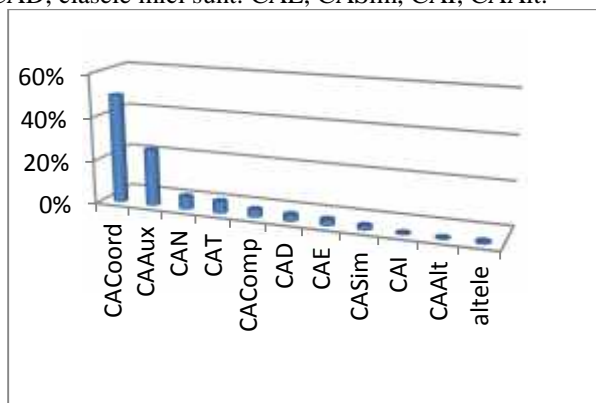

Fig. 5. Diagrama categoriilor contextelor antonimice din limba română

În concluzie, considerăm că această clasificare este deosebit de utilă în stabilirea exactă a raportului funcțional-semantic dintre membrii antonimici, a unor tipare mental-lingvistice în discurs, ca și în identificarea unor contexte antonimice adecvate în cazul concepției unor dicționare. De asemenea, tipologia contextual-funcțională ne-a oferit o imagine mai clară asupra operatorilor antonimici discursivi și a marilor distinctive antonimice.

Bibliografie

- Artjunova, N. D., *Diskurs*, în *Lingvisti eskij enciklopedi eskij slovar'* (LES), sub red. Jarceva, V. N., M., 1990, p. 136-137.
- Bahtin, M., *Probleme de literatură și estetică*, București, Editura Univers, 1982.
- Barbu Mititelu, Verginica, *O perspectivă contextuală asupra antonimiei*, în „Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze (I). Actele celui de-al 9-lea Colocviu al catedrei de

³⁸ N. B. Boeva, *op. cit.*

- limba română (București, 4-5 dec. 2009)”, ed. Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Al. Nicolae, [București], Editura 2010, p. 183-190.
- Bârlea, Gh., *Contraria latina. Contraria romanica (Sistemul antonimelor în limba latină și reflexele sale în limbile romanice)*, București, Editura EUB, 1999.
- Berbinski, Sonia, *Antonymie – phénomène discursif*, [București], Editura EUB, 2008.
- Bidu-Vrănceanu, Angela, *Dinamica cuvintelor românești din 1990 până în 2002* (<http://ebooks.unibuc.ro/filologie/dindelegan/23.pdf>).
- Bidu-Vrănceanu, Angela, Forșcu, Narcisa, *Limba română contemporană. Lexicul*, [București], Editura Humanitas Educațională, 2005.
- Bidu-Vrănceanu, Angela, Forșcu, Narcisa, *Modele de structurare semantică: cu aplicații la limba română*, Timișoara, Editura Facla, 1984.
- Blakemore, Diane, *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse*, New York, CUP, 2002 (google books).
- Boeva, N. B., *Grammatičeskaja antonimija v sovremennom anglijskom jazyke*, rezumatul tezei, Timișoara, 2001.
- Borchin, Mirela-Ioana, *Semantica modurilor incertitudinii*, [Timișoara], Editura Excelsior Art, 2011.
- Bucur, M., *Dicționar de antonime*, (DA), București, Editura VOX, 2007.
- Bucur, M., Evseev, I., *Probleme de semasiologie*, Timișoara, Editura Facla, 1976.
- Comloșan, Doina, Borchin, Mirela, *Dicționar de comunicare (lingvistică și literară)*, vol. al II-lea, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2003.
- Evenimentul zilei (EVZ) – evz.ro
- Evseev, I., *Semantica verbului*, Timișoara, Editura Facla, 1974.
- Gheltofan, Daniela, *Phraseological antonymy in Romanian. Theoretical and practical considerations*, în „Professional Communication and Translations Studies”, nr. 6 (1-2), 2013, p. 95-108.
- Irimia, D., *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, Iași, Editura Polirom, 2004.
- Jones, S., *Antonymy: a corpus-based perspective*, London, Routledge, 2002.
- Jones, S., *Opposites in Discourse: a comparison of antonym use across four domains*, în „Journal of Pragmatics”, 39, 2007, p. 1105-1119.
- Langacker, R. W., *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. 1, Stanford, Stanford University Press, 1987.
- Manaenko, G. N., *Koordinaty ponjatija «discurs»*, în „Discurs, concept, žanr: kolektivnaja monografija”, red. M. Ju. Oleškov, Nižnij Tagil, 2009, p. 15-35.
- Murphy, Lynne M., Paradis, Carita, Willners, Caroline, Jones, S., *Discourse functions of antonymy: a cross-linguistic investigation of Swedish and English*, în „Journal of Pragmatics”, 41 (11), 2009, p. 2159-2184.
- Murphy, M. Lynne, *Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy, and Other Paradigms*, Cambridge, CUP, 2003 (google books).
- Novikova, Ju. O., *Re evaja antonimija kak otaženie obydennoj kartiny mira (na materiale amerikanskogo varianta anglijskogo jazyka)*, rezumatul tezei, Sankt-Peterburg, 2010.
- Reboul, Anne, Moeschler, J., *Pragmatica discursului: de la interpretarea enunțului la interpretarea discursului*, (traducere de I. Antoniu), [Iași], Editura Institutul European, 2010.
- Sârbu, R., *Antonimia lexicală în limba română*, Timișoara, Editura Facla, 1977.

Alina-Simona MARTIN-MITRIC
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

Paradigmele comunicării și mass-media

Abstract: (Paradigms of communication and media) With the development in mass communication studies, in addition to issues related to the effectiveness of communication, researchers have discussed the problem of what the communication has on society. Among other things, trying to find some motivation for media consumption and the changes that may occur. The effects of mass communication means all the processes and consequences involved in receiving messages, processes and consequences that can not be attributed only act of communication or all individual and social changes they produce the kind of media messages. In recent decades have emerged and developed several types of approaches, theories and issues related to the media. However, there are two general paradigms that are virtually present in all research. The first can be called *strong media* and believes that media effects generally negative, extremely strong, active interfering structures and mechanisms of social life, being active in relation to the individual or society, and the second paradigm, known as *poor media*, which considers the influence of media in society is relatively small. Analysis of the effects of the media are the main concern of researchers in mass communication studies.

Keywords: paradigm, communications, media, society, posts/messages

Rezumat: Odată cu dezvoltarea studiilor în domeniul comunicării de masă, pe lângă problemele legate de eficiența comunicării, cercetătorii au discutat problema efectelor pe care procesul comunicării le are asupra societății. Printre altele, se încearcă găsirea unor motivații pentru consumul media, cât și pentru modificările care pot surveni. Efectele comunicării de masă reprezintă ansamblul de procese și de consecințe pe care le presupune receptarea mesajelor, procese și consecințe care nu pot fi atribuite decât actului de comunicare sau toate modificările la nivel individual și social pe care le produc mass-media prin tipul de mesaje.

În ultimele decenii s-au conturat și elaborat mai multe tipuri de abordări, teorii dar și probleme referitoare la mass-media. Însă, există două paradigme generale, care sunt practic prezente în toate cercetările. Prima poate fi numită media puternică și consideră că mass-media au efecte, în general negative, deosebit de puternice, intervenind activ asupra structurilor și mecanismelor vieții sociale, ele fiind active în raport cu individul sau societatea, iar cea de a doua paradigmă, cunoscută ca și media slabă, care consideră că influența mass-media în societate este relativ mică. Analiza efectelor mass-media reprezintă principala preocupare a cercetătorilor în studiile privind comunicarea de masă.

Cuvinte-cheie: paradigmă, comunicare, mass-media, societate, mesaje

Cercetările referitoare la **informație și comunicare** au cunoscut o dezvoltare spectaculoasă după deceniul patru al secolului trecut, în special după publicarea, de către C. Shannon, în anul 1948, a studiului intitulat *A Mathematical Theory of Communication* (apărut în *Bell System Technical Journal*), urmat – un an mai târziu – de lucrarea *The Mathematical Theory of Communication*, scrisă împreună cu colegul său W. Weaver¹.

De altfel, cele două concepte au determinat reconsiderări, de amploare mai mare sau mică, în toate domeniile cunoașterii și acțiunii umane: în timp ce ele organizării și deciziei,

¹Ioan Zanc, *Informație și comunicare. Aspecte psihologice și sociale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2005, p. 3.

inteligen ei artificiale, în tiin ele cognitive, în psihoterapiile individuale sau de grup („comunicative”), în mediul economic i politic, în mass media etc.²

De dat recent asist m la dezvoltarea unui domeniu interdisciplinar nou, „ **tiin ele inform rii i comunic rii**” (SIC), care provine, cu prec dere, din modelele cibernetice de analiz a fluxurilor informa iei, din studiile de sociologie i psihologie a comunic rii, din cercet rile lingvistice i cele de antropologie cultural . Ca atare, SIC reune te modele i metode de cercetare din diferite curente i tiin e i încearc s defineasc , ast zi, un cadru pentru transform rile din mass-media, pentru dezvoltarea continu a noilor tehnologii, precum i pentru avansul pe care l-au luat rela iile cu publicul în general. A adar, ele examineaz ansamblul de instrumente mediatice, tradi ionale i simbolice specifice societ ii contemporane³.

O problem dezbtut , pe larg, în cursul anilor '70, dezbateri continueat i în prezent în cadrul SIC, o constituie raporturile dintre informa ie i comunica ie, opozi ia i convergen a posibil dintre ele. De altfel, speciali tii g sesc semnifica ii distincte celor dou no iuni: tire, noutate, cunoa tere, ridicare a nedetermin rii – sunt ata ate no iunii de **informa ie**; rela ii între persoane, transmitere de mesaje, schimb de semnifica ii între indivizi – sunt folosite pentru a defini **comunicarea**⁴.

În perioada respectiv , majoritatea autorilor considerau **teoria informa iei** ca un capitol de **teorie general a comunic rii**, aceast teorie dovedindu-se mai bogat , prin luarea în considerare a feedback-ului, fapt ce-i permitea s în seama de receptori⁵.

Renumitul cercet tor D. Bougnoux afirm c **informa ia** presupune, în general, comunicare (adic baza de la care porne te informa ia), dar c aceast condi ie nu este simetric : comunicarea nu conduce, întotdeauna, la informa ie, ba chiar se poate lipsi de ea. El consider c în situa ii clasice, „de via ” (hohot general de râs, c ldura comunicativ a emo iilor, îndeplinirea unui ritual), oamenii se simt lega i unii de al ii f r ca aceast rela ie s aib un con inut cognitiv,adic s cuprind o informa ie⁶.

A adar, **comunicarea** pune accent pe rela ie (lat. *communis* = a pune în comun, a fi în rela ie), în timp ce **informa ia** mizeaz pe con inutul cognitiv, pe realitate. Bougnoux consider c **informa ia** are valoare i se m soar în câmpul cunoa terii, iar **comunicarea** în cel al ac iunii i organiz rii. În consecin , a doua (**comunicarea**) o preced i o condi ioneaz pe prima (**informa ia**)⁷.

Ca atare, **informa ia** este subordonat principiului verific rii, deci alternativei fals sau adev rat: verific m, respingem sau confirm m o informa ie. Din p cate, primatul rela iei implic , adesea, menajarea celuilalt. De vreme ce, uneori, adev rul sup r , evit m o informa ie care ar deranja – peste m sur – rela iei⁸.

Dualitatea informa ie-comunicare se manifest , într-un mod similar, în mass-media i în politic ⁹.

² *Idem.*

³ *Ibidem*, p. 3-4.

⁴ Ioan Zanc, *Informa ie i comunicare. Aspecte psihologice i sociale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2005, p. 4.

⁵ *Idem.*

⁶ *Ibidem*, p. 4-5.

⁷ *Ibidem*, p. 5.

⁸ *Idem.*

⁹ *Idem.*

Astfel, în mass-media (tip rit , audiovizual) grani a dintre informa ie i comunicare este versatil . În acest sens, jurnali tii care ar trebui s extrag , s prelucreze i s prezinte cât mai bine informa iile, vor fi supu i la multiple presiuni (sponsori, agen ii de publicitate, dosare de pres de „complezen ” etc.), cedând tenta iilor comunic rii, alunecând dinspre producerea unei informa ii veritabile spre „comunicare” (reclam). Acest fenomen este evident într-o campanie publicitar f r nici cel mai mic respect pentru adev r¹⁰.

Conform lui R. Escarpit, **comunicarea** presupune formularea, transferul i tratamentul informa iei, adic „ale produsului original al spiritelor umane individuale, oricare ar fi natura acestui produs (tiin ific, tehnic, artistic, eveniment ial etc.)”¹¹.

J. Meyriat afirma c orice **comunicare** are un con inut cognitiv mai mult sau mai pu in important, care este informa ia; aceasta induce o modificare, prin ad ugare sau transformare, a st rii de cunoa tere a celui care o prime te¹².

A adar, orice tip de **comunicare** presupune transferuri de informa ii, chiar dac acestea nu se realizeaz prin mesaje verbale. Or, într-o rela ie interpersonal , anumi i indici nonverbali (postur , mimic , vestimenta ie, expresie facil etc.) „comunic ” o serie de informa ii despre interlocutor (vârst , status, stare sufleteasc etc.). Modul în care acestea sunt folosite în „comunicare” (adecvat sau deformat, pentru a prelungi sau întrerupe o rela ie etc.) trimite la dimensiunea deontologic a comunic rii i informa iei¹³.

M. McLuhan, E. Eisenstein i al i autori pun în eviden faptul c schimb rile intervenite în suporturile comunic rii (scrierea, imprimaria, audiovizualul) au antrenat, întotdeauna, o modificare sensibil a con inutului i formei informa iilor concepute i, apoi, difuzate¹⁴.

Actualmente, realiz rile spectaculoase din tehnologiile de vârf ale comunic rii (ordinate, telematic , internet) determin modific ri în dezvoltarea civiliza iei contemporane, în ansamblul s u. De pild , produc ia, educa ia, conducerea, arta, medicina, mentalul individual i colectiv înregistreaz schimb ri sub impactul tehnologiilor informa ionale de vârf. Cele dou nouni devin indisociabile, iar al turi de noile suporturi tehnice ap rute, constituie un factor de progres ce determin , conform opiniei unor autori, trecerea societ ii într-un nou stadiu al dezvolt rii sale, i anume **societatea informa ional** . Anali tii consider c acest fenomen antreneaz o serie de consecin e benefice pentru oameni i colectivit i (de exemplu, posibilitatea particip rii directe a oamenilor la deciziile majore privind soarta lor), dar are i urm ri negative (amplificarea posibilit ilor de manipulare i control electronic al cet enilor)¹⁵.

În limbajul cotidian, utilizarea termenului **comunicare** nu întâmpin probleme speciale, iar majoritatea vorbitorilor se gândesc la „a aduce la cuno tin ” sau la „a informa”. În orice dic ionar explicativ sunt men ionate trei **semnifica ii**, par ial suprapuse, ale cuvântului „comunicare”: în tiin are, aducere la cuno tin ; contacte verbale în interiorul unui grup sau colectiv; prezentare sau ocazie care favorizeaz schimbul de idei sau rela iile spirituale¹⁶.

¹⁰ Ioan Zanc, *Informa ie i comunicare. Aspecte psihologice i sociale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2005, p. 5-6.

¹¹ *Ibidem*, p. 6.

¹² *Idem*.

¹³ *Ibidem*, p. 7.

¹⁴ *Idem*.

¹⁵ Ioan Zanc, *Informa ie i comunicare. Aspecte psihologice i sociale*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2005, p. 7-8.

¹⁶ J.J. van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, *tiin a comunic rii*, Bucure ti, Ed. Humanitas, 2004, p. 23.

De altfel, **comunicarea** reprezintă un proces care, din unghiul tipic al comunicării, dispune de patru **componente fundamentale**: un *emisor*, un *canal*, *informație* și un *receptor*¹⁷.

După cum se știe, procesul comunicării presupune, pe lângă emisor (sau emitent), unul sau mai mulți receptori potențiali. Deci, esența procesului este deplasarea, transferul sau transmiterea informației de la un participant la celălalt. În general, circulația este bidirecțională: dialogul, discuția dintre două persoane care, alternativ, joacă rolul de emisor (vorbitor) și receptor (ascultător). În anumite cazuri, circulația informației poate avea loc în sens unic: monologul, cuvânturile, comunicarea prin presă, radio sau televiziune. În pofida faptului că într-un ziar se publică „scrisorile primite la redacție”, iar la radioteleviziune se primesc reacțiile ascultătorilor sau ale spectatorilor, mass-media reprezintă, predominant, sisteme unidirecționale de comunicare¹⁸.

Aadar, **comunicarea** semnifică, în sensul cel mai general, procesul transmiterii, recepționării, stocării, prelucrării și utilizării informațiilor. De fapt, pentru om, principalul mijloc de socializare îl reprezintă comunicarea; el își structurează personalitatea și devine ființă socială în măsura în care se raportează sau comunică cu ceilalți. N. Wiener scria următoarele: „Nu încapă nicio îndoială că **sistemul social** este un tot organizat, ca și individul, că el este unit laolaltă de un sistem de comunicație în care procesele de circulație de feedback joacă un rol important”¹⁹.

Marele filosof român Constantin Noica aprecia că „toată viața și toată societatea, laolaltă cu cultura, sunt o chestiune de comunicare”²⁰.

În general, în procesele de comunicare în care sunt angajați, oamenii urmăresc atingerea unor scopuri²¹.

Conform lui N. Stanton, prin intermediul procesului de comunicare se urmăresc, întotdeauna, patru **scopuri principale**: să fim recepționați (auziți sau citați); să fim înțeleși; să fim acceptați; să provocăm o reacție (o schimbare de comportament sau de atitudine)²².

Reputatul specialist E. La Monica reține următoarele **scopuri** care, izolat sau combinate între ele, pot fi regăsite în orice proces de comunicare: a învăța, transmite sau primi cunoștințe; a influența comportamentul cuiva; a exprima sentimente; a explica sau a înțelege propriul comportament sau al altora; a întreține legături cu cei din jur/a te integra într-o colectivitate sau grup social; a clarifica o problemă; a atinge un obiectiv propus; a reduce tensiunile sau a rezolva un conflict; a stimula interesele proprii sau ale celor din jur²³.

Interesant este faptul că cercetările întreprinse de către Watzlawick și colaboratorii săi, în domeniul schizofreniei, au condus, dincolo de rezultatele de ordin medical (semiologic, terapeutic), la enunțarea unor „axiome”, a unor principii fundamentale, caracteristice pentru comunicarea interumană²⁴.

¹⁷ *Idem.*

¹⁸ *Ibidem*, p. 23-24.

¹⁹ Ioan Zanc, *Informație și comunicare. Aspecte psihologice și sociale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2005, p.7-8.

²⁰ *Ibidem*, p. 9.

²¹ *Ibidem*, p. 27.

²² *Idem.*

²³ *Ibidem*, p. 27-28.

²⁴ *Ibidem*, p. 34.

Conform **primei axiome**, „comunicarea este inevitabil ” sau, altfel spus, „non-comunicarea este imposibil ”²⁵.

A doua axiom se enun ă astfel: „Comunicarea se desf oar ă la dou ă niveluri: informa ional i rela ional, cel de-al doilea oferind indica ții de interpretare a con inutului celui dintâi”²⁶.

În baza celei de-**a treia axiome**, „comunicarea e un proces continuu, ce nu poate fi tratat în termeni de cauz -efect sau stimul-r spus”²⁷.

i celelalte patru axiome prezint ă interes, fiind rodul unor cercet ări de lung ă durat ă : „comunicarea îmbrac ă fie o form ă digital ă , fie o form ă analogic ă ” (**axioma 4**)²⁸; „comunicarea este ireversibil ” (**axioma 5**)²⁹; „comunicarea presupune raporturi de for ă i ea implic ă tranzac ții simetrice sau complementare” (**axioma 6**)³⁰; „comunicarea presupune procese de ajustare i acordare” (**axioma 7**)³¹.

În întregul univers, comunicarea exist ă atât la nivelul sistemelor, cât ă i la nivelul subsistemelor componente³².

A adar, omul, ca fiind ă suprem ă a universului nostru, are un avantaj suplimentar fa ă de toate celelalte fiin ăe: posibilitatea de a comunica prin limbaj articulat; această caracteristic ă a devenit piatra de hotar ă a civiliza ției, care, al turu de munc ă , constituie elementul definitoriu al existen ăei umane³³.

Comunicarea reprezint ă , f r ă îndoial ă , elementul indispensabil pentru func ționarea optim ă a oric ărei colectivita ăi umane, indiferent de natura i m rimea ei. În acest sens, schimbul continuu de mesaje genereaz ă unitatea de vederi ă , implicit, de aciune, prin armonizarea cuno ătin elor privind scopurile, c ăle i mijloacele de a le atinge, prin promovarea deprinderilor necesare, prin omogenizarea relativ ă a grupurilor sub aspect afectiv (emo ional, sentimental) i motiva ional (opinii, interese, convingeri, atitudini)³⁴.

A comunica este sinonim, deci, cu a spune, a explica, a convinge sau a ac iona³⁵. Specia uman ă a în eles, mereu, importan ăa comunic ării în ansamblul vie ăii sociale. Ca atare, se poate afirma c ă nu exist ă via ă social f r ă comunicare³⁶.

Majoritatea speciali ătilor în domeniu consider ă c ă exist ă o serie întreg ă de tipuri de comunicare; important este criteriul adoptat pentru clasificare. A adar, dup ă **scopul urm ărit**, putem distinge comunic ări oficiale i neoficiale, dup ă **frecven ăa comunic ării** semnal m comunicarea permanent ă , periodic ă i aperiodic ă (de câte ori este nevoie), dup ă **genul de**

²⁵ *Idem.*

²⁶ *Ibidem*, p. 35.

²⁷ Ioan Zanc, *Informa ăie i comunicare. Aspecte psihologice i sociale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2005, p. 35.

²⁸ *Ibidem*, p. 36.

²⁹ *Idem.*

³⁰ *Ibidem*, p. 37.

³¹ *Ibidem.*

³² Stancu ăerb, *Rela ăii publice i comunicare*, Bucure ăti, Ed. Teora, 2007, p. 35; vezi, de asemenea, Irina St nciugelu, *M ătile comunic ării*, Bucure ăti, Ed. Tritonic, 2009, Aurelian Sburlescu (trad.), *Comunicarea eficient ă*, Bucure ăti, Ed. Bic All, 2005, Octavian Mihail Sachelarie, Victor Petrescu, *Sociologia comunic ării*, Pite ăti, Ed. Paralela 45, 2006.

³³ *Ibidem.*, p. 35.

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Idem.*

³⁶ *Ibidem*, p. 36.

activitate c reia îi este adresat putem vorbi despre comunicarea instructiv sau educa ional , comunicarea profesional sau în procesul muncii, comunicarea mediat sau prin intermediul altcuiva, iar din punctul de vedere al **rela iilor stabilite între administra ie i cet eni**, comunicarea se poate clasifica în: comunicare verbal sau oral , comunicare în scris, comunicare nonverbal sau neverbal ³⁷.

Odat cu dezvoltarea studiilor în domeniul **comunicării de mas** , pe lâng problemele legate de eficien a comunicării, cercetorii au discutat problema efectelor pe care procesul comunicării le are asupra societ ii. Printre altele, se încearc g sirea unor motiva ii pentru consumul media, cât i pentru modific rile care pot surveni.

Efectele comunicării de mas reprezint ansamblul de procese i de consecin e pe care le presupune receptarea mesajelor, procese i consecin e care nu pot fi atribuite decât actului de comunicare sau toate modific rile, la nivel individual i social, pe care le produc mass-media prin tipul de mesaje.

De fapt, comunicarea poate avea diverse forme, de la o discu ie confiden ial sau o consf tuire în procesul de munc i pân la un program de Eurovision pentru milioane de telespectatori. A adar, o scrisoare, un ziar, radioul, o bro ur , un bilet, fiecare este – în felul s u – comunicare, în în elesul de transmitere de informa ie, îns deosebirile dintre toate aceste forme de comunicare sunt, f r îndoial , foarte mari. Aceste deosebiri se refer , printre altele, la suportul informa iei (hârtie, unde etc.) i la num rul celor implica i în procesul de comunicare (doi, pu ini, mul i sau o mas de oameni). Atunci când publicul receptor este format dintr-un mare grup de oameni, ne gr bim s vorbim despre „**comunicare în mas** ”. În consecin , ziarele, posturile de radio i televiziunile, periodicele sunt, deopotriv , „**mass-media**”. Pe parcursul cercetării se contureaz o întrebare-cheie i anume: ce modific ri presupune procesul de comunicare pentru a deveni comunicare în mas ?³⁸

În general, **comunicarea în mas** reprezint „o comunicare ce ajunge la dispozi ia maselor, comunicare orientat spre mase”, ceea ce nu spune prea mult, atâta timp cât nu este clar ce înseamn „mase”. În schimb, în *Dic ionarul explicativ al limbii române* (edi ia din anul 1975) se vorbe te despre „o mul ime compact de oameni, considera i ca o unitate; grupare mare de oameni cu anumite caractere comune”. Deci, modul de definire este asem n tor în aproape toate limbile: „mul ime” sau „num r mare” sunt predicatelor obi nuite. În plus, termenul „mas ” are, în diferite limbi, o conota ie negativ : „mas ”, în în elesul de „majoritate a popula iei, incapabil s gândeasc pe cont propriu i, de aceea, u or de manipulat”, sau de „grup care ac ioneaz , incidental sau constant, anulând sau deformând personalitatea membrilor s i”. În baza acestei explica ii, comunicarea în mas ar reprezenta o comunicare pentru cei incapabili de gândire. Îns , în tiin a comunicării, pu ini autori pleac de la asemenea teorii despre mase, interesul lor îndreptându-se, în mod constant, spre alte

³⁷ Stancu erb, *Rela ii publice i comunicare*, Bucure ti, Editura Teora, 2007, p. 35; vezi, de asemenea, Irina St nciugelu, *M tile comunicării*, Bucure ti, Editura. Tritonic, 2009, Aurelian Sburlescu (trad.), *Comunicarea eficient* , Bucure ti, Editura Bic All, 2005, Octavian Mihail Sachelarie, Victor Petrescu, *Sociologia comunicării*, Pite ti, Editura Paralela 45, 2006, p. 39.

³⁸ J.J. van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, *tiin a comunicării*, Bucure ti, Editura. Humanitas, 2004, p. 35-36.

teme: intențiile emițitorului, condițiile de acces și modul de utilizare a canalelor de comunicare, specificitatea publicului și a mesajelor³⁹.

În linii mari, **comunicarea** reprezintă un mijloc important de influențare a comportamentelor și atitudinilor individuale și de grup, respectiv un important factor de persuasiune⁴⁰.

Prin **persuasiune** se înțelege acțiunea de a convinge pe cineva să găndească sau să se comporte într-un anumit mod, adică „activitatea de influențare a atitudinilor și comportamentelor unor persoane în vederea producerii acelor schimbări care sunt în concordanță cu scopurile sau interesele agenției inițiatoră (persoane, grupuri, instituții sau organizații politice, sociale, culturale, comerciale etc.)”⁴¹.

Celebrul dicționar Webster definește termenul de **persuasiune** ca fiind acțiunea de „a induce prin argumente, insistență sau dojană o anumită poziție mentală” sau „a învinge fără câștig apelul la rațiune sau sentimentele cuiva”⁴².

Persuasiunea se deosebește de alte forme de modificare a atitudinilor prin faptul că face apel la convingere, fiind opus oricărei impunerii sau forțării unei opinii. De altfel, persuasiunea se bazează pe acțiunea benevolă, pe liberul consimțământ, individul păstrându-și (sau având falsă impresia că și păstrează) o anumită libertate de decizie⁴³.

În calitate de proces de influențare și de schimbare a atitudinilor, **persuasiunea** face parte din însăși viața omului contemporan⁴⁴.

Merită amintit faptul că fenomenul **opinie publice** a fost sesizat încă din Antichitate, în lumea cugetătorilor din Grecia și Roma. În acest sens, grecul Aristotel vorbea de **opinie populară**, iar latinul Titus Livius, de **opinie unanimă**. În schimb, în epoca modernă, Rousseau, Hobbes și Machiavelli aveau în vedere acest fenomen și întrebându-se termenul de *voies general* (*volonté générale*), *spirit general* (*esprit général*) sau „*publica voce, e fama*”⁴⁵.

Însă, în perioada de pregătire și înfăptuire a revoluțiilor moderne din Europa, noțiunea este asociată cu starea de spirit a populațiilor largi ale populației fașă de puterea absolutistă. Ca atare, această noțiune se transformă din „vocea publicului” în „spirit public” – public eterogen sub aspectul conținutului, dar unanim în dorința de a înlătura monarhia absolută⁴⁶.

Aadar, această „stare de spirit publică” ajunge la „stare de spirit generală” în momentul declanșării revoluțiilor burgheze, iar la începutul secolului al XIX-lea primește denumirea de opinie publică⁴⁷.

³⁹ J.J. van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, *Teoria comunicării*, București, Editura Humanitas, 2004, p. 36.

⁴⁰ Ioan Zanc, *Informația și comunicare. Aspecte psihologice și sociale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2000, p. 120.

⁴¹ *Idem*.

⁴² *Idem*.

⁴³ *Idem*.

⁴⁴ Ioan Zanc, *Informația și comunicare. Aspecte psihologice și sociale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2000, p. 121

⁴⁵ Stancu Ștefan, *Relații publice și comunicare*, București, Editura Teora, 2007, p. 35; vezi, de asemenea, Irina Stănciugelu, *Metode comunicative*, București, Editura Tritonic, 2009, Aurelian Sburlescu (trad.), *Comunicarea eficientă*, București, Editura Bic All, 2005, Octavian Mihail Sachelarie, Victor Petrescu, *Sociologia comunicării*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006, p. 97.

⁴⁶ *Idem*.

⁴⁷ *Idem*.

Hegel a fost unul din primii filosofi ai lumii contemporane care a definit conceptul de opinie publică. În „Principiile filosofiei dreptului”, ilustrul filosof german sublinia următoarele: „libertatea subiectiv formal, după care indivizii singulari, ca atare, urmează să aibă în sine și să exprime propria lor judecată, pe care o soluționează asupra problemelor generale, se manifestă în fenomenul colectiv pe care îl numim opinie publică”⁴⁸.

La început, fenomenul opiniei publice i-a preocupat doar pe filosofi sau sociologi, însă, ulterior, factorii de guvernare au devenit din ce în ce mai interesați de faptul real, exprimat sintetic în această noțiune⁴⁹.

În consecință, la începutul secolului al XIX-lea, guvernanții din Marea Britanie și-au constituit o mare rețea de corespondenți în întregul imperiu, a căror misiune era să ia pulsul opiniei cetățenilor. În timpul lui Napoleon, în Franța s-au adoptat măsuri similare⁵⁰.

De altfel, studiul aprofundat al acestui fenomen a fost organizat și de sociologii din Statele Unite, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea⁵¹.

Actualmente, nimeni nu mai poate ignora acest fenomen. Opinia publică a devenit cel mai important element al vieții sociale⁵².

Progresele, dar – în egală măsură – și capcanele pe care le pot conține acestea, ies la iveală datorită mijloacelor moderne de comunicație. În acest sens, Ross Anderson, șeful laboratorului IT de la Universitatea Cambridge, avertizează asupra pericolului ca baza de date a unui calculator să poată fi controlată. De pildă, sistemul palladium este un proiect prin care orice bază de date dintr-un computer să poată fi accesată fără acordul proprietarului. Tot prin sistemul menționat mai sus, calculatoarele vor funcționa numai dacă sunt conectate la rețeaua de Internet. Deci, sistemul palladium va fi introdus direct în placa de bază, în viitorul apropiat, chiar în chipset; cu alte cuvinte, va reprezenta o parte integrantă din orice tip de calculator, fiind introdus chiar din procesul de fabricație. Deloc întâmplător, TCPA, o organizație din care fac parte 170 de companii multinaționale, consideră că introducerea sistemului palladium este absolut necesară. De fapt, noua tehnologie se dorește a fi un control asupra programelor care se introduc în computere și care, în mare măsură, sunt piratate. Din păcate, însă, calculatoarele dotate cu palladium vor putea șterge, automat, orice fișier considerat indezirabil de către un guvern, o companie sau un grup de interese; nu numai banca de date dintr-un computer va putea fi ștearsă foarte ușor, dar și publicațiile incomode de pe Internet. Această inițiativă ar reprezenta și un atac, fără precedent, asupra libertății de informare, și chiar o invadare nepermisă a intimității persoanelor. Pentru a liniști internauții, în general, utilizatorii de computere (din ce în ce mai numeroși în ultimii ani), numele de cod al sistemului

⁴⁸ *Idem.*

⁴⁹ *Ibidem*, p. 98.

⁵⁰ Stancu Șerban, *Relații publice și comunicare*, București, Editura Teora, 2007, p. 35; vezi, de asemenea, Irina Stănciugelu, *Metode comunicative*, București, Editura Tritonic, 2009, Aurelian Sburlescu (trad.), *Comunicarea eficientă*, București, Editura Bic All, 2005, Octavian Mihail Sachelarie, Victor Petrescu, *Sociologia comunicării*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006, p. 97.

⁵¹ *Idem.*

⁵² *Idem.*

palladium se dorește a fi înlocuit, de către unele companii, cu „Next Generation Secure Computing Base”, adică „Generația următoare de securitate a calculatorului”⁵³.

La începutul noului mileniu, problema liberului acces la informațiile transmise se discută intens în marile cancelării ale lumii, la fel cum, în urmă cu câteva secole, invenția lui Gutenberg, *tiparul*, a fost discutată, considerându-se că accesul la informație (carte) poate pune în pericol existența marilor puteri⁵⁴.

Cu toate acestea, *tiparul* nu a putut fi controlat, ca atare, se poate spune că epoca modernă a Europei a fost inaugurată de către invenția lui Gutenberg. În schimb, sfârșitul secolului XX a debutat cu apariția și popularizarea Internetului. Însă, din păcate, nu numai controlul Internetului este o problemă a viitorului, ci și cea a utilizatorului. De exemplu, fiind preocupat, ore în urmă, de calculator, în timp, există riscul ca Omul să-și piardă, în mare măsură, abilitățile naturale, iar existența fără calculator să se pară imposibilă. În mod paradoxal, treptat, Internetul poate crea mai multă dependență decât energia pe care o folosim astăzi. De fapt, societatea electronică privește spre lumea de astăzi a cum noi, cei de astăzi, privim spre Evul Mediu. Cu toate acestea, noi avem satisfacția de a fi pionierii epocii moderne. Deci, omenirea se află într-un nou punct de cotitură. În egală măsură, depozitarea istoriei omenirii numai pe suport electronic este un risc major care poate anula orice urmă a unui mesaj transmis de generația noastră viitorului⁵⁵.

Informația a devenit un element de referință, o valoare care poate stârni panica sau, dimpotrivă, stabilitate în toate sferile importante ale vieții sociale⁵⁶.

În acest sens, reputatul politolog Alvin Toffler apreciază că astăzi, dar mai ales în viitor, informația este net predominantă, chiar dacă, de-a lungul istoriei, forța represivă a banului a avut întâietate⁵⁷.

Cu toate acestea, sociologia actuală consideră informația drept placa turnantă și acceleratorul schimbărilor în societate, precum și principalul element care poate determina formarea opiniei publice⁵⁸.

În prezent nu se poate vorbi de opinie publică fără a avea în vedere mass-media, ca principal factor de transmitere a informației către public, cu posibilități nelimitate de influență sau de formare a acesteia⁵⁹.

Inventarea tiparului și punerea sa la dispoziția omenirii a constituit o primă formă modernă de influență a opiniei publice; cantitatea de informație care ajungea la public era

⁵³ Vasile elaru, Claudiu Coman, *Comunicarea între informare și manipulare. Dresori și vânzătorii de cai verzi*, București, Editura All Beck, 2005, p. 153.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 153-154.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 154.

⁵⁶ Stancu Erb, *Relații publice și comunicare*, București, Editura Teora, 2007, p. 35; vezi, de asemenea, Irina Stănciugelu, *Metode comunicative*, București, Editura Tritonic, 2009, Aurelian Sburlescu (trad.), *Comunicarea eficientă*, București, Editura Bic All, 2005, Octavian Mihail Sachelarie, Victor Petrescu, *Sociologia comunicării*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006, p. 104.

⁵⁷ *Idem*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 105.

⁵⁹ Stancu Erb, *Relații publice și comunicare*, București, Editura Teora, 2007, p. 35; vezi, de asemenea, Irina Stănciugelu, *Metode comunicative*, București, Editura Tritonic, 2009, Aurelian Sburlescu (trad.), *Comunicarea eficientă*, București, Editura Bic All, 2005, Octavian Mihail Sachelarie, Victor Petrescu, *Sociologia comunicării*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006, p. 105.

cu mult mai mare decât în cazul comunicării verbale sau prin scrisori. În egal măsură, din ce în ce mai multe persoane au avut acces la surse de informare, altădată inaccesibile, iar prin intermediul cuvântului tipărit au fost aduse la cunoștința lumii întregi idei revoluționare despre originile și sensurile vieții umane⁶⁰. De altfel, „Galaxia Gutenberg” a avut un traseu ascendent, ajungând la apogeu în prima parte a secolului XX⁶¹.

Radio-ul, extraordinara invenție a lui Marconi, reprezintă o primă breșă în monopolul transmiterii informației de înut, până atunci, de presa scrisă. Cu toate că impactul apariției radioului era formidabil, o vreme, cele două mijloace de informare în masă au coexistat și, în anumite situații, s-au întrepătruns. Sub aspectul formării opiniei publice, noua invenție a creat posibilitatea ca fiecare cetățean sau caz izolată să fie conectat la mesaje din orice parte a pământului, astfel încât informația era transmisă, uneori, aproape simultan cu producerea faptului relatat. În consecință, reacțiile cetățenilor au putut fi transmise mult mai rapid, iar la conturarea opiniei publice au participat toți subiecții⁶².

Presa scrisă și radioul au primit o lovitură extraordinară odată cu apariția *televiziunii*, care transporta prin eter, concomitent, imaginea și sunetul⁶³.

De fapt, această nouă etapă va conștina apariția unui nou canal – *audiovizualul*⁶⁴.

În pofida faptului că prima transmisie de televiziune a avut loc în anul 1924, în S.U.A., putem vorbi despre o televiziune, în adevăratul sens al cuvântului, abia în 1936. Însă, până în anul 1955, televiziunea nu a evoluat în condiții deosebite; doar după această dată apar societăți de televiziune destul de puternice, cu capital preponderent de stat în Europa, iar cu capital privat în S.U.A.⁶⁵.

După anul 1955, dezvoltarea televiziunii și a radioului a fost explozivă, iar impactul asupra celorlalte mijloace de informare în masă a fost pe măsură⁶⁶.

De altfel, în a doua jumătate a secolului trecut, presa scrisă, cu precizie cotidianele din zilele dezvoltate, au primit, din plin, lovitura complexului mijloacelor electronice de informare, înregistrând o scădere spectaculoasă a tirajului, importanței și forței economice⁶⁷.

Presa scrisă a evoluat și, treptat, și-a reluat locul în viața socială, dar nu la aceeași dimensiune ca până atunci⁶⁸.

Fără îndoială, apariția și dezvoltarea televiziunii a constituit un element important în reorientarea tehnicilor și metodelor de formare și influențare a opiniei publice, deoarece televiziunea va juca un rol fundamental în dinamica formării opiniei publice. Însă, de nenumărate ori, anumite persoane sau grupuri, care dețin controlul acestui important mijloc

⁶⁰ *Idem.*

⁶¹ *Idem.*

⁶² *Idem.*

⁶³ *Idem.*

⁶⁴ *Idem.*

⁶⁵ Stancu Șerban, *Relații publice și comunicare*, București, Editura Teora, 2007, p. 35; vezi, de asemenea, Irina Stănciugelu, *Metodele comunicării*, București, Editura Tritonic, 2009, Aurelian Sburlescu (trad.), *Comunicarea eficientă*, București, Editura Bic All, 2005, Octavian Mihail Sachelarie, Victor Petrescu, *Sociologia comunicării*, Pitești, Editura Paralela 45, 2006, p. 105.

⁶⁶ *Idem.*

⁶⁷ *Ibidem*, p. 106.

⁶⁸ *Idem.*

de informare, au reușit să-l transforme într-o armă foarte eficientă în controlul mulțimilor sau al unor structuri sociale⁶⁹.

Complexul mass-media constituie principala verigă în formarea opiniei publice. Acest complex devine din ce în ce mai important, cu atât mai mult cu cât *societatea informatizat* pe care o creștem a ajuns aproape la apogeu, iar la orizont se prefigurează o nouă provocare – *robotizarea*⁷⁰.

În ultimele decenii s-au conturat și elaborat mai multe tipuri de abordări, teorii, dar și probleme referitoare la mass-media. Însă, există două *paradigme generale*, care sunt, practic, prezente, în toate cercetările. Prima poate fi numită *media puternică* și consideră că mass-media au efecte, în general negative, deosebit de puternice, intervenind activ asupra structurilor și mecanismelor vieții sociale, ele fiind active în raport cu individul sau societatea, iar cea de-a doua paradigmă, cunoscută ca *media slabă*, care consideră că influența a mass-media în societate este relativ mică.

Analiza efectelor mass-media reprezintă principala preocupare a cercetătorilor în studiile privind comunicarea de masă.

Trebuie precizat faptul că în lumea occidentală, considerațiile referitoare la funcțiile mediatică stau sub semnul „teoriei responsabilității sociale a presei” (*theory of the social responsibility of the press*). Enunțată la finele anilor '40 în Statele Unite, această teorie pleacă de la un context imediat și reprezintă o reacție la tot felul de imputări la adresa presei: fie că ar fi fost partinic, fie că ar fi servit exclusiv intereselor comerciale. Însă, „responsabilitatea socială a presei”, ca teorie, s-a cristalizat în urma unui proces istoric mai îndelungat, constituind un răspuns la atitudinile libertare ale secolului al XIX-lea. În baza acestora, libertatea presei trebuia să fie absolută, presa fiind văzută ca un fel de stâlp al lumii. În schimb, în America anilor imediat postbelici, dominantă era o altă idee, potrivit căreia adevărul rezultă doar din confruntarea dintre diferitele concepții și opinii: „Când adevărul și falsul se ciocnesc [...], din confruntarea liberă și deschisă iese victorios adevărul”. De fapt, jocul liber al interacțiunii în care sunt angrenate forțele sociale permite confruntarea nestânjenită și deschisă, garantând, totodată, corectarea – de la sine – a neadevărurilor (*selfrighting process*)⁷¹.

Cu toate acestea, lumea reală oferă un spectacol cu totul diferit decât cel prescris de teorie. Reprezentându-și interesele comerciale, presa americană nu putea să fie, în absolut toate situațiile, o scenă ideală și necondiționată a dezbaterilor publice. De altfel, adevărul nu se impune de la sine, iar libertatea nelimitată îi descoperă laturile negative. Ca atare, editorii, jurnaliștii și autoritățile americane au încercat să redefină funcția exercitată de presă în plan social. Până la urmă, s-a înființat Comisia libertății presei (Commission on Freedom of Press), care, în anul 1947, a publicat raportul *O presă liberă și responsabilă*. Raportul amintit sublinia faptul că presa trebuie să asigure o circulație liberă și deschisă a ideilor, democrația presupunând opinii divergente care se concurează reciproc. Aadar, această „piață liberă” nu se naște de la sine, iar autonomia economică nu garantează o libertate nelimitată pentru presă. De fapt, decisiv este modul în care ziariștii îi definesc misiunea și îi asumă responsabilitatea socială. La finele activității sale, comisia americană a formulat cinci *etaloane de evaluare a*

⁶⁹ *Idem.*

⁷⁰ *Idem.*

⁷¹ J.J. van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, *Teoria comunicării*, București, Editura Humanitas, 2004, p. 253-254.

performan elor jurnalistice: relatarea veridică, coerentă și inteligibilă a evenimentelor curente, relația cu realitatea și semnificația; forum pentru comentarii și discuții critice; reflectarea proporțională a diverselor grupuri care constituie societatea; prezentarea și explicitarea obiectivelor și valorilor pe care le are societatea; accesul deplin la informațiile curente⁷².

De altfel, mass-media sunt active în diverse sectoare ale vieții sociale și pot îndeplini, într-un domeniu sau altul, mai multe sau doar una din funcțiile specifice: informare, interpretare, exprimare și critică⁷³.

Orice discuție despre pluriformitate în oferta mediatică se referă, mai degrabă, la domeniul politic decât la cel economic sau cel cultural, unde lucrurile sunt mult mai clare⁷⁴.

Comisia americană privind libertatea presei apreciază îndeplinirea funcțiilor mediatică depinde de interacțiunea dintre presă, public și autorități. Fiecare dintre cei trei participă și ar trebui să acționeze, în primul rând, asupra sieși: presa ar trebui să-și asume, în mod mult mai evident, responsabilitatea pe care o are în fața societății, publicul ar trebui să se distanțeze și să sesizeze neajunsurile presei, iar, la rândul lor, autoritățile ar trebui să prevină – pe cale juridică – abuzurile care se fac în numele libertății de expresie. Aadar, viziunea asupra „responsabilității sociale” presupune o mutație în accepția acordată „libertății presei”, o mutație care face parte dintr-un proces mult mai cuprinzător de reconsiderare a conceptelor de libertate și egalitate printr-o deplasare a accentului „de la drepturile individuale și private la dreptul public și social”. Cu alte cuvinte, presa nu trebuie să depindă de autorități, care nu au dreptul să se amestece în procesul editorial. Ca atare, conceptului de libertate a presei i se subliniază pozitivitatea: libertate de a face ceva, și nu libertate de a se opune la ceva. Schimbarea de viziune atrage, după sine, ideea că autoritățile pot juca un rol activ față de presă și față de celelalte mijloace mass-media. Autoritățile trebuie, în primul rând, să asigure și să sprijine programatic libertatea presei, pentru că, fără libertatea presei, nu se poate realiza pluriformitatea mediatică, expresia diversității sociale⁷⁵.

Trebuie amintit faptul că, în câteva studii mai vechi, Lanswell formula trei funcții mediatică pe care le considera mai importante, și anume: „supravegherea mediului social”, „corelarea părților componente ale societății și a reacțiilor lor specifice”, „transmiterea motenirii sociale de la o generație la alta”⁷⁶.

Această triadă, elaborată de către Lanswell, a fost, mai târziu, redată în alți termeni: prezentarea actualității (culegerea și diseminarea de date referitoare la evenimentele sociale curente); cristalizarea opiniilor (diversele grupuri sociale ajung să-și asume punctul lor de vedere); socializare (generațiile următoare își transmit ceea ce s-a dobândit în plan social)⁷⁷.

În schimb, în literatura de specialitate, cele mai des întâlnite funcții mediatică sunt: integrarea socială, controlul social, agendarea mediatică, funcția de for public sau funcția de „câine de pază”⁷⁸.

⁷² J.J. van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, *tiința a comunicării*, București, Editura Humanitas, 2004, p. 254-255.

⁷³ *Ibidem*, p. 255.

⁷⁴ *Idem*.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 255-256.

⁷⁶ J.J. van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, *tiința a comunicării*, București, Editura Humanitas, 2004, p. 256.

⁷⁷ *Idem*.

⁷⁸ *Idem*.

Până la urmă, au fost definite patru funcții mediatic: informativ, interpretativ, expresiv și critic.

Funcția informativă se referă, în general, la alimentarea publicului cu țiri sau informații despre evenimentele sociale și afacerile publice. Definit în multiple feluri, „informația” rămâne subiectivă – în toate aceste perspective – un caracter factic, mai mult sau mai puțin obiectiv⁷⁹.

Funcția interpretativă vizează interpretarea și judecata de valoare la care sunt supuse evenimentele sau faptele publice. De la granița dintre informație și opinie, dintre informație și comentariu, poate fi, uneori, foarte precis trasat, această graniță rămâne, de cele mai multe ori, incertă, comentariul topindu-se în informație⁸⁰.

Pornind de la ideea că mass-media reprezintă, sub aspect funcțional, un forum în care indivizii sau diversele grupuri sociale își pot face cunoscute opiniile și câștigă o identitate politică, culturală sau socială, realizarea **funcției expresive** depinde de măsura în care diversele curente de opinie își găsesc, cu adevărat, expresia mediatică⁸¹.

Funcția critică se referă la o categorie eterogenă de activități mediatic: rolul tradițional de „câine de pază” pe care mass-media îl joacă, în numele publicului, fața de aparatul de stat; a se numi *investigative reporting*, adică investigarea sau punerea în lumină a situațiilor ori aspectelor anormale din viața socială; confruntarea curentelor divergente de gândire care se manifestă în sfera politicului, socialului sau economicului⁸².

În baza teoriilor referitoare la mass media ca „extensii” ale statului în situațiile de criză și conflict, paradigmele privind libertatea și egalitatea comunicării trebuie să trateze și termenii interferenței statului în procesul de definire și circulație a opiniei publice⁸³.

În schimb, John Keane propune o nouă înțelegere a relației dintre democrație și informație, teoria sa abordând relația dintre situațiile de criză și măsurile de securitate ale statului dintr-o perspectivă a unei relativități a libertății media. De altfel, crizele și conflictele politice tind să mobilizeze măsurile de securitate statală, iar strategia clasică pentru legitimarea interdicțiilor și limitărilor cuprinde și invocarea unei stări de criză. Doar în acest context, media devin o extensie a statului, care apare ca fiind reprezentantul legitim al voinței populare și, din acest motiv, un executor legitim al autorității comunicabile⁸⁴.

Douglas Kellner are o poziție mult mai radicală, considerând că răspândirea liberă a informației a fost integrată într-un sistem media bazat pe control. Acesta vorbește chiar despre o „criză a democrației”: în ciuda proliferării sistemelor care converg spre informație, separarea puterilor în stat și suveranitatea cetățenilor sunt amenințate de puterea „corporatistă” excesivă. A adăru, elitele corporațiilor, în „alianță” cu statul și cu instituțiile mass media, utilizează mijloacele de comunicare în masă pentru a-și promova propriile interese și pentru a manipula opinia publică, în loc să informeze și să „confere putere” publicului, democrația fiind supusă unei amenințări reale⁸⁵.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 257.

⁸⁰ *Idem*.

⁸¹ *Ibidem*, p. 257-258.

⁸² J.J. van Cuilenburg, O. Scholten, G.W. Noomen, *Teoria comunicării*, București, Editura Humanitas, 2004, p. 256-258.

⁸³ Simona Teșeșcu, *Media și conflictele*, București, Editura Tritonic, 2004, p. 19.

⁸⁴ *Idem*.

⁸⁵ *Idem*.

Teoriile privind mass media ca principal instrument de prezervare a ordinii sociale pornesc de la premisa c mass-media puternice (de larg difuzare teritorial , na ional în general) sunt considerate de puterea politic drept instrumente de promovare a propriilor sale interese i idei politice, astfel încât controlul acestor organiza ii apare ca element de prezervare a statusului lor i de promovare a agendei lor guvernamentale⁸⁶.

Asemenea teorii sunt verificate i confirmate, în special, de experien ele statelor comuniste est-europene în perioada 1945-1989. Analizând – cu prec dere – Polonia comunist , Jakubowicz arat c principalele media în această situa ie erau „alienate” i lipsite de orice func ie democratic . De altfel, toate situa iile de criz erau caracterizate de o concordan for at a media cu politica de stat, media sus inând inexisten a unei crize (chiar dac aceste exista, de fapt) sau, dimpotriv , dup caz, perpetuând o criz (chiar dac lipsit de semnifica ie, de fapt), dac a a o cereau interesele puterii politice⁸⁷.

Jakubowicz subliniaz faptul c această rela ionare nu a încetat odat cu pr bu irea regimurilor comuniste. Dimpotriv , noile puteri, „democratice” de această dat , instaurate în rile est-europene au avut, printre obiectivele de maxim importan , i pe acela de a prelua controlul principalelor mass media na ionale, în special televiziunea i radioul⁸⁸.

De altfel, multe elemente ale teoriei „crizei democra iei” a lui Kellner, referitoare, exclusiv, la situa ia mass media americane, pot fi încadrate i în această perspectiv . Informa ia este utilizat ca form de putere politic , i în prezent, în sistemele vestice considerate democratice. În statele occidentale, la fel ca i în defunctele sisteme comuniste, regulile majore care guverneaz ac iunile media au fost i sunt „supervizate”, conduse de autorit ile politice. A adar, în ambele sisteme situa iile de criz i conflict determin crearea unui teren fertil i vulnerabil pentru „sem narea unei recolte politice”⁸⁹.

În scopul prezerv rii ordinii sociale, prin controlul pe care îl exercit puterea politic asupra mass media, acestea din urm pot s „fac ” o criz chiar acolo unde aceasta nu exist sau nu are importan i, din contr , pot s nege existen a unei situa ii de criz care, în fapt, chiar exist ; toate acestea servesc intereselor elitelor din momentul respectiv⁹⁰.

În anul 1972, într-o polemic cu televiziunea italian , scriitorul Umberto Eco stabilea cele zece „reguli” ale manipul rii informa iei politice la televiziune, reguli utilizate frecvent pe canalele TV:

- 1) Se comenteaz ceea ce se a teapt i ceea ce trebuie comentat⁹¹;
- 2) Informa ia cu adev rat orientat , de obicei informa ia favorabil , nu are nevoie de comentariu, ea se sprijin doar pe alegerea adjectivelor potrivite i pe un subtil joc al contrastelor⁹²;
- 3) Folosirea „artei t cerii”, adic informa iile care nu convin, sau informa iile jenante, sunt eliminate⁹³;

⁸⁶ *Ibidem*, p. 20.

⁸⁷ Simona tef nescu, *Media i conflictele*, Bucure ti, Editura Tritonic, 2004, p. 20.

⁸⁸ *Idem*.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 20-21.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 21.

⁹¹ *Ibidem*, p. 40.

⁹² Simona tef nescu, *Media i conflictele*, Bucure ti, Editura Tritonic, 2004, p. 40.

⁹³ *Idem*.

- 4) A ezarea tirii incomode acolo unde nimeni nu se mai a teapt , difuzarea ei astfel încât s nu o mai urm reasc nimeni (când informa ia se epuizeaz rapid, iar telespectatorul ascult mai mult vocea prezentatorului)⁹⁴;
- 5) Folosirea unui jargon economic sau sociologic sofisticat, ceea ce duce la o regul sau un „truc” de genul: „de ce s vorbe ti simplu când po i s te exprimi complicat?”⁹⁵;
- 6) Concuren a cu presa tip rit impune regula de a nu da informa ia complet decât dac ziarele au difuzat-o deja⁹⁶;
- 7) Regula supunerii la putere presupune ca postul de televiziune s nu se compromit , prin informa iile transmise, dac guvernul este deja compromis; de asemenea, o regul nescri s este aceea de a men ine, întotdeauna, numele unui ministru⁹⁷;
- 8) Regula „punerii în valoare” înseamn a nu prezenta decât oral, f r imagini, tirile importante i a- i face o obliga ie din a filma ceea ce nu prezint niciun interes⁹⁸;
- 9) Prezentarea evenimentelor semnificative doar dac au loc în str in tate⁹⁹;
- 10) În fine, ultima regul a manipul rii prin televiziune presupune c masca de obiectivitate a informa iei manipulate o preface în ceva plictisitor i neinteligibil, care poate conduce la depolitizarea cet enilor¹⁰⁰.

Deci, scopul manipul rii informa iei prin mass media îl reprezint servirea propriilor interese care, în majoritatea cazurilor, coincid (cu) sau sunt parte a unor interese mai largi, economice i financiare apar inând, de obicei, unor institu ii puternice, politice sau economice¹⁰¹.

Dezvoltarea cercet rilor referitoare la informa ie i comunicare, cu prec dere în Statele Unite, în a doua jum tate a secolului trecut, a dus la apari ia unui no domeniu interdisciplinar, „, tiin ele inform rii i comunic rii” (SIC), care îmbin cibernetica, sociologia i psihologia comunic rii, lingvistica i antropologia cultural .

Dualitatea informa ie-comunicare se manifest în planul rela iilor sentimentale, în mass-media i în politic .

Beneficiind – din plin – de tehnologiile de vârf ale comunic rii (ordinatoare, telematic , Internet), societatea informa ional din zilele noastre are efecte pozitive, dar i negative, pentru oameni i colectivit i, manipularea – pe scar larg – a cet enilor diverselor ri fiind tot mai evident , odat cu apari ia radioului i televiziunii. Manipularea a atins cote alarmante în secolul XX, în cadrul regimurilor totalitare (fascist, nazist i comunist), dar fenomenul globaliz rii i accesul unui num r tot mai mare de oameni la sursele de informare, în noul mileniu, poate duce, printre altele, i la un control cvasi-general asupra societ ii, indiferent de regimurile politice aflate la putere i de titlaturile pe care i le arog .

Definindu-ne ca indivizi, comunicarea se desf oar la dou niveluri, informa ional i rela ional, determinând func ionarea – la parametri optimi – a tuturor colectivit ilor umane.

⁹⁴ *Idem.*

⁹⁵ *Idem.*

⁹⁶ *Idem.*

⁹⁷ *Idem.*

⁹⁸ *Ibidem*, p. 41.

⁹⁹ *Idem.*

¹⁰⁰ *Idem.*

¹⁰¹ Simona tef nescu, *Media i conflictele*, Bucure ti, Editura Tritonic, 2004, p. 41.

Comunicarea este de mai multe tipuri, în funcție de scopul urmărit, frecvența comunicării, genul de activitate creia îi este adresat sau relațiile stabilite între administrație și cetățeni.

În ultimul timp, putem vorbi despre „comunicare în masă” sau despre „mass-media”, în contextul dezvoltării tehnologice față de precedent. De multe ori, însă, comunicarea presupune persuasiune și chiar manipulare, iar dimensiunile manipulării sunt dificil de estimat într-o societate globalizată.

Tiparul și Internetul, două pietre de temelie în dezvoltarea și modernizarea societății omenești, au ridicat – de fiecare dată – probleme și au pus în pericol existența marilor puteri, precum și a structurilor de conducere corupte. Însă, dezvoltarea – față de precedent – a Internetului are și multiple conotații negative pentru omenire, în ansamblul său. Sintagma „informația înseamnă putere” este reală în măsura în care informațiile de care dispune persoana respectivă sunt veridice, bogate și nu reprezintă simple „intoxicații” sau manipulări pe scară largă. Contează, cu adevărat, dacă mass-media își îndeplinesc cele patru funcții fundamentale: informativ, interpretativ, expresiv și critic.

Au apărut tot mai mult, în ultima vreme, o serie de teorii referitoare la mass-media ca „extensii” ale statului în situațiile de criză și conflict sau ca principal instrument de preservare a ordinii sociale, denaturarea funcțiilor esențiale ale acestora contribuind, în mod decisiv, la „atacul” concentric asupra democrației și când jocul guvernanților. Opinia publică are cel mai mult de pierdut în această situație complexă.

Renumitul scriitor Umberto Eco a stabilit zece „reguli” ale manipulării informației politice la televiziune, dovedindu-se, astfel, un fin analist al fenomenului manipulării în și prin mass-media.

O întrebare stă pe buzele tuturor, în aceste momente: noul mileniu va aduce mai mult libertate, prosperitate economică, cultură și civilizație sau, dimpotrivă, va însemna sfârșitul democrației, o criză economică față de precedent, o scădere vertiginoasă a gradului de cultură și civilizație a omenirii, o generalizare a conflictelor la toate nivelurile? Poate vom reuși să găsim un răspuns „liniștitor” la această întrebare sau, în caz contrar, generațiile următoare vor afla răspunsul adecvat.

Bibliografie

- Cuilenburg, J.J. van, Scholten, O., Noomen, G.W., *Teoria comunicării*, București, Ed. Humanitas, 2004.
- Sachelarie, Octavian Mihail, Petrescu, Victor, *Sociologia comunicării*, Pitești, Ed. Paralela 45, 2006.
- Sburlescu, Aurelian (trad.), *Comunicarea eficientă*, București, Ed. Bic All, 2005.
- Sireteanu, Ana Maria, *Media și imagologia*, București, Ed. Tritonic, 2005.
- Stănciugelu, Irina, *Metodele comunicării*, București, Ed. Tritonic, 2009.
- Sterian, Mihaela, *Agresivitatea mediatică și personalitatea*, București, Ed. Paideia, 2004.
- Țelaru, Vasile, Coman, Claudiu, *Comunicarea între informare și manipulare. Dresori și vânzătorii de cai verzi*, București, Ed. All Beck, 2005.
- Țerb, Stancu, *Relații publice și comunicare*, București, Ed. Teora, 2007.
- Țefnescu, Simona, *Media și conflictele*, București, Ed. Tritonic, 2004.
- Zanc, Ioan, *Informația și comunicare. Aspecte psihologice și sociale*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2005.

Eugenia MINCU
(Universitatea de Stat de Medicină
și Farmacie „Nicolae Testemițanu”
din Chișinău)

Romanian Medical Language: Tendencies of Development

Abstract: This article discusses actual problems of medical language cultivation. Specialized language is produced in concrete deeds of communication and expresses the scientific matter (specialized). Medical language exteriorizes medical knowledge and uses specialized lexical units that transmit medical knowledge. Every lexical unit with specific value in a particular field is considered a specialized lexical unit and it consists of sides: a) lexical unit (signified – significant); b) cognition unit; c) communication unit. Specialized medical language consists of three layers: 1. *non-terminological lexicon* – a neutral verbal layer of a specialized language. Here are registered functional homogeneous words, emotional neutral ones that form languages basic vocabulary; 2) *scientific common lexicon* – for more fields of activity; 3) third layer represents *medical terminological lexicon*. Here are attested Greek-Latin origin autonomous units (anat. *ligamentum, musculus* etc.) and non-autonomous, units of Greek-Latin origin which initially had a full lexical meaning, but in present state (*in statu praesentis*) are elements which make new lexical units (*hepat(o)-* “liver” [<fr. *hépat/o-*-, cf. gr. *hepar, -atos*] + *-graphy* “writing”, “which writes” [<fr. *graph/o-*-, *-graphie, -graphie*, cf. gr. *graphein*, to write] = *hepatography*–radiographic examination of the liver). Autonomous and non-autonomous “savant” units are forming the core of terminological medical lexicon. Original association of a 2, 3, 4 and more 5 lexical units ensures the creative intervention in neologizing process of the medical language. This process is also ensured by semantic variable limits and their positional labiality.

Keywords: specialized language, specialized acquirement, terminology, medicine, Greek - Latin origin lexical units

Rezumat: (Limbaajul medical românesc: tendin e de dezvoltare) Prezentul articol pune în discu ie câteva probleme actuale de cultivare a limbajului medical. Limbaajul specializat se produce în acte concrete de comunicare și exprim materia tiin ific (specializat). Limbaajul medical exteriorizează cuno tin e de medicin și folose te unit i lexicale specializate care transmit cuno tin e medicale. Unitate lexical specializat se consider orice unitate lexical cu valoare specific într-un domeniu specializat, având trei fa ete: a) unitate lexical (semnificat semnificat); b) unitate de cunoa tere; c) unitate de comunicare. Limbaajul specializat medical se compune din trei straturi: 1. *lexicul neterminologic* – strat verbal neutru al unui limbaj specializat. Aici se înscriu cuvinte func ional omogene, emo ional neutre, care formează vocabularul fundamental al limbii; 2. *lexicul tiin ific comun* mai multor domenii de activitate; 3. *lexicul terminologic medical*. Aici se atest unit i de origine greco-latin , autonome (anat. *ligamentum, musculus* etc.) și neautonome, unit i de origine greco-latin care, ini ial, aveau un sens lexical plin, iar **in statu praesentis** sunt elemente de constituire a unei unit i lexicale noi (*hepat(o)-* „ficat” [<fr. *hépat/o-*-, cf. gr. *hepar, -atos*] + *-grafie* „scriere”, „care scrie, înregistrează ” [<fr. *graph/o-*-, *-graphie, -graphie*, cf. gr. *graphein* „a scrie”] = *hepatographia* – înscrierea imaginii ficatului pe pelicule Roentghen). Unit ile „savante” autonome și neautonome formează nucleul lexicului terminologic medical. Interven ia creativ la nivel de neologizare a limbajului medical este asigurat de asocierea original a dou , trei, patru și chiar a cinci unit i lexicale, dar i de limitele semantice variabile și de labilitatea pozi ional a acestora.

Cuvinte-cheie: limbaj specializat, cuno tin e specializate, terminologie, medicin , unit i lexicale greco-latine

In 1956, J. Dubois and G. Janannon attested the use of 150 scholar items in the French Language [1, pp. 10-13]. In 1970, Fl. Ciobanu and F. Hassan included 834 “cultisms” in the glossary of composite elements [2, pp. 243-260] In 1975, Gr. Cincilei referred to 660 elements in French and 700 in Romanian [3, p. 112]. Henri Cotte refers to a number “a little

bit higher than 2700 units” in *Dictionnaire de structures du vocabulaire savant: Éléments et modèle de formation* [4, p. 9]. Florin Marcu explains 1401 “cultisms” and 585 of their versions in *Great Dictionary of Neologisms* [5].

Currently, a “new ecological paradigm” (R. Tessier) [6, pp.7-12] has started to circulate. It implies the passage from the reduction principle (investigating the internal structure) to the global one (the object of investigation constitutes the whole part).

The existence of an international general lexicon that consists of: a) independent and autonomous lexical units has been already demonstrated. It is considered that “cultisms” are the main guaranty for the specialized languages to remain perpetual.

b) Phonological, morphological, lexical rules etc. used according to informational demands. Lexicon is aimed to provide standardization, normalization and language planning.

Lexical units that are based on Greek and Latin elements integrate easily into Indo-European languages, and have the status of “internationalisms” which occupy an interlinguistic position. Any language, which has borrowings, is put in a position to offer new linguistic forms to the given notion. Massive borrowings confirm once again the viability of the Romanian language lexical system and its opened character. The monograph of Academician Nicolae Corlăteanu, *Linguistic incorporation in European realities*, tells that “the admission of neologisms in our language, as in any other language, is not done mechanically or at random from any etymological source. They are required to be adapted to notional, phonetico-phonological, morphologico-derivative, syntactic, stylistic, lexico-phraseological norms of the borrowing language.”[7, p.13]

In this way, new terminological units may be (or may be not) classified as lexical neologisms. Therefore their further study should be done from the morphological point of view which will take into account: the mechanism of formation (root, prefix, suffix), the type of formation, empirical description of the items (synchronic aspect / functional system; diachronic aspect / historical plan etc.). Such analysis will help to identify the regularities (with the possible exceptions) and to put forward hypotheses on the mechanisms of terms formation, which is a timely matter for terminology investigation.

Infiltrated in the general lexicon, **autonomous lexical units of Greek and Latin origin have the status of affixoids** (elements of composition that originate from autosemantic units, which have an intermediate position between the word and affix; the status that allows them to benefit from their nominal and structural characteristics).

At various levels of analysis, medical language (especially medical terminology lexis) is attested to:

- a) Morphological level: the presence of affixoids;
- b) Lexical level: the existence of multi-lexemic words (formed by affixoids);
- c) Semantic level: semantic polyvalence of affixoids in various medical disciplines and subdisciplines.

Medical terms have formed their meanings throughout the history. They reflect the philosophy and wisdom gathered by the mankind in the effort to understand the universe, which, in turn, determined the concept of life and death. The terms formed from the “cultisms” of Greco-Latin origin are the evidence of the fact that “the legacy of the Greco-Roman world is the cradle of European spirituality and of modern thinking in general ...” [8, p 7 -8].

Doublets Lat. *digitus*, i, m = Gr. *dactylus*, i, m ‘finge’ and Lat. *manus*, us, f = Gr. *cheir*, *kheir*, -ros, ‘hand’ in medical language

To see the functioning of the above mentioned approach, I propose to analyze the doublets of Lat. *digitus*, i, m = Gr. *dactylus*, i, m ‘finger’ and Lat. *manus*, us, f = Gr. *cheir*, *kheir*, -ros, ‘hand’.

The Latin variants *digitus*, i, m and *manus*, us, f formed the anatomical terminology (it should be noticed that Latin has the status of the “language of communication” during anatomy classes in the process of acquiring medical knowledge) and entered the basic vocabulary of the Romanian language: “... cu mâna cu cinci degete cu unghii... mânule omului” [9, p. 60], “mânuli”, “degetul ar t toriu” [10, p. 44] [10, p. 327], “scadere de degete” [10, p. 235] etc.

Hand is a royal sign, an instrument of power and a symbol of domination. Hand and fingers are related to knowledge, ability to do “things”. It is the symbol of power and dignity.

The Greek variants *dactylus*, i, m ‘finger’ and *cheir*, *chir* ‘hand’ form elements of complex terms used mainly in clinical terminology.

Cheir(o)-, -cheirie / chir(o)-, -chirie, elem. ‘hand’ (< Fr. *cheir/o/-, -cheirie*, *chir/o/-, -chirie*, cf. *Gr.kheir, -ros*)

Dactil(o) -, -dactil, -dactilie, elem. ‘finger’ (cf. Fr. *dactyl/o/-, -dactyle, -dactylie*, cf. Lat. *dactylus*, Gr. *daktylos*)

Etymology. It is considered that the meaning of “cultisms” *cheir(o)-, -cheirie / chir(o)-, -chirie* is linked to an arrow, and reminds us the name of Chiron, Sagittarius, whose ideogram ‘arrow’ comes from the word ‘hand’ [11].

Chiron was a Thessalian god of healing, but in later Greek mythology, he survived as one of the Centaurs. When Chiron was born half-horse and half-man (or centaur), Philyreia was so ashamed that abandoned him in a cave. It is considered to be the first psychic trauma in mythology, Chiron's wound being well-known.

Chiron learned the art of music and naturopathic and homeopathic healing; became master in the art of war by developing fighting skills and practicing archery during hunting. Facing difficult challenges, each time he exceeded the limits imposed by his condition of being and achieved great wisdom in many areas of life [12].

It is believed that from the name Chiron derived the terms *chirurg, chirurgie* (*surgeon, surgery*), from the Latin *chirurgiae* which means ‘laboring hand’ [13] < Latin *chirurgia* < Greek (*cheiourgia*) consisting of (*cheira*, ‘hand’) + (*ergon*, ‘work’) [14], and which might be translated as the practice of hands usage. In medicine the word ‘surgeon’ means physician who treats ‘with hands’ and ‘surgery’, a medical specialty where diseases are treated ‘with hands’.

The scholar element *dactil(o)-, -dactil, -dactilie*, also refers to the ancient mythology. Dactyls, five in number, are considered to be demonic creatures who lived on the mountain Ida in Phrygia (Crete, Asia Minor) during the cult of Reia-Kibela. It is believed that Dactyls discovered iron manufacturing, as their names indicate - Kelimys (from ‘to melt’), Damnamenei (from ‘to tame’) and Akmon (the ‘anvil’) etc. who are also considered to be the organizers of Elide Olympics [15]. The status of the autonomous lexeme is used in modern prosody. Being taken from the Greek and Latin the word *dactil* in semantics of poetry means composed of three syllables, the first long and the other two short.

Scholar elements *dactil(o)-, -dactil, -dactilie and cheir(o)-, -cheirie / chir(o)-, -chirie* as formants of compound terms

The scholar elements *dactil(o)-, -dactil, -dactilie and cheir(o)-, -cheirie / chir(o)-, -chirie* form the terminology for several areas of activity, including the medical one. Both "cultisms" are affixoids (primary or secondary position within a compound term).

The Great Dictionary of Neologisms (GDN) [5] attests 22 terms containing prefixoid *dactil(o)-*, among which are:

dactil(o)-, the primary meaning 'finger' - *dactiloplastie* 'plastic surgery operation to restore the damaged fingertips', *dactilomegalie* 'fingers hypertrophy' etc.; in medicine - 5 terms;

dactil(o)-¹, ennobled meaning 'signs with fingers', 'keyboards devices' - *dactilofazie = dactilogie* 'communication between deaf people, consisting of conventional signs made with fingers' in defectological medicine - 3 terms;

dactil(o)-², ennobled meaning 'fingerprint' - *dactilogram* etc.; in jurisprudence - 3 terms;

dactil(o)-³, ennobled meaning 'typewriter' - *dactilograf* etc., in secretarial work - 6 terms;

dactyl(o)-⁴, ennobled meaning 'hand' - *dactilomantie* etc., in palmistry – 1 term.

Interdisciplinary use of affixoids indicates the availability to cover the informational gap by semantic incorporations, which will ultimately generate the changes of concept.

There were attested eight terms in which the element has the status of suffixoid and it maintains the primary meaning 'finger, referring to finger / fingers' - *anhilodactilie* 'deformity by pathological suture of fingers', *anizodactilie* 'unequal fingers', *brahidactilie* 'congenital malformation characterized by shortness of fingers'.

For the second element *cheir(o)-cheirie/chir(o)-, -chirie* the GDN attested 18 terms for the first position of the term, of which 5, with the meaning of 'hand', are used in medicine: *cheiralgie* 'syndrome characterized by pain in the hands', *cheirospasm* 'convulsive movement of the hand' etc.

The ennoblement of the sense is registered either in the "cultisms" used in medical subfields or in other areas of activity:

cheir(o)-/chir(o)-¹, 'finger and han' - *cheromegalie* 'hypertrophy of the fingers and hands', in medicine; *cheironomie* 'a kind of choir conducting carried by the movements of hands and fingers', in church music etc. - 5 terms;

cheir(o)-/chir(o)-², 'thumb' - *cheroplastie* 'surgical reconstruction of the destroyed thumb', in medicine - 1 term;

cheir(o)-/chir(o)-³, 'palm' - *chirromant* 'palmist' - 2 terms;

cheir(o)-/chir(o)-⁴, 'written' - *cheirofobie* 'pathological fear, phobia of writing', in medicine - 2 terms;

cheir(o)-/chir(o)-⁵, 'signature' - *chirograf* 'document under private signature'; *chirografar* '(person) creditor who holds a personal right on an act under private signature', in law - 2 terms.

cheir(o)-/chir(o)-⁶, 'wings' - *cheiropter* 'order of mammals with membranous wings', in biology - 1 term.

There are cases of synonymous items: *chiromanie = dactilomanie*, both have the meaning of 'palm'.

A distinction of scholar elements is the conjunctive availability: terms consisting of 2, 3, 4 and even 5 lexical units (autonomous and non-autonomous) *angio* + *dia* + *termo* + *ciclo* + *punctura* ‘cyclic puncture blood vessels through heating’ etc.

The language is not composed of simple words, but of the meanings that are stored in these words. Words’ limits are, in fact, the limits of their meanings.

The semantic limit of the word composed by affixoids depends directly on the number of the affixoids of which they are formed. The attachment of a new affixoid-- creates a new semantic limitation, completing the meaning of the whole word:

1. *chiralgie* (*kir-* < *Gr. cheira* ‘hand’ + *-algie* < *Gr. algos* ‘pain’) – ‘pain in the extremities of the hands’.

2. *chiropodalgie* (*kir-* < *Gr. cheira* ‘hand’ + *-pod-* < *Gr. pous, podos* ‘foot’ + *-algie*, *Gr. algos* ‘pain’) – ‘pain in the extremities of the hands and feet’.

3. *chirobrahialgie* (*kir-* < *Gr. cheira* ‘hand’ + *-brah-* < *Gr. brakhion* ‘arm’ + *-algie* < *Gr. algos* ‘pain’) – ‘pain in hands and arms’.

Each segment offers new lexical semantic nuances, and the word formed by the affixoid conjunction, is actually the expression of two tendencies: a) subtlety, concretization of certain entities of relationships; b) verbal economy which dictates the shortened form of the term.

Semantic relationships

The existence of Latin-Greek doublets favors the establishment of the same semantic relationships of synonym between separated lexical segments of the word formed by affixoids. Greco-Latin doublets were formed during the Greco-Latin bilingualism since I cent. BC [16, 118]. Many words of Greek origin were so well integrated into the structure of the Latin language that they could serve as the basis for derivation in compositions, conversions etc. However, Greek origin of affixoids does not mean that they cannot share synonymy relationship. Another feature of the words formed by affixoids is to establish semantic relationships (synonymy, antonymy, homonymy, paronymy) among certain segments of a compound word:

1. Synonymy relationships:

a) Synonymy relationships in the first word element: *grafofobie* = *cheirofobie* ‘pathological fear, phobia of writing’.

Grafofobie (< *Gr. grafien* ‘write’ + < *Gr. Phobos*, ‘fear’, ‘phobia’) = *cheirofobie* (< *Gr. kheir*, *-ros* ‘hand’ + < *Gr. Phobos* ‘fear’, ‘phobia’)

b) Synonymy relationships in the second word element: *dactilologie* = *dactilofazie* ‘means the agreement (between deaf people) by conventional signs made with the fingers’.

Dactilologie (< *Gr. daktylos* ‘finger’ + < *Gr. logos* ‘speech’) = *dactilofazie* (< *Gr. daktylos*, ‘finger’ + < *Gr. phasis* ‘speaking’)

2. Antonymy relationships:

a) Antonymic relationships in the first word element:

microdactilie (< *Gr. micros* ‘small’ + < *Gr. daktylos* ‘finger’) ‘formation characterized by insufficient fingers development’ *macrodactilie* (< *Gr. makros* ‘high or very high’ + < *Gr. daktylos* ‘finger’) ‘exaggerated development of fingers’.

3. Homonymy relationships:

a) Homonymic variants related to invariance:

dactilo- < *Gr. daktylos* ‘finger’: *dactil(o)*⁻¹ ‘signs with fingers’, ‘keyboard devices’; *dactil(o)*⁻² ‘fingerprint’; *dactil(o)*⁻³, ennobled meaning ‘typewriter’; *dactil(o)*⁻⁴, ennobled meaning ‘palm’.

4. Paronymy relationships. Among analyzed scholar elements there can be observed some paronymic relationships:

a) paronymy relationships attested in scholar elements *cheir(o)-*, *-cheirie / chir(o)*, *-chirie*, 'hand'. (< Fr. *cheir/o-*, *cheirie*, *chir/o-*, *-chirie* < Gr. *kheir*, *-ros*):

In medical terminology, the term *chier(o)-* has a especial use. It preserved the primary meaning of the word 'hand': *cheiropasm* 'convulsive movement of the hand' etc. The second meaning of *cheiro(o)-* refers to the ennobled sense of the term: *chiroman*, *chirograf* 'palmist' registered in other different fields;

b) paronymic relationships attested in other scholar elements:

Chero-, elem. 'joy' (< Fr. *chero-*, cf. Gr. *kairein* 'to cheer')

Cheir(o)-, elem. 'hand' (< Gr. *kheir*, *-ros*)

Hiero-, elem. 'saint', 'sacred' (< Gr. *hieros*)

Cheirofobie (*cheiro-* < Gr. *kheir*, *-ros* 'hand' + *-fobie* < Gr. *Phobos* 'fear', 'phobia') – 'phobia of writing'.

Cherofobie (*chero-* < Gr. *kairein* 'to cheer' + *-fobie* < Gr. *Phobos* 'fear', 'phobia') – 'pathologic aversion of joy, good mood'.

There exists a paronymic relation with the item *dactilio-* 'ring, stone' from Greek *Dactylios*. However, bearing in mind the mythological references, we can submit the hypothesis that both elements have a common etymology and originate from , especially because they were craftsmen in mineral processing and the ring is the jewelry that is worn on the finger. The depiction of the synonym relationship between the words *dactilomantie* and *dactiliomantie* which mean "the art of fortune telling" only confirms our hypothesis.

As formant element the term carries this status ever since ancient times, like in *dactylioth ca* 'box, coffer for keeping rings or precious stones.' (< Gr. *daktylios* 'ring' + < Gr. *theke* 'shelf' [17].

Conclusions: Lexical neological formations (formed on the basis of Greek and Latin terms) that were introduced in medical language correspond to universal dimensions and define the specialized knowledge attained through additional learning of the reality (field of medicine). Attributed to the morphological system, "cultisms" hold the status of affixoids. The inventory of affixoids is included in an international translingual and transdisciplinary lexicon. As for affixoid composition, it follows the Greek model of word formation, which, if revived, is "easily imitated and used in practice", and "seems to have no limits" [18, pp. 420- 421].

Iordan I.). Terminological neologisms (formed on the basis of affixoids), once used in a specific language, become part of the national terminology and receive the national status keeping at the same time their international status. It facilitates the unification, planification and standardization of international terminology. Investigating the historical formation of medical terms is quite a difficult task, but it gives us the advantage of understanding and explaining the formation and evaluation of medical language.

Bibliography

- Dubois J., Janannon G., *Grammaire et exercices de grammaire*, Paris, Larousse, 1956, pp. 8-13.
 Ciobanu F., Hassan F., *Formarea cuvintelor în limba română*, Compunerea vol. I., Bucure ti, Ed. Acad. Române, 1970, p. 332.

- „
”, 1975, p. 222.
- Cottez H., *Dictionnaire de structures savant: Eléments et modèle de formation*, 2-e ed. revue et complétée, Paris, Robert, 1980, p. 516.
- Marcu F., *Marele Dic ionar de Neologisme*, Bucure ti, Editura Saeculum I. O., 2000, p. 960.
- Roven a-Frumu anu D., *Semsocietate, cultur* , Ia i, 1999, pp. 7-12.
- Corl teanu N., *Încadrarea lingvistic în realit ile europene*, Chi in u, A.S.E.M., 2001, 175 p.
- Matei H., *O istorie a lumii antice*, Chi in u, Tip. Cen., 1993, pp. 7-8.
- Cantemir D. *Istoria Ieroglific* , roman alegoric, Chi in u, 1987.
- Letopise ul rii Moldovei*, Chi in u, 1990, p. 636.
- Chevalier J., Gheebrant A., *Dic ionar de simboluri* (în teri volume), Bucure ti, Editura Artemis, 1995, vol. I A-D p. 504, vol. II E-O p. 424, vol. III P-Z p. 534.
- <http://ro.wikipedia.org/wiki/Chiron> Anca Balaci, *Mic dic ionar de mitologie greacă si roman* , Bucure ti, Editura Mondero, 1992.
- <http://www.medicalparkromania.com/2/chirurgie-general.html>
- <http://ro.wiktionary.org/w>
- „
” - . EdwART, 2009. /
- http://slovaronline.ru/slovar_literaturovedcheskih_terminov/page/daktil.78
- Banay G., *Introduction to Medical Terminology*, Ph. D, Librarian, Worcester State, January 1948, P. 1-27.
- „
” [. . .], ,
”, 2007, CD-ROM.
- Iordan I., *Unele aspecte ale form rii cuvintelor în limba român actual // Studii i cercet ri lingvistice*, Bucure ti, Ed. Acad. Române, 1964 , Nr. 4 . pp. 420-421.

Christina Andreea MI ARIU
(Universitatea Creștină Dimitrie
Cantemir din Timișoara)

Destinul unei limbi vernaculare în context românesc

Abstract: (The destiny of a vernacular language in a Latin culture) România has a “binding capacity”, a magnetism that no other linguistic group can equal, and Provençal language is a basic vein of its resistance over centuries. The Occitan or Provençal language has maintained its purity beyond Loire, from the Spanish to the Italian borders. History has shown that Occitan language had a tougher destiny than other Latin literary languages. Its rise during the Middle Ages and in the following period, as an important language of culture (spread both in the South – in the Iberian Peninsula, in Italy, including in Sicily, and in the North, in Great Britain and in the Germanic countries) would gradually come to an end. Fortunately, some famous scholars' contributions, such as Frédéric Mistral and, more recently, Pierre Bec, Paul Zumthor, Michel Zink and many others, have saved this language from decay and forgetfulness. Beyond its cultural importance, this language represents an European cultural phenomenon. Practically, we could say that România's birth certificate is written in Provençal.

Keywords: România, Provençal, European Culture, Glottogenesis, Neo-Latin Languages

Rezumat: România posedă acel „liant”, acel magnetism pe care nicio altă grup lingvistic nu le poate egala, provenșala fiind un filon de bază al rezistenței sale în timp. Limba occitană sau provenșală s-a păstrat în toată puritatea sa dincolo de Loara, de la granițele Spaniei până la cele ale Italiei. Istoria a arătat că această limbă a avut un destin mai zdruncinat față de celelalte limbi romanice literare. Strălucirea pe care o dobândise în Evul Mediu și în perioada imediat următoare, ca importantă limbă de cultură (răspândită atât în sud, în Peninsula Iberică, în Italia, inclusiv în Sicilia, precum și în nord, în Marea Britanie și în țările germanice) avea să se estompeze treptat. Din fericire, aportul unor români celebri, ca de exemplu Frédéric Mistral și, mai nou, Pierre Bec, Paul Zumthor, Michel Zink și mulți alții, a salvat de la decadență și uitare această limbă care dincolo de încredințarea sa culturală reprezintă un fenomen cultural european. Practic, am putea spune că certificatul de naștere al României este scris în provenșal.

Cuvinte-cheie: România, provenșala, cultura europeană, glotogeneză, limbi neolatine

Ileana Oancea subliniază în *Romanitate și Istorie*: „apariția unei noi conștiințe lingvistice (cea romanică) este înfruptată pe fondul unei permanențe: latinitatea”¹. Limbile neolatine, dezvoltate în unele părți ale teritoriului vechii României istorice, devenite la rândul lor limbi naționale ale unor popoare de cuceritori, au fost duse în alte teritorii pe care născându-se românii nu le atinseseră și nici măcar nu le cunoscuseră, lărgind astfel lumea romanică. Din această perspectivă, Carlo Tagliavini vorbește de existența unei „Românie pierdute”, în care, totuși, este posibilă studierea prin toponimie a stadiilor latinității apuse, a elementelor latine timpurii în limbile care au rămas în buche latină. Mai vorbește de asemenea și de o „Românie nouă”, rezultatul colonizării de către naștrii care vorbesc limbi

¹ Ileana Oancea, *Romanitate și istorie*, Timișoara, Editura de Vest, 1993, p. 49.

romanice.² Studierea celor două Români aduce filologiei romanice importante contribuții care servesc la clarificarea multor chestiuni ale istoriei latinei și limbilor neolatine.

Referindu-se la componentele familiei romanice, marele romanist Curtius începe cu româna, nu scut în zona de răsrit, cea mai periclitată a imperiului roman, o zonă de răspântie, continuând cu italiana, franceza, provensala, catalana, spaniola, portugheza³. Am mai putea adăuga sarda, retoromana și dalmata (dispărută la sfârșitul secolului al XIX-lea). Această primă mare nivelare lingvistică a fost rezultatul unui proces lingvistic unic, irepetabil în felul în care s-a petrecut, numit de unii lingviști procesul de glotogeneză. Astfel a apărut spațiul lingvistic romanic, decisiv pentru Europa ce urma să se creeze pe ruinele civilizației romane.

Limba provensală s-a confruntat cu progresul limbii franceze încă din secolul al VI-lea. Franceza a fost introdusă în Provence ca limbă scrisă la sfârșitul secolului al XV-lea, iar folosirea ei ca limbă juridică a fost confirmată prin Edictul de la Villers-Cotterêt, în 1539⁴.

Astfel că, vechiul „conflict” dintre latină și limba neolatină aspirantă la statutul de limbă de cultură se va perpetua, locul limbii latine fiind luat treptat de franceză.

Aceasta a început să fie introdusă în scris în perioada 1270-1539. La început, puterea regilor francezi nu este însoțită de o politică lingvistică în sud, unde foarte puține documente erau scrise în franceză. Abia începând cu Războiul de o sută de ani, puterea regelui își face simțită prezența. Latină își pierde treptat din importanță, ceea ce duce la editarea unor decrete lingvistice care susțin utilizarea francezei sau a limbii locale în toate textele juridice importante⁵.

În ceea ce privește limba occitană, în această perioadă se poate observa că, la nivel oral situația este diferită: o mare parte din populație era analfabetă și nu vorbea decât o singură limbă, occitana.

Provence a fost unul dintre inuturile occitane care a trecut cel mai târziu la utilizarea limbii franceze în administrație⁶. Introducerea limbii franceze nu a avut prea multe urmări în oral, marea majoritate a populației rămânând provensalofon până în secolul al XX-lea.

Odată cu atribuirea regiunii Provence regelui Franței în 1486⁷, purtarea culturii a populației este atrasă tot mai mult de polul parizian. Cu toate acestea, majoritatea scrierilor puse în circulație sunt în provensală (rareori chiar și în latină și italiană) și doar câteva în franceză.

Revoluția de la 1789 avea să joace un rol decisiv și pe plan lingvistic, una dintre consecințele ei fiind aceea că egalitatea puternic aclamată de către revoluționari presupunea răspândirea limbii franceze în rândul întregii populații din Franța.

În secolul al XIX-lea, când Provence este anexată Franței, conflictul dintre provensală și franceză devine mai puternic: legislația adoptată încă din 1789 și clasele superioare care își

² C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, București, Editura Enciclopedică, 1977, p. 130.

³ E. R. Curtius, *Literatura europeană și Evul Mediu latin*, în românește de Adolf Armbruster, cu o introducere de Alexandru Dușu, București, Editura Univers, 1970, p. 42.

⁴ Philippe Blanchet, *Langues, cultures et identités régionales en Provence. La métaphore de l'aïoli*, Paris, L'Harmattan, 2002, p. 11.

⁵ Carmen Alén M. Garabato, *Quand le „patois” était politiquement utile ...*, Paris, L'Harmattan, 1999, p. 17.

⁶ Până la sfârșitul secolului al XVI-lea, însăși la ora actuală mai putem întâlni provensala.

⁷ Cu toate că rămâne independent până în 1790.

întru iser refuz utilizarea limbii comune – „patois” – obligând poporul să învețe franceza. Într-un cântec francez începe să se răspândească în rândul maselor populare.

Provensalii își însușesc franceza oarecum forțat: coala devine obligatorie, are loc războiul din 1914, precum și o modernizare profundă. Între 1890 și 1950, limba provensalilor este o variantă a limbii franceze cu nuanțe provensale care, de altfel, mai rezistă astăzi. După cel de-al II-lea Război Mondial, provensala va continua regresul la nivel cantitativ, fiind restricționată de către autoritățile franceze. Astfel că provensalii primiseră cu ostilitate impunerea exclusivă a limbii franceze și inițial se mișcă în direcția diglosăriei prezente și echilibrată⁸. Important de subliniat este faptul că limba provensală își păstrează întotdeauna statutul de „limbă” cântăcită cu prisosință odată cu apariția primelor texte prestigioase care au utilizat-o.

Poezia trubadurilor reprezintă marea renaștere a Occidentului în perioada Evului Mediu. Literatura trubadurilor occitană nu doar datorită originii autorilor (majoritatea dintre ei fiind din inutul occitan și un număr mult mai mic din afara acestora), ci mai ales datorită limbii occitană pe care o adoptaseră chiar și străinii, cel puțin într-o primă fază. Apărută într-o societate supraevoluată pentru acea „perioadă a tenebrelor”, poezia trubadurilor reprezintă garanția perpetuării limbii și a spiritului provensal, dar și „liantul” de care Romanitatea *in statu nascendi* avea atâtă nevoie. Limba acestora era o limbă comună, cu caracteristici dialectale foarte puțin diferite, o limbă bogată și suplă, în cadrul căreia dulcea se contopea cu energia, tenta arhaică constituind unul dintre atuurile sale.

Limba occitană veche este cu siguranță diferită de occitană actuală, însă totuși, între occitană medievală și cea vorbită astăzi, diferența este cu mult mai mică decât aceea dintre franceza din aceeași epocă și franceza actuală. De asemenea, nu ar fi deloc imposibil de găsit strofe întregi din operele trubadurilor care să fie înțelese perfect de occitanofoni. Bilingvismul care persistă și la ora actuală în inuturile occitană reflectă această perspectivă interculturală familiară provensalilor încă din epoca medievală.

Limba provensală nu se vorbea numai în Provence și Dauphiné, în general zona dintre Alpi și Pirinei, zonă denumită odinioară Occitanie, ci se vorbea și în Italia, Spania, Anglia și chiar și în Germania¹⁰. Romanistul Bembo preciza într-un tratat despre limba toscană că, în opinia sa, limba provensală era superioară tuturor limbilor din Occident.

În ceea ce privește scrierea în franceză, găsim scriitori care au asociat provensala și franceza, folosind fiecare limbă în opere diferite sau utilizând franceza provensalizată (de exemplu Pagnol care scrie despre Provence într-o franceză provensalizată cu scurte pasaje în provensal). Literatura de prestigiu din zilele noastre¹¹, creată odată cu înființarea cercului Félibrige își are rădăcinile în literatura populară.

⁸ Simbolul acestora va rămâne mișcărea Félibrige. „Lupta” nu s-a încheiat încă nici la ora actuală. Astfel că în anul 2000 s-a reunit un colectiv pentru recunoașterea limbii provensale care a adunat în jur de 6000 de persoane favorabile provensalei și a mobilizat aproximativ 10 000 de persoane pentru o manifestare în Arles în data de 30 sept. 2001.

⁹ Philippe Blanchet, *op. cit.*, p. 15.

¹⁰ Au existat versuri în limba provensală scrise de regele din Napoli – Roger –, de regele din Aragon – Alphonse și de împăratul Richard – Inimă de Leu.

¹¹ Dintre cei mai de seamă scriitori contemporani în provensal: Arbaud, Baroncelli, Bosco, Peyre, Drutel, Galtier, Bayle, Courty etc.

Odat cu renașterea mistraliană, o mulțime de lucrări cu caracter normativ și de dicționare vâd lumina tiparului. Cel mai reprezentativ dintre acestea rămâne însă *Trésor du Félibrige* al lui Mistral, monument lexicografic și în același timp testament al limbii provenșale.

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, găsesc, pe de-o parte, o mică producție în franceza „standard”, iar pe de altă parte o producție importantă în provenșal, ca urmare a perioadei de renaștere care a marcat secolul al XIX-lea provenșal și care culminează cu acordarea premiului Nobel lui Frédéric Mistral. Întreaga operă a lui Mistral, dar în același timp și asociația literară – **Félibrige** – fondată de acesta își propune să facă din limbă un instrument nou, iar datorită acestei noutăți să scrie opere prin care să redea poporului conștiința unității. La origini o grupare artistică și științifică, înființată în 1854 de un grup de tineri scriitori provenșali, printre care și Frédéric Mistral, Félibrige rămâne un simbol al spiritului mistralian mistuit și în lăsat de dragostea față de limba unei atât de prestigioase comori – creația trubadurilor. La început, felibrii au fost fideli interpreti și ai anumitor tradiții meridionale, apoi au fost cei apte poezii care au înființat *Les Jeux Floraux de Toulouse*, iar ultimii afirmă cu mândrie că strămoșii lor au fost trubadurii. Marele vis al lui Mistral a fost acela de a întări prestigiul provenșalei prin dezvoltarea unui învățământ în această „limbă”.

Între 1945 și 1995 visul său devine realitate, provenșala fiind introdusă efectiv în învățământ ca limbă occitană.

La ora actuală, l'**Union Provençale** – asociație reprezentativă a mișcărilor provenșaliste reprezintă un exemplu bun pentru revendicările actuale și pentru locul acordat în procesul educativ al tinerilor.

Poetul Mas-Felipe-Delavouet care a scris o operă admirabilă în provenșal repetă adesea: „*a scrie în provenșal nu înseamnă a fi neapărat scriitor regionalist, ci înseamnă universalitate, în timp ce a scrie în franceză înseamnă a fi condamnat la un statut de scriitor regionalist, a face ce a făcut Pagnol sau Daudet*”¹².

Istoria a arătat că limba occitană a avut un destin mai zdruncinat față de celelalte limbi romanice literare. Strălucirea pe care o dobândise în Evul Mediu și în perioada imediat următoare, ca importantă limbă de cultură (răspândită atât în sud, în Peninsula Iberică, în Italia, inclusiv în Sicilia, precum și în nord, în Marea Britanie și în rile germanice) avea să se estompeze treptat. Din fericire, aportul unor români celebri, ca de exemplu Frédéric Mistral și mai nou Pierre Bec, Paul Zumthor, Michel Zink și mulți alții, a salvat de la decadență și uitare această limbă care dincolo de încercările culturale reprezintă un fenomen cultural european. Practic, am putea spune că certificatul de naștere al României este scris în provenșal.

Destinul României este destin de cuceritor. Ea își extinde granițele și dincolo de Europa, „cucerind” teritoriile din Lumea Nouă. La începutul anilor '80, profesorul Guy Mermier de la Universitatea din Michigan a fondat o societate savantă nord-americană dedicată studiului vechii occitane: Societatea Guilhem IX. În 1985 a avut loc o reorganizare

¹² M. Courty, *Anthologie de la littérature provençale moderne*, L'Astrado, 1997, p. 82.

a acestei societăți, urmare a acesteia fiind fondarea periodicului *Tenso*¹³ – buletinul Societății Guilhem IX.

Un dicționar provensal-portughez a apărut în Brazilia, sub conducerea și coordonarea diplomatului brazilian William Angel de Melo. Având în vedere faptul că literatura provensală a exercitat o mare influență asupra literaturii portugheze, există în Brazilia numeroși cercetători pentru care cunoașterea limbii provensale este de prim ordin, prin faptul că le permite să realizeze comparații filologice.

Cert este că România posedă acel „liant”, acel magnetism pe care niciun alt grup lingvistic nu le poate egala, provensala fiind un filon de bază al rezistenței sale în timp.

Limba occitană sau provensală s-a păstrat în toată puritatea sa dincolo de Loara, de la granițele Spaniei până la cele ale Italiei. Din păcate însă, lupta continuă pe care a fost nevoită să o poarte încă din perioada genezei sale ca limbă de cultură vădită, astfel că în ciuda eforturilor remarcabile ale susținătorilor ei de pretutindeni, această limbă – purtătoare a masei rudelor ei afirmate plenar. Marele ei merit rămâne însă acela de a fi generată și transmisă valori literare și culturale care marcase spiritul romanic, fiind cea dintâi limbă vernaculară cu bază latină care și-a dobândit statutul de limbă literară cu drepturi depline.

Bibliografie

- Blanchet, Philippe, *Langues, cultures et identités régionales en Provence. La métaphore de l'aïoli*, Paris, L'Harmattan, 2002.
- Courty, M., *Anthologie de la littérature provençale moderne*, L'Astrado, 1997.
- Curtius, E. R., *Literatura europeană și Evul Mediu latin*, în românește de Adolf Armbruster, cu o introducere de Alexandru Dușu, București, Editura Univers, 1970.
- Garabato, Carmen Alén M., *Quand le „patois” était politiquement utile ...*, Paris, L'Harmattan, 1999.
- Oancea, Ileana, *Romanitate și istorie*, Timișoara, Editura de Vest, 1993.
- Tagliavini, C., *Originile limbilor neolatine*, București, Editura științifică și Enciclopedică, 1977.

¹³ Periodicul se mândrește astăzi cu peste 100 de abonați, număr care, departe de a fi unul impresionant, dovedește încă o dată că numărul de americani interesați de occitană. Publicația este difuzată și în Canada și numărul căștigat de abonați în Europa.

Ileana OANCEA,
Nadia OBROCEA
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

Reflexe ale lingvisticii romanice în câmpul teoretic al integralismului lingvistic

Abstract: (Reflexes of Romance Linguistics in the Theoretical Field of Linguistic Integralism) The amazing erudition and the profound and original theoretical spirit of the greatest linguist in the twentieth century, after Ferdinand de Saussure, the Romanian Eugene Coseriu, constituted the foundation for realizing a complex conception of language in which the references to Romance space were a support of high explanatory power. It is what we intend to investigate in this paper.

Keywords: Eugeniu Coseriu, linguistic integralism, Romance linguistics, Romania

Rezumat: Enormă erudiție și spiritul teoretic profund și original al celui mai mare lingvist al secolului al XX-lea, după Ferdinand de Saussure, românul Eugeniu Coseriu, au constituit un fundament pentru realizarea unei concepții complexe privind limbajul, în care referirile la spațiul romanic au reprezentat un suport de mare forță explicativă. Este ceea ce ne-am propus să investigăm în această comunicare.

Cuvinte-cheie: Eugeniu Coseriu, integralism lingvistic, lingvistic românesc, România

Paradigma lingvistic integralist¹ este o ipoteză fundamentală, poate cea mai caracteristică pentru postmodernitate², tocmai prin promovarea unei reînnoiri globale a lingvisticii, realizată prin opera marelui lingvist român: Eugeniu Coseriu. Aceasta se cuvine a sta alături de cei mai iluștri reprezentanți ai diasporei românești: Eugen Ionescu, Emil Cioran și Mircea Eliade, numai că lingvistica fiind o știință foarte specializată, notorietatea acestui genial român a fost mai limitată.

Cel mai avizat exeget al operei coseriene, profesorul Mircea Borcil de la Universitatea din Cluj, realizează această lucrare deosebit de semnificativă pentru ceea ce înseamnă *excelența* a culturii românești în afara României, dar având puternice legături cu țara de origine, mai ales acum, după înfruntarea fracturilor, cu atâtea consecințe nefaste, pe care zburciunata istorie europeană a secolului al XX-lea le-a impus unui teritoriu atât de încercat al României răsăritene. În acest sens mai putem reține afirmația revelatoare a lui Mircea Borcil: „Reconstrucția din temelii a disciplinei «pilot» a lingvisticii, realizată de Eugeniu Coseriu, reprezintă, într-adevăr, tocmai o asemenea «inițiativă spirituală istorică», prin care

¹ A se vedea Eugeniu Coseriu, *Filozofia limbajului*, în *In memoriam Eugeniu Coseriu*, Extras din „Fonetică și Dialectologie”, XX-XXI (2001-2002), București, Editura Academiei Române, p. 94 și urm.

² Cf. Dumitru Cornel Vilcu, *Orizontul problematic al integralismului*, vol. I. *Integralism și fenomenologie*, Cluj, Argonaut & Scriptor, 2010.

geniul românesc se înalță, poate pentru prima oară, «asupra cretetelor altor popoare», pe orbita universală a tiințelor umane»³.

Provenind din cea mai marginală și mai periclitată arie a României, din obscură localitate basarabeană Mihaileni, Eugeniu Coeriu a făcut Liceul la Bălți și apoi a „poposit” la Iași, unde a urmat în 1939, un an la Facultatea de Litere, pe teritoriul românesc, o altă arie marginală a romanității, pentru a ajunge în Italia, unde s-a format la școala unor mari savanți și unde și-a luat două doctorate, în litere și filozofie. A fost o perioadă tulburătoare, aproape romanescă, a vieții lui, acest prim parcurs, România – Italia, pe care Coeriu a evocat-o cu emoție: pentru sora sa, am putea spune fuga din Basarabia, după cedarea acesteia („noroc” numit chiar astfel de Coeriu, cu limpedea conștiință semnificativă a existențelor unice pentru că însemnat fuga din tragica vâltoare a istoriei basarabene), ajungerea la Iași, apoi plecarea în Italia, în urma obținerii unei burse, după terminarea primului an de studii universitare, „popasul” italian fiind plin de consecințe pentru formarea sa în centrul romanității, unde, dincolo de o muncă înverunată în câmpul științelor de interes, a fost și jurnalist și chiar a lucrat seara la o întreprindere⁴.

Acest pelerinaj genial, dotat cu o extraordinară forță vitală și cu o impresionantă capacitate de a face mereu eforturi intelectuale ieșite din comun, a plecat, în 1950, la Montevideo, în Uruguay, arie romanică extraeuropeană, unde se ivise o catedră și de unde, de la „capătul” lumii, a început revoluționarea lingvisticii mondiale, impunându-se, prin câteva lucrări esențiale, ca o puternică personalitate științifică.

Deja celebru, s-a reîntors în Europa, ca profesor la Tübingen, unde a rămas aproape 40 de ani (1963-2002). Acolo a clădit o școală lingvistică de mare importanță pentru difuzarea ideilor sale, care au reverberat puternic în Spania, Italia, Portugalia, mai apoi în Franța și, de asemenea, în Japonia și în România, la Cluj.

Savantul aulic, cu alură aristocratică, ascundea un *grund* existențial care răzbea în murtisiri tulburătoare⁵. Ele evocă aceeași patetică relație cu „acasă” pe care o regăsim în ultima etapă de viață din biografia lui Eugen Ionescu, Mircea Eliade și chiar Emil Cioran.

Pe acest fundal apare, în toată însemnătatea ei, edificarea la Cluj, sub conducerea lui Mircea Borcil, a unui puternic și efervescent *Centru de lingvistică integrală*, cu realizări strălucite, prin exegeza complexă a monumentalei opere coeriene atât de riguros articulată și, ca atare, atât de dificil de abordat. Astfel, doctrina coeriană este dezvoltată pe câteva din dimensiunile ei fundamentale, în România, reprezentând certificarea imensului potențial științific al acesteia și dând anvergură internațională acestui *Centru*⁶.

³ Mircea Borcil, *Eugeniu Coeriu, fondator al lingvisticii ca știință a culturii*, în „Limba română”, XI (2001), nr. 4-8, Chișinău, p. 48.

⁴ Matilda Caragiu Marianu, *Eugeniu Coeriu – savantul și omul*, în *In memoriam Eugeniu Coeriu*, ed. cit., p. 8.

⁵ A se vedea, în acest sens, interviurile acordate în România și în străinătate: Eugeniu Coeriu, „Destinul Basarabiei îl văd cu speranță și cu mare teamă... Trăiesc intens acest destin și mă doare în mod constant”, în „Contrafort”, Supliment, nr. 10-11 (108-109), octombrie-noiembrie, 2003. Disponibil online la <http://www.contrafort.md/old/2003/108-109/621.html>; Eugenia Bojoga, *Dialoguri cu Eugeniu Coeriu în limba germană*, în „Contrafort”, Supliment, nr. 10-11 (108-109), octombrie-noiembrie, 2003. Disponibil online la <http://www.contrafort.md/old/2003/108-109/622.html>; Nicolae Saramandă, *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coeriu*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.

⁶ Vezi, de asemenea, „Limba română. Revistă de știință și cultură”, nr. 5-6 (215-216), mai-iunie, Chișinău, 2013, număr închinat celor două „spirite tutelare”: Eugeniu Coeriu și Mircea Borcil. Cf. Eugenia Bojoga, în revista

Ca vorbitor i foarte bun cunosctor i, nu mai pu in, analist al unui mare num r de limbi⁷, limbile romanice ocupând o pozi ie central , Eugeniu Co eriu a realizat cea mai complex rela ie dintre această cunoa tere empiric i teoria sa lingvistic , într-un uria efort de elucidare a limbajului ca facultate uman creatoare i baz a tiin elor culturii. A predat, de altfel, lingvistic romanic , al turi de lingvistic general i de alte discipline lingvistice⁸. Putem spune c Eugeniu Co eriu a fost, în sensul autentic al termenului, i un mare romanist dotat cu o viziune profund i original asupra limbajului în general, ceea ce a f cut dintr-o tiin considerat pozitiv (i uneori „pozitivist”), o tiin teoretic având profunde valen e explicative.

Impresionanta lui erudi ie „empiric ” s-a îngem nat, astfel, cu o permanent propensiune spre zona teoreticului, acolo unde faptele puteau s - i g seasc „explicatia” autentic , izvorând din principiile fundamentale ale investiga iei lingvistice, cristalizate din orientarea antipozitivist a tiin ei limbajului.

Fundalul romanic, mereu prezent, putea astfel s - i reveleze caracteristicile lui în ansamblul riguroasei construc ii teoretice co eriene, într-o deconstruc ie i o reconstruc ie pe alte baze a investiga iei. Altfel spus, nu mai este vorba de a g si aici modul în care erau concepute în general manualele „clasice” de lingvistic romanic , cu pu ine explica ii de natur teoretic , ci de prinderea materialului romanic în plasa unei concep ii a c rei articulare, în liniile ei esen iale, apare înc de la început, c ci, spre deosebire de Noam Chomsky, de exemplu, un alt mare ctitor al lingvisticii actuale, opera sa atât de vast reprezint , de fapt, o permanent aprofundare i nuan are a liniilor teoretice directe, descoperite de el însu i înc în primele sale opere.

Neluând în considerare cronologia, putem realiza o structurare a „filonului” romanic, care une te cercetarea de am nunt în spiritul romanisticii tradi ionale, contribu ii, pe care le-am putea numi „factologice”, cu cele de elaborare conceptual ampl , ca r spus în acest plan empiric la unele dintre problemele fundamentale ale lingvisticii romanice, din unghiul teoriei limbii elaborate de el, care î i demonstreaz , astfel, înc o dat validitatea.

1. Prima lucrare interesant din acest punct de vedere este *Limba român în fa a Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribu ii la istoria cunoa terii limbii române în Europa occidental*⁹. Ea urm re te impunerea romanit ii orientale, ca descendent a latinei, în con tiin a romanit ii occidentale, adic recunoa terea românei în diverse spa ii romanice de c tre unii c rturari europeni.

Elementul care impune latinitatea românei cu deosebit for este compararea rug ciunii *Tat l nostru*, aproape în întregime constituit din elemente latine, cu textele

citat , p. 19-22. A se vedea i Ileana Oancea, Nadia Obrocea, *Centre d'études intégralistes de Cluj. Quelques repères*, în Eugenia Bojoga, Oana Boc, Dumitru-Cornel Vilcu, în *Coseriu: Perspectives contemporaines*. Actes du deuxième Colloque International d'études cosériennes CoseCluj 2009, 23-25 septembre, Cluj-Napoca, Roumanie, Tome 1, Presa Universitar Clujean , 2013, p. 193-207.

⁷ Matilda Caragiu Mario eanu, *op. cit.*, p. 8.

⁸ A se vedea, în acest sens, Sec iunea *Cursuri universitare* din *Bibliografia lucr rilor lui Eugeniu Co eriu*, în *In memoriam Eugeniu Co eriu*, Extras din „Fonetic i Dialectologie”, XX-XXI (2001-2002), Bucure ti, Editura Academiei Române, p. 31-62.

⁹ Eugeniu Co eriu, *Limba român în fa a Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribu ii la istoria cunoa terii limbii române în Europa occidental* . În române te de Andrei A. Avram, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994.

similare din alte limbi romanice. Paradigma romanic i locul românei în cadrul ei se evideniază prin prisma latinității, revelat lumii occidentale, în etapa precomparatistă, de către trepoliglotii unei epoci în care Europa romanică își afirmă, cu o anumită insistență, glorioasa ei origine.

Româna, numită *valahica*¹⁰, provoacă interesul erudiților Europei în această primă jumătate de circumscriere a moștenirii latine în Europa. Denumirea românei ca *valahic* pe care Eugeniu Coeriu o urmărește cu toată atenția se prezintă în prima gramatică a limbilor romanice *Grammatik der Romanischen Sprachen* (1836-1838), a lui Friedrich Diez. „Întemeietorul” lingvisticii romanice comparativ-istorice se bazează pe aceste limbi romanice, cele care au fost, de fapt, limbi literare¹¹. De altfel, gramatica scrisă în latină a coriferilor colii Ardelene, Samuel Micu și Gheorghe Incași, se numea *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae*¹².

O altă problemă a acestui spațiu romanic din aria răsăriteană este scrierea cu alfabetul latin care își manifestă, astfel, o mai veche tradiție „europeană”, în cultura românească fiind faptul că se folosea alfabetul chirilic. În acest sens, Eugeniu Coeriu precizează: „[...] textul lui Milescu-Stierhiel (este vorba de rugăciunea *Tat I nostru*, n.n.), dacă îl comparăm cu cel al lui Stroici, pare să sugereze o tradiție, fie ea și firavă, a scrisului cu litere latine”¹³. Putem adăuga, în acest sens, că o asemenea tradiție „europeană” a existat și în interiorul culturii române, dacă ne referim la *Fragmentul Teodorescu*¹⁴ și, mai ales, la misionarii catolici din Moldova care scriu cu litere latine, această fiind studiată de Teresa Ferro¹⁵. Faptul reprezintă un prim capitol la importanța problemei a romanizării limbii române. De asemenea, se profilează și problema fundamentală care a fascinat pe români, a locului limbii române între limbile romanice, pe care o descoperă la reîntoarcerea spaniolă Hervás.

Avem a face cu o cercetare minuoasă și dificilă de realizat, dată fiind documentarea pe care o presupune, studiile care formează lucrarea la care ne-am referit fiind publicate în volume omagiale (Bonfante, Gărdaru, Graur, Macrea, Rosetti, etc.) și în reviste (apărute în perioada 1975-1980). Ele ne lasă să descoperim un savant meticolos, cercetând problemele unui spațiu important pentru cultura europeană în care româna s-a arătat în fața Occidentului creștin și romanic în „haine” latine și în substanța ei latino-romanică, construind un spațiu comun universului creștin prin acel *Tat I nostru* studiat de către răsăritari timp de mai multe secole.

Românistica nu a încetat să-l intereseze pe Eugeniu Coeriu, în cea mai bună tradiție a lingvisticii istorice „vechi”, „pozitiviste”, în sensul vosslerian, de adunare de material, deocamdată fără intruziuni teoretizante, „idealiste”¹⁶. Ea este aici o problemă de lingvistică romanică „pură”, de cercetare de documente, menite să lumineze luarea la cunoștință a lumii

¹⁰ Cf. Vasile Arvinte, *Român, românesc, România: studiu filologic*, București, Editura Enciclopedică, 1983.

¹¹ Cf. Iorgu Iordan, *Lingvistică romanică. Evoluție, curente, metode*, ediția a II-a, București, Editura Academiei, 1970.

¹² Samuel Micu, Gheorghe Incași, *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae*, Viena, 1780.

¹³ Eugeniu Coeriu, *Limba română în fața Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribuții la istoria cunoașterii limbii române în Europa occidentală*, ed. cit., p. 53.

¹⁴ Cf. Daniele Pantaleoni, *Texte românești vechi cu alfabet latin: Psalterium Hungaricum în traducerea anonimă din secolul al XVII-lea*, Timișoara, Universitatea de Vest din Timișoara, 2008.

¹⁵ Teresa Ferro, *Misionarii catolici în Moldavia. Studii istorice și lingvistice*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2005.

¹⁶ Karl Vossler, *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft: eine sprach-philosophische Untersuchung*, Heidelberg, Carl Winter, 1904.

romanice de ea însuși în *integralitatea* ei. Reînem o afirmație a lui Hervás: „La lingua Latina divenne comune, e volgare nella Spagna, nella Francia, nell'Italia, e nella Valakia a' tempi, in cui incominciò a languire la letteratura; ed ecco, che ne' dialetti Spagnuoli, Francese, e Valako sparirono certe perfezioni accidentali dell'idioma Latino”¹⁷.

Eugeniu Coeriu este, astfel, un învâțat a cărui neobosită curiozitate a problemelor lingvisticii poate dobândi, pe lângă zborul ideatic, rigoare strict documentară. În romanistica se întemeiază în mod esențial pe o astfel de cercetare, dar nu numai, cum vom încerca să arătăm tocmai prin contribuția marelui savant.

Ca un amănunt interesant, de data aceasta pentru înțelegerea morală a lui Coeriu, este, în cazul lui Grisellini, completarea adusă de Teresa Ferro cu unele fapte pe care Coeriu nu le cunoscuse. E vorba, de asemenea, de documente, unele rămase necunoscute, ceea ce marele savant recunoaște cu toată onestitatea¹⁸.

În această curiozitate a prezenței limbii române în fața Occidentului, măsurată pe câteva secole, până la începutul secolului al XIX-lea, adică în perioada „precomparatistă”, în special prin investigarea prezenței rugăciunii *Tat I nostru* în diverse vocabulare poliglote și a aprecierilor de natură lingvistică pe care le-a prilejuit și le-a susținut, sunt reliefate marile chestiuni ale romanisticii: latinitatea limbilor romanice, deci înrudirea lor, corelativ, o posibilă clasificare genealogică, probleme privind superstratul, „descoperirea” latinei populare, „vulgară”, aceasta fiind limba bază a idiomurilor neolatine, scoase în evidență în special în cazul limbii italiene și a limbii române (mai ales la Grisellini).

Romanistica, ramură extrem de complexă și importantă a domeniului romanic, începe să dobândească o anumită individualitate, nu numai teoretică, în preocupările lui Lorenzo Hervás, mai ales cu al său *Vocabolario Poligloto*, 1787. Necunoscut în istoria lingvisticii romanice și românești, de mare interes pentru romanistică, lucrarea face din savantul spaniol un prim reprezentant al romanisticii. Se deschide, astfel, o problemă mult dezbătută, cea a locului limbii române între limbile romanice. Contribuția lui Eugeniu Coeriu se manifestă, în acest caz, în domeniul cercetării empirice, prin luarea în considerare a unor documente, unele inedite, el înscriindu-se într-o tradiție mai largă în acest sens¹⁹.

În mod firesc regăsim și interesul special lui Eugeniu Coeriu pentru latina vulgară, „fundamentul” lingvisticii romanice, ca disciplină comparativ-istorică, pe care el o numește, mereu, *a-a-zisa* latină vulgară. Dichotomia latină clasică – latină vulgară își pierde fermitatea, în acest punct infiltrându-se ecouri ale gândirii sale lingvistice privind complexa arhitectură a limbajului în diacronie.

¹⁷ Eugeniu Coeriu, *Limba română în fața Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribuții la istoria cunoașterii limbii române în Europa occidentală*, ed. cit., p. 127.

¹⁸ Cf. Ileana Oancea, *Dincolo de clipa cea repede*, în *Per Teresa. Obiettivo Romania. Studi e ricerche in ricordo di Teresa Ferro*. 2. A cura di G. Borghello, D. Lombardi, D. Pantaleoni, Udine, Forum, 2009, p. 49-58.

¹⁹ Cf. Lazăr Iăneanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române: studii istorice despre tranziția sensurilor*. Cu o alocuțiune-prefață de B.P. Hasdeu. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Livia Vasiliu, Timișoara, Editura de Vest, 1999; Marius Sala, *Limba română, limbă romanică*, București, Editura Academiei Române, 1997; Ileana Oancea, Luminița Panait, *Schițe de istorie a romanității*, Timișoara, Excelsior Art, 2002.

2. Re inem în acest sens studiul „*A a-numita*” latin vulgar i primele sale diferen ieri în România (1954), analizat magistral de Maria Iliescu²⁰, în lumina st rii actuale a chestiunii. Este, din nou, o lucrare de romanistic „pur”, dar, de data aceasta, focalizat asupra problemei centrale privind geneza spa iului romanic, din perspectiva unei discipline bine conturate. Autoarea se ocup de articolul din 1954, nu i de cel din 1957, *Le latin vulgaire et le type linguistique roman*, în *Latin vulgaire – latin tardif*. Ceea ce trebuie s observ m este faptul c „Le 5§ de l'article est dédié aux différences entre latin classique et latin vulgaire du point de vue chronologique, c'est-à-dire du point de vue du pourcentage du nombre de mots anciens et nouveaux. C'est une problématique, sinon inédite, mais à ce que je sache au moins rarement mentionnée ailleurs”²¹. Conceptul de latin vulgar depinde de extensiunea ce i se d , c ci ea poate con ine forme vulgare, dar i forme care apar in latinei clasice²². Ea nu e un complex unitar, ci suma istoriilor, formelor i cuvintelor, un organism în mi care, o idee care anuleaz perspectiva static din unele manuale de lingvistic romanic . Dinamica limbajului pe firul istoriei este o perspectiv multirelational pe care Eugeniu Co eriu a introdus-o în studiile romanice tradi ionale.

Putem re ine câteva idei care trimit la concep ia co erian despre schimbarea lingvistic : existen a variet ilor diatopice, diastratice i diafazice în latin ²³, care nu mai este privit în forma dichotomiei clasice latina clasic – latina vulgar , a a cum am precizat: „Voilà l'essentiel: 1) Des variétés diatopiques, diastratiques et diaphasiques existaient en latin, comme dans toute langue, depuis toujours; 2) Le latin vulgaire doit être conçu comme langue „commune”, donc „globale” aux aspects variés, dont le commencement se trouve dans le latin archaïque, pré littéraire, et qui continue jusqu'à la différenciation des langues romanes, qui a lieu à des moments différents après 600. Quant au latin classique, il représente l'aspect normé, littéraire, la langue officielle, dont le commencement peut être fixé vers 200 av. J.Chr. et qui n'évolue plus depuis le début du Ier s. ap. J.Chr. 3) le latin dit vulgaire et le latin dit classique s'influençaient réciproquement de différents manières, jusqu'à la disparition du second”²⁴.

3. Extrem de interesant i de revelatoare pentru problema în discu ie este celebra carte a lui Eugeniu Co eriu, *Sincronie, diacronie i istorie. Problema schimb rii lingvistice*²⁵ (1958), cu un subtitlu ce face trimitere nu numai la celebra trihotomie care înlocuie te dichotomia saussurian sincronie-diacronie, ci i la problema în sine a schimb rii lingvistice, ea fiind fundamental pentru romanistic , în calitate de disciplin comparativ-istoric . În

²⁰ Maria Iliescu, „*Le soi-disant „latin vulgaire” et ses premières différencions dans la Romania*” (Co eriu 1954) et l'état actuel de la question, în Eugenia Bojoga, Oana Boc, Dumitru-Cornel Vilcu, în *Coseriu: Perspectives contemporaines*. Actes du deuxième Colloque International d'études cosériennes CoseCluj 2009, 23-25 septembre, Cluj-Napoca, Roumanie, Tome 1, Presa Universitar Clujean , 2013, p. 137-146.

²¹ Idem, *ibidem*, p. 139.

²² *Ibidem*, p. 139.

²³ Cf. Eugeniu Co eriu, *Lec ii de lingvistic general* . Traducere din spaniol de Eugenia Bojoga. Cuvânt înainte de Mircea Borcil , Chi in u, Editura ARC, 2000, p. 263.

²⁴ Maria Iliescu, *op. cit.*, p. 144.

²⁵ Eugeniu Co eriu, *Sincronie, diacronie i istorie. Problema schimb rii lingvistice*. Versiunea în limba român de Nicolae Saramandu, Bucure ti, Editura Enciclopedic , 1997.

aceast lucrare exist câteva r spunsuri iluminante la unele chestiuni fundamentale ale lingvisticii romanice.

Considerat o capodoper a operei co eriene de c tre cercet torii cei mai aviza i, Mircea Borcil i Johannes Kabatek, ea este ilustrarea capacit ii lui Eugeniu Co eriu de a schimba orientarea lingvisticii în fundamentele ei, într-o perspectiv global numit integralist , care vine, în mod firesc, în atingere cu problemele cruciale ale lingvisticii romanice. Asupra acestei revolu ii co eriene, care este cu mult mai ampl , ea venind în atingere cu rela ia foarte ferm dintre latin i limbile romanice, în viziune tradi ional , ne vom opri în continuare, ea ilustrând originalitatea unei concep ii i chiar unicitatea ei.

Schimbarea lingvistic este, în viziunea lui Eugeniu Co eriu, o problem istoric „a c rei rezolvare depinde de cunoa terea condi iilor istorice (sistematice i extrasistematice) ale limbii respective, precum i de momentul concret în care limba în cauz e luat în considerare”²⁶. Explica iile fonetico-fiziologice care au fost date schimb rilor lingvistice sunt eronate i absurde – afirm Eugeniu Co eriu –, ele fiind bazate pe confuzia dintre limba abstract , interindividual i limba concret , individual . Schimbarea lingvistic nu începe odat cu inova ia, ci cu adoptarea, care înseamn acceptarea interindividual a unui mod lingvistic nou, constituindu-se, astfel, într-un fenomen istoric care trebuie pus în termeni „culturali i func ionali”²⁷, i nu fiziologici.

Într-un anumit sens, cauzele schimb rii lingvistice sunt cunoscute i observabile, iar, într-un alt sens, acestea pot fi deduse din condi iile generale ale limbii²⁸: „Astfel, în cazul formelor de nominativ plural în *-as*, care se r spândesc în a a-numita «latin vulgar », se pot prezenta (în ordinea progresiv a probabilit ii lor) trei solu ii diferite. Ar putea fi vorba: a) de revitalizarea unui mod arhaic, adic de un fenomen de *selec ie*; b) de o uniformizare dup modelul acelor forme de nominativ plural care erau identice cu cele de acuzativ (*-es/-es, -us/-us*), adic , de un fenomen de «analogie» sau, mai exact, de *crea ie sistematic* ; c) de extindere a unui model gramatical italic, adic , de un *împrumut gramatical*”²⁹. Din punct de vedere istoric, problema schimb rii lingvistice solu ioneaz *cum* s-a constituit i *cum* a început s se constituie ca tradi ie un mod lingvistic nou, i nu *cum* a început acesta, adic printr-un act creator individual.

Re inem, în mod special, rezolvarea viitorului romanic perifrastic, o schimbare tipologic fundamental investigat în aceast lucrare dedicat schimb rilor lingvistice în diacronie – problema fundamental a lingvisticii istorice.

Problema viitorului romanic³⁰ – „o problem care nu a fost niciodat complet rezolvat ”³¹ reprezint una dintre chestiunile revelatoare pentru importan a rela iei dintre cercetarea empiric i cea teoretic în opera lui Co eriu. Într-o prim instan , lingvistul român

²⁶ *Ibidem*, p. 123.

²⁷ *Ibidem*, p. 125.

²⁸ *Ibidem*, p. 128.

²⁹ *Ibidem*, p. 129-130.

³⁰ Eugeniu Co eriu, *Despre viitorul romanic*, în Ileana Oancea (coordonator), *Din istoria ideilor lingvistice*. Vol. I. *Spa iul romanic*. Îngrijit de Florin Ochian , Timi oara, Tipografia Universit ii din Timi oara, 1993, p. 136-157. A se vedea, în acest sens, *Sincronie, diacronie i istorie. Problema schimb rii lingvistice*, ed. cit., p. 138-156.

³¹ Eugeniu Co eriu, *Despre viitorul romanic*, în lucr. cit., p. 136.

realizează o privire critică asupra celor două explicații importante, de tip „funcțional”, care s-au dat fenomenului înlocuirii viitorului sintetic latin cu forme perifrastice în limbile romanice.

Prima explicație, de factură „morfologică”³², vizează faptul că viitorul latinei clasice a fost înlocuit cu forme perifrastice deoarece formele sale sintetice corespundeau unor procedee morfologice eterogene (viitorul latin coincidea la persoana I singular cu conjunctivul prezent al conjugării a III-a și a IV-a; anumite forme de viitor erau identice cu forme de perfect, din cauza coincidenței sunetelor *b* și *v*; trecerea de la *i* scurt la *e* închis și dispariția cantității vocalelor duc la omofonii etc.).

Conform explicației „stilistice” sau „semantice”³³ ce a fost atribuită lui Karl Vossler, viitorul perifrastic s-a impus datorită unei stări de spirit deosebite care se opunea unei reprezentări pur temporale a viitorului, „noțiunea temporală de viitor fiind slabă și descompunându-se”³⁴. Karl Vossler explică devierea „funcțională” a viitorului latin, semnalând deficiențele materiale ale viitorului sintetic, cum ar fi „eterogenitatea celor două paradigme și asemănarea fonică dintre *amabit* și *amavit*, *amabunt* și *amabant*, ca și pe cea dintre *leges*, *leget* și prezentul conjunctivului la conjugarea întâi”³⁵.

Explicația lui Karl Vossler, susținută inițial de Wilhelm Meyer-Lübke și de Leo Spitzer, vizează deci *necesitatea expresivă*, care nu putea să fie satisfăcută prin viitorul sintetic latin, din cauza conținutului său semantic³⁶. Reținem, în acest sens, următoarea observație: „În vorbirea populară conceptul de *viitor* se neglijează sau se deformează și se estompează într-un fel sau altul, fiindcă omul de rând adoptă față de lucrurile viitoare o atitudine de voință, de dorință, de speranță sau de teamă, mai curând decât o atitudine de contemplație, de a cunoaște sau de a ști. Este necesară o conștiință mereu trează, o dispoziție filozofică, o obișnuință de a gândi pentru a nu lăsa ca ideea temporală de viitor să se piardă în zonele modale ale fricii, speranței, dorinței sau incertitudinii». Aceste condiții nu ar fi existat în marea masă a poporului roman. În acest fel, «dat fiind că, în latina vulgară, sensul viitorului a deviat atât de mult în direcția practică a diverselor semnificații modale, vechile forme sintetice au devenit superflue; pentru a exprima aceste semnificații noi existau alte moduri expresive, mai adecvate» care abia mai târziu s-ar fi «gramaticalizat», în parte, ca forme noi de viitor, cum s-a întâmplat cu construcția de inf. + *habere* în majoritatea limbilor romanice, de inf. + *debere* în sardă și de inf. + *velle* (lat. vulg. *volere*) în română”³⁷.

Viitorul perifrastic cu orientare modală sau aspectuală nu este specific latinei vulgare – precizează Eugeniu Coeriu – deși în multe limbi această categorie se exprimă prin perifraze cu valori modale, chiar și în latina clasică formele de viitor fiind modale și ingresive înainte de a deveni pur temporale. „și în multe limbi, inclusiv în limbile romanice, aceleași forme perifrastice – aglutinate sau nu, dar, în orice caz, deja «temporalizate» – sunt adesea «înlocuite» prin forme ale prezentului sau prin noi perifraze, modale, iusive ori ingresive, cum ar fi rom. *am de făcut*, sp. *he de hacer*, voy a ir, fr. *j'ai à faire*, *je vais faire* etc.”³⁸

³² Idem, *ibidem*, p. 136.

³³ *Ibidem*, p. 137.

³⁴ *Ibidem*, p. 138.

³⁵ Eugeniu Coeriu, *Sincronie, diacronie și istorie*, ed. cit., p. 145.

³⁶ Idem, *ibidem*, p. 138.

³⁷ *Ibidem*, p. 139.

³⁸ *Ibidem*, p. 145.

Prima observație pe care o face Eugeniu Coeriu în raport cu viitorul latin este aceea că nu avem a face cu o „descompunere” a categoriei viitorului, ci, dimpotrivă, cu o înnoire a acestuia. Astfel, Eugeniu Coeriu corectează explicația semantico-stilistică a lui Vossler, insistând asupra următoarelor aspecte: 1) instabilitatea formelor de viitor în general (nu a categoriei de viitor); 2) înnoirea periodică a viitorului prin forme care au la început o valoare modală sau aspectuală, dar care, în cele din urmă, se temporalizează; 3) înnoirea viitorului latin într-un anumit moment al istoriei lingvistice.

În concepția lui Eugeniu Coeriu, lingvistul care a purtat cel mai profund în problema „universală” a viitorului a fost Leo Spitzer³⁹, care a constatat duplicitatea acestei categorii ce oscilează între polul temporal și cel modal și aspectual. Formele temporale ale viitorului au fost înlocuite cu cele modale care ulterior s-au temporalizat.

Încercând să găsească o explicație fundamentală a duplicității viitorului, Eugeniu Coeriu subliniază faptul că trecutul și viitorul reprezintă momente coprezente ce corespund unor trepte diferite de conștiință. Mai mult, „viitorul este adevăratul spațiu temporal al existenței. [...] Existența umană este o continuu anticipare a viitorului, adică a ceea ce încă nu există”⁴⁰.

Această explicație universală nu este de natură istorică. „Pentru a explica de ce viitorul latin a fost înlocuit prin forme modale într-o epocă determinată nu este suficient să constat că este vorba despre ceva care «se întâmplă în mod obișnuit» și să semnalăm rațiunea universală a fenomenului. Trebuie să mai explicăm de ce această rațiune universală (și permanentă) a devenit operantă tocmai în perioada agrammaticii latine vulgare: cu alte cuvinte, necesitatea expresivă universală trebuie să se justifice ca necesitate istorică. Desigur, deficiențele materiale ale viitorului clasic făceau, tocmai în această perioadă, să se simtă cerința reelaborării lui; iar «tendința» generală spre exprimarea «analitică» favoriza înlocuirea lui prin forme perifrastice. Dar aceste împrejurări nu sunt suficiente pentru a explica valoarea viitorului în latina vulgară și coincidența lui cu alte forme «modale», care nu poate fi o pură întâmplare. Circumstanța istorică determinantă a fost, fără îndoială, cretinismul: o mișcare care, printre altele, trezea și accentua simțul existenței și imprimă existenței înseși o orientare etică genuină. Viitorul din latina vulgară, în măsura în care nu înseamnă «același lucru» cu viitorul clasic, reflectă, efectiv, o nouă atitudine mentală: el nu este viitorul «exterior» și indiferent, ci viitorul «interior», privit cu conștientă responsabilitate, ca intenție și obligație morală. Că aceasta nu este o simplă deducție, bazată numai pe coincidență în timp a cretinismului cu latina «vulgară», o demonstrează faptul că, într-adevăr, noul viitor este deosebit de frecvent la scriitorii cretini. Mai mult decât atât: la un scriitor cretin, care era și un mare filozof – și, prin aceasta, capabil să înțeleagă și să expună teoretic acea *neue Denkform*, pe care alii vorbitori au adoptat-o în mod spontan și intuitiv –, apare în termeni explici și ideea «co-prezenței» momentelor temporale. Este vorba, firește, despre Sf. Augustin și despre celebra sa analiză a timpului, atât de deosebit de tot ceea ce ne-a lăsat antichitatea clasică pe această temă. [...] Această importantă mărțurie ne furnizează indiciul extralingvistic necesar ca atitudine despre care este vorba există și că era, anume, o atitudine cretină. Înlocuirea viitorului latin trebuie inclusă, deci, între

³⁹ Leo Spitzer, *Aufsätze zur romanischen Syntax und Stilistik*, Halle, M. Niemeyer, 1918.

⁴⁰ Eugeniu Coeriu, *Despre viitorul romanic*, în lucr. cit., p. 145.

numeroasele schimbări lingvistice motivate de noile necesități expresive suscite de cretinism”⁴¹.

Eugeniu Coeriu insistă asupra unei explicații a fenomenului avut în discuție „în baza unei nevoi de exprimare care se referă la «inovație», la actele creatoare ale acelor vorbitori care au utilizat primii forme perifrastice pentru a exprima cu ajutorul lor o nouă concepție despre viitor. Ea se referă la schimbarea lingvistică ca proces de răspândire și impunere a acestor forme în comunitatea lingvistică romană, de vreme ce presupune că inovația s-a răspândit în baza unei nevoi de exprimare a foarte multor vorbitori”⁴².

În ceea ce privește necesitatea expresivă care a provocat viitorul perifrastic în limbile romanice, Eugeniu Coeriu îi pune în întrebare dacă la toți vorbitorii a acționat aceeași necesitate expresivă: „În această chestiune, însă, nu se poate pretinde nicio explicație, ci sub acest aspect documentația de care dispune istoria lingvistică nu poate fi niciodată suficientă. Fără îndoială, din momentul în care schimbarea s-a efectuat, adică din momentul în care formele sintetice și cele perifrastice au ajuns să fie similitice ca «variante», până la un anumit punct, «reciproc substituibile», din acel moment mulți vorbitori vor fi adoptat formele perifrastice datorită mai marii lor capacități distinctive, ceea ce ele prezentau, fără îndoială, și rezolvarea unui punct critic din sistem. Și, fără a-i da seama de sensul lor specific, mulți vorbitori vor fi adoptat aceste forme pur și simplu «pentru a vorbi ca alții», adică dintr-un motiv cultural «extrinsec»: explicațiile funcționale ale schimbărilor lingvistice nu exclud, ci, dimpotrivă, implică explicațiile culturale”⁴³.

Putem intuitiv aici capacitatea explicativă a integralismului, pentru „răsturnarea” de perspectivă din manualele de lingvistică romanică, adică prin trecerea de la cauzalitate la finalitate și de respingerea de naturalismul lingvistic și integrarea sa în limbajului în timpurile culturii dominate de libertate și creativitatea umană. Bazele lingvisticii sunt, astfel, regândite în întregime.

În amplul interviu luat de Johannes Kabatek și Adolfo Murguía⁴⁴, Eugeniu Coeriu răspunde că el nu numai că nu a simțit undeva o fractură, o schimbare profundă în modul lui de a gândi limbajul și lingvistica, ci îi afirmă cu claritate continuitatea în ceea ce privește punctele esențiale ale concepției sale lingvistice. Se compară, în acest sens, cu Hegel (al cărui întreg sistem filozofic se găsește deja în *Jensener Real Philosophie*). Astfel, el afirmă că întregul său sistem în care s-a dezvoltat gândirea sa lingvistică, se află în nuce în *Sincronie, diacronie și istorie*. Ea reprezintă cadrul de referință, sensul în care se vor desfășura ideile ce se regăsesc deja înfrântă acolo, așa cum tot ce a elaborat în această carte corespunde unei dimensiuni esențiale a realității limbajului. Ea revelează întemeierea epistemologică a lingvisticii, Eugeniu Coeriu venind spre lingvistică cu o foarte solidă formă filozofică, deloc de ignorată. Ambițiile teoretice ale integralismului sunt legate de fundamentarea unei cercetări complete asupra limbajului.

⁴¹ Idem, *ibidem*, p. 151.

⁴² *Ibidem*, p. 147-148.

⁴³ Eugeniu Coeriu, *Sincronie, diacronie și istorie*, ed. cit., p. 55.

⁴⁴ Adolfo Murguía, Johannes Kabatek, *Die Sachen sagen wie sie sind... Eugenio Coseriu im Gespräch*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1997.

Există, la Eugeniu Coeriu, o insistență asupra relației amintite dintre teorie și cercetarea empirică, problemă care se leagă organic de ipostaza sa romanistă. În acest sens, este important să evidențiem un fragment din *Lecții de lingvistică generală*: „Într-o primă formă, principiul antiatomismului implică drept corolar distincția dintre studiul empiric (descriere și istorie) și teorie: teoria se referă la «ceea ce este universal», în timp ce studiul empiric stabilește «ceea ce este general» în faptele cercetate. [...] În același timp, raportul dintre studiul empiric și teorie se inversează. Se observă că teoria, neputând fi construită prin abstractizare și generalizare, nu poate fi situată «după» studiul empiric, ca rezultat final al acestuia (care poate doar constata «generalul»), ci, din contră, ea este în mod ideal anterioară unui asemenea studiu. Mai bine zis, se înțelege că teoria se prezintă înainte, în timpul și după studiul empiric»⁴⁵.

În interviul dat în revista „Echinox”, în 1996, Eugeniu Coeriu⁴⁶ risipește încă o dată iluziile celor care își imaginează că pot face lingvistică, bazându-se exclusiv pe faptele înșelătoare și neglijând sau chiar ignorând baza teoretică și legitimarea epistemologică. Cum acionează libertatea lingvistică în construcția și reconstrucția limbajului este o problemă care vizează și lingvistica romanică și, în special, problema trecerii de la latină la limbile romanice, a căm s-a observat în cazul viitorului romanice.

Cercetări semnificative în ceea ce privește relația dintre doctrina lui Eugeniu Coeriu și lingvistica romanică mai sunt prezente în *Sistem, normă și vorbire*⁴⁷, *Sistem, normă și tip*⁴⁸, *Sincronie, diacronie și tipologie*⁴⁹, *Tipologia limbilor romanice*⁵⁰.

Conceptele *sistem, normă, vorbire, tip* reprezintă concepte fundamentale ale teoriei lingvistice a lui Eugeniu Coeriu, în construirea căreia limbile romanice joacă un rol esențial.

Analizând critic distincția dintre *langue* și *parole*, dezvoltată de Ferdinand de Saussure în *Curs de lingvistică generală*, confruntând, de asemenea, teoria lingvistului elvețian cu aceea a lui Wilhelm von Humboldt, care se referea la concepte ca *enérgeia, ergon, Tätigkeit, Werk*, precum și cu distincția instituită de Karl Bühler, *Sprechhandlung* (acțiune verbală), *Sprachwerk* (produs lingvistic), *Sprechakt* (act verbal), *Sprachgebilde* (formă lingvistică), Eugeniu Coeriu propune o distincție nouă, tripartită, aceea dintre *sistem, normă și vorbire*.

În dezvoltarea conceptului de *normă*, Eugeniu Coeriu, utilizează ca suport exemplificator limba spaniolă și, mai puțin, limba italiană. Argumentând faptul că „între invariantele funcționale și realizările acustice se interpun anumite invariante normale ce apar în limbii”⁵¹, Eugeniu Coeriu subliniază faptul că în limba spaniolă fonemul (*b*) se realizează în spaniolă ca (*b*) sau ca (*β*). Privind același plan, „fonic”, lingvistul român precizează că în limba spaniolă nu există opoziția vocale lungi/vocale scurte sau vocale deschise/vocale închise: „Totuși, vocalele finale din spaniolă sunt lungi, de obicei, iar

⁴⁵ Eugeniu Coeriu, *Lecții de lingvistică generală*, ed. cit., p. 40-41.

⁴⁶ Lucian Lazăr, *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coeriu*, în „Echinox”, nr. 10-12, Cluj-Napoca, 1996, p. 3-6.

⁴⁷ Eugeniu Coeriu, *Sistem, normă, vorbire*, traducere de Christina Surdu, în Ileana Oancea (coordonator), *Din istoria ideilor lingvistice*, ed. cit., p. 53-66.

⁴⁸ Eugeniu Coeriu, *Sistem, normă, tip*, în *Lecții de lingvistică generală*, ed. cit., p. 275-284.

⁴⁹ Eugeniu Coeriu, *Sincronie, diacronie și tipologie*, traducere de Christina Surdu, în Ileana Oancea (coordonator), *Din istoria ideilor lingvistice*, ed. cit., p. 1-17.

⁵⁰ Eugeniu Coeriu, *Tipologia limbilor romanice*, în *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, Iași, Tipografia Universității „Al. I. Cuza”, 1994, p. 119-144.

⁵¹ Eugeniu Coeriu, *Sistem, normă și vorbire*, în lucr. cit., p. 60.

realizarea vocalelor ca deschise/închise nu e facultativ, ci stabilit de norm. [...] Pronunarea inversă n-ar atinge sistemul (caci cuvintele n-ar deveni ininteligibile sau i-ar schimba sensul), dar ar leza norma”⁵².

De asemenea, în prezentarea conceptului de sistem, Eugeniu Coeriu se bazează pe limba spaniolă: „Dar trebuie să avem în vedere că limitele sistemului pot să nu coincidă cu ale limbii: spaniola din Spania și cea din Rio de Plata sunt una și aceeași limbă, istoric și cultural, dar prezintă două sisteme diferite, fiindcă opoziții funcționale în Spania [(s), (th), (ll) și (j) care disting *casa de caza, halla de haya*] nu există în regiunile lui Rio de Plata”⁵³.

În studiul *Sistem, normă, tip*, care redă o prelegere susținută de Eugeniu Coeriu în Italia, pentru a exemplifica faptele de structură și faptele de arhitectură a limbii, lingvistul apelează în mai multe rânduri la limba italiană⁵⁴. De asemenea, explicând faptul că norma este mai amplă decât sistemul, într-un sens, iar sistemul este mai amplu decât norma, într-un alt sens, Eugeniu Coeriu se bazează pe modelul limbilor romanice: „Norma este, într-un sens, mai amplă decât sistemul: într-adevăr, conține trăsături distinctive necesare pentru ca o unitate de limbă (în planul expresiei sau în planul conținutului) să nu se confunde cu alta. Astfel, distincția între *s* sonor și *s* surd intervocalic este funcțională în toscană, unde distinge anumite semnificative (ca *fuso* – cu *z* – participiul trecut al lui *fondere* „a topi” și *fuso* – cu *s* – substantiv, „fus”); în toscană, prin urmare sonoritatea lui *s* intervocalic este trăsătură distinctivă: aparține sistemului. În schimb în italiana comună de tip septentrional distincția dintre cei doi *s* nu există, deoarece *s* intervocalic se pronunță întotdeauna sonor; sonoritatea, în acest caz, nu aparține sistemului: este doar o trăsătură „complementară” (dar practic obligatorie) a normei de acest tip în italiană. [...] În acest sens, tocmai sistemul este mai puțin amplu decât norma, „conținându-se” în aceasta. În alt sens însă sistemul este mai amplu decât norma, deoarece, fiind mai puțin determinat (de exemplu, fomenul spaniol /b/ nu reclamă realizările mai determinate cerute în schimb de normă), cuprinde deopotrivă posibilități nerealizate în norma limbii. Într-adevăr, sistemul, implicând doar opoziții funcționale, cuprinde de asemenea tot ceea ce ar fi posibil într-o limbă, deși nu este realizat în norma sa”⁵⁵.

În concepția lui Eugeniu Coeriu, sistemul reprezintă un sistem de posibilități, limba fiind, astfel, nu numai „ceea ce deja s-a spus prin tehnica sa, ci și ceea ce cu aceeași tehnică se poate face: nu este numai «trecut» și «prezent», ci are de asemenea o dimensiune viitoare. Spaniola [română], de exemplu, este spaniola [română] „existentă” (deja realizată în istoria sa), dar în același timp, posibilitatea sa infinită de realizări ulterioare, multe dintre ele «inedite»”⁵⁶.

În ceea ce privește articularea conceptului de tip lingvistic, ce „conține principiile funcționale și categoriile tehnice ale unei limbi: tipurile de procedee și de funcții, categoriile de distincții, opoziții și structuri care o caracterizează”⁵⁷, limbile romanice constituie, de asemenea, un suport principal: „De exemplu, în limbile romanice – cu excepția francezei moderne – avem ca principiu tipologic distincția de bază între funcții „neactuale” sau

⁵² Idem, *ibidem*, p. 61-62.

⁵³ *Ibidem*, p. 65.

⁵⁴ Eugeniu Coeriu, *Sistem, normă, tip*, în lucr. cit., 276-279.

⁵⁵ Idem, *ibidem*, p. 280-282.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 283-284.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 284.

„nerela ionale” (ca genul și numrul) și funcții „actuale” sau „rela ionale” (cum ar fi cazul – ca funcție – și comparația), distincție care, în forme material diferite dar în mod ideal identice, găsește numeroase aplicații în diferite secțiuni ale sistemelor lingvistice respective: în secțiunea numită morfologie și sintaxă, în sintaxa formelor nominale și verbale și în secțiunea propoziției și a frazei, în lexic și în formarea cuvintelor”⁵⁸.

În studiul *Sincronie, diacronie și tipologie*⁵⁹, Eugeniu Coeriu abordează și soluționează patru probleme de lingvistică generală, printr-o nouă viziune asupra conceptului de tip lingvistic, și anume: „1. Problema a numărului „convergenței” lingvistice; 2. Problema a ceea ce am putea numi „permeabilitatea” (respectiv „impermeabilitatea”) sistemelor lingvistice; 3. Problema eterogenității unor schimbări ce intervin în prilezi diferite ale aceluși sistem lingvistic; 4. Problema antinomiei sincronie-diacronie”⁶⁰. Criticând utilizarea termenului de „tendință”, în raport cu problema convergențelor lingvistice, Eugeniu Coeriu precizează: „Româna, de pildă, e pe cale să reducă flexiunea nominală în urma unei dezvoltări cu siguranță interne și se apropie în acest privinț de limbile romanice occidentale. De mai multă vreme, *la*, o prepoziție ce corespunde lui *ad*, *a*, *a* + substantiv, a devenit în română o variantă curentă a dativului flexionar (*oamenilor – la oameni*). De asemenea, se poate observa în ultima vreme în română o reducere a flexiunii adjectivului postpus (sau a participiului postadjectival), mai ales atunci când apare separat de substantivul pe care-l determină (fără și numai printr-o pauză). Ion Barbu, de pildă, scrie: *Acestei calme crește/intrat* (și nu *intrate*); *argintul unei scule de preț atunci picat* (și nu *picate*). În asemenea cazuri, continuă să existe problema „convergențelor” (sau, ceea ce e cam același lucru, problema „tendințelor comune”)”⁶¹.

Abordând problema „permeabilității” sistemelor lingvistice, Eugeniu Coeriu recurge, din nou, la limbile romanice: „Cu alte cuvinte: cîror inovații le rămân deschise sistemele lingvistice și cîror nu? De pildă, de ce nu au preluat limbile romanice – limbi profund grezitate, în care a intrat atât de mult din greacă încă din a-numita epocă a latinei vulgate – tipul atât de des întâlnit în greacă *apostoloca verba*, ci au păstrat până și azi expresii precum *las palabras de los apóstoles*, *les paroles des apôtres*, *le paroli degli apóstoli* etc.? De ce nu s-au putut impune niciodată cu adevărat în limbile romanice forme precum *paternus*, *maternus* (în loc de „de mi pădăre”, „de mi mādăre” etc.), precum *aureus* și *ferus*? Din ce motiv, pe de altă parte, italiană, spaniolă, portugheză și catalană au fost atât de receptive față de superlativul latinesc în *-issimus (-rimus)*, în timp ce franceza, în ciuda „relatinizării” ce a avut loc și aici cel puțin în egală măsură cu cea din celelalte limbi romanice occidentale – nu s-a dovedit receptivă față de această inovație? De ce superlativul în *-issimus* nu a păstrat în limbile care l-au acceptat aceeași valoare lingvistică ca în latină? Astfel, tipul *altissimus homo* (cf. ital. *un uomo altissimo*) a intrat în vorbirea curentă, în schimb nu și tipul *altissimus hominum* (ital. *altissimo fra gli uomini* și în mod cert un latinism)”⁶².

⁵⁸ *Ibidem*, p. 284.

⁵⁹ Eugeniu Coeriu, *Sincronie, diacronie, tipologie*, ed. cit.

⁶⁰ *Idem, ibidem*, p. 1.

⁶¹ *Ibidem*, p. 2.

⁶² *Ibidem*, p. 3.

Faptul c limbile romanice au reprezentat un suport de mare for explicativ, dar i o baz în elaborarea doctrinei sale, a fost recunoscut de îns i Eugeniu Co eriu: „Limbile romanice sunt un exemplu foarte bun i pentru cea de-a treia problem a noastr, deoarece marile transform ri ce au avut loc în cadrul acestor limbi de la epoca latin încoace apar adesea ca dezvolt ri de natur eterogen i nu par a fi explicate cu ajutorul obi nuitelor principii ale gramaticii istorice”⁶³.

Referitor la problema eterogenit ii unor schimb ri ce intervin în p r i diferite ale acelora i sisteme lingvistice, Eugeniu Co eriu subliniaz faptul c verbul romanic s-a dezvoltat altfel decât substantivul. Limbile romanice au renun at la flexiune în cazul formelor nominale, ea s-a p strat i s-a reinnoit în cazul formelor verbale. Explica ia conform c reia flexiunea nominal a fost influen at de c derea sunetelor finale a fost comb tut de Eugeniu Co eriu prin aceea c acest lucru nu a avut acelea i consecin e i în cazul formelor verbale. Lingvistul combate i celelalte explica ii care au fost date în aceast privin : 1. Dac în cazul formelor nominale au existat prepozi iile pentru a reda func iile cazurilor, în cazul formelor verbale, pronumele personal ar fi putut prelua func iile termina iilor verbale; 2. De ce analogia a func ionat în cazul verbului, dar nu a func ionat la substantiv? Pe de o parte, analogia n-a func ionat întotdeauna în cazul verbului, precizeaz Eugeniu Co eriu, i pe de alt parte ea a func ionat i la substantiv, în anumite situa ii, de pild , în ceea ce prive te genul i num rul. Concluzia lingvistului român, referitor la aceast chestiune, este urm toarea: „A adar e cert c în limbile romanice, în cadrul înnoirii istorice a tehnicii lingvistice, s-au succedat, unul dup altul, dou principii complet diferite i c limita domeniului de aplicare a celor dou principii nu coincide cu cea dintre substantiv i verb”⁶⁴.

Explicitând rela ia dintre norm , sistem i tip lingvistic, Eugeniu Co eriu precizeaz c unui singur sistem lingvistic îi pot corespunde norme diferite i unui singur tip lingvistic îi pot corespunde sisteme total diferite: „Astfel, limbile romanice ne ofer o serie întreag de sisteme, diferite, a c ror majoritate, îns , se subsumeaz aceluia i tip lingvistic”⁶⁵, i faptele analoge la nivelul normei pot fi diferite în planul sistemului: „De pild , pronun ia normal a lui (f) în francez i în spaniol e aceea i, dar (f) din francez i (f) din spaniol func ioneaz în sistemele corespunz toare în opozi ii diferite”⁶⁶; iar faptele analoge din cadrul sistemului pot primi o alt semnifica ie în planul tipului lingvistic: „Astfel, latina posedă în sistemul ei mai multe determin ri sintagmatice corespunz toare celor romanice (*magis, idoneus; in schola, ex schola* etc.), îns acestea nu se opuneau celor paradigmatic, ci reprezentau complet ri aduse acestora, deoarece latina nu cuno tea diferen a dintre func iile interne i cele externe, în timp ce pentru spaniol , portughez , catalan , italian i, într-o anumit m sur , i pentru român , aceast diferen iere e fundamental ”⁶⁷.

Referindu-se la faptul c convergen ele lingvistice pot fi explicate prin caracterul tehnic al limbii, Eugeniu Co eriu precizeaz faptul c limbile romanice se aseam n între ele nu numai pe baza mo tenirilor din latin sau prin elementele împrumutate unele de la altele,

⁶³ *Ibidem*, p. 3.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 9.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 9.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 9.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 9-10.

ci i în ceea ce prive te aplicarea unei tehnici lingvistice comune, „în baza unei dezvolt ri istorice conform unor procedee tehnice comune”⁶⁸.

O alt idee ilustrat de Eugeniu Co eriu prin intermediul limbilor romanice este aceea c tratarea diferit a p r ilor sistemului poate s reflecte o coeren tipologic , a a cum s-a demonstrat mai sus: „În limbile romanice, de pild , cu excep ia limbii franceze (i, în mai mic m sur a occitanei), coeren a func ional la nivelul tipului lingvistic este dat – cum a dori s ar t i cu alt ocazie – de un principiu general ce poate fi formulat dup cum urmeaz : determin ri „interne” (paradigmatice) ale expresiei (de natur material) pentru func ii „interne”, designative, adic ne-rela ionale (precum genul i num rul); determin ri „externe” (sintagmatice, de natur materiale”), pentru func ii „externe”, rela ionale (precum cazul, compara ia adjectivelor etc.)”⁶⁹.

În studiul *Tipologia limbilor romanice*⁷⁰, Eugeniu Co eriu reia problema flexiunii nominale i a flexiunii verbale în limbile romanice, precizând c nu se sus in, a a cum s-a demonstrat deja, dispari ia declin rii din limba latin prin eroziune fonetic i men inerea conjug rii prin fenomenul analogiei. Explica ia lui Eugeniu Co eriu const în faptul c exist dou principii care func ioneaz , unul în cazul substantivului i cel lalt în cazul verbului, dat fiind interesul diferit al vorbitorilor fa de substantiv sau verb.

Dispari ia declin rii progreseaz i acolo unde s-a p strat sau s-a ref cut (ca în cazul femininului singular, în limba român), existând „tendin a” elimin rii declin rii i în limba român (de exemplu, *aventurile a trei ru i i trei englezi în Africa Austral* sau *domn a toat ara Româneasc , a trei sute de ...*⁷¹.

În ceea ce prive te conjugarea, aceasta nu numai c nu a disp rut, dar se reface acolo unde este în pericol de a disp rea: „În italian , dup a a-zisa evolu ie fonetic , imperfectul verbului *a fi, essere* ar fi trebuit s fie la singular: *era, era, era* din lat. *eram, eras, erat*; i în limba român tot: *era, era, era* ar fi trebuit s fie. Ce constat m? Constat m c s-a ref cut conjugarea: în limba român avem *eram, erai, era*, deci s-au ref cut acelea i opozii, acelea i distinc ii pe care le avea limba latin , iar în italian *ero, eri, era* s-au ref cut, în parte chiar sub ochii no tri, fiindc persoana întâia pân în secolul al XIX-lea era: *io era, io aveva, io faceva* .a.m.d. care apare în anumite forme mai mult sau mai pu în tradi ionale sau arhaice ale limbii i pân în secolul al XX-lea; în toate aceste cazuri s-a ref cut persoana întâia cu acest *-o*, pe care baza etimologic nu l-a avut niciodat ”⁷².

O premis de la care porne te Eugeniu Co eriu, în traseul s u interpretativ, este urm toarea: în limbile romanice nu s-au produs în acela i timp toate schimbri le i nici prin trecerea lor de la o limb la alta, ci „în parte, s-au produs acela i schimb ri, adic vorbitorii au creat în acela i fel în limbi romanice diferite i la distan una de alta”⁷³. Eugeniu Co eriu remarc , în acest sens, reducerea flexiunii pronomiale, în mai multe limbi romanice

⁶⁸ *Ibidem*, p. 11.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 9.

⁷⁰ Eugeniu Co eriu, *Tipologia limbilor romanice*, în lucr. cit.

⁷¹ Idem, *ibidem*, p. 121.

⁷² *Ibidem*, p. 121.

⁷³ *Ibidem*, p. 121.

existând tendința de a utiliza o singură formă, cea de acuzativ în loc de nominativ sau invers (pentru persoana întâi și persoana a doua).

În privința limbilor romanice, o situație specială este aceea a limbii franceze, în care nu au fost acceptate o serie de schimbări acceptate de celelalte limbi romanice: „În toate limbile romanice occidentale s-a reintrodus în epoca umanismului și a Renașterii superlativul *-issimus*, care a devenit apoi popular în aceste limbi (cf. ital. *altissimo*, *bravissimo*), cu excepția francezei. În franceză sunt numai câteva cuvinte primite de la italieni, italianisme deci, ca *ilustrissime*, *sérénissime*, *révérendissime*; procedul nu s-a produs aici”⁷⁴.

Referitor la tipul lingvistic, Eugeniu Coeriu subliniază faptul că A. W. Schlegel, Paris, 1818, în *Observations sur la langue et la littérature provençale*, operează cu conceptele *flexion* și *composition*, preluate de la filozoful și economistul scoțian A. Smith, care a publicat o carte despre originea limbajului, ca supliment la lucrarea *Teoria sentimentelor morale*. De asemenea, A. W. Schlegel introduce termenii sintetic și analitic, „iar limbile romanice sunt clasificate ca limbi analitice din acest punct de vedere; astăzi această tipologie a devenit tradițional: limba latină – sintetică, limbile romanice – limbi analitice”⁷⁵.

Eugeniu Coeriu subliniază faptul că determinările pe axa paradigmatică sau interne și determinările pe axa sintagmatică sau externe se prezintă în toate limbile, dar acestea preferă sau au „ca procedeu dominant” una dintre cele două determinări. De exemplu chineza este mai sintagmatică decât limba engleză, engleza este mai sintagmatică decât franceza, iar franceza este mai sintagmatică decât spaniola; în plus există limbi în care cele două tipuri de determinări se află în echilibru, cum ar fi germana⁷⁶. Limbile în care dominant este procedul determinării paradigmatică se numesc sintactice iar limbile în care dominant este procedul determinării sintagmatică sunt analitice: „și așa au fost caracterizate și limbile romanice”⁷⁷: „Într-adevăr, dacă observăm mai mult sau mai puțin superficial aceste limbi, considerăm că în latină era dominant procedul paradigmatic, fiindcă avem *pater*, *patri*, *patrem*, *patre* și, tot așa și la verb, de exemplu, la forma pasivă: *amor*, *amasti*, *amatur* .a.m.d.; tot așa, la comparația adjectivelor: *altior*, *altius*, *altissimus*, *-a*, *-e*; tot așa, la adverbe, spunem, *hic* „aici”, *huc* „încăce”, *hinc* „de aici”, *hac* „de aici”; deci avem mereu acest procedeu intern. Și limbile romanice, într-adevăr, cu excepția punerii articolului la sfârșit în limba română, avem: *il padre*, *el padre*, *la padre*, forma rămanând aceeași: *altior*, *-us*, *-a* devenit *mai înalt*, *plus haut*, *più alto* .s.m.d.”⁷⁸.

Contraargumentele pe care Eugeniu Coeriu le aduce, în legătură cu această caracterizare, sunt următoarele: 1. Ea nu spune nimic despre limbile romanice, termenii analitic și sintetic sunt corelativi, o limbă nefiind analitică sau sintetică, ci mai analitică sau mai sintetică decât altele. Limbile romanice sunt mai analitice decât latina, dar franceza este mai analitică decât celelalte limbi romanice; 2. Parțial, această caracterizare nu se justifică pentru limbile romanice fiindcă, în ceea ce privește verbul, în multe limbi romanice avem și conjugare sintetică, nu numai analitică, și chiar forme nescute ca perifrastice au devenit forme sintactice; așa, *cantare habeo* a devenit *canterò*, *cantaré*, *cantarei*, iar *cantare habebam*

⁷⁴ *Ibidem*, p. 122.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 125.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 126.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 127.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 127.

sau *cantare habui* au devenit *canterei*, *cantaría*, *cantaria* în italian , spaniol , portughez . Vom observa că la verb, când s-au format perifraze, acestea nu întotdeauna au înlocuit forme sintetice latine⁷⁹. Concluzia lui Eugeniu Coeriu, în acest caz, este revelatoare: „Deci nu putem caracteriza o limbă romanică nici prin analitism, în realitate, nici printr-o opoziție între verb și substantiv, fiindcă și la verb sunt perifraze și la substantiv sunt forme sintetice, caracterizate mai bine, mult mai bine decât în limba latină”⁸⁰.

Eugeniu Coeriu a identificat, pentru limbile romanice, un principiu funcțional, în ceea ce privește numărul și genul substantivului, pe de o parte, și cazul substantivului, pe de altă parte: „De aceea, cel puțin pentru aceste categorii, am identificat un principiu: există o nouă opoziție între funcțiuni interne sau nerelaționale și funcțiuni externe sau relaționale și, de aici, procedee diferite în acord cu această distincție determinare internă pentru funcțiuni interne și determinare externă pentru funcțiuni externe”⁸¹.

În legătură cu viziunea conform căreia limba latină avea „o construcție circulară, adică un fel de zid exterior – subiectul și verbul – și, pe urmă, dacă mai erau introduse și alte determinări, ele se dispuneau ca alte ziduri externe, subiectul și verbul rămânând ca un zid exterior. [...] Ni se spune apoi că în limbile romanice s-a schimbat această construcție circulară într-o construcție lineară, anume, întâi subiectul cu determinările lui și apoi verbul, cu tot ceea ce poate determina un verb [...]”⁸². Din punctul de vedere al lui Eugeniu Coeriu, această concepție nu este sustenabilă pentru că complementele nu sunt determinări ale verbului, ci sunt determinări ale nucleului întreg, constituit din subiect și verb. „și vedem, într-adevăr, că latina avea ca procedeu preferat determinarea paradigmatică, determinarea internă, peste tot; cum spuneam, cu exemplul de mai sus, și ceea ce se numește complement direct și determinările subiectului, toate se aflau în nucleu. Limbile romanice fac aici o desosebire strictă între ceea ce este intern și ceea ce este extern: intern este ceea ce este determinarea ori numai a subiectului, ori numai a verbului, iar extern este ceea ce este determinarea nucleului întreg. [...] Tot ceea ce este complement, adică determinare a nucleului, e în afara nucleului, ca determinare externă. Tot ceea ce este intern, adică privește numai subiectul sau numai verbul, este determinare internă”⁸³.

Eugeniu Coeriu demonstrează faptul că același principiu se aplică și în cazul frazelor complexe, precum și la vocabular, subliniind faptul că pentru limba franceză aceasta nu este valabilă, aceasta fiind o limbă de determinare externă în majoritatea cazurilor. Franceza medie era similară celorlalte limbi romanice (chiar mai conservatoare), însă franceza modernă s-a schimbat: „Franceza a devenit aadar o limbă de alt tip în raport cu celelalte limbi romanice. În alte limbi romanice determinarea internă este folosită pentru funcții interne, iar determinarea externă pentru funcții externe, relaționale. Franceza seamănă cu latina, care nu face distincția aceasta. Dar latina avea ca procedeu preferat determinarea paradigmatică, în timp ce franceza cunoaște numai determinarea sintagmatică”⁸⁴.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 127.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 127.

⁸¹ *Ibidem*, p. 130.

⁸² *Ibidem*, p. 139-140.

⁸³ *Ibidem*, p. 141.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 143-144.

Problema investigat aici este o problemă crucială în domeniul schimbării lingvistice – obiectul lingvisticii istorice. Ea pretinde în continuare un studiu aprofundat care să se alăture aspectelor fundamentale ale doctrinei coerente (metaforologie, filozofia limbajului, poetic, semantic etc.), dezvoltate într-o manieră strălucită de *Centrul de studii integraliste* de la Cluj. Gândirea coerentă se desfășoară într-un adevărat cerc hermeneutic pe care exegeza are datoria să-l analizeze.

Unicitatea⁸⁵ spiritului coerent poate fi descoperit din nou în acest câmp al investigației prin imensul bagaj informațional vizând cunoașterea unui număr mare de limbi românești nu numai, precum și a istoriei lor, constituind *grundul* empiric al cercetării, la care se adaugă propensiunea spre nivelul cel mai înalt al teoreticului, îndreptat spre stabilirea unor principii generale în studierea limbajului ca facultate umană, prin excelență creatoare, și ca bază a culturii.

Bibliografie

- Arvinte, Vasile, *Român, românesc, România: studiu filologic*, București, Editura științifică și Enciclopedică, 1983.
- Bojoga, Eugenia, *Dialoguri cu Eugeniu Coeriu în limba germană*, în „Contrafort”, Supliment, nr. 10-11 (108-109), octombrie-noiembrie, 2003. Disponibil online la <http://www.contrafort.md/old/2003/108-109/622.html>.
- Bojoga, Eugenia, *Două spirite tutelare: Eugeniu Coeriu și Mircea Borcil*, în „Limba română. Revistă de știință și cultură”, nr. 5-6 (215-216), mai-iunie, Chișinău, 2013, p. 19-21.
- Borcil, Mircea, *Eugeniu Coeriu, fondator al lingvisticii ca știință a culturii*, în „Limba română”, XI (2001), nr. 4-8, Chișinău, p. 48-55.
- Caragiu Marioleanu, Matilda, *Eugeniu Coeriu – savatul și omul*, în *In memoriam Eugeniu Coeriu*, Extras din „Fonetice și Dialectologie, XX-XXI (2001-2002), București, Editura Academiei Române, p. 7-14.
- Coeriu, Eugeniu, *Despre viitorul romanic*, traducere de Christina Surdu, în Ileana Oancea (coordonator), *Din istoria ideilor lingvistice. Vol. I. Spațiul romanic*. Îngrijit de Florin Ochian, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1993, p. 136-157.
- Coeriu, Eugeniu, *Sincronie, diacronie și tipologie*, traducere de Christina Surdu, în Ileana Oancea (coordonator), *Din istoria ideilor lingvistice. Vol. I. Spațiul romanic*. Îngrijit de Florin Ochian, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1993, p. 1-17.
- Coeriu, Eugeniu, *Sistem normă, vorbire*, traducere de Christina Surdu, în Ileana Oancea (coordonator), *Din istoria ideilor lingvistice. Vol. I. Spațiul romanic*. Îngrijit de Florin Ochian, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1993, p. 53-66.

⁸⁵ Amintim aici și efortul de a subsuma problemele romanisticii unei viziuni teoretice la Lorenzo Renzi, *Nuova introduzione alla filologia romanza*, Bologna, Il Mulino, 1985, care aplică la flexiunea romanică modelul transformasionalist al lui Noam Chomsky.

- Co eriu, Eugeniu, *Istoria și fazele istorice ale lingvisticii romanice*, în *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, Iași, Tipografia Universității „Al. I. Cuza”, 1994, p. 101-117.
- Co eriu, Eugeniu, *Tipologia limbilor romanice*, în *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, Iași, Tipografia Universității „Al. I. Cuza”, 1994, p. 119-144.
- Co eriu, Eugeniu, *Limba română în fața Occidentului. De la Genebrardus la Hervás. Contribuții la istoria cunoașterii limbii române în Europa occidentală*. În românește de Andrei A. Avram, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994.
- Co eriu, Eugeniu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*. Versiunea în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică, 1997.
- Co eriu, Eugeniu, *Lecții de lingvistică generală*. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga. Cuvânt înainte de Mircea Borcil, Chișinău, Editura ARC, 2000.
- Co eriu, Eugeniu, *Sistem, norm, tip*, în *Lecții de lingvistică generală*. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga. Cuvânt înainte de Mircea Borcil, Chișinău, Editura ARC, 2000, p. 275-284.
- Co eriu, Eugeniu, *Filozofia limbajului*, în *In memoriam Eugeniu Coeriu*, Extras din „Fonetica și Dialectologie”, XX-XXI (2001-2002), București, Editura Academiei Române, p. 65-139.
- Co eriu, Eugeniu, *Limba română – limbă romanică*, în *In memoriam Eugeniu Coeriu*, Extras din „Fonetica și Dialectologie”, XX-XXI (2001-2002), București, Editura Academiei Române, p. 143-183.
- Co eriu, Eugeniu, „*Destinul Basarabiei în vâd cu speranță și cu mare teamă ... Trăiesc intens acest destin în mândoare în mod constant*”, în „*Contrafort*”, Supliment, nr. 10-11 (108-109), octombrie-noiembrie, 2003. Disponibil online la <http://www.contrafort.md/old/2003/108-109/621.html>.
- Ferro, Teresa, *I missionari cattolici in Moldavia. Studi storici e linguistici*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2005.
- Iliescu, Maria, „*Le soi-disant „latin vulgaire” et ses premières différencions dans la Roumanie (Coeriu 1954) et l'état actuel de la question*”, în Eugenia Bojoga, Oana Boc, Dumitru-Cornel Vilcu, în *Coseriu: Perspectives contemporaines*. Actes du deuxième Colloque International d'études cosériennes CoseCluj 2009, 23-25 septembrie, Cluj-Napoca, Roumanie, Tome 1, Presa Universitară Clujeană, 2013, p. 137-146.
- Iordan, Iorgu, *Lingvistică romanică. Evoluție, curente, metode*, ediția a II-a, București, Editura Academiei, 1970.
- Lazăr, Lucian, *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coseriu*, în „*Echinox*”, nr. 10-12, Cluj-Napoca, 1996.
- „*Limba română. Revistă de știință și cultură*”, nr. 5-6 (215-216), mai-iunie, Chișinău, 2013.
- Oancea, Ileana, Panait, Luminița, *Schiță de istorie a romanității*, Timișoara, Excelsior Art, 2002.
- Oancea, Ileana, Obrocea, Nadia, *Centre d'études intégralistes de Cluj. Quelques repères*, în Eugenia Bojoga, Oana Boc, Dumitru-Cornel Vilcu, în *Coseriu: Perspectives contemporaines*. Actes du deuxième Colloque International d'études cosériennes CoseCluj 2009, 23-25 septembrie, Cluj-Napoca, Roumanie, Tome 1, Presa Universitară Clujeană, 2013, p.193-207.

- Oancea, Ileana, *Dincolo de clipa cea repede*, în *Per Teresa. Obiettivo Romania. Studi e ricerche in ricordo di Teresa Ferro. 2*. A cura di G. Borghello, D. Lombardi, D. Pantaleoni, Udine, Forum, 2009, p. 49-58.
- Micu, Samuel, incai, Gheorghe, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena, 1780.
- Murguía, Adolfo, Kabatek, Johannes, *Die Sachen sagen wie sie sind... Eugenio Coseriu im Gespräch*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1997.
- Pantaleoni, Daniele, *Texte române ti vechi cu alfabet latin: Psalterium Hungaricum în traducerea anonim din secolul al XVII-lea*, Timi oara, Universitatea de Vest din Timi oara, 2008.
- Lorenzo Renzi, *Nuova introduzione alla filologia romanza*, Bologna, Il Mulino, 1985,
- Sala, Marius, *Limba român , limb romanic* , Bucure ti, Editura Academiei Române, 1997.
- Saramandu, Nicolae, *Lingvistica integral . Interviu cu Eugeniu Co eriu*, Bucure ti, Editura Funda iei Culturale Române, 1996.
- Spitzer, Leo, *Aufsätze zur romanischen Syntax und Stilistik*, Halle, M. Niemeyer, 1918.
- Laz r ineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române: studii istorice despre tranzi iunea sensurilor*. Cu o alocu iune-prefa de B.P. Hasdeu. Edi ie îngrijit , studiu introductiv i indice de Livia Vasilu , Timi oara, Editura de Vest, 1999.
- Vîlcu, Cornel Dumitru, *Orizontul problematic al integralismului*, vol. 1. *Integralism i fenomenologie*, Cluj, Argonaut & Scriptor, 2010.
- Karl Vossler, *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft: eine sprach-philosophische Untersuchung*, Heidelberg, Carl Winter, 1904.

Raluca POPESCU
(Universitatea de Vest din
Timi oara)

Atributul circumstan ial – un simplu subtip al atributului?

Abstract: (The Adverbial Attribute – A Simple Subtype of the Attribute?) Considered for a long time a simple subtype of the isolated Attribute, the Adverbial Attribute represents a yet more complex syntactic function, continuing to cause various controversial issues (at least in Romanian language). Being a cumulative syntactic structure, it is often studied as a double subordinated position to different parts of speech (a nominal one, being the reason why it is mostly considered an attributive determination, and a verbal one, to which it subordinates as an Adverbial – hence, the designation: atribut *circumstan ial*/AdverbialAttribute. This subordination to a nominal phrase is an obvious one, formally reified by the grammatical agreement, while the second one (to a verbal phrase) is weaker, mediated by the subordination to the nominal, so that many linguists are still simply considering this syntactic category nothing but a subtype of the Attribute. Although weak, this subordination to a verbal phrase can develop various adverbial meanings (cause, concession, consequence, condition, time etc.). Therefore, the fact of the double subordination of the Adverbial Attribute cannot be denied, the distinction between this type of Attribute and the proper Attribute being obvious. As a proof, the Adverbial Attribute has been studied as a Predicative Adjunct of the Double Predicate/predicativ suplimentar, a definitely double subordinated structure – moreover, the Romanian Predicative Adjunct of the Double Predicate had been called this way, a long while. The Adverbial Attribute can also be a clause structure (also double subordinated), a phenomenon that can mostly be explained by the correspondence between a phrase (having a particular syntactic function) and a subordinate clause (having the same function as the phrase). We consider that the Adverbial Attribute does not represent only a simple category of the isolated (explanatory) Attribute, as it is described in most academic papers, and that it is certainly a type of the double subordinated syntactic structures. Agreeing with this, we can also avoid many possible confusions and syntactic ambiguities. Thus, the Romanian syntactic system is enriched with a new syntactic category, different from the others, especially from the similar ones, that can often create numerous confusions (the proper Attribute, the Adverbial and the Predicative Adjunct of the Double Predicate).

Keywords: Attribute, Adverbial, double subordination, Predicative Adjunct of the Double Predicate, syntactic function

Rezumat: Considerat mult vreme un subtip al atributului izolat, atributul circumstan ial este înc o func ie sintactic mult mai complex , cu un statut care continu s i te multiple controverse, cel pu în în gramatica limbii române. Fiind un cumul de valori sintactice, este considerat adesea drept o pozi ie sintactic dublu subordonat fa de regeni diferi i din punct de vedere morfologic (unul nominal, motiv pentru care este mai ales o determinare atributiv , i unul verbal, cu care stabile te un raport circumstan ial – de aici, denumirea de atribut *circumstan ial*). Leg tura cu regentul nominal este una v dit , concretizat la nivel formal (prin acord), în timp ce rela ia cu verbul regent este una sl bit , mijlocit de raportul cu nominalul regent, fapt pentru care mul i lingvi ti continu s considere aceast categorie sintactic un simplu tip de atribut. De i slab , aceast rela ie cu regentul verbal poate dezvolta multiple sensuri circumstan iale (cauzal, concesiv, consecutiv, condi ional, temporal etc.). A adar, realitatea dublei subordon ri fa de doi regeni diferi i a atributului circumstan ial nu poate fi negat , iar distan area sa de categoria atributului este evident . Drept dovad , atributul circumstan ial a fost i continu s fie interpretat drept predicativ suplimentar, func ie sintactic dublu subordonat prin defini ie – mai mult chiar, de-a lungul timpului, predicativul suplimentar a fost adesea denumit cu aceast sintagm . Atributul circumstan ial cunoa te i realiz ri frastice (tot dublu subordonate), fenomen explicabil mai ales prin coresponden a dintre o parte de propozi ie i o propozi ie subordonat . Consider m c atributul circumstan ial nu constituie o simpl subcategorie a atributului izolat (explicativ), cum este descris în majoritatea lucr rilor academice, i c se înscrie, pe bun dreptate, în clasa func iilor sintactice cu dubl subordonare fa de regeni diferi i. Recunoscând acest fapt, putem, de asemenea, evita numeroase confuzii care se pot crea la nivel sintactic. Astfel, sistemul sintactic românesc se îmbog e te cu înc o func ie de sine st t toare, independent de alte categorii sintactice cu care prezint multiple similitudini i cu care este adesea confundat (atributul, complementul circumstan ial sau predicativul suplimentar).

Cuvinte-cheie: atribut, circumstan ial, dubl subordonare, predicativ suplimentar, func ie sintactic

1. Preliminarii

Privite din perspectivă diacronică, viitorul (siglat în text: V) și condiționalul (siglat în text: COND) din limbile romanice occidentale reprezintă exemple clasice, veritabilee antioane în manualele de lingvistică (romanică) cu care se ilustrează „[...] il ciclo perenne che va dall’analisi alla sintesi” (Nocentini 2001: 367).

Scopul acestui studiu este acela de a descrie prin prisma teoriei (teoriilor) gramaticalizării, etapele și factorii care au condus la pierderea vechilor paradigme prospective din limba latină și la înlocuirea lor cu noi compartimente verbale romanice. Dosarul gramaticalizării se dovedește a fi foarte vast, iar cercetările care se preocupă de subiectul „devenirii” V și COND romanice (v. Thielmann 1885; Bourciez 1967; Pinkster 1987; Rohlf 1968; Coleman 1971; Fleischman 1982; Roberts 1992; Nocentini 2001; D’Hulst 2004; Slobbe 2004; La Fauci 2005, 2006; etc.) sunt și ele în număr însemnat. În acest context metodologic complex și eterogen, ne vom referi la procesul de gramaticalizare în manieră clasică¹ și îl vom considera ca fiind transformarea, (în cazul de față), în trecerea de la o limbă la alta, a unui lexem autonom într-un morfem gramatical, prin pierderea autonomiei sale lexico-gramaticale” (DSL 2001: 239). Mai precis, vom considera gramaticalizarea drept un proces unidirecțional de evoluție de la un item cu statut lexico-semantic liber, la un element clitic și flexionar, deci dependent din punct de vedere morfologic (v. Lindschouw 2011: 57).

În rezumat, acest proces evolutiv vizează în cazul de față verbul latin HABERE (pentru franceză, spaniolă și italiană)² care din lexem plin, tranzitiv din punct de vedere sintactic și cu semnificația primară de *[posesie]* intră în diverse construcții gramaticale asociindu-și un infinitiv complement și ajunge să își piardă progresiv sensul original, reducându-și totodată corpul fonetic și rolul morfosintactic. Altfel spus, HABERE se va gramaticaliza și va deveni morfem în construcția V și, prin asociere, și a COND.

Această teorie de reconstrucție a celor două paradigme romanice, V și COND, se bazează pe date empirice de evoluție și tipologie lingvistică extrase pe baza textelor latine timpurii de la sfârșitul de Republică și până aproximativ în secolul al VIII-lea e.n. Chiar dacă gramaticalizarea este numai o ipoteză metodologică, în lipsa unui alt cadru metodologic, ajungem să credem că utilizarea lui HABEO nu este totuși o pură întâmplare pentru că:

„[...] è difficile considerare solo casuale il fatto che HABEO sia implicato, e in maniera cruciale, in due processi [le genesis della PPerf e del FSint], che, si badi bene sono distinti, ma

¹ Termenul gramaticalizare apare pentru prima dată la Antoine Meillet [1912 (1921/1958): 130-148] în articolul *L’évolution des formes grammaticales*, autorul în elegând prin acesta „atribuirea caracterului gramatical unor cuvinte la origine autonomă” (Meillet 1958: 130-148). Dacă la A. Meillet termenul este utilizat în sens restrâns, făcându-se referire doar la procesul prin care un lexem autonom devine afix gramatical, accepțiunea acordată de lingvistica modernă este una mult mai largă, prin gramaticalizare în elegându-se, de exemplu, și procesul prin care este creat gramatica unei limbi sau raportul dintre evoluția istorică a unor structuri și stadiul actual al acestora în cadrul unui sistem lingvistic etc.

² În literatura de specialitate, mai există un punct de vedere alternativ la această ipoteză „canonică”, i.e., cel propus de André Lanly [1996 (1973)] care consideră că formele de COND din limba franceză provin de la paradigma conjunctivului imperfect din latină, paradigmă care s-ar fi menținut în limba vorbită din perioada târzie cu aceeași utilizări semantico-sintactice ca în latina clasică, dar care ar fi fost înlăturat la nivel formal prin adugarea desinenței de imperfect indicativ *-e am* etc. (v. Banniard 1997: 63).

correlabili, perché avvenuti nella medesima area grammaticale e nello stesso arco temporale. Una simile convergenza è ben più di un indizio: è un indirizzo di inchiesta importante e trascurabile.” (La Fauci 2005: 443).

Îns , înainte de a analiza diferite aspecte legate de etapele de evolu ie ale formelor de V i de COND romanic, trebuie subliniat c , din punct de vedere metodologic, descrierea form rii i evolu iei V romanic occidental trebuie asociat cu dezvoltarea paradigmei de COND din limbile respective, dat fiind cvasiidentitatea originii i structurii celor dou paradigme, atât în francez i spaniol , cât i în italian . Cu toate acestea, la nivel conceptual, trebuie f cut distinc ia operat de Benveniste (1968, apud Company Company 2006: 350), i anume:

„La creación del futuro romance es una innovación que, en esencia, no conlleva ninguna transformación sustancial en el panorama de la conjugación latina, ya que sólo comporta un cambio en la expresión formal de una categoría ya existente, el futuro. Se trataría de lo que Benveniste (1968) llama una „transformación conservadora”. Por el contrario, la creación del tiempo condicional sería, en términos de Benveniste, una „transformación innovadora”, ya que supuso la creación de una categoría verbal nueva, inexistente como forma verbal en la conjugación latina. Ambos cambio en conjunto constituyen, sin embargo, una de las modificaciones más llamativas experimentadas por las lenguas romances en su evolución desde el latín” (Company Company 2006: 350).

2. Etapele form rii viitorului i condi ionalului din limbile romanice occidentale

2.1. Latina clasic i târzie: polimorfism i concuren a perifrazelor

A adar, toate studiile care se preocup de istoria (privit i din perspectiva fenomenului *gramaticaliz rii*) formelor de V din arealul Romaniei occidentale sunt de acord c (1) evolu ia acestei paradigme este paralel cu cea a COND i c (2) toate limbile romanice au înlocuit formele prospective sintetice din latin cu perifraze, sintetice sau analitice în fazele actuale, dar, în orice caz, greu analizabile pentru locutorul contemporan.

Îns , dac apari ia formelor de COND romanic, poate fi u or explicat de faptul c în limba latin această *forma mentis* era „materializat ” lingvistic de sistemul greoi i confuz al subjonctivului, motivele pentru care V sintetic latin a fost înlocuit treptat de crea ii noi, care, într-o prim etap , au fost toate analizabile, conduc la luarea în calcul a anumitor factori care au ac ionat concomitent la nivel formal [(1) fonetic i (2) morfologic] i (3) la nivel semantic³.

³ Cauzele de natur fonetic men ionate în literatura de specialitate sunt: (a) omonimia frecvent între *amavit* (perfect - 3) i *amabit* (viitor I - 3) – datorat confuziei dintre labiala oclusiv sonor /b/ i labiodentală fricativ sonor /v/–, respectiv omonimia dintre *legit* (prezent - 3) i *leget* (viitor I - 3), datorat evolu iei lui *i* scurt (de la prezentul indicativ al verbelor de grupa a III-a) la *e* închis; (b) pierderea general a cantit ii vocalice care a condus la dificultatea deosebirii verbelor de grupa a II-a de cele de grupa a III-a; (c) omonimia dintre formele de V ale verbelor de grupa a III-a i a celor de grupa a IV-a (*legam, audiam*) i paradigma conjunctivului prezent, în special la persoana întâi singular. La nivel morfologic, factorii care au condus la eliminarea V sintetic latin au fost, pe de o parte, neregularitatea de conjugare în crearea V pe tem de *infectum*, care necesita memorarea a dou paradigme, una în *-bo* (pentru conjugarea I i a II-a) i alta în *-am* (pentru conjugarea a III-a i a IV-a); pe de alt parte, în interiorul ultimelor conjug rii gradul de neregularitate al paradigmei de V era mult mai mare, acestea marcând prin alternan a vocalic : /-a-/ vs. /-e-/, distinc ia dintre persoana întâi singular i restul formelor personale. În ceea ce prive te factorii de natur semantic care, de asemenea, au determinat reorganizarea sistemului de exprimare a [PROSPECTIVULUI] în limbile romanice, ace tia au fost: (a) nevoia de a explicita ideea de *viitor în trecut*, nuan temporal necunoscut de latina clasic ; (b) pozi ia instabil a imperfectului conjunctiv latin c ruia pare s -i

Pe lângă argumentele de natură formală și semantică, trebuie semnalat și următoarea motivare cu caracter pragmatic și cultural, de sorginte coerentă :

„En opinión de Coseriu (1957/1977) la difusión del cristianismo provocó una nueva visión de mundo, radicalmente distinta de la del mundo latino clásico, que conllevó un cambio profundo en la expresión de la futuridad. Este ámbito semántico pasó de significar una temporalidad egocéntrica, que llega al ser humano y que él no puede modificar, a significar una temporalidad egodéctica, moldeada y construida en gran medida por el ser humano. La futuridad ya no es entendida como un simple hecho temporal existente con independencia de las acciones del ser humano, sino que es una futuridad modal obligativa, en el sentido de que el individuo es responsable de su propio futuro y puede modificarlo a través de sus acciones en el presente. Es decir, el cristianismo habría provocado un cambio esencial en la concepción de la futuridad: temporal – modal, dando lugar a un cada vez menor empleo del futuro clásico y a un gran desarrollo de perífrasis varias de valor futuro modal, que progresivamente terminaron por sustituir en la baja latinidad el futuro temporal sintético latino clásico” (Company Company 2006: 353-354).

Coroborarea tuturor acestor aspecte a condus la apariția și dezvoltarea a V sintetic latin. Acest proces nu s-a întâmplat într-o dată, ci a fost lent și gradual, întinzându-se pe aprox. o jumătate de mileniu (cel puțin pentru registrul scris de limbă, aprox. din sec. I î.e.n. și până aprox. în sec. al VII-lea e.n.). Astfel, chiar din latina preclasică (și, cu precizie, din perioada clasică) se înregistrează drept potențiali concurenți ai V sintetic diferitele perifraze aspectuo-temporale formate cu ajutorul *participiului viitor activ* al verbului lexical și auxiliarul ESSE (*facturus sum/facturus erat/facturus fuit* etc.), perifraze care nu se vor impune în limbile românești. Motivele existente în literatură sunt multiple. Enumerăm câteva dintre ele:

- cauze de natură fonetică : astfel de perifraze aveau „[une] terminaison bisyllabique terminée par une consonne, frappée d’un immuable accent d’intensité, alourdie par l’auxiliaire, qui, d’habitude, suivait” (Herman 1996: 67);

- rațiuni morfologice: (i) pentru o serie de verbe, participiul viitor era fie prea puțin folosit, fiind de cele mai multe ori considerat „a-normal sau chiar imposibil” (Bourova 2005: 314); (ii) perifraza construită cu participiul viitor nu oferea soluții decât pentru activ, corespondența sa pentru pasiv, anume perifraza formată cu *un adjectiv - gerundiv* în *-ndus* + ESSE având o valoare modală foarte puternic marcată, aceea de [+necesitate/+obligativitate], tocmai datorită combinării sale cu pasivul.

- motivații de natură semantică : tocmai inexistența unei nuanțe modale complementare puternice (de exemplu, de tipul, [+posesie/necesitate]) va favoriza dezvoltarea structurilor concurente, deoarece, în cazul turnurii HABEO + *infinitiv*, vom vedea că nu este vorba numai de o nuanță temporală pură, ci de o imixtiune între temporalitate și modalitate (vezi Bourova 2007: 468).

- cauze de natură sociolingvistică : turnurile de tipul *-turus* + *esse* apar în moduri diferite, se pare, limbajului familial, vorbit, și variaua ca frecvență în funcție de epocă, de autor și de natura scrierii. De exemplu, în *Asinaria* lui Plaut întâlnim doar patru ocurențe ale acestei structuri față de cele 142 forme de V sintetic, iar în primul volum din *Correspondența* lui Cicero apar doar 10 astfel de ocurențe de V perifrazic în *-turus* + ESSE în raport cu cele 296 de forme sintetice.

înceteze capacitatea de exprimare a perspectivelor virtuale, fapt care accentuează situația precară generală în care se află modul conjunctiv în această perioadă de evoluție a limbii latine; (c) natura modală (epistemică sau deontică) înșiși pe care o implică în genere *viitorul* (cf. formele de exprimare a V din engleză).

Chiar dac nu s-au pstrat în limbile romanice, aceste structuri perifrastice formate cu un adjectiv-participiu + ESSE prezint avantajul de a putea fi transpuse la trecut (v. *lecturus eram - legendus erat*) i reprezint , în fapt, turnuri populare de înlocuire, într-o prim etap , a V sintetic latin. În literatura de specialitate sunt citate chiar cazuri în care aceste structuri participiale apar ca echivalente pentru HABEO + infinitiv. Aceast situa ie apare sub (1):

(1) ...*ascendit in arborem ut videret eum, quia inde erat transiturus* (Luc., 19, 4, apud Herman 1996: 66) [în *Itala* apare: *habebat transire*].

‘...se urc în copac ca s -l vad fiindc pe acolo avea s treac ’.

O alt modalitate de înlocuire a formelor prospective din latin – existent preponderent în limba vorbit –, este cea a perifrazelor formate cu infinitivul verbului lexical i unul din auxiliarele: HABERE, VOLERE, DEBERE. Dintre acestea, HABEO/HABEBAM/HABUI + infinitiv – la început „o construc ie ocazional i periferic ” (Herman 1996: 67), va cunoa te cea mai mare r spândire, dând na tere *viitorului indicativ* i *condi ionalului* din majoritatea limbilor din Romania central i de vest (francez , occitan , italian , spaniol , catalan , portughez), dar i (potrivit celor mai mul i speciali ti) formelor de COND i de V-Tipul 3 (*am s cânt*) din limba român , ceea ce dovede te c în ansamblu este vorba de „un fenomen cognitiv [s.n.], în cazul nostru romanic” (Iliescu 2000: 432, n. 6). VOLERE + infinitiv, structur instaurat în limba latin înc din perioada clasic , va sta la baza V canonic din limba român (V-Tipul-1 – *voi cânta*, dar i V de tip popular/ V-Tipul-2 – *oi cânta*, respectiv, V-Tipul-3 – *o s cânt*) i din sursilvana veche. Aceast turnur apare atestat atât în perioada clasic , cât i în epoca târzie a latinii, în exemple ca cele de sub (2) i (3):

(2) *Volo tibi commemorare, si forte eadem res tibi dolorem minuere possit.* (Cic., *Ad Fam.*, 4, 5, 4).

‘A vrea s î i vorbesc, dac acest lucru ar putea s î i mic oreze suferin a’.

(3) *Scio te, cum ista legeris, meum os digito velle comprimere.* (Hier., *Ep.*, 27, 2).

‘tiu c tu, dup ce vei fi citit aceste lucruri, ai vrea s î mi închizi gura’.

În sfâr it, în ceea ce prive te turnura DEBERE + infinitiv, aceasta va fi continuat numai de sard ⁴ (mai precis, de logudorez): DEBERE CANTARE > *depo kantare* (v. Company 2006: 358).

Acestea sunt datele standard prezentate de majoritatea istoriilor limbilor romanice sau vehiculate în diferitele manuale de lingvistic i tipologie romanic , date care sunt acceptate în unanimitate, dac nu lu m în calcul – a a cum procedeaz mul i cercet tori (v. Wilmet 2001: 23, n. 4), teoria pu în conving toare propus de André Lanly [1996 (1973)].

Revenind la turnura HABEO/HABEBAM/HABUI + infinitiv ca baz a formelor de V i de COND din arealul Romaniei occidentale, trebuie spus c ini ial aceasta a substituit V sintetic latin în contexte marginale i oarecum „specializate”, în sensul c apare la început în anumite tipare sintactice i în texte cu caracter mai mult sau mai pu in popular (v. Coleman 1971: 215-216). În ceea ce prive te particularit ile sale morfosintactice, în literatura de specialitate se arat c HABERE apare ini ial în preajma unui infinitiv pasiv (ca substituent al unui V sintetic pasiv), apoi apare înso it de verbe deponente i intransitive i, în cele din urm , de verbe tranzitive, la diateza activ . Din punct de vedere al distribu iei sintactice,

⁴ Sarda folose te de fapt turnura perifrastic *apo a kantare, apa cantai* < HABEO AD CANTARE, dar în limba literar apar i forme sintetice, de tipul : *cantarapo, fagherát, abaraggiu* (Nocentini 2001: 390).

turnura perifrastic analizat se focalizează pe subordonatele relative dependente de un adjectiv sau de un pronume nehot rât ori demonstrativ i abia mai târziu se va fixa în propozi ii principale sau în independente. Mai mult, s-a observat c în structurile explicite, apare mai des varianta cu HABERE la imperfect, în timp ce în cele implicite se prefer forma de prezent a auxiliarului (v. Company Company 2006: 355).

O descriere am nun it (efectuat pe baza unui *corpus* electronic care cuprinde 26 de milioane de intr ri) a particularit ilor morfosintactice ale construc iei discutate, apare la Bourova (2005), unde se arat totodat c , din punct de vedere cronologic, perioada reprezentat cel mai bine în ceea ce prive te atestarea construc iei HABEO + *infinitiv* este cea cuprins între anii 300-500 e.n. (Bourova 2005: 305). Înaintea acestui interval cronologic, trebuie diferen iate dou subperioade de manifestare a turnurii discutate în func ie de anumite particularit i de natur morfosintactic , i anume:

1. Exemplele provenind din latina clasic i târzie (atestate înainte de 150 e.n.) sunt construite aproape în totalitate cu infinitivul unor verbe tranzitive (în special, *verba dicendi*: DICERE, SCRIBERE, QUADERE etc.), având adesea i un complement direct exprimat (pronume interogativ, demonstrativ sau nehot rât). Utilizarea pasiv a infinitivului apare acum doar în cazul în care HABEO este la indicativ imperfect, conjunctiv prezent sau imperfect sau chiar la infinitiv (Bourova 2005: 305-306)⁵; de asemenea, din punct de vedere al distribu iei formelor lui HABERE la nivel discursiv, se observ c : HABEO i HABUI apar frecvent în principale, HABEBAM în subordonatele relative i complementive, iar formele de conjunctiv sunt distribuite, potrivit sintaxei latinei clasice, în subordonate (în special, în complementive i în circumstan iale).

2. În exemplele atestate în perioada 150-230 e.n., începând cu Tertullian⁶, se reg sesc infinitive ale verbelor tranzitive, intransitive, deponente; infinitive active, dar i pasive, cu predispozi ie evident spre utilizarea infinitivului activ, mai ales în cazul lui HABEO. Infinitivul pasiv continu s se men in în cazul în care HABEO este utilizat la trecut (mai ales, la indicativ imperfect, i, dup 300 e. n., în cazul în care HABEO este utilizat la conjunctiv imperfect), folosirea structurii HABEBAM + infinitiv continuând s se înregistreze cu preponderen în subordonatele relative i în complementive.

În sfâr it, o alt problem , dup p rerea noastr , mult mai dificil de elucidat, este cea care încearc explicarea evolu iei semantice a structurii aduse în discu ie. Trei tipuri de pozi ii sunt adoptate în literatura de specialitate (Bourova 2005: 310-311) în leg tur cu acest aspect:

(a) direc ia care explic sensul prospectiv al structurii HABEO + infinitiv din etapa intermediar în care auxiliarul actualizează modalitatea [+obligatie/+necesitate], interpretat exclusiv din perspectiv deontic [*agent oriented modality* (la Bybee et al.: 1994) sau *event modality* (la Palmer 2001, apud Bourova 2005: 311)] – de tip: A FACE).

(b) direc ia care consider c orientarea temporal prospectiv a structurii HABEO + infinitiv se datorează i naturii abstracte a infinitivului (v. i Slobbe 2004: 107-123).

⁵ În urma acestei analize, Viara Bourova (2005: 305) observ c aproape toat paradigma lui HABERE – cu excep ia imperativului – accept , chiar de la început, construc ia cu infinitivul. Îns , de departe, conducerea clasamentului este preluat de indicativul prezent, respectiv, de imperfectul aceluia i mod.

⁶ De altfel, s-a remarcat (Pinkster 1987: 213) c dup Tertullian nu mai sunt înregistrate modific ri majore ale construc iei analizate, această considera ie neimplicând totu i concluzia c deja în latin HABERE este un auxiliar în toate ocuren ele în care este urmat de infinitiv.

(c) orientarea inițial de Harm Pinkster (1989: 316) care consideră că sintagma HABEO + infinitiv este caracterizat inițial de neutralitate modală.

Înscriindu-ne pe linia generală a orientării modale (varianta a), reținem totuși și demersul propus de Viara Bourova (2005: 312) care, pornind de la ideea tradițională potrivit căreia structura HABEO + infinitiv exprimă un eveniment care urmează să se producă, consideră că o trecere de la aletic la temporal poate fi veriga cea mai probabilă în procesul de gramaticalizare discutat, deoarece:

„Tout comme avec *devoit* + *infinitif*, la situation est analysable comme un scénario qui est nécessairement vrai dans tous les mondes possibles de l'univers modal U_M ” (Bourova 2005: 312).

În sfârșit, în ceea ce privește frecvența de utilizare a turnurii discutate la autorii latini, s-a observat că aceasta va deveni din ce în ce mai folosită la Tertullian și la scriitorii creștini. Într-adevăr, dacă anterior, la Cicero, Seneca sau Aulus Gellius ocurențele erau construite cu această structură perifrastică continuă și fie profund marcate de valoarea sa modală originală [+obligativitate/+necesitate], semnificativ pur temporal de V sau de viitor în trecut (VT) va fi atinsă abia în secolul al III-lea e.n., în opera lui Tertullian.

Astfel, se poate observa că în exemplele ca cele de sub (4), (5), (6) și (7), verbul HABERE își pierde încetul cu încetul sensul său original, de verb plin, indicând, în special, ideea de posesie și, apoi, pe cea de *posibilitate*:

(4) *Habeo etiam dicere quem ... de ponte in Tiberim deiecerit.* (Cic., *S. Rosc.*, 100) [este considerat ca fiind cel mai timpuriu exemplu].

‘Căci nu am spus nimic pe cel care l-a aruncat de pe pod în Tibru...’

(5) *Item in multis hoc rebus dicere habemus* (Lucr., *De re. nat.*, 6, 711).

‘Am spus acest lucru la fel în multe situații’.

(6) *De re publica nihil habeo ad te scribere.* (Cic., *Ad Att.*, 2, 22, 26).

‘Nu pot să-ți scriu nimic referitor la situația politică a statului’.

(7) *De divis neque ut sint neque ut non sint habeo dicere.* (Cic., *De nat. deo.*, I, 63, apud Raiskila 1990: 212).

‘Despre zei, nu pot să spun nici că există, nici că nu există’.

Mai târziu, la Seneca Rhetorul, construcția pare a fi deja încercată cu ideea de *necesitate* (v. *infra ex.* (8)):

(8) *Quid habui facere?* (Sen. Rhet., *Controv.*, I, I, 19, apud Raiskila 1990: 213)

‘Ce am avut de făcut / ce a trebuit făcut?’.

Ca și *viitorul* este legat, după Palmer (1986: 18-20, apud Iliescu: 2000: 431, n. 5), de modalitatea deontică, exprimând *voină* sau *necesitatea*, *obligativitatea* sau *permisiunea* de împlinire a unei acțiuni.

Opera lui Tertullian reprezintă însă „o punte de legătură între primul și ultimul stadiu de dezvoltare al acestei perifraze” (Raiskila 1990: 212), deoarece aici apar atât primele sensuri, deja semnalate la Cicero și la Seneca Rhetorul (HABERE = ‘a avea’; HABERE = POSSE ‘a putea’, respectiv, HABERE = DEBERE ‘a trebui’), cât și ultimele sensuri ale lui HABERE + infinitiv, cele pur temporale, de V, respectiv de VT.

Astfel, în exemplele următoare (v. 9, 10, 11), HABERE este un auxiliar temporal, exprimând *viitorul*. Se găsește, în general, la indicativ prezent, urmat de un infinitiv fie al unui verb intransitiv, fie aflat la diateza pasivă.

(9) *nihil quod fieri habet* (Tertull., *Herm.*, 19, 2, apud Raiskila 1990: 213).

‘nimic care s se întâmpl’.

(10) *cum corpus cum anima occidi habeat* (Tertull., *Res.*, 35, 7, apud Raiskila 1990: 213).

‘are s fie ucis când trupul, când sufletul’.

(11) *nam et homo interior renovari habebit* (*Res.*, 40, 7, apud Raiskila 1990: 213).

‘c ci i omul are s renasc în sufletul sau’.

În contexte ca cele de sub (12) sau (13), HABERE este un auxiliar aspectuo-temporal, exprimând un timp de rela ie, i.e., *viitorul în trecut*. Caracteristicile sintactice ale acestei structuri sunt urm toarele: HABERE este folosit la trecut, în general, la imperfect, iar infinitivele sunt fie la diateza pasiv , fie provin de la un verb intransitiv. De asemenea, trebuie observat i faptul c în ocuren ele temporale, cele dou componente ale sintagmei se g sesc, a a cum am mai spus, în imediat apropiere, iar în privin a topicii, se observ c HABERE este postpus formeii infinitivale (ordine IH – v. Bourova: 2007, 2005).

(12) *Nazareus vocari habebat secundum prophetiam* (*Marc.*, 4, 8, 1, apud Raiskila 1990: 213).

‘Nazariteanul avea s - i spun cea de-a doua profe ie’.

(13) *quod et ipsi occidi haberent* (*Marc.*, 4, 8, 1, apud Raiskila 1990: 213).

‘fiindc i ei în i i aveau s fie uci i’.

În leg tur cu ordinea constituen ilor sintagmei, trebuie men ionat c cele dou componente ale turnurii HABERE + infinitiv se g sesc în imediat apropiere în stadiile în care construc ia perifrastic discutat începe s marcheze diferite grade de [PROSPECTIV], cu raportare la *nunc* enun iativ sau la un moment de referin situat în anterioritatea lui T_0 . De asemenea, în situa iile discursive în care această construc ie nu exprim [PROSPECTIVUL], HABERE apare în cele mai multe cazuri plasat înaintea infinitivului (ordine HI – v. Bourova 2007, 2005) i de cele mai multe ori la diateza activ . În schimb, în cazurile în care are valoare temporal de V, HABERE apare plasat dup infinitiv (ordine IH – v. Bourova: 2007, 2005) i la diateza pasiv sau înso it de un verb intransitiv.

În ceea ce prive te semnifica ia originar a formelor de COND romanic, credem c aceasta î i are „obâr ia” în turnurile prospective redade în discurs indirect raportat (DIR) (v. Penny 2006: 238) care se realizau în latina clasic printr-o construc ie oarecum ambigu de „acuzativ cu infinitiv”, ca sub (14 a i b):

(14) a. *Credo eum venturum esse* [structur „acuzativ cu infinitiv” în DIR, redând raportul de posterioritate fa de o form de *verba putandi* la prezent].

b. *Credebam eum venturum esse* [structur „acuzativ cu infinitiv” în DIR, redând raportul de posterioritate fa de o form de *verba putandi* la imperfect].

Dezambiguizarea se va realiza în limba vorbit prin construc ii ca cele de sub (15):

(15) a. *Credo quod venire habet* [structur echivalent pentru (14a)].

‘Cred c are s vin’.

b. *Credebam quod venire habebat* [structur echivalent pentru (14b)].

‘Credeam c avea s vin’.

c. *Credidi quod venire habui* [structur echivalent de asemenea pentru (14b) în care subordonata este dependent de o form de indicativ perfect, motiv pentru care HABERE este i el utilizat la aceea i treapt temporal].

Sintetizând toate aceste modificări parcurse de HABERE la nivel semantic, se ajunge la creionarea următoarelor stadii evolutive:

1. Verbul HABERE care are inițial un singur sens fundamental, concret, a cedat la transferul semantic. El va pierde acum din specificitatea semnificației originare, aceea de ‘a posedea’, și devine astfel polisemantic. Acesta este, de fapt, primul pas în modificarea conținutului său semantic. Sensurile primite progresiv sunt ‘a putea’ și ‘a trebui’. Cu timpul, aceste sensuri transferate vor deveni frecvent întâlnite, cu apariția și distribuțiilor mai largi și suferind, în consecință, o golire de sens. De vreme ce un sens specific transferat suferă generalizare, HABERE și pierde libertatea sintactică, începând să apară din ce în ce mai mult în structuri gramaticale convenționale (după cum s-a observat, urmat în special de un infinitiv). În următoarele secole, perifrazele astfel constituite vor forma o paradigmă verbală în care HABERE, trecut de stadiul de auxiliar și urmat de infinitivul care îi furnizează materia lexicală, și va modifica forma, devenind un morfem desinențial, cu o structură „amputată”, epoca în care s-a fixat ordinea elementelor în sintagmă fiind greu de precizat.

2. Perifrazele astfel formate cu HABERE + infinitiv marchează la început o modalitate prospectivă de [+obligativitate/necesitate] cu ajutorul unui verb încă negramaticalizat. Este o anumită perioadă a „premodalelor” când: CANTARE HABEO înseamnă deja ‘am intenția să cânt, am în proiect să cânt’, iar CANTARE HABEBAM ajunge să semnifice ‘aveam de cântat, aveam de gând să cânt, aveam intenția să cânt’. Aadar, în plan semantic, de la ideea de *necesitate* (deontică, apoi epistemică) s-a trecut ulterior la ideea de angajare în viitor (prospectiv). Totodată, în context ipotetic, transpunerea unui proiect în trecut înseamnă, de fapt, că acest proiect nu și-a găsit încă realizarea. Din astfel de contexte va deriva condiționalul (v. *infra* 16):

(16) *Sanare te habebat Deus per indulgentiam, si fatereris.* (Pseudo-Augustin, *Serm.*, 253, 4, apud *ILR* 1965, vol. I: 361)

‘Dumnezeu te-ar mântui cu mila Sa, numai să treci în rândul celor ce-L slăvesc’.

În concluzie, plasarea temporală a unui proces *p* într-un moment posterior față de Sit₀, îi conferă indubitabil acestuia o nuanță abstractă, motiv pentru care *V* este, în general, comparativ cu alte timpuri gramaticale, mult mai abstract, deci incert. Aceste caracteristici – de care beneficiază *V* sintetic latin – sunt acum transpuse din perspectiva atitudinii subiectului vorbitor, materializând dorința, necesitatea, temerea etc. acestuia, deci spațiul atitudinal alocentric. Iată de ce, *V* din latina cultă, clasică, a intrat în concurență cu perifraze care particularizează (și concretizează), prin valoarea modală a auxiliarului, aceste nuanțe semantico-modale, care, în timp, se vor transfera asupra întregii structuri.

Această evoluție (ciclică) din perspectiva modificărilor intervenite la nivel semantic, de tip *abstract – concret – abstract*, reprezintă o exemplificare perfectă pentru schema propusă de Closs-Traugott (1989, apud Iliescu 2000: 431) în legătură cu tendințele următoare de schimbări semantice, unde se arată că: (i) sensurile care denot situații externe evoluează spre sensuri bazate pe situații interne (evaluative, perceptivă și cognitive); (ii) sensurile bazate pe situații externe sau interne dau naștere sensurilor bazate pe situații discursive și metalingvistice; (iii) în plan evolutiv, sensul tinde să se bazeze din ce în ce mai mult pe atitudinea adoptată de subiectul vorbitor față de enunțul asertat.

2.2. Perioada preromanic i protoromanic

A adar, în urma polimorfismului ap rut înc din perioada latinei clasice, când locutorul avea de ales între mai multe construc ii, i în special între: CANTABO // CANTATURUS SUM // CANTARE HABEO // HABEO/HABEBAM AD/DE/UNDE CANTARE (v. Slobbe 2004) // VOLO CANTARE / DEBEO CANTARE sau VENIO (AD) CANTARE⁷ i când to i membrii perifrazelor men ionate î i conservau înc sensul originar, se pare c pe la sfâr itul secolului al III-lea, în spa iul lingvistic al României occidentale⁸ s-a impus tipul CANTARE HABEO, pe de o parte, fiindc HABERE prezenta avantajele cele mai evidente atât din punct de vedere fonetic i morfologic (este singurul auxiliar care începe cu o vocal – ca urmare a c derii lui h ini ial (v. Herman 1996: 68), dar i cu un comportament morfologic regulat), dar i semantic.

Prima atestare a noii forme de V romanic dateaz din secolul al VII-lea e.n. (anul 613) i apare în Cronica lui Fredegarius (v. Bourciez 1967: cap. 244c):

(17) Opraesso rege Persarum, cum vincum tenerit, in cathedram quasi honorifice sedere iussit quaerens ei civitatis et provincias reipublice restituendas; factisque, pactionis vinculum firmit. Et ille respondebat „Non dabo”. Iustinianus dicebat : „daras”. [observ m coexisten a formei clasice de V al turi de noua form perifrastic ale c rei elemente sunt deja sudate i care, în acest context, exprim mai degrab necesitatea (v. Posner 1996: 177, apud Iliescu: 2003: 15), deci un V injonctiv, cu traducerea: ‘trebuie s dai’].

Urm toarele atest ri vin tot din spa iul galo-roman. Este vorba de *Jur mintele de la Strasbourg* (anul 842 e.n.) unde se întâlnesc formele *prindrai i salvarai* (ambele deja sudate). Pentru spaniol , primele atest ri apar în *Glosele emiliene* (sec. al XI-lea e.n.). Este vorba de 18 forme (12 sintetice, 6 analitice) de V romanic care traduc formele corespondente de V latin (v. Company Company 2006: 357). Trebuie re inut c , în general, pentru spa iul galo-roman i pentru cel italo-roman aglutinarea celor dou elemente componente ale turnurii HABEO + *infinitiv* pare s se fi petrecut foarte devreme. În schimb, în spaniola veche, auxiliarul putea preceda infinitivul sau se putea desp ri de acesta printr-un pronume complement (procedeu care continu s existe în portugheza contemporan): (sp. veche) *enplirnosamus, partirnosmos* etc. În franceza veche, o dovad a libert ii auxiliarului apare în structurile în care acesta putea fi precedat de dou verbe la infinitiv, pentru a exprima V amândurora (v. Reinheimer-Rîpeanu 2001: 269).

În privin a modific rilor fonetice intervenite în diacronie, acestea difer de la un idiom la altul. De exemplu, în cazul turnurii din italian , evolu ia ar fi urm toarea: CANTARE HABEO > *cantâr ào* > *cantarào* > *cantarò* > *canterò*. *Un foarte scurt comentariu în acest sens poate fi urm toarea descriere:*

„In italiano tale processo ha determinato una serie di cambiamenti fonetici: molto frequente è la sincopa della vocale protonica nell’ambito della radice verbale, seguita in alcuni casi da assimilazione consonantica: **vederò* > *vedrò*; **venirò* > **venrò* > *verrò*. In modo asistemático la /a/ della radice verbale si trasforma in /e/ davanti a /r/: *cantarò* > *canterò* (in *starò* e *darò* la /a/ si conserva probabilmente per analogia con le forme del presente; lo stesso accade sistematicamente in spagnolo).

⁷ Formele men ionate fac de fapt trimitere la paradigmele verbale corespunz toare i la tipurile formale (+/-perifrastice) discutate anterior.

⁸ Este vorba mai precis de francez , occitan , spaniol , catalan , portughez , unele dialecte rhetoromane i de anumite variet i dialectale ale limbii italiene.

In italiano antico, in cui il verbo *avere* prevedeva una prima persona alternativa (*aggio*), ricorrono anche le forme *faraggio*, *averaggio*. In antico senese compaiono forme in *-abbo* (*dirabbo*, *farabbo*). Nei dialetti il futuro sintetic mostra una morfologia differente per via delle diverse forme del presente del verbo *avere*. Negli antichi volgari settentrionali la prima persona *ajo* dà luogo alle desinenze *-ai* (ant. lombardo *farai* «farò») ed *-è* (ant. padovano *anderè* «andrò»). A partire dal Settecento si diffondono però le desinenze toscane (le desinenze antiche si conservano tuttora in alcune aree del Piemonte, nei dialetti istriani e nelle zone ladino-friulane dolomitiche)”. (De Roberto 2010, www.).

Cât despre topica elementelor componente ale turnurii care stă la baza V și COND din spațiul României occidentale, ordinea *infinitiv + HABEO/HABEBAM/HABUI* (IH) este, în mod necesar, anterioră fixării sintagmei. Acest ordin este determinat, conform tendințelor fonetice ale limbii latine, elidarea lui *e* final de la infinitiv în fața vocalei inițiale a lui (H)ABERE. Întrucât nu există nici o urmă de trecere a lui *e* la *y*, se poate conchide că această eliziune este factorul care a favorizat sudura celor două elemente.

Apoi, ca urmare a fenomenului de disimilare declinat la sfârșitul secolului I e.n. și începutul secolului al II-lea e.n., fenomen care constă în dispariția lui *-b-* din desinența *-ebat*, se va ajunge la următoarea formă (reconstituită) a auxiliarului: HABEBAT > *abeba* > *aSéa* > *avea*.

De asemenea, tot în această perioadă, și ca urmare a tendințelor menționate mai sus, silaba radicală *av-* dispăre în întregime din toată flexiunea paradigmei aflate în constituire, printr-un fenomen de haplologie. Pentru explicarea sa s-a invocat nevoia de izosilabism în flexiunea V: în limbile romanice, și în special în franceză, desinențele de mai mult de o silabă sunt foarte puțin utilizate, iar pierderea lui *avea*, *avetis* etc., ar fi introdusă desinența trisilabică.

În concluzie, în procesul de gramaticalizare al structurilor perifrastice construite cu un verb modal se operează în primul rând o re-analiză a celor două elemente componente de tipul următor (v. Nocentini 2001: 368; Fleischman 1982: 115):

INFINITIV + AUXILIAR → RADICAL + FLECTIV
--

Este vorba în fapt de o reinterpretare a aceleiași informații gramaticale, în sensul că marca infinitivală *-r* este reanalizată ca marcă de viitor (prospectiv) cu pierderea funcției modalo-temporale, în timp ce categoria persoanei este acum marcată de desinență. Acest proces de reanaliză, dublat de o serie întreagă de modificări formale (asimilări, pierderi ale vocalelor tematice, resilabizări etc.) favorizează trecerea graduală a accentului de la auxiliar la baza infinitivală și, în consecință, fuziunea inevitabilă a celor două componente, într-un singur item.

2.4. Concluzii

Dispariția V sintetic latin și înlocuirea lui cu anumite tipuri de perifraze prezintă aadar o evoluție destul de lentă, care se întinde, în linii mari, pe o jumătate de mileniu (aproximativ din secolul al III-lea și până în secolul al VIII-lea e.n.). Se pot observa de la o formă sintetică de exprimare a viitorului și, deja, din latina clasică se observă tendința de înlocuire a acesteia cu diverse perifraze. În perioada latinității târzii, ne aflăm în faza verbelor premodale HABERE, VOLERE și DEBERE. Acestea au tendința de a intra în construcții perifrastice cu un *infinitiv*, construcții care vor sta la baza diverselor tipuri de V romanice. În arealul României occidentale s-a impus structura cu HABERE: pe de o parte, CANTARE HABEO – având *prezentul* drept punct de reper enunțiativ, și, pe de altă parte, CANTARE HABEBAM/HABUI – luând drept punct de reper enunțiativ *trecutul*. În orice caz, verbul

HABERE va trece de la statutul de verb independent sintactic și cu un sens lexical plin, la morfem gramatical, dar nu înainte de a străbate și etapa de auxiliar.

După cum s-a văzut anterior, polimorfismul nu a dispărut dintr-o dată, nici ordinea inversă a celor două elemente constitutive ale construcției, nici tendința de desprindere a acestor două elemente.

Bibliografie

- Academia Română, Al. Rosetti (redactor responsabil), *Istoria limbii române*, vol. I (ILR I): *Limba latină*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965.
- Banniard, Michel, *Du latin aux langues romanes*, Paris, Nathan Université, 1997.
- Bourciez, Ed., *Éléments de linguistique romane*, Paris, Librairie Klincksieck, 1967.
- Bourova, Viara, « À la recherche du 'conditionnel latin': les constructions *Infinitif* + forme de *habere* examinées à partir d'un corpus électronique », in Johannes Kabatek / Claus D. Pusch / Wolfgang Raible (eds.), *Romanistische Korpuslinguistik II: Korpora und diachrone Sprachwissenschaft*, Tübingen, Gunter Narr, 2005, p. 303-315.
- « Les constructions latines *Infinitif* + *habebam* vs. *Infinitif* + *habui* et le développement du conditionnel roman », in Trotter, David A. (ed.), *Actes du XXIV Congrès International de Linguistique et de Philologie Romane*, Berlin, de Gruyter, tomul II, 2007, p. 461-474.
- Bybee, J. / W. Perkins / J.-R. Pagliuca, *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*, Chicago, The University of Chicago Press (Bybee et al.), 1994.
- Closs-Traugott, Elizabeth, "On the Rise of Epistemic Meanings in English: An Example of Subjectivation in Semantic Change", in *Language*, 65, 1, 1989, p. 31-66.
- Coleman, Robert, "The origin and development of Latin HABEO + Infinitive", in *Classical Quarterly*, 21, 1, p. 215-232, Oxford, Clarendon Press, 1971.
- Company Company, Concepción, "Tiempos de formación romance. II. Los futuros y los condicionales", in Company Company, Concepción (ed.), *Sintaxis histórica de la lengua española: La frase verbal*, vol. I, México, FCE, UNAM, 2006, p. 349-422.
- D'Hulst, Yves, "French and Italian Conditionals: From Etymology to Representation", in Jacqueline Guéron / Jacqueline Lacarme (ed.), *The Syntax of Time*, Cambridge / Massachusetts / London, MIT Press, 2004, p. 181-202.
- De Roberto, Elisa, "Futuro" in *Treccani.it. L'Enciclopedia italiana*, in Internet, 2010: http://www.treccani.it/enciclopedia/futuro_%28Enciclopedia_dell%27Italiano%29/.
- DSL – Bidu-Vrănceanu, Angela / Cristina Clăra / Liliana Ionescu-Ruxandoiu / Mihaela Manca / Gabriela Păndeleș, *Dicționar de timp și ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001.
- Fleischman, Suzanne, *The future in thought and language. Diachronic Evidence from Romance*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982.
- Herman, József, « Remarques sur l'histoire du futur latin – et sur la préhistoire du futur roman », in R. Risselada / Jan R. de Jong / A.-Machtelt Bolkestein (eds.), *On latin. Linguistic and Literary Studies in Honour of Harm Pinkster*, Amsterdam, J. C. Gieben Publisher, 1996, p. 57-70.

- Iliescu, Maria, « Grammaticalisation et modalités en roumain: le futur déictique et épistémique », in M. Coene / W. de Mulder / P. Dendale / Y. D'Hulst (eds.), *Traiani Augusti Vestigia Pressa Sequamur. Studia Linguistica in Honorem Lilianae Tasmowski*, Padova, Unipress, 2000, p. 429-441.
- Kronning, Hans, « Auxiliarité, énonciation et rhématicité », in *Cahiers Chronos*, 11, 2003, p. 231-249.
- La Fauci, Nunzio, "Il fattore *HABEO*. Prolegomeni a una nuova considerazione delle genesi del perfetto e del futuro romanzo", in Sándor Kiss / Luca Mondin / Giampaolo Salvi (eds.), *Latin et Langues Romanes. Études de Linguistique Offertes à József Herman à l'Occasion de son 80ème Anniversaire*, Tübingen Max Niemeyer, 2005, p. 441-451.
- Lanly, André, *Deux problèmes de linguistique française et romane: I. Le conditionnel en –rais (et le futur en –rai); II. Le verbe aller et ses frères romans*, Paris, Honoré Champion, 1996 [1973].
- Lindschouw, Jan, « L'évolution du système du futur du moyen français au français moderne: la réorganisation comme un cas de régrammation », in *Revue de Linguistique Romane*, tomul 75, 297-298, 2011, p. 51-98.
- Meillet, Antoine, « L'évolution des formes grammaticales », in Antoine Meille, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, Honoré Champion, 1912) [1928/1958], p. 130 – 148.
- Nocentini, Alberto, "La genesi del futuro e del condizionale sintetico romanzo", in *Zeitschrift für romanische Philologie*, 117, 3, 2001, p. 367-401.
- Palmer, F., R., *Mood and Modality*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
- Penny, Ralph, *Gramática histórica del español*, Barcelona, Ariel, 2006².
- Pinkster, Harm, "The strategy and chronology of the development of future and perfect tense auxiliaries in Latin", in Martin Harris / Paolo Remat (eds.), *Historical development of auxiliaries*, Berlin/New York/Amsterdam, Mouton de Gruyter, 1987, p. 193-223.
- Posner, Rebecca, *The Romance Language*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Raiskila, Pirjo, "Periphrastic use of *habere* in Tertullian", in G. Calboli (ed.), *Latin Vulgaire – Latin Tardif. Actes du II-ème Colloque international sur le latin vulgaire et tardif*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1990, p. 209-217.
- Reinheimer-Rîpeanu, Sanda, *Lingvistica romanica . Lexic, morfologie, fonetic*, Bucure ti, Editura All Universitar, 2001.
- Roberts, Ian, "A formal account of grammaticalisation in the history of Romance futures", in *Folia linguistica historica* 13, 1-2, 1992, p. 219-258.
- Rohlf, Gerhard, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti: Sintassi, Morfologia*, Turin, Einaudi, 1966-1968.
- Slobbe, Bianca, "Restructuring and the development of the Romance conditional verb forms", in Sylvia Blaho/Luis Vicente/Mark de Vos (eds.), *Proceedings of ConSOLE XII* (2003, Patras), Universiteit Leiden, 2004, p. 107-123.
- Thielmann Ph., "*Habere* mit dem Infinitiv und die Entstehung des romanischen Futurums", in *Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik*, 2, 1885. p. 48-89; 157-202.
- Wilmet, Marc, « L'architectonique du « conditionnel », in Patrick Dendale / Liliane Tasmowski (ed.), *Le conditionnel en français*, Paris, Librairie Klincksieck, 2001, p. 21-44.

Laura SP RIOSU
(University of Novi Sad)

Romania in the Serbian Daily Newspapers¹

Abstract: The aim of this paper is to investigate how the Serbian daily newspapers report on the events in Romania. It is the intention of the author to analyse texts about this issue – 61 in total, published between January 1 2012 and May 20 2013, in three daily newspapers: *Veernje novosti* (non-tabloid) – 23 texts, *Blic* (semi-tabloid) – 24 texts, *Kurir* (tabloid) – 14 texts, according to a code list used for journalistic text analyses. All the texts were extracted from online archive of the abovementioned newspapers. Bearing all that in mind, the following aspects will be analysed: text length, journalistic genre, text authorship, cause of reporting, visual presentation, location, theme, subject, object, value context, and headline. The emphasis will be placed on the question of how the selected media present the event and what is similar and what is different in the topic that is being researched.

Keywords: Romania, Serbian daily newspapers, report, analysis, journalistic text

Rezumat: (România în presa cotidian sârb) Scopul acestei lucrări este de a investiga în ce mod presa cotidian sârb relatează despre întâmplările din România. Intenția autoarei este de a analiza un corpus de 61 de texte, publicate în perioada 1 ianuarie 2012 – 20 mai 2013, în trei cotidiene: *Veernje novosti* (nontabloid) - 23 de texte, *Blic* (semitabloid) – 24 de texte, *Kurir* (tabloid) - 14 texte, pe baza unui codex de analiză a textului jurnalistic. Textele pe tema propusă au fost extrase din arhiva *on-line* a cotidienelelor menționate. Având în vedere toate acestea, s-au analizat următoarele aspecte: lungimea textului, genul jurnalistic, autorul textului, ocazia relatării, prezentarea vizuală, locul desfășurării evenimentului, tema, subiectul relatării, obiectul relatării – despre cine sau despre ce se vorbește, atitudinea subiectului față de obiect și titlul articolului, scopul fiind de a se detecta atât asemănările, cât și deosebirile în abordarea tematicii propuse de către cotidienele respective.

Cuvinte-cheie: România, presa cotidian sârb, relatare, analiză, text jurnalistic

1. Introduction

Many studies (Brbulescu, 1912; Flora, 1964, 1968; Milin, 1984; Radonjić, 1921; , 2005; , 1997) show the long-term relationships between Romania and Serbia, not only in the political sphere, but also in the cultural and linguistic spheres (Gmulescu, 1974; Mihail, 1960; Živković, 1976)².

¹ This paper was done as a part of the project No. III47020 *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene* “Digital Media Technologies and Socio-Educational Changes”.

² Both countries established diplomatic relations on April 19, 1841. Although Serbia unofficially opened a kind of diplomatic agency in Bucharest in March 1836, officially, the first Serbian diplomatic agency in Bucharest was established in February 1863, with Kosta Magazinović, as its first diplomatic agent. Reciprocally the first Romanian diplomatic agency in Belgrade was established on 12/24 March 1863 and the first diplomatic agent was Teodor Calimachi. In 1879, as a consequence of the independent state status, the diplomatic agencies from Belgrade and Bucharest became legations and the diplomatic agents, resident ministers. Thus on 14/26 April 1879 the Romanian diplomatic agency in Belgrade became legation, having Lascăr Catargiu as its first resident minister. In the summer of 1879 Milan A. Petronijević became Serbia's first resident minister in Romania. Later, after Romania and Serbia became kingdoms, in 1881 and 1882, their diplomatic representatives became “extraordinary envoy and plenipotentiary ministers”. In 1939 when the legations from Belgrade and Bucharest became embassies.

Bearing all that in mind, the aim of this paper is to investigate how the Serbian daily newspapers report on events in Romania. It is the intention of the author to analyse texts about this issue – 61 in total, published from the 1st of January 2012 to the 20th of May 2013, in three daily newspapers: *Ve ernje novosti* (nontabloid) – 23 texts, *Blic* (semitabloid) – 24 texts, *Kurir* (tabloid) – 14 texts, according to a code list used for journalistic text analyses. All the texts were extracted from online archive of the abovementioned newspapers. In order to achieve the paper's aims, the following aspects will be analysed: text length, journalistic genre, text authorship, cause of reporting, visual presentation, location, theme, subject – who is speaking, object – the topic investigated, value context, and headline. Emphasis will be placed on the question of how the selected media present the event and what is similar and what is different in the topic that is being researched.

2. Research results

2.1. Text length

This category takes into consideration the length of journalistic texts – if there is a short text (a few sentences), medium sized text (not longer than half page), or a long text (half page or longer).

Based on research results, it could be concluded that of 23 texts in *Ve ernje novosti* 8 (34.78%) are short, 13 (56.52%) are medium sized, 2 texts (8.69%) are long. In *Blic* of 24 texts 7 (29.16%) are short, 12 (50%) are medium sized, 5 texts (20.84%) are long. In *Kurir* of 14 2 texts (14.28%) are short, 9 (64.28%) are medium sized and 3 (21.42%) are long.

2.2. Journalistic genre

In all the three daily newspapers, the most frequent journalistic genre is the article – 14 (60.86%) in *Ve ernje novosti*, 16 (66.66%) in *Blic*, 10 (71.43%) in *Kurir*. Apart from the reports, there are 8 news reports (34.78%) and 1 reportage (4.34%) in *Ve ernje novosti*, 7 news (29.16%) and 1 reportage (4.16%) in *Blic* and 4 news reports (28.57%) in *Kurir*.

2.3. Text authorship

In all the three newspapers, the texts analysed are mostly taken from a news agency – 19 texts (82.61%) in *Ve ernje novosti*, 21 texts (87.50%) in *Blic*, 14 texts (100%) in *Kurir*. 4 texts (17.39%) in *Ve ernje novosti*, and 3 texts (12.50%) in *Blic* are signed with the author's initials.

2.4. Cause of reporting

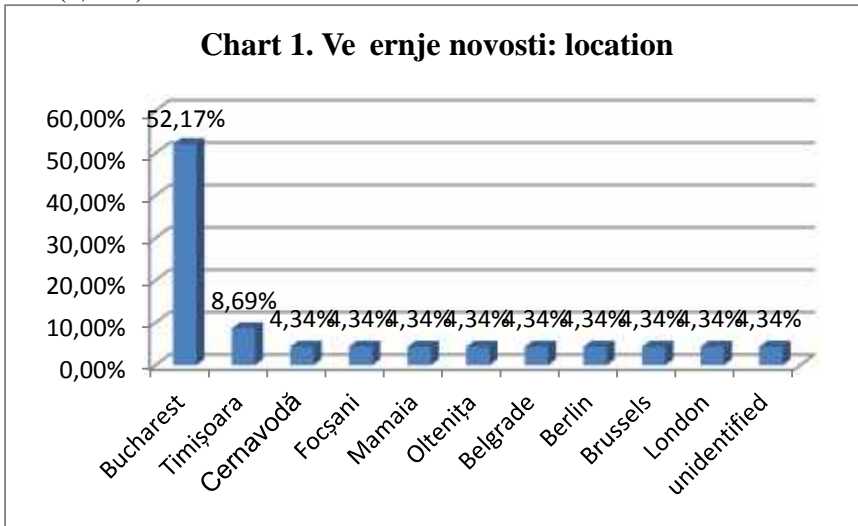
As for the cause of reporting, the analysis shows that all the three newspapers report on recent events – 20 times (86.96%) in *Ve ernje novosti*, 21 time (87.50%) in *Blic*, 14 times (100%) in *Kurir*. Except for recent events, there are 3 media initiatives (13.04%) in *Ve ernje novosti*, and also 3 media initiatives (12.50%) in *Blic*.

2.5. Visual presentation

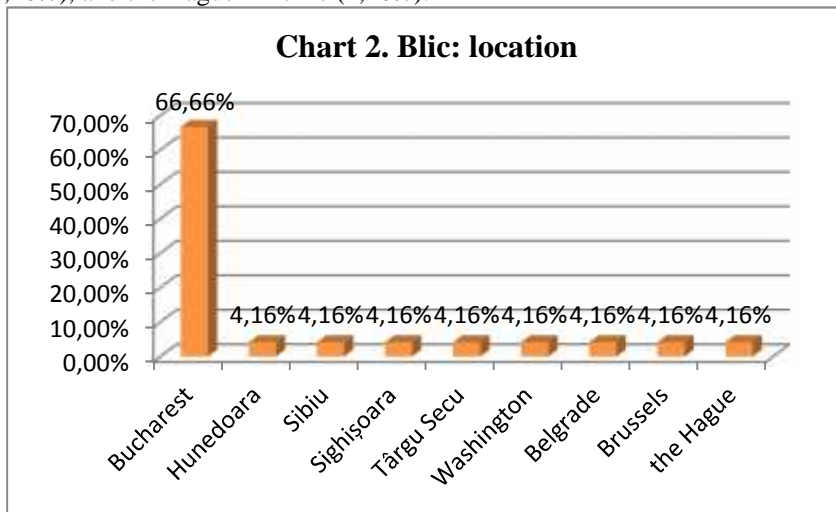
In all the three newspapers, the texts are usually followed by a photo – 21 time (91.31%) in *Ve ernje novosti*, 22 times (91.66%) in *Blic*, 14 times (100%) in *Kurir*. 2 texts (8.69%) in *Ve ernje novosti* and 2 texts (8.33%) in *Blic* have no photo.

2.6. Location

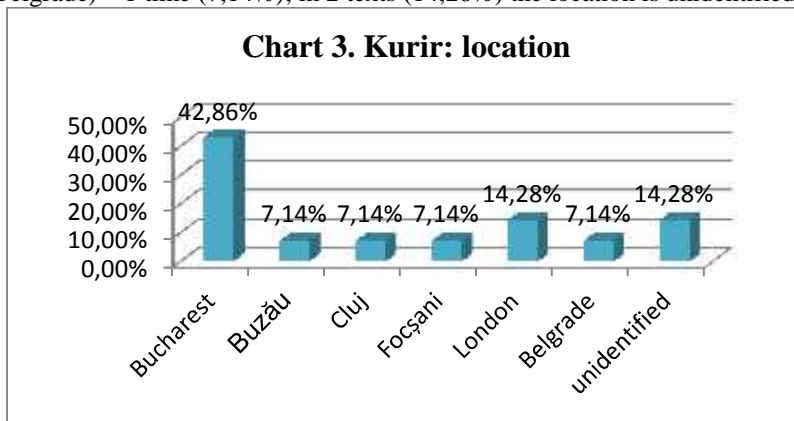
In *Ve ernje novosti*, the most frequent location is Bucharest – 12 times (52.17%), then Timi oara – 2 times (8.69%), Cernavodă – 1 time (4.34%), Foc ani – 1 time (4.34%), Mamaia – 1 time (4.34%), Olteni a – 1 time (4.34%); also there are Serbia (Belgrade) – 1 time (4.34%), Berlin - 1 time (4.34%), Brussels - 1 time (4.34%), London – 1 time (4.34%); in one text (4.34%) the location is unidentified.

Bucharest is the most frequent location in *Blic* – 16 times (66.66%), Hunedoara – 1 time (4.16%), Sibiu – 1 time (4.16%), Sighi oara – 1 time (4.16%), Târgu Secu – 1 time (4.16%), SUA (Washington) – 1 time (4.16%), then Serbia (Belgrade) – 1 time (4.16%), Brussels – 1 time (4.16%), and the Hague – 1 time (4.16%).

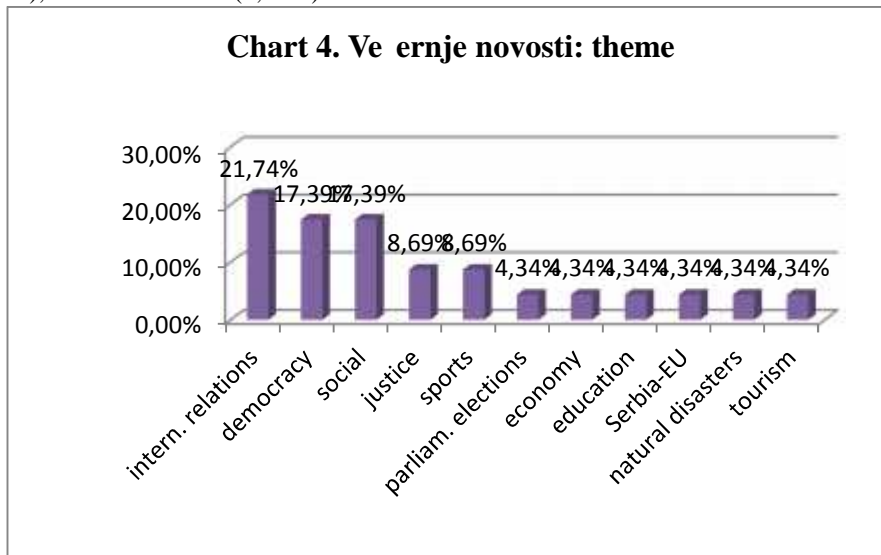

In *Kurir*, the most frequent location is Bucharest - 6 times (42,86%), Buzău – 1 time (7,14%), Cluj – 1 time (7,14%), Focșani – 1 time (7,14%), London – 2 times (14,28%), Serbia (Belgrade) – 1 time (7,14%); in 2 texts (14,28%) the location is unidentified.

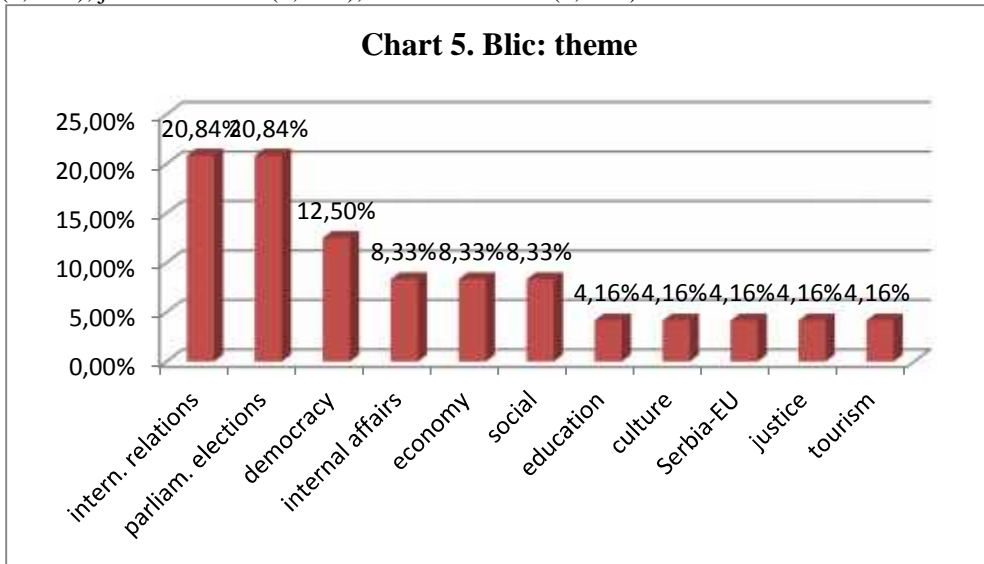

2.7. The theme

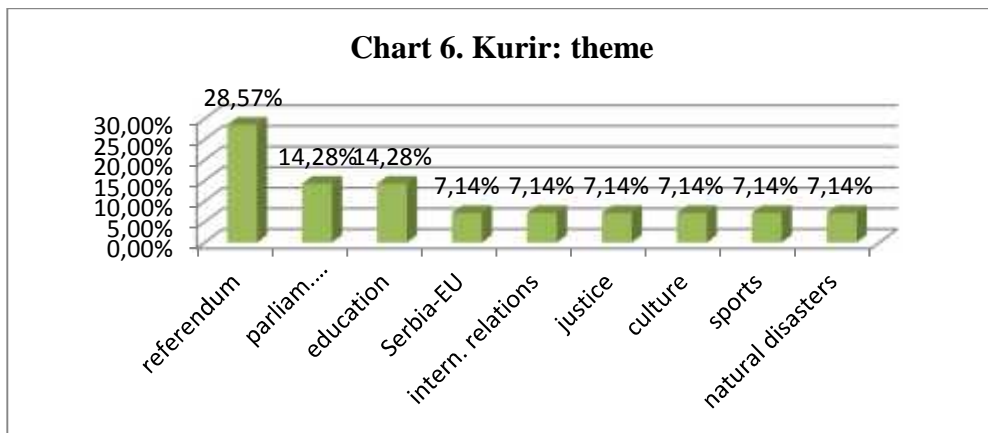
There are the following themes in *Ve ernje novosti*: foreign affairs and international relations – 5 times (21,74%), democracy and human rights – 4 times (17,39%), social topics – 4 times (17,39%), justice – 2 times (8,69%), sports – 2 times (8,69%), the Romanian parliamentary elections – 1 time (4,34%), economy and finance – 1 time (4,34%), education – 1 time (4,34%), Serbia's adherence to the EU – 1 time (4,34%), natural disasters – 1 time (4,34%), tourism – 1 time (4,34%).

Blic investigates the following themes: foreign affairs and international relations – 5 times (20,84%), the Romanian parliamentary elections – 5 times (20,84%), democracy and human rights – 3 times (12,50%), internal affairs and state bodies activities – 2 times (8,33%), economy and finance – 2 times (8,33%), social – 2 times (8,33%), education – 1 time (4,16%), culture and tradition - 1 time (4,16%), Serbia`s adherence to the EU – 1 time (4,16%), justice – 1 time (4,16%), tourism – 1 time (4,16%).

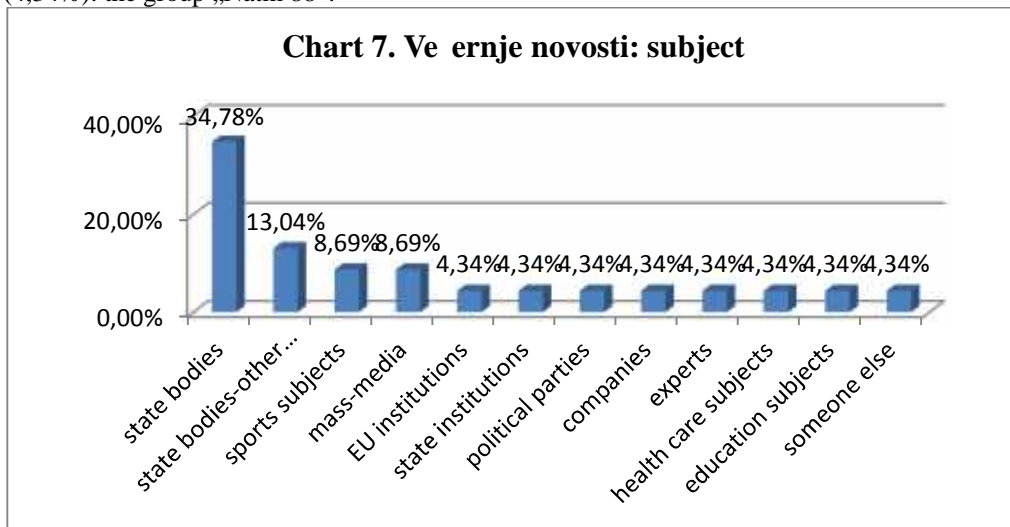

Kurir includes the following themes: the national referendum in Romania – 4 times (28,57%), the Romanian parliamentary elections – 2 times (14,28%), education – 2 times (14,28%), Serbia`s adherence to the EU – 1 time (7,14%), foreign affairs and international relations – 1 time (7,14%), justice – 1 time (7,14%), culture and tradition - 1 time (7,14%), sports – 1 time (7,14%), natural disasters – 1 time (7,14%).

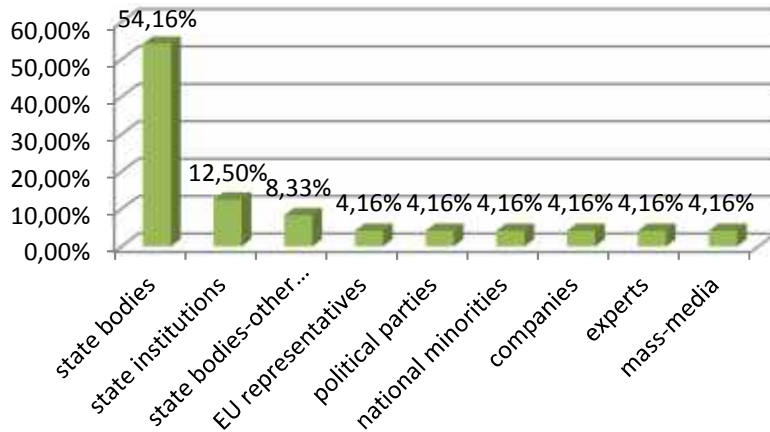
2.8. Subject – who is speaking?

There are the following subjects speaking in *Ve ernje novosti*: state bodies and representatives of state bodies - 8 (34,78%); the Government of Romania, President Traian B sescu, Prime Minister Victor Ponta, the Minister of National Defence Mircea Du a, the Romanian Police; state bodies and representatives of state bodies of other countries – 3 (13,04%): the Government of Serbia, the Government of Germany, the Minister of Foreign Affairs of Serbia Ivan Mrki Ivan Mrki ; subjects in sports field – 2 (8,69%): president of FC „Rapid” Constantin Zotta, football player of FC „Viitorul Soldanu”; mass-media – 2 (8,69%): news agency, journalist of *Ve ernje novosti*; EU institutions – 1 (4,34%): European Commission; state institutions – 1 (4,34%): the Directorate for Investigating Organized Crime and Terrorism; political parties – 1 (4,34%): The Social Liberal Union; companies – 1 (4,34%): the Nuclear Power Plant in Cernavod ; experts – 1 (4,34%): the experts at the scientific journal *Nature*; subjects in the healthcare field – 1 (4,34%): doctors; subjects in the education field – 1 (4,34%): Secondary School „Dositej Obradovi ”; someone else – 1 (4,34%): the group „Natm 88”.

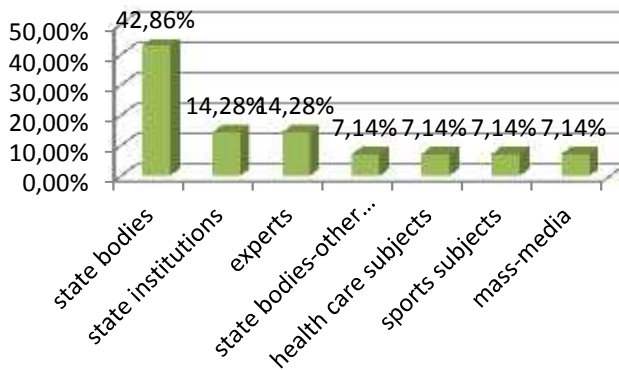
The following subjects are speaking in *Blic*: state bodies and representatives of state bodies – 13 (54,16%): the Ministry of Foreign Affairs, President of Romania Traian B sescu, Prime Minister Victor Ponta, the Minister of Foreign Affairs Titus Corl ean, Secretary of State for Strategic Affairs Bogdan Aurescu, the Romanian Police; state institutions – 3 (12,50%): The Supreme Court, The Anti-Monopoly Commission, the Central Electoral Bureau; state bodies and representatives of state bodies of other countries – 2 (8,33%): the Government of the USA, the Minister of Foreign Affairs of Serbia Ivan Mrki ; representatives of EU institutions – 1 (4,16%): the President of the European Commission Jose Manuel Baroso; political parties – 1 (4,16%): The Social Liberal Union; national minorities – 1 (4,16%): the Hungarian minority from Târgu-Secu; companies – 1 (4,16%): Gazprom Company; experts – 1 (4,16%): experts from the Cluj-Napoca Institute of Archaeology and History of Art; mass-media – 1 (4,16%): journalist of *Blic*.

Chart 8. Blic: subject

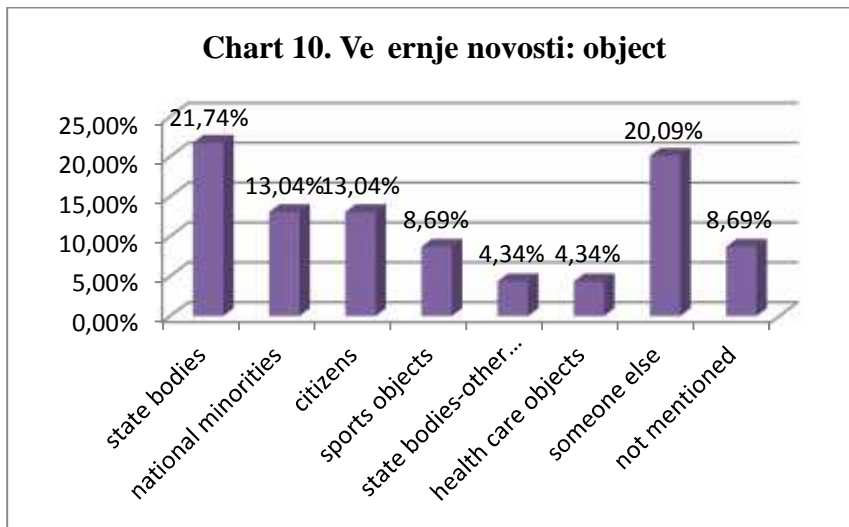
The following subjects are speaking in *Kurir*: state bodies and representatives of state bodies - 6 (42,86%): the Government of Romania, President Traian B sescu, Prime Minister Victor Ponta, the Secretary of State for Strategic Affairs Bogdan Aurescu); state institutions – 2 (14,28%): the Parliament, the Central Electoral Bureau; experts – 2 (14,28%): experts from the Cluj-Napoca Institute of Archaeology and History of Art, experts of the scientific journal *Nature*; state bodies and representatives of state bodies of other countries – 1 (7,14%): Prime Minister of Serbia Ivice Da i ; subjects in the healthcare field – 1 (7,14%): doctors; subjects in the sports field: 1 (7,14%): Romania's Football Association; the mass-media – 1 (7,14%): news agency.

Chart 9. Kurir: subject

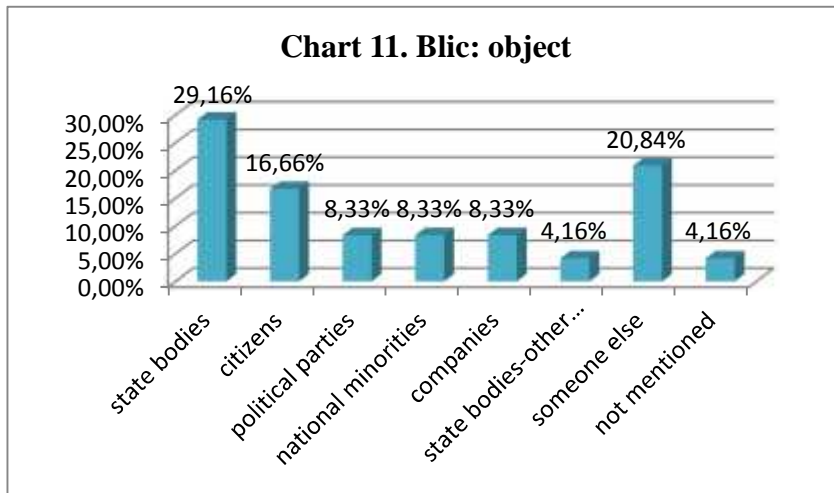

2.9. Object – the topic investigated

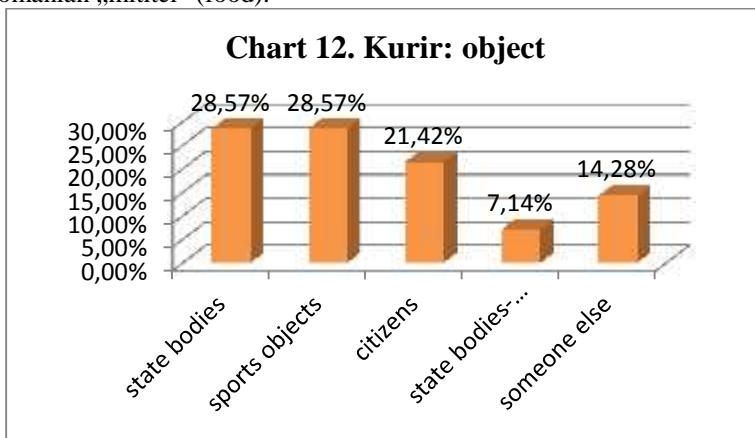
Ve ernje novosti addresses the following topics: state bodies and representatives of state bodies – 5 (21,74%): the Government of Romania, President Traian B sescu, Prime Minister Victor Ponta, the former Prime Minister Adrian N stase; national minorities – 3 (13,04%): Romani women in Romania, the Romanian national minority in Serbia, the Serbian national minority in Romania; citizens – 3 (13,04%); objects in the sports field – 2 (8,69%): FC „Rapid”, referee Duta; state bodies and representatives of state bodies of other countries – 1 (4,34%): the Government of the United States; objects in the healthcare field – 1 (4,34%): the employees of a fertility clinic; someone / something else – 6 (20,09%): Romania, Bulgaria, Province of Kosovo, the coastal town Mamaia, hacker group, the gangster Ion Balint; the object is not mentioned – 2 (8,69%).

There are the following objects in *Blic*: state bodies and representatives of state bodies – 7 (29,16%): the Government of Romania, President Traian B sescu, the former Prime Minister Adrian N stase; citizens – 4 (16,66%); political parties – 2 (8,33%): The Social Liberal Union, the European People's Party; national minorities – 2 (8,33%): the Romanian national minority in Serbia, the Serbian national minority in Romania; companies – 2 (8,33%): NIS Company, HP Company; state bodies and representatives of state bodies of other countries – 1 (4,16%): the United States Congress; someone / something else – 5 (20,84%): the Province of Kosovo, town Sighi oara, thieves, ancient skeletons of young couples; the object is not mentioned – 1 (4,16%).

There are the following objects in *Kurir*: state bodies and representatives of state bodies – 4 (28,57%): the Government of Romania, President Traian B sescu, Prime Minister Victor Ponta, the former Prime Minister Adrian N stase; objects in the sports field – 4 (28,57%): FC „Voin a Lanuri”, FC „Puie ti”, FC „Pesc ru ul”, FC „Cisl u”; citizens – 3 (21,42%); state bodies and representatives of state bodies of other countries – 1 (7,14%): the United States Congress; someone / something else – 2 (14,28%): ancient skeletons of young couples, Romanian „mititei” (food).

2.10. Value context

This category evaluates the subject's attitude to the object, i.e. the value context in which the subject places the object.

In all the three newspapers, the value context is mostly neutral 16 times (69.56%) in *Ve ernje novosti*, 20 times (83.33%) in *Blic*, 11 times (78.57%) in *Kurir*. The value context is also confrontational, negative - 5 times (21.74%), 2 times (8.69%) the value context is

positive, affirmative in *Ve ernje novosti*, confrontational, negative - 2 times (8.33%), positive, affirmative also 2 times (20.83%) in *Blic*, confrontational, negative - 2 times (14.28%), 1 time (7.14%) is positive, affirmative in *Kurir*.

2.11. Headlines

The headlines in all the three newspapers are mostly informative, real and non-metaphorical – 23 times (100%) in *Ve ernje novosti*, 23 times (95.84%) in *Blic*, 13 times (92.86%) in *Kurir*. Here are some examples: *Bivši premijer pokušao samoubistvo* [Former Prime Minister attempts suicide]; *U srpskoj gimnaziji sve manje aka* [Fewer students attending Serbian secondary school] (*Ve ernje novosti*); *Rumunski premijer spreman da vodi narednu vladu* [Romanian Prime Minister ready to run the new government]; *Basesku krši predizbornu tišinu* [B sescu violates election silence] (*Blic*); *Basesku ostaje predsednik Rumunije?* [Will B sescu remain President of Romania?]; *Vlada Viktora Ponte dobila podršku* [Victor Ponta's Government receives support] (*Kurir*).

There are only two metaphorical headlines - 1 (4.16%) in *Blic* and 1 (7.14%) in *Kurir*. These headlines are similar in that they give the account of several experts from the Cluj-Napoca Institute of Archaeology and History of Art who, while excavating the inner courtyard of a former Dominican monastery, discovered the bodies of a young couple who had been buried holding hands, and therefore they were given the name of “the Romanian Romeo and Juliet”: *Zajedno i u smrti: rumunski Romeo i Julija sahranjeni drže i se za ruke ruke* [Together in death: Romanian Romeo and Juliet buried holding hands] (*Blic*); *Rumunski Romeo i Julija sahranjeni drže i se za ruke* [Romanian Romeo and Juliet buried holding hands] (*Kurir*).

3. Conclusions

Although this paper has attempted to analyse three different kinds of daily newspapers – non-tabloid (*Ve ernje novosti*), semi-tabloid (*Blic*) and tabloid (*Kurir*) – with varying numbers of texts published about events in Romania – 23 in *Ve ernje novosti*, 24 in *Blic*, 14 in *Kurir*, according to the research results, it could be concluded that there are significantly more similarities than dissimilarities.

In all the three newspapers, most texts are medium sized and the most frequent journalistic genre is the article. Most texts are distributed by news agencies and are followed by photos. Also, all the three newspapers generally report on very recent events; most of these events have occurred in Bucharest.

In relation to the theme, all the three daily newspapers address a number of topics regarding foreign affairs and international relations, such as the Romanian parliamentary elections, Serbia's adherence to the EU, education, and justice. Apart from these, other topics refer to economy and finance, social topics and tourism in *Ve ernje novosti* and *Blic*, culture and tradition in *Blic* and *Kurir*, natural disasters in *Ve ernje novosti* and *Kurir*, internal affairs and state body activities in *Blic*, the referendum in Romania in *Kurir*. These above-mentioned themes are generally addressed by state bodies and representatives of state bodies, state bodies and representatives of state bodies of other countries, state institutions, EU institutions and representatives of EU institutions, political parties, experts, or mass-media. In the role of the object, there are normally state bodies and representatives of state bodies, state bodies and representatives of state bodies of other countries, or national minorities. In all three newspapers, the subjects' attitude to the object is mostly neutral and the headlines are informative, real, and non-metaphorical.

References:

B răulescu, I. (1912). *Relations des Roumain avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie*. Ia i: Institut d'Arts Graphiques.

Flora, R. (1968). *Rela iile iugoslavo-române*. P nciova: Lumina.

Flora, R. (1964). *Din rela iile sârbo-române, privire de ansamblu*. Panciova: Editura Libertatea.

G mulescu, D. (1974). *Elemente de origine sârbocroat ale vocabularului dacoromân*. Bucure ti-Panciova: Editura Academiei RSR, Editura Libertatea.

Mih il , G. (1960). *Împrumuturi vechi sud-slave în limba român* . Bucure ti.

Milin, M. (1984). *Iz istorije rumunsko-srpskih politi kih odnosa*. Beograd: Balkanika XV.

Radonji , J. (1921). *Odnosi Srba i Rumuna u prošlosti*. Beograd: Novi život.

Živkovi , M. (1976). *Svedo anstva o srpsko (jugoslovensko) - rumunskim kulturnim i književnim odnosima*. Bukurešt.

, . (2005). - . - .
 , . (1997). : - . - .
 :

Online sources:

<http://www.blic.rs/>

www.kurir-info.rs/

<http://www.novosti.rs/>

Claudia-Ileana SPINEANU
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

Retoric și comunicare în spațiul cultural românesc din secolul al XIX-lea

Abstract: (Rhetoric and Communication in the Romanian Culture from the Nineteenth Century) The 19th century of the Romanian culture is dominated by rhetoric, not only in its textual, erudite expression, but also in its theoretical forms. The theoretical texts published in this period show a strong wish of the Romanian scholars to apply classical models in writings and in the Romanian language practice. The possibilities of the Romanian language in the 19th century being limited, the role of the rhetoric authors was huge for the development of the modern literary Romanian language, their effort for building an aesthetic language being evident in the literary practice of the treaties. Thus, the Romanian literary language and literature was led to its self-consciousness affirmation, proving with valuable arguments the possibilities of the Romanian language in the 19th century. The enlightenment ideas (patriotism, "progress", "enlightenment" under the influence of the creative personalities, improvement of language based on the social progress etc.) have led to the renaissance of the Romanian culture. On the way opened by the rhetorical intertextuality (uninterrupted in the Romanian culture regardless of epochs), some authors of that time recommended as a "duty" of the creators to follow the rules imposed by the "classical" style, which governs the Romanian poetics for the time being. However, in the second half of the 19th century, the poetic expression improves and, even though it still uses the conventional expression, it becomes more natural on its way to the modern and mature poetics from the end of the 19th century.

Keywords: paradigmatic vision, model, rule, canon, imitation, mimesis, prépon, harmony, elocutio, ornatus, patriotism, "enlightenment", taste, mimetic vision, poetic vision, poetic revolution, modern vision

Rezumat: În spațiul românesc al culturii majore, secolul al XIX-lea este dominat de retorică, în manifestarea ei textuală, savantă, erudită, dar și în manifestările teoretice. Textele teoretice publicate în această perioadă dovedesc puternica dorință a creatorilor români de a oferi scrisului și practicii limbii române modele stilistice clasice, a căror atemporalitate să asigure îndepărtarea conținutului de uzul cotidian al limbii literare, de uzul popular. Dorința de „universalitate” a limbii se manifestă consecvent sub semnul conținutului ei artistice de tip clasicist. Posibilitățile limbii române din secolul al XIX-lea fiind limitate, rolul autorilor de retorică a fost uriaș în procesul dezvoltării limbii române literare, întrucât prin efortul lor de estetizare a limbii, prin travaliul pe care l-au realizat în cadrul practicii literare din tratatele lor, au reușit să „îndrepte” limba literară și literatura română spre afirmarea conținutului ei de sine. Principiile fundamentale ale Iluminismului au declarat și au susținut procesul de „cultivare” a limbii române, idei importante ale acestui curent (patriotism, „geniu” al limbii, „progres” și „luminare” a maselor sub influența personalităților creatoare, perfecționare a limbii odată cu progresul social etc.) conducând la regenerarea culturii române. Continuatorii ai unei intertextualități retorice (neîntrerupte în cultura română indiferent de epocă), unii autori au recomandat ca o „datorie” a creatorilor „păzirea” regulilor, legi de netrecut ale stilisticii clasice, ce dau sens, deocamdată, mișcărilor „poetice” românești. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, expresia poetică se lăfăiește și, deși încă tributară expresiei convenționale, devine mai naturală, evoluând spre poetica modernă, autonomă și matură, de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Cuvinte-cheie: viziune paradigmatică, model, normă, canon, imitație, mimesis, prépon, armonie, elocutio, ornatus, patriotism, „luminare”, gust, viziune mimetică, „poetică a viziunii”, „revoluție poetică”, viziune modernă

Încă din epoca veche, limba literară românească, în direcția ei erudită, s-a aflat sub influența retoricii. Filonul retoric, care străbate cultura europeană ca un fir roșu din Antichitate și

pân în prezent poate fi regăsit cu certitudine și în cultura română. Elocvența¹ i-a caracterizat în mod cert și pe strămoșii noștri, chiar dacă nu au existat la noi coli celebre de retorică, precum cele din Grecia sau Roma antică. Calitatea de a vorbi bine² în fața unui auditoriu, de a povăui și de a îndemna la acțiune, nu le era străin conducătorilor militari și politici, preoților, regilor, domnitorilor de mai târziu. Sunt binecunoscute în istorie întâlnirile lui Itefan cel Mare cu poporul la Direptate, după fiecare victorie, unde, în mod cert, voievodul ținea discursuri în limba toară.

Elemente de retorică propriu-zis pot fi identificate în spațiul românesc, însă, abia odată cu scrierile în care conștiința propriu-zisă artistică începuse să se manifeste. Adevărată matrice pentru „romanitatea *in statu nascendi*”³, „retorica se va plia armonios pe limba română – o lingvistică a unei limbi romanice tinere, aflată în curs de modelare după principiul exemplarității și excelenței lingvistice și literare. Putem afirma că de-a lungul timpului retorică a evoluat, căpătând forme specifice culturii și limbii spațiului românesc, așa încât, chiar dacă s-a manifestat constant pe tot parcursul istoriei, această disciplină ancestrală răspuns «nevoilor» românești și specificului nostru național. Evident încă din epoca veche (prin urmare și înainte de secolul al XVIII-lea⁴), retorică românească se manifestă la noi „mai întâi ca «stilistică» implicată într-o practică literară tot mai conștient de travaliul asupra limbii literaturii, pe care îl descoperim, adesea, foarte intens și sistematic, în proza românească veche”⁵.

În spațiul românesc al culturii majore, secolul al XIX-lea este dominat de retorică, în manifestarea ei textuală, savantă, erudită, dar și în manifestări teoretice. Textele teoretice publicate în această perioadă dovedesc puternica dorință a criticilor români de a oferi scrisului și practicii limbii române modele stilistice clasice, a căror atemporalitate să asigure îndepărtarea conștient de uzul cotidian al limbii literare, de uzul popular. Dorința de „universalitate” a limbii se manifestă consecvent sub semnul conștiinței artistice de tip clasicist.

Possibilitățile limbii române din secolul al XIX-lea fiind limitate, rolul autorilor de retorică a fost uriaș în procesul dezvoltării limbii române literare, întrucât prin efortul lor de estetizare a limbii, prin travaliul pe care l-au realizat în cadrul practicii literare din tratatele lor, au reușit să „îndrepte” limba literară și literatura română spre afirmarea conștiinței ei de sine.

Principiile fundamentale ale Iluminismului au declanșat și au susținut procesul de „cultivare” a limbii române, idei importante ale acestui curent (patriotism, „geniu” al limbii,

¹ Doina Comloan și Mirela Borchin (*Dicționar de comunicare lingvistică și literară*, vol. I, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2002, p. 147) definesc retorică drept: „cea mai veche dintre disciplinele care au ca obiect utilizarea limbii în comunicare. Ea este definită ca *ars bene dicendi* (Quintilian), în sensul de a vorbi eficient, pentru a obține rezultatul scontat, dar și de a vorbi frumos «frumos», «atractiv» «în mod plăcut»”.

² Titu Maiorescu punctează, pamfletar, diferența dintre cei cu darul vorbirii: „orator”, „retor”, și „limbut”, e drept, pentru oratorii (mai ales din tribuna politică) sfârșitul de secol XIX și începutul de secol XX: „Atât oratorul, cât și retorul și limbutul au darul vorbirii; dar oratorul vorbește pentru a spune ceva, retorul pentru a se auzi vorbind, limbutul pentru a vorbi. Motivul oratorului este precizarea unei situații publice, afirmarea sau combaterea unei idei, convingerea unui auditoriu; mobilul retorului este dorința de a trece de orator sau îngâmfarea erudiției, sau încântarea de sonoritatea propriilor sale cuvinte; pornirea limbutului este de a se amesteca și el în vorbiri oriunde și oricum. Pe orator îl stăpânește scopul, pe retor – deertăciunea, pe guraliv – mândria de limbă” (Titu Maiorescu, *Critice*, vol. II, ediție îngrijită de Domnica Filimon, București, Editura Minerva, 1973, p. 343).

³ Ileana Oancea, *Istoria stilisticii românești*, București, Editura Enciclopedică, 1988, p. 24.

⁴ S-a afirmat că retorică ar fi apărut în spațiul românesc abia în secolul al XVIII-lea, lucru neadevărat, de vreme ce dimensiunea retorică a culturii și limbii literare este detectabilă în cultura română încă din epoca veche, însă ea devine explicit atât ca teorie, cât și ca practică a scrisului românesc pe parcursul secolului al XIX-lea.

⁵ Ileana Oancea, *op. cit.*, p. 26.

„progres” și „luminare” a maselor sub influența personalităților creatoare, perfecționare a limbii odată cu progresul social etc.) conducând la regenerarea culturii române.

Orientarea retoricii românești spre limba națională, spre originea ei latină, se va realiza mai ales sub auspiciile Iluminismului. Problema „cultivării limbii” era, în viziunea iluminiștilor, punctul fundamental al programului lor cultural, idealul „regenerării” și al „luminării” spirituale și culturale a poporului, specific ideologiei iluministe, fiind posibil doar prin progresul limbii.

Nucleul iluminismului românesc l-a reprezentat coala Ardeleană, a cărei activitate politică s-a concretizat în scrierea manifestului *Supplex Liberus Valachorum Transilvaniae*, prin care se cerea anularea tratatului „Unio Trium Nationum”, care prevedea ca românii să nu aibă niciun drept politic. În domeniul socio-cultural, activitatea colii Ardelene a vizat înființarea de coli în limba română și tipărirea de manuale și cărți de popularizare a țării ei în limba română.

Ideea cultivării limbii a proliferat în Epoca Luminilor în toate provinciile românești, cultivarea limbii apărând ca o expresie a progresului cultural⁶. Limba este definită din perspectiva evoluției ei *na iunii*, a *neamului*⁷. Preocupările pentru limbă pornesc de la modelul latinei, această opoziție având la bază nevoia demonstrării originii romanice a poporului român. Mergând mai departe, dorința de unitate a neamului românesc, dorința unirii celor trei Principate, a însemnat și dorința de unificare a limbii, de utilizare a limbii române literare unitare. Prin urmare, cultivarea limbii includea și ideea de *patriotism*. „Instrument” al unificării spirituale naționale, limba este „expresie a latinității și continuității noastre, materializare a trecutului și a gândirii generațiilor care se succed”⁸.

Punctul de plecare al interesului deosebit pentru cultivarea limbii este, deci, în primul rând, patriotic și cultural, noțiunile *limbă*, *na iune* și *cultură* ajungând chiar să se confunde: „[...] limba și naia cu același pas p[ro]gresa”⁹. Este vorba de o interdependență, de o acțiune reciprocă, cei trei termeni nemaiputând fi gândiți decât împreună :

„Strictă interdependență între idee și cuvânt presupune, de fapt, o acțiune reciprocă, dialectică, bine definită la toți iluminiștii români. Cu toții cer o limbă capabilă să exprime idei înalte. Dar pentru a avea o astfel de limbă, este necesar ca ea să atingă mai întâi nivelul corespunzător de cultură. Punctul de plecare și de ajungere este deci unul și același: « țina », « lumina »”¹⁰.

⁶ Vezi Adrian Marino, *Iluminii țării români și problemele «cultivării limbii»* (II), în „Limba Română”, XIII, nr. 6, 1964, p. 584.

⁷ Cf. Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. 4. *Elemente de istorie culturală*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2003, p. 269-286. Autorul vorbește despre evoluția termenului *neam*, de la sensul textelor religioase din secolul al XVI-lea, legat de „înruinare”, de „rud”, „rubeenie” (sens regăsit și astăzi) la sensul legat de „naționalitate”, „popor”, apărut în secolul al XVII-lea (primele atestări ale acestui sens fiind înregistrate în Transilvania, acolo unde, fără îndoială, românii alcătuiau o naționalitate, dar, probabil, și sub influența termenului magh. *nem*). Alexandru Niculescu enumeră „conotațiile subiacente” ale termenului de *neam* (*românesc*): „trădărie”, „ortodoxie”, „autonomie națională”, „afirmarea unei identități etnice exclusiviste” și concluzionează: „Românii au nevoie, în credința noastră creștină milenară, și în eleagă libertatea de a crede în Dumnezeu, cu aceeași feroare, o au și celelalte confesiuni etnice și inter-etnice, care constituie, laolaltă, națiunea României de astăzi. Din care face parte, majoritar, cu autoritate, și «neamul» românesc”.

⁸ Doina David, *Sinteze de limbă literară*, I, Timișoara, Tipografia Universității de Vest, 1984, p. 54.

⁹ Paul Iorgovici, *Observații de limbă românească*, Buda, 1979, p. 81.

¹⁰ Adrian Marino, *Iluminii țării români și problema «cultivării limbii»* (I), în „Limba română”, Anul III, nr. 5/1964, p. 574.

Progresul lingvistic era gândit pe două coordonate: legiferarea limbii (care revenea gramaticienilor, logicienilor) și creația (pusă în grija scriitorilor, a „geniilor”). Principiul intervenției și al „îndrăznelii” creatoare a fost susținut mai insistent decât de către autorii ardeleni. Aceștia au intuit rolul deosebit de important în cultură al „învățatului”, al „culturarului”, al „savantului”, a cărui menire nu este doar de a îmbogăți limba, ci și de a asigura accesul maselor la cultură și învățături:

„Dacă într-o nație se află mai mulți oameni învățați, cuvintele acele învățate mai deseori se aud, până din zădărnici încep să vorbească mai toți și cei proști și să iese limba înmulțită cu mai multe feluri de vorbe”¹¹.

În strâns legătură cu „geniul” limbii, iluminismul românesc a avut și ideea de „măiestrie”, care are în vedere progresul artistic prin supunerea la reguli. Iată că și iluminismul a ezitat la limba, într-o primă etapă, în „barca” retorică, alături de învățații care trebuie să o modeleze metodic și să o transmită apoi poporului pe cale pedagogică:

„Odată admis principiul intervenției creatoare în materie de limbă, ideea care-și face loc în conștiință este aceea de „măiestrie”. Noiunea implică nu numai progres ideologic, ci și artistic și se rezolvă pe o latură în conceptul de «retorică». Este o primă fază a procesului de «cultivare» a limbii prin supunerea la reguli, la formule și scheme date, preconstituite. «Învățat» în materie de limbă procedea deocamdat prin acțiune metodică, rigidă. Numai el este acela care posedă secretul limbii și al stilului, pe care în elegeră să-l comunice poporului pe cale pedagogică. Astfel se explică faptul că noiunea de «retorică» începe să se răspândească și numai în iluminism apar primele *Retorici* românești. [...] În opera de «cultivare» a limbii, poporul – după iluminism – trebuie oarecum condus de mână, cu scopul de a-l ridica, a-l face să înțeleagă dreptat «măiestria» scriitoricească”¹².

Concepte privitoare la limba literară, întâlnite pentru prima dată într-o formă explicită la coala Ardeleană vor fi mai târziu reluate și regândite sau aprofundate, fiind coordonatele centrale ale gândirii în epoca modernă a culturii și limbii românești:

„[...] doctrina lingvistică a colii Ardelene – născută din raționalismul, practicismul și spiritul critic al iluminismului, din ideea acestuia de progres și educație, din cultul lui pentru valorile clasice și deschiderea spre cele specific naționale – a fost mereu prezentă în epoca modernă a culturii și limbii românești. Ea a conturat direcțiile fundamentale, obiectivele activității normative din secolul al XIX-lea (unificarea și modernizarea normelor, sublinierea caracterului latino-romanesc al limbii, desvârșirea ei din perspectiva punctelor de vedere ale retoricii tradiționale), a ezitat la baza preocupărilor pentru limbă însemnată motivație politică, pe care acestea au purtat-o până târziu, și a cuprins în sine atât germenii aspectelor pozitive ale cultivării limbii din secolul trecut, cât și ai exceselor (în special latiniste) caracteristice acesteia”¹³.

Aadar, iluminismul (mai ales nucleul colii Ardelene) a influențat hotărâtor retorica românească.

O istorie a retoricii românești din secolul al XIX-lea trebuie să aibă în vedere manualele și tratatele de retorică, tiprite sau manuscrise (multe dintre tratatele de retorică sunt încă nepuse în circulație), lucrările speciale de gramatică, poetică, stilistică, teorie literară, dar și prefețele și articolele publicate în acea vreme.

¹¹ Paul Iorgovici, *op. cit.*, p. 10.

¹² Adrian Marino, *Iluminismul românesc și problema «cultivării» limbii* (II), p. 581.

¹³ Doina David, *Sinteze de limbă literară*, I, p. 40.

Primul tratat tip rit de retoric îi aparține lui Ioan Piuariu-Molnar¹⁴. *Retorica, adev înv tura i întocmirea frumoasei cuvânt ri*¹⁵ aparține, în egal măsură, iluminismului și noului spirit al veacului. Cea dintâi retoric românească este, a adăru, un prim r spus al aspirațiilor de cultivare și perfecționare a limbii noastre literare. Textul pune în fața cititorilor un scriitor și c rturar progresist, care marchează începutul unei epoci de renaștere spirituală.

Simeon Marcovici¹⁶ repetă structura vechilor retorici, dar noutatea adusă de tratatul său, *Curs de retoric*¹⁷, este aceea că „regulile” retorice se transformă în îndreptar practic pentru studiul literaturii clasice.

A doua retoric românească apare la București în momentul prielnic al înscrierii retoricii ca disciplină obligatorie în primele programe ale colii naționale, elaborate de Gheorghe Lazăr și Gheorghe Asachi. Marcovici abordează modalitățile de perfecționare ale artei discursului într-o lucrare cu caracter normativ. Deopotrivă teorie a argumentării și teorie a literaturii, *Cursul de retoric* ilustrează o sinteză a formelor tradiționale, reformulate și reorganizate în acord cu concepțiile ideologice ale culturii noastre din acea vreme.

Dimitrie Gusti¹⁸, prin *Ritoric pentru tinerimea studiosă*¹⁹, marchează un moment important în istoria retoricii românești, aducând contribuții importante la dezvoltarea retoricii și poeziei românești. Claritatea definițiilor, formulate cu un vocabular apropiat de cel de actual, eleganța exprimării, bogăția citatelor, comentariile nuanțate, dovedesc progresul disciplinei retorice.

Manualul lui Dimitrie Gusti este o operă complexă, care combină atât concepte ale retoricii antice, cât și viziunea modernă, autorul stabilind puncte de contact între diverse orientări. Ambianța socială și artistică modernă (aparitia vieții politice care a dat naștere oratoriei parlamentare, răspândirea tiparului, consolidarea romantismului) poate fi detectată în *Retorica* lui Dimitrie Gusti, care, mai receptiv la nou decât predecesorii săi în arta vorbirii, construiește o ideologie clară și coerentă, bazată pe un vast repertoriu spiritual românesc. Structurile retorice, clar formulate și analizate, sunt analizate într-o manieră modernă, unele dintre ele fiind valabile și azi, elementele de noutate ale operei sale fiind maniera personală de apreciere a fenomenului literar și spiritul critic aplicat în analiza operelor literare românești.

¹⁴ Ioan Piuariu-Molnar (1749-1815) a fost medic oftalmolog, profesor la școala medico-chirurgicală din Cluj-Napoca și c rturar progresist. El a inițiat un proiect de înființare a „Societății filozofice a neamului românesc din marele Principat al Ardealului”, care își propunea tipărirea de cărți pentru popor pentru propagarea culturii, cunoașterea istoriei naționale pentru susținerea unității spirituale a românilor și popularizarea științelor.

¹⁵ Ioan Piuariu-Molnar, *Retoric adev înv tura i întocmirea frumoasei cuvânt ri. Acum întâi izvodit pe limba românească, împodobit și întemeiat cu pildele vechilor filozofi și dascăli bisericești*, ed. I, Buda, Editura Universității din Pesta, 1798; ed. a II-a, ediție critică, prefață, note asupra ediției, glosar și indice de Aurel Sasu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976.

¹⁶ Simeon Marcovici (1802-1877) a fost profesor la Colegiul „Sfântul Sava” din București. C rturar important al secolului al XIX-lea, fost elev al Academiei Doamnei, cu studiile făcute la Pisa și Paris, în 1847 a primit un premiu însemnat pentru diferitele lucrări alcătuite spre folosul culturii românești.

¹⁷ Simeon Marcovici, *Curs de retoric*, Ed. I, București, Tipografia lui Eliad, 1834; ed. a II-a, *Curs de retoric*, în *Critica românească de artă oratorică*, ediție îngrijită, prefață și note de Mircea Frânculescu, București, Editura Minerva, 1990.

¹⁸ Dimitrie Gusti (1880-1995) a fost sociolog, profesor la Universitatea din Iași și Universitatea din București. În calitate de ministru al educației a elaborat un proiect de reformă școlară.

¹⁹ Dimitrie Gusti, *Ritoric român pentru tinerime*, Ed. I, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1852; Ed. a II-a, *Ritoric pentru tinerimea studiosă*, Iași, 1875; Ed. a III-a, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indice de nume de Mircea Frânculescu, București, Editura științifică și Enciclopedică, 1984.

În *Retorica* sa, Cristu Negoescu²⁰ trece în revist principalele subdiviziunile retoricii, aducând în plus, un *Appendice* de forma unei antologii de texte literare.

Manualul colar prezintă, sintetic, principalele calități necesare celui ce rostește un discurs public: memoria, mișcările, pronunția, deci partea artei oratorice numită „acțiune”. Autorul folosește o bibliografie amplă, iar printre retoricienii citați se remarcă Ioan Piariu-Molnar, Simeon Marcovici și Dimitrie Gusti, semn că retorica îi cucurise o tradiție pe pământ românesc.

Mergând pe urmele lui Dimitrie Gusti (baza documentării în *Retorica* este, fără îndoială, *Ritorica* profesorului ieșean), Cristu Negoescu este de părere că regulile artei oratorice nu îi sunt specifice doar discursului, ci că ele se aplică la toate tipurile de compoziții literare. Cunoașterea acestor reguli este necesară, în viziunea sa, pentru orice subiect care urmează să fie tratat.

Interesul pentru retorică se intensifică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Apar manuale, tratate, lecții de literatură sau lecții de stilistică care includ elemente ale artei persuasiunii. Abordând un capitol important al artei și al științei oratorului – argumentele, Alexandru Aman scrie o lucrare foarte importantă pentru istoria retoricii și a culturii românești, *Logică judecătorească*²¹. Lucrarea lui Aman este prima încercare de analiză detaliată a unui capitol important al artei și al științei oratorului, și anume argumentele.

O lucrare importantă de retorică din secolul al XIX-lea este și *Practic pe scurt în explicațiile retorice*²². I. Benescu, „o retorică practică pentru seminare”, în care autorul acordă atenție deosebită dispozițiilor, mai puțin invențiilor și elocințelor, pentru ilustrarea celor cinci părți autorul recurge la exemple din panegiricele și dominicalele lui Ilie Miniș.

*Despre elocința română*²³ a lui V.A. Urechia este o altă lucrare importantă a secolului al XIX-lea, înfruntând lupta de opinii în viața politică românească, mai ales după instaurarea regimului constituțional. Autorul vorbește despre „oratoria parlamentară”, insistând asupra „condițiilor” oratorului modern, care trebuie să domine (cu argumente riguroase și apelând mai puțin la *pathos*), o adunare uneori chiar ostilă, să înfrunte, prin arta improvizată, obiecțiile aduse chiar în timpul expunerii.

*Manualul de retorică*²⁴ al lui Gheorghe Adamescu este mai explicit, cuprinzând exemple și analize literare, această lucrare fiind, de fapt, o retorică practică. În „Prefața” *Manualului*, autorul insistă asupra importanței exercițiilor practice de către elevii a regulilor genurilor literare, prin lectura unor fragmente de text. Prin urmare, retorica se îndreaptă dinspre teorie spre practică, spre exemplu.

Aceiași tendință se întâlnește și în *Retorică și carte de citire*²⁵ de Greg. Pletosu și Ion Gheție, lucrarea celor doi fiind mai cu seamă un manual de compoziție și analiză.

²⁰ Cristu Negoescu, *Retorica*, Ploiești, Editura „Progresul”, 1883; *Retorica și stilistica*, Edițiunea a III-a revizuită și completată, București, Editura Librăriei H. Steinberg, 1896.

²¹ Alexandru Aman, *Logică judecătorească sau Tratat de argumenturi legale, urmat de Logica condițiilor ei*, București, Tipografia „C.A. Rosetti” și Viterhalder, 1851.

²² I. Benescu, *Practic pe scurt în explicațiile retorice*, București, Impr. Sânteii Mitropoliei, 1854.

²³ V. A. Urechia, *Despre elocința română*, București, Tipografia Ioan Weiss, 1867.

²⁴ Gheorghe Adamescu, *Manual de retorică*, București, Editura Librăriei H. Steinberg, 1899.

²⁵ Greg. Pletosu și I. Gheție, *Retorică și carte de citire pentru clasa a VI-a Gimnazială*, Ed. I, Bistrița, Tipografia Carol Csallner, 1896; Ed. a II-a, *Retorică și carte de citire pentru învățământul secundar*, Nășăud, 1909.

*Tratatul de literatură*²⁶ al lui Al. G. Dr. Ghicescu, este o lucrare tipică pentru condiția retorică la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea și pentru în elegerea conceptului de literatură, fiind inspirat din *Retorica franceză*, scris de Crevier, dar și din *Retorica* lui Dimitrie Gusti, ea însăși tributară în unele privințe textului lui Crevier. Aducând, în plus față de Dimitrie Gusti, doar câteva exemple privind elocința de tribun (sacră, militară, judiciară, academică) și elocința scrisă (filozofică, istorică, poetică, epistolară), Al. G. Dr. Ghicescu preia aproape în totalitate textul *Retoricii române pentru tinerime*.

În ceea ce privește *Poetica*, aceasta cuprinde un studiu istoric al genurilor poetice: poezia lirică, poezia epică și poezia dramatică, poezia alegorică, poezia didactică, poezia satirică, poezia pastorală, poezia populară, poezia fugitivă. Ceea ce autorul numea „un mic tratat asupra versificației române” nu este altceva decât o suită de comentarii privind ritmul, măsura, cezura, versul sau strofa.

Ion L. Z. Riciu, în *Elemente de poezie română*²⁷, realizează o împărțire a poeziei într-o secțiune teoretică și alta practică, acordând atenție comentariului (încă hazardat) al poeziei și definirii genurilor acesteia. Astfel, „Ființa poeziei” vizează: *speciile frumosului, sublimul, tragicul, comical, urâtul*; „Forma poeziei” are în vedere: *prozodia, metrica, ritmul, rima* etc., în timp ce „Genurile poeziei” includ: *poezia populară, poezia epică, epica descriptivă, epica lirică, poezia dramatică* și alte „forme poetice”.

M. Str. Janu²⁸ tratează în aceeași perspectivă poetică, cu deosebire ca „ființa poeziei”, despre care vorbea Ion L. Z. Riciu va deveni materia estetică, în forma în care aceasta se va impune în cultura română în secolele următoare. Este evident faptul că la sfârșitul secolului al XIX-lea distincția între teoria literaturii, istoria și critica literară nu era atât de rigidă precum în cultura de azi.

Manualele de stilistică de Ioan F. Negru Iu²⁹ și M. Str. Janu³⁰ sunt valoroase îndrumări generale pentru compoziție. Capitolele de stilistică sunt amestecate uneori cu problemele de versificație, iar regulile elocvenței se aplică tuturor genurilor literare.

Am punctat cele mai importante tratate de retorică și stilistică din secolul al XIX-lea³¹. Multe asemenea scrieri ale vremii au rămas, așa cum am mai afirmat, în manuscris. În toate manualele de retorică ale vremii se remarcă conștient evidentă stilului, ca o necesitate a exprimării. Preocupările „retorice” sunt o trăsătură generală, cel puțin la nivel teoretic, a gramaticilor epocii, care se alcătuiesc sub auspiciile retoricii. De asemenea, interesul acordat organizării discursului este o caracteristică dominantă a lucrărilor de retorică ale epocii.

În ceea ce privește regulile „retorice”, acestea vor fi prezentate aparent eclectic în majoritatea tratatelor, figurile de retorică fiind concepute ca invariante stilistice ale literaturii, gata să fie umplute cu experiență literară a fiecărui autor. Eclecticismul real este evident prin accentul care se deplasează de la *elocință* la problemele de teoria literaturii. Despre irea lui

²⁶ Al. G. Dr. Ghicescu, *Tratatul de literatură – conținând: stilul – retorica – poezia – Istoria literaturii române și modele de literatură română*, București, Tipografia modernă Gr. Luis, 1887.

²⁷ Ion L. Z. Riciu, *Elemente de poezie română*, Sibiu, 1882.

²⁸ M. Str. Janu, *Principii de estetică și poezie*, Partea I: *Estetică*, Partea a II-a: *Poetica*, Craiova, 1893, 1896.

²⁹ Ioan F. Negru Iu, *Manual de stilistică*, ed. a II-a, Blaj, 1896.

³⁰ M. Str. Janu, *Manual de stilistică cu indicațiuni și exemple de teme*, București, 1880.

³¹ Pentru descrierea detaliată a operelor retorice ale secolului al XIX-lea, vezi Aurel Sasu, *Retorica literară românească*, p. 116-183.

elocutio de corpul retoricii și plierea acesteia pe realitățile limbii și literaturii române au dus la sporirea numărului de tratate retorice create în secolul al XIX-lea.

Limba noastră este gândită în tipare europene, prin raportarea insistentă la stadiul atins în acest sens de popoarele cu o cultură veche. Așa se explică interesul larg pentru literatură, accentul pus pe sporirea numărului de opere literare, fie originale, fie traduceri.

În concluzie, direcția retorică în cultura română este evidentă. Ca și în alte spații, retorica și-a dovedit interdisciplinaritatea abordărilor. De la dimensiunea oratorică evidentă în textele sacre utilizate în biserică și la curțile domnești, la panegirice, la scrierile hagiografice, encomiastice, la oratoriile și texte de ceremonial sau la „literatură” diplomatică, analiza atentă dovedește că în spațiul românesc au existat preocupări oratorice și interes pentru retorică. Retorica și-a continuat și la noi traseul cunoscut în alte țări, existența ei durabilă fiind demonstrată și prin intermediul învălmășiturii, care a reprezentat locul ei de refugiu.

Chiar dacă până la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în spațiul românesc nu era o delimitare foarte precisă între retorică, poetică, teoria literaturii, gramatică și stilistică, scopul retoricii nu mai era clasificarea și inventarul, ci îndreptarea spre o mișcare creatoare.

Prind împreună cu procesul de modernizare a limbii literare, retorica va sprijini „turnarea” limbii române literare în forme de comunicare adecvate civilizației moderne și va oferi, prin „confuzia” între diferitele sale funcții, posibilitatea dezvoltării plenare a unei tinere care și-a găsit puterea de a renaște mereu din propria cenușă și de a-și marca, și pe teren românesc, un drum vizibil, continuu și plinar.

Retorica susține cultivarea limbii și activitatea normativă, și chiar sugerează direcțiile acestei (unificare, îmbogățire lexicală, diferențiere stilistică). În particular, am putea admite că și se datorează introducerea unui criteriu estetic în evaluarea și selecția formelor limbii, pe care îl găsim, de exemplu, la Heliade, personalitate complexă, deopotrivă autor de retorică, de gramatică și de lucrări care apar în domeniul cultivării limbii.

Continuatorii ai unei intertextualități retorice (neîntrerupte în cultura română indiferent de epocă), unii autori au recomandat ca o „datorie” a creatorilor „păzirea” regulilor, legi de netrecut ale stilisticii clasice, ce dau sens, deocamdată, mișcării „poetice” românești.

Exploatarea în cheie mimetică a arsenalului retorico-stilistic al Antichității reprezintă pentru culturarii români ai sfârșitului secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, culturarii aflați sub fascinația perfecțiunii latinității, alinierea la un fenomen de „monumentalizare” a limbii, de „turnare” a acesteia în tipare universale. Este drept că, uneori, acest ideal retoric de limbă artistică românească era excesiv, fiindcă ca limba să sune artificial. Prelucrarea retorică a limbii și organizarea retorică a conținutului vor fi, însă, o preocupare continuă a scriitorilor retorici din secolul al XIX-lea, care, în ciuda unui anumit caracter „artificial” al operei lor, au realizat efecte stilistice deosebite, chiar în limitele regulilor impuse de retorică, neputându-se nega o anumită originalitate a operelor retorice ale veacului amintit.

Conștiința stilului nu poate fi negată în perioada despre care vorbim. Această conștiință s-a manifestat într-un cadru teoretic bine instaurat, în care structurile latine le erau familiare scriitorilor, pentru că limba română se afla în acel proces de edificare retorică în drum spre o dezvoltare spirituală de necontestat sub semnul romanității.

Literatura română aflat în curs de modernizare se va dezvolta sub influența unor texte care stabileau regulile scrierii, canonul³² retoric sub auspiciile căruia trebuiau să se realizeze operele vremii. Această „așezare” sub semnul unor reguli considerate imuabile nu însemna o anulare totală a originalității. Simpla adaptare a canonicelor norme la stilul propriu al scriiturii însemna un act original.

În ceea ce privește limbajul artistic al scriitorilor de la începutul secolului al XIX-lea, acesta are încă drept prim izvor limba vorbită. Astfel, în limbajul artistic al scrierilor vremii se reflectă particularitățile ale graiului local. Scriitorii afirmă și după 1840 se vor distanța de predecesorii lor prin modernizarea expresiei, modernizare asigurată de numărul mare de neologisme, de construcții noi, de construcții elaborate și armonie a frazei.

Rolul scriitorilor de dinaintea de 1840 nu este însă de neglijat. Ei au fost cei care au încercat să adapteze noile modele romantismului european la specificul nostru național, au realizat acea sinteză dintre tradițional și inovativ, atât de necesar în epocă pentru literatura noastră, care se lupta cu vechile tipare de gândire și limbaj. Începuturile practicii instituționalizate a creației s-au aflat atât sub nevoia de „colarizare” a scriitorilor, sub necesitatea de a-i ajuta pe aceștia să depășească treptat dificultățile scriiturii prin intermediul manualelor „clasice”, cât și sub nevoia descoperirii din „lanțurile” constrângerilor. În plus, dacă înem seamă că literatura are propria ei limbă, putem afirma că scriitorii din „zorii” literaturii române se aflau la momentul la care trebuiau să învețe limba poeziei, dar și „să se învețe” cum se face limba poeziei, iar manualele de retorică, stilistică și poetică reprezentau cadrul favorabil desfășurării acestui proces:

„Acum să mai fac o întrebare:

– Învățați sau știți domnia-voastră limba poeziei?

– Ba nu!

– Apoi iată, domnule, pricina pentru care nu în elegii. Poezia îmi are limba ei ca și celelalte tipuri de literatură și me tem că și în elegii trebuie să o înveți cum se învață toate limbile, ba încă și treci și prin toate învățăturile care te pot face destoinic a învăța acest meșteșug”³³.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, expresia poetică se lefuiește și, deși încă tributară exprimării convenționale, devine mai naturală, evoluând spre poetica modernă, autonomă și matură, de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Până spre a doua parte a secolului al XIX-lea, poezia se dezvoltase relativ omogen, putându-se vorbi de o generală adoptare a criteriului poeticului. Apariția lui Mihai Eminescu în peisajul literar a reprezentat elementul dinamizator al dezvoltării poeziei. Putem vorbi de o „reformă poetică eminesciană” în domeniul limbii române literare, de o „sedimentare a inovațiilor, de asimilare în profunzime a reformelor aduse – într-un interval cronologic relativ scurt – de acțiunea «Junimii» și a lui Eminescu”³⁴.

Procesul „revoluției poetice” pe care Mihai Eminescu a declanșat-o în literatura română a vizat atât planul ideilor poetice, cât și planul configurării acestor idei într-un univers

³² Limitele în spațiul căruia se mișcă o operă sunt impuse atât de mecanismele receptivității, cât și de mentalul contextului în care se naște și evoluează. Spațiul socio-cultural în care apare cea operă îi va pune amprenta profund asupra structurii sale.

³³ Ion Heliade-Rădulescu, în *Prefa la Regulile sau gramatica poeziei*, ed. cit., p. III.

³⁴ Mihaela Manca, *Limbajul artistic românesc în secolul al XIX-lea*, București, Editura Enciclopedică, 1983, p. 319.

poetic inconfundabil. Opera eminescian a produs o important schimbare de paradigmă literar, conducând la un lirism vizionar, la o hermeneutică în acord cu esența noului tip de lirism european. Această schimbare de paradigmă literar a fost posibilă și realizabilă printr-o originală și inedită sinteză a întregii poezii scrise până la marele poet pe teren românesc.

Fără a trece dinăduntru „poetica vederii” (specifică poeziei noastre) spre o poezie a „viziunii”³⁵, Eminescu oferă literaturii române un lirism în care viziunea include vizualul, într-o construcție în care edificiul și elementele de construcție fuzionează.

Limba eminesciană reprezintă o noutate pentru literatura română din secolul al XIX-lea. Elementele de limbă introduse pentru prima dată de către Eminescu în poezie au lărgit considerabil sfera de expresie a acesteia:

„La mijlocul secolului al XIX-lea inovația eminesciană operează asupra unei mutații de valori în limba poeziei timpului, pe care, în deceniile ale treilea și ale patrulea ale secolului nostru, o vor realiza operele lui Tudor Arghezi, Lucian Blaga sau Ion Barbu. Esența inovației este aceeași: atât în epoca lui Eminescu, cât și în poezia modernă, se produce o considerabilă lărgire a sferei lingvistice și expresive a poeziei [...]”³⁶.

Opera lui Mihai Eminescu a reprezentat pentru literatura română un reper esențial, un catalizator pentru dezvoltarea limbii, culturii și literaturii române, ea marcând fundamental dezvoltarea ulterioară a spiritualității noastre: „Pe cât se poate omenește prevedea literatura poetică română va începe secolul al XX-lea sub auspiciile geniului lui și forma limbii naționale, care și-a găsit în poetul Eminescu cea mai frumoasă înfățișare până astăzi, va fi punctul de plecare pentru toată dezvoltarea viitoare a veșmântului cugetării românești”³⁷.

Dorind să concludem în spirit „retoric”, vom spune că opera eminesciană a contribuit esențial la impunerea „respectului” pentru limba română literară în cultura română. Întâlnind geniul eminescian, „geniul” limbii noastre a pornit pe drumul larg deschis spre modernizare, cu „lecția retoricii” învârtit:

„Respectul pentru limbă voi pururi să-l aveți,
Chiar dacă-n mari excese ar fi ca să cadă,
Zădărnici fiindăși frazele un ton melodios,
Când vorba nu-i la locul ei, e versul vicios
și mintea nu admite pomposul barbarism,
Nici versul care-nchide seamaul solescism,
Când nu-i stă până pe limbă oricât ar fi de mare
Poetă-totdeauna e scribitorul valoare.”

(Boileau, *Arta poetică*)

Bibliografie

Izvoare

³⁵ Ioana Em. Petrescu, *Eminescu și mutațiile poeziei românești*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989.

³⁶ Mihaela Manca, *op. cit.*, p. 168.

³⁷ Titu Maiorescu, *Eminescu și poeziile lui*, în *Critice*, București, Editura pentru Literatură, 1966, p. 459.

- Adamescu, Gheorghe, Mihail Dragomirescu, *Curs de limba română pentru coalele secundare. Retorica*, Ediția a 3-a, București, 1904.
- Aman, Alexandru, *Logică judecătorească sau Tratat de argumenturi legale*, urmat de Logica conținutului ei, București, Tipografia „C.A. Rosetti” și Viterhalder, 1851.
- Benescu, I., *Practic pe scurt în explicațiile retorice*, București, Imprimeria Sîntei Mitropolie, 1854.
- Crîmbeș, I., *Retorica și arta oratorică*, ediție îngrijită și note de Mircea Frînculescu, București, Editura Minerva, 1990.
- Drăghiceanu, Al. G., *Tratatul de literatură – conținut: stilul – retorica – poetica – Istoria literaturii române și modele de literatură română*, București, Tipografia modernă Gr. Luis, 1887.
- Eminescu, Mihai, *Opera poetică*, București, Editura Polirom, 2006.
- Gusti, Dimitrie, *Ritoric pentru tinerimea studioasă*, Iași, Ediția a 2-a, prima ediție, corectată și adăugită, 1875.
- Hane, Vasile, *Antologia oratorilor români*, București, Editura Socec & Co., s. a.
- Heliade-Rădulescu, I., *Regulile sau Gramatica poeziei*, traducere în românește de I. Eliad, București, Tipografia Eliade, 1831.
- Heliade-Rădulescu, I., *Opere*, vol. I-II, ediție critică cu introducere, note și variante de D. Popovici, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939-1943.
- Iorgovici, Paul, *Observații de limbă românească*, Buda, 1979.
- Lăzăreanu, Ion, *Elemente de poezie română*, Sibiu, 1882.
- Negruțiu, Ioan F., *Manual de stilistică*, ed. a II-a, Blaj, 1896.
- Negoescu, Cristu S., *Retorica și stilistica*, București, [s.n.], 1898.
- Piuaru-Molnar, Ioan, *Retorică adecvată în viziunea și întocmirea frumoasei cuvântări. Acum întâi izvodit pe limba românească, împodobită și întemeiată cu pildele vechilor filozofi și dascăli bisericeni*, ed. I, Buda, Editura Universității din Pesta, 1798.
- Pletosu, Greg., Gheorghiu, I., *Retorică și carte de cetire pentru învățământul secundar*, Nășău, 1909.
- Străjanu, M., *Manual de stilistică cu indicațiuni și exemple de teme*, București, 1880.
- Străjanu, M., *Principii de estetică și poezie*, Partea I: *Estetică*, Partea a II-a: *Poetică*, Craiova, 1893, 1896.
- Urechia, V. A., *Despre Elocința română*, București, Tipografia Ioan Weiss, 1887.

Studii critice

- Auerbach, Erich, *Mimesis. Reprezentarea realității în literatura occidentală*, Iași, Editura Polirom, 2000.
- Boileau, Nicolas, *Arta poetică*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.
- Călinescu, Matei, *Conceptul modern de poezie: de la romantism la avangard*, București, Editura Eminescu, 1972.
- Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității*, Iași, Editura Polirom, 2005.
- Comloșan, Doina, Borchin, Mirela, *Dicționar de comunicare (lingvistică și literară)*, vol. I-II, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2002, 2003.
- *** *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I-III, București, Editura Academiei, 1956-1962, vol. I: 1956; vol. II: 1958; vol. III: 1962.
- Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc. Spiritul public; mișcarea ideilor și literatura între 1780 și 1840*, București, Editura Minerva, 1972.

- Coteanu, Ion, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București, Editura Academiei, 1981.
- Curtius, Ernst Robert, *Literatura europeană și Evul Mediu latin*, în românește de Adolf Armbruster, Editura Univers, București, 1970.
- David, Doina, *Limbă și cultură*, Timișoara, Editura Facla, 1980.
- David, Doina, *Sinteze de limbă literară*, vol. I- II, Timișoara, Tipografia Universității de Vest, 1984, 1988.
- Dușu, Alexandru, *Sinteza și originalitate în cultura română (1650-1848)*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972.
- Eco, Umberto, *Limitele interpretării*, Iași, Editura Polirom, 2007.
- Florescu, Vasile, *Retorică și neoretorică. Geneză. Evoluție. Perspective*, București, Editura Academiei R.S.R., 1973.
- Manca, Mihaela, *Limbajul artistic românesc în secolul al XIX-lea*, București, Editura Enciclopedică, 1983.
- Munteanu, Basil, *Constantes dialectiques en littérature et en histoire. Problèmes. Recherches. Perspectives*, Paris, 1967.
- Munteanu, Ștefan, *Stil și expresivitate poetică*, București, Editura Enciclopedică, 1972.
- Niculescu, Alexandru, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. 1: *Contribuții gramaticale*, București, Ed. Enciclopedică, 1965. vol. 2: *Contribuții socioculturale*, București, Editura Enciclopedică, 1978. vol. 3: *Noi contribuții*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1999. vol. 4: *Elemente de istorie culturală*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2003.
- Oancea, Ileana, *Istoria stilisticii românești*, București, Editura Enciclopedică, 1988.
- Oancea, Ileana, *Romanitate și istorie*, Timișoara, Editura de Vest, 1993.
- Oancea, Ileana, *Semiostilistică*, Timișoara, Editura Excelsior, 1998.
- Petrescu, Ioana Em., *Eminescu și mutațiile poeziei românești*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989.
- Sasu, Aurel, *Retorica literară românească*, București, Editura Minerva, 1976.
- Simion, Eugen, *Dimineața poeziei*, București, Editura Cartea Românească, 1980.
- *** *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, București, Editura pentru Literatură, 1969.
- Vianu, Tudor, *Arta prozatorilor români*, București, Editura Minerva, 1988.
- Zamfir, Mihai, *Proza poetică românească în secolul al XIX-lea*, București, Editura Minerva, 1975.

Articole

- David, Doina, „Integrare stilistică” în limba română literară din Transilvania, în „Studii de lingvistică”, Timișoara, Tipografia Universității Timișoara, 1976, p. 131-141.
- Marino, Adrian, *Iluminiții români și «problema» cultivării limbii (I)*, în „Limba română”, XIII, nr. 5, 1964, p. 467-482; Idem, *Iluminiții români și «problema» cultivării limbii (II)*, în „Limba română”, XIII, nr. 6, 1964, p. 571-586.
- Marino, Adrian, *Iluminiții români și idealul «luminării»*, în „Iașul literar”, XVI, nr. 3, 1965, p. 42-52; Idem, *Iluminiții români și idealul «luminării»*, în „Iașul literar”, XVI, nr. 4, 1965, p. 29-40.
- Oancea, Ileana, *Istoria limbilor literare romanice și paradigmele ei teoretice. Retorica și unele aspecte ale procesului de estetizare a limbilor romanice în epoca veche*, în „Contribuții lingvistice”, Timișoara, Editura Universității de Vest, 1988, p. 100-113.

Simona Nicoleta STAICU
(Universitatea de Medicină și
Farmacie „Victor Babeș”
Timișoara)

Aspecte ale polisemiei și sinonimiei lexicale în terminologia medicală

Abstract: (Aspects of lexical polysemy and synonymy in medical terminology) The aim of this paper is to make a projection of the Romanian medical terminological system on the overall plane of language vocabulary and determine the interferences that occur within “interstylistic” projections, namely, within the relations between medical terms belonging to specialized languages and popular medical terms compared to their lexical correlatives from other stylistic registers (pharmaceutical, dentistry language, etc.). A special attention is given to lexical polysemy and synonymy, semasiological categories less analysed within medical terminology. In terms of its context updating, synonymy has some functional features, especially where it concerns speakers who do not have the same degree of perception related to medical terminology. Synonyms and synonym doublets within medical language do not raise any problems regarding the perception of these lexical and semantic categories to specialists in the field or to speakers who are equally competent in medical terminology, synonymy being in this case bilateral at context level.

Keywords: synonym, polysemantic, term, lexeme, semantic

Rezumat: Scopul lucrării este de a realiza o proiectare a sistemului terminologic medical românesc în planul general al vocabularului limbii și stabilim interferențele care se manifestă în sfera proiectelor „interstilistice”, cu alte cuvinte, în cel al raporturilor dintre termenii medicali din limbajele de specialitate și termenii medicali populari comparativ cu corelativii lor lexicale din alte registre stilistice (limbaj farmaceutic, stomatologic etc.). O atenție aparte o alocăm polisemiei și sinonimiei lexicale, categorii semasiologice mai puțin analizate în cadrul terminologiei medicale. Sinonimia sub aspectul actualizării ei contextuale are anumite particularități funcționale, mai ales în cazul în care ea vizează vorbitori care nu s-pănesc același grad de percepere a terminologiei medicale. Sinonimele sau dubletele sinonimice din cadrul limbajului medical nu ridică niciun fel de probleme, în ceea ce privește percepția acestor categorii lexico-semantice, specialiștilor din domeniu sau vorbitorilor care au în egală măsură competențe de terminologie medicală, sinonimia fiind în acest caz bilaterală la nivel contextual.

Cuvinte-cheie: sinonim, polisemantic, termen, lexem, semantic

Lexicul medical românesc prezintă o varietate de relații în cadrul sistemului limbii în care conexiunile lexico-semantice dintre unitățile constitutive ale subsansamblurilor examinate în lucrare își găsesc o mai bună configurație dacă sunt supuse unei analize semantice.

Se are în vedere referința strictă la conținutul terminologic propriu-zis al lexemelor cu valoare medicală. S-a arătat că atât termenii monosemantici, cât și sensurile terminologice (semețele) din cadrul unui lexem polisemantic nu presupun, la nivelul bine determinat al registrului stilistic respectiv, contracararea unor relații semantice de tip polisemic.

În intenția noastră a stat, înșă, nu numai descrierea strictă a terminologiei medicale din punct de vedere onomasiologic, ci și relațiile pe care le contractează unitățile terminologice descrise și la nivelul întregului sistem lexical al limbii, a adăugând în planul relațiilor dintre diferite registre specifice cuvintelor cu conținut medical.

1. Polisemia a fost inițial definită ca un fenomen diacronic, care constă în adugarea de noi accepțiuni la sensul fundamental al unei unități lexicale. Această multiplicare de sensuri conduce, în plan sincron, la coexistența mai multor semnificații pentru același

semn. În terminologie, aceasta înseamnă că un termen acoperă mai multe concepte. Existența polisemiei demonstrează faptul că limbajele de specialitate evoluează în strâns legătură cu limba comună, între ele existând o interferență reciprocă.

Migrarea cuvintelor în interiorul limbii se realizează prin trecerea lor din limbajul comun în cel de specialitate, printr-un fenomen de *terminologizare*, prin trecerea cuvintelor din limbajul specializat în cel comun, fenomen numit *determinologizare* și prin trecerea cuvintelor *de la o disciplină la alta*, obținându-se astfel noi sensuri ale aceluiași cuvinte.

1.1. *Terminologizarea* este procedeul prin care un cuvânt din limbajul curent se specializează într-un anumit domeniu devenind termen. Asistăm la un transfer semantic, el desemnând un nou concept, odată ce a fost asimilat de noul domeniu. Se creează o sursă inepuizabilă de termeni noi prin atribuirea de sensuri specializate cuvintelor deja existente în limbă.

Sensurile cu caracter denotativ dezvoltate de cuvintele românești apar în terminologiile, iar cea medicală glosează termenii spre alte domenii: *plomb* (în construcții, arhitectură): (1) „imobil construit în spațiul viran dintre alte două imobile”; (2) „umplere a unei gropi în asfalt”; *virus* (în informatică): „program distructiv care îmbolnăvește calculatorul”.

Extinderea sensului inițial se face adesea prin *metaforă* sau prin *metonimie*, un cuvânt concret poate fi folosit abstract sau invers, parte pentru întreg sau întregul pentru parte. Cele mai des întâlnite tipuri de metafore sunt acelea care transferă o parte a corpului omenesc obiectelor:

Corp - corp de armat, corp de control, corp de balet, corp de clădire, corp solid

Bra - bra ul macaralei, bra ul râului, bra ul pârgheii

Picior - picior de pod, de scaun, de masă, piciorul bolii, piciorul cocoșului

Gur - gur de canal, gur de râu, gur de ventilație, gur de descărcare

Ochi - ochi de apă, ochi (la tricotație), ochi de tigru

Arter - arter de circulație, arter principal

Analogiile pe baza cărora se realizează transferul semantic în cazul metaforelor se referă, în general, la¹:

- formă: *coadă de rândunic, capul unei dinte greblei, gâtul sticlei;*

- funcție: *creier electronic, gură de foc;*

- intensitate: *colaps economic;*

- impresie produsă: *cristalin* (oftalm.)- „parte a ochiului care are aspectul unei lentile transparente biconvexe”; „ansamblu sau formație de cristale dintr-o regiune”, *sunet cristalin* „limpede, curat”.

Metaforizarea termenilor împrumutați din limbaje specializate reprezintă modalitatea cea mai productivă de îmbogățire semantică în presa postdecembristă². Termenii specializați, preferați de limbajul publicistic actual, provin din terminologia medicală³, care este o bogată sursă de metafore publicistice, utilizate în contexte social-politice și economice⁴: *hemoragie* (de

¹ Vasile Erban, Ivan Evseev, *Vocabularul românesc contemporan - Schi de sistem*, Timișoara, Ed. Facla, 1978, p. 158.

² Elena Slave, *Metafora în limba română*, București, Editura Științifică, 1991, p. 40.

³ Angela Bidu-Vrănceanu, *Dinamica vocabularului românesc după 1989. Sensuri „deviate” ale termenilor tehnico-științifici*, LL, vol. 1, 1995, p. 43.

⁴ „Termenii medicali utilizați în (con)texte economice reprezintă o manieră de a desemna (nu numai metaforic) probleme nerezolvate (stabilirea bolii, a tratamentului constituind sensurile „împrumutate”) în baza unei motivații extralingvistice (problemele economice ale „tranziției” de la socialism).

capital) ‘curgere, pierdere’; *acutizare* (a conflictului) ‘ascuțire’; *intoxicare* (a populației) ‘dezinformare’. Deși apar ca metafore individuale, ele manifestă tendința de a se lexicaliza rapid, intrând în inventarul vocabularului publicistic, unde își pierd expresivitatea prin utilizarea frecventă: *acutizarea* diferențelor între clase sociale; asistăm la adâncirea resentimentelor între statele creditoare și debitoare, automat, la riscul unui *colaps...*; *febra* iriilor din *criza* economică; *fracturarea* reformelor structurale privind economia Greciei; *fracturarea* procesului de restructurare a datoriei statului; comunitățile umane vor reacționa violent și deci, *epidemic*; *radiografierea* sistemelor economice și sociale ale statului român; *anemia* monedei naționale; *schizofrenie* politică; *epidemie* de viruși informatici⁵ .a.

1.2. *Determinologizarea* sau desemantizarea contribuie la extinderea semnificației termenului dintr-un domeniu specializat în limba comună. Nu de puține ori, substantive cu un grad mediu de specializare, ca *euforie*, *isterie*, *tensiune*, *agonie*, *febră*, *hemoragie*, *colaps*, *fractură*, *anemie*, *acutizare* folosite pe scară largă în exprimarea curentă, au fost întrebuințate inițial numai în terminologia medicală.

Mecanismul metaforei se deosebește de cel al *metonimiei* prin faptul că ea operează asupra substanței limbajului și nu asupra relației între limbaj și realitatea exprimată. Aceasta face ca, în cazul metonimiei, interpretarea cuvântului în sens propriu să nu fie total incompatibilă cu textul care îl conține, în timp ce în cazul metaforei, interpretarea nu este posibilă decât prin îndeplinirea sensului propriu.

Contiguitatea se concretizează în următoarele legături între obiecte:

- acțiune – subiectul, obiectul sau instrumentul ei: *urgență* (acțiunea care necesită o intervenție rapidă, serviciul de urgență);
- cauză – efect, acțiune – rezultatul ei: *injecție* (acțiunea de a injecta, efectul produs);
- calitatea și obiectul care o posedă: *bronhodilatator* (calitatea de a dilata căile respiratorii, medicamentul care o posedă);
- inventatorul și obiectul descoperit – numele propriu este pus în structură termenului: trompa lui Eustache, boala Alzheimer, maladia Parkinson etc.

Sinecdoca operează o schimbare în extensia logică a cuvântului: unui termen îi se substituie un altul cu o extensie diferită. Conținutul semantic al termenilor implică și ilustrează o relație de dependență (parte-întreg). Exemplele, în acest sens, nu sunt foarte frecvente în vocabularul medical, întâlnindu-se uneori utilizarea singularului în locul pluralului: „*Sugarul* este deosebit de sensibil la schimbările bruște de temperatură”.

„*Diabeticul* trebuie să urmeze cu strictețe medicația prescrisă de medicul specialist”.

„Doar *medicul dentist* este în măsură să îndepărteze placa dentară. Dar *pacientului* îi revine sarcina de a preveni formarea acesteia printr-o igienă orală corespunzătoare”.

2. Dintre relațiile lexico-semantice caracteristice în egală măsură termenilor specializați și lexemelor din limba comună, mai cunoscute sunt cele de sinonimie. **Sinonimia** dintre două sau mai multe unități lexicale, respectiv, terminologice presupune identitatea de sens, sau, mai adesea, apropierea semantică. Este cazul doar al dubletelor sinonimice, când putem spune că două lexeme sunt sinonime pentru că au același sens. De aceea, considerăm

⁵ Revista *Capital*, nr. 952 din 20.02.2012.

c este mult mai corect să vorbim de asemănare semantică ori de cvasisinonimie. Dacă acceptăm ideea că doi termeni sinonimi au același sens, va trebui să ne raportăm la cele două direcții teoretice existente în definirea terminologiei: *optica conceptuală* și *optica lexicosemantică*. Din perspectiva conceptuală sinonimele sunt termenii care se referă la același concept. Ei conțin aceleași componente semantice și se definesc la fel⁶.

Dar „terminologia clasică”, potrivit opticii conceptuale, consideră că sinonimia nu este un fenomen potrivit limbajului specializat, deși existența ei nu poate fi negată. Cu toate acestea, recunoaște că anumiți termeni, care desemnează același concept nu se utilizează nediferențiat în toate contextele. În practica lexicografică, mai exact, terminografică, se adoptă versiunea de *cvasisinonime*, avându-se în vedere existența micilor diferențiale, proprii acestor lexeme, care nu sunt pertinente în plan conceptual ci în uz. Din perspectiva lexicologiei și a lexicografiei, cvasisinonimele se definesc ca unități lexicale conținând componente semantice doar parțial identice⁷.

Existența relațiilor de sinonimie perfectă, de foarte multe ori probată în diverse dicționare generale și de sinonime, nu este unanim acceptată în rândul lexicologilor și al semanticienilor⁸. Una dintre sursele acestor sinonime ar fi înlocuirea lor reciproc în toate contextele, fără a le modifica în esență. De cele mai multe ori acest lucru nu este posibil, dar în unele cazuri substituția reciprocă a termenilor sinonimi, fără modificarea în esență a enunțului este evidențiată, cum am constatat în unele texte medicale, din care am selectat și exemplele de mai jos.

Noi considerăm că doi sau mai mulți termeni sunt sinonimi dacă apar în aceeași iperpară de vorbire, au un sens apropiat sau identic și se pot substitui reciproc în context, fără modificarea în esență a enunțului.

Sinonimia face parte din categoriile semasiologice comune tuturor limbilor, fiind strâns legată de problema identității cuvintelor din sistemul lexical al limbii. Autorii tratatului *Probleme de semasiologie* definesc sinonimele astfel: „Sinonimele sunt cuvinte care desemnează aceeași clasă de obiecte și exprimă aceeași noțiune, deosebindu-se, în majoritatea cazurilor, fie prin nuanțe stilistice, fie prin nuanțe semantice, fie prin toate aceste tipuri de nuanțe”⁹.

Aspectul destul de neașteptat al limbajului științific, și în cazul de față al limbajului medical, prezența sinonimiei în textele de specialitate se datorează mai multor factori: limba sursă din care a fost preluat termenul, teoria care l-a consacrat, evoluția limbajului științific, în general, care creează noi distincții și noi concepte¹⁰. Aproape întotdeauna terminologia este evocată ca un domeniu privilegiat din acest punct de vedere, oferind unele exemple de dublete, sau sinonime perfecte¹¹: „Limbajul științific și tehnic, datorită caracterului monosemantic al termenilor și caracteristici, asigură identificarea referentului

⁶ Marie Claude L’Homme, *La terminologie: principes et techniques*, Montréal, Presses de l’Université de Montréal, 2004, p. 94.

⁷ *Ibidem*, p. 95.

⁸ Palmer, 1976, *apud* L’Homme, *La terminologie: principes et techniques*, Montréal, Presses de l’Université de Montréal, 2004, p. 94.

⁹ Marin Bucuș, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, Editura Facla, 1976, p. 136.

¹⁰ Rostislav Kocourek, *La langue française de la technique et de la science*, Wiesbaden, Bandtetter, 1982, p. 166.

¹¹ Ion Coteanu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, București, EDP, 1975, p. 78-79.

prin sinonime fr dificult i. În el se întâlnesc unele sinonime perfecte ca natriu-sodiu, kaliu-potasiu, azot-nitrogen, smal -email” etc.

Se admite, în general, c sinonimia este rela ia stabilit între cuvinte care au acela i în eles, din acela i registru, sau din registre diferite i care pot fi substituite în context. Echivalen a de sens poate merge de la un grad aproximativ pân la identitate semantic , iar contextul poate fi în eles atât ca enun , cât i mai larg, ca tip de text sau chiar ca variant stilistico-func ional a limbii. În general sinonimele îndeplinesc dou func ii principale: 1. de precizare i nuan are a no iunilor; 2. de îmbog ire expresiv a comunic rii. În func ie de aceste criterii ne permitem o clasificare a sinonimelor din limbajul medical, dup cum urmeaz :

2.1. *Sinonimia total* . În general, termenii din aceast categorie sunt monosemantici i lipsi i de o valoare stilistic , ad ugat de obicei con inutului conceptual. Ei sunt, de obicei, neologisme cu sensuri precise, întrebuin ate într-un num r infim de contexte. De aici apare i stabilitatea semantic necesar unei sinonimii perfecte.

Vocabularul tiin ific i tehnic este adesea citat ca un domeniu privilegiat al sinonimiei perfecte.

Sunt considerate *sinonime de necesitate* perechile formate din siglele i sintagmele terminologice-surs : ADN - acidul dezoxiribonucleic, RMN - rezonan magnetic nuclear . În cazul acronimelor, sunt utilizate în mod constant silabe sau fragmente ini iale ale cuvintelor care formeaz o sintagm . Pe re ete întâlnim frecvent: *ad pond. om.* (cf. *ad pondus omnium* „pân la greutatea întregului”), *adst. feb.* (cf. *adstante febre* „cât este prezent febra”). Cu toate c nu fac decât s dubleze sintagmele terminologice de dimensiuni variate, cea mai mare parte a siglelor, acronimelor i simbolurilor prezint , fa de acestea, avantajul scurtimei, reu ind s reflecte în acela i timp, în bun parte, no iunea desemnat . În aceste exemple referen ul este identificat cu aceea i precizie în ambele cazuri, con inutul conceptual fiind identic, iar substituirea în diferite contexte nu pune probleme. Sinonime perfecte sunt i urm torii termeni medicali: *carcinom - epiteliom, antispastic - spasmolitic, tumoare - neoplasm, enzim - ferment, parasistolie - pararitmie, influenza - grip , paracetamol - acetaminofen, creier - encefal*, acesta din urm dând na tere unor serii sinonimice, formate din sinonim i sintagm sinonimic : *creier anterior - prozencefal, creier intermediar - diencefal, creier mijlociu - mezencefal, creier posterior - rombencefal*.

Tot în aceast categorie includem i *sinonimele profesionale*, care se refer la denumirile diferite ale acelora i no iuni în func ie de profesie sau domeniu: 1. chimie: *peroxid de oxigen, sulfat de calciu i potasiu, acid acetilsalicilic*; 2. farmacie sau medicin : *ap oxigenat , ghips, aspirin* .

2.2. *Sinonimele par iale* sunt mai frecvente decât cele totale. Ele sunt cuvinte apropiate sau identice ca sens, dar apar inând unor registre func ional-stilistice diferite. Le reg sim în serii de doi sau mai mul i membri: *cord - inim , fos - orificiu - cavitate - gaur , cancer - rac, tuberculoz - oftic - boal de pl mâni, intestin - ma , a ingera - a înghi i, adipos - gras, tonus - tensiune - energie, traumatism - lovitur , tegument - piele, alopecie - calvi ie - chelie*, etc.

Sinonimele par iale se mai numesc i *sinonime de nivel de limb* care se reg sesc în termeni apar inând limbii savante, c rora le corespund al ii la nivelul limbajului uzual. Preciz m c unele cuvinte sau expresii populare au ie it din limb . Astfel, cuvinte uzuale sunt tot mai mult înlocuite cu termeni neologici în limbajul medical, numite sinonime de nivel de limb : *agerime - acuitate vizual , ame eal - vertij, durere de cap - migren , cefalee, falc - maxilar, hr nire - alimenta ie, încheietur - articula ie, încurc tur de ma e -*

ocluzie intestinal , *piatr* la rinichi - calcul renal, *ran* - plag , *a t ia* piciorul - a amputa piciorul, *umflare* a unui organ - tumefiere a unui organ, *asimila ie* - anabolism, *pierdere de sânge* - hemoragie, *burt* - abdomen, *ruptur a unui os* - fractur , *ira spin rii* - coloan vertebral , *gur* - cavitate bucal , *curgere de sânge din nas* - epistaxis, *gâfâial* - dispnee de efort, *gât strâmb* - torticolis, *intestin gros* - colon, *nebunie* - aliena ie mental , *nisip* - litiaz (vezical , vezicular), *m trea* - pitiriaz , *m rul lui Adam* - cartilaj tiroid, *moalele capului* - fontanela la copii, *osul pieptului* - stern, *pojar* - rujeol , *poj rel* - rubeol , *pistrui* - efelide, *scuipat* - sput , saliv , expectora ie, *scrântitur* - luxa ie, *sl bire a organismului* - anemie, *spaim* - anxietate, *subsuoar* - axil , *tuse m g reasc* - tuse convulsiv , *v rsat de vânt* - varicel , *vân taie* - echimoz , *vedere scurt* - miopie, *zgârci* - cartilaj, *zgârietur* - escoria ie .a.

2.3. *Sintagmele sinonimice* întâlnite în limbajul medical sunt destul de numeroase, de tipul: sinonim + sintagm sinonimic , sau sintagm + sintagm , de exemplu: cutie toracic - cavitate toracic , monocitoz acut – mononucleoz infec ioas .

În limba română actual se manifest tendin a de a înlocui termenul vechi, înregistrat în lucr rile de specialitate, cu un termen nou, centru al unei paradigme, de exemplu: *tensiune arterial* < fr. *tension artérielle* este înlocuit de *presiune sanguin* < engl. *blood pressure*, indicat în Larousse ca sinonim pentru presiune arterial . Larousse s.v. *tensiune arterial* trimite la *presiune arterial* . Concuren a dintre cele trei sinonime române ti este de fapt între componentele sintagmei. Pe de o parte, sunt în concuren *tensiune* i *presiune*, iar pe de alt parte *arterial* i *sanguin*. Valeriu Rusu înregistreaz presiune arterial cu sinonimul tensiune arterial i termeni în perechi¹²: *presiune arterial diferen ial* sin. cu *tensiune arterial diferen ial* ; *presiune arterial maxim* sin. cu *tensiune arterial maxim* ; *presiune arterial medie* sin. cu *tensiune arterial medie*; *presiune arterial minim* sin. cu *tensiune arterial minim* ; *presiune intraocular* sin. cu *tensiune intraocular* ; *presiune venoas* sin. cu *tensiune venoas* .

Se înregistreaz i termeni construi i cu *presiune* pentru care nu exist sinonime: *presiune arterial oftalmic* ; *presiune capilar pulmonar* ; *presiune intracranian* ; presiune osmotic sau se formeaz sinonime din acela i câmp lexical: *presiune cerebrospinal* sin. cu *presiune intrarahidian* ; *presiune coloidosmotic* sin. cu *presiune oncotic* .

Se eviden iaz tendin a de a construi termeni folosind *presiune*. Se manifest o predilec ie pentru *tensiune arterial* , iar practica medical demonstreaz acest lucru, deoarece exist codificarea HTA- *hipertensiune arterial* , de la care se construiesc opt termeni medicali cu *hipertensiune*, înregistra i de Valeriu Rusu¹³. Putem observa c nu exist în limba română cuvântul **hiperpresiune*.

Se întâlnesc în limbajul medical i termeni interdisciplinari, prelua i din alte limbaje: *sistem*, *aparat*, *dispozitiv*, *instrument* (concepte prezente în terminologia tiin ific , în general), termeni prelua i recent din domeniul informaticii, resemantiza i în informatica medical . Remarc m sinonimia termenilor: *aparat* i *sistem* în *aparat digestiv*, *sistem digestiv*. Comparând frecven a celor doi termeni, respectiv *aparat* i *sistem*, observ m în Dic ionarul Medical 70 de termeni care se formeaz cu *sistem* i doar 8 termeni compu i cu *aparat*¹⁴.

¹² Valeriu Rusu, *Dic ionar Medical*, Bucure ti, Editura Medical , 2007, s.v. *presiune*, *tensiune*.

¹³ *Ibidem*, s.v. *hipertensiune*.

¹⁴ *Ibidem*, s.v. *aparat*, *sistem*.

Vom ilustra prin câteva exemple în care sensuri noi ale cuvintelor sunt create prin calchiere, de obicei după model englezesc. Astfel, dacă pentru rom. *sistem* (<fr. *système*) nu se regăsește în dicționare sensul de „aparat, dispozitiv”, în textele medicale actuale rom. *sistem* apare în sintagme în care ne-am fi așteptat să aibă sensul de *aparat*. A avut loc calchiera engl. *system*, care are în aceste sensuri, spre deosebire de fr. *système* (care le preia uneori din engleză). Astfel se formează corespondența:

rom. *sistem* – fr. *système* / *appareil* / *appareillage* – engl. *system*

Pe lângă existența sinonimiei, analiza terminologiei medicale pune în lumină o preferință marcată pentru grupul nominal format din mai multe cuvinte, de exemplu, folosirea verbelor la infinitiv, ca substantive în sintagmele: *aparat / dispozitiv / instrument de* + infinitivul lung. Exemplificăm prin: *dispozitiv de*: resuscitare a respirației; introducere a acului de seringă; calibrare; încercuire; fixare a oaselor; *instrument pentru* utilizare în chirurgia generală și plastică; *instrument de* tăiere a osului.

Limbajul medical cunoaște două registre stilistice, pe care le putem numi și niveluri ale comunicării: unul formal, oficial și unul uzual, pe care îl întâlnim fie în jargonul informal al specialiștilor, fie în rândul publicului. Între termenii din aceste registre există relații de sinonimie, dar uneori termenii pot fi variante fonetice ale aceluiași cuvânt, ca de exemplu: *angin / anghin*, *sanguin / sangvin*, *bronhie / bronhie*.

Uneori se pot forma sinonime și de la termeni care au în componența lor prefixe, ca de exemplu: tensiune arterială ridicată sinonim cu *hipertensiune*; tensiune arterială scăzută sinonim cu *hipotensiune*.

Problema limbii surse, primordială pentru formarea termenilor, duce de multe ori la apariția sinonimelor de origini etimologice diferite, aspect manifestat în toate domeniile de specialitate. Pentru domeniul medical, considerăm că următoarele exemple sunt edificatoare: *mucoviscidoză* (< fr. *mucoviscidose*) este sinonim perfect cu *fibroză chistică* (< engl. *cystic fibrosis*); *monomanie* (< fr. *monomanie*) având ca sinonim *delir parțial* (< engl. *fragmentary delusion*); sintagma *monocitoză acută* (< fr. *monocytose aiguë*) este sinonimă cu *mononucleoză infecțioasă* (< engl. *infectious mononucleosis*). Prin aceste exemple sunt ilustrate atât toleranța limbajului medical actual față de sinonimie, cât și cele două limbi surse, franceza și engleza.

3. Concluzii

Un domeniu științific impune folosirea anumitor termeni ca fiind specifici ariei sale de preocupări pentru identificarea conceptelor cu care operează. De aceea, monosemia, monoreferențialitatea și non-ambiguitatea sunt condiții fără de care nicio disciplină nu poate delimita locul în diversitatea sferei ocupaționale. Cu toate acestea, faptul că limbajul specializat este o parte a limbajului general determină apariția unor cazuri speciale de relații semantice și implicit de sinonimie.

În concluzie, existența polisemiei și a sinonimiei în limbajul medical demonstrează faptul că limbajele de specialitate evoluează în strânsă legătură cu limba comună, între ele existând interferențe. Polisemia termenilor medicali este demonstrată, în ciuda postulatului monosemiei lor, punând probleme legate de echivalare, în rezolvarea cărora trebuie să se țină seama de complexitatea extremă a raporturilor contextuale. Pentru sinonimie, sfera specializat medicală este un domeniu privilegiat, oferind chiar modele de structurare.

Bibliografie

- Avram, Mioara, *Nout i reale i nout i aparente în vocabularul românesc actual*, în LL, vol. I, 1998, p. 31-35.
- Buc Marin, Evseev Ivan, *Probleme de semasiologie*, Timi oara, Editura Facla, 1976.
- Bidu-Vr nceanu Angela, *Dinamica vocabularului românesc dup 1989. Sensuri „deviate” ale termenilor tehnico- tiin ifici*, în LL, vol. I, 1995, p. 38-45.
- Bidu-Vr nceanu Angela, *Dinamica sensurilor în româna actual*, în LL, vol. 3-4, 1997, p. 39-44.
- Bidu-Vr nceanu Angela, C l ra u, C., Ionescu-Rux ndoiu, L., Manca, M., Pan - Dindelegan, G., *tiin e ale limbii* [în seria *Dic ionar general de tiin e*], Bucure ti, Editura tiin ific, 1997.
- Chi Dorina, *Cuvânt i termen*, Timi oara, Editura Augusta, 2001.
- Coteanu Ion, Bidu-Vr nceanu Angela, *Limba romîn contemporan*, Bucure ti, Editura Didactic i Pedagogic, 1975.
- Dimitrescu Florica, *Dinamica lexicului românesc-ieri i azi*, Cluj-Bucure ti, Clusium-Logos, 1995.
- Gu u-Romalo Valeria, *Nou i vechi în limba român actual*, în LL, vol. 3-4, 1997, p. 5-9.
- Hristea Theodor, *Ortografia i ortoepia neologismelor române ti (cu special referire la împrumuturile recente)*, în LL, vol. 2, 1995, p. 36-53.
- Kocourek Rostislav, *La langue française de la technique et de la science*, Wiesbaden, Bandstetter, 1982.
- L'Homme Marie Claude, *La terminologie: principes et techniques*, Montréal, Presses de l'Université de Montréal, 2004.
- Palmer, F.R., *Semantics. A New Outline*, Cambridge, Cambridge University Press, 1976.
- Pitar Mariana, *Manual de terminologie i terminografie*, Timi oara, Editura Mirton, 2009.
- Preda Irina, *Îmbog irea lexico-semantic a limbii române actuale (cu privire special la perioada postdecembrist)*, în LR, XLI, nr. 10, 1992, p. 541-548.
- Rusu Valeriu, *Dic ionar Medical*, Bucure ti, Editura Medical, 2007.
- Sîrbu Richard, *Antonimia lexical în limba român*, Timi oara, Editura Facla, 1977.
- Slave Elena, *Metafora în limba român*, Bucure ti, Editura tiin ific, 1991.
- Stoichi oiu-Ichim Adriana, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamic -Influen e-Creativitate*, Bucure ti, Editura Bic All, 2005.
- erban Vasile, Evseev Ivan, *Vocabularul românesc contemporan- Schi se sistem*, Timi oara, Editura Facla, 1978.

Bogdan ÂRA
(Universitatea de Vest din
Timi oara)

Relatinizarea limbii române în concep ia lui Ion Budai-Deleanu

Abstract: (Re-Latinization of the Romanian language in the view of Ion Budai-Deleanu). The objective of the current paper is to discuss the idea of „reLatinising” the Romanian language through the ideas present in the linguistic work of Ion Budai-Deleanu. Known especially for his literary work (the comic epos *Tiganiada*), the Transylvanian Philologist is the author of linguistic studies belonging to the scientific and intellectual trend generated by coala Ardelean . Works like *Fundamenta grammatices linguae Romaenicae* (1812) and *Temeiurile gramaticii române ti* (1815), through which it is conveyed the description of Romanian for native speakers and foreigners, as well as its governing principles, are superior to other grammar books in his time. The central idea sustained by the author is that modernising and adapting Romanian to the principles in Western Europe must be done according to the Latin-Romanic frame. The Transylvanian Philologist had in view only the cultivated variant of Romanian, destined to educated people, that, in his conception, could be reLatinised by adopting a writing system with Latin alphabet, based on the etymological principle, through grammar rules adapted after the Classical Latin and by enriching the vocabulary with borrowings of Latin and Romanic origin, meant to replace most of the oriental words (of Slavic, Turkish, Greek origin etc.) from the old literary Romanian. The interest for these works, which were just partially published, is significant, because Ion Budai-Deleanu not only names the theoretical principles regarding the reLatinising of Romanian, but also settles clear rules for the new variant of the Literary Romanian.

Keywords: reLatinising, Western Europe principles, Orthography, Morphology, Vocabulary

Rezumat: Lucrarea de fa î i propune s ilustreze conceptul de „relatinizare” a limbii române prin intermediul ideilor din opera lingvistic a lui Ion Budai-Deleanu. Cunoscut în special pentru crea ia sa artistic (epopeea comic *iganiada*), filologul transilv nean este autorul unor lucr ri de lingvistic apar înând curentului intelectual i tiin ific generat de coala Ardelean . Importan a unor scrieri precum *Fundamenta grammatices linguae Romaenicae* (1812) i *Temeiurile gramaticii române ti* (1815), prin care se urm re te atât descrierea limbii române pentru vorbitorii nativ i pentru str ini, cât i normarea acesteia, este superioar celorlalte gramatici din epoca sa. Ideea central sus inut de autor este c modernizarea i occidentalizarea românei trebuie f cute conform modelului latino-roman. Filologul transilv nean avea în vedere numai varianta cultivat a limbii române, destinat oamenilor instrui i, care, în concep ia sa, putea fi relatinizat prin adoptarea unui sistem de scriere cu alfabet latin, bazat pe principiul etimologic, prin norme gramaticale adaptate dup latina cult i prin îmbog irea lexicului cu neologisme de provenien latin i romanic , menite s înlocuiasc cei mai mul i dintre termenii orientali (de origine slav , turc , greac etc.) din vechea român literar . Interesul acestor scrieri, care n-au fost publicate decât fragmentar pân acum, este dublu, deoarece Ion Budai-Deleanu nu se mul ume te s formuleze principiile teoretice referitoare la relatinizarea limbii, ci stabile te i normele concrete pentru noua variant a românei literare.

Cuvinte-cheie: relatinizare, occidentalizare, ortografie, morfologie, lexic

1. Dintre termenii utiliza i pân acum pentru denumirea modului în care s-a produs modernizarea limbii române literare: *relatinizare* (Al. Graur 1930), *reromanizare* (Sextil Pu cariu 1931), *occidentalizare romanica* (Alexandru Niculescu 1978) sau *modernizare în spirit latino-romanica* (Munteanu/ âra 1983: 192), noi am optat pentru cel de *relatinizare* care, în accep iunea lui Theodor Hristea, indic un fenomen extrem de complex de „intensificare i augmentare a caracterelor latine ti” ale românei (Hristea 2008: 170). Autorul identific verbul „relatiniser” pentru prima oar la Antoine Meillet, cu referire la „influen a

francez , care a fost mare în secolul al XIX-lea” i care „a relatinizat, din fericire, româna”¹. Cu toate acestea, fenomenul poate fi considerat ca fiind specific pentru mai multe limbi romanice, unde a început în epoci anterioare perioadei în care a fost semnalat în român : în secolul XV în spaniol i în secolul XVI în francez i în portughez (v. Hristea 2008, p. 163). Theodor Hristea reanalizeaz conceptul de *relatinizare*, insistând asupra valorii intensive a prefixului *re-*, spre deosebire de sensul iterativ, pe care i-l atribuie, de obicei, dic ionarele.

În ce ne prive te, folosim termenul de *relatinizare* f r a avea inten ia de a ne referi la acest fenomen în ansamblu, ci la o seam de condi ii i de mijloace care au favorizat primele sale manifest ri la sfâr itul secolului al XVIII-lea i începutul secolului al XIX-lea în Transilvania. Recunoa tem cele dou valori, intensiv i iterativ , a prefixului *re-* din derivatul *relatinizare*, pentru c inten ia de reformare a normelor foneticii i ortografiei române ti, începând cu trecerea de la alfabetul chirilic la cel latin, precum i înlocuirea termenilor considera i „str ini” limbii române, în special cei de origine slav , presupun o intens activitate lingvistic de întoarcere i de c utare a surselor latine ale românei, de comparare a stadiului de evolu ie a românei cu cel al limbilor romanice, în special cu italiana i franceza, într-un mediu lingvistic aloglot. Totu i, în sfera cultural în care s-au format i c ruia îi apar ineau intelectualii din Transilvania, latina nu era doar limba reg sit a str mo ilor, a Imperiului Roman, ci i limba tiin ei i a culturii în Sfântul Imperiu Roman de na iune german i, în general, în întreg Occidentul.

Prin urmare, în elegem *relatinizarea* ca un proces justificat istoric, prin care româna, limb neolatin vorbit de o popula ie aflat la r scrucea dintre Orient i Occident, se modernizeaz cu ajutorul latinei i al limbilor romanice, gra ie ini iativei i activit ii primei genera ii de filologi români. Între ace tia, Ion Budai-Deleanu poate fi a ezat al turi de Samuil Micu, datorit operei sale lingvistice, redactate în latin i român . Spre deosebire, îns , de c rturarul bl jean, Ion Budai-Deleanu i-a propus explicit realizarea unei reforme radicale a limbii române culte, folosind ca model i surs în primul rând latina.

2. Interesul pentru diversitatea operei lui Ion Budai-Deleanu revine în aten ia cercet torilor prin publicarea, în ultimii doi ani, a unor volume care încearc s cuprind , chiar dac numai par ial, atât activitatea literar , cât i pe cea lingvistic , lexicografic , istoric , etnosociologic etc. a c rturarului ardelean (v. Budai-Deleanu 2011, 1354 p., Chindri /Iacob 2012, 669 p.).

Scriitor i filolog erudit, format la Blaj, la Viena i în alte centre culturale europene², îns cunoscut aproape exclusiv pentru activitatea sa literar , ilustrat prin capodopera *iganiada*, Ion Budai-Deleanu este autorul unor scrieri lingvistice care dep esc, prin amploare i prin valoarea tiin ific ³, tot ce s-a scris în acest domeniu pân la August Treboniu Laurian i Timotei Cipariu. Din p cate, această apreciere poate fi f cut numai în urma consult rii

¹ A. Meillet : « l'influence française, qui a été grande au XIXe siècle » et qui « a heureusement relatinisé le roumain depuis quelques décades », apud Hristea 2008 : 162.

² „Evident, ca ardelean, Budai-Deleanu apar ine unui cerc de cultur mai înaintat decât acela din principate, c ci aici d duse roade influen a latin , veche de aproape o sut de ani în acest moment i, în general, atingerea de cultura apusean era mai întins aici.” (Vianu 1980: 108).

³ Activitatea sa lingvistic reflect ideile generale ale mi c rii culturale din care f cea parte, fiind „partizantul convins al ideilor „colii Ardelene”, dar, în acela i timp, gra ie originalit ii sale, este considerat „departe de a fi un simplu reflex al ideilor celorlal i reprezentan i” ai acestui curent (Ghe ie 1966: 111).

manuscriselor, deoarece nici dic ionarul român-german, în patru volume, pe care îl considera opera lui capitală, nici lucrurile *Fundamenta grammatices linguae Romaenicae seu ita dictae valachicae...*, scris în 1812 și reluat, în limba română, sub titlul *Temeiurile gramaticii românești* (1815), nu au fost tipărite în timpul vieții autorului, iar după aceea au fost editate numai fragmentar. La acestea se adaugă *Dascălul românesc pentru Temeiurile gramaticii românești*, lucrare neterminată, în care se face un comentariu, sub formă de dialog între dascăl și diac, referitor la română, în ansamblu, și la limba literară în deosebi.

Prin toate aceste scrieri, I. Budai-Deleanu și-a propus să ofere străinilor și românilor cultivăți din vremea sa, mai mult decât o descriere a românei, un sistem de norme gramaticale, ortoepice și ortografice corecte și clare, prin raportare la gramatica limbii latine, uneori și la cea italiană, precum și o bază lexicală modernizată, prin utilizarea surselor latino-romance.

3. Întreaga operă filologică a lui Ion Budai-Deleanu stă sub semnul crezului colii Ardelene, după care „limba lătinească este adevărată mama limbii noastre și izvorul de unde au purces limba românească” (Budai-Deleanu 1970: 170). Spre deosebire de cronicari și alți cenzurari, care au afirmat doar descendența românei din latină, în vârstă ardeleană dezvoltată și argumentează aceste idei. El pornește de la premisa corectă a descendenței limbii române, ca și a celorlalte limbi neolatine, din varianta vorbită a latinei, care era mai puțin cultivată și era folosită de oamenii simpli, fiind astfel „cel dintâi care afirmă descinderea limbilor romanice din latina populară”, arătând, ca și Maior, etapele prin care s-a trecut pentru a se ajunge la idiomele romanice de astăzi” (Gheorghiu 1966: 116). Astfel, în *Fundamenta*, dar și în alte scrieri ale sale, el susține că toate limbile romanice au rezultat din evoluția latinei în medii aloglote diferite, ceea ce a dus la „alterarea” limbii originare. Dintre acestea, „româna noastră, cea mai neglijată, ca una mai îndepărtată și ascunsă în străfundul Europei, este astfel învâluită în veșmântul sarmatic și getic, încât, la prima vedere, abia pare că apar unele urme ale latinității. Dacă totuși vei da la o parte veșmintele barbare, vei găsi, desigur, că este limba romană, adică: corpul însuși și structura internă este latină (deși îmbrăcată în formă străină) și de aceea a fost întotdeauna numită de către români „limba noastră românească”, adică: *lingua nostra romana*”. Aadar, după cum limba romană a fost alterată în Galia prin limba galică, apoi prin cea francă, iar după aceea prin cea vandală etc., iar în Italia prin limba gotă, vandală, longobardă și teutonă, tot astfel, aceeași limbă romană a fost alterată în Dacia prin vorbirea dacilor, a goților, a gepizilor, a slavilor și, în parte, a hunilor; în sinea ei apar masiv totdeauna latinismele, deși și-a însușit foarte multe cuvinte străine, a făcut-o totuși conform spiritului ei și le-a dat terminații latine” (Budai-Deleanu 1970: 46-47)⁴. În concepția lui I. Budai-Deleanu, tocmai aceste „straie” de împrumut trebuiau schimbate, mai cu seamă în cazul românei culte, cu „haine” aduse din surse latino-romance.

Referitor la varianta cultivată a limbii române de până în vremea sa, el constată că a fost puternic influențat de slavona bisericească, avantajată și de utilizarea alfabetului chirilic în

⁴ În continuare, filologul ardelean enumeră o seamă de fenomene lingvistice, în special legile fonetice care au determinat transformarea latinei în română (v. Budai-Deleanu 1970: 47-48), precum și câteva liste de cuvinte moștenite din latină și prestate numai în română sau comune limbii noastre și altor limbi romanice: italiană, franceză, spaniolă (v. Budai-Deleanu 1812: 170r-199v; Budai-Deleanu 1970: 55-99). Desigur, unele fenomene relevate de autor pot fi comentate și corectate din perspectiva lingvisticii actuale, dar, pentru începutul secolului al XIX-lea, ele au calitatea de a fi inedite și, în cea mai mare parte, surprinzător de exacte.

scrierea limbii române, iar în limba românilor din Principate au intrat numeroase cuvinte de origine greacă și turcă, mai ales după venirea domnilor fanarioi (v. Budai-Deleanu 1970: 49).

Diferența dintre limba cultivată, normată, și cea cotidiană, dinamică și schimbătoare, se regăsește în opoziția dintre limba scrisă și cea vorbită, care nu pot fi unul și același lucru. Față de aceasta din urmă, aspectul îngrijit al limbii este, în concepția sa, „limba românească îndreptată” sau „limba muselor”, care „nu este altă decât limba întru care s-a învățat în ele. Acest limbaj se află la toate neamurile politice, la care floresc învingerile, și este în sine tot aceeași limbă a norodului de obște, numa cît este mai curată și curățită de toate smintelile ce se află la limba de obște a gloatei, cu un cuvînt, este limba lămurită și adusă la regule gramaticale, apoi înmulțită cu cuvinte obicinuite la învingeri, care nu se află la vorba de obște” (Budai-Deleanu 1970: 132). Cu siguranță, numai forma sa de latinist îl face să creadă cu atîta convingere în impunerea și respectarea normelor limbii române literare, care trebuiau selectate ori stabilite în funcție de modelul latin sau de apropierea de latin.

Dacă limba română populară, constituită de-a lungul secolelor prin evoluția necontrolată a latinei vorbite în spațiul carpato-danubiano-pontic, era marcată de existența a mai multor variante regionale ce nu puteau fi supuse unui proces deliberat de unificare și înnoire, varianta cultivată a limbii române, diferentiată pe regiuni, dar totuși mai unitară decât graiurile populare, se afla abia la începutul încheierii ei prin contribuția cîrurarilor români din toate provinciile. Avînd conștiința unității de limbă și de neam, acestea puteau și să asume efortul realizării unei limbi literare panromânești. Cei dintâi care au fundat teoretic și au încercat practic să creeze o variantă unitară a limbii române culte au fost învățații colii Ardelene. Dintre aceștia, I. Budai-Deleanu, dedicându-se cu prioritate acestei idei, afirmă: „mi-am propus ca în această operă să urmăresc nu dialectul folosit într-o singură provincie, ci elementele comune tuturor dialectelor privite în general și să prezint aceeași limbă care se găsește scrisă în cărțile și scrierile acestei națiuni și care și astăzi este întrebuită de obicei de toți cei ce nu urmează vorbirea poporului” (Budai-Deleanu 1970: 43-44).

4. În privința cultivării și modernizării limbii române, el considera că trebuie urmat modelul latinei clasice și medievale. Într-o epocă în care nu se putea spune că „este cineva în Europa învățat care nu va ține ține, măcar să fie într-o altă câmp de procopsit” (Budai-Deleanu 1970: 170), latina nu este văzută de Ion Budai-Deleanu doar ca originea nobilă a românei, ci și ca limba de prestigiu a întregului continent, fiind „una dintru cele mai învățate și mai vechi în Europa și, drept aceasta, cea mai trebuincioasă la tot neamul românesc, fiindcă toate învățurile și toate scrisorile cele mai vechi sunt alcătuite într-o limbă de obște” (Budai-Deleanu 1970: 170). Avînd această convingere, autorul susține, în altă parte: „să nu mai împrumutăm nimic de la limba lătească, care este mama limbii noastre; iar întru lipsa cuvintelor la mătășeni și țigani, vom împrumuta numai de la elini și latini, iar neaflîndu-se unele la aceste două limbi, vom lua de la italieni și de la francozi” (Budai-Deleanu 1970: 135-136). Ca și Petru Maior, Ion Budai-Deleanu considera că italiana este varianta modernă a limbii latine, de aceea trebuia folosită, alături de latină, ca model și sursă de modernizare și de normare a limbii române cultivate.

Procesul de relatinizare a românei culte trebuia să înceapă cu fixarea numelui unic al limbii și al poporului care o vorbea. Întemeiat pe argumente istorice și lingvistice, filologul ardelean decide să numească „român” națiunea care stăpînește cele două principate, al Valahiei și al Moldovei, iar în cuprinsul Transilvaniei, al Banatului și al părții răsăritene a Ungariei până la Tisa, este cea mai numeroasă dintre toate celelalte și care până acum era

denumit *valah*; pe oamenii acestei națiuni îi numesc *români*, iar limba lor o numesc *român*, întemeindu-mă îndeosebi pe argumentul că, scriind latinește, cu greu ar putea fi numit în chip corect altfel. Căci, înainte de toate, este neîndoios că valahii nu și-au zis și nici azi nu și zic altfel decât români” (Budai-Deleanu 1970: 42-43). El însuși precizează, însă, că „Nu le zic totuși *romani*, chiar dacă cuvântul *român* cu care se numesc înseamnă „roman”; le zic astfel pentru a-i deosebi de strămoșii lor, căci altminteri ușor s-ar putea isca confuzie asupra înțelegerii și uneori nu s-ar putea ști dacă este vorba despre romanii vechi sau de valahi sau de dreptul despre locuitorii orașului Roma” (Budai-Deleanu 1970: 44).

Odată cu abandonarea termenului *valah*, de origine slavă, folosit de străbuni pentru a-i denumi pe români, trebuia înlocuit și alfabetul chirilic cu cel latin, aceasta fiind o condiție *sine qua non* pentru recunoașterea latinității și pentru integrarea limbii noastre între celelalte limbi europene care utilizau același alfabet, dar mai cu seamă între limbile romanice. În consecință, elaborarea unui sistem ortografic românesc pentru scrierea limbii române cu alfabet latin trebuia să fie mijlocul cel mai eficient de relatinizare a românei culte. Ideea a fost promovată mai întâi de Samuil Micu, autorul primei ortografii românești cu litere latine, și a fost preluată de ceilalți corifeii ai colii Ardelene: Gheorghe Inca, Ion Budai-Deleanu, Petru Maior, triumfând în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin contribuția celorlalți filologi și intelectuali umaniști din toate provinciile românești.

Inițial de Samuil Micu, înlocuirea alfabetului chirilic și elaborarea unui sistem ortografic românesc cu litere latine, deosebit de cele folosite în scrierea altor limbi, devine un deziderat ce „revine la tot pasul, cu persistența unei obsesii” în *Temeiurile gramaticii românești* (v. Gheție 1966: 58), dar și în celelalte scrieri filologice ale cărturarului transilvănean, în care abordează teoretic și practic problemele scrierii limbii române. Recunoscând meritul lui S. Micu în reformarea ortografiei românești, despre care spune că „ne-a deschis drumul și ne-a arătat cum trebuie scris această limbă cu litere latine” (Budai-Deleanu 1970: 50), el propune, în *Fundamenta...*, un sistem ortografic (v. Budai-Deleanu 1812: 11r-43r), pe care îl dezvoltă în *Temeiuri...* (p. 2r - 44v) și în *Lexicon*, iar în *Dascălul românesc* îl explică și-l argumentează pe larg. Din tot ce a scris Ion Budai-Deleanu despre ortografia românească rezultă că adoptarea scrierii cu alfabet latin reprezintă piatra de temelie pentru relatinizarea limbii române⁵.

Afirmând că „eu am propus în această operă [*Fundamenta...*, n.n.] un fel nou de scriere, foarte potrivit, după părerea mea, cu spiritul limbii, și acest lucru l-am făcut nu numai pentru românii care poate ar vrea să scrie de acum înainte cu litere latine, ci și pentru cei de alt neam, care nu cunosc literele chirilice, pentru ca, cu ajutorul literelor latine, să poată folosi mai ușor atât dicționarul, cât și această gramatică” (Budai-Deleanu 1970: 50), învâțul ardelean subliniază, ca și ceilalți filologi ai colii Ardelene, importanța textelor românești, în special a celor normative, scrise cu alfabet latin, pentru cunoașterea limbii și culturii noastre în Occident, cu deosebire în cel romanic.

Sistemul ortografic alcătuit de I. Budai-Deleanu se întemeiază pe principiul etimologic, de aceea normele sunt explicate și motivate, în cele mai dese cazuri, prin

⁵ Nu ne propunem să facem aici o analiză detaliată a concepției și a contribuțiilor filologului transilvănean în acest domeniu, pentru că ar însemna să extindem prea mult expunerea noastră, dar vom prezenta câteva dintre ideile și explicațiile sale pe care le considerăm a fi relevante pentru intenția lui de a relatiniza deliberat varianta cultivată a limbii române.

raportare la ortografia și ortoepia latinească. De fapt, așa cum sublinia I. Ghe. ie, „el scrie în permanență cu imaginea cuvântului latin înaintea ochilor și încearcă să înlocuiască consecvent haina „scitică” prin veșmântul latin” (Ghe. ie 1966: 76). În consecință, filologul ardelean nu vrea să utilizeze în scrierea limbii române decât literele folosite de latini, fără alte grafeme⁶, deși româna are unele sunete inexistente în latină (ex. *ș, î, Ț, Ț, Ț*), precum și altele care și-au schimbat locul de articulare (ex. *l* intervocalic > *r*, *d + e, i > z*) ori au dispărut (ex. *h-* inițial, *-u* final). Așa că câteva dintre normele ortografice și ortoepice propuse de Ion Budai-Deleanu, menite să latinizeze limba română scrisă și pronunțată în zona cultivată, dar și să evidențieze mai convingător originea latină a limbii noastre:

a) „**A – a** are o pronunțare dublă în această limbă: odată trebuie pronunțat ca la latini, germani și poate fi numit *a* deschis sau lung, apoi primește un sunet intermediar între *a* și *e*, a cărui pronunțare reală nu se poate transcrie, ci se poate transmite doar prin viu grai; se numește *a* închis sau scurt. Totuși nu s-ar îndepărta mult de la această pronunțare cel care are ocazia să o învețe din gura profesorului, pronunțându-l ca *ae*, de exemplu: *armăta* se citește *armătae* [armat]” (Fundamenta..., în Chindri /Iacob 2012: 319).

b) Litera *e* este recomandat pentru scrierea a cinci variante fonetice rezultate din evoluția acestui sunet de la latină la română: *e = e* latină (*temo* „țemu”, *lemnū* „lemnū”); *e = ie* „la începutul sau în interiorul cuvintelor, dacă este urmat de literele **f, h, m, n, p**” (*elu* „jelu”, *ferbo* „fierb”, *nebuŋu* „niebunu”, *peptu* „pieptu”); *e = ea*, „*e* lung sau deschis, care sună ca *ea*, mai ales dacă în următoarea silabă se află **a**, altminteri se pronunță clar și la fel ca sunetul latin *e* din cuvântul *bellum, sextus* etc.” (*sera* „seară”, *pera* „pear”⁷ etc.); *e = ɛ*, „*e* închis sau scurt, care se pronunță aproape ca un **a** scurt sau închis, și de cele mai multe ori apare urmat de consoanele **r, mt, nt, nd, ns**, pronunțându-se ca vocală ” (*fetu* „făt”, *peru* „păr” etc.); *e = i*, această pronunțare „se găsește în limba valahă, în aproape toate cuvintele provenite din limba latină, când *e*, urmat mai ales de consoana **n**, se pronunță *i* (*bene* „bine”, *vene* „vine”, *parente* „părinte”, *mente* „minte” etc.). Trebuie să se știe că această pronunțare se folosește doar în cazul în care cineva vrea să urmeze pronunțarea populară, și că, altminteri, în limba literară (cum se spune), este preferabil ca să se pronunțe așa cum se scrie” (Fundamenta..., în Chindri /Iacob 2012: 320).

c) Propune introducerea lui **h-** inițial în cuvintele de origine latină, pentru că „arată etimologia cuvintelor și prin aceasta multuș ajută la ortografie, precum eu scriu *omu* cu slove p n acum obicinuite [chirilice n.n.], deci cu slove l t i n e ț i ț nc trebuie să se scrie *omu*, înș deacum vom adăuga la începutuș **h** și vom scrie *homu*, îndat arat însuș scrisoarea c cuvântul acesta porcede de la *homo* din limba l țineasc ...” (Budai-Deleanu 1815: 24r).

d) Recomandă, de asemenea, scrierea unui **l** etimologic înainte de **i**, pentru că „românii au luat-o obiceiul de-l înghituș când stă înainte de **i** la cuvintele cele porceg toare de la latini, și deacum nu va fi pus îndoit, deci **l** singurat pus denaintea lui **i**, amu e te, precum *muliere*, cete te *muiere, filiu*, cete te *fiiu, foli*, cete te *foi, maliu*, cete te *maiu*, îns nu amu e te, ci ș grăie te când e îndoit, precum: *solli, golli, scolli* etc., cete te *solli, goli, scoli*” (Budai-Deleanu 1815: 27r-v). Pentru această normă ortografică, autorul găsește sprijin și în rostirea românilor sud-dunăreni: „La românii cei de peste Dunăre ș grăie te și acum **l** la cuvintele mai sus numite, dar la românii dincoace de Dunăre nu s-au obicinuituș” (Budai-Deleanu 1815: 27v).

⁶ Face totuși o excepție, propunând semnul *ç* pentru scrierea consoanei *ș*.

⁷ Forma *pear* „păr” este uzuală în graiurile din Transilvania.

Norme ortografice și explicații similare cu cele de mai sus găsim frecvent în sistemul ortografic elaborat de Ioan Budai-Deleanu, pentru că, în concepția sa, ortografia etimologizantă era mijlocul principal de relatinizare a românei scrise și, implicit, a limbii culte, variantă de comunicare accesibilă numai în vârstă a ilor vremii, care, în chip firesc, erau obligați să cunoască latina, ca limbă de cultură internațională, ceea ce le facilita, desigur, însușirea și aplicarea regulilor de scriere latiniste.

Fundamenta... este prima operă filologică a învățatului transilvănean, în care acesta își mărturisește intenția de a realiza o limbă literară pentru toți românii și în care propune și argumentează un set de norme gramaticale unitare ale exprimării culte. Tocmai de aceea, cum însuși precizează, nici *Fundamenta...*, nici *Temeiurile...* nu sunt gramatici propriu-zise⁸, ci mai degrabă studii în care se abordează problemele fundamentale ale gramaticii românești: stabilirea modului de selecție, identificarea și motivarea normelor limbii culte, precum și crearea terminologiei gramaticale românești.

Referindu-se la gramaticile limbii române apărute până la 1812, I. Budai-Deleanu consideră că „în afara îndrăgitei încercări de a aduce un serviciu limbii printr-o năzuire, n-au prea dat altceva. Căci, în primul rând, aproape toți au avut în vedere o limbă aflată la periferie, ca să zic așa, sau mai degrabă vorbirea poporului, de unde atâtea deosebiri între ei, încât ai crede că fiecare a folosit altă limbă; apoi și-au scris operele lor fie cu litere chirilice, fie cu altă ortografie barbară, total departe de limba latină” (Budai-Deleanu 1970: 49). Singura pe care o apreciază este *Elementa...* (1780) lui Samuil Micu, pentru că a propus un sistem ortografic de scriere cu litere latine a limbii române, de la care a pornit și el în elaborarea propriei ortografii cu alfabet latin pentru scrierea limbii române.

Cu privire la modul în care și-a conceput gramatica și la obiectul de studiu al cercetării sale, Ion Budai-Deleanu spune că are în vedere varianta cultivată a limbii române, care trebuie transformată într-un mijloc de comunicare elevat și unitar, destinat tuturor românilor. De aceea, gramaticile sale au caracter normativ, de cultivare și „îndreptare” a limbii (cf. Gheție 1966: 88).

Ca și în cazul ortografiei, încercarea de latinizare a normelor gramaticale este evidentă atât în *Fundamenta...*, cât și în *Temeiurile...* Având ca model gramaticile latinești, I. Budai-Deleanu a identificat, cu ușurință, atât latinitatea evidentă a structurii gramaticale românești, cât și unele deosebiri față de limba mamei, care se cereau corectate fie prin adoptarea unor forme noi, preluate din latina cultă, fie prin ridicarea la rang de normă literară a unor elemente gramaticale arhaice sau regionale, moștenite din latină. Astfel, el adoptă terminologia gramaticală din latină, pe care o găsim și azi în gramaticile românești (vezi *infra*), identifică numai opt părți de vorbire, ca și în latină, integrează ablativul între cazurile limbii românești și distinge cinci declinări, consideră că în română există și forme de infinitiv viitor etc. Unele forme regionale prestate din latină sunt recomandate ca norme de exprimare cultivată. Iată un exemplu dintre multe altele: „Am pus *altre*, ca și macar acum nu s-a preobicituie-te fără pe unele locuri, dar totuși fiindcă e aproape de limba strămoșească decât *altu*, la limba curată trebuie să se primească ca și *pre* în loc de *pe...*” (Budai-Deleanu 1815: 109v). De asemenea, recomandă utilizarea formelor arhaice *îmbii*, *îmbe*, pe care le transcrie și în alfabet latin: *ambii* /

⁸ În acest sens, filologul ardelean afirmă: „[...] de aceste, nu poate fi cuvântul aici, unde noi am hotărât ca pe scurt să scriem numai temeiurile gramaticii...” (Budai-Deleanu 1815: 121r).

embii, ambe, dar accept s fie rostite ca în limba veche (v. Budai-Deleanu 1815: 111v-112r). În acela i sens, prefer infinitivele lungi, terminate în *-re*, mai apropiate de latin , chiar dac accept faptul c acestea nu mai sunt folosite în vorbirea curent .

Desigur, unele norme i forme gramaticale propuse de I. Budai-Deleanu sunt discutabile sau chiar inacceptabile, îns cele mai multe se constituie într-un sistem normativ superior fa de ceea ce g sim în gramaticile anterioare, iar prin comentarii, structurare i terminologie deschid procesul de modernizare în spirit latinist a c r ilor de acest fel la noi.

În perioada de început a reflec iei asupra românei, originea lexicului este sus inut i argumentat de filologul transilv nean atât în lexiconul s u, cât i în listele de termeni de la sfâr itul lucr rii *Fundamenta...* În cadrul acestora, cuvintele mo tenite sunt puse în rela ie nu numai cu termenii latini din care provin, ci i cu echivalentele lor din limbi romanice ca franceza (ex.: *înger-ange, ceruire-cirer, coif-coiffe, corb-corbeau, cup -coupe, cusut-cousu, coaps -cuisse, dezlegare-déliier, zeu-Dieu, scoar -écorce, împlere-emplir, gr sime-la graisse, s mân -semence*), italiana (ex.: *ap sare-abbassare, b t lie-battaglia, bordei-bordello, bolt -volta, c ldare-caldaio, chemare-chiamare, ficat-fegato, foc-fuoco, tocarea-tocare, sap -zappa, ureche-l'orecchio, joc-giocco, mâncare-mangiare, cas -casa* etc.) i spaniola (ex.: *c utare-acatar, ascu ire-acuciar, afar -afuera, îngust-angosto, ardere-arder, a a-así, carte-carta, ceaf -cafio, desp r ire-despartir, zi-dia, îmbucare-embuchar, par -pera, soc-sauco, timp-tiempo* etc.). Demonstra ia îl conduce pe autor s prezinte termeni comuni românei cu limbile înrudite, dar i cuvinte române ti ce provin din latin , îns care nu se g sesc în italian i francez ⁹ (ex.: *alb < albus, îngustare < angustare, cauc < caucus, cap < caput, gen < genu, încep < incipio, rog < rogo, tire < scire, în eleg < intelligo, vân tor < venator, auzire < audire* etc.). O alt categorie o reprezint termenii din latin , care au cunoscut o evolu ie semantic diferit în român atât fa de latin , cât i fa de italian (ex.: rom. *oaste „exercitus”* vs. lat. *hospes*, it. *oste*, rom. *vindecare „sanare”* vs. lat. *vindictam sumere*, it. *vendicarsi*, rom. *joc „salto”* vs. lat. *ludo*, it. *gioco*, rom. *tin r „juvenis”* vs. lat. *tener*, it. *tenero*, rom. *inim „cor”* vs. lat. *anima*, it. *anima* etc.). Se observ astfel, pe baza unor exemple concrete, ceea ce vor afirma mai târziu romani tii germani, cita i de Pu cariu, despre român : „totul este romanic, dar altfel romanic decât în Italia, Fran a sau Spania” (apud Niculescu 1978: 12).

Lexiconul românesc-nem esc este prima lucrare lexicografic româneasc alc tuit pe baza materialului excerptat din „c r ile i scrisorile de ob te ale neamului românesc” (Budai-Deleanu 1970: 173), la care autorul a mai ad ugat unii termeni regionali, mo teni i din latin , neologisme i termeni tiin ifici i tehnici de origine latin , greac , italian i francez sau cu circula ie interna ional , precum i unele cuvinte române ti de alte origini decât latin , cunoscute i utilizate de toi românii. F când distinc ie între „voroava norodului” din zone diferite, care este influen at de „neamurile vecine” i, prin urmare, cuprinde „cele mai multe cuvinte str ine”, deci nelatine, i „cuvintele care sunt obicinuite la tot neamul”, autorul a ignorat, cu bun tiin , regionalisme i, în general, cuvintele române ti care nu provin din latin . De asemenea, termenii religio i prelua i din slavon („cuvintele ruse ti i sârbe ti”), de i apar în limbii scrise, sunt elimina i, deoarece existau în limb echivalente române ti „mai vechi i mai de în les” (Budai-Deleanu 1970: 173-175).

⁹ Fiind considerat „prima cercetare de acest tip consemnat în spa iul romanic” (Budai-Deleanu 2011: 1162, nota 34), lista con ine o seam de inexactit i.

Neologismele, îns , nu sunt menite s înlocuiasc , f r discern mânt, cuvintele mai vechi, „la tot neamul obicinuite”, chiar dac ele „s-au primit de la sârbi i de la sloveni” (Budai-Deleanu 1970: 135)¹⁰. Este de remarcat faptul c , în concep ia sa, împrumuturile au în vedere mai cu seam termenii tiin ifici, apar inând noilor terminologii în formare, care lipseau cu des vâire din român . Latinei clasice i latinei ecleziastice, ca depozitare ale întregii înv turi a trecutului, din Antichitate i Evul Mediu, i se adaug acum latina savant , ca limb a tiin ei, comun tuturor europenilor. Al turi de greac , aceasta constituie principala surs a terminologiei tiin ifice atât pentru limbile romanice, cât i pentru cele neromanice. Un caz reprezentativ este cel al terminologiei gramaticale întrebuinate de autor în redactarea propriilor scrieri consacrate descrierii i norm rii limbii române. „[...] Budai-Deleanu folose te în mod curent termenii latini, prin care urm rea, de bun seam , alinierea terminologiei gramaticale române ti la cea folosit de alte neamuri [...]” (Chindri /Iacob 2013: 396)¹¹. Prima surs de raportare la o terminologie gramatical este, a adar, limba latin îns i, al c rei inventar de termeni gramaticali p stra i mai ales prin intermediul scrierilor gramaticienilor latini din secolele III-VIII se bucurau de prestigiu în Europa secolului al XIX-lea¹². Îns Ion Budai-Deleanu nu recurge la o simpl preluare a termenilor cu forma lor latineasc , ci încearc o adaptare a lor la sistemul limbii române. Procedând astfel, el propune neologisme care au la baz forme recunoscute din latin , preluate i adaptate, de asemenea, în celelalte limbi romanice. Interesant este faptul c , în procesul de adaptare a termenilor gramaticali latine ti în român , un rol important îl joac limba german . Pe de o parte, germana traduce i calchiaz cuvintele latine ti, solu ie la care au recurs atât maghiara, cât i, în general, limbile slave. Pe de alt parte îns , germana folose te, în paralel, o terminologie preluat , cu modific ri minore, direct din latin . Ion Budai-Deleanu folose te la 1815, în *Temeiurile gramaticii române ti*, termeni ca: *substantiv* (v. lat. *substantivum*, germ. *das Substantiv* i *das Nennwort*, magh. *f név*, sb. *imenica*), *dativ* (v. lat. *dativus*, germ. *der Dativ*, magh. *részeshatározó eset* i *dativus*, sb. *dativ*), *ac ent* (v. lat. *accentus*, germ. *der Akzent* i *die Betonung*, hongr. *ékezet*, sb. *akcenat*), *vocale* (pl.) (v. lat. *vocalis*, germ. *der Vokal*, magh. *magánhangzó*, sb. *samoglasnik* i *vokal*), *diftong* (v. lat. *diphthongus*, germ. *der Diphthong*, *der Doppellaut* i *der Doppelvokal*, magh. *Kett shangzó* i *diftongus*, sb. *diftong*) etc. Majoritatea termenilor sunt, îns , româniza i prin înlocuirea termina iei latine ti cu cea româneasc : *construc ie*¹³ (lat. *constructio*), *termina ie*¹⁴ (lat. *terminatio*), *compara ie*¹⁵ (lat. *comparatio*), *conjuga ie*¹⁶ (lat. *conjugatio*) etc. Preluarea în român nu numai a termenilor, ci i a sintagmelor din terminologia gramatical latineasc poate fi considerat un efort con tinent i voit de relatinizare i, totodat , de modernizare în spirit latino-roman, a limbii:

¹⁰ „Recunoa terea (indirect) a importan ei elementului slav în vocabularul limbii române, ca i afirmarea rolului limbii dace în formarea românei, sunt opinii care i-ar fi atras repro uri din partea contemporanilor s i, dac ar fi ajuns s - i publice lucr rile.” Cu toate acestea, „el nu abdic o singur clip de la idealul latinii îi limbii [...]” (Ghe ie 1966: 116).

¹¹ Cf. Chindri /Iacob 2013: 407: „Op iunea lui declarat este pentru folosirea împrumutului din limba latin , motivându- i alegerea prin re inerea sa de a se încumeta de unul singur s boteze române te conceptele.”

¹² Heinrich Keil public la Leipzig, între 1855 i 1880, corpusul complet al gramaticienilor latini din perioada târzie.

¹³ Atestat în MDA 2001 în 1872-1873.

¹⁴ Atestat în MDA 2001 în 1836.

¹⁵ Atestat în MDA 2001 în 1843.

¹⁶ Atestat în MDA 2001 în 1908.

verbe auxiliare (lat. *verba auxiliaria*), *verbe active* (lat. *verba activa*), *verbe impersonale* (lat. *verba impersonalia*), *mod indicativ* (lat. *modus indicativus*), *pronume personale* (lat. *pronomina personalia*), *pronume relative* (lat. *pronomina relativa*) etc.. Asemenea celorlalte terminologii împrumutate în secolul al XIX-lea, i cea gramatical este format cu ajutorul împrumuturilor latino-romanice, însă importanța ei pentru relatinizarea românei o depășește pe toate celelalte, pentru că nu aparține unui domeniu limitat, ci este folosit de toți cei interesați de învățarea și înțelegerea propriei limbi.

Dacă adăugăm la terminologia gramaticală, împrumutată aproape integral din latină, și neologismele preluate din aceeași sursă, pe care Ion Budai-Deleanu le utilizează în scrierile sale filologice, putem admite că „scriitorul a avut tot timpul înaintea ochilor terminologia latină” (Gheție 1966: 89), din care a preluat ceea ce i s-a părut util pentru relatinizarea ei, implicit, pentru modernizarea limbii române literare¹⁷.

5. Prin normele gramaticale și ortografice pe care le propune, ca și prin vocabularul modernizat cu împrumuturi latino-romanice, Ion Budai-Deleanu spera să realizeze o variantă cultivată unitară a limbii noastre, acceptată de toți românii ei, sub aspectul latinității, comparabilă cu celelalte limbi culte din Europa.

Adresându-se celor care ar fi refuzat acest mijloc de comunicare elevat, filologul ardelean le spune: „Iar care nu voie te limba îndreptat, pe acela nu oprim și știe și de aci încoala de stilul psaltirii și a letopiselelor” (Budai-Deleanu 1970: 176), ceea ce înseamnă că, pentru el, nu numai vorbirea populară, ci și vechea română literară nu mai corespundeau exigențelor de comunicare elevată de la începutul secolului al XIX-lea, când începe separarea culturii ecleziastice de cea laică și totodată procesul de modernizare și de occidentalizare a vieții socioculturale românești.

Bibliografie

- Budai-Deleanu, Ion 1812: *Fundamenta grammatices linguae Romaenicae*, ms. 5200 de la Biblioteca Academiei Române; vezi și fragmentele editate de Mirela Teodorescu în Budai-Deleanu 1970: 41-50, 55-99; Chindri /Iacob 2012: 314-325.
- Budai-Deleanu, Ion 1815: Ion Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii românești*, ms. 2425 și 2426 de la Biblioteca Academiei Române 1815; vezi și fragmentele editate de Mirela Teodorescu, în Budai-Deleanu 1970: 102-126; Chindri /Iacob 2012: 326-347.
- Budai-Deleanu, Ion 1970: *Scrieri lingvistice*, Text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu. Introducere și note de Ion Gheție, București, Editura științifică, 1970.
- Budai-Deleanu, Ion 2011: *Opere. Iganiada, Trei viteji, Scrieri lingvistice, Scrieri istorice, Traduceri*, Ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu și Eugen Pavel, Studiu introductiv de Eugen Simion, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2011.

¹⁷ Pentru o analiză mai largă asupra concepției și contribuției filologului ardelean la înnoirea lexicului românesc, vezi Gheție 1966: 42-55, 88-91, 94-110.

- Chindri , Ioan / Iacob, Niculina 2012: *Ioan Budai-Deleanu în m rturii antologice*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2012.
- Chindri , Ioan / Iacob, Niculina 2013: *Secven e iluministe*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star.
- Ghe ie, Ion 1966: *Opera lingvistic a lui Ion Budai-Deleanu*, Bucure ti, Editura Academiei.
- Graur, Alexandru 1930: *Relatinizarea limbii*, în „Adev rul”, 20 august, republicat în Al. Graur, *Pu in gramatic (I)*, Bucure ti, Editura Academiei, 1987, p. 34-35.
- Hristea, Theodor 2008: *Conceptul de „relatinizare” (cu special referire la limba român)*, în SCL, LIX, nr. 1, p. 161-172.
- Munteanu, tefan / âra, Vasile 1983: *Istoria limbii române literare. Privire general* , edi ia a II-a, Bucure ti, Editura Didactic i Pedagogic .
- Niculescu, Alexandru 1978: *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. 2, Bucure ti, Editura tiin ific i Enciclopedic .
- Pu cariu, Sextil 1931: *Despre neologisme*, în *Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, Ed. Institutului de Istorie Universal , p. 345-359.
- Vianu, Tudor 1980: *Ion Budai-Deleanu interpretat de ...*, Bucure ti, Ed. Eminescu, p. 108-111.

Sigle:

- MDA 2001: *Micul dic ionar academic, Cuvânt înainte* de Eugen Simion, *Prefa* de Marius Sala, vol. I: A-C, vol. II: D-H, vol. III: I-Pr, vol. IV: Pr-Z, Bucure ti, Editura Univers Enciclopedic, 2001.

Dumitru TUCAN
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

„Teatrul fără profesor” sau despre
începuturile dramaturgice ale lui
Eugen Ionescu¹

Abstract: (“Theater Without a Teacher” or About the Beginnings of E. Ionesco as a Playwright) E. Ionesco’s first playwriting attempt is the play *English Without a Teacher*, written in Romanian, a play that is close to the radical metatheatrical experiments of Luigi Pirandello, due to its explicit metatheatrical dimension. For the history of the early 20th century’s theatre, Pirandello’s radical metatheatrical message represents an act of theatrical pedagogy that can be analyzed on three related dimensions: an analysis of complex theatrical machinery, a denial of the then popular Boulevard Theatre, and an act of criticism against the cultural and aesthetic practices of the epoch. In effect, Pirandello’s metatheatrical experiments represent explicit and promising manifestations for the renewal of the European theatre; and here one should also notice the implicit criticism against the ideological structures that were populating the cultural imaginary of the time. Ionesco’s early play follows the aesthetic and cultural principles generated by Pirandello’s iconoclast views. The play *English Without Teacher* is built as an act of dispute with the theatrical space and with the spectator’s cultural expectations, and finally it becomes an attempt to critically reevaluate the theatre and its potential. In short, this is an act of theatrical self-pedagogy that will later lay the foundations for the theatrical experiments that were to come.

Keywords: Eugen Ionescu, Luigi Pirandello, metatheatre, theatre history, *English Without a Teacher*, *Six Characters in Search of an Author*

Rezumat: Prima încercare teatrală a lui Eugen Ionescu este piesa *Englezele fără profesor*, scrisă în românește, o piesă care prin dimensiunea metateatrală explicit se apropie de experimentele metateatrale radicale ale lui Luigi Pirandello. Actul metateatral al lui Pirandello reprezintă în istoria teatrului din prima jumătate de secol XX, un act de pedagogie teatrală care poate fi analizat pe trei dimensiuni interconectate: o analiză a complexității marilor teatre, o reacție de negare a popularității teatrului boulevardier și o critică a obișnuințelor estetice și culturale ale epocii. Laboratorul experimental al lui Pirandello reprezintă una dintre cele mai explicite și fecunde manifestări ale reînnoirii teatrului european, incluzând aici și o critică implicită a structurilor ideologice care populează imaginile culturale. Teatrul lui Ionescu își face apariția în această falie operată de viziunea iconoclastă a lui L. Pirandello. Piesa *Englezele fără profesor* este construită ca un act de refuz al spațiului teatral și cu obișnuințele culturale ale spectatorului, și devine într-un final o încercare de reevaluare critică a teatrului și potențialilor sale. Este un act de auto-pedagogie teatrală care va putea funcționa mai târziu ca fundament al experiențelor teatrale de mai târziu.

Cuvinte-cheie: Eugen Ionescu, Luigi Pirandello, metateatrul, istoria teatrului, *Englezele fără profesor*, personaje în căutarea unui autor

1. „Provocarea ionesciană”. În momentul de față Eugen Ionescu este deja un autor canonic, extrem de cunoscut și comentat, chiar dacă foarte puțin jucat. În mai 1950, atunci când pe scena teatrului Noctambules se juca piesa *Cântărea cea rădăcină* în regia lui Nicolas Bataille, lucrurile stăteau foarte diferit, atât de diferit încât cea mai mare parte a spectatorilor prezenți au

¹ O variantă în limba franceză a acestui studiu a fost publicată sub titlul *Théâtre et métathéâtre (Ionesco et Pirandello)*, în „Communication interculturelle et littérature”, nr. 1 (13), Ianuarie-februarie-martie, 2011, p. 157 – 166.

refuzat instinctiv teatrul ionescian, v zând în acesta un amestec de platitudine, fars , violen lingvistic gratuit i atitudine avangardist desuet c ruia nu-i prevedeau niciun viitor².

Percep iile negative erau fundamentate pornind de la alura neobi nuit de dezarticulat a piesei în raport cu piesele legitimate de o tradi ie teatral puternic care marginalizase pân atunci f r drept de apel orice experiment cu formele i limbajul teatrului (A. Jarry, G. Appollinaire, L. Pirandello etc.). Mai mult, banalitatea personajelor i a situa iilor i invazia unui limbaj lipsit de orice înfloritur stilistic tradi ional p reau a plasa piesa dincolo de ceea ce epoca percepea i valida drept literatur (dramatic)/ teatru.

Spectatorii anilor '50 nu erau departe de adev r. Piesa lui Ionesco î i are r d cinile într-o poetic *sui-generis* a banalit ii, dar i într-un gest (ulterior dramatizat de c tre autor în scrierile sale confesive i teoretice³) de iconoclastie lingvistic , discursiv i cultural care nu putea fi luat în serios decât de cei care puteau con tinentiza falile culturale i literare ale epocii imediat postbelice.

Geneza piesei, a a cum e explicat de autor în *Note i contranote*, dac nu ne l mure te ne d m car câteva detalii utile despre acest gest:

„[...] ca s cunosc engleza, cump rai, acum nou sau zece ani, un manual de conversa ie franco-englez , pentru încep tori. M-am pus pe treab . Con tiincios, copiai, ca s le înv pe dinafar , frazele scoase din manualul meu. Recitindu-le cu b gare de seam , înv ai deci nu engleza, ci ni te adev ruri surprinz toare: c sunt ase zile într-o s pt mân , de exemplu, ceea ce de altfel tiam; sau c podeaua se afl jos i tavanul sus, lucru pe care iar i îl tiam, poate, dar la care nu cugetasem niciodat în mod serios sau pe care îl uitasem i care-mi ap rea, dintr-o dat , pe cât de uimitor, pe atât de indiscutabil de adev rat. Am f r îndoial destul spirit filosofic ca s -mi fi dat seama c nu ni te simple fraze engleze ti în traducere francez recopiam în caietul meu, ci ni te adev ruri fundamentale, ni te constat ri profunde (Ionesco 1992 a: 187)”.

E uimirea în fa a nudit ii limbajului expus de manualele tradi ionale de limbi str ine pentru încep tori, în cazul acesta de manualul Assimil, devenit ulterior celebru i datorit lui Ionesco.

Scopul oric rui manual pentru înv at o limb str in la nivel de încep tori este acela de a configura o minim competen lingvistic prin apelul la structuri gramaticale care par a func iona f r a face apel la competen a inter-discursiv sau experien ial-cultural⁴. Tocmai pentru c în cazul func ion rii limbajului separarea de inter-discursivitate i experien (cultur) este imposibil , dialogurile oric rui astfel de manual dau impresia de artificial prin elemente de discursivitate i cadre de referin experien ial-cultural de natur truistic . Mostrele de limbaj obi nuit etalate de manualul Assimil sunt structuri mecanice care, func ionând în gol, se pot deregla oricând, ceea ce Ionesco va i experimenta apoi în

² „Râzi în primele cinci minute, dar merit aceste prime cinci minute o or de plictiseal ?” (J. B. Jeener, *Le Monde*, 13-14 mai, 1950). „Nu cred c D-I Ionesco este un scriitor important. De altfel nici nu cred c este dramaturg în vreun fel, nu cred c e un gânditor, nici m car nebun. De fapt nu cred c D-I Ionesco are ceva de spus... E un impostor ale c rui activit i pot fi rezumate de textul unei telegrame: «Falsul suprarealism n-a murit. Stop. Urmeaz Ionesco» (Jean-Jacques Gautier, *Le Figaro*, 17 oct. 1955)”. Pentru o imagine a recept rii teatrului ionescian a se vedea Tucan 2006.

³ cf. Ionesco 1992 a;

⁴ Pentru o imagine a cleor trei tipuri de competen e invocate aici a se vedea Dumitru Tucan, *A în elege i a interpreta (I)*, „Transilvania”, nr. 3-4, 2011, 70-74, *A în elege i a interpreta (II)*, „Transilvania”, nr. 5, 2011, p. 64-68.

pies : „Pentru mine, fusese vorba despre un fel de pr bu ire a realului. Cuvintele deveniser ni te scoar e sonore lipsite de sens;” (*ibid.*: 190).

Manualul (Assimil sau altul de aceea i factur) expune a adar limbajul în dimensiunea sa mecanic , îl desprinde de elementele contextuale circumstan iale i îl lipse te, prin generalizare truistic , de capacitatea de a face apel la o experien uman autenticabil prin filtrul individualit ii. Aceast goliciune nefunc ional a limbajului, separat de dimensiunea experien ial-cultural , nu provoac disparti ia contextului, ci o restrângere drastic a acestuia, resim it , a a cum vedem din experien a ionescian , ca fiind caricatural . Rememorând analiza func iilor limbajului f cut de Roman Jakobson putem denumi contextualizarea restrâns , eviden iat în orice manual, drept o **contextualizare metalingual** , o contextualizare în care limbajul devine propriul s u obiect.

Actul „discursiv” al lui Ionesco, o spune el însu i, s-a n scut dintr-o „ambi ie”: „s le comunic contemporanilor mei adev rurile esen iale de care m f cuse s devin con tient manualul de conversa ie franco-englez ” (Ionesco 1992 a: 189). Care sunt i dac exist anume „adev ruri esen iale” r mâne de v zut. Dramaturgul nu e deloc explicit mai ales c rememorarea actului scrierii piesei devine prilej de a rezuma, cu o atitudine de distan are, spectacolul limbajului care se destructureaz în chiar actul scriiturii:

„S-a petrecut un fenomen ciudat, nu tiu cum: textul s-a transformat sub ochii mei pe nesim ite, împotriva voin ei mele. Propozi iile cu totul simple i luminoase pe care le înscrisesem, cu sânguin , pe caietul meu de colar, se decantar dup o bucat de vreme, se mi car singure, se corupser , se denaturar . Replicile din manual, pe care le copiasem totu i corect, cu grij , unele dup altele se dereglar (*ibid.*: 189-190)”.

Rezultatul acestui „act” este haotic i dezarticulat din punctul de vedere al percep iei dominante despre literatur din epoc (dar nu numai) i de aceea critica vremii face leg tura (într-o prim faz nu foarte favorabil lui Ionesco) cu tradi ia gesturilor contestatare avangardiste din prima jum tate de secol XX. Etichete ca „teatru experimental” (Leonard C. Pronko 1963), „teatru nou” (Michel Corvin 1963, Genevieve Serreau 1966), „teatru paradoxului” (Wellwarth 1964) sau „teatru al deriziunii” (E. Jaquart 1974) se afl în anii '50 – '60 într-o concuren liber cu mult mai celebra formul a lui Martin Esslin din 1961 (Esslin 1977), aceea de „teatru al absurdului”. Teatru ionescian este sim it ca o **provocare** în primul rând datorit insolitului expresiei i rela iei disonante cu formulele dramatice anterioare. „Nu este un teatru psihologic, nu este un teatru simbolist, nu este un teatru social, nici politic, nici suprarrealist. Este un teatru care nu are înc o etichet , care nu are nici o re et de fabrica ie, - e un teatru pe m sur ; dar tiu prea bine c a gre i dac n-a da un nume acestui teatru. Este pentru mine un teatru de aventur , luând acest cuvânt în sensul în care vorbim de romanul de aventur .” – va spune Jacques Lemarchand, prefa atorul primului volum de teatru ionescian ap rut în 1954 (*Les critiques*, 1973, p. 16).

2. Engleze te f r profesor – precaritate, degradare i metateatralitate. Este binecunoscut faptul c prima variant a „anti-piesei” *Cânt rea a cheal* este „comedia inedit într-un act”, scris în române te, *Engleze te f r profesor*. Cele dou piese sunt în mare m sur identice, ceea ce le diferentiaz fiind finalul. Finalul repetitiv, care d o alur circular versiunii fran uze ti, lipse te în versiunea româneasc , care beneficiaz de un episod suplimentar, bizar i aparent incomprehensibil, ce convoac în mod direct resursele stridente ale metateatralit ii.

Analizând în alt parte⁵ *Engleze te f r profesor* prin prisma unei comparații implicite cu *Cânt rea a cheal*, observăm în ambele piese o dinamică specifică, aceea a degradării. În ambele piese mecanismul degradării poate fi observat la nivelul fiecăruia dintre momentele scenice. Însă dacă în *Cânt rea a cheal* acest mecanism al degradării pare oscilant și repetitiv la infinit (vezi structura circulară a piesei), în *Engleze te f r profesor* acest mecanism al degradării provoacă un final violent cu semnificații metateatrale directe.

Ceea ce frapă în începutul piesei (iar lucrul acesta este valabil și pentru *Cânt rea a cheal*) este o funcționare verosimilă a mecanismului acțiunii teatrale. Scena „burgheză” (I) creionează două personaje (D-I și D-na Smith) caricaturale și precare, e adevărat, dar încă plauzibile. Desfășurarea scenei, care pare a se dezvolta ca o imagine hiperbolică a banalității, este supusă unei progresii a degradării către final, prin exhibarea unei posturi violente a personajului Doamnei Smith. Este anticipat încă de aici imaginea violentă a degradării mecanismului teatral pe care o vom putea observa în finalul piesei.

Degradarea este, însă, întârziată de apariția personajului Mary, care repară întrucâtva rupturile primei scene. Anunțarea vizitei soților Martin face ca acțiunea să fie menținută la nivelul coerenței precare de dinainte. E adevărat, replica D-nei Smith privitoare la vizita soților Martin („A, da. Îți așteptam. Ne era foame. Ne gândeam chiar, dacă nu mai vin, să începem să mâncăm fără ei. N-am mâncat nimic toată ziua din cauză că dumneata ai lipsit!”) pusă în relație cu replica din prima scenă a aceleiași D-nei Smith („E ora nouă. Am mâncat supă, pește, carne cu cartofi, salată și am băut bere. Copiii au băut apă. Am mâncat bine, astăzi seară.”) arată, prin contradicția evidentă, o ruptură majoră la nivelul coerenței acțiunii și a dialogurilor, ruptură funcționând ca un adevărat avertisment asupra ficțiunii dramatice în desfășurare. Un avertisment el însuși bizar, atât timp cât are loc chiar în momentul prezenței reparatorii a personajului Mary.

Al doilea episod (pe care l-am putea numi *Recunoașterea soților Martin*) pune cu totul alte probleme. Scena neverosimilă a „regilor sirii” soților Martin evidențiază un element intertextual care ne arată că piesa în desfășurare nu este chiar una obișnuită: este vorba de un procedeu clasic al teatrului, *recunoașterea*⁶, teoretizat încă de Aristotel, și popular ca mecanism teatral de-a lungul întregii istorii a teatrului până în momentul scrierii piesei. În mod subliminal, textul încetează să mai facă apel la o experiență verosimilă, căutând trezirea memoriei culturale și literare (teatrale) a cititorului (spectatorului). Iar pentru a întări acest text construiește o altă intertextualitate, aceea cu romanul polițist al lui Arthur Conan Doyle și cu personajul său principal, Sherlock Holmes.

Precaritatea construcției teatrale fusese, până în momentul apariției acestui episod, una a contradicțiilor și a ambiguității, o precaritate care putea fi pusă de spectator pe seama neîndemânării dramaturgului. O dată cu acest episod, precaritatea este dublată de semnale de autoreflexivitate care dau o alură metateatrală piesei.

⁵ Tucan 2006. Această analiză este o reluare infidelă a aceleiași.

⁶ Peripezia: „Peripezia sau răsturnarea de situație este o schimbare a celor petrecute în contrariul lor, precum s-a arătat, și aceasta, spunem noi, în marginile verosimilului și ale necesarului.” „Cum o arată numele, recunoașterea este o trecere de la neștiință la știință, în stare să împingă fie la dragoste, fie la dumniene personajele sortite fericirii ori nenorocirii” (Aristotel, *Poetica*, 1452 a).

Episodul următor (I-am putea numi emfatic „Pr bu irea limbajului” - Scena IV), delirant, cu replici separate unele de altele din punctul de vedere al compatibilității semnificațiilor, ar putea fi caracterizat doar prin intermediul unei comparații, aceea cu o mână în care merge în gol, din a cărei funcționare momentan abia dacă se mai pot întrezări vagi fragmente ale vechii funcționări.

Interesant este retorica acestui episod, o retorică a devianței progresive. După începutul „normal”, al întâmpinării „invitațiilor” de către D-na Smith, retorica personajelor este una a truismului, dar în același timp și una a incompatibilităților sintactice interioare frazelor clișeu ale personajelor: „Invitațiile înva pe copii, dar pisica îi alptează puștii când sunt mici”; „Automobilul merge repede, dar bucurte reasg te te mai bine” etc. Urmează o serie de repetiții lexicale și de haplogonii care dinamitează semnificația replicilor, pentru că, mai apoi, cele patru personaje sîi „ipe” (cuvântul e împrumutat din didascalii⁷) unii altora alfabetul, apoi o serie de sunete onomatopoeice, iar într-un final un nume fără absolut nici-o semnificație deductibilă din context. Interesant este faptul că această prbuire în treptă a limbajului se află în relație cu un comportament scenic ale cărui evidente semnificații sunt de natură psihologică și comportamentală: furia și **conflictul**. Să nu uităm că **tensiunea conflictuală** este unul din caracterele importante ale teatralității. Acestui episod îi se poate atribui un caracter autoreflexiv tocmai din cauza disonanțelor pe care le provoacă și care atenționează asupra unor elemente structurale ale teatrului: funcționarea iluzionistă a mecanismelor teatrale și caracterul conflictual al teatrului așa cum este ele teoretizat cel puțin în prima jumătate a secolului al XX-lea.

Revenirea limbajului pe coordonate quasi-normale, o dată cu replica „Masa e servită” a personajului Mary, are în replică o influență asupra comportamentului scenic al personajelor, revenite ele însele la „zâmbet”, „în elegere” și într-un final, tăcere.

În *Englezele profesor*, tăcerii ficțiunii („Scenă rămâne goală”) îi corespunde, din punctul de vedere al autorului (a cărui voce autorizat o reprezintă didascalii), perplexitatea spectatorilor, atât timp cât efectul scontat de acesta e enervarea spectatorilor („Trebuie a teptat până ce publicul începe să dea semne de enervare: fluierături, proteste, huiduieli, insulte, morcovi aruncați (sic!), bastoane, ouclocite etc.”⁸) și agresarea acestora.

Acest episod este cel care face diferența majoră dintre cele două piese aici în discuție. *Universului precar al ficțiunii* îi corespunde o evidentă „ficcionalizare” a unei bune părți din componentele intrinseci ale teatrului, lucru evident atunci când Autorul, Directorul teatrului și, cel mai important, spectatorul devin personaje. În alte cuvinte piesa devine o *meta-ficțiune teatrală*.

Piesa lui E. Ionesco este mai degrabă un manifest polemic privind separarea teatrului de realitatea existențială, manifest elaborat progresiv, dar cu o concluzie puternică și penetrantă. Această concluzie este conștientă în ultimele trei replici ale piesei și reprezintă un punct de vedere care va fi dezvoltat și mai târziu de E. Ionesco, în scrierile sale teoretice, anume acela al autonomiei artei teatrale (a se vedea îndeosebi polemica cu Kenneth Tynan⁹).

⁷ („Toți împreună, în culmea furiei, îi pipă la ureche, în timp ce pendula cade cu un zgomot asurzitor și se aud tunete și fulgere”).

⁸ Ionesco 1994: 24.

⁹ Redat în Ionesco 1992 a (*Note și contranote*)

Una dintre replici, anume aceea a autorului-personaj, se raportează direct la aceste idei de autonomie a artei teatrale, postulând o separare extremă a celor două spații opuse din interiorul complexei realități teatrale: spațiul scenic (fictiv) și spațiul spectatorilor (real):

„AUTORUL: De ce veni aici și ne-ncurca î? Eu mă duc să fac ghete în locul cizmarului, și să-l rufes în locul să-l toresei, și să-ncurc pe doctor la spital? Nu. Eu aici sunt doctor și-mi văd de treaba mea. Cizmarii la cizmarie, actorii la teatru, fiecare să-și vadă de treaba lui și lumea o să mărgă mai bine.” (Ionescu 1994: 24)

Celelalte două replici aduc un plus de precizare a acestei separări. Replica unui spectator „din fundul sălii”, replică dat Autorului – personaj („Dar spectatorii, la spectacol” – *Ibid.*: 25) prilejuiește luarea de cuvânt a comisariatului, personaj autoritar, care trece la o imediată violență verbală („Cum îndrăznești să vorbești, când eu tac, obraznicule”) și fizică („Jandarmii gonesc lumea din sală”) a spectatorilor (*Ibid.*: 25).

În fapt, această reacție violentă a instanțelor spectaculare, „de culise”, personificate prin cele câteva personaje care au o referire directă la o analiză a teatrului, se produce ca replică la o violență anterioară a spectatorilor¹⁰. Punctul de cotitură și de tensiune maximă este reprezentat de momentul aneantizării mecanismului fictiv (momentul imediat următor distrugerii totale a verosimilității lumii personajelor) care, prin precaritatea sa, sugerează deja prezența unei metaficțiuni.

Englezele profesor reprezintă, prin trecerea de la ficțiune la metaficțiune teatrală, o printrere în interiorul anatomiei limbajului teatral și, prin aceasta, o demonstrație de analiză a oricărui tip de limbaj și a proiectelor sale instituționale. Postulând de la început un univers posibil (lumea burgheză, englezească), textul produce, prin precaritatea acumulată, o separare din care în cele mai evidente elemente alcătuitoare ale acestui univers. Personajul este separat de limbaj, limbajul de gest, gestul de spațiu, spațiul de temporalitate. Limbajul însuși este, așa cum am încercat să vedem în analiza de mai sus, descompus prin acumularea de incoerențe dar și prin evidențierea directă (cele patru personaje repetă alfabetul, spun replici onomatopoeice) în elementele sale minimale: semantică, sintaxă, material lexical, material sonor. Iar, nu în ultimul rând, această analiză implicată a universului fictiv procedeează la o deconstrucție (artă a caracterului de construcție) a instituției teatrale prin separarea evidentă a elementelor participante la convenia teatrală. Violenta finală, îndreptată împotriva spectatorilor, reprezintă un imediat reper al identificării unei conștiințe a „realității” mășinării teatrale.

Piesa începuturilor dramaturgice ale lui Ionesco este, prin negativismul ei militant, o premiză a viitoarelor construcții, făcută ca o clarificare de planuri, o *construcție metaliterară* (*metateatrală*) directă, în elegând prin aceasta o adevărată punere în scenă a mecanismelor textuale. În *Englezele profesor* Ionesco este pirandellian.

3. Luigi Pirandello – pionierul metateatralității. El este, în istoria teatrului european, practicantul cel mai direct și sistematic al metateatrului. Într-o epocă în care teatrul european este cea mai tradițională și convențională formă de expresie artistică, parte importantă din dramaturgia

¹⁰ Este vorba, bineînțeles, de o „violență” anticipată care se va manifesta în realitate în momentul reprezentării piesei *Cântărea a cheal*. Am năvălit din dosarul acestei „violențe”, reale de data aceasta, ocazionată de prima reprezentare a piesei *Cântărea a cheal* în Lemarchand 1954, Lamont 1993, Abastado 1971.

pirandellian reprezintă un semn evident al nevoii de înnoire teatrală și al necesității de a reflecta la cadrele generale, elementele specifice și dinamica proprie artei teatrale.

Problema teatrului este aceea că reprezintă o formă de expresie culturală complexă, consumatoare de resurse și direct controlată de câmpul social. Complexitatea rezidă în caracterul său dual: formă literară ficțională care are nevoie de „traducere” în limbajul sincretic al spectacolului scenic, finalitate esențială a textului dramatic. Caracterul sincretic al spectacolului înseamnă apelul la un set larg de elemente artistice și resurse materiale și umane specifice (actori, mișcare scenică, muzică – sunet, lumini, scenografie etc.). Toate acestea au nevoie, la rândul lor, de un spațiu în care să coexiste și să colaboreze. Un spațiu fizic care se oglindește într-unul simbolic pentru că „(T)teatrul” este una dintre instituțiile fundamentale ale identității unei culturi. Acest spațiu este, în ultimă instanță, și locul în care se va produce receptarea, care spre deosebire de cea a literaturii propriu-zise, ia forme publice și instituționalizate.

Spectatorul, element primar de interacțiune artistică și instituțională, este o „realitate” manifest supraindividuală. Actul individual de lectură textuală este un „joc” fără reguli precise, sau cum spune Paul Cornea (1998: 115) „o joacă”, care poate fi oprită oricând din propria inițiativă a cititorului. Realitatea „lecturii” spectacolului este diferită. Spectatorului îi sunt impuse constrângeri datorate caracterului *instituțional* al spațiului în care are loc receptarea, acesta fiind supus unor constrângeri de percepție. Imposibilitatea de a întrerupe jocul (acela teatral, dar și acela social), neputința acestuia de a se retrage din joc, retragerea care ar echivala cu un disconfort major al „grupului” în ansamblul lui, fac ca în alegerea spectacolului să fie una „dirijată”. Rădem o dată cu ceilalți la încercăturile pline de haz ale comediei, devenim serioși, o dată cu ceilalți, la seriozitatea dramei¹¹. Neplăcut și discret. Simbolul hermeneutic este „disturbat”, în mod semnificativ, în cazul lecturii spectaculare¹². Individul spectator, mergând la teatru, participă la o formă de ritualitate artistică, la un act cultural de natură identitară și la un act simbolic de participare la fundamentele grupului social cărui îi aparține, care-l transformă într-o abstracțiune culturală. „Spectatorul” reprezintă o sumă de așteptări culturale dominante care oglindesc cultura unei epoci, iar teatrul, tocmai pentru că depinde de spectator, de obicei se ferește să le înțeleagă.

Iată de ce teatrul reprezintă un complex artistic și o configurație instituțională care se integrează în manieră directă în textura simbolică a câmpului social. Acest lucru poate explica de ce arta teatrală este, de la dimensiunea textuală până la cea spectaculară, supusă unor constrângeri de natură artistică, culturală, instituțională, tehnică și, nu în ultimul rând, economică. Este o artă limitată în care experimentul care se situează dincolo de spațiile de comuniune doxastică pare că nu este posibil, cel puțin în sortit și ecului. Până la Pirandello sunt puține nume care pot fi înscrise în această minusculă tradiție. A. Jarry (*Ubu-roi* - 1896) și G. Appollinaire (cu *Les mamelles de Tiresias* - 1917) sunt cele mai cunoscute prin scandalul provocat. Ecul lor se datorează în cea mai măsură dimensiunii populare („burgheze”) a teatrului european și în special formei sale extrem de comerciale: teatrul boulevardier¹³.

¹¹ A. Ubersfeld situa ca primă caracteristică a plăcerii spectatorului aceea de a fi una de grup: „Theatrical pleasure is not a solitary pleasure, but is reflected on and reverberates through others; [...]” (Ubersfeld 1982: 128).

¹² „Realitatea spectacolului” se va putea transforma în sens, în „fundamental”, abia în momentul în care va înceta să existe.

¹³ O privire de ansamblu asupra istoriei teatrului francez, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, poate releva coexistența a două manifestări teatrale concurente: una *populară*, de suprafață, asumându-și o *tehnică*

Teatrul boulevardier e o constant autoritar a dimensiunii populare a teatrului francez de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, datorită influenței încă importante în epoca culturii franceze, este un model de succes pentru întreg teatrul european. Punctele sale de sprijin (din rațiuni comerciale, în primul rând) sunt divertismentul și accesibilitatea. Aceasta e o explicație pentru predominanța formelor comice ale acestui tip de teatru. De asemenea îi e caracteristic asumarea unui set de scheme tematice și tipologii sociale și psihologice recunoscutibile de marele public (familia, dragostea, cștoria, adulterul, conflictul între generații, parvenitul etc.), integrate de obicei unei atitudini moralizatoare oferite ca lecție spectatorilor. Teatrul boulevardier e, în esență, maniera prin care arta dramatică comunică organic cu dominantă a tepturilor culturale și obișnuințele estetice ale epocii: tehnic realist, preeminanța poveștii, structură schematică, moralitate „burgheză”¹⁴.

Iată, transcris succint, atmosfera în care Luigi Pirandello se formează ca dramaturg. Nu e întâmplător faptul că, încă de timpuriu, dramaturgul italian reflectează la specificul artei teatrale. Scrierile sale teoretice abundă în afirmații de principiu asupra „problemelor” dramatice ale vremii, dovedind un interes problematizator pentru paradoxurile acestei arte aflate la frontiera mai multor forme de expresie artistică. Constantele atitudinii pirandelliene sunt: creativitatea „literară” sau creativitatea scriitorului dramatic (*Teatrul și literatura* - 1918), relația dintre creativitatea literară și creativitatea scenică (i.e. creativitatea regizorului și a actorilor - *Ilustratori, Actori și Traducători* - 1908), eliberarea dramaturgiei de convenții retorice prin divorțul de narativ și descriptiv (*Acțiunea vorbită* - 1899)¹⁵.

Adevărată vocație de „teoretician” dramatic și-o va asuma Pirandello în cele trei faimoase piese ale sale din ciclul „metateatral”: *ase personaje în cștarea unui autor* (1921), *Fiecare în felul său* (1924), *Ast-sear se improvizează* (1930). Prevenitor și nuanțat în scrierile teoretice, pirandello scrie pentru un mic public specializat (literari, autori dramatici, critici, regizori sau actori), acesta pare a-și asuma, odată cu scrierea și punerea în scenă a piesei *ase personaje în cștarea unui autor*, o vocație directă de pedagog teatral, piesa având alura unui adevărat tratat despre teatru construit direct pentru uzul spectatorului¹⁶.

Când spunem că piesa în discuție e un act de teoretizare directă a teatrului nu vrem în niciun caz să negăm complexitatea piesei care rezidă într-un corpus dinamic de piste tematice estetice, existențiale sau culturale. Ceea ce e frapant însă în *ase personaje în cștarea unui autor* este tocmai abundența de „semnale de autoreflexivitate”, adică acele referințe directe la caracterul literar (teatral), ficțional sau spectacular, cât și la elemente structurale ale formelor teatrale. Aceste semnale de auto-reflexivitate pot fi grupate în piesa lui Pirandello în trei

reprezentătiionist (al cărei vârf de popularitate și schematism este Teatrul Boulevardier) și alta „subterană”, contestatoare, „elitistă-literară”, *insolită* și *experimentatoare*, care poate fi asociat unor încercări de *legitimare metateatrală*. Reperele acestei dimensiuni „subterane” sunt teatrul simbolist, Alfred Jarry, G. Apollinaire, teoriile despre re-teatralizare ale lui Antonin Artaud (cf. Tucan 2006: 87-100).

¹⁴ Cf. Tucan 2006: 88-89;

¹⁵ Luigi Pirandello, *Saggi, poesie, scritti vari* (1960). O selecție din cele mai importante scrieri teoretice este făcută în L. Pirandello, *Teatrul* (1967). Pentru o analiză a teoriei estetice pornind de la eseurile teoretice ale lui Pirandello a se vedea David Nolan, „Theory in Action: Pirandello's *Sei Personaggi*” (1968: 269 – 276) și Donato Santeramo, *Pirandello's Quest for Truth: Sei personaggi in cerca d'autore* (1999: 37-52).

¹⁶ Piesa reprezintă, după D. Santeramo (1999: 42), un punct de ruptură semnificativ în concepția despre teatru a lui Pirandello.

categorii, în funcție de natura cadrelor de referință la care se raportează: 1) *speculare* (fragmente care funcționează ca „mise en abyme”¹⁷), 2) *structurale* (fragmente care pun în evidență elementele compoziționale ale spectacolului sau ficțiunii dramatice) și 3) *cultural – estetice* (fragmente sau elemente de dinamică internă care pun în evidență, deconstruiesc sau reevaluează convențiile istorice ale tradiției teatrale).

Un fragment care are toate caracteristicile unei structuri mise en abyme se găsește chiar la începutul piesei:

„PRIMUL INTERPRET (*Directorului*): În definitiv, trebuie să-mi pun neapărat tichia de bucatărie?
DIRECTORUL (*neplăcut impresionat de întrebare*): Îmi închipui că da! Dacă ea e în text!

Arată textul.

PRIMUL INTERPRET: Dar mi se pare ridicol!

Directorul (*S rînd furibund în picioare*): „Ridicol! Ridicol!” Ce vină am eu dacă din Franța nu ne mai sosită încă comedia ca lumea? Dacă suntem siliți să jucăm comedii de Pirandello, pe care nu le înlege decât cine tie ce mare isteț! Comedii fanteziste cu schepsis... să nu fie mulțumiri nici criticii, nici publicului, nici actorii! (*Actorii rîd; iar Directorul, ridicându-se și apropiindu-se de Primul Interpret, strigă* :) Tichia de bucatărie, domnule! Îți bate bine oule! Îți crezi că ai să poți să mănânci numai cu bucatăriele lor? Te înțelegi! Trebuie să reprezinti și găoacea oulor pe care le băi!” (Pirandello 1967: 41)

Dincolo de o imagine exemplară sugestiv creionată a dinamicii (ba chiar a tensiunii) interne a spațiului spectacular (relația regizor – actor – text), prezentă ulterior pe tot parcursul piesei, dincolo de o dimensiune autoreflexivă și auto-ironică (piesa repetată de către trei actori este *Jocul rolurilor* a lui... Luigi Pirandello), există câteva elemente cheie care pot oferi indicii pentru interpretarea semnificațiilor culturale – estetice ale piesei¹⁸. Ce sunt de fapt acele „comedii din Franța” invocate cu iritare de către regizorul – director? Este vorba despre piesele care, agreate în același timp de actori (agenții vizibili ai actului spectacular și receptaculii gloriei artistice în cazul reușitei), spectatori (agenții actului de validare socială a acestuia) și critici (agenții de validare instituțională), sunt capabile să comunice cu dominantă a tepturilor culturale ale unei epoci. Este ceea ce P. Pavis (1998: 438) numește „teatru bine făcut” (*Pièce bien faite, Well-made play*), adică un tip de teatru care respectă anumite convenții: iluzia realistă, concentrarea pe acțiune (ficțiunea dramatică), construcția logică, dozarea progresivă dar alertă a elementelor teatrale, sintaxa dramatică precisă. Și dacă adugăm în ecuație și „Franța” și „comedie”, putem observa cum expresia analizată aici face trimitere mai mult decât evidentă la formula cea mai convențională a „teatrului bine făcut”, anticipat mai sus, – teatrul boulevardier. Piesa lui Pirandello (nu atât *Jocul rolurilor* cât *ase personaje*) reprezintă, prin opoziție, negarea tuturor acestor convenții: e anti-iluzionist, anti-mimetic, anti-narativ, non-liniar. Logica ei e logica contrastului estetic și, prin asumarea diferenței, face posibilă atât denudarea procedeelelor ori defamiliarizarea automatismelor dramatice, cât și etalarea elementelor compoziționale ale teatrului.

¹⁷ „Este mise en abyme orice structură compozițională (*enclave*) care antrenează o relație de similitudine cu opera în sine” (Dällenbach 1977: 18).

¹⁸ Una dintre funcțiile construcției mise en abyme este aceea de control hermeneutic al întregului din care face parte prin supraîncărcare semantică (*Ibid.*: 62).

Piesa abund în ceea ce denumeam mai sus semnale de auto-reflexivitate structurale. Cel mai important astfel de semnal este ficționalizarea elementelor de culise (*instanțele spectaculare*: regizor, actori, scenograf, recitativ etc.), în felul acesta negându-se încă de la început principiul tehnicii reprezentative. Prezentarea exhibitivă a elementelor funcționale ale spațiului teatral în procesul construcției spectaculare face posibil percepția de către spectatori nu numai a instanțelor spectaculare, cât și a specificului artistic al elementelor manipulate de acestea. Dar forma demonstrativ-teoretică a piesei este completată de evidențierea separării instanțelor spectaculare de nucleul ficțional („povestea” pe care o spune spectacolul) necesară oricărui spectacol. Acest lucru se petrece odată cu intrarea în scenă a grupului celor șase personaje.

Povestea celor șase personaje¹⁹, o familie „problematică”, a fost încă de la apariția piesei, una dintre preocupările majore ale criticii, care a insistat încă de la început în direcția tratării subiectului din perspectivă biografică, socială sau psihanalitică. Dar odată acceptată premisa autoreflexivității, povestea în sine are o mai mică importanță. E o poveste obișnuită pentru spectatorul epocii din jurul lui 1900²⁰. Cu atât mai mult cu cât pentru teatrul boulevardier acest gen de povești reprezintă atât un univers tematic cât și o sursă de tensiune melodramatică, ambele familiare publicului larg pe care vrea să-l seducă. Cele șase personaje reprezintă, ca univers unitar, „Povestea” însăși, nucleul ficțional, partitura necesară fiecărui spectacol. Nu întâmplător acestei partituri îi este asociat prin personajul suflorului, pus să noteze pentru uzul actorilor replicile „personajelor”, o dimensiune textuală.

Semnalele de autoreflexivitate structurale se acumulează în piesă într-o logică a acumulării concentrice: de la separarea spectacolului de ficțiune la creionarea succesivă a relațiilor specifice ale instanțelor spectaculare cu elemente echivalente de natură ficțională / textuală (calitatea regizorului de „autor” al spectacolului, relația actor – personaj, importanța elementelor non-verbale în limbajul spectacolar, disocierea ficțiune / realitate etc.). Ceea ce se poate vedea în final este o atentă examinare a artei teatrale, o demontare a marelui teatru cu efecte pedagogice pentru spectatorul pierdut în obișnuitele sale culturale și familiaritatele sale cognitive.

Dacă scrierile teoretice ale lui Pirandello sunt prevenitoare și nuanțate, cum spuneam mai sus, e pentru că acesta pare a manifesta în studiile sale o oarecare suspiciune în ceea ce privește însuși conceptul de teatralitate și un soi de privilegiere a creativității literare în dauna celor dramatice (Santeramo 1999: 42). Dar odată cu *șase personaje în creația unui autor* este inaugurat un adevărat „laborator experimental” (*Ibid.*: 42), nu atât pentru găsirea unor răspunsuri cât pentru o analiză amănunțită a anatomiei teatrului care va configura o conștiință carnală complexă a artei spectacolului, deschizând calea experimentelor teatrale ulterioare²¹. Metateatralitatea directă a lui Pirandello, un filon care va putea fi

¹⁹ De fapt sunt apte „personaje”, cel de-al șaptelea – Madama Pace – își va face, evocat de cele șase personaje, apariția „fantomatică” într-o singură scenă.

²⁰ „[...] the story *Sei personaggi* tells is a familiar one to readers of nineteenth-century popular fiction: narratives which fed off contemporary economic and social realities that drove families off the land and into the rapidly expanding cities in search of work and that saw young girls, often seamstresses as here, driven to prostitution in an effort to provide for a destitute family (Hallamore Caesar 1998: 56)

²¹ Teatrul lui Pirandello „a aidé [...] à l’instauration d’un style théâtral en rupture violente avec l’ordonnance de la dramaturgie illusionniste [...]” (Abirached 1994: 239).

observat și ulterior deși nu în mod sistematic din *ase personaje*, pune între paranteze obișnuitele estetice și culturale ale spectatorului, provocând o falie în estetica teatrală a vremii și posibilitatea distanțării de poncifele emfactice ale teatrului popular.

4. Pirandello și Ionesco - contextualizare metateatral (metaliterară) și transcontextualizare. Există o legătură implicită între neîncrederea lui Pirandello în resursele creative ale teatrului și actul metateatral sistematic din *ase personaje*. Este, simplu spus, un mod de re-învierea teatrului pornind de la analiza resurselor sale generice, structurale și tehnice. Actul implică o reducere a expresiei teatrale la formele sale simple și la instrumentele sale esențiale. Însă acest lucru nu se poate face fără a extrage teatrul din ecuația contextualizării sale culturale prin separarea de imaginarul social și capacitatea acestuia de a integra funcțional orice act în realitatea sa simbolică. Actul lui Pirandello, ca orice act de natură metaliterară radicală, este un act de decontextualizare culturală dublat de un act de restrângere a contextului de natură metaliterară (metateatral). Necesitatea unui astfel de act, în general, se regăsește în preajma momentelor culturale în care literatura (teatrul) este impregnată cu formele maligne ale doxei. Actul metaliterară este o implicată separare de doxa culturală, o implicată critică a structurilor ideologice care populează imaginarul cultural, necesară unei înnoiri a literaturii, dar și a reorganizării realităților simbolice ale culturii. Paradoxal această restrângere contextuală de natură metaliterară este tributul care trebuie plătit în orice moment de schimbare de paradigmă literară, adică tocmai în momentul în care literatura își caută cadre de referință și spații imaginare originale. Aceasta este caracteristica literaturii dar și a tuturor formelor de manifestare artistică (incluzând aici și teatrul ca formă complexă): **nevoia de transcontextualizare**²².

În ceea ce privește efectele actului metateatral pirandellian asupra evoluției teatrului european în secolul al XX-lea putem observa cum acesta a deschis calea unor experimente noi cu tehnicile teatrale care s-au pus în practică elemente de imaginar, reverii și atitudini inovatoare care au propulsat teatrul de la sfârșitul primei jumătăți a secolului al XX-lea în avangarda cuceririlor estetice și culturale²³. Unul dintre reprezentanții de prim rang ai acestei „avangarde” metateatrale este Eugène Ionesco. Căzută cu atât mai interesantă cu cât Ionesco pare a repeta pașii ai experimentului pirandellian. Piesa *Englezele și profesorul*, construită ca un act de rătăcire cu spațiul teatral dublat, implicit, de un act de rătăcire cu spectatorul și obișnuitele sale culturale, este în același timp o reevaluare critică a teatrului și a potențialităților sale. Pare a fi, pentru Ionesco care în perioada românească refuzase instinctiv teatrul²⁴, o asumare a acestei forme artistice. În schimb, piesa *Cântărea și cheal* este amputat de finalul violent, polemic²⁵ și, într-o oarecare măsură, prea didactic metateatral. Rezultatul este o „traducere” în registrul abstract al nonfigurativității capabil să suporte transcontextualizări infinite. Relația dintre cele două piese este imaginea unui **act exemplar de instaurare a „teatralului”** derivat dintr-un extrem de interesant act de **auto-pedagogie teatrală**.

²² Termenului îi este atribuit pentru prima oară în domeniul teoretic de Linda Hutcheon (1985) în cartea sa despre parodie, pe care o analizează ca pe un mod creativ de a revalorifica, asimila și actualiza tradiția literară în contexte noi. În sensul larg folosit aici termenul implică o dinamică de relaționare a literaturii cu spațiul cultural.

²³ Cf. Abirached 1994 : 240: „[La méthode de Pirandello] a plutôt offert des images clés et des procédés pratiques, mis en branle de rêveries et des réflexions, suggéré des chemins à explorer.”

²⁴ Ionesco, *Război...*, I: 24.

²⁵ Cf. Ionesco 1992 a: 195-196.

Referin e:

- ***, *Les critiques de notre temps et Ionesco*, Paris, Editions Garnier Frères, 1973.
- Abastado, C., *Eugène Ionesco*, Paris – Montréal, Bordas, 1971.
- Abirached, R., *La crise du personnage dans le théâtre moderne*, Paris, Gallimard, 1994.
- Aristotel, *Poetica*, traducere de D. M. Pippidi, edi ia a III-a, Bucure ti, Ed. Iri, 1998.
- Cornea, P., *Introducere în teoria lecturii*, Ia i, Polirom, 1998.
- Corvin, M., *Le théâtre nouveau en France*, P.U.F., Paris, 1963.
- Dällenbach, L., *Le récit spéculaire. Essai sur le mise en abyme*, Paris, Seuil, 1977.
- Esslin, M., *Le théâtre de l'absurde*, Buchet – Chastel, 1977.
- Hallamore Caesar, A., *Characters and Authors in Luigi Pirandello*, Oxford, Clarendon Press, 1998.
- Hutcheon, L., *A Theory of Parody*, New York, Methuen, 1985.
- Ionesco, E., *C l torie în lumea mor ilor. Teatru V*, traducere, cuvânt înainte i note asupra edi iei de Dan C. Mih ilesco, Univers, 1998;
- Ionesco, E., *Note i contranote*, Bucure ti, Humanitas, 1992 (1992 a).
- Ionesco, E., *Victimele datoriei. Teatru I*, Bucure ti, Univers, 1994 (*Engleze te f r profesor – Cânt rea a cheal , Lec ia, Formule de polite e?, Jacques sau supunerea, Viitorul e-n ou , Scaunele, St pânul, Salonul auto, Victimele datoriei*);
- Ionescu, E., *R zboi cu toat lumea* (2 vol.), Bucure ti, Humanitas, 1992 (1992 b).
- Jacquart, E.C., *Le théâtre de dérision: Beckett, Ionesco, Adamov*, Paris, Gallimard, 1974.
- Lamont, R.C., *Ionesco's Imperatives. The Politics of culture*, The University of Michigan Press, 1993.
- Lemarchand, J., *Le Théâtre d'Eugène Ionesco* (Préface au tome Ier du *Théâtre*, Paris, Ed. Gallimard, 1954).
- Nolan, D., *Theory in Action: Pirandello's Sei Personaggi*, în „Forum for Modern Language Studies”, IV, 1968.
- Pavis, P., *Dictionary of the theatre. Terms, Concepts, and Analysis* (Translated by Christine Shantz), Toronto, University of Toronto Press, 1998.
- Pirandello, L., *Saggi, poesie, scritti vari*, Milano, Mondadori, 1960.
- Pirandello, L., *Teatru*, Bucure ti, E.P.L.U., 1967.
- Pronko, L. C., *Théâtre d'avant-garde. Beckett, Ionesco et le théâtre expérimental en France*, Denoël, 1963 (orig. *The Experimental Theatre in France*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1962).
- Santeramo, D., *Pirandello's Quest for Truth: Sei personaggi in cerca d'autore*, în Biasin, G, Gieri, M., *Luigi Pirandello – Contemporary Perspectives*, Toronto, University of Toronto Press, 1999.
- Serreau, G., *Histoire de <<nouveau théâtre>>*, Gallimard, 1970.
- Tucan, D., *A în elege i a interpreta (I)*, „Transilvania”, nr. 3-4, 2011, 70-74.
- Tucan, D., *A în elege i a interpreta (II)*, „Transilvania”, nr. 5, 2011, p. 64-68.
- Tucan, D., *Eugene Ionesco. Teatru, metateatru, autenticitate*, Timi oara, Ed. UVT, 2006.
- Ubersfeld, A., „The Pleasure of Spectator”, în *Modern Drama*, nr. 1, 1982.
- Wellwarth, G., *The Theater of Protest and Paradox*, 2nd ed., New York University Press, 1971.

Maria VÂTC
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

Valențe simbolice ale luminii în obiceiurile de iarnă din Valea Almăului, jud. Caraș-Severin

Abstract: (Symbolic Meanings of Light in the Winter Habits from the Almaj Valley, Caraș-Severin County)

This paper aims to present a few forms of *light* that can be found in the winter customs from The Valley of Almaj, Caraș-Severin County. We shall mainly discuss the “praznicul” (the day of the host – a holiday that is compulsory for every household in this area), as well as the phenomenon of caroling, i.e. a *ceremonial complex* which is part of the ritual genre of folklore, genre which includes the poetry of customs (the literary component) and which performs several functions: a wishing function (of predicting and of wishing good health), a dismissal function (of driving evil spirits away), and a protection function (of taming and of asking for protection from the fate).

In almost all these cases, the *light* has positive connotations, underlining the victory of good over evil, the triumph of life over death, and spiritual and material regeneration. Of all the elements associated with the *light*, we shall refer to the following: the candle (“the light”), the embers, the fire, the star, the decorated Christmas tree, and the sun. One has to notice that the light as a symbol did not appear in the traditional customs at the same time with the large spread of Christianity, but it can be identified even in the pagan period before Christ. Yet, in The Almaj Valley, most of the elements previously mentioned are associated with the practices performed by the Christian religion, and their use in these customs overlaps with a small-scale representation of distinct moments during church rituals.

Keywords: custom, folklore, light, traditional culture, The Almaj Valley

Rezumat: Lucrarea de față își propune să prezinte câteva prefigurări ale *luminii* întâlnite în cadrul obiceiurilor de iarnă din Valea Almăului, județul Caraș-Severin. Vom avea în vedere, cu precizie, „praznicul” (ziua patronului casei – sărbătoare cu caracter obligatoriu pentru fiecare casă din această zonă), precum și fenomenul colindatului, acel *complex ceremonial* care face parte din genul ritual al folclorului, gen care cuprinde poezia obiceiurilor (componenta literară) și îndeplinește mai multe funcții: o funcție augurală (de prevestire, urări de sănătate), o funcție apotropaică (de alungare a răului) și o funcție propitiatorie (de îmbălbăzire, protecție din partea soartei).

Aproape întotdeauna, *lumina* prezintă semnificații conotate pozitiv, subliniind biruința binelui asupra răului, triumful vieții asupra morții, regenerarea spirituală și materială.

Dintre elementele asociate *luminii* ne vom referi la următoarele: lumânarea („lumina”), jarul, focul, steaua, bradul împodobit, soarele. De semnalat că simbolul luminii în cadrul obiceiurilor nu a apărut odată cu răspândirea cretinismului, ci poate fi reperat încă din perioada precretină. Însă în Valea Almăului, majoritatea elementelor amintite mai sus sunt asociate cu practicile creștine și creștine, folosirea acestora în cadrul obiceiurilor fiind contopită cu reprezentarea în miniatură a unor momente din ritualurile bisericești.

Cuvinte-cheie: obicei, folclor, lumină, cultură tradițională, Valea Almăului

Actele de cultură tradițională – obiceiurile – se realizează atât printr-un sincretism de limbaje, cât și printr-un sincretism de planuri contextuale, fiind polifuncționale, ceea ce poate explica și durabilitatea lor¹. Obiceiurile, ceremoniile și riturile reflectă concepția despre lume a oamenilor, a contextului socio-cultural în care acestea trăiesc. În consecință, ele firesc ca, odată

¹ Mihai Pop, *Obiceiuri tradiționale românești*, București, Editura Univers, 1999, p. 15.

cu dezvoltarea societății, să se schimbe și rostul lor. Uneori, ele își pierd total sensul inițial, devenind simple măști ale festivității, cu caracter înveselitor, golit de sensurile primare².

Încadrate de specialiști în categoria obiceiurilor calendaristice cu dată fixă³, obiceiurile de iarnă sunt marcate printr-un ir de momente festive (cu caracter sincretic), desfășurate în perioada 24 decembrie – 7 ianuarie, dintre acestea detașându-se *colindatul*, cu acele texte ceremoniale specifice – „rămășiile de datini păgâne, romane, ce s-au familiarizat în cretinism”⁴ –, puternic influențate de srbtoarea Nașterii Domnului și a Botezului lui Iisus – cunoscut ca fiind „Mesia, Mântuitorul, figură-cheie a religiei creștine”⁵.

Un alt obicei întâlnit, în această perioadă, în Valea Almăului⁶ este *praznicul* – faptul de a numi un sfânt ca patron al casei. Fiecare casă din Almău are praznicul ei, multe familii din satele almejene instituind ca patron al casei unul dintre sfinții srbtoriți în perioada ce face obiectul studiului de față, cum ar fi Sfântul tefan (Ștefan), Sfântul Ion, chiar și Sfântul Nicolae ori Sfântul Alipie (Alimpe – 26 noiembrie), ultimii doi – srbtoriți în postul Crăciunului, premergător srbtorilor de iarnă. Cu ocazia praznicului se obișnuiește sfințirea casei de către preot, act urmat de oferirea unei mese de praznic, în care se dăde pomană pentru cei răposați.

*

Din primele cercetări de teren pe care le-am efectuat în zonă, am cules câteva informații despre textele ceremoniale (colinde, cântece de stea) ce formează repertoriul specific obiceiurilor de iarnă. Menționăm că nu am avut acces la transcrierea lor exactă, fapt pentru care lucrarea de față nu-i propune, nici pe departe, să aibă un caracter integrator.

Colindele sunt „textele” care se „contextualizează” în obiceiul colindatului⁷. De-a lungul timpului, fiind transmise pe cale orală, din generație în generație, textele au suferit o serie de modificări, fapt ce a determinat apariția a diferite variante. „Colinda aduce în prim-plan al expresiei simbolul” – modalitate de comunicare poetică ce devine „factor stilistic ordonator de noi și noi structuri artistice”⁸. Prin simbol, colindele devin „poezii aluzive” cu rolul de a-i sugera anumite sentimente celui care le cântă și sunt destinate, primind, totodată, și un profil ornamental⁹.

Ne vom opri, în cele ce urmează, asupra valențelor simbolice ale *luminii* – element întâlnit cu o frecvență remarcabilă în practicile ce însoțesc obiceiurile mai sus amintite din arealul menționat. Ne vom ocupa, cu precizie, de simbolistica acestui element în cadrul manifestărilor specifice perioadei, precum și în textele ceremoniale (colinde, cântece de stea,

² Id., *ibid.*, p. 36-37.

³ Otilia Hedean, *Lecții despre calendar*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005, p. 19.

⁴ Victor Aga, *Simbolică biblică și creștină. Dicționar enciclopedic (cu istorie, tradiții, legende, folclor)*, ediția a II-a, Timișoara, Editura Învierii, 2005, p. 92.

⁵ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 1995, p. 274.

⁶ Valea Almăului este un înut situat în partea de sud-est a județului Caraș-Severin, fiind străbătut de râul Nera (Nergăniul) și cuprinzând localitățile: Bălnia, Borloveni-Noi, Borloveni-Vechi, Bozovici, Dalboe, Gârbov (Gârbo), Lupu Nicu-Mare, Mocerii, Pata, Prigor, Prilipe, Putna, Ravensca (sat de cehi), Rudăria (astăzi – Eftimie Murgu), Opotău-Nou (cu satul Stancilova), Opotău-Vechi.

⁷ Ioan Viorel Boldureanu, *Etimologie și folclor. Cultură tradițională orală. Teme, concepte, categorii*, Timișoara, Editura Marineasa, 2008, p. 69.

⁸ Gheorghe Vrăbîie, *Din estetica poeziei populare române*, București, Editura Albatros, 1990, p. 144.

⁹ Id., *ibid.*, p. 144.

ur ri, cânt ri biserice ti – folosite în manifest ri independente de spa iul eclezial – sau alte crea ii populare). Nu vom face o clasificare sau o analiz am nun it a textelor întrebuinte în cadrul obiceiurilor de iarn din Alm j, ci vom puncta exclusiv simbolistica luminii – element-cheie în aceste manifest ri. Astfel, vom folosi termenul *colind* în context larg, chiar dac textul analizat este cel al unui cântec de stea¹⁰, tropar etc.

Lumina înso e te toate apari iile i manifest rile Divinit ii; în opozi ie cu întunericul, ea reprezint un principiu al binelui, fiind legat de na terea vie ii. Toate cosmogoniile pun la originea lumii principiul „Fiat lux”¹¹. În concep ia cre tin , lumina simbolizeaz constant via a, mântuirea, fericirea primite de la Dumnezeu, Care este El însu i Lumin ¹². Lumina mai desemneaz Cuvântul lui Dumnezeu i pe vestitorii lui, fiind considerat „ve mântul viu al lui Dumnezeu”¹³. În simbolistica cre tin , credincio ii trebuie s fie i ei lumina lumii, „devenind reflexul luminii lui Hristos i ac ionând astfel în consecin ”¹⁴.

În perioada Cr ciunului, în majoritatea localit ilor din Valea Alm jului se face sfîn irea caselor de c tre preotul locului, atât în zilele premerg toare acestei s rb tori, cât i în cele de dinaintea Bobotezei (6 ianuarie) – practic specific , de altfel, i praznicului casei. În cadrul acestui obicei se cânt , cu prec dere, *Troparul Na terii* – cântec bisericesc implicat i în obiceiul colindatului propriu-zis –, iar la Boboteaz – troparul praznicului (*În Iordan botezându-Te*).

În timpul primelor anchete pe care le-am întreprins în zon , am remarcat faptul c *Troparul Na terii* e frecvent întâlnit i în postura de colind, interpretat, în ziua de Ajun, de copii, în multe localit i – pe alt melodie decât cea cunoscut în practica serviciilor religioase: „Na terea Ta, Hristoase, Dumnezeul nostru, r s rit-a lumii **Lumina** cuno tin ei; c -ntru dânsa ceia ce slujeau stelelor de la stea s-au înv at s se-nchine ie, Soarelui drept ii, i s Te cunoasc pe Tine, R s rital cel de Sus, Doamne, m rire ie!” Integrarea elementului subliniat în acest tropar eviden iaz faptul c legea lui Dumnezeu este o lumin în calea oamenilor.

Dintre cântecele de stea folosite ast zi în Valea Alm jului, amintim *O, ce veste minunat* , un alt text în care apare elementul analizat. Întrucât informatorii nu- i mai amintesc exact versurile de alt dat , vom folosi forma actual a colindei (dup cum se tie, această colind cunoa te i în zilele noastre mai multe variante): „P storii, cum auzir , / spre s la ul sfânt pornir , / unde au aflat / Prunc **Prealuminat** / i Îl pream rir ”¹⁵. În secven a

¹⁰ Cântecele de stea are o tem exclusiv cre tin , fiind de origine bisericeasc , cu un pronun at caracter apusean; „se deosebe te de colind prin tematic , prin structurile ritmice i sonore folosite, iar în cadrul formei arhitectonice, prin lipsa refrenului”. Cele dou genuri muzicale sunt înrudite, dar, în cadrul cântecelor de stea, „subiectele biblice sunt tratate mult mai rigid (chiar dogmatic), iar con inutul versurilor nu mai face nicio referire legat de via a patriarhal obi nuit sau de raportul existent între divinitate i omul de rând” – Ovidiu Papan , *Categorii ale produc iilor folclorice muzicale române ti*, Timi oara, Tipografia Universit ii de Vest, Facultatea de Muzic , 2006 (curs litografiat), p. 8.

¹¹ Ivan Evseev, *Enciclopedia simbolurilor religioase i arhetipurilor culturale*, Timi oara, Editura Învierea, 2007, p. 327.

¹² Cf. *I Ioan* 1: 5 –, „ i aceasta este vestirea pe care am auzit-o de la El i v-o vestim: c **Dumnezeu este lumin** i niciun întuneric nu este întru El.”

¹³ Victor Aga, *op. cit.*, p. 223.

¹⁴ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dic ionar de simboluri*, volumul 2, *E-O*, Bucure ti, Editura Artemis, 1995, p. 240.

¹⁵ Textul citat (ca i altele incluse în acest studiu) este transcris dup diverse culegeri de pricesne, ap rute la diferite edituri din ar i întrebuinte pe scar larg , în perioada s rb torilor de iarn , de alm jeni.

citat, remarcăm adjectivul *prealuminat* (ce determină substantivul *Prunc*), provenit din participiul verbului *a lumina*, la superlativul absolut, prefigurând gradul intensității maxime a luminii; întreaga construcție trimite la Iisus – personaj central în scrierile toarei Crăciunului –, Care, în viziunea creștină, este Lumina lumii (cf. *Evangelia după Ioan*, cap. 8: 12).

Un alt cântec de stea frecvent întrebuit în zonă este *Astăzi S-a născut Hristos*: „Astăzi S-a născut Hristos, / Mesia, chip **luminos**, / Lăudați-l și cântați-l în bucurie!”, unde adjectivul *luminos*, derivat de la *lumină* cu sufixul *-os*, determină substantivul *chip*, cu trimitere evidentă la persoana lui Iisus Hristos. La fel ca în situația de mai sus, grupul nominal relevă lumina ca simbol al lui Hristos, Care, cu darul mântuirii, închipuie speranța și eternitatea¹⁶.

Soarele este un „simbol arhetipal prezent aproape în toate culturile lumii”¹⁷, considerat a fi chipul nașterii și al morții¹⁸, al luminii și al căldurii, aflându-se „în centrul cerului așa cum inima se află în centrul pământului”, ca o manifestare a Divinității, a cunoașterii și inteligenței cosmice¹⁹.

În majoritatea localităților din Țara Almăjului, cetele de colindători – cu precădere copiii – merg la colindat în zorii zilei, în dimineața de 24 decembrie, deci în Ajunul Crăciunului, până nu răsar soarele. În credința populară se consideră că începutul zilei se înfăptuiește la răsritul soarelui, nu la miezul nopții (timpul oficial). „Din punct de vedere practic, ziua solară are două miezuri (miezul zilei și miezul nopții) și două hotare (răsritul și apusul)”²⁰. Miezul nopții este socotit „momentul culminant când binele și răul se confruntă cu putere, victoria dintre ele nefiind încă decisă”²¹. Pentru ele binelui atingeau puterea maximă abia la ivirea zorilor, când timpul nocturn se purifică. Din acest motiv, „miezul nopții și Răsritul soarelui erau momente diametral opuse pentru împlinirea sau anularea actelor magice”²²; aceste momente aveau și o valoare pozitivă: erau considerate a fi timpul de odihnă pentru a tria cerului – soarele și luna²³.

După cum am amintit mai sus, textul cu care colindătorii Îl vestesc pe Pruncul Iisus este *Troparul Nașterii*, în care se face referire și la simbolul celest: „[...] și se închine la **Soarelui** drept al său”. Aflându-se în mijlocul cerului, soarele este un simbol al centrului (de aici, și orientarea după soare)²⁴. În simbolistica biblică, soarele este înfăptuit ca fiind izvorul luminii materiale, simbolul Mântuitorului (sursa luminii spirituale), prefigurarea cerului, unde mirarea lui Dumnezeu luminează ca un soare drept al celor în îngerilor²⁵.

O colindă în care este amintit acest element, al cărei text l-a publicat folcloristul Nicolae Ursu în lucrarea *Cântece și jocuri populare românești din Valea Almăjului (Banat)*,

¹⁶ Victor Aga, *op. cit.*, p. 223.

¹⁷ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 558.

¹⁸ Victor Aga, *op. cit.*, p. 356.

¹⁹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, volumul 3, P-Z, București, Editura Artemis, 1995, p. 236-243.

²⁰ Ion Ghinoiu, *Scrieri și obiceiuri românești*, București, Editura Elion, 2004, p. 55.

²¹ Id., *ibid.*, p. 55.

²² Id., *ibid.*, p. 55.

²³ Id., *ibid.*, p. 55.

²⁴ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 558; vezi și Ion Ghinoiu, *op. cit.*, p. 50-51.

²⁵ Victor Aga, *op. cit.*, p. 356.

a fost culeas din localitatea Bozovici – colind consacrat Maicii Preacurate, care- i caut Fiul, întrebându-i pe colindatori despre El: „*Leroloi, Vzu, mi-avzut / Leroloi, Pstri orul meu, / Leroloi, St pînioru vostru? / [...] / Leroloi, Ochi orii lui, / Leroloi, Doaumur enegre / Leroloi, Coapce la r coar', / Leroloi, Nacins d soare*.”²⁶. Remarcăm aici actualizarea sensului propriu al substantivului *soare* (în contrast cu elementul *mur*), într-un episod legat de descrierea trsurilor Pruncului Sfânt, prin care se subliniază caracterul Sunic, intangibil, în universul înconjurător.

Raza (soarelui / stelelor) simbolizează „o emanație luminoasă, care se răspândește dintr-un anumit centru”²⁷, indiferent dacă acesta este reprezentat de soare, sfânt, erou, duh sau alte ființe; ea exprimă „o influență fertilă de ordin material sau spiritual.”²⁸.

Într-unul dintre textele cu care se colindă frecvent în Valea Almăjului – *Trei p'stori* –, **raza** apare ca motiv în refren (strofa repetabilă): „**Raza** soarelui, / floarea soarelui (câmpului), / iată se sfîtuire.”, ca regent al substantivului *soare*, din aceeași sferă. De altfel, în cadrul textelor srbtorești din obiceiurile de Crăciun, au fost dezvoltate o serie de refrene, sub numeroase forme ce răspund unor necesități stilistice integrate în contextul întregii poezii. Dintre acestea pot fi amintite: *Florili dalbe, Măru-l cu florili dalbe, Lerui, Leroloi* (a se vedea colinda citată la simbolul soarelui), refrene care, în contextul colindelor, reprezintă „un apendice morfologico-stilistic”, cu rolul de a sublinia nuanțele de conținut, accentuând semnificația termenilor, și de a întregi expunerea sonoră, melodică a colindului.²⁹

Calitatea razei – atribuit unei persoane – desemnează „o ființă care radiază, care strălucește de lumină, ce aparține unei naturi produse de foc, înrudite cu soarele.”³⁰. Raza reprezintă și simbolul puterii, al atotputerniciei lui Dumnezeu: a așa cum soarele încălzește și susține viața prin razele sale, tot astfel și Iisus Hristos – „**raza** Tatălui” – „încălzește” lumea, promițându-i viață veșnică. Razele solare sunt și întruchiparea Sfintei Treimi. „Fiecare rază privită în analiza spectrală arată trei culori principale: roșu, vânătă, galben”³¹ – înfățișate într-o singură culoare.

De asemenea, raza poate juca și rolul de îndrumător, de ghid, fapt remarcat și în textul ceremonial *Steaua sus răsare*, prezent în repertoriul actual al colindelor almejene, mai ales în obiceiul *mersul cu Steaua*: „Magii, cum zăriră / steaua, și porniră, / mergând după **rază**, / pe Hristos să-l vădă.”.

Răsunătorul simbolizează pe Iisus Hristos, numit „Răsunătorul Răsunătorilor”, precum și națtea, viața, lumina, în antiteză cu apusul, care simbolizează întunericul, moartea³². În *Troparul Nașterii*, întâlnim acest element în două ipostaze: ca verb – acțiune / proces ce presupune ivirea Luminii –, dar și ca substantiv propriu, cu referire directă la persoana lui Iisus Hristos, puternic individualizat (articulat cu articol hotărât): „Națtea Ta, Hristoase,

²⁶ Nicolae Ursu, *Cântece și jocuri populare românești din Valea Almăjului (Banat)*, București, Editura Muzicală, 1958, p. 166. Precizăm că, în lucrarea de față, transcrierea fonetică a colindelor sau a cântecelor de stea este aproximativă. În textele selectate din culegerea citată am respectat scrierea cu *î*.

²⁷ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, volumul 3, P-Z, p. 147.

²⁸ Id., *ibid.*, p. 147.

²⁹ Gheorghe Vrabie, *Retorica folclorului: poezia*, București, Editura Minerva, 1978, p. 232.

³⁰ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, volumul 3, P-Z, p. 147.

³¹ Victor Agha, *op. cit.*, p. 315.

³² Id., *ibid.*, p. 314.

Dumnezeul nostru, **r s rit-a** lumii Lumina cuno tin ei; c -ntru dânsa ceia ce slujeau stelelor de la stea s-au înv at s se-nchine ie, Soarelui drept ii, i s Te cunoasc pe Tine, **R s ritul** cel de Sus, Doamne, m rire ie!³³. În acest sens, într-un alt cântec de stea, verbul *a r s ri* face referire la evenimentul Na terii Mântuitorului: „Nou azi ne-a **r s rit**, / Domnul Iisus Hristos, / Mesia Cel mult dorit, / Domnul Iisus Hristos.”

Termenul în discu ie este întâlnit, de asemenea, într-un text cules din localitatea Borloveni de folcloristul Nicolae Ursu: „Bucura i-v i v veseli i to i oamenii, to i oamenii, / C ci pe Cristos împ ratul I-au n scut. (bis) / Trei crai de la **r s ritul** Vicleemului au pornit, au pornit / i cu daruri înainte i-au ie it. (bis)”³⁴; în strofa citat , lexemul este folosit cu trimitere la punctul cardinal est. Tot cu această semnifica ie, termenul *r s rit* apare într-un alt text ceremonial cântat, în perioada actual , de Cr ciun – *Veni i ast zi, credincio ii!*: „Veni i ast zi, credincio ii, s s lt m, s s lt m, / de Na terea lui Hristos ne bucur m. // [...] // Cei trei crai din **R s rit** au vestit, au vestit, / aur, smirn i t mâie I-au d ruit.”; versurile transpun pașajul biblic în care este descris scena sosirii magilor din r s rit în pe tera Betleemului³⁵. Acela i fapt poate fi semnalat i în cântecul de stea *Cerul i p mântul*: „Din **R s rit** vin (bis) / magi cu bucurie, / cu dar de smirn , (bis) / aur i t mâie.”

Pentru acest moment al zilei, în Valea Alm jului se utilizeaz mai frecvent termenul **diminea a**, emblem a biruin ei luminii asupra întunericului, simbol al purit ii, al sincerit ii, al rug ciunii³⁶, fapt pentru care, a a cum am men ionat, în majoritatea satelor alm jene, colindatul se practic în acest moment al zilei.

De pild , în localitatea Prilipe se colinda numai în zorii zilei de 24 decembrie, în Ajunul Cr ciunului. Copiii se întâlneau la „capul” (cap tul) satului, pe la ora 5 diminea a, i colindau pân pe la orele 8-9. Fiecare colind tor avea un „bât de colindat” („colenda”), confec ionat din lemn de alun, „f cut cu flori pr el”³⁷, care era recuzit obligatorie, al turi de „ches” (tr istu), a fiec rui colind tor. Întotdeauna, la una dintre case era f cut focul în vatr (mai târziu se f cea în „ pohert” – cuptorul cu plit); când copiii ajungeau cu colinda, se a ezau în jurul vetrei, iar gazda îi pune s „zgând re” în foc. Acest obicei avea loc la momentul când se îngâna ziua cu noaptea, simbolizând lupta luminii cu întunericul; astfel se întâmpina Na terea lui Iisus Hristos, Cel care aduce lumina. Colindul se cânta într-un ritm sacadat, timp în care colind torii loveau cu bâta în p mânt, „ca i cum ar fi ajutat lumina s alunge întunericul”³⁸: „Bun zâua lu’ Ajun, / c -i mai bun -a lu’ Cr ciun, / c -i cu miei, / cu purcei, / s mânc m carnea de pe ei, / cu alune, c -s mai bune, / cu nuci, c -s mai dulci, / cu cri ari, c -s mai tari, / s -i b g m la pozonari. / D -mi colacu’ i cârnatu’ / s m duc la altu’.”³⁹. În acest sens, sunt foarte sugestive i versurile cântecului de stea *Cerul i p mântul*: „Din cer Cuvântul

³³ Cf. i *Evanghelia dup Luca*, cap. 1: 78-79 – „Prin milostivirea milei Dumnezeului nostru, cu care ne-a cercetat pe noi **R s ritul** cel de Sus, ca s **lumineze** pe cei care ed în întuneric i în umbra mor ii i s îndrepte picioarele noastre pe calea p cii.”

³⁴ Nicolae Ursu, *op. cit.*, p. 174.

³⁵ Cf. *Evanghelia dup Matei*, cap. 2: 11 – „, i intrând în cas , au v zut pe Prunc împreun cu Maria, mama Lui, i c zând la p mânt, s-au închinat Lui; i deschizând vistierile lor, I-au adus Lui daruri: aur, t mâie i smirn ”.

³⁶ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 172.

³⁷ Nicolae Andrei, 63 de ani, profesor de istorie-geografie, B nia, n scut la Prilipe .

³⁸ Idem.

³⁹ Idem.

(bis) / în trup se arat , / **noaptea** din lume (bis) / **Zi se face**-ndat .”, preînchipuind lupta dintre întunericul p catului i lumina adus omenirii prin Na terea Fiului lui Dumnezeu.

În lucrarea *Cântece i jocuri populare române ti din Valea Alm jului (Banat)*, folcloristul Nicolae Ursu a inclus o colind din Bozovici, din care se evideniaz i mai concret timpul când se petrecea colindatul adul ilor pe la case – în noaptea de Ajun, pân spre diminea a Marii S rb tori: „Ce sar -i ast zi sar , (bis) / *Doamne, dai Domnului, Doamne.* / Asta-i seara lu Ajunu, (bis) / *Doamne, dai Domnului, Doamne.* / **Diminia a** lui Cr iunu (bis)”⁴⁰.

Steaua (magilor). Prin caracterul s u celest de astru luminos, de surs a luminii, steaua devine simbol al spiritului, al conflictului dintre for ele spirituale sau luminoase i cele ale materiei, tenebroase⁴¹. Din perspectiv cre tin , steaua este simbolul apostoliei; „precum stelele vestesc m rirea lui Dumnezeu [...], a a i vestitorii Evangheliei i sfin ii au propov duit dumnezeirea Mântuitorului”⁴².

În zona de interes pentru studiul de fa , pe lâng colindatul propriu-zis, o alt manier de manifestare specific obiceiurilor de iarn este *umblatul / mersul cu Steaua*, form de colind cu coninut explicit cre tin⁴³. Aceast practic red episodul biblic în care cei trei crai de la R s rit, c l uzi i de o stea, caut s afle locul în care S-a n scut Pruncul din Betleem. Fiindc obiceiul s-a transmis, din genera ie în genera ie, pe cale oral , prezint particularit i specifice fiec rui areal în care se practic : de la straiete purtate de actan i pân la confec ionarea stelei, a recuzitei, la caracteristicile graiului i ale textului.

În Alm j, se folose te steaua cu cinci col uri, confec ionat din carton i / sau hârtie colorat , fixat pe un b de lemn, care poate fi, la rândul lui, împodobit sau sculptat. Copiii care duc steaua cânt , de regul , *Steaua sus r sare: „Steaua sus r sare / ca o tain mare, / Steaua str luce te / i lumii veste te.* (bis) // [...] // Magii, cum z rir / **steaua**, i pornir , / mergând dup raz , / pe Hristos s -L vaz . (bis)”

Steaua magilor reprezint o no iune strâns legat de tradi ia Na terii lui Iisus Christos, cu posibile conexiuni în sfera mitologiei. Unicul text canonic referitor la acest aspect se afl în *Evanghelia dup Matei*, cap. 2: 9⁴⁴ – „Iar ei, ascultând pe rege, au plecat i iat , **steaua** pe care o v zuser în R s rit mergea înaintea lor, pân ce a venit i a stat deasupra, unde era Pruncul.”. De asemenea, acest însemn „este antitipul stâlpului de foc din pustia Sin i al apari iei îngerilor la na terea Domnului. Mai e i simbolul Mântuitorului, care a fost numit «steaua stelelor» [...], care a luminat ca stea de sear p gânilor i iudeilor i a r s rit ca luceaf r de diminea cre tinilor.”⁴⁵.

Acest simbol al luminii se desprinde tot din *Troparul Na terii*, folosit în Alm j cu valoare de colind : „[...] c -ntru dânsa ceia ce slujeau **stelelor** de la **stea** s-au înv at s se nchine ie, Soarelui drept ii”. În acest fragment, demn de remarcat este întrebuinta area pluralului *stelelor* – ce indic , prin defini ie, menirea magilor –, în opozi ie cu singularul

⁴⁰ Nicolae Ursu, *op. cit.*, p. 169.

⁴¹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dic ionar de simboluri*, volumul 3, P-Z, p. 257.

⁴² Victor Aga, *op. cit.*, p. 364.

⁴³ Ioan Viorel Boldureanu, *op. cit.*, p. 77-79.

⁴⁴ Victor Kernbach, *op. cit.*, p. 589.

⁴⁵ Victor Aga, *op. cit.*, p. 364.

stea, care denotă unicitatea acestei ipostaze a luminii, ca indiciu al evenimentului Nașterii lui Iisus Hristos.

În alte texte ceremoniale întrebuintate astăzi în zona Almajului, stelei îi este conferit rolul esențial de îndrumător, de „indiciu” pe drumul necunoscut în aflarea locului unde S-a născut un Nou Împărat: „**Steaua** magilor veste-te, / Viteemul îți primește / i din proorocie rar / pe Mesia Îl află; / *O, Minune...*” (*Doamne, a Tale cuvinte*) sau „Crăciune, Moșbătrâne, / saltă cu noi foarte bine, / Hristos astăzi S-a născut, / craii **steaua** au văzut. / Pstorilor fluiera-i, / din picioare să-mi sălta-i, / cu îngerii să-mi cântă-i, / toată la **stea** să vă-nchina-i!”⁴⁶.

Focul este unul dintre cele cinci elemente ce se află în relație de concordanță în timp și spațiu, aparținând universului celest. „Ca stihie purificatoare și ca izvor de viață, este mitologizat în imaginea «focului viu» ce se aprinde în mod ritualic la cele mai importante ceremonii religioase și sărbători calendaristice.”⁴⁷. „Este unul din elementele fundamentale în toate sistemele cosmogonice și filosofii naturiste”, întâlnit în ipostaza de flăcără, cldură sau lumină, simbolizând viața, puterea creatoare, pasiunea, dragostea, purificarea, dar și puterea distructivă⁴⁸. Focul mai preînchipuie dimensiunile sufletești, cele supranaturale și anumite virtuți și precum adevărul, dreptatea, fericirea și durerea⁴⁹.

„Un obicei, rămas de la romani, strecurat la iudei și trecut și la poporul nostru, este aprinderea focurilor în preseara unor sărbători”⁵⁰. Astfel, în localitatea Putna, ce aparține comunei Prigor, în ziua de Crăciun, odinioară se făcea *luminița*: în vatra focului, se puneau „lemn uscate de alun și vioare mici, cu răchișă și colaci și se dădea de pomana”⁵¹. La aprinderea focului se folosea lemnul uscat de alun, ca și la confecționarea „colendei” (bucul de colindător), deoarece, în cultura populară românească, acest arbore este considerat a fi sacru, cu proprietăți miraculoase. Funcțiile magice sunt atribuite, în special, nuielei de alun. Bucul de alun al colindătorilor (folosit și la nună) îi sunt conferite funcții apotropaice, de stimulare a fecundității, având „calități de creștere, sănătate și întinerire”⁵².

În unele localități din Almaj se obișnuiește aprinderea focurilor, în ziua de Crăciun, în „crucea pialui” (la răscrucea străzilor). În altele, în seara de Ajun, când preotul umblă prin sat, însoțit de câțiva copii, se făcea foc cu „tuluji” (coceni) pe marginea drumului. Când treceau copiii, se strângeau și jucau câte jumătate de ceas în fața casei unde era făcut focul, având menirea de a lumina noaptea în care se prăznuia Nașterea Pruncului Sfânt, pentru a reflecta dorința locuitorilor de „a-L primi pe Domnul Iisus cu lumină”⁵³.

Focul se mai întâlnește și în obiceiul din Prilipe descris mai sus, când gazda pune colindătorii să „zgânde” în foc cu „colenda”. Bucul prefigurează pedeapsa corporală și spirituală, fiind simbol al siguranței, reazem și însoțitor al celortorilor, precum și reflectare a puterii, a stăpânirii în formă de sceptru, de toiag pastoral⁵⁴; astfel, acesta devine un sprijin în

⁴⁶ Nicolae Andrei, 63 de ani, profesor de istorie-geografie, Bănia, născut la Prilipe.

⁴⁷ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 214.

⁴⁸ Id., *ibid.*, p. 214.

⁴⁹ Victor Aga, *op. cit.*, p. 146-147.

⁵⁰ Id., *ibid.*, p. 147.

⁵¹ Stana Zăvoian, 83 de ani, localnic, Putna, născut la Globu-Craiovei.

⁵² Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 38-39.

⁵³ Petra Serafin, 70 de ani, localnic, Prigor.

⁵⁴ Victor Aga, *op. cit.*, p. 50.

biruin a luminii asupra întunericului, a binelui asupra rului. Să nu uităm că focul se află în permanentă opoziție cu apa, fapt ilustrat și în obiceiul din Almaj de aprindere a focurilor în ziua sfântirii caselor cu agheasmă.

În contextul discuției despre simbolistica focului, merită avute în vedere câteva elemente strâns legate de acesta: *jarul* (numit în Almaj „jghi”) – ca rezultat al focului – este un simbol al focului ascuns și mocnit, susceptibil de a fi reaprins printr-o flacăra vie⁵⁵; *cenușă* – produs al focului – este prezent în anumite ritualuri de purificare, ca simbol al deertății și al vieții pământului⁵⁶, „reziduu al trupului după ce s-a stins în el focul vieții”⁵⁷; *vatra* reprezintă „personificarea și «sufletul» casei, un loc sacru pus sub incidența ocrotirii divinității feminine și a strămoșilor familiei”⁵⁸, un simbol al vieții în comun, al casei; *carbunel* (*țicușele*) – bucata de lemn ars parțial – prefigurează puterea soarelui înrobite de pământ, forța materială sau spirituală care arde flacăra și provoacă explozie. Aprinderea sau stingerea carbunilor de lemn sunt acte întâlnite în multe ritualuri magice⁵⁹. Ne-am referit la toate aceste elemente deoarece ele sunt implicate în obiceiurile de iarnă din Almaj, cu precădere în cel din Prilipe, descris mai sus.

În credința populară, în Ajunul Crăciunului sau al Anului Nou, nu se scoate nimic din casă, nu se împrumută niciun lucru pentru a nu alunga belugul; a adăra, nu se aruncă nici gunoiul, nici cenușă, deoarece sunt considerate a fi „substanță în care se cuibăresc spiritele strămoșilor”⁶⁰.

Lumânarea este simbolul luminii, al sintezei materiei și spiritului, unul dintre simbolurile axei lumii, ale verticalității, prefigurând „elevația spirituală, mișcarea ascendentă”⁶¹. Lumânările aprinse îi sunt atribuite puteri apotropaice, fiind prezentă la toate riturile de trecere (naștere, botez, nuntă și înmormântare), cu o simbolistică bazată pe „scenariul mitic al morții [...] și cel al renașterii”⁶². Flacăra lumânării exprimă „focul purificării și al judecării”, devenind un semn al sufletului⁶³.

În zona Almajului, lumânării se spune „lumină”; se obișnuiește aprinderea ei pe masă sau în pomul de Crăciun, în care erau puse trei lumânări (în numele Sfintei Treimi), sub atentă supraveghere: una în vârf, două pe margini, legate cu ață. De altfel, bradul a devenit un alter ego al străbunilor, prezent în ceremoniile calendaristice și familiale precum nașterea, căsătoria, moartea⁶⁴. În cadrul obiceiurilor de iarnă, în seara de Ajun, bradul⁶⁵ este împodobit cu dulciuri

⁵⁵ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 294.

⁵⁶ Victor Agha, *op. cit.*, p. 79.

⁵⁷ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, volumul I, A-D, București, Editura Artemis, 1995, p. 282.

⁵⁸ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 633.

⁵⁹ Id., *ibid.*, p. 110-111.

⁶⁰ Id., *ibid.*, p. 145.

⁶¹ Id., *ibid.*, p. 326.

⁶² Id., *ibid.*, p. 326.

⁶³ Delia Suiogă, *Simbolica riturilor de trecere*, București, Editura Paideia, 2006, p. 181.

⁶⁴ Ion Ghinoiu, *op. cit.*, p. 275.

⁶⁵ Legenda spune că Pruncul Iisus, în fuga Sădinaintea urmăritorilor, n-a putut găsi adăpost sub niciun arbore, fiindcă toți aveau ramurile foarte înalte; numai bradul s-a întins ca un cort de apărare, sub care Pruncul a aflat scăpare. De aceea Iisus l-a binecuvântat și nu-l atingă nici frigul, nici căldura și rămân pururi verde. Fiind considerat un arbore binecuvântat, se întrebuințează (împodobit cu daruri și cu lumini) ca pom de Crăciun – vezi Victor Agha, *op. cit.*, p. 62-63.

îi diferite daruri aduse de Mo Cr ciun, amintind faptul c , dac Adam a p c tuit prin fructul pomului, Iisus a mântuit lumea prin lemnul crucii. Lumini ele aprinse în pom Îl prefigurează pe Iisus, „Lumina lumii, care luminează pe tot omul”⁶⁶. Familiile s race, care nu aveau brad, aduceau în cas o creang de arin⁶⁷, pe care o împodobeau cu diferite panglici viu colorate sau cu diverse obiecte artizanale confec ionate în cas (fructe uscate, betea din floricele de porumb, nuci poleite cu bronz etc.). În credin a popular , lemnul de arinul e înzestrat cu puteri magice: nu putreze te în apă i poate feri sau vindeca de anumite boli⁶⁸.

Lumânarea aprins în fiecare cas de cre tin sugerează c acesta „trebuie s - i cerceteze con tiin a i s stea totdeauna cu cuget curat în fa a lui Dumnezeu”⁶⁹. De asemenea, este i un „îndemn ca fiecare cre tin s fie «lumin a lumii», p strându- i sufletul curat ca lumina”⁷⁰. „Lumina” aprins pentru cei r posa i preînchipuie cererea ca Iisus Hristos – Lumina cea ve nic – „s le str luceasc cu fericire etern în împ r ia sufletelor.”⁷¹. În acest sens, este de men ionat c lumânarea se folose te cu prec dere la praznicele alm jene; astfel, gazda, cu trei „lumini” aprinse în mân i cu un „par” (pahar) de r chie, pe care îl arunc la pragul de sus al u ii, stinge lumân rile, rostind de trei ori: „Dumnezeu le-o aprins, noi le stângem!”⁷². Pragul „marchează trecerea dintr-un spa iu în altul, într-o nou faz a existen ei”⁷³, iar cifra trei „exprim o ordine perfect , o totalitate organizat i ierarhizat în vederea crea iei”⁷⁴.

Când preotul sfin e te casele, cu ocazia praznicului specific fiec rei familii, gazda preg te te pe mas dou lumân ri, lâng farfuria cu apă (împreun cu o cutie de chibrituri); preotul le aprinde când cite te rug ciunea de sfin ire, iar la sfâr itul slujbei, le ia cu sine. Cele dou lumân ri sunt aprinse în s n tatea celor din cas i pentru pomenirea celor adormi i.

La Dalbo e , lumânarea se mai aprinde la masa de pomenire a unei persoane decedate (la „pomani”), fiind legat de „colend ” (b ul de alun sculptat, împodobit), acestea fiind a ezate în capul mesei. La „colend ” se aga un ban în vârful crestat sub form de cruce, punându-se al turi i un „ol” (can) cu apă , ce se d ruie te de pomani unui copil.

În unele localit i din Valea Alm jului (cum este satul Putna), se obi nuie te s se pun o lumânare aprins într-un colac, date ca pomani vecinilor, în 25 decembrie, chiar în ziua praznicului Na terii lui Iisus; de obicei, copiii familiei le duceau acest dar vecinilor. În acela i mod li se d ruie te i invita ilor de la masa inut la praznicul casei, precum i la orice „pomani ” pentru cei adormi i.

Unele familii puneau lumân ri aprinse în geam, a ezându-le într-un vas (oal , pahar, can), cu f in de grâu sau de porumb ori cu boabe din aceste cereale. În unele localit i se l sa „lumina” s ard toat noaptea doar la casele care au avut membri ai familiei deceda i în acel an ori pân trecea preotul cu sfin irea casei (uneori, această slujb se întindea pân dup miezul nop ii).

⁶⁶ Id., *ibid.*, p. 294.

⁶⁷ Romani a B lo in, 70 de ani, localnic , Prigor, n scut la Rud ria.

⁶⁸ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 54.

⁶⁹ Victor Aga, *op. cit.*, p. 217.

⁷⁰ Id., *ibid.*, p. 217.

⁷¹ Id., *ibid.*, p. 221.

⁷² Floarea B cil , 84 de ani, localnic , Dalbo e .

⁷³ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 499.

⁷⁴ Id., *ibid.*, p. 609.

F clia reprezintă „o lumânare mare de cear”, având aceeași simbolistică precum cea a lumânării⁷⁵. Acest element este amintit într-unul dintre cântecele culese de Nicolae Ursu din localitatea Bănia: „Astăzi Domnul s-a născut / *Leroloi, loi, loi, Domnului* / Pe mine se **f clia** argia”⁷⁶. În acest context mai este de reținut *lampa* – un foc „domesticit”, o sursă de lumină, asociat în elepciunii și transmiterii cunoștințelor⁷⁷. De altfel, în vremea când nu exista curent electric în Almaj, se puneau în geam o lampă cu felicitări (înlocuind astfel cu ornamente și instalații), lampă care se ținea aprinsă toată noaptea de Crăciun și de Anul Nou.

La porțile Almajului, în localitatea Petnic, din care mulți locuitori s-au mutat în satele almajene, se obișnuiește, de praznicul Bobotezei, să se cânte un cântec de stea specific acestei srbători – *La marginea râului*, „cântec din părinți”, transmis oral, din generație în generație, în care este redată scena biblică a botezării lui Iisus Hristos la râul Iordan de către Ioan Botezătorul⁷⁸: „Cum s-a apropiat focul, / Că nu pot sta pe loc, / nici să caut în Fața Ta, / dar încă Te boteza? // [...] // **C iarb uscat** sînt / și voi arde pe pământ. // [...] // În ceas ce S-a botezat, / Iordanul i-a înturnat, / iar cerul s-a deschis, / printru Hristos **raz** -a cuprins”⁷⁹. După cum se poate remarca, și în acest text se regăsesc simboluri ale luminii precum *focul*, *arderea*, *raza*.

Tot în legătură directă cu valențele simbolice ale luminii pot fi amintite culorile ce însoțesc acest element. Dintre acestea, ne vom referi în mod special la culoarea albă.

Albul desemnează atât absența, cât și suma tuturor culorilor, fapt pentru care este asociat vieții diurne, luminii, Divinității, revelației, purității, dar și vidului, morții. „În folclorul românesc, în forma sa derivată *dalb* (*florile dalbe*) este asociat frumuseții și fărâșei, purității și gingășiei”⁸⁰. „Albul este cel al întoarcerii: este albul zorilor ce rezevă luie o boltă cerească încă lipsită de culori”⁸¹.

În cadrul obiceiurilor din perioada srbătorilor de iarnă, *albul* (*dalbul*) este întâlnit atât în textele colindelor, al cântecelor de stea, cât și ca o culoare specifică altor componente: în pomul de Crăciun se puneau vată albă, felile de masă erau *albe*, colindătorii se îmbrăcau în haine *albe*.

În volumul *Cântece și jocuri populare românești din Valea Almajului (Banat)*, Nicolae Ursu a cules din Bozovici diferite colinde ce conțin în structura refrenului sugestia albului: „Iest-on lacăt, izlacăt. / *Măru-l cu florile dalbe*, / Iest-on lacăt izon lac’ / Părtașina lacului / *Măru-l cu florile dalbe*”⁸²; „Micolaie cîlre cee, / *Măru-l cu flori dalbe* / Micolaie cîlre cee’. / Cîlre cee-n chip domne cee, / *Măru-l cu flori dalbe*”⁸³; „D-în curc e la Ghiorghe Vod’, / *Măru-l cu flori dalbe* / D-în curc e la Ghiorghe Vod’, / Tre e Gheorgh e, cîlre cee, / *Măru-l cu flori dalbe*, / Cîlre cee-n chip domne cee”⁸⁴. Alăturarea

⁷⁵ Victor Aga, *op. cit.*, p. 136.

⁷⁶ Nicolae Ursu, *op. cit.*, p. 164.

⁷⁷ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 307.

⁷⁸ Cf. *Evangelia după Matei*, cap. 3; *Evangelia după Marcu*, cap. 1; *Evangelia după Ioan*, cap. 1.

⁷⁹ Iosif Pușchi, 75 de ani, cantor, Petnic.

⁸⁰ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 17-18.

⁸¹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, volumul 1, A-D, p. 75.

⁸² Nicolae Ursu, *op. cit.*, p. 165.

⁸³ Id., *ibid.*, p. 167.

⁸⁴ Id., *ibid.*, p. 167.

culorii imaculate cu floarea m rului sugereaz puritatea, ging ia, trimi ând, prin extindere de sens, la persoana lui Iisus Hristos.

Dup cum se poate constata din cele de mai sus, este interesant de urm rit imaginea de ansamblu a simbolurilor *luminii* integrate în obiceiurile de iarn din Valea Alm jului. Acest element e reflectat sub diferite ipostaze: *soare, raz , r s rit, stea, foc, lumânare*, cel mai frecvent întâlnit fiind simbolistica *focului*, cu toate elementele subsumate lui.

Concluzia general ce se desprinde este c simbolul luminii r mâne preponderent legat de cre tinism, de caracterul general al s rb torilor de iarn , dar nu exclusiv, întrucât se reg se te i în practici precre tine, precum i în alte obiceiuri (s rb torile pascale, obiceiurile de familie, ruga); pe de alt parte, exist i o simbolistic ocult a acestor elemente (a se vedea obiceiul din Prilipe).

Pornind de la evenimentul Na terii, lumina – care apare cu o frecven notabil în cadrul manifest rilor specifice acestei perioade a anului – simbolizeaz cunoa terea, c l uzirea, biruin a asupra întunericii. Momentul colindatului e redat prin mai mul i termeni, fiecare individualizându-se în cadrul textelor i al obiceiurilor: *r s rit, zori, diminea* . De re inut c , în arealul studiat, obiceiul s-a conservat mai bine decât textele ceremoniale, iar simbolurile luminii apar în secven e consacrate mai degrab sacrului decât în cele profane.

Bibliografie:

- Aga, Victor, *Simbolica biblic i cre tin . Dic ionar enciclopedic (cu istorie, tradi ii, legende, folclor)*, edi ia a II-a, Timi oara, Editura Învierea, 2005.
- Boldureanu, Ioan Viorel, *Etnologie i folclor. Cultur tradi ional oral . Teme, concepte, categorii*, Timi oara, Editura Marineasa, 2008.
- Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, *Dic ionar de simboluri*, volumul 1, *A-D*; volumul 2, *E-O*; volumul 3, *P-Z*, Bucure ti, Editura Artemis, 1995.
- Evseev, Ivan, *Enciclopedia simbolurilor religioase i arhetipurilor culturale*, Timi oara, Editura Învierea, 2007.
- Ghinoiu, Ion, *S rb tori i obiceiuri române ti*, Bucure ti, Editura Elion, 2004.
- Hede an, Otilia, *Lec ii despre calendar*, Timi oara, Editura Universit ii de Vest, 2005.
- Kernbach, Victor, *Dic ionar de mitologie general* , Bucure ti, Editura Albatros , 1995.
- Papan , Ovidiu, *Categorii ale produc iilor folclorice muzicale române ti*, Timi oara, Tipografia Universit ii de Vest, Facultatea de Muzic , 2006 (curs litografiat).
- Pop, Mihai, *Obiceiuri tradi ionale române ti*, Bucure ti, Editura Univers, 1999.
- Suiogan, Delia, *Simbolica riturilor de trecere*, Bucure ti, Editura Paideia, 2006.
- Ursu, Nicolae, *Cântece i jocuri populare române ti din Valea Alm jului (Banat)*, Bucure ti, Editura Muzical , 1958.
- Vrabie, Gheorghe, *Din estetica poeziei populare române*, Bucure ti, Editura Albatros, 1990.
- Vrabie, Gheorghe, *Retorica folclorului: poezia*, Bucure ti, Editura Minerva, 1978.

Ioana VID
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

Comunicare și imaginea unei organizații

Abstract: (Communication and the Image of an Organization) The image of an organization is based on creating elements that characterize identity that gives the uniqueness factor. These are the goals, objectives, structure, the staff and organizational culture and their translation into the external environment. The external environment is the general public, clients/customers, suppliers, partners, and not least by the media. This image is formed in the public mind a spectrum of attitudes, beliefs, opinions, prejudices, experiences and expectations with respect to that organization, it must have a definite place in the social space to which it belongs. Our work aims to demonstrate what creates the identity of an organization, how this identity is reflected in the public image of the organization and are tools by which this is done reflection of identity and image building, from the issues mentioned above. Identity refers to how an organization aims to present himself in front of its customers, while the image is how the consumer public perceives the organization. However the identity is a crucial component in building the image, which is what the organization communicates externally, the element by which they operate, which is found in all actions and on which it builds the image.

Keywords: organization, image, identity, public, culture of the organization

Rezumat: Imaginea unei organizații se bazează pe crearea elementelor de identitate care o caracterizează și care îi oferă factorul de unicatate. Acestea sunt scopul, obiectivele, structura, personalul și cultura organizației, precum și transpunerea acestora în mediul extern. Mediul extern este reprezentat de publicul larg, clienții/consumatorii, furnizorii, partenerii și, nu în ultimul rând, de mass-media. Această imagine se formează în mintea publicului dintr-un spectru de atitudini, credințe, opinii, prejudecăți, experiențe sau așteptări, referitoare la respectiva organizație; ea trebuie să aibă un loc bine definit în spațiul social din care face parte. Lucrarea noastră își propune să arate ce anume creează identitatea unei organizații, cum ajunge această identitate să se reflecte în imaginea publică a organizației și care sunt instrumentele cu ajutorul cărora se realizează această reflectare a identității și construirea imaginii, pornind de la aspectele enunțate mai sus. Identitatea se referă la modalitățile prin care o organizație urmărește să se prezinte pe sine în fața clienților și, în timp ce imaginea reprezintă modul în care publicul consumator percepe organizația respectivă. Totuși, identitatea este o componentă crucială în construirea imaginii, aceasta fiind ceea ce organizația comunică în exterior, elementul în funcție de care își desfășoară activitatea, care se regăsește în toate acțiunile și pe baza căreia se construiește imaginea.

Cuvinte-cheie: organizație, imagine, identitate, public, cultura organizației

Imaginea unei organizații este formată pe baza identității acesteia, identitatea fiind construită având în vedere istoria, cultura, valorile și credințele organizației. De aceea, pentru a putea elabora o analiză a imaginii acestei companii este necesară o incursiune în ceea ce

reprezintă Life Care, adică istoricul, misiunea, viziunea și valorile. Toate aceste elemente reprezintă identitatea organizației care este mai apoi transpusă în imaginea acesteia prin diverse instrumente cum ar fi campania de relații publice, promovarea online sau responsabilitatea socială.

1. Identitatea

1.1 Scurt istoric

Life Care Corp este prima companie BIO românească, care din anul 2005 distribuie la nivel național produse cosmetice, produse de curățenie și suplimente alimentare, toate branduri cu renume internațional. Încă de la început, afacerea are la bază ideea precum: susținerea unei vieți sănătoase, responsabilitatea față de semenii și grijă față de natură.

În anul 2007 Life Care a inițiat investițiile în cercetarea și crearea primelor branduri proprii, produse ale experienței marilor producători internaționali, adaptate la cerințele locale. Astfel au luat naștere patru branduri Life Care de succes: Kräuter - cosmetice terapeutice cu ingrediente controlate biologic; BIOhaus - detergenți ecologici; Life Impulse - suplimente alimentare organice; LifeGlam - accesorii moderne pentru corp și baie.

În anul 2008, Life Care a desemnat primii ambasadori BIO, cei care timp de 6 luni vor fi imaginea catalogului Life Care și vor promova principiile Life Care: sănătate, frumusețe, recompensă. Primii care acceptă provocarea BIO sunt creatorul de modă Cătălin Botezatu și jurnalista Mihaela Rădulescu.

În primăvara anului 2009 compania Life Care a introdus pe piața din România primele parfumuri BIO, gama Acorelle, o premieră absolută la nivel național. A urmat apoi dezvoltarea a două noi brand-uri proprii: BIOstyle - ciorapi tratament și Ganoderma Coffee for Life - cafea BIO.

În a doua jumătate a anului Life Care inaugurează un nou sediu (Strategy Headquarter) la Frankfurt în Kastor&Pollux Center, cea mai importantă clădire de birouri din oraș. 2009 este sub semnul pasiunii și performanței. Tripla medalie olimpică Simona Amânar-Tabără și omul de televiziune Virgil Ianuș se alătură comunității BIO inițiate de Life Care, susținând toate acțiunile sale.

La sfârșitul anului compania începe cucerirea piețelor vecine din Europa, prima piață abordată fiind Ungaria. După 7 ani în care a crescut în fiecare zi mai sănătoasă, mai frumoasă și a învățat să vorbească BIO, Life Care trece în 2012 într-o nouă eră BIO, una a sănătății, a prosperității și a împlinirii.

Sunt 7 BIO Ambasadori Life Care care promovează principiile Life Care: sănătate, frumusețe, recompensă. Printre Ambadorii BIO se numără: Cătălin Botezatu, Mihaela Rădulescu, Ștefan Bănică Jr., Andra și Cătălin Măruș, Florentina Opriș și Octavian Bellu.

Creșterile spectaculoase înregistrate de la an la an, se datorează în primul rând calității excepționale a produselor și serviciilor livrate, dar și apropierii față de fiecare client în parte, compania investind de-a lungul timpului în nenumărate acțiuni de educație și informare cu privire la importanța consumului de produse BIO. Toate acestea au făcut expansiunea peste hotare iminentă și în momentul de față activează Parteneri Life Care în Ungaria și Italia.

1.2. Misiune. Viziune. Valori

Misiune: A deveni cea mai mare și cea mai activă Comunitate globală de stil de viață sănătos, prosper și împlinit.

Viziune: A crea o organiza ie antreprenorial ai c rei membrii s contribuie ÎMPREUN i prin exemplul personal la o lume mai bun , oferind mai departe oric rui OM interesat o oportunitate REAL de a- i îmbun t i via i de a- i împlini visele.

Valori: *Valorile noastre comune - LIBERTATE, PASIUNE i RESPECT - i bazându-ne pe codul de etic ne îndrept m spre împlinirea misiunii noastre ce aduce S N TATE, PROSPERITATE i ÎMPLINIRE fiec rei p r i implicate: Client, Partener i Companie.*

Aceste elemente au fost extrase din cadrul mesajului fondatorilor, organiza ia neavând aceste declara ii evidente prin oferirea unui loc special pentru ele¹.

1.3. Motiva ie. Satisfac ie. Performan .

Am ales s trat m acest subiect al comunic rii interne i motiv rii deoarece este un element care influen eaz imaginea organiza iei deoarece se reflect i în exterior, în special în cazul organiza iilor de tip Multi Level Marketig - MLM, datorit dualit ii aduse unui partener de modul de func ionare, adic acesta este atât parte din mediul intern al organiza iei cât i parte din mediul extern al acesteia în aceea i m sur , comunicând mai departe imaginea Life Care.

În general, în cadrul organiza iilor MLM comunicarea intern se realizeaz prin intermediul edin elor i întrunirilor. Aceste întruniri se realizeaz pe diferite nivele, în primul rând fiecare lider organizeaz întruniri cu echipa sa, mai apoi se realizeaz întruniri la nivel de ora , la nivel de jude , chiar i la nivel de ar .

În cadrul organiza iei Life Care, la nivel de echip aceste întruniri sunt organizate de c tre lideri s pt mânal sau o dat la dou s pt mâni i constau în diferite prezent ri sau traininguri pentru membrii echipei, cu scopul de a-i ajuta s î i perfec ioneze munca, i implicit s ob in rezultate cât mai bune. Avantajele unei astfel de întruniri este realizarea comunic rii verbale i totodat nonverbale, actul comunic rii fiind astfel mai eficient decât prin intermediul altor metode. Cât despre întrunirile la niveluri mai extinse (ora sau jude), sunt realizate prin colaborarea între liderii de echipe i constau în prezent ri, discu ii libere, schimb de p reri i experien e din cadrul muncii pentru organiza ie i sfaturi pentru a avea succes în aceast afacere.

Tocmai acest mod de desf urare, care este unul liber, îi motiveaz pe partenerii Life Care s fac performan . Nu au un ef, nu au un program fix i sunt recompensa i în func ie de rezultate. Pe lâng procentul din vânz ri pe care îl câ tig fiecare partener în func ie de valoarea vânz rilor sale i ale echipei, rezultatele foarte bune sunt recompensate cu sume de bani, excursii, tombole trimestriale sau ma ini prin programele auto pe care le realizeaz organiza ia.

Sumele de bani constau într-un bonus pentru rezultatele de-a lungul unui an i se ofer în cadrul Galei Na ionale Life Care, fiind între 1.000 i 200.000 \$.

¹ <http://www.life-care.com/Interfaces/Content/Default.aspx?tagID=28&entityID=18311>, accesat în 19.09.2013.

(<http://legacy.life-care.com/compania/articole-bio/noutati/22-septembrie-2012-zi-de-gala-life-care-la-bucuresti-1014.html>)

De asemenea exist un club exclusivist, numit **Club 300**, în care doar cei mai buni 300 din cei 60.000 de parteneri Life Care din România au acces. Acces care vine bineîn eles cu recompense i premii.

2. Imaginea

Toate aceste elemente despre care am discutat până în acest punct formează identitatea organizației, identitate care este transpusă în mediul public prin mai multe instrumente cum ar fi campaniile de relații publice, relația cu media, social media și responsabilitatea socială. Instrumente pe care urmează să le discutăm în continuare și să observăm cum sunt acestea folosite în cadrul organizației Life Care.

2.1. Campanii desfășurate

În anul 2005, când Life Care s-a lansat, propunea pentru piața din România în premier absolut un nou concept de viață și un nou tip de produse, mai sănătoase pentru organism și mai prietenoase cu mediul înconjurător. Acest concept era conceptul Bio și a fost o provocare pentru că fiind ceva nou publicul nu era educat spre acesta și asta însemna reticență, cu atât mai mult cu cât prețul produselor bio este mai mare decât cel al produselor

standard. A fost necesar deci o perioadă de educare a publicului care a fost făcut prin intermediul campaniilor de educare bineînțeles, perioadă care a durat aproximativ 3 ani.

Life Care organizează cel mai des campanii de informare și implicit conștientizare și campanii de fidelizare, online cu premii, unele doar pentru parteneri altele pentru publicul larg. Mai organizează campanii de vizibilitate în care aleg prin concurs imaginea unui anumit produs pentru anul respectiv din rândul partenerilor, campanii care înregistrează un succes foarte mare.

2.2. Relația cu media

Life Care a avut de la început o relație bună cu presa, având un responsabil pentru această parte și comunicând întotdeauna corect și la timp.

La început de drum, în anul 2005, Life Care a organizat campanii de educare a publicului, a investit în organizarea unor evenimente proBIO și s-a implicat în susținerea ONG-urilor pe diverse teme, începând de la ecologie și terminând cu sănătate și a fost extrem de activ în mass-media încercând să atragă cât mai mult atenția asupra fenomenului BIO, la momentul respectiv fiind un subiect prea puțin cunoscut.

În 2008 BIO devenea deja un subiect de interes major, neexistând publicație sau emisiune care să nu abordeze această temă. Tot atunci apar și primii competitori de pe piață fiind evident faptul că prin campaniile sale de educare, Life Care și-a atins scopul.

Pentru încununarea succesului obținut și pentru campania națională de educare purtată în primii 3 ani de activitate, la finele anului 2008, presa declară în unanimitate că: Life Care este numele BIO în România.

(<http://www.life-care.com/Interfaces/Content/Default.aspx?tagID=6&entityID=9>)

Afirmația este susținută și de cifrele înregistrate de companie: o cotă de piață de peste 75% și o CA de 10 milioane de euro la nivelul anului 2008.²

² Sursă online: <http://www.life-care.com/Interfaces/Content/Default.aspx?tagID=6&entityID=9>, în 20.09.2013.

(<http://www.life-care.com/>)

2.3. e-PR Site-ul oficial

Dup cum se poate observa site-ul este împ r it în 3, magazinul online, despre companie i cum po i câ tiga devenind partener Life Care. Este simplu, u or de folosit i ofer informa ii tuturor tipurilor de public ceea ce este un mare plus.

Pagina de Facebook:

(<https://www.facebook.com/LIFECAREROMANIA?fref=ts>)

Pagina de Facebook are aproximativ 30.000 de aprecieri/like-uri. Post plan-ul include 2 posturi zilnice, una diminea și una seara, despre campanii desfășurate, evenimente sau premii oferite și de asemenea se organizează concursuri cu premii constând în produse Life Care.

Life Care se promovează în mediul online în principal prin intermediul site-ului oficial și al paginii de Facebook. Pagina de Facebook este cea care pune compania în contact direct cu publicul și, arătându-i eficiența prin numărul mare de comentarii, like-uri și share-uri primite de la utilizatori. Campaniile desfășurate sunt cel mai bine promovate pe Facebook, compania axându-se în mod special pe acest canal de comunicare pentru a ajunge la public.

2.4. Responsabilitatea socială

Compania Life Care a susținut proiecte ale Asociației Oameni Sănătoși, Eco club, Copacul de Hârtie. Din 2008, Life Care participă anual la Crosul Firmelor din Timișoara. Din 2009 compania susține Fundația „PentruVoi”, fiind partener la evenimentul sportiv „Special Olympics” precum și a clubului Sportiv de Motociclism „Taifun Racing”.

În 2011 s-a înființat Fundația Life Care, iar unul dintre primele proiecte a vizat un centru de plasament pentru copii. A fost dotat cu mobilier, accesibil copiilor, cu aparate electrocasnice noi și un maestru bucătar i-a învățat timp de 4 săptămâni rețete sănătoase, pe care și le pot găti singuri. Trei specialiști terapeuți au organizat timp de 4 week-end-uri întâlniri individuale și jocuri de grup prin care fiecare copil să realizeze potențialul lui nu a fost afectat de situația specială în care se află și să învețe cum și-l poate valorifica.

Pentru că unul dintre obiectivele fundației este susținerea potențialului uman, Fundația Life Care a sprijinit un tânăr artist din Timișoara și i-a organizat primul vernisaj al expoziției „În lumea mea”. În cadrul vernisajului, au fost expuse 22 de lucrări într-o manieră originală: realizate în cretă, o tehnică specifică artistului. Un alt copil talentat din Timișoara a fost sprijinit financiar de către fundație pentru a-și continua cariera în fotbal, întrucât situația financiară a familiei nu mai permitea continuarea antrenamentelor.

Cel mai nou proiect al Fundației Life Care este BIO Camp. Este o tabără destinată copiilor cu vârste între 12 și 18 ani, în care aceștia sunt învățați și dezvoltate abilitățile dobândite și cele native precum și să primească ghidarea corectă pentru a avea o viață sănătoasă. Copiii participanți în taberele BIO Camp sunt selectați din coli din fiecare județ al țării în funcție de performanțele colare. Există următoarele domenii: matematică, fizică, literatură și comunicare, artă (pictură, muzică, teatru, dans, etc), sport. Pentru fiecare tabără sunt selectați 50 de copii din toată țara. Pentru strângerea fondurilor necesare organizării taberei BIO Camp, Fundația Life Care a organizat un bal de caritate online.

(<http://legacy.life-care.com/oportunitatea-bio/>)

Compania Life Care s-a implicat în proiecte care promovează sănătatea, drept dovadă fiind premiile primite pe parcurs:

- 2007, 2008, 2009, 2010- Locul 1, Topul Firmelor, Categoria Comerț, Export, Turism, premiu acordat de Camera de comerț și Industrie a Județului Timiș;
- 2008- Marele Premiu Sănătatea TV- Categoria Eco- Sănătate;
- 2009- Distincția pentru susținerea Campionatului Național de Gimnastic Aerobic;
- 2010- Diplomă pentru susținerea continuă a Fundației „Pentru Voi” și a persoanelor cu dizabilități;
- 2008, 2009, 2010- Diplomă de Onoare pentru susținerea campionatelor de judo;

- 2009- Participare la conferin e de educare organic împreun cu Institutul de S n tate Public ;
- 2011- Diplom pentru participarea la Festivalul de Spiritualitate, Medicin alternativ i terapii complementare.
- 2013 – Locul III CSR Romanian Awards, sec iunea Companii cu sub 500 de angaja i, proiectul BIO CAMP

2.5. Lideri de opinie

Life Care a adoptat o strategie foarte bun de înt rire/fixare a imaginii, i anume folosirea liderilor de opinie ca imagine a organiza iei i implicit sus in tori ai fenomenului bio. Astfel din 2008 i pân azi campania aceasta este în desf urare i a avut al turi unele dintre cele mai importante nume ale vedetelor autohtone române ti ca imagine pe coperta catalogului de produse, catalog care se schimb odat la 6 luni.

(<http://legacy.life-care.com/oportunitatea-bio/>)

Ambasadorii Bio Life Care:

Cătălin Botezatu, 1 februarie-31 iulie 2008;

Mihaela Rădulescu, 1 august 2008 – 31 ianuarie 2009;

Simona Amânar Tabără, 1 februarie-31 iulie 2009;

Virgil Ianu, 1 august 2009 – 31 ianuarie 2010;

Cătălin Andra Măruș, 1 februarie 2010 – 31 iulie 2010;

Itefan Bănică, 1 august 2010 – 31 ianuarie 2011;

Florentina Opriș, 1 februarie 2012-31 iulie 2012;

Octavian Bellu, 1 august 2012-31 ianuarie 2013;

Gabriela Szabó, 1 februarie 2013-31 iulie 2013.

Imaginea unei organizații se bazează pe crearea elementelor de identitate care o caracterizează și care îi oferă factorul de unicitate, acestea fiind scopul, obiectivele, structura, personalul și cultura organizației și transpunerea acestora în mediul extern. Mediul extern fiind publicul larg, clienții/consumatorii, furnizorii, partenerii și nu în ultimul rând mass-media. Această imagine se formează în mintea publicului dintr-un spectru de atitudini, credințe, opinii, prejudecăți, experiențe sau așteptări, referitoare la respectiva organizație. Aceasta trebuie să aibă un loc bine definit în spațiul social din care face parte.

Deseori se face confuzie între identitatea și imaginea organizației. Identitatea se referă la modalitățile prin care o firmă urmărește să se prezinte pe sine în fața clienților și, în timp ce imaginea reprezintă modul în care publicul consumator percepe firma respectivă. Totuși identitatea este o componentă crucială în construirea imaginii, aceasta fiind ceea ce organizația comunică în exterior, fiind elementul în funcție de care își desfășoară activitatea, care se regăsește în toate acțiunile și pe baza cărora se construiește imaginea.

Transpunerea identității în exterior pentru ca imaginea publicurilor organizației să fie în corordanță cu identitatea acesteia se realizează prin instrumente de construire a imaginii cum ar fi: campania de relații publice, relația cu mass-media, online-ul și responsabilitatea socială.

Campania de relații publice este unul dintre cele mai importante și eficiente instrumente de proiectare a identității organizației către publicul larg.

Life Care și-a început activitatea pe o piață relativ nouă în România la momentul respectiv, în 2005, piața bio fiind prea puțin dezvoltată iar oamenii nu erau deschiși către acest concept bio. De aceea a început cu campanii de educare a publicului, a investit în organizarea unor evenimente pro-bio și-a implicat în susținerea ONG-urilor pe diverse teme, începând de la ecologie și terminând cu sănătatea și a fost extrem de activ în mass-media încercând să atragă cât mai mult atenția asupra fenomenului bio.

Pentru campania națională de educare purtată în primii 3 ani de activitate și pentru bunele relații constante cu mass-media, la finele anului 2008, presa declara în unanimitate că Life Care este numele bio în România.

În ceea ce privește responsabilitatea socială, compania Life Care are o politică foarte bine pusă la punct având o asociație numită Life Care Foundation și sponsorizând diverse evenimente sportive. A susținut proiectele Asociației Oamenii Sănătoși, Eco club și Copacul de Hârtie. Din 2008, Life Care participă anual la Crosul Firmelor din Timișoara. Din 2009 compania susține Fundația Pentru Voi, fiind partener la evenimentul sportiv Special Olympics precum și a clubului Sportiv de Motociclism Taifun Racing.

Cel mai nou proiect al Fundatiei Life Care este BIO Camp. Este o tabără destinată copiilor cu vârste între 12 și 18 ani, în care aceștia sunt învățați și dezvoltate abilitățile dobândite în cele native precum și să primească ghidarea corectă pentru a avea o viață sănătoasă.

Life Care a adoptat o strategie foarte bună de întărire/fixare a imaginii, și anume folosirea liderilor de opinie ca imagine a organizației și implicit susținătorii fenomenului bio. Astfel din 2008 și până azi campania aceasta este în desfășurare și a avut alături unele dintre cele mai importante nume ale vedetelor autohtone românești, adevărați lideri de opinie, ca imagine pe coperta catalogului de produse, catalog care se schimbă o dată la 6 luni.

Life Care se implică deci în problemele societății, având astfel un impact pozitiv asupra percepției publicului, și implicit obținând încrederea, simpatia, în alegerea și sprijinul acestuia prin imaginea pe care o transpun în exterior.

Bibliografie

Frölich, Karl, Daniela Lovric, *Relații publice*, București, Editura ALL, 2009.

Libaert Thierry, *Planul de comunicare*, Iași, Editura Polirom, 2009.

Joannes, Alain, *Comunicarea prin imagini*, Iași, Editura Polirom, 2009.

Mihalache, Andi, Silvia Maria Barnteieff, *De la fictiv la real. Imaginea. Imaginarul.*

Imagologia, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2010.

Sireteanu, Ana Maria, *Media și imagologia*, București, Editura Tritonic, 2010.

Sorin D. VINTIL
(Universitatea din Novi Sad)

Limba română literară în Serbia contemporană

Abstract: (Romanian Literary Language in Contemporary Serbia) In eastern Serbia (Vojvodina Autonomous Region, including Serbian Banat, from the border to the Danube, and beyond it) lives a large Romanian community with traditional minority status and significant institutions. Romanian literary language used in a several places – from the university to radio and television, from the most popular publications to the cultural institutions, publishing houses, schools teaching in our language – is spoken and written using the in force academic standards. However, there are a number of particularities that differ, even though to a small extent, from the literary language used in Romania in similar institutions. The considered peculiarities are broadly lexical, syntactic and semantic. We will try to point out, through examples, that this feature not only does not diminish the status of literary language of the considered “idiom”, but, rather, reflects the dynamics of the language and its creative character; it proofs the speakers’ ability to use it without falling in the pervasive and suffocating traps of using clichés often present in the corresponding language used by the Romanian institutions. This demarche of ours can be a bridge between classical and pragmatic language investigations. Elements of discourse analysis and research in the field of intercultural communication in the broadest sense will intersect. We could also formulate several hypotheses on training modalities, and implicitly to show ways to avoid, the so-called “wooden language”.

Keywords: Romanian literary language, Romanian community, Serbia, peculiarities, the dynamics of the language

Rezumat: În estul Serbiei (în Regiunea Autonomă Voivodina, incluzând Banatul sârbesc, de la granița până la Dunăre, dar și dincolo de aceasta) trăiește o importantă comunitate românească, cu statut de minoritate tradițională și instituții semnificative. Limba română literară folosită într-o sumedenie de locuri – de la universitate la radio și televiziune, de la publicațiile cele mai cunoscute la institutele culturale, în edituri, în colile cu predare în limba română – este rostită și scrisă la standardele academice în vigoare. Totuși, există o serie de particularități prin care se diferențiază, chiar dacă în foarte mică măsură, de limba literară utilizată în România, în instituțiile similare. Particularitățile avute în vedere sunt de ordin lexical, sintactic și semantic, în linii mari. Vom încerca să subliniem, prin exemple, că această trăsătură nu numai că nu turbă statutul de limbă literară al „idiomului” avut în vedere, ci, din contră, reliefează dinamicitatea limbii și caracterul ei creator; demonstrează capacitatea vorbitorilor de a o utiliza fără să cadă în capcanele clișei omniprezente și sufocante din limbajele instituțiilor corespondente din România. Această întreprindere a noastră poate constitui o punte între investigațiile lingvistice de tip clasic și pragmatic. Se vor intersecta elemente de analiză a discursului și de cercetare din domeniul comunicării interculturale, în sensul cel mai larg. Formulăm, de asemenea, și câteva ipoteze cu privire la modul de formare, implicit la căile de evitare, a așa-numitelor „limbaje de lemn”.

Cuvinte-cheie: limba română literară, comunitate românească, Serbia, particularități, dinamicitatea limbii

Pentru românii care clocotesc în Serbia de astăzi și care, într-un context sau altul, vin în contact cu populația românească de acolo, este o plăcere – adesea și o frumoasă surpriză! – să constate că limba română vorbită în Banatul sârbesc și în Voivodina „sună” atât de familiar, dar și, într-o oarecare măsură, „altfel” decât sunt ei obișnuiți. Este necesară o precizare foarte importantă: nu avem în vedere subdialectul benean, ci aspecte ale limbii române literare, așa cum este ea utilizată în situații care o impun: publicații științifice, articole de presă, interviuri, discursuri oficiale sau informale, seminarii, discuții colegiale în medii precum cel universitar, cultural, colar, jurnalistice, de afaceri etc. Contribuția de față

propune s aduc în aten ie această subtil falie, dintre „familiar” și „altfel” în percep ia pe care o are un nativ al limbii române din România asupra limbii vorbite tot de un nativ, care îns tr ie te în Serbia. Nu este, nici pe departe, un studiu exhaustiv, ci, mai degrab , o încercare de deschidere a unui ir de astfel de analize care pot urma, pe această tem .

Comunitatea româneasc din Serbia este înc semnificativ numeric, ceea ce face din ea o minoritate important din ara vecin (al turi de altele, desigur, precum cea maghiar , slovac sau rutean). Românii care tr iesc în Serbia i-au construit o via social tot atât complex ca orice alt comunitate din Europa contemporan . Asemeni tuturor europenilor de ast zi, i ei beneficiaz , în mod firesc, de înv mânt, de cultur i pres , de via politic în limba matern ¹. Limba român utilizat în institu iile de înv mânt și în cele culturale – în coli, în universit i, în redac iile ziarelor, în edituri, la radio și la televiziune –, în interac iunea vorbitorilor nativi în diverse contexte în cadrul acestor institu ii, este limba literar , a a cum e ea definit și acceptat de orice lucrare dedicat acestui palier lingvistic. „...Limba literar este acea variant a limbii na ionale caracterizat printr-un sistem de norme, fixate în scris, care îi asigur o anumit unitate și stabilitate, precum i prin caracterul ei prelucrat, îngrijit. Ea are o sfer larg , întrucât cuprinde produc iile i manifest rile culturale, în sensul larg al cuvântului: este limba scrierilor tiin ifice, filozofice, beletristice, a presei, avie ii politice, precum i limba folosit în diferite institu ii: administra ie, coal , teatru etc.”². Defini ia dat de *Gramatica limbii române* accentueaz îns într-o m sur mult mai mare caracterul conven ional al limbii literare, pe care o diferen iaz de *româna standard* („variant nondialectal și nonpopular ”), care e v zut ca o „aproximare a uzului general al *variantei literare*, reunind fapte lingvistice apar inând tuturor vorbitorilor, utilizate în condi ii obi nuite, nemarcate de specializare profesional sau de coloratur dialectal ”³.

Pentru o mai mare precizie, spunem c lucrarea de fa se concentreaz nu asupra limbii ca realitate ideal , nici în mod special asupra normei (eventual acolo unde aceasta, ca realitate social și istoric , necesit anumite preciz ri; prea pu ine, în fapt), cât asupra vorbirii concrete. „Termenul *literar* din expresia *limb literar* se refer nu numai la aspectul scris al limbii (...), ci și la forma îngrijit controlat a comunic rii unui vorbitor cult. (...) Aspectul cultivat al limbii literare se realizeaz prin selectarea mijloacelor celor mai adecvate, reclamate de scopul comunic rii, prin folosirea exact și nuan at a cuvintelor, prin înbinarea lor în propozi ii și fraze menite s asigure expunerii, orale sau scrise, claritate și coeren ”⁴. Este cunoscut de toat lumea faptul c prin unitate a limbii nu se îndeamn la imobilism, la anchilozare lingvistic , c inova ia este nu doar încurajat , ci ea reprezint esen a, ea „este «facerea» îns i a limbii”, r mânănd de stabilit condi iile „în care libertatea lingvistic face ca limba s se reînnoiasc ”⁵.

¹ Vezi R. Sârbu, *Tipuri de interferen e în sistemele idiomurilor vorbite în Banat*. În volumul *Interferen a lingvistice în zona multietic a Banatului*. Lucr rile elaborate în cadrul Proiectului de cercetare tip grant A 2005-2006 (coordonatori: Maria Király, Mihai Radan), Timi oara, Editura Universit ii de Vest, 2006, p. 24.

² t. Munteanu, V. D. âra, *Istoria limbii române literare*, Bucure ti, EDP, 1983, p. 16.

³ Margareta Manu Magda, *Limba român vorbit* , în *Gramatica limbii române, II, Enun ul*. Tiraj nou, revizuit, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2008, p. 869.

⁴ t. Munteanu, V. D. âra, *op. cit.*, p. 21-22.

⁵ E. Co eriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimb rii lingvistice*. Versiune în limba român de Nicolae Saramandu, Bucure ti, Editura Enciclopedic , 1997, p. 100.

Red m mai jos o serie de enun uri ce cunosc o frecven mare, care con in substantive, verbe, adverbe dintre cele mai uzuale, dar care, la vorbitorii români din Serbia, au forme, în elesuri, întrebun ri oarecum diferite de cele cu care este obi nuit vorbitorul nativ din România. Tocmai în acest aspect const „exotismul” rostirii române ti – totu i, *literare!* – din ara vecin .

„Eu am fost la dentist, am reu it s *-mi rup m seaua*. Dentista asta e o tip super, cânt *pân* lucreaz ” (pentru: „în timp ce”).

„S v d dac trebuie s *beau pastile*”.

„E mai bine, sigur, *antibioticii* ajut ; laolalt cu celelalte medicamente î i fac efectul”.

„Scuze c te *maltratez* cu starea mea”. (des folosit, evident în locul lui „a chinui”, „a bate / a toca la cap”)

„Eu *nu voi l sa* postul meu de aici” (pentru: nu-mi voi p r si / abandona / nu voi renun a la postul meu).

„Cu el nu mai sunt *definitiv!*”

„*Definitiv* e mai bine a a!”

„E bun, *definitiv!*” (pentru: „categoric” / „în mod clar”, „evident”!)

„Asear am adormit cu calculatorul *inclus*”. (pentru: „deschis” / „pornit”).

„*Tot norocul*, am primit un text destul de mare de tradus”.

„Au venit i ei, *tot norocul*, nu am mers singur spre cas ”.

„Îmi pare r u c n-am putut merge azi. A trebuit s ajung acas , s am de grij de cei doi, unul bolnav, *dar* unul cu temele de cas nefacute”. (pentru: iar / în vreme ce)

„Atunci am fost numai noi i Mariana. *Dar* Ioana...?” (pentru: „sau” / „oare” / „nu cumva”)

„Pot spune c ne-am distrat. Cu un mic *remarc*: ...”

„A tept s te *anun* i când vii i atunci vorbim”.

„Le-am spus studen ilor s *se anun* e la tine”.

„*Nu te da!* (pentru: „Nu te l sa!”)

„Va merge la Belgrad sâmb t , în *dependen* de starea vremii”.

„Unii mai tot timpul nu fac decât s „mineze” tot ce *nu le corespunde...*” (pentru „ce nu le convine”).

Astfel de formul ri sunt întâlnite foarte frecvent atât în comunicarea oral , cât i în cea scris , la românii din Voivodina. Subliniem înc o dat c toate aceste exemple sunt preluate din discursuri mai mult sau mai pu in oficiale, din discu ii particulare, dar i din texte scrise, „prodate”, toate, de persoane implicate deplin în via a cultural din Serbia – universitari, editori, jurnali ti, cadre didactice în înv mântul mediu, arti ti plastici, preo i .a., vorbitori nativi ai limbii române. Prin urmare, nu poate fi invocat „caracterul mai pu in „încorsetat” al exprim rii orale”, „aspectul tolerant al limbii vorbite în compara ie cu al celei scrise”⁶.

În cazul în care citim presa româneasc din Serbia, putem r mâne cu aceea i impresie ca i în cazul lecturii gazetelor din România (i, probabil, de oriunde): articole reu ite, îngrijite, logice stau al turi de altele cu multe minusuri. Totu i, dincolo de acest boal a jurnalismului contemporan, sunt de extras unele formul ri, sintagme, îmbin ri care se înscriu în ceea ce am putea numi o cale de evitare a cli eelor, a limbajului osificat întâlnit în presa din România. Chiar dac nu de pu ine ori ele sun oarecum naiv sau par stângace, au

⁶ Doina David, *Limb i cultur . (Româna literar între 1880 i 1920. Cu privire special la Transilvania i Banat)*, Timi oara, Editura Facla, 1980, p. 156.

m car darul de a aduce un alt suflu, o prospe ime cu care presa din România a uitat s - i mai r sfe e cititorii. (Sublinierile ne apar în).

„Este posibil, ne informeaz vicepre edintele clubului, s mai angaj m o *juc toare calitativ* din Belgrad i atunci va fi firesc s atac m titlul în Divizia „B” i calificarea în primul e alon *pinpongist* feminin din Serbia”⁷.

„Urmeaz apoi Șumadia i Serbia *de Apus...*”⁸.

„Secretarul provincial pentru finan e a spus c anul 2012, în ceea ce prive te Bugetul, a fost dinamic, *turbulent* i cu multe provoc ri...”⁹.

„...Se preconizeaz s fie scoase din func iune instala iile i echipamentul pentru producerea armelor chimice, iar cele existente s *fie nimicite...*”¹⁰.

„A i ratat seara de joi, cu cârna i la gr tar preg ti i de voi i vin la discre ie (f r bani) în acompaniamentul muzicii de tamburine (...) A i ratat i ziua de vineri (...) A i pierdut i multe altele fiindc nu a i venit la timp în ora ul podgoriilor i al celei mai vechi manifest ri economico-turistice de acest gen din aceast parte a „Lumii”, dar dac veni i azi (sâmb t) i mâine (duminic), *multe tr iri suflute ti le mai pute i recupera*”¹¹.

În concluzie, am putea spune c sunt întâlnite în limba român literar vorbit în Serbia contemporan o serie de situa ii care îi confer un oarecare „exotism”; în marea majoritate a cazurilor, nu se poate vorbi de abateri de la norm , ci, dimpotriv i l udabil, de un plus de expresivitate, de o prospe ime a limbajului, de o manier de evitare a cli eelor lingvistice (implicit i de gândire) cu care ne-a obi nuit presa româneasc de „acas ”. Este o tr s tur care nu numai c nu tirbe te statutul de limb literar a românei vorbite în mediul cultural al minorit ii române ti din Serbia, ci, din contr , reliefeaz vivacitatea limbii i caracterul ei creator.

Bibliografie

Co eriu, Eugen, *Sincronie, diacronie i istorie. Problema schimb rii lingvistice*. Versiune în limba român de Nicolae Saramandu, Bucure ti Editura Enciclopedic , 1997.

David, Doina, *Limb i cultur . (Româna literar între 1880 i 1920. Cu privire special la Transilvania i Banat)*, Timi oara, Editura Facla, 1980.

Munteanu, tefan, âra, Vasile D., *Istoria limbii române literare*, Bucure ti, EDP, 1983.

Sârbu, Richard, *Tipuri de interferen e în sistemele idiomurilor vorbite în Banat*. În volumul *Interferen e lingvistice în zona multietnic a Banatului*. Lucr rile elaborate în cadrul Proiectului de cercetare tip grant A 2005-2006 (coordonatori: Maria Király, Mihai Radan), Timi oara Editura Universit ii de Vest, 2006.

***, *Gramatica limbii române, II, Enun ul*. Tiraj nou, revizuit, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2008.

***, *Libertatea. Ziar al românilor din Serbia*. Anul LXVIII, Numerele: 25 (3690) / 22 iunie 2013, 38 (3703,) / 21 septembrie, 2013, 41 (3706) / 12 octombrie, 43 (3708) / 26 octombrie 2013.

⁷ ***, *Libertatea. Ziar al românilor din Serbia*. Anul LXVIII, Nr. 25 (3690) / 22 iunie 2013, p. 17.

⁸ *Ibidem*, p. 4.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ ***, *Libertatea. Ziar al românilor din Serbia*. Anul LXVIII, Nr. 38 (3703,) / 21 septembrie 2013, p. 2.

¹¹ *Ibidem*, p. 12.

Volum apărut cu sprijinul:

Con il patrocinio

Ambasciata d'Italia a Bucarest

Con il patrocinio

Consolato Generale d'Italia a Timișoara

AFILIAT LA F.N.S. ALMA MATER

